

Либерален Преглед Годишник 2013 (част 3)

ЕКСТАЗ

**Списание „Либерален преглед“
Годишник-2013
(част 3)**

ЕКСТАЗ

Берлин, 2014

Тази електронна книга ви се предоставя при условията на лиценза „**Криейтив Комънс - Признание - Некомерсиално - Без производни**“ **версия 2.5** (CC-BY-NC-ND version 2.5).

(Всички преводи, доколкото не е указано другояче, са направени от издателя на списанието.)

Съдържание

Списък на авторите	11
Септември 2013	13
<i>Обръсването на вложителите</i> Автор: Джеймс Мийк	14
<i>За ползите и вредите от „историята“ – част 1</i> Автор: Златко Енев	35
<i>Психология на Априлското въстание</i> Автор: Иван Хаджийски	52
<i>Портрет на Слободан Милошевич</i> Автор: Алекса Джилас	98
<i>За човешката цена на националния идеал</i> Автори: Копринка Червенкова, Румен Аврамов, Христо Буцев	114
<i>CHALGADELIKA</i> Автор: Дензъл Ребеловски	131
<i>Дългата сянка на миналото</i> Автор: Надя Данова	137
<i>Израснахме с културата на необходимия враг</i> Автор: Златко Енев	169
<i>По пълнолуние</i> Автор: Мими Михайлова	188
<i>Бельото при соца</i> Автор: Бойка Бъчварова	194
<i>Маргьорит Юрсенар, служителката на птиците</i> Автор: Маргьорит Юрсенар	215
<i>Париж, Бекет и аз</i> Автор: Джон Калдър	248

<i>Да държиш Италия като заложник</i>	
Автор: Тим Паркс	254
<i>Граници и идентичности –</i>	
<i>от „селяни“ и „християни“ до „българи“ и „сърби“ (1877-1918 г.)</i>	
Автор: Стефан Дечев	259
<i>Свобода</i>	
Автор: Джонатан Франзен	279
<i>Стремешът към собственост е компенсаторен механизъм</i>	
<i>на неосъществените ни желания</i>	
Автор: Милен Русков	302
<i>Хюснието, или какво е да си количество</i>	
Автор: Любослава Русева	310
<i>Госпожице, беше ли ви мъчно за родината?</i>	
Автор: Александра Джандева	327
<i>Номади</i>	
Автор: Мартин Касабов	330
<i>За ползите и вредите от „историята“ – част 2</i>	
Автор: Златко Енев	334
<i>За бельото като тип културна имунизация и за попкултурата</i>	
Автор: Георг Краев	362
<i>Търновската конституция – произвеждането на Държавата</i>	
Автор: Веселин Паскалев	368
<i>Кафе и цигара</i>	
Автор: Бойка Бъчварова	383
Октомври 2013.	399
<i>Национализъм и агресия</i>	
Автори: Лиа Грийнфелд и Даниел Широ	400
<i>Толерантност в различността</i>	
Автор: Анастасия Пашова	441

<i>Спасяването на българските евреи – уникално ли е наистина? (Първа част)</i>	
Автор: Александър Везенков	476
<i>Ричард Докинс, светецът-покровител на невярващите</i>	
Автор: Ричард Докинс.....	499
<i>Не и от наше име...</i>	
Автор: Оуен Джоунс.....	526
<i>Каква свобода на печата във времето на дигиталните технологии?</i>	
Автор: Жерар Уормсер	534
<i>Какви сме ние?</i>	
Автор: Тони Николов	579
<i>Хлябът на циганина Мерай и независимото слово</i>	
Автор: Юлиана Методиева	586
<i>Произвол и свобода</i>	
Автор: Илия Троянов.....	593
<i>За двама войводи в моя род и от моите краища</i>	
Автор: Велко Милоев.....	599
<i>Социалната криза и новите евреи</i>	
Автор: Орхан Тахир.....	608
<i>Журналистиката, когато сама си говори</i>	
Автор: Георги Лозанов	614
<i>За какво е протестът?</i>	
Автор: Кирил Чуканов	619
<i>Две думи върху православие</i>	
Автор: Поп Кръстю.....	623
<i>Балканската война – масова смърт и етническо прочистване</i>	
Автор: Георги Зеленгора	636
<i>Комунизмът на пушачите</i>	
Автор: Младен Долар	695
<i>Еврофилия или еврофобия</i>	
Автор: Юлия Кръстева	706

<i>Говори с мен</i>	
Автор: Найджъл Уорбъртън	716
<i>Защо изгониха Троцки от България?</i>	
Автор: Георги Зеленгора	723
<i>Мамо, отвори!</i>	
Автор: Мюмюн Тахир	731
<i>Домовете на българската идентичност</i>	
Автор: Евгений Дайнов	734
<i>Две мнения за студентската окупация на Ректората...</i>	747

Ноември 2013 **755**

<i>Папирализа</i>	
Автор: Джейкъб Микановски	756
<i>Сбогом на всичко това?</i>	
Автор: Тони Джуд	773
<i>Животът на Карл Маркс</i>	
Автор: Джонатан Спърбър	786
<i>Ембрионални убийства</i>	
Автор: Тони Филипов	795
<i>Опозиции на съ-живеенето в дома град, показани чрез балкона</i>	
Автор: Бойка Бъчварова	800
<i>Декларация на студентите, окупирали Ректората</i>	
<i>на Софийския университет</i>	817
<i>Роби и окупатори</i>	822
<i>Обръщение на Ранобудните студенти</i>	
<i>към всички български граждани</i>	831
<i>Брехт (поема)</i>	
Автор: Тома Марков	833
<i>Заразата на омразата</i>	
Автор: Иван Бедров	846

<i>Упражнения по минимализъм – Част 6</i>	
Автор: Златко Енев	855
<i>За родителите. От окупацията</i>	
Автор: Християн Даскалов	860
<i>Милосърдието на Марса</i>	
Автор: Людмил Стоянов	867
<i>Моята произнесена реч пред студентите, окупиращи българските университети</i>	
Автор: Златко Енев	880
<i>Магнетичният гущер</i>	
Автор: Михаел Маар	898
<i>Точка тринайсет</i>	
Автор: Бойко Ламбовски	906
<i>Днес</i>	
Автор: Теодора Иванова	911
<i>За какво бият камбаната студентите</i>	
Автор: Стефан Цанев	914
<i>Времето на конформизма, или живот „на контра“</i>	
Автор: Илия Вълков	923
<i>За щитовете на беззащитните</i>	
Автор: Георги Господинов	926
<i>Защо Google Books е легален в САЩ?</i>	938
<i>Писмото на един български баща до студентите</i>	
Автор: Юрий Александров	941
<i>За катарзиса... ако имате време</i>	
Автор: Златко Енев	951
<i>Повече светлина</i>	
Автор: Димитър Кенаров	959
<i>Хуан Дариен</i>	
Автор: Орасио Кирога	966

За протестите и едни по-важни неща

Автор: Росица Ташева..... 979

Декември 2013 984

Науката на омразата

Автор: Том Бартлет..... 985

Беше много по-приятно, когато бях напълно неизвестен

Автор: Лори Пени..... 1014

Дуенде – теория и същност

Автор: Федерико Гарсия Лорка 1023

Политическият спектрален кръг

Автор: Кая Гендж 1037

Животът навън и поглед навътре

Автор: Георги Петров 1046

Поглед отвън – по-добре късно, отколкото никога!

Автор: Николай Тома 1075

Двойните опасности на демокрацията

Автор: Дейвид Рънсиман 1091

Упражнения по минимализъм – Част 7

Автор: Златко Енев..... 1100

По течението

Автор: Орасио Кирога..... 1105

Горчиви разкази – Част 3

Автор: Сенем Конедарева (редактор) 1109

Писмо до Телиш

Автор: Руслан Трад 1116

Българи ли са помаците и още куп други въпроси

Автор: Георги Зеленгора 1122

Как се става швейцарски гражданин

Автор: Йолина Брунер 1146

<i>За късия разказ и околностите му</i>	
Автор: Хулио Кортасар	1155
<i>Ако бяхте на мое място</i>	
Автор: Димитър Симов (бай Митко).....	1168
<i>Образованието по майчин език в България – предизвикателства и перспективи</i>	
Автор: Ибрахим Карахасан-Чънар	1173
<i>Дни на самота</i>	
Автор: Елена Феранте	1251
<i>Африканската дигитална революция</i>	
Автор: Ян Пул.....	1261
<i>Кожата, в която живеем</i>	
Автор: Александра Джандева.....	1271
<i>Изобретената памет</i>	
Автор: Евгения Иванова	1275
<i>Какво могат да ни кажат за Дж. Д. Селинджър</i>	
<i>непубликуваните му разкази</i>	
Автор: Габи Ууд	1295

Списък на авторите

А

Аврамов, Румен **114**
Александров, Юрий **941**

Б

Бартлет, Том **985**
Бедров, Иван **846**
Брунер, Йолина **1146**
Буцев, Христо **114**
Бъчварова, Бойка **194, 383, 800**

В

Везенков, Александър **476**
Вълков, Илия **923**

Г

Гендж, Кая **1037**
Господинов, Георги **926**
Грийнфелд, Лиа **400**

Д

Дайнов, Евгений **734**
Данова, Надя **137**
Даскалов, Християн **860**
Дечев, Стефан **259**
Джандева, Александра **327, 1271**
Джилас, Алекса **98**
Джоунс, Оуен **526**
Джуд, Тони **773**
Докинс, Ричард **499**
Долар, Младен **695**

Е

Енев, Златко **35, 169, 334, 855, 880, 951, 1100**

З

Зеленгора, Георги **636, 723, 1122**

И

Иванова, Евгения **1275**
Иванова, Теодора **911**

К

Калдър, Джон **248**
Карахасан-Чънар, Ибрахим **1173**
Касабов, Мартин **330**
Кенаров, Димитър **959**
Кирога, Орасио **966, 1105**
Конедарева, Сенем **1109**
Кортасар, Хулио **1155**
Краев, Георг **362**
Кръстева, Юлия **706**
Кръстю, Поп **623**

Л

Ламбовски, Бойко **906**
Лозанов, Георги **614**
Лорка, Федерико Гарсия **1023**

М

Маар, Михаел **898**
Марков, Тома **833**
Методиева, Юлиана **586**
Мийк, Джеймс **14**
Микановски, Джейкъб **756**

Милоев, Велко **599**
Михайлова, Мими **188**

Н

Николов, Тони **579**

П

Паркс, Тим **254**
Паскалев, Веселин **368**
Пашова, Анастасия **441**
Пени, Лори **1014**
Петров, Георги **1046**
Пул, Ян **1261**

Р

Ребеловски, Дензъл **131**
Русева, Любослава **310**
Русков, Милен **302**
Рънсиман, Дейвид **1091**

С

Симов, Димитър **1168**
Спърбър, Джонатан **786**
Стоянов, Людмил **867**

Т

Тахир, Мюмюн **731**
Тахир, Орхан **608**
Ташева, Росица **979**
Тома, Николай **1075**

Трад, Руслан **1116**
Троянов, Илия **593**

У

Уорбъртън, Найджъл **716**
Уормсер, Жерар **534**
Ууд, Габи **1295**

Ф

Феранте, Елена **1251**
Филипов, Тони **795**
Франзен, Джонатан **279**

Х

Хаджийски, Иван **52**

Ц

Цанев, Стефан **914**

Ч

Червенкова, Копринка **114**
Чуканов, Кирил **619**

Ш

Широ, Даниел **400**

Ю

Юрсенар, Маргьорит **215**

Септември 2013

Обръсването на вложителите

Автор: Джеймс Мийк

Преди да отида до Кипър, преди да срещна Паникос Деметриу, ми се струваше, че обикновените хора не са пострадали особено много от спасяването на кипърската финансова система. Обикновените хора с до 100,000 евро в двете най-големи банки, Лаики и Кипърската банка, можеха да запазят парите си; естествено, че само богатите щяха да пострадат когато правителството конфискува останалото? Естествено, че само богати хора – и, в случая с тези две банки, доста глупави богати хора – ще държат повече от 100,000 евро в една банкова сметка? Да, това беше горчиво за преглъщане лекарство. Но като се има пред вид, че все някой трябваше да плати за спасяването на страната, нямаше ли да бъде по-добре това да бъдат онези, които имат много, вместо онези с малко, както беше ставало при предишните европейски спасявания? Но щом попаднах в Кипър аз видях, че всъщност не съм мислел за обикновените хора. Бях си мислил за някакъв митичен индивид, героят на модерната демокрация, Обикновения човек. Понякога наричан Обикновеният здраво-работещ човек, той е опонентът на митологически злодеи като Тлъстият банкер, Мързеливия изпълзвач или Безличния бюрократ. Той спазва закона, плаща данъци, спестява пари и отглежда семейство. Той е един от нас. Проблемът е, че в реалния живот вие не срещате обикновени хора. Кой е един от нас? Самият аз не знам.

Паникос Деметриу е имал повече от 100,000 евро в банката Лаики – 178,000, по-точно казано. Сега има само 100,000. Но дори и когато банките са работели нормално, дори когато правителството все още не се е включило и, както Деметриу казва, е бръкнало в джоба му за 78,000 евро от собствените му пари, не би било справедливо да го наричаме богат. Живеел е, както живее и сега, с втората си жена в малък удобен апартамент в едно от предградията на Ларнака, сред стотици други, подобни на неговия блок. Изгубих се, докато се опитвах да намеря адреса сред уличките и моловете на строителния бум на горещи пари в Ларна-

ка и той дойде с колата си, за да ми покаже пътя – строен, красив 58-годишен британски кипърец, с буйна, но късо подстригана сива коса и безупречна риза-поло. Изражението му на невярваща, озадачена болка пред онова, което му се беше случило, контрастираше рязко с наперения му, висок и утвърдителен начина на говорене. Роден е в Никозия и се преместил в Англия със семейството си през 1962, в опит да избягат от бедността у дома. След като завършил училище, започнал да управлява фабриката за облекло на брат си в Лондон, оженил се, имал двама синове и си купил къща в Енфийлд. Когато първата му жена починала, застрахователната сума му позволила да изплати ипотеката и през 2005 той продал къщата, след което оставил на синовете си, вече установени в Англия, половината от прихода, взел останалата половина и се оттеглил в пенсия в Кипър, където вече притежавал апартамент. Бил на петдесет години.

Работата с онези 178,000 евро е, че това са много пари – ако можете да ги харчите. Но това не е чак толкова много ако сте на 58 и се опитвате да живеете от тях през остатъка от живота си. За разлика от Великобритания или САЩ, където пенсионерите от средната класа обикновено допълват държавната си пенсия с друга, изплащана или от бившия им работодател, или от частен инвестиционен фонд, предназначен според данъчния закон да бъде ползван до смъртта, в Кипър е станало нещо обичайно човек да се пенсионира с голяма, освободена от данъци сума, с която може да прави каквото иска. За хората, работещи в Кипър, това е нормалното положение. Мнозина влагаха парите си в някоя от банките и живееха от лихвите, които бяха значителни.

През 2008 обаче, лихвените проценти в Еврозоната като цяло, и онези в Кипър, започнаха да се променят. В продължение на последните пет години, макар и да подлежат на същия базисен лихвен процент, определян от Европейската централна банка във Франкфурт, вложителите със сметки в кипърски банки като Лаики или Кипърската банка получаваха лихви с цели два процента по-високи от вложителите в Хелзинки, Амстердам или Париж. Чак до момента на фалита си банката Лаики предлагаше реклами за т. нар. „Step Up“ спестовен влог, който обещавахе на лоялните вложители ежемесечно увеличение на лихвения процент, до 5,6 процента. Рекламите по кипърската телевизия показваха атрактивен млад човек в официално сако, облечено върху разкопчана, незапасана бяла риза, усмихващ се с изкусителна искреност, докато се

издига нагоре по някакъв ескалатор. На фона на приятна фънк-бас мелодия той гледаше право към камерата и казваше, на гръцки:

Добре е човек да направи следващата крачка – но само ако тя води нагоре. Моите вложения се повишават, благодарение на плана Step Up на банка Лаики. Те имат всичко! Печалби? Лихвени проценти, които се покачват и покачват. Гъвкавост? Ако искам да изтегля парите си, аз просто ги тегля. И сигурност! На първо място и преди всичко останало, разбира се.

Съпругата на Деметриу носела вкъщи заплата на държавен служител, а Лаики връщала 4,5 процента върху спестяванията му – достатъчно за годишен приход от около 8,000 евро. „Не ми трябваха много пари“, казва той. „Тези 4,5 процента ми бяха достатъчни“.

Но високата лихва би трябвало да бъде предупредителен сигнал. Щом една банка връща 4,5 процента върху всеки 100 евро, които държи, при условие, че лихвата на Централната европейска банка е само 0,75, то това е знак, че банкерите или са невероятно умни, или че поемат ужасен риск. Това е онзи вид средна възвръщаемост, която един честен борсов агент може да се надява да постигне като инвестира на акционната борса – една дейност, която обикновено се разглежда като далеч по-рискована от влагането на пари в банка.

Правителството продължаваше да твърди, че кипърските банки са сигурни, но през февруари тази година около финансовата система се вдигна достатъчно шум, за да накара Деметриу – „никога през живота си не съм играл хазарт“ – да отиде до местния клон на Лаики и да им каже, че би желал да прехвърли част от парите си във Великобритания. Онова, което той правел, не било нищо друго освен да се увери, че за парите му има достатъчно място в спасителните лодки на финансовата система. Банките по цяла Европа предлагат схема за гарантиране на спестяванията, според която, ако се случи най-лошото и някоя банка фалира, първите 100,000 евро от всяка сметка ще бъдат спасени. Банковата мениджърка на Деметриу му предложила, вместо да прехвърли парите си във Великобритания, да ги разпредели в различни сметки в Лаики, като вложи половината на името на жена си. По този начин те щели да получат две места в спасителните лодки; при гаранция за 100,000 върху всяка от сметките, те щели да покрият цялата сума. Деметриу се съгласил. Но когато след това прегледал документацията, той видял, че и на двете сметки е изписано собственото му име. Оплакал се. Мениджърка-

та му казала да не се тревожи и обяснила, че гаранцията върху вложенията важи за всяка сметка, а не за всяка личност. След което добавила: „Изписахме вашето име върху сметката, за да не може жена ви да тегли пари без ваше съгласие“. Спомняйки си, че през 1980-те английската строителна компания, с която работел по онова време, го излъгала по отношение на рисковете, свързани с поемането на дарителска ипотека, Деметриу ги запитал дали са сто процента сигурни. Отговорили му, да.

Съветът се оказал сто процента погрешен. Гаранцията върху влоговете важи за всяка отделна личност, а не за всеки отделен влог. Малко след това банката затворила за повече от една седмица, а когато отново отворила, той бил лишен от 44 процента от спестяванията си. Работил е тридесет години във Великобритания и има право да получава британска държавна пенсия, но това ще влезе в действие едва когато стане на 65. „Не мога да си позволя да се върна обратно в Англия“, казва той. „Можете ли да си представите да се върна обратно, без къща, без пари, да живея от милостиня? Къде в Лондон ще получа работа на 58?“

Адонис Папаконстантину, бизнесмен от Никозия, който организира протестна група от вложители, изгубили пари в банковия колапс, ми разказа за някакъв човек, който се пенсионира преди три месеца, вложил пенсионния си фонд от 350,000 евро в Лаики и изгубил четвърт милион евро. „Говорим за човек, който не знае нищо за финансови съветници или акции и дялове“, казва той. „Широко прието е, че най-сигурното нещо е да вложите парите си в банкова сметка“. И отново, 350,000 евро звучи като много пари за повечето хора – на пръв поглед, не пари на Обикновен човек. Но дори и при онзи вид лихвени проценти, които Деметриу е получавал от Лаики, ще ви трябва точно такава сума в банката, за да получавате приблизително вида месечна пенсия, която получава един английски пенсиониран учител.

Един от членовете на групата на Папаконстантину използвал като гаранция онези 800,000 евро, които имал на влог в банката, за да получи заем от 500,000, с които да си купи къща в Англия, за да бъде по-близо до децата си. Преди сделката да бъде завършена, настъпила кризата. След като прахът се уталожил, вместо да има 800,000 сухи пари, и ипотека върху къща на стойност половин милион, той установил, че неговите 800,000 са намалени до 100,000, но пък целият заем трябва да се изплаща обратно – нето дълг от 400,000. Помислих си за последния път, неотдавна, когато самият аз купих собственост, единственото ми жилище, и

в продължение на един кратък, опасен момент, разполагах с шестцифрена сума в банковата си сметка. Спомням си как, когато продажбата беше оформена, пръстите на госпожата в банката потракаха върху клавишите на компютъра и, малко преди да натисне клавиша за приключване на транзакцията, тя ме погледна, усмихна се и каза: „Бай бай, парички!“ Митологичният Обикновен човек може и да е останал пощаден от изпразването на тези сметки, но в реалния свят обикновените хора си купуват къщи, а в съвременна Европа те рядко могат да направят това без да притежават сума, по-висока от 100,000 евро на сметка, дори и ако това е само за един-единствен ден.

Подобно на други членове на бизнес-елита, с които разговарях, Папконстантину поставя акцента върху задължението на Европа да се грижи за републиката. „От начина, по който европейските структури подхождат към Кипър“, казва той, „човек остава с впечатление, че те просто се опитват да ни изличат от картата. ОК, направихме грешки, трябва да бъдем наказани, но да се позволи на банковата система да се срине напълно, и да се превърне Кипър в бедна страна, не е начина да се направи това“. Гневът на Деметриу, от друга страна, е насочен навътре, към самия остров. Той вярва на слуховите, според които богати руснаци са били предупредени навреме какво ще се случи. И не вярва, че е съвпадение това, че една компания, притежавана от родителите на президентския зет е прехвърлила 10,5 милиона евро в Лондон само няколко дни преди колапса на банките (компанията отрича, че е имала каквато и да било предварителна информация). Идеологиите, към които кипърските президенти уж заявяват вяност – доскоро, комунизъм; сега, при Никос Анастасиадес, свободно-пазарен капитализъм – означават за Деметриу по-малко от това, че в парламента има солидно мнозинство от адвокати. „Ние имаме 56 народни представители“, казва той, „Четиридесет от тях са адвокати. Всичко, което се случва в Кипър, става с тяхно съгласие. Ако не биха искали да има данъчни измамници и пране на пари, те щяха да направят нещо против това още преди години. Тук съм от седем години насам и все още чакам момента, в който да видя някой данъчен измамник или човек от борсата да застане пред съда, така че да можем да си кажем: „това е човекът, той е зад решетките“. Нито един човек. Никой не получава наказание в Кипър. Никой не бива наказан и същото нещо ще се случи и този път. В края на краищата те винаги наказват обикновения човек.

Когато Лорънс Дюрел се преместил в Кипър през 1953, билетът му от Триест до Лимасол (пътувал с кораб) струвал 47 паунда, а красивата стара къща, която си купил близо до един манастир в планините над Кирения, струвала 300 паунда. Шестдесет години по-късно човек все още може да си купи еднопосочен самолетен билет от Северна Европа до Кипър за 47 паунда – с други думи, цената се е понижила значително, в реални курсове – докато стойността на къщата се е увеличила хиляди пъти. Двете неща са свързани едно с друго, а разликата между тях обяснява голяма част от нещата, които са се случили с Кипър през последните няколко поколения. Лекотата и евтиността, с която хората могат да пристигат и да си отиват от острова, неговият климат и красота, водят тук не само туристи, но и евентуални жители и притежатели на втори домове. Кипър е процъфтял. Цените на къщите са се повишили. Цените на билетите са паднали. Повече посетители, повече жители, повече къщи, повече пари. Отначало това са били хора с пари, търсещи домове; по-късно, в хода на една промяна, която е била едва забележима, чак докато се е случила, това са били хора, търсещи дом за парите си.

Дали наистина има нещо такова като специалната привлекателност, която вибрира някъде дълбоко в телата на богатите хора при мисълта да преместят богатството си на малък остров? Дали огромният защитен ров на шумящото от всички страни море дава някакво усещане за сигурност не несигурните – усещането, че големите сили, с тяхното непрестанно наблюдение, техните високи данъци и техните дребни регулации, са някъде много надалеч? Новодошлите се чувстват повече част от света, отколкото местните хора, докато последните имат усещането, че могат да се възползват от наивността на новодошлите по отношение на местните нрави; взети заедно, и двете страни, смятайки, че са обслужвани от другите, тихичко се наговарят да превърнат острова в перфектно пристанище за парите, без да осъзнават, че по този начин самите пари са онези, които в края на краищата превземат всичко. В течение на удивително кратко време институциите, от които се очаква да се грижат за парите – банките – се оказват извън контрол. Необходимо беше само едно десетилетие, за да могат банките на моя остров, Великобритания, да получат стойност 4,5 пъти по-голяма от националната икономика, докато преди това тя беше „само“ 2,5 пъти. Две от най-големите трябваше да бъдат спасявани, при огромни разходи, платени от

гражданите. В Исландия, банките се раздуха до девет пъти размера на цялата икономика, преди да се срутят; в Ирландия цифрата беше осем пъти. В Кипър, когато музиката най-после престана, банките бяха седем пъти по-големи от републиката.

Нещата изглеждаха по-различно на 10 юли 2007, когато Лукас Пападемос, вицепрезидент на Европейската централна банка, приветства Кипър и Малта в еврозоната. Цените на недвижимите имоти експлодираха; икономиката беше в такъв бум, че кипърското правителство дори имаше излишък. Присъединявайки се към еврозоната, Кипър, по думите на Пападемос, ставал „част от онова, което може да се нарече общност с една и съща съдба“, или – ако е по-подходящо да се използва германската фраза – *Schicksalsgemeinschaft*“. Именно в този момент пазарът на недвижими имоти, изобилстващ на дъното си със спекулативни, грозни проекти, предназначени да хващат в клопка наивните британски пенсионери, буквално изригна. За Кипър това беше катастрофа. Както в Ирландия, Испания, САЩ и Великобритания, банките бяха гротескно претоварени с недвижими имуществва. И, както показва един доклад на инвестиционната фирма Pimco от тази година, налице са и чисто кипърски особености, които правят картината дори още по-тежка. Когато предлагат на клиентите си ипотеките, кипърските банки обикновено се съсредоточават върху цената на имуществото, което се купува или продава, като обръщат само малко внимание на това дали получателят на заема може да посрещне месечните си вноски или не. Купувачите и строителите, които се стремят да получат заеми, са в състояние да подкрепят искането си като накарат приятели, членове на семейството или бизнес-партньори да поставят собствеността си като гаранция. Цели мрежи от приятели и роднини се обединяват, взаимно предлагайки имуществата си като гаранции, поддържащи съответните им банкови заеми. Това изглежда е функционирало докато цените на недвижимите имуществва вървели нагоре, но когато започнали да падат, системата замръзнала. Заемателите престанали да изплащат вноските си. Собственостите им, както и онези на техните гаранции, вече не били достатъчно ценни, за да могат да бъдат ипотекирани отново. Онова, което прави нещата още по-зле за банките е, че в Кипър възвръщането на недвижимата собственост е невъзможно след евентуалния фалит на заемателя, а принудителната продажба чрез съд отнема по правило около десет години. Но банкерите изглежда бяха неспособни да осъзнаят про-

блема, поради философската им привързаност към неща като тухли и хоросан, запечатана веднъж завинаги в книгите им. В по-голямата част от Европа, стойността на един заем за банката зависи от това той да бъде изплащан редовно: ако това престане да се случва, заемът се отбелязва в отчетите като „лош“. Банковата практика в Кипър е да се приема, че един заем е добър, докато е гарантиран чрез собственост.

Специално две от банките, двете най-големи, Лаики и Кипърската банка (Bank of Cyprus, BoC), започнаха да разбират, някъде в късните нулеви години, че не могат повече да игнорират бруталното послание на цифрите. Не само че заемите пропадаха – както за заематели от Гърция, така и за такива от Кипър (двете банкови системи работят в тясна интеграция). Основният проблем беше източника, от който банките получаваха собствените си пари. В други страни с подобни проблеми, като Великобритания, банките получават голяма част от капитала си като заемат пари от институционални инвеститори. Но повечето от парите, които Лаики и BoC използваха за заемите си, идваха от вложители, някои от тях чужди, но мнозина от Кипър, като Деметриу и Папаконстантину. За да задържат вложителите си, банките бяха принудени да плащат високи лихвени проценти; но при толкова много фалити с недвижимо имущество, парите, необходими за изплащане на лихвите на вложителите, вече не бяха налице. В отчаянието си, Лаики и BoC се обърнаха към източник на приходи, който малцина други желаеха да докосват. Те започнаха да изкупуват гръцки облигации. Двете банки изплащаха изключително високи лихвени проценти на вложителите си, защото се нуждаеха от техните пари; гръцкото правителство вършеше точно същото с всеки, който би му *заел* пари. Лаики/BoC и гръцкото правителство бяха като двама пияници, които се мъчат да не паднат, подпирайки се един на друг.

Откъде точно Лаики/BoC са взели парите, за да изкупят толкова голямо количество гръцки дългове не е ясно (в един момент през 2011, 95 процента от същинския капитал на Лаики – най-близкото нещо до реални пари, което една банка притежава, беше съставен от гръцки облигации), но пък знаем, че в поне един от случаите Кипърската банка е използвала за закупуване на безнадеждни гръцки облигации по-голямата част от един спешен заем от Европейската централна банка в размер на три милиарда евро, предназначен да помогне на банките да се задържат над водата докато изчистят сметките си. Това беше лудост; разплащателните

господари в Еврозоната, Германия и Франция, вече бяха показали повече от ясно, че цената на спасяването на Гърция ще бъде носена от онези, които са ѝ заели пари, тоест, че те ще трябва да приемат загубите си или да бъдат „обръснати“. Из цяла Европа големите банки разпродаваха гръцките облигации колкото е възможно по-бързо: Лаики и VoC продължаваха да купуват, а Централната банка на Кипър, техният регулатор, не направи нищо, за да ги спре. Нито пък го направи Европейската банкова служба – една организация с власт по целия континент, която подложи на стрес-тестове някои големи банки през 2010 и 2011.

Началото на края дойде през октомври 2011, когато, в замяна на един нов спасителен заем в размер на 130 милиарда евро от Международния валутен фонд и ЕС, Гърция приложи 50-процентно „обръсване“ към стария си дълг. Когато подробностите бяха изяснени през февруари 2012, загубата на стойност за гръцките облигации, в реални мерки, беше близо 75 процента. Двете кипърски банки изгубиха 4,29 милиарда евро. Без спешна помощ, те бяха свършени. Всъщност нещата бяха още по-лоши от възможността за банков фалит. Кипър беше навлязъл в порочен кръг. Понеже банките му се намираха пред фалит, финансовите пазари смятаха, че кипърското правителство трябва да ги спаси. Но понеже пазарите не вярваха, че Кипър може да си позволи нещо подобно, те правеха все по-трудно за него да заема пари, влошавайки правителствената позиция многократно, с което вероятността за спасяване на банките се намаляваше отново, и т. н.

През миналия юни Кипър стана четвъртата страна от Еврозоната, след Ирландия, Гърция и Португалия, която се принуди да търси спасение отвън. Банките и цялата страна бяха поставени на поддръжка от Франкфурт, докато се изяснят условията на сделката. Кипърските власти се намираха в изключително трудна ситуация, но изглежда не осъзнаваха колко всъщност трудна – до март тази година, когато Анастасиадес, новият президент, откри, че МВФ, заедно с Германия и нейните съюзници, изискваха Кипър да поеме част от разноските за спасяването, като вземе пари от спестовните влогове на фалиралите банки – нещо, което не беше изисквано от никоя друга от спасяваните страни до този момент. Още през февруари, когато *Financial Times* писа, че се разглежда нападение срещу банковите сметки, кипърските власти не само опровергаха това: те заявиха директно, че това е нещо незаконно. Янос Георгиадес, адвокат, който смята да повдигне съдебен процес за връщане

на изгубените пари на вложителите, ми показва писмо от Централната банка до шефа на Лаики, Такис Федиас, датирано от 10 февруари, отричащо твърденията на *Financial Times*. В него се обявява следното: „Всяко действие, целящо намаляването, лишаването от или ограничаването на правото на собственост на вложителите, противоречи на положенията в Конституцията на Република Кипър и на точка 1 от Първия протокол на Европейската конвенция за човешките права“.

За кипърската делегация, пристигаща в Брюксел на 15 март за преговори по финалните условия на спасителния план, съгласието за ограбване на индивидуалните банкови сметки означаваше да се тръгне срещу всичко, което републиката беше направила по време на предишното поколение, за да направи кипърците богати и да предостави финансово убежище, в което чужденците биха могли да подслоняват богатството си и да се чувстват сигурни. Изглежда, че в самата конферентна зала е имало доста големи разногласия по въпроса какво точно означава фразата „банкова сметка“. От едната страна на масата са шефката на МВФ, Кристин Лагард и холандският финансов министър Йероен Дийселблум, с тяхната умозрителна представа за това какво се случва, когато внесете пари в някоя банка – на практика вие заемате на банката пари, с разбиране за факта, че тя заема парите ви на трети страни, изисквайки за тази привилегия лихва – лихва, която ще споделя с вас. Според това гледище банковият влог е инвестиция като всяка друга; в нея винаги има малко риск и хазарт, и колкото по-голяма е възвръщаемостта, толкова по-висок е поетият от ваша страна риск. Да се употребяват изрази като „ограбване“ или „нападение“, за да се описва загубата на пари при банков фалит е същото като да се нарича „ограбване“ падането на цената на акциите на някоя компания, в която сте вложили пари. Държателите на банкови сметки е трябвало да следят новините по-внимателно; трябвало е да изберат някоя по-сигурна банка.

Винаги е по-лесно да се заеме някаква абстрактна позиция по въпроса за парите, когато те не са собствени. И макар ние да не знаем дали някои от членовете на кипърската делегация са били на път сами да изгубят пари, те със сигурност са били близки с множество такива хора. Те със сигурност са имали онова интуитивно разбиране, с което повечето хора, които не са шефове на международни валутни фондове или холандски министри на финансите, гледат на банковите влогове: като касичка, в която човек спестява парите си, за да няма нужда да ги

крие под дюшека. Малцина си задават въпроса откъде всъщност идват лихвите. Погледнато технически, нашите пари изобщо не са в банката, а в някакво абстрактно, гигантско финансово виртуално пространство, познато единствено на компютрите. Погледнато емоционално, те обаче са тук, те са си наши и да се вземе част от тях си е кражба.

Но Лагард, Дийселблум и германците държаха всички козове. Какви биха били алтернативите? Кипър би могъл да отхвърли условията на спасителния план и да позволи на Лаики, и може би ВоС, да фалира, следвайки исландския сценарий, при който парламентът прокара извънредно законодателство, отдаващо на вносителите право да се възползват първи от каквито и да било оставащи активи на банките. Но в случая не беше ясно дали банките притежават активи, с които да покрият загубите на вложителите и кипърското правителство, буквално само фалирало, не можеше да си позволи да обезпечи вложителите до първите 100,000 евро от онова, което са изгубили. Освен това, ако Кипър би поел този курс, Централната европейска банка би спряла притока на пари, поддържащи страната над водата. По същество, Франкфурт би направи невъзможно за Централната кипърска банка да издава повече евро. Кипър би се завърнал обратно към някаква версия на кипърския паунд, която би могъл да скърпи отново, и всеки човек на острова би получил още по-големи загуби. Окончателният удар беше обяснението, че кипърци няма да получат спасителен план без да вземат милиарди от спестовните сметки на вложителите си, защото това би натоварило правителството с прекалено голям дълг.

Анастасиадес се призна за победен. След седмица на неуспешни опити за постигане на някакъв мизерен компромис, който би нарушил общата гаранция, отдавайки по-голяма защита на по-богатите вложители, сделката беше сключена и банките отворени отново. Кипърското население не е голямо – приблизително колкото населението на Лийдс – и последните експертни изчисления относно количеството, което е било иззето, заето или (както мнозина кипърци предпочитат да го наричат) – откраднато, за да се финансира спасителния план, възлиза на 24,000 евро за всеки мъж, жена и дете от населението, или общо 20,2 милиарда. От тях, 10 милиарда идват от ЕС и МВФ, 8,3 милиарда от конфискацията на вложителски фондове – официално дефинирана като „данък“ – а остатъкът от опрощаване на институционални заеми към банките, отлагане на правителствени плащания по заеми, приватизация и продаж-

би на златни резерви. Лаики беше ликвидирана и интегрирана в VoC, а вложителите ѝ лишени от всичко, което са притежавали над 100,000 евро. Вложителите на VoC все още не знаят колко точно ще изгубят, но до 60 процента от всичко над 100,000 евро биха могли да бъдат принудително обърнати в акции на VoC.

Имало ли е нещо друго, което ВМФ и северноевропейците са могли да направят? Да, те биха могли да спасят кипърските банки директно, чрез различни свързани европейски фондове, като един вид експеримент за това какво ще се случва при бъдещите банкови критични случаи в Еврозоната. Това би освободило Кипър от примката. Но в Северна Европа никога не е имало волята да се направи нещо такова. Дийселблум искаше да даде пример за другите данъчни убежища от Еврозоната като Малта и Люксембург. Посланието, каза той след приключването на разговорите по спасителния план, е „оправяйте се преди да сте изпаднали в трудности. Усилете банките си, приведете в ред балансовите си отчети и разберете, че ако някоя банка изпадне в трудности, отговорът няма да бъде автоматично „ние ще дойдем и ще решим проблемите ви“.

Германия, изправена пред умора от непрестанните спасявания и пред есенни избори, пое дори още по-твърд курс. Политиците открито говореха, че Кипър е прекалено малък, за да може да има икономическо значение дали икономиката и банките му ще фалират. Германският финансов министър Волфганг Шойбле каза, че републиката не е „от системно значение“. През миналия ноември *Шпигел* публикува подробности от таен доклад на германската разузнавателна служба, BND, обвиняващ Кипър, че е център за пране на милиарди мръсни евро от руски произход, въпреки постоянното отричане от кипърска страна. Да се накажат руснаците се превърна в изборна тема. „Не можем да използваме парите на германските данъкоплатци, за да гарантираме вложенията на нелегални руски пари в кипърски банки“, каза пред *Шпигел* един социалдемократ. Безразборното наказване на предполагаемо богатите вложители в гръцките банки се превърна в начин, по който Ангела Меркел да покаже на избирателите и конкурентите си, че е готова да застане в защита на обикновените германци срещу онова, на което тук се гледа като на престъпен средиземноморски аванпост на славянската измама. Това не беше онази *Schicksalsgemeinschaft*, която беше обещана на Кипър в момента на присъединяването към Еврозоната. Ако смятат, че сме толкова корумпирани, бях запитан аз, то защо тогава изобщо допуснаха да се присъединим?

Когато пътят от Никозия към Лимасол напусне централната равнина и започне да минава през живописния пейзаж от ниски хълмове и малки полета, всяко от тях с купи сено, подредени до стърнището и рожково дърво по средата, наоколо започват да се появяват първите билбордове на руски език. Една от кипърските политически партии е платила гигантски плакат, на който е изписан трогателният, ако и малко неясен лозунг: „Не ни предавайте, братя!“ Лимасол, наричан от тукашните остроумници Лимасолград, напомня за един малко по-опърпан, по-селски Кан. По крайбрежния булевард има палмови дървета, но те са малко одрипавели, а пристанището не е такова, в което някой уважаващ себе си олигарх би желал да акостира яхтата си. В момента се строи ново, което ще бъде управлявано от британската фирма Camper & Nicholsons; в него ще има къщи, построени на изкуствени островчета, предлагащи неоценимото предимство да хвърлите котва непосредствено до градината си, което ще ви позволи да пристъпите директно от яхтата към шезлонга до собствения си басейн. Така поне представя нещата брошурата, същата брошура, която може да се види във фоайето на Four Seasons, описваща Кипър по следния начин: „Стабилната икономика и ниските разходи за живот се допълват от един от най-благоприятните данъчни режими в Европа... при законовата рамка, основаваща се на английската система, закупуването на собственост е много лесно.“

Беше събота предобед и в малкия бар близо до крайморския булевард Фивос Стефану, млад кипърски адвокат, работещ за московската правно-консултантска фирма „Корпус права“, започваше първия си работен ден след пълния развой на кризата, три седмици по-рано. Той изглеждаше поразен от изблика на германска враждебност към руснаците в Кипър, което за него беше белег за една по-ранна ера: „След като се случи перестройката, имаше руски държавни чиновници, които се възползваха и вложиха пари тук, сигурен съм, или пък използваша стандартни данъчни убежища като Белиз. Но сега вече имаме необходимата прилежност. Предлагаме данъчни средства за клиенти, които вършат законен бизнес, голям бизнес, в Русия, и които идват тук, за да намалят данъчните си задължения. Те не идват тук от продажбата на дрога или проституция, или избягване на данъци, нито пък с чували с пари.“

Стефану каза, че познавал руснак, който изгубил 15 милиона евро, вложени в банката четири дни преди обръсването, за да си купи ки-

пърско гражданство. Подобно на много други страни, включително Германия и Великобритания, Кипър предлага гражданство на богати имигранти (макар че в Германия това е свързано с изискването кандидатите да се откажат от всякакви други гражданства и да чакат осем години). Лекотата, с която руските богаташи могат да придобият европейски паспорт от Кипър, е един от проблемите, посочени в доклада на BND, но ефектът от спасителния план е, че нещата само са се влошили, от германска гледна точка. Сега Кипър е намалил цената на паспорта от 15 милиона на 3, а времето за обработване на кандидатурата до четиридесет дни. Вътрешният министър, Сократес Хаскиос, се надява да привлече китайците.

Стефану е изучавал право в Англия. Той се е измъкнал на косъм от обръсването: ако то би се случило само няколко дни по-късно, той е щял да бъде лично отговорен за загубата на 20 милиона евро на негов клиент, за които тъкмо се канел да прави влогова сметка при Лаики. Обръсването на вложителите, казва Стефану, е разбойничество. Но след това добавя: „Ние живеехме един фалшив хайлайф. Това е нашата грешка. Човек можеше да има семейство с голяма къща, две сметки във валута, две карти Виза, заеми за къщата... нямаше никакъв контрол. Това беше основната грешка на нашите семейства тук.“

Не всички руснаци в Кипър идват и си отиват. Около 30-40,000 от тях живеят повече или по-малко постоянно на острова – това са около 4 процента от населението. Те са пристигали в продължение на дълго време. Преди да тръгна от Англия прочетох весела статия в издание на руския вестник *Коммерсант* от 1994 – само три години след колапса на СССР, когато все още изглеждаше възможно комунистите да се върнат и да започнат да преследват новобогаташите – в която се обяснява на читателите как да се отвори банкова сметка на острова. „Властите, включително и данъчната полиция, може и никога да не се сетят, че имате сметка в някоя западна банка“, се казва в статията. На терасата на ресторанта в лимасолския хотел Four Seasons, който се издига над синята омара на Средиземно море, дочух разговор между две руски жени на определена възраст. Отначало изглеждаше, че разговарят за трагична загуба на пари; после се оказа, че говорели за трагична загуба на любов. Малко по-настрана аз разговарях с Леонид Гусев, който се запознал и оженил за кипърската си съпруга, пред лицето на огромна официална съпротива, в Съветския съюз на върха на Студената война. Когато пър-

вите руснаци пристигнали в Лимасол след колапса на СССР, той бил там, за да ги посреща. „Това наистина беше рай“, казва той. „Но преди всичко друго ставаше дума за данъци“. Гусев не е изгубил пари при обръсването на вложителите, но познава такива руснаци. „Имаше един, издател; друг беше строител. Имаха капитал и правеха бизнес в Русия, а после оставяха парите си тук, поради изгодната финансова система. За тях това е много тежка ситуация. Спечелили са парите си по абсолютно нормален начин, а сега ги губят.“

Малко по-надалеч от изтънчените, меланхолични размишления на богатите руснаци, обслужвани от келнери в бели сака във Four Seasons, има и руснаци, които са значително по-ожесточени. Наташа работи на касата в един руски супермаркет в една от страничните улици на крайбрежието. Тя е от Псков, западна военен град близо до естонската граница. Каза ми фамилното си име, но ме помоли да не го използвам, макар че, като съпруга на кипърски таксиметров шофьор, тя е в страната напълно легално. „Бедните хора, те нямат пари“, казва тя. „Най-богатите, те бяха предупредени. Богатите кипърци знаеха какво се задава и изнесоха спестяванията си за два дни. [Обръсването] засегна най-вече средната класа, дребните хора на бизнеса. Ние сме руснаци. За нас това е нещо познато, вече сме минавали през него. Имаме горчив опит с правителства, които ни отнемат парите. И държим парите си вкъщи.“

Мнозина руснаци от средната класа в Кипър, казва тя, са направили точно същото, което правят германци и англичани през цялото време: продали са сравнително скъпите си имоти в студения север, за да се оттеглят на спокойствие или да започнат нов бизнес в слънчевия юг. Реалният проблем на острова е кипърската управляваща класа, която предпочита да гони лесни печалби, обслужвайки чуждестранни пари, вместо да събира данъци от собствените си жители.

„Ударението трябва да се постави върху това“, казва тя, „че в тази страна цари пълен безпорядък. Руснаците страдат, а кипърците не плащат данъците си. Работят тук в продължение на пет години и още никой не е идвал да провери колко точно печеля. Биха могли да съберат много пари от дребните бизнеси, но правителството не прави никакви проверки. Ако започнат да дълбаят само малко, биха получили някакви пари за държавата. Нито един ресторант, кафе, хотел – никой не проверява нищо.“

Руснаците не са единствените събратя – православни християни – чиито пари са приветствани в Кипър. През 1990-те островът се е превърнал в център на голяма международна операция за пране на пари, извършвана от правителството на Слободан Милошевич, ръководителят на тогавашна Югославия. В опит за избягване на санкциите на ООН, самолети с чували пари са летели от Сърбия до Кипър, където парите са били вложени в банкови сметки, обикновено в Лаики. Пристигали толкова много пари, че в един момент шефът на кипърския профсъюз на банковите чиновници се оплакал, че членовете му не получавали достатъчно заплащане за извънработното време, в което трябвало да ги броят. Парите – около 3 милиарда евро, според тогавашния директор на Югославската централна банка, Младян Динкич) били използвани за финансиране на сръбската страна във войните в Босна и Косово.

През 2001 г. Международният трибунал за бивша Югославия, подготвяйки съдебния процес срещу Милошевич по обвинения в геноцид, мъчения, убийства и ограбване, наема опитен норвежки финансов ревизор, Мортен Торкилдсен, който да разследва финансирането на сръбските сили при Милошевич. „През цялата си кариера“, казва той пред трибунала в доклада си от следващата година, „още никога не съм чувал за офшорна финансова структура с такива мащаби и сложност“. Торкилдсен описва как в течение на само една година, от март 1998 до март 1999, един-единствен куриер е пренесъл 453 милиона немски марки в наличност от Сърбия в Кипър, като ги е вложил в една и съща сметка в Лаики. Той описва операция, състояща се от четири фази и включваща четири различни юрисдикции. Първа е незаконната юрисдикция, югославската, чиито банки се намират под стриктен режим на санкции. Оттам парите били придвижвани до сметки в една „изпиреща“ юрисдикция, в Кипър. При следващата фаза били прехвърляни в някоя междинна юрисдикция, като например Панама или някоя от британските юрисдикции на Короната, като Джърси, Гърнси или Айл ъф Ман, където се създавала фирма, със собствена банкова сметка, от агент на югославския режим. Накрая парите били прехвърляни до доставчик в някоя юрисдикция като Украйна, Великобритания, Германия или Израел, където режимът можел да купи каквото поиска – оръжия, амуниции, хеликоптери, спортни коли или дизайнерски облекла.

Когато отидох в Кипър се случи така, че пристигах от Истанбул. Това означаваше, че пристигах на малкото летище в северната част на остро-

ва. Северът е самообявила се за независима страна, признавана единствено от Турция, която нарича себе си Турска република на северен Кипър. Навсякъде другаде тя е известна като „окупираната територия“ на Кипър. Един шофьор-кипърец от турски произход ме докара през жълтеникавата равнина до Зелената линия, която от 1974 насам разделя турския север от гръцкия юг. Музиката в колата идваше от гръцка станция – самият шофьор ми обърна внимание върху това – а когато стигнахме до граничния пункт той извади от жабката ролка с изолирбанд и прикри турските обозначения на номерата си.

Неговото съзнание, че споделя с друга политическа единица остров, който е достатъчно малък, за да може да бъде обиколен с кола за един ден – всъщност две единици, ако се броят и военните анклави Акротири и Декелия на южното крайбрежие, които все още са технически принадлежащи към Великобритания – не се споделя от гръцката страна. Зелената линия преминава от изток на запад през центъра на столицата Никозия и, подобно на обитателите на фантастичния град от романа на Чайна Миевил, *Градът и градът*, гражданите тук живеят в състояние на не-виждане и не-чуване на близостта на турската страна или онази на силите на ООН, които надзирават разделението. Местните хора не потрепват при песента на мюезина, носеща се откъм другата страна и звучаща из християнските улици. Когато над градския съвет избръмчава бял хеликоптер на ООН, никой не гледа нагоре. Когато слънцето потъва в Средиземно море и пада мрак, шофьорите, пътуващи по магистралата Ларнака-Никозия, не могат да не видят гигантското турско знаме, побито сред проблясващи светлини в склоновете на Киренските планини, далеч навътре в турската страна; самият аз предполагам, че те не биха го забелязали, освен ако светлината угасне.

През 2004 Европейският съюз се надяваше, че предлагането на членство за Кипър ще насърчи турските и гръцки кипърци да гласуват с „да“ в референдума, според който се предвиждаше да се обедини острова в един вид хлабава федерация. Нещата изглеждаха добре; и двете страни бяха прекарвали години, за да стигнат до компромис, за който се смяташе, че може да бъде приет от всички. Но само няколко дни преди референдума водачът на гръцката кипърска делегация, тогавашният кипърски президент Тасос Пападопулос, помоли хората си, със сълзи на очи, да го отхвърлят. Нещо, което те направиха начаса, докато турците гласуваха с „да“. Тогавашният европейски комисар по разширението,

Гюнтер Верхойген, каза, че е изпитвал усещането, че гръцките кипърци са го измамили. Въпреки това на Гръцката кипърска република беше разрешено да се присъедини към ЕС, докато северната част от острова беше оставена на себе си.

Тасос Пападопулос все още беше президент три години по-късно, когато Кипър се присъедини към Еврозоната. И къде беше тогава BND? Защото Пападопулос, човекът, който успя да убеди ЕС по време на присъединяването, след което пък убеди Брюксел и Франкфурт да включат Кипър във финансовата система на Еврозоната, е същият онзи Пападопулос, чиято юридическа фирма, назад през 1990-те, беше създавала фалшивите компании, използвани от Милошевич за изпирането на югославските пари. А след като Пападопулос почина през 2008, една тайна телеграма на Държавния департамент на САЩ, публикувана в УикиЛийкс, цитираше Крис Патън, който го описва като „адвокатът на Милошевич“.

През 2000-те години, откъм конферентните зали на Ню Йорк, Франкфурт и Москва, Кипър изглеждаше като малък остров с множество проблеми. ООН се тревожеше за обединението на двете общности. Европейската централна банка следеше икономическите цифри. Международният криминален трибунал за бивша Югославия разследваше прането на пари. Големите руски компании харесваха данъчния режим на страната. Никой от тях не виждаше по-голямата картина. Етническо-сектантският наратив, наративът на югославския конфликт и наративът на кипърската икономика никога не бяха разглеждани като онова, което всъщност са – три плоскости на един и същи проблем, онзи на тясно преплетената гръцка православна общност, обвързана от чувство за взаимна уязвимост и слаба четвърта власт, и по тази причина принудена да приеме властта на една олигархия, изградена от политико-бизнесменски семейства, които са станали изключително сръчни в играта с големите чужди институции, държавни и комерсиални, търсеща краткосрочни облаги. Сегашната съдба на Кипър може и да удовлетворява някои хора извън острова, но от гледна точка на европейската институционална неспособност да се разпознае някакъв проблем по света, по принцип не се е променило нищо. Континентът не може да си позволи да бъде управляван от толкова много моралисти, които не разбират нищо от финанси, и толкова много финансисти, които не разбират нищо от морал.

Източник

Джеймс Мийк (род. 1962) е английски писател и журналист. Третата му книга, *The People's Act of Love*, е преведена на повече от двадесет езика.

Коментари (4)

- 22-09-2013|**Доброслав**

Да като позачетох статията си помислих, че само американец или англичанин може да напише такова нещо, без да съм видял името на автора. Господинът хубаво би направил да разследва и британските данъчни убежища, те не са никак малко, имайки предвид, че точно Великобритания поставя началото им. Няма да коментирам изпирането на парите на Милошевич, английски и американски банки изпират парите на изключително отвлечени диктатори в Африка и Южна Америка, на наркокартели, търговци на оръжие и диаманти, нека не си говорим за морал, когато става въпрос за финансови трансакции. И някак не ги оправдавам нормалните с по сто хилляди евро в банката, дали щот съм израстна; в бедна комунистическа страна или щот 85% от населението на света не притежава такива ресурси плюс нулеви данъци не знам, не ми е мъчно за тях. Това се е случвало и преди, то не бяха лалета, зюмбюли, акции в Нови Орлеан. Алчните и невежи глупаци винаги го...

- 24-09-2013|**Лиляна Йорданова** –?

Много интересно. Но на мен ми е чудно как гражданинът може да „избере някоя по- сигурна банка“, да изчислява рентабилността им по изопачените и невярни отчети ли?

- 25-09-2013|**Майя Маркова** – избор на банка

Би трябвало да има два вида банки. Едните да са спестовни касички с гаранции за влоговете и съответно с лихва, забележимо по-малка от инфлацията. Другите да са по-спекулативни и да предлагат по-висока лихва и рискове. Докато чрез закон не се прокара такова разделение на банките, всички съвети към пенсионерите да си опичат акъла, когато си избират банка, са безпочвени обвинения към жертвите и подличко измиване на ръцете от страна на държавата.

Защото, ако кипърският пенсионер се отчае от банките, реши да си държи парите под дюшека и някой апаш му ги намери, същата държава, която така хубаво обръсва парите от банковите влогове, пак ще изкара него виновен, задето не ги е вложил в банка.

А в крайна сметка държавата съществува, за да пази нас и нашите пари, нали?

Коментарът на Доброслав по-горе е добра илюстрация защо българите не могат да се оправят.

- 01-10-2013|**Димитър** – Истината е малко по-различна

Може би не разбирам нищо от световни финанси и банкови фалити, но на кого са нужни тези разсъждения на автора?

На кого помагат изводите му?

Финанси, пари и печалби от една страна и морал и грижа за гражданите на държавата от друга страна, нямат нищо общо.

Той се опитва едва ли не да хвърли някаква вина за загубените пари в Кипърските банки върху германци и европейци, които най-общо били решили, че на кипърци трябвало да им се даде урок, за да знаят и другите офшорни зони като Малта и т. н., че и на тях може да им се случи, защото са офшорни зони и при тях се перат пари.

Пропуска да каже обаче, че същите тези германци си държат парите, върху които не са плащали данъци, в швейцарските банки.

Може би за незнаещите е трябвало да обясни, че вероятността да фалира швейцарска банка е пренебрежимо малка, поради това, че те работят като банки от мноооого дълго време и знаят почти всичко за този бизнес.

С половин уста бие по офшорния бизнес, но никак не споменава, че той е измислен от европейците, както и че във Виена и Лондон също

има офшорни зони, които са пълни с руски пари, да не говорим за Ню Йорк и Вашингтон!

Единственото нещо, казано на място е, че по принцип вложението на пари в банка си е чиста проба инвестиция и риска от тази инвестиция си е за сметка на притежателя на парите.

Може би трябваше да добави още нещо, за да е ясно на всички – единствено гарантирани можеха да бъдат парите на хората в държавните банки само по времето на комунистически/социалистически режим, но това вече е в миналото.

В парламента на Кипър депутатите били само адвокати.

И какво лошо има в това?

Адвокатите да не са престъпници?

Освен адвокати те са и юристи, и познават законите по-добре от всеки друг.

Банките били лакоми и купували гръцки облигации.

Ами това беше едва ли не директива на същите тези европейци, които казваха тогава, че Европа няма да позволи на Гърция да ѝ се случи нещо лошо.

А това означаваше само и единствено: „Нека всички да помогнем на Гърция да изплува!“

И кой има най-голям интерес да помага на Гърция?

Ами Кипър, разбира се, те са си едно.

Да не говорим, че без Гърция може би нямаше да го има този Кипър!

Освен кипърски банки гръцки облигации купуваха и много италиански банки.

Но когато преди време Италия и банките ѝ сдадоха багажа същите тези европейци набързо ѝ дадоха няколко торби с пари и случаят отшумя.

Но Кипър, видите ли, тъй като там е офшорна зона и са големи тарикати, най-вече знаят хората как да си гледат живота и да не умират преждевременно от инфаркти и инсулти, тях ще ги накажем за назиждане!

Ето това, според мен, е трябвало автора да напише, за да е ясно на всички какво и защо се е случило.

За ползите и вредите от „историята“ – част 1

Автор: Златко Енев

1. Няколко философски натоварени размишления

Големите исторически разкази, или по-точно школите и учените, които ги разказват, обикновено се опитват да обосноват валидността си чрез търсене на някакъв вид солидност, изразяваща се в облягането или на нещо *напълно очевидно*¹, или на идеи и концепции, далеч надхвърлящи мащабите на човешката способност за непосредствено възприятие, при което именно *неочевидността* им се превръща в най-важно указание за същата тази солидност.² Всичко това – доколкото изобщо се търси някаква солидност, разбира се, защото, както ни показва съвременността, е възможен и един напълно противоположен подход – постмодерният – в който въпросът за солидността, тоест *историческата истина*, бива отхвърлен като несериозен, и на негово място се поставя радикалното утвърждаване на невъзможността за убягване от външни за разказа мотивации – културни, политически, дори и лични – които в края на краищата доминират *всеки* исторически разказ и го превръщат в онова, което той е по дефиниция: просто разказ, а следователно вид литература и нищо повече.

Битките между привържениците на двете гледища – колкото изобретателни, толкова и скучни, поне за мен, тъй като в края на краищата

- 1 Примерно леополд-ранкевото „wie es gewesen“, („както е [било]“), което се основава на една много фина, непреводима на български езикова тънкость, тъй като фразата е недовършена по изключително изплъзващ се начин – в нея липсва именно това „било“, което абсолютно не може да се пропусне на български език, без да се подмени напълно смисъла на казаното, докато на немски оставя впечатление за една увереност, основаваща се комай на... непрестанно търсене на същото това „било“. Парадоксално – и хубаво.
- 2 Имам пред вид примерно гигантските исторически цикли, предпоставяни и издирвани от привържениците на френската школа на „дългото времетраене“ (*longue durée*) или историческите закони на Маркс – най-радикалният, и може би именно по тази причина с най-тежки последици, опит за въвеждане на строга научност в една дисциплина, която, бидейки по същността си разказ, най-вероятно просто няма как да предложи нещо подобно.

не успяват, най-вероятно също по дефиниция, да достигнат до какъвто и да било приемлив и за двете страни критерий за солидност – няма да бъдат обект на широко разглеждане в този текст. Първо, защото ги познавам само повърхностно и, второ, защото идеята за търсене на някакъв вид историческа, ако не солидност, то поне ползваемост, употребимост, ме вълнува доста живо, което според мен пък е достатъчно основание да насоча вниманието си в една съвсем различна посока. Представата за историята като учителка – колкото наивна, толкова и безсмъртна, си е жива-живеничка и до ден-дневен, което за мен, въпреки всички убийствено тежки указания в полза на противното, все пак си остава един вид надежда, достатъчна за начеване на поредно търсене.

И така, нека започнем.

Струва ми се очевидно, че, за да може да се превърне в обект на (обществено) разглеждане и дискусия, историческият разказ трябва да предоставя на потребителите си някакъв вид определена и сравнително интуитивно разбираема ценност. Това е основата, върху която ще изграждам аргументите си: историческият разказ като предлагащ някакъв вид ценност, оправдаваща статуса му на един от водещите дискурсивни (разговорни) елементи във всяко общество. Но по какъв начин може да се определи ценността на подобен вид разказ? Възможните подходи тук, струва ми се, са два:

Първо, по пътя на ценностната неутралност, като един вид безпристрастно търсене на истината. Основното убеждение, стоящо зад този тип подход към историческия разказ е, че той е ценен *сам по себе си*, като откриване на неща, които *вече се намират* в миналото и сега само трябва да бъдат представени на публиката като един вид фрагменти от някакъв по-голям пъзел, чието цялостно попълване е задача на поколенията. Основният аргумент в негова полза пък е, че неприемането му ни изправя пред единствено възможната алтернатива на „всевъзможни анахронизми, релативизми, скептицизми и съвременни идеологически принуди, или, в най-лошия случай, да се предадем на очевидно катастрофалното „логическо заключение“, че всеки може да си говори за миналото каквото му харесва.“¹

1 Keijth Jenkins, *Refiguring history*, Routledge, 2003. p.10.

Най-късно в момента обаче, в който става ясно, или поне убедително аргументирано, че интерпретативната свобода на историците е на практика неограничена и че онова, което до този момент е било разглеждано като нещо *вътрешно присъщо* на историческия разказ – историческите факти, структури, периоди и значения – всъщност може да бъде еднакво убедително разглеждано и като нещо, „идещо *вън* от самото минало и *вътре* от оградените гилдийни практики (craft-practices) на професионалния историк – с други думи, *външни* ценности“¹... Най-късно, значи, в този момент, принципната убедителност на този вид подход към историческия разказ бива сериозно подкопана и опитите да се контрират тези аргументи чрез идеи, заимствани от полето на природните науки, примерно за историческото познание като израз на същите „парадигмални обстоятелства“, които определят хода и развитието на природонаучното познание², оставят силно усещане за недостатъчност, ней-вече поради принципно различните нива на интерпретативна свобода, на които работят учените в тези две различни духовни сфери.

Ако човек е склонен да вземе на сериозно този вид аргументи и да изостави идеята за „търсене на историческата истина“ като основна мотивация при поддържането на представата за ценността и необходимостта на историческия разговор и разказ(и) – какъвто е случаят с мен – то остава само другият, директно противоположен подход, а именно:

Второ, да се тръгне по пътя на директно заявената ценностна пристрастност, тоест да се разглежда историческия разказ като вид морална приказка, предназначена да служи за целите на определен вид *мобилизация* на общността, към която е насочена. Определящо при този подход е убеждението, че „историческата истина“ е на практика един безкраен процес на все по- и по-ново *пресъздаване и предоговаряне* на миналото, в съответствие с властващите *в настоящето* ценностни представи, тоест, че тя няма друг смисъл освен като израз на един възможно най-широк обществен консенсус по отношение на това какво точно бихме желали да научаваме и знаем за миналото си, съгласявайки се с принципната постановка, че, взето *само по себе си*, то най-вероятно си остава недостижимо, поради факта на реалната му непроверимост.

1 Ibid.

2 Както го прави примерно Мери Фулбрук в книгата си *Историческа теория*. Виж в тази връзка Mary Fulbrook, *Historical Theory*, Routledge 2002.

Тук, разбира се, възниква изключително тежкия проблем за осъществяването на разграничения между различните видове исторически интерпретации, тъй като, щом само се откажем от идеята за „истината“ като критерий, то изглежда наистина всичко изпада в пълен релативизъм, хаос и безкраен скептицизъм. Традиционното „решение“ на този проблем, струва ми се, винаги е било да се подбират като „истинни“ онези видове исторически разкази, които се оказват най-ефективни от гледна точка на мобилизацията на общността-потребител – една мотивация най-често политическа, най-често директно целяща повече или по-малко открит сблъсък с други такива разкази (а съответно и с техните общности-потребители), обикновено ония на непосредствените географски съседни.

Неоспоримият факт на универсалната използваемост на историческите разкази като средство за политическа мобилизация и масова манипулация¹ би трябвало да изключва и този подход от групата на евентуалните кандидати за обосноваване ценността на историческия разказ. След две световни войни и безброй много локални конфликти, подготвяни, разпалвани и поддържани между другото и чрез средствата на внимателно подбрани исторически разкази, би трябвало вече отдавна да сме се отказали от идеята за някаква предварителна ценностна насоченост като критерий за подбор.

Както изглежда, отказът от идеята за „историческата истина“ ни води до още по-големи трудности, този път директно непреодолими. Резултатът от търсенето, поне в тези две посоки, изглежда ни води до директна логическа безизходица.

Може би да, а може би не.

Нека още веднъж си припомним основната предпоставка, лежаща в основата на втория от двата подхода, споменати по-горе: ценността на историческия разказ трябва да се състои във възможността за предоставяне на ориентир при търсенето и избора между различни алтернативи на колективно поведение. Идеалният исторически разказ, от тази гледна точка, трябва да бъде един вид жалон, маркер, който да служи като ориентир при избора на колективно поведение. Но този ориентир, както ни демонстрира самата „история“, много често се оказва изключи-

1 Най-често национална или класова, макар че в последно време се забелязва ясна тенденция към фрагментиране на историческите разкази по посока на други типове солидарност – примерно пост-колониална или джендър-базирана.

телно подлъгващ и е в състояние да води общностите в силно погрешна, а при определени обстоятелства и напълно разрушителна, посока.

Основната причина за това, струва ми се, е принципната трудност, свързана с избора на типа колективно поведение, тоест как да се формулира колективната цел и евентуалните пътища за нейното постигане. Обикновеният начин за посочване на подобен ориентир е да се изхожда от идеята за това кое е *желателно* за общността. Нека вземем като пример онази силно мъглява и многократно използвана в ежедневието фраза, „български национални интереси“, която може да бъде запълнена с множество различни и евентуално силно противоположни, смисли. Ако например приемем, че „българските национални интереси“ се състоят във възстановяване границите на Велика България (дефинирани като приблизително идентични с ония на Българската Екзархия от средата на 1870-те години), то вероятно повечето съвременни българи биха се съгласили с твърдението, че това е нещо *желателно* за днешното (или което и да било) българско общество, евентуално правейки уговорката, че то вече е практически невъзможно. Това обаче ни изправя на мига пред проблема, с който България и нейните жители не успяват да се справят вече в продължение на повече от 130 години: как да се съчетае тази цел с принципно несъвместимите с нея, силно подобни, национални интереси (или поне *желателности*) на балканските ни съседи? Дори и ако направим уточнението, че в наши дни „ние само така си говорим“, без да имаме пред вид никакви конкретни действия, то самият факт на така формулираната цел вече представлява потенциална заплаха за съседите ни. Евентуалното смекчаване на тезата, примерно по линията „добре де, вече няма да гоним Велика България“ (може би придружавано от импулсивното „но Македония все пак е българска!“) вероятно води до малко по-слаб израз на готовност за конфликт, но не променя принципната постановка на нещата, според която „те“, които и да са те, ни „дължат нещо“, а следователно ние не можем да постигнем вътрешен мир и удовлетворение докато не сме го получили от „тях“, под формата на някакъв вид отстъпка, примерно принципно съгласие с *нашето* разбиране за нещата (след което те вече могат и да се пръждосват по дяволите).

Развих тази банална и уморителна версия на евентуалния избор на критерий за колективно поведение единствено с цел да покажа до каква степен тя е заредена с възможности за стигане до задънени улици и принципно нерешими проблеми. Причината за това, ще повтора, според

мен се крие в начина, по който се подхожда към търсенето на ориентираща, тоест като се тръгва от предпоставката, че трябва да се преследва онова, което е *желателно*, или поне изглежда такова, от гледна точка на колективните интереси.

Но какво би станало, ако за момент се опитахме да преобърнем целия подход с главата надолу и, вместо да търсим ориентир по посоката на преследването на онова, което е *желателно*, изберем като такъв търсенето на възможности за избягване на онова, което е *нежелателно*? На пръв поглед може и да изглежда, че промяната не е особено значителна, но при по-внимателно вглеждане не е трудно да се убедим, че новият, нека го наречем „предпазен“ подход, притежава значително по-висока степен на очевидност и убедителност, тъй като нежелателното, за разлика от своята противоположност, е нещо далеч по-лесно за схващане, осъзнаване и евентуално (колективно) приемане¹. Обръщайки се отново към същия пример, ако тръгнем от позицията, че „българските национални интереси“ се състоят преди всичко в избягване и не-повтаряне на различните видове катастрофи, национални и по-малки, с които е изпълнена историята ни, то и изборът на колективно поведение изведнъж става някак далеч по-очевиден и разбиращ се от само себе си. Всичко, което трябва да правим е да поддържаме курс на (реално) добросъседство, да полагаме усилия за постепенно преодоляване на историческите травми и клишета, да демонстрираме истинска зрелост и търпение там, където се чувстваме предизвикани, с основания или не – и така нататък. С две думи – *да се държим като пораснали хора*.

Какво обаче означава всичко това, приложено към идеята за търсене на критерий по отношение на (големия ни) исторически разказ? Прилагайки същата логика, аз бих предложил като критерий за неговата проверимост наличието на принципна възможност за доказване на *обратното* на ценността му, тоест възможността за ясното и разбираемостта му представяне като не-ценен, може би дори достатъчно погрешен, за да е ориентиращ общността, колектива, по погрешен начин, в продължение на много дълго време. С други думи – ценни могат да бъдат само и единствено онези исторически разкази, чиято потенциална не-ценност

1 Всъщност този подход стои и в самата основа на модерното разбиране за демокрация, което, припомням, се състои не в търсенето на възможност за постигане на възможно най-ефективно управление, а за възможно най-ефективно осуетяване или поне препятстване на злоупотребите с властта.

не само се предпоставя, но и активно търси, като способ за избягване на възможността за непрестанно задълбочаване на възможността от колективно погрешно поведение.¹

Формулирано от гледна точка на колективната практика, всичко това означава, че един исторически разказ си остава ценен *само* докато успява да служи като възприет колективен ориентир, и то *само и единствено* в случай, че е подложен на свободна конкуренция от страна на други, алтернативни такива, независимо дали те идват отвътре или отвън самата общност-потребител.² Взета сама по себе си, историческата продължителност на разказа, *при липса на конкуренция*, не е доказателство за нищо друго освен за културната затвореност на съответната общност.

Но всичко това, бидейки прекалено общо, все още е недостатъчно като реален практически критерий, струва ми се. За да може да стане използваем, критерият би трябвало да посочва и някаква друга възможност за коригиране и проверка на ценността на историческия разказ освен простото наличие на (свободна) конкуренция. И тук, изхождайки отново от вече очертаната „логика на изключването“, аз бих предложил като втори, допълнителен критерий, способността на историческия разказ да мобилизира общественото внимание и енергия в посока, *обратна* на онази, търсеща цели, които изглеждат *желателни* от гледната точка на колективните интереси. Казано в прав текст, това означава, че реалната ценност на историческия разказ се състои не в способността му да мобилизира по посока на колективно *желателното* (поради доказаната лекота, с която този тип мобилизация може да се използва за всевъзможни манипулативни цели), а в посока, *противна на нежелателното*,

-
- 1 Естествено, всичко това е някакъв вид приложение на идеите на Карл Попър, при това най-вероятно вече формулирано от самия него в някоя от великолепните му книги. Самият аз, във всеки случай, не мога да си спомня нищо поне донякъде конкретно в тази връзка (освен принципната му методология), поради което работя с повече или по-малко ясното чувство на човек, който се опитва да мисли самостоятелно.
 - 2 Разглеждани от тази гледна точка например, всички балкански исторически канони се оказват под силно подозрение в погрешност, тъй като са очевидно несъвместими едни с други, а следователно се нуждаят от корекции, които биха могли да бъдат постигнати само в резултат на широки дискусии вътре в отделните балкански общности (народи) или в разговори между тях. Същото, разбира се, се отнася до почти всяка национална история, формирана и описвана през последните, примерно, двеста години. Както ще се опитам да покажа по-нататък обаче, вече се появяват първите примери за по-малко натоварени с изначална погрешност исторически разкази, идещи основно откъм европейското културно ядро.

тоест най-вече като *припомняне и предупреждение* за миналите колективни грешки, и като непрекъснат призив за тяхното *не-забравяне*, а значи и *не-повторение*.

Може би най-простият начин, по който може да се опише как всичко това функционира на практика е да се дадат примери за подобни подходи към историографията и политиките на паметта, идеещи откъм Западна Европа и по-точно откъм нейните германоезични части, които, струва ми се, са водещи в това отношение.

2. „Германската ДИН-норма“ на историческа политика¹

Известната политика на *преработване на миналото* (*Aufarbeitung der Vergangenheit*)² придобива гражданственост в Западна Германия бавно и нелесно, като началото ѝ съвпада приблизително с онова на (силно непоследователния, и в двете части на разделена Германия³) процес на денацификация, поставен в ход от съюзническите окупационни сили веднага след 1945. (От друга страна, в Австрия съответният процес е още по-непоследователен.⁴) Като ключови за разбирането на този качествено

1 По думите на Тимъти Гартън Аш. Виж Ash, Timothy Garton, *Mesomnesie – Plädoyer für mittleres Erinnern*, in: „Transit“, 22 (2002), S. 32-48. (DIN = Deutsche Industrienorm).

2 Струва ми се важно да се отбележи, че между понятията *Vergangenheitsbewältigung* (преодоляване на миналото) и *Aufarbeitung der Vergangenheit* (преработване на миналото) има съществена разлика, която изглежда не е съвсем позната за наблюдателите, имащи само индиректен досег със съвременната немска политическа култура. Първото понятие вече отдавна е изгубило гражданственост в Германия и се използва най-вече при исторически позовавания; единствено преработването на миналото е актуалната категория, с която се работи в днешната Федерална република. Причината за това е във факта, че преодоляването на миналото предполага един вид възможност за неговото надвиване и отстраняване, след което евентуално работата може и да бъде преустановена. Именно аспектът на принципна безконечност, на отказ от възможността за прекратяване на работата по преработването на миналото, е в основата на „немския стандарт“, който поляка-лека започва да се установява като норма в цяла Европа.

3 За непоследователностите на западногерманския денацификационен процес виж Norbert Frei, *Vergangenheitspolitik, Die Anfänge der Bundesrepublik und die NS-Vergangenheit*, München: Beck, 1996. За съответните процеси в Източна Германия виж Jeffrey Herf, *Zweierlei Erinnerung. Die NS-Vergangenheit Im Geteilten Deutschland*, Propyläen, 1998.

4 Основното обяснение за непоследователността на денацификационния процес в Австрия е санкционираният официално от съюзниците, на конференцията в Москва от 1943, статус на страната като първата жертва на нацизма (при условие, че, както показват множество по-късни изследвания, австрийците са били едни от най-ентузиастичните и най-масови последователи на нацизма, особено що се отнася до провеждането на неговите расови политики). Другата, по-дълбока причина за това е проектът за създа-

нов подход към миналото обикновено се посочват известното есе на Теодор Адорно *Какво означава преработване на миналото?*¹ от 1959 г. и особено влиятелният труд на съпрузите-психоаналитици Александър и Маргарете Мичерлих *Неспособността за скърбене*² от 1967. Казано възможно най-кратко, преработването на миналото е комплекс от целенасочени политики на паметта, чиято крайна цел е да се установи такъв вид обществен климат, при който повторението на травматичното минало да стане или невъзможно, или поне много слабо вероятно.

Именно в това се състои най-важната специфика на следвоенния западногермански исторически разговор и произлизащия от него исторически разказ: за разлика от традиционните исторически разкази, подчинени или на идеята за ценностно-неутрално „търсене на истината“, или на онази за мобилизация на общността (най-често национална или класова, а понякога и някаква странна комбинация от двете, какъвто е например случая в България някъде откъм средата на 60-те години), тук имаме един (според мен) качествено нов исторически разказ, подчинен най-вече на идеята за поемане на директна, както колективна, така и лична, *отговорност за миналото*, като единствена гаранция за неговото не-повторение.

ване на собствена нация, с който страната се заема усилено след края на Втората световна война и в името на който последователно игнорира и донякъде омаловажава всички силно разделителни аспекти на преработването на австрийското нацистко минало чак до средата на 80-те години, когато вече националният проект е блестящо реализиран и новосъздадената нация може да си позволи да се заеме с по-внимателно вглеждане в мрачните страни на най-новото си минало.

- 1 Theodor Adorno, *Was bedeutet Aufarbeitung der Vergangenheit*. In: (ders.), *Erziehung zur Mündigkeit*. Suhrkamp, 1970.
- 2 Alexander und Margarete Mitscherlich, *Die Unfähigkeit zu trauern. Grundlagen kollektiven Verhaltens*. R. Piper & Co. Verlag, 1967. Определящ за този подход към и начин на преработване на (травматичното) минало, директно свързан с идеите и техниките на фройдистката психоанализа, е т. нар. „процес на скърбене“ (Trauerarbeit), който означава способност за открито посрещане на травматичните спомени и преживявания, в резултат на което те биват реално осмислени и „овътрешностени“ (verinnerlicht), след което има шансове за градивно преодоляване на травмата. Противоположността на този вид поведение е потискането (Verdrängung), при което травматичните преживявания се избягват и потискат „назад“ или „надолу“, към забравата и подсъзнанието. Резултатът от това обикновено е задълбочаване на травмата и състояние на продължителни и дълбоки психически увреждания. Постигнатието на Мичерлих се изразява в това, че те прилагат добре познатите от индивидуалната психоанализа техники към проблема на колективната немска травма, в резултат на което работата им придобива новаторски, в известен смисъл първопроходчески характер.

Радикалната новост на този вид исторически разказ се състои в това, че той е един вид директен апел към личната съвест на потребителя му – нещо съвсем не лесно за приемане, тъй като, приета или не, отговорността за миналото, особено когато то е толкова травматично, винаги се възприема като тежко за носене бремене. Необходимостта първо да се осъзнае, после да се признае, а накрая и приеме, идеята за директна, лична отговорност за „историята“, за онзи ход на събитията, който всички по-големи исторически разкази до този момент са обяснявали чрез *външни и по принцип независещи от личната воля, съвест и избор на потребителя*, исторически „структури“, „процеси“, „необходимости“ или дори „законо“, прави реакцията на естествена съпротива напълно разбираема, ако и не съвсем „зряла“, поне от гледната точка на вече „просветения“ привърженик на този мироглед (защото тук става дума, между другото, и за мироглед, разбира се). Именно по тази причина във всички досега известни случаи на широко обществено приемане на този род политики на паметта, за това е било нужно първо да си отидат поколенията, директно замесени в травматичните събития, за които е нужно не само поемане на отговорността, а и реални действия на разкаianie и изкупление – все изключително трудни, свързани с неимоверно интензивни актове на лично и колективно пречистване, квази-религиозни преживявания. Въпросът за необходимото и изключително важно разграничение между сферите на *вината* и *отговорността* – първата разбрана винаги в строго юридически смисъл, като директна замесеност в действия, представляващи престъпления срещу човечеството и основните човешки права, *която е винаги индивидуална*, и втората – като *колективна отговорност* и превръщане на постоянното припомняне в ключов обществен императив – е от решаващо значение тук.¹

Понятието за отговорност е изключително важно при новия германски исторически разказ и именно в неговата централност или странич-

1 Един от вече класическите в това отношение текстове е Въпросът за вината на Карл Ясперс от 1946, макар че в него Ясперс говори почти само за вината, а не толкова за отговорността, нито пък прави в текста си разграничението между двете понятия, което за самия мен изглежда задължително. Всичко това най-вероятно може да се обясни чрез различната дистанция и ниво на обвързаност, които делят от тази проблематика днешния съвременник и поколенията на Ясперс. Ние вече можем да си позволим „лукса“ на отговорността, докато за тогавашните немци изглежда не е имало друга алтернатива освен поемането на вината. Виж Karl Jaspers, *Die Schuldfrage*, Lambert Schneider. Heidelberg, 1946.

ност (а може би дори наличие или липса) се състоят основните разлики между трите различни подхода към миналото, възприети в трите следвоенни германоезични държави. Както посочва западногерманският социолог М. Райнер Лепсиус¹ (сред множество други изследователи), националсоциализмът разбира се е възприет като *негативно морално предупреждение* и в трите страни, но неговото *наследство* е дефинирано по различен начин във всяка от тях, в резултат на което опитът им с преработването на травматичното минало се оказва радикално различен. Съответно различни са и отправните пунктове, които трите общества и държави избират при следвоенното развитие и изграждане на политическите си култури.

А именно: Федералната република – макар и нелесно, след дълги периоди на вътрешнополитически борби, колебания и далеч не само последователни политики на осмисляне на нацисткото минало – в края на краищата поема ролята на негов легитимен наследник и носител, натоварен със задачата за неговото преработване.² ГДР и Австрия, напротив, се разграничават и дистанцират от някаква подобна роля.

Самите форми и перипетии на тази екстернализация (овъншностяване, потискане, изличаване) на паметта за нацисткото минало са изключително важни и са обекти на безброй много изследвания. Накратко: в ГДР процесът на екстернализация придобива формата на героично-победен разказ, при който националсоциализмът бива обявен за класически последен стадий от развитието на империализма, тоест нещо универсално валидно, а не специфично за немската история. По този начин задачата за преодоляването на неговото наследство е обявена за автоматично решена с победата на „социалистическата революция“ в ГДР и създаването на първата социалистическа република на германска земя. Историческият разказ оттук нататък се съсредоточава върху изграждането на героичен исторически канон, плюс обосноваването на необходимостта от нова диктатура над един народ, който охотно е допуснал и поддържал нацизма.³

1 Mario-Reiner Lepsius, *Das Erbe des Nationalsozialismus und die politische Kultur der Nachfolgestaaten des „Großdeutschen Reiches“*. In: Demokratie in Deutschland: Soziologisch-Historische Konstellationsanalysen: Ausgewählte Aufsätze, 1993, S. 229-245.

2 Конкретният израз на поемането на тази отговорност е далеч не само символичен. Между 1954 и 1991 г. Федералната република изплаща около 110 милиарда марки под формата на различни обезщетения за оцелели след Холокоста евреи. (Herf, op. cit., p. 340).

3 Добър сравнителен анализ на политиките на паметта в двете Германия след войната може да бъде намерен в Siobhan Kattago, *Ambiguous Memory: The Nazi Past and German Natio-*

Този процес е силно различен в Австрия, където, вместо героично-победен, водещият следвоенен исторически разказ е онзи на авто-виктимизацията, тоест заемането поза на жертва. Поддържана от победилите Съюзници в желанието си да забрави и потисне собственото ентусиазирано участие в и подкрепа за идеологията и политиките на Третия Райх, в продължение на повече от тридесет години Австрия се придържа към един исторически разказ на отрицанието и потискането на въпроса за собствената вина и отговорност. Едва след аферата Валдхайм в средата на 80-те години в страната се поражда климат на по-сериозна готовност за преработване на националсоциалистическото наследство. Пораженията от мълчанието и потискането обаче са налице и тук, доколкото демократичната култура на Австрия е сериозно затормозена от елементи на ксенофобия, национализъм и носталгия по нацисткото минало.¹

И все пак, в какво точно се изразява „поемането на отговорността“, извършено в Западна Германия и какви са неговите изрази в хода на следвоенната германска история?

Най-общо казано, това е един изключително сложен и наситен с перипетии процес, в хода на който многократно се предефинира и преговаря не само представата за, нека го наречем така, *подобаващото* отношение към нацисткото минало, но и самата немска идентичност. Изследователите на следвоенните немски политики на паметта разграничават пет фази в процеса на овътрешностяване (приемане) на нацисткото минало и отговорността за него (съответстващи на четирите десетилетия западногерманска история, плюс една допълнителна фаза за времето на окупацията на Съюзниците).

Тези пет фази са съответно:

1. Години на шок и окупация. Изясняване на въпроса за вината (1945-49).

Решаваща за разбирането на този период е спомената по-горе книга на Карл Ясперс (*Въпросът за вината*), както и книгата на Фридрих Май-

nal Identity, Praeger 2001.

1 Едно много компактно и информативно изследване на съответните процеси и политики в Австрия може да се намери в Heidemarie Uhl, *Vom Opfermythos zur Mitverantwortungsthese: NS-Herrschaft, Krieg und Holocaust im „österreichischen Gedächtnis“*, in: Maimann, Helene (Hg.): *Was bleibt. Schreiben im Gedankenjahr*, Wien 2005, S.86–130

неке *Немската катастрофа*¹. Характерни за него са едно огромно първоначално объркване, изразяващо се в катастрофически представи за хода на немската история, представящи Хитлер като изключение от нея, но и като най-голям немски срам.

2. Години на потискане на въпроса за вината, но приемане да се изплащат репарации.

Тази фаза съвпада приблизително с „ерата Аденауер“, в която германското общество приема негласния консенсус да „ре-интегрира“ повечето от старите нацисти, но заедно с това се съгласява да изплаща обезщетения на жертвите на Холокоста, което е първата мащабна крачка по пътя към окончателното приемане на отговорността за нацисткото минало. Нито ГДР, нито Австрия предприемат никакви подобни крачки и отказват да имат нещо общо с отговорността за Холокоста.

3. Години на терапевтичното скърбене (1960-те).

Решаващи за разбирането на този период са постепенните разкрития за реалните мащаби на престъпленията на режима, които до този момент са били не точно премълчавани, но пък и никога не поставяни директно в центъра на общественото мнение. Изключително важни за разбирането му са поредицата от съдебни процеси срещу бивши нацистки престъпници, които разтърсват германското общество (процесите срещу представители на бившите специални части (Einsatzgruppen), от 1958, световноизвестният процес срещу Адолф Айхман в Ерусалим от 1961, както и процесите срещу бивши служители в Аушвиц, проведени във Франкфурт през 1964-65). Произведенията на Адорно и Мичерлих, споменати по-горе, се появяват и получават огромна популярност и влияние, особено сред по-младите германци, именно през този период.

4. Години на повторното потискане, този път под влиянието на антифашистки и тоталитарни теории (1970-те).

Характерно за този период е един вид подновено повторение на потискането и изместването на въпроса за отговорността, този път под влияние на марксистки теории за нацизма като връхна фаза или продължение на монополистическия капитализъм. По този начин са

1 Friedrich Meinecke, *Die Deutsche Katastrophe. Betrachtungen und Erinnerungen*. Wiesbaden, 1946.

маргинализирани неговите специфично-расистки аспекти, а заедно с това – и опасността от неговото постоянно появяване под нови форми. Въпросът за отговорността е изместен от много млади хора като незасягащ самите тях, а по-скоро поколението на родителите им, в резултат на което те изпадат под силното влияние на левичарски, но също тоталитарни идеологии като маоизма. Същевременно обаче това е периодът, в който сред определени водещи кръгове от германското общество въпросът за приемането на отговорността вече не подлежи на дискусия, което получава своята най-мощна символна форма в колениченето на канцлера Вили Бранд пред Паметника на жертвите от варшавското гето.

5. Период на нормализация и изграждане на нова германска национална идентичност (1980-те).

Този период се характеризира от търсене на различни модели за нормализация на германската памет, което води до подновени опити за омаловажаване на Холокоста като основен негативен пример за следвоенна Германия. От друга страна, интересът към темата за Холокоста за пръв път напуска специализираните среди и се превръща в буквално всенароден (в резултат както на някои медийни събития от онова време, като излъчването на американската телевизионна серия Холокост по западногерманската телевизия, гледна от 20 милиона зрители, така и на повишаващия се интерес към тази тема по целия свят). Важен за него е така нареченият Спор на историците, в който е определящ въпросът за централността на наследството на Холокоста за следвоенната германска памет.

Може би най-важно във връзка с цялата тази проблематика е заключението, че реалният процес на масово, широко възприемане на идеята за поемане на отговорността за миналото, придобива гражданственост в Германия едва след края на Студената война и обединението на двете Германияи¹. Към това, естествено, се прибавя и необходимостта от още едно преработване на травматично минало – този път миналото на ГДР и комунистическата диктатура в Източна Германия².

1 В тази връзка виж Bill Niven, *Facing the Nazi Past: United Germany and the Legacy of the Third Reich*, Routledge, 2002.

2 Необходимостта да се правят разграничения между практиките, идеологиите и наследствата на двете диктатури е изтъквана многократно. В тази връзка виж Habermas, Jürgen, *Bemerkungen zu einer verworrenen Diskussion. Was bedeutet „Aufarbeitung der Vergangen-*

Златко Енев е български писател и издател на „Либерален Преглед“. Досега в България е публикувал шест книги (трилогията за деца „Гората на призраците“ (2001–2005), романите за възрастни „Една седмица в рая“ (2004) и „Реквием за никого“ (2011), както и есеистичния сборник „Жегата като възплъщение на българското“ (2010).

Детските му книги са преведени на няколко езика, между които и китайски. Живее в Берлин заедно с двете си деца.

Коментари (5)

- 17-09-2013|**Обективист** – Исторически факти и интерпретации „Ползите и вредите“ (както е в заглавието) предполагат субективност на оценките. Определението на историята като знание за минали събития изисква по-скоро фактологическа обективност, доколкото тя въобще е възможна. Алтернативното определение „запис на минали събития и времена, свързани с човешката раса“ също предполага обективност, поне доколкото могат да се пренебрегнат евнтуалните лични пристрастия на записвача.

Идеята за конкурентното представяне на фактите и тяхната интерпретация в силно чувствителна за обществото област изглежда дава добри възможности за обективизиране на историческото познание – но обществената практика показва повсеместно съпротива – от различни групови субекти (които създават идеологеми и/или пряко участват в управлението на държавата, пренасяйки ги в масовото съзнание чрез образователните механизми) – срещу подобни начини за представяне на информацията.

Интересен ефект е пречупването на историческите идеологеми в убеждения, усещани като дълбоко лични: вероятно като форма на само-

heit“ heute?, <http://www.zeit.de/1992/15/bemerkungen-zu-einer-verworrenen-diskussion/komplettansicht>, посетен на 6.7.2013

идентификация с групата и причастност към обществено-значими каузи или цели, повишаващи личностната самооценка. Изглежда в повечето случаи необходимо допълнение е изграждането на образа на врага.

- 17-09-2013|**Историк**

Предлаганият от автора подход за съжаление също страда от типичните за времето ни чисто логически несъвместимости. Разберете, просто не може на дефинираш нещата само чрез отрицанието. Защото в крайна сметка от това се получава някакъв абсурд. Не може да разглеждаш „историята“ само като някакъв евентуален „способ за избягване на възможността за непрестанно задълбочаване на възможността от колективно погрешно поведение“ ... Това е все едно даден човек да реши, че трябва да се самоопределя единствено чрез отрицанието, например така: „аз не съм такъв, аз не съм онакъв“ – на което обаче е съвсем естествено да получи от страна на останалите едни присмехулни подмятания от типа „Добре де, разбрахме те вече, че не си такъв и не си онакъв – но все пак ти какъв си? Ти все пак нещо ли си – или си просто едно нищо?“

Наскоро попаднах във Фейсбук на човек, който с някаква неочаквано актуална иронична носталгия беше написал едно такова стъписващо изречение: „Откакто германците престанаха да воюват, въоръжените конфликти по света стават все по-проточени...“ (цитирам по спомен, за думите не гарантирам, но смисълът беше точно такъв). Не смятам, че този човек взимаше твърде насериозно собствените си заключения – по-скоро той просто се забавляваше, като констатираше един като че ли неочакван, любопитен факт. Но все пак разбирате ли какъв е много често ефекта от цялото това, иде ми да го нарека „по немски себеотрицателно“ възприемане на историята – ефектът понякога е точно обратен! Вместо да настъпи вселенски мир и галактическа любов, хората по-скоро започват да изпитват една носталгия по войнската решителност.

- 23-09-2013|**Баба** -пенсионерка – За ползите и вредите

За да се оценят ползите и вредите от минали събития, трябва да изтече много, много време.

Защото: историята се пише от победителите, премълчава се от победителите, интерпретира се от победителите, осакатява се от победителите. Накратко- историята е нещастен пътник във времето, хванат и проснат върху прокрустовото ложе на „истината“, дърпан и теглен, ря-

зан и кълцан, с една цел – да се “натъмани” на възгледа на победителите. Това прави Историята да не е една и съща като наука и учебен предмет. А дали е учителка на народите, това е доста съмнително, тъй като човечеството упорито повтаря грешките си.

- 23-09-2013|**Златко**

Всичко е много хубаво, само че кои са победителите, които я пишат българската история? И кого точно са победили? Или, за да останем в тон с посланията на текста, тук също трябва да говорим за „въобразени победители“?

Изобщо, може ли някой да ми помогне при опита да се разграничи въобразеното от реалното в българската история? Самият аз, боя се, мога единствено да гневя читателите си, тъй като, накъдето и да се обърна откривам все нови и нови въобразени „исторически факти“ – въобразената ни „революция“, въобразената ни „свобода“, въобразената ни „демокрация“... Дали съм единственият, който ги вижда тия неща или просто единственият, който се осмелява да ги каже на висок глас...

- 01-10-2013|**Баба** -пенсионерка

Победителите са тия, които карат влака. А Клио им служи. За съжаление, Клио е също муза.

Психология на Априлското въстание

Автор: Иван Хаджийски

Априлското въстание не е първото ни въстание против турското иго. Единствено то обаче бе подготвено и изнесено от една масова, всебългарска вътрешна въстаническа организация и, на второ място, единствено то не бе подбутнато отвън, не бе подобно повечето минали въстанически опити военно-тилова маневра, а бе дело чисто народно, дело на въстаническата самодейност на народа ни. Поради тези си качества то представя особен интерес както за нашата социология и психология, така и за хората на изкуството ни, които често в него или в събитията около него търсят теми за своето творчество.

Нашата официална и полуофициална история знае вече доста относно това, кой какво е направил в това въстание, но мъчно може да се намери правилен отговор на въпросите: Защо е станало това въстание и защо е избухнало то тъкмо по това време.

Когато се говори за причини на въстанието, обикновено се смесват два различни въпроса: причини за недоволството изобщо на потиснатия ни от турска власт народ с причините за въстанието. Това са качествено различни въпроси, недоволство има във всяко групово организирано общество, когато въстания не стават всеки ден.

Недоволство има във всяко общество, над което стои власт, била тя своя или чужда. Съществуването на тази власт показва, че обществото е разслоено на управляващи и подчинени, а от само себе си се разбира, че подчинените ще бъдат недоволни в един или в друг смисъл.

Но не всяко недоволство дава въстание, иначе всички групово разслоени общества биха се разяждали в ежедневна безплодна борба. Самата власт е породена от нуждата „да се задушават конфликтите и да се държат в рамките на един ред“. И само при известни особни условия недоволството стига точка на кипенето, на отчаянието: когато счупването на установения ред чрез въстание се явява едничка възможност за народа, който не може вече по старому.

Така че когато говорим за причини на Априлското въстание, разбираме именно онези нови условия, които създадоха *качествено новия момент в старото недоволство от турското потисничество*. Въпросът за тези условия се поставя особено настойчиво, когато се има пред вид, че във въстаническите дружини на Бенковски, на Бачо Киро, на Цанко Дюстабанов влизаха не хъшове, нехранимайковци, хора без занятие, без дом, челяд и бит, а селяни и занаятчии – хора собственици, хора стопани, привързани с тяло и душа към последната клечка от своя имот, спестен с ручей пот, с непосилен труд „хиляда бода за пара“.

Нима могат сочените досега причини за недоволство от турската власт да накарат тези отчаяни опортюнисти, привързани за пеша на дребнособственическите си интереси, да сложат глава в торба, да препашат саби и да застанат под кървавите байраци! Противното могат да мислят само хора, за които въстанието е нещо като скарване на слугинята или написване на една протестна телеграма, а не въпрос за живот и смърт.¹

Какво е обикновеното обяснение **за** причините на Априлското въстание?

Завладяването ни от турците установило петвековно „тъмно“ робство. Турската феодална власт подложила на нечуван произвол покорените рай: непосилни данъци, насилия, убийства, безчестия. Въпреки това обаче народът, вместо да подеме борба против угнетителите си,

1 Гениалният и ненадминат майстор на българското перо Захари Стоянов, чиито „Записки“ за всеки, който се занимава с масова психология, представят българска „Илиада“, по повод въстаническите колебания на панагюрските еснафи бележи: „Далеч от мен е да обвинявам бай Ивана в нерешителност. (Бай Иван е онзи панагюрски еснафлия, в чиято къща бил отседнал Бенковски със своя щаб преди обявяване на въстанието и който преди пукването на пушките непрекъснато се препоръчвал пред воеводата, че „едното му око все в шумата гледа“, а когато гърлата на апостолите и на шишанетата им възвестили въстанието, се въртял като ударен и с пресъхнал език едва бърбал: „Къщата ми!... Къщата ми запалихте! Смилете се поне за децата ми!“) Както той, така и панагюрските граждани, които искаха да почакаме още малко – хора еснафлии с тежки семейства и известен имот, – не им беше така лесно да презрат всичко това и да грабнат пушката заедно с отчаяните и компрометирани апостоли, за които отдавна нямаше прибежище в България. Не е така лесно за един довчерашен мирен гражданин да стане от един път бунтовник“ („Записки... издание на „Казанлъшка долина“, 1940 г., с. 397).

Поради това и първата жертва на въстанието беше оплакана така:

– Мъжо! Мил мъжо! Стопанино! Дали воловце си нямаше, или сюроя овце? За какво беше петимен на къщата си, та отиде да се биеш с турци и черкези? Пусто останало и българското царство... (Цит. издание, с. 447.)

подивял, оскотял и скрит зад мъдростта „Покорна главичка остра сабя не сече“, заспал дълбок, непробуден вековен сън. За негово щастие обаче на 1762 г. припламва искрата на Паисия – искра на народно осъзнаване, искра на стремеж към свобода. Веднъж породена, макар и в много ситен и скромен вид *идеята за свобода* започва да едрее като пролетен ден: от искра става лъч, после пламъче, пламък и най-сетне избухва като пожар в Априлското въстание.

Но пита се тогава, защо на 1856 г., когато дядо Никола¹ с руски рубли в кесията канеше габровското население не към въстание, а към протест срещу неприлагането на дадените на българския народ с хатишерифа и танзимата правдини, той биде подгонен и убит не от башибозуци и низами, а от габровски „рай“ начело с габровския чорбаджия Христо Дюстабанов и защо само 20 години след това, на 1876 г., синът на чорбаджи Христо – славният воевода Цанко Хр. Дюстабанов – поведе в Габровския балкан чета от 400 души габровци? Какво е станало между тези две дати?

Ако сочим като причини за въстанието непосилни данъци, ангарии, произвол на турската администрация, произвол на отделни турски чапкъни, тогава защо не се създаде вътрешно въстаническо движение преди издаване на хатишерифа и хатихумаюна, дори преди реформите на Митхад паша, а едва след тях?

Нима е случайно, че масова вътрешна въстаническа организация се създаде едва от 1869 г. насам? Нима Раковски е бил по-прост от Каравелов, за да не дойде до тази идея, а да се занимава цял живот с четничество? Нима преди Раковски, Каравелов и Левски не е имало просветени, смели и с обществено чувство българи, които да изразят нуждите на народа? Как да обясним, че бащата на Раковски беше мемлекет-чорбаджия на Котел, т. е. султански чиновник?

Нима е случайно, че през кърджалийско време (1792– 1808 г.) турската власт без всяко колебание въоръжаваше „раите“ и с тяхна помощ отбиваше нападенията на кърджалиите?²

1 Във връзка с Кримската война между Русия и Турция.

2 „Но преди руските войни българският народ е живял под турското владичество сравнително много по-добре, отколкото когато са захванали да се грижат за неговите съдбини различни християнски държави.

Това се доказва още по-добре, като се вземе пред вид, че на българите се е позволявало да носят оръжие открито наедно с турците, че във време на кърджалийските времена те са били свободни да се бранят от нападателите с оръжие в ръка, убивали са ги, събирали са чети, мнозина са били предводители на тези чети, съставени от българи и турци, нещо,

Възстановяване на пълната картина от тежести на турското робство, от неговото начало до края му е задача на историците специалисти. За изследвачите и обществената душевност това е един предварителен въпрос от чужда научна област. И ако те са принудени сами, като дилетанти, да си дават сметка за тази картина, това става, защото специалистите не са изпълнили още своя дълг.

Прочее моите по-нататъшни бележки трябва да се считат само като поставяне на въпроса, точен отговор на който други трябва да дадат. Но аз съм убеден, че точното и трезво изследване на събитията като есенен вятър ще обрули шушулките на много исторически заблуди, като се почне от известния израз на историческо невежество „петвековно *тъмно* турско робство“ и се свърши със соченето като причина за Априлското въстание и някакви „непосилни данъци“. В това отношение трябва грижливо да се преценят с логиката на здравия разум както писанията на чужденци, пътували през България в XV, XVI, XVII, XVIII и XIX век, така и мемоарната ни литература от рода на „Житие и страдание грешнаго Софрония“, за да се разбере, че турската власт, първо, като всяка власт, второ, като феодална власт и, на трето място, като чужда власт със своето потисничество е създавала недоволство в национално и социално потиснатите райони, но че това недоволство не всякога и навсякъде е било толкова силно, колкото ни го представят някои писачи, които, пишейки, разкриват не историческата истина, а своята предвзетост или личното си невежество.

Аз ще разгледам тежестите на турската власт по време на Априлското въстание не с оглед на това, дали те са будили недоволство – въпрос, по който не може да има спор, – а с оглед на това, *били ли са те в състояние да създадат въстаническо кипене*. И само в такъв смисъл трябва да се разбират моите полемични противопоставяния на несериозни писачи, които като причина за въстанието сочат дори закъсняване на йошурджиите да опишат навреме снопите, поради което снопите гниели по нивите, тъй като, неописани, не могло да бъдат отвозвани за вършитба.

Обиколил съм следните въстанически места и средища на революционна дейност: Копревщица, Панагюрище, Клисурса, Сопот, Карлово, Калофер, Казанлък, Сливен,

Стара Загора, Нова Загора, Ямбол, Айтос, Севлиево, Троян, Тетевен, Габрово, Дряново, Търново, Ново село (Троянско), Батошево (Севлиевско),

което у последните се считало за престъпление в поновите времена“, пише Захари Стоянов в „Записките“ си (с. 228).

Бяла черква, Михалци, Мусина (Търновско). Познавам писаната им история, разпитал съм през годините 1936–1938 всички живи съвременници на събитията отпреди Освобождението; събрах, доколкото бе възможно, всички данни за възрастта, занятието, семейното и материално положение на всички участници в революционните комитети и във въстанието, за задължеността им, за причините, които са ги хвърлили в борбата, и въз основа на така събрания материал, в подробностите на който тук не мога да влизам, дойдох до следното убеждение досежно *непосредните* причини за въстанието:

Не е вярно, дори смешно е да се твърди, че въстанието било предизвикано само от непоносими данъци, произвол на турската администрация, безчинства на частни лица – турци, – обезчестяване на жени, диш-хакъ и други насилия.

Данъците преди въстанието в местата, които лично съм посетил, решително не са били непоносими особено като се сравняват с днешните. Никъде не чух оплакване от непосилни данъци. Вярно е че на места събирачите на данъци (в мнозинството си българи) са вършили известни злоупотреби, но такива злоупотреби били възможни в по-затъntenите краища и почти били изключени в местата, където избухна въстанието, защото там винаги българщината е била будна и не е позволявала такива безобразия поне малко преди въстанието.

От друга страна, събрах достатъчно данни, от които се вижда, че българите успешно са лъгали йошурджиите при определяне на десетъка независимо от това, че той като натурален данък е най-непоносимият вид на облагане.

Смешно е да се говори за *системен произвол* от страна на турската администрация.¹ Какъв произвол е имало в един Калофер например, къ-

1 „Турското правителство - пише в „Записките“ си Захари Стоянов - при всичката си деморализация винаги е държало страната на народа срещу тиранията на различни забити, аени, чорбаджии, па дори и на подвластни князе. Много паши и каймаками са били изгонвани и сваляни от своите постове вследствие на най-малкото оплакване от страна на населението, без разлика на вяра и народност. Достатъчно е било един махзар, и за битинът отивал да се не види. Чумата на търновските кадии са били няколко бевровски мюзюхири, които са си играели с тях, както си искат. В Сопот, Калофер и Панагюрище мюхдюрите не са смеели да доведат и своя любим харем от страх да не разсърдят населението. Когато някой от подвластните, сръбският напр. или румънският княз, са поискали да покажат зъб на народа, ние виждаме, че Турция заема страната на слабите. И така турските халифи с белите чалми са се съобразявали много по-добре с евангелието,

дето всеки пратен мюдюрин е треперал да не засегне нещо старците, защото достатъчно било те да пишат два реда на дядо Тъпчилеша в Цариград, за да изстине мястото му в Калофер и той да си замине между два дни? Какъв произвол е имало в Копривщица, Панагюрище, Тетевен, където турчин не е имал право да минава яхнал на кон, където кадъна не е могла да роди? Какъв произвол е имало в Котел или Казанлък, управлявани фактически от българи – мемлекет-чорбаджии? Какъв произвол е имало в Сливен и Ямбол, където за най-голяма турска храброст се е смятало минаването нощем през Клуцохор или Каргона (българските части от тези градове) и където, когато турчин искал да се похвали, че е храбър, казал: „Наемам се да мина нощем през Каргона.“ Какъв произвол е имало в Габрово, дето дядо Илия Видинлията, личен приятел на султана, е обуздавал дори изпратените там турски офицери?

Вярно е, че тук-там (в Габрово, Клисурса) конашките заптиета устроили обири и убийства, но това били редки, единични случаи.

Що се отнася до *крадене на мому* за турските хареми и потурчването им, за такива случки, станали десетки години преди въстанието, никъде не можах да узная.

Обезчестяване на жени, принуждаване населението да храни насила турци, дишхакъ и други подобни насилия е имало само по старозагорските села поради това, че там малобройното българско население било пръснато между гъсто турско население и разни турски чапкъни и нехранимайковци превърнали в занятие миткането по българските къщи, където принуждавали беззащитните българи да ги хранят безплатно, а на това отгоре посягали и на жените. Това обяснява масовото участие на старозагорските селяни в революционните комитети и готовността им да участвуват в Старозагорското въстание през 1875 г.

На други места, особено в градовете, за конак на турците са били определени специални ханища, като разноските за конака били плащани от общинските каси.

Но казаното дотук в налагащата се в случая заострена полемична форма не трябва да се схваща в абсолютен смисъл, т. е. в смисъл, че българското население гледало на турската власт като на пратена от провидението да му осигури ред и благоденствие и че то в сърцето си непре-

отколкото християнските господари, на които скиптърът и короната са били покрити с кръстове и с изречения от същото това евангелие“ (с.259).

къснато отправяло молитви към всевишния да продължи колкото може по-дълго годините на тази власт.

Турската власт, като всяка власт, беше точка, която събираше недоволство и проклетия, които би събирала и една българска власт, по силата на това, че е власт, че нейното предназначение е да управлява, да иска подчинение, да събира данъци, и при това да върши тази дейност чрез не винаги нравствено изправни хора.

Убийство ли станеше някъде, произвол ли, насилие ли, за народа виновна беше властта, която, когато се отнася до събиране на данъци, е усърдна, обаче когато се касае за запазване на реда, предпочита да сърба кафе на сянка с познатото ориенталско безгрижие.

Биваха ли извършени тези безобразия от турчин, особено от орган на властта, тогава недоволството преминаваше в ярост: ако властта не беше *турска*, сигурно нямаше да бъде така; омразата против турското владичество ставаше от двойна степен.

По този начин в течение на векове се напласти омраза, свързана с името „турчин“, като в съзнанието често избуяваха чувства, несъответни на истинското положение на нещата. Върху основата на тази омраза срещу турчина потисник, омразен и поради битовите и верските различия, дойдоха новите условия, за да превърнат тази омраза във въстаническа ярост и решителност.

Кои бяха тия условия?

Участници в революционните комитети и във въстаническите редици идеха по следните шест главни линии:¹

1. Неспособността на разлагащата се *турска феодална държава да осигури имота и живота* на своите поданици, особено на българите. А сигурността за търговия и съобщения бе станала вече крещяща необходимост за младия български търговски капитал, за разширяващото се у нас от XVIII век насам разменно стопанство. Нашите занаяти от местни бяха станали износни и всички точки на турската империя, дори чужбина, бяха пазар за българските стоки. С една дума, зараждащото се у нас капиталистическо общество изтъкваше негодността на старата феодална политическа организация. Тази негодност се разкри най-вече, когато след Кримската война (1856 г.) в България бяха преселени към 200 хиляди черкези, които подложиха на грабеж селяни, търговци и занаятчии.

1 В отделни случаи тези линии не само че не се изключваха, но се преплитаха в най-тесна връзка.

По тази линия в революционното движение влязоха заможни еснафи, имотни селяни и малкото чорбаджии¹ в Габрово и Тетевен.

2. *Инородността* на държавната власт, както и феодалния ѝ характер, неща, които държаха настрана от държавното управление и от важни клонове на обществения живот мнозинството от българския народ независимо от предимствата, които бяха запазени за господстващия турски народ във вреда на българския.

Турската власт като *феодална* отстраняваше от управлението не само мнозинството от българския народ, но и мнозинството от турския. За българския народ това положение бе долу-горе търпимо, докато под турския феодализъм стоеше неговата местна ограниченост. Тя стана обаче нетърпима за голяма част от народа ни с поява на паричното стопанство, на отделния собственик: селянин, занаятчия, търговец, с поява на *индивидуализма с неговите желания за лична проява и зачитане*, т. е. с появата на Възраждането, на капитализма у нас.

Психологически турската власт *засягаше индивидуализма* на будната част от народа ни, особено на *интелигенцията*, първо с недемократичността си, т. е. с това, че не питаше всички граждани какво мислят по управлението на държавата, а им прашаше за управници нечути и невидени турски дегенерати и на това отгоре задължаваше българите да правят те-манета на тези некадърници. На второ място, българите по начало нямаха достъп до най-важните ведомства. Турската власт по изключение правеше някои българи (Гаврил Кръстевич, княз Богориди, Стефанаки бей) свои чиновници, но само когато бе уверена, че те ще ѝ служат не по-зле и от самите турци. На трето място, отживялата феодална държавна форма изобщо бе пречка за капиталистичното ни и културно развитие, а мнозинството от българската интелигенция, добила образование в чужбина, запалена от вида на живота в напредналите капиталистически страни, гореше от желание да прояви силите си в ново обществено и културно строителство. Прочее турската власт, като отне на тази интелигенция всяка възможност да прояви всичките амбиции на събудения си и жаден за лични прояви индивидуализъм, на който в чужбина бяха създадени така примамливи образци, я направи свой смъртен враг.

3. *Грабителството на някои български чорбаджии* от стария тип, като троянските, еленските, които, опрени на подкупни турски администра-

1 Под „чорбаджии“ навсякъде разбирам капиталистическата група у нас.

тори, грабежа невежото българско население по-жестоко и от най-лошите рязани читащи.¹

4. *Пролетарската линия.* Още преди Освобождението в Карлово, Карлофер, Габрово, Стара Загора манифактурното производство в гайтанджийството, железарството и бакърджийството (производства, които искаха голям капитал) беше създало наеман пролетариат с надница три гроша, плащана за работен ден от тъмно до тъмно. Към групата наемници трябва да причислим обезпокоително растящия кръг от майстори занаятчии (особено абаджии), които поради ограничението на пазара за занаятчийски произведения не можаха да станат „башкалии“ (самостойни) и да тръгнат да продават на свободния пазар готова стока, а бяха принудени да работят у дома си за търговците на парче, допълвайки мизерните си приходи със земеделски труд.

Социалните черти във възгледите, проповедите и песните на много революционни деятели изразяваха интересите на тази група участници в освободителните борби, която търсеше в тях освен национална още и социална правда.

5. *Линията на селската безимотна беднота,* която гледаше от своите гладни балкански зъбери турските чифлици или работеше в тях като ратаи и изполичари.

Тази беднота гледаше на Освобождението като на селска феодална чистка.²

6. Най-сетне имаше и една (най-малобройната) група, която сложи глава в торба не защото беше непосредно материално засегната, а защото поради господстващата тогава патриархална нравственост не можеше да търпи и да „гледа турчин, че бесней над бащино огнище“.

Докато последните пет линии засягаха отделни части от население то, първата засегна мнозинството от народа било пряко, било по пътя на нравствения протест, на патриархалното негодувание. Всъщност тя завъртя останалите в бурята на въстанието. Във всяко въстанало място поставях ясно и разбрано въпроса: „Без черкезките обири щяхте ли да въстанете?“ Отговорът навсякъде бе един: „Никога.“

1 Както е известно, старото, чорбаджийското грабителство бе ликвидирано на много места, още доста време преди въстанието.

2 Една от задачите, които нашето освобождение разреши, беше оземляването на безимотното българско балканско население със земята на изселените се от България турци – нещо, което по силата на нещата стана почти без пари.

Така че на черкезките обири бе писано да направят повече невъзможна турската феодална власт като политическа организация на новото капиталистическо общество, което никнеше върху развалините на затвореното натурално стопанство.¹ Така че освободителните борби бяха борби за премахване на феодализма у нас, за премахване на националното робство, а за някои въстанически среди – и борби за премахване на социалното робство.

Стопанската основа на турския феодализъм, както и на всеки феодализъм, бе затвореното натурално стопанство. При това той има историческото щастие да не бъде изложен на нахлувания от преселващи се народи, тъй като турците бяха последната преселническа вълна от Азия в Европа. Затвореното натурално стопанство създаваше условия за дълги периоди на вътрешен мир, а победоносните турски войски векове наред осигуряваха външния.

Турската феодална експлоатация (данъци и повинности) в никой случай не е превишавала тази във Второто ни българско царство. Нещо повече – привилегированите раи получаваха положение по-благоприятно от това, което имаха при българската власт. Вън от това турското завоевание освободи българското население от българска феодална кристализация², военна повинност, непрекъснати вътрешни размирици, както и от военните ангарии: хранене на войски, превоз, строеж на крепости и пр. И ние смело можем да кажем с думите на проф. П. Ников: „След първите два завоевателни века на примерно турско управление на мир, ред и сигурност, правда и благосъстояние, които българският народ почувствувал като благодат въпреки чуждия ярем, от края на XVI век турската държава почнала да се разлага и запада вътрешно и външно“ („Възраждане на българския народ“, с. 19).

- 1 Няма съмнение, че основна причина за Априлското въстание бе историческата необходимост от премахване на турския феодализъм у нас. Тази необходимост се изрази главно чрез черкезките обири, които спрямо нея трябва да се разглеждат като случайност. Прочее черкезките обири бяха случайността, чрез която се изрази обществената необходимост на времето, и в този смисъл те бяха главната непосредна причина за Априлското въстание.
- 2 Турските феодали като чужди по език, вяра и бит на българите живеяха настрана от тях и никога не са правили опит чрез средствата на религията, науката, просветата, литературата и всички останали начини на душевно въздействие да си създадат изключителен съсловен авторитет, който да легне в основата на едно духовно покорство у народа пред богоизбраните му управници, както сигурно би станало, ако старото българско болярство се бе запазило като управляваща класа в течение на векове.

Тази феодална идилия обаче се пръсна при първите военни неуспехи на турците. Кърджалийството най-напред показва негодността на турската феодална власт да поддържа вътрешния мир и ред. И само поради това, че тази власт в сътрудничество с българското население героично се бори против кърджалиите, това народно бедствие не беше вписано като пасив в тефтера на турското управление.

Но това, което кърджалиите не можаха да направят, направиха си го самите турци, като след Кримската война преселиха от Русия в България¹ към 200 000 черкези. От една статистика на населението в Дунавския вилает, правена преди въстанието, се вижда, че тези черкези били разселени (1863–1864 г.) из цяла България, за да засилят турския елемент в стратегически места.²

При пристигането им българското население било заставено ангария да им изкорени гора за ниви и да им направи къщи. Обаче тези дивни номади и пастири не били свикнали да превиват гръбнак зад ралото. Те счели за по-лесно и удобно препитанието от грабеж. Започнала ератата на черкезките обири. Засновали по беззащитните български поля на своите номадски коне тънките, опечени от слънцето фигури на черкезките разбойници. Пропищяло дете в майка.

Неспособността на турската власт да се справи с черкезите вдъхнала смелост на хайдуците от другите народности – турци, българи, цигани. Всеки харамия навивал червен месал на главата си, обувал колчаклии потури, опасвал сабя, нарамвал шишане и тръгвал да граби за сметка на черкезката племенна чест. Такъв разбойник бил например калоферският Добри воевода, когото някои по недоразумение смятат за човек на освободителното движение. Село Мусина, Търновско, хранело един турчин да го пази. Този турчин най-добросъвестно изпълнявал договора си, но нищо не го обвързвало да не краде по съседните села. В с. Енина, Казанлъшко, имало цяла махала „хайдуци“, които пролет нарамвали мотики, коси, вили и тръгвали към равна Добруджа или към Румъния на работа, за да ги скрият още в съседното село и заменят с пушки и саби.³

1 Д-р К. Иречек, „История на българите“, с. 420.

2 Публикувана в „Материали для изучения Болгарш“. Букарестъ, 1877 г., ч. III.

3 Ето по какъв начин се прибираха в Калофер и влизаха в обществото хора от стила на Добри воевода: „А имаше и такива: скитаха неизвестно де цяло лято и към зимата се присламчваха късно някоя вечер в Калофер да се операт и избръснат, та да заприличат на честни хора. Щом някой от тези дръзки, неканени и неблагонадеждни за турците гости се мернеше из улиците и това отиваше до ушите на агата, ще се почне таен полицейски

Нещо повече – разбойническата армия числеше в редовете си дори български свещеници:

„Друг един негов събрат (събрат на свещеника в с. Х., Беленско, в което 3. Стоянов бил учител), който проповядваше словото божие в близките села, стоеше много по-горе върху стълбата на народното затъпяване и нравствено деморализиране. Цялата околност го знаеше, че неговата десница беше потопена в кръвта на четири-пет жертви, които той бе убил с грабителска цел по разни пътища. Знаеха го още, че деня ходеше с килимјавка, с дълга подрасница, а нощно време с гъжва на главата и с колчаклии потури съпровождаше другаря си Ферада – прочут главорез покрай Дунава, с когото обираха пътиниците“ („Записки“, с. 139).

Какъв режим на сигурност и психология установиха тези разбойници – „бич за земеделците и ужас за търговските кервани“ по изреча на Иречека?

„В селата – четем в една дописка до в. „Македония“, – откакто са дошли черкезите, селянинът не знае кое е негово, кое – черкезко.“

Вкусът на черкезите към предмета на кражбите им не познавал никаква възискателност. Принципът бил – „каквото падне“: закачена дреха на някое дърво, козинява торба, добитък, черга и всичко останало, което отговаряло само на едно-единствено условие – да може да се носи на кон или да тича след него. Особно любим предмет били белите български навуца, каквито черкезките дами не знаели да тъкат. Българин, обут с бели навуца, виждал ли, че срещу него препуска черкезин, още отдалеч почвал да ги сваля, иначе черкезинът му теглел куршума и го събувал.

Жените не смеели вече да излязат сами на нива, нито да се връщат късно. Ако не им направели друго, най-малко им вземали торбите с хляба. За да пазят добитъка си, селяните го прибирали от къра по домовете

надзор: в коя кръчма най-вече ходи гостът, вечер късно ли се връща, с кого се събира, какво и как говори, какви пари харчи, как изглежда заптиите и пр., и пр. Ако от всичко това нищо не излезе, агата ще повика госта в конака, ще го изгледа от глава до пети с неговите дрехи, обуца, физиономия, очи, мустаки, ръце; ще го разпита престорено любезно за тескере, де е бил досега и какво е вършил, има ли жена, деца и ще му напомни, че е срамота, задето досега такъв разлия човек не си е платил царския данък, ами се пренася от страница на страница в казамалския тефтер и е доста нарасъл; сетне ще му изсипе, без някой да му ги иска, куп бащински съвети. Най-сетне всичко се свършва с това, че гостът или баща му, или пък роднините му изпращат на агата ока кафе, две-три оки шекер и след един-два деня оглашеният гост се разхожда вече свободно из улиците с нов ален фес, като турско ефенди из пловдивския конак, и сега всеки говори с него. Ни лук ял, ни на лук мирисал“ (Н. Начев „Спомени“ в Сборник на Калоярската дружба, кн. I, с. 195).

си. Но понеже черкезите последвали добитъка и почнали нощно време да го измъкват из оборите, селяните изобретили нарочни приспособления. Добитъка затваряли в мазето – в долния кат на къщата. В пода на горния кат, зад вратата на долния, пробивали дупка и оттам спускали дебело дърво да затиска вратата и само така успявали да спасят добитъка.

Черкезин срещнал ли невъоръжен, сам човек да води добиче, без всякакви думи вземал добичето и препускал през полето. Ако човекът не водел добиче, вземал му торбата или навуцата, или пък горната дреха, но във всеки случай не го пускал да си отиде, както е тръгнал. Това принуждавало селяните да пътуват винаги на групи.

Най-страшно било минаването по пътища, които навлизали в гористи дерета. В тези дерета винаги имало разбойнически засади. Поради това, който приближавал такова дере, чакал, докато се съберат повече души, и тогава всички групово минавали.

Вие можете да си представите в какво душевно състояние са се намирали селяните от селата, изложени на ежедневни обири, с какви чувства са лягали, с какви са ставали, с какви мисли са отивали в полето на работа, в града на пазар, с какво спокойствие са пращали жените вън от къщи. И тъкмо този ужас, тази ежечасна тревога изпъна нервите на тези кротки и незлобливи хора, докара ги до границата между живота и смъртта, където те пред ужаса на живота предпочетоха рисковете на смъртта в борбата.

Бяла черква, Мусина, Михалци – селата, които дадоха четата на Бачо Киро – въстанаха само поради тази причина и поради нищо друго – никаква беднота, никакви данъци, никаква липса на земя, никакви борчове.

– До черкезите – казваха ми всички – никой не е помислял за въстание. Но откак дойдоха те, не можеше вече да се живее, не можеше да се търпи. Животът стана непоносим.

И наистина Самоводене например, в което имаше революционен комитет, не въстана, понеже не бе подложено на обири. Хотница също не въстана, макар че това село беше без земя, препитаваше се от правене на метли и друга ръчна работа и гладуваше върху голите камъни на един неплоден баир.

Точното изследване на всяко село потвърждава истината: има ли черкезки обири, има масов деен революционен комитет; няма ли тези условия, ако има комитет, хората му гледат на свободата като на една въз-

можност за по-добър живот, не като на нужда, която да отстрани опрениия до кокала нож. Такъв бе случаят със Самоводене например.

Населението не на всички градове бе изложено на черкезки обири, както и не всички части от това население. Поради това масова революционна дейност имаше само в градове, изложени на обири, като в революционната дейност участваха повече съсловия, засегнати от тези обири.

В Дряново и Търново например комитетите се състояха само от по няколко души млади разпалени на нравствена почва хора, които не смееха да се обаждат пред обществото, защото бащите им публично, за общ позор, щяха да им издърпат ушите, задето са зарязали златната, сигурна и благословена търговия и са тръгнали по ума на „нехранимайковците“.

В Панагюрище, Копревщица, Клисурса, Карлово, Тетевен, Стара Загора, Сливен, Ямбол, Севлиево, Ловеч комитетите бяха масови.

В големите градове Русе, Пловдив и София имаше най-малко любители на въстаническа дейност, макар че там от най-отдавнашно време живееше будно българско население.

Защо бе това така? Да почнем с участието в революционните борби на малкото чорбаджии търговци, които влязоха в тях само по тази линия.

В Тетевен, в този прекрасен град, начело на комитета бяха най-богатите търговци и лихвари: дядо Станьо Врабевски (милионер, свършил Роберт колеж в Цариград, владеещ няколко езика), Петко Милев Страшний, братя Станеви. Те устройоха арабаконашкия обир на пощата, те отидоха след разкриването му в Диарбекир. Кой направи тези заможни хора бунтовници и другари на авантюриста Димитър Общи? Идеята за свобода? – Но тази идея по би приличала на търновските чорбаджии, които цял ден гледаха пред себе си останките от старото българско величие, от старата българска свобода. Просветеността им ли? – Но нима расовите котленски чорбаджии бяха по-малко просветени от тях? Нуждата да управляват града ли?

– Но те го управляваха и без друго, макар и той собствено да не се нуждаеше от някакво особено управление. Пропадането на търговията им ли? – Нищо подобно: те бяха спечелили богатства, стигащи и за внуците им.

Вярно е, по-добре да нямаш над главата си власт, и то разложена и безсилна турска власт, упражнявана от изродени, неграмотни и често пъти смахнати турски професионални административни безделници, самото присъствие на които в България бе просто обидно, още повече –

да бъдеш принуден да им отдаваш почит като на по-горестоящи. Но на всичко това можеше да се намери цаката, можеше да се намери начин за приспособление, можеше да се преглътне. То не бе в състояние да накара тези хора да сложат глава в торба. Имаше нещо друго, нещо по-силно.

Около Тетевен имаше помашки села. Който е ходил в Тетевен, знае, че някога тоя град се е сношавал с Троян, Ю. България и Етрополе по балкански пътеки. А пътят към Дунавската равнина и сега минава през тясната долина на Вита. С една дума, на всеки път и пътека, които излизали и влизали в Тетевен, можело да се сложи разбойническа засада. И нашите помаци не закъснели да се възползват от тези обстоятелства.

На Петко Милев баща му е убит от разбойници. Бащата на братя Станеви също. Над главите на тези тежки търговци по няколко пъти свирели хайдушки куршуми и само крилатите нозе на аждраханите им ги спасявали от сигурна смърт. Дядо Станьо бил длъжен да се грижи за повече от двадесет вдовици на кираджии, убити при пренасяне на стока.

Не могло да се диша вече при тази атмосфера на непосредна и еже-часна угроза за човека да бъде убит и ограбен.

В габровския комитет от чорбаджиите участваха само някои производители на гайтан, като обесения в Търново след въстанието Христо Топузанов. Върли противници на всяка борба против султана бяха обаче производителите на железарски стоки от рода на дядо Илия Видинлията. Защо? За железарските стоки имаше добър пазар. При това търговците на тази стока я продаваха само на едро, като я откарваха на големи кervани, т. е. безопасно, било в Румъния, било към Цариград. Нямаше защо тези доволни от живота и съдбата си хора да нарушават кефа си и да смущават тъй необходимия за тяхната търговия мир в широката турска империя.

Не бе така с производителите на гайтан. Освен на едро те продаваха чрез кърджии (пътуващи с коне продавачи на дребно) и гайтан на дребно. Габровските кърджии, за да

получат големи печалби, ходеха да продават гайтан на турците чак до устието на Дунава. Но откакто почнаха черкезите обири, тази златна търговия стана невъзможна. Ако разбойниците не убиеха и ограбеха кърджията на отиване, това сигурно ставаше на връщане. Ако се отървете жив той, отиваше зян конят му, а често пъти и кесията му. Но от това страдаше не само дребният кърджия. Той купуваше обикновено на вересия, и то на висока цена. Убиеха ли го, изгаряше вересията на тър-

говеца. Вън от това друг вече не смееше да замести убития, поради което тази търговия умираше.

Котленските чорбаджии не биваха ограбвани, защото минаваха винаги групово и добре въоръжени Чалъкавакския проход, когато отиваха в Добруджа. При това те поддържаха в прохода своя собствена полиция – Цоньо воевода, който обираше само минаващите турци.

Панагюрците бяха ограбвани в „Окопан“, когато отиваха в Пловдив. Досега там се употребява поговорката: „Обраха ме като в „Окопан“. Копливщенските търговци бяха ограбвани при Балвандервент, и то не на отиване, когато всички отиваха групово, а на връщане, когато някой изостанеше поради недовършена работа, недосъбрана вересия и пътуваше сам. Карловските, казанлъжските търговци бяха обирани в „Лещака“, а карнобатските при отиване на пазар в Бургас.

Това бе прочее причината, която хвърли във въстанието пътуващите търговци и занаятчии. Търговията „на място“ в големите градове София, Пловдив, Русе, Търново, както и в редица други градове, където беше осигурена от обири, не се нуждаеше от свобода, добита по революционен път, и затова носителите на тази търговия, искайки да запазят широките пазари на турската империя, стигаха най-много до идеята за дуализъм с Турция, изложена в прословутия мемоар¹ до султана, в който политически деятели, представители на казаните търговски среди, искаха *от султана* самостоятелно конституционно-парламентарно управление на българските области, като султанът се венчава за български цар в една от старите ни столици, т. е. искаха персонална уния, в каквато преди Европейската война се намираха Австрия и Унгария.

Ужасът и протестът от тези обири и безчинства надвисна като тъмен облак над нещастната ни родина и даде сила и тласък и на останалите линии на недоволство от турската власт, които сами, без тази причина, мъчно биха довели до въстание, и то при толкова малко изгледи за успех. Само тази причина бе в състояние да докара „причерняване пред очите“ на приспособяващите се към всички условия дребни собственици – занаятчии и еснафи, – да не говорим за търговците, и да ги хвърли в една такава отчаяна акция, каквато беше Априлското въстание.

Но ако черкезките обири, разкривайки по най-непоносим начин историческата негодност и неудържимост на турския феодализъм, бяха

1 Д. Т. Страшимиров. История на Априлското въстание, 1907 г., т. I, с. 23.

главната *непосредна* причина за Априлското въстание, те не бяха единствената. И останалите причини, също проява на този разлагащ се под напора на новите обществени сили феодализъм, допринесоха, всяка според силата и значението си, за количественото нарастване на народното недоволство и прерастването му в ново качество: въстаническа нетърпимост и решителност. Поради това и тези причини трябва да намерят съответна оценка. Но понеже досега върху тях вече доста е писано, тук ще ги разгледаме бегло.

*Интелигентският индивидуализъм*¹ бе засегнат както от феодалния характер на турската власт, така и от нейната инородност. Но тогавашната ни интелигенция не бе еднородна. Тя бе разслоена на толкова кръга, на колкото обществени групи бе разслоен и самият народ, от който тя излизаше. Поради това тежестите на турската власт не действаха по равен начин върху различните кръгове на тази интелигенция.

Най-напред имаше български интелигенти на вярна служба на турската власт.

Мнозинството обаче бе за борбата за освобождение. Но схващанията за начина на освобождението в тази група не бяха еднакви: една част, заета със собствените си работи, не вземаше пряко и дейно участие в освободителните борби, а само им съчувствуваше. Друга група, изразяваща интересите на мнозинството от капиталистическата група у нас, бе за дуализъм с Турция и най-сетне трета част бе за пълна независимост, извоювана чрез въоръжено въстание.

Но и съставът на революционната интелигенция не бе единен, обществено еднороден. В редиците на тази интелигенция влизаха както синове на търговци (Раковски, Г. Дражев от Ямбол, Г. Апостолов от Стара Загора, Цанко Дюстабанов и др.), така и синове на занаятчийи, селяни и други дребни съществуваания (Ботев, Левски, Зах. Стоянов, Найденов, Стоянов, повечето от учителите и др.), Поради различния си класов произход и отхрана не всички революционери по еднакъв начин гледаха на въстанието и на бъдещата свобода.

1 Този индивидуализъм като духовно явление не бе проява на някаква външност (метафизична) същина на човека. Той бе продукт на определени стопанско-обществени условия: поява на частния собственик в занаята, търговията и земеделието и поява на занаятията на личен труд: управление, духовен труд и пр. Но веднъж породен като обществен производ, индивидуализмът има вече известна относителна самостоятелност.

За Раковски и Бенковски въстанието бе средство, чрез което щяха да получат от освободения български народ короната на старите български царе. За Г. Апостолов свободата означаваше смяна на турските паши с български началници. И той още преди въстанието правеше пред своя братовчед – сетнешния генерал Вълчев – репетиции как ще си разменят местата със старозагорския Емин паша. Живият още Ст. Станимиров ще ви каже, че по-голяма част от времето на заседанията си учителите от габровския комитет прекарвали в мечти и кроежи кой какъв пост ще заеме в свободна България.

И тази линия сред нашата интелигенция, линия на незадоволения индивидуализъм, игра немалка роля като неин двигател.

Но ако за част от революционната ни интелигенция революционното дело бе пиедестал за историческо безсмъртие и път към лична власт и кариера, за мнозинството от народната интелигенция начело с Левски то бе саможертва в беззаветна служба на нещастния български народ от низините: ограничаван от турската власт, обиран от черкези и чорбаджии, убиван от разбойници. По силата на старата патриархална нравственост, на човещина, на състрадание към ближния, на отзывчивост към участва му¹, теглото на мнозинството от българския народ не можеше да не създаде *народническо* умонастроение сред неговата интелигенция. За тази интелигенция свободата бе въздух за дишане. Тъкмо тя лягаше и ставаше с девиза на Левски: „Ако спечеля, печеля за цял народ, ако загубя, губя само себе си.“ Тази интелигенция пееше от сърце и вливаше душата си в песента:

Не щеме ний богатство,
не щеме ний пари,
а искаме свобода,
човешки правдини.

Тази интелигенция се кланяше на бога от Ботевата „Молитва“.

Грабежът на чорбаджиите от стария тип, които разполагаха безназорно с общинските и черковните пари, а вън от това грабежа вулгарно невежото и уплашено население, на много места бе премахнат след дълги борби между чорбаджии и еснафи. Но тук-таме все още имаше такива хайдуци, за да наливат масло в огъня на народното негодувание.

1 Подробностите вижте в книгата ми „Бит и душевност на нашия народ“, 1940 г., ч. I, глава XXXIII.

Пролетарската линия, трябва дебело да подчертаем, даваше професионалните революционери, хъшовете или революционните „нехранимайковци“, с каквито имена самодоволните заможни еснафи и чорбаджии се стремяха да унизят онези, които не искаха да превият врат за три гроша, нито да целуват с благодарност десницата на своите работодатели, задето не ги остави и да умрат отведнаж от глад, ами след известен мъченически живот.

И наистина какво друго освен борба против всяко потисничество оставаше на тези хора (особено на синовете им), получаващи 3 гроша надница, с която едва се прехранваха, камо ли да отделят, за да си направят къща – най-голямата мечта на стария, па и на днешния българин? Какво друго оставаше на тези хора, натъпкани по 5–6 души под наем в една от стаите на т. нар. „чифлици“ (казарми от стаи за наемане)?

Мнозинството от четата на Цанко Дюстабанов бяха железарски, обуварски и гайтанджийски работници. „Хайдушкият Сливен“, по изрза на З. Стоянов, не беше нищо друго освен синовете на пролетаризираните сливенски еснафи, синовете на кръчмарите и кираджиите, които от „Казакалая“ на Садък паша (Чайковски) се прехвърляха в четите на Панайот Хитов и Х. Димитра. Чираците и калфите на цариградските занаятчии бяха пилище, което непрекъснато попълваше опразнените хъшовски редици на Румъния. В чорбаджийска Копривщица имаше над 500 души майстори наемници, във от другата беднота: кираджии, дървари и овчари. Да не говорим за Карлово и Калофер, родните места на славните революционери Ботев и Левски.

Трябва да се признае, че по *линията на селската беднота*, чакаща селска феодална чистка, в революционното движение, както и в редиците на Априлското въстание не влязоха много хора. Нищетата не винаги се отразява в съзнанието като бунтовничество. Понякога, при определени условия, тя толкова смазва жертвите си, че те не мислят за бунт. Хотница, Търновско, село без земя преди Освобождението, а сега благодарение на него най-богатото със земя село в Търновско, не е имало деен революционен комитет, нито е участвувало с хора в четата на Бачо Киро. В някои карловски села, където българите работеха по турските имоти не на изполица, ами за една трета от реколтата и дето турците ги третираха почти като безропотни роби, не е имало никаква проява на желание за борба.

Най-сетне Априлското въстание стана във време, когато *патриархалната нравственост*, остатък от човешкия морал на братство, равенство

и свобода от старото ни родово общество, беше силно запазена и в значителна степен обуславяше поведението на хората, особено на младежта. Само с това можем да си обясним, че в четата на Цанко Дюстабанов взеха участие и четирима (всичките) ханджии в Габрово. Само с това можем да си обясним, че мнозинството членове на старозагорския комитет бяха момчета дюкянджийчета (бакалчета), които никой турчин не бе обидил или нападнал, на които търговийката долу- горе вървеше, или както казва З. Стоянов: „Без никакво почти изключение, всички поменати младежи имаха горе- долу своето състояние и никак не бяха принудени от глад да тръгнат по гората, както искат да кажат някои богати гюбрета. Единствената тяхна цел беше: пламенната идея да отхвърлят турското иго“ („Записки“, с. 163).

При тези младежи обаче всеки ден идеха мющерии от селата и всеки ден в техните дюкяни преди и след премерване на солта, зехтина, желязото се съобщаваха зулумите, станали в цялата околност. Всеки ден тяхното сърце се Свиваше от болка при потресните разкази за мъките на невинните и беззащитни селяни. При това положение не можеше един ден в душите на тези младежи, сами народни синове, да не узрее решението:

– Докога?

И обществената необходимост за премахване на турския феодализъм, изразена в разгледаните тежести от турската власт, трябваше да намери своя майстор-водач, който да организира недоволните, да ги накара да забравят кепенците на дюкяните, яслите на оборите, жени и деца, мир и спокойствие на домашното огнище и да ги вдъхнови да дигнат кървав байрак. И тя го намери – това бе гениалният стратег на въстанието Гавраил Хлътев, комуто дължим свободата си и който, понеже не бе признат в родното си място, се принуди да работи под името Георги Бенковски.

С неговата дейност при провеждане на въстанието и с неговата личност ще се занимаем в следващите две статии.

II

Робството на разлагащия се турски феодализъм, особно след черкезките обири, стана непоносимо и нетърпимо. За будната и тежко засегнатата част от народа ни пътят за премахване на това робство бе един: въоръжено народно въстание.

И ако Левски бе организационният гений на борбата за свобода, а Ботев поетическият ѝ гений, то Априлското въстание намери своя майстор в лицето на Георги Бенковски, роден революционер и стратег, гений, който, ако бе се родил не в малката България, а другаде и в съответно време, сигурно щеше да бъде една от най-ярките звезди на световната история.

България бе разделена на четири въстанически окръга, наредени по степен на важността им така: Търново, Сливен, Враца и Панагюрище. И ако Априлското въстание се изчерпа главно със станалото в четвъртия революционен окръг, това показва, че там не само бяха се стекли най-благоприятните външни обстоятелства (гъсто и съсредоточено българско население, естествено укрепена планинска местност, будно планинско население), но и че там бе попаднал човекът, чиято лична дейност бе от решително значение за изхода на предприетото дело и който като много велики хора бе поставен на това отговорно място с недоверие и подозрителност, почти насила.

В мирно и обикновено време може би ти и аз, читателю, по незавидни еснафски съображения щяхме да пазим в частните си сношения достатъчно разстояние от хора като Бенковски. Ние сигурно не бихме търпели проявите на чепатия му нрав, който не познаваше особно много ограничения и немареше за повеленията на нашия дребнобуржоазен морал. Ние едва ли бихме понесли маниите му за величие, своеобразния му политически егоизъм, който стигна до мечти за царствуване, склонността му да диктаторствува. И до ден днешен много ограничени душици, перспективата на чийто поглед едва надхвърля върха на техния нос, не искат да признаят историческите заслуги на Бенковски, по право, мъчат се да ги премълчат поради тези му качества. Това са хора, които не могат да разберат, че човек е не това, което е в частния си живот, а това, което е в обществения; и че има случаи, когато човек става велик исторически творец благодарение колкото на добродетелите си, толкова и на пороците си и че в такива случаи историческата стойност на тези „пороци“ не може да се замени с никаква дребнобуржоазна разумност, почтеност и благоприличие, защото по силата на обществената диалектика тези пороци стават добродетели, а досегашните добродетели – пороци. Но по този предмет ще имаме случай да поговорим, когато се спрем само върху личността на Бенковски.

За да оценим правилно въстаническите похвати на Бенковски¹ и на другарите му, трябва да осветлим предварително два въпроса: първо – какви бяха близките цели на Априлското въстание и, второ – при какви условия трябваше да се проведе това въстание.

III

Ако крайната цел на въстанието бе ясна и определена, същото не може да се каже за неговите близки цели, чрез постигането на които трябваше да се дойде до мечтаната свобода: народна, политическа, а за някои среди и социална. Най-малко апостолите можеха да се мамят върху това, че гражданската война, преди да бъде гражданска, е война и че тя следователно поставя основните въпроси на всяка война: въоръжение, снабдяване, организация, дисциплина, бойна опитност и пр., особено като се има пред вид, че в случая не можеше да се разчита на разложение в лагера на противника. От това гледище въстанието предварително бе осъдено на неуспех. Не само апостолите, но и много въстанически дейци знаеха, че стрелбата на българските шишанета (или „кавали“, както подигравателно ги наричаше З. Стоянов) е плюене на куршуми в сравнение със стрелбата на турските шнайдери, шаспа и винчестери и че е смешно да се мисли, че черешовите топчета ще накарат да замлъкнат Круповите топове на султановата артилерия.

Друг би бил въпросът, ако това въстание трябваше да посрещне нахлулите в България сръбски или руски полкове.

Но въпреки това съотношение на силите, което не бе нужно да се предвижда, защото предварително се знаеше, въстанието се проведе, макар че както признава и сам З. Стоянов, ако то се разгледа „с строго критическо око, ще се намери повече театрално, непрактично и необмислено сериозно“.

И все пак апостолите трябва да са имали пред вид една по-близка и непосредна цел. Тази цел не можеше да бъде друга освен изнасянето на един въоръжен протест, който да прогърми навред за непоносимото робство на българския народ, за изчерпаното му търпение и готовността му за борба. Нещо повече – при потушаване на въстанието България ще се покрие с пепелища и трупове. Ужасът от това, разнесен от печата на цяла Европа, ще направи българската свобода международен въпрос

1 Независимо от това, дали те бяха лично негово изобретение, или наставление на Гюргевския централен революционен комитет.

или както е прието да се казва, „ще трогне международната съвест“. И последвалите събития наистина оправдаха безумно смелата стратегия на апостолите, която мислещите еснафи у нас, нямащи усет за историческа перспектива, наричат авантюризм!¹

Провеждането на едно такова въстание без всякакви изгледи за непосреден успех, без всякакви изгледи за спасение на участващите в него, въстание на героична саможертва, показва две неща; първо – неудържимостта на създаденото от турското робство положение, фактът, който прави излишен всеки спор относно уместността на въстанието по това време, и, второ – гениалността на Бенковски и решителността – негова и на другарите му.²

1 Д. Страшимиров така предава плана на въстанието, изработен устно от Гюргевския централен революционен комитет: „Да се увлече населението в борба, ако е възможно, въвн от своите жилища и където се отдаде случай, последните да бъдат предадени на пламък, каквото всички въстанали да не мечтаят да се връщат в своите гнезда и да бъдат заставени по необходимост и от отчаяние да се държат по-дълго в горите“ („История на Априлското въстание“, I, с. 242). Планът на IV окръг, изработен от избраната на Оборище комисия и изложен в протокола ѝ от 17 април 1876 г., в главните си линии се съгласува с общия план: изтегляне на българското население от полските села в планините, опожаряване на селата му, завардване на планинските проходи и заемане положение на отбрана. По-нататък?... По-нататък – върховни усилия да се задържи това положение, колкото може по-дълго, та да има време да се разгласи по целия свят, за да се възбуди световното обществено мнение и да се поставят в действие онези международни сили, които имат интерес от нашето освобождение. Но досежно това, какво точно ще стане и как ще стане, надали и самите апостоли са имали представа, която всъщност не е била и нужна. Що се отнася до значението на предварително известния и дори желан зловещ край на въстанието, както и коя главна външна сила се е имала пред вид за евентуална намеса, от особено значение са историческите думи на Бенковски, които той изрекъл, надвесен от склоновете на Лисец над обвитото в пламъци Панагюрище: – Моята цел е постигната вече! В сърцето на тиранина аз отворих такава люта рана, която никога няма да заздравее; а на Русия – нека тя заповяда!...(З. Стоянов „Записки“, с. 509).

2 Неправилно е да се упрекват апостолите и особено Бенковски в страхливост, дори в подлост: че изложили на заколение населението, а самите те, без дори да участвуват в сраженията, изоставили отчаяните въстаници на произвола на турския ятаган и потърсили спасение в бягство, без да сметат, че са длъжни да подложат доброволно врат на турските брадви и да загинат заедно по началото на една безплодна солидарност. Бенковски и неговият щаб обърнаха очи към Балкана само след като се убедиха, че на техните позиви за последен отпор, дори за нападение срещу турците, никой не се отзовава, дори се носи мисъл за убийството на Бенковски. Да не говорим за това, че отчаяното население в Копривщица под ръководството на местните чорбаджии излови, върза и затвори в спицериата на хеким Спаса апостолите и видните дейци, Волов. Г. Икономов, Каблешков, Найденов П. Стоянов и др., за да ги предаде на „турците, и че само благодарение на хитрата лъжа на стария и опитен хайдутин Иван Ворчо те можаха да се спасят от

Какви бяха условията, при които трябваше на всяка цена да се проведе Априлското въстание? На въпросите за въоръжението, паричните средства, бойната опитност и др. няма да се спирам, защото плачевното им състояние е ясно на всички. При това положение най-важно условие оставаше *човешкият материал на въстанието*, въстаническата маса.

Мнозинството от тези, от които можеше да се очаква дейно участие във въстанието, бяха дребни собственици; земеделци и занаятчий, т. е. хора, които по силата на общественото си положение поради естеството на своя бит и душевност обикновено са лош материал за въстание.

Дребният собственик е познат и всеизвестен опортюнист. Неговата малка собственост му осигурява винаги възможност за приспособяване към наличните условия. „Моят дом е моята крепост“ – казва той.

Неговият плет често пъти е граница на всичките му обществени интереси. И за да се накара този отчаян опортюнист да сложи глава в торба, да презре дом и къща, дюкян и рало, жена и деца и да хване шумата, трябва една изключителна обществена сила, която да разбие бита му, да

застраши всичките му връзки с неговото имущество и семейство, с неговите мечти и кроежи. Такъв удар за българския дребен собственик на времето бяха черкезките обири, които засегнаха колкото неговия жи-

този арест, за да загинат после всички до един: кой във водите на Янтра, кой в мъглата на Стара планина, кой из занданите на турските конаци. От друга страна, мнозинството на апостолите и ръководните дейци на въстанието намериха мъченическата си смърт във въстанието, макар и да нямаха пред вид, че заради теориите на бъдещите историци е трябвало да приемат тази смърт непременно в боевете. На трето място, най-малко неучастието на Бенковски в сраженията трябва да се смята за страхливост. Напротив, това беше най-необходимото, което той при онези условия трябваше да направи. Знае се как действа на обсадената в Дряновския манастир чета на Бачо Киро смъртта на легендарния ѝ воевода – славния поп Харитон. Едно случайно убиване на организатора, и душата на Априлското въстание, крепящо се в голяма степен на неговия авторитет, щеше да бъде начало на края му, защото то щеше да загуби главния си здрав център. И когато Бенковски поиска да се хвърли в помощ на отстъпващите при първия бой с турците петричани, щабът му го задържа, защото, както бележи З. Стоянов, „ако той паднеше още в първото сражение, пропадеше и самото дело“. И нашата интелигенция, из чиято среда се чуват горните упреци, съдържаща достатъчен контингент от дребните шмекерии, може само да благоговее пред подвига на тези герои мъченици, защото малцина от членовете ѝ са способни на такава саможертва. Отричането делото на Априлското въстание, което донесе свободата ни, е отричане от тази свобода и защита на турското робство.

вот и този на близките му, толкова и малкия му имотец, без който живот за него нямаше.¹

На второ място, дребният собственик като колеблива стопанска единица (поради нестабилността на стопанско- общественото му положение) е подложен във всички области на своя бит к на своята душевност на *закона за колебанието*, който закон в областта на политиката го движи между крайните точки на стихийната бунтовност и безропотен опортюнизъм.

Дребният собственик, бъде ли внезапно ударен в своите стопански интереси, в своя собственически оптимизъм, в основите на своя бит, веднага става отчаян и стихиен бунтар, особно когато може да се опре на *силен политически съюзник*.

Но поради дребнособственическата си природа *той няма борческа издръжливост*. Дребната собственост му осигурява *път за отстъпление и нагаждане*. Дребният собственик *бърза с победата*. Не дойде ли тя скоро, почнат ли първите поражения, бъде ли бит съюзникът му, изчезнат ли изгледите за лека и бърза победа, той свива опашка и почва да очаква събитията със същата пресметливост, с която изчаква промяната в пазара на грънците или на сушените сливи. Оттук е извадено правилото, че *дребният собственик винаги се нагажда към политически силния*.

Нагаждането на дребния собственик към обществения терен се улеснява от кръвната му връзка с неговия имот, който той мъчно жертвува, от дребнособственическите му илюзии и от увързаността му към ежедневните дребни интереси: да се заорат нивите, докато има още влага, да се окосят ливадите, докато не са прецъфтели, да се прибере навреме жетвата, да се изгърве пазарът, да се обръснат в събота мющерииите, да не се плати полицата на падежа, да се ореже навреме лозето, да се направи туршията, да се спаси къщата от регулационния план, да не уволнят сина му от служба и пр.

IV

На кръвната връзка на дребния собственик с вещите на неговото имущество трябва нарочно да се спрем, ако искаме да разберем не само въста-

1 Черкезките обири в случая трябва да се разглеждат като ново количество, което се прибави към останалите тежести от робството, за да се получи новото качество: въстаническата решителност.

ническите похвати на апостолите от Априлското въстание, но и протичането на това въстание, въстание *главно* на дребни собственици.

Земята на земеделеца и къщата с дюкян и капиталецът на еснафа са жизнената основа на тези наши научни приятели.

Както селякът, отраснал и откърмен върху черната пръст на своите ниви, така и еснафът, започнал само с две голи ръце в своя празен дюкян, се смятат загубени във от своята родна стихия: браздите и еснафския тезгях.

Но дребният собственик е дребен за това, защото в приходите му се мяркат само дребни числа. Всяка спестена пара, всеки купен предмет се отделят от залька. Дребният собственик не само присъствува на раждането на всяка вещ в своето имущество, но и голяма част от тези вещи са плод на неговия личен труд и глад.

Оттук иде кръвната връзка между дребния собственик и вещите на неговото имущество.

Старият еснаф започваше само с две голи ръце като сопوليو чираче, завряно между парцалите и мешините в някое къоше на занаятчийската работилница, и *от нищо*, с труд и пестене („работи, докато ти се опулят очите, пести, докато ти държи коремът“), събирайки капка по капка („хиляда бода за пара“), грош по грош, трупаше камъче по камъче своя капиталец, оросявайки го с творческа пот, обвивайки го с чувства на съзнателно самоограничение и лишение. Всеки нов грош в тефтера му бе приключване на една драма от усилия, тревоги, пестене, мъки и мечти.

Всеки грош се откъртваше от душата му и носеше парченца от тази душа. Години отнапред пред неговия взор се мяркаха вещите, които той трябваше да купи в къщи, за да измери постигнатия ранг и да си създаде удобства съгласно обществения си ръст. Години наред, преди тези вещи да влязат в къщата му, те бяха неотлъчно в душата му и се срастваха с нея. Загубата и на най-малката вещ бе цяла стопанска и нравствена катастрофа.¹

Още по-почетно място в душата на селяка заемат образите на неговите волове, крави и телета, овци, овни, шилета и агнета, които той често

1 Омразният поибренски пъдар Рамчо ага бил предупреден от първенците на селото преди въстанието, че лошото иде и че е време да се очисти от селото. Рамчо в началото не повярвал. После се убедил и се съгласил да бяга, „но като му дошло на ум, че има ризи в селото, дадени за пране, пак се върнал“ ... за да намери смъртта си (З. Стоянов, „Записки“, с. 515.)

цени повече от жена и деца. Те се раждат в ръцете му, раснат пред очите му, вземат кърма и сол от шепата му, той ги гали, радва се на техните игриви скокове, те са му другари и приятели. Той има човешки нравствено отношение към тях.¹

Когато гори къщата на един еснаф, наблюдавайте какво най-напред ще почне да спасява. Той почва да изнася първата вещ, която види, безразлично дали това е някое вехто корито, някой празен сандък, или чувал със скъпа стока. Той е свързан така тясно с *всяка вещ* от имота си, че не може да се откъсне от тази връзка и да направи преценка кое обективно е най-ценното, та да го спаси най-напред.

Той не е в състояние да прескочи изпречилата се пред очите му вещ независимо от нейната стойност.

На тази кръвна връзка между дребния собственик и вещите на неговото имущество се дължат масовите случаи, когато при пожар родители в усилията си да спасят добитъка и вещите забравят малките си деца в огъня.

Капитан Дренски ми разправи за удивителни сцени, станали при пренасянето тази есен на нашите изселници от Северна Добруджа. Оставете настрана пренасянето на ръждясали и негодни обръчи, счупени дъги, изгнили дъски и всевъзможни други боклуци, незаслужаващи навеждането да се вземат, камо ли пренасянето им по железница и с камиони, но могло да се види как трима души едва мъкнат каца, пълна с пръст, върху която унило се клати осланена хризантема. Изобщо наблюдавали се същите сцени, които Вазов описва в „Нова земя“ при бягството от Сопот.

Дойде ли ред пък за вещи, изработени от ръката на самия дребен собственик, той става неукротим.

Когато му изгори плевнята, той обикаля въглените и се тюхка: „Бре мама му стара, вътре имаше един кош със слама.“ Плевнята са правили чужди хора, но коша е правил самият собственик, затова той жали коша, а не плевнята.

1 Миналата година Стоян Змияря от гара Земен, Радомирско, купи билет от държавната лотария на късмета на магарето си, защото неговият късмет, откакто се родил, не само на държавната лотария, ами навсякъде не работел. И не щеш ли, на магарето се паднаха 2500 лв. Тържествуващ, бай Стоян заведе магарето в Кюстендил, купи му ново седло, нов юлар, нов гердан от сини мъниста, залепи му една хилядарка на челото и се фотографира за вечен спомен със своя щастлив приятел. Само за едно искрено съжаляваше бай Стоян: че не му се паднали поне 10 000 лв., та да купи на магарето и магаричка...

Преди години придошлата Бистришка река отнесе в Панчарево известния на богатите софиянци ресторант „Абация“, чийто бюфет бе украсен с големи буркани с компоти, лично производство на мадам Вилфан. И когато журналистите отидоха при останалите от ресторанта дувари на мазето и завариха там мадам Вилфан, първите ѝ думи бяха за бурканите с компотите, а не за ресторанта.

Идете и застанете на края на с. Шипково, Троянско (отдалечено 14 км от Троян), и помолете първия дърварин, който кара със своя кон товар дърва за Троян, да хвърли дървата и да ви закара с коня в града, като за това му предложите повече, отколкото струват дървата, ще видите, че той решително ще ви откаже, макар вие да тежите по-малко от дървата. Видно е, че към тези дърва той има освен стопанско и някакво нравствено отношение.

Ако не сте били в досег с еснафи, вие едва ли бихте разбрали какво значи „тревога за недостригания калпак“, т. е. *откъсване от недовършена работа*. Еснафът може да отива на война, може да отива да прави революция, може да умира – неговата последна и постоянна мисъл ще бъде мисълта за недостригания калпак.¹

Описаният главен социален състав на въстаническата маса отново показва неудържимостта на положението и организаторския гений на Бенковски.

Въстаническата маса от едри и дребни собственици² трябваше при мизерни условия и за една толкова рискована цел да бъде дигната на въстание като един човек, и то само за три месеца. За постигане на тази цел трябваше да се разрешат следните задачи: 1) Да се разгроми окончателно фактически или мисловно собственическият бит на стопаните, за да се накарат да забравят дюкяните и оборите си, та да могат да ги за-

1 Един от младежите, които при Старозагорското въстание зарязаха дюкяните си и тръгнаха с четата на Стамболова към Балкана, беше и дюкянджийчето Бойчо Атанасов, който обаче по думите на З. Стоянов „не преставаше да говори какво ще кажат съседите му турци в чаршията, като видят на другия ден, че дюкянът му е затворен“ („Записки“, с. 163.) И наистина, за еснафа затворен дюкян е равносилно па гражданска смърт.

2 Няма спор, че и най-пламенни, предани и решителни борци идеха от средите на пролетаризирания еснафи и на бедните селяни, т. е. от тези среди, които имаха да губят в борбата само веригите си и следователно нямаше за какво особено да жалят. Но като доскорошни собственици или като собственици в надежда те носеха голяма част от душевността на дребния собственик. А повечето едри собственици бяха току-що излюпили се дребни стопани и носеха още старата си душевност.

режат в деня на въстанието. 2) Да се създаде безусловна вяра в успеха на въстанието, за да се превърне опортюнизмът на дребните собственици във въстаническа решителност и готовност за носене рисковете на борбата. 3) Да се създаде революционно напрежение, което да очисти всяко място за колебание и нерешителност и да постави пред всекиго въпроса: „за“ или „против“ въстанието, „за“ или „против“ свободата.

V

Черкезките обири и другите тежести на турското робство бяха вече разбили значително бита на мнозина българи. Но за да се дигнат всички на въстание, ударът, действителен или въображаем, трябваше да надвисне над всеки българин. Цялото българско население трябваше да се почувствува нападнато, застрашено, за да се възбуди в него *отчаяният отпор на самоотбраната*. Тази задача изпълни съзнателно разпространяваната лъжа за „бозгунлука“; че пролетта (1876 г.) турците ще нападнат българите, за да ги изколят до един. И наистина, нищо по-гениално не можеше да се измисли в случая, което да накара всекиго да се хване за ножа и пушката, за да брани себе си, дом и челяд.

Първото нещо, което всеки апостол трябваше да каже в селата – пише З. Стоянов (с. 254), – започваше с въпроса за самосъхранението:

– Известно ви е вече, братя, че турският комитет в Цариград, който се състои изключително от фанатици-софти, е решил всеобщо клане на българите!... Това клане ще започне от идващата пролет. Цял рой от ходжи и софти пъпли вече из турските села да разгласяват своето решение. Джебаетата във всеки град са отворени вече за турското население, на мало и голямо се раздават оръжие и фишеци, джамиите са се превърнали на дебои, страшни времена ще настанат за нашия народ, дете в майка ще заплачи.

Разбира се, че в истинността на горните думи по него време нямаше човек, който да се усъмни. На часа още между присъстващите се почваше разговор кой какво видял и научил било в града, като ходил на пазар, било в близкото турско село, а апостолът, който беше пуснал вече мухата, се радваше, че стрелата му е ударила на място.

Само така поставеният в положение на самоотбрана, настъпен и ужилен в най-чувствителните струни на бита си, дребен (фактически или по душа) собственик можеше да стане въстаник.

Откъде бе дошла в главите на Гюргевския революционен комитет идеята за тази спасителна лъжа, на този въпрос трябва да отговорят историците специалисти. Но в това отношение ние имаме още отпреди въстанието собствен български опит, който сигурно не е останал неизвестен на членовете на комитета, защото е бил разтръбен от в. „Македония“ на дяда Славейков. Случаят е следният:

Казанлък и досега си остава град на най-ревностно читалищно дело. Преди Освобождението пък е бил образец в това отношение. В Казанлък е нямало революционен комитет, но още преди Освобождението там освен читалище е имало и женско благотворително дружество, развиващо трескава дейност. Цариградските вестници са пълни с дописки за дейността на читалището и женското дружество.

Но на тези кротки еснафи, добри книжовници и балкански феминисти било писано веднъж да станат революционни лъвове, и то чрез вълшебното средство за поставянето им в положение на самоотбрана, както това е списано в долната дописка във в. „Македония“, бр. 22 от 29. IV. 1867 г.:

Имамы пред очи три-четыри разны допискы, които говорят за едно жалостно приключеше, което станало по Великден в този град, от тези разны допискы ный изваждамы следующето:

От времето на гръцкътъ заверъ кажи, че комай всяка година по Великден все ся попуцват празни слухове за едно каняние на турцыте да колят уж христіеныте, но тъзь годинъ, не зна как, тези слухове бяхъ повече разпространены и без малко да станът причинъ на еднъ нечаканъ злочестинъ в Казанлък.

Казанлъшкыйт мюдюрин, поканен от Дунавскый Управител Мехад паша в денът срещу Великден был отишел да ся види с него на Балканът, дето и остангли да пренощуват в мѣнастырѣтъ, наречен Габровскый. Между това той был оставил наместник някого си Мустафа – член от мезлича, комуто и заповядал да бди над благочишето и особено през нощъ на Великден, когато обыкновенно христіяныте подраняват на черквѣ. Мустаф-а, инак добръ и честен мюсюлманин, но който имал само този недостатък – да си посръбнува повечко, като поискал да изпълни тъз на мюдюрина заповед с възможнѣтъ точност, намерил заптіетата недостатъчны, затова и заръчал на едного от турцыте, мюхтар в този град, да му събере частны лица, няколко мюсюлманы, които могат да носят оръжіе, но без да му разправи, както казуют, защо му са.

Мюхтаринът, Патащъ прякоросван, види ся да е был някой от твърде неразбраните или от твърде лекомислените, щото да си въобрази, че тъз заповед на мюдюриновийт наместник имала някоъ свръзкъ с пусканните слухове за кланіето на християните, като изпълнил ревностно задачата и натъкмил до 20 души юнацы, сколасал да иде и да посети еднъ своиъ приіятелкъ, на коіято съобщил, казуват, да не ходи тъз ноц на черковъ, защото не ся знае да не станът зійан някои от хриспяните. След неговото заминаваше приятелката сколасала да съобщи този секрет на комшиікыте си и от уста в уста това ся разчуло из градът, но хората или всичкы не чули или повечото не повярували и отишли пак на черковъ.

Като чукала черква, Мустафа-а, повел натъкменните от мюхтарина юнацы и тръгнъл да обхожда градът и около черквките, но, както ся разбира, трябва да е был глътнъл повеко и да му е была зашеметена главть, защото като дошле до черквътъ в калпакчшскътъ махлъ, позволил си да влезе с юнацыте си в черковныйт двор. Подскрыженните от предварителните слухове жены, които были по двора, като видяли, че навлизат в двора турци, обръжени и не в жандармскъ формъ, още повече ся подскрыжили за това и побързали да влязат в черковъ; „Турци напълнихъ дворът“ като извикали, произвели смущеше в черквътъ, тъй кото следувашето на службътъ ся пресякнало.

Друго едно обстоятелство в същото време послужило, за да се увеличи страха и смущешето в черквътъ. Точно не ся знае, как е станъло, защото и допискыте не говорят еднакво, едни казуват, че от сподирницыте на Мустафа-а някой като влязъл чак в черквътъ, ударил една плесница на едно момче, другы – че го уловили да го разтръсват, има ли оръжіе у него си, а другы – че го сплашили ужъ, че ще го колятъ, но всичкы съгласуват, че момчето изпищяло, жените, които видели и чули, извикали повече, този вык бил вече белегъ на всеобщо изплашваше. Децата пискъли, жените отчаянно выкали и тичали за защитъ към мъжіете, но, притискани едни от други, падали, баялдисвали.

Мъжіете, едны търсяли на къде да ся скрийт, други разграбили дръжкыте на свещницыте и изпочупилия троновыте да докопат нещо да ся бранят, други чупили джамовыте да видят, какво по вън: другы по сърчени кой с каквото докачил, затекли ся към вратата. Мустафа-а, виновникът на всичко това, смаян и не по-малко уплашен, и той выкал „коркмаин“ (не бойте се), но в врявътъ на страха и на отчаяшето гласът му не ся чувал вътре и тези, които излезли навън, уловили ся, кой на

кавга, кой на разправия с него, тъй щото доде да ся разбере работата, до доуспокоят уплашените мъже, жени и деца, трагическата, а в същото време и комическа тая сцена траяла повече от 1/2 час.

VI

Най-важното условие беше обаче да се създаде *вяра в успеха*. Само тази вяра щеше да изкара хората пред байраците. Тази вяра, понеже не можеше да дойде от собствената сила на революционната организация, бе потърсена отново в една спасителна лъжа¹: че апостолите са пратеници на руския император и че въстанието ще бъде сигнал за нахлуване в България на сръбски и руски полкове.² Вярата в успеха следов. трябваше да промени посоката на нагаждане на нерешителните.

Ето с каква агитация П. Волов образувал комитета в с. Синджирлий, Карловско, по сведенията, които Ботьо Иванов дал на З. Стоянова:

Тоя П. Ванков (лъжеиме на П. Волов) ни обади такива неща Щото ние, колкото бяхме събрани при него, прехапахме уста. Най-напред ни каза, че хиляди-хиляди турски софти пъплели вече из България, които насъсквали турското население да се приготвява за напролет, защото всичката рая щяла да бъде турена под нож, никакво правителство не щяло да бъде в състояние да ни защити и пр. От друга страна, прибави той, всичко угнетено и поробено на Балканския полуостров е дигнало вече пушка за свое лично съществуване и независим живот. Храбрите ни братя херцеговци, година ще стане, откак се кланят на нож и куршум. Босна гори на огън. Черна гора се е дигнала с жени и деца, гиритлиите според последните вестници точели своите ножове. Сърбия и нощта прави на ден да се приготвява, православна Русия провежда много здраве на своите деца, с една реч – Изток гори на огън. Трябва ли ние да стъгнем ръце и да стоим мирно през тая буря, когато сме народ от 7 милиона?

Събранието – продължи Ботьо, – което с отворени уста гълташе тези думи, същата още вечер реши, че и тяхното село трябва да се приготов-

1 По въпросите за общественото значение на истината и лъжата, за нравственост и без-нравственост, за относителност и абсолютност на нравствените повеления с оглед правилото „Целта оправдава средствата“ ще имаме случай подробно да поговорим в следващата статия.

2 Външната помощ беше въпрос за съюзник в борбата. Без помощта на този съюзник всички смятаха, че не може да се направи нищо.

лява. От този ден Ботьо не влезал вече в дюкяна си с чисто сърце („Записки“, с. 768).

За вярата в успеха допринасяха и редица още неща: гордата самоувереност и решителност на апостолите, особено на майстора на позата и на театралните жестове Бенковски, чиито очи дишаха огън и плам, чието гърло не преставаше ден и нощ да зове като тръба; изключителният характер и ум на всички апостоли, които бяха все едро скроени хора; учеността на някои от тях, което като образец поразяваше и заразяваше; знаменитото доказателство „Турція ке падне“, симпатичното мастило и всички лъжи и доводи, които можеха да убедят слушателите в силата на апостолите, на организацията на българите и в слабостта на прогнилата турска империя.

VII

Революционното напрежение, което бе нужно, за да се очертаят фронтовете и изпъкнат двете възможности – „за“ или „против“ въстанието, – се получи в хода на приготвянето. Комитетите почнаха да се въоръжават – купуваха пушки, пищове, саби, барут. Самочувствието на младите въстаници, които държеха вече в ръце лъснати пушки и правеха с тях редовно упражнения, се преобрази:

те вирнаха глава на турци и на чорбаджии, кривнаха калпаци и почнаха да не се покоряват. Турците подушиха това и почнаха и те да се приготвяват за отпор. Техните приготовления обаче превърнаха лъжата на апостолите в истина и наляха ново масло в огъня. Напрежението започна да расте от ден на ден. Дъхът на бурята се носеше вече във въздуха. Място за неутралитет нямаше. Всеки трябваше да бъде готов да посрещне събитията, макар и да не знаеше точно какво ще става. Личните грижи за самосъхрана се сляха по силата на нещата с обща подготовка на въстанието.

Минеше ли пък през селото Бенковски със своя щаб на коне – една малка дисциплинирана военна команда, първообраз на бъдещата българска войска, – то не оставаше вече никакво съмнение върху това, че в най-скоро време царство ще се превзема, сеч ще става. Тази малка военна дружина, за която не съществуваше вече никаква турска власт, пръс-

каше като дим обвързващата сила на представата за могъщество на турската власт. Тя беше олицетворение на българската независимост.¹

VIII

Прочее мнозинството от въстаническата маса се *дигна на въстание* с мисълта да се спаси от готвената от турците сеч и да посрещне победоносните освободителни руски и сръбски войски.

На апостолите оставаше сега втората и не по-малко важна и трудна задача: *да поддържат духа на въстаниците, а с това и тяхната съпротива* колкото може по-дълго време. Трябваше да се прекъснат всички възможни пътища за отстъпление и предаване. Трябваше да се скъсат връзките с напуснатия дребнособственически бит.

Това ставаше чрез две средства: накървяване на въстаналите селища и запалването им.

Накървяването на въстаналите селища ставаше чрез избиване на няколко турци. Това беше минаване на Рубикон, изгаряне на всички мостове за отстъпление, разчистване с всяко колебание. Да чуем по този въпрос пак З. Стоянов (с. 405):

Преди селяните да тръгнат за своите села, Бенковски ги събра на едно място и им прочете следните наставления:

– Щом пристигнете в селото си, първата ви длъжност ще бъде да разкажете всичко на комитета, каквото видяхте, че стана в Панагюрище. После ще *изколите селските пъдари* (които обикновено биват турци), ще забиете черковните клепала да се приберат всички хора в черкова, на които дядо поп трябва да прочете накървавеното писмо.

Когато забелязах на Бенковски защо той дава подобни заповеди да убиват всички пъдари без разлика, между които твърде е възможно да има добри хора, той отговори, че това е една бунтовническа тънкость, недостъпна за всеки ум.

– Аз съм уверен – прибави той, без да го чуе някой отстрана, – че *при най-малката несполука* от наша страна тия, които гледаш да се прегръщат напред ни, ще *захвърлят пушките* и отново ще преклонят глава пред

1 В Карлово напускането на неопределеността станало така: Там народните борци се делили на „стари“ и „млади“. „Младите“ обаче в 1872 г. представят на сцената „Иванко“. Въодушевлението било толкова голямо, че още вечерта „старите“ подали ръка на „младите“ – разбрали, че връщане назад няма. „И още на другия ден баща ми си купи пушка“ – разказваше ми бай Чернев, когато разпитвах.

ятагана на тиранина, а особено селските ни бунтовници. Друга е работата, когато се намърси селото им с няколко трупа. *Като виновни ще бъдат по-ревностни от теб и от мене.* Има и друго: докато окоото на петстотин-годишния роб не се накърва, докато не се възбуди в него жаждата за отмъщение, той не върши работа. Тежко нещо е *да бъде човек бунтовник!*

Прочее накървяването имаше за задача да преустанови поне в началото действието на закона за колебанията на дребния собственик.

Подпалването на селата имаше за задача, „каквото всички въстнали да не мечтаят да се връщат в своите гнезда и да бъдат заставени по необходимост и от отчаяние да се държат по-дълго в горите“.

Дребните стопани искаха свобода, искаха и въстание, но то по техните схващания трябваше да стане някак тъй, че да не станат зян селата и добитъкът и да се не пролее много кръв, защото инак щяло да бъде много „тежко и жално“. Селските въстаници, както се предвиждаше, не преставаха да мислят за къщите, хамбарите и добитъка си и постоянно напускаха позициите, за да отиват да ги наглеждат. Тъкмо това дребно-собственическо малодушие наложи прилагане мярката за подпалване селата, за пълно разбиване и заличаване на дребно-собственическия бит, който със своите връзки връзваше ръцете и ума на въстаниците. И когато съобщиха на тези въстаници, че трябва да запалят къщите си, те нажалено се поглеждаха и питаха:

– Че и това имаше ли го в сметката?

За да разберем смисъла на горната въстаническа мярка, достатъчно е да изслушаме обясненията на гениалния свидетел на самите събития – Захари Стоянов.

Баташките въстаници престанали да се покоряват на своите войводи, на които по-напред зяпали в устата твърде послушно.

Те започнали да работят всеки по своему, оставили позициите и събрани по няколко души из селото в къщата, въртели се около семействата си, с пушките в ръце, като зашеметени. Това е обща черта между нашите въстаници; същото това ние виждаме да става почти навсякъде: в Перушица, в Панагюрище, в Ново село и Батошево, в Клисуре и пр. Въстаниците, като са се сражавали с неприятеля край селото, зад гърба на своите мили семейства, ни на минута не са преставали да мислят за тия последните много повече, отколкото за успеха на сражението. Доволно е било само да се чуе отнякъде глас „нападнаха децата“, и на минута още би опустяла и позиция, и окопи, и стража. Съвсем друго би било, ако въс-

таниците от Перушица бяха отишли в Батак, а тия последните – в Перушица, т. е. да бяха отдалечени от огнището на своите фамилии. Жив пример на това са нашите чети, преминали от Румъния с Хаджията и Ботьова. Тук ние виждаме не постоянна грижа за жени, деца, къща, имот и пр., но хора решителни, мъже със самоотверженост, готови да се хвърлят в огъня, да се хвърлят всеки час и минута, щом го изисква за това нуждата.

Но що ни трябва да ходим по-далеч. Да поставим въпроса така: от хора трудолюбиви българи, от хора работници, притежатели на различни имуществва, които през целия си живот не са легали ни един път с празен стомах; най-после от хора женени, с тежки семейства, може ли да стане отчаян бунтовник в пълния смисъл на тая дума? Всичките хора не могат да бъдат като Кочо Чистеменски, Михаил Жекова и други.

Но сако това ли е? Представете си, че вие сте един от горещите патриоти, живеете с цел, имате си незавидно положение, имате си в допълнение на семейната и общежитейска картина и млада женица, с която, ако и да не се обичате идеално, живеете мирно, не се карате един с други; имате си още една или две рожбици, които съставляват и за двамата ви скъпоценно богатство, които са щастие и веселба за къщата ви. Поискали го обстоятелствата, ударил вече определеният час – вика ви отечеството да му заплатите дълга си. Песни се пеят, пушки се гърмят, другари бързат, неприятелят настъпва, положение опасно. Дали сте клетва, трябва да вървите. Когато се готвите вече да излезете из вратата, вашата млада жена, на която било припаднало от по-напред, дохожда в съзнание, пробудена от дрънкането на сабята ви. Тя се изпречва напреде ви, кърши ръце, подава ви да прегърнете за последен път рожбата си и със сълзи на очите ви говори:

– Ако не за мен, то поне за Иванка и Марийка се смили! Убий по-напред мене, после тях, а тогава върви свободен...

Говори тя това, а Иванка или Марийка си играе с дръжката на пушката ви: хили се насреща ви невинно и иска да опъне подсукания за бой мустак.

Всеки е свободен да говори каквото ще, но аз утвърждавам, че пред подобни семейни картини едва ли на десетте един би се намерил, който да подритне настрана наскърбената жена и майка и да се присъедини в редовете на борците, без да му тежи на съвестта (т. е. без мисълта му да бъде все в къщи. И. Х.) („Записки“, с. 720–721).

IX

Априлското въстание между другото бе една илюстрация на закона за колебанието на дребния собственик, защото няма нито една негова проява, която да не протече под знака на борбата между дребнособственческата стихия и нуждата от въстаническа самоотверженост. Не можеше да бъде и другоаче. Това бе въстание на „един вид частна собственост против други нейн вид“, следователно наистина бе смърт за всеки въстанал стопанин „всяка свобода, която не е свързана с къща и покъщнина, нива, лозе и дърт пелин“.

И познатият ни бай Иван, и храбрите панагюрски граждани, и коптивци, и всички останали въстаници, заедно и поотделно, минаваха всичките криви на посоченото колебание.

Докато не бе замирисало още на барут, докато работата се въртеше още около мечтите и пожеланията, бай Иван гордо заявяваше, че окото му все в шумата гледа.

Припукаха ли обаче пушките, дойде ли работата да се палят къщите и да се мре, устните на бай Иван пресъхнаха и се напукаха. Той загуби ума и дума и само повтаряше: „Смилете се поне за децата ми!“ Въстана ли обаче цяло Панагюрище, видя ли бай Иван около себе си сила, той незабавно влезе в редиците, тъй както по-рано „не знаел каква е работата“.

Панагюрци се готвеха за въстание с вярата, че ще се закрепят достатъчно дълго в Средна гора, за да могат да посрещнат руските и сръбските полкове. С тази вяра техните делегати гласуваха на Оборище въстанието.

Но когато Каблешков обяви въстанието в Коптивцица, комисариите на панагюрския комитет, които първи получиха Кървавото писмо, трепнаха като бай Ивана. Дълго време това писмо ги пареше по ръцете, докато се решат да го дадат на Бенковски, защото знаеха, че той веднага ще дигне въстанието и в Панагюрище. Най-после те отидоха да го занесат с надеждата, че ще успеят да убедят Бенковски да не дига въстание:

– Да почакаме малко! ... Да разберем по-добре работата... Не му е още времето, нямаме нищо приготвено – опитаха се те да убедят Бенковски с логиката на собственика, който лесно и залудо не се решава.

Но когато техните слаби гласове заглъхнаха във виковете „Бунт! Въстание! На оръжие!“ на ревещите от възбуждение апостоли и разбра-

ха, че жребият е хвърлен, тичешком отидоха да се приготвяват за излизане на улицата.

Настъпиха няколко дни на небивал ентусиазъм, докато вместо руските полкове към Панагюрище почнаха да настъпват турските низами и башибозуци. Първите сражения бяха прояви на небивал героизъм – личен и масов. Храбрите панагюрци умираха, без да трепнат, зад своите пукащи се черешови топчета, с кремъклияшки пушки в ръка. Те стреляха из засада от къщите си по навлезлите в града турци. Някои се бяха барикадирали в здравите джелепски къщи и стреляха до свършване на куршумите, а някои запазиха последния куршум за себе си.

Но силата на противника надделя. Поражението стана очевидно. Състоянието на разгромените панагюрци мина в своята противоположност. Отчаянието, паниката и личният егоизъм на обезверените и оставени на собствените им сили дребни и едри собственици бяха неописуеми пред вида на горящото Панагюрище. И тези, които до вчера се прекланяха пред Бенковски като пред цар, сега замисляха да го убият.

Селяните от десетина села около Копревщица с въодушевление бяха отишли в града да търсят свобода и ново царство.

Но когато започна поражението и те разбраха, че няма да дойде очакваната външна помощ, че са сами, без съюзник, започнаха да се бунтуват. А когато мъката за селата, храната и добитъка стана много остра, настъпи началото на края. Псувните вместо към турците се насочиха към главатарите на бунта. Вместо да ловят и връзват турци, те извързаха и затвориха тези главатари и ги подложиха на нечувани оскърбления и унижения, за да угодят на чорбаджии и турци. Започна приспособлението към по-силния. Народните гугли бяха свалени и заменени със захвърлените вчера фесове.

Но пристига Иван Ворчо:

– А бе вие луди ли сте, или нает имате да полудявате? Наши братя, 12 000 сърби и 3000 души българчета от влашката земя, с девет байрака дойдоха в Панагюрище, до довечера половината са тук в Копревщица! Къде са поповете? Скоро всеки да се облича в най-хубавите си дрехи и да излезе на посрещане!

Всички прехапали устни. Центърът на силата се преместил – с нея се обърнали и сърцата и на въстаналите стопани. Фесовите бяха натъпкани в джобовете и върху главите отново цъфнали народните калпаци, за да бъдат разместени след няколко часа отново.

Тъкмо този танц на фесовите и калпаците върху въртящите се ту наляво, ту надясно объркани дребнособственически и тям подобни глави най-образно изразяваха разглеждания закон за колебанието на дребния собственик.

Както и да протече Априлското въстание, то постигна своята историческа цел, макар и с цената на много жертви. Тази постигната цел оправдава всички приложени средства, превърна в истина всички лъжи, покри всички проявени недостатъци. Върху това, кои от приложените във въстанието средства са плод на гениалността на Бенковски и кои е приложил по наставление на Гюргевския комитет, както и върху редица още въпроси, които повдига въстанието и особено личността на Бенковски, ще се спрем в следната статия.

Иван Хаджийски е български философ, социолог и общественик. Студиите му „Оптимистична теория за нашия народ“ и „Бит и душевност на нашия народ“ го нареждат сред класиците на българската хуманитаристика.

Коментари (10)

- 03-09-2013 | **елементарно, уотсън**

Какво става, защитници на майка България и изселниците от Беломорска Тракия, велики пазители на националния интерес. Не ви ли интересува този труд? Човека много е проучвал, разпитвал, обективност да ви остави, ама на вас не ви харесва, извърщате си носовете. Колко невеличаво.

Тоя май не е българин, и „Записки по българските въстания“ си е работа на недоучил хаймана.

Що мълчите.

Кажете едно мерси, бе, историци, социолози, радетели, комити, пратеници, гости.

• 04-09-2013|**петър вълков**

ПОНЕ ДА ПОМЪЛЧИМ ОТ УВАЖЕНИЕ

На видно място у дома ми са двата тома на Иван Хаджийски в издание от 1966г.- „Оптимистична теория за нашия народ“ под редакцията на Нешо Давидов и „Бит и душевност на нашия народ“ -редактор Ефрем Карамфилов, издателство на СБП, София. И как инак! Че Иван Хаджийски е от големите пера на Отечеството!(За научните му приноси нека се изкажат специалисти) Пренебрегваните Александър Теодоров-Балан и Иванчо Андреов Богоров също са големи писатели. Под литератор не разбирам витиеватото бърблене(вид афазия) на някой си сръчниягa от групата на сдружените есеисти, а тъкмо умно и задълбочено излагане на мислите с един ясен и благозвучен изказ както при посочените автори, защото винаги съм давал преднина на ПОЗНАВАТЕЛНАТА СТРАНА НА ЛИТЕРАТУРАТА. В този порядък мога да добавя проф. Константин Гълъбов и Асен Христофоров. Чак като студент изчетех доста неща от кръга автори около проф. Михалчев в сп.“Философски преглед“, чийто активен сътрудник е бил и Иван Хаджийски, и заради гнусавото подмятане на асистента ни по философия, че хора като Ефрем Карамфилов „били ремкеанци“, сякаш пустосваше чумави, поразрових се в справочници да видя поне податки за философа Ремке, а не да се доверявам на пресътргани от употреба клишета...

И от тогава насетне станаха два странични теча: дузина иманяри заради моите ксерокопия на „Психология на нашето иманярство“ изчетеха целия Иван Хаджийски и комай го знаят наизуст, а бивши и настоящи затворници криминални са ми повече от благодарни за посочването на „Из философията на съвременния затвор“ наедно с милата на сърце ми книга „Зад стените на Централния затвор“ от Стамо Керезов; по логиката на „...близкият хитрец замества далечния хубавец...“ мой приятел журналист се задъхваше в душното пладне на социализма, но след като по мое давление изчете доста неща от сп.“Философски преглед“, успешно преактуализира въпиющи теми от 30-те на ХХвек, много сполучливо третираны в списанието, де да беше само той в нашата преса тогава...Извод: иманярите и бившите затворници комай бяха по-реал-

ни читатели от „професионалните изследователи“ на Иван Хаджийски, а много досетливи пишещи братя умело пооткрадваха кое идейки, кое похвати от практиката на заклеямените ремкеанци, да не са по будали от канонизираните ни списователи, дето зацапваха през пет индига нашумели автори от странство...(Златко Енев подхвърли веднъж нещо за Бюлетина на СБП и влиянието му за явните и скрити епигонства и плагиатства у нас).

Винаги съм препоръчвал препрочит за значими автори. Публикацията е от „Оптимистична теория за нашия народ“, нека последва и „Априлското въстание и дребният собственик“ от другия том. Само от полза ще е за ценители и познавачи на сериозни произведения.

Празник ми беше срещата отново с Иван Хаджийски!

П. Вълков

P.S. Не ми е в навиците да отвърщам на подмятания пътъом, но щом се споменават „Записките“ на Захари Стоянов, хубаво ще да е една подборка от тях в Прегледа за освежаване наедно с главата за Скопския заговор от „Предвестници на бурята“ на Петър Манджуков, само че не под осакатената редакция на Николай Хайтов.

- 04-09-2013|**Пратеник**

Наистина, Иван Хаджийски имаме още много да го четем.

Тук преди време имаше едни публикации, в които се обясняваше надълго и нашироко каква „добра“ (сравнително) империя била Османската, как тя била едва ли не предтеча на днешния идеал за „мултикултурност“, как народите вътре мирно живеели всички заедно...

А ето че още преди толкова десетилетия Иван Хаджийски е дал ясен и разбираем пример за това кое в крайна сметка неизбежно води до ПРОВАЛ всяка една такава „мултикултурна“ империя:

„зараждащото се у нас капиталистическо общество изтъкваше негодността на старата феодална политическа организация. Тази негодност се разкри най-вече, когато след Кримската война (1856 г.) в България бяха преселени към 200 хиляди черкези, които подложиха на грабеж селяни, търговци и занаятчии. По тази линия в революционното движение влязоха заможни еснафи, имотни селяни и малкото чорбаджии[6] в Габрово и Тетевен.“

И после:

Във всяко въстанало място поставях ясно и разбрано въпроса: „Без черкезките обири щяхте ли да въстанете?“ Отговорът навсякъде бе един: „Никога.“

Нека това бъде една поука за всички онези, които и днес си мислят, че като местят население от точка А към точка Б, по този начин „решават“ някакви проблеми...

- 06-09-2013|**Sevcap** – До Пратеник

Нищо не сте разбрали, г-н Пратеник от горенаписаното... С пинсетка сте изкарали от целия, много неща казващ текст, един абзац и на всичкото отгоре грешно сте го изтъкували...

А, като си помисли човек, на чист български е написано. Колко жалко...

Много хубав, блестящ анализ. Благодаря, г-н Енев!

- 06-09-2013|**Златко**

Действително, въпросът за разбирането и неразбирането на Хаджийски е силно актуален, особено от гледна точка на подобни интерпретации, в чиято добросъвестност човек може силно да се съмнява. Значи, след като надълго и нашироко е отхвърлил тезата за „тежкото положение на народа“ като причина за въстанието, Хаджийски стига до отново същата теза, само че в неговия вариант причина за това „тежко положение“ са не турците, а... черкезите. Интересно тогава защо в такъв случай въстанието не е било вдигнато много по-рано, по така нареченото „кърджалийско време“, когато, освен всичко друго, българите по много места в Империята са били официално въоръжавани от местните турски феодали, за да могат да се защитават. Положението е било действително много тежко, а и оръжие е имало в много по-голямо количество (по-късно то е иззето, както обяснява и Захари Стоянов в „Записките“). Има всички предпоставки, поне от гледната точка на Хаджийски – но въстание няма.

Ето тук и една една великолепна критика на тезите на Хаджийски, идееща откъм изследването на Инна Пелева „Идеологът на нацията. Думи за Вазов“ (1994):

Цитат:

Към твърденията на Захари цитиращият ги трупа още аргументи за своето рационалистически доказвано „Не вярвам!“ (Хаджийски смята, че не вярва в „тежкото положение“). В книгата обаче се промъкват наследствата на рационално неконтролируемата вяра: не турците, но пък, оказва се според

този разказ, черкезите правят нетърпими зулуми и тежко положение все пак има; промъкват се и познати думи на българския гняв (например за „изродени, неграмотни, често пъти смахнати турски професионални административни безделници“ и други подобни). Иначе казано, в проникновена студия на Хаджийски, започнала с усъмняване в истинността на масово приетия дискурсивен образ на 1876 г., подчертаващ причинеността на бунта, причините на въстанието съществуват и те (все пак) са мислени във вече зададените граници, в контурите на утвърдените идеологемии. А опитът за недоверие на автора към санкционирания като правилен наратив за Април (опит неособено успешен дори „у дома си“, в границите на текста, който го прави) не оставя следи в груповия познавателен навик, не уязвява стереотипа – и след „Психология на Априлското въстание“ за колективността „причините“, разбира се, съществуват и то точно такива, каквито са били винаги.

Интересно защо Хаджийски отрича очевидните и напълно рационални обяснения, които сам е дал само няколко страници преди да се заплете в ония кълчища на историческия материализъм. Ето тук собствената му теза:

Цитат:

Няма съмнение, че основна причина за Априлското въстание бе историческата необходимост от премахване на турския феодализъм у нас. Тази необходимост се изрази главно чрез черкезките обири, които спрямо нея трябва да се разглеждат като случайност. Прочее черкезките обири бяха случайността, чрез която се изрази обществената необходимост на времето, и в този смисъл те бяха главната непосредна причина за Априлското въстание.

Предполагам, че за него е било „просто несериозно“ да каже – двадесет и пет години преди Ърнест Гелнър – че очевидната причина за въстанието е политическото пробуждане на българския национализъм, което обяснява ВСИЧКО – и защо например въстанието избухва именно в периода на икономическо, политическо и културно добруване (защото това са предпоставките за пробуждането на национализма), и защо е до такава степен маломощно и неподдържано от населението (защото по онова време национализмът е познат и достъпен само на шепа по-

добре образовани хора, но пък в замяна на това „прилепчив“ като чума, тоест за него не е необходимо непременно някакво по-добро образование, нужни са единствено разпространители и ВРЕМЕ – нещо, което не му е дадено).

- 08-09-2013|**Румен Петров** – Браво на Златко Енев за публикацията, поклон пред

Текстът на Ив. Хаджийски е израз на свободата да мислиш. Преподава ли се в училищата и в университетите?

- 08-09-2013|**Никола Ников**

Присъединявам се с благодарност за тази публикация, макар и да е позната.

Въстанието е преди всичко организация и материализиране на причините. Причини има и те са създадени най-вече след Кримската война 1863-64г, с преместване на татари и черкези от Руската империя в Отоманската. Тези причини са експлоатирани от организаторите по един безпрецедентен начин – безподобна манипулация, една от първите масови манипулации в световната история, довела до военен конфликт между две империи и териториални придобивки за други няколко държави покрай тях. Отоманската империя е притежавала огропни територии, цел на останалите държави, управлявани от определен елит, какъвто елит е управлявал и Империята. Войната, както се говори е еврейската и банкерската жетва – „еврейските търговци тръгват по гешефти“, а банкерите – заробват воюващите.

Повод за сериозна война може да бъде само един „ХОЛОКОСТ“ над народ работен, богобоязлив и кротък, какъвто е българският, в рамките на Империята. Създаването на непоносими условия за живот, несигурност за живота, имота, честта... – е необходимото условие. Организация от революционери – е достатъчното. И такива се намират – внимателно наблюдавани емигранти-българи, готови на всичко, дори да влязат и в тайни ложи. Между тях има и комтрабандисти и търговци на оръжие и опиум – един от най-крупните в Империята, какъвто е Бенковски – един „салтанатлия гяур“, опитен в тайни заговори и революционни дела, които се вършат „по така“... Снабдени със злато колко не са мислили, събрани в Гюргево, решават да действат, знаейки предварителни че едно масово кръвопролитие на беззащитния народ ще възбуди европейското

обществено мнени и ще предизвика въоръжена намеса, при която нещо ще получат и общността на българите – държава, която да граничи със собствената си територия, населена от братята им по кръв и бит.

Всичко останало са щрихи от пейзажа, революционния пейзаж...

С тази въоръжена провокативна авантюра започват бедите на българския народ...

А е можело и по-иначе, леко загатнато от Автора:

„Това бе прочее причината (черкезките обири), която хвърли във въстанието пътуващите търговци и занаятчии. Търговията „на място“ в големите градове София, Пловдив, Русе, Търново, както и в редица други градове, където беше осигурена от обири, не се нуждаеше от свобода, добита по революционен път, и затова носителите на тази търговия, искайки да запазят широките пазари на турската империя, стигаха най-много до идеята за дуализъм с Турция, изложена в прословутия мемоар[14] до султана, в който политически деятели, представители на казаните търговски среди, искаха от султана самостоятелно конституционно-парламентарно управление на българските области, като султанът се венчава за български цар в една от старите ни столици, т. е. искаха персонална уния, в каквато преди Европейската война се намираха Австрия и Унгария.“

- 10-09-2013|**Парпулов**

Най-после да прочета нещо писано от непредубеден изследовател! Благодаря на г-н Енев, че го е поместил! Но кога ще стигне до учениците в гимназиите?! Парпулов

- 23-09-2013|**Иван Евтимов**

Като препрочитам Хаджиънски си мисля, че ситуацията в България преди Априлското въстание е същата, каквато е и сега в България.

На мястото на черкезите си имаме циганите. Мутрите са съвременните наследници на разбойниците, а сегашното управление по некадърност и корумпираност надминава и турското.

Но нямаме нито Левски, нито Ботев, нямаме Бенковски, нямаме патриархалната нравственост и копнежа по свобода...

• 06-10-2013|**В. Кандимиров**

В обясненията на Хаджийски за причините за Априлското въстание има някаква непоследователност. Хем то е израз на „историческата необходимост за премахване на турския феодализъм“, хем тази необходимост се проявява само там, където има черкези. Хем двигател трябва да е буржоазията, хем в него масово участвува това, което Хаджийски нарича „пролетариат“. Ако приемем това обяснение, трябва да упрекнем българската буржоазия в непредвидливост: Османската империя е огромен пазар, в който тя заема водещи позиции и който ще бъде загубен, ако се създаде независима

българска държава. Както и става след Освобождението.

В същност, водеща причина за това въстание е национализмът – както изтъква и Златко по-горе. Той е идеологията, способна да обхване като пожар обществото. За двадесет години между Кримската война и Априлското въстание той превръща българите от безлична маса във войнствено племе. Десет години по-късно довежда българите до Съединението и Сръбско-българската война, след още тридесет – до Балканската и Общоевропейската войни.

Хаджийски не ще да види това, защото е ляв социолог. Той борави, макар и полугласно (вероятно съобразявайки се с времето, в което пише книгата си), с категориите на марксизма –

феодализъм, капитализъм, историческа

необходимост (понятието, което замества Бог в теорията на Маркс), пролетариат. Това му изяжда и главата – отива доброволец на фронта, където го убиват много бързо. Ако беше останал жив, щеше да заеме мястото някъде между Тодор Павлов и Живко Ошавков. Голямата му популярност се дължи на обстоятелството, че е пръв и единствен български социолог по онова време.

Портрет на Слободан Милошевич

Автор: Алекса Джилас

Триумфиращата баналност

През 1989 в Белград беше публикуван сборник с речи и интервюта на Слободан Милошевич, президентът на Сърбия. Тесните му интелектуални хоризонти и ограничен речник бяха очевидни; заглавията на отделните глави, с арогантната си и празна „простота“, напомняха за Червената книжка на Мао. („Трудностите не са нито неочаквани, нито непреодолими“; „Трудностите не трябва да се превръщат в причина да се демобилизираме, а да се мобилизираме“; „Бъдещето отново ще бъде красиво и то не е далеч“, и т. н.)

Сухите, свръх-компресирани изречения на Милошевич и честото използване на ритуални формулировки правеха стила му механичен; използването на военен речник (мобилизация, битка, война) придаваха на прозата му скован и войнствен тон. Този тежък текст изглеждаше в пълна хармония с голямата фотография на автора върху корицата на книгата. Той изглежда скован, изпълнен със задръжки, йерархичен – почти като робот.

Но книгата се превърна в моментален успех. Сръбската четяща публика, считаща себе си за прозорлива, беше изкушена от една простовата, почти наивна книга, чийто автор изглеждаше неспособен да представи някаква реална визия за политическия и социален живот на страната си. Да се разбере защо един груб, пропаганден трактат се превърна в национален бестселър означава да започне да се разбира защо един бивш комунистически партиен апаратчик се оказва способен да спечели поддръжката и низкопоклонничеството на милиони сърби из цяла Югославия.

Една от тайните на успеха на книгата е в това, че тя се обръщаше със силен и ясен глас към проблема за Косово, който е от огромно значение за сърбите. От късните 1960 години те бяха започнали да емигрират от тази предимно албанска провинция на република Сърбия; до средата на 1980-те между 200,000 и 300,000 бяха напуснали, мнозина от тях при-

нудени на това от албански екстремисти. Множество сърби смятаха, че управляващата комунистическа партия не е направила почти нищо, за да спре това изселване.

Освен това те ненавиждаха и факта,, че през 1974 югославската конституция беше до голяма степен отделила Косово, както и другата сръбска провинция, Войводина, от Сърбия. Косово и Войводина имаха свои собствени представители във федералните, държавни и партийни органи, където през по-голямата част от времето те гласуваха против Сърбия. Двете провинции имаха така също право да налагат вето върху всякакви промени в сръбската конституция. И тъй като останалите пет републики (Словения, Хърватска, Босна-Херцеговина, Черна Гора и Македония) разполагаха с пълен суверенитет над териториите си, Сърбия смяташе, че е била подложена на изключително нечестни условия чрез югославската конституция.

През 1980-те комунистическите власти в Косово, Сърбия и Югославия признаха публично, че междуетническите отношения в Косово се намират в критично състояние, но не допускаха никакви открити дебати за това и избягваха всякакви изявления и политики, които биха могли да възбудят сръбските емоции.

А след това, през 1987, на сцената се появи Милошевич. По това време той вече беше президент на сръбската компартия в продължение на малко повече от година и сега започна безстрашно да посещава масови митинги, да държи речи и да дава интервюта, изобщо да разпалва мощни националистически страсти. Незабавно, голям брой сърби – комунисти, некомунисти и дори антикомунисти – започнаха да се обединяват около него, решени не само да защитават сръбското малцинство в Косово, но и да потискат албанците и да ги превърнат в граждани от втора ръка. Скоро Милошевич беше общопризнат като национален лидер. Около него започна да се развива отчасти оркестриран, но най-вече спонтанен култ, съпроводен от подходящи песни и припевки:

*Слободане, наричат те свобода
мало и голямо те обича.
Докато Слобо крачи по страната
хората няма да бъдат изоставени¹*

1 Цитирано по *Slavoljub Djukic, Kako se dogodio vodja: borbe za vlast u Srbiji posle Josipa Broza*, Belgrad: Filip Visnjic, 1992, p. 265.

Милошевич беше изучил тайните на демагогията в пост-комунистическа Европа. Далеч от някакво надмогване на национализма, както беше проповядвал комунизмът, той го прегърна жадно. Разглеждан някога като функционер на един дискредитиран режим, сега вече той се беше превърнал в глас на сръбския национализъм. В резултат на това, към средата на 1988 Слободан Милошевич разполагаше с популярност, по-голяма от онази на която и да било сръбска политическа фигура от 20 век.

Комунистическата стълба

Нищо от ранния живот на Милошевич не подсказва, че някога той би могъл да достигне такива висоти на власт и народно одобрение. Роден е през 1941 в Пожаревац, сръбски град, който по времето на политическия възход на Милошевич имаше население от около 20,000 души. Той е от черногорски произход; баща му заявява националността си като черногорска до самия край на живота си. Бащата на Слободан е следвал православна теология и е преподавал руска и сърбохърватска литература в едно от местните средни училища. Майка му също е учителка, а освен това и предана комунистическа активистка. Стриктна, хладнокръвна жена, тя отглежда децата си сама след като съпругът ѝ я напуска, по време, когато Слободан е още в началното училище.

Слободан е отличен ученик; учителите го смятат за сериозен и надежден. В училище носи внимателно огладен тъмен костюм, бяла риза и вратовръзка, избягва спорта и прекарва малко време с приятели. Публикува статии и стихотворения в училищния вестник и е политически активен. Докато е още в училище, акуратният самотник среща Миряна Маркович, бъдещата си съпруга. Тя идва от едно от водещите комунистически семейства в Сърбия и си остава предана комунистка и до днес.

Бащата на Милошевич се самоубива през 1962, когато Слободан е студент в университета. Единадесет години по-късно майка му прави същото. (Брат ѝ, генерал, също се е самоубил). Самият Милошевич винаги е изглеждал самоуверен и спокоен, и изпълнените с надежда предсказания на опонентите му, че някой ден и той ще извърши самоубийство, се оказват лишени от основания.

През първата си година в юридическия факултет Милошевич става близък приятел на Иван Стамболич – работник, започнал да следва, пет години по-възрастен и тъкмо начеващ многообещаваща политическа кариера. През следващите години Стамболич ще се превърне в ментор

на Милошевич. Заедно, те се изкачват по стълбицата на властта в Сърбия – Слободан винаги само на крачка след Иван.

Онези, които познават Милошевич като млад комунистически функционер – независимо от това дали са негови поддръжници или опоненти – го помнят като приятен, надежден и динамичен. Той разполага с голямо влияние в бизнес-средите. Става директор първо на фабрика, а след това на една от водещите банки, като непрекъснато пътува между Белград и Ню Йорк. Без да притежава никакъв особен нюх за бизнес, той все пак е надежден мениджър. Притежава специален талант за организация и се чувства много на мястото си в партийната машинария. Дисциплиниран и методичен, той изисква ред и от подчинените си. Освен това е верен поддръжник на титовския югославски комунизъм, макар че лоялността му изглежда е била лишена от идеализъм или илюзии.

Той просто приема комунизма като единствено правилния начин да се властва и направлява, а не толкова като набор от правила и идеали, като демонстрира острия усет на реал-политик относно това какво представлява и къде може да бъде открита властта.

Корените на феномена Милошевич се откриват в чистките от ранните 1970 години, когато маршал Йосип Тито прочиства всички водещи реформаторски настроени комунисти в Сърбия. Тези така наречени либерали са в подкрепа на засилването на пазарните сили в югославската икономика и допускане на по-голяма свобода на словото. Те вярват, че партията трябва да се оттегли от областите на изкуството и културата, и че трябва да се лансират млади и способни хора на водещи позиции. За онези демократично настроени дисиденти, които желаят парламентарна демокрация в европейски стил и пазарна икономика, тези опити са половинчати, прекалено предпазливи, бавни и непоследователни. Все пак никой не може да оспорва факта, че след прочистването на либералите политическата ситуация в Сърбия се влошава: засилват се политическите репресии, както и партийния контрол над икономиката.

„Морално-политическата надеждност“, тоест членството в партията и догматичното придържане към марксизма-ленинизма се превръщат отново, както в пред-либералните времена, в необходимо изискване за каквато и да било кариера в бизнеса, медиите или образованието. Дисидентите наричат морално-политическата надеждност „негативен подбор“, тъй като на практика това означава, че до върховете достигат само кари-

ристи и доктринери. Милошевич, който прави кариерата си през 1970-те, е както продукт, така и успешен практик на този негативен подбор.

Елиминирането на хората със силни характери от сръбската компартия до голяма степен отслабва съпротивата срещу опитите на отделни личности да грабнат властта след като Тито си е отишъл. Макар че и либералите, и доктринерните комунисти са се борили срещу сръбския национализъм, либералите са го правили с по-голяма интелигентност и по-дълбоко убеждение. И когато в края на краищата партията губи вярата си, тя е не само прекалено слаба, за да се съпротивява срещу национализма, но и не може да попречи на самата себе си да го прегърне. Изличавайки всякакви творчески сили вътре в Комунистическата лига на Сърбия, Тито проправя пътя за завземане на властта от човек като Милошевич. В определен смисъл Милошевич е паметник на политиките на Тито.

Пътят към сръбскостта

След смъртта на Тито през 1980 Милошевич е последователен и привиден убеден защитник на титовото наследство. Особено сред по-възрастните кадри „малкият Слобо“ има репутацията на безкомпромисен комунист. Когато през 1984 неговият стар приятел Стамболич става президент на Комунистическата лига на Сърбия, той назначава Милошевич за глава на белградския партийен комитет – много важен пост, тъй като по онова време Белград е център на демократичното дисидентство в Югославия, а партията го счита за „пълнен с антикомунистически реакционери“, „буржоазни либерали“, „националисти“ и други врагове. Буржоазният либерализъм директно предизвиква партийния монопол върху властта и следователно е най-опасен. Но „великосръбският национализъм“ също се счита за заплаха, тъй като той възбужда масови емоции и понеже всякаква толерантност, демонстрирана от партийните лидери, дразни не-сръбските комунистически лидери, особено онези на албанците от Косово, но също и на словенците, и на хърватите.

Партийните консерватори скоро са изключително доволни от начина, по който Милошевич се справя с този развѣдник на опозиция. Той често атакува интелектуалците-дисиденти, твърдо се противопоставя на всякакви искания за либерализация и наказва всяка демонстрация на сръбски национализъм. Освен това той се противопоставя на всеки опит на реформаторите да намалят часовете, посветени на изучаване на

марксизма в училища и университети, издига догматични професори в Белградския университет и предотвратява публикуването на книги от политически подозрителни автори.

През януари 1986 Милошевич наследява Стамболич като шеф на сръбската партия, когато Стамболич става президент на Сърбия. За всички той изглежда като солиден партийен консерватор, един вид по-млад и по-енергичен вариант на руския Егор Лигачов, готов да се бори срещу онези комунисти в Югославия, които биха желали да бъдат тукашни Горбачовци. По онова време словенските и хърватски комунисти вече започват да въвеждат вътрешно-партийни избори с повече от един кандидат – важна стъпка по пътя към многопартийни избори. Никой не се осмелява да мечтае за подобни промени в Сърбия, макар че само няколко години по-късно там ще има свобода на словото и пресата, както и свободни избори. По това време вече партията ще се е превърнала в знаменосец на сръбския национализъм, а Милошевич – в обожествяван национален идол.

Симпатията на Милошевич към трудното положение на сърбите в Косово е неподправена. Той не е просто някакво чудовище, интересуващо се единствено от властта, както го представят мнозина от опонентите му. Но други водещи комунисти също са заинтересувани от решаването на косовския проблем. Разликата е в това, че Милошевич намира сили да преодолее страха пред масите, така характерен за закостенелия бюрократ. Той успява преди всичко защото разбира силата на страха и знае как да я използва за собствените си цели. Милошевич трансформира фундаментално сръбската политика.

Масовото движение на косовските сърби се развива спонтанно. То не е открито антикомунистическо, макар че лесно би могло да стане такова. Милошевич преодолява предпазливостта си само постепенно и започва да поддържа движението – първият водещ комунист, който го прави. С помощта на партийно-контролираните медии и партийната машинария той скоро доминира движението, като в хода на този процес открива, че най-добрия начин да се избягва гнева на масите е да се поеме тяхното водачество. Това е акт на политически канибализъм. Опонентът – сръбският национализъм – е изяден, като духът му прониква изцяло в канибала. Милошевич дава нов живот на партията, като я застава открито да прегърне национализма.

Политиката на страха

Титовият комунизъм е по-умерен в сравнение с неговите източно-европейски, азиатски или карибски съответствия: неговата икономика е по-пазарно ориентирана, а културните му политики – по-толерантни. Югославяните могат да пътуват свободно на Запад. Но това все пак е система, основаваща се на страх. Да ѝ се противопостави човек често означава загуба на работа или хвърляне в затвора. През 1980-те години обаче пресата в Югославия, както и в другите източноевропейски страни, става все по-иконоборчески настроена. Интелектуалците стават все по-смели в исканията за човешки права, а обществеността е все по-малко съгласна да се примирява с привилегиите и некомпетентността на своите партийни лидери. Властта на партийните комитети е подкопана, а партийната бюрокрация е изплашена.

Енергичният начин, по който Милошевич се справя с различни проблеми („това трябва да се свърши, следователно то не е проблем“), както и старомодната му партийна реторика окуражават кадрите. Освен това Милошевич не се страхува да разтури типичните комунистически форми на управление чрез партийни комитети и полиция. Той разбира, че простият спектакъл от стотици хиляди хора, излезли по площите, развяващи знамена и крещящи лозунги, е в състояние да надвие всякаква опозиция, и че много хора вярват, че именно това е свободата. Докато титовият комунизъм се опитва да запуши устата на опонентите си чрез страх, Милошевич позволява на противниците си да говорят свободно. Той е открил, че националистическата пропаганда е в състояние да контролира и манипулира масите дори и ако информацията не е напълно ограничена. Не е нужно медиите да бъдат цензурирани, щом само основната телевизионна мрежа и най-големият вестник са под негов контрол. А това той постига, като спечелва за себе си кадрите на водещи позиции. И накрая, той разбира, че повечето интелектуалци няма да имат особено желание да се противопоставят на лидер, който изглежда се бори за национални цели.

Милошевич изглежда се е обвързал постоянно с политиката на страха. Той процъфтява сред нея и винаги е нащрек, за да може да долови враждебностите и конфликтите, които я пораждат. Това е една от дълбоките причини за югославската гражданска война: Милошевич разчита на войната – окончателната основа на всеки страх – за да обедини сърбите около себе си. Ето защо той отказва да търси политически

решения на проблема с преследването на сърби в Хърватска след като Франьо Туджман идва на власт през май 1990, или на ерозията на положението на сърбите в Босна-Херцеговина след като мюсюлманският лидер Алия Изетбегович става президент през ноември 1990. Милошевич приветства все по-нарастващото усещане на сърбите за несигурност и е повече от доволен от изгледите да ги хвърли в една война, в която те ще могат да разчитат единствено на неговата закрила.

Когато Милошевич консолидира властта си през 1987-88, нито обикновените хора, нито интелигенцията се страхуват от него. Всички, включително и Милошевич, разбират по някакъв начин, че страхът, който е съществувал по времето на Тито, вече не може да бъде възстановен. Но сред малцинството от сръбски интелектуалци, които се опитват да се съпротивяват срещу сръбския национализъм, започва да се разпространява един нов вид страх – предусещането, че политиките на Милошевич ще завършат с катастрофа.

В стила на конспиратор

Въпреки привидно непринудената лекота, с която той доминира масовите демонстрации, откак е дошъл на власт, Милошевич рядко се е появявал на публични събития или по телевизията. Всъщност той не притежава изключителни ораторски или сценични способности и знае много добре, че политическият му талант се проявява най-добре на малки митинги. Той определено е „камерен политик“ и често е описван като пословичния апаратчик¹. Но, макар и без съмнение да е продукт на югославската комунистическа политическа машинария, той не притежава възприемчивостта и всеотдайността към рутината, която би трябвало да притежава един истински човек на апарата. Милошевич прилича по-скоро на водач на някаква революционна конспирация, който работи тайно, заобиколен от мистерия, чиято основна работа е да назначава и уволнява членове на централния комитет. Действително, изборът на кадри е неговото основно занимание. И макар че основният критерий за повишение е лоялността към самия него, той често премества хора от едно назначение към друго, за да избегне възможности за съсредоточаване на прекалено много власт. И накрая, той рядко атакува опонентите

1 Фразата „камерен политик“ е за пръв път използвана по отношение на Милошевич от политическия философ Любомир Тадъе в „Краят на бруталната неправда,“ *Borba*, Feb. 17, 1993.

си директно, независимо дали вътре в собствената му партия или извън нея. Също като Сталин и Тито, за тази цел той си има специални хора.

В началото на 1988, тъкмо след като Милошевич е консолидирал властта си, белградският младежки вестник Младост публикува внимателно подбран списък на стоте най-влиятелни политически фигури в Сърбия. В началото на 1993 само една шепа от тях си остават на власт. Милошевич се е избавил от останалите, тъй като те са станали или прекомерно самоуверени, или прекомерно корумпирани¹. Но той не е съвсем лишен от благодарност. На повечето от тях дава важни и доходни позиции извън политиката, най-вече в бизнеса, и те продължават да го поддържат.

Безогледността и умението на Милошевич при печеленето на вътрешно-партийни битки, чрез използване на заменими доверени лица, става най-очевидна когато той елиминира от президентството стария си приятел Иван Стамболич. Без да го е атакувал директно когато и да било, Милошевич тайно печели кадрите на Стамболич за себе си и започва медийна кампания срещу най-близкия си политически съюзник и личен приятел. На 23 септември 1987 цялата нация наблюдава хипнотизирано предаването на живо по телевизията Осмо събрание на Централния комитет на Комунистическата лига на Сърбия. Множество водещи комунисти критикуват протежето на Стамболич, Драгиша Павлович – член на колективното партийно президентство на Сърбия и водач на белградските комунисти. Но именно чрез Павлович политиките на Стамболич са подложени на силна атака, за това че не са достатъчно решителни при защитата на титовото наследство и че не защитават сръбските национални интереси, особено в Косово².

След повече от 20 часа дебати Павлович подава оставка от колективното президентство, а Стамболич е поставен пред свършен факт: мнозинството от сръбските комунистически лидери са против него. Скоро след това Слободан ще каже на приятеля си Иван: „Съжалявам, но по-

1 Или защото - в няколко от случаите - те са се опитали да имитират неговия начин на говорене и жестикулиране. Милошевич никак не обича когато хората се опитват да го имитират, както бившият сръбски премиер-министър, Радоман Божович, открива за собствено огорчение.

2 Седем години след публикуването на тази статия - през 2000-та година, тоест още по време на управлението на Милошевич - Стамболич изчезва по най-мистериозен начин. През 2003 полицията разкрива, че той е бил екзекутиран по лично нареждане на Милошевич от членове на печално известната Јединица за специјалне операции, отговорни също и за убийството на по-късния сръбски президент Зоран Динджич. Бел. пр.

зицията ти като президент на Сърбия е неудържима.“ През декември Стамболич предлага на членовете на колективното президентство да гласуват оставката му от поста; през май 1989 сръбският парламент избира за президент Милошевич¹.

Пет месеца след падането на Стамболич, 24-годишната му дъщеря загива в автомобилна катастрофа. Милошевич решава да посети погребението. Той пристига разстроен и бледен, и двамата бивши приятели се прегръщат. (Госпожа Стамболич обаче отказва дори да приеме подадената от Милошевич ръка.) Но медиите, контролирани от Милошевич, продължават бруталната и зловеща кампания срещу Стамболич.

Избягването на директна конфронтация е характерно за всички политически действия на Милошевич. Например, той никога не е действал открито срещу някой, който го е атакувал. Нито пък някога е атакувал публично албанци, хървати или босненски мюсюлмани в речите си, а само няколко от забележките му могат да бъдат разглеждани като подстрекателства към война.

Спечелването на армията

Да се намерят кадри в комунистическата партия, готови да водят вместо него политическите му схватки е далеч по-лесно, отколкото да се спечели на своя страна Югославската народна армия. Но обстоятелствата помагат – офицерският корпус се състои от 65 процента сърби, а сръбското мнозинство се увеличава когато Словения и Хърватска се ориентират към отделяне и офицерите им напускат армията. Словенските и хърватски анти-армейски изказвания също подтикват армията да започне търсене на закрилник, при което Сърбия изглежда като очевиден избор. Анти-сръбските политики на хърватското правителство под ръководството на президента Франьо Туджман напомнят на мнозина сръбски офицери, особено на онези от тях, които са израснали в Хърватска, за преследването и кланетата на сърби от страна на хърватските фашисти по време на Втората световна война.

Въпреки това, да се трансформира Югославската народна армия в боен юмрук на сръбския национализъм е гигантска задача. Армията, която вижда в себе си защитник на Югославия, а не на някоя от нейните

1 Пълната титла на Иван Стамболич е „Президент на президентството на Социалистическа република Сърбия“, онази на Милошевич – „Президент на Комунистическата лига на Сърбия“

национални групи, вярва в принципа на „братство и единство“ (обявен по време на Втората световна война от ръководените от комунистите партизани), и е проникната от идеите на титовия комунизъм.

От момента, в който става шеф на белградските комунисти през 1984, Милошевич съзнателно възприема политически стил, предназначен да се хареса на военните. Той настоява на борчески дух и готовност за поемане на жертви. Изказванията му, призоваващи към гордост и достойнство, докосват чувствителна струна както сред офицерите, така и сред милитаристично настроените сърби из населението. След 1987, когато доминира сръбската политика, вестниците и телевизията под негов контрол защитават армията срещу често оправданите обвинения от страна на Словения и Хърватска, в авторитаризъм и прекомерни разходи. Езикът, който те използват, е взет директно от титовата реторика, което също помага да се спечели доверието на офицерите.

Армията е най-антидемократичната и реакционна от всички югославски комунистически институции. (Тя неофициално одобрява, например, опита за преврат срещу съветския президент Михаил Горбачов от август 1991). Армията е впечатлена от бавността, с която Сърбия под ръководството на Милошевич реагира на промените в Източна Европа и в други части на Югославия. Едва през юли 1990 Милошевич преименува Комунистическата лига на Сърбия – наричайки я Социалистическа партия на Сърбия – и едва през декември 1990 Сърбия провежда първите си свободни избори, осем месеца след Словения и седем месеца след Хърватска.

Въоръжените сили сега са формално командвани от Добрица Косич, президентът на Югославия (която в този момент се състои само от Сърбия и Черна Гора), но Милошевич ги контролира откак избухва Югославската гражданска война през 1991. Досега той е консолидирал властта си над въоръжените сили като е уволнил около сто генерали и адмирали, макар и никога открито, разбира се. Той никога не е изисквал нечия оставка, нито пък се е ангажирал по какъвто и да било открит начин с военните.

Югославската гражданска война

Светът не би трябвало да бъде толкова изненадан от избухването на Югославската гражданска война. Макар и не неизбежна, същевременно тя никога не е била и чак толкова невероятна. Сред различните нацио-

нални групи на Югославия, както и сред онези на други страни в Централна и Източна Европа, национализмът е най-мощната идеология от средата на деветнадесети век насам. Той няма конкуренция нито като мобилизационна сила, нито в способността си да вдъхновява саможертва. Неговата същност е един псевдо-романтичен и митологизиращ етноцентризъм, чието най-важно следствие е изискването за етническа хомогенност вътре в една централизирана и военно силна държава.

Най-важният носител на национализма в Централна и Източна Европа е интелигенцията. Просвещението от осемнадесети век достига тези краища на Европа само в размита форма и никога не е напълно прието от сравнително малките, образовани средни класи. Освен това, главният работодател на интелигенцията тук е държавата – както си остава и до днес. И накрая, липсата на дълбоко вкоренени либерални демократични институции оставя само малко пространство за развитието на една истински плуралистична политическа култура. Комбинацията от всички тези фактори прави тукашната интелигенция по-малко либерална и рационална, отколкото това е на Запад, и винаги готова да пожертва либерално-демократичните си аспирации пред олтара на „националните интереси“. Националистическите емоции от времето преди войната в Югославия са не по-мощни от онези в много други страни от Централна и Източна Европа, но понеже групите в Югославия са териториално по-смесени и защото тук няма общо съглашение относно това къде точно трябва да се прокарат границите помежду им, щом само веднъж процесът на отделяне започва, то шансовете за мирно решение стават минимални.

Сръбският национализъм, под авторитарната и ексклузивна форма, олицетворявана от Милошевич, е много подобен на хърватския национализъм на Франьо Туджман и комбинацията от национализъм и мюсюлмански радикализъм на босненско-херцеговския президент Алия Изетбегович. И тримата имат сериозен принос към разпадането на Югославия. Но сръбският национализъм притежава и някои собствени отличителни черти. На първо място сред тях е историческият нихилизъм. Сърбите, повече от всяка друга нация от бивша Югославия, са напълно убедени, че историята ги е третирила несправедливо. Те живеят с чувството, че понеже са дали най-големите жертви по време на двете световни войни, заслужават специална благодарност за създаването на Югославия през 1918 и възкресяването ѝ през 1945. Но вместо да са им

благодарни, техните не-сръбски съюгославяни са се наговорили против тях от самото начало, с което подкопават югославското единство, често за сръбска сметка. Сърбите вярват твърдо, че крайната цел на останалите групи в Югославия винаги е да си създадат отделни държави, в две от които (Хърватска и Босна-Херцеговина) сърбите ще се превърнат в преследвани национални малцинства.

Това нихилистично гледище, че историята никога не е възнаграждавала сърбите за техния благороден идеализъм, а вместо това ги е наказвала с унижения и страдания, се комбинира с убеждението, че международните фактори в съвременния свят също са в конспирация, целяща да лиши сърбите от законните им права.

Най-първите създатели на тази горчива национална идеология са интелектуалците. А далеч най-влиятелният сред тях е Косич – широко четен романист, изтъкнат дисидент, а днес и президент на Югославия. Невъзможно е да се разбере дали интелигенцията е осъзнавала колко много самосъжаление, гняв и омраза ще генерират идеите ѝ, щом само те достигнат сръбските маси. Мнозина интелектуалци днес се оплакват, че гледищата им са били изкривени от безотговорните и опортюнистски настроени медии на Милошевич. И все пак е ясно, че една идеология с толкова мрачна визия за историята и съвременния свят може да доведе единствено до безогледна и цинична политика.

Разпадането на Югославия би било голям исторически шок за сърбите дори и при възможно най-добри обстоятелства, и те биха имали всякакво право да бъдат загрижени за съдбата на събратята си в Хърватска и Босна-Херцеговина. Но при една по-рационална, самокритична и толерантна национална идеология, те биха могли да се опитат да решат националния си въпрос чрез мирни преговори, вместо да заграбват земя чрез военна сила.

Макар и да е принципно много предпазлив и търпелив политик, Милошевич е готов да поема рискове. Ето защо той смело грабва удалата се възможност и възприема за себе си и своята партия националистическата идеология, която сръбската интелигенция старателно е създала. Бидейки по същество идеологически всеяден и политически опортюнист, той не изпитва трудности при смяната на политическите си убеждения от комунизъм към национализъм и при адаптирането на политическия си стил по начин, който да го направи подходящ за об-

раза на националния лидер¹. Той изглежда силен и мъжествен, както и очебийно самоуверен; старателно крие суетата и самовлюбеността си под фасадата на скромност и аскетичност. Тази преувеличена преструвка за римска сериозност функционира добре пред сърбите само защото преди това интелигенцията ги е надхала с интензивен национализъм, и те вече търсят някакъв всесилен лидер.

Макар че Милошевич все още е политикът с най-много последователи в Сърбия (той спечели с относителна лекота изборите от последния декември, 1992), днес той вече не е общоприет национален лидер². През декември 1990 резултатите от първите свободни направиха очевиден факта, че той вече губеше популярност, а през март 1991 масовите демонстрации в Белград показаха, че мнозина се противопоставяха на управлението му. Днешното му влияние се основава най-вече на неспособността на опозицията да излъчи ефективен лидер и да се обедини около него. Социалистическата партия на Милошевич освен това разполага с предимството, че наследи финансовите средства и машинарията на комунистическата партия, така че тя е както по-богата, така и по-добре организирана от съперниците си.

Социалната база на Милошевич се стеснява. Интелектуалците го напуснаха, заедно със студентите. И двете групи бяха отблъснати от обсебеността му от личната власт, съпротивата срещу всякакви опити за въвеждане на реални реформи в сръбската политическа и икономическа система, и преди всичко бруталността и продължителността на гражданската война. Работниците също са недоволни от исканията на Милошевич да приемат спираловидното намаляване на възнагражденията си в името на сръбския патриотизъм. Общо взето, по-младите и по-добре образовани градски жители се отдалечават от Милошевич, докато пенсионерите и селското население все още го поддържат.

Парадоксално е, но Милошевич беше подпомогнат от международното ембарго върху търговията, въздушния трафик и културния обмен,

1 Видно е, че Джилас споделя характерното за 1990-те гледище за принципната несъвместимост между идеите на комунизма и национализма, което в наши дни постепенно е измествано от едно по-модерно такова, разкриващо дълбоките връзки между двете идеологии. В тази връзка виж например **Комунизъм и национализъм**, „Либерален преглед“, 24 юли 2013. Бел. пр.

2 Имаше обаче сериозни обвинения – както в Югославия, така и на Запад – че изборите са били фалшифицирани. Установяването на реалните факти обаче си остава задача за бъдещите изследователи.

който Съединените щати наложиха на Югославия (тоест на Сърбия и Черна Гора) през май 1992. Дори и онези сърби, които са освободени от националистически страсти, имат усещането, че западният подход към югославската криза е лишен от баланс – той призна Босна–Херцеговина през април 1992, само месец след като тя беше обявила независимостта си, без никакво зачитане на правата на тамошните сърби и, след като това започна, игнорира мюсюлманската отговорност за кризата и факта, че една трета от Босна-Херцеговина беше завоювана от редовните войски на Хърватска.

Днес Милошевич е един от разглежданите с най-голямо недоверие политици в света. Уорън Цимерман, последният американски посланик в Югославия, го описва като „най-хитрият измамник на Балканите“. Милошевич, който винаги е правел внимателни оценки на намеренията, интересите и силата както на опонентите, така и на съюзниците си, очевидно е подценил цялата международна общност.

[...]

1993 г.

Източник

Алекса Джилас е сръбски и американски интелектуалец, професионален историк. Той е син на Милован Джилас, най-известния сръбски дисидент и опонент на маршал Йосип Тито от времената на югославския комунизъм.

Коментари (5)

- 29-08-2013|**Стоименов** /и/

И какво толкова от това, че А. Джилас говори правдоугодно? О, глупост на суетата и суета на глупостта! Златко, ти за какви ни смяташ?

За неабонирани читатели на списанието си? Или за скучаещи протестиращи? И все пак, добре, че те има, приятелю – наш, и на волята да се пребориш с преходността на всеки земен смисъл.

- 01-09-2013|**Марко Марков** – За Милошевич

Преди десетина години преведох от сръбски език, а Университетското издаделство издаде книгата на Славолуб Джукич „КРАЯТ НА СРЪБСКАТА ПРИКАЗКА“ за възхода и падението на Слободан Милошевич. Препечатайте нещо, което е написано от интелектуалец, бил вътре в действителността. То е много по-задълбочено от the reflections на Алкса Джилас.

- 01-09-2013|**Доротея**

Писателят-президент е Добрица Чосич, не Косич

- 01-09-2013|**Златко**

Благодаря!

- 02-09-2013|**Марко Марков**

Още нещо: Любомир Тадѐ е всъщност философът Любомир Тадич, бащата на бившия сръбски президент Борис Тадич.

Милошевич е не президент, а председател на Съюза на комунистите на Сърбия, а Стамболич е председател на Председателството на Социалистическа република Сърбия. Председателството на държавата е колективен орган, въведен след смъртта на Йосип Броз Тито, който се ръководи от председател на ротационен принцип и по т-нар. национален ключ /ако става въпрос за Югославия/. Същият принцип бива въведен и за ръководствата на Съюза на югославските комунисти, а и за ръководствата на съответните републикански организации на СЮК... и пр.

За човешката цена на националния идеал

Автори: Копринка Червенкова, Румен Аврамов, Христо Буцев

(Разговор с Румен Аврамов, автор – заедно с проф. Надя Данова – на сборника с документи „Депортирането на евреите от Вардарска Македония, Беломорска Тракия и Пирот (март 1943 г.). Документи от българските архиви.“)

Копринка Червенкова: Наскоро бе отбелязана 70 годишнината от спасяването на българските евреи. Вие сте автор на книгата „Спасение и падение. Микроикономика на държавния антисемитизъм в България 1940-1944, подготвяте за печат заедно с проф. Надя Данова сборник документи за съдбата на евреите в „освободените земи“. Нека започнем с това – имало ли е казус „евреин в България“ след войната?

Румен Аврамов: Мога да отговоря само най-общо. Например, че след шестдневната изraelско-арабска война през 1967 г., по външнополитически причини, евреите отново станаха подозрителни за режима. Че връзките с близки в Израел също правеше от тях изначално „неустойчива“ категория. Неотдавна излезе сборник на Комисията по досиетата с документи за Държавна сигурност и еврейската общност в България. От него могат да се научат любопитни неща по тези и по други аспекти. Но като цяло, политическото присъствие на евреите у нас след 1948-1950 г. е много по-незабележимо, отколкото, да кажем, в Полша, където през 1968 г. се надига вълна на откровен антисемитизъм. След масовата емиграция към новосъздадената държава Израел тук останаха преобладаващо лоялни към режима евреи. Някой ги беше нарекъл „образцовото малцинство“, което е незабележимо, интегрирано, не създава проблеми и е като правило идеологически правоверно. А откъм края на 70-те години Партията започна още по-активно да експлоатира за свои пропагандни цели темата за съдбата на еврейската общност през войната.

Христо Буцев: Занимавайки се с тази тема, отчитате ли – вътрешно в себе си – разликата, че ние сме били в Османска империя. По прин-

цип, евреите в Османската империя са другояче третирани и, общо взето, съжителството е друго, отколкото в Западна Европа.

Румен Аврамов: Това наследство не може да не се вземе предвид. Османската традиция при всички случаи е по-толерантна, отколкото тази в Централна Европа или в Русия. Което обаче не пречи сред българите на битово равнище да е тлеел антисемитизъм. Чувства се, например, в текстове на Каравелов или на Ботев. А след Освобождението в различни моменти припламват изблици на по-масова психоза, вестникарска шумотевица, дори прояви на насилие.

Копринка Червенкова: Резултат на какво са тези изблици?

Румен Аврамов: Има интересни исторически изследвания на този проблем, много съдържателни са тези на Олга Тодорова. У нас, както и навсякъде, икономическата основа, конкуренцията са безспорни; работят религиозните предразсъдъци; на места общественото мнение се възбужда от градските легенди за ритуалното пиене на детска кръв от евреи... Най-обща основа си остава отношението към *другостта*, подозрителността към хора с различен бит, култура и поведение. Но това, което се случва през 30-те и първата половина на 40-те години на XX век, е от по-висок порядък. Тогава вече става дума за артикулирани антисемитски идеологии, за политически платформи и държавна политика. Не мисля, че те могат да бъдат обяснени с битовия, дребноградски или провинциален пласт от XIX в.

Копринка Червенкова: Според вас, има проблем в отношението на българите към малцинствата, така ли?

Румен Аврамов: Метафизика е да се говори за някакво навеки предопределено отношение. Много по-същественото е, че в дадени моменти бесовете излизат и тогава много българи (не българите) се държат към малцинствата точно както народи, нямащи славата на толерантни, с която се кичим. През последните няколко години се занимавам именно с тези епизоди от историята ни, когато съвсем ясно се вижда колко лесно възпламенимо е агресивно-неприятеното отношение. Ситуацията се променя бързо, понякога почти мигновено.

Копринка Червенкова: Тоест, вие развенчавате българина като толерантен... Това ли е целта?

Румен Аврамов: Това не ми е било цел. То е резултат. Ако не се занимава с изработването на митове, ровенето в историята помага да се демистифицират и положителни, и отрицателни етикети. Какво значе-

ние има, че някои национални среди (примерно руската или полската) се определят като „нетолерантни“, когато в нашата „толерантна“ среда познаваме изригвания на антигръцкото движение през 1906 г., антисемитизма от края на 30-те и началото на 40-те години, „Възродителния процес“... А днес е достатъчно да се погледнат публичните реакции и анонимките в интернет по повод на която и да е тема, засегнала „националното“.

Копринка Червенкова: Затова ли в книгата ви „Спасение“ и падение акцентът определено е върху второто.

Румен Аврамов: Там просто се обърнах към икономическата експроприация на евреите от държавата и от частни лица, която десетилетия остава в сянка. Последната известна ми студия, и то в съвсем различен ключ, е на Давид Коен и датира от 1967 г. Днес, 70 години след събитията, величаещият разказ за тях продължава да измества и да героизира сенчестия. И докато е така, преди някога в бъдеще двата да се съберат между едни корици, всяка от страните неизбежно ще се изследва отделно.

Копринка Червенкова: Само че разказът за *падението* е стъпил върху желязна фактология, много неприятна за българите, бих казала. Докато другият разказ, за безкористното спасяване, поне в случая, няма подобна фактологична плътност. Вашият разказ звучи по-убедително.

Румен Аврамов: Не бих казал, че другият не стъпва на никаква фактология. Примери на съпричастие в България безусловно има, както впрочем и навсякъде другаде. Проблемът е в избирателността на представеното. Ето например, включвайки се в честването, Държавните архиви извадиха на сайта си голямо количество документи. Направиха го с качествена визия и в същото време изключително едностранно. Поместени са незаобиколими нелицеприятни решения и много списъци за изселвания от градове, защото, за да се възвиси доброто, все пак трябва да се покаже, че е имало срещу какво да се надигне. Много място е дадено на гражданските позиции срещу приеманите мерки. Никакво на тези в подкрепа, а те също са граждански позиции и също са били немалко. Впечатлението, с което се остава, е, че злото са закони, постановления, юридическа материя. Да не говорим, че в сайта на Архивите сюжетът за депортирането от Беломорието и Македония практически не присъства, а редките включени свидетелства са напълно размити в общия масив.

В моята книга погледът е друг, занимава ме конкретната житейска тъкан – как едри индустриалци, посочени с имената си, използват законите, за да елиминират еврейна конкурент, как „народни маси“ се тълпят на търгове за еврейско имущество, как държавата си харесва активи и слага ръка върху тях по силата на приети от самата нея правни норми. Тези примери не съм издирвал целенасочено, те излизат от самите архивни фондове...

Копринка Червенкова: Но в разказването на хубавата приказка участват и много евреи.

Румен Аврамов: Да, и то по различни причини. Чисто лични, защото споменът им за отмяната на антиеврейското законодателство се свързва с правителството на Кимон Георгиев. Именно то я осъществява всеобхватно след съвсем плахите стъпки в последния ден на правителството на Багрянов и малко по-решителните от това на Муравиев, което е нямало време за нищо. А и новата власт организира съда над „антисемитите“. Има и идеологически причини – останалите в България евреи с леви разбирания убедено създават версията за спасението от Партията и „народа“. Мнозина със сигурност са пренесли и спомени за проявена човештина. Този поток постепенно се превърна в елемент от държавно санкциониран разказ.

Копринка Червенкова: В последните 20 години обаче не съм забелязала държавна политика по отношение на разказите.

Румен Аврамов: Нейни варианти относно паметта за съдбата на евреите през 1943 г. е имало винаги. Променяха се само положителните герои. Ако негационизмът е отричане съществуването на газовите камери, то у нас се разви обратен негационизъм – заклеявяване на всяко оспорване или нюансиране на приетия към момента „канон за спасението“. По повод 70-годишнината това става особено грубо и недодялно. Включи се и държавата, и публиката, и част от колегията, подписа мракобесни писма, за които доскоро беше трудно да се помисли, че могат да бъдат съчинявани в наши дни.

Най-натрапчива е контаминацията с „македонския въпрос“. Честването беше замислено и проведено като ход в междудържавните крамоли с Македония. Така в паметта за 1943 г. се намесиха свършено странични проблеми, тя се превърна в поле за борба на два типа утвърждаване на идентичност. Българската държава се легитимира чрез благородния разказ за спасението. Македонската го прави чрез страданието и жерт-

вата (макар и не на македонци, а на евреи), линия, която през последните години най-видимо бе прокарана през Музея на Холокоста и с филма „Трето полувреме“. Поставянето в такъв контекст възкреси целия познат отпреди 1989 г. реквизит. В лицето на Спас Ташев се появи отново фигурата на оправомощения „идеолог“, който, в името на партийния/държавния интерес, изработва и вездесъща пропагандира правата линия в интерпретацията на исторически обстоятелства. За целта се използват наукообразно поднесени откровено неверни, измислени или превратно комбинирани факти. От кабинета на министър-председателя излизат тезиси за честването. Наблюдават се и дискретно се координират все по-многобройните академични събития по въпроса. Надпартиен хор от политически лица (в случая евродепутати) застава на патриотични позиции в чужбина (в случая, в европейските институции). Включва се и самият Бойко Борисов, който, наказвайки Македония с европейски остракизъм, попътно дава да се разбере, че не знае какво е Законът за защита на нацията или че в България са се развявали знамена с пречупени кръстове. В този контекст историческата истина, сама по себе си, е без значение, защото, каквото и да излезе по въпроса, то е оценено от гледна точка на задачите на българската или на македонската държавна пропаганда. Но затова пък процъфтява изкуството. Откровено поръчковият блудкав филм „Недадените“ (лансиран с психотерапевтичния призив „За да си горд, че си българин“) идва на мястото на някогашните художествени възхвали на Живков. Аргументът срещу „Трето полувреме“ беше, че е правен и с държавни средства, но България не измисли нещо различно, а през БНТ финансира „киноотговора“ си също с държавни пари.

Христо Буцев: Но на изложбата, организирана в Брюксел, отиде Шимон Перес.

Румен Аврамов: Той отиде там по друг повод, като използва случая да посети изложбата. Но, за сметка на това, Яд Вашем се дистанцира от нея, тъй като дозировката в представянето на събитията – грубо казано, 80% спасение, 20% депортацията – изглежда не се оказа приемлива за тях.

Христо Буцев: Не мислите ли, че този, бих казал, рехав шум около тържествата (не се получи някакво грандиозно нещо), всичките тези гафове се дължат на неграмотност на държавното управление в момента?

Румен Аврамов: От управлението трудно можеше да се очакват някакви тънки ходове на масова комуникация или изпращането на сложни послания.

Копринка Червенкова: Какво е все пак общото послание, което излъчиха честванията?

Румен Аврамов: След като България влезе в НАТО и Европейския съюз и постигна помпозно наричаните цивилизационни цели, вакуумът в дневния ред и хоризонта на обществото трябва да се запълни. Мястото на временно заучените чужди му либерални ценности започва да се замества от други, включително от различни разновидности и регистри на национализма. Връщаме се, както и другаде в Европа, към изпитани стари идеологии и тежнения, а национализмът е една от простите, достъпни и разбираеми сред тях. И доколкото съдбата на българските евреи през войната дава подходящ материал, тя бързо е впрегната.

Централният политически акт на тези чествания беше приетата на 8 март декларация на Народното събрание. Предварително имаше известни очаквания, че с нея България ще направи жест относно македонските и тракийските евреи, но нелепият документ, който напълно консенсусно произведе парламентът, се оказа по-ретрограден от всички дотук. Оставям настрана съзнателните или неволни фактически грешки. Ключовата, подгрявана в течение на месеци преди това теза, е, че депортирането е извършено от „територии под германска юрисдикция“, че „престъпният акт“ е предприет от „хитлеристкото командване“ и че не е било възможно българската администрация да го спре, защото (подразбира се), и при най-малка възможност, България е щяла да направи нещо.

Копринка Червенкова: Каква е всъщност истината за тяхното гражданство? Нали то е основният аргумент.

Румен Аврамов: Тук трябва да вляза в повече подробности. За да се стигне до отговор, се налага да се мине през въпроса за „суверенитета“, който най-схематично стои по следния начин. След 21 април 1941 г. България влиза в тези земи, които, по договореност с Германия и Италия, са ѝ дадени „за администриране“. От самото начало обаче българските власти се държат като в де факто суверенно пространство, като в бъдещи свои територии. Там е пренесено цялото българско законодателство, по-специално антисемитското, с особена грижа към закона за еднократния данък върху „еврейското“ имущество. Пренесена е българската адми-

нистративна уредба, а документите се подпечатват с печата на Царство България. В служебната кореспонденция тези земи навсякъде официално се посочват като включени в пределите на Царството.

Всичко това е внимателно наблюдавано, но и толерирано от Германия, дори по определени въпроси да са възниквали търкания. За нея е било стратегически по-важно да не се занимава военно, административно и икономически с въпросните територии. Тя практически признава този статут, след като там функционират чужди, включително германски консулства, акредитирани към София, а германската страна иска разрешение – пак от българското външно министерство – да отвори консулство в Кавала. Ако тези територии бяха под немска юрисдикция, те биха се управлявали от немски наместници, а не от български областни управители. За същото говори и случаят с изселването на около 800 души от германски произход, живели в „новите земи“. През февруари 1943 г. те ги напускат едва след споразумение между България и Германия, одобрено от Народното събрание. Ако Германия беше „суверенът“, тя щеше да прибере тези хора като „свои“ и нямаше да преговаря с българските власти, за да получи разрешение. Накрая ще добавя и един чисто икономически аргумент – освен че покрива издръжката на германските войски в тези земи, България поема и припадащите се дългове на бившата гръцка и югославска държава и на съответните им национални банки, което е класическа клауза при встъпване в суверенни права върху новопридобита територия.

Върхът на този статут е именно поданството. Дава го само който приема (а другите допускат), че това са негови територии. Не може Германия да е суверенът и същевременно България да раздава поданство. На 10 юни 1942 г. излиза специалната наредба за поданството в новоосвободените земи. При предварителното ѝ обсъждане в Министерството на правосъдието професионалните юристи записват в протокола, че тя е продължение на българския териториален суверенитет върху „новоосвободените“ земи, че привежда в съответствие с него и поданството. Според новите правила, всички, които живеят там, имат право да получат българско, с изключение на евреите. Доказалите български произход го получават автоматично, а който не иска да е българин (основно сърбите и гърците), трябва до април 1943 г. да заяви желанието си и да напусне, но оставяйки имотите си без компенсация. Лишаването на евреите от право на избор става с препратка към Закона за защита на на-

цията, където е казано, че евреи с чуждо поданство не могат да приемат българско. Той е гласуван през декември 1940 г., още преди изобщо да стои въпросът за депортацията и Германия да е формулирала „окончателното решение“. Тя все още се освобождава от евреите, като ги прогонва, не като ги унищожава.

Христо Буцев: Който не иска българско гражданство, до една година да се маха. А евреите не могат да го получат...

Румен Аврамов: Българските власти ги третирали като чужденци, като „бивши югославски“ или „бивши сръбски“ поданици. Но те нямат държава, която да ги приеме, защото и Гърция, и Сърбия са окупирани с наложени от Германия марионетни правителства. Така че, всъщност, наредбата съзнателно прави от тях апатриди, хора без гражданство. Това става месец, преди да започнат контактите с Германия по повод депортирането на евреите от контролираните от България територии – и „стари“, и „нови“. Независимо дали е синхронизирано с германците или съвпадението във времето е случайно, постановлението дава правната рамка за бъдещата депортация.

Важно е, че преди юни 1942 г., в течение на година и два месеца, евреите в Беломорието и Македония са фактически третирани като български поданици, което и си е изписано в различни формуляри. Следователно, въпреки Закона за защита на нацията, в административния мир това е можело да се случва и то действително се е случвало. С наредбата от 5 юни 1942 т. вратичката обаче се затваря. И веднага след публикуването ѝ еврейските общини в Скопие, Битоля и Щип пишат обща петиция до царя и до Богдан Филов, в която искат да им се даде българско поданство. Пишат и до по-ниски инстанции. От върховете, ако изобщо тези писма са стигнали до тях, не получават никакъв отговор или неформална реакция. Но на по-ниско ниво български чиновник в „новите земи“ приема искането за напълно естествено. Защото то си има и чисто икономически основания – след като са третирани като чужди поданици, евреите трябва да плащат ежемесечно съответната такса за пребиваване, което при тяхното икономическо положение, при лишаването им от право да упражняват занятие, се превръща в голяма финансова тежест. Молбите за освобождаване от тези такси се повтарят месеци наред, докато през февруари 1943 г. от КЕВ отговарят, че те са станали безпредметни, тъй като „предстои ликвидиране с еврейството общо в България и особено с това в освободените през 1941 година земи“.

Разказвам всичко това, за да покажа колко несъстоятелно е твърдението, че „ако можехме, щяхме да ги спасим“. Гражданското изолиране на еврейските общности в Беломорието и Македония става със съзнателни решения именно на българската държава. Външно министерство и други ведомства са ангажирани с проблема за депортирането още от началото на юли 1942 г., когато Германия започва да изпълнява решението от конференцията във Ванзее в тази част от Европа. Няколко месеца по-късно се очертава, а в началото на февруари 1943 г. е възприета схемата, че първо ще бъдат изселени евреите от „новите земи“, после тези от Пловдив и София, накрая всички останали. В нито един момент не е стоял въпросът първите да бъдат пощадени. Нито пък за това те да бъдат депортирани, за да бъдат спасени „нашите“. На изселването на беломорските и македонските евреи българското правителство гледа като на разменна монета за решаване на други свои външнополитически и военни въпроси. Строго погледнато, събитията от март 1943 г., които честваме, всъщност непосредствено визират съвсем конкретна група от около 8000 евреи.

Христо Буцев: Тяхното спасяване повлича крак за останалите...

Румен Аврамов: През февруари 1943 г., по внушение на Теодор Данекер, към набелязаните за изселване от „новите земи“ са прибавени и около 8000 влиятелни, по-заможни или неблагонадеждни евреи от „старите предели“. Още от края на февруари на местните власти е наредено да се изготвят съответните списъци. Именно включените в тях хора са били на крачка от депортацията. Разбира се, отлагането на заповедта вследствие намесата на кюстендилските депутати и на Пешев нарушава общия план и след като властта веднъж се е препънала, вече е по-трудно да продължи. Остават ѝ съвсем не малки енергия и воля през май 1943 г. да изсели всички евреи от София, но през следващите месеци ситуацията във войната до такава степен се е променила, че радикални стъпки са трудно мислими. След смъртта на царя всякакви проекти и от българска, и от германска страна приключват.

Копринка Червенкова: Да се върнем на двата разказа – позитивния и негативния. Негативният разказ е горе долу структуриран. Позитивният обаче е много разклонен, там не е съвсем ясно кой е субектът.

Румен Аврамов: Не мисля, че някога ще кристализира общоприет субект. Той се мени според идеологически и други предпочитания. От фактите, които познавам, поставям най-високо не само и не толкова Ди-

митър Пешев, колкото Никола Мушанов и Петко Стайнов. Техните речи в Народното събрание на 19 и 26 март са блестящи, те са най-силните документи по въпроса. Работата си в защита на евреите Пешев извършва „кулоарно“ – ходейки по кабинети и настоявайки. Кое то се оказва най-ефективният начин. Писмото му от 17 март е политически внимателно и балансирано със силен финал, предупреждаващ в прав текст за това, че българската държава може да бъде обвинена в масово убийство. То предизвиква буря в мнозинството, но след оказания натиск отгоре дава и повод за консолидирането му с препотвърждаване подкрепата на антиеврейските мерки и с оттегляне подписите на почти всички от подкрепилите го. А Мушанов и Петко Стайнов говорят за депортацията конкретно, поставят въпроса по съвършено ясен, а не по размития през следващите години начин. Те разглеждат изселването като флагрантно нарушение на правовия ред, като затваряне на невинни хора без обвинения и доказателства в непозволенни помещения. Като противоконституционно и незаконно лишаване от поданство. Не се обсъжда къде се изпращат, констатира се една незаконна репресивна акция на държавата. Тя и действително се оказва най-масовото посегателство срещу цивилни, извършено от българските власти през войната.

Копринка Червенкова: Нататък как върви градацията на субектите? Царят?

Румен Аврамов: Макар да няма никакви преки архивни следи, „функционално“ погледнато, подобно решение не може да мине без неговата санкция. Но това е дефанзивна реакция, продиктувана от политическа целесъобразност, не от никакви принципни идейни или хуманни причини. Просто е дошъл момент, в който, точно благодарение на протестите на Пешев, Мушанов, Стайнов и неколцина други фигури, е станало политически неизгодно да бъдат депортирани и „българските“ евреи, нужно е било да се минимизират политически загуби. Що се отнася до Православната църква, там ситуацията е особена. Протоколите на Синода са интересни, в частност, защото в тях се оглеждат хора, които в интелектуално отношение със сигурност надхвърлят боя на днешните митрополити. Личностите са различни, а според дневника на Филов, наместник-председателят на Синода Неофит се разграничава от другите членове, извинявайки се, че само предава тяхното общо мнение. Той впрочем не се свени да ходатайства пред Белев за назначения в Комисарството на негови близки или да иска за тях „еврейска квартира“.

Христо Буцев: Съществува мнение, че ако акцията с евреите от новите земи беше насрочена за три месеца по-късно, те щяха да бъдат спасени. Защото след Сталинград българската върхушка постепенно разбира, че войната отива съвсем на другаде.

Румен Аврамов: Не бих го казал по този начин. През февруари стратегическият смисъл на капитулацията в Сталинград изглежда не е напълно осъзнат от българските управници. Но по-важно е, че през тези месеци вече е извършен поврат в политиката по „еврейския въпрос“ на редица съюзници на Германия и този факт е добре известен на Филов. През октомври-ноември 1942 г. Румъния се е отказала от всякакво депортиране на евреи в Германия. Антисемитизмът на режима на Антонеско е радикален, в контролираните от него земи стават кървави бани, в лагери в Транснистрия са депортирани десетки хиляди евреи от Бесарабия и Буковина. Но въпреки натиска на Германия, Румъния по различни съображения не дава „своите“ евреи от „старото кралство“. Унгария е в много сходно положение с България. В идеологията на режима на Хорти антисемитизмът играе важна роля, но той отказва на германците евреи да бъдат изселвани. Когато през март 1944 г. Германия окупира Унгария, оттам са депортирани 400-500 хиляди от 700 хилядната общност. В Италия също са гласувани антисемитски закони, но докато Мусолини е на власт в Рим, той не замисля депортация нито от Италия, нито от онези части на Гърция, които са окупирани от италианците. Така че, пренавитата теза за уникалността на България през март 1943 г. е превратна. Отмяната на заповедта за 8-те хиляди евреи се вписва в общата тенденция сред германските сателити в Европа към – при цялата условност на термина – по-„предпазлива“ антисемитска политика. Акцията в „новите земи“ обаче стои като една вече изоставяна практика.

Копринка Червенкова: Знаело ли се е къде изпращат евреите?

Румен Аврамов: Официалната версия е, че ги изпращат на работа в Германия, тъй като Райхът има нужда от работници. Но който изобщо се е замислял по въпроса, едва ли я е приемал безусловно. В показанията си по делото на Народния съд един от главните организатори на депортацията от „новите земи“ в Комисарството по еврейските въпроси, Ярослав Калицин, разказва, че питал Белев защо на германците са им нужни евреи, след като току-що са ги изгонили от страната, на което получил отговор, че „нас това не ни интересува, ако искат, и на сапун да ги правят“.

Днес е добре известно, че информации за масово унищожаване на евреи започват да изтичат от пролетта на 1942 г., че през декември 1942 г. съюзниците, а дни по-късно и отделно Съветският съюз правят декларации, че е в ход изпълнение на план за целенасочено изстребление на евреите в полските земи. През март-април 1943 г. има предупреждение от американците и от англичаните, че българските власти ще отговарят за това, което правят с евреите. А в позивите, изданията и радиопредаванията на комунистическата съпротива в страната еднозначно и многократно се посочва, че изселените евреи ще бъдат унищожени.

Тези факти не са пряко доказателство, че всички български управляващи са познавали и интериоризирали парчета от наличната информация. Възможно е някои от тях да са я приемали за пропаганда, други просто да са отказвали да знаят нещо нелицеприятно. Но документите добре очертават кръгове и нива на информираност сред самите депортирани, сред изпълнителите и държавната бюрокрация, сред различни обществени групи. На българската администрация е било известно масовото избиване на евреи в други държави и в тила на Източния фронт. Назначението на депортираните се е знаело (или в определен момент се е узнавало) от пряко въвлечени и по-странични среди. Те са били информирани, че евреите се изпращат в **Полша**, като висшият персонал и част от апарата в КЕВ е бил осведомен за дестинациите Катовице и Треблинка. Няма и е трудно да се очакват директни писмени доказателства, че участта и още по-малко конкретната технология на изстребление е била произнесена или записана на хартия в България. Но има изобилие от изказвания, показващи как масовото депортиране еднозначно се свързва с убеденост, че тези хора отиват на **смърт**. Особено ярки са предупреждението в писмото на Димитър Пешев и записът в дневника на Мушанов, който на 20 март 1943 г. пише: „Да се продават за смърт човешки същества от страна на България? Кой си ти бе, Филов, който унищожаваш всички човешки добродетели на българите и ставаш Палач?“. Част от българското общество със сигурност е разшифровало топоса *Полша*. Кодът е разчетен от влиятелни сегменти в политическата класа и в управляващите елити, инстинктивно или информирано е разбираана от еврейската общност, интуитивно чувстван като нещо мрачно и фатално сред онова гражданство, което е имало сетива за случващото се.

Копринка Червенкова: В крайна сметка, възможно ли е било спасяване на беломорските и македонските евреи?

Румен Аврамов: Въпросът е всъщност за свободата на избор на България, за *възможностите* и *желанието* ѝ да се противопостави в „новите земи“ на германската политика за депортация. Алтернативните отговори на този въпрос са при всички случаи интелектуални упражнения. Изречени вероятности нещо неслучило се да се е случило, са неизбежно хипотетична конструкция. Ако все пак се тръгне по тази пътека, мисля, че е достатъчно правдоподобно да се твърди, че тези хора са били обречени. В най-общ план знаем, че навсякъде в Европа евреите, населявали старите ядра на останалите неокупирани държави, са били малко по-защитени, а най-уязвими са били онези с чуждо поданство, които са живели в по-периферни, оспорвани територии, сменяли веднъж или по няколко пъти владетеля си в хода на войната. Но, защо не, бихме могли да въобразим и ситуация, при която българската държава се отказва да депортира и, опитвайки да запази бъдещата си репутация, оставя този акт да бъде извършен от Германия. И тук опираме до *желанието* и *волята*, а управляващите в нито един момент не са проявявали колебания дали да изселват евреите от Беломорието и Македония. От самото начало правителството е приело тяхното депортиране като допустима цена за постигане на свои цели.

Христо Бучев: Значи, голямата отговорност е на правителството?

Румен Аврамов: Най-недостойното в държавната и в част от публичната позиция към събитията от 1943 г. е фикс идеята да се снесе всякаква отговорност. Дори тогава, когато е неоспорим факт, че българската държава организира, осъществява и финансира акцията от край до край – от „вдигането“ на евреите от домовете им до предаването им на германците в Скопие, на македонската граница, в Лом и Виена. България не е *инициатор* на идеята за изселване на евреите с цел унищожаване им. Вероятно без външния импулс тя не би задвижила подобна операция. Когато обаче политиката е възприета, българското правителство я привежда частично в изпълнение с разбиране и убеденост, усърдно, добросъвестно и последователно.

Ала дебатът за отговорността не може и не бива да се затваря във фактологията. Задължително трябва да се отиде отвъд случилото се през 1942 г. и 1943 г., да се потърсят причините в подреждането на приоритетите години по-рано. Когато на върха на ценностната пирамида е поставено осъществяването на „националния идеал“, всички останали задачи и ходове придобиват подчинено значение, а каквито и да са ре-

шенията, те получават изначално оправдание, окъпано от патриотарски възторг. На такъв фон веригата от събития и решения, довели до депортирането, става по-дълга и необратима; то е сведено до една от многото цени, които си струва да се платят, а евентуалното противопоставяне по този повод на Германия (дарителя и гаранта на „националния идеал“) – до един от многото рискове, които не си струва да се поемат. Тъкмо го-нейки „идеала“ в сложните предвоенни условия, България прави своя избор и става съюзник на Германия във войната. Акт, от който, независимо дали са разделени с друг или поети под натиск, произтичат отговорности за последствията.

По материали на в. „Култура“

19 април 2013 г.

Източник

Румен Аврамов (род. 1953) е български икономист и стопански историк.

Коментари (7)

- 01-09-2013|**Bl. Blagoev**

Аврамов е информиран, но не добронамерен. За К. Червенкова да не говорим. Изброяването на куп факти с пригласяне на събеседник, не казва цяката истина. Без да се простирам, мога да кажа, че беседата ми напомня за катран в кацата с мед.

- 02-09-2013|**Гост**

Горещо бих препоръчал на Златко да публикува нещо за депортираните българи от 1913 насам. Поне една десета от обема, посветен на евреите.

• 02-09-2013|**Златко**

Българите-бежанци от съседни страни ли имате пред вид, уважаеми/уважаема? (Депортирането е нещо мъбъничко по-различно, при него става дума за екскурзия до газовите камери).

Отговорът ми е следният: историята на Балканите като история на конкуриращи се национализми не ми е особено интересна. Не виждам в нея възможност за морална поука, прекалено лесно е да се сведе всичко до „всички са едни и същи маскири“. Виж, що се отнася до нашите си собствени, срамежливо прикривани бакии, там е друго.

Колкото и неприятно да ви е, колкото и неприемливо да ви прозвучи, принципите, които прилагам тук, са идентични с принципите на всяко добро възпитание: ако искате децата ви да станат хора, не им спестявайте усилията, нито пък се опитвайте да ги защищавате там, където са извършили нещо, достойно за наказание. Напротив: говорете с тях за тези неща, дори и ако рискувате те много да ви се разсърдят. А що се отнася до съседските деца, тяхното възпитание не е ваша работа, така че не губете време в пререкания и сръдни със съседите относно възпитанието на техните деца.

Нещо против тези или подобни на тях принципи?

• 02-09-2013|**Светлана Аврамова**

Точният отговор! Жалко, че се налага да се обяснява това.

• 03-09-2013|**Пратеник**

За отбелязване са следните думи на Румен Аврамов тук: „в дадени моменти бесовете излизат и тогава много българи (не българите) се държат към малцинствата точно както народи, нямащи славата на толерантни“...

Волно или неволно, Румен Аврамов тук на практика сам признава, че все пак българския народ, първо, не е от онези други народи („нямащи славата на толерантни“), и, второ, дори и когато в отделни моменти „бесовете“ обземат част от българите, то дори и тогава тази част не надминава обичайното за другите народи – а просто много българи (не всички) се държат „точно както“ онези, другите народи...

Има и друго: в интервюто значително внимание е отделено на въпроса дали управляващите, администрацията, обществото като цяло е било запознато къде точно са били пращани депортираните евреи – т. е.

дали евреите са били прашани „на сигурна смърт“, или просто са прашани „на работа“ в Германия... И Румен Аврамов излага разни косвени свидетелства за това, че голяма част от хората у нас са били „наясно“, че евреите биват прашани де факто „на смърт“. И цитира какво писал Димитър Пешев, вероятно може да цитира и някакви други документи. Но странно защо Румен Аврамов старателно пропуска да спомене какво пише в самия документ, на основата на който се извършва депортацията, а това е документът известен като „Споразумение Белев-Данекер“. А в това споразумение изрично е записано, че в подготвяните влакове „евреи със заразни болести не се допускат“. Какво означава това? Защо в споразумението е записана такава точка? Ако някой замисля да прати тези хора „на смърт“, той ще се вълнува ли толкова от въпроса дали тези хора евентуално ще се разболеят по пътя от някаква заразна болест?

Има и друга точка от това споразумение, която също досега като че ли старателно бива отбягвана в коментарите: това е точката, в която изрично е записано, че „В никой случай българското правителство няма да иска връщането на изселени евреи“.

Нека помислим малко и върху това: защо е вписана такава точка в споразумението? Кой и поради какви съображения, би настоявал в такава споразумение да се впише такава точка?

- 04-09-2013|**леон бенатов** – едностранчива позиция

Г-н Аврамов, педантично в своите публикации с метода на селективната истина доказвате вината на българското правителство за депортацията. Атакувате и един български патриот Спас Ташев. Той познава проблема за македонските евреи далеч по добре от вас. В книгата си доказва фалшификациите на македонската пропаганда, например сваляне от снимките на немски войници при депортацията. Критикувате и Бойко Борисов за непознаване на ЗЗН. Не изисквайте да има познания във всички области. Но той изиска от правителството на Израел, четвъртият участник в делегацията от Кюстендил 1943 Владимир Куртев да получи званието „Праведник на света“ благодарение на събраните доказателства от един български патриот от Израел- Самуел Ардити. Хубаво е да се запознаете с неговата книга „Човекът, който измами Хитлер“, представянето на второто издание на която беше на 1 август 2013 в присъствието на царското семейство. Вас ви афишират заедно с Искра Баева, като големи учени, изследователи по въпроса за ролята на Бълга-

рия в анти еврейската политика. В качеството си на съвсем дребна риба, цаца, позволявам си да Ви задам и на двама Ви елементарния въпрос:- Ако хипотетично тогава бяхте на мястото на царя, как бихте постъпили? Спомнете си какво се случи с Югославия, там дори обявиха Белград за зона „свободна от евреи“. С уважение: инж. Леон Бенатов

- 06-09-2013|**Гост за протокола**

Българският патриот от Израел Самуел Ардити каза:“Благодарните евреи обичат България, нехранимайковците не“. Какво може да се очаква от нехранимайковци като Румен Аврамов и Копринка Червенкова?

CHALGADELIKA

Автор: Дензъл Ребеловски

ПЪРВИЯТ БЪЛГАРСКИ АНТИХАЛТУРЕН АНТИРОМАН!

Нищо в тази книга не е истина.

Всичко е лъжа.

Както и това.

02012012: BG

Ти си шибаната грешка в обърканото уравнение на живота. Ти си шибаната статистическа грешка, за която на никого не му пука. Ти си шибаната грешна нота в невероятната симфония на хаоса. Ти си шибаната грешна цифра в перфектния баланс на живота. Ти си шибаната грешка в системата.

Мразиш хората, които мълчат, мразиш и хората, които говорят прекалено много; мразиш хората, които се срамуват, мразиш и хората, които са прекалено безсрамни; мразиш хората, които са несериозни, мразиш и хората, които са прекалено сериозни. Мразиш шефа си, мразиш колегите си, мразиш съседите си, мразиш приятелите си, мразиш родителите си, мразиш роднините си, мразиш хората, които подаряват цветя, мразиш и тези, които никога не са го правили, мразиш хората, които се страхуват да казват, че обичат, мразиш и тези, които го правят постоянно, мразиш планетата Земя, мразиш Слънчевата система, мразиш Млечния път, мразиш цялата шибана вселена, мразиш всичко, включително и себе си, защото ти си едно шибано лайно, което живее чрез омразата, една шибана диария, чиято единствена енергия, крепяща те жив, е омразата.

Загледал съм се в светещото диско кълбо като хипнотизиран, сякаш е някаква странна планета, пръскаща отблясъци в своята безумна галактика. Около мен хората гърчат телата си като обезумели. Басът от тонколониите се блъска в дробовите и ребрата им като пощурял бик, на който са показали червените бикини на Мис Панама. Клубът е пълен с бас, мас и сас. ФРАС! Някой ме удря по врата. Обръщам се да видя кой тъпак го е

направил, но това е невъзможно, всички хора са се слели в едно огромно тяло и се клатят безразборно във всички посоки под лудешкия ритъм на музиката.

От огромните тонколони като от някаква космическа фуния в ушите на всички се излива „No Good“ на The Prodigy. Заобиколен съм отвсякъде с НЛО (пояснение: Неадекватни Лумпенизирани Олигофрени). Някой хубав ден, всички ние щяхме да бъдем щастливи. Щяхме да намерим щастието и да го хванем здраво за гушата. Нямаше да го пуснем нещастното копеленце. Но някой ден, не днес.

Направо ми се досира като гледам всички тези лайняни форми на нещастен живот. И може би затова отивам в тоалетната. Кенефът е пълен с бездуховни момичета, по които припадат пъпчиви тийнейджъри, надяващи се да им духат. Направо ми дожалява, че съм жив. Но изпитвам съжаление не за невъзможността да намеря смисъл в безсмисленото съществуване на човешкия индивид, а за безсмислената невъзможност да се индивидуализира човешкото съществуване. Или май е обратното? Все тая!

Възможно ли е човек да се изпикае в тоалетната на дискотека без да се сблъска с отвратителната воня на лайна, бял пращец полепнал по стойката за тоалетна хартия или използвани презервативи в тоалетната чиния?

А възможно ли е да се самоубиеш, без никой след това да задава глупави въпроси от сорта на „Защо го направи?“, „Какво му липсваше?“, „Колко дълго го е обмислял?“

Но в България е невъзможно да се самоубиеш, поради простата причина, че се раждаш мъртъв. Отвътре.

Ще се родиш около 2-3 килограма. Ще станеш някъде около 60-80. Ще изядеш около 15 000 Биг Мак-а. Ще изпиеш около 20 000 литра Кола. Ще изсереш около 800-900 килограма лайна. Ще изпсуваш около 220 000 пъти. Ще излъжеш около 150 000 пъти. И накрая, разбрал или не смисъла на живота, ще умреш от рак, или от цироза, или от докторска грешка, или от злополука на работното си място, или някой ще те гръмне на улицата, в дискотека, в парка, докато се разхождаш, тичаш, за да свалиш някой килограм, губиш си времето, или просто ще се самоубиеш, а ако имаш достатъчно смелост да си го причиниш, може и да остарееш. И колкото и да не го осъзнаваш, всичко ще бъде по твой избор. Сам ще си причиниш всичко, което ще се случи през краткия ти или дълъг, изпълнен с повече болка или с повече щастие, скапан или не чак толкова живот.

– Еййй! Какво правиш там, бе? Излизай от кенефа или ще извикам охраната! – изкрещява някой отвън.

Добре дошли в света на бързата храна, бързите коли, бързите кредити, бързите връзки, бързия живот и бързата смърт.

Родителите се друсат в трамваите, а децата им се друсат в парковете.

Това са годините, в които всички се друсат. Годините на екстаза, но понеже България е бедна държава, повечето хора се друсат с бронз. Това е символът на нашия т. нар. преход – олицетворението на нашата нещастна участ – да бъдем страна от третия свят. Да носим гордо бронзовите медали, но не на гърдите си, а по носовете си.

Единственият начин, чрез който хората тук се докосват до Бог е химически. А разни източни неудачници се опитват да го правят духовно. Тук хората дори не се и опитват, защото са продали душите си, за да си осигурят живота, който живеят. Животът на кредит. Всичко е на кредит. Хората изплащат дори и плочките на кенефа си с кредит. Даже и шибаните си души са ипотекирали, за да си осигурят що годе сносен живот.

Хората тренират синхронно плуване в лайна. Направо като Алиса в страната на лайната. Само че тук лайната са истински, макар и страната да не е или поне да не прилича на истинска.

Хората танцуват. Забавляват се. Животът е едно огромно шоу. Усмихнете се пред камерата. Точно така! А сега пред другата камера. Сууууупер! А сега си събуйте панталона. Идеално! Наведете се. Перфектно! Разтворете крака. Направо страхотно! А сега се усмихнете отново пред камерата. Мамо, татко, вижте ме, аз съм звезда, дават ме по телевизията! Още малко... Още малко... Краят приближава. БАМ! А сега спокойно можете да изпиете сока на своя успех. Изгълтайте го докрай. Животът ще ви погуби, но вие току-що го победихте.

Свобода и смърт: изборът на новото поколение!

ДЕНЗЪЛ РЕБЕЛОВСКИ

Дензъл Ребеловски е млад български автор, който предпочита да работи под псевдоним. Автор на книгите „Химера“ (2008 г. – изд. Сиела), „Усещане за безкрайност“ (2010 г. – изд. Сиела), „Надежда за остров“ (2011 г. – изд. БГ Книга), както и на множество стихотворения, есета и статии.

Коментари (8)

- 28-08-2013|**Дизел Островски**

Имам предложение за друго заглавие на този текст, също подходящо и също издържано в капитализирана маймуница:

MIZANTROPIQ

- 01-09-2013|**zlatka stamatova** – ге:

Здрасти! Дензъл ли си или Дончо няма значение. всичко е ТО-О-О-ЧНО! Човешкият вид също е една огромна грешка! Ако не бях още по-изтощена и още по-омерзена от теб, аз щях да го напиша. Но и за това вече нямам сили! Давай докато не си се предал!

- 01-09-2013|**петър вълков**

И така става.

Да змия откуси от мене, отрови би се, сякаш кънти от премълчаванията на персонажа, щото добре стилизираното бръщолевене е номерът на сепията, а зад мътилката какво се крие...

—Он че ми каже на мене той! Като че ли не видим сам, дека това е цвезомузика, а не звезди- ломоти някакво същество до варелите с боклук посред нощ, докато се изповръща от препиване, и сочи с пръст небето...

Поне преди време в просторечието се чуваше: “Животът не е лесен, но е за предпочитане”, тия сега и това си нямат...

Максим Горки като типология в подобна ситуация е пристъпил с крачка напред. Любопитните могат да видят поантата на повестта „Градецът Окуров“, а преди това мотото, взето от Ф.М.Достоевский: “Затънтен провинциален пущинак“, по средата- сградата на църквата е оприличена на кукиш(палец между двата пръста на ръката)...

Е, и?...

Карай, Дончо, но смени регистъра, както блестящо го е умееел Николай Василиевич Гогол!

- 01-09-2013|**Сесилия Теллалова**

Бедните млади хора! Без надежда, без вяра, без ценностна система, без осмислена житейска и професионална цел!“Шибаните си души са ипотекирани“, ако имат представа за душа и душевност, за дух и духовност. Не са виновни, че я нямат. Светското, плътското (у нас – чалга-

джийското) надделя над духовното. Предсказано е отдавна, че така ще стане. Разбирам страданието на автора, което на пръв поглед прилича на човеконенавистничество и цинизъм. Изстрадан е този текст.

- 12-09-2013|F(uck) M(e) Dostoyevsky – О, Боже!

Господи, Господи, колко мъка има по този свят, Господи!

Колко прав е Ивайло Борисов, че българските форуми са пълни с жлъчни дървени философи, провалили се в едно или друго поприще. А, както знаем, няма по-лошо от това в един момент да осъзнаеш, че животът ти е супер преобан. А, всъщност има – никога да не го осъзнаеш и да продължаваш да си живееш като идиот.

По глупави коментари не бях чел в живота си! Честно! Заклевам се!

Не съм ничий адвокат, това искам да се знае.

Но в по-горните коментари аз не видях нищо градивно (в критиката), а чист и натурален хейт (Маде Ин България).

Това, което най-много ме изумява (и уж само това щях да пиша) е фактът, че такива изискани и тънки разбираЧИ на ЛИТЕРАТУРАТА, си нямат най-малка представа (явно) от ЛИТЕРАТУРЕН ГЕРОЙ – бил той положителен или отрицателен, носещ в себе си доброто или злото. И веднага определят автора за главния герой в произведението.

О, Боже! Помогни им, pleeeeeaaaaase!

- 12-09-2013|П. Вълков

Истина е, че си нямаме представа от „литературни герои“, защото преди повече от 40 години в Увода по литературознание вече в употреба беше влязъл терминът персонаж, а противопоставянето с плюс и минус, дошло от други науки, още тогава беше маркер за архаичност, да не кажем изостаналост...(Виж от това време работите на Никола Георгиев, Радосвет Коларов, Цанко Младенов, Огнян Сапарев, Владимир Янев, Клео Протохристов...и др., но в това „и др“ фигурират множество имена, които са дълбоко навътре в проблематиката- цели течения на сп.“Литературна мисъл“ са свидетелство за този развой).

Да, наистина голяма мъка е преповторът след 40 години от дискусията за Н. Хайтов, както Цанко Младенов тогава, сега отново да се обяснява що е това СКАЗ? А тази наративна перспектива(по-простичко-гледна точка на повествуването), когато гледната точка на автора и тази на персонажа „съвпадат“, си е вид условност и гимназистите вече ясно ги

разграничават(с умисъл са сложени кавичките, за да се избегне чуждите контаминация). 20-те години на XX в руската литература е имало голямо увлечение по сказа-И. Бабел, Л. Леонов, някои от сатириконците, но като че ли това явление бързо се самоизчерпва, за да избухне след време пак с размерите на психична епидемия. Именно в този ред на мисли беше и нашето добро пожелание до автора да не се самозацикли в този обхват и потърси други решения. Нека му иде слово!

П. Вълков

- 14-09-2013|F(uck) M(e) Dostoyevsky

Както вече казах: не съм му адвокат на автора, който и да е той.

Просто съм против този безсмислен хейт (на български – омраза).

Ако наистина има нещо градивно в критиката ви и съм го пропуснал – моите искрени извинения.

А пък относно това дали гледната точка на автора и на персонажа съвпадат – няма как да знаем без да го познаваме.

Дали ще зацикли или не – оставете го сам да се развие или самоунищожи.

Дългата сянка на миналото

Автор: Надя Данова

Депортацията на евреите от западна Тракия, вардарска Македония и Пирот: състояние на проучването на проблема

В близост до сградата на Народното събрание, където през 1999 г. беше поставена паметна плоча, сега има нова плоча със следния текст:

„На 10.03.1943 г. протестът на българската демократична обществено-политическа организация, подкрепен от група народни представители, принуди правителството да отложи депортирането на 8500 български евреи към фашистките лагери на смъртта. Този протест, както и ходът на Втората световна война спасиха от гибел 49 000 български евреи. За съжаление, от Северна Гърция и Югославия, администрирани по това време от българските власти, 11 343 евреи бяха откарани в нацистките концентрационни лагери и само 12 от тях оцеляха. Българският народ прекланя глава пред паметта на невинните жертви“.

Този текст, който представлява нова редакция на предишния, отбелязва един несъмнен подвиг, извършен от български граждани и политици при трудните условия на война. Споменавайки загиналите обаче, той просто премълчава част от истината, като пропуска да спомене, че изпращането на невинните жертви в нацистките лагери е дело на български политици и власти.

На 8 март 2013 г. след оживени дебати на множество публични форуми ХХХХ1 Народно събрание прие „Декларация по повод 70-годишнината от спасяването на българските евреи и почитане паметта на жертвите на Холокоста“. В нея между другото се казва: „Оценявайки обективно историческите събития, днес не може да се оспорва фактът, че 11 343 евреи са депортирани от Северна Гърция и Кралство Югославия, които тогава са под германска юрисдикция. Като осъждаме този престъпен акт, предприет от хитлеристкото командване, изразяваме съжаление, че не е било във възможностите на местната българска администрация да

го спре“¹. Така жестът на отсъствие на смелост да се прочете тази страница от българската история се допълва от опита за подмяна на историческите факти с цел да се снесе отговорността за престъпния акт от българската страна.

Именно желанието ни за един почтен и достоен прочит на тази трагична страница от българската история стана причина за създаването на настоящото документално издание.

В следващите редове ще се опитам да очертая мястото на темата за депортацията в българската историография, като, въпреки риска от повторения, ще спазвам хронологичния, а не проблемния принцип. Така по-ясно проличава колко отрано тази тема си пробива път в книжнината, но и същевременно колко лъкатушен е пътят на усилието да се изнесе цялата истина. След Втората световна война темата присъства, но в приглушен вид, докато изцяло доминира настойчивата теза за „спасението“ на българските евреи. Преобладаващата част от представителите на академичните среди в България, както впрочем и на българската общественост проявяват своеобразна селективност по отношение на темата „България и Холокостът“, като ролята на „спасител“ се приписва било на цялото българско общество, било на лидерите. При това тезата за „спасението“ е тясно свързана с утвърждаването на образ на България като „страна без антисемитизъм“².

Първата публикация, от 1945 г., която хвърля обилна светлина върху съдбата на евреите в Беломорска Тракия и Вардарска Македония – документалният сборник на Натан Гринберг – за дълго време ще остане единствената³. Предговорът на Н. Гринберг е датиран януари 1945 г., т. е.

1 ДВ, бр. 27, 15 март 2013.

2 Този образ е лансиран в книгата на Oschlies, W. *Bulgarien – Land ohne Antisemitismus*. Erlangen: Ner-Tamid-Verlag, 1976; за многобройните публикации по тази тема вж. Евреите по българските земи. Анотирана библиография. Съст.: Жак Ескенази, Алфред Криспин. С.: Международен център по проблемите на малцинствата и културните взаимодействия, 2002, 447-469; вж. и Troebst, S. *Rettung, Überleben oder Vernichtung? Geschichtspolitische Kontroversen über Bulgarien und den Holocaust*. – *Südosteuropa*, 59. Jahrgang, 2011, Н. 1, 97-127 (Трьобст, Ш. Спасение, депортация или Холокост? Полемиките преди и след 1989 относно съдбата на българските евреи по време на Втората световна война. – В: История, митология, политика. С.: УИ Св. Климент Охридски, 2010, 493-511 (www.org/record/18827/files/SUDGTL-BOOK-2011-094.pdf); и в електронното издание „Либерален преглед“ (www.librev.com).

3 Гринберг, Н. Документи. С.: Централна консистория на евреите в България, 1945 (<http://past.bghelsinki.org/wp-content/uploads/2012/09/n.greenberg.pdf>). Както сам Грин-

изданието е подготвено преди заседанията на Седми състав на Народния съд.

В него се казва: „Настоящата книга представлява обвинителен документ от изключителна важност“. Гринберг е назначен на 30 септември 1944 г. в Комисарството за еврейските въпроси със задачата да разследва концентрационните лагери в Сомовит и Плевен¹. Той взема участие в Парижката мирна конференция през 1946 г. като съветник на българската делегация. Сборникът с обем 200 страници включва документи от фонда на Комисарството за еврейските въпроси, разкриващи организацията и провеждането на акцията по депортацията на евреите от Беломорска Тракия и Вардарска Македония, извършените над тях насилия и злоупотребите с имуществото им. В книгата са поместени и спомени на свидетели от Гюмюрджина (дн. Комотини) и Скопие за случилото се. В заключението Гринберг подчертава, че българският народ не е настроен антсемитски, но обвинява българските правителства в открит държавен антисемитизъм. Настоява, че „българският народ спря престъпната ръка, която се готвеше да изпраща български евреи на смърт в Полша. С това българският народ заяви в най-тежкия за евреите момент, че в тази страна е мястото, дето те имат всичкото право да останат и да се развиват рамо до рамо с българския народ. Ние, евреите, трябва да помним историческото наше спасяване от гибел и да впрегнем всичките си усилия за благоденствието на демократична и мощна България“ (с. 194). Във втория предговор, по-скоро встъпителни думи към изданието, авторът Ис. Франсез, временен комисар за еврейските въпроси, отдава признание на българския народ, който „няма нищо общо с фашизма и който със своята героична борба и скъпи жертви спаси българското еврейство от гибел, а сега чрез Народния съд ще даде заслуженото сурово наказание на антисемитите престъпници“.

Със заминаването за Израел на около 40 000 след 1948 г., т. е. на 90% от българските евреи, от останалата в страната малка общност се очаква пълна лоялност. *Годишникът* на Обществената културно-просветна организация на евреите в Народна Република България се превръща в

берг обяснява няколко години по-късно, изданието е предназначено да послужи като обвинителен документ пред Народния съд. По въпроса вж. Гринберг, Н. Хитлеристкият натиск за унищожаване на евреите от България. Тел Авив: Амал, 1961, с. 5.

1 ЦДА, ф. 190К (Комисарство за еврейските въпроси), оп. 1, а. е. 8611. Книга със заповедите, л. 282, № 911.

трибуна, от която трябва да бъде популяризиран митът за решаващата заслуга на БКП за спасяването на българските евреи¹.

Темата за депортацията присъства дискретно в изданията през 1978 г. документален сборник „Борбата на българския народ за защита и спасяване на евреите в България през Втората световна война“², в който са поместени някои от най-важните документи, свързани с нея. За разлика от други издания, в които става дума единствено за „спасението“, тук читателят може да надникне и в покритата с мълчание болезнена история на изпратените в нацистките лагери. Заслужават особено внимание документите, разкриващи решенията на българското правителство, подготвили акцията по „вдигането“ на евреите от „новите земи“, както и материалите, свидетелстващи за степента на информираност на българското общество за случващото се с евреите в Тракия и Македония. Поместени са документи от Централния държавен архив в София и от архива Яд Вашем в Йерусалим, копия от които се съхраняват днес в Научния архив на БАН³.

В историческите изследвания депортацията присъства в статията на Владислав Топалов, според когото Борис III е главният виновник за съдбата на македонските и егейските евреи⁴. Проблемът се обсъжда и в публикацията на Изидор Соломонов, посветена на процеса от 1967 г. срещу германския пълномощен министър в София Бекерле, който е обвиняем за съучастие в избиването на 11 343 македонски и беломорски евреи⁵.

- 1 Ето някои заглавия, които илюстрират тази атмосфера: *Израел*, С. Историческите корени на дружбата между българи и евреи. – Годишник. Обществена културно-просветна организация на евреите в НР България, 1, 1966, 13-46; *Майер*, И. Спасението на българските евреи от унищожение 1939-1944. – Годишник, 2, 1967, 21-40; *Същият*. Придобивките на българските евреи при народната власт. – Годишник, 4, 1969, 57-77; *Коен*, Д. Провалът на нацистките планове за унищожаването на българските евреи. – Исторически преглед, 1969, № 2-3, 61-68. В издадената през 1967 г. книга на Хаим Оливер, озаглавена „Ние евреите или как евреите в България бяха изтръгнати от лагерите на смъртта. Хроника от близкото минало“, се твърди, че заслугата се пада на районния комитет на БКП начело с Тодор Живков.
- 2 Борбата на българския народ за защита и спасяване на евреите в България през Втората световна война (Документи и материали). Съст.: Давид Коен, Тодор Добриянов, Райна Манафова, Стоян Танев. С.: БАН, 1978.
- 3 НА БАН, ф. 111.
- 4 Topalov, Vl. L'opinion publique bulgare contre les persécutions des juifs (octobre 1940 – le 9 septembre 1944). – *Études historiques*, II, 1965, 477-492.
- 5 Соломонов, И. Процесът Адолф-Хайнц Бекерле и някои изводи от него. – Годишник, XV, 1980, 159-194.

Въз основа на личните си впечатления като наблюдател на процеса от страна на България, както и на базата на достъпните му основни чужди публикации по темата авторът изнася редица конкретни факти за съдбата на депортираните, отхвърляйки версията за потъването на един от корабите при Лом. Той коментира проблема за степента на информираност на съвременниците относно предприетите от нацистите масови убийства на евреи, като настоява, че Борис III няма заслуги за спасяването на българските евреи. За съжаление, авторът се подчинява на тогавашния канон и настоявайки за „цялата и неподправена истина“, говори за приноса на Българската комунистическа партия и най-вече на Тодор Живков в организирането на акциите в защита на евреите в България.

Депортацията на евреите от „новите земи“ се коментира и от Илчо Димитров, който настоява, че Борис III носи основната вина за нея, тъй като се е съгласил да предаде на хитлеристите евреите от Беломорието¹. В свое изследване, посветено на България и Холокоста, Димитров твърди, че „новите земи [...] макар и международно непризнати, бяха част от българската държавна територия. В тях бе въведено българско законодателство. Установени бяха органи на българската държавна власт – в културата, просветата, стопанството, правосъдието, полицията, армията, както и на българската църква. Самата спогодба се сключи от българските власти, а не от окупационните. Изпълнението ѝ се пое от българските власти, не от германските. Акцията по изселването се планира и проведе под ръководството на Комисарството по еврейските въпроси. Неговите представители ръководеха изпълнението с помощта на полиция и войска. Превозът се извърши с българските държавни железници. Колкото и да действаше под принуда, българската държава носи цялата отговорност за предприетото злодеяние“². След като описва подробно акцията по „вдигането“ на евреите от Беломорието, Димитров твърди: „Царят бе одобрил спогодбата за депортацията. С негово знание и съгласие тя започна да се изпълнява. [...] За случилото се се използваше аргументът, че тамошните евреи са били поданици на Гърция и Югославия, поради което българската държава не носи отговорност за тях“³.

1 Димитров, И. България на Балканите и в Европа. С.: Народна просвета, 1983, с. 134.

2 Димитров, И. България срещу Холокоста. – В: Същият. Между Мюнхен и Потсдам. Българската политика през Втората световна война. Исторически очерци. С.: УИ „Св. Климент Охридски“, 1998, 76–84 (текстът е писан през 1988 г.), с. 79.

3 Пак там, с. 81.

Депортацията от „новите земи“ присъства в документалната публикация на Давид Коен, посветена на VII състав на Народния съд¹. В нея се лансира тезата, че българите в тези територии са били в неведение и не са имали достатъчно време, за да успеят да покажат „присъщата“ си състрадателна съпричастност, проявена в „старите земи“. Темата за депортацията е засегната съвсем бегло в книгата на Димитър Токушев, посветена на Народния съд². Авторът се задоволява да изброи подсъдимите в Седми състав, като посочва, че най-голяма отговорност носят Ал. Белев, който подписва споразумението с Данекер, и Я. Калицин, ръководил изселването на евреите от Беломорието.

След промените през 1989 г. и отпадането на ограниченията на комунистическата цензура в историографията изпъкват няколко конкуриращи се тези. В излязлата през 1991 г. книга на Христо Бояджиев добива ясни очертания промонархическата тенденция. Авторът посвещава на депортацията от „новите земи“ една глава, в която твърди, че с решението си да пожертва евреите от „новите земи“ Борис III на практика е избрал „по-малката злина“³. Цитираната богата литература е използвана изключително селективно с цел да бъде снета от българските власти отговорността за депортацията. Акцентира се на ролята на А. Белев и на германския натиск. Привеждат си главно мненията, подкрепящи тезата за „спасението“ на българските евреи, като се настоява, че противоеврейските прояви в България са чужди на българите и наложени от нацистка Германия, както и че българското общество е било в пълно неведение за подготвяната депортация. В тази тенденция се вписва и книгата на Стефан Груев⁴, в която заслугата за спасяването на българските евреи се приписва на монарха и отново се поставя акцент върху силния германски натиск и особено на ролята на А. Белев. Депортацията на „небългарските евреи“ от Македония и Тракия се споменава напълно периферно и се твърди, че през март 1943 г. никой не знаел за тайните нацистки планове за „крайното решение“. Това твърдение и до днес се използва в защита на тогавашните български власти, организирали и провели депортаци-

-
- 1 Коен, Д. Защита и спасяването на българските евреи в показанията пред VII върховен състав на Народния съд. – Годишник, 21, 1986, 197-230.
 - 2 Токушев, Д. Народният съд 1944-1945. Правно-историческо изследване. С., 1989, с. 7.
 - 3 Бояджиев, Х. Спасяването на българските евреи през Втората световна война. С.: УИ Св. Климент Охридски, 1991, 43-58.
 - 4 Груев, С. Корона от тръни. Царуването на Борис III 1918-1943. С.: Български писател, 1991; 20 092.

ята, въпреки че изворите от епохата свидетелстват за информираност за предприетото от нацистите етническо прочистване.

Очертава се и тенденцията да се съобщава лаконично фактът на депортацията, като настойчиво той се свързва с нацизма, с Комисарството за еврейските въпроси и неговия шеф, а отговорността на българските власти сякаш остава в сянка¹.

Бяха публикувани множество непознати и трудно достъпни документи от чужди архиви², сред които и материали, свързани с депортацията от „новите земи“. Сред тях особен интерес представлява докладът на германския консул в Скопие, съдържащ важни подробности около депортацията на евреите от Македония. Като цяло внушението е, че българското правителство е действало под силен немски натиск и че все пак не се е подчинявало напълно, като се е стараело същевременно да защитава интересите на страната. От особено значение е и осъществяването от Витка Тошкова издание на части от дневника на Адолф-Хайнц Бекерле – германския пълномощен министър в София³. В публикацията се споменава за депортацията на евреите от „новите земи“, но на преден план излизат данните за действията на българите в защита на евреите от „старите предели“.

В Годишника на организацията на българските евреи „Шалом“ за 1993-1994 г. излиза статията на военния историк Димитър Йончев, посветена на политиката на цар Борис III към евреите от „новите земи“⁴. На практика това е първото по-обширно изложение, посветено на темата, и то се опира на материали от Министерството на вътрешните работи, Дирекцията на полицията и Комисарството за еврейските въпроси. Авторът настоява, че евреите от „новите земи“ са жертва на политиката на Борис III и Филов, както и че е пропуснат историческият шанс те да бъдат спасени от българския народ, който винаги е защитававал своите евреи. През същата година Димитър Йончев публикува монографичен

1 Даскалов, Г. Демографските процеси в Източна Македония и Западна Тракия (1 януари 1942 – 25 октомври 1944 г.). – Военноисторически сборник, 1992, кн. 1, с. 36.

2 България – своенравният съюзник на Третия райх. Съст.: Витка Тошкова, Николай Котев и др. С.: ВИК Св. Георги Победоносец, 1992.

3 Из дневника на Бекерле – пълномощен министър на Третия райх в България. Съст.: Витка Тошкова. С.: Христо Ботев, 1992.

4 Yonchev, D. The Jews from the New Lands in the Policy of Tzar Boris III (October 1940 – March 1943). – Annual of the Organization of the Jews in Bulgaria „Shalom“, Vol. XXVII (Sofia), 1993/1994, 19-30.

труд, посветен на българската политика в Беломорието, в който темата за съдбата на евреите просто отсъства¹.

Темата за депортацията на беломорските евреи присъства в излезлия от печат през 1995 г. документален сборник на Давид Коен „Оцеляването“². Самото заглавие е симптоматично за еволюцията в използваната терминология: вече не се настоява за „спасение“ на общността, а се говори за нейното „оцеляване“.

През 1997 г. Витка Тошкова публикува книгата „Фрагменти от историята на евреите в България“³, в която политиката на страната по отношение на евреите е квалифицирана като „неподчинение“ спрямо Третия райх. Твърди се също така, че в България не е имало антисемитизъм, че той бил „внесен отвън“ между двете световни войни. Лаконичният разказ за случилото се с евреите в „новите земи“ е съпроводен от изложение за силния натиск от германска страна и съпротивата на българите срещу депортацията от „старите земи“.

На следващата 1998 г. Иван Хаджийски публикува изследване, посветено на съдбата на евреите от Югозападна България, което съдържа подробна информация и за временния лагер в Горна Джумая, в който пребивават депортираните беломорски евреи, както и за съдбата им в лагерите на смъртта в Полша⁴. През същата година излиза и статията на Дженгиз Хаков, в която също се изнася информация за депортацията на евреите от „новите земи“⁵. Основната вина за случилото се той хвърля върху Борис III, като подчертава, че българското правителство му е напълно послушно. Подчертава, че тези евреи са пожертвани в замяна на спасяването на 48 000 евреите от старите предели. Отново се поддържа тезата, че „българите са спасили своите евреи“.

На ролята на антисемитското законодателство като основа за депортацията фокусира вниманието излязлата от печат през 2000 г. на български и на английски книга на Владимир Пауновски и Йосиф Илел, в

1 Йончев, Д. България и Беломорието (октомври 1940 – 9 септември 1944 г.). Военнополитически аспекти. С.: Дирум, 1993.

2 Оцеляването. Сборник документи 1940-1944. Съст.: Давид Коен. С.: ИЦ Шалом, 1995.

3 Тошкова, В. Фрагменти от историята на евреите в България, С.: Дружество за дружба България-Израел, 1997.

4 Хаджийски, И. Съдбата на евреите от Югозападна България през 1940—1944 г. – Исторически преглед, 1998, № 3-4, 94-118.

5 Nakov, D. The Fate of the Bulgarian Jews during World War II. – Études balkaniques, 1998, No 3-4, 122-130.

която са поместени много снимки с пояснителни текстове, свързани с депортацията на евреите от Тракия и Македония. Пауновски подчертава, че беломорските и македонските евреи са изпратени „в лагерите на смъртта по искане и под натиска на нацистите“¹ и че „те тихомълком били предадени на нацистите за изстребление през 1943 г.“² с надеждата, че това ще помогне за уреждането на териториалния въпрос в полза на България.

Темата за депортацията се появява бегло и в излезлия през 2002 г. документален сборник с материали, показващи застъпничеството на православната църква пред държавата в полза на евреите³. Става ясно, че представителите на висшия православен клир са били в течение на случващото се в Македония и Тракия и че съдбата на евреите от „новите земи“ изиграва роля за активизирането на клира в защита на българските евреи. През същата година Международният център по проблемите на малцинствата издава обемистата анотирана библиография „Евреите по българските земи“ (1917 заглавия; 536 стр.). В нея депортацията е изведена в предметния показалец самостоятелно като „изселване“, което присъства много бледо само със 7 от описаните издания⁴.

С оглед на нашата тема от особено значение е изданието от Еми Барух през 2003 г. сборник⁵. В него Е. Барух настоява, че „дори и днес много български политици, както и голяма част от обществеността не са готови непредубедено да приемат факта, че България е съучастник в убийството на евреите от Македония и Тракия“⁶. Особено внимание заслужава поместеният в този том текст на Лиляна Деянова, посветен на присъствието на темата за депортацията в българските учебници. Деянова въвежда темата за негационизма, като отбелязва с тревога факта, че появата в България на емблематичното име на френския негационист Робер Форисон минава безпроблемно. Тя обръща внимание и

1 Пауновски, В., Й. Илел. Евреите в България между унищожението и спасението. С., 2000, с. 36.

2 Пак там, с. 33.

3 Гласове в защита на гражданското общество. Протоколи на Светия Синод на Българската православна църква по еврейския въпрос (1940-1944). Съст.: Албена Танева и Ваня Гезенко. С.: ГАЛ-ИКО, Център за Еврейски Изследвания при СУ Св. Климент Охридски, 2002.

4 Евреите по българските земи: анотирана библиография. Съст.: Жак Ескенази, Алфред Криспин. С.: IMIR, 2002, с. 520.

5 History and Memory. Bulgaria: Facing the Holocaust. Edited by Emmy Barouh. Sofia: Open Society Foundation, 2003.

6 Barouh, E. The Convenient Cliches of Remembrance. – In: History and Memory, 33-44.

на факта, че в България след 1989 г. 13% от анкетираните от нея студенти настояват да не се говори за „спасяване“ на евреите, тъй като евреите от „новите земи“ са депортирани. Подчертава, че в учебниците е поставен акцент на спасяването на евреите от България, докато темата за Холокоста е периферна¹. В изданието са поместени спомените на режисьора Анжел Вагенщайн, който по време на войната е станал свидетел на придвижването на влаковете с депортираните евреи. Той настоява, че в операцията по „вдигането“ на евреите не участват германски части, а единствено български войници и полиция².

През 2004 г. излиза книгата на Иван Хаджийски, посветена на депортацията на евреите от „новите земи“³. В монографията намираме много подробен разказ за нормативната и логистичната подготовка на „акцията“ по „вдигането“ на евреите, за депортацията и за разграбването на еврейското имущество. В нея са поместени редица факсимилета от документите, на които е базиран този разказ. Авторът подчертава, че „съдбата на еврейското население в Беломорието и Македония по това време е решавана от българската висша и местна администрация“. Обявява се категорично срещу оневиняването на Борис III и Филев чрез твърдението, че те са действали под чужд натиск в изпълнение на чужда воля и решения. Напълно основателно настоява, че в присъединените райони са действали български закони и разпоредби.

През същата година Николай Поппетров издава спомените на Димитър Пешев⁴, като придружава текста на българския политик с въвеждаща студия, в която терминът „спасение“ е поставен в кавички, говорещи за дистанциране от традиционно влаганите в него смисъл. Той изрично подчертава, че депортацията е неизбежен резултат от политиката на българските управляващи среди, както и от действията на пар-

1 Deyanova, L. Postcommunist Negationism. – In: History and Memory, 128-142; по тези въпроси вж. също Делянова, Л. Към конструирането на евреина като враг (медийни стратегии на изобразяване на евреина като друг и „образи на врага“ през 2003та година в България). – Антисемитизъм в България днес. Съст.: Алфред Криспин. С.: Колибри, 2004; Същата. Очертания на мълчанието. Историческа социология на колективната памет. С.: Критика и хуманизъм, 2009, 152-169.

2 Wagenstein, A. Collective Memory: The Bulgarian Case. – In: History and Memory, 71-81.

3 Хаджийски, И. Съдбата на еврейското население в Беломорска Тракия, Вардарска Македония и Югозападна България през 1941-1944. Дупница: ИИА ДевораБи, 2004.

4 Пешев, Д. Спомени. Съставителство, коментар, бележки Николай Поппетров. С.: Гутенберг, 2004.

ламентата и правителството, започнали с приемането на Закона за защита на нацията и последвалите го репресивни закони. Особено внимание се обръща на приетите от правителството постановления, подготвили депортацията¹.

От 2004 г. датира и документалното издание на Борислав Дичев, посветено на емисиите на Радио Лондон². Изнесената информация е изключително ценна за пресъздаването на идейния, политическия и дипломатическия контекст на депортацията на евреите от „новите земи“, възприемана от автора като страница от българската история. От същата година датира и публикацията *online* на Владимир Мутафов, който основателно подчертава, че българското общество има интерес да бъде посочена отговорността на българските власти, осъществили депортацията на евреите от „новите земи“, тъй като в противен случай се хвърля сянка върху несъмнения подвиг на защитилите евреите българи³.

Проблемът за депортацията присъства в издадения през 2007 г. сборника с изследвания и документи „Обречени и спасени. България в антисемитската програма на Третия Райх“⁴. Публикувани са материали от чужди архиви, като освен споменатото споразумение Данекер-Белев, тук са поместени доклади на представители на Комисарството за еврейските въпроси и на германски дипломати, които съдържат ценна информация за организацията и провеждането на депортацията на македонските и тракийските евреи. Поставен е силен акцент върху антисемитизма в Европа и антиеврейската политика в Германия, оказала влияние в България. Би могло да се твърди, че изданието представя много пълно сложния път, който изминават българските политици, за да се стигне до пагубните решения за депортацията на евреите от „новите земи“, като особено отчетливо проличава натискът върху българското правителство от немска страна.

1 Пак там, с. 15 (предговор от Николай Поппетров).

2 Говори Лондон. Предаванията на Би Би Си за България през Втората световна война. Съст.: Борислав Дичев. С.: Труд, 2004.

3 Мутафов, Вл. Царят-Обединител и спасяването на евреите в обединена България. – Media Times Review, април 2004. Достъпна на адрес: <http://mediatimesreview.com/april04/jewish.php>

4 Обречени и спасени. България в антисемитската програма на Третия райх. Изследвания и документи. Съст.: В. Тошкова, М. Колева, Д. Коен, И. Гезенко, А. Танева, Б. Дичев, И. Хаджийски. С.: Синева, 2007.

През същата година в Полша излиза от печат статията на Юлина Дадова, която проследява част от дебата относно съдбата на евреите в България и открито говори за отговорността на българската страна за случилото се в „новите земи“¹.

Темата за „спасението“ продължава да доминира над тази за депортацията в публикуваната през 2008 г. книга на Дора Калчева, посветена специално на проблема за Холокоста². Въпреки че в нея акцентът се поставя главно на репресиите спрямо евреите в другите страни, съюзници на Германия, тук присъства и разказ за подготовката и осъществяването на депортацията на македонските и тракийските евреи с участието на българската администрация и полиция.

Много характерна е и тезата, изложена в издадената през 2009 г. „История на българите“. Тук тогавашният директор на Института по история при БАН Георги Марков дословно твърди: „Евреите от новите предели са пожертвани за спасението на 47 250 евреи от старите предели на Царството“³. Паралелно с това в публичното пространство продължава да присъства категоричното искане да се признае отговорността на българската страна за съучастие в депортацията на беломорските и македонските евреи. Много ясно и аргументирано това искане се поставя от Иван Генев⁴.

В края на 2010 г. Ваня Гезенко публикува в сп. „La Estreya“ статия за Комисарството за еврейските въпроси, в която отново ударението е върху спасяването на българските евреи, като се твърди: „В условията на Втората световна война (и то като съюзник на Третия райх) малка България спасява своите евреи, въпреки че чрез сложните външнополитически маневри се оказва съучастник в депортацията на евреите от „новоосвободените земи“, тъй като те никога не влизат в нейните граници. През целия период на действие на КЕВ хиляди българи, водени не само

1 *Dadowa, J. Ocalenie bułgarskich Żydów. Pomiędzy mitem a rzeczywistością.* – In: *Goszczyńska, J., G. Szwał-Gylybowa (Eds.). Przemilczenia w relacjach międzykulturowych*, Warszawa, Instytut Slawistyki PAN, Instytut Slawistyki Zachodniej i Południowej Uniwersytetu Warszawskiego, 2008, 213–228 (*Дадова-Михайлова, Ю. Спасяването на българските евреи – между митовите и реалността.* – *Историческо бъдеще*, 2011, 1–2, 162–177).

2 Калчева, Д. Холокостът в Третия Райх и неговите съюзници. С.: Дими 99, 2008, 117.

3 История на българите, т. 3: От Освобождението (1878) до края на Студената война (1989). С.: Труд, 2009, с. 268.

4 Генев, И. Унищожени и забравени. Кой и как спасяваше евреите в България (достъпна на адрес: http://ivangenov.blogspot.com/2009/03/blog-post_21.html).

от чувството на толерантност, но и от дълг и по съвест оказват помощ на съгражданите си евреи¹. Този пример илюстрира много красноречиво актуалната позиция на част от колегията към проблема за депортацията на евреите от Вардарска Македония и Егейска Тракия. Заслужава да се подчертае, че към същия брой на „Ба Е8йеуа“ е публикувано приложение, съдържащо няколко от основните документи, свързани с депортацията на тракийските и македонските евреи². Появяват се и издания, посветени специално на историята на новоприсъединените територии, в които обаче темата за депортацията е покрита с пълно мълчание³.

Правните аспекти на интересувания ни проблем са получили частично осветление в издадения през 2010 г. сборник от нормативни актове⁴. Встъпителната студия към изданието е на юриста Димитър Токушев, който насочва вниманието си изцяло върху мотива за съпротивата от страна на българската общественост срещу това наложено според него отвън законодателство, като се настоява, че антисемитизмът няма социална база в България. Говорейки за депортацията на евреите от Беломорска Тракия и Македония, авторът подчертава: „фактически „новите земи“ бяха присъединени към Царство България и представляват едно цяло. В тях се установяват органите на българската административна, военна, полицейска и съдебна власт. Съдилищата правораздават в името на Борис III“. Там „се въвежда изцяло българско законодателство, включително и всички антиеврейски закони и подзаконови актове.“ Сред публикациите, които засягат тази проблематика, ще спомена и статията на Николай Поппетров⁵, в която се оспорва тезата за „спасението“ на българските евреи и се настоява за отговорността на българската страна за депортацията на евреите от „новите земи“. Н. Поппетров обръща

1 Гезенко, В. Създаване и дейност на Комисарството по еврейските въпроси. Институцията, която трябваше да осъществи Българския Холокост. – *La Estreya*, списание за еврейска история, изкуство, култура, 2010, бр. 4, с. 17.

2 Комисарство по еврейските въпроси. Институцията, която трябваше да осъществи Българския Холокост. *La Estreya* [2010].

3 Райчевски, С. Беломорска България (1941-1944). С.: Български бестселър, 2010.

4 Антиеврейското законодателство и неговото преодоляване (1942-1945). Съст.: Петко Добчев. С.: Феня, 2010.

5 Поппетров, Н. Българското общество и евреите (1879-1944): обща постановка. – Помощни исторически дисциплини, VII: Евразийски хоризонти: минало и настояще. Сборник в чест на проф. д. и. н. Валери Стоянов. С.: Институт за исторически изследвания – БАН, 2011, 280-301.

внимание и на negliжираната от българската историография тема за еврейските трудови лагери¹.

Депортацията е засегната и в монографичното изследване на Румен Аврамов, посветено най-вече на икономическите репресии над еврейската общност в България. Авторът отхвърля употребата на термина „спасение“, като настоява: „въпреки че по-голямата част от евреите под властта на българската държава запазват живота си, спасението трудно се съвместява с депортирането на останалите към нацистките лагери за изстребление, с тоталното отнемане на гражданските им права, с тяхното изселване и бруталното икономическо ликвидиране“².

Лаконично споменаване на депортацията на тракийските и македонските евреи намираме в излезлия през 2012 г. девети том от многотомното академично издание „История на България“³. Темата за депортацията от „новите земи“ е докосната съвсем бегло и в академичното издание, посветено на принудителния труд в България през 1941-1962 г.⁴ На депортацията са посветени излезлите от печат през същата година публикации на Спас Ташев, в които се настоява, че тя е дело на Германия и послушния ѝ Белев, а „спасението“ – на Борис III⁵. На практика авторът изцяло се опира на вече известни факти, твърдейки неоснователно, че проблемът не е изследван от българската историография. През същата година излиза от печат и сборникът с изследвания, посветени на присъединяването към България на новите територии през 1940-1944. В някои от тях мимоходом се споменава фактът на депортацията, като не се проявява стремеж за снемане на отговорността от българските

-
- 1 Поппетров, Н. „Zwischen grossen Erwartungen und bösem Erwachen. Juden, Politik und Antisemitismus in Ost und Südosteuropa 1918-1945“. D. Dahlmann, A. Hillbrenner (Hrsg.). 2007 [Рецензия]. – Историческо бъдеще, 2010, 1-2, 289-292.
 - 2 Аврамов, Р. „Спасение“ и падение. Микроикономика на държавния антисемитизъм в България 1940-1944 г. С.: УИ Св. Климент Охридски, 2012, с. 8.
 - 3 История на България, т. 9. С.: АИ Проф. Марин Дринов, 2012, с. 435.
 - 4 Троева, Е. Принудителният труд през Втората световна война. – В: Лулева, А., Е. Троева, П. Петров. Принудителният труд в България (1941-1962). Спомени на свидетели. С.: АИ Проф. Марин Дринов, 2012, с. 42.
 - 5 Ташев, С. Депортацията на евреите от Вардарска Македония и Беломорието. Факти и митове. С.: Македонски научен институт, 2012; Същият. Депортацията на евреите от Македония и Беломорска Тракия и съвременните измерения на проблема. – Македонски преглед, XXXV, 2012, № 1, 7-39.

власти¹. Свидетели сме обаче и на примера, че в публикуваното през същата година документално издание за българското управление във Вардарска Македония темата за Холокоста не присъства изобщо².

Събитие от изключително голямо значение за хода на дебата по темата за депортацията на евреите от „новите земи“ беше организираната от Българския Хелзинкски комитет международна научна конференция на тема „Да опознаем миналото си“. Конференцията бе проведена на 5-7 октомври 2012 г. в София с участието на утвърдени изследователи на тази проблематика от България, Гърция, Италия, Македония, САЩ и Франция. С изнесените приноси доклади тя даде много важен тласък на научните дирения на това поле, а също така несъмнено стимулира избистрянето на позициите в обществото ни по тази болезнена тема³. Много положителна роля в тази насока играят системно публикуваните от Юлиана Методиева материали под рубриката „Да опознаем миналото си“ в електронното издание на Българския Хелзинкски комитет „Обектив“⁴.

Темата за депортацията на евреите от „новите земи“ се обсъжда от Борислав Дичев, който оборва тезите, снемачи отговорността от българската страна, че „новите земи“ са били под върховния суверенитет на Германия, че българските власти не са били информирани за предстоящото унищожение на депортираните или че евреите не са били български поданици. Авторът настоява, че в тези територии е въведено българско законодателство, че те са под българска юрисдикция, че именно българската полиция със съдействието на армията и чиновничеството осъществява акцията по „вдигането на евреите, че вземащите решенията лица са разполагали с достатъчно информация за случващото се с евреите в Европа“⁵.

-
- 1 Гребенаров, А. Българското управление във Вардарска Македония (1941-1944) – за минали и настоящи проблеми. – В: Националното обединение на България 1940-1944 г. Сборник доклади от Националната конференция, Благоевград, 14-15 април 2011. Съст.: Т. Митев, А. Гребенаров. С., 1912, с. 57; Стоянова, В. Беломорието под българско управление през Втората световна война. – В: Националното обединение, с. 103.
 - 2 Българското управление във Вардарска Македония (1941-1944). Съст.: А. Гребенаров, Н. Николова. Архивите говорят. Т. 63. С., 2012.
 - 3 Вж. материалите от конференцията: www.past.bg,
 - 4 <http://www.bghelsinki.org/bg/publikacii/obektiv/>
 - 5 Дичев, Б. За (не)спасените евреи или цената на дългото мълчание. – Обектив, бр. 206, януари 2013 (<http://www.bghelsinki.org/bg/publikacii/obektiv/borislav-dichev/2012-11/za-nespasenite-evrei-ili-cenata-na-dlgoto-mlchanie/>).

Депортацията на евреите от „новите земи“ и участието на българските власти в нея присъства осезателно в появилото се напоследък документално издание, посветено на Седми състав на Народния съд¹. В изданието са включени множество документи, разкриващи мерките на българските власти, както и дейността на конкретни личности по „вдигането“ и транспортирането на беломорските и македонските евреи. За съжаление от обширния му предговор отсъстват основни трудове по темата, като например публикациите на Лиляна Деянова, както и цялостната картина на „кухнята“ на конституирането на VII състав на Народния съд. Липсват и нужните коментари към някои от публикуваните материали, в които са изложени подвеждащи информации.

Друго издание, което показва известен напредък по отношение трактовката на интересувания ни проблем, е сборникът с материали от проведената в края на 2012 г. конференция в Софийския университет². В някои от текстовете отново срещаме настойчивите твърдения, че българската власт в „новите земи“ нямала установен характер и че „македонските и беломорските евреи са извън българската правна система“³, целящи оневиняването на българската страна. Същевременно при обсъждането на темата за депортацията в други текстове недвусмислено се говори за отговорността на българските власти⁴.

Депортацията на македонските и тракийските евреи е обект на внимание и за някои чужди автори, чиито изследвания се публикуват на българския език или в България. През 1952 г. Бениамин Ардити издава

-
- 1 VII състав на Народния съд. Едно забравено документално свидетелство за антисемитизма в България през 1941-1944 г. Съст.: Върбан Тодоров и Николай Поппетров. С.: Изток-Запад, 2013.
 - 2 Евреите в Източна Европа и Съветския съюз в годините на Втората световна война и Студената война (1939-1989). Съст.: К. Грозев, Р. Маринова-Христиди. С.: УИ Св. Климент Охридски, 2013.
 - 3 Колев, В. „Да бъдеш евреин“ в царството и в новите земи: исторически и юридически аспекти на проблема. – В: Евреите в Източна Европа, 97-104; Ташев, С. Българската администрация във Вардарска Македония през 1941-1944 г. и съдбата на еврейското население. – В: Евреите в Източна Европа, 114-134.
 - 4 Стоянова, В. България и евреите от присъединените територии през Втората световна война. – В: Евреите в Източна Европа, 105-113; Хаджийски, И. Депортацията на евреите от Беломорието, Вардарска Македония и Пиротско и спасяването на евреите от Дупница и Кюстендил. – В: Евреите в Източна Европа, 135-151; Шеалтиел, Ш. Българското еврейство между заплахата от унищожение и национално възраждане (1939-1949). – В: Евреите в Източна Европа, 36-58; Дичев, Б. Законодателната рамка на антисемитската политика в България през 1941-1943 г. – В: Евреите в Източна Европа, 87-96.

в Тел Авив на български език книга, носеща посвещението: „В памет на избитите евреи от Беломорието, Македония и Пирот“¹. Използвани са материалите, публикувани от Н. Гринберг през 1945 г., както и материали от Народния съд. Ардити настоява за ролята на Борис III на „спасител“ и обвинява за случилото се в „новите земи“ „садиста Белев“ и Германия. Депортацията е засегната в книга издадена през 1961 г. в Израел на български език от Натан Гринберг, който поставя акцента изцяло върху германската политика по отношение на евреите в България². Гринберг използва богата германска документация, която е достъпна в архива на Мемориала Яд Вашем. През 1991 г. се появява книгата на Нир Барух „Откупът. Цар Борис и съдбата на българските евреи“³, в която той защитава тезата, че българските евреи са спасени от лагерите на смъртта благодарение на натиска на масите, а вината за депортацията на евреите от Беломорието и Вардарска Македония е изцяло на Борис III. В главата под наслов „Кошмар в Тракия“ до българската читателска публика стига през 1999 г. и разказът за депортацията на тракийските и македонските евреи на израелския историк Михаел Бар-Зоар, който се базира на документацията, публикувана от Натан Гринберг⁴. В наситения с емоции текст на Бар-Зоар акцентът е поставен върху ролята на българската общественост и най-вече на Димитър Пешев. Темата за депортацията на евреите от Беломорието и Македония е разгледана в издадената през 1999 г. книга на италианския журналист Габриеле Нисим, посветена на Димитър Пешев⁵. Нисим настоява, че депортацията е извършена със съгласието на Филев и българския монарх, които са имали, според него, възможността, ако са желаели, да спрат влаковете на смъртта през двете седмици, в които те са били на българска територия. Много информа-

-
- 1 Ардити, Б. Ролята на цар Борис III при изселването на евреите от България. Тел Авив, 1952.
 - 2 Гринберг, Н. Хитлеристкият натиск за унищожаване на евреите от България. Тел Авив: Амал, 1961. От особен интерес е рецензията на книгата на Гринберг, публикувана в Израел като отделна брошура: Романо, А., Н. Леви. По кой път бяха спасени евреите в България? (Комунисти и ционисти) (По повод на книгата на Натан Гринберг „Хитлеристкият натиск за унищожаване на евреите от България“).
 - 3 Барух, Н. Откупът. Цар Борис и съдбата на българските евреи. С.: УИ Св. Климент Охридски, 1991.
 - 4 Бар-Зоар, М. Извън хватката на Хитлер. Героичното спасяване на българските евреи. С.: УИ Св. Климент Охридски, 2011.
 - 5 Нисим, Г. Човекът, който спря Хитлер. Историята на Димитър Пешев, спасил евреите на една нация. С.: Народно събрание на Република България, 1999.

ция по интересуващата ни тема предоставя трудът на френските историци Естер Бенбаса и Арон Родриг, посветен на сефарадските евреи на Балканите. Разказът за случилото се в „новите земи“ през март 1943 г. се базира основно на цитираните по-долу трудове на Фр. Чери и А. Матковски¹. Заслужават особено внимание аналогите, търсени от авторите между съдбата на „безотечествените“ евреи от Тракия и Македония и на отстъпените от Франция на Петен „чужди“ евреи. На депортацията на тракийските и македонските евреи е посветена една глава от публикуваната през 2007 г. от Издателството на БАН монография на руските изследователи Лариса Дубова и Георгий Чернявски, които използват богат документален материал от българските архивохранилища². През 2008 г. излиза от печат на български език книгата на израелския историк Шломо Шеалтиел³, съдържаща отделен параграф, посветен на депортацията на тракийските и македонските евреи. Изложението на събитията е обективно и се базира на богатата изворова база от документи от български архиви, от архива на Яд Вашем и мемоарна литература.

Без да се спирам подробно на голямата тема за ролята на училищната институция, тук ще се огранича да спомена само, че в учебниците след 1944 г. единствено през 1946 г. се споменава за депортираните 11 410 души, а през следващите години се говори само за „спасените“ евреи⁴. Темата за депортацията присъства бледо в учебника по история от 1993 г., в който се казва: „През месец март около 11 400 евреи от Тракия, Македония и Пирот са депортирани в Полша. Освен всичко друго това още веднъж доказва колко крехък е българският суверенитет и колко нездраво скрепени за българската държава са „новите територии“⁵.

Краткото ми изложение показва, че у нас съществуват два паралелни разказа за случилото се в началото на март 1943 г. – единият, който настоява за отговорността на българския монарх и управляващите среди, и другият, който отхвърля съучастието на българските власти в

-
- 1 Бенбаса, Е., А. Родриг. История на сефарадските евреи от Толедо до Солун. С.: Колибри, 2003, 340-349.
 - 2 Дубова, Л., Г. Чернявский. Опыт беды и выживания. С.: АИ Проф. Марин Дринов, 2007.
 - 3 Шеалтиел, Ш. От Родина към Отечество. Емиграция и нелегална имиграция от и през България в периода 1939-1949. С.: УИ Св. Климент Охридски, 2008.
 - 4 Deyanova, L. Postcommunist Negationism. – In: History and Memory, 137-138.
 - 5 История на България за гимназиалната степен на обучение на общообразователните и професионалните училища. Авторски колектив. Автор на частта С. Грънчаров. С.: Булвест, 2000, 453.

това престъпление. Цитираните заглавия дават основание да се твърди, че интересуващите се биха могли, ако желаят, да получат достатъчно пълна информация за конкретните факти, и нямаме основание да смятаме, че това е тема-табу. Тя обаче очевидно е сред темите, върху които, по думите на Марк Феро, е хвърлено свенливото було на „мълчанието“, закриващо „семейните тайни, каквито има всяка институция и всяка нация“¹. Сред част от историците продължава да доминира мнението, че Вардарска Македония и Беломорска Тракия са само присъединени и тези земи не може да се смятат за част от България; според други автори те само са формално присъединени и са всъщност под командването на германските политически и военни власти; тъй като евреите от Вардарска Македония и Тракия не били български граждани (за разлика от евреите в същинските територии на България), не е било възможно да се направи нищо за тяхното спасение. Проявява се тенденцията за оневиняване на българската страна с оправданието за „силния натиск отвън“, а също се изтъква аргументът за изискванията на „националните интереси“. Паралелно с техните публикации съществуват и другите цитирани тук, в които се настоява за отговорността на българските власти.

Разискването на проблемите, свързани с културата на паметта/спомнянето², се усложнява в случая и от обстоятелството, че тук се докосва и елемент от националния ни автостереотип. Заслужава да се подчертае, че през последните години някои изследвания допринесоха много за доближаването ни до историческите реалности, като документирано доказаха, че е трудно да се говори за „изконна българска толерантност“ и за пълно отсъствие на антиеврейски настроения у нас³.

-
- 1 Вж. за „мълчанията“ в историята и за вдигането на „мълчанието“ във Франция по темата за отговорността на френската страна за престъпленията срещу евреите през Втората световна война: Ferro, M. *L'histoire sous surveillance*. Paris: Calmann-Lévy, 1985, 60; Idem. *Les tabous de l'histoire*. Paris: NiL, 2002, p. 40 sq.; Wiewiorka, A. *Déportation et génocide. Entre la mémoire et l'oubli*. Paris: Hachette, «Pluriel», 2003.
 - 2 Вж. по този въпрос: Асман, Я. *Културната памет. Писменост, памет и политическа идентичност в ранните високоразвити култури*. С.: Планета3, 2001, 27-32.
 - 3 Тодорова, О. *Образът на „нечестивия“ еврей в българската книжнина от XVIII – началото на XIX век и във фолклора*. – *Български фолклор*, 1994, кн. 3; Същата. *Евреите в българската словесност от началото на XIX век до Освобождението*. – В: *Балкански идентичности в българската култура от модерната епоха (XIXXX век)*. С., 2001, 88-111; *Евреите по българските земи*. Анотирана библиография; *Социално наляво, национализъмът – напред*. Програмни и организационни документи на български авторитаристки националистически формации. Съст.: Н. Поппетров. С.: Гутенберг, 2009; Керен, Ц. *Еврейската*

Разказът за случилото се през март 1943 г. в присъединените от България територии присъства в редица публикации на чужди езици, посветени на съдбата на еврейството на Балканите. В издадената през 1948 г. в Солун книга от Михаел Молхо се съобщават сведения за депортираните от Беломорието евреи, като се внасят нови щрихи към картината на събитията. На базата на спомени на съвременници на събитията се говори за потъването на единия от четирите кораба, с които евреите са транспортирани от Ломското пристанище до Виена¹. Една от най-ранните публикации, в които присъства обширен и подробен разказ за съдбата на депортираните от българските власти евреи, е считаната за класическа книга на британския историк Джералд Райтлингер „Окончателното решение“². Трудът на Райтлингер, който е претърпял няколко издания на английски и на немски език, е базиран на достъпната тогава документация от Нюрнбергските процеси и съдържа не само подробности за случилото се с евреите през март 1943 г. в новоприсъединените от България територии, но и поставя въпроса за отговорността на българските власти³. Няколко години по-късно в Израел излизат от печат на английски език съхраняваните в българските архиви спомени на медицинската сестра Надежда Василева за престоя на беломорските евреи в Ломското пристанище⁴. Особено място сред публикациите, които посвещават внимание на депортацията на евреите от „новите земи“, е трудът на американския историк Раул Хилберг, опиращ се на документите от Нюрнбергските процеси, съхранявани днес в архива на

общност в Русчук. От периферията на Османската империя до столицата на Дунавския вилает 1788-1878. С.: УИ Св. Климент Охридски, 2009; Поппетров, Н. Българското общество и евреите (1879-1944): обща постановка. – Помощни исторически дисциплини, т. VII. Евразийски хоризонти: минало и настояще. Сборник в чест на проф. д. и. н. Валери Стоянов. С.: Институт за исторически изследвания – БАН, 2011, 280-301; Същият. Съдбата на еврейските общности в Казанлък и Стара Загора по време на Руско-турската война от 1877/1878 г. – Историческо бъдеще, 2007, 1-2, 202-218.

- 1 Molcho, M. In Memoriam. Hommage aux victimes juives des Nazis en Grèce. Vol. I. Salonica, 1948, 102-105.
- 2 Reitlinger, G. The Final Solution: The Attempt to Exterminate the Jews of Europe 1939-1945. London: Vallentine, Mitchell, 1953 (= Idem. Die Endlösung: Hitlers Versuch der Ausrottung der Juden Europas 1939-1945. Berlin, 1961). Благодаря горещо на Катерина Крушева, която ми осигури достъпа до тази и други основни публикации.
- 3 Reitlinger, G. The final Solution, 379-384.
- 4 Vasileva, N. On the Catastrophe of the Thracian Jews: Recollection. – Yad Vashem Studies on European Catastrophe and Resistance (Jerusalem), 3, 1959, 295-302. Спомените се пазят в ръкопис и в машинопис в ЦДА, ф. 1568К, оп. 1, а. е. 190.

германското Външно министерство¹. Това са документите, които разкриват преговорите между българските власти и германската страна около депортацията. Тези материали са публикувани в цитираното по-горе издание „Обречени и спасени“ и поради важността си са намерили място и в настоящото издание. Както сам подчертава авторът, неговото внимание е фокусирано не върху жертвите на престъплението, а главно върху носещите отговорността за него – монарха, правителството и Комисарството за еврейските въпроси.

Съдбата на македонските евреи е обект на изследването на османиста Александър Матковски, публикувано през 1962 г., което е базирано на богата документална база от тогавашните югославски архиви, а също и на български архиви². Авторът дава богата информация за еврейството в Македония до установяването на българска власт през април 1941 г. Спира се специално на действието на българското антиеврейско законодателство, на икономическото ограбване на евреите и на проблема с тяхното поданството. Изследването е публикувано и на английски език в Израел³.

От особен интерес за нас е публикуваното през 1966 г. изследване на германския историк Зигфрид Фаук⁴, посветено на българо-германските отношения през 1939-1944 г. и тяхното отражение върху българската политика спрямо евреите. На базата на германски архивни материали се проследява промяната, настъпила в края на 30-те години в статута на евреите в България в резултат на обвързването на България с Германия. Отразени са детайлно антиеврейските закони в България и мерките на българското правителство, подготвили депортацията на евреите от „новите земи“. Изнасят се подробни сведения за депортацията на македонските и беломорските евреи от българските власти, като авторът е убеден, че за България, макар и суверенна държава и въпреки отсъствието на български антисемитизъм подобен на този в Германия, присъединяването на „новите земи“ е трябвало да бъде компенсирано със следване на германските изисквания по еврейския въпрос.

1 Hilberg, R. The Destruction of the European Jews. Chicago: Quadrangle Books, 1961, 482-483.

2 Матковски, А. Трагедията на Евреите од Македонија. Скопје: Култура, 1962.

3 Matkovski, A. The Destruction of Macedonian Jewry in 1943. – Yad Vashem Studies, 3, 1959, 203-258.

4 Fauck, S. Das Deutsch-Bulgarische Verhältnis 1939-1944 und seine Rückwirkung auf die bulgarische Judenpolitik. – In: Gutachten des Instituts für Zeitgeschichte II. Stuttgart, 1966, 46-59.

Сред ранните публикации по тази проблематика е изследването на израелския историк Нисан Орен¹, което заслужава особено внимание поради доброто познаване от автора на българската история от XX век. Опирайки се на цитираните по-горе публикации на Н. Гринберг, Б. Ардити и А. Матковски, както и на други издания и извори, Орен изнася подробна информация за стъпките на българското правителство, подготвили нормативно депортацията на евреите от „новите земи“, както и за самата депортация. Орен подчертава, че извършителите на акцията са се опитали да отхвърлят отговорността от себе си с аргументите, че Тракия и Македония никога не са били формално присъединени, че евреите от тези земи не са били български поданици и че българското правителство е действало под натиск – аргументи, които се чуват и до днес от защитниците на тезата, че българските власти не носят отговорност за това престъпление.

Основополагащ труд по тази проблематика е монографията на американския българист Фредерик Чери², в която освен подробно изложение на фактологията, читателят намира и обосновани оценки за хора и събития. Книгата на Чери се базира на български и чужди архиви и периодика, както и на несъмнено познаване на цялостната научна продукция по темата. Тя съдържа подробно изложение за антисемитското законодателство, подготвило депортация, както и за конкретните брутални стъпки за нейното осъществяване. В труда на Чери е дадена изчерпателна информация за депортацията, за насилието, упражнено от представителите на българските власти над евреите, както и за злоупотребите с тяхното имущество. Авторът е категоричен в твърдението си, че отговорността за депортация на евреите от „новите земи“ лежи върху българските институции. Темата за депортацията присъства и в излязлата от печат през 1979 г. книга на американската изследователка Вики Тамир, посветена на българските евреи. Книгата се опира на богата литература и документални източници от България, Израел и пр. Основателно авторката насочва вниманието към стъпките на българските политици, подготвили депортацията, като отделя специално внимание на разговорите на Иван Попов с Рибентроп през 1941 г. В книгата са дадени

-
- 1 Oren, N. The Bulgarian Exception: a Reassessment of the Salvation of the Jewish Community. – Yad Vashem Studies, 8, 1968, 83-106.
 - 2 Chary, Fr. The Bulgarian Jews and the Final Solution 1940-1944. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1972, 191-129.

подробности около случилото се през март 1943 г. и се цитира споменатата по-горе информация на Михаел Молхо за потъването на един от корабите, превозващи евреите от Лом до Виена¹.

Депортацията на евреите от „новите земи“ е обект на внимание и за германския историк Ханс-Йоахим Хоппе, който издава през 1979 г. книгата „България – своенравният съюзник на Хитлер“². Авторът отразява сложния външнополитически контекст на събитията на Балканите, като подчертава силата на натиска от страна на Германия върху българските управляващи среди, но същевременно посочва и тежестта на решенията на българските власти. Съдбата на евреите в присъединените от България територии е обект на особен интерес за специалиста по проблемите на германската политика на Балканите през Втората световна война Хаген Флайшер³. Той внася в използваната изворова база множество непознати материали от германските архиви, допълващи картината на международния контекст на случилото се, като настоява, че като съюзник на Третия Райх правителството на Филов е разполагало със значително по-широк периметър на действие в сравнение с правителствата на окупираните държави. Опирайки се на германски източници, авторът подчертава експедитивността на българските власти, провели акцията по „вдигането“ на евреите от Беломорието. Флайшер коментира версията за потъването на един от корабите, превозващи беломорските евреи по Дунав⁴. Съдбата на евреите от „новите земи“ е обект на вниманието на германската историчка Анете Вайнке, която анализира документацията от следвоенните съдебни процеси и се спира специално на процеса във

-
- 1 Tamir, V. *Bulgaria and Her Jews: The History of a Dubious Symbiosis*. New York: Sepher-Hermon Press, 1979, p.195.
 - 2 Hoppe, H.-J. *Bulgarien – Hitlers eigenwilliger Verbündeter. Eine Fallstudie zur nationalsozialistischen Südosteuropapolitik*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1979, 137-138. Проследяване на конкретните факти: Idem. *Bulgarien*. – In: Benz, Wolfgang (Hg.). *Dimension des Völkermords. Die Zahl der jüdischen Opfer des Nationalsozialismus*, München, 1996, 274-310.
 - 3 Fleischer, H. *Im Kreuzschatten der Mächte: Griechenland 1941-1944. (Okkupation-Kollaboration-Resistance)*. Frankfurt/Bern/New York, 1986 (= Φλαίσερ, Χ. Στέμμα και σβάστικα, Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης, 1941-1944. Αθήνα: Παπαζήση, 2, 1995, 318; на Χ. Флайшер дължим и опита за библиографско описание на натрупания вече значителен брой публикации, свързани с Втората световна война и Гърция, в които присъства и темата за Холокоста: Greece in the 1940's. *Bibliographies by Hagen Fleischer & Steven Bowman*. John O. Iatrides (Ed.). Hanover and London: University Press of New England, 1981.
 - 4 Φλαίσερ, Χ. Στέμμα και σβάστικα, 318-319.

Франкфурт срещу нацистките дипломати. Разглеждайки „случая Бекерле“, Вайнке подробно излага и коментира фактите около депортацията на беломорските и македонските евреи и участието на българските власти в нея, като отчита натиска, упражняван от немска страна. Авторката представя и една убедителна градация на многопосочните фактори, допринесли за оцеляването на българските евреи¹. Сложният дипломатически и правно-политически контекст на събитията в новоприсъединените земи са обект и на вниманието на Бьорн Опфер². Богатата документална база, на която се опира изследването, позволява да се съди за възможностите, които са имали българските власти за самостоятелни решения относно съдбата на евреите в „новите земи“. Темата за депортацията на евреите от „новите земи“ присъства и в изследването на германския историк Йенс Хоппе, коментиращ нееднозначните отношения между българи и евреи³. От значение за изясняването на външнополитическите аспекти на интересувания ни проблем е и изданието, анализиращо ролята на германските дипломатически служби при иницирането на преследванията срещу евреите и по-специално на депортацията на евреите от присъединените от България територии⁴.

Много съществен принос за изясняване на фактологията около депортацията правят издателите на двутомен документален сборник Жамила Колономос и Вера Вескович от Скопие. Те публикуват документи от домашните архиви, разкриващи организацията и провеждането на акцията по „вдигането“ на евреите от Македония, както и списъци на еврейските общини⁵. Документално издание, в което темата за депорта-

-
- 1 Weinke, A. Die Verfolgung von NS-Tätern im geteilten Deutschland. Vergangenheitsbewältigungen 1949-1969 oder: Eine deutsch-deutsche Beziehungsgeschichte im Kalten Krieg. Paderborn, München, Wien, Zürich: Ferdinand Schöningh, 2002, 265-269.
 - 2 Opfer, B. Im Schatten des Krieges. Besatzung oder Anschluss-Befreiung oder Unterdrückung? Eine comparative Untersuchung über die bulgarische Herrschaft in Vardar-Makedonien 1915-1918 und 1941-1944. Reihe: Gesellschaft Südosteuropas 3. Münster: LiTVerlag, 2005.
 - 3 Hoppe, J. Juden als Feinde Bulgariens? Zur Politik gegenüber den bulgarischen Juden in der Zwischenkriegszeit. – In: Dittmar Dahlmann, Anke Hillbrenner (Hrsg.). Zwischen grossen Erwartungen und bösen Erwachen. Juden, Politik und Antisemitismus in Ost und Südosteuropa 1918-1945. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2007, 217-252.
 - 4 Conze, E., N. Frei, P. Hayes, M. Zimmermann. Das Amt und die Vergangenheit. Deutsche Diplomaten im Dritten Reich und in der Bundesrepublik unter Mitarbeit von Annette Weinke und Andrea Wiegeshoff. München: Blessing, 2010, 282-284.
 - 5 Колономос, Ж., В. Вескович-Вангели. Евреите во Македонија во Втората светска војна 1941/1945. Сборник на документи. Т. I – II. Скопје, 1986.

цията присъства, е публикуваният в Израел сборник с германски документи за Холокоста в Гърция. Освен за съдбата на евреите от българската зона, материалите дават информация и за отказа на българските власти за защитят арестуван в Солун евреин, български поданик¹. С акцент върху съдбата на евреите от Македония е двуезичното издание, осъществено през 2012 г. от Михаел Беренбаум². В него се изнасят множество подробности около депортацията и лагерите за унищожение, към които са отправени беломорските и македонските евреи.

Проблемите, свързани с Холокоста, навлязоха в изследователското поле на историците в Гърция през 90-те години на XX век³. На проведените научни форуми бяха съобщени подробности за депортацията на беломорските евреи, като особено внимание заслужават изнесените от Х. Флайшер сведения, почерпани от немски извори⁴. Беше направен опит за обвързване на темата за Холокоста с хода на събитията на фронта⁵. Холокостът присъства в изследването на гръцката историчка Ксантипи Кодзагеорги-Зимари, посветено на демографските промени в Източна Македония и Западна Тракия през 1941-1944 г.⁶ Същата авторка посвещава една глава на депортацията на евреите от Западна Тракия в издадената от нея през 2002 г. книга⁷. Изследването е базирано на български и гръцки архиви, периодика и обширна научна литература, което е позволило представянето на една много пълна и подробна картина на нормативната и логистична подготовка на акцията по „вдигането“ на евреите, както и на действията на българските административни и

- 1 German Foreign Office Documents on the Holocaust in Greece (1937-1944). Compiled, Translated and Annotated with an Introduction by I. Dublon-Knebel. Jerusalem: Tel Aviv University, 2007, p. 34, 319, 397.
- 2 Berenbaum, M. The Jews in Macedonia during WWII. Skopje [2012].
- 3 Varon-Vassard, O. L'intérêt pour les Juifs de Grèce. – *Historiein. A Review of the Past and Other Stories*, Vol. 1, 1999, 157-162; Μπενβενίστη, Ρ. Η ιστοριογραφία για το Ολοκαύτωμα στην Ελλάδα. Μια επισκόπηση. – *Σύγχρονα Θέματα*, тх. 76-77, 2001, 104-109.
- 4 Fleischer, H. Greek Jewry and Nazi Germany. The Holocaust and Its Antecedents. – In: Οι Εβραίοι στον Ελληνικό χώρο: ζητήματα ιστορίας στη μακρά διάρκεια. Πρακτικά του Α Συμποσίου ιστορίας, Θεσσαλονίκη, 23-24 Νοεμβρίου 1991. Αθήνα, 1995, 185-208.
- 5 Bowman, St. The Timing of the Deportation of the Jews. – *Македонία και Θράκη*, 1941-1944, Κατοχή-Αντίσταση Απελευθέρωση. Διεθνές Συνεδρίο. Θεσσαλονίκη, 1998, 231-234.
- 6 Kotzageorgi, X. Population Changes in Eastern Macedonia and in Thrace: the Legislative „Initiatives“ of the Bulgarian Authorities (1941-1944). – *Balkan Studies*, 1996, vol. 37, No 1, 143-147.
- 7 Η Βουλγαρική κατοχή στην Ανατολική Македонία και Θράκη 1941-1944. Επ. Χανθίππη Κοτζαγεώργη-Ζυμάρη. Θεσσαλονίκη, 2002, 155-168.

военни власти по депортацията на евреите от „новите земи“. Авторката не приема тезата, че отговорността за случилото се се пада единствено на монарха и правителството, а настоява, че планове за депортацията не остават пълна тайна и се осъществяват в атмосферата на мълчаливо съучастничество. Кратко изложение за случилото се в Западна Тракия през март 1943 г. намираме в най-новото издание на „История на Гърция“, дело на авторитетни историци. Частите от това издание, посветени на съдбата на гръцките евреи, са дело на гръцката историчка Гавриела Етмектсоглу и българския историк Бисер Петров¹. Всички изброени чуждестранни автори използват българската документация предимно чрез документалното издание на Натан Гринберг от 1945 г., а също се опират и на труда на Фредерик Чери.

Заслужава да бъде споменат проведеният през 2007 г. в Солун конгрес на тема „Холокостът на Балканите“. От българска страна участва Румяна Маринова-Христиди, която изнася доклад, съдържащ разказ за подготовката и осъществяването на депортацията от „новите земи“ със съдействието на българската администрация и полиция². Темата за депортацията и последвалото я разграбване на еврейското имущество присъства в изследователските проекти и научни срещи, инициирани от Дружеството за проучване на историята на евреите в Гърция³. Депортацията се засяга от двамата гръцки историци Вайос Калогриас и Стратос Дорданос, които обсъждат подробно българската политика в Източна Македония и Тракия през Втората световна война⁴. Картината на случилото се с евреите през март 1943 г. се обогатява от излезлите напоследък в Гърция изследвания, посветени на еврейските общини в Ксанти, Комотини и Серес, в които са привлечени архивни материали от еврейските общини, съхранявани в Мемориала Яд Вашем⁵. В Гърция бяха положени

1 Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Β' Παγκόσμιος πόλεμος 1940-1945. Κατοχή-Αντίσταση. Επιστημονική Επιμέλεια Χρήστος Χατζηιωσήφ. Γ' Τόμος. Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2007, 169, 184.

2 Μαρίνοβα-Χριστίδη, Ρ. Η Μεταχείριση των Εβραίων στη Βουλγαρία κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου Ευρωπαϊκή εξαίρεση; – In: Το Ολοκαύτωμα στα Βαλκάνια. Εκδ. Γ. Αντωνίου και άλλοι. Αθήνα: Επίκεντρο, 2011, 33-56.

3 За изследователските проекти в тйзи област вж: <http://histjews.blogspot.com/>

4 Kalogrias, V., S. Dardanos. Die bulgarische Okkupation in Ostmakedonien und Thrakien (1941-1944). – Südost-Forschungen (Oldenburg), Band 68, 2009, S. 414.

5 Ριτζαλέος, Β. Το τέλος των εβραϊκών κοινοτήτων στη Βουλγαρική ζώνη Κατοχής. – Χρονικά. Περιοδική έκδοση του Κεντρικού Ισραηλτικού Συμβουλίου Ελλάδος, 162, Ιούλιος-Αύγουστος, 1999, 3-7; Εξάρχου, Π. Οι εβραίοι στην Ξάνθη. (Ο κόσμος που χάθηκε αλλά δεν ξεχάστηκε). Ξάνθη, 2001; Παπαστράτης, Θ. Από τη Γκιουμουλτζίνα στην Τρεμπλίνκα... Ιστορία των Εβραίων της

усилия за съхраняването на спомени на съвременници и очевидци на събитията от 1943 г. В това отношение особено ценни са публикациите на Франгиски Абатзопулу, в които са поместени и спомени от депортацията на евреите от Западна Тракия¹. Заслужава също да се подчертае, че в Гърция през последните години се прави опит за едно по-реалистично разглеждане на проблема за антисемитизма в гръцкото общество, като в редица критични изследвания се подкопава митът за отсъствието на антиеврейски настроения при гърците². Темата за депортацията от Тракия и Македония присъства напълно периферно в новоизлязлата книга на Карина Лампса и Яков Сиби³. Но този труд е важен, тъй като в него се обсъжда болезнената и за България тема до каква степен е била известна съдбата на депортираните евреи. Опирайки се на класическия вече труд на Ричард Брайтман „Публичната тайна“⁴ и на новоиздирени данни, авторите подчертават, че от лятото на 1941 г. британските тайни служби са разполагали със сведения за масовите екзекуции на евреи в Съветския съюз, а от май 1942 г. вече добиват публичност и сведенията за новите методи за масово унищожение, практикувани от нацистите в Полша. Израз на нарасналия интерес към тази проблематика в Гърция е токущо появилият се превод на гръцки език на книгата на Натан Гринберг „Документи“ с предговор от историка Василис Ритзалеос⁵.

Особено място сред публикациите по темата за депортацията заема книгата на френския интелектуалец от български произход Цветан Тодоров „Крежкостта на доброто“⁶, която, за съжаление, не е преведена на български език. В нея присъстват разказът за депортацията с неговите

Κομοτηνής. Εάνθη, 2009; Βουρουτζίδης, Χ. Η Ισραηλιτική Κοινότητα Σερρών στα χρόνια προ του Ολοκαυτώματος. – Χρονικά, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος, 2010.

- 1 Αμπατζοπούλου, Φ. Το Ολοκαύτωμα στις μαρτυρίες των Ελλήνων Εβραίων. Αθήνα: Επίκεντρο, 2007.
- 2 Πατρίκιου, Α. „Να φύγουν“: οι Εβραίοι ως εχθροί της Νέας Ευρώπης στον κατοχικό Τύπο της Θεσσαλονίκης, 1941-43. – In: Αθέατες όψεις της ιστορίας. Κείμενα αφιερωμένα στον Γιάννη Γιανουλόπουλο, Αθήνα: Ασίνη, 2012, 245-259; Καραμπότ, Φ. Περί αλλοθρήσκων Εβραίων και ετερόδοξων Ευαγγελικών πολιτών στο ελληνικό κράτος το 19ο αιώνα. – In: Αθέατες., 211-226.
- 3 Λάμψα, Κ., Ι. Σίμπη. Η Διάσωση. Η σιωπή του κόσμου, η αντίσταση στο γκέτο και τα στρατόπεδα, οι Έλληνες Εβραίοι στα χρόνια της κατοχής. Αθήνα: ΚΑΠΟΝ, 2012.
- 4 Breitman, R. Official Secrets: What the Nazis Planned, What the British and Americans Knew. Hill and Wang, 1999.
- 5 Γκρίνπεργκ, Ν. Ντοκουμέντα. Εισαγωγή-επιστημονική επιμέλεια Βασίλης Ριτζαλέος. Μετάφραση Νικολέτα Ράλτσεβα. Καβάλα: Παρατηρητής της Θράκης, 2013.
- 6 Todorov, Tz. La fragilité du bien. Le sauvetage des juifs bulgares. Paris: Albin Michel, 1999.

трагични подробности, както и основните документи, имащи отношение към темата, преведени на френски език. Книгата на Цветан Тодоров е изключително ценна не само с богатата информация, но и поради дистанцираното, но и същевременно ангажирано осмисляне на факта за едновременното съществуване на доброто и злото и за очертаната перспектива „крехкото“ добро да надделее при мобилизация на гражданите.

* * *

Предложеното издание представлява корпус от документи, съхранявани в българските архиви и хвърлящи светлина върху депортацията от „новите земи“. На първо място, това е архивът на Комисарството за еврейските въпроси. Става дума за изключително богат по количество и информация фонд, който отразява не само дейността на тази институция, но и на цялата държава, както и на различни личности и институции по места.

Документирани са нормативната и логистичната подготовка, провеждането на акцията по депортацията, както и последвалото я разграбване на еврейското имущество. Освен практиките, от изворите ясно изплуват и преобладаващите идеологии, характери, манталитети. За съжаление, гигантският обем на документацията от този фонд не позволява цялостното ѝ публикуване и сме принудени да подберем представителни документи от нея. Освен тях се публикуват и материали от архивите на Министерския съвет, Министерството на вътрешните работи, Българската народна банка, Министерството на финансите, Министерството на външните работи, Дирекцията на полицията, Министерството на правосъдието, Светия синод, Седми състав на Народния съд и администрацията в „новите земи“ и др. В изданието са включени извадки от съхраняваните в архивите дневници на Богдан Филев и Никола Мушанов, които съдържат информация за събитията от м. март 1943 г. За по-пълно разбиране на случилото се включваме и някои правителствени нормативни актове, подготвили депортацията, както и записи от заседанията на XXV Обикновено народно събрание. Включени са някои документи, които вече са били публикувани в изброените по-горе издания, но те допринасят за създаването на по-цялостна картина на случилото се. Опитваме се да отдадем почит на депортираните евреи, като публикуваме пълни списъци на еврейските общини в „новите земи“ с техните рождени дати и професии. Вярваме, че по този начин ще помогнем на читателя зад цифрата 11 363 да си представи депортираните хора

с техните имена, биографии и съдби¹. Придържаме се към принципа да не прекращаваме хронологическите рамки на събитията, поради което не включваме спомени на свидетели. Нарушаваме този принцип единствено с публикуването на някои материали от Седми състав на Народния съд, датиращи от 1944 и 1945 г., тъй като те помагат да бъде очертан профилът на главните актьори и дават представа за епилога на събитията. Имайки предвид спецификата на материалите, свързани със съдебен процес, подбрахме единствено материали, които изнасят факти, потвърдени в съвременните на акцията по депортацията документи.

В процеса на работата възникнаха някои въпроси, свързани с установяването на достоверността на издирените и подготвени за публикация извори. Очерта се сериозният проблем: до каква степен могат да се използват материалите от Народния съд. Така например, при работа с архива на Седми състав на Народния съд историкът попада на показанията на А. Вагенщайн, според които депортацията на тракийските и македонските евреи е извършена от нацистките войници, което е в противоречие с твърденията му в цитирания по-горе негов текст. Оказа се, че в обвинителните речи са допуснати неточности при цитирането на дневника на Богдан Филов².

Друг особено показателен е и следният случай: при кръстосването на данните от архивите с тези от дневниците на Народното събрание се оказва, че липсват четири страници със записите от заседанието на 26 март 1943 г., деня, в който в Народното събрание се поставя на обсъждане въпросът за депортацията³. Възникнаха проблеми и във връзка с идентификацията на почерците на съставителите на някои от документите.

До този момент темата за депортацията е била обект на внимание предимно за историци, занимаващи се с политическата и дипломатическа история. Няма съмнение обаче, че предложеният изворов материал, би могъл да послужи за архив на едно изследване, прилагащо

1 За усилието на историците в световен план да бъдат назовани по име жертвите на насилието вж. Assmann, A. *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. München: C. H. Beck, 2006, 76-77.

2 ЦДА, ф. 1449, оп. 1, а. е. 185, л. 38-39; VII състав на Народния съд, с. 102, където важният с оглед на нашата тема разговор между Редар и Богдан Филов е представен като разговор между Филов и Борис III.

3 Случаят е подробно коментиран у: Данова, Н. Авторы, архиви, история: разчитайки губещите се следи на един текст. – В: Ани Гергова – живот с книжовни пристрастия. Съст.: К. Даскалова, И. Пенелов. С.: УИ Св. Климент Охридски, 2012, 258-265.

подхода на микроисторията. Възприемането на един подход, центриран върху индивидуалните характеристики, върху личните съдби и връзките между индивидите, би хвърлило нова светлина върху отношенията между жертвите, ексекуторите, хората вземащи решенията и свидетелите. Микроисторическият подход би допринесъл за изясняването на въпросите какво са могли да знаят в даден момент и на даден място представителите на различните групи. Той би помогнал да се разбере начинът, по който са били вкарвани в действие различните политики от мерките за идентификация и изключване до изпращането на смърт, както и връзките между различните йерархически ешелони и различните актьори, замесени в конкретната акция¹.

Силно се надяваме, че нашите сънародници, прочитайки тези зловещи страници от българската история, може би ще станат малко по-резервирани към националния ни автостереотип за „изконната толерантност на българите“, както и по-критични към твърдението за „съдбовната важност“ на териториалните придобивки, коствали загубването на човешината. Случилото се през март 1943 г. в Егейска Тракия и Вардарска Македония трябва да се опознае възможно най-точно и подробно, и то по никакъв начин не може да помрачи несъмнено светлия подвиг на Димитър Пешев и подкрепилиите го български граждани, а само би спомогнало да опознаем по-добре своето общество. Историографският преглед показва, че темата за депортацията не е нова нито за българската, нито за чуждата историография и че присъства в разгърнат вид в изследванията още от годините, последвали войната. Въпреки това обаче, протеклият у нас през последната година дебат по темата доказва необходимостта от повече информираност на обществото. Защото, както настоява големият унгарски мислител Ищван Бибо по повод на позицията на унгарското общество спрямо сходна мрачна страница от собствената история: „щом носим отговорност, то трябва да я погледнем очи в очи, без никакви увъртания, защото само така можем да се превърнем в зряла нация, само по този начин можем да сложим морала си в ред“²

1 За богатите възможности на този подход при изследване на проблемите, свързани с Холокоста вж. Mariot, N., C. Zalc. *Face à la persécution. 991 Juifs dans la guerre*. Paris, Odile Jacob, 2010. Pour une microhistoire de la Shoah, Le genre humain, sous la direction de Claire Zalc, Tal Bruttman, Ivan Ermakoff et Nicolas Mariot. Seuil, septembre 2012, Дълга благодарности на колегата Надеж Пагарю, която ми предостави тези най-нови публикации.

2 Бибо, И. Политика, морал, демокрация. Избрани студии 1942-1957. С.: Ерго, 2003, с. 198.

Публикувано в:
*Депортирането на евреите от Вардарска Македония,
Беломорска Тракия и Пирот (март 1943 г.). Документи от българските
архиви.
Съставителство и обща редакция: Надя Данова и Румен Аврамов
София, Обединени издатели, 2013, т. I, стр. 11-35
(Тук се помещава със съгласието на автора и издателите)*

Надя Христова Данова е родена на 03.03.1942 г. в гр. София. Завършва история в СУ „Св. Климент Охридски“ през 1964 г. През 1968 г. получава докторска степен, от 1980 г. е доцент, от 1995 – професор, доктор на историческите науки. Работи в Института за балканистика при БАН. Чете лекции в СУ „Св. Климент Охридски“ и НБУ. Автор е на книгите „Националният въпрос в гръцките политически програми през XIX век“ (1980), „Константин Георгиев Фотинов в културното и идейно-политическото развитие на Балканите през XIX век“ (1994), „История на Нова Гърция“ (съвместно с Апостолос Христукудис, 2003). Съставител и редактор на редица сборници като „Книга за българските хаджии“ (съвместно със С. Гюрова, 1985, 1995), „Представата за „Другия“ на Балканите“ (съвместно с В. Димова и М. Калицин, 1995), „Да мислим Другото – образи, стереотипи, кризи XVIII-XX век“ (съвместно с Р. Заимова, Н. Аретов, Н. Чернокожев, 2001), „Разночетенията на текста“ (съвместно с Б. Биолчев и В. Стефанов, 2003).

Коментари (1)

- 07-09-2013|Гост – историк

За тези които познават публикациите по проблема е видно че проф. Данова не е коректна а преднамерена. Това не бива и няма да остане без научен отговор. В интерес на България е да се разкрива безпристраст-

но историческата истина. Преди няколко дни Самуел Ардити посочи, че: “Една част от историците ви не работят в полза на България. Посланиците ви нямат исторически материал, за да обяснят това, което е познато като българско чудо”. Чудото – България да спаси своите евреи.

Израснахме с културата на необходимия враг

Автор: Златко Енев

Интервю на Таня Джоева

Г-н Енев, как изглежда протестираща България от Берлин? Симпатична и интелигентна? Объркана? Смущаващо хаотична?

Ами аз виждам същото, което, предполагам, виждате и вие: една България, разделена на минимум два различни протестиращи „лагера“: хората от *протеста* и онези от *контрапротеста*. За разлика от повечето мнения във Фейсбук и пресата, която чета, самият аз смятам, че хората от контрапротеста дават израз на едно автентично, а не някакво изфабрикувано от властимущите, положение на нещата. Искам да кажа, напълно възможно е тези конкретни хора, или поне ония, които виждаме по различните медии, да са дошли до София за по някой лев, кебапче и бира – за това не мога да съдя. Автентичното зад тяхната позиция обаче е това, че между София и останалата част от България има огромни различия (основаващи се на неравенство на шансовете, предполагам исторически обусловено). В конкретния случай това означава, че социалната база на реалния протест в България е безкрайно тъничка и че тя е концентрирана предимно в средите на софийските членове на средната класа (плюс още по-малки островчета от подобни хора, разпределени из по-големите провинциални градове – грубо казано, между сто и няколкостотин хиляди души).

Защо според вас протестите стигнаха до задънена улица? За-ради липсата на конкретни идеи за промяна?

Причината е културно-историческа и тя се състои в социалната база на протестите. Българската средна класа е изключително тънка. Мое-то мнение е, че средна класа традиционно почти не съществува в тази страна, с възможното изключение на онези 45 години, които днес се опитваме да преодолеем. Жалко е, че всичко, което изглежда успяхме да постигнем през тези двадесет и нещо години свобода, е едно завръщане

към онези форми на социално разделение, познати *отпреди* комунизма. Това е и реалната основа за всеобщата фрустрация.

Виждате ли автентично гражданско общество зад митингите?

До автентично гражданско общество ни е още малко далеч, отново поради липса на реална обществена група или прослойка, която да служи като негов носител. Радостно е, разбира се, че се появява ново поколение, което прави недвусмислена заявка да бъде по-различно от досегашните – по-цивилизовано, по-знаещо, по-европейско, по-ангажирано. Но неговите представители, излизащи на улиците, все още си остават ограничено малцинство.

Ако живеехте в България, вие за какво бихте излезли на площадите? И към какво от живота тук бихте били непримирим?

С кое да започна по-напред? (усмивка) Основното нещо, срещу което се боря, е историческата забрава. Инак съм напълно уверен, че трудностите на растежа ще бъдат преодоляни, може би дори по-скоро, отколкото повечето от нас са склонни да очакват. Но без разбиране за това кои точно са капаните на историческото ни наследство няма как да формираме истински свободно общество.

Протестът бе определен като протест не на гладните, както бе през февруари, а на образованите, младите, интелегентните. Каква е ролята на интелектуалеца в обществено-политическите отношения?

Ролята на индивидуалния интелектуалец е формулирана най-ясно от Сократ в прочутия диалог на Платон „Апология на Сократ“: това е човек, чиято задача е да поставя неудобни за цялото общество въпроси, чието предназначение пък е да се противопоставят на обществената забрава и естествената склонност на всяко общество да живее с митове, с измислени приказки за самото себе си, а не с реалности.

Успя ли в последните 23 години българският образован елит да бъде опозиция на властта?

Елитите? Самият аз не ги виждам, поне за момента. Това не означава, че не виждам отделни групи от хора, които се борят за същата демитологизация и модернизация на това общество, която в крайна сметка си желая и аз. Елитите, доколкото ги има, се състоят от хора приблизително на моята възраст, тоест такива, които са социализирани по времето на комунизма. Оттук и неспособността им като цяло да се разделят с не-

говата митология. Казвам това най-сериозно, тъй като митологията на комунизма – както и неговото най-опасно, най-трудно за преодоляване наследство – не е класово-партийна, както се приема от повечето хора. Тя е остро националистическа и в тази си форма продължава да живее в днешна България напълно ненакърнена.

Публикувахте отворено писмо до Милена Фучеджиева, участник в протестите. Какво ви провокира толкова остро?

Писмото ми до Милена няма нищо общо с нейното участие в протестите, което намирам за напълно легитимно. Онова, срещу което призовавам, е видът мислене, който тя представя и насърчава. Наричам го със сравнително нелицеприятната дума „пещерно“, което означава просто изпълнено с омраза към всевъзможни „исторически обусловени врагове“. Милена, както и аз, е дете на поколението, израснало с онова, което аз наричам „културата на необходимия враг“.

Все по-усилено, може би и заради избухналото недоволство, се заговори за острата липса на обединителна национална идея. Трябва ли ни и каква би могла да бъде тя?

Опасна фраза, поне от моя гледна точка. „Националната идея“, наричана още „национален идеал“, в България традиционно се свързва с наследството на Сан Стефано и Берлинския договор. Тя има два аспекта – външен и вътрешен – като и двата са донесли на България само и единствено катастрофи. Външният аспект на класическата ни „национална идея“ е Българската иредента – непрестанните мечти по „Велика България“ и всичко, свързано с тях. Вътрешната страна пък е криворазбраната идея за „бърза, догонваща модернизация“ (известното българско „постигане за двадесет и пет години...“), свързана с изключване от понятието за „българскост“ на всичко, което по някакъв начин би могло да бъде асоциирано с наследството на Османската империя, което пък на практика води до нейната демонизация и пълната инструментализация на образа ѝ, за целите на националната мобилизация. Това второ измерение на „идеала“ е свързано с непрестанни преследвания и опити за асимилация на различни български малцинства, най-вече мюсюлманските, от самото Освобождение, та чак до наши дни.

След това дълго въведение – един пределно кратък отговор: да, нужда от обединяваща идея, от идеал, безспорно има. Но защо е нужно тя непременно да бъде „национална“ особено във века на пост-националното европейско развитие? Не ни ли са достатъчни такива прости обе-

диняващи идеали като равенство на всички пред закона, *реално* върховенство на човешките права, без разлика на пол, етнически произход и пр.? Защо е нужно отново да мислим в категориите на един национализъм, който никога в историята ни не е водил до нещо добро?

Ако България се нуждае от промяна, откъде да започнем? От образованието, за да можем поне след години да разчитаме на поколение с ново мислене?

Отговорът на този въпрос може да бъде намерен най-лесно чрез изучаване на следвоенната история на трите държави-наследнички на националсоциалистическия режим: ГФР, ГДР и Австрия. Конкретните отговори идват от само себе си, след като човек види с какво са се сблъскали хората в тези страни в годините след войната. Тук става дума, разбира се, за едно напълно ново образование, или по-точно възпитание, при това колективно. И в основата на това превъзпитание стои идеята за осъзнаване на *собствената отговорност* за съществуването и добруването на предишното тоталитарно общество. Докато заемаме фалшивите пози на жертви или обвинители, ние нямаме шансове да се разделим с неговото реално наследство. Пътят минава, повтарям, през осъзнаването на собствената отговорност.

Имат ли основания богатите от Европейския съюз да се страхуват от българските емигранти? Вас смущава ли ви нещо в имиджа на българина в Германия?

Такъв имидж просто няма, и за добро, и за зло. Нас не ни познават под някакъв определен образ, България не фигурира в образното пространство на Европа. Отделните кампании, повдигани от време на време от отделни медийни групи, не променят с нищо базисния факт, че средният европеец не знае почти нищо за България и българите.

Наскоро бе публикувано писмо на писателя Георги Марков до колегата му Димитър Бочев от годините на емиграция. Писмото е впечатляващо, в него Георги Марков говори за „пробитата шапка на демокрацията“, за по-фините начини на манипулация в западните общества. Вие преживяхте ли свои разочарования в Берлин и кои са най-устойчивите митове, с които все още идеализираме Запада?

Не споделям песимизма на Марков. Самият аз вярвам твърдо в идеалите на гражданското общество и виждам множество възможности за борба в тяхно име, особено чрез шансовете, които ни дават новите тех-

нологии. Виждам в себе си човек, принадлежащ на поколение-късметлия, което не само надживя една от най-пагубните системи в историята на България и света, но дори има шансове да направи немалко за страната си. В интерес на истината ние сме първите – след поколението на Ботев и Каравелов – които разполагат с реални шансове да работят за страната си отвън. Това ме изпълва с огромен ентусиазъм.

Какво ви „дърпа“ към България, за да намирате ентусиазъм и да издавате електронното списание „Либерален преглед“?

От една страна – реална вяра в бъдещето и шансовете на тази страна. От друга – трезв реализъм, свързан с осъзнаването на факта, че това е задача, която изисква цели човешки животи. Не става бързо. Не става и бавно. Става само много, много бавно. Но това не е причина за отчаяние. Аз съм професионален оптимист.

Златко Енев е български писател и издател на „Либерален Преглед“. Досега в България е публикувал шест книги (трилогията за деца „Гората на призраците“ (2001–2005), романите за възрастни „Една седмица в рая“ (2004) и „Реквием за никого“ (2011), както и есеистичния сборник „Жегата като възплъщение на българското“ (2010).

Детските му книги са преведени на няколко езика, между които и китайски. Живее в Берлин заедно с двете си деца.

Коментари (27)

- 29-08-2013 | **Златко**

Оригиналният, малко по-подробен вариант на интервюто, което се появи тия дни във вестник „Преса“...

- 30-08-2013|**Стоименов /и/** – До Златко Филослов и обратно

Даже „Белия маж“ на баба ми не беше толкова кашав като сервираното ни загорено „интервю“. Но ти сънуваш уморено и няма да ме чуеш, филослове, че летиш като Пегас над полумъртвите си словосъчетания. Затова, прочети какво не си казал и ще разбереш гримасата на читателското безразличие. И не се цупи, само защото намираш, че това ти отива, „хер“ Енев.

- 01-09-2013|**Ирена Василева** – Република БГ

С оглед на горното интервю и много други противоречиви публикации във връзка с протестите в България, както и с либералната ориентация на изданието бих искала да посоча, че в България вече съществува съвсем нова ЛИБЕРАЛНА партия с идеи и политики, насочени предимно към удовлетворяване на исканията на протестиращите. И не защото те протестираат срещу определени политически практики, а защото това е същността на либерализма. Основателите на патрията НИКОГА не са членували в други партии, нито са подкрепяли такива по един или друг начин.

За интересуващите се: www.republica.bg

Успех, И. В.

- 01-09-2013|**Сесилия Теллалова**

Ново образование и превъзпитание, за да има позитивна промяна. Чудесна и правдива мисъл. И двете обаче изискват много добронамереност, време и интелектуален ресурс. Изискват образован елит, какъвто наистина още не е формиран. И – по-малко омраза към различния (различното мнение). Да прав сте, г-н Енев, че у нас съществува „всеобща фрустрация“. Тъжно, но факт. Вижте форумите (вкл. Стоименов по-горе) и ще извадите достатъчно данни за медицинско потвърждение на този факт. Може ли да бъде превъзпитан злият човек, комуто доставя удоволствие да наранява? Не зная.

- 02-09-2013|**Гост**

Към кое домоцадие трябва да причислим г-жа Теллалова? Към това на Константин ли? Ах, тия покаяници!

- 02-09-2013|**Сесилия Теллалова**

Господин/госпожо Гост, благодаря, че питате емоционално и ме причислявате към покаяните се. Покаянието е велика стъпка в живота на всеки.

Иначе – нямам нищо общо със семейството на Константин Теллалов. Макар и рядко срещана, тази фамилия съществува в България. Разбира се, съчетана с малкото ми име, не за първи път ми създава проблеми в общуването с другите, но... такъв е животът. Бъдете щастлив/а!

- 02-09-2013|**Комитата** – да разредем черните боички

Имам няколко съществени забележки към текста – Първо за съществуването на средна класа през 45-те години комунизъм. Увеличаването на градското население, купуването на посредствени жилища, телевизори, автомобили и тн. не създава автоматично средна класа, а само нейна имитация. Крепостният селянин и свободният фермер водят подобен начин на живот, дори в частни случаи първият може да е по-заможен от втория, но това не ги изравнява.

Синоним на средна класа е буржоазията. Дума, излишно натоварена със страшно много негативни смисли за тези, които са ходили на училище по времето на комунизма. А комунизмът, като същност, като мисия, се опитваше да изкорени всичко буржоазно и най-вече градското свободолюбие и независимост.

Второ, средна класа съществува и извън София, но извън София тя е в капан, защото работните места, бизнесите, че дори и личната сигурност не са функция на държавата, която отдавна се е оттеглила от голям брой от задълженията си, а на местни феодали (интересно противопоставяне буржоазия-феодали, нали;)), затова и тя съчувства на протестите, но все още не смята за безопасно или ефективно включването си в тях.

Трето, протестите не са свършили и август беше просто лятно интермецо на това, което ни очаква есенес.

Напълно съм съгласен с разсъжденията за Германия и Австрия като модел за справяне с тоталитарното наследство. Не знам дали ви е по силите да превеждате материали по темата, но немският опит е слабо познат у нас и дори да има нещо преведено, не е много популяризиран.

Съдбата на досиетата, партийните функционери, служителите на ДС, военните... за съжаление, ние изпуснахме твърде много време в България и поне по отношение на бившите служители на ДС нещата може би са

необратими като политическо решение, и там ще трябва да се работи с методи за борба с организираната престъпност...

- 02-09-2013|**Комитата** – и най-важното

И най-важното, което неясно защо не е във фокуса в България – всички престъпления на комунистическия режим трябва да бъдат осветени, осмислени и доколкото е възможно – поправени.

- 02-09-2013|**Златко**

Отлични коментари, благодаря!

Самият аз също не смятам соц-времето за какъвто и да е модел по отношение на създаването на средна класа. Фактът, който се опитвам да опиша, е по-скоро субективен (моля за извинение, че в краткото изречение по-горе го представям като нещо обективно): става дума за **усещането за равенство**, с което израснахме всички, и което аз считам за един от изключително важните компоненти на собственото си себепреживяване. Добър или лош, соцът ни избави от най-тежките комплекси на обществата преди или след него: да се чувстваш човек „втора ръка“, да завиждаш ужасно на „богатските копелета“, да нямаш същите шансове за образование, достъп до култура и пр. Искам да кажа, за мен е безспорно, че в по-голяма или по-малка степен всички бяхме **еднакво бедни** – включително (и от моя гледна точка решаващо) и откъм достъпа до световната култура. Напълно е възможно това да е просто лична заблуда, идееща от провинциалното ми детство, в което нямаше богаташки копелета, каквито може би е имало в по-големите градове и в София. Вярно е също, че в първите една-две години в София колегите ми, идещи от по-големи градове, водеха доста учебийно в неща като обща култура и езикова подготовка (самият аз научих западните езици, които владеея, едва по време на следването си, докато те вече идваха да учат с далеч по-добри образования от езикови гимназии и пр.) Така че разлики безспорно е имало, но самият аз никога не съм ги изживявал като класови, като един вид „стъклен таван“, през който човек не може никога да пробие. Може би това се дължи на факта, че никога, абсолютно никога!, не съм свързвал каквито и да е амбиции с постигане на кариера или нещо подобно в България. Манастирът е тесен за душата не само на едного – това кой както иска, така да си го възприема...

Наскоро един познат ми подхвърли идеята, че оценките ми се основават на класов произход – в смисъл, че съм момче-парий (за разлика от са-

мия него, който вероятно вижда себе си като един вид българска „аристокрация“, защото баща му на времето е бил някакъв вид началник, не ме питайте какъв точно). Като оставим настрана глупостта и суетата човешка, собствено обективното съдържание на едно такова твърдение ми се вижда силно преувеличено: България не познава такова нещо като „аристокрация“, в която и да било част от по-новата си история, и това е един от най-базисните факти, определящи битието на всеки от нас. За добро или зло, всички ние идваме от общество без солидни класови разделения. Откак я има нова България, тя представлява море от градска и селска (полу-)беднота, плюс слабо видими островчета от „богатство“, което (при това) може да се определи като такова единствено в локалния контекст.

Всичко това обаче не може да промени в каквато и да било степен базисния факт, че цялата нова история на България се определя винаги и само от едно и също обстоятелство: принципната липса на средна класа (ако някой предпочита думата „буржоазия“, нека избере нея, но за мен това са две различни неща, тъй като буржоазията, особено в нейния дребен градски вариант е всичко друго, но не и динамичната, непрестанно търсеща поле и мегдан за изява група – политическа, икономическа и културна – с която самият аз свързвам това понятие). Като се започне с Априлското въстание и се свърши с последните протести от 2013, основният проблем на България е винаги един и същ: липса на група-носител, липса на обществена сила, която да застане зад желанието за промяна, да го насърчи, оглави и доведе до успех. Откак може да се говори за българска нация, тоест от около сто и петдесет години насам, това положение си остава непроменено, което е и основното обяснение за факта на непроменимостта на мястото на България в световния културен и политически контекст през цялото това време. Без средна класа няма прогрес, факт. Още по-малко днес, когато такава гигантска част от формите на прогреса са свързани с директни изисквания към определен вид ноухау (не само техническо, но и общо културно) – нещо, което от край време си е било приоритет на добре образованите и добре обезпечени, но същевременно и жадни за успех, признание и социална мобилност хора, за разлика от класическата аристокрация, която си е, преди всичко, една доволна от съществуването си и спяваща прогреса прослойка (или класа).

Стига толкова, че времето хвърчи. Що се отнася до примерите с немскоезичния следвоенен свят, те са развити до някаква степен в ето този текст. От дълго време насам работя върху нещо значително по-мощно

и задължаващо, но то няма да стане скоро, иска прекалено много работа. Така че засега си остава само това...

Преработването на миналото – България, 2013

- 02-09-2013|**Пратеник**

Златко наистина е един добър пример за противоречивостта и объркаността на интелектуалната група, към която той принадлежи (с или без да осъзнава това). Типично за подобни интелектуални формирования е синхронното заемане на напълно противоречащи си позиции. Например, Златко декларативно е много против „културата на необходимия враг“ – и в същото време самият той при всеки повод (а най-често и без повод) повтаря своята теза за това как всичко „националистическо“ (което включва и „националната идея“, но за Златко с особена сила и „националистическата митология“) било донесло на България „само и единствено катастрофи“ – т. е. това е неговият абсолютен „враг“, от който той сам така и не успява да се отърве в мисленето си.

- 02-09-2013|**Златко**

О, и други врагове имам: Глупостта. Суетата. Комплексираното, компенсаторно поведение и говорене. Дребнотемиято. Безхарактерността...

Ако започна да ги изреждам всичките, място няма да остане дори и в тоя виртуален форум.

Виж, Любомир Сирков не е враг. Вярно, дребен, заядлив и понякога силно неприятен човек, но все пак човек.

- 02-09-2013|**Златко**

А, докато не съм забравил: за хората, които се интересуват от темата за преработването на миналото, тук една (потенциално) много важна информация.

През месец октомври 2014 (съжалявам, по-рано не може) в София ще се проведе конференция на тема: **„Начини за преработване на миналото. България и поуките от най-новата европейска история“**, с подкрепата на Гьоте институт – София, и Българския хелзинкски комитет. Моя милост е един от организаторите (заедно с госпожа Юлиана Методиева от БХК). Ако не ни мине котка път, надявам се да пораздрусаме малко плесенясалите нашенски духовни и всякакви вилаети. Ако пък не... Здраве, какво друго ни остава.

- 02-09-2013|**Комитата** – нещо пропуснато

Благодаря за линка, прочетох с огромен интерес и имам забележки, надявам се конструктивни;)

1. Няма как да преминем през катарзиса около Възродителния процес без добро осветяване и осмисляне на „македонизирането“ в Пиринска Македония. Най-малкото, за да получи етническото мнозинство представа, че става дума наистина за нов философско–морален етап, за истинско осмисляне на миналото, а не за поредната национална катастрофа.

2. А горното няма как да се случи без осмисляне и квалифициране на влиянието на СССР и Русия в България след революцията от 1917г., което е решаващо не само за чисто политическото развитие и конкретни исторически факти, но и за чисто идейно влияние.

Това може да прилича на прехвърляне в по-удобната позиция на „жертва“, като в случая в Австрия, но също отстраняването на този дискурс от анализа е невъзможно, най-малкото за да се убедят добронамерените участници, че това е израз на справедливост, а не на реванш. Тоест, трябва да бъде претеглено (най-трудната операция) докъде стига жертвата и откъде започва вината.

Благодаря за линка!

- 02-09-2013|**Златко**

По тези неща също имаме материали, при това силно професионални. Не са част от същия текст, поради липсата на съответни познания при самия мен, но пък са написани от един от най-добрите ни млади историци – Чавдар Маринов.

От „интернационализъм“ към национализъм - част 1

Интересно е и това тук:

Общи герои, отделни претенции: ВМРО между Македония и България

А че темата е повече от сложна и превратна, и че нито аз, нито някой друг тук очаква окончателни истини и просветления... Какво да говорим?

- 02-09-2013|**елементарно, уотсън**

Как да познаем един човек кога я търси тая истина, дето всички сме се вторачили в нейното име с голяма страст и величество.

Кога първо през себе си я прекарва, кога първо на себе си е намерил косура и на себе си приписва слабости и глупости.

- 03-09-2013|**Пратеник**

А по-въпроса за „средната класа“ – докато тук Златко и Комитата тъй високо-аргументирано спорят ама имало я е изобщо тази прословута „класа“ в България (ако не точно днес, то поне в някакъв минал период), то в същото време сред по-широките умове по света вече се е получило разбирането, че „средната класа“ сама по себе си вече просто няма онова значение, което традиционно ѝ се приписва.

Справка: вижте в сайта на сп. „Foreign policy“ статията „The Myth of the Middle Class“ от Charles Kenny (September 19, 2011) – в която основният извод е: „Най-насърчаваната по света демографска група вече не е нито икономически по-продуктивна, нито по-граждански мислеща, в сравнение с всяка друга“.

- 03-09-2013|**Златко**

Сирков, понякога наистина се чудя дали да разговарям с теб или да взема да ти изпея „Зайченцето бяло“... Кое то само по себе си не е чак толкова важно. Много по-важен ми се струва въпроса кой, а джеба, е толкова луд да ти плаща заплата в тоя прословут център. И още, ако и другите хора там са като теб, то какви изводи да си прави човек по отношение на всичките тия социологически фирми, които „работят“ в България.

„Вижте каква статия намерих!“

Аз пък намерих статия за пророчествата на баба Ванга...

Впрочем, да не губим повече време в празни приказки. За да има поне някаква полза от този тук коментар, ето една подбрана библиография по въпроса за съвременните класови теории – за ония, които биха искали да научат нещичко по темата.

Bell, D. (1973): *The coming of Post-Industrial Society*. New York. Basic Books.

Boltanski, J. (1987): *The Marking of a Class. Cadres in French society*. Cambridge University Press.

Bourdieu, P. (1986): *Distinction. A social Critique of the Judgement of Taste*. Routledge and Kegan Paul, London.

Edgell, S. (1993): *Class*. Routledge, London.

Esping-Andersen, Gosta (1993): Post-industrial Class Structures: An Analytical Framework. In: Esping-Andersen, Gosta (ed.): Changing Classes. Stratification and Mobility in Post-industrial Societies. SAGE, London.

Giddens, A. (1975): The Class Structure of Advanced Societies. New York Harper Collins

Goldthorpe, J. H. (1982): On the service class, its formation and future. In: A. Giddens-Mackenzie (eds.): Social Class and the Division of Labour. Cambridge University Press, Cambridge.

Goldthorpe, J. H. (1987): Social Mobility and Class Structure in Modern Britain, Oxford Clarendon Press.

Gouldner, A. (1970): the Future of Intellectuals and the Rise of the New Class. Macmillan, London.

Haralambos, M. – Holborn, M. (1991): Sociology. Themes and Perspectives. Collins, London.

Mills, C. W. (1951): White Collar. The American Middle Classes. New York, Oxford

Parkin, F. (1979): Marxism and Class Theory: A Bourgeoisie Critique. London

Savage, M. – J. Barlow, J. – Dickens, P. – Fielding, T. (1992): Property, Bureaucracy and Culture. Middle Class Formation in Contemporary Britain. Routledge, London.

Scott, J. (1991): Who rules Britain? Cambridge. Polity Press.

Wright, E. O. (1985): Classes. Verso, New York.

Wright, E. O. – Martin, B. (1987): The transformation of the American class structure 1960-1980. American Journal of Sociology No. 93.

- 03-09-2013|**Пратеник**

Златко, смешен е начинът, по който се опитваш да разговаряш с хората, независимо кой ти е насреща.

Само ще ти припомня, че огромната част от твоето собствено издание се състои именно от публикации в същия дух: „Вижте каква статия намерих!“ – а при тебе дори е и не само „намерих“, но и „вижте, аз я дори преведох, и дори ви я предоставям да си я четете безплатно...“

Не че това само по себе си е нещо лошо – но поне да се беше погледнал първо ти сам какво правиш, пък после вече да търсиш кусури на останалите...

• 03-09-2013|**Златко**

По този въпрос, Сирков, не мога да ти кажа нищо повече, освен да те препратя към една прелюбопитна и силно поучителна случка из живота на Найдено Геров, в която – инак тъй заслужилият и достолепен радетел за българщината – ни се представя в светлина, която от днешна гледна точка е малко нещо срамна.

Малко след като е получил новината за залавянето и осъждането на Васил Левски, Найдено Геров, който по онова време е руски консул в Пловдив, пише до граф Николай Павлович Игнатиев следното:

Цитат:

Всичко това е работа на бившия дякон Васил Левски от Карлово, който през последните 3-4 години е пътувал из България, проповядвайки, че там уж съществувал някакъв си революционен комитет, подготвящ освобождението на българите, и е излъгал мнозина да му се подведат

Та, отново, Сирков: нито аз съм Левски, нито пък ти – Найдено Геров – но пък удивителната слепота на мнозинството български хора, пък били те и „просветени“, по отношение на неща като някакви си там „освободителни каузи“ или други подобни вятърничави работи, изглежда да си остава непроменена от тогава, та чак до наши дни.

Ей го и тук, съвременният „просветен българин“, който гледа как някой там се блъска за някаква си там „вятърничава работа“, почесва се умно по врата и казва, на всеослушание:

„Простотии!“

Тъй. Нека Господ ни съди и двамата, Сирков. За щастие времената се менят, та поне няма опасност някой мен да ме обеси или пък ти да останеш в историята българска, та дори и само като вечен отрицател на всичко, що се опитва да побутва и мърда нещата с по една йотичка напред.

Здрави да сме всички.

• 03-09-2013|**елементарно, уотсън**

Пратеник, ще е интересно, поне за тебе, ти лично какви косури си намиращ, защото забелязвам, че тези тука недоволни се отличават с това, че никога не се връщат назад, няма колебания, нама – за това не се бях замислял.

Един човек кога иска да разумява истината става внимателен, дори плах в заключенията си, защото си спомня колко пъти е пропуснал да се постави на мястото на другия.

Аман от дебели глави.

- 03-09-2013|**елементарно, уотсън**

Пратеник, в цитираната от теб статия пише – средната класа „вече не е“, както е била откога. Ти как мислиш, защо. Може би, защото се стопява, може би това е плашещо, защото тази класа, която се отличава, поне в моите представи с това, че желае да отглежда децата си в мир и добруване я няма или някой иска да омаловажи нейната роля.

Е, ти какви изводи си правиш от сензационното си откритие, че средната класа „вече не е“.

- 03-09-2013|**Пратеник**

Отговарям на този, който ми задава въпрос по-горе („ти какви изводи си правиш от сензационното си откритие, че средната класа „вече не е““?).

Става въпрос за нещо наистина елементарно: да се съобразяваме с реалността. А реалността, както показва въпросната статия (която се позовава на сериозни изследвания, има и линкове към тях) вече се е променила: „средната класа“ (както впрочем и доста други неща в нашия живот) просто вече не е това, което някога (може би) е била... Т.е. не трябва да си правим илюзии. Съжалявам, ако за някого това е тъжно или дори трагично, но е факт: „средна класа“ не че „няма“ – има я, не е изчезнала, не е загинала, не е изстребена – но тя вече не върши това, което по навик някои очакват от нея. (Т.е., както се казва в статията, тя „нито е по-продуктивна, нито е по-граждански мислеща, в сравнение с други демографски групи“)

Това е, накратко, съдържанието на посочената от мен статия.

А личното ми мнение, което се е формирало на основата не само на тази статия, е: самото клише за „средната класа“ си беше фалшиво още от самото начало. Когато дефинираш една група хора по този начин – като „средна“ по отношение на две други групи – ти на практика не задаваш никаква смислена обществена перспектива за тази група. „Не сме от богатите, ама не сме и от бедните“ – само по себе си това не те прави по-добър с нещо нито от едните, нито от другите. „Средната класа“

май просто се превърна в „посредствената класа“. Изследвания в САЩ показват, че дребният бизнес там нито е особено предприемчив, нито особено иновативен – нито показва някакво видимо желание да „расте“ и да се „развива“ – а просто се занимава с предоставяне на една вече съществуваща услуга на една вече съществуваща клиента, и нищо повече.

Традиционните уж характерни за „средната класа“ ценности (като „инвестиране в образование“ и „привързаност към политическите права“) вече са станали „типични“ за толкова широки кръгове от населението, включително и в като цяло много бедни страни, че каквато и дефиниция за „средна класа“ да бъде приложена, пак споделящите тези ценности излизат много извън обхвата на „средната класа“.

Само от популистски съображения за политиките в някои страни наистина има смисъл да говорят за „средна класа“ – става въпрос за страни, в които 80-90% от населението се самоопределя като „средна класа“ – само в такива страни, и само от чисто партийно-политическа гледна точка, има смисъл да се набляга на понятието „средна класа“.

- 03-09-2013|Златко

За протокола: показателно за СОБСТВЕНАТА интелигентност, но в никакъв случай не и за околния свят е, когато човек започне да прави генерални заключения въз основа на очевидно недостатъчна информация, какъвто е случаят тук (прочетох една статия – и вече всичко ми е ясно и за средна класа, и всичко). Достатъчно е човек само да разгърне, без да чете в подробности, само някое от по-сериозните съвременни изследвания по темата, като например това тук:

Changing Classes: Stratification and Mobility in Post-Industrial Societies

за да се убеди сам до каква степен заключенията по тази свръх-сложна и оспорвана тема са зависими от почти необозримо количество сравнителни данни (в случая например са използвани големи масиви от статистически данни от САЩ, Англия, Канада, Германия, Норвегия и Швеция). И заключенията си остават въпреки това силно оспорими.

Специфичното в случая е не толкова непукистката сигурност в някакви „познания“ от страна на Сирков (след толкова години на подобни изцепки тук вече едва ли има по-редовен посетител на форума, който да се удивява на подобни неща), колкото елементарния въпрос: кой всъщ-

ност плаща заплати на подобни некадърници? Кой е толкова богат, та да може да си позволи да хвърля пари на вятъра по такъв откровено лудешки начин? И още: тая страна вярно толкова ли е закъсала не само откъм средства, ами и откъм най-прост, здрав човешки разум, та не е в състояние да разграничи откровената глупост от, примерно, някаква посредствена интелигентност?

Но за какво ли да говорим, след като добрият Сирков си остава напълно уверен, че логиката му е необорима: аз предлагам статийка, ти също предлагаш статийки – къде тогава е разликата помежду ни?

То вярно, като си помисли човек, по силата на тази логика няма разлика и, да речем, между бай Ганьо и Левски – и двамата, като погледнеш така, вършат едно и също – мотаят се насам-натам и предлагат на хората работи, от които те май нямат особена нужда: единият – мускалите с розово масло, а другият – разни откачени идеи за свобода и прочие, от които най-много къщите им да подпалят. Няма разлика също и, да речем, между една вратовръзка и бесилка – все едно и също нещо: парче тъкан с клуп накрая.

При малко повече усилия човек може да разшири редицата примери до безкрайност: пожарогасител и спрей с пяна за бръснене, фойерверк и ракета-носител, обикновен стол и електрически, you name it... Навсякъде едно и също нещо, стига в основата да може да се издири някаква, пък била тя и възможно най-налудничавата, аналогия. Кой ти го е еня за влагане на мисъл или някакъв опит за постигане на поне мъъничко здрав човешки разум.

Но казали са хората отдавна: не е луд който изяжда пет зелника, луд е онзи, който му ги плаща.

- 04-09-2013 | **елементарно, уотсън**

Тая „средна класа“ прябва да ти е направила нещо много лошо, „пратеник“, та си се захванал с нейното унищожение. Споко, това са само условности. Англичаните си имат дори много забавното разслоение – „upper middle class“...

Моето лично твърдоглаво мнение е че, ако обществото ни се раздели само на долна и горна граница нещо ще избухне.

- 04-09-2013|**елементарно, уотсън**

Тука имаше преди време една дискусия важно ли е да се знае кой плаща проучването, статията, масрафа. От твоята статия лъха като да е платена с някои корпоративни пари. (

Какво проникновение – средният бизнес не бил по-иновативен от „другите“. Стига бе, сигурно не могат да извадят няколко милиона за иновации. Това е новина. Има и понятия като гъвкав, грижовен към човечеството?

Отговаряш ми, но аз те съветвам да си задаваш въпроси.

- 04-09-2013|**Пратеник**

Най-хубавото доказателство за това колко напразни са усилията на Златко да проповядва и разяснява някакви неща тук е именно ... поведението на собствените му читатели. Казвам това с най-голямата възможна доброжелателност – защото аз наистина искам да помогна на Златко да се ориентира какво точно той сам прави – и за кого точно го прави. Двата коментара на „елементарно, уотсън“ по-горе достатъчно добре илюстрират как дори хората, които уж са на едно мнение със Златко поне по някои въпроси, често напълно не разбират какво пише той – и защо. Достатъчно е човек да види как коментаторът „елементарно, уотсън“ се впечатлява от израза „upper middle class“, за да стане кристално ясно, че този човек не е чел нищо от онова, което Златко по-горе се старае да препоръча като полезно и нужно четиво по темата „средна класа“...

Да, разбира се, както и Златко отбелязва, нещата са СЛОЖНИ. Или, казано по Златковски, „заключенията по тази свръх-сложна и оспорвана тема са зависими от почти необозримо количество сравнителни данни“. Това е така, никой не го отрича – но тъй като никой от тук коментиращите не е в състояние точно тук и точно сега да се занимава с такива количества данни (а аз и не видях по-горе Комитата и Златко, когато засегнаха този въпрос, да са ползвали каквито и да било „данни“), за да се получи все пак някакъв сравнително смислен разговор, се налага всички да си служим с известни „приближения“. Това се подразбира от самата ситуация, в която се намираме (коментираме в Интернет под дадена публикация)

И това направих и аз, когато написах по-горе, че:

„Само от популистки съображения за политиките в някои страни наистина има смисъл да говорят за „средна класа“ – става въпрос за страни, в които 80-90% от населението се самоопределя като „средна

класа“ – само в такива страни, и само от чисто партийно-политическа гледна точка, има смисъл да се набляга на понятието „средна класа“.

И всъщност Златко, посочвайки нуждата от ползване на „почти необозримо количество сравнителни данни“, на практика потвърждава точно това:

да се говори за „средна класа“ ей така, въобще, е напълно безсмислено – ако не си подкрепиш твърденията със съответните данни (а ако наистина си послужиш с „почти необозримо количество сравнителни данни“, то тези данни, разбира се, ще се отнасят до много и различни по-фини подразделения на излишно обобщаващото понятие „средна класа“ – с което отново стигаме до напълно логичния извод, че в този си масово възприет вид, без необходимата конкретизация, понятието „средна класа“ вече може да служи само за някакви най-елементарни политически лозунги и заклинания, но не и за нещо по-смислено).

(А за „елементарно, уотсън“ специално ще поясня: използваното още преди повече от 100 години от тогавашните „социал-демократи“ понятие „производящи слоеве“ дори днес носи в себе си много по-голям смисъл, в сравнение с днес вече изтърканото от употреба клише за „средна класа“ ...)

- 05-09-2013 | **елементарно, уотсън**

Взимаме Уотсън, елементарния и го правим доказателство за хиляда други. Показателно, пратеник.

По пълнолуние

Автор: Мими Михайлова

Тази бяла луна, дето гнезди в тополата, я познавам не от един живот: имаше я в безсънните ми вечери, огряваше детските ми страхове, беше изпуснатата монета на пътя от Стопанина... Беше обичата на красивата циганка, която познаваше линията на живота; беше калайдисаното дъно на тавата, окачена до лястовичето гнездо; беше валмото дим над лулата на баба...

Стояхме двете Марии на малките дървени столчета наред с лятото между къщата и мелницата и чистехме зърната боб от шушулките. Баба с мек глас ми говореше, както се разказват приказките, небивали случки, които трябваше да запомням и да си ги повтарям, като се приспивах сама. Докато аз се унасях, старата Мария обикаляше край задрямалата снага на Марица и събуждаше със стъпките си маранята и мириса на бъз и бучиниш. Тогава – разказваше ми тя – можела да реше косите на реката, а през нощта го правели само самодивите. Подреждала по краищата бялото подрумиче, дето има листа като мъхеста детска бузка и цвят от слънчева коронка. После слагала на гърдите на реката водната лилия. Целувала я и оставяла водата да събира сили за своя жених. А на мен донасяше оттам венче от подрумиче и следобедите аз – принцесата на полето, тичах с децата.

„Като изгрее бялата луна, всяка жена – продължаваше баба, – само веднъж през живота си, може да отиде до змейовата дупка край големия завой, където върбалак и драки, гъсто сплетени над тинята, пазят пътя до мястото. Оттам най-знатните момичета, стиснали със зъби пендар, дето през деня висят на гърдите им, носят през нощта мълчаната вода. С тази вода после те лекуват всичко.“ Баба беше такава мома. Знаеше как да говори на водата, за да стане „жива“. И мен учеше на това. Разбирах го по докосването по коляното, когато се разсейвах и не следвах нейната нишка.

– Виждаш ли воденицата? Там няма да ходиш. Зад мелницата край реката обикалят върколаци. Помня, беше през една зима, в пруста на во-

деницата се бяхме събрали моми и ергени, да се крием от студа и от старите. Луди глави бяхме. Момците се перчеха, искаха да ни се харесат. Какво се канеха, къде се спречкаха, та настръхнаха кой може да иде при мъртвите и да забие нож в гроба на Гено – стария гемиджия на селото, и да донесе за доказателство шепа пръст. Ние, момите, уплашено се споглеждахме, а момчетата се посбутваха. Таньо, хубав и юначен беше, за да ни покаже безстрашието и силата си, метна ямурлука и тръгна. Тъмнината ни плашеше все повече. Не можехме да се бавим много, старите щяха да ни хокат – момата сама трябва да се пази от хората и от приказките им. Ние се прибрахме по къщите си, а момците тръгнаха към гробището да пресрещнат Таньо. Но пътят оставал все така пуст. Когато стигнали до първите кръстове, се спънали в проснатото му тяло. Бил забил ножа си в гроба на гемиджията, но и в полите на ямурлука и му се пръснало сърцето от страх.

Ала приказката не свърши до тука. Баба се наведе със столчето си към мен и ме докосна по сърцето:

– Страхът е като птиче – когато пърха в гърдите ти, нито го пускай на свобода, нито го стискай по вратлето. Вслушаш ли се в гласа му, граченето ще те вкамени. Затова само го помилвай с обич и то ще се превърне в сокол. Тогава ставаш смела.

Чупя с баба бобените шушулки, заглеждам се в шарените зърна и откривам, че всяко има свое лице. Баба се усмихва:

– Ще ти кажа как да гледаш и на боб, ама всяко нещо с времето си. Не е лесно сама да правиш пътеки пред себе си.

Голямата Мария зарея поглед някъде над мене. Това беше знак, че трябва мълчаливо да изчакам. След малко заприказва:

– Ей, че сме мързеланки! Кой ще ни нахрани днес? И вълшебна да е тенджерата, ако не ѝ слугуваш, няма да ти сготви.

По пътеката към нас усмихната вървеше Алима. Циганката поздравя почтително баба. Знаех, че трябва да си кажа думичките, дето ме пазят. Старата Мария винаги ме караше да се ограждам. Хората били всякакви. А за Алима ми казваше, че е вълшебница, но другите жени в селото я гледаха лошо, избягваха да говорят с нея, а зад гърба ѝ шушукаха. Циганката имаше двама мъже: единият калайджия – работлив и затворен човек, а другият, по-младият, обикаляше по села и панаири и продаваше зелени химически червила, от които устните ти ставаха като малини, и огледалца, на чийто гръб красиви жени и мъже ту са сериоз-

ни, ту се усмихват или намигат. Алима ми беше подарила и червило, и огледалце...Та хората ги одумваха, че мъжете не можели да си я поделят, а пък тя не се решавала да избере... Баба казваше, че Алима имала две сърца и затова била с двама мъже. Харесвах циганката заради подаръците и заради шарените ѝ поли.

Двете жени сякаш не ме забелязваха. Говореха така, като че ли пееха на два гласа...Харесваше ми, тези гласове ме пренасяха на различни места...Чудех се дали и аз някога ще мога да накарам думите така да звънят и да размесват хора, желаниа и случки. Баба и Алима си говореха за събраните билки; за самсара, дето беше издушил кокошките и пилетата в махалата; за Шекер Байрама и Голяма Богородица, за гробищата и панаира...Гледах как блестят гривните и зъбите на Алима. Смееше се двете. Лицето на баба грееше и ставаше млада. А слънцето се люлееше върху обичата на циганката.

Помагах на голямата Мария в готвенето, като не пречех. Тя слагаше на котлона тенджерата, сновеше чевръсто из кухнята, с щедра шепа слагаше подправки, а аз не мърдах от столчето. Докато къкреше яденето, баба сядаше до мен, запалваше цигара или тъпчеше лулата си и пушеше.

– Това менче, дето е в шкафа над мивката, е специално. Него и тава-та до лястовиците ги е калайдисвал Берк – добър човек е, щом може да обича. Ако искаш да се сдобиеш с каймака на здравето, любовта и имотността, трябва да знаеш как да свалиш и издоиш луната. Ако е през топлото време, ще идеш на хармана, а пък през студа ще застанеш до коми-на. До тебе да туриш котлето и ситото. Билките, дето висят под сайванта вляво, ги слагаш във водата и казваш – баба се навежда и ми шепне в ухото, но топлият трептящ въздух ме гъделичка и аз се кискам. – Хлапаче-глупаче си ми ти още, а пък аз бързам ли бързам – нежно ни укорява баба и ме гали по косата.

Видях дядо, че се връща от градината, и го накарах да ми свали сцената – калайдисаната тава, в която баба правеше сладко и лютеница. Обръщаше той с усмивка месеца, тупваше го по черния гръб, за да е стабилен, подаваше ми ръка и аз се качвах за моята публика. Публика бяха, разбира се, щъкащите по двора кокошки, два-три петела и четирите овце, които надничаха с белите си вълма през процепите на рехавата ограда. Бастуна на баба използвах за микрофон. И пеех с целия си дъх на най-красивия език, който можех в момента да измисля. Гласните

ми струни бяха опнати до скъсване, а крачето ми барабанеше по облата тава и небето туптеше. Дядо ме целуваше по веничката на слепоочието:

– Ах, тази пролетна Марица! – и потъваше пак в градината, като не забравяше да изпусне, уж случайно, голяма сребърна монета.

Стоя сега на своята тераса и следя с поглед толкова красиви Мариини – и малки, и големи. Гледам ту бялата луна, ту каймака на късното си кафе и се наслаждавам колко приказен може да бъде животът.

Мими Михайлова е завършила специалностите „Българска филология“ и „Психология“. Автор на две стихосбирки: „Жива вода“ и „Целуната от изгрева“. Изда-ла две книги с критика: „Кризата на прехода. Митични и културно-антропологически наративи“ и „Пътят на неопита“. Пише разкази и есета. Има публикации в печата и в електронните медии. Член на Дружеството на писателите – Пловдив и в управителния съвет на НПО – Клуб на дейците на културата – Пловдив.

Коментари (7)

- 01-09-2013|**Стефан Бонев** – Вълшебно
Вълшебно! Благодаря, Мими!

- 01-09-2013|**Стоименов** /и/

Исках да напиша нещо поне малко благородно и благодарно до авторката, за да не сърдя ЛП с критикарството си, но!

Кажете, моля, как да го сторя? Протестирам всяка вечер – пред телевизора! – между Президентството и Народно събрание (гипсирано е стъпалото ми /не крака;/ или по точно казано глезена /не кокалчетата/ за втори път вече! (Първият се оказа само начинаеща ортопедична несполука, затова. А не защото ме мързи да протестирам като останалите

три милиона вуайори мнимо-ходом – както правя тук и сега, цапуркайки в топлите международни води на ЛП).

Но нека се върна на причината да не пиша, и този път, нещо поне малко благородно и благодарно за и до автора.

Цитирам:

„Стояхме двете Марии на малките дървени столчета наред лятото между къщата и мелницата и чистехме зърната боб от шушулките.“

Не „стояхме“, а „седяхме“, ми-ла-ми-Ми-ми! С надеждата, че разказът Ви е великолепен, аз спрях да чета още в началото на това място – от уважение към българската /Ви/ филология и прочие. Непростимо е!!!

Но понеже споменах и протестите, ще прибавя: думата СИТУАЦИЯ, остава дума не само на предхождачото, а и на настоящето десетилетие. Няма коментатор – нито площаден, нито студийен -, който да се подсети, че „положение“, „обстановка“, „обстоятелства“, „състояние“ са ония високомерно пренебрегнати прогимназиални думи, които са в състояние да опишат нюансирано и точно онова, което препънато се опитват да ни надухат в ушите (с безкрайно удължаване на гласни, ъ-ъ-ъ и о, други междуметия) тренираните в упоритост коментатори.

Докато пиша, се питам, дали все пак, да не прочета разказа до края ...

Не, не мога; не искам! Има грешки, които трябва да бъдат наказани: като отровния зарин в Сирия, политическите фаулс в наказателното поле на безразлична България; като „ситуацията“ и „стояхме /седнали/ двете Марии (третата е в Сзопол) на столчетата“.

Обръгнали сме на „проба-грешка“, „прошки“ и „катарзиси“!

Писането, уважаеми Мими Михайлова – за каквото и да се отнася – е неизбежно усилие за концентриране. Успех!

- 01-09-2013|**Гост**

Радвам се, че сте обърнали внимание на глагола „стояхме“, защото тази „грешка“ отразява състоянието, а не действието.

- 01-09-2013|**Сесилия Теллалова**

Поетично и вълнуващо. Бягството в детството и в приказния свят не е наказуемо, то не противоречи на вувузелите – просто е друг израз на протест срещу действителността такава, каквато е.

- 02-09-2013|**Парпулов**

Г-жо Михайлова, каква хубава лирика си написала в проза! Благодаря Ти! Парпулов

- 02-09-2013|**Брое на ангели**

Боя се, че настръхваме да спорим колко ангела могат да се поберат връз иглен връх. Виждам, че услужливите усилия на приятелския Ви кръг са поставени в бойно готовност, уважаема госпожа Михайлова, и се питам толкова ли е трудно да признаваме грешките си. Очевидно да, щом броим ангелите върху иглата, а не дяволите. Аз „стоях“ на едно такова столче, паднах от него и белята стана. Беше „действие“, а не „състояние“, затова си потроших глезена. Нямаше да се случи, ако седях кротко на задника си, за да чистя бобени шушулки. (Впрочем „чистехме“ прави простото Ви изречение тежко. Защо не се сетихте да употребите „лющихме“ или „люпихме“? Не, не ми отговаряйте. Но, повтарям: Съсредоточавайте се върху всяка ненаписана дума, защото писателят не само разказва, а и обогатява езика – своя и на другите. А това, че знаете как да го сторите, не подлагам на съмнение. Разказът Ви, обаче, няма да прочета. Ще очаквам следващия ...

- 03-09-2013|**rumi peeva**

Чудесна казано, Мими! И много истинско. И много ме развълнува. Благодаря!

Бельото при соца

Автор: Бойка Бъчварова

Много кратки бележки (с елемент на разсъждение)

При проектирането на първата, да я наречем, „сесия“ на дискусията върху бельото като дискурс (през лятото на 2008 г.) темата за бельото при соца за мен беше безспорният личен интерес. Бях провокирана от няколко неща, но ще отбележа две от тях. Знаех за преминалата като предизвикателство и при голям успех изложба на Екатерина Деготь¹ и Юлия Демиденко² „Память тела. Нижнее белье советской эпохи“, показваща долното бельо през съветската епоха. Четях за реакциите в руските предели и извън Русия, четях отгласи за изложбата в твърде лични публикации (каквито са блоговете и форумите), срещах и изследвания върху проблема. Това бе едното предизвикателство. Второто беше интернет проектът „Аз живях социализма“ на Георги Господинов³ и Яна Генова⁴, който бе последван от книжно издание, както и т. нар. „Инвентарна книга на социализма“. Наш, български проект.

Двете събития и тяхното развитие в съзнанието на докосналите се, изразено от читателите&публиката&коментаторите, имаха върху мен коренно противоположно въздействие. Проектът на Деготь и Демиденко ми изглеждаше честен, многопластов и достатъчно цялостен, а и беше предизвикал разнообразни и дори противоположни чувства и реакции, което е доказателство за стойността му. Проектът на Господинов и Генова ми звучеше едностранчиво, подозирах – върху основата

1 Екатерина Деготь е изкуствовед, арт-критик; член-корреспондент на Руската художествена академия, куратор, автор на много книги.

2 Юлия Демиденко е изкуствовед; зам.-директор по научната работа на Музея за история на Санкт-Петербург, Русия.

3 Георги Господинов е един от най-успешните български писатели; доктор по филология, литературовед, редактор, колумнист.

4 Яна Генова е специалист по културни изследвания с интереси в области като културни права, достъп до знания, изкуство, демократизацията, медиен мениджмънт, медийна грамотност.

на личен опит за включване и върху опита на други хора – наличието на своеобразна цензура... Последвалият сборник и инвентарната книга затвърдиха у мен усещането, че проектът се е прелял в доста по-розово отразяване на всекидневието ни през годините на соца, отколкото носят немалко хора в личната си памет.

Какво точно имам предвид – в резултатите от проекта на българските автори съвсем ясно стои липсата на съвсем реалното (най-често подсъзнателно) усещане за вътрешна затормозеност (руснаците използват за такова състояние един точен израз: „заноза“ в душата), една невъзможна за формулиране затормозеност, която – ако започнеш да описваш на какво точно се дължи, ще излезеш дребнав, с принизени интереси, зает с т. нар. „дребнотемие“ – много негативно състояние на духа според социалистическия стандарт за очакваните от гражданите помисли.

„Дребнотемие“ на въпросите около най-съкровено желаното на всеки човек да опази преди всичко тялото си в добро състояние на удобство (оставям съвсем настрана проблемите за здравето и за здравеопазването) довежда по естествен начин до **„дребната“ тема за долните дрехи – дрехите, които не се виждат, но от които зависи чувството ни за опазеност.**

Опазеност на няколко равнища: (1) усещане за лекота, невъзпрепятстване на свободните движения; (2) самооценка за телесна чистота, изразяваща се в усещането за подсушена дишаща кожа и за липса на лоши телесни миризми; (3) добро позициониране в обществените кръгове, което зависи и от изгледа на човека в дрехите му – а този изглед пък зависи до голяма степен от долните дрехи; (4) добро позициониране в сексуалните и/или любовните двойки, в които човек участва и/или иска да участва, т. е. в реалните му сексуално-любовни отношения и във въобразените му или очакваните му такива отношения.

Разбира се, че по повод на горните четири позиции, градящи чувството за опазеност на личността в/чрез тялото ѝ, трябва да се отбележи нещо важно: това са саморефлексивни оценки, и то саморефлексии на човека от втората половина на XX в. (И тъй като те се промъкват в самооценката на индивида, той ги превръща и в репери за оценка на другите около себе си, особено на по-близките други, а и на по-издигнатите други.) Именно през този период постепенно, а и неосъзнато или дори неволно, човекът започва да отключва в себе си силното усещане за право на индивидуална стойност, противопоставена на чувството за

родова&групова&тясносемейна обусловеност на правото на стойност, и то в рамките на постулираните роли. За доказателство на тази вметка може да се анализират факти като повишаването на възрастта за встъпване в законен брак, увеличаването на броя на работещите жени, шеметно градиращата бройка на самотните родители (най-често: самотните майки), постепенното и неотклонно увеличаване на броя на разводите, вихрената урбанизация (поне в нашите предели – вихрена и императивна точно в началото на тази втора половина от XX в.). Няма да се занимавам се тези проблеми. Отбелязването им обаче е необходимо при мисленето за соц-бельото като серия от артефактни и морални „точки на кипене“.

Наричам ги „точки на кипене“ именно защото и от гледна точка на чисто материалното в аспекта на производство&потребление&употреба, и от гледна точка на моралното в аспекта на прилично&приемливо&извънстандартно (като самополагане, самооценка на индивида) тези факти се превръщат за отделния индивид в своеобразни императиви. Всъщност – подимпертиви на големия императив на XX в. – правото на личен избор, а и задължението да правиш личен избор.

Да погледнем сега какъв беше възможният избор на жената (в този текст със съжаление оставям настрана проблемите на мъжете при избор на бельо) в късния соц по отношение на бельото.

„Късен соц“ аз наричам времето от около 1970 г. до 1989 г., да кажем. Късен соц, защото – казват официално – в късния няма „трудови“ лагери; няма внезапно изчезващи хора, извикани „за справка“; няма изселени зози и суинги; няма разпрани крачоли, печати по бедрата и изхвърлени през прозореца от кварталния „Унитри“ и „Грундизи/ци“. Така казват – няма. Има **все още** (жестоко устойчив е градският навик на истинските градски жители) майсторки в шиенето на индивидуално поръчано бельо¹ по тертипа на града отпреди Втората световна война, има **все още** кройки за скромно платнено бельо и съвети за носенето му във всяка домакинска книга и списание. Но **вече** има достъп до кройките за бельо, предполагащи фини трикотажни платове на пазара (!) на *Burda* – списанието идваше у нас първо на немски, после на сръбски, а после и на руски; първо чрез пътуващи в чужбина (то и Сърбия беше

1 Аз лично познавах една такава майсторка, с която се и сродих по сребрена линия по едно време, която здраво плащаше на държавата правото да поддържа дребния си частен бизнес наред града, на „Графа“.

чужбина, за разлика от Русия), после чрез РЕП, после чрез сложен абонамент. **Вече** има достъп до каталози на дрехи, бельо и обувки (като този на *Quelle* – по едно време го имаше само от Хасково „надолу“, защото се продаваше първоначално само в някакъв си единствен магазин на граничния пункт след Свиленград).

Ще направя уговорката, дори и ще настоявам, че темата за **още и вече** е много характерна, основополагаща в разсъжденията за бельото като дискурс изобщо, не само в сравнението на соца и не-соца. Много практики около носенето и придобиването на бельото могат да се очертаят като ограничени с някави ритми във времето – няма_гащи/има_гащи, няма_сутиен/има_сутиен, не_се_вижда_бельото/вижда_се_бельото. Но има и практики, и артефакти, чийто ритъм е подчинен на своеобразна едновременност на**още**-то и **вече**-то.

Ето пример в рамките на горната уговорка или настояване: жартиерите, висящите от камизола, колан или колан-гащи жартиери за прикрепване на чорапите. (Жартиерата, като обръч от гъвкава материя около крака, независимо дали около бедрото или около прасеца под коляното, съществува винаги, когато се използват чорапи, тя е и мъжки, и женски атрибут с утилитарна цел, въпреки че се превръща (не)лесно и в аксесоар. Може да е прост объл ластик, може да е украсена с дантели, може да е укрепена с кожени триъгълници в мъжките модели, но тя си е все налице.) Жартиерите, закачени по две или по четири на долна дреха като корсаж, колан или гащи, са точен пример за съществуване и **още**, и **вече**. **Вече** след като е отминала омаята по найлоновите, капроновите, крепнайлоновите чорапогащи, в женското бельо триумфално се завръща коланът с жартиери в най-префинени и съблазнителни оформления. Чорапогащите остават за всекидневната употреба, а празникът на съблазнителското изкуство, празникът на сексуалната фантазия е доминиран от не-чорапогащи и не-гащи: от чорапи с жартиери. В същото време (1980-1990 г.) на соцпазара продължават да се продават **все още** доста груби, страстоубийствени продукти с жартиери по съответния руски или български производствен соцстандарт отпреди 1970 година. Едновременно на българския пазар през годините след 1984 се продаваха и хубави английски дълги чорапи заедно с фини колани с жартиери, и сатенени произведения на БДС с груби пластмасови закопчала, заместили гордо т. нар. „гумички“ – гумена основа с бабунка и с метална примка. Като личен спомен мога да посоча, че през зимата на 1989-1990 г.

закупих от Москва, ако щете вярвайте – от ГУМ, сатенен колан с „гумички“, найлонов колан, дълбок две педи, с нещо като дантела в средата на корема и с пластмасови закопчалки за чорапите, а половин година преди това в София бях прехвърляла из ръцете си, за да избира кое да купя, няколко произведения на дизайнерското изкуство от най-висока проба, красиви и съблазняващи. За да не противопоставям Москва на София, ще допълня, че и в София през 1988 г. бях закупила найлонова броня, и тя две педи дълбока и с пластмасови жартieri, произведена в ГДР, чийто единствен шик се състоеше в това, че беше нестандартно оцветена в тъмносиньо.

Соцжартиера с гумичка, в горния си край защита за дрешка: камизолка, гащи, колан¹

1 По темата доколко е соц-жартиерка и доколко е следвоенна спрямо Втората световна война – вж. по-нататък в текста.

Самата гумичка в олекотен вариант, но също от гума, която се рони след пране, и метал. И до нея – нововъведението: вече от черна пластмаса. Макар и едро, и грубо, това поне не ръждясва след пране.

И едно последно намигане към металните зашипвалки за чорапи, които са били съдба на целия женски свят след Втората световна, но при соца останаха наша следвоенна съдба до 1970 г. – това произведение на леката промишленост е купувано тъкмо тогава.

От трите произведения на късния соц-дизайн ще илюстрирам тук с две, защото са най-характерният вариант за времето между 1970 и 1989 г.

Това е московската придобивка от декември 1989. „Гумичките“ са изпаднали за жалост. Дантелката в средата на корема очевидно няма конструктивна роля, тъй като е много тясна. Тя е апликирана там с цел да се поукраси този непригледен пояс. Не бива да се отрича наличието на специални магазини като Кореком, Тексим в България или „Берьозка“ в Русия. Там, естествено, можеше да се купят съвсем други неща. При известни условия. Аз илюстрирам тук продаваното в нормалните магазини, достъпни за редовата гражданка в редовния ѝ живот. Извън него тя правеше чудеса от героизъм да се сдобие с красиви и секси бельо и аксесоари. Тези чудеса от героизъм бяха обект на дискусията ни, породиха спорове и затова ще ги засегна по-нататък в изложението си.

Ето го и следващия пример:

Произведено в ГДР. Вижда се ясно, че артикулът се родее с т. нар. „*body shapers*“ – т. е. с онези световни (не само соц-) образци на дизайна в бельото, предназначени да пристягат и подкрепят отпусналото се вече тяло на дамите над 35-45-55 години. Тази благородна цел би била изпълнявана по-успешно, ако този тип артикул не беше дълго време единственият вариант на колан с жартieri в соц-мрежата на търговските услуги. Вариантостта засягаше материята – тъкан плат или трико, с ластикотинен елемент или без, с гумени или с пластмасови жартieri.

И толкоз.

И тук за кратко ще поразсъждавам доколко посочената дреха отговаря на **опазващите критерии**, обговорени в началото на моя текст.

(1) Безспорно е, че този тип долна дреха създава свободата на движение, сковавана от корсетите и корсажите на нашите градски баби и майки. По този първи посочен от мен параметър сравнението именно с корсета и с корсажа с пришити жартieri е със знак плюс. Но е ясно, че в сравнение с леките материи на днешния колан, тази свобода е доста ограничена. Да не говорим за сравнението с чорапогащите.

По останалите параметри може да се стигне до още по-плачевни заключения.

(2) Такава долна дреха едва ли може да създаде усещане за чистота, проветривост и подсушеност, защото стяга и не позволява на кожата да диша (прекалено голяма е зоната на покритие, а и материите са плът-

ни – за да държат здраво чорапите). Тя е много далеч от комфорта на кожата. А именно опазеността на кожата от околния свят е една от функциите на долната дреха, тялото трябва да бъде отграничено от външния свят. Докато горните дрехи са част от този външен свят и често се избират на принципа на приемливото. Пълната свобода на избора е илюзия дори днес, в разкрепостеното време на човека, вторачен най-вече в себе си. Дваж по-лишен от право на избор е човекът в условията на социалистическия стил на живот. Той избира горните си дрехи според множество взаимнопресичащи се причини, малка част от които са свързани с производството и потреблението. Дори и да има достъп до много хубави и качествени горни дрехи, обитателят на соц-вселената невинаги си позволява да ги носи – ще си помислят за него разни неща, които може да съсипят обществения му статус. Та по тази причина долното бельо остава въпрос на избор и може да даде сигурност и самочувствие поне по линията на утилитарността, функционалността – т. е. на хигиената, от една страна погледнато, и по линията на защитеност от целия външен свят, по линията на усещането за втора, но вече защитна кожа, от друга страна. Е, очевидно е, че посоченият за илюстрация артикул няма как да се усеща като втора защитна и удобна кожа, пропускаща хубавото и спираща лошото.

(3) По третия критерий – дали помага на дамата да изглеждат добре горните ѝ дрехи, гладко и обтекаемо да лежат върху тялото ѝ, може да се мисли двояко, защото е явно, че това зависи от качеството на изпълнение на колана: има ли копчета или връзки по него и дали са достатъчно дребни и фини, доколко фини са апликациите, жартиерите не са ли твърде груби, та да се очертават релефно върху по-тясната или от по-тънка мателия направената пола... Не е нужно да се разпростирам тук по тези подробности – всеки, който има спомен, знае.

(4) Накрая да преговоря и за доброто позициониране в сексуалните и любовните двойки, в които човек участва или иска да участва. Предпочитаното при несигурност събличане на тъмно е тема на не едно и две социо-, антропо- и етнологични изследвания. Страхът от по-продължителна и задълбочено обхващаща играта с дрехите любовна увертюра би бил самоочевиден, когато дамата е окована в подобно грозно и трудно управляемо съоръжение. По този параметър изводът за или против опазващата целостта на психиката роля на избора за илюстриращия елемент от бельото е категорично против. Всеки би могъл да включи тук

своите разсъждения за избора на подходящо бельо за подходящ момент. Но моментът на любовната игра всъщност не е момент, а процес, състояние на душата, по-голямата част от тази игра е в мисълта ни. А и избор се прави, ако има избор. При соц-производството голям избор нямаше.

И така в темата за **още и вече** може да се включат като илюстрации и много други елементи от долните дрехи: и от бельото, и от аксесоарите към него, които не може да се приемат за горно облекло. Тази тема обаче има и други аспекти на едновременност на **още**-то и **вече**-то

Преди да очертая част от тези други аспекти, ще поставя за обглеждане и като точка на илюстрирането още един предмет.

Чашката, която оформя сутиен. Тя, разбира се, бива „увита“ в тъкан, но пак изглежда като нещо, което е предназначено да мъчи тялото. Е, не само изглежда. Отново благодарение на ГДР. Иначе щяхме имаме само яко тегелирана платнена поддръжка от многопластово наслоение на хасе, басма, сатен или коприна. Да живее пластмасата!

Едновременността на **още и вече** при соц-живеенето не е само едновременното предметно съществуване на различни артефакти, дошли сякаш от различни планети. Колко пъти и по колко поводи или с конкретни причини сме си казвали: „Още е като преди соц, но и вече е съвсем соц!“ или обратното: „Вече е като в „белите държави“ (или като зад Желязната завеса) и още е съвсем по моделите на военния комуни-

зъм“. Това можеше да се отнася и за предмети, и за социални практики, и за възможни избори на поведения...

По отношение на бельото на жените мога да очертая няколко двойки от паралелни вселени, без да мога да се докосна до всичките, но с намерение да ги разследвам в бъдеще.

– За първата двойка паралелности отбелязах по-горе: едновременно с индустриалното произвеждане на унифицирано и прекалено утилитарно и безхитростно бельо работеха и частните шивачки на бельо (както е било в градската култура преди Втората световна война), и то работеха при късния соц и в **още**-то, и във **вече**-то. Защото неизтребимият стремеж към по-добър стил на живот беше запазил дори и през периода на люти гонения на т. нар. „частна практика“ спомена за възможността да си платиш за по-доброто на майстор(ка). Така че дойде момент, благословен със съответния правителствен указ, когато малките работилници отново произвеждаха, най-често в съвсем домашни условия, липсващото на пазара.

– По времето на късния соц в продажба **вече** се появиха елементи на бельото, които не бяха бели! Нито розови, нито гълъбовосини, нито светложълти, бананови или прочие бебешко-патешки цветове. Изнесоха на официалния пазар черни (колко секси!) комбинезони, гащи и сутиени. Френските и италианските филми, които гледахме в захлас (понякога в продължение на девет часа), ни бяха научили, че черното бельо е бельото на умишленото съблазняване, а защо не – и на жената вамп, като каквато си мечтае тайно да се изобрази почти всяка девойка или булка. Но дори и тогава немалко български градски дами **все още** си патеха от укорите на съпрузите си, свекървите си, майките си, доброжелателните си лели за такава скандална покупка. Налагаше им се да воюват за правото да си носят черното бельо, дори когато семейството не позволява.

– На нашия соц-пазар господстваха най-вече модели, чийто изглед бе далеч от красотата и съблазнителността. Българките обаче имаха **вече** достъп до образци от прадаваното „на Запад“, дори и само на картинка. За списанията и каталозите споменах и по-горе. Един от пътищата на информиране беше следният: в късния соц все повече хора, и то по-малко обвързани с най-високите партийни сфери, пътуваха по работа отвъд Желязната завеса, така че жените получаваха повече информация. Така се появи, редом **още**-то на безцветните артикули по магазините, **вече**-то на мъжете на приятелки и братовчедки с листчета в джоба:

листчета, на които са записани размери, модели и марки бельо. Често за съвсем чужди жени, близки единствено със съпругата на командирования... (Тук можем да си припомним разсъжденията на изследователите за невероятното и абсолютно паралелно съществуване на свръхприкриване, от една страна, и пълно negliжиране на условностите, от друга, по отношение на бельото при съветския начин на живот.) Нашата – на майка ми, на снаха ми и моя, шивачка имаше племенница балерина на работа в Германия. Самата дама, шивачката, получаваше чрез племенницата си *Burda* и понеже знаеше перфектно немски, двете със сестра ѝ бяха си направили много не-соц семеен бизнес с помощта на тези списания. Поръчките валяха към племенницата в Германия непрекъснато. Отделна е темата за това, колко много трябваше да внимават командированите или работещите „отвъд“ по отношение на това чии молби да приемат и съответно да изпълнят...

– Налице бяха **вече** магазините на Кореком. Нямаше пазар на валута, но черният пазар се вихреше. Проблем не беше закупуването на долари, а невъзможността да влезеш легално да си купуваш в тези магазини. Тук се появяваха на помощ приятелките и приятелите с боновете – членове на онези семейства, които имаха право да пазаруват с валута, защото някой от семейството е работил в чужбина и му е било заплащано във валута. Ако нямаш такава приятелка, трябваше да продължаваш **все още** да си купуваш каквото има на официалния пазар с левове. Моята любима съученичка получи за абитуриентския си бал през 1974 г. страхотен подарък от семейството си: купен от Кореком (с бонове на официален притежател на валута, разбира се) сутиен... Роклята ѝ си беше най-обикновена, но тя нямаше значение.

– В късния соц жените на българския град **вече** имаха достъп до нерегламентирани източници за придобиване на по-приятно за носене, по-качествено, по-красиво бельо извън регламентираните производства и продажби на държавата. Но годините на ранния соц, възпитали у майките на тези жени една предавана в семейството уплаха от нямане, бяха загнездили в съзнанието задължителността на пазенето: да опазиш нещата си дълго години за употреба. Докато навън, извън социалистическите пазари, консумизмът налагаше модела „купувай и хвърляй, за да купиш ново“, у нас продължаваше **още** да важи грижливото пазене на малкото хубави неща, които можеш да си осигуриш. Така се поддържаше практиката на свръхвнимателното пране, грижливото сушене на

сянка в хоризонтално положение, микроскопското кърпене, добавянето на нови украсителни елементи на мястото на поизтърканите, старателното събиране за по-нататъшни ремонти на частите от неупотребимите вече вещи: части като копченца, закопчалчици, стегалчици...

– Понеже имаше период, когато вносните долни дрехи и техните аксесоари **още** не се продаваха по левовите магазини, разрасна се и развибурна дейност мрежата на оказионните магазини. Те бяха под шапката на държавното предприятие „Всестранни услуги“, което правеше услуги официално: от преводи и легализации на документи до чистене по домовете. Оказионните магазини продаваха най-вече вносни стоки: това, което хората оставяха като в заложна къща – такова беше името на социалистическия вариант на заложните къщи. Разбира се, под строг, макар и неявен контрол на органите на реда: кой продава в заложната къща, откъде има тези привлекателни стоки, как се сдобива с тях и т. н. Така или иначе – от тези оказионни магазини жените **вече** можеха да си купят вносно бельо, в огромния процент от случаите – неносено, защото всъщност е било обект на умишлен внос за продан на дребно.

– В края на късния соц на пазара се появиха и немалко вносни стоки, продавани в левовите магазини. Както знаковото за онези години списание *Burda* се приемаше отлично именно заради утилитарността, практичността и, да речем, буржоазността на моделите, предлагани в него, така и знаменитата марка¹ бельо „Триумф“ се появи и се удържа приоритетно на соц-пазара поради същите качества. Така българката **вече** можеше да си купи свободно истинско западно бельо. Но моделът, наложен от политиката на СИБ (Съветът за икономическа взаимопомощ на социалистическите страни), изискваше соц-страните да могат, а и да трябва да задоволяват нуждите на своето население със свои сили, без помощта на лошия Запад. Затова, въпреки поотворените пазарни прозорчета, лидерът на социалистическата лека промишленост – ГДР **още** продължаваше да ни засипва с продуктите на марката „Триола“, чието име подозрително започваше със същите три букви като „Триумф“, а шрифтът и цветът на марковото изписване си бяха комай съвсем същите...

Още много са възможните за очертаване двойки на **още и вече** в рамките на темата за употребата, за придобиването и най-главното: за

1 Компанията е основана в Хойбах, провинция Вюртемберг, Германия през 1886г от две фамилии Спиесхофер и Браун и шестима служители. Първият филиал бил създаден в Швейцария и по-късно станал център на управление на компанията.

мисленето на бельото при соца. Ще спра дотук, като оставям за себе си възможността за подробно и изследователско обглеждане на поставените проблеми – и за ролята на бельото в човешкото живеене най-вече чрез себеусещането и чрез самооценката, която се превръща в оценяване на другите; и за граничността между нас и външния свят, укрепена чрез бельото като защитен вал; и за вечния кантар между желаното и обичайните (доброволни или наложени) практики...

А за българската специфика в изследването на всекидневието на соца ще добавя, че без инвентаризация на бельото не става „инвентаризация“ на живеенето. Защото знаковостта на всеки човешки костюм (одеянието е и костюм като „комплект“, но и костюм като „избран образ“) не може да бъде разчетена без специфичната знаковост на бельото, без виране в неговите функции и резултати на въздействие.

Накрая искам да включа в изложението си и няколко по-късни разсъждения – по-късни по отношение на първоначално проектирания текст, който беше представен на 14. ранноесенна школа по социосемиотика. След като представих текста си, започна дискусия, както е и редно. Дискусията продължи и при следващата сбирка по проекта за бельото като дискурс. Усетих, че се промъкват нотки на огорчение, на неприемане на моята имплицитна теза за окаяното положение на соц-жената по отношение на най-интимното ѝ облекло, на неприемане и на другата имплицитна теза за ниската самооценка на лишения (но не по здравословни причини) от телесен комфорт човек, на когото уж всичко му е наред. Дискусията ми беше много полезна, разбира се, защото участниците на моята и над моята възраст очертаха нови и нови проблемни петна в историята на соц-потреблението на бельо.

Но друго ме накара тук бегло да открихна последвалите мои разсъждения. Темата за срама.

Острата реакция на близките до мен по възраст аз оценявам като още една проява на срама, на онзи отпечатък на срама, за който се говори във всички изследвания на социалистическата всекидневна сфера и най-вече сферата на бельото и дрехите: бельото, онова, което е най-близо до тялото – така близо, че го замества или се слива с него, и дрехите, онова, което ни представя в първия миг пред погледа на другия като наш личен избор. Първият поглед на другия към нас лови очите ни, косите ни, носата ни, устата ни, краката ни, но тях ние не избираме. Дрехите с аксесоарите към тях са нещото, което можем да избираме. И когато

изборът е окаяно ограничен, потискащо унифициран, умишлено свиван в грозота и безцветие, идва срамът, чийто отпечатък е неизгладим. Неслучайно една от участничките в дискусията беше избрала за своето предствяне на следващата сесия на проекта един текст (от немалкото публикувани текстове на лични спомени по темата) именно текста за срама... Специфичният социалистически срам, базиран върху усещането, че си винаги на показ, не само си – а и трябва винаги да си на показ, че всички се занимават, не само – а и трябва да се занимават с теб и твоите въображаеми прегрешения. Едно от въображаемите прегрешения на соц-личността е желанието, борбата за не-соц белъо. Едно от въображаемите прегрешения на соц-личността е изобщо не-соц желанието за хубави вещи и за хубави неща. И ето – острата реакция идва да докаже, че онези, които искаха да ни внушат срама на сомообвиняващи се престъпници, са успели... За да се измине пътят през пустинята, след който няма да го има този срам, ще трябва да се изследват всички аспекти на неговото конструиране.

*Публикувано за пръв път в: „Дискурсите на белъото“: проект на НБУ
(публикува се тук със съгласието на авторката)*

Източник

Бойка Бъчварова е работила в Научната лаборатория по приложна, математическа и социолнгвистика в ИЧС. Сега работи в Нов български университет, по-точно в Центъра за оценяване (1998/9-2004/5) и в Югоизточноевропейския център за семиотични изследвания (от 2004/5). Любопитна за психолнгвистика, антропология, социосемиотика и лнгвистика. Общуването като единствена цел на всяка (речева) изява е патосът на нейното преподаване.

Коментари (14)

- 02-09-2013|**Простотии, простотии**

Бойка Бъчварова или Бойко Бъчваров? Аз съм обикновена обикновена домакиня. Чувала съм, хартията била търпелива, но безкрайно търпение едва ли има. ЛП подиграва ли си с нас. Или цели обратния ефект? Кое от двете е вярно, г-н Енев?

- 02-09-2013|**Златко**

„Вярното“ няма как да го произнесе, уважаема госпожо, от уважение към учтивостта. А инак, както казват немците, „всекиму – своето“...

(Впрочем, що така тая тема – също като на времето дискурса на Бахтин за „горното“ и „долното“, нали се сещате, от времето преди да го направят светия през 60-те и 70-те), предизвиква все едни и същи коментари от страна на учената ни публика? Дали темата е прекалено „проста“ или публиката ни – прекалено „учена“? Това и Бахтин от гроба да стане, пак няма как да го узнаем...)

Не твърдя, че тези тук текстове – този е трети по ред – са някакъв връх на науката, но пък ги намирам силно смислени и, преди всичко друго, силно предизвикателни към очевидно лесно скачащата, но пък силно страхлива, част от публиката, която – обикновено под псевдоним, продължава да ми пише едно и също нещо: „сиа пък квай тъз прустутия?“

- 03-09-2013|**Кръстина** – като в опита на Павлов:)

Мн интересно изследване, с удоволствие ще проследя развитието на темата:) Такъв порой от спомени за вещи отключи, че свят ми се зави:) С поглед, обърнат назад, осъзнавам каква ценност са били лелините колети от Америка. Чийто парфюм никога няма да забравя. Точно като в опита на Павлов, той отключва моето преживяване за лукс:)

- 03-09-2013|**Златко**

Също като малко дете, което се нааква в гащичките, за да получи внимание от майка си, един тук юнак ми пише коментар след коментар, които изтривам, защото ми звучат прекалено просташки. А той, милият, очевидно прави заключението „изтриха ми коментара. Значи с нещо съм важен...“

И хайде отново... Хей, народ ти славен наш!

- 04-09-2013|**Мирислав Райков**

Четох коментарите на „простака“, но не виждам причина да бъдат изтривани. Г-н Енев, дължите ни повече самоувереност, и не подценявайте нашата преценка кой кой и какъв е. Така ще спечелим всички, а е очевидно, че рейтингът на сайта Ви губи височина.

- 04-09-2013|**Златко**

Съжалявам, господин Райков, но това списание тук се различава от останалите неща в България не по нещо друго, а единствено по липсата на желание да прави ЧАК такива компромиси. А инак, ако за вас неща от рода на

Цитат:

Златко бе кво бильо си купуваш със социалните подаяния на Германия. Има и рима не съм проста щото четъ весникъ ти.

са някакъв вид критерий за свобода на словото и, как точно го нарекохте, „рейтинг“, то мога единствено да ви препоръчам да отидете някъде другаде. В това отношение СЪЩО не правя компромиси. Публиката ми е напълно свободна да харесва или не онова, което върша – но илюзията, че би могла да ми диктува вкусовете си е... илюзия.

Не забравяйте, господин Райков: ние живеем в различни светове. За вас може и да е много лесно да си кажете „Че какво от това?“, но по този начин няма да премахнете разликите помежду ни. Нито пък онези между световите, които обитаваме.

- 04-09-2013|**Златко**

Ах, да, отново за протокола: аз живея в Германия от 23 години насам – и още НИКОГА не съм получавал каквито и да било социални помощи, тук или където и да било другаде. НИКОГА!

Факт.

- 04-09-2013|**Мирослав Райков**

Препоръката Ви да „отида някъде другаде“ ми напомня полицейското желание да не минавам по бул. „Цар Освободител“, когато протестирам. Чуйте спокойно: Щом веднъж сте отворили книжна сергия на пл. „Славейков“ е смешно да казвате на клиентите как да дойдат при Вас и какво да купят. Понеже ми хрумна това славеево сравнение ще добавя, че старият Славейков е казал още: „Който язди магарето, трябва

да му души пръдната“. Сърдете се, още повече даже, от олеква човеку, но не забравяйте, че дори и неудобните мнения правят усилията на списанието Ви по-успешни. Лоша реклама, няма г-н Енев. Желая Ви здраве. Отсечката, по която вървите в момента, е трудна за всички нви. Нека гледаме само напред и да оставим вятъра да бърше сълзите ни. Целта остава най-важна.

ваш: Мирослав Райков

- 05-09-2013|**М. Райков**

„Не забравяйте, господин Райков: ние живеем в различни светове. За вас може и да е много лесно да си кажете „Че какво от това?“, но по този начин няма да премахнете разликите помежду ни. Нито пък онези между световите, които обитавате.“

Ето я изповядана – цялата Ви заблуда. Различни светове няма! И не може да има, докато има Gelder /пари/, с които плащаме „разликите“. Ако намирате, че сте открили по-добрия – този на който гостувате тържествено в момента – мога само да Ви насърча. Но това едва ли ще помогне много за финансирането на налудната Ви (и затова похвална) нагласа да общувате с „други“ светове.

- 09-09-2013|**logiC0**

Ако вярваш, че има криза и е възможна криза, значи си ляв. Десните вярват в законът на Сей. Този закон казва, че производството създава потреблението, а Адам Смит дори отхвърля износа като начин за прогрес в икономиката. Всеки зоващ се – десен, трябва да е убеден – че криза няма. В наше село, единственият бизнес е дърва за огрев и хляб, и производство на домати. Казвам, че няма как в такава държава да се произведат ликьори, след като хората си позволяват само домашна ракия. Потреблението няма значение, са убедени десните, фалшивите леви също. Ако производството създава потребление, да, да кризи нямаше да има, но уви истината е друга. В България почват да се правят масово къщи от тухли, едва когато идва лявото правителство на Стамболийски, и сега масово селските къщи са от тогава. И автомобили, щяха да правят, ако не беше заклан и разфасован от десните. Лявото създава потреблението, защото настоява повече добавена стойност да отива за работниците, а робите са лоши потребители. – дърва хляв

- 17-09-2013|**Алекс** – „Усещане за чистота“, значи...

„Усещане за чистота“, значи, нямало в соц-бельото... Да, БГ е страната, в която около двайсетте години на миналия век лечителят Димков пише в книгата си „полезно е момата да носи гащи“ и още – обикновено в събота, се ползва изрече „честита баня“. Да, така е, както е вярно, че сме българи, че сме „оттук“. Но на някои от нас това не пречи нито днес, нито когато и да било, да различаваме чистото от мръсното. Именно усещане за чистота не ми лъха от горното „научно изследване“, което г-н Енев твърди, че било смислено?!? Живеейки 23 години „на запад“, вероятно г-н Енев е схванал една основна истина /макар, че германците не винаги блестят с телесна хигиена/: „усещане за чистота“ просто няма – има чисто и мръсно, което всеки от нас различава съобразно личните му критерии за тези категории – както впрочем и есетрата не може да бъде „първа прясност“ – или е прясна, или не, казал Булгаков. Та по моему, чистота в подобни изследвания, подкрепени с „уникален снимков материал“ просто няма. Те са мръсни не поради съдържанието си, а поради пошлата идея да се трупа повече от популярна информация с претенцията за научно изследване, да се трупат кухи академични титли и пр. и пр. И за да бъде наистина кратка, за разлика от автор/ката Бъчварова, ще ѝ обърна внимание на един явно останал в страни от академичния ѝ труд факт: за т. нар. средно българско семейство преди руско-социалистическата инвазия у нас, чистотата на бельото нямаше алтернатива. Това се запази и при социализма, независимо от трудното снабдяване, т. е. – шиене по поръчка на красиво бельо с бяла рязана бродерия, било то от муселин, но дори от БАРХЕТ И ХАСЕ! Нечистото и неподдържано бельо беше белег на пролетарския социален статус, т. е. – ниска лична култура и съответно – хигиена. Да, въпросът с бельото при социализма е богата тема за размисъл и научни изследвания, но не в посоката „чертеж на жартиери“, а в добросъвестния социален анализ на т. нар. социалистическо общество, неговите лидери, пролетарска маса и пр. Подхвърлям една любопитна посока за подобно изследване: двама партизани, станали такива на 8-ми септември 1944, извършват убийство на свой ранен съпъртизанин от старите. И Партията ги наказва?!? Грешите – прави ги функционери, единия – председател на СБЖ – нищо, че и те, и жените им ходят мърляви като слугини из ведомствата, в които Партията ги издига. Внукът на единия обаче, носи прекрасни дрехи – само внос, защото като дете е живял в Лондон, където татко е бил аташе по печата. Бог да го съди – или да му даде покой, умря

като крадец на коли... Леля му, която се разнасяше из София като клошарка, с очукани обувки, омачкана и мърлява /даже не искам да си мисля за бельото ѝ/ – и тя се цивилизова – подноси костюмчета „Шанел“ и ризки с жабо... Но нямаше как – Партията я направи председател на ЮНЕСКО... Ах, ах, но дори и да се е научила да носи чисто бельо, не много назад във времето остават „прадедите“ ѝ – убийци и номенклатурни мракобесници и клетият ѝ покоен племенник – крадец на коли... Та това бельо как се изпира, уважаема научна работнице? Да, полезно е момата да носи гащи, г-жо Бъчварова, особено ако има дупе да се захване с реалните проблеми на социализма! Това донякъде с отнася и за списание „Либерален преглед“.

• 18-09-2013|**П. Вълков**

НА ЕДНА КРАЧКА

„В миналото хората не знаеха
силата на словото и вършеха
всичко на ръка.“ Йордан Радичков

Тъкмо по времето, когато го осеня тази мисъл, изтъкнатият ни писател отбелязва, че преди се издават „Събрани съчинения“, а сега „Произведения“...

Всяко производство не е защитено от нежелателни последици, странични ефекти, течове и неразбории, но когато е и на ишлеме с „ускорен социалистически подем“, стой та гледай...

Като деца с умисъл търсехме бъзик с разпоредителките в Етнографския музей на София, като ги питахме троснато какво е било долното бельо на бабите ни. Една по-намахана отсече: „Ами, шеткали са си е т`е така...“ В познатия виц „Надиграл Стоян баща си“ поантата му е показателна: „Значи, до там си пораснал, че да ме учиш как се правят деца? Хм, татко ти, като пие боза, си сваля потурите.“ Така звучи във народния анекдот, гащи не се споменават...

Професионалната ориентация на проф. Бойка Бъчварова е с подчертана насоченост в лингвистиката. Странно, защо не е преминала тази една крачка до езиковия материал от народните ни говори (пък може тук и пропад да зейне), където е налично изобилие от лексикален материал именно в разглежданата от нея сфера, и да се проследи процесът на развой или заглъхване на определени склонности, което от само себе си ще извика относително обективни изводи. А ако се облегне на фра-

зеологизми и паремии с опорен компонент от семантичното поле на облеклото, още по-хубаво и ще има подчертан интерес при възприемане на изследването. Нека тази ѝ публикация има характер на сондажно проучване на мнения, а после да се вникне по-издълбоко в същността на разглежданата проблематика.

П. Вълков

Р. С. Шубето си е голям страх: имената носят нещастие. Мен не ми пука, ето името ми по паспорт, а намеците отгоре визират фамилия Бокови-Георги Боков, син и щерка. Шумкарят е от село Якоруда, но едва ли е знаел, че корените на Петко Рачов Славейков водят от там, малко по-надолу е с. Гулиина баня, откъдето е майката на Георги Димитров, протестантка, също от там води началото си големият ни писател Тодор Страшимиров. Не върви да се премълчава, когато няма кой и да те чуе...

- 19-09-2013|**Полевъдна бригада**

Не вярвам пишещият тук „П. Вълков“ да носи паспортното име П. Вълков, но, тъй или инак, неговото напоително присъствие в ЛП напоследък ни напомня няколко народни умотворения, едно от които гласи „На всяка манджа мерудия“, друго – „Кога се лозе копае, бабата се мотае“, а трето – „Ако се търпи лесно, ще се помни трудно“. И още тем подобни, от които заключаваме, че и г-н Вълков не се е впечатлил особено от преходната мъдрост на котловината ни.

П. П.

„Човек може много да чете, и нищо да не научи“ пък е поговорката за стрина ми Тодора, дето ходи /и в преносния смисъл/ по двора, която пък и измисли свако ни Трифон. Същият, дето носи боксерки „Пиер Карден“ XXXXXL.

- 22-09-2013|**Алекс** – Не от страх, а от гнус

Не от страх, а от гнус не споменавам фамилиите Бокови-Владикови, г-н Вълков, както и от просто плебейско суеверие – а и исках да внуша някакво обобщително внушение относно тези, чието мръсно бельо не се изпира с пране или луксозни марки. А относно народните мъдрости, ще припомня друг соц-феномен: соц-поезията от типа „Ах, как искам да съм потник на гърба на млад работник...“ И предполагам, ще се намерят достатъчно „научени“ работници, които да анализират еротиката в соц, като пропуснат факта, че цял народ беше прее...

Маргьорит Юрсенар, служителката на птиците

Автор: Маргьорит Юрсенар

(Интервю на Маргьорит Юрсенар с Бернар Пиво за предаването „Апострофи“, септември 1979 година)

„Птит плезанс“ е името на скромната и красива бяла къща, в която живее Маргьорит Юрсенар на остров Маунт Дезърт. Той се намира в щата Мейн, в североизточната част на Съединените щати. Природата е великолепна. Има катерички. Макар че всички къщи са от дърво, боровете, дъбовете и кленовете са приятели на хората. На няколко крачки отвъд обхвата на камерата се простира Атлантическия океан, а пред самата камера, родената преди 76 години от баща — френцузин и майка — белгийка, живееща тук от 30 години, Маргьорит Юрсенар.

Маргьорит Юрсенар, която нарича себе си „служителка на птиците“. Маргьорит Юрсенар — автор на книги, които вече се приемат за класически във френската литература като „Мемоарите на Адриан“, „Творение в черно“, „Souvenirs Pieux“, „Archives du Nord“ и други. Въпреки че живее далеч от Париж, със силата на своя талант тя успя да си извоюва място сред водещите френски автори.

Ние сме там в средата на септември и вече влагата на пасищата и горите надмогва над силата на слънцето. В Щата Мейн, както и в цяла Нова Англия, скоро ще стане много студено. И когато тези кадри достигнат до екраните на телевизорите във Франция, Маргьорит Юрсенар, подновила запасите си от дърва за зимата, вече ще се е затворила в „Птит Плезанс“. Затворница на снега, заобиколена от книги на гръцки, английски, китайски, японски, тя ще излива върху хартията своята култура, интелигентност, чувствителност, и това, което прави от нея един голям творец — музиката на нейните думи.

Б. П.: Бих искал да зная, Маргьорит Юрсенар, откога във вашия паспорт, под графата „професия“ е отбелязано, че вие сте писател?

М. Ю.: Като се замисля си давам сметка, че това е от 1929 година. Тогава бях на 25 години и за първи път използвах официално това определение.

Б. П.: Към този момент вие вече сте публикували една книга?

М. Ю.: Вече бях публикувала една книга и вече използвах преобладаващо името Маргьорит Юрсенар, което, както знаете, е псевдоним, но което междувременно се превърна в моето законно име.

Б. П.: Но дали човек решава да стане писател също така, както решава да стане сладкар или кинезитерапевт?

М. Ю.: Не мога да дам незабавно отговор на тази въпрос. Винаги, когато съм мислила какво бих правила, аз съм си представяла, че ще пиша. Ако бях израснала в друго семейство, и ако като дете се бях занимавала с музика, (впрочем аз нямам никакъв талант за музика, за изобразително изкуство или за каквото и да е друго), може да се предположи, че щях да се обърна към друга професия. Не мисля, че има нещо особено или извънредно в това да си писател.

Б. П.: Задавам ви този въпрос, защото във вашата първа книга главният герой Алекси казва следното... той заявява намерението си да стане музикант, да стане велик музикант, и казва: „Още като дете, аз желях славата.“

М. Ю.: Да, наистина, още като дете аз желях славата.

Б. П.: Славата точно на писател?

М. Ю.: Не бях съвсем сигурна. Исках да бъда важен човек.

Б. П.: Какво имате предвид, като казвате „важен човек“?

М. Ю.: Не знам. Някой, от който хората се интересуват, който им говори, въздейства им. И освен това, аз имах чувството, че това ще стане. Ще се случи... не знам защо.

Б. П.: Значи тайно сте имали чувството, че ще стане?

М. Ю.: Да, тайно имах чувството, че ще стане.

Б. П.: Дали и вие, както вашия герой Алекси, сте била силно повлияна от детството си? Дали и вие, като него, можете да кажете: „Животът ми беше предопределен от моето детство“?

М. Ю.: Не. Вярвам, че това е може би преувеличено... това убеждение, че детството упражнява влияние върху целия живот по-късно. В случая с Алекси, забележете, че той е едно много крехко дете. Амбициозно, наистина, но и изключително слабо. И като резултат, той позволява да бъде белязан от детството си. В моя случай аз далеч не съм толкова сигурна.

Б. П.: Майка ви е починала няколко дни след вашето раждане. Осезателно ли усещахте нейната липса по-късно?

М. Ю.: Вярвам, че изобщо не е имало такава липса. Защото, дори и човек да има изключително романтичен характер, не е възможно да се вълнува, да страда за някой, когото никога не е виждал. Следователно личността на моята майка не е имала значение в моя живот. Започнах да се занимавам с този въпрос, когато реших да разкажа историята на това поколение, от което произлиза моето. Имах документи под ръка и избрах тази тема така, както бих избрала всеки друг исторически сюжет.

Б. П.: Но Вашият баща, който е доминиращата фигура в „Archives du Nord“, е упражнявал значително влияние върху вас?

М. Ю.: Вероятно да. Той – да. Защото беше винаги наоколо и защото той беше много жива личност, един голям човек на живота. Това се опитах да опиша в „Archives du Nord“ и ще го продължа в „Quoi? L'Eternité“, където ще видим как той се развива.

Б. П.: Не е ли странно – вие сте била обучавана в къщи от частни учители, а по-късно самата вие сте станала преподавател?

М. Ю.: Да, но аз станах преподавател по случайност. Това е случайността на войната. В началото на войната аз се оказах в Съединените щати за един престой, който тогава вярвах, че ще бъде кратък. Мислех, че само ще прочета няколко лекции и ще се върна обратно в Гърция или във Франция. Междувременно Гърция беше окупирана. Франция, както знаете, също беше окупирана и нямаше възможност да се върна нито в едната, нито в другата страна.

Б. П.: А преди това вие сте била студентка в Рим, нали?

М. Ю.: Аз просто посещавах няколко курса, по-специално по археология, но никога не бих казала, че съм била студентка, официално регистрирана и принадлежаща към университет.

Б. П.: Питам за престоя ви в Рим, защото той е дал повод за една от вашите книги („Denier du rêve“). Там вие сте се срещнали лице в лице с фашизма.

М. Ю.: Да, аз видях фашизма. Видях деня на Похода към Рим и всичко това много силно ми въздейства.

Б. П.: Тогава следяхте ли текущата политика?

М. Ю.: В достатъчна степен, да... защото хората, с които бях, някои от тях съвсем обикновени хора, но те живеяха с последиците на тази политика. И съм сигурна, че това беше първата ми среща, както вече съм го описала в една книга, с политическата бруталност под всякакви форми и по-специално, с политическата лъжа.

Б. П.: И тогава пишете „Denier du rêve“, в която избличавате политическата лъжа. Но ми се струва, че след това вие никога не сте засягали темата за политиката, имам предвид съвременната политика?

М. Ю.: Засягала съм я, но най-вече в моя частен живот, ако изобщо може да се говори за частен живот във връзка с политиката, но не и в книгите наистина. Макар че книгите ми имат често връзка с политиката и със съвремението, или по-голямата част от тях, по един или по друг начин.

Б. П.: По алюзия, предполагам?

М. Ю.: Под дегизировката на описание на събития от 16-ти век, или по алюзия, например в „Sous benefice d’inventaire“, сравнението между падането на Римската империя и нашата епоха. Но е вярно, че след това никога вече не съм участвала активно в политиката, с изключение на няколко пъти тук, на местно ниво, в годините на движението срещу войната във Виетнам, когато ми се е случвало да се разхождам с плакат, закачен на гърба...

Б. П.: Наистина ли? Кога?

М. Ю.: Един единствен път. Това е опит, който си струва да бъде преживян. Беше в Пърл Харбър.

Б. П.: Значи сте участвала в протест? Как стана това – спонтанно или ви поканиха?

М. Ю.: Спонтанно.

Б. П.: Разбрахте, че един ден ще има протести и си казахте: „Отивам“?

М. Ю.: Разбира се.

Б. П.: Много изненадващо...

М. Ю.: Защо?

Б. П.: Това е противно на всичко, което сте казвали винаги, че няма смисъл да се следи развоя на текущите събития...

М. Ю.: От гледна точка на писателя наистина няма смисъл. В това съм убедена. Освен ако писателят не е и едновременно голям журналист – Юго, например, е имал такава дарба. Той е следил събитията ежедневно и е бил способен да се изразява по тях ежедневно. Аз имам по-скоро съзнанието за необходимост от натрупване и реагирам доста по-бавно, когато пиша книги. Но от гледна точка на частния ми живот е различно.

Б. П.: Но това е, все пак, забележително! Наистина не си го представям. Вие ставате, затваряте вратата след себе си и казвате: „Отивам да протестирам“?!

М. Ю.: Е, аз не казвам, че прекарвам цялото си време като пиша на американски сенатори и депутати, (защото аз съм вече гражданка на САЩ), но все пак прекарвам една част от времето си като го правя – за да протестирам за едно или друго нещо.

Б. П.: Наистина ли?

М. Ю.: Разбира се. Освен това изпращам телеграми на президента.

Б. П.: Вие лично изпращате телеграми на президента? За да протестирате?

М. Ю.: Разбира се.

Б. П.: Например коя е последната телеграма, която изпратихте?

М. Ю.: О, за много и различни неща. Например за продажбата на девствени територии в Аляска. За защита на природата и на околната среда на Аляска, но и срещу прекомерните разходи за отбрана, за всякакви неща.

Б. П.: Мислите ли, че някой чете телеграмите ви?

М. Ю.: Четат ги. И даже нещо повече – отбелязват ги. Има хора, които си прекарват времето като ги броят, защото от гледна точка на изборите това има значение.

Б. П.: А отговарят ли ви?

М. Ю.: Да, доста често получавам отговори.

Б. П.: Но кой отговаря? Някой секретар?

М. Ю.: Някой секретар, дори понякога от името на самия сенатор. Нали разбирате, малцинствата тук имат много голямо значение.

Б. П.: Но към какво малцинство принадлежите вие?

М. Ю.: Аз принадлежа към много малцинства. Ако ви дам списък на дружествата, в които членувам, ще ни отнеме твърде много време да ги изброя в рамките на това предаване.

Б. П.: Наистина ли участвате в много дружества?

М. Ю.: Да, участвам в много дружества.

Б. П.: Аз бих се заклел ...

М. Ю.: Поне 40.

Б. П.: Поне 40?!

М. Ю.: Поне 40, две-три от които във Франция.

Б. П.: Аз бях сигурен, че, напротив, вие не бихте членували в нито едно дружество...

М. Ю.: Членувам в дружества против расизма, дружества за защита на граждански права, за защита на околната среда, за защита на фауна-

та, за защита на флората, за защита на океаните ... впрочем аз, естествено, бях член и на групата на Кусто.

Б. П.: Да се върнем на вашата първа книга „Алекси или трактат за безплодната борба“. Тя е публикувана през 1929 година, а вие сте я написали през 1928 година. Сюжетът е смел за времето си.

М. Ю.: За времето си – да. Имаше някои примери, но наистина сюжетът беше доста нов.

Б. П.: Как бихте ни описали днес сюжета на „Алекси“?

М. Ю.: „Алекси“ е историята на един млад човек – много талантлив, но в същото време уязвим. Той е не само с крехко здраве, но и уязвим спрямо изпитанията, които му поднася живота. Той е хомосексуален – ще използвам тази дума, просто защото не намирам друга в момента...

Б. П.: Вие по принцип не използвате тази дума?

М. Ю.: Не я използвам.

Б. П.: Никога?

М. Ю.: Никога. Защото аз не обичам етикетите. Алекси в крайна сметка се жени; той има много силни религиозни чувства и се жени за една забележителна млада жена. Те имат дете и така нататък... Но той си дава сметка, че нещата не вървят добре, че техният живот не е щастлив и че неговата меланхолия и трудностите, с които се среща, пречат на неговата музикална кариера. Тогавя той решава да напусне жена си, към която впрочем той изпитва голямо уважение и дори нежност, и ѝ пише, за да ѝ разкрие положението и да ѝ каже: „Сбогом“. Забележете, че става въпрос за един много млад човек. Той е на 24 години. Често съм си мислила, че ако някога напиша продължение на „Алекси“, а аз често си мисля за това, няма да се изненадам, ако на 30 години го открием обратно при жена му, а на 40 години – разведен. Животът е доста по-гъвкав от това, което си представяме, че ще бъде, когато сме на 24 години.

Б. П.: Но логичното продължение на „Алекси“ би било да се даде отговора на неговата съпруга, Моник...

М. Ю.: Мисля, че тя е от хората, които не отговарят.

Б. П.: Значи тя не е отговорила.

М. Ю.: Не. Не е отговорила.

Б. П.: Тази книга е превъзходна и трябва да подчертаем нейната изключителна свенливост.

М. Ю.: Да. Съзнателно исках в книгата да има много свенливост. Аз се позовах на обстоятелства, които познавах в моето непосредствено

обкръжение. Но основната причина за наличието на свенливост е, че действието се развива в стара Австрия и то поне 20 години преди времето на публикуване на книгата. Това беше още един доста мрачен, но изискан и елегантен свят от времето преди Първата война. Трябваше да засвидетелствам уважение към този стил, тези обноски, които са свойствени за тогавашното общество. Често съм казвала, че „Алекси“ е портрет на един глас.

Б. П.: Забележителното в тази книга е изключителната икономия на стила. Между костите няма грам плът, всяка дума е на своето място и когато човек си помисли, че вие сте написали тази книга на 24 години, докато на тази възраст авторите обикновено са склонни да претрупват, да слагат твърде много неща... това е много изненадващо. Ще прочета един малък откъс: „Вие сте ме обичали. Не съм достатъчно съетен, за да вярвам, че вие сте ме обичали с любов. Все още не разбирам как сте могли, не толкова да се увлечете по мен, колкото да се привържете към мен? И двамата знаем малко за любовта или поне за любовта така, както я разбират другите. За вас любовта е била, може би, само една страстна доброта. Или аз просто съм ви харесал? Харесал съм ви точно заради тези качества, които най-често се прикриват под нашите най-тежки недостатъци – слабостта, нерешителността, крехкостта. Но преди всичко, на вас ви е било жал за мен. Бил съм достатъчно непредпазлив, за да вдъхна у вас жалост. И понеже сте била мила с мен за няколко седмици, ви се е сторило подходящо да мислите за мен така през целия си живот. Вие сте мислили, че е достатъчно да бъдеш съвършен, за да бъдеш щастлив. Аз вярвах, че за да бъдеш щастлив, стига просто да не се чувстваш повече виновен“. Това е великолепно. Някой би казал, че вашият стил на писане е почти янсенистки.

М. Ю.: Точно така.

Б. П.: На 24 години?

М. Ю.: Понякога човек може да бъде янсенист и на 24 години.

Б. П.: След „Алекси“ имавте ли вече ясна представа за това какво представлявате, какви са вашите възможности и каква ще станете?

М. Ю.: Не. Имах съзнанието, че нещо ще се случи и аз ще стана ... не бих казала „някой“, но че моята личност ще се развие по един или друг начин. Но усещането е много по-неясно и неуловимо, отколкото човек си го представя по-късно, когато възстановява спомените си.

Б. П.: Питам ви, защото в предговора на една книга, която впрочем вече не се намира, „Смъртта кара колата“...

М. Ю.: Аз работя по нея в момента. Новото издание ще се появи скоро.

Б. П.: Добре. Това е много добра новина. Има много малък предговор, който вие сте писали към 30-тата си година, и пишете следното: „Във Виена, в Лувъра или в Холандия, в тези музеи, които са също и гробища, но гробища, в които мъртвите могат да бъдат разгледани, някои портрети на непознати, част от тях знаменити личности, са запечатали за нас тези пориви, тези пръски жарава, тази ярост да се живее и този страх – да се умре. Да успееш да свържеш лицето не само с някое име, но с цял един живот, ето това е амбицията на изследователя“. Вие обявявате съдържанието на всички ваши книги.

М. Ю.: Това е вярно.

Б. П.: Всичките ви книги са така.

М. Ю.: Да, изцяло.

Б. П.: На 30 години вие сте способна да съобщите в едно изречение всички книги, които ще напишете в бъдеще. Следователно аз бих казал, че вие тогава сте имали много ясно съзнание за това, което сте и за това, което ще станете.

М. Ю.: Проблемът е, че докато съм писала това изречение, аз съм го съзнавала, но през останалото време просто не съм мислила за това.

Б. П.: Да поговорим сега за „Мемоарите на Адриан“, тази книга, която ви осигури известността. Тя е публикувана през 1951 година, но вие сте работили по нея или поне сте мислили за нея доста преди това.

М. Ю.: Започнах тази книга когато бях на 19 години. Дори бях написала книгата изцяло под формата на диалог, донякъде а ла Гобино. Но ми се видя невъзможна, по една или друга причина, макар че някои пасажки не бяха съвсем зле, и я захвърлих. Опитах да я направя под формата на есе и се отказах, защото в един момент това изискваше много развита ерудиция по определени въпроси, а аз я нямах.

Б. П.: Защо избрахте за герой Адриан?

М. Ю.: Когато на 19 години реших да напиша нещо за Адриан, аз бях просто една млада туристка, която се разхожда из Вила Адриана от онова време. Тя беше много по-красива, отколкото е сега. Не бяха сложили още паркинга, лавките и няколкото градински статуи, които не заслужават да бъдат там. Или поне не на местата, на които са сложени.

Аз си представях самия император – елинист, първият император, който в същността си е горещ поклонник на гръцкия начин на живот и начин на мислене, който нарича сам себе си „philhellen“. И си го представях в момента на неговото оттегляне във Вила Адриана. Тогава всичко ми се видя доста смъртно. Опитах се да пресъздам целия му живот, или поне една част от него, и разбрах, че ми липсва нужната документация.

Величието на Адриан може да бъде разгледано по много начини. Първо, той е един император почти пацифист. Може да се каже, че Адриан е бил пацифист. Той е отстъпил няколко победи, за да сложи незабавно край на войните, и след това, по време на неговото управление от почти 20 години, не е имало нито една война. Имало е една вътрешна война, въстание или партизанска война, която той не е успял да избегне – войната в Палестина и която, впрочем, повече или по-малко го е убила. През следващите 50 години, благодарение на неговото управление, Рах Романа продължава, с изключение на няколко дребни конфликта. През 1948 година този персонаж изглеждаше завладяващ – един човек, който казва за себе си, че е възстановил стабилността на света. Това е първият елемент на неговото величие.

Вторият е, че Адриан съвсем не е типичния римлянин, онзи римлянин, който виждаме например в „Гражданската война“ на Монтерлан. Това не е човек, който е бил възпитан в Рим. Той е римлянин от провинциите – от едно семейство, което произхожда от Адриатическото крайбрежие и което се е установило от няколко поколения в Испания. В него е имало келтска кръв, иберийска кръв ... не се знае точно. Но във всеки случай има аспекти на неговата личност, които са много различни от тези на средния римлянин. Той е въздържател, страстен ловец (страст, която аз изобщо не споделям) – в него виждаме едва ли не един далечен предшественик на Хабсбургите. Той има страст към траура – един вид мрачна ярост... Тук сме вече в поезията, в романа, в поетичната атмосфера на черните дрехи на испанците от 16-ти век. Все пак това е единственият мъж, който е носил траур за една императрица, за Плотина, съпругата на неговия предшественик. Единственият човек, който издига голяма гробница на мъртвите от миналото и от настоящето и единственият човек, който поставя началото на цял нов култ, почти без да мисли, посветен на един негов мъртъв приятел. Девет години той посвещава на това да разпространява портрети на своя приятел Антиной – нито една друга личност от Античността няма толкова много оцелели портрети до

наши дни. Следователно Адриан е бил велик принц, при това – с голяма индивидуалност.

Б. П.: Обаче той завършва живота си с голямо поражение, и то какво поражение! Той удавя в кръв въстанието в Палестина, събаря Ерусалим...

М. Ю.: Разбира се. Малко хора обаче забелязват това. Публикуването на „Адриан“, първо на френски, а после – на английски език, беше последвано от огромна кореспонденция (американската дума fan mail описва добре това явление) и мнозинството от хората разглеждаха Адриан като един успял човек. Разбира се, Адриан е успял. Но съвсем не в крещящите измерения, които си представяме ние. Първо, това е един човек, който влага 40 години, за да стигне до властта, като минава през цялата йерархия на армията и на гражданската служба и при това прави няколко компромиса, а вероятно извършва и няколко измами, за да стане император.

Б. П.: Вие не скривате този факт...

М. Ю.: Той самият е бил доста откровен за тези неща. После, веднъж след като е завзел властта, има един момент на трескава дейност, почти на радост, когато той осъзнава, че има властта да възстанови мира, да възстанови икономиката на света. От там много бързо преминава в състояние на опиянение – когато среща Антиной, който представлява неговия човешки идеал, и много бързо се случва това опиянение... нещата вървят прекалено добре. Те вървят толкова добре, че направо вървят лошо. И крахът се случва със самоубийството на Антиной. Това е вторият крах. Адриан вече е имал един по време на войната с партите, когато се опасява, че няма да може да постигне императорската власт. Тогава, разбира се, той се съвзема от удара. Става дори по-добър император, отколкото си е представял. Но накрая идва трети крах – войната в Палестина.

Подобно на всички богати и могъщи нации, които си мислят, че представляват върха на цивилизацията за своето време, Адриан е вярвал, че само трябва да се яви в Палестина и ще убеди израилтяните да приемат римската цивилизация. Но те не я приемат. Или поне една голяма част от тях не я приемат. И той се оказва изправен пред една ужасна гражданска война, която продължава три години. За един император – пацифист това е шок.

Б. П.: Според вас, с войната в Палестина, Адриан като че ли направо участва в трагедията на днешното време?

М. Ю.: Наистина. Точно в този момент аз си го представях как разсъждава за бъдещето, че всичко върви добре и че Рим изживява все още своя златен век, но този век не може да продължи повече.

Б. П.: Някъде вие казвате, не си спомням къде, че познавате Адриан по-добре, отколкото собствения си баща.

М. Ю.: О, разбира се. Защото все пак ние имаме доста документални източници за Адриан. Вярно е, че те са запазени само отчасти и много от тях са писани от посредствени хроникьори, които или не са го познавали, или са били склонни да преувеличават, или са си представяли всичко по един елементарен и наивен начин, подобно на някои не твърде добре информирани журналисти. Но все пак документи не липсват. За моя баща аз имам малко документи, много спомени, но от моя гледна точка в неговия живот има много „сенчести“ периоди.

„Сенчестите“ периоди са много важни за един персонаж. За Адриан има някои периоди на полусянка. Например когато е млад офицер от армията и води война, или когато, волю – неволю, трябва да възприеме политиката на своя предшественик. Но ние не знаем много за тази епоха, а самият той по някакъв начин я забравя, веднъж щом стига до властта. Но това остава период, за който ние не виждаме подробностите.

Б. П.: Все пак намирам за любопитно вашето твърдение, че познавате по-добре един римски император от втори век от новата ера, докато вие сте познавали лично баща си и сте живели с него поне 20 години?

М. Ю.: Знаете ли, това се дължи на популярната илюзия, че семейството е непременно група от хора, до които човек е необикновено близък. Да разгледаме нещата по-задълбочено. Бащата е един господин, който в моя случай ми е станал баща когато е бил вече на 45 години. Да допуснем, че аз съм могла да го наблюдавам след като съм навършила поне 7 години. Тогава той е бил на 52. Тоест цялата му младост е била вече отминала. Бих могла да възстановя младостта му от неговите разкази. За щастие те бяха доста подробни. Щом започнах да му задавам въпроси, той отговаряше... разбира се, това стана доста след като навърших 7 години.

Самият факт, че си дъщеря на някого, или син на някого, изкривява възприятията по отношение на въпросния персонаж: „Той е мой баща“. Не мислим достатъчно за това, че това е един господин, който има своя личен живот, свои приключения, свои грижи. И който може да е бил много добър баща, но самият факт на бащинството не е основен еле-

мент от неговата личност, не го поглъща напълно. Има други елементи, които рискуваме да пропуснем.

Б. П.: Едва ли някой може да живее „безнаказано“ с един персонаж като Адриан повече от 20 години, без да се промени от допира с него...

М. Ю.: Разбира се. Всички персонажи ни променят. Но е много грешно да си представяме, че даден персонаж сме ние. Ако това сме ние, той би бил също толкова беден като нас. Би имал нашите собствени ограничения. Важното е да вземем персонаж, чийто живот или темперамент са толкова различни от нас самите, че ни дава възможност да научим нещо.

Б. П.: По какъв начин ви промени срещата с Адриан?

М. Ю.: Вероятно неговата интелигентност. Той е бил несъмнено много интелигентен човек.

Б. П.: Вие бихте ли казали като Адриан: „Моят живот ме вълнува по-малко от историята“.

М. Ю.: Но вие отново цитирате литературен пример. Спомняте ли си Франсоаз на Пруст, която е така безмилостна към слугинята в кухнята? Когато прочита в една медицинска книга описанието на болестта, от която страда слугинята, а болестта е всъщност бременност, тутакси започва да са кае: „Ох, бедната!“

В реалния живот загубата на нашите близки и самият факт, че ние трябва да продължим да живеем, че практическият живот трябва да продължи, ни пречи да почувстваме трагедията на събитията. Може би само в отделни моменти. Иначе ние бихме били постоянно повалени на земята.

Б. П.: Адриан казва, и това е великолепно казано: „Единствената форма на добродетел, последната, която все още понасям, е твърдото намерение да бъдеш полезен“.

М. Ю.: Да. За мен това винаги е било водеща идея. Тя може би обяснява членството ми в 40-те дружества...

Б. П.: Точно за това го цитирам.

М. Ю.: Но така е и при Зенон от „Творение в черно“. Накрая той казва, че всичко, което има значение за него е да остане полезен, да бъде скромно полезен.

Б. П.: И за вас, това е една от линиите на вашия живот?

М. Ю.: Това е една от линиите, да.

Б. П.: Тогава да се обърнем към „Творение в черно“, която е една по-нова ваша книга, издадена е през 1968 година. И ми се струва, че тази

книга е много повече роман в сравнение с „Адриан“, дори и само заради това, че основният персонаж – Зенон, е измислен.

М. Ю.: Да. И защото персонажът на Зенон, подобно на всички нас, преминава през обстоятелства, които са изключително разнообразни. Адриан е трябвало да се изправи срещу някои сурови обстоятелства в своя живот, но все пак той винаги е Императорът. Един човек, който, както сам той казва, никога не е познал например глада, и който, поне да известна степен, сам е избрал съдбата си. Зенон е беден. През значителна част от времето той е или преследван, или бяга. Справя с живота както може. Той се промъква през трудностите, драмите и през предразсъдъците на своето време. Той е, още от самото начало, така да се каже, победен.

Б. П.: Неговото време е 16-ти век...

М. Ю.: Да. 16-ти век, който се оказва доста продължителен. Има връзки между двата персонажа – и двамата са преди всичко интелигентни, и двамата имат тази страст, да служат, и двамата имат определено отношение към метафизичното. Много повече при Зенон, защото един император все пак не може да си позволи дълго време да съзерцава света.

Б. П.: Вие казвате, че Зенон е философ, лекар, алхимик...

М. Ю.: Точно така. Но техните характери са много различни. Адриан е очевидно един човек, който е силно емоционален. При Зенон, напротив, оставаме с впечатлението за един темперамент, който е почти неразрушим. Ако той не се беше самоубил на 59 години, имаме чувството, че би имал още 20-25 години живот пред себе си. Зенон е човек, който заяква при срещата с живота. Но това, което според мен го прави много вълнуващ, (а аз съм казвала, че обичам Зенон като брат) е, че до голяма степен преживяването от него е близко до преживяването от нас.

Б. П.: По какъв начин?

М. Ю.: Първо, той живее в една Европа, която е прерязана от Желязна завеса. Това не е Желязната завеса, която разделя комунисти от капиталисти в наше време, а Желязната завеса, която разделя католици от протестанти. Но която се свежда все до същото нещо. И в двата случая става въпрос за политически интерес, за териториален интерес, срещу който той не може да се бори. Зенон е човек, който се оказва в клопка между различни религиозни, философски, метафизични вярвания. Виждаме как тези различни теории, обяснителни системи за света се развиват, растат и избледняват така, както това става и в наши дни. Една теория

заема мястото на друга, и всичко е все пак някак си все още отворено до известна степен. И накрая, това е един човек, който е изправен пред свят, който става все по-мрачен до степен, че накрая той избира да напусне, за да не се изправи срещу най-страшното и то при ненужно жестоки обстоятелства. И преди всичко, за да не трябва да прави компромиси.

Б. П.: Вярно е, че в „Мемоарите на Адриан“ вие показвате една гледна точка към света, която е някак си по ... оптимистична; светът там изглежда някак си ...

М. Ю.: Позлатен.

Б. П.: Да, позлатен... питам се дали това отговаря на определен етап от вашето собствено развитие?

М. Ю.: Това отговаря едновременно на историята и на един етап от моето развитие. От една страна античният свят заради самия факт, че това е античният свят, е много по-млад ... той е по-млад от света на Зенон с 16 века. Следователно е видял много по-малко ужаси и трагедии. При Адриан все още има възможност човек да вярва, че един велик характер може, поне за известно време, да стабилизира света. По времето на Зенон това вече е само шега. Такова нещо вече не може да бъде направено.

От друга страна, „Адриан“ беше написан през 1948 година и Бог знае, че обстоятелствата тогава бяха такива, че вече даваха достатъчно основание за песимизъм...за абсолютен песимизъм. Но винаги, щом свърши една война, има известен подем – хората вярват, че разумът, мъдростта, или поне споразуменията (ако допуснем, че те са разумни), може би ще излязат победители накрая, ще се наложат. Докато в „Творение в черно“, която е писана между 1960-1965 година, ясно се виждаше, че много неща вече се пропукват.

Б. П.: Спомням си за нещо казано от Робер Кантерс по повод на вашата книга „Творение в черно“: „Адриан живее в една епоха, в която човекът все още успява да се превърне в Бог, докато Зенон живее в една епоха, в която човекът трудно успява да остане човек“.

М. Ю.: Това е напълно вярно и чудесно казано...като много от нещата, които казва Робер Кантерс.

Б. П.: На едно място в „Творение в черно“ Зенон казва следното: „Аз се пазах от това, да правя от истината свой идол, като предпочитах да я представям под нейното по-скромно име на точност“.

М. Ю.: Това изречение е много важно за мен.

Б. П.: Наистина ли? Защо?

М. Ю.: Защото когато се говори за истината, често всъщност се говори за теории, които някои хора възприемат като истина. Или за догми, които някои хора възприемат като истина. Докато когато се говори за точност, това вече е сериозно.

Б. П.: Да поговорим за стила. Да видим колко е еволюирал и как дори в такова песимистично произведение той може да бъде богат и оцветен. „Месото, кръвта, вътрешностите, всичко, което трепти и живее, по това време будеше у него отвращение, защото и животното умира в болка, както и човека, а на него му беше неприятна мисълта, че тялото му трябва да смила агонии. Още от времето, когато той самият закла прасе при един касапин от Монпелие, за да установи дали има съвпадение между пулсацията на артерията и систолите на сърцето, той реши, че няма смисъл да се използват различни думи, за да се обозначи едно животно, което се предава на заклание и един човек, който умира. Неговите предпочитания относно храната се простираха до хляба, бирата, някоя каша, която пази плътния вкус на земята, всякакви зеленини, освежаващи плодове и кореноплодни“.

М. Ю.: Да, Зенон много обича живота.

Б. П.: Той обича живота! Но тази храна, която той описва, това вашата храна ли е?

М. Ю.: Това е моята храна, естествено.

Б. П.: Карате ме малко да се съмнявам... Не си спомням дали в „Souvenirs pieux“ или в „Archives du Nord“, но вие казвате, че ви се е случва да хапнете и малко шунка.

М. Ю.: Не. Адриан казва това. Адриан също говори за вегетарианството, защото той е опитвал всички философски школи. Той казва, че за един император то не е много практично. Това би го принудило твърде много да се отличава от хората в своя двор и от своите войници. Освен това той мрази да се подчинява на каквито и да било теории и няма да възприеме никакъв възглед за света, който би му попречил да се натъпче с наденици, ако случайно има желание да го направи или ако това би му било полезно. При Адриан има това отричане на всяка абсолютна догма.

Б. П.: Но вие самата сте вегетарианка?

М. Ю.: Да, аз съм вегетарианка. Но от време на време ми се случва да хапна и някой сандвич.

Б. П.: Ето, намерих този цитат. В бележките под линия на „Archives du Nord“, стр.167, вие правите сравнение с една от вашата героиня Франсоаз Льору, „... случва ми се от време на време да хапна по някоя шунка, сигурно не толкова вкусна колкото тези, които тя е опушвала, но все пак принадлежаща на някое животно, което е брутално убито... разбира се, не пред очите ми...“.

М. Ю.: Е, да. Много е трудно човек да бъде изцяло верен на една теория или на каквато и да било система.

Б. П.: Да вземем друга ваша книга, която се казва съвсем просто „Пламъци“ и която е много слабо позната, дори сред вашите читатели. Струва ми се, че това е книгата, в която вие разкривате най-много от себе си.

М. Ю.: Всъщност това е една книга с поеми. Това са поеми в проза, но са все пак поеми и по принцип читателите не се надпреварват да четат поеми.

Б. П.: Не са само поеми. Там има и разкази...

М. Ю.: Има разкази, но те са в един приповдигнат тон, доста лиричен...

Б. П.: Това е книга на моралист.

М. Ю.: Всички книги са книги на моралисти, заради усилията да се извлече някаква поука от един преживян опит.

Б. П.: Тази книга съдържа дневника на една страст.

М. Ю.: Да. Но той се развива през една цяла група от най-различни образи, за които става въпрос постоянно.

Б. П.: Но там чуваме Маргьорит Юрсенар, която говори в първо лице, която се оплаква, чийто глас потреперва... вие казвате, например: „Любовта е едно наказание. Ние сме наказани да не можем да оставаме сами“. Чудя се дали това твърдение не е преувеличено?

М. Ю.: Да. Спомням си за също толкова преувеличеното твърдение на Паскал, че човекът е наказан с това да не може да стои само в една стая. То е същото. Очевидно в момента, в който подадем нос извън стаята, или щом се привържем към някой друг, има вече известен риск.

Б. П.: Или това например: „Едно сърце – това може би е неуместно. То е нещо, свързано с анатомия, с маса или с касапи. Предпочитам твоето тяло“. Бях много изненадан да прочета това, написано от вас.

М. Ю.: Да и не. В този случай, струва ми се, че аз реагирах срещу френската склонност към любовна сантименталност, моля да извините

моята липса на патриотизъм. Често имам чувството, че Франция поне от Средновековието насам, от Кретиен дьо Троя през „Принцесата на Клев“, като се продължи с романтиците като „Херцогинята на Ланже“ и чак до наши дни преувеличава значението на любовта, ако смея така да се изразя. Твърде много е говорено за сърцето.

Б. П.: И не достатъчно за тялото?

М. Ю.: Може би няма какво толкова да се каже за тялото, освен това, че то съществува. И нищо не е по-реално от съществуването на тялото, но сърцето е толкова изкуствено творение, че човек остава с усещането, че е опаковано в литература. А към това аз винаги се отнасям с недоверие.

Б. П.: Тази страст, за която вие разказвате, тя е много болезнена...

М. Ю.: Те всичките са. Иначе нямаше да бъдат страсти.

Б. П.: Е, мисля, че понякога има и щастливи страсти, или поне...

М. Ю.:... за известно време. Само за известно време.

Б. П.: Накрая на книгата вие казвате, че на човек му доскучава да бъде щастлив, а в текста вие се оплаквате, че не сте. Това ми напомня за едно изречение от „Алекси“, което е писано десетина години по-рано... Той казва: „Трудно е да не мислиш за себе си като за някой, който превъзхожда другите, щом страдаш повече от тях“.

М. Ю.: Да. Вярвам, че по-голямата част от хората живеят с тази илюзия. И то не е съвсем илюзия, защото чрез страданието те са научили нещо повече.

Б. П.: Алекси добавя: „При вида на щастливите хора на човек му прилошава от щастие“.

М. Ю.: Но щастливите хора не са непременно добри хора. Понякога щастливите хора са доста неприятни. Това не винаги е приятна гледка.

Б. П.: До поговорим за вашата страст към Гърция. Вие сте наполовина францужойка, наполовина – белгийка, а сега сте американска гражданка, но аз си мисля, че вашата истинска родина е Гърция.

М. Ю.: Не съм сигурна. Бих казала, че имам една дузина Родини...

Б. П.: Дузини?

М. Ю.: Разбира се.

Б. П.: Кой са те?

М. Ю.: Да видим... държавите, които най-много обичам в Европа? Аз имам голяма страст към Австрия, към Швеция, към Португалия, към Великобритания. Английската литература е толкова голямо вдъхновение

за мен, че тя е несъмнено една от моите Родини. Обичам много Азия. Доколкото мога, изучавам азиатските литератури и следователно и в Азия се чувствам като в родината си. Аз не вярвам в това, че родината е изключителна. Не повече, отколкото вярвам в незаменимите майки.

Б. П.: Да, но вие вярвате във вашата любов към Гърция?

М. Ю.: Вярвам в страстта си към Гърция. Както в книгата ми „Пламъци“, както в Адриан или в Зенон, заедно с едно много голямо желание за яснота. Аз не вярвам в гръцкото чудо.

Б. П.: Но Адриан казва: „Точно в Гърция аз мислех и живях“, а да не забравяме, че той е римски император.

М. Ю.: Това е вярно, но само за Адриан.

Б. П.: Не е ли поне малко вярно и за вас?

М. Ю.: Само до известна степен. Защото върху мен са упражнявани и други силни влияния след това. За Адриан цялата култура минава през Гърция. Не е имало друга. Той не е искал да бъде латинец. Докато за нас, както казвам в предговора към „Короната и лирата“, има цяла поредица култури, които са еднакво значими.

Б. П.: Тази ваша книга, „Короната и лирата“, ми изглежда много повече като разходка сред гръцката поезия, отколкото като антология.

М. Ю.: Да. Ако смея да кажа, тя е повече един опит за социологическо изследване, отколкото поетичен опит. Има хилядолетна история на гръцката поезия, която започва от първите йонийски поети и стига до първите византийци – това са 12 века. Изумителното в нея е огромното разнообразие на мнения по всички въпроси – за живота, за смъртта, за любовта, за войната и до каква степен всеки един поет е индивидуалност като вие или като аз. Вътре има всичко и тези поеми си противоречат. Това, което поражда страстен интерес у мен е откритието, че същите механизми са все работят. По тази причина аз се опитах за всеки поет да направя една малка обяснителна бележка, която да покаже какви са били политическите и социалните обстоятелства на неговото време.

Б. П.: Сега ще ви помоля да ни прочетете поемата или стиха, който вие си избирате.

М. Ю.: Очевидно всеки избор е продиктуван от случайност. За това ще прочета поемите или по-скоро римуваните текстове от религиозен порядък на известните оракули, към които всички са се обръщали и които използват хитрините на всички оракули. Например до нас е достигнал един текст, посветен на цар Крез, преди той да потегли на война.

Той попитал дали ще мине добре или не. Оракулът отговаря: „Царят, ако тръгне на война, ще разруши една империя“. Очарован, царят тръгва на война. Естествено империята се оказва неговата. От друга страна, оракулите никога не трябвало да се компрометират.

А ето сега, за да ви покажа, че трябва да оставим белия мрамор и да гледаме живота такъв, какъвто е, ето един образ на семейна вечеря, представен от Менандър през 4-ти век. Това може да е вечеря, на която вие самият тъкмо сте присъствал.

„Трябва да имаш силно сърце,
за да заемеш място около масата
по време на семейна вечеря.
Първо – бащата, с чаша в ръка, ту гълчи, ту се шегува,
после майката го отменя,
после идва бабата, която мърмори,
после дядото, с басов глас,
после добрата стара леля, която, самата сладост,
нарича „скъпи мой“ най-големия син,
а той, понеже е добре възпитан,
трябва да отговори учтиво.“

Или ето една поема от Платон, който се оплаква от колониалните войни. Тя е за войниците от Калкис, които са загинали в Персия.

„Нас, войниците от Калкис, ни погребват в Суза.
Това е твърде далеч от нашия край“.

Б. П.: Каква великолепна жалба...

М. Ю.: Да. А сега, един по-слабо известен поет, Алкей от Месения, който се жали от унижителното поражение на царя на Македония, когато Рим започва да надмогва и постепенно завладява Гърция.

„Срещу Филип, цар на Македония.
Голи, тъжни, без чест,
покрай една нива с овес,
победени,
след нанесените удари, получени удари,
ти виждаш тук, мимоходом,
нашите изоставени тела.
Три хиляди добри войници, стенат: „О, Македонийо!“

Ние лежим, един връз друг, в забравата и в смъртта, сами.

А нашият цар Филип,
той е още жив и е добре“.

Б. П.: Вие трябва да сте доволна, тук говори вашия пацифизъм!

М. Ю.: А сега Филип отговаря, не със същото перо, но със същата тръстикова пръчица, със заплашителни стихове:

„Голо, тъжно, без листа,
под яркото обедно слънце,
ти виждаш тук, мимоходом,
дървото, на което ще бъде обесен Алкей“.

Б. П.: Една част от тези поети са били в библиотеката на Адриан...

М. Ю.: Да, разбира се. Можем да си съставим мнение за Адриан въз основа на поемите, които е обичал най-много. И ние знаем кои поеми е обичал най-много. Неговите любими поети са били често мрачни поети от миналото.

Б. П.: Той самият е бил поет.

М. Ю.: Да, той е бил поет. Написал е много красиви стихове, някои от тях дори на гръцки, които не са лоши.

Б. П.: Това не е ли проява на голям алтруизъм от ваша страна – вие, която също сте творец, да прекарвате дни, месеци, дори години от времето си като превеждате написаното от други?

М. Ю.: Не, това е едно и също нещо.

Б. П.: Как така?

М. Ю.: аз никога не правя разлика между вас и мен.

Б. П.: Обяснете ми. Не разбирам.

М. Ю.: Има един девиз, който Зенон много често използва: „Unum sum et multi in me“. Аз съм един, но в мен има мнозина. Дали това съм аз, на която се случва нещо, или на някой друг, аз не виждам разликата.

Б. П.: Вие сте превеждали негръски спиричуъли, гръцки поети...

М. Ю.: Разбира се. Това е част от моя протест в защита на малцинствата.

Б. П.: Вие имате много повече политически пристрастия, отколкото хората си мислят...

М. Ю.: Да, разбира се. Що се отнася до гръцките поети, дали един човек е написал много хубави стихове, които ме вълнуват, за живота, смъртта, любовта, политиката, или дали аз съм ги написала, честно ка-

зано, аз не виждам разликата. Ние сме дали израз на нещо, което е трябвало да бъде изразено. Това е.

Б. П.: Цитирам от „Творение в черно“ този алхимичен девиз: „Да отиваш към тъмното и неизвестното чрез това, което е още по-тъмно и по-неизвестно“. Същото не е ли валидно и за работата на писателя?

М. Ю.: Напълно. Това, което прави писателите толкова важни е, че те се изправят лице в лице с тази безформена, разнообразна, сложна материя, която представлява живота, и докато работят върху нея, малко по малко, тя приема някаква форма, и човек си казва: „Ето, това води до нещо, има някакъв резултат“. Така писателят позволява на хората да изразяват своя собствен опит чрез него, да анализират своя опит чрез неговия.

Б. П.: Като наблюдавам вашия живот и книгите ви ми се струва, че вие сте непрекъснато по границите на нещата. Вие сте родена на границата между Франция и Белгия; живеете тук в щата Мейн, който е на границата на Съединените щати, недалеч от Канада; в двете ви автобиографични книги, за които ще говорим след малко „Archives du Nord“ и „Souvenirs pieux“ вие изучавате границите на своето семейство; книгите ви не могат да бъдат подведени под един единствен литературен жанр, защото са на границата между историята, романа и поезията...където и да се опита да ви разположи човек, вие никога не оставате в центъра, а бягате към границата.

М. Ю.: Вярно е. Адриан казва: „Не мога да се лаская с един живот, разположен в центъра“.

Б. П.: Вие непрекъснато бягате от центъра...

М. Ю.: Центърът е навсякъде. Тази маса, около която сме седнали сега, също е център.

Б. П.: Да се върнем на Адриан. Той прекарва живота си в пътуване. Като император той прекарва 12 от 20 години в пътуване.

М. Ю.: Вярно е. Той е харесвал варварските страни или поне това, което по негово време е било считано за варварски страни, а именно – страните по границите.

Б. П.: Но какво търси Адриан от другата страна на границата?

М. Ю.: Някаква свобода... преди всичко свободата да може да съди за това, което се предполага, че се намира в центъра. Има някои интересни стихове за Адриан на латински, не на гръцки, в които поетът казва: „Не бих искал на бъда Цезар, а да се излагам на дъжда в Британия и на снега

в Русия“. А Цезарят, тоест Адриан, отговаря: „Аз не искам да бъда някой си Фулан (както се е наричал поета) и да се излагам на комарите в Рим и на литературните разговори в салоните“. Когато напуснеш страната си, това дава един голям шанс за свобода на преценката спрямо средата, в която си живял преди това.

Б. П.: А вие какво търсите от другата страна на границата?

М. Ю.: Именно тази промяна на средата, което ни позволява да съдим. Тази перспектива.

Б. П.: Да поговорим малко за вашите последни две книги „Archives du Nord“ и „Souvenirs pieux“. Бих искал да разбера защо, след като сте изследвали вече живота на Адриан, на Зенон, Алекси и на толкова много други, решихте да пишете за персонажи във вашето собствено семейство?

М. Ю.: Предполагам, че бях малко повлияна от работата по „Творение в черно“. За тази книга се опитах да използвам автентични документи на различни семейства и доста често използвах имена на хора и феодални владения, които бях открила в различни семейни документи.

Б. П.: Вие самата почти не присъствате в тези две книги, или най-много като дете на 6 седмици. Защо избрахте да опишете вашето семейство – защото това е вашето семейство или защото хората от вашето семейство представляват някакви аспекти на това, което се нарича човешката участ?

М. Ю.: Заради човешката участ. Всички имаме прадеди и те винаги са представители на човешката участ, но не винаги има налични документи. А в моя случай имаше доста запазени документи. С обичайните пропуски, но все пак, имаше документи.

Б. П.: Любопитно е, че самата вие, която нямате деца, нямате наследници, по някакъв начин давате един втори живот на хората, които ви предшестват?

М. Ю.: „Да възкресим мъртвите“, както е казвал Джорджо Мерула...

Б. П.: Не, не ... не мисля, че вие възкресявате мъртвите. Мисля, че вие ги карате да се родят отново. Това е нещо различно.

М. Ю.: Може би.

Б. П.: Искам да дам още един пример за Вашия стил. В началото цитирах този пример за почти янсенистки стил в „Алекси“, после този богат и цветен стил от „Творение в черно“, а сега, в „Archives du Nord“ откривам, че там не сте далеч от Брьогел.

М. Ю.: Да, разбира се. Това е 19-ти век, той е много ярък като цветове.

Б. П.: Интересното във вашия случай е, че вие сте започнали с един стил, който е много овладян, много икономичен, а с напредването на времето стилът ви става все по-оцветен...

М. Ю.: Човек се опитва да вкара в текста колкото се може повече от вероятните реалности.

Б. П.: Но не е ли по-приятно да се пишат произведения като „Archives du Nord“, в сравнение с по-ранните ви, по-изчистени творби, като „Пламъци“?

М. Ю.: Не. И при двата случая аз ...не бих казала точно, че много съм се забавлявала, но...по-скоро съм писала в едно състояние на ... как да кажа... „екзалтация“ е идиотско, „възбуда“ е ужасно американско, ако кажа „удовлетворение“ пак изглежда глупаво, как да го опиша?

Б. П.: Потърсете точната дума, докато аз ви прочета този красив малък откъс...

М. Ю.: Състояние на разцвет, ако искате.

Б. П.: Разцвет. Ето цитата: „Ах, тази жена Лъору! Бих искала да разбера дали на млади години тя е била прислужница в някой хан или слугиня в замък, дали е обичала мъжа си или му е слагала рога, дали е палила свещи в църквата или е недоволствала от свещеника, (или може би и двете едновременно), дали е полагала грижи за болни съседи или е затръшвала портите под носа на просяците. Точно чрез най-обикновените жестове ние трябва първо да се опитаме да разберем едно същество, сякаш го очертаваме с резки движения на молива. Но би било просташко да отречем на тази непозната и наличието на по-изискани, почти по-чисти чувства, които изглежда се пораждат при усъвършенстването на душата по начина, по който един алхимик извлича злато. Франсоаз може и да е обичала също като мен деликатните звуци на латерните; може да се е възхищавала на някой червен залез над заснежените поля, да е вземала тъжно някое птиченце, паднало от гнездото, като си е казвала, че това е много жалко. Това, което тя е чувствала и мислила по отношение на своите болки и радости, за своите моменти на физическа болка или телесна удовлетвореност, за старостта, за смъртта, която настъпва, за тези, които е обичала, но които са вече покойници, няма повече или по-малко значение от това, което аз съм мислила и чувствала. Нейният живот несъмнено е бил по-труден от моя. Обаче аз имам чувството, че работата е горе-долу. Тя е като всички нас в плен на необяс-

нимото и неизбежното.“ Аз мисля, че на 25 години вие никога не бихте казали „горе-долу“.

М. Ю.: Защо, бих казала, но може би не по повод на Фразоаз Льору. Самата Франсуаз Льору би казала „горе-долу“. Виждате ли, разликата, която обикновено се прави между книгите, в които авторът казва „аз“ и книгите, в които авторът говори за „него“ или „нея“, в основата си е доста глупава. Защото дори когато казваме „него“ или „нея“ се опитваме да говорим така, както той или тя биха говорили – това е трето лице, но то е едно маскирано първо лице. Тук говори Франсоаз Льору.

Б. П.: Кажете ми как работите? Един подобен пасаж, дълго време ли работите върху него или той просто се излива естествено?

М. Ю.: Излива се естествено. Има моменти, в които, разбира се, нещата не се получават и човек трябва да пренарежда отделните части от текста и преработва по десет пъти една страница, понякога има и блокажи. Дори и да не забелязвате, това се случва понякога...

Б. П.: Значи първият том „Souvenirs pieux“ е за семейството на вашата майка; „Archives du Nord“ е за семейството на вашия баща, а вече беше обявено, че ще има и трети том... той написан ли е вече?

М. Ю.: Не. Не е написан, дори не е започнат. Тези две книги имаха известен успех, а аз не искам да правя автоматично продължение, използвайки същия глас. Искан малко да помисля, защото проблемите вече ще бъдат съвсем нови. В първия и втория том аз не присъствам, или присъствам най-много като дете на 6 седмици. В третия том ще проследим остаряването на един мъж, Мишел, и това, което ме интересува е не точно фактът на неговото остаряване, а неговата страст към живота, която той запазва до края. Освен това се появявам и аз, но като дете. И трябва да опиша различните периоди на детството и детството като такова. А това е доста трудно.

Б. П.: Значи е доста по-трудно да пишете за самата себе си, отколкото за персонажи като Зенон или Адриан?

М. Ю.: Много по-трудно. Защото човек може да се обърка. И суетата се намесва винаги. Понякога също и срама. А отделно от това съществува проблема, че ние самите не се виждаме отстрани. Някои велики художници са си правили автопортрети като са се гледали в огледало. Рембрант, например, го прави чудесно. Но по принцип това е трудно, а и опасно.

Б. П.: Помислете, обаче, че толкова много хора очакват с нетърпение това произведение...

М. Ю.: Опитвам се да се отдалеча от темата, защото подозирам, че моите виждания за детството се разминават с много от идеите, които са широко разпространени.

Б. П.: От всичките ви книги и от живота ви се излъчва едно внушение, че не трябва човек да се колебае да разкъса оковите на ежедневието си, да разруши навиците си и да поеме на път.

М. Ю.: Разбира се. Има много хора, които ни съветват да не разкъсваме оковите си...

Б. П.: Да, има много такива, особено във Франция.

М. Ю.: Може би.

Б. П.: Мислите ли, че в пътуването има някаква философия, че от него може да се извлече поука?

М. Ю.: Има поуката на раздялата, поуката на свободата. Но пътуването не ни дава автентичната свобода, както забелязва Зенон, защото винаги влизаме в нови връзки и възникват нови обстоятелства, които ни ограничават. Без това нямаше да има живот.

Б. П.: Какво представлява за вас конформизма – една лоша болест?

М. Ю.: Една нещастна болест, при всички случаи.

Б. П.: Защо да е нещастна болест?

М. Ю.: Защото ви пречи да съществувате. Защото хората, които са били истински конформисти, те не са живели изобщо.

Б. П.: Натрупването на богатства, на вещи прави хората конформисти. В „Източни новели“ има едно изречение: „Този изискан човек, най-после успя да усети вкуса на всичките си пари чрез най-висшата форма на лукс, която се състои в това, да можеш да се лишиш от всичко“.

М. Ю.: Забележете, че това е едно усещане, което съм изразила чрез думите на един японски принц, който става будистки монах, но с които нашите предшественици от 17-ти век щяха напълно да се съгласят. Много от тях накрая са се оттегляли в манастир или са се отказвали от всичко.

Б. П.: Да, но в хода на един човешки живот ние се привързваме не само към хора, но и към предмети, спомени, фотографии ...

М. Ю.: Не е лошо, но трябва да можем и да се лишим от тях.

Б. П.: Но вие не се лишавате. Виждам много такива наоколо.

М. Ю.: Да, разбира се, но защото са тук. В момента, в който вече не са тук...

Б. П.: За вас няма значение?

М. Ю.: Няма значение. Знаете този красив израз на Кокто, която вече съм цитирала другаде. Питат го: „- Ако домът ви бъде обхванат от пламъци, както ще отнесете със себе си?“. „- Ще отнеса пламъците“. Красиво.

Б. П.: Много красиво. Но на какво трябва да държим в живота? Трябва да държим на нещо, нали? Думата „ценности“ е може би твърде претенциозна, но какви са вашите ценности?

М. Ю.: Обаче думата „ценности“ е важна.

Б. П.: Значи вие приемане думата „ценности“?

М. Ю.: Напълно приемам. Може би най-важното е да държиш за развитието на своята собствена ценност, на своите собствени ценности.

Б. П.: Как?

М. Ю.: Вие ме карате да потрепервам! Защото ако ви отговоря това, което наистина мисля, в най-прости изрази, ще изглеждам така, сякаш сипя банални истини за живота.

Б. П.: Но понякога има банални истини, които могат да послужат за основа на един живот.

М. Ю.: Да се отнасяме един с друг по-човешки, да бъдем по-щедри, да бъдем по-твърди ...

Б. П.: Твърди?

М. Ю.: Да. Твърди.

Б. П.: Не сме достатъчно твърди?

М. Ю.: Просто, за да можем да поемаме ударите.

Б. П.: Да, но нека да направя алюзия с една глава от „Творение в черно“, в която се говори за „безпътиците на плътта“. И внезапно, пред тези „безпътици“, нищо не може да устои...

М. Ю.: Обърнете внимание, че от момента, в който безпътиците на плътта започват да излагат Зенон на опасност, той вече е преминал периода, в който те наистина са съществували за него самия. Той страда заради безпътиците на другите. Той е участвал в тях преди, както всички. Вярвам също, че цялото наше християнско образование, и пост-християнско, западно образование, ни кара да преувеличаваме положението и да го утежняваме. Щеше да е много по-просто, ако не се самообвинявахме толкова много.

Б. П.: Вие говорите за греха?

М. Ю.: Аз не обичам много думата „грях“ и никога не я използвам.

Б. П.: Алекси я използва често.

М. Ю.: Да, но това произтича от неговото протестантско образование. То е половина католическо, наполовина протестантско, но във всеки случай – много религиозно. Това е част от характера на Алекси.

Б. П.: Мислите, че щеше да бъде по-добре, ако по-малко се притеснявахме за греха?

М. Ю.: Да, така мисля. Може да се казва просто „грешка“ или „непохватност“.

Б. П.: В книгата „Алекси“ попаднах на следния пасаж: „Това, което може би прави сладта толкова ужасна е, че тя ни учи, че имаме тяло. Преди това то ни е служило само за да живеем“.

М. Ю.: Мисля, че това е много вярно за по-голямата част от европейците. И трябва да разполагате с цял един метод, с цяла дисциплина, за да разберем, че имаме тяло и това тяло е инструмент на това, което се нарича „душа“ (по липса на по-добра дума да назовем това нещо), и че ние се осланяме през цялото време на това тяло така, както аз в момента се подпирам с лакът на масата. За да слезем на едно много ниско ниво, човек има впечатлението, че за част от авторите на френската литература, литературата а ла Мопасан, и това не е обида към Мопасан, а към най-забележителните неща, които той е описал, та човек остава с впечатлението, че „любовната кльопачка“ е най-важното нещо, което според тях оправдава съществуването на тялото. Други го търсят в спорта, но той е състезателен. И това също е опасно.

Б. П.: А, значи вие не обичате състезанията?

М. Ю.: Не.

Б. П.: Това е от „*Coup de grâse*“ – „Съществуването не е направено от преживени импулси и упорита последователност, а от компромиси и забравя“.

М. Ю.: Това е що-годе вярно за съществуването.

Б. П.: Сигурна сте?

М. Ю.: До голяма степен. Има моменти, които са описани от Пруст, когато сърцето е непостоянно, когато спомените се връщат, но обикновеното съществуване, средното съществуване, е за щастие до голяма степен изградено от забравя. Без това хората щяха да бъдат постоянно проснати на земята.

Б. П.: Не си спомням дали беше в „Souvenirs pieux“, но в един момент вие говорите за фаталността на доброто...дали все пак фаталността на злото не е по-силна?

М. Ю.: Да допуснем, че е.

Б. П.: Дали тази фаталност на злото няма в последна сметка да ни помете всички, да помете нашата цивилизация?

М. Ю.: Сигурна съм, че ще го направи. Защото тя взема една изключително коварна форма. Има наистина зловещи хора и други, които не са в такава степен. Но има огромно количество хора, които са малодушни, които оставят нещата да се случват пред очите им, или хора, които са наивно доверчиви...

Б. П.: На които липсва тази твърдост, за която вие говорихте?

М. Ю.: Да, които не са нито решителни, нито проникателни. И докато убедите всичките тези хора, че нещо трябва да се направи, много е вероятно онези, които са наистина ужасни и зловещи, да надделеят.

Б. П.: Във вашите очи има много интелигентност, доброта, нежност, но често проблясва и подигравателност... Струва ми се, че във вашите книги често вие говорите много подигравателно за жените.

М. Ю.: А, не само за жените.

Б. П.: Разбира се, но да поговорим по-специално за жените. Ще се върна към вашия предговор към „Короната и лирата“, от където е това изречение: „При преводите, както и при жените, ако са верни, но нямат никакви други достойнства, това ги прави нетърпими“.

М. Ю.: Сигурно. Но това е вярно и за мъжете. Един мъж, който е верен, но който няма никакви други достойнства освен това, че е верен, може да бъде доста досаден.

Б. П.: Но вие не сте написали „мъжете“. Написали сте „жените“.

М. Ю.: Защото хората изискват верността преди всичко от жените.

Б. П.: Да. Но все пак ... Адриан, например, като говори за жените казва следното: „Връщах се към тесния кръг на жените, техния твърд усет за практичното и начина, по който небето над тях внезапно посивява в момента, в който любовта вече не е с тях“. Искам да разбера дали вие сте съгласна с Адриан?

М. Ю.: Мисля, че това е често пъти вярно.

Б. П.: Но какво искате да кажете? Мислите, че щом една жена няма повече любов в живота си ...

М. Ю.: Особено във Франция...може би тук, в Америка, не е съвсем същото...Но във Франция жената е била толкова убедена, че нейният живот се основава на любовта, че щом тя остарее, щом престане да бъде привлекателна и да бъде обект на съблазняване, тя твърде често има усещането, че нейният живот става сив.

Б. П.: Искате да кажете, че Адриан е познавал френски жени?

М. Ю.: Латински жени.

Б. П.: Значи това е вярно за всички латински жени?

М. Ю.: Важи за повечето италианки или испанки, каквато е била майка му.

Б. П.: Адриан казва също и следното: „Положението на жените е предопределено от странни обичаи. Те са едновременно зависими и защитени, слаби и влиятелни, прекалено силно презирани и прекалено уважавани“. Мислите ли, че това е още вярно?

М. Ю.: Да, мисля, че все още е вярно. Напълно вярно. Може би дори в наше време те са по-малко уважавани. И все още не са защитени в достатъчна степен. Има някакъв период на преход, който не е твърде приятен.

Б. П.: Не са достатъчно уважавани?

М. Ю.: Да. Жената през 19-ви век е била, поне привидно, повече уважавана. Дали наистина е била, това е въпрос, който тепърва трябва да се постави.

Б. П.: Какво мислите за жените, за френските жени от наше време? Които днес нямат колебания да споделят, да описват каква е тяхната сексуалност – това изглежда ли ви като освобождение?

М. Ю.: Не. Да кажете на света каква е сексуалността на някого, като при това допускаме, че изобщо има такъв предмет, ми изглежда толкова маловажно...

Б. П.: Значи не вярвате, че може да има така нареченото „освобождение на жените“ по пътя на...

М. Ю.:... по пътя на признаване на тяхната сексуалност? Не. Мисля, че това е едно фалшиво освобождение. Същото е вярно и за мъжете. Ние всички сме били млади и към 20-тата си година сме вярвали, че ако бъдат премахнати определени сексуални забрани, нещата от само себе си ще се подобрят. Но тези сексуални забрани са вече до голяма степен премахнати. Признавам, може би не са достатъчно добре премахнати, духът на враждебност и на недоверие към сексуалността все още витае,

но има напредък по определени показатели. И хората са вярвали, че от там нещата ще се подобрят. Но на мен не ми изглежда това да е станало.

Б. П.: Да, но си спомням, че Алекси казва: „Няма нищо по-лошо от мълчанието“.

М. Ю.: Да. Алекси се задушава от мълчание.

Б. П.: Но има и много жени, които се задушават в мълчание.

М. Ю.: Да. Но не съм сигурна, че начинът, по който те се опитват да решат проблема е наистина подходящ. Мен често ме обвиняват в мизогиния, което е много глупаво, докато не прибавят към това и просто мизантропия. Но това, което ме шокира е, че снимки на жени с картечници, снимки на дами, които се разхождат из страни от Близкия изток с картечници, се представят като насърчаване на освобождението на жените. Също като освобождение на жените се представя това, че жените са приети в някоя институция или че могат да си изкарват прехраната с някаква професия чрез работа за някое предприятие, което по-скоро би трябвало да бъде закрито. Тези неща не ми изглеждат като насърчаване на жените. Истинското насърчаване на жените ще има, когато престанем да говорим за тях във връзка с красотата, кухнята, градината, а когато те успеят да се наложат в едно общество, доминирано от мъже, с простото качество на това, че жените са хора. Никога никой не се е отнасял с презрение към една жена като Флоранс Найтингейл, или Елизабет Унгарска, или някоя влиятелна игуменка от Средновековието, или Света Тереза, знам ли, идват ми повече имена на католички, освен Флорънс Найтингейл, разбира се.

Б. П.: Да поговорим за католическата религия. Адриан критикува силно задължението, което е вменено на християните, да се обичат един друг.

М. Ю.: Да, защото никой не се съобразява с това. Той вижда лицемерието.

Б. П.: Вие съгласна ли сте с тази критика?

М. Ю.: Аз не мисля, че думата „да обичаш“ е подходяща в случая. Ако става въпрос за състрадание, за съчувствие, така разбирам. Но да обичаш? Защо „да обичаш“? Не може да има задължение да обичаш.

Б. П.: Но колко великолепно е това наивно религиозно чувство, което се излива от негърския спиричуъл, нали?

М. Ю.: Превъзходно, наистина. Както съм казвала и друг път, това е наистина големият подарък, който белите са направили на чернокожи-

те, които иначе са малтретирали. Дали са им един Бог, който чернокожите са могли да обикнат. Чернокожите приемат персонажа на Исус за свой близък, за свой защитник, за свой брат ... Приемат го преди всичко като брат – някой, който е страдал така, както страдат те.

Б. П.: Цитирам:

„Дайте ми тази стара религия,
щом е била добра за баща ми,
няма причина
да не подхожда и на мен.“

Б. П.: Красиво е все пак.

М. Ю.: Да.

Б. П.: Вече в края на нашия разговор нека да ви попитам за следното. Има едно постоянно усещане за провал у вашите герои. Адриан завършва с провал, Зенон е принуден да се самоубие в своята килия, за да не бъде посечен на дръвника...

М. Ю.: Обаче смъртта на Зенон е всъщност триумф. Той успява в смъртта си това, което не е успял в живота.

Б. П.: ... Ерик, в „*Coup de grâce*“ убива Софи, която му е любима и т. н.

М. Ю.: Всеки живот е един провал, ако погледнете по-отблизо.

Б. П.: Но вашият не е.

М. Ю.: Разбира се, че е. Защото човек би могъл да направи много повече.

Б. П.: Не може да бъде.

М. Ю.: Представете си обратното. Представете си, че има само успехи, животът би бил доста скучен, дори омразен. Но това никога не е вярно. Има остаряване, има болести, има смъртта на близки хора, има една обща болка от света, от съществуването... всеки живот е един провал в смисъл на това, че ние не сме Спасители.

Б. П.: Всеки живот е може би един провал, защото завършва със смъртта, но вашият жизнен път не изглежда като провал...

М. Ю.: Напротив. Защото винаги е могло да се направи нещо повече.

Б. П.: Вярно е, че вие много сте говорила за провала, но всичките тези провали в крайна сметка изграждат вашия литературен успех.

М. Ю.: Ще видим.

Б. П.: Този ваш успех, може ли да бъде увенчан с една Нобелова награда, например?

М. Ю.: Въпрос на чиста случайност. Може да се увенчае с Нобелова награда или може да завърши в забрава. Не може да се каже.

Б. П.: Вие, Маргьорит Юрсенар, писател, успяхте ли да кажете най-важното от това, което сте искали да кажете?

М. Ю.: Успях да кажа много. Ще ми се да бях казала повече.

Б. П.: А смятате ли, че като цяло хората са ви разбрали?

М. Ю.: Някои хора разбраха. Не всички читатели, съвсем не.

Б. П.: А в наши дни имате ли усещането, че хората ви разбират по-добре?

М. Ю.: Започвам да мисля, че хората ме разбират все по-добре. Защото самото разнообразие на книгите, които съм написала, дава възможност на хората да добият една по-цялостна представа, а това е добре. Когато публикувах „Адриан“, хората помислиха, че аз съм специалист по римска история и издатели от различни държави се обръщаха към мен, за да ми предлагат да напиша историята на някой друг римски император. Когато написах „Творение в черно“ окултистите се заинтересуваха, без да забележат, че Зенон съвсем не е окултист – окултизмът е само етап, през който Зенон преминава, и т. н. Когато написах „Archives du Nord“ се сдобих с хор от почитатели едва ли не във всяко село на Северна Франция... Не знам като каква ще се явя при следващото прераждане. Но всеки път има много такива интерпретации – симпатични, но все пак ограничени.

Б. П.: Мислите ли, че това да оставиш книги след себе си е също толкова красиво, както да оставиш деца?

М. Ю.: Вярвам, че в момента е много по-добре да оставиш книги, отколкото да оставиш деца. Деца има вече прекалено много. И голямата цел би трябвало да бъде плавно да сведем огромната човешка маса до едно множество, което отдава на всеки човек дължимото достойнство. И да няма кръвопролития в бъдеще.

Б. П.: Но в Париж често съм чувал хората да казват, че има твърде много книги.

М. Ю.: Аз също мисля така. Както има твърде много хора, така има и твърде много книги. Често си мисля и за листата на дърветата, които са били пожертвани, за да ги има всичките тези книги. И тогава изпитвам известни угризения.

Превод от френски език: Иванка Иванова

Маргьорит Юрсенар (1903–1987) е френска писателка и първата жена–член на Френската академия, където е приета през 1980 г.

Коментари (1)

- 07-10-2013|**Благоев**

Голям майстор е този Пиво. Понякога М. Юрсенар се опитва да се изплъзне, но той постига своето, да даде сравнително пълен и верен образ на писателката. Удоволствие за четене

Париж, Бекет и аз

Автор: Джон Калдър

Париж се променя по-малко от останалите водещи градове. Местата за срещи, където интелектуалците се намират, може и да се променят – от Монмартр до Монпарнас, от Сен-Жермен-дьо-пре до източен Париж и някои от предградията, където животът е по-евтин, а изкуствата насърчавани или дори финансово поддържани. Но хората все пак се връщат към старите стъргала, ресторанти и кафенета като Дом, Селект и Фалстаф, та дори и още по-туристически места като Дьо Маго и Флор, както и най-известните ресторанти по Десния бряг като Фуке, да не говорим за грандхотелите, където английският се чува много по-често от който и да било друг език.

Живял съм дълго време в Париж, отначало като млад издател, търсещ автори, а по-късно като жител на града, но винаги съм се стремил да бъда приятел на писателите, които поемах, и да прекарвам с тях време в кафенета и съвместни обеда. Някои от тях сам превеждах от чужди езици, основно френски, но други бяха емигранти, пишещи на английски.

Един такъв писател, който стана мой много близък приятел малко след като се запознахме през 1955, чак до смъртта му през 1989, беше Самуел Бекет.

Първоначално Бекет пристига в Париж през 1928, за да преподава. Там става част от ирландския кръг на Джойс и често се връща обратно от Ирландия, за да пише – и за голямо отчаяние на своите заможни протестантски родители в Дъблин, които не могат да разберат защо техният академично-брилянтен син не желае да си намери някаква добра работа, а предпочита да живее живота на безпаричен бохем в Париж, пишайки романи, от които никой не се интересува.

Бекет прекарва Втората световна война в окупирания Париж, а не в неутрална Ирландия, като взема участие в нелегалната съпротива, издирван е от Гестапо, което е арестувало по-голямата част от приятелите му и през по-голямата част от времето се укрива в планините Воклюз на юг, като същевременно работи над третата си книга. Тя не е публикувана чак до по-късно време, доста след войната, и едва след като по-късните му романи, написани на френски, са му донесли известно, ако и ограничено, признание. Едва след световния успех на *В очакване на Годо*, изпълнена за пръв път през 1953, той успява да намери средства за препитание, но по това време и двамата му родители, дълго страдали заради сина си, са мъртви.

Тотален песимист, обсебен от множеството ужаси на световната история и особено от жестокостта на човек към човека и дори към животните, Бекет се отнася силно отрицателно към нашите кратки животи на тази планета и към склонността ни към войни и желанието да доминираме околните. Веднъж казва, че няма нищо против щастието, но лично той изглежда не притежава талант за него.

Докато един ден се разхождахме по булевард Монпарнас, аз отбелязах мимоходом, че това е хубав ден. Той погледна към небето и отбеляза кратко, „засега“. Когато по време на един мач по крикет театралният критик Харолд Хобсън беше казал, че „в ден като днешния човек е радостен, че е жив“, отговорът на Бекет беше, „не бих отишъл чак толкова далеч“.

Простите удоволствия, като срещи с приятели и добър обяд с печен калкан и бяло вино в ресторанти като Оз ил Маркиз на улица Гейетè, бяха единствените, които той си позволяваше.

Когато за пръв път се запознах с Бекет, години преди да съм публикувал не-драматичните му произведения, често прекарвах цели нощи с него в кафенета – в игра на шах, докато пийвахме бира. Разказваше за Джойс и други любими автори, както и за други неща, които интересуваха и двамата ни, но никога не говореше за собствената си работа, често очаквайки, че няма да я харесвам, докато аз винаги я харесвах.

Разхождахме се из Париж, обядвахме в любимите му заведения, някои от тях днес вече не съществуват или напълно сменили характера си. „Куполът“ беше отворен почти през цялата нощ и различни големи групи от приятели се срещаха там, разговаряйки чак докато стане време за закуска. Днес нещата са по-различни и „Куполът“ е най-вече капан за туристи, който затваря сравнително рано. Разположен на главната улица в Монпарнас, той е заобиколен от всевъзможни места за хранене, малки театри и бутици.

Бекет живееше недалеч от там, като в по-късните години предпочиташе да посреща посетителите си в един обикновен хотел на булевард Сен Жак, вместо да ги кани в апартамента си на шестия етаж. Пристигаше точно в уговореното време и си отиваше точно в момента, в който беше решил да напусне. Голяма част от днес вече световноизвестните фотографии на Бекет от ирландския фотограф Джон Минихън са правени там (също като снимката по-горе).

Анекдотите за Бекет разказват най-вече за изключителната му щедрост. Докато един ден чакал паспортът му да бъде подновен в ирландското посолство, той срещнал двама туристи, които били обрани и останали без пари. Бекет изпразнил джобовете си, за да им помогне да намерят пари за ядене, след което се оказало, че няма пари да плати новия си паспорт или да си купи билет за връщане обратно вкъщи. При друг случай, след като двама ирландски работници го заговорили на улицата, той ги изпратил до хотела им и, тъй като не знаели какво точно да правят след това, ги извел на добра вечеря, а след това, напълно нетипично за него, до един нощен клуб, след което отново ги изпратил до хотела, в четири часа сутринта. Когато се върнали обратно в Дъблин и разправили приключенията си, без да знаят кой е бил придружителя им, те били силно удивени да открият, че са били на гости на световноизвестен – и световно скромен – писател.

Уискито с марка „Джеймсън“ беше любимото му питие и през последните месеци от живота му, когато вече живееше в дома за стари

хора на улица Реми Дюмонсел, посетителите винаги му носеха по една-две бутилки. Когато един ден го попитах как се пише някаква дума, разбрах, че той няма нищо за четене, след което започнах да му нося книги и речници. Роден на Великден, на деня на Разпъването на кръста, той почина на Коледа 1989, с което подкрепи една от любимите си реплики от *Годо*, че човек е роден „яхнал гроба“.

Но въпреки отрицателната му умонагласа и всички опити на нашето консуматорско общество да ни накара да гледаме положително на живота, популярността на творчеството на Бекет расте непрекъснато и, парадоксално, човек винаги се чувства някак по-добре, излизайки от някое негово представление или след прочит на негова книга.

В новата си книга *Теологията на Самуел Бекет* аз разглеждам сложните му мисли върху религията, с която е израсъл, която е играла голяма роля докато се е грижел за умиращата си майка – и в която се намират дръзките корени на полу-библейското му писане.

Както Франция, така и Ирландия предявяват претенции към духовното наследство на Бекет – до такава степен, че когато Мери Робинсън (първата жена-президент на Ирландия, бел. пр.) беше поканена на обяд от френския президент, те започнали да спорят за националността му и се наложило да повикат човек от академическите среди, който да помогне при решаването на проблема.

Париж страда от същата икономическа рецесия като по-голямата част от Европа, но, както по време на войната и нацистката окупация, това почти не засяга обикновения живот. Французите са големи майстори на оцеляването и макар че днес може би се харчат по-малко пари и има повече протести против безработицата, дългите работни часове и намаляването на пенсиите, животът продължава както обикновено, със срещи по кафенета, множество политически дискусии и обмен на идеи, а посещенията на театри, кина, концертни зали и опери си вървят както обикновено. Париж е добре обслужван във всяка културна област и пред всеки музей има дълги опашки, които понякога траят с часове.

И докато книжарниците в англезичните страни са почти на изчезване поради отказа от контрол върху цените, Франция е защищавана от съответен закон, прокаран от Жак Ланг, който разбираше особено добре нуждите на литературата и книжарниците по-конкретно.

Те не могат да представят широк спектър от книги за различни читатели, ако не печелят достатъчно от бестселъри, които да им позволят

да представят и по-малко продаващи се книги за по-интелектуалната публика. Френският закон ограничава отстъпките до 5 процента.

Но това означава, че книжарниците за английски книги водят борба за оцеляване и зависят от лоялността на клиентите си, което доведе до затваряне на всички англоезични книжарници освен една, както и очевидните книжарници за туристи. Village Voice, място за срещи на любителите на книги от 35 години насам, затвори миналото лято, остана единствено Shakespeare and Company, която е идеално разположена на брега на Сена и не може да бъде пропусната от никого.

Париж пострада силно от лошото време тази година, но животът продължава както винаги и градът си остава магнит за търсачите на удоволствия, с безброй много изложби, представления и исторически забележителности.

Източник

Джон Калдър е британски издател и близък приятел на Самуел Бекет, а също и издател на неговите прозаични текстове.

Коментари (2)

- 06-09-2013|**Ами сега**

Извадка от текста:

„Французите са големи майстори на оцеляването и макар че днес може би се харчат по-малко пари и има повече протести против безработицата ...“

А българското майсторство на оцеляването се нарича /просто/ „робска психика“.

Защо така?!

Не недоумявам, а уличавам „някакви хора“ в съавторство и неумолимо повтаряне на тази подла инсинуация, но нямам конкретни доказателства, които да издържат пред съда на Практиката. Онова, в което съм упорито сигурен обаче е, че трябва да бъде поискана ОСТАВКАТА именно на това ВНУШЕНИЕ.

Не е трудно, защото това зависи само от наивно доверчивия ни групов рефлекс да отстъпваме мисленето на „учените“.

Пак стигнахме до фолклора...

Ами сега!

- 07-10-2013|**Благоев**

Чудесно написано. Единствено се питам дали наистина Бекет може да се определи като краен песимист, след като на излизане от „В очакване на Годо“, човек се чувства ведро. И дали такъв щедър човек е може да е само песимист?

Да държиш Италия като заложник

Автор: Тим Паркс

Гласувайте ме въвн от затвора, или ще повлека страната заедно със себе си. Това, по същество, е посланието, което Силвио Берлускони – четири пъти министър-председател, собственик на трите главни комерсиални телевизионни канала в страната и многократен обвиняем по множество криминални дела – току-що изпрати до италианското правителство. Едно послание, което най-после изяснява нещата, които в момента се намират под въпрос в Италия: дали това е модерна държава, където властва върховенството на закона или собственост на един институционализиран разбойник? В момента не може да се каже коя визия ще спечели в края на краищата.

След дузина съдебни процеси, много от които преминаха и през трите нива на италианското правораздаване (първоначален процес, обжалване, обратно обжалване), след като въведе специални закони, за да направи ненаказуеми собствените си престъпления или използваше забавящи тактики, така че процесите да бъдат в края на краищата прекратени, тъй като престъпленията, разглеждани в тях, губят давност с времето, или приемайки по-дребни присъди, за да бъде оправдан за по-големи – Берлускони най-после получи окончателна и неподлежаща на обжалване криминална присъда на най-високо ниво, за данъчни измами в обем на около 7 милиона евро и за създаването на фонд за подкупи от около 260 милиона. Осъден на четири години затвор, той се възползва от едно помилване, целящо да опразни препълнените затвори, чрез което присъдата му се намалява до една година – и това въпреки факта, че, бидейки на повече от седемдесет години, той има право да отслужи присъдата си в някое от множеството си луксозни жилища. Но като избран член на сената той притежава имунитет срещу арест и не може да бъде принуден да влезе в затвора докато сенатът не одобри изключването му – нещо, което може да се случи през септември. Сега Берлускони

заявява ясно, че ако това гласуване се изправи срещу него, той ще повлече със себе си цялата къща.

Че Берлускони наистина може да причини катастрофа е очевидно. Той ръководи, а в някакъв смисъл и притежава, една от двете големи партии в сегашното коалиционно правителство, което се бори да проведе важни реформи, за да се спре драматичния спад на италианската икономика и най-после да се внуши някакво доверие на чуждите инвеститори. Ако Берлускони изтегли партията си от коалицията, както заплашва, то изглежда малко вероятно, че ще може да се формира друго правителство при настоящия разпокъсан парламент. Това би означавало нови избори, основаващи се на един избиращ закон (въведен от самия Берлускони през 2005), който почти сигурно гарантира създаването на нов разпокъсан парламент. Голямото безпокойство е, че един такъв резултат ще парализира страната, като доведе Италия право там, където тя се намираще допреди две години, когато натискът от страна на финансовите пазари изглеждаше достатъчно мощен, за да я принуди да търси спасение от банкрут чрез заеми от ЕС или да разглежда незабавно напускане на Еврозоната. В момента около 40 процента от младите хора в страната са безработни, докато промишленото производство е с 26 процента под нивото от 2007 година.

Ако Никсън беше отказал да приеме снемането си от поста и беше се опитал по някакъв начин да стиска властта, той щеше да бъде махнат безцеремонно. Същото важи и за всеки лидер на някоя от основните европейски демокрации. Повечето от тях биха подали оставка при първия признак за сериозно криминално обвинение срещу тях, осъзнавайки, че партиите им не биха поддържали някой, който уврежда каузата им. Истински обезпокоителният аспект на сегашната ситуация в Италия е не толкова безсрамието на Берлускони, колкото фактът, че изнудването, което той прилага, е възможно и вероятно, че той притежава такъв пълен контрол над такава голяма политическа партия и че все още се радва на значителна избираща поддръжка. Колкото и удивително да изглежда всичко това за онези, които не познават страната, дори сериозните вестници и уважавани коментатори изглежда нямат особено желание да настояват върху придържането към закона, рядко споменават подробностите около неговите престъпления и всъщност предоставят свидетелства в полза на аргумента, че премахването на Берлускони от политическата сцена би довело до отнемане гласовете на милионите

избиратели, които го подкрепиха при предишните избори, сякаш в парламента нямаше независима партия, която да представи възгледите им, сякаш те не бяха свободни да изберат някой друг водач преди следващите избори.

Но как се стигна до всичко това?

Характерът на самия Берлускони е една от причините. Той е шармантен, харизматичен, убедителен и безогледен. Гигантската му медийна империя действа като мегафон за всички тези качества, като постоянно му позволява да оформя националния дебат. През годините, в които управляваше, той направи ключови назначения с цел да консолидира властта си, а финансовите му ресурси са такива, че сплашват дори и хората, намиращи се извън непосредствената област на неговото влияние. Казано просто, той монополизира вестникарските заглавия и собствено то му мнение винаги се появява първо. Опонентите му рядко се виждат през изкривеното огледало на медиите, които той контролира: ако се опитат да го атакуват, те биват представени като обсебени от Берлускони; ако пък изобличават престъпленията му, са обвинявани, че се опитват да го победят в съдилищата вместо чрез избирателните урни – знак на слабост. Този огромен конфликт на интереси, както и боязливостта, с която италианското общество реагира срещу него, още никога не е представян в съответната светлина и си остава също толкова малко обговорен, колкото и престъпленията, в които Берлускони е обвиняван.

Но никоя от тези причини, независимо дали взети поотделно или заедно, не би била достатъчна да позволи на Берлускони да държи цяла една нация в плен в продължение на толкова дълго време, ако в италианската култура нямаше нещо, което кара хората да се оставят да бъдат очаровани, омагьосани, убедени и преди всичко сплашени – накратко, готови да вярват на обещанията на Берлускони или да приемат присъствието му като неизбежно, по същия начин, по който са приемали един корумпиран елит, толкова дълго време.

Успехът на Берлускони, следователно, не е просто някакъв парадокс или аномалия, той стига до сърцето на италианската култура и разкрива широко разпространеното в Италия неверие, че политиката би могла някога да бъде прочистена или направена поне малко по-почтена. Така че настояването на Берлускони обвиненията срещу него просто да бъдат забравени от опонентите му, попада в плодородна среда; дори и хората, които му се противопоставят, са склонни да приемат, че тук има и извес-

тен елемент на преследване, сякаш онова, което има значение в случая, е не неговата вина, а духа, в който се провежда разследването, тъй като за всеки политик се предполага, че той е виновен по един или друг начин и всички приемат, че няма политическо действие от едната или другата страна на политическия спектър, което да се провежда с цел реално подпомагане на обществения интерес. Мнозина дори са напълно доволни от това състояние на нещата, доколкото то оправдава собствените им дребни простъпки и данъчни измами. Ето защо, ако справедливостта надделее и Берлускони действително бъде изключен от политическия живот, милиони италианци ще видят в това не толкова потвърждение за върховенството на закона (нещо, което може да направи живота малко по-труден за всекиго), колкото просто още една битка, спечелена от другата страна. Накратко, противоположностите добро/зло, морално/неморално, или дори ефективно/неефективно, в съгласие с които се предполага, че трябва да се оценяват и отсъждат политиците, в Италия винаги са подчинени на по-висшестоящия въпрос за печалбата и загубата, която е абсолютно единственото нещо, което има значение. А Берлускони винаги е представял себе си, преди всичко друго, като печелещ.

Пишейки за италианските нрави през 1826, поетът Джакомо Леопарди отбелязва, че никой италианец не е бил изцяло възхваляван или осъждан, когато и да било, а винаги е имал свои поддръжници и опоненти, дори и след смъртта. Това със сигурност е вярно, и то обхваща както героите, така и злодеите на италианския живот, като се започне с Мацини, Гарибалди и Кавур, през Мусолини, та чак до Кракси, Андреоти и Берлускони. Гарибалди все още си има своите шумни хулители, а Мусолини – директни поддръжници. Мисълта на Леопарди е, че италианците трудно могат да си представят някого като водач на нещо повече от отделна фракция или група на интереси, а следователно няма да променят мнението си за него, каквито и да са последствията от неговото водачество. Разбира се, по време на годините на своето управление Берлускони направляваше икономическия упадък на страната, но поддръжниците му си остават доста последователни: поради факта, че определена част от гласоподавателите вярват, че той води тяхната битка срещу един стар враг, престъпленията и грешките му нямат значение.

И така, когато мъдрите колумнисти в някои от най-уважаваните вестници на страната внушават, че може би е уместно да се спаси Берлускони, а заедно с него и правителството, онова, което те правят, е да

приемат прастарото разбиране, че политиката винаги ще бъде корумпирана и че има други, по-сериозни неща, за които си струва човек да се тревожи. Ако Берлускони се избави от затвора, дори и у дома си, и му бъде позволено да продължава в политиката, възприятието, че един политик е по-скоро феодален господар, отколкото обикновен гражданин, ще бъде абсолютно потвърдено, и няма да има никаква възможност да се променят италианските нрави в продължение на още много години.

Източник

Тим Паркс (род. 1954) е британски писател. Образован в Кеймбридж и Харвард, той е автор на 16 романа и множество статии и критически текстове за издания като *The New Yorker* и *New York Review of Books*. Тим Паркс живее във Верона, Италия.

**Граници и идентичности –
от „селяни“ и „християни“ до „българи“ и „сърби“
(1877-1918 г.)**

Автор: Стефан Дечев

От края на 70-те и началото на 80-те години на XX в. насетне все по-упорито започна да се налага модернистката парадигма в изследванията на нациите и национализмите. Съгласно нейните основни представители нациите се явяват модерни явления, рожба на епохата след Френската революция. Тепърва след тези събития и в рамките на съответните национални движения и национални държави, чрез усилията на различни институции като печата, образованието, армията и др. селяните, живели в рамките на своята локална общност, лишени от определено национално съзнание, започват да мислят себе си като част от дадена нация¹. Напоследък под една или друга форма подобни възгледи се появяват и в българската историография. Според тях българската нация, както и нациите на Балканите, са модерно явление, първоначално рожба на книжовници и интелегенти, които постепенно налагат националното съзнание в посока от градското към селското население². И макар немал-

1 Този така накратко изложен аргумент може да бъде проследен в множество изследвания, сред които по-важните са Hobsbawm, Ranger 1983; Anderson, 1983; Gellner 1983; Hobsbawm, 1990.

2 Вж. напр. Вълчинова 1999; Кайчев, 2003. Подобни възгледи имах възможност да развия напоследък в Дечев, 2006: 273-312. Особено ясно изразих тази идея отбелязвайки: „Заедно с това очевидно не само изследователите на национализма след началото на 80-те години на XX в. са наясно с модерния характер на нациите и тяхното създаване като резултат от съзнателните усилия на определени „национални елити“. Съвременниците от 80-те и 90-те години на XIX в., за разлика от българската историография, не поставят края на този процес към 1870 г. и изграждането на Българската екзархия. Дори и когато са страстни привърженици на националната идея, тези съвременници очевидно си дават сметка, че нацията е само проект, който е започнал, но чието осъществяване и завършване тепърва предстои.“, Пак там, с. 296. Много по-обстоятелно този аргумент бе развит в Дечев 2010: 5-126, особено с. 47-52, и с. 53-61, където се опитах да поставя

ко представители на предполагаемо академичната и извънакадемична общественост у нас да възприемат тези случаи като някаква поредна научна „мода“ или виждане наложено ни „отвън“, точно Балканите – поради късната модернизация и късната поява на масовото първоначално образование и редовна военна служба – предоставят една от удачните илюстрации на този възглед. Това по особен начин важи в случая с изграждането и очертаването на границата между „сърби“ и „българи“.

На следващите редове ще се опитам да представя няколко „лабораторни случая“, които демонстрират как при наличие на население с еднаква религия, относително еднаква култура, исторически спомени и сходен език – поради определено стечение на ситуационни случайности – дадени национални и държавни институции за относително кратък период от време успяват да изведат обикновените селяни и християни от предишната им регионална или общохристиянска идентичност и да ги накарат да се идентифицират със съответната българска или сръбска нация и техните държави. Всъщност, още от края на 60-те години на XX в. Фредрик Барт поставя ударение върху тази чисто ситуационната случайност на етническата идентичност, при която различни символи удържат и поддържат етническите граници (Barth 1969). В нашия случай ще се демонстрира, че колкото и тези символни граници да са случайни, толкова те се оказват и в перспектива твърде устойчиви поради „случването“ им в „точния момент“, свързан с премахването на османската власт, с дълбоки икономически промени, с въвеждане за пръв път на масово първоначално образование, с безпрецедентна, макар и половинчата, стопанска модернизация и т. н. Поради липса на пространство и за по-голямо фокусиране на текста тук не засягам въпроса за националното съзнание или за етническите разграничения в Македония.

Въображаемите национални картографии и идентичността на населението

Както е известно, въпреки относително трудните очертания на границите на бъдещата българска национална държава (Илчев 1995: 55-60), териториалната програма на българския национализъм в най-крайните си варианти включва „чисто български земи“, населени с „чисти българи“ като Враня, Пирот, Ниш с техните региони (Македония, 4 ян. 1890,

под съмнение и самото разказване на националната история в един непрекъснат разказ в продължение на векове и преди основополагащия XIX в.

бр. 14., 1-2.; 27 ян. 1890, бр. 19, 1; Славянин, 19 авг. 1889, бр. 8; Напред, 30 юли 1889., бр. 9; с. 6. Свобода, 14 март 1890, бр. 347, 2-3; Кисимов 1901: 158). Към тях често се прибавят и Лесковацко, Зайчарско, Алексинацко, Неготин, селата в Белградски окръг (Пловдив, 6 май 1890., бр. 33, 3; Пловдив, 19 май 1890, бр. 38, 1.; Свободно слово, 3 март 1890, бр. 14; Свобода, 27 юний 1890, бр. 371, 1; Вардар, 3 ноем. 1889, бр. 1, 1.), както и Рашко-Призренската епархия (Македония, 5 ноем. 1889, бр. 1, 1-2). И в дългосрочен план, при актуализиране на политическия контекст, българската националистическа литература по тези въпроси лесно се нароаява (Иширков 1915; Иширков 1918; Занетов 1917; Tchilinghiroff, 1917). Обратно, сръбските националистически претенции при въображаемото „картографиране“ на съответното национално пространство отиват далеч на изток и включват в различните варианти районите на Трън, Брезник, Радомир, Кюстендил, София, Рилския манастир и „наследството на Ст. Душан“, както и земите до Искър с Берковица, Видин, Брегово, Кула, Лом, Белоградчик и др. (Цвијић 1921: 163-168; Цвијић 1987: 28-35; Тимочка 1928; Стојанчевић 2005: 121). В някои по-крайни – макар и по-инцидентни – варианти на това „картографиране“ се включват и Враца, Плевен, Ихтиман и Етрополе. (Гопчевић 1890: 330-336). Та дори и по-близкият до академичния дикурс Й. Цвиич все пак говори за „истинските българи, на Изток от Осъма“ (Цвијић, 1921: 163).

Националистически ориентиранията сръбска и българска историография и езикознание не са единодушни при очертаването на границите между българското и сръбското. Според сръбското езикознание говорите в районите на Зайчар, Ниш, Алексинац, Княжевац, Враня, Пирот представляват „източносръбски диалекти“ и са неразделна част от сръбския език, като език, сходен на „тимошкия диалект“, се говори в цялото пространство чак до София (Белић, 2000; Сборник прилога, 1929: 80-87, Цвијић, 1921: 165). Според българските автори обаче „преходните български говори“ започват от Брезнишко, Трънско и Белоградчишко, преминават през Босилеградско и Царибродско, за да обхванат и един широк географски ареал, навлизащ в територията на Сърбия до Пиротско, Нишко и Вранешко (Цонев 1904; Цонев 1901; Theodorow-Balan 1917; Божков 1984; БДА 1988: 10-11) И в двата случая национално ориентиранията езикознания са гъвкави при избора на таксономичните критерии и в крайна сметка се стремят да изтеглят далеч на изток (в сръбския случай) или далеч на запад (в българския) границите на съответното

„езиково землище“ с цел обосноваване на териториални претенции. И ако в българския случай стартовите точки са Брезник, Трън и Белоградчик, за да се върви смело напред в западна посока, то сръбското езиково „картографиране“ си позволява да тръгне едва от Тимок, за да стигне до Искър и да означаи цялото това пространство като „спорна област“. (Цвијић 1921: 163, 164).

Ала макар и убедени в изначалната българскост или сръбскост на определени райони, и българската, и сръбската пропаганда и наука, са принудени да признаят успешното „побългаряване“ или „сърбизиране“ на населението, когато то остава за известен период от време под българска или сръбска държавна власт. Заедно с това, ние разполагаме и с достатъчно данни от съвременници, често пренебрегвани от национално ориентираните българска и сръбска историография, които подкопават и двата въображаеми способа за „производство“ на националното териториално пространство. Противно на националните разкази и версии те говорят за едно преобладаващо селско и православно, християнско население с по-скоро регионална и религиозна идентичност, но без ясно изразено модерно, българско или сръбско, национално съзнание. Ето някои от тях.

Още в началото на 70-те години управляващият руското дипломатическо агентство в Белград говори за „полудиво население“, в резултат от което ясна граница между сръбската и българската народност не съществувала. Определянето на селяните като „българи“ или „сърби“ зависело от чисто външни обстоятелства като – поддръжка от страна на Сърбия или получена помощ от страна на току-що институционализираната Българска екзархия (Маркова 1989: 122). По това време самата Екзархия е принудена в Ниш и Нишката епархия, търсейки неантагонизиране с местното население, да се съобрази с тамошните желания да не се използва българския книжовен език, а говоримото „наречие“, на практика някакъв междинен, сръбско-български език (Маркова 1989: 120). И в началото на 80-те границите между сръбското и българското продължават да са размити и неясни, като селянин от Пиротско в Княжевец е възможно да бъде приет за „българин“, а в Цариброд като „сърбин“ (Иречек 1995: 350). И К. Иречек дори определя езика на войводата Цеко Петков в българския парламент в началото на 80-те като „полу-сръбски“ (Иречек 1995: 34).

На практика до преди Руско-турската война от 1877-78 г. териториите на Видинския и Софийския санджак в Османската империя – това, което впоследствие ще бъде „Западна България“ и „Източна Сърбия“, – формират споменатия вече регион. Той е разположен между река Тимок и Южна Морава на запад и река Искър на изток, с население имащо еднаква религия, относително сходна култура, множество етнографски прилики, общи исторически спомени, сходен език и засилени контакти. Този преходен район се характеризира с висока степен на отсъствие, липса на яснота или колебливост на националното съзнание и от двете страни на все още неустановената, бъдеща, сръбско-българска граница. Това отсъствие на национално съзнание е не по-малко характерно и за други региони на Балканите, но поради отдалечеността от сръбското и българското национално ядро, тук то е далеч по-видимо и открито (Вълчинова 1999: 99-113, особено с. 103-113; Цвијић 1921: 163, 164, 168; Стојанчевић 1986: 101 и сл., 1995: 30, 2005: 111). Поредицата от бунтове тук от 30-те години на XIX в. насетне, станали после част от сръбския и българския национален наратив, са стихийни и имат социално-икономически и религиозни мотиви, а не модерен национален импулс.

Самият въпрос за национална принадлежност явно не се разбира твърде много от обикновеното селско население. Дори и след образуването на модерната българска национална държава през 1879 г. идентификацията като „българин“ явно на някои места звучи доста изкуствено и като нещо заучено. Предавайки очевидните впечатления на Иван Вазов от Берковица в началото на 80-те, Вазовият герой в произведението „Митрофан и Дормодолски“, 32-годишният Дормидолски на зададения му въпрос „А народ какъв си?“ отговаря видимо изкуствено и заучено: „От възродителната България, ваше правдолюбие.“ (Вазов 1974: 100). Вазов е национално мислещ автор и сам идеолог на българския национализъм, но заедно с това очевидният му стремеж към реалистичност и правдоподобност на описанието го е накарал да постави в устата на своя герой един сложен и изкуствен отговор.

Отново български извори, дори и през втората половина на 80-те години на XIX в., понякога говорят съвсем открито за липсата на ясно изразено национално съзнание или поне за неговата колебливост в пограничните райони между България и Сърбия. Така в началото на 1888 г. от страниците на в. „Напред“, коментирайки съобщенията за някакво просръбско поведение на местната народна милиция в Трън по време

на отминалата Сръбско-българска война, Г. А. Кърджиев пише: „Освен това, всеки може да се убеди по лични наблюдения, че пограничните села и градове — български и сръбски, не принадлежат напълно нито към една от славянските народности. Тези хора приказват на едно нарече, което се не среща в писменните язици, с особни старославянски форми. Те собствено толкова са сърби, колкото и българи в язици си. При това у тях често се срещат семейства дето едина брат служи в сръбската армия, другият в българската, едина син в едната, другия в другата и тях нищо не отличава, освен формата.“ (Напред, 25 ян. 1888, бр. 6, 11). И по-нататък Г. А. Кърджиев продължава: „Селяците по тия места — Цариброд, Пирот, Трън, към които са обръщах с един и същи въпрос: сръбите или българите им аресват повече? твърде простодушно отговаряха: „Па нали си е все едно — и сръбите са добри, и българите“. Това **все си е едно**, (ред.) те по-осезателно го чувствуват, отколкото онези, които трaктоват за двата братски народа — сърби и българи. Че не само тези хора от неопределена националност, но и нашите селяци по чувство на справедливост, което у простия народ по-често ще срещнеш отколкото у интелигенцията, защото у него няма шовинизъм да го заглуши, и те, казвам, съзнаваха всичката безсмислица на тая война.“ (Напред, 25 ян. 1888, бр. 6, 11-12). Въпреки политически спекулативния характер на текста му, Г. А. Кърджиев все пак издава наличието към средата на 80-те години все още на „тези хора от неопределена националност“.

Разбира се, наличието на това срещано в съвременните извори, които разгледахме, „полудиво население“, сред което не може ясно да се разграничат „сърби“ и „българи“, и наличието на наречия, достатъчно отдалечени както от сръбския, така и от българския литературен език — не означава, че не съществуват и известни предварителни нагласи, които биха улеснили или възпрепятствали бъдещи опити на определени институции да работят за изграждането на сръбска или българска национална идентичност. В случая биха могли най-общо да се очертаят пет случая на подобни предварителни нагласи спрямо националното в тази преходна гранична зона. На първо място това са два случая на райони, както и отделни индивиди, в които се забелязват по-ясно изразени сръбска или българска идентичност. Следващите два случая са онези, при които е налице определена предварителна нагласа за сръбска или българска идентичност, но тя е все още твърде колеблива и остава бъдещата дейност на сръбски или български институции да завърши този процес на формиране на национално съзнание. Към петия случай тряб-

ва да отнесем отсъствието на национално съзнание, при което неговото развитие ще зависи от действието на бъдещи национални и/или държавни – съответно сръбски или български – институции като църква, училище, армия, община и т. н.

Руско-турската война и формирането на трите „лаборатории“ по национална идентичност

Раждането на определени симпатии или поне предразположеност за приемане съответно на българско или сръбско национално съзнание зависи от съчетанието на поредица от фактори или съдбоносното и решително действие на един фактор или събитие, което има граничен характер в личната биография на даден човек или група от хора, живеещи в даден регион. За част от населението в цялото така разглеждано пространство това са съответно Руско-турската война от 1877-78 г., довела до края на османската власт, пристигането на руски или сръбски войски, видимите за селяните аграрни промени, установяването на руска, сръбска или българска администрация, новите държавни граници и т. н. Защото включването на Сърбия във войната през декември 1877 г., след падането на Плевен, довежда до началото на борба за националната принадлежност най-вече на населението в околиците на Пирот, Трън, Брезник и Радомир и до началото на бъдещи ожесточени териториални спорове между Белград и София, като тези за Трън и Кула (Стојанчевић 1995: 242; 1986: 20-21, 147-154.). В този смисъл, в зависимост от различното съчетание на горните фактори и очертаните от тях граници се изграждат три своеобразни „лаборатории“ за формиране на национално съзнание.

Временното заемане на териториите от сръбска войска и установяването на сръбска управа обяснява видимите просръбски симпатии през първата половина на 80-те години, особено сред селското население на някои погранични райони в Княжество България. За тази подчертана предразположеност към сърбите могат да се дадат убедителни обяснения, които не са свързани с някаква изначална или „забравена“ минала сръбска идентичност. В края на 1877 г. сръбските войски бързо заемат Куршумлия, Лесковац и Пирот, след което и районите на Царибродско, Трънско и Брезнишко, Кюстендилското Краище с Босилеград, като се спускат към Дупница и стигат до самия Кюстендил (Стојанчевић 1986: 17 и сл., 1995: 208 и сл.). Преди – според решенията на Берлинския конгрес от 1878 г. – Сърбия да е принудена през май и юни 1879

г. да отстъпи Царибродско, Трънско със Знеполе и Брезнишко с Граово на Българското княжество, в продължение на близо година и половина там е установена сръбска управа (Стојанчевић: 1995: 211, 240; Манолова-Николова 1997: 159, 167). Следователно в един важен за тях период на драматични промени, в продължение на около година и половина, трите споменати погранични региона посрещат сръбските войски и новоустановената сръбска власт, аграрните промени и заемаването на освободената от напускащите турци и мюсюлмани земя. Както и в целия Пиротския санджак сръбската политика се стреми да интегрира този край и се отнася към населението като към „прави срби“ (Манолова-Николова 1997: 160). Макар вероятно сръбската историография и да преувеличава просръбските симпатии на местното селско население от Граово и Знеполе, както и във Видинския и Софийския санджак като цяло (Стојанчевић 1986: 142-145; 1995: 241-244; 2005: 118), тяхно наличие не се отрича и от български изследователи (Манолова-Николова 1997: 165). Сред факторите, обуславящи просръбските симпатии, обикновено се изтъкват близостта на Сърбия, естествените и изгодни пътища към Пирот, Ниш и Белград; изкарването на препитание в Сърбия от немалко хора в този регион; получаваното образование в Сърбия; връзките със сръбските въстания от началото на века насетне; заселилите се роднини от тези краища в Сърбия; съвпадането на изтласкването на османската власт с навлизането на сръбски войски; историческата обосновка на Белград чрез територията на средновековна „Стара Сърбия“, включваща и София, Радомир, Кюстендил и Северозападна България; използването като аргумент на характеристиките на местните диалект, народни песни, празници, както и намиращите се в София мощи на Св. Крал Стефан Милутин (Манолова-Николова 1997: 165, 166, 170; Србија 1978: 255, 278-282).

Обобщавайки впечатленията си от началото на 80-те години от района на Царибродско, Трънско и Брезнишко, К. Иречек отбелязва: *„Между селското население, особено близо до границата и в Брезнишко, са останали тук-там симпатии към Сърбия, които от последната Сръбско-българска война навярно се обърнали.“* (Иречек 1974: 577). Тъй като текстът е писан вече през втората половина на 80-те, когато Иречек е в чужбина, той изказва предположение, че победоносната за българите отминала Сръбско-българска война от 1885 г. вероятно е променила картината. Ала наличието през първата половина на 80-те на *„симпатии към Сърбия“* сред *„селското население“* на този зает през 1877-79 г. от сръбски войски край е въвн от

съмнение. Всъщност, след края на сръбската окупация в Брезнишко и Трънско през юни 1879 г. явно е било трудно за българската власт да ги администрира и тук цари определено безвластие. (Манолова-Николова 1997: 169). И държавата очевидно си дава сметка какво предстои, тъй като през 1879-1880 г. точно за граничните окръжия са отпуснати най-много средства в помощ на училищата (Манолова-Николова 1997: 170).

Според данни на Вл. Стоянчевич в навечерието на Сръбско-българската война от 1885 г. Белград използва за агитация сред самото население старите връзки с просръбски настроени села в Царибродска, Трънска и Брезнишка околия, както и в част от селата в Радомирско, Кюстендилско и Самоковско. Отново активни са дори същите хора, които през 1877-79 г. са начело на управлението по тези места, някои от които след юни 1879 г. са живели като емигранти в Сърбия (Стојанчевић 2005: 118-119). Може понякога и да са преувеличени данните, че в завзетите през 1885 г., в първите дни на войната, предели „сръбската войска навсякъде е дочакана като освободителна“ (Стојанчевић 2005: 121). Ала разполагаме и със свидетелства, че по време на военните действия вече забелязаните от Иречек „симпатии към Сърбия“ избухват в активно поведение в полза на настъпващата сръбска войска и срещу българските власти. Намирайки се на 9 ноември 1885 г. на фронта, Константин Стоилов записва в своя дневник следното: *„От Брезник ни съобщиха, че селяните благоприятстват сърбите. Въобще действахме като в неприятелска земя, защото населението не ни оказваше никакво улеснение. По всички сведения събрани от офицерите, населението по границата се е предавало на сърбите и е лъгало нашите.“* (Стоилов 1996: 458). Не по-различни са спомените за войната и на поручик Вълчинов от Ломската дружина, издадени седем години по-късно. Там можем да прочетем и следното: *„Въобще хората в околността на Брезник и Трън симпатизираха много на сърбите и бяха ужасно недоверчиви към нас“*. Той отбелязва как в ущърб и с цел да попречат на българската войска „местните жители“ прерязвали дори телеграфната линия (Вълчинов 1892: 27). Не трябва да се забравя, че самата Сръбско-българска война е започната от крал Милан с аргумента, че населението и в източните краища на Шоплука не може да се разглежда „само като българско“, а като своя военно-оперативна цел сръбският владетел си поставя източната граница на бившите турски санджаци Видински и Софийски до течението на Искър (Стојанчевић 2005: 118, 120). Разполагаме и със сведения, че определилите се по време на сръбската окупация през 1877-79 г.

като „сърби“ и останали в Брезнишко след 1879 г. през време на Сръбско-българската война са били интернирани от българските власти в Плевенско и Орханлие (Манолова-Николова 1997: 169).

Противоречивите сведения, които получаваме за настроенията в Трън, явно отразяват и колебливостта на местната идентичност, мислена в национални – сръбски или български – рамки. Докато в спомените си Тома Васильов говори в контекста на есента на 1885 г. за сръбски агенти, които *„сноваха скришом между трънското население да го придумват да иска присъединяването си към Сърбия“*, а трънчани не се поддавали (Васильов 1994: 30), то други извори от онова време представят и по-различни факти. В публикувани в „Напред“ анонимни „Спомени за Сръбско-българската война“, подписани от „г-жа Б-ва“, и вероятно дело на самия редактор Г.А. Кърджиев се казва: *„Вземането на Трън не беше толкова опасно за войската, колкото за населението в този град. Трънчени се обвиняват в измена, за това към тях нашите са отнесоха като към изменници.“* (Напред, 25 ян. 1888, бр. 6, 11). Именно разказвайки за тези събития, Кърджиев изтъква, как трънчени, подобно на други по границата между България и Сърбия *„не принадлежат напълно нито към една от славянските народности.“*

Вън от съмнение явните просръбски симпатии сред пограничното население от есента на 1885 г. не могат да бъдат обяснени без сръбската власт в тези територии между края на 1877 г. и пролетта на 1879 г. В сръбската историография това явление се обяснява и като част от спонтанен конфликт между селското население от големи части на Видинския и Софийския санджак, което било за присъединение към Сърбия, и градските „чорбаджии“, поддържащи българската страна (Стојанчевић, 2005: 110). Справедливо е отбелязано, че не бива да се пренебрегват и усилените сръбски агитации сред селското население как устроената вече от десетилетия сръбска държава ще може да им позволи отстъпки в данъчните задължения, както и освобождаване от военна служба, агитации, имащи определен успех дори и сред селяни извън зоната на сръбската управа (Манолова-Николова 1997: 166).

И все пак, като правило в онези западни райони, като Софийско и Кюстендилско, където по време на Руско-турската война от 1877-78 г. навлиза руска войска и те се заемат по-сетне от българска администрация, българското национално съзнание се налага относително бързо и неproblemатично. Тук и граничното време на войната и промяната на властта се идентифицира единствено с „руската окупация“. Затова ко-

гато прави в първата половина на 80-те обиколка на Кюстендилското краище и преминава през село Божица, К. Иречек отбелязва за своите водачи божичани следното: *„При това се оплакваха много от границата; сръбската стража, казват, никого не пуща без паспорт даже и в пограничните села, при все че хората от двете страни отдавна са в роднински връзки и искат по-често да се виждат.“* (Иречек 1974: 657-658). И за село Топли дол, където населението било с *„бавно, често пресичано говорене“*, Иречек заключава, че били *„полудиви хора, които малко мислят и малко говорят“*, добавяйки: *„Много се оплакваха от границата и от сърбите. Пограничната линия, теглена по планинския гребен, разделила разпръснатите групи от техните къщи на две. Горите, пасбищата, даже и нивите на много жители останали зад границата и сега, казва, сърбите не пушат никого там и наемат тамошните пасбища на чергарите-власи.“* (Иречек 1974: 658). Очевидно става враждебното отношение на населението към новоустановената граница, идеята за връзка с населението от другата страна и в същото време – поне на този етап – олицетворението на тази противна „граница“ със „сърбите“, в смисъл на съседната държава и нейните служители.

Нещо повече. Не е трудно да се досетим, че вече настъпилото относително бързо идентифициране на местното население с Княжество България ще да е продължило и засилило през втората половина на 80-те. Самата българска победа в Сръбско-българската война допълнително ускорява този процес. Това се осъществява по същия начин, по който населението в един или друг регион на бившата Османска империя е било впечатлено и помни навлизането на руска или сръбска войска, както и установяването на сръбска или българска администрация, след дълго съществуващата османска. По същия начин то е било впечатлено и от българската военна победа над Сърбия като възплъщение на силата и способността на новата държава и нейната вече респектираща власт.

И в този смисъл явно една от характеристиките на сръбската историография е да преувеличава проблемите, които българската държава среща след 1879 г. при интегрирането на това погранично или западно-българско население (Стојанчевић 2005: 108-109.) Всъщност постепенно населението от Трънско, Брезнишко и Царибродско, формиращите се там българи, започват да наричат православните селяни, бивши екзархисти от другата страна на границата, „сърби“. Те пък от своя страна, въпреки официалната пропаганда на Белград, явно наричат населението на изток от границата „българи“. За този относително безболезнен про-

цес едва ли е без значение и обстоятелството, че близостта на Сърбия, в сравнение с предишната отдалеченост на центровете на българското движение (Цариград, Букурещ, Русе, Пловдив, Ловеч, Търново и т. н.), след 1879 г. вече е заменена от близостта на българската столица София с всички произтичащи от това последици.

Българската военна победа през есента на 1885 г. спомага и за засилване и ускоряване на процеса на формиране на българско национално съзнание и сред хранещото през първата половина на 80-те *„симпатии към Сърбия“* *„селско население“* от другите погранични райони – Цариградско, Трънско и Брезнишко. Краят на предишните тревожни тенденции видимо се констатира в дописка до официоза „Свобода“. През 1890 г., по повод отбелязваната на 8 и 13 ноември годишнина от влизането на българските войски в Трън, Стамболовият печатен орган казва изрично: *„Къде края на тази година – след изминуването на цели пет години от Сръбско-българската война – в Трън замириша на чиста българщина.“* (Свобода, 24 ноем. 1890., бр. 413, 3). Авторът на дописката явно съзнава противоречието в собствената си констатация за „българщината“ като нещо относително ново в Трън. Затова той преминава и към едно класическо внушение на всички модерни романтични национални идеологии за „забравено“ напоследък национално съзнание, което е било необходимо да бъде някак „възродено“, „припомнено“. Ето защо той добавя: *„Не искам да кажа, че преди не е имало такова нещо; но че това нещо, тази приятна миризма някак си беше се позадавила в последните години, предшестващи тази братоубийствена и безмислена война.“* (Свобода, 24 ноем. 1890., бр. 413, 3) А и защо да не предположим, че несъзнателно авторът на дописката повдига завесата и към просръбските настроения като нещо относително ново и датиращо от периода след войната от 1877-78 г. и временното заемане на региона от сръбски войски и управа. Очевидно е, че организираното от българската администрация честване на Сръбско-българската война е част от различните усилия по осъществяването на този процес на градеж на нацията.

И в този смисъл, съвсем не е без значение, че българската и сръбската държава остават в дългосрочна перспектива единствените мощни агенти за моделиране на колективния спомен. Преди години Н. Манолова-Николова изтъкна, как още през 1879 г., при предстоящото предаване на властта от сърбите, е било от съдбоносно значение „рамкирането“ на случващото се. С това тя има предвид мисленето за това кой е „осво-

бодил“ региона от „турците“ – дали сърбите, които заради решенията на Берлинския конгрес се налага да предадат властта на несторилите нищо българи, или българската версия, че подобно на цялата останала България и този район е освободен най-вече благодарение на победите на Русия. (Манолова-Николова 1997: 168).

Подобен процес на изграждане на българско национално съзнание не би бил невъзможен и сред населението от другата страна на границата, в Кралство Сърбия, но единствено при положение, че действаха продължително време български държавни институции. Доказателство за това са и пиротчани като Спас Вацов или д-р Кръстю Кръстев, които се ориентират към България, заселват се в нея и твърдо се идентифицират като „българи“¹. При това твърде често именно сред пиротчани „избраната“ веднъж българската идентичност обикновено се съчетава с твърде силни антисръбски настроения. Убедително сякаш звучат и думите на К. Иречек по повод заселилите се след 1878 г. в България родом от Пирот хора: *„В Княжеството служат немалък брой пиротчани във войската, в администрацията и в училищата. Всички са фанатични неприятели на Сърбия.“* (Иречек 1974: 577).

Ала въпреки признатите дори и от сръбската историография успехи на „българизма“ в Пирот до 1877-78 г. (Стојанчевић 1986: 58 и сл.), процесът на утвърждаване при сръбска държавна власт на сръбска идентичност в Ниш, Пирот и Враня след 1877-78 г. върви доста успешно и сравнително бързо. Това са принудени да констатира и националистически български автори. Още през втората половина на 80-те и началото на 90-те години, макар да разглеждат населението в районите на Зайчар, Ниш, Пирот и Враня като едва ли не изначално българско, те вече признават, че то се осъзнава решително като сръбско, било „посърбено“ (Македония, 19 ноем. 1889, бр. 4, 2-3.; 7 дек. 1889, бр. 8, с. 1; Вардар, 14 дек. 1889, бр. 6, 3; Ризов, 1894: 117-118). В книгата си „Бай Ганьо“ Алеко Константинов е успял да улови точно този момент, когато освен че използва всеки случай да напомни на сърбите за поражението им при Сливница, неговият литературен герой вика по сръбските гари: *„Ти не си ли българин, право кажи? Вий всички сте българи, ама се сърбете!“*. И тук може би да кажем, че сигурно сходни биха били резултатите и на част от българската тери-

1 Един донякъде доста произволен и изкуствено увеличен списък на дейци от Пирот и Пиротско, както и Ниш и Нишко, свързали имената си с българското движение може да се види у Райчевски 2004: 294 и сл.

тория, като се има предвид списъка, предоставен ни от Вл. Стоянчевич за хора с произход от българската част, ала станали видни и известни сърби (Стојанчевић 1995: с. 278.)

Но и този процес на изграждане на сръбска национална идентичност явно, подобно на българския, не се развива равномерно в различните региони. В Ниш просръбските настроения и идентичност се очертават твърде бързо, а за това като че ли е налице в по-голяма степен и необходимата предварителна нагласа. Още през 70-те години, след проверка в Нишка епархия, българският митрополит Григорий Доростоло-Червенски смята, че тук не може да работи човек, който не познава *„местното наречие или поне сръбския език“*. Той дори е принуден да препоръча равнодушие към сръбските претенции; въздържане от нападки към преподаването на сръбски език в училищата; непоказване поне външно на силно предпочитание към българщината (Маркова 1989: 122). Но този градеж на сръбска национална идентичност явно не става съвсем без проблеми и не върви твърде гладко, за разлика от Шумадия, в източните краища на Сърбия – Алексинац, Княжевац, Враня и Пирот. По тези места сръбските училищни инспектори констатирали през 80-те проблеми със сръбския литературен език при учениците в началното училище, доколкото местните диалекти значително се отличават от сръбската книжовна норма (Кайчев 2003: 37). Наум Кайчев изнесе преди време и данни за оплаквания на един от първите директори на гимназията във Враня за отсъствие у децата на познания от *„устното предание на нашата история“*, за невъзможност в този край да се чуе *„наша юнашка народна песен.“* (Кайчев 2003: 141-142).

Заклучение

В крайна сметка ние се сблъскваме с няколко „лаборатории“, които демонстрират по най-категоричен начин способността на институциите на националната държава – църква, училище, армия, община и т. н. – успешно да моделират национална идентичност. Селското и християнско население, говорещо определени диалекти, отдалечени едновременно от сръбската и българската книжовна норма, се превръща в „българи“ и „сърби“, разполагащи вече с модерно разбиране за „народност“. В териториите, в които османската власт е премахната в резултат от настъплението след края на 1877 г. на сръбски войски и съгласно Берлинския конгрес от 1878 г. влизат в границите на Княжество Сърбия,

в относително твърде кратък период от време побеждава сръбската национална идентичност. Във втори тип райони, които посрещат руски войски и съгласно Берлинския конгрес са включени в границите на Княжество България, в реципрочен процес, отново относително твърде бързо и безпроблемно надделява българската национална идентичност, а сръбското бързо започва да се мисли като чуждо. В този смисъл възгледите както на българската, така и на сръбската историография, обръщащи внимание върху проблемите свързани с изграждането на нацията, са базирани повече на съпротивата на една местна, регионална култура срещу административната централизация на държавата и натиска на модернизацията, а не са израз на някакви особено ясно изразени просръбски или пробългарски настроения. Твърде интересен е обаче третият случай от райони, които след края на 1877 г. посрещат сръбски войски, преживяват период на сръбска управа, ала съгласно решенията на Берлинския конгрес са отстъпени на Княжество България. До средата на 80-те години в тях селското население продължава все още да храни упорити и жилави просръбски симпатии и да е враждебно настроено спрямо българските институции. Ала българската победа в Сръбско-българската война и продължилата устойчиво дейност на българските държавни институции водят до утвърждаването на българско национално съзнание още през втората половина на 80-те и през 90-те години. Потомците на тогавашното население днес с учудване и насмешка биха приели за „чиста монета“ сведенията на К. Стоилов, че се усеща като в „неприятелска земя“. Успешността на протеклия относително бързо период на изграждане на българско национално съзнание се доказва и от един четвърти случай – територии, които влизат в границите на Княжество (Царство) България от 1879 до 1918 г., но впоследствие стават част от териториите на Кралството на сърби, хървати и словенци (от 1929 г. Югославия), следвоенна Титова Югославия и днешна Сърбия. Устойчиво създадената българска национална идентичност през тези няколко десетилетия се оказва съдбоносна и води до историческото съществуване и до днес на българско малцинство в Сърбия, поради основополагащия с оглед на нациоформирането процес от този период. Тук не бива да се пренебрегва и политиката на Титова Югославия да признае официално това българско малцинство, изтъквайки го и като контрапункт пред външния свят срещу политиката на България по националния въпрос.

През 1976 г. историкът Юджийн Уебър защита тезата, че определен период на Третата френска република (1870-1914) е бил решаващ за превръщането на немалка част от местните „селяни“ във „французи“, за формирането на модерно френско национално съзнание. По това време социалните и културни промени достигат от големите градове до селото и измъкват селяните от онази различна времева зона, в която те са живели до тогава. (Weber 1976). Очевидно, че и в българския и сръбския случай, десетилетията от края на XIX и началото на XX в. се оказват решаващи благодарение на действието на различни нациоформиращи фактори в съответните държави. В този смисъл днешното, след близо 100 години, наличие на българско малцинство в Сърбия (районите на Царибродско и Босилеградско) е само едно „лабораторно“ доказателство за модернистката теория за нациите или поне за нейната абсолютна приложимост към региона на Югоизточна Европа, както и за, в немалка степен, основополагащата роля на периода от 1879 до 1918 г. Точно тогава „българското“, мислено като национално, е получило определено възпъщение и въпреки всички елементи на колебливост, остава важен елемент от идентичността на населението дори и до днес.

Текстът е публикуван за пръв път в електронното издание „Nota Bene“, както и в сборника „Границите. Философски и политически прочити“. Съст. Лазар Копринаров. Велико Търново: Фабер, 2012, с. 9-28..

Публикува се тук със съгласието на автора.

Литература

Белић 2000: Белић, Александар. О дијалектима. Нови Сад: Будућност, 2000

Белић 1991: Белић, Александар. Србија и јужнословенско питање. Београд, 1991.

Божков 1984: Божков, Рангел. Димитровградският (Царибродският) говор. София: Издателство на БАН, 1984.

БДА 1988: Български диалектен атлас. Обобщаващ том. Встъпителна част. Съст. под ръководството на Иван Кочев, София: изд. на БАН, 1988.

Вазов 1974: Вазов, Иван. Събрани съчинения, т. 6. Повести. София: Български писател, 1974.

Васильов 1994: Васильов, Тома. Моят дневник. София: Академично издателство „Марин Дринов“, 1994.

Вълчинов 1892: Вълчинов, поруч. Въспоминания от сръбско-българската война, 1885 г. София: Учебно бюро при Военното министерство, 1892.

Вълчинова 1999: Вълчинова, Галина. Знеполски похвали“. Локална религия и идентичност в Западна България. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 1999

Гопчевић 1890: Гопчевић, Спиридон. Стара Србија и Македонија. Део први. Београд: Парна штампарија, 1890.

Дечев 2006: Дечев, Стефан. Два проекта за българска национална идентичност от края на XIX в. – В: Балканският XIX век. Други прочити. София: Рива, 2006, с. 273-312.

Дечев 2010: Дечев, Стефан. Интимизиране на изобретеното. Национална държава, национална идентичност и символи на всекидневието XIX-XXI век. – В: В търсене на българското: мрежи на национална интимност XIX-XXI век (съст. и научен редактор Ст. Дечев), София: Институт за изследване на изкуствата, 2010, с. 5-126, особено с. 47-52, и с. 53-61.

Занетов 1917: Занетов, Гаврил. Западни български земи и Сърбия. История и етнография. София: печатница „Либералний клуб“, 1917.

Илчев 1995: Илчев, Иван. Митът за Санстефанска България като „свещана крава“ на българския патриотизъм. – История, 1995, кн. 6, с. 55-60.

Иречек 1995: Иречек, Константин. Български дневник, том 1. 1879-1881. София: Академично издателство „Марин Дринов“, 1995

Иречек 1974: Иречек, Константин. Пътувания по България. София: Наука и изкуство, 1974.

Иширков 1918: Иширков, Анастас. Град Враня и Вранско. Културно-географски и исторически бележки. София: Държавна печатница, 1918.

Иширков 1915: Иширков, Анастас. Западните краища на българската земя. Бележки и материали. София: Царска Придворна печатница, 1915.

Кайчев 2003: Кайчев, Наум. Македонийо възжелана. Армията, училището и градежът на нацията в Сърбия и България (1878-1912). София: Парадигма, 2003.

Кисимов 1901: Кисимов, Пантели. Исторически работи. Моите спомени. част III., С., 1901.

Манолова-Николова 1997: Манолова–Николова, Надя. Средна Западна България 1877-1879 г. Преходът между две епохи в Трънско-Брезнишкия край – Родина, 1997, кн. III-IV, с. 159-173.

Маринов 1992: Маринов, Димитър. Спомени из моя живот или моята автобиография. Ред. Стефан Дойнов и Елена Стателова, София: Военноиздателски комплекс „Св. Георги Подебоносец“, 1992

Маркова1989: Маркова, Зина. Българската екзархия 1870-1879. София: Издателство на Българска академия на науките, 1989.

Райчевски 2004: Райчевски, Стоян. Нишавските българи. София: Балкани, 2004.

Ризов 1894: Ризов, Димитър. Разлагающа се и възраждаща се България. (Посвещава се на нашата младеж). София: Н. Ризов, 1894.

Србија 1978: Србија 1878. Документи. Приредили: Михаило Војводић и др. Београд: Српска книж. Задруга, 1978.

Станојевић 1929: Станојевић, М., Зборник прилога за познавање Тимочке крајине. Књига I. Београд, Штампарија „Јовановић“, 1929.

Стојанчевић1986: Стојанчевић, Владимир. Србија и Бугарска од Санстефанског мира до Берлинског конгреса. Београд, Просвета, 1986.

Стојанчевић1995: Стојанчевић, Владимир. Срби и бугари 1804-1878. Чланци и расправе. Нови сад: Прометеј, 1995.

Стојанчевић2005: Стојанчевић, Владимир. Српско-бугарски односи у Западној Бугарској (1804-1918) – Београд: Институт политичке стидије, 2005.

Стоилов 1996: Стоилов, Константин. Дневник, ч. I, Под науч. ред. на Ел. Стателова и Р. Попов, София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1996.

Тимочка 1928: Тимочка крајина. I књига. Београд: Државна штампарија, 1928.

Цвијић 1921: Цвијић, Јован. Говори и чланци. Београд, Издавачка књижара „Напредак“, 1921

Цвијић1987: Цвијић, Јован. Сабрана дела, књига 2, Балканско полуострво, Београд, 1987.

Цонев 1904: Цонев, Беньо. Диалектни студии. Поправки и допълнения към Милетичевата книга. София: Държавна печатница, 1904.

Цонев 1901: Цонев, Беньо. Увод в историята на български език. София: Държавна печатница, 1901.

Anderson 1983: Anderson, Benedict. Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. London, Verso, 1983.

Barth 1969: Barth, Fredrick. (ed.), Ethnic Groups and Boundaries. Boston, Little, Brown, 1969.

Gellner 1990: Gellner, Ernest. Nations and Nationalism. Oxford, Blackwell, 1983

Hobsbawm, 1990: Hobsbawm, Eric. Nations and Nationalism since 1780. Programme, Myth, Reality. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

Hobsbawm 1983: Hobsbawm, Eric., Ranger, T. (eds.). The Invention of Tradition, Cambridge, Cambridge University Press, 1983

Tchilinghiroff 1917: Tchilinghiroff, Stilyan. Le Pays de la Morava. Suivant des témoignages serbes. Berne: Imprimerie Pochon_Jent&Bühler, 1917.

Theodorow-Balan 1917: Theodorow-Balan, Aelxander. Les Bulgares dans la Moravie du Sud-ouest. Sofia: Al. Pascalew & C-ie, 1917.

Weber 1991: Weber, Eugene. My France. Politics, Culture, Myth. Cambridge, Massachusetts, 1991

Weber1976: Weber, Eugene. Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France, 1870-1914. Stanford: Stanford University Press, 1976.

Периодичен печат

Вардар, 1889

Македонија, 1889-1890

Напред, 1888-1889

Родолубец, 1889-1890

Славянин, 1889

Пловдив, 1890

Свобода, 1890

Свободно слово, 1890

Стефан Дечев завършва история в Софийския университет „Св. Кл. Охридски“. Специализира в Амстердамския университет и Централноевропейския университет в Будапеща. Доктор по история и доцент по нова и съвременна българска история и историография. Бил е гост-преподавател в Университета Комплутенсе в Мадрид. Автор е на книгите „Политика, пол, култура. Статии и студии по нова българска история“ (2010), „Who are Our Ancestors?: Race, Science, and Politics in Bulgaria 1879-1912“. (2010). Съставител и научен редактор на сборника „В търсене на българското: Мрежи на национална интимност XIX-XXI София: Институт за изследване на изкуствата (2010). Преподава в Югозападния университет в Благоевград и Софийския университет.

Коментари (1)

- 09-09-2013 | **петър вълков**

В нашето езикознание споменатите говори се обозначават като погранични, по-старото название, и преходни -сега. А какво ли би станало, ако не съществуваше опозицията синтетичен граматически строеж -аналитичен, сиреч-сръбско срещу българско там, пък и в Македония? В този порядък се сочи като сполучлив изборът на София за столица, иначе от дисбаланса между център и периферия нещата отиват в наш ущърб. Съществуват и мнения, че в матрицата за национална идентичност езиковият маркер не е доминантен. Статията на Стефан Дечев убедително показва, че така наречените екстралингвистични фактори в случая имат решаващо значение за промяна в обществената ситуация. И една натрапливост от прочетеното- сякаш описваните събития се случват и днес. Остава ни само да помечтаем за една по-извисена нравственост, която е не за преместване на държавните граници, а за тяхното премахване, та народите културно да се съревновават помежду си. Дано!

Свобода

Автор: Джонатан Франзен

Най-добри приятели

Тъй като не може да си спомни в какво състояние е било съзнанието ѝ през първите три години в колежа, пишещата тези редове подозира, че просто не е била в съзнание. Тогава смяташе, че най-сетне е с напълно отворени сетива, но по-скоро навярно е бродила като сомнамбул. Иначе е напълно необяснимо защо например стана първа приятелка с една неуравновесена девойка, която я преследваше.

В известна степен вината – колкото и да е неприятно за авторката това признание – се падаше на „Голямата десеторка“ и на изкуствения свят, който тя създаваше за участващите в нея студенти, най-вече за момчетата, но също и за момичетата, дори и в края на седемдесетте. През юли Пати замина за Минесота на спортен лагер, последван от ранно записване в колежа специално за спортисти, а след това за живя в общежитието за спортисти, сприятели се само със спортисти, хранеше се единствено на масите със спортисти, на купоните танцуваше в групичка само със съотборничките си и внимаваше да не се запише на някоя лекция, която не е посещавана от други спортисти, до които да седи и с които (ако има време) да учи. Не беше задължително спортистите да живеят по този начин, но повечето в Минесота го правеха и Пати потъна изцяло в своя „свят само за спортисти“, защото можеше да го направи! Защото най-сетне се беше измъкнала от Уестчестър! „Иди там, където искаш – беше ѝ казала Джойс, като всъщност думите ѝ означаваха: отвратителна подигравка е да отидеш в посредствен щатски университет като този в Минесота, след като имаш чудесни предложения от „Вандербилт“ и „Нортуестърн“ (които са ласкателство за мен). – Това е изцяло твое лично решение и ние ще те подкрепим, каквото и да избереш.“ Това пък означаваше: не обвинявай мен и баща ти, след като провалиш живота си с глупави решения. Очевидното отвращение на Джойс към Минесота, както и отдалечеността на Минесота от Ню Йорк бяха

ключовият фактор в избора на Пати. От сегашната си позиция пишещата тези редове вижда по-младото си Аз като един от онези нещастни юноши, които са толкова сърдити на родителите си, че имат нужда да се включат в някоя нова секта, където ще са по-мили, по-любезни, по-великодушни и по-послушни, отколкото могат да се насилят да бъдат у дома. Просто нейната секта се оказва баскетболът.

Първият неспортист, който я примами да излезе от сектата и ѝ стана важен, беше неуравновесената Илайза, като, разбира се, първоначално Пати изобщо не подозираше за нейната неуравновесеност. Илайза беше точно наполовина хубава. Главата ѝ започваше страхотно, но колкото по-надолу слезеше погледът, толкова повече се влошаваше видът ѝ. Косата ѝ беше разкошна – къдрава, буйна и кестенява, очите бяха смайващо големи, чипото носле беше сладичко, но надолу към устата лицето се смаляваше и смачкваше, напомняше на недоносено бебе, а брадичката беше направо миниатюрна. Илайза се обличаше само с широки джинси от едро кадифе, които се смъкваха под ханша, и тесни мъжки ризи с къси ръкави, които си купуваше от магазини за дрехи втора ръка и ги закопчаваше само до пъпа, червени гуменки „Кедс“ и дълго авокадово-зелено кожено палто. Вонеше на пепелник, но се опитваше да не пуши около Пати, когато бяха в затворено помещение. По ирония на съдбата, която навремето беше невидима за Пати, но сега се набива в очите на пишещата тези редове, Илайза приличаше на артистичните ѝ по-малки сестри. Тя разполагаше с черна електрическа китара и скъп малък усилвател, но няколкото пъти, в които Пати успя да я убеди да ѝ изсвири нещо, Илайза се разсърдваше, което иначе почти никога не се случваше (поне в началото). Заявяваше, че в нейно присъствие се чувствала насилена, смущавала се и затова се обърквала след първи те няколко акорда. Заповядваше ѝ да не я слуша толкова внимателно, ала дори когато Пати ѝ обърнеше гръб и се престореше, че чете списание, пак нищо не се получаваше. Илайза се кълнеше, че веднага щом Пати излезе от стаята, можела да изсвири парчето без грешка. „Но докато си тук? Забрави!“

- Съжалявам – каза Пати. – Съжалявам, че ти въздействам така.
- Когато не ме слушаш, това парче го свиря невероятно.
- Знам, знам. Сигурна съм, че е така.
- Това е факт. Няма никакво значение дали ми вярваш, или не.
- Но аз наистина ти вярвам!

– Няма значение дали ми вярваш, тъй като способността ми да изсвиря това парче невероятно, когато не ме слушаш, е обективен факт.

– Защо не пробваш някоя друга песен? – примоли се Пати.

Но Илайза вече прибираще кабелите.

– Престани! Не ти искам състраданието.

– Извинявай, извинявай.

Бяха се запознали на лекциите по единствения предмет, на който можеха да се срещнат спортист и поет – „Въведение в природни те науки“. Пати ходеше в този доста голям поток с десетина спортистки от първи курс, които бяха дори по-високи от нея, всички до една с влажни коси и облечени с кафеникавите екипи на „Златните катерици“¹ или със сиви якета. В групичката имаше и умни момиче та, една от тях е Кейти Шмит, дългогодишната приятелка на пишещата тези редове, която после стана служебен адвокат и веднъж я даваха в две предавания на „Опасност“ по телевизията, но така или иначе, задушната аудитория, екипите и влажните коси, близостта на телата на другите уморени спортистки осигуряваха на Пати притъпен досег с другия свят. Съвсем бегъл досег.

Илайза седнаше зад спортистките, точно зад Пати, но така потъваше на мястото си, че от нея се виждаха единствено буйните ѝ тъмни къдри. Първите ѝ думи към Пати бяха прошепнати в ухото в начало то на една лекция.

– Ти си върхът!

Пати се обърна да види кой я заговаря, но се озова само срещу рошава грива.

– Моля?

– Гледах мача снощи – отвърна гривата. – Ти си гениална и красива.

– Леле! Благодаря!

– Трябва да те пускат повече в игра.

– Ха, колкото и да е странно, и аз съм на същото мнение.

– Трябва да поискаш да те пускат повече.

– В отбора има много добри играчи. Не аз решавам.

– Но ти си най-добрата.

– Ммм, благодаря за комплимента! – отвърна ведро Пати, за да сложи край на разговора.

1 Прозвище на баскетболния отбор на Минесота. – Б.пр.

По онова време смяташе, че отправените директно към нея комплименти я смущават, защото е себеотрицателна и не желае да бъде делена от колектива. Сега пишещата тези редове смята, че комплиментите са като алкохола, и без да го осъзнава, тя е проявявала разум да не си позволява и капчица, тъй като жаждата ѝ за тях е ненаситна.

След лекцията Пати се покри сред приятелките си спортистки, като внимаваше да не поглежда към онази с косата. Прие, че е стран но съвпадение някой неин почитател да седне точно зад гърба ѝ по време на лекцията по природни науки. В университета имаше петдесет хиляди студенти, но вероятно по-малко от петстотин (без да броим бившите играчи, както и приятелите и роднините на настоящите) смятаха спортните събития на женските отбори за реална възможност за забавление. Ако някой като Илайза искаше място точно зад скамейката на катериците (така че на излизане от игрището Пати да няма как да не я види или, по-точно, да не забележи косата ѝ, тъй като Илайза седеше с надвесена над бележника си глава), трябваше само да дойде петнайсет минути преди началото на мача. А после, след последния съдийски сигнал и ритуалното пляскане на длани, нямаше нищо по-лесно от това, да пресрещне Пати пред вратата на съблекалнята, да ѝ подаде откъснат от бележника лист и да попита: „Поиска ли да те пускат повече в игра, както ти казах?“.

Пати все още не знаеше името на девойката с буйната коса, но пък тя очевидно знаеше нейното, тъй като на откъснатия лист то беше написано поне сто пъти с големи удебелени букви като в комикс, все едно бяха ехтящи в салона викове, крясъци на буйна тълпа, кое то обаче нямаше нищо общо с действителността, тъй като обичайно салонът беше празен, а Пати беше първокурсничка и я пускаха за не повече от десетина минути в игра, т. е. не беше никаква знаменитост. Изписаните с мολив скандирания изпълваха целия лист, ако не се броеше една скицирана дриблираща фигурка. Пати подозираше, че това е тя самата, тъй като носеше нейния номер на гърба, а и кой друг можеше да е нарисован на лист, запълнен от името ѝ? Подобно на всичко останало, сътворено от Илайза (както впоследствие установи Пати), рисунката беше едновременно невероятно умела и тромава, и несръчна. Наклонът на тялото и рязкото му извъртане бяха превъзходно пресъздадени, но лицето и главата бяха безизразни като в брошурка за първа помощ.

Докато Пати се взираше в листчето, я изпълни едва доловимо предзнаменование за усещането, което щеше да я връхлети няколко месеца по-късно, когато с Илайза се бяха надрусали с весели кексчета – усещане за нещо неправилно и страшно, което обаче не можеш да избегнеш.

– Благодаря ти за рисунката.

– Защо не те пускат да играеш повече? – попита Илайза. – Седя на резервната скамейка през цялото второ полувреме.

– След като поведохме...

– Ти си страхотна, а те държат на скамейката! Не го разбирам!

Къдрите на Илайза се мятаха като клони на върба под напора на бурен вятър, беше включила на скорост.

– Треньорът даде шанс на Дон, Кейти и Шоуна – отвърна Пати. – Справиха се чудесно с поддържане на разликата.

– Но ти си толкова по-добра от тях!

– Трябва да се изкъпя. Пак ти благодаря за рисунката.

– Ако не тази година, догодина със сигурност всички ще са луди по теб. Ще привлечеш вниманието. Трябва да се научиш да се пазиш.

Това беше толкова налудничаво, че Пати се спря.

– Някоя баскетболистка не може да се оплаче от прекомерно внимание.

– Ами мъжете? Знаеш ли как да се пазиш от мъжете?

– Какво имаш предвид?

– Питам дали можеш да преценяваш правилно мъжете.

– В момента нямам време за нищо друго освен за спорта.

– Явно не разбираш колко си невероятна. И колко опасно е това.

– Разбирам, че съм добра спортистка.

– Истинско чудо е, че вече не са се възползвали от теб.

– Е, не пия, а това помага.

– И защо не пиеш? – захапа я веднага Илайза.

– Защото алкохолът е забранен, когато тренираш. Дори и една глътчица.

– Всеки ден ли тренираш?

– Е, освен това имам лоши спомени от пиенето в гимназията, така че...

– Какво е станало? Да не са те изнасилили?

Лицето на Пати пламна и като че ли се опита да изрази пет различни чувства едновременно.

– Леле! По-полека! – възкликна тя.

– Така ли е? Това ли се е случило?

– Отивам да се изкъпя.

– Точно това имам предвид! – извика развълнувано Илайза. – Изобщо не ме познаваш, говорим си от две минути, а ми призна, че си била изнасилена. Изобщо не можеш да се пазиш!

Пати беше твърде смутена и засрамена, за да види пукнатините в тази логика.

– Мога да се пазя – отвърна тя. – Справям се добре.

– Както кажеш – сви рамене Илайза. – За теб става дума, не за мен.

В салона отекна щракване и лампите угаснаха.

– Ти тренираш ли нещо? – попита Пати, за да компенсира не много милото си поведение.

Илайза сведе поглед към тялото си. Беше с едър ханш, но краката ѝ изглеждаха дребни, а гуменките ѝ направо детски.

– Приличам ли ти на спортист?

– Ммммм... бадминтон?

– Мразя физическото – разсмя се Илайза. – Мразя спорта!

Пати също се засмя облекчено, радваше се, че е сменила темата, но пък новата информация още повече я обърка.

– В училище дори не „хвърлях като момиче“ и не „тичах като момиче“ – продължи Илайза. – Просто отказах да хвърлям и да тичам, точка. Ако топката се озовеше в ръцете ми, чаках някой да дойде да я вземе. Когато трябваше да тичам, да речем, към първа база, се помайвах секунда-две и после спокойно тръгвах към нея.

– О, боже!

– Да, за малко да ме изключат заради това. Но успях да завърша, защото родителите ми познаваха училищния психолог. Накрая ми признаха карането на колело за спорт.

Пати кимна колебливо.

– Но харесваш баскетбола, така ли?

– Да – кимна Илайза. – Невероятна игра.

– Е, значи, не мразиш спорта. По-скоро мразиш физическото натоварване.

– Да, права си. Така е.

– Е, както и да е.

– Да, както и да е. Въпросът е, приятелки ли сме?

Пати се разсмя.

– Ако отговоря с „да“, само ще докажа твърдението ти, че не внимавам с непознати.

– Значи, отговорът е „не“.

– Какво ще кажеш да почакаме и да видим?

– Добре. Постъпваш предпазливо, това ми харесва.

– Видя ли? Видя ли? – Пати отново избухна в смях. – По-предпазлива съм, отколкото мислиш!

Авторката на тези редове е напълно сигурна, че ако Пати съзнаваше по-ясно какво се случва със самата нея и обръщаше на половина от дължимото внимание на околния свят, нямаше да е толкова добра баскетболистка. Успехът в спорта се дължи на почти празната глава. Достигането до позиция, от която да види истинската същност на Илайза (а именно, че е неуравновесена), щеше да попречи на представянето ѝ на терена. Човек не може да вкарва 88 % от наказателните удари, като се отдава на дълбок размисъл за всяка дреболия.

Оказа се, че Илайза не харесва другите ѝ приятелки и дори не се опитваше да излиза с тях. Наричаше ги „твоите лесбийки“ или само „лесбийките“, макар че поне половината от тях си бяха нормални. Пати бързо си даде сметка, че живее в два взаимно изключващи се свята. Единият беше светът на спорта, в който тя прекарваше по-голямата част от времето си и в който предпочиташе да я скъсат на изпита по психология, отколкото да пропусне да отиде до магазина да купи пакет за първа помощ и да го занесе на някоя съотборничка с изкълчен глезен или пък с настинка, а другият беше мрачният малък свят на Илайза, където не се налагаше да бъде толкова добра. Единствената допирна точка между двата свята беше „Уилямс Арена“, където Пати, промушвайки се през противниковата защита, за да забие топката в кошата или да я подаде на някоя от приятелките си, усещаше допълнителен прилив на гордост и задоволство, ако Илайза беше там и я гледаше. Но дори и тази допирна точка не след дълго изчезна, тъй като колкото повече време прекарваше Илайза с нея, толкова по-рядко си спомняше, че харесва баскетбола.

Пати винаги беше имала неопределено множество „приятели“, но с никой от тях не беше близка. Сърцето ѝ потръпваше от радост, щом видеше Илайза да я чака пред салона след тренировка, знаеше, че ѝ предстои интересна вечер. Илайза я водеше на филми със субтитри и я караше да слуша внимателно песните на Пати Смит („Страхотно е, че името ти е като на любимата ми изпълнителка“ – казваше тя, макар че имената

се пишеха по различен начин, а и Пати всъщност се казваше Патриция, Джойс ѝ беше дала това име, за да бъде различна, но Пати се срамуваше да го изрече на глас), даваше ѝ стихосбирки на Денис Левертов и Франк ОХара. След като баскетболният отбор приключи участието си с рекорд от осем победи и единайсет загуби, и отпадна от надпреварата (въпреки четиринайсетте тройки на Пати и многото ѝ асистенции), Илайза я научи и да харесва „Пол Мезон Шабли“.

Какво точно правеше Илайза през останалото си свободно време, не беше много ясно. Като че ли в живота ѝ имаше няколко „мъже“ (т. е. младежи), понякога споменаваеше, че е ходила на концерти, но когато Пати прояви любопитство към тях, Илайза отвърна, че първо Пати трябва да изслуша всички сборни касети, които ѝ е записала, а това вече беше проблем. Тя харесваше Пати Смит, която като че ли разбираше как се е чувствала в банята сутринта след изнасилване то, но „Велвет Ъндърграунд“ например ѝ вдъхваха самота. Веднъж призна на Илайза, че любимата ѝ група е „Ийгълс“, и тя отвърна: „В това няма нищо лошо, те са страхотни“, макар че в стаята на Илайза в общежитието със сигурност нямаше нито една касета на „Ийгълс“.

Родителите на Илайза бяха известни в Близнаците психотерапевти и живееха в богатия квартал Уайзата, тя имаше и по-голям брат, който беше в „Бард Колидж“ и който според нея бил „странен тип“. Когато Пати я попита в какъв смисъл странен, Илайза отговори: „Във всякакъв“. Илайза беше сменила три училища, докато завърши гимназия, и се беше записала в университета, защото това беше единственото условие да продължи да получава пари от роди телите си. Не беше отличничка, но не беше и като Пати, която имаше четворки по всичко. Илайза получаваше отличен по английски и двойки по всичко останало. Единствените ѝ интереси освен баскет бола бяха поезията и начините да си доставя наслада.

Илайза беше твърдо решена да я накара да опита марихуана, само че Пати пазеше дробовете си и така се роди идеята за веселите кекс-чета. Бяха отишли с фолксвагена костенурка на Илайза до къщата в Уайзата, която беше пълна с африкански статуетки, но беше празна откъм родители, тъй като те бяха заминали на някаква конференция. Бяха планирали да си приготвят изискана вечеря по рецептите на Джулия Чайлд, но още в началото прекалиха с виното и в крайна сметка се задоволиха със соленки и сирене, след което забъркаха кексчетата и погълнаха ог-

ромно количество наркотик. През шестнайсетте часа, в които Пати не беше на себе си, в главата ѝ постоянно отекваше глас: „Никога повече! Никога повече!“. Имаше чувството, че до такава степен е нарушила тренировъчния си режим, че никога няма да влезе във форма, което беше доста потискащо. Освен това я беше страх от Илайза – изведнъж си беше дала сметка, че изпитва някакво странно влечение към нея, и затова е изключително важно да не помръдва и да се сдържа, иначе щеше да стане ясно, че е би сексуална. Илайза през пет минути я питаше как е и всеки път тя отговаряше: „Добре, благодаря“, и двете се разкикотваха неудържимо. Слушаха „Велвет Ъндърграунд“ и сега Пати като че ли разбра групата много по-добре, музиката им беше адски шантаво напушена и това ѝ вдъхваше известно успокоение, тъй като и самата тя се чувстваше по същия начин сред африканските маски в Уайзата. Когато се посъвзе, с облекчение осъзна, че е успяла да се сдържи и в най-надрусаното си състояние, и Илайза не я е докоснала: нищо лесбийско нямаше да се случи.

Пати беше любопитна да види родителите на Илайза и искаше да останат да се запознае с тях, но приятелката ѝ категорично отказа.

– Те са любовта на живота си – рече тя. – Правят всичко заедно. Имат еднакви кабинети един срещу друг, съавтори са на докладите и книгите си, изнасят заедно презентации на конференции, изобщо не говорят за работата си у дома заради лекарската тайна. Дори имат велосипед тандем.

– И какво от това?

– Ми просто са странни, няма да ти харесат и ще се отдръпнеш и от мен.

– И моите родители не са кой знае какво – рече Пати.

– Повярвай ми, това е различно. Знам какво говоря.

Докато пътуваха обратно към града с фолксвагена, а студеното пролетно слънце на Минесота грееше в гърба им, се разрази първата им караница.

– Остани тук през лятото – настоя Илайза. – Не можеш да си тръгнеш точно сега.

– Няма как да стане. Трябва да работя в кантората на татко и да бъда в Гетисбърг през юли.

– Може да останеш тук и после направо ще заминеш за лагера. Ще си намерим работа някъде и всеки ден ще ходиш да тренираш.

– Трябва да се прибера вкъщи.
– Защо? Нали там не ти харесва?
– Ако остана, ще пия всяка вечер.
– Не, няма. Ще въведем строги правила. Каквито кажеш.
– Наесен ще си дойда.
– Тогава може ли да живеем заедно?
– Не, вече обещах на Кейти, че ще съм с нея.
– Може да ѝ кажеш, че си размислила.
– Не мога.
– Но това е лудост! Почти не те виждам!
– Не е така, с теб излизам най-много. Обичам да бъда с теб.
– Защо тогава не останеш тук през лятото? Не ми ли вярваш?
– Защо да не ти вярвам?
– Не знам. Просто не мога да разбера защо предпочиташ да работиш за баща си. На него не му пука за теб, не те е защитил, а аз ще те защитя. Не го е грижа за теб, за разлика от мен.

Вярно беше, че на Пати не ѝ се прибираще у дома, но пък се чувстваше длъжна да се накаже за веселите кексчета. Освен това баща ѝ полагаше усилия да се държи добре с нея, изпращаше ѝ написани на ръка писма („Липсваш ни на тенис корта“) и ѝ предлагаше да използва старата кола на баба си, от която тя едва ли щяла да има нужда повече. След една година далече от дома Пати изпитваше угризения, че е била толкова студена с него. Дали не беше сгрешила? Така че тя се прибра за лятото и откри, че нищо не се е променило и не е сгрешила. Гледаше телевизия до полунощ, сутрин ставаше в седем и пробягваше пет мили, а после по цял ден подчертаваше имена в разни документи в кантората на баща си и чакаше пристигането на пощальона, който в повечето случаи носеше и дълго напечатано писмо от Илайза, която я уверяваше колко ѝ липсва, разказваше ѝ за „похотливия“ си шеф във филмотечното кино, където се беше хванала да продава билети за лялото, и я умоляваше да отговори веднага, на което Пати се стремеше да откликне, като използваше стари бланки и пишещата машина „Силектрик“ в миришещия на нафталин кабинет на баща си.

*Превод: Владимир Молев
Откъс от едноименния роман.
Публикува се със съгласието на издателите.*

Джонатан Франзен (Jonathan Franzen) е американски писател. Роден е в Чикаго, Илинойс, израства в предградията на Сейнт Луис, Мисури. Завършва „Swarthmore College“. Живее в Манхатън, Ню Йорк, пише за списание *Ню Йоркър*.

Коментари (1)

- 14-09-2013 | **Златко**

И, понеже това все пак е „семеен роман“ а пък днес във Фейсбук най-неочаквано се захвана истинска престрелка по семейни въпроси, ето тук коментарите от там. Надявам се да обогатяват с нещо темата.

Цитат:

Zlatko Enev Напоследък вече на няколко пъти се срещам с хора, които ми разправят (почти) една и съща история:

„Значи, всичко ми е наред в живота, постигнал съм това и това, и това... Само едно нещо ме тормози.“

„И какво е то?“

„Децата ми не ме уважават за пет стотинки...“

При което всеки пъти преглъщам все един и същи, струва ми се напълно логичен въпрос:

„И какво тогава му е наред на живота ти?“

Metin Kurtanov, Теодора Венедикова, Billiana Raikova и 52 други харесват това.

Roumen Dimitrov · Приятели с *Mois Faion* и 22 други

Просто е всъщност. Не само това не е наред, но и кой знае още какво. Но никой не смее да се оплаква.

преди 6 часа чрез мобилния · Харесвам · 1

Zlatko Enev От какво да се оплакваш, когато мандалото отдавна вече е хлопнало. По-рано е трябвало да мислиш...

преди 6 часа · Харесвам · 3

Roumen Dimitrov · Приятели с *Mois Faion* и 22 други

Ако мисленето не водеше до оплакване...

преди 6 часа чрез мобилния · Харесвам

Zlatko Enev Специално в този случай нещата водят до там, откъдето са започнали.

преди 5 часа · Харесвам

Roumen Dimitrov · Приятели с *Mois Faion* и 22 други

Впрочем никога не е късно децата да започват да те уважават. Аз започнах да се интересувам за дядо ми повече от 40 години след като е починал. Никога не съм го виждал, нито бях чувал нещо за него, беше персона нон грата в къщи. Знаел съм само, че не ме е забравил. 40 години по-късно разбрах и как е изглеждал всъщност.

преди 5 часа чрез мобилния · Харесвам

Jivka Jelezova · 14 общи приятели

Не опростявайте нещата. Както децата не носят отговорност за личността и делата на родителите си, така и родителите за децата. За съжаление.

преди 5 часа · Харесвам · 1

Boyana Lambert В България масово думата уважение се използва вместо подчинение, когато става въпрос за отношения родители деца. Но патриархалните времена са отминали и хората трябва да го разберат, вместо да страдат без нужда.

преди 5 часа · Харесвам · 8

Roumen Dimitrov · Приятели с *Mois Faion* и 22 други

Уважение и патриархалност далеч не е едно и също.

преди 3 часа чрез мобилния · Харесвам

Radosveta Kondova · 4 общи приятели

Не съм убедена, че точната дума е уважение. При мен поне е липса на най-обикновен интерес. Постарах се да помогна-осигурих жилище, купихме мебели за внука, лекувах ги/лекар съм/... Вече имам сериозни болести, жадувам да чувам внуците, да ги виждам, но все другите ангажименти са по-важни. Това ли е -уважение вместо подчинение? Загубихме елементарната човечност и привързаност! Странното е, че децата около мен на работното

ми място, ми дават много обич без да съм очаквала. Защо става така?

преди 2 часа · Харесвам · 1

Мартин Касабов ВИНАГИ, абсолютно ВИНАГИ са виновни родителите. Не си позволявайте лукса да си измивате съвестта, а по-скоро се запитайте „къде бъркам“. В 90% от случаите самите деца Ви казват къде бъркате. Просто трябва да изключите, че Ви го казва малкото лайно, което сте родили и всъщност да се заслушате. Да вините децата е като да вините бял лист хартия за лошо написан текст.

преди 2 часа · Харесвам · 3

Jivka Jelezova · 14 общи приятели

Мартин Касабов, колко деца имаш?

преди 2 часа · Харесвам

Климентина Велкова · 2 общи приятели

Или няма или са му малки децата. Такава категоричност ... бял лист... абсолютни глупости.

преди 2 часа · Редактирано · Харесвам · 1

Zlatko Enev Слушах, слушах и се напъвах да не реагирам, но няма как. Значи, ако родителите не са отговорни за децата си, то има ли ИЗОБЩО нещо на този свят, за което човек е отговорен? Да се чуди човек тук с родители ли разговаря или с деца...

преди 2 часа · Харесвам · 5

Мартин Касабов Това е бруталната истина. Колко деца имам няма нищо общо. Един провалил се родител винаги ще се оневинява, как иначе би продължил живота си? Все някой трябва да е виновен. Уважението идва естествено при хора, които не го искват и които има за какво да бъдат уважавани. Какъв проблем имате с моята аналогия за белия лист?

преди 2 часа · Харесвам · 2

Мартин Касабов А може би сте прави, детето не се ражда като бял лист, а като надраскан-от вашите гени. хахаха

преди 2 часа · Харесвам

Климентина Велкова · 2 общи приятели

Децата не са бял лист. Раждат се с различен характер.

преди 2 часа · Харесвам · 1

Мартин Касабов А характерът ли определя дали индивидът ще уважава някого?!!

преди 2 часа · Харесвам · 1

Zlatko Enev КОЕ ПО РЕД изгубено българско поколение е това (имам пред вид своето собствено)? Някой може ли да брои до толкова?

преди 2 часа · Харесвам · 3

Zlatko Enev Хайде, лек ден. Полза от тия приказки – колкото от на козел седло...

преди 2 часа · Харесвам · 4

Jivka Jelezova · 14 общи приятели

Родителите са безспорно отговорни за децата си и повечето дават най-доброто от себе си при възпитанието им. Но всеки си има собствен път и си го следва, независимо кои и как се опитва да го отклони от него.

преди 2 часа · Харесвам

Zlatko Enev Това ми звучи като „две и две е равно на четири, но пък в замяна на това река Дунав се влива в Черно море“. *В смисъл, и двете неща са верни, но къде е връзката между тях?*

преди 2 часа · Харесвам · 2

Jivka Jelezova · 14 общи приятели

Както каза, полза от приказките няма. Всеки е убеден в думите си и сам си знае защо...

преди 2 часа · Харесвам

Zlatko Enev Или „да следваш пътя си“ може би в този български момент означава „децата да се оправят както могат“. *Отдавна вече съм излязъл, просветете ме малко, ако обичате...*

преди 2 часа · Харесвам · 2

Jivka Jelezova · 14 общи приятели

Би било твърде лично, не мога да правя обобщения и да налагам общовалидни правила. Имам само собствения си опит като нечие дете и нечия майка, но не бих го споделяла тук.

преди 2 часа · Харесвам

Boyana Lambert Уважението, както любовта, е само взаимно. На него, както и на любов, човек се учи от родителите си и то не по един начин. А патриархалната представа за уважение не е взаимност, а подчинение, затова и в наши дни родителите

са недоволни. За мнозинството българи равнопоставеното общуване между пораснало дете и родител е скандално недопустимо, дори на теория, да не говорим за практика. И родителя отговаря за ограничен периметър от бъдещата личност на детето си, но практиката на любов и уважение, на които е научено са в именно в този периметър.

преди 2 часа · Харесвам · 2

Roumen Dimitrov · Приятели с *Mois Faion* и 22 други

То май темата не беше за уважението, а за нещо друго. Всичко ми е иначе наред, но само едно ми липсва.

преди 2 часа чрез мобилния · Харесвам

Мартин Касабов Тук говорим за уважение, а не кой по какъв път е тръгнал.

преди 2 часа · Харесвам

Zlatko Enev Аз имам пред вид нещо много просто. Хората, с които разговарям, имат деца на възрастта на моя син – между 18 и 20. Децата тъкмо започват да поемат собствен път и родителите, естествено, се опитват да им „дават съвети“. Само че, когато малкият (или малката) се обърне през рамо и ти каже „погледни самия/самата себе си, преди да съветваш мен“, то очевидно нещо в картинката не е наред. И тук става дума не за някакви изчанчени философии, а за чиста и проста работа – един живот, който май отива на майната си, ако и досега да е изглеждал някак си възможен за живеене. Само пълните идиоти не правят никакви сметки и не се опитват (от време на време) да теглят по някоя черта в живота си, да се опитат да пресметнат баланса на изминатия път. А децата просто са най-лесния начин да се направи такъв баланс. Децата са бележките, които ни пише света в това тъпо училище, наречено живот. Не са само те, но те са сред най-важните. Някой да не е съгласен с всичките тия банални приказки?

преди около час · Редактирано · Харесвам · 4

Roumen Dimitrov · Приятели с *Mois Faion* и 22 други

Ех, дори да съм имал съмнения дали е трябвало някога да напусна „страната“ (може би да ми си е случвало средно минута годишно), то подобна „дискусия“ за сетен път би ме отказала да се замислям кое би било най-доброто. Че то уважението и тук си го нямаме, откъде да ни дойде тогава?

преди около час чрез мобилния · Харесвам

Мартин Касабов Ами от книгите бе, майна...

преди около час · Харесвам

Roumen Dimitrov · Приятели с *Moïs Faïon* и 22 други

Златко, аз съм от съгласните. Но и не бива да се съжالياва за „грешките“.

преди около час чрез мобилния · Харесвам

Boyana Lambert Конфликтите с родителите са част от еманципирането на децата, от отделянето и узряването на собствената им личност. Колко интензивни и обидни ще са тези конфликти зависи от много неща, но е нормално да ги има. Уважението може да се ревизира, когато детето е наистина зряла личност, т. е. *поне след 25 годишната му възраст. Преди това е несериозно да се правят изводи за каквото и да е било.*

Иначе съм съгласна, че е травмиращо за родителя да чуе обида или да види пренебрежение, но родителството си е низ от травми, освен хубавите моменти, няма какво да се лъжем.

преди около час · Харесвам

Jivka Jelezova · 14 общи приятели

Zlatko Enev, прав си, разбира се. Но нека мине известно време, нека детето понатрупа опит и неизбежни разочарования, пък току виж промени оценката за родителя си или най-малкото — промени гледната точка...

преди около час · Харесвам

Zlatko Enev Не ви разбирам философиите, Румене, нито твоята, нито тази на Живка, нито ония на един милион други покрай вас. Въртите, сучете и накрая все така излиза, че черното е някак си бяло. Тук става дума за ОСЪЗНАВАНЕ навреме, когато вече си до шия в лайната — и за опит за измъкване, ако все още не е късно. Какво съжаление, какви пет лева?

преди около час · Харесвам · 1

Zlatko Enev Упс, Живке, не намесвай сина ми в тия неща. Ако той беше се обърнал и ми казал „старо, я се дръпни така малко настрана, че нещо не мога да си видя пътя“. *сега нямаше да ги пиша тия приказки тук. Не е някой гений, но пък в замяна на това ми е приятел, при това добър приятел. И не се притеснявам нито за миг дали ме уважава или не.*

преди около час · Харесвам · 1

Георги Адамов И Пушкин преди две столетия отбелязал неизбежно идващото време, когато „наши внуки вытеснят и нас“. И през миналия век в западноевропейската литература имало „младо сърдито поколение“. А на семейно ниво — зависи как сме възпитавали собствените си отрочета. Но да искаме насила ориенталско-патриархално уважение в 21 век е нереално...

преди около час · Харесвам · 1

Roumen Dimitrov · Приятели с *Mois Faion* и 22 други

Това пък сега откъде излезе? Къде ми е философията? Говорех само общоизвестни истини.

преди около час чрез мобилния · Харесвам

Boyana Lambert Обидното поведение на 18-20 годишно дете е нормално, това не е повод за осъзнаване на друго освен това, че детето се отделя, къса пъпната връв. Как точно ще я скъса и зависи от това дали родителя ще изпадне в драматичната позиция на жертва или ще покаже зрялост, т. е. *ще даде адекватен пример. Лично за мен най-важното, което трябва да знае един родител е на каква възраст на детето какво може да очаква и да изисква от него. Иначе съм виждала и обидени родители на 2 годишни деца, адски потресени от това, че детето не ги слуша.*

преди около час · Редактирано · Харесвам · 1

Jivka Jelezova · 14 общи приятели

Май си говорим на различни езици... Приятна вечер от мен.

преди около час · Харесвам

Zlatko Enev Самият аз не правя разлика между уважението, с което аз гледам на децата си и онова, с което те гледат на мен. Тук всички сме равни и всички споделяме долу-горе едно и също мислене. И утре ще отидем да гласуваме ЗАЕДНО, макар че аз си нямам хабер за кого ще гласува сина ми. За мен всичко това е просто като дишането. Никога не би ми минало през ума да мисля за патриархат, когато говоря за уважение. Съжалявам, хора, но наистина ни делят светове...

преди около час · Харесвам · 1

Zlatko Enev За мен НИЧИЕ обидно поведение не е нормално. Ако някой ме обиди, то първата ми мисъл е „това сега заслужил

ли съм го или онзи отсреща греша?“ Независимо от това дали става дума за сина ми или чужд човек

преди около час · Редактирано · Харесвам · 2

Roumen Dimitrov · Приятели с *Moïs Faïon* и 22 други

Тоест, ненормалното поведение е обидно. Стана като „анонимните обидени“, *това е хубаво*.

преди около час чрез мобилния · Харесвам

Zlatko Enev Ами аз като ти казвам, че въртиш нещата както ти скимне, ти не искаш да ми повярваш. Изразът „обидното поведение е ненормално“ НЕ Е реципрочен Румене. С други думи, той не може да се обърне обратно и да се каже това, което казваш ти „ненормалното поведение е обидно“. Думата „ненормален“ е със значително по-широк обхват от „обиден“. *Елементарно, или не?*

преди около час · Харесвам

Boyana Lambert Аз само обясних хората у нас кое наричат уважение и защо са недоволни. Това е масово и имам поглед върху него като социолог. Разликата в отношенията между родители и деца у нас и в западния свят е огромна, факт. Аз мога само да благодаря на късмета си, защото никога не съм имала тези проблеми с моите родители и да се опитвам да направя достатъчно, за да ги нямам с моето дете.

преди около час · Харесвам

Roumen Dimitrov · Приятели с *Moïs Faïon* и 22 други

Златко, ама барем малко чувство за хумор да ти беше останал. Не мога да разбера сега, какво точно казах, че така ми се обиди?

преди около час чрез мобилния · Харесвам

Zlatko Enev Сигурно е така, Бояна. Аз самият имах късмет със сравнително добри родители, също. Или, да кажем, единия от тях. Така че съм благодарен. Но НИКОГА не съм изпитвал неуважение. И никога не съм имал чувството, че им го ДЪЛЖА. Това е акт на моята свободна воля, акт на благодарност, а не на задължение.

преди около час · Харесвам

Zlatko Enev Не се обиждам, ами се дразня. Такъв ми е темперамента. Плюс това живея с илюзията, че притежавам сравнително логична мисъл и ужасно се дразня, когато някой си играе с логиката.

преди около час · Харесвам

Roumen Dimitrov · Приятели с *Mois Faion* и 22 други

И което пък аз исках да кажа все пак: не можеш да си сигурен/сигурна дали някой те е уважавал, уважава или ще те уважава. Уважението може да дойде след години и без да го разбереш. Или пък да бъде загубено също подобно. Това е нормално, нали? Да вземем да обсъдим и защо е тъмно през нощта и дали ще е завинаги?

преди около час чрез мобилния · Харесвам

Zlatko Enev Това е вярно. От друга страна, не е нужно да си баба Ванга, за да разбереш начаса, когато някой НЕ ТЕ уважава. Тия неща отново не са реципрочни, Румене.

преди около час · Редактирано · Харесвам · 1

Boyana Lambert Златко, затова казвам, че е взаимност, това са неща, на които си научен още преди да си разбирал съзнателно какво са. И когато не са ти нанесли щети, а тъкмо напротив и като съзнателен човек избираш да се придържаш към тях. С подчинението, обаче, е различно. Там човек има естествен порив да се опълчи и освободи.

Без да съм изследвала предполагам, че голяма част от емиграцията се случва и заради неспособността на децата у нас да се еманципират, да се отделят, докато са в географска близост до родителите си. Да не говорим, че в страна, в която най-големия комплимент за родителя е да му се каже, че детето прилича на него, дори самия факт, че детето е различно често се приема от родителите като отхвърляне и обида. Сложна е тази тема.

преди около час · Харесвам

Roumen Dimitrov · Приятели с *Mois Faion* и 22 други

Златко, това не е логика. Логика щеше да е ако въз основа на едно твърдение, което се постулира за вярно се изведе друго нетривиално твърдение, което да се обяви за факт.

преди около час чрез мобилния · Харесвам

Zlatko Enev Нямам личен опит с такива неща, Бояна. Отнасям се с уважение към начина ти на мислене, но не мога да се вживея в него, просто защото никога никога не е успял да ме принуди на нещо през живота ми. Искам да кажа, на нищо важно. Това може и да звучи хвалипръцовски, но пък е факт, че живея като свободен човек доста отдавна и още никога през живота си не съм

имал хора, които да ме принуждават на нещо си. Не е случайно това, че почти никога (с изключение на четири години в началото тук, в които отново бях напълно свободен, поради пълното доверие на немския си шеф) не съм работил за някой друг. Има и такива хора...

преди около час · Харесвам · 1

Zlatko Enev Живи и здрави да сме всички, Румене. Това също не е логика, но пък в него има много смисъл.

преди около час · Харесвам

Roumen Dimitrov · Приятели с *Mois Faion* и 22 други

Дали някой те уважава или не те уважава зависи и от това дали ти пука за неговото уважение. Сигурен съм, че на поне 7 милиарда изобщо не им пука за мен, нито на мен за тях. Пък дали те ме уважават или не... наистина, толкова ли е важно това?

преди около час чрез мобилния · Харесвам

Roumen Dimitrov · Приятели с *Mois Faion* и 22 други

Логиката е, че дори да сме живи и здрави, няма да е задълго, а още повече — вечно.

преди около час чрез мобилния · Харесвам

Zlatko Enev Това НЯМА КАК да бъде важно, защото е толкова обширно, че е лишено от практически смисъл. Това, което практикуваш тук, поне в този разговор (иначе нямам представа що за човек си), се нарича СОФИСТИКА и то означава „игрички на думи“. Нямам нищо против него, но това е така най-вече защото сме на две хиляди километра един от друг и никой от двамата ни няма грам причина да му пука. А иначе на мен ми пука от много неща. Факт.

преди около час · Харесвам

Roumen Dimitrov · Приятели с *Mois Faion* и 22 други

И на двеста метра да бяхме щеше да е същото.

преди около час чрез мобилния · Харесвам

Boyana Lambert Разбира се, че има такива хора, Златко, смея да твърдя, че и аз съм от тях. Но пък опитвам да разбирам и останалите, защото, лично за мен, този тип проблеми са едни от водещите ни проблеми като общество в момента. Заради комбинацията между деспотични родители и тоталитарна власт в миналото сега все повече хора първосигнално са в опозиция на всичко, което е власт и авторитет, от държавната власт до локалната власт

в лицето на някой на по-висока позиция в йерархията, и това не е хубаво. Често споря с други родители на тема дали детето дължи уважение на позицията учителя, мнозинството смятат, че учителя трябва да заслужи това уважение към ролята, в която е. Това само за пример. По този начин е трудно да функционират и базовите системи в обществото и йерархията става къса, като на върха е само правото на силата. Най-елементарното е, че много трудно се работи така, много трудно се произвежда. По-сложното е, че сега се възпитават цели поколения девианти, които можем само да гадаем как ще променят в бъдеще жалките останки от общество тук. Но темата е огромна, наистина.

преди 59 минути · Харесвам

Zlatko Enev Да, това наистина е интересно. Винаги съм се удивлявал на начина, по който немците се изхитряват да възпитават децата си в дух на взаимно уважение, без да ги пипнат с пръст. Тук най-тежкото наказание е просто да не се обръща внимание на детето, ако то започне да се държи лигаво. В началото направо се ошашавях, защото бях свикнал на шамареното право от къщи (че и съм го прилагал нерядко, няма какво да си кривя душата – все още съм убеден, че има ситуации, в които децата ЖЕЛАЯТ да бъдат наказани, и че ако човек не го направи, това само ги обърква и лишава от ориентир; въпросът е не ДАЛИ да бъдат наказани, ако го заслужават, а КАКВО да бъде наказанието). После започнах да свиквам. Трудно нещо е превъзпитанието, но си остава факт, че в чужбина избор няма – или се превъзпитаваш, или си хващаш багажа и – хайде обратно.

А инак за България не съм наясно. Виждам, че масово липсва зачитане на каквито и да било авторитети, че никой на никого „евалла не дава“, това ме дразни, защото означава липса на каквито и да било ориентири, но го отдавам на безвремието, в което живеем. Инак за нас тук навън имат или добро мнение, или никакво (по-често второто). Но пък, от друга страна, виждам какво може да направи една разумна и целенасочена политика с МОЖЕ БИ най-престъпния народ на този свят, допреди седемдесет години. Така че надежда винаги има. Щом тия тук са станали хора, ще станем и ние. Така поне се надявам. И за това работя.

преди 50 минути · Редактирано · Харесвам · 2

Boyana Lambert Аз съм от малкото деца от моето поколение, което никога не е удряно или наказвано. Повечето хора не ми вярват, както не ми вярват, че не бия своето дете. Но това е маловажно, важното е, че сега децата се шамаросват и наказват, но пък са възпитавани да нямат авторитети, защото и родителите им нямат авторитети. В България всеки, който има психика е психолог, всеки, който общува с хора е социолог, всеки, който има тяло е лекар и всеки, който има Гугъл е професор по всичко. Но ще се цивилизоваме, сигурна съм, логиката на природата е такава, да надделяват здравите сили. И е важно да се говори за тези неща, затова се възхищавам на хора като теб и Златко Ангелов, които не спират да повдигат за дискусия важни въпроси, да просвещават и да дават оптимизъм за промяна. (Поведение като моето в последното изречение у нас се определя като подмазване)

преди 42 минути · Харесвам

Malina Batcheva Децата копират родителите си. И когато по една или друга причина, топлата семейна атмосфера отсъства от къщи, децата се отчуждават. Затова мъжът трябва да уважава жена си, защото тя отглежда децата му. А най-малкото което може да направи жената за мъжът си, е да му поднесе добре сготвена вечеря, гарнирана с любов! Децата трябва да не се оставят без контрол, да се напътстват, да им се помага с кротко по мирно и благо. Семейство е голяма отговорност и трябва да си с него и за него 24 часа в денонощието. Това включва и ограничение и контрол на гледането на телевизия, и ползването на компютъра само за учебни цели! Когато си му дал на детето всичко от себе си, и то ще ти отвърне със същото!! *Тоес ако си го уважавал и то ще те уважава!!*

преди 27 минути · Харесвам

Zlatko Enev Нещата май започват доста да се поомесват, навсякъде по света, защото става все по-обичайно мъже да гледат деца, докато жените им печелят парите (всъщност хората се редуват в тия неща, тъй като в тоя бърз свят вече никога не можеш да знаеш кой от двамата партньори за колко време ще има стабилни доходи). Не знам до каква степен тия неща са проникнали и в България, но тук е нормално майката да вземе майчинство през първите шест месеца или една година от гледането на бебето, а

таткото да поеме оттам нататък, когато детето вече не е толкова зависимо от неща като кърма и т. н. (В Норвегия това дори е задължително, по закон). Но най-базисният факт на живота, предполагавам навсякъде е, че хората вече не успяват да се изтърпяват толкова дълго време, колкото го правеха родителите ни, тоест, че на десет семейства най-много две-три да останат заедно и след като децата поотраснат. Оттук идват най-грамадните трудности на възпитанието, защото всяко дете се нуждае от два различни модела на поведение, мъжки и женски, и че няма човек на тоя свят, който да може да предложи и двата. Тоест, нещата са въпрос на възможно най-майсторско жонглиране между две различни домакинства, както и поддържане на възможно най-нормални отношения след раздялата, в името на същото това отглеждане и възпитание на децата. Малко като квадратурата на кръга, но, боя се, това ще е нормалността на бъдещето.

Стремежът към собственост е компенсаторен механизъм на неосъществените ни желания

Автор: Милен Русков

Един необикновен човек с мисия. Така мнозина описват Милен Русков, авторът на може би най-добрия и истински български роман в последния четвърт век – Възвишение. Писателят е в Пловдив от няколко дни, в очакване на театралната адаптация по книгата му на 10 септември. Милен гостува в редакцията на „Под тепето“ за един искрен разговор за мисията, работата, мечтите, живота и неговото лично възвишение.

Казват за теб, че си човек с мисия. Как приемаш това определение за себе си?

Не мога да го осъзная така. Аз се чувствам като човек, който пише книги. Колкото се може по-хубави книги. Не мога да се видя отстрани и да се определя като човек с мисия. Аз съм вътре в нещата, в тяхната направа, в практиката. Когато си в направата на нещата, някак си не ти идват такива определения. Ти мислиш само как да го направиш, как да напишеш нещо, как да стане по-хубаво. А дали това е мисия – нито е моя работа да го кажа, нито аз бих могъл да го кажа. Защото, когато човек прави нещо, той няма много ясна представа какво е това нещо. Това се вижда най-добре отстрани и след време.

И все пак, може ли да те поласкае едно такова определение?

Разбира се. Много се радвам, когато книгите ми намират признание. Това означава делото на живота ти, това, на което си решил да се посветиш, да намери признание. Това е голямо благо. Така че – да, разбира се, че ме много ме радва, тъй като ласкае не е точната дума. Трудно е аз да бъда поласкан... както и обезсърчен. Нито едното, нито другото действа особено при мен. Но ме радва много това, че книгите ми намират признание. И което е по-важно от признанието – се радват на любов. Те са обичани книги от доста хора и това е вече много хубаво.

Мнозина твърдят, че Възвишение е само началото на твоето творческо въздигане и вече очакват чудеса от теб. Как подходи

към работата по новата книга след този шедьовър? Имаше ли напрежение в първите изречения, че трябва да надскочиш Възвишение с тях?

Няма напрежение. Аз съм писател, който пише големи книги вече от доста време – 10 години. Просто другите ми книги минаха по-незабелязано по две причини. Едната е, че те не са толкова силни, колкото *Възвишение* и другата е, че не са на българска тематика. Когато едно нещо е художествено силно и е на българска тематика, то естествено има голям шанс за успех сред българската четяща публика. Но това, което исках да кажа, е, че аз имам всъщност дълъг и богат писателски опит. С три големи и трудни книги. Ако ги събереш ще излязат над 1000 страници. Този опит ме е научил как се пишат книги. Аз се чувствам много уверен. Не може да ме разколебае успехът на една книга и свързаните с този успех големи очаквания. Успехът ме радва, големите очаквания не ме плашат никак. Аз правя тези неща по определен начин. Знам какъв е начинът и ги правя по него. Въобще не ме притеснява.

Очакванията към следващата ти книга са големи. Можеш ли да разкажеш нещо за нея?

Да, мога. Аз искам да напиша книга на българска тематика за 20-те години на миналия век. Тъй като смятам, че в новата българска история в последните 200 години, има две хубави истории, които аз искам да разкажа. Едната е Възраждането, а другата е 20-те години. Едната съм я разказал във *Възвишение*. Тази, за 20-те години, ще я разкажа в следващата си книга. 20-те години са много интересен период, много драматичен, защото има много остър политически сблъсък в България. В същото време страната започва да се модернизира. Животът става интересен и това съчетание на модернизация с много остър политически сблъсък е много интересно, защото е разнопосочно. Политическият сблъсък тогава е бил пълен с насилие, много примитивно и жестоко насилие. В същото време модернизацията на България започва да я европеизира. И двете неща вървят заедно, което е все едно да сложиш заедно светлината и сянката. Този период поражда много интересни личности – да кажем двамата най-големи превратаджии в българската история Дамян Велчев и Кимон Георгиев. Автори на три успешни преврата. Те са много интересни хора. Интересни са и средите, от които идват – Военният съюз. Те са колкото интересни, толкова и опасни хора. Също като комунистите, с които спорят. Именно около спора между Военния съюз и комунистите

е най-интересно. Едните правят преврати, другите взривяват църкви и т. н. Този спор е много драматичен и представлява много интересен сюжет с много ярки герои.

Живеем в твърде интересно време. Мислиш ли, че можеш да му посветиш роман? До голяма степен времената от 20-те години и днес се припокриват, но с различни нюанси.

Аз разказвам добре, когато видя някаква история завършена, с начало и край и добре рамкирана. Това става само когато човек разказва за минали времена. Тъй като в миналото, да кажем в 20-те години, можем да видим кога историята започва. Има сюжет, който стартира, развива се донякъде и свършва. Това ти дава много ясна рамка на собствения разказ и прави тази история много по-разбираема за теб самия, защото тя вече е завършила. Ясно е кой е участвал в нея, ясно е кой какъв е бил. Историята е прояснена и може да я проучиш в детайли и е добре да разбереш какво е станало, а после да го разкажеш. Докато в съвременността това не може да бъде направено. Тъй като съвременността е поток, тя е непрекъснато в движение. Не е завършена история, няма ясни рамки, има отворен край. Не е ясно кои и какви са действащите лица в нея. Има много неясноти, когато човек разказва за съвременността. А когато разказва на историческа тематика – там е ясно. Не всичко, разбира се. В 20-те години има няколко случки, които са грамадна мистерия. Но все пак има ясно очертани лагери, герои, сюжет с ясно очертано начало и край. С ясна предистория, с ясни последици. Тоест, голямата история на обществото я има завършена и трябва просто да я научиш, да я претвориш във въображението си и я преразкажеш по колкото се може по-художествено-убедителен и въздействащ начин.

Колко време ти отне проучването по настоящата ти книга?

Аз не съм свършил, но до момента ми е отнело около 8-9 месеца. Тези проучвания обикновено продължават около година.

Споменахме съвремието. Как анализираш ситуацията днес? Как ти се струва България?

Очакването на категоричен излаз от някаква ситуация е неоправдано очакване. Категоричен излаз от някаква ситуация се получава изключително рядко – това обикновено става, когато има революция, много насилие, голямо кръвопролитие. Тогава много ясно и категорично се излиза от една ситуация и се влиза в друга, която далеч невинаги е по-добра. В този смисъл самото очакване за категоричен излаз от една

ситуация и влизане в нещо ново, което едва ли не ще започне утре или следващия месец, е исторически много наивно. Никога не става така. От една ситуация не се излиза категорично, а се преминава плавно, с дълъг преход, в друга. Това е общо взето бавно движение, съпроводено с много отклонения встрани, връщания назад, което може да изпълни с голямо огорчение и раздразнение нетърпеливите хора. Но това си остава за тяхна сметка. Нещата следват своя ход и обикновено той е бавен, преминава от една форма в друга по начин, който е по-скоро неусетен, малко по малко, отколкото с някакви драматични и резки промени. Тъй че животът в България няма да се промени с драматични резки промени. Той ще се променя, надявам се към добро, бавно, постепенно, малко по малко, защото това е начинът, по който стават нещата.

Къде сме ние в това движение?

Това движение няма край. То е постоянно. В този смисъл, ако на някого това му прозвучи обезкуражително, то си е за негова сметка. Аз бих казал, че българският преход е безкраен. Фразата, че преходът в България свърши, е дълбоко погрешна. Не е свършил и никога няма да свърши. И непрекъснато ще се прехожда от едно състояние в друго. Хората непрекъснато ще бъдат недоволни от състоянието, в което се намират, и ще се опитват да стигнат до нещо друго. Това недоволство ще поражда непрекъснато у тях напрежение от сблъсъка между действителността и техните очаквания, надежди и желания. Такъв е животът. И така се живее навсякъде – в България, в Англия, в Америка, в Холандия. Не мога да кажа къде сме, защото това не е движение, което има крайна точка. То е като движение на река – тя непрекъснато тече. И преминава от едно в друго, с колебания, отклонения... Общо взето най-доброто нещо, което човек може да направи в такава житейска ситуация, еднаква за всички хора и нации, е да върши своята работа колкото се може по-добре и да се опита да подреди колкото се може по-добре своя собствен живот, като се старае това да не става за сметка на другите. Това, което казвам, прилича на класическа формулировка на буржоазния егоизъм, но на мен то ми се вижда просто формулировка на здравия разум. Не можеш революционно да промениш света – ако се опиташ, дори да успееш, много е възможно да останеш недоволен от това, което ще се случи. Единственото, което може да направи човек, е да вземе собствения си живот в своите ръце и да направи с него нещо – колкото се може по-добре.

За какво мечтае Милен Русков? Вече не се задава този въпрос, а той е толкова истински?

Понеже аз съм намерил пътя си в живота, наясно съм какво искам да правя, нямам мечти в общоприетия смисъл на думата. Защото, ако внимателно разгледаш значението на думата и това, което повечето хора свързват с нея, ще установиш, че под Мечта те обикновено разбират да станат това, което искат да бъдат. А повечето хора не са това, което искат да бъдат. Тази мечта почти никога не се сбъдва. Огромната част от хората никога не стават това, което искат да бъдат. Но аз съм станал – аз искам да бъда точно това. И при това положение от тук нататък моите мечти са свързани с това да мога да продължа да правя същите неща, да вървя по пътя, по който съм тръгнал, защото това е пътят на моята същинска реализация, на реализацията на моята личност. В този смисъл моята мечта е да мога да напиша още няколко, колкото се може по-хубави книги. Това е, което дълбоко ме интересува.

Май живеем в лениви времена. Как биват приемани хора като теб – тотално отдадени на работата?

Ооо, в това отношение аз съм много, много радикален. И поради това съм получавал големи упреци, и съм търпял големи лишения. Това е цена, която си струва да се плати. Защото това е най-важното нещо в живота – да откриеш кой си, какъв искаш да бъдеш, да прецениш това правилно, да не сбъркаш, и да станеш този, който искаш да бъдеш. А това много често е свързано с лишения, неразбиране от околните, понякога със суровост към тях. Защото по пътя често се налага да бъдеш суров към свои близки хора както и към себе си. Това е път, изпълнен с перипетии, но си струва, защото просто това е най-важното. И само това може да направи човека трайно щастлив. Нищо друго. Хората затова ходят и пазаруват като обезумели по магазините, когато имат пари, разбира се – защото нещата, които купуват, им служат като заместител. Те си доставят краткотрайно щастие чрез собственост върху някакви вещи. Между другото, аз подозирам, че изобщо този грамаден стремеж на хората към собственост, към притежаване на вещи, е компенсаторен механизъм. Аз никак не съм сигурен, че това се дължи точно на алчност. А съм много склонен да мисля, че това се случва, когато човек не стане това, което иска да стане. Когато някъде дълбоко в себе си осъзнава, че той не иска да работи в този офис, не иска да бъде шофьор на такси, станал е лекар, а е искал да стане художник. Това е грамадна част от хората.

Най-малко девет десети от тях са робии на социалните конвенции и на обстоятелствата, които са ги формирали като социални единици. Те са бурми, но в голямата и доста сурова машина на обществото. А не искат да бъдат бурми. Искат да бъдат нещо друго, но не могат. И тогава започват да компенсират това огромно неудовлетворение, което съзнанието носи, с придобиване на вещи, собственост, екскурзии в Италия, розова кола...ще си доставяме краткотрайни радости, с които ще се залъгваме за някакъв малък период от време.

Какъв друг избор имат девет десети от хората всъщност?

За много от тях вече е късно. Човек взема такива важни решения до определена възраст. От 30 години нататък, и особено ако си семеен, става много трудно да промениш живота си. На практика те нямат изход. Но по принцип това, което човек трябва да направи, докато е млад, е да разбере какъв иска да бъде, да прецени това правилно, защото може да сгреша. Аз съм правил такава грешка в живота си – бях тръгнал към друга професия и добре, че се дръпнах навреме. Всички ме смятаха за луд, като си тръгвах. Защото си бях осигурил една добра житейска перспектива. Но си казах – не, аз не искам да бъда такъв, не искам да бъда учен. Искам да бъда писател. И се отказах от тази кариера. Взех правилното решение. Ако пропуснеш този много ключов момент в живота, от там нататък вече става много, много трудно да промениш напълно живота си. И си осъден да се носиш с мнозинството, което се състои от хора, направили погрешен избор за живота си. Почваш да се носиш с него, да съжаляваш, да си намираш оправдание и да си доставяш малки радости. И това е животът ти.

Какво притежава Милен Русков?

Много малко неща като материална собственост. Но за щастие съм финансово независим – книгите ми дават възможност да живея от това, което обичам. Сега вече ми дават – преди не. Но и преди работех друго нещо, което обичам – дълго време се издържах като преводач, пак на книги. Та не притежавам нищо особено. За щастие – не живея и в лишения. Най-важното нещо, което притежавам, са моите художествени умения и напълно уверената яснота затова какъв човек съм, какво искам, какъв трябва да продължа да бъда.

Това е твоето лично Възвишение...

Да!

Как намираш спектакъла Възвишение? Какво очакваш от театралната адаптация на романа си?

Спектакълът става хубав, въздействащ. Добчев е много добър режисьор, има хубава концепция, добре умее да ги прави нещата. Артистите са много въодушевени, ентусиазирани от това, което правят. А това е нещо много рядко в съвременния театър. Те гледат на участието си в този спектакъл като на изкуство, а не като на халтура. Това е много обещаващо, защото всеки дава максималното от себе си, а някои от тези хора са много талантиливи. И когато се изцеждат в името на идеята – това е много добра гаранция за успех. Мисля, че ще стане хубав спектакъл, не непременно в тоналността на книгата. Книгата е по-смешна, а спектакълът – по-дръпнат към драмата, към трагичното. Въпреки че има много смешни моменти в него.

Знаеш ли, че над 50 процента от хората, чели Възвишение, дълго време говорят на котленския възрожденски диалект от книгата?

Знам, да. Една от причините е, че езикът сам по себе си е много сладък. И е много смешен. Хората това го оценяват, усещат я тази слабост. И второ – аз, струва ми се, съм прокарал този език през много интересни, вълнуващи герои. И симпатията към героя поражда и симпатия и вкус към езика, на който той говори.

Ти лично кога ползваш този вълшебен диалект?

Когато си правя шеги. Особено като отида при баща ми в Котел – много често го ползвам.

Котел ти действа възвисително...

Не съм сигурен, че точно това е думата. Котел е много подигравчийско място. Там, като отидеш, попадаш в една среда, където хората имат много мощно, подигравчийско чувство за хумор. Аз се чувствам добре в такава среда, защото и аз имам такова чувство за хумор. Всеки там носи много на майтап. И би трябвало, защото иначе ще се побърка. Котел ми действа много разведдряващо точно заради това. Там хората живеят трудно и в същото време имат страхотен усет към комизма. Имат комически дух. Той е суров комизъм, не е буржоазно загладен. Безкомпромисен комизъм, много хубав. Така че възвисително не е точната дума. Котел ми действа разведдряващо и развеселяващо. Това са думите.

Публикува се със съгласие на автора.

Източник

Милен Русков (1966) е български писател и преводач. Автор е на три книги: „Джобна енциклопедия на мистериите“ (2004), за която получава наградата за дебют „Южна пролет“, „Захвърлен в природата“ (2008), за която получава наградата „Вик“ за роман на годината, и „Възвишение“ (2011). Превел е над 20 книги от английски, в т. ч. „Изповедите на един английски пушач на опиум“ на Томас де Куинси, „Пари“ на Мартин Еймис, „Как да гледаме философски на живота“ на Джеръм Джеръм, и др.

Коментари (2)

- 25-09-2013|**Манол** – Ний сми въ восторжение:)

Не мога да го нахваля тоя човек. Страшно се кефя на книгите му, смятам ги за невероятно забавни, прекрасно написани и наистина стойностни едновременно; и чакам с нетърпение четвъртата. Понеже нямам път към Пловдив, се надявам на софийски гастрол на пловдивската трупа, за да гледам тук спектакъла по „Възвишение“.

- 01-10-2013|**Баба** -пенсионерка

Уникална книга е „Възвишение“. Препоръчвам я наляво и на дясно на познатите си. Чудя се как ще се изпедепса на сцена.

Хюснието, или какво е да си количество

Автор: Любослава Русева

*„Това е протест на българското качество срещу българското количество.
Най-сетне българското качество трябва да бъде чуто.
Но тези хора разбират само от епидермален натиск,
затова трябва да възобновим количеството на този протест.
Те трябва да видят срещу себе си количество.“*

Проф. Д-р Калин Янакиев, философ, богослов, културолог
и главен редактор на сп. „Християнство и култура“

Турци, цигани, женици, хорица...

Преди да прочета как ги наричат в социалните мрежи, те се изсипват от рейса пред кварталния мол.

Първо виждам Хюснието, след нея Ицо и Веса, Тургай, Осман, Барабата. О, ужас, цялото село започва да слиза от автобуса, докато гледам втрещено и трескаво мисля къде да се скрия!

Много ясно защо. Срам ме е. Едно е да ям овча яхния през лятото, сготвена от „турци, цигани, женици и хорица“, а съвсем друго е да видя тия селяни пред мола. Там ги обичам, тук не. Там басмяната рокля на Хюснието си е в реда на нещата, даже ѝ стои чудесно, но тук ме кара да се оглеждам притеснено дали няма да мине някой познат...

Гледката е особено нелепа:

На 16 август тези „хорица“ са докарани от село Х, за да обявят подкрепата си за правителството. Някои от тях не знаят как се казва премиерът, на други дори не е обяснено защо ги товарят на рейса. Облечени са кошмарно, с анцузите и потурите „за тържествени случаи“. Хюснието казва, че им дали по 10 лева. „Десет лева са си десет лева, плюс екскурзията до София!“ С десет лева на село можеш да изкараш цяла седмица.

Впрочем с нея сме връстници, но тя изглежда доста по-възрастна. За да не видя развалените ѝ зъби, слага длан пред устата си. Там това не ми

е правело впечатление, но тук ме кара да извърщам глава. Там Хюснието винаги ми е изглеждала красива, умна и интелигентна, а тук...

Познаваме се повече от 30 години. Били сме неразделни през летните си ваканции. Споделяли сме тайни, били сме много, много близки. Едва сега обаче научавам, че Хюснието никога не е ползвала... крем за лице. Моли ме да я придружа в мола, за да си намери „някой хубав“. Но не чак за 10 лева, де, искала да занесе и подаръци на децата. Организаторът щял да се сърди, тъй че да побързаме.

Тръгваме. Аз вървя напред, все едно нямам нищо общо с мургавата жена в басмяната рокля. И тя явно разбира какъв е проблемът, щом в един момент ме догонва и ми подава старателно сгънатата десетолевка. Казва, че ще ме чака на пейка отвън...

Ами да чака!

Хюснието е количество. Нито е млада, нито умна и красива. Тя е от хорицата, които „поддържат тази клика, защото им е обещала 5 лева за Коледа и дърва за зимата – това е друг народ, трудно ми е да живея под един покрив с него“ (отново проф. Янакиев). Не знае какво е ивент, дори не е чувала за пърформанс. Въобще е една много проста женица. И е ужасяващо евтина – струва само десетачка.

За последно, разправя ми, видяла банкнота от 50 лв. през 2011-та. Дал ѝ ги пак онзи „организатор“, като ѝ наредил за кого да гласува. Не помни за кого гласувала, но помни как се била притеснила да носи толкова пари у себе си. Затова скрила банкнотата и всяка вечер проверявала дали е на тайното място.

Ето така Хюснието научила наизуст какво пише на нея:

„Един народ расте сам с идеалите, с задачите, що зема на своите плеци – и с тях се той възейема до подвизи, преди зарад каквито сам не се е смятал за кадърен. Ето вам и пример: с векове народа ни мърцина живя в душевен мрак, и ражда се и гина со скотовете скот. Кое го възроди, кое заспала мощ в юначните гърди събуди? В подвизи кое го днеска води? Ричагът всемогъщ за мъртвите народи – светия идеал.“

Хюснието цитира Пенчо Славейков, без да знае кой е. Учила е само до пети клас, понеже се наложи да пасе козите на Горната махала. Роди още на 16, вече има внуче от първия си син Ибрям. Той, разбира се, от години е „на гурбет“. В селото няма работа и всички карат на помощи. Мъжът на Хюснието така се е пропилил, че сутрин го намира заспал в обора, „со скотовете скот“.

Да, такива хора нямат нищо общо с нас. Те са екзактен пример за количество. Заслужават презрение, в най-добрия случай снизходителност. Толкова са дребни в сравнение с качествените, които се борим за свети идеали, че дори не си струва да ги обсъждаме. Все пак нас вълнуват далеч по-висши и сложни въпроси като, да речем, трансценденталната субстанция на семантичната еманация като структурно конфронтирана проекция на постдискурсивна идентичност в контекста на квазиметафизичната сугестивност...

Иронията, признавам, е неуместна, защото подобни твърдения са не просто смущаващи, а изключително опасни.

Да делиш хората на качество и на количество, поставяйки себе си в първата категория, е високомерно, самовлюбено, предвзето, горделиво, снобско – все синоними на думата „надменност“. Претенцията за елитарност, съпроводена с известна погнуса към по-нисшите създания, издава тревожни нагласи. Те въпреки не се различават от реплики като тази за „човешкия материал“, освен по това, че са увити в интелектуален целофан.

Не може да се възрази, разбира се, че огромно количество българи тъннат в „душевен мрак“, без да ги свързват ценности и идеи за смислен колективен живот. Но вина за това носят тъкмо самоопределящите се за „качество“, които презират нещастниците с помощите за дърва. Щом така нареченият елит е обиден, че му се налага да обитава общо пространство с простолюдието, кой тогава да възроди и събуди заспалата мощ в юначните му гърди? Кой да го упъти, да го поведе, да му посочи светия идеал, когато интелектуалците странят от него?

„Интелектуалецът е човек, който хем не губи съзнанието за своята погрешимост, хем има смелостта да заема нормативни позиции и фантазията да разработва идейно богати перспективи... Интелектуалецът е система за ранно предупреждение... Единствената дарба, която интелектуалците притежават и до днес, е изпреварващият усет за важните неща. Защото интелектуалецът е човек, който се вълнува от критични процеси тогава, когато другите все още се занимават с обичайните си дела“...

Това са извадки от една забележителна реч на Юрген Хабермас, за когото Хюснието също не е чувала. Тя обаче ми каза същото, което казва и германският философ.

Точно така! Каза ми, че хора като нея имат нужда от помощ. Но не помощ от политиците, не и от държавата, а от светли умове, които да измислят перспективи. Личности с фантазия, смелост и талант да дадат посока, да отворят хоризонти. „Моля някой да ми каже как да не живея така, както живея“ – така се изрази Хюснието.

Ако системите за ранно предупреждение бяха на мястото си, всички ние нямаше да живеем така, както живеем. Разделени, смразени и отвратени едни от други, „народ“ и „елит“, количество и качество. Огромна маса „обикновени“ хорица и едно самоизолирало се малцинство, което не изпълнява най-важната си задача – да окултурява. Било защото не иска, било защото не може, но много вероятно е да става дума и за двете...

Забравих да кажа, че когато попитах Хюснието какво има предвид под „живея така, както живея“, тя отговори: „Грозно.“ Не каза лошо или мизерно, не каза, че е нещастна или отчаяна.

Тази жена с образование до пети клас успя да събере всичко това само в една дума. Най-точната. И напълно достатъчна като коментар на твърдението „Това е протест на българското качество срещу българското количество.“

Източник

Любослава Русева е българска журналистка и колумнистка в списание „Тема“.

Коментари (28)

- 23-09-2013|**Иван Евтимов** – Хюснието или какво е да си количество
Поздравления за изключително добрата статия.

По време на средновековието имаме една куманска аристокрация, която е захласната по византийската култура и презира езическото

простолюдие. По време на турското робство елитът ни се гърчее и отново презира българския селянин.

По време на социализма номенклатурата говори развален руски, прехласва се по всичко руско и подценява всичко българско.

Днес елитът ни е прозападен или глобален и пак се срамува от народа си.

Разбира се, има и изключения, на които държим възраждането си, но колко са те?

Историческото разделение на елит и народ е една от орисиите на България и може би една от причините за нерадостната ни съдба.

- 23-09-2013|**Стефан**

Да противопоставяш „елит“ на „народ“ и да обясняваш как „елитът“ е предал „народа“ е любимо занимание на левите и десни национал-популисти и на диктаторите, които идват на власт с техните гласове. Историата на България и на Европа през 20 век е пълна с такива примери. Волен Сидеров би се подписал веднага под тази статия.

- 23-09-2013|**Баба** -пенсионерка – Хюснието, или какво е

Текста ми бръкна в душата, сигурно защото вчера беше деня на независимостта. Защото си помислих, че от нас /количеството и качеството взети заедно /, нищо не зависи. Няма идея. Няма кауза. Няма обединяваща сплав. Всичко е за продан. Само, че всеки има различна цена. Ако някой се продава за десет лева, има друг, който прави същото за заводче, банчица, министерско постче, държавна работица... Чергата – малка, от дърпане вече е скъсана и един ден трудно ще покрие дори тези, които си мислят, че имат здрави мускули.

- 25-09-2013|**Майя Маркова** – факти и изводи

За мен този текст е изумителен с пълното противоречие между първата му част (фактите) и втората му част (изводите, направени от тези факти). Неслучайно някои мои колеги, когато четат научни и медицински статии, пропускат частта с изводите. Основанията им: искам да видя резултатите, фактите, а изводи мога и сам да си направя; не ме интересуват изводите на автора, който нерядко не може да разтълкува свястно собствените си резултати, а още по-често се опитва да баламосва читателя умишлено.

Освен това... аз никак не съм за политическа коректност и славословене на малцинствените добродетели... но само мен ли ме притеснява лекичко, че героинята на репортажа се казва Хюсние? Доколкото не става дума за ДПС и изобщо нещо специфично за българските турци/мюсюлмани, какво пречеше името да се смени напр. с Пенка? И без това в такива случаи журналистите обикновено предпочитат да дадат фиктивно име. Защо излишно да се внушава, че нашите турци ни дърпат назад?

- 25-09-2013|**Златко**

Според мен отговорът е ясен – защото човек трябва да бъде доста предубеден, за да отрича, че има **сериозни различия** в нивата на бедност между българското мнозинство и мюсюлманските малцинства в България. По този въпрос сме говорили хиляди пъти тук на сайта. Егоистичната увереност на повечето българи, че именно те са основните жертви на прехода, без да се обръща ни най-малко внимание на фактите около значително по-голямата, систематична бедност сред българските малцинства, е един от основните проблеми в днешна България. Проста липса на каквато и да било обективност, това май е в основата на всичко.

Ето защо „Хюсние“ не може да се замени с „Пенка“. Сигурно могат да се намерят немалко Пенки, които са също толкова бедни колкото Хюснието. Но *като цяло* българските турци, роми и помаци са далеч по-бедни от българските българи.

Питам се само дали бедността прави хората толкова яростно-агресивни към „другите“ или яростната агресивност е причина за тяхната бедност. На тоя въпрос отговор едва ли може да се намери лесно...

П. П. А инак досега не съм срещал българин или българка, които да не са съгласни, че нивото на бедност, примерно при кюрдското малцинство в Турция, е значително по-сериозно от онова на турското мнозинство в страната. Когато нещата се отнасят до съседите, изведнъж всички ставаме способни на най-разумна обективност...

- 25-09-2013|**Златко** – ге: факти и изводи

Майя Маркова писа:

Защо излишно да се внушава, че нашите турци ни дърпат назад?

А защо в такъв случай, щом само се окажат в Турция, където срещу тях не се упражнява сегрегация (или поне не толкова тежка), българските турци изведнъж се оказват сред най-динамичните, най-прогресивните, най-образованите и склонни към бързо развитие, прогрес и успех, граждани на страната (факт е, че преселниците от България в Турция отдавна вече имат реномето на гъвкави, способни и сравнително успешни емигранти).

От една страна, в България те били „спънка за развитието и прогреса“, а от друга, в Турция изведнъж се оказват точно на гребена на вълната, точно що се отнася до развитието и прогреса? Как е възможен един такъв удивителен парадокс?

Отговорът, струва ми се, може да се търси в две посоки:

1. Турция е „толкова тъпа и изостанала“, че нашенският „боклук“ се оказва там „злато“. С такива идеи ни хранеха допреди двадесетина години, когато няхаме възможност да прочетем нещо по-различно или просто да отидем и да видим със собствените си очи какво всъщност е Турция.

2. Турците в България са подложени на системна сегрегация, която не им позволява да разгърнат потенциала си като личности и като малцинствена група. Когато престанат да бъдат „малцинство“, при това малцинство, потискано от 130 години насам, те изведнъж се оказват способни буквално на „чудеса“. Проблемът е не в тях, а в изостаналата България, която не може да им предостави поле за развитие. (Която всъщност им го отказва АКТИВНО, за да бъдем справедливи).

Подобен, струва ми се, е и проблемът с милионите български емигранти, които предпочитат да търсят реализация извън страната си. Срещу тях не се упражнява системна сегрегация, какъвто е случаят с турците, но шансовете за реализация, поне ако човек е интелигентен, гъвкав и способен на развитие, са далеч по-големи извън България, отколкото вътре в нея. И причината за това са самите българи, а не техните малцинства.

А инак, какво друго може да направи човек пред подобно „избърсване на ...“ с нечии чужди „грехове“, освен да свие рамене и да продължи да си гледа работата. Откак я има нова България, оттогава го има и това вечно „ние инак сме си много хубави и прогресивни, само да ги нямаше тия или ония, или хептен ония, които ни дърпат назад“. Само да се отървем от тях – и ще види тогава Европата...

- 25-09-2013|**Майя Маркова** – пак за българските турци

Изобщо не съм искала да отрека, че българските турци средно са по-бедни от етническите българи. Пази Боже!

Но като прочете този текст, как мислиш, ще ли се настрои читателят към съчувствие към Хюснието и нейните сестри и братя?

Или, обратно, дремещата неприязън (да не кажа омраза) ще пропука коричката си и ще излезе на повърхността? Защото нормалният човек, преди да се загрижи за ближния си, се грижи за себе си и децата си. А този текст, както и да го гледаш, показва Хюсние като олицетворение на безформената сила, която ни държи с глави, потопени в блатото, и гони младите в чужбина.

Не че този стереотип е съвсем в разрез с фактите – стереотипите са устойчиви именно защото са обобщени факти. Но ако искаме да се измъкнем от капана на настоящите факти, трябва да избираме в кои от тях да се вторачваме.

Относно разликата в успеха на българските турци у нас и в чужбина – първо, тя не е толкова стопроцентова, колкото я изкарваш, и второ, не виждаш ли абсолютно същия ефект при българските българи? Тук бедни, безработни, болни, в безизходна мизерия, а идат ли на запад от Белград, преуспяват.

Ще кажеш ли, че в България българите са зле, защото са жертви на дискриминация?

Турците, родени в Турция, също ли са жертви на дискриминация, та дишат праха на нашите имигранти?

Явно картинката е далеч по-сложна. И понеже в момента ДПС участва във властта, което винаги изостря дружбата между различните етноси в България, бих предложила на отговорните журналисти за момента да пишат за Пенки!

- 25-09-2013|**Sevcac**

На дискриминация, в България са подложени всички, вкл. българите, но най-вече етническите малцинства, че е по-лесно да се дискриминират от страна на българите, които пък са дискриминирани от силните на деня...

За сведение на Майя: българските турци, в Турция, са относително по-преуспели (най-вече материално!), защото при условията на системна дискриминация в България, са станали страхотно търпеливи, ра-

ботливи, мълчаливи, изпълнителни, аполитични, т. е. идеална работна сила... Докато кюрдите, в Турция, може да са по-бедни (относително), но са по-политизирани и активни... Познайте къде хората са били по-дискриминирани...

- 26-09-2013|**Милена Димова** – А „организатора“ на Хюснието като каква я възприема

Приканвам Любомира Русева да се замисли и върху това, като каква възприема Хюснието въпросния „организатор“ дал и десетолевката. Ясно стана, че елита подценява народа...а помощния персонал на правителството как възприема въпросното количество хора, на които плаща, за да ги подкара като стадо, където му е заповядано. Това по-достойно ли е? До гуша ми дойде от партийно поръчани материали. Аз живея с този народ, а извинете с това количество и много добре виждам как организаторите за жълти стотинки го манипулират и издевателстват над свободната му воля и избор. Статията е нескопосана и показва едностранчиво и тенденциозно мнение по темата.

- 26-09-2013|**Майя Маркова** – дискриминация

Пак повтарям, нещата не са чак толкова прости.

Има например български турци, които дискриминират жените. На теб, Серкан, те никога няма да ти кажат, че имат проблеми на работното място, защото им е трудно да се подчиняват на началничките си и да се държат нормално с равните си по ранг колежки. Предполагам, че те не го и осъзнават и приписват проблемите си на дискриминация по етнически или религиозен признак.

За мен нещата стоят така: в България има твърде много бедност и твърде малко перспектива. Трябва да работим това да се подобри. Ако за някого най-големият проблем е, че за една прослойка от българското население бедността е по-непоносима, отколкото за друга, бих казала само, че този проблем на теория може да се оправи, като по-облагодетелстваната прослойка бъде ограбена и смачкана до равнището на дискриминираните, но аз не виждам в това никакъв смисъл.

- 26-09-2013|**Майя Маркова** – към г-жа Димова

Как организаторът възприема Хюснието ли? Ами, предполагам, както сводникът възприема подопечния си персонал. За мен част от про-

блема в България е, че големи групи от населението още нямат гражданско съзнание. Те си мислят, че могат да си стоят граждански невежи, да гласуват за зловредни негодници кога по убеждение, кога за жълти стотинки, кога с надежда за държавна служба или субсидийка... и същевременно да са добри и прекрасни хорица, които ще идат в рая, когато умрат. И докато прекраснородушни хора от елита като г-жа Русева оправдават проституцията с върховното гражданско право и обвиняват достойните граждани, не виждам изгледи нещата да се променят.

- 26-09-2013|**Историк**

Да се говори за някакви „факти“ в статии от Любослава Русева често е напълно безсмислено.

По принцип статиите на Любослава Русева не съдържат „факти“ (и „изводи“) – тези статии са обикновено някаква смес от художествена недомислица и актуална пъплицистика с претенции за интелектуалност (постигана чрез цитати от някакви „светли улове“).

По отношение на „фактите“: Хюснието, значи, не помнела за кого гласувала, но пък запомнила (дума по дума!) онова, което пише с дребни буквички на една банкнота... Такъв „факт“ гранични с тотална фантасмагория... Има в статията и друг подобен „факт“ – Хюснието хем било на възраст колкото авторката, хем било посещавало училище до 5 клас само... Помислете малко, и ще видите, че има нещо сбъркано и в този „факт“...

А по въпроса за изводите – основният „извод“ в статията е, че „хора като нея имат нужда от помощ“. Голям „извод“, няма що... У нас почти всеки може да каже за себе си (и ще е прав): „АЗ имам нужда от помощ!“

Само че, докато чакаш да получиш нещо („помощ“), хубаво ще е да се позамислиш: а преди да получа, не е ли редно и аз нещо да дам? (Защото виждаме, че реалните факти от живота на Хюснието са все в такава посока: не тя самата какво направила – а някой друг какво направил, какво ѝ дал, къде я завел, и т. н.)

- 26-09-2013|**Sevcan**

Майа, нещо в логиката ти по въпроса е тотално сбъркана, но не съм аз, която (жена съм, името ми се чете Севджан) ще седне да я поправя... Имам чувството, че става дума за ненужна и безмислена упоритост в неразбирането... Да не казвам чист български инат.

Между другото, не са само българските турци, които дискриминират жените си, нали? Но за теб само те бъркат това, с етническата дискриминация...Боже мой, що за логика?

- 26-09-2013|**Майя Маркова** – извинение и пояснение

Извинявай, Севджан. Сбърках те с коментатор на име Серкан, който е мъж.

Нямах предвид дискриминацията на собствените жени. Предполагам, че това също е проблем, но се боя, че който не е лично засегнат от него, го понася изключително леко.

Имах предвид дискриминацията на жени по принцип. Предполагам, че ще стане дума и за това – разбира се, и етнически българи я упражняват. Но те са предимно от по-старото поколение. Чакаш ги да се пенсионира/измрат, поне аз не знам друг начин. И ако се натъкнеш на същото отношение от млад човек, за когото се очаква да се пенсионира далеч след теб, се чувстваш върната на първото квадратче и нямаш готов ход.

Аз не искам да разбирам този, който ми пречи да работя и живея, независимо към коя група принадлежи. Искам да престане да ми пречи. Знам, че желанието ми е невъзможно да се осъществи в рамките на живота ми повече от, да кажем, 15%. Но когато г-жа Русева тръгне да ми обяснява, че не е виновен този, който ми пречи, и този, който го организира, а съм виновна аз, че не съм си зарязала работата и семейството да се посветя на издигане на материалното и духовно равнище на този, който ми пречи... идва ми в повече.

Моята тотално сбъркана логика в случая излезе на показ само защото г-жа Русева е избрала за илюстрация човек с различно име. Именно аз предлагам това да се избягва. След като не само турци гласуват за тъмни балкански субекти и си продават гласовете, пак питам – защо героинята на репортажа е Хюсние? Дайте да наричаме нещата с истинските им имена, този репортаж е playing the ethnic card и не аз съм нарекла героинята Хюсние.

- 26-09-2013|**Sevcn**

Не съм настроена да преливам от пусто в празно, а случаят с Вас е точно такъв... Казвате „Аз не искам да разбирам този, който ми пречи да работя и живея, независимо към коя група принадлежи. Искам да прес-

тане да ми пречи. „а аз Ви питам: искате, ама човекът продължава да Ви безпокои... Какво правим? Какво правите Вие? Игнорирате? Дискриминирате? Нападате? Унищожавате икономически? Или бягате (в друг квартал, в друг град или чужбина, все едно)?

Не е виновен, който яде зелника, а който го дава... Няма да давате зелник, скъпа Майа и после да се оплаквате... Зелника, заедно ще го правите...

- 26-09-2013|**Майя Маркова** – Къс отговор

Къс отговор: Игнорирам.

А какъв е зелникът и как точно го давам – не разбирам. Вероятно имате предвид същото като г-жа Русева – че съм виновна, защото повечето време си гледам своята работа, вместо да се опитвам да превъзпитавам големи хора, които не се поддават на превъзпитание от моя страна и освен това не го желаят.

Също така признавам, че бях разочарована, когато разбрах, че сте жена. Имам предвид, че е нормално мъж от дадена общност да отрича, че в общността има проблем с отношението към жените, но когато жена се обръща към този, който го е посочил, с доводи тип „Ама и вие биете негрите“, това според мен значи отрицание на проблема. А е невъзможно един проблем да бъде решен, докато засегнатите и дори потърпевшите от него го отричат.

- 26-09-2013|**Sevcac**

Много интересно работи логиката Ви, да...:) Тук говорим за Хюснието, респ. за дискриминацията спрямо етносите, а не към жените, слабите, инвалидите и пр. Те са тема на друг разговор. Когато се проведе такъв, ще разберете дали отричам, защитавам или игнорирам като Вас дискриминацията спрямо тях... Със здраве...

- 26-09-2013|**Абсолвент** – Ами не

Статията е глупава и нахална. Зад „демократичния“ тон в нея звучи лошав снобизъм, зад сиромасомилството – непознаване на народа от селата или от малцинствата, зад гражданския патос – обикновена безидейност. Естествено, ако набедената героиня не се казваше Хюсние, а Пенка, текстът щеше да звучи една идея по-вярно, защото тегобите, курсурите и добродетелите, които Русева приписва на Хюсние, всъщност са

тегоби, кусури и добродетели на бъргарското село изобщо. Но и Пенка не би могла да спаси статията от нейната обърканост безцелност. Хуманизмът е нещо сериозно и следва да се разбира по сериозен начин.

- 26-09-2013|**Sevcap**

За зелника: с игнориране не се решава проблем... Затова, в България, проблемите са на това дередже...

Смея ли да питам защо игнорирате хората (проблемите), които Ви безпокоят, а сте толкова активна, че и се разочаровате от други, които не са, спрямо дискриминацията към жените? Той, с какво е по-различен, като обществен проблем, от гореизложения?

- 26-09-2013|**Майя Маркова** – разликите

Игнорирането не решава проблемите, но има важни предимства.

Първо, то е най-доброто, което може да се направи, ако в момента не виждаме какво да направим, за да решим проблема наистина.

Второ, то е най-доброто, което може да направи човек, на когото не му се полага да решава проблема. Проблемите на една малцинствена общност най-добре се решават вътре в общността (особено ако имаме зад гърба си събития като насилственото преименуване). Затова предпочитам самите етнически туркини да убедят мъжете етнически турци, че жените са хора от същото качество като тях.

Аз игнорирам хората, които ме безпокоят, защото нямам права над тях. Нямам право да казвам на Хюсни как да гласува. Тя решава. Нямам начин да попреча на мъжа ѝ да се налива като скот. Нито пък имам авторитета да убедя жителите на село Х (етнически българи), че не може да са перманентно пияни и негодни за работа и същевременно да се оплакват, че никой не им дава работа.

Дискриминацията към жените ме засяга, защото съм жена.

И отново: Вие непрекъснато ми внушавате, че има нещо, което съм длъжна да направя, а не го правя. Но не казвате какво е това нещо. Любопитно ми е да науча.

- 26-09-2013|**Майя Маркова** – ге:

Sevcap пише:

Тук говорим за Хюснието, респ. за дискриминацията спрямо етносите, а не към жените...

Това, което се опитвам да кажа, е, че хора, които се изкарват жертви на дискриминация, понякога са извоювали своя провал с къртовски труд. Имат глупостта системно да се отнасят с колежките и дори с началничките си като с нещо, изпълзяло изпод гнил дънер, не изпълняват задачи, които са им възложени от жена, пък после не им вървяла кариерата, защото били дискриминирани.

Вие отричате явлението. Или отричате, че част от мъжете етнически турци имат такова отношение, или внушавате, че дълг на българското етническо мнозинство, вкл. на женската част от него, е всякак да помага за израстването на членовете на малцинствата, независимо от тяхното поведение.

- 26-09-2013|**Пенка**

На мен не ми хареса статията, по всички онези причини изложени от Абсолвент. Идеята за количество и качество не би трябвало да бъде етикирана с етническа, нито пък с гражданска или селянка, нито пък с чели и нечели, в противен случай е невъзможно да се защити идеята, камо ли да се нагърбиш да спасяваш хората, защото се оказва, че ти си този, който има нужда от спасение.

Маса хора не са пропуснали да споделят своите мисли по отношение на турците, което е естествен завършек на всяко творение съдържащо турко име излязло в пресата. Не ви ли омръзна бе хора, да бъдете толкова елементарни в омразата си и да претендирате, че всъщност сте нещо!? Статията съвсем не е за турците, колко жалко ...

- 26-09-2013|**Sevcan**

Майа, аз не намирам начин да разбера начина Ви на мислене и се отказвам... Да, опитвам се да Ви кажа, че трябва да намерите начин да направите нещо, както и всички останали в българското общество, независимо от коя етнос са. Игнорирането и заравянето главата в пясъка не е изход. Любослава е решила това да прави, да пише по въпроса, други, като Златко Енев, са направили това издание, други, правят нещо друго, но болшинството само гледат и не пропускат да критикуват и да игнорират, че видите ли, тези неща отвътре трябвало да се решат и оправят... Вие не сте ли част от това общество, наречено България?

По-съм склонна да разбера Абсолвент и Пенка, макар, че «Естествено, ако набедената героиня не се казваше Хюсние, а Пенка, текстът щеше да звучи една идея по-вярно» е силно казано...

- 26-09-2013|**Майя Маркова** – от една елементарна в омразата

Пенка писа:

Маса хора не са пропуснали да споделят своите мисли по отношение на турците, което е естествен завършек на всяко творение съдържащо турско име излязло в пресата. Не ви ли омръзна бе хора, да бъдете толкова елементарни в омразата си и да претендирате, че всъщност сте нещо!? Статията съвсем не е за турците...

Щом и Вие признавате, че това е „естествен завършек на всяко творение, съдържащо турско име“, защо освобождавате от всяка отговорност авторката, която като човек от бранша би трябвало да е наясно с този естествен завършек?

Статията съвсем не била за турците... ама наистина ли? Да опишеш подробно някаква нещастница, деградирала до състояние, недостойно за човешко същество, да ѝ дадеш турско име в държава, различна от Турция, и това съвсем не било за турците? Ай сиктир... Очаквам статия за алчния banker и разорител на клетки сюрмаси Исак Леви, която съвсем не е за евреите, друга статия за мургавите обирачи на чужда реколта, която съвсем не е за ромите... Още идеи за статии?

- 26-09-2013|**Пенка**

Вие виждате деградирала туркиня, а аз виждам в нея и Пенка и Станка и Айшето от гетото. За мен всички те са „БЪЛГАРКИ“, родени са в България и са споделили една и съща съдба. Можеш да ги видиш във всички етноси, ако искаш разбира се – в различни проценти естествено. Ще ми се да мисля, че авторката не е толкова елементарна, за да натовари цялата тази тежест само на раменете на Хюсние. Ще ми се да мисля, че Хюснието е някакъв събирателен образ на грозното, в нейните представи. Но по-странно е, че хора пишещи под тази статия моментално налага тази съдбата на туркините в България, което съвсем не отговаря на истината.

За съжаление сред обърканите мисли на авторката, не се разбира дали е хуманистка или расистка, или двете заедно, по някакъв извратен начин.

Идея за статия имам: „Как да се научим да бъдем цивилизовани“. Обаче кой би я прочел, най-много едно „ай сиктир“ да бъде написано като коментар.

- 26-09-2013|**Майя Маркова** – ге:

Пенка писа:

За съжаление сред обърканите мисли на авторката, не се разбира дали е хуманистка или расистка, или двете заедно, по някакъв извратен начин.

Три плюса!

- 27-09-2013|**Нурай**

Родена и израснала в България, напуснах страната през 1991 година за САЩ, където изкарах Ph. D. Всеки път когато се завърна в България чувам зад гърба си „цигани“ „тур4оля“ и „рязани.“ Много естествено, 4увствам неприета сред голяма 4аст от българското общество. Прекарах съм доста време по селата, но не съм срещнала нито една българска туркиня на мои години която да одговаря на образа на „Хюснието.“ За съжеление това е преобладаващият стереотип и ми е ясно защо Русева го използва в статията си. Също така е ясно, 4е българските турци имат проблеми, достатъ4но е да се видят статистиките сравняващи разли4ните етноси по отношение на образование (особено висше), дълголетие, и т.н. Проблемът „machismo“ също е особено произнесен сред определени прослойки, но далеч не е при4астен само на турците (виж изказвания на Бойко Борисов за „дамите.“) В същото време напълно разбирам защо турците гласуват и ще продължат да гласуват за ДПС. Една от причините – има и други, разбира се – е разделението на „коли4ество“ срещу „качество“, на „us“ vs. „them.“ В това отношение съм съгласна с Русева (която по принцип обичам да 4ета) – за необходимостта от намаляването на дистанцията между двете групи/класи в името на едно общо социално-икономи4еско развитие.

• 02-10-2013|**Цветомир**

Точно така! Каза ми, че хора като нея имат нужда от помощ. Но не помощ от политиците, не и от държавата, а от светли умове, които да измислят перспективи. Личности с фантазия, смелост и талант да дадат посока, да отворят хоризонти. „Моля някой да ми каже как да не живея така, както живея“ – така се изрази Хюснието.

Избрах тази част от статията, за да изкажа няколко мисли по въпроса. Проблемът е изцяло в полето на Хюснието, която в този аспект може много успешно да бъде заменена със Сашо, Пешо, Пенка, Славка и други. И те „молят някой да им каже“, само че в днешно време не е адекватно да приемаш пасивна позиция. Не сме 19. ти век, да чакаш някой да дойде и до твоето село, за да изнесе реч, която да осветли ума на трудовия народ. Така днес правят само политиците преди избори, желаещи да напомнят за себе си и партията си на „твърдия“ електорат. Част от този електорат именно е Хюснието, но такива са и редица други хора без оглед на етническия им произход. Днес човек, като част от гражданското общество на една демократична държава, трябва да е активен. Той да търси информация, да се вълнува от въпроси, които сам да ги поставя на управляващите на местно или държавно ниво. За целта, обаче, трябва да те интересуват малко повече неща от това как да изкараш непосредствената си прехрана. Ето именно от тук идва разделението, изказано от проф. Янакиев. Как неговите мисли и съждения да достигнат до подобни на Хюснието герои, като те дори не знаят какво е компютър?

До тук в дискусията „удобно“ се прокрадна етническият елемент. Много е лесно да го извъртаме на там. Конфликтът за мен е по-скоро до разбиране на живота като цяло. Единият тип хора смятат, че те трябва само да работят и да им се плаща навреме, като всеки лев отгоре е добре дошъл. Изборите и протестите са добър източник на допълнително заплащане. Другият тип хора се замислят какво следва от всички техни действия. И от двата типа има представители на всички етнически групи в България, проблемът идва от факта, че вторите са малцинство. И особено голямо малцинство в етническите малцинства в България.

П. С. Моля Майя да не коментира моето мнение. Благодаря

Госпожице, беше ли ви мъчно за родината?

Автор: Александра Джандева

Виргиния е на 26 години и няма нито един работен ден зад гърба си. Завършила е средно образование и никога не е имала амбициите да учи в университет. На 21 години решава да изкара курс за готвачи. Завършва го успешно, но не успява да си намери работа. Отказват ѝ най-често заради, вариант А – защото няма опит и вариант Б – шефовете искат оправни и пъргави работници, а в кухните време за учене нямало.

Действието се развива през 2008 г., малко преди финансовият срив да удари гръмовно и у нас. По това време министър на финансите в кабинета на Тройната коалиция е Пламен Орешарски. Тогава той лягаше и ставаше със заклинанието, че криза няма.

Пет години по-късно криза има, безработицата преминава фаталните 13 %, а Орешарски е премиер. Изводът е елементарен – ако лъжеш правилно, след време получаваш бисквитка за награда. Някои получават цяла държава, но това е друга тема.

Сега да се върнем пак при Виргиния.

Всяка вечер тя гледа новините в 20 часа – това е нейната пъпна връв с властта. Именно от телевизора, защото интернет вкъщи няма, младата българка научи, че на пазара на труда в страната „тиктака адска машина, която ще избухне наесен“. С кахърна физиономия, сякаш е преял повече от предвиденото, новината съобщи новият министър на труда и социалната политика Хасан Адемов.

Интересното е, че мрачната вест никак не трогна Виргиния. Тя отдавна живее в епицентъра на въпросната „цъкаща бомба“ и е претръпнала, а страстта си към готвенето е заменила с отглеждането на 4 кокошки и 10 заека на село при мама и татко.

В селската си идилия Виргиния не се чувства сама – момичето е част от армията на погубените таланти в България и си го знае, нищо, че това не прави мечтите ѝ по-богати. Съзнава, че у нас, хляб има приоритетно за програмисти, чиновници и безчетната армада на лъскавите

словоблудци под всякакви занятия и форми. Нуждата от простосмъртни работници близо до „полето и хляба“ е нищожна, защото упорито си внасяме храната от чуждите ниви.

Затова, на другия ден, връзвайки две и две, Виргиния изхвърли телевизора, нахрани кокошките за последно и стегна куфарите за чужбина. Защото е трудолюбива и не я мързи да работи, както я заклеимяваше телевизорът.

А когато се върне след 10 години, на летището ще я чакат за интервюта и бас ловя, че първият въпрос ще бъде – госпожице, беше ли ви мъчно за родината?

Източник

Александра Джандева е завършила журналистика с профил радио във ФЖМК в Софийския университет. Работи като журналистка и самостоятелна авторка от 2001 г.

Коментари (4)

- 22-09-2013|**Кунев**

Точно крадливият и циничен ЕС, наследник на 5-вековната убийца Европа, е виновникът за погубените български таланти. Макар че в този антибългарски сайт блюдолизците на Запада никога няма да го признаят. Толкова по-зле за тях.

- 22-09-2013|**Полевъдна бригада**

Да се разберем: ЛП може да има своите книжни грехове, но „антибългарски“ не е бил никога. Ни най-малко. Цялата работа е в това, че на нас аспаруховци, все някой ни е крив. Ако германците са разсъждавали

по подобен начин, никога нямаше да немци. Ние от бригадата изибцо не сме близки приятели на издателя Енев, опазил ни господ от такова самомнение, обаче момчето си върши работата по съвест. Ако беше малко по-дебелокожо, щеше сигурно да е по-любим на всички писачи, но какво щеше да стане, питаме, ако всички си бяхме любими един другиму? Отговорът е кратък: комунизъм. Нашият бригадир викаше, че прекален светец и Богу не бил драг. Лошо, че онемя лани, иначе можеше да ни каже още много верни неща пустият му Кузмич. /Кузмич му викахме на бригадира, ако и да се казваше Кузман Тотев./ Така че всеки може да си кузми в нашия ЛП, и затуй благодарим на Златко Енев. /Ударението слагаме на „нашия“./

- 22-09-2013|**Полевъдна бригада** – Поправка

„Ако германците са разсъждавали по подобен начин, никога нямаше да немци.“

Изречението ни е „Ако германците са разсъждавали по подобен начин, никога нямаше да ставнат немци“.

- 22-09-2013|**Александър**

Държавата България винаги е била гроб за кадърните си хора. Който го разбере навреме, се спасява, който чака от умрял писмо, стои и слуша поредната лъжа.

Номади

Автор: Мартин Касабов

Беше един от онези септемврийски дни, в който лятото и есента така приятно си взаимодействат, събирайки в него най-доброто от двата сезона. Слънцето изкарваше хората навън, но вятърът ги умълчаваше. Беше един от онези дни, в които излизаш да търсиш първи том от комедиите на Шекспир, нищо, че не е нищо спешно, нищо, че нямаш пари.

След една такава безплодна разходка (много трудно се намира Шекспир в Пловдив на разумна цена), реших да се утеша с един дюнер. Мазнината цвърчеше, хората говореха, хвърляйки нетърпеливи погледи към ръцете на майстора. Типичен ден с типични хора, но тогава дойдоха те. Скитници или по-скоро скиталци, защото от пръв поглед си личеше, че сами са избрали тази съдба. Момче и момиче, мръсно руси, бутаци своите малки велосипеди, претрупани с всевъзможни багажи – китара, сакове, торби, палатка. Всички сте ги виждали-чужденци, минаващи през града ви, за да хапнат и да пуснат една вода в някой Mcdonalds, а вие се издувате и се надявате градът ви да се представи на ниво. Аз също съм ги виждал често и не съм отдавал повече от един-два любопитни погледа и едно навеждане, колкото да чуя езика им, но какво ме впечатли толкова този път? Не зная. Нещо в момчето, защото не можех да сваля погледа си от него. Мъж, приличаше повече на мъж, отколкото на момче. Знаеше кой е и какво иска и още повече, беше го постигнал. Около 30 г., мръсно рус, с разделяща се на две дълга брада, прокъсани черни дънки, кафява риза и каскет. Но най-силно ме удари погледът му. Сини очи, които с дълбочината и спокойствието си ме отведоха сякаш на друго място. Видях страните през които е минал, видях ужаса, който е преживял и всичката тъга, която го е извела от родното му място. Бяха шведи или германци, проклет да съм, ако знам, идваха от северна Европа, а там уж е по-добре от тук. Какво го бе извело, та да тръгне така с жена си и тези две нелепи колела? Едва ли е било студено-

то време. А тя – тя бе толкова спокойна и щастлива, много по-усмихната от него. Какво ѝ донасяше това спокойствие?

След малко приближиха двама от градските хипита – пак мръсни, брадясали и на расти, но толкова различни. Разликата между тях бе като тази между нас и тях. Бяха толкова лековати, толкова наивни и нелепи. Като имитации, поставени до оригинал. Тяхното беше парад на суетата. Лигльовци, които не оценяват колко са привилегировани, търсещи къде да излеят неудовлетворението от родителите си и от себе си. Те ще излязат, ще се разхождат със скъсаните дрехи – прилежно скъсани и дънките им, протрити само на определени места, но после ще се приберат, ще гледат някой филм на компютъра и ще легнат в меките си легълца.

Останалите българи, лакомо поглъщащи храната, гледаха чужденците с презрение изпод вежди и шушукаха насмешливо. „Все едно са излезли от контейнер“ и „Вижте, кучетата ги следват“. Но момчето и момичето не разбираха, че говорят зад гърба им. Колко хубаво е понякога да не разбираш чуждия език. За тях това бе поредният град, поредният площад с някакви хора (те не гледаха никого с презрение, даже почти никого не гледаха, обръщаха повече внимание на кучетата), поредното общество, досущ като това от което бяха избягали. В очите им се четеше: „Ние разбираме този свят съвсем добре, но не искаме да бъдем част от него“. Но те бяха част от него, по същия начин, по който индианците са били част от него. Кучетата ги следваха, лягаха до тях, сякаш са сред свои (да накараш едно животно да не е самотно все трябва да се брои за нещо). Такива хора биха обърнали внимание на това от къде духа вятъра, биха забелязали някое растение или пък тъгла, под който гледа слънцето (но без да го обременяват с време или някакво друго значение). Те бяха се превърнали в туземци, дори по-скоро в номади. Днес се осъществява едно ново преселение на народите, съвсем под носа ни, а никой дори не забелязва, никой историк не го отбелязва. Същият копнеж и надежда за по-добър живот движи хората и пълни сърцата им със сила да прекосяват континенти. Като в приказките, където героят тръгва по „белия свят“. Какво ли ги чака в другия град или в Турция, Гърция или Индия? Никой не знае, дори самите те – и това очарование също сигурно ги гали вечер в палатката, докато будуват, докато мечтаят. Обикнах ги, признавам, и не ме е срам от това, защото с тях се почувствах повече човек, отколкото с хиляди други, подобни на мен.

И в този момент, когато слънцето се показваше иззад един облак, къпейки чужденците в топла светлина, разбрах, че да си човек е толкова прекрасно. Моментът беше толкова капризно приказен, че всеки миг очаквах да се чуе глас от небето: „Това са моите деца и в тях е моето благоволение. Тях слушайте“. Дали и Христос е бил толкова непретенциозен и дали би се намръщил на това изказване, както биха се намръщили те? Искаше ми се да ги заговоря, но моята смутеност пак ми попречи, а и не знаех дали говорят английски (разбира се, че говорят английски, та кой европейец не говори английски, просто си намирам извинения).

Толкова ни е страх понякога да не се изложим, че забравяме да живеем. Знам, че не може всички да оставим домовете и децата си, и да тръгнем да пътуваме; знам, че повечето, които пътуват са глупаци, бягащи от себе си, но когато видях тези двамата, целият живот доби смисъл. Свобода, достойнство, смелост, мъжество, индивидуализъм, обич, щастие – достойнства, толкова редки, че когато ги видим се присмиваме (може би ни е страх от тях или болката на съвестта е толкова непоносима). Чудя се дали тези добродетели са постижими дори и човек да не пътува. Вероятно не, но да благодарим за вътрешните пътешествия.

Мартин Касабов е роден през 1991 г. в Пловдив. Завършил е ПУ „Паисий Хилендарски“, специалност мениджмънт. В момента се занимава с литературна дейност, резултатите от която могат да се проследят в блога му, на име „Изумен“.

Коментари (4)

- 21-09-2013|**Историк**

Каква очарователна наивност:

„Днес се осъществява едно ново преселение на народите, съвсем под носа ни, а никой дори не забелязва, никой историк не го отбелязва.“

Това, което днес се осъществява, може и да е „преселение“, но не е „преселение на народите“ – днес не се преселват народи – днес се преселват индивиди (предимно) – и тук-там някоя двойка, в редки случаи: дори „цяло“ семейство...

Така че младият автор е добре да обмисли отново някои неща – на пример, доколко може да се чувстваш „човек“, когато, също като тези двамцата „герои“ в разказа му, на практика не се интересуваш от останалите хора („почти никого не гледаха, обръщаха повече внимание на кучетата“)...

- 21-09-2013|**Izumen**

За двадесет години от България са емигрирали 2 мил. души. Какво му е наивното това да се нарече „преселение на народите“?

А хора, като описаните в разказа се интересуват от всичко живо. Те не отделят човека от природата и неговата естествена среда.

- 21-09-2013|**Манол** – Мартине, стягай се, винаги може да се напише по-добре:)

Но не е лъжа, че може и по-зле, пък и всъщност си видял типичните бекпекъри – туристи, които се радват на своята „година на скиталчество“, както май са казвали едно време немците (Златко със сигурност ще може да уточни как се нарича това на немски). Готино е да си бекпекър, при все че у нас на това му викат „изпаднал германец“. Приятно е да се приказва с такива хора, когато са в настроение и, разбира се, ако се случат добри събеседници. Един приятел държи хостел, относително редовно пия бира в общото му помещение и съм си приказвал с какви ли не такива типове. Страхотно е, спор няма.

- 22-09-2013|**Габриела Петрова** – Браво

Много е хубаво, поздравления и смело напред!!!

За ползите и вредите от „историята“ – част 2

Автор: Златко Енев

3. Българският исторически разговор и „бягството от срама“ като негов лайтмотив

„Вземете си бонбонки, деца. Те са хубави, не са български!“

Полузабравен спомен из детството на автора на тези редове.

Срамът играе удивително централна, ако и не винаги ясно осъзнавана, роля в българския исторически разговор¹ от ново време. Започвайки с онова „поради что се срамиш...“ на неговия основоположник, преминавайки през „срама по челото“ на всепризнатия му класик, та чак до всеобщия вик „Срамота!“, с който през 2007 беше посрещнат опитът на една културоложка да покаже, че може би не всичко покрай светините на революционното ни минало е така подразбиращо се, както бихме искали да вярваме², това странно неподходящо за сферата на „учителката на народите“ чувство някак упорито настоява да задава тона. Но защо? Защо именно срамът?

В следващата част от това есе ще се опитам да ви убедя, че принципната причина за някак неизбежното присъствие именно на срама в българския исторически разговор се дължи на едно *базисно несъответствие*. Имам пред вид несъответствието между, от една страна, нелицеприятната реалност на постоянното системно-конформно поведение

1 Едва в хода на работата върху това есе (и усиленото четене на „Историография и литература“) започна да ми става ясно, че „българският канон“ не може да бъде строго разделен на „исторически“ и „литературен“, тъй като тези негови аспекти са до такава степен преплетени и понякога буквално неразличими, включително и вътре в творчеството на отделни автори (Захари Стоянов като класически пример), че опитите за разделянето им могат да бъдат единствено контрапродуктивни. Благодаря на Албена Хранова за достигането на това разбиране.

2 Виж в тази връзка Мартина Балева, **Образът на Батак в колективната памет на българите** („Либерален преглед“, 28 април 2009), както и Александър Везенков, **Проектът и скандалът „Батак“** („Либерален преглед“, 25 февруари 2013).

на познатия на всички ни, „реално съществуващ българин“¹ – и неотговарящия на тази реалност разказ за тъй лелеяната му непокорност и борбеност, предоставян от националния исторически (и литературен) канон. От друга страна, аргументите ми ще се концентрират около твърдението, че именно поради тази фиксация, поради упорития отказ да се вгледаме малко по-внимателно в „срамните“ страни на колективното си поведение, ние винаги сме се лишавали от възможност да поемем отговорност за собствената си история. В личното ми разбиране за „българското“, една от основните особености на колективното ни себепреживяване е именно тази драстична противопоставеност между героичния и славен колективен разказ, от една страна, и банално-ежедневния, битов цинизъм, дори нихилизъм, по отношение на същото това „българско“, който буквално всеки от нас, ако не е патологичен лицемер, носи някъде дълбоко в себе си, макар че изразяването му (или не), е въпрос на лична умонагласа (вижте отново цитата, с който започва тази част от текста).

Когато базисната реалност на колективното себеизживяване на дадена общност се изгражда от сблъсъка между една монотонно повтаряна героична догма, от една страна, и нейното мълчаливо ежедневно отрицание, от друга, то единственият резултат от това е неизбежно достигане до състояние на *постоянен колективен фалш*. Онова, което ще се твърди тук е, че и двата типа себеизживяване – „каноничното“ и „циничното“, са израз на една и съща липса – липсата на реална психическа работа по дълбинно преработване на травмата, предизвиквана от компенсаторния импулс, от една страна, и инстинктивното осъзнаване на фалша, от друга. С други думи, при нас, също както и при първите следвоенни поколения немци, става дума за онази „неспособност за скърбене“, която Александър и Маргарете Мичерлих описват в класическия си труд. Дълбоко потисканият и гласно отричан срам по неизбежност се превръща в комплекс – а когато става дума за колективен срам, то резултатът, разбира се, не може да бъде нищо друго освен колективен комплекс.

За да онагледя какво имам пред вид, ще се опитам да ви представя тук един от основните парадокси на българското себе-мислене от последните стотина години, такова, каквото го разбирам. А именно: базис-

1 И неговите несанкционирани от канона исторически представяния, доколкото те могат да ни достигнат под формата на устна история, сравнително малобройни изследвания на българската история, правени от чужденци или собствено български, но отказващи да „героиизират“ произведения.

ната анти-логичност, бих казал дори анти-здравомислие, на българските варианти на някои от основните понятия, върху които се основава разбирането за модерен обществен живот в повечето места по света. За пример тук ще взема три от тях: *революция, свобода (освобождение) и демокрация*.

В онези места по света, които повечето от нас са склонни да приемат като модели на колективно поведение, тези понятия се основават на едно разбиране за индивида като активно участващ, активно оформящ тяхната реалност и конкретни форми, в един процес на тяхно непрестанно предоговаряне (не винаги мирно), който вероятно в много отношения се припокрива с онова, което бихме нарекли „обществен живот“. Без активно собствено участие, без индивиди, готови да поемат бремето и риска на една директна обвързаност между собствената и колективната съдба, тези понятия се изпразват от съдържание и се превръщат в празни лозунги, предназначени да служат за целите на различни демагогско-манипулативни увъртания.

Но в България, или поне във вариантите на нейната история, изчислени от национално-патриотичния варах, именно този, решаващ всичко компонент – собственото участие, е, ако не напълно липсващ, то поне слабо видим до степен, която прави и самите понятия лишени от реален смисъл, може би дори смехотворни. „Революцията“ в България се свежда, като правило, до серия от незначителни, зле организирани и набързо потушени единични бунтове, които биват *post factum* разкрасени до степен на всеобща борба и колективен героизъм. „Освобождението“ в България се свежда до един вид „подарък“, първоначално дарен, а покъсно „натресен“ *отвън* на един народ, който по принцип не желае да си има работа с никакви подобни неща и търпеливо изчаква следващия „освободител“, само за да може да го постави пред съда на собственото си охулване няколко десетки години по-късно. „Демокрацията“ в България се свежда до търпеливо понасяне на нечий злоупотреби (по презумпция), като собствената роля се свежда до класическото „вие лъжете, че управлявате, ние пък лъжем, че се оставяме да бъдем управлявани: да живее всеобщата корупция!“

Или, за да формулираме парадокса на българския обществен живот от последното столетие и половина в едно изречение:

Как е възможно нещо такова като „революция“ („свобода“, „демокрация“, ...) без (масово) собствено участие – и ако то наистина е възможно, що за „революция“ („свобода“, „демокрация“, ...) е това?

Заплетен въпрос, отговорът на който, ако и очевиден, е нелесен за преглъщане (той ще последва по-долу). Дали това е нещото, което донякъде би могло да обясни и съвсем не-честото му (ако изобщо) задаване в хода на българския исторически разговор?

Но може би всичко, казано в последните няколко абзаца, не е нищо повече от безумно преувеличение, един вид есеистично-литературна хиперболизация на някои аспекти от българския вариант на социалност, които, ако и не напълно липсващи, все пак в никакъв случай не могат да бъдат представяни като определящи, дори и когато става дума за нещо толкова спекулативно, каквото са подлежащите мотивации на българския исторически разговор? Самият аз не мисля така и, за да подкрепя тезите си с „по-солидни“ аргументи, ще трябва тук да се впусна в поредно теоретично отклонение, а именно...

3.1 Напрежението между идеите за националното състояние (nationhood) и гражданствеността (citizenship) като определящо при формирането на балканските национални изграждания

Разграничението между *гражданственост* и *национално състояние* е едно от основните в съвременните теории на национализма, при което под *гражданственост* се разбират онези универсално валидни измерения на идеята за националност, които се свързват с нейните индивидуалистични аспекти, като човешки права, свободно право на избор на гражданство, демократични ценности и пр. За *националното състояние* пък са характерни по-скоро колективистичните измерения на същата идея, свързани с подчертаване на акцента върху неща като общ етнически произход, културна и езикова уникалност, общ исторически корен и пр. Един доскоро всеобщо разпространен подход към проблема е бил да се разделят национализмите на „западни“ и „източни“, като първите се асоциират основно с гражданско-индивидуалистичните (универсалистски) измерения на идеята, а вторите – с национално-колективистичните (партикуларистски) такива¹. В наши дни, във всеки случай,

1 Виж например Hans Kohn, *The Idea of nationalism*. New York: Macmillan, 1945 и Leah Greenfeld, *Nationalism: Five Roads to Modernity*, Harvard University Press, 1993.

този по същество есенциалистки подход изглежда започва да губи предишното си „право на безпроблемност“ и постепенно е отхвърлян като неприемлив.¹

Остава си обаче факт, че, макар и елементи на гражданственост и национално състояние да присъстват във всяка национална култура по света, тези два принципа винаги се намират в йерархично отношение един към друг. С други думи, в различните култури доминантен е винаги единият от тях. Така например, във френската политическа култура членството в *нацията* се разбира като (свободно избираемо) членство в държавата (тук етническо-специфичният момент е подчинен на гражданско-универсалния), докато в Германия членството в *държавата* се разбира като (вътрешно присъща) принадлежност на дадена личност към етническата общност на германската нация. Елементът на възможност за (или сравнителна липса на) избор, като определящ в двата случая, е, надявам се, достатъчно очевиден.²

Важното за нашия тук разговор е, че при балканските култури и национализми е налице една общопризната тенденция към подчертаване на върховенството на общото културно наследство и етническата приемственост над индивидуалните човешки права. С други думи, тук имаме едно постоянно превъзходство на групово-партикуларистките над индивидуално-универсалистките аспекти на разбирането за нацията и националността. Обясненията на този феномен се свеждат, основно, до позоваване на партикуларисткото наследство на османската система на *милета*, при която липсва идеята за индивидуални права, определяща за Запада. Тук правата винаги са колективни, откъдето идва и балканската традиция националните държави да идентифицират и мобилизират членовете си чрез позоваване на техния общ етнически и

1 Онова, което изглежда го замества, е едно разбиране за постепенна еволюция на различните национализми, откъм едно първоначално „прото-колективистично“ начало, към граждански национализми от по-универсалистки вид. Виж в тази връзка Taras Kuzio, *The Myth of the Civic State: a critical survey of Hans Kohn's framework for understanding nationalism*, Ethnic and Racial Studies Vol. 25 No. 1 January 2002 pp. 20–39

2 Факт е обаче, че Германия също се придвижва по посока на една по-универсалистка дефиниция на националната (и държавна) принадлежност, включително и в наши дни – конкретен израз на което е например официалното приемане на възможността за двойно гражданство – нещо, което беше невъзможно в обединена Германия чак до 2000! година, както и облекчаването на условията за получаване на германско гражданство за лица, от „не-германски“ етнически произход чрез реформата от същата година.

религиозен произход, като по принцип игнорират правото им на самоопределение.¹

Онова, за което обаче липсва обяснение, е защо в наши дни – повече от сто и петдесет години след отменянето на системата на милета, неговото наследство все още продължава да определя балканските, и в частност български, обществени порядки до такава степен? Или, с други думи, кои са механизмите, които продължават да поддържат и увековечават това наследство? Собственият ми отговор е, че поне един от тези механизми е именно начина, по който функционира българският литературно-исторически канон. В българския исторически разказ представата за (масово липсващото) *собствено участие* в „хода на историята“ бива по принцип подменена от онази за (масово въобразеното) *колективно участие*. Оттук и отговорът на въпроса, който беше зададен по-горе:

*„Революцията“ („свободата“, „демокрацията“ ...) в България е възможна най-вече като „революция“ („свобода“, „демокрация“ ...) на **ужким**, тоест под формата на **въобразена** „революция“, **въобразена** „свобода“ и **въобразена** „демокрация“.*

С конкретните форми на тези феномени ще се занимаем малко по-долу. Тук обаче е нужно да си изясним принципните начини, по които функционира подмяната, както и връзката между нея и невъзможността за поемане на отговорност за собствената история, заявена по-горе в текста.

Що се отнася до подмяната, тя функционира на принципа на контрастното преувеличение, извършвано със средствата на полярно противопоставяне: от една страна, *възвишаване и сакрализация* на представата за собственото героично участие в „историята“, а от друга – *принизяване и демонизация* на системата, срещу която „сме се борили“ (а на практика или поддържали, или просто понасяли, до самия ѝ колапс, който по правило в новата ни история се осъществява от външни сили, и то най-вече една). По този начин българската история се свежда, общо казано, до поредица от „робства“, а самите ние – до някаква странна комбинация от жертви и герои, които, от една страна, са непрестанно „поборени“, но пък от друга вечно „надвиват“ поборителите си, до следващия път (и с малко помощ от добри приятели, разбира се).

1 В тази връзка виж Victor Roudometof, *Nationalism, Globalization, and Orthodoxy: The Social Origins of Ethnic Conflict in the Balkans*, Praeger, 2001, pp. 101-131

Важните моменти в тази схема са няколко.

На първо място, похватът на *сакрализацията* в никакъв случай не е случайно подбран. Той е директно обусловен от (и на свой ред обуславящ) онова, което бих нарекъл „управленческа функция“ на историческия разказ от този вид (национално-мобилизационния). А именно: един „спокоен“, „обективен“ разказ би могъл да бъде (и в действителност често бива) подлаган на преосмисляне, преразглеждане и преоценка. При националистично приповдигнатия, сакрализационен такъв, място за съмнение и критика няма. В известен смисъл той е един издигнат до ранг на святост еквивалент на повиквателна заповед от армията – и в такъв смисъл проблематизирането му е повече или по-малко директен еквивалент на армейското неподчинение на заповед.

На второ място, *демонизацията* също притежава дълбоко скрита, мобилизационна функция. Преувеличавайки „злостта“ и мощта на историческите си опоненти, ние заедно с това подчертаваме собствената си издръжливост и непобедимост. „Народ, който е оцелял в продължение на петстотин години ...“, и така нататък. Срамът от многовековното подчинение пред една чужда сила (неизвестно доколко стремяща се да ни асимилира или унищожи), бива по този начин фино превърнат в своята противоположност – гордостта от собствената сила. Ние винаги си оставаме „морални победители“ – независимо от това колко унизително или дори съгласно на участие в престъпни политики (по-късно в историята ни), може и да е било предшестващото всичко това колективно поведение.

На трето – и най-важно – място, механизмът на редуване на жертвени и героизиращи оптики (подходи и погледи към „историята“), на практика ни поставя извън групата на онези, които определят нейния ход. „Жертвата“ и „(поваленият) герой“ (тъй като нашите собствени бунтове, за зла врага, винаги завършват с поражения) са двете принципни роли на не-участника, на не-инициатора, в „историята“. Той или тя винаги ре-агира, става обект на, или се бори срещу, нечий чужди действия; срещу нещо, започнато от някой друг. Именно по тази причина отговорността за собствената история никога не е наша – тя винаги (или поне от момента, в който пишем новата си история) е нечия *другигова*; тя ни е наложена, натрапена, *натресена*, отвън. Оттук и невъзможността да се обвържем с нея по някакъв друг начин освен онзи на вечното търсене на все нови и нови обяснения, все нови и нови виновници, за по-

редното фиаско. Вместо да приемем простото обяснение, че самите ние, чрез масов конформизъм, нищо-правене и постигане на все по-голяма изтънченост в изкуството на оплакването, сме отговорни за съдбата си, ние предпочитаме – отново и отново – да се задоволяваме с удобното (и непроменящо каквото и да било) обяснение за чуждата отговорност. Така и става възможно, че българският исторически разказ продължава да поднася една и съща история, от Паисий, та чак до наши дни – онази за малкия, но непоколебимо *оцеляващ* народ, изправен пред своеволията на все нови и нови, външни или чужди, агресори. Променят се виновниците, но не и естеството на разказа.

Прочее, нека се опитаме да дадем думата на „историята“...

3.2 Въобразената „революция“.

Малко след като е получил новината за залавянето и осъждането на Васил Левски, Найдено Геров, който по онова време е руски консул в Пловдив, пише до граф Николай Павлович Игнатиев следното:

„Всичко това е работа на бившия дякон Васил Левски от Карлово, който през последните 3-4 години е пътувал из България, проповядвайки, че там уж съществувал някакъв си революционен комитет, подготвящ освобождението на българите, и е излъгал мнозина да му се подведат“¹

Възможно е, разбира се, да се обясни това толкова враждебно отношение към по-късната централна фигура на национално-освободителното ни движение чрез влиянието на руските и про-руски кръгове, към които принадлежи самият Геров (една теза, формулирана обстойно от Георги Бакалов и Иван Унджиев²). Както обаче пояснява авторката, това означава „да се игнорират силните различия между стратегите на българското бъдеще от онова време и да се попадне в евтиния капан на приписването на всичко, което би демонстрирало вътрешни национални противоречия и търкания на външни, особено руски, влияния или натиск“³.

1 Виж Maria N. Todorova, *Bones of Contention: The living archive of Vasil Levski and the making of Bulgaria's national hero*, Central European University Press, 2009, p. 274. (Цитатът е превод от английски на български език – тъй като притежавам единствено английско издание на книгата – поради което, разбира се, само приблизително отговаря на оригинала.)

2 Ibid., p. 275.

3 Ibid.

Всъщност враждебното отношение към Левски – и изобщо към идеята за национално освобождение по революционен път – изглежда е дълбоко присъща на немалки части от тогавашната, нека я наречем така „водеща част“ от българското общество, в лицето на по-заможната производителна прослойка и интелигенцията, доколкото представителите на последната са успели да си извоюват някакво положение в рамките на Империята¹. Обясненията за това могат да бъдат най-различни: от факта, че тази борба застрашава директно източниците на тяхното икономическо и социално положение, т. е. достъпа до пазарите и административния апарат на Империята, та чак до прилаганата от БРЦК терористична тактика за финансиране на делото, от която някои от тях се чувстват застрашени в най-непосредствен, физически смисъл². Най-простото указание за липсата на широка подкрепа за революционната стратегия се открива в самия факт, че организацията е принудена да прибегне към такава терористична тактика. Една „всенародна идея“ в

1 Todorova, op. cit. pp. 267-288 („Contesting the Hero“)

2 Показателно в това отношение е едно писмо, написано от брата на Левски, Петър Караиванов, до Христо Пулиев през 1876. Привеждам тук пълния му текст, в оригиналния правопис:

1876 февр. день на 12.

Г. Христо Н. Пулиевъ, поздравлявамъ та да разбырете какъ сме живу и здраву до тоя чась, и молимъ Бога за вашето здрави. Но днеска прихождамъ нарочну за ви извѣстия като на искрененъ патріотинъ, и като на съотечественникъ, защо-то може даже да намыслите още когато бѣхъ дошолъ отъ Цариградъ като българинъ и азъ слязохъ при ваша милость като новъ непознатъ отъ никого, даже не разбырахъ ни отъ Влашки языкъ низнаяхъ ни най малко за вода какъ ще ся кажи, нъ ваша милость щомъ като влезохъ изъ вѣтръ вратата, на мѣсту да ми кажишъ далъ ти Господъ добро като на съотечественникъ катъ ви поздравихъ, и азъ да ся зарадовамъ ако и да съмъ избягалъ отъ Проклеты-ты аіатски кучета та изгубихъ отечеството си, но и тука има съотечественници и патріоти, които разбыратъ какво ще ся кажи патріотизмъ, но Господство ви отъ веднѣжъ като че ви сторихъ нѣкоя голѣма пакость ма попитахте, ти на ли си на Хайдутина Василь Левски братъ. По-добрь да ма ударите съ ножъ отъ колкото да ми кажитъ тая дума но сега ти ся умолявамъ твърдъ много за да ми испроводишъ 10 лиры за да си зема нѣкои потребности, кои-то ми сж най-много потребны за напрольгъ. Ако да не испроводишъ тогива ще да позная защо-то не си ми нито съотечественникъ нито патріотинъ, тогива да знаимъ, защо-то като отидя въ Карлово, първо и първо шж да убия майка ти, послѣ да изгорж и мишки-ты ви.

Остаямъ въ надежда съ голѣмо нетѣрпеніе за отговоръ-а ви. Букурещъ Каля Мошилоръ № 40 Стойку Брагаджія, нъ да не направишъ нѣщо на човѣкъ-тъ, защо-то той не е виноватъ ни най-малко, защо-то не мога ся насмя. — Азъ вашъ покорный Петръ Караивановъ трети Левски. — (Из архивата на Найдѣн Геров, I, 142).

никакъв случай не би се нуждаела от подобни драстични мерки. Показателно е също, че тези страни от дейността на национал-революционерите „не успяват да се превърнат в част от (официалната) национална митология. Тя се срамува от подобни деяния, изтласква ги в несъзнателното и така ги отстъпва на други митологически структури“¹

За да можем обаче да си представим и почувстваме атмосферата, в която протича и се оформя революционно-освободителното движение, ни е необходим някакъв по-машабен портрет на онова време. И, разбира се – възможно най-обективен. Именно това ни предлага, по собственото ми мнение, книгата на канадския изследовател Томас Майнингер *Формирането на националистическа българска интелигенция, 1835-1878*, в един от сравнително редките примери за интерес към този период от историята ни отвън.

Трудът на Майнингер се основава на количествено изследване на повече от 600 източници (191 лица като цяло), а целта му, заявена в предговора, е „да добави нещо към техния исторически портрет, като се фокусира върху това кои те са, а не какво са вършили. Онова, което следва, значи, се предлага като групово изследване на една социална категория – тоест, на един интелектуален елит – а не като история на един културен или политически национализъм“².

И така, нека дадем думата на самия Майнингер:

„Присъствието на образовани българи в професионалните области може и да е смекчило донякъде изолацията на учителите, но професионалистите нямат почти никакво друго освен локално присъствие преди 1878. Българите, които са учили право, се насочват към държавна служба, а не към професионална практика. В османската система западното правораздаване е ограничено да търговските съдилища в по-големите градове; освен това практиката в тях е монополизирана от чужди и консулски служители.“ (р. 275-6)

Само шепа български автори успяват да си създадат нещо като писателска кариера, най-вече журналисти и автори на

1 Николай Аретов, *Национална митология и национална литература*, София, „Кралица Маб“, 2006, стр. 458.

2 Meininger, op. cit., p. III.

учебна литература. Иначе, професионалното писане почти не съществува. От гледна точка на продукцията, също, по-голямата част от литературните произведения е простовата и непрофесионална. Писателите от преди 1878, особено онези, работещи след средата на века, създават около 1599 отделни заглавия и хиляди статии в периодичните издания. Сред няколкото определения, които могат да бъдат направени за тази литературна продукция (нейната претрупаност, нейната непрофесионалност), тук трябва особено да се отбележи преобладаването на преводите. Както отбелязва един от съвременниците, преводната практика води до почти пълна липса на творчество и множество злоупотреби.

[...]

Критиката, липсата на читателска реакция, практическите трудности — всичко това води до фрустрация, за която писателят, също като другите културни работници, обвинява самите хора. „Нашите българи“, мърмори Георги Раковски, може би най-важният български говорител от десетилетието след Кримската война, „не обичат патриотичното възпитание, човек не може да ги помръдне с нищо“... Българските писатели, коментира Петко Славейков [...], „си остават без читатели и, за да публикуват... са принудени да просят абонаменти... [От] ден на ден пламъкът им се превръща в лед“. Самият Славейков оставя един класически израз на чувството за отчаяние в елегията си от 1870 „Не пей ми се“ (р. 285)

Издателите, също като учителите, не притежават никаква професионална сигурност. Те или напускат работа след кратък период от време или, също толкова често, прекратяват самите издания. Само един вестник („Цариградски вестник“) издържа повече от десет години; само три издържат повече от пет. Повечето от периодичните издания се прекратяват в рамките на една година от началото на издаването им. Тъй като издаването на периодични издания е толкова лично начинание,

съдбата на издателя обикновено е тясно преплетена с онази на изданието му. (р. 293)

Седемнадесет български печатни преси са открити преди 1878, повечето от тях в Истанбул или в чужбина, в Румъния. Че тези седемнадесет печатници преминават през ръцете на около тридесет различни собственици говори за това колко рискована е тази професия. (р. 311)

Дори и при най-добри условия, значи, някои от водещите фигури на българското национално осъзнаване не намират нито духовното, нито материално удовлетворение, което са очаквали, а професионалните им разочарования засягат естеството на работата им. Тези мъже са не просто вярващи — лудешките сърца на национализма; освен това те са индивиди, които обвързват преследването на идеите си с очаквания за възнаграждение и респект. По тази причина фрустрацията им взема потешка дан, отколкото е случаят, когато реалността разруши нечии наивни идеали. Жлъчното и разделително поведение на интелектуалците често парализира училищата, ангажира непропорционално голяма част от литературното производство и води до провал единствената културна организация, която България има по онова време. (р. 320)

Една от причините, поради които организацията на Левски се оказва толкова слаба е, че комитетите са съставени от аматьори, а не от дисциплинирани революционери. Комитетите, може да се отбележи, се появяват в икономически най-успешните части от българските земи и голяма част от членството и ръководството им е съставено от интелектуалци (учители и духовници), както и млади занаятчии и търговци — хора, привлечени към конспиративната работа от силата на една идея, а не толкова от реалността на някакво отчаяние. Ако комитетите не биха били толкова зависими от идеалисти и индивидуалисти, те може би биха оформили една по-ефективна конспиративна сила. Но при това положение на нещата, арестуването на Левски довежда голяма част от ко-

*митетите до паника, взаимни обвинения и дори предателства.
Същата слабост ще обхване и емигрантските организации.
(р.380)*

Тази сравнително дълга поредица от цитати беше необходима, за да се предаде поне донякъде разбирането, което книгата внушава в хода на изложението си: резултатът от нейния прочит е един силно отрезвяващ портрет на общество, разпокъсано между различни дребноформатни, котерийни интереси, ангажирано преди всичко с идеята за личното и донякъде групово оцеляване, но изключително рядко – с нещо повече от това. В известен смисъл представата за България от средата на 19 век, която подробното изследване на Майнингер представя, е доста напомняща онази, която повечето от нас имат за днешна България – едно силно провинциално, сравнително затворено в собствените си проблеми общество, членуващо в значително по-голяма управленческа единица, с чиито цели и идеология то не се идентифицира в почти никакъв смисъл, освен може би в онези случаи, в които отделни негови членове са получили постове в администрацията на същата тази единица (но също и не ѝ се противопоставя, като цяло, в някакъв друг смисъл освен чисто културния). Удивително е до каква степен портретът на тогавашна и сегашна България си приличат в тази интерпретация, създадена далеч преди времето, в което България се отвори за Западна Европа и дори стана член на един общеевропейски съюз. Очевидно е, струва ми се, че тук не може да става и дума за някаква съзнателно търсена аналогия. Изводът, който според мен се налага с неизбежност от запознаването с тази интерпретация е, че българското общество – и тогава, и днес – си остава дълбоко анти-революционно, консервативно и затворено в шаблоните на един вековен провинциализъм. И че, което е далеч по-важно – днес то е почти същото, каквото е било и преди сто и петдесет години. Предполагам, че това в достатъчна степен обяснява слабата популярност, та дори и неизвестност, на това изследване в България.

Но, разбира се, никое разглеждане на идеята за революцията в българското колективно въображение и историография не би могло да бъде пълно без включването на централното в това отношение историческо събитие за цялата ни история – Априлското въстание от 1876 година.

Едва ли има друго събитие в историята ни – повтарям, в цялата ни история – което да е обект на толкова много и толкова противоречиви

интерпретации. В контекста на всичко казано дотук този факт е напълно разбираем. Априлското въстание, бидейки онзи тласък, който поставя в ход цялата поредица от последващи голямомасштабни събития в най-новата ни история – като се започне с Освободителната война, като се премине през комплекса от Санстефански и Берлински договори, които на практика ще определят завинаги формата на специфичен „национален проект“, обуславяща в огромна степен колективното ни мислене и въображение и до днес, и се стигне до поредицата от опити за осъществяване на този „проект“, в двата му аспекта, външен и вътрешен, за които ще стане дума по-долу – от гледна точка на всички тези неща Априлското въстание безспорно е ключовото събитие в най-новата ни история. Това е и причината, поради която неговите интерпретации се превръщат в нещо повече от израз на едни или други предпочитания – били те научни, идеологически или чисто политически. Различните начини, по които се представя Априлското въстание в хода на българския исторически разговор, и особено все по-ясно доловимата и все по-нарастваща необходимост от доказване и защита на неговото *величие* в хода на времето, са едни от най-важните указания в подкрепа на собствената ми интерпретация за естеството на този разговор. А именно: неговото разбиране като лишен от шансове за реализиране опит за компенсация – *въображаема компенсация* – на неизвършената, невложена индивидуална и колективна работа по преодоляване на травмата (в този случай – травмата от „безславността“ на нашата история, изразяваща се най-вече в непрестанните опровержения на идеята за изпълнимостта – а следователно и жизнеспособността – на „националния проект“, с които ни засипва миналият век). Като бягство от срама, осъдено на вечно завръщане до едно и също място. До изходната точка. Отново и отново.

Градацията на усилията и особено на тона, с който се говори за Априлското въстание у нас, ми се струва очебийна. От съдържания, ако и изпълнен с реално страхопочитание и преклонение пред саможертвата на шепата герои тон и стил, характерен за първите, вече класически опити, българският исторически разговор постепенно преминава към един все по-настоятелен, все по-малко допускащ съмнения и възражения, все по-наситен с нелепи разкрасявания, хиперболизации и картинности стил и начин на интерпретиране, който в наши дни, такова е собственото ми усещане, вече прави почти нечетими повечето от писанията, посветени на тази толкова решаваща за всички ни тема. Струва ми се

легитимно да се твърди, че в хода на времето историческият ни разговор е подложен на един процес на бавно, но постоянно филтриране, при което съдържаните, отказващи да героизират и хиперболизират интерпретации (като например онази на Димитър Страшимиров) не се допускат в канона, откровено критичните (примерно ония на Тодор Влайков или Иван Орманджиев) просто се игнорират и подлагат на забвение, а приетите в канона творби (Вазов, Захари Стоянов) се интерпретират по начини, които изключват тяхното „спорно“ съдържание и изтъкват на преден план предимно онези техни аспекти, които поддържат чисто „мобилизационната“ страна на историческия разговор.

Споровете относно „правилния“ и „неправилен“ начин за представяне на въстанието започват почти непосредствено след появата на двата най-важни, днес еднозначно-канонични, текста: „Записките“ на Захари Стоянов и „Под игото“ на Вазов. Интересно е, че атаките изглеждат протичат по два сравнително различни начина. При Захари нещата все още са леко завоалирани, в смисъл, че тук се напада не толкова нежеланието му да сакрализира и „епопеизира“ въстанието, колкото „некомпетентността“ му като писател. Характерна в това отношение е следната критика на Пенчо Славейков:

„... повечето от фактите З. Стоянов ги е възсъздал тъй, че те у нас, читателите, оставят впечатление за нещо вероятно, но не и вярно... простотията ще го яде до живот навсякъде, и на писателския стол, гдето той си бяхти умът с измисление овчарски дивотии, и на председателския стол на Народното събрание... Неговите книги, пълни с ценни материали, са пълни и с такива дивотии, каквито може да измъдрува само разбурмената фантазия на един мегаломан, който с всичката си наивност мисли, че писателската професия се състои само в дрънкане каквото ти дойде до уста. И той дрънка.“¹

При Вазов – или по-точно, при „Под игото“, нещата са по-директни, може би поради факта, че книгата вече е получила признание в чужбина, което привнася в спора парадоксалния момент на „засегнатата национална гордост“. Тук обект на критика вече е не писателското майсторство на автора, а неговия (приписван или автентичен) не-патос, или

1 Славейков, Пенчо П., Христо Ботев. Критически опит от Д. Т. Страшимирова. „Знаме“, бр. 33, 20 август 1897, год III, 1-2 (подлистник) и бр. 37, 3 септември 1897 г., год III, 2-3. (цит. по: Албена Хранова, Историография и литература, София, Просвета, 2011, т. 1, стр. 169).

отново същия отказ за сакрализиране и „епопеизиране“, който същият този автор е демонстрирал така безуговоръчно в *Епопея на забравените*. Характерни тук са ранните критики на романа, представени и добре анализирани в *Идеологът на нацията*. Думи за Вазов на Инна Пелева. Тук само два примера:

„... националният дух в това съчинение... този въпрос може да интересува само нас Българите, а не и Европейците. Европейският печат не може и не е компетентен да се произнася върху нашите национални чувства и дух, защото само ние можем да знаем правдоподобни ли са или не – в романа на г-н Вазов.“

„...Ние имаме право да изискваме от един народен поет творения, които да възпламяват истинския народен дух и чувства... Моментът на сублимна борба – това трябва да бъде именно момента на едно истинско поетическо вдъхновение, на едно истинско национално чувство... падението, пропадането, отчаянието, окървяването – ...фалшива почва за един поетически национален образ... капиталната грешка на романа е там, че г. Вазов е черпил вдъхновение не от истинския поетически източник, а от друг, дето „дивия глог не дава плод“... Кандов е една историческа невярност... създаденото [романът] трябва да бъде негово [на автора], а не на природата,... но трябва да прилича на природата. Първата ръководеща задача на един исторически роман е вярното предаване духът на епохата... ако романът е исторически, идеята трябва да бъде вярна на историческите произшествия... (Балджиев); ...в изпълнението – фалшивост и студенина...; фалшификация на отношенията... това изложение противоречи на историческите факти и дава невярно очертание на епохата (Илия Миларов) и пр.“¹

От друга страна, опитът за „чисто“ историческо, позитивистко представяне на въстанието – *История на Априлското въстание* на Димитър Страшимиров – в никакъв случай не среща непременно по-добър прием, дори напротив. Първо, книгата никога не е била част от националния историко-литературен канон, а що се отнася до приемането ѝ, то

1 Васил Балджиев, Критика върху „Под игото“. София, 1896; Илия Миларов, Иван Вазов като романист. София, 1896. (Цит. по: Инна Пелева, *Идеологът на нацията*. Думи за Вазов, Пловдив, Пловдивско университетско издателство, 1994, стр. 106, 108)

може би в това отношение критиките на Иван Хаджийски са достатъчно показателни за начина, по който я е възприемала и по-широката публика¹. Разбира се, методът и тонът на Страшимиров, които са възможно най-далеч от опитите за сакрализация сред всички познати ми по-важни писания за въстанието, с лекота дават повод за подобна интерпретация. Тук само един пример:

И злото, при това, ще порастне още, ако кажа и самата истина, а тя е, че другояче не можеше да бжде. Велико събитие нема. Само съ последствията си събитието печели венеца на славата – съ последствията, но искамъ да кажа, съ европейската намеса, поради турските зверства – а самò не е велико, защото велико възстание нема. Батакъ е прѣдоставенъ на собствениите си сили, Перушица гори сама. Брацигово е откъснато, Еледжикъ захвърленъ, Петричъ, Поибрене, Мечка по на саме чакатъ смъртъта си, Копривица се е предала преди време, а Панагюрище – столицата на цялото дело – се бие самò и самò се принася въ жертва за доброто на общото отечество. Гаче ли туй сж отделни избухвания, – избухвания дори не въ едно и сжщо време. Единството се заключава само въ туй, че нарочно даватъ време на врага, съ метода и като по тактъ и съ пълно безгрижие да смаже подредъ, едно по друго, всѣко възстанало гнездо. Въ търновско е сжщото. Батошево, Кръвеникъ, Ново Село, Дръновския манастиръ – всички сж захвърлени жертва на собствената си сждба. Вратца е заключена въ своите си стени, Ботевъ е прогоненъ по дивите балкански бърда и смазанъ безугледно, а Сливенъ е предаденъ и самъ е предателъ на синовете си.

Кжсо – нема големо събитие, съ грѣмотевиченъ подеъмъ, съ героични перипетии и ослепително славенъ край: нема. Всичко е дребни боричкания...²

Самият Хаджийски, който полага сериозни усилия, за да позиционира анализа си в полето на чистата наука, в никакъв случай не успява да се освободи от наложения – вече на второ или трето поколение – императив за разглеждане на въстанието като нещо, излизащо извън рам-

1 Виж в тази връзка главата „Завръщането на „третата култура“: Иван Хаджийски и „Психология на Априлското въстание“, от Албена Хранова, цит. съч.

2 Димитър Страшимиров, История на Априлското въстание, Пловдив 1907, т. 3, стр. XI.

ките на обичайните исторически събития; като един вид свръх-зареден със смисъл импулс, чието протичане в никакъв случай не може да се сведе до свръх-баналното „некадърност“, от което Страшимиров доста често не се свени, ако и да не го произнася директно. Това проличава най-ясно в противоречието, до което го довеждат собствените му усилия непременно да открие някаква „свръх-ценностна“ историческа идея зад тъй внезапната поява на въстанието, в случая, прословутата „историческа необходимост“:

Няма съмнение, че основна причина за Априлското въстание бе историческата необходимост от премахване на турския феодализъм у нас. Тази необходимост се изрази главно чрез черкезките обири, които спрямо нея трябва да се разглеждат като случайност. Прочее черкезките обири бяха случайността, чрез която се изрази обществената необходимост на времето, и в този смисъл те бяха главната непосредна причина за Априлското въстание.¹

И всичко това – след като само няколко страници преди това самият Хаджийски е положил всякакви усилия, за да опровергае предишните обяснения за причините на въстанието, по традиция свеждани до „тежкото положение на народа“, което той убедително отхвърля (както и Вазов, и Захари Стоянов преди него, ако и само индиректно, отказвайки да рисуват в книгите си някаква неправдоподобна картина на „непоносими страдания“). Което пък от своя страна води до необоримата логика на контрааргумента, изтъкван от Инна Пелева във вече споменатото изследване:

Към твърденията на Захари цитиращият ги трупa още аргументи за своето рационалистически доказвано „Не вярвам!“ (Хаджийски смята, че не вярва в „тежкото положение“). В книгата обаче се промъкват наследствата на рационално неконтролируемата вяра: не турците, но пък, оказва се според този разказ, черкезите правят нетърпими зулуми и тежко положение все пак има; промъкват се и познати думи на българския гняв (например за „изродени, неграмотни, често пъти смахнати турски професионални административни безделници“ и други подобни). Иначе казано, в проникновена студия

1 Иван Хаджийски, Психология на Априлското въстание, „Либерален преглед“, 1.9.2013. (<https://librev.com/prospects-bulgaria-publisher/2159-2013-09-01-17-34-30>)

на Хаджийски, започнала с усъмняване в истинността на масово приетия дискурсивен образ на 1876 г., подчертаващ причинеността на бунта, причините на въстанието съществуват и те (все пак) са мислени във вече зададените граници, в контурите на утвърдените идеологеми. А опитът за недоверие на автора към санкционирания като правилен наратив за Април (опит неособено успешен дори „у дома си“, в границите на текста, който го прави) не оставя следи в груповия познавателен навик, не уязвява стереотипа – и след „Психология на Априлското въстание“ за колективността „причините“, разбира се, съществуват и то точно такива, каквито са били винаги.¹

Но какъв тогава е единственият извод, който се налага от прегледа на основните историографски и литературни представяния на въстанието у нас? То е необяснимо, то е нещо, стоящо над и извън всякаква логика, както и опити за евентуално рационално представяне. Единственият възможен възглас пред необятността на неговата над-рационалност е „осанна“, единствената поза – онази на коленопреклонно почитание, а единственото мото – „вярвам, защото е абсурдно“.

Това не е ирония! Именно такава е позицията на (поне някои) от съвременните изследователи на въстанието, като например академик Константин Косев. Ето неговото обяснение за причините на Априлското въстание:

„В духа на горните разсъждения въпросът за т. нар. причини за Априлското въстание, който дълги години се разисква в историческата литература, става абсолютно безсмислен. Въпросът е безсмислен, защото не може да се търсят причините за нещо, което е логически обусловено от историческия процес и се разбира от само себе си. Постановянето на такъв въпрос фактически означава да се откъсне въстанието от контекста на националноосвободителното движение като някакво едва ли не епизодично или случайно събитие, предизвикано от особени специални обстоятелства.“²

Очевидно е, че Априлското въстание заема свое собствено, силно специфично и в някакъв смисъл „над-логично“, сакрално място в бъл-

1 Инна Пелева, цит. съч., стр. 189

2 Константин Косев, Априлското въстание – прелюдия към Освобождението, академично издателство „Проф. Марин Дринов“, София, 2000, стр. 13.

гарската историография и литература, особено в онази от по-ново време. И това е свързано с цяла серия парадокси, които правят обяснението му, поне от гледна точка на досегашните хипотези, доста трудно, ако не и напълно невъзможно. Наистина, както от гледна точка на предпоставките, така и от онази на следствията му, то изглежда като един вид загадка. Нека размислим над следните силно впечатляващи и привидно някак несъвместими едни с други факти:

От една страна

1. Въстанието е първият и единствен масов бунт за цялата петвековна история на Османското владичество у нас. Всички останали, не особено многобройни, са чисто локални (а всъщност *още по-локални*), не водят до никакви сериозни последствия и са, в голямата си част, почти непознати на средния българин от наше време.

2. Причините за избухването му, вечно оспорвани и изобретявани отново, при всяко следващо поколение изследователи, си остават някак забулени в мистичност и до днес.

3. То е изключително слабо и зле подготвено. В интерес на истината, гледната точка, според която то би могло да бъде представено единствено като израз на отчаянието и припряността, възцарили се сред по-младите апостоли след смъртта на Левски и отпадането на Каравелов от ръководството на революционната борба, както и множеството недостойни постъпки от страна на старите войводи¹, може би не е чак толкова лишена от каквито и да било основания.

4. Въстанието е проведено по възможно най-неорганизирания и непоследователен начин, който човек може да си представи. Започнало под надслова „първо да скокнем, а после ще му мислим“, то завършва с всеобща паника, поединично или групово спасяване „кой както може“, плюс, разбира се, добре документираните в историографията кланета, които изглежда са единствения неоспорим момент в цялото му развитие, независимо дали от наша собствена или външна гледна точка. Прословутата хвърковата чета, може би най-добре организираната бойна единица за цялото му времетраене, бива безкомпромисно описана от

1 „Нашите войводи бяха станали цели барони. Панайот Хитов се отнесе, все по това време, още по-унизително. Той докопчил от комитета около 250 жълтици, уж да събира чета, с които избяга в Сърбия, като си купи от Румъния лозови пръчки, да си сади лозе в Белград!“ Захари Стоянов, „Записки...“, изд. „Захарий Стоянов“, София 2010, т. 1, стр. 167

Димитър Страшимиров като „измайва[ща се ...] дето трябва и дето не трябва“, а водачът ѝ, Георги Бенковски, като „трескаво афектиран, превзет и безсмислен, като всякой парвеню, комуто неочаквано пада в ръце да играе важна водителска рол“¹.

От друга страна обаче

1. Идеализмът, жертвотготовността и абсолютно неподправеният патриотизъм не само на организаторите, но и на повечето от участниците в него, са до такава степен несъвместими, дори противоположни, на обичайното състояние на пасивност, нищоправене и лениво покорство пред съдбата, инак тъй характерни за колективния ни *modus vivendi*, че е трудно човек да не ги разглежда като нещо необикновено, камо ли пък да обвързва с делата им лесноватото „българска работа“, комай изплъзващо се от устните ни под път и над път, като един вид окончателна есенция на всичко, което сме в състояние да мислим или кажем за самите себе си.

2. Нищожно или велико, въстанието все пак успява да постигне целта си, ако и по начин и път, които са *абсолютно непредвидими* от гледна точка на организаторите му. Лесното, стигащо почти до комичност обяснение, че „въоръжените въстанически действия имат добре промислена и обоснована рационална политическа цел“², в добре известния смисъл, че те са уверени в неизбежността на руската освободителна намеса, изглежда някак смехотворно на фона на истински драматичните перипетии, през които преминава европейският политически процес, преди да се стигне до действителното руско участие, противно на желанието на тогавашните руски управляващи елити и в резултат на сложни борби между различните, отчасти напълно несъвместими едни с други интереси на великите сили³.

3. Последствията от въстанието, не само и не толкова под формата на самото Освобождение, колкото на онази, свързана с българската (и общо-европейска) неподготвеност за свобода в центъра на Балканите, отново му придават един изглед на историческа изключителност, трудно съвместима с някакви „прозаични“, обикновени обяснения. Колкото

1 Д. Страшимиров, цит. съч., стр. 151, 146.

2 К. Косев, цит. съч., стр. 17.

3 В тази връзка виж Константин Косев и Стефан Дойнов, Освобождението 1877-1878, София. Акад. издателство „Марин Дринов“, 2003.

и нищожно да изглежда само по себе си, въстанието има толкова безспорно грандиозни последствия, че желанието да се види и самото то като грандиозно, надминаващо измеренията на „банално-случайното“, изглежда в някаква степен разбираемо.

Сами по себе си обаче парадоксите около Априлското въстание не могат да обяснят конкретните форми, които неговото представяне придобива в хода на българския исторически разговор, особено ако човек би се опитвал да намери някакво обяснение за очевидната градация на патоса – съпровождана от съответна деградация на способността за рационално мислене или дори прост, здрав човешки разум – с която е свързано това представяне, противно на всякаква очевидна логика. Пътят от сухия реализъм на Димитър Страшимиров до абсурдисткия патос на Константин Косев е всичко друго, но не и интуитивно разбираем. Защо, противно на всякаква логика, желанието за *мистифициране и възпяване* на въстанието, в противоположност на неговото поставяне в някакъв по-реалистичен контекст, се увеличава с хода на времето, вместо да намалява? От какво е породена тази потребност за отказване от разума и завръщане към чисто схоластически похвати от рода на „*credo quia absurdum*“? На какво се дължи колективната ни неспособност да се отнасяме към него като към исторически факт, който, като всеки друг такъв, се нуждае от поставяне в някакъв обяснителен контекст, а не от поставяне на пиедестал? Отговорите на тези въпроси, боя се, могат да бъдат намерени единствено в областите на такива граничещи с откритата спекулативност области като колективната психология или психотерапия. Защото, за да разберем целия този комплекс от неспособности за раздяла с травматичното минало, ние най-първо би трябвало да разберем причините за – и механизмите на – българското компенсаторно мислене¹.

1 Това е въпрос, който едва ли може да бъде разгледан подробно в рамките на този текст. Ще спомена само, че ключовата фраза към разбирането на всичко това според мен е непрестанно поражение, а логиката на функционирането му е онази на компенсиращото въображение, което се опитва да „постави нещата на мястото им“ и да намери все нови и нови обяснения, позволяващи да се „спаси колективното достойнство“, пък било то и чрез напълно фантазмагорични, открито несъвместими със здравия разум средства, каквито са онези на схоластиката. „Поражението“, което имам пред вид тук, е онова на „българския национален идеал“, изразяващо се в поредица от национални катастрофи и античовешки етнически политики, довели до пълна загуба на самочувствие и себеу-

И така, нека започнем поред с някои от „парадоксите“, пред които е изправено обяснителното мислене, когато става дума за Априлското въстание.

Парадокс номер едно: От една страна Априлското въстание е породено от някаква „историческа необходимост“, а от друга, конкретните причини за избухването му са неясни до степен абсурдност.

Парадокс номер две: От една страна Априлското въстание е израз на „изконната потребност на българския народ от свобода“, а от друга участието в него е нищожно, пък и предателствата, извършени по негово време са безчет, което не говори за особено единство сред „народните маси“, що се отнася до целите, задачите или дори разбирането на въстанието.

Парадокс номер три (теоретичен): от една страна, според Мирослав Хрох, процесът на изграждане на българското национално движение протича в съответствие с неговата теория за пробуждането на национализмите в Европа, притежавайки нейните втора и трета фази (фазата „В“ на революционна подготовка, свързана с директни призови към бунт и подготовка на масово въстание, както и фазата „С“ – онази на чисто революционната дейност). Той обаче изглежда не притежава типичната за средноевропейските национализми начална фаза „А“, онази на обща подготовка, състояща се от научна работа, свързана с изясняването на езиковите, исторически и социални особености на недоминантната група, необходима за изграждане на национално самосъзнание. В България, както изглежда, тази фаза е „прескочена“. Ето какво казва по този повод един от международните специалисти по българска история, белгийският професор Раймонд Детрез:

Една удивителна особеност на българското национално движение е, че то до голяма степен прескача фазата А на Хрох и започва непосредствено с „агитацията“, типична за фаза В. Дългото въведение към „История славяноболгарская“ на Паисий Хилендарски, с което се полага началото на българското национално възраждане, е бунтарски националистически памфлет. То съдържа яростни апели към българите да се гордеят с българския си произход, език и история, и да отхвърлят гръцкото културно господство. За разлика от онова, което Хрох

важение сред мнозинството българи, а „компенсиращото въображение“, в контекста на това конкретно разглеждане – онова на българския литературно-исторически канон.

счита типично за фаза А, историческият разказ на Паисий е не научно, камо ли пък академично произведение; то цели да подхрани поучителното послание, отправено във въведението чрез позоваване на героичните военни подвизи на българските царе, особено във войните им срещу Византия, както и множество то български светци и патриарси. Последните са също толкова важни, като се има пред вид гръцкото културно влияние, упражнявано от Патриаршията в Константинопол. Паисий насърчава читателите си да четат неговата „История“ на глас за други, да я преписват и разпространяват. Пътувайки по българските земи, той се опитва да намери по-широка аудитория за идеите си, да накара българите да осъзнаят ситуацията си и да ги убеди да говорят и учат на български език.¹

Тези „парадокси“ са породени не случайно. Техните основания, както ще се опитам да покажа оттук нататък, се намират именно в специфичната мисловна рамка, в която въстанието (и идеята за революцията в българската история изобщо) са били поставяни почти винаги досега от традиционната българска историография. А именно: опитът да се представи „революционността“ като някаква вътрешно присъща черта на българския начин на живот, тоест да се обоснове, защити и по някакъв начин увековечи представата за „малкия, но непокорен и свободолюбив народ...“ и т. н. И достигането до тях е неизбежно просто защото зад тази идея, оказва се, стоят не толкова налични и лесни за представяне исторически факти, колкото различни прояви на същото онова *компенсиращо въображение*, за което стана дума по-горе. В случая с „българската революция“ това е преди всичко „логическата“ конструкция, според която Априлското въстание (или, в съчетание с Руско-турската война от 1877-78 – „българската революция“) е своеобразен връх на българското Възраждане и национално движение, негов „логичен край“, наложен от „неоспорими исторически закономерности“ (или такива на марксистко-ленински интерпретираната история, или просто „неоспо-

1 Raymond Detrez, *The Bulgarian national movement in the light of Miroslav Hroch's analysis of national revival in Europe*, http://cf.hum.uva.nl/natlearn/Balkan/athens_detrez.html. (Публикувана на български език в „Либерален преглед“ на 11.9.2013 – <https://librev.com/prospects-science-publisher/2169-2013-09-11-21-00-40>).

рими“, без да се уточнява точно по какви причини, както го прави на-пример Константин Косев¹).

Всички тези твърдения, не ще и дума, се сблъскват по доста неличеприятен начин с простия въпрос: „Но ако действително революцията е такава неотменима и значителна част от българския начин на живот, респ. на Възраждането, то къде тогава са участниците в нея?“, при което нещата или трябва да стигнат до силно неприятната задача да се „броят глави“, с надеждата, че цифрите ще бъдат посрещнати ентусиазирано или поне снизходително от четящата публика; или до отказ от цялата конструкция – нещо, което досега е опитвано, поне в някаква систематична и последователна форма, единствено на ниво докторски дисертации и единствено извън България, доколкото ми е известно². Споменатата по-горе книга на Майнингер (която е именно докторска дисертация) е издържана точно в този дух. Същата идея – че българското Възраждане е по същността си един процес на *културно обособяване и формиране на българската нация*, от който революционните борби са само кратък, лишен от масовост или дори широко влияние епизод, се поддържа и в една друга докторска дисертация, написана в по-ново време, и произлизаща от изследователския кръг на специалисти-балканолози, работещи в Хуманитарния факултет на Амстердамския университет под ръководството на професор Юп Лерзен. Става дума за книгата *Becoming Bulgarian (Ставането на българщината)* от холандската изследователка Жанет Сампимон³.

-
- 1 „Като кулминационна изява на българската национална революция Априлското въстание през 1876 г. е органически свързано с цялостния възрожденски процес. То увенчава финалната развръзка на този процес като екстремално радикално проявление на освободителните стремления [...]“ К. Косев, цит. съч, стр. 13
 - 2 Българската историография, разбира се, не е напълно лишена от интерпретации, разглеждащи Възраждането като подчертано културен процес (в тази връзка виж Румен Даскалов, Как се мисли Българското Възраждане, София, ЛИК, 2002, стр. 60-78). При по-съвременните интерпретации, идеещи откъм Запада обаче, става дума за едно комплексно представяне, при което, от една страна, българското Възраждане се разглежда като част от общия процес на национални формирования в (югоизточна) Европа през 19 век, а от друга, последователно се оспорва идеята за значимостта на национално-революционната борба като част от него. Такава комбинация в собствено българската историография е непозната за самия мен.
 - 3 Виж в тази връзка Janette Sampimon, *Becoming Bulgarian: The Articulation of Bulgarian Identity in the Nineteenth Century in Its International Context: An Intellectual History*, Pegasus, 2006.

Впрочем, идеята за културния (в противовес на революционен) характер на българското Възраждане очевидно се поддържа от целия този кръг учени. Ето как я представя професор Детрез във вече спомената си статия:

Според Хрох българското национално движение принадлежи към „въстанически“ или „бунтовнически тип“. Българската църковна борба само „загатва появата на националното движение“, което по този начин изглежда е сведено най-вече до (несполучливата) организация от мрежа от революционни комитети на Васил Левски и Априлското въстание от 1876. Главната съставна част от българското национално движение обаче е именно църковната борба, която се стреми да постигне българската независимост чрез демократични реформи, преговори и дипломатически натиск. Степента на насилие, до която си позволяват да прибегват участниците в българската църковна борба, е ограничена размяна на юмручни удари и хвърляне на камъни, а като цяло в нея участват далеч повече хора, отколкото са участниците в Априлското въстание — като се започне с водещи интелектуалци и членове на духовенството, и се стигне до прости хора и учители. В традиционната българска историография този факт винаги е бил пренебрегван поради криворазбрано презрение към „реформисткото крило“ на националното движение и в резултат от сляпо преклонение пред героичните борци за свобода. Известните — може би печално — чети са имали само много слаба поддръжка сред населението. Въоръженото въстание от април 1876 дължи постигането на желаната си цел — националната независимост — повече на жестоките ответни мерки на османските нередовни части и последвалата ги руска военна интервенция от 1877-78, отколкото на войнствените подвизи на българите. По същността си българското национално движение е едно ненасилствено движение и, като се има пред вид неговия акцент върху образование и културно издигане, в много отношения то ни напомня за централноевропейските видове възраждания.¹

1 R. Detrez, op. cit..

Нека сега видим по какъв начин възприемането на българското Възраждане като процес на културно-национално формиране, съпроводен, но в никакъв случай не доминиран от национално-революционна агитация и поредица от (зле организирани) бунтове, ни освобождава от споменатите по-горе парадокси.

*Краят на статията все още очаква (някогашното си) донаписване.
Да се надяваме...*

Златко Енев е български писател и издател на „Либерален Преглед“. Досега в България е публикувал шест книги (трилогията за деца „Гората на призраците“ (2001–2005), романите за възрастни „Една седмица в рая“ (2004) и „Реквием за никого“ (2011), както и есеистичния сборник „Жегата като възплъщение на българското“ (2010).

Детските му книги са преведени на няколко езика, между които и китайски. Живее в Берлин заедно с двете си деца.

Коментари (3)

- 29-09-2013 | **Кунев**

„Фиксация“ и квази“оптика“ на псевдоученост, което претендира да е знание – това е този текст. А мога да оборя всеки аргумент и ред с безапелационни доказателства и най-вече факти, но, за да не работя с квалификации, ще напиша само едно изречение: „Една идея е това, което е тя в действителност.“ /Томас Ман/ – Точно фактът, че не Ви четат, доказва, че Вашата „идея“ е ялова, че не сте прав. Защото има българи, които не се срамуват от Българско, а само от подобни Вам. Вие не сте това, което /си мислите, че/ сте.

- 29-09-2013|**Златко**

Дали ще ви учуди това, че подобна съдба имат (поне в началото на пътя си) повечето от книгите, които изследвам в този текст? Няма български автор, който да не е бил посрещнат на рога от „четящата публика“, особено пък ако тя е била „учена“ и особено ако предлаганият текст не е съответствал на най-дълбоката ѝ потребност от себевъзхваляване и разкрсяване – нещо, което не се е променило и до днес, ако и историята да е показвала повече от ясно, че ония, които му се поддават, в края на краищата биват отнасяни и забравяни като пословичната пяна над вода.

Разбирам желанието ви – непроменливо от стотина и повече години насам – да намирате ПОНЕ в историята утешение за горчилките от ежедневието, но няма как да ви го дам, просто защото го смятам за дрога. Любима национална дрога, не ще и дума, но въпреки това дрога. Един вид слаба ракийка, която всички прием колективно от век и нещо насам, утешавайки се с мисълта, че всички сме едни и същи пияници.

Е няма как да става повече. Ако и това време не донесе промяна, то кое тогава ще успее?

(Не търся съгласие, пък било то и мълчаливо. Онова, което очаквам, е да ви надживея. Точно толкова просто, точно толкова ясно...)

- 01-10-2013|**Баба** -пенсионерка

Хареса ми това „на ужким“, сигурно защото, отдавна си мисля, че у нас нещата се имитират. В милата ни татковина се бяга от решение на проблем, бил той какъв да е, за да се предложи някакъв ерзац, който трябва да „отговори на нуждите на времето“. Достигнали сме апогея на имитациите, които не могат да прикрият оперетната помпозност на патриотартвото, фалшивата замисленост на демократиЗЪМА раздутите „революционни“ каскади. Политиката успешно профанизира обществото, а държавата с нейните институции скърца и буксува, докато един ден просто няма да я има в този вид. Нека не забравяме и друго- времето на националните държави отдавна изтече, а ние българите имаме навика да вървим след историята.

За бельото като тип културна имунизация и за попултурата

Автор: Георг Краев

*„Мъж е този, дето знай да върже гащи,
а поет е този, дето знай да дращи...“*

Която и да е социално-антропологична общност имунизира културата си (или ценностната си система) против някакъв вид заплаха, „болест“ или синдром за болест. Най-често това е чуждостта. Класическият фолклор или по-право „устността“ се имунизира чрез институцията на „табу“-то. Нарушаването или преодоляването на табу-то води до социалната „смърт“ на индивида и преминаването му в нов социален статус. В класическата фолклорна сватба другоселската булка, когато е достигала до междата на мъжовото си село, са я пременявали в носията на селото и тя, прекращвайки междата, е наричала: „Мойто село – циганско! Батъовото село – царско!“

При прехода от парадигмата на „устността“ към „книжовната писменост“ „табу“-тата се разпадат, амбивализират се – класиката пада „долу“ и нейното бивше „горе“ бива заето от нейното отрицание и, вероятно защото културата не търпи пробели, се създава нов тип ценностна система, която, най-общо казано, не познава класическия контрол – „табу“-то. При този преход табу-та на устността се превръщат, метаморфизират се в суеверие, което ще рече „празна вяра“, за разлика от новата вяра, която е „пълна“...

В класическата фолклорност, знайно е, ергенските маскаради и моминските предрешавания са тип обучаващ цикъл, инициация. Имунизацията на културата се изразява в забраната табу в този тип обучение: да не се позволява на асиметричните индивиди да участват в прехода, подготвящ сексуално съзряващите за семейния живот. Затова на онези, определяни като „куцо, къраво и сакато“ е било забранено да участват в инициацията, не са могли да коледуват, да се маскират и да лазаруват. При условията и със средствата на фолклорното аграрно християнство всяка

асиметричност е потенциална възможност за „грях“, а оттам и прогностиката за „не-плодородие“, застрашаващо космоса на „симетричните“. Парадоксът на този тип социокултурен преход от статус ерген или мома към статус годен да се ожени или годна да се омъжи е, че обредното лицедейство на маскарадността е асиметрично, е празнично в буквалния смисъл на понятието „праздник“, „празно време“. Амбивалентността на дихотомията „празник: делник“ е контекстът, в който делничното „годен: не-годен за семейния живот се осъществява през „празното време“ на обредната маскарадна игра, която спрямо „делника“ е неговата културна имунизация, както „делникът“ е културната имунизация на „празника“. И още. По време на обредната игра е забранено е да се смъква от лицето маската на маскирания ерген – т. е. на онзи, на когото обичайното право разрешава да се маскира – ако му свалят маската няма да има възможност да изпълни лицедейството си, което ще рече, че няма да може да извърви обредния си преход от ерген в мъж, сиреч няма да може да върже гащи. Ще напомня, че образите, лицедействани от маскираните ергени са метонимични, са травестна персонификация на фалоса и ктеиса в контекста на фолклорното християнство.

Може да се каже, че табу-то е тип фолклорна културна имунизация, предпазваща симетричното, подреденото, космоса от хаоса, от асиметричното, не-подреденото, но и обратното, което иде да подсказе, че табу-то за това или онова е... медиаторът, осъществяващ, в крайна сметка, процесите на амбивалентността в класическата фолклорност. Видно е, мисля си, и с невъоръжено око, че фолклорният медиатор, фолклорното табу, е метафора. Вярно е, че още не е поетическа, но е вземаща дейно участие в поетиката на класическата фолклорност. Ще напомня, че все се забравя, че класическата фолклорност е тип синкретичен текст, „плетка“, изплетена от биосоциалните взаимоотношения на фолклорния мъж и фолклорната жена. Но преди да станат мъж или жена, те са ерген и мома. Образите-медиатори-табу или вещите-табу, сиреч – метафорите, които са и „естетическо твърдение“ на участващите в обредното маскаратно лицедейство, са маската на маскираните ергени и булото при предрешените моми. Тези вещи-табу – кросното=фалос, кошница=ктеис и т. н. – тези метафори на плодородието организират подредбата на социокултурността и по хоризонтала (обучаващият цикъл, обредите на инициацията със сюжет „Иван Глупака става царски зет и Мара Пепеляшка става кандидат царица“) и по вертикала – семейната обредност – раждане-сват-

ба-смърт (реализацията на ергена като мъж и на момата като жена) на фолклорния модел на света, който е, знайно, триделен, сиреч повтаря антропоморфното, ще рече човешкото, тяло.

На пръв поглед антропоморфната триделност е двуделна – горница и долница. Но на пръв поглед. Между горницата и долницата има межда – кръстът. Около него бива увит поясет, та тази межда между горницата и долницата, разполовяваща човешкото тяло, е онази необходима трета част от модела на света на фолклорния човек, за която често забравяме, но без която не е възможно да има тяло, че и свят или картина, модел на света му...

Не е възможно да има и... бельо.

Строго погледнато, фолклорната класика не познава бельото като такова, но много точно познава атрибутите, по-право е да се каже топосът на атрибутите, които и днес прикриваме или разкриваме чрез бельото си. Ще напомня, че тези репродуктивни атрибути от гледна точка на фолклорната морфология на тялото организират конотациите за долница, за онова, което е под кръста. Фолклорният земеделец ги осъзнава не като част от тялото си, а като тъждество на тялото си, а, значи, и на „аза-а“ си. За мъжкото тяло това е фалосът, а за женското – ктеисът. /Между другото и до днес в блажната битова реч, че и в художествената книжовност фалосът и ктеисът са персонифицирани – „здрости, куре!“ – при среща между приятели, или „ех, ако ми падне това путе /Pudendum femininum/!“ – мръсни помисли на тийнейджър, че и на по-възрастен мераклия ... В крипто-фолклорната ни класика – в люлчените песни, в песните по Бабинден, в юнашкия блажен епос, в сватбената обредност, в благословиите на коледарите, в етиологичните наративи, в гатанките и поговорките, в шевицата по носиите и най-вече в класическата ни маскарадност – можем да срещнем образци, които разкриват карнавалността на представите и образите за тях на фолклорните българин и българка за фалоса и ктеиса. Тези репродуктивни атрибути на долницата на фолклорната телесност имат, както всичко във фолклорната класика, хронотопна характеристика, което ще рече, че е било възможно да бъдат употребявани в строго определено време-място, т. е. имало е цикъл на делник и цикъл на празник. Или другояче казано, фолклорният фалос и ктеис са били табуирани в условията и със средствата на фолклорния земеделски делник и, така да се каже, де-табуирани през празника. А това иде да подсказва, че те са знак за фасцинация. От една страна, предхохраняват от лоши очи, плашат

и предизвикват смях, но от друга – обладават „дошотията“, „опитомяват“ я, превръщат я в „свое“, което ще рече култура – от гледна точка на фолклорната аграрна патриархалност, разбира се. И именно с тази си фасцинационна функция фалосът и ктеисът се случват като тип имунизация на културата на фолклорния земеделец.

Ставането на фасцинацията е жестът кукиш и неговите ипостасии, превръщането му в апотропей. Та чак до наши дни. Достатъчно е да влезем в която и да е обществена тоалетна или да се разходим по улиците на който и да е нашенски град и можем да се насладим /или възмутим/ от еднообразието, от консервативността на образите на фасцинация. Тези образи няма да ги срещнете в частния дом, ще ги видите само на обществени места, защото са рефлекс на анимистичното мислене за образите на обладаването – чрез рисунката на фалоса или ктеиса върху общественото, то бива превръщано в „свое“, а рисувачът става победител, без да знае, разбира се, че този му варварски акт, от гледна точка на днешното ни разбиране за приличие, го свързва с дълбинето на такива образи на имунизации на културата като метафорите на триумфа и на комоса. Вицът за Васко и Гошо, които отишли на екскурзия в Египет ни подсказва, че има архетипи, чиято вторично моделираща мощ е извор на безконечните сюжети за биосоциалните вълнения, напрежения, любови и раздели между мъжа и жената или между техните синекдохи – фалосът и ктеисът. Питате за вица за египетския случай ли? Значи, като отишли в Египет, какво друго да правят там Гошо и Васко, взели, че отишли да разгледат пирамидите. Вървели, вървели, вървели надолу към саркофага на мумията, ама им писнало и Васко казал на Гошо: „Гоше! Аре да пишем „кур“ и да си бегаме!“...

И така в класическата ни аграрна фолклорност фалосът и ктеисът са модел на фасцинацията. Но, както се разправяше в един виц, дошла съветската власт и прекратила тия безобразия. Е, не била точно съветската власт, а християнството. До християнството лайтмотивът на живеенето на класическия фолклорен човек – бил той мъж или жена – е плодородието, чиито образи са свещените, табу-ирани, делнично-празнични фалос и ктеис. Лайтмотивът на християнството е грехът, ще рече превръщането на ктеиса и фалоса в „срамотии“.

Може да се каже, че в борбата, в напрежението, в диалога между „плодородието“ и „греха“ се ражда... белъто. По-право е да се каже, че бива осъзнавано белъто като такова, осъзнато като „втора кожа“, като културна

имунизация на не-културата, на бесовщината, дяволщината. В дохристиянско време фалосът и ктеисът са знаели делник и празник – в делник „мируват“, в празник „лудуват“. Нарушаването на забраната, на табу-то в делник да си „разиграеш коня“ води до поговорката „да би мирно седяло, не би чудо видяло“. При християнството „чудото“ се превръща в грях, сиреч в падение, и то не къде и да е, а в геената огнена... а това е образът на срама, който ражда конотации като без-срамна жена, ирландската Шила-на-гиг – пра-внучката на Баубо, разсмяла с кукиша си тъжашката за Персефона Деметра, или в българската класическа наративност и обредност – образа на мечката-стръвница – сексуално ненаситената жена, откъдето води началото си и пословицата „в тази къща пее кокошката“. Тук е редно, мисля си, да си припомним как ще е мъжки род от руското „курица“, за да разберем смислеността на тази пословица, че и на идиома „клъвнал е петелът“ при „първо пране“ на момата...

Както и да е, бельото се появява и осъзнава като такова, когато баба Ева си кусва от ябълката, подлъгва и дядо Адам да си кусне... и те не само разбират, че са... голи, но и осъзнават, че срамотиите им се виждат. В този момент, изглежда, се ражда бельото като смокиново листо. Може да се каже, че християнството сменя знака на фасцинацията на фалоса с тази на ктеиса. Детеродният орган става фасциниращ и виновен да видят бял свят четива като „Кентърбърийски разкази“ или „Жената със златния косъм“.

Може да се каже, че именно тази функция на ктеиса и превръщането ѝ в *Pudendum femininum* в контекста на понятията и образите на греха извиква на живот вещта бельо, която ще прикрива срамотиите... на жената християнка. Срамотиите ѝ трябва да бъдат прикрити, забулени, скрити, защото в противен случай ще зачароват, ще омагьосат... онзи, на когото „му е слаб ангелът“, прототипът на дон Жуан.

Вещта бельо е opakото на булото на горницата на фолклорната маскардна телесност и затова вещта бельо е „долно“ с всички християнски конотации, породени от фасцинацията на този образ. Като поетична фигура „долно бельо“ е метафора. И то не каква и да е метафора, а оксиморон. Нима е възможно „долното“ да бъде „бяло“?! Поне през последните две хилядолетия се оказва, че е възможно. До онзи момент, когато от вещта бельо се метаморфизира в стоката бельо. Пътят на вещта бельо до стока е труден и, както би писал поетът, славен. При условията и със средствата на попкултурата всяка стока става славна, „лукс“, т. е. „свет-

лина“ – от „с капчица го залепи“ до свежестта на дамските превръзки, „защото го заслужаваме“. Попкултурата е опакото на фолклорността, е нейната превърната форма на труд. Попкултурата и нейното провикване – рекламата, ни връщат на нов лад забравената смисленост на архетипите, или по-право – на фасцинацията.

За мен обаче остава открит въпросът – кога се е появила поговорката „тия са като дупе и гащи“ – преди или по време на попкултурата, и още: чия е фасцинацията – на дупето или на гащите?

Източник

Георг Краев е професор и доктор по фолклорни изкуства, работи в департамент „Музика“ на Нов български университет. Научните му интереси са: класически фолклор, класическа фолклорна обредност, постфолклор и парафолклорни явления, поп култура, семиотика на фолклорността, когнитивистика и фолклор и др. Има два-три брака, син и куче.

Коментари (1)

- 25-09-2013|**Стоименов/и/**

Вероятно „и“-то се е скрило като бълха някъде из дълбоките гащи на многопрофилния фолк-професор Георг/и/ Краев – този неудържимо изкушен да върти когнитивно езика си като фалос из ктеиса на безгащния ни фолклор. Да, има два основни типа образовани хора: първите ползват езика благодарно, а вторите са неутешимо използвани от него. Едни го бришат, други – калят. Професори из Българско – бол: боли от толкова много професуване. Смири се, Георг, /Жорж, Джордж/. Времето е близо.

Търновската конституция – произвеждането на Държавата

Автор: Веселин Паскалев

Приемането на Търновската Конституция е авангардна акция, създава от нищото Държавата. Това се прави без никаква връзка с историята и традицията, защото няма такива, но и защото те нямат никакво значение. Народните представители следват своята естетическа интуиция, която е лична и произволна. Те обаче се считат, а и се виждат от съвременниците си, като еманация на народа и съответно като единствения и истинския изразител на народния дух и воля. Дейността на самото Събрание е ритуалът, който осъществява тази визия и умозрителния проект, който те приемат, се привижда като материално изражение на метафизичната народна воля. И, разбира се, иначе не би могло и да бъде!

Българският авангард

Сюблимната ситуация, в която се създава българската Конституция и Държава е уловена най-точно в следното изречение: „Войската се движи бързо и гражданското управление едвам успяваше да върви след нея със своето дело.“¹ Самото откриване на Учредителното събрание с таква изречение е една авангардна акция; така самата Търновската Конституция е призвана да извърши един авангарден акт – да твори в празното пространство след войската – *ex nihil!* Тази конституция е проект, интелектуален жест на едно малцинство, който трябва не да преустрои, а да създаде държавата, обществото, че и света. Това е не само политическо, но и естетическо действие.

За промяна в консервативна, бюрократична страна като Османската империя и в предмодерно, селско общество като българското е необходим разрив, катаклизъм, революция, война. Априлското въстание, кървавото му потушаване и войната – изненадващо тежка – са необхо-

1 Записка за дейността на Временното руско управление представена на Учредителното събрание от Марин Дринов.

димият разрив, правещ възможен българския авангард. След този разрив с миналото е свършено окончателно и завинаги, и само след такъв разрив може да се строи нова Държава, *ex nihil*, по авангарден проект. Новата държава не е и не може да бъде плод на обективния ход на историята, демократичното развитие на народа, на възрожденските движения или на класовата борба. Тя е плод не на историческа приемственост, а на прекъсването на тази приемственост.¹ Континуитет би могъл да се търси само с движенията за църковна автономия, те са наистина общонародни (и включват дори и такива класически форми на народно самоуправление, каквито са плебисцитите и Народния събор в Цариград от 1871 г.). Но на Учредителното събрание и тази връзка се скъсва – именно църковните дейци се обявяват за независимост на Църквата в Княжеството (в лицето на Светия Синод) от Екзарха. И това не шокира нито един от търновските депутати – няма скандал, а дебат как да се формулира член 39 така, че и вълкът да е сит и агнето цяло. Така и трябва да бъде, защото Новата държава става възможна само след като е разрушен стария свят. Създаването на държавата се предшества от разрушаване на света. А светът е разрушен след Баташкото клане. Или може би след Карловското на следващата година. А ония думите за гърма на кремъклияката, който бил отеквал в Европа са по-верни за самата България – гърмежите продължават да трещят в душите на всички българи. Във всички случаи светът е разрушен и това е разбрано от всички. И търновските депутати са изправени пред задачата да сътворят нов. И наистина членовете на Учредителното събрание живеят с мисълта, че правят нещо свършено ново – никой никога не споменава за Първо и Второ българско царство например, нито за каквото и да било събитие от близко или далечно минало. Затова пък всички са с поглед към бъдещето.

Новата държава трябва да бъде построена *ex nihil*. Но държава не може да бъде построена *ex nihil*. И неколцина – „консерваторите“ – са наясно, че не може отведнъж да създадат държавата и света – руснаците правят временен правилник, Марин Дринов предлага седем годишен Органически устав, други съкращават сроковете на няколко години, „либералите“ свръхскъсяват проекта до момента на създаването му – акцията на 16 Април 1879 г. Авангардното време е свръхскъсено. Авангардният

1 Това разбира се не омаловажава делото на възрожденците: българското Възраждане е преди всичко движение на интелектуалци, безкрайно далеч от българското общество; самото Възраждане е било една авангардистка акция.

проект е рационален, аисторичен, и абстрактен т. е. произволен. Освен това е тотализиращ – необходимо е цялостно рационално устроение на света – като се построи модерна, рационална, картезианска държава.

Авангардното строителство започва с представянето на Записката¹ за дейността на временното управление пред депутатите на Учредителното събрание – тя представя на незапознатите картината и проекта, в който от този момент ще се включват и който ще дописват. Така тяхната дейност и държавата, която ще направят, се вписва не в предишните традиции, които депутатите познават – вече няма такива – а в новия руски проект за държава. Това никак не се разминава с очакванията на масите и на самите депутати – Учредителното събрание, т. е. държавата, е тази, която трябва да уреди целия живот, да построи нов свят на мястото на този, който за всеобща радост е разрушен. Тук се ражда и очакването за държавен политически и стопански свръхактивизъм, което малко по-късно ще стане доминиращо целия обществен живот в новата ни история.²

Показателни са някои пропуски в новоприетата Конституция. Тя следва руския модел за устройство на правителството и шестте ни министерства отговарят на съответните отдели на императорския комисар. Седмият отдел обаче липсва – този на земеделието. Пропускането му е напълно съзнателно – счита се, че тук всичко е наред, не предстои реформа или градеж, съответно всичко може да се остави както е било. Вместо характерния държавен активизъм другаде, тук (и само тук) е пространството на *lessais-faire*. Също така и уредбата „за Съдебната част“ е пределно кратка (за разлика от тази Сръбската и от Румънската конституции например) – „вероятно защото устройството на съдилищата в България е било вече задоволително завършено от самия Лукиянов.“³ Всичко, което изглежда че вече е наред, съвсем естествено не намира място в Конституцията-проект. Това без да е осъзнато като водещ принцип се усеща от самите депутати. Така П. Р. Славейков казва (по повод забраната за прозелитизма) „за нея [вярата] е унижение, ако се тури в Конституцията такова запрещение, защото подписавшите предложенията заключават, че вярата ни е в опасност, та за това трябва Конституцията да я запазва.“ По същата причина П. Каравелов се изказва срещу

1 Днес бихме я нарекли по-скоро отчет, но авторът ѝ по-правилно е определил същността ѝ – тя не е отчет, защото е едно начало.

2 Вж. Родно и дясно, Иван Еленков, София 1998.

3 Вж. Павел Милюков, Българската Конституция, Солун, 1905.

за чл.61 забраняващ робството – именно „либералите“ са против, защото той е просто непотребен в Проекта.¹ Приетата Конституция е не устройствен закон, а Проект и включва само това, което трябва да се създава.

Авангардът винаги е утопистки – с умозрителните си планове за рационално построен идеален свят. Авангардът отрича опита и постулира света вече такъв, какъвто е в неговия проект. В този разрушен свят и при този отказ да се търсят връзки в миналото, търновските учредители неизбежно са авангардисти.

Историзмът – консервативната алтернатива

Когато Проектът на Лукиянов за Органически устав е изпратен за преглед в царската канцелария в Петербург, бил представен за мнение и на известния професор по конституционно право Градовски, който обаче отклонил поканата, под предлог, че не е запознат с Българските условия.² Този отказ е симптоматичен за представителите на историческата школа в правото³ според която „всяка епоха трябва да се мисли като продължение на всички отминали времена, епохата ражда себе си, но в неразривно единство с цялото минало.“⁴ В това състояние не може да се създава нещо радикално ново, произволно, по силата на нечие, ако и авторитетно решение.

Обратно, в Търново има неколцина само исторически мислещи дейци и те остават неразбраното малцинство, което ще бъде наречено консерватори, защото съзнаващи неизпълнимостта на авангардния проект искат време за подготовка и осъществяване на проекта т. е. неговото създаване в традицията, и в историята. Тази „историческата школа“ обаче претърпява пълен крах в спора с авангардистите по отношение на българския конституционализъм. В случая дори руската бюрокрация се оказва авангардна – проект ни трябва и то в най-кратки срокове – ще се направи, независимо какво си мисли тая или оная учена глава! Съответно княз Дондуков няма време да изчака дори мненията на шестнадесетте български първенци, които сам е поискал, и вече е изпратил Проекта за одобрение в Петербург без тях!

1 Той наистина не е актуален и се вижда като излишен от редица депутати, но въпреки това се включва, защото ритуалното му вписване в Конституцията е последната фаза от Освобождението.

2 Вж. Павел Милюков, *op. cit.*

3 Сравни с отказа на създателя на тази школа Савини да прави немски граждански кодекс – това са дела, изискващи години работа и задълбочени изследвания.

4 Ф.К. Савини, Историческата школа в правото.

Княз Черкаски е сред историцистично настроеното малцинство и още преди войната започва задълбочени изследвания за да подготви най-адекватно на българските условия управление. На 30 април 1877 той командирова комисия, със задача да събира български закони и обичаи, чиито изследвания се публикуват в специално нейно периодично издание – „Материалы для изученія Болгаріи.“ По-късно в инструкциите си за работа на чиновниците князът изрично се позовава на норми от списанието.¹ Държавният апарат, който той изгражда се опира на развитото общинско самоуправление и новата администрация се ръководи от местните съвети..

Интересно е, че нашите депутати напълно споделят това виждане за народа като една цялост, и народния дух като творец на културните ценности, но за разлика от Черкаски, който намира за наложително да се изследва научно народния бит и да събира народни умотворения, революционерите постулират народа такъв, какъвто трябва да бъде според собствените им усещания и според собствените им проекти. Д. Цанков дори изрично заявява това, като отказва да бъде избран в Комисията за преглеждане на устава, защото „не споделял мнението на Стоилов, че този закон е най-добър, когато е основан на науката.“² Като авангардист той постоянно повтаря, че „законите трябва да се изработват от народни представители, а не от учени комисии.“ Явно представителят на народа е някакъв особен метафизичен орган, говорещ с народния глас, а не изследовател на народната култура или общественото мнение. А способностите на народа и на неговите представители са епически хиперболизирани: според Марко Балабанов, „Всички почти представители, довчерашни турски роби, изникнаха като от само себе си свършени конституционалисти, всички почти се явиха като представители от дълго време свикнали с всичките тънкости и с всичкия механизъм на конституционния режим.“³

1 Гримм е доволен да отбележи, че така се формирало гледището на Черкаски за бъдещата държава, което не е това на „конституционния строй в европейския смисъл на понятието, а на практическото сътрудничество между абсолютна държавна власт и съвещателните народни учреждения“ и за местно самоуправление на селата, като предлага да се утвърдят и усъвършенстват съществуващите организационни форми, а не да се търсят нови по умозрителен път или по подражание на Запада (вж. Гриммъ, Е. Историја и идейныя основы проекта Органическаго Устава, ГСУ-ЮФ, 1920-21)

2 Вж. Протоколи на учредителното събрание в Търново. Пловдив, 1879.

3 Вж. Павел Милуков, *op. cit.*

Такива са вижданията не само на депутатите в Събранието, но и на повечето от съвременниците – без да бъдат адепти на немския идеализъм, всички виждат своето аисторично и творческо дело неизбежно като проява на националния дух. Павел Милюков твърди, че „особеностите на самия български живот и навиците, придобити от българската интелигенция и подражаващото ѝ българско общество по време на борбата за освобождение на българската църква и българския народ изиграли съществена роля в определени направления във всички дебати и решения на Народното събрание.“ Това може би щеше да бъде вярно, ако възрожденските националноосвободителни борби бяха масово явление. Оказва се че „особеностите на българския живот“ нямат почти никаква роля в дебатите, и съвсем никаква в приетата Конституция. Милюков, както впрочем и самите депутати, някак си не забелязват, че Конституцията, която „изработват“ им е дадена написана и те променят твърде малко текстове от нея.

Конституцията разбира се е плод на „народния дух“ и според историцизма, но според него този дух подлежи на академично изследване,¹ докато според авангардистите той просто се изразява от избраниците, т. е. той отразява техните постулати и техните проекти. Такава Конституция, която е „гарантирано“ народно дело и плод на единосъщната народна воля, може да бъде произволна.

Това противоречие, тази самозаблуда са, разбира се, продуктивни; авангардизмът е необходим и неизбежен. Проекти правят всички – Черкаски се обръща и към редица по-видни българи, които веднага дават интелектуалните си визии за народа. Впрочем неговият „изследователски“ проект няма особен успех – една ревизия установила, че разните съвети функционират лошо, че повечето съветници са неподготвени, че самите инструкции са кратки и неясни. Владикин отбелязва, че въпреки плачевните резултати от ревизията – „поради бедност на умствените сили и малограмотност“ – принципът на народно самоуправление е прокарван фанатично.² Руските организатори са били принудени да

1 Савини отбелязва, че „историята не е вече просто сбор от примери, а единственият път към истинско познание на собственото ни състояние.“ Впрочем струва си да се отбележи, че въпреки този отказ от изследване на традициите, точно такива търсения ще станат доминиращо интелектуално движение съвсем малко по-късно (вж. Еленков, Родно и ясно).

2 Вж. Любомир Владикин, История на Търновската конституция, 1994.

си служат с наличните възможности, надявайки се, че с течение на времето той ще се подобрява. Очакванията за такова развитие във времето намират израз в рапорта на специалната Комисия на Учредителното събрание за преглед на конституцията, който препоръчва „постепенен преход от робство към самоуправление,“ отбелязва необходимостта от „дадена степен на умствено развитие и редки нравствени качества“ и най-вече настоява че „самоограничението, почитанието към властта и нейните представители са неизбежни условия за свободно управление“ и че трябва „в нашата Конституция да вее един дух на разумен консерватизъм и нашето правителство да бъде силно и крепко.“ Този рапорт, както е известно, е освиркан от цялото Събрание, а неговите автори остават изолирано малцинство. Княз Черкасски пък умира още преди това. Впрочем в този контекст дата на смъртта му – трети март 1878 г. – придобива особено символично значение.¹

Това което „либералите“ правят е проект за българско общество, каквото още няма. Те мислят себе си като изразители на народната воля, а създадената от тях Конституция – като еманация на народното; съответно могат само да се присмеят на идеята за изучаването му и да презрат всяко предложение за „подготвянето“ му. И не поради прекалено самочувствие депутатите се отказват от исторически и научни търсения, а просто защото те правят Проект, с поглед към бъдещето, не към миналото. Само така може да се създава нова държава *ex nihil*. Всъщност и консерваторите и либералите правят проект за развитието на народа, но само консерваторите осъзнават това.

Резултатът от авангардизма – създава се модерна, рационална, баухаусова държава, отчуждена от народа и скоро той преживява това особено болезнено. Проблемът в случая е липсата на време, необходимост от което „либералите“ просто не допускат. Въпреки че гледат на народа като на особена хердерова цялост и съответно на Събранието (и съответно на създадените от него учреждения) като негова еманация, либералите по-

1 Историцизмът има успех само по отношение на местното самоуправление. Единствено тук депутатите се обръщат към традицията, за да забележат, че „[околията] е естествено явление в нашия народен живот“ и че „Ний си съхранихме народния живот именно за това, че имавме общинско управление“ (вж. Протоколи на учредителното събрание в Търново). Тази малка победа на историзма не е случайно тук – местното самоуправление е сред малкото области на обществения живот, където няма нужда от проективизъм.

стигат точно обратното – народът не съществува като такава цялост, и никога не успява да погледне на държавата като на своя еманация.

Невъзможността на сената

Показателно е изказването на Славейков срещу рапорта на Комисията за преглед на конституцията: „боите се от съприкосновение на правителството и народа и туряте преграда помежду им“ (това е криворазбраната функция на сената). Народното събрание е еманация на народа, никакво противопоставяне на народ и правителство не може да бъде мислено и всяка идеята за разделение на властите е ерес! Това не е проява на невежество, нито проява на недемократичност. В контекста на единосъщността на народ, събрание и държава всяка подобна идея е кощунство. Затова впрочем още в самото начало има възражения дори срещу самата комисия – тя също е опосредяващо звено и затова погрешна. Помянов отказва да влезе в нея, защото единствената му цел е да може да критикува работата ѝ – той би се обявил и срещу най-либералното предложение, което изхожда от комисията, а не от Събранието, т.е. самия Народ.

По повод бурното отхвърляне на рапорта Владикин пише „Мисълта за непогрешимостта и всевластието на народа – която се оформи в политическата философия на естественото право и намери правен израз в осветения в революционните конституции народен суверенитет – съставлява главният мотив на Славейковата реч.“ И още „както при демократичните революции в Западна Европа, така и в малкото наше Търново се повтаря едно и също явление: обезверения народ се доверява само на себе си и предпочита да управлява сам, колкото се може по-непосредствено.“ Да – Търновската Конституция е революционна, на Учредителното събрание се случва нестаналата национална революция.

В последната си реч за създаването на държавен съвет Тодор Икономов изразява разумния, но напълно недопустим в този контекст аргумент, че „народното събрание изразява народните желания ... но те са твърде общо и неопределено нещо.“ Това е и краят на идеята му – той не мисли народа като единно тяло със собствена воля способно да я самоизрази без нарочна система от органи. Затова за Славейков е детска игра да го разгроми без нито един рационален аргумент. А тук не става дума просто за вяра в народа – сигурно и Тодор Икономов вярва в нея колкото и либералите – а за метафизичното убеждение, че народът има собствен глас. Ако adeptите на сената бяха говорили за един парламент,

който както почти всички парламенти по света е едно цяло от две части, сигурно щяха да имат повече успех. Всички те обаче говорят за Народно събрание (което при това е конституирано цяло и действа, произвело се е вече като най-важен символ) и друг орган, противопоставен на него, каквато е в известен смисъл функцията на горните камари. Този друг орган е просто неуместен у нас – и Славейков не пропуска да осмее конституциите, „накитени с таквизи пачи пера.“

Разбира се самото Събрание също е органично единство. Затова оставката на негов член е скандал. Т. Х. Станчев от Русчук, който си подава оставката и се мотивира с „нерешаването на общонародний въпрос,“ дълбоко възмущава всички. Те не се интересуват нито за миг от мотивите на оставката (въпреки потенциала на тази точно тема!) и не правят разлика между него и неназован силистренец, който просто си тръгнал без мотиви. Напускането на събранието от неговите членове е зло, толкова голямо, че дори никой не се е сетил да го забрани в правилника; когато все пак се случва, то смущава членовете до степен да не успеят да вземат решение какво да правят в такива случаи (въпреки че обикновено успяват да намерят такова, понякога особено оригинално). Събранието е еманация на народа – затова то неизбежно се мисли като същата органична духовна цялост, каквато е и народа. Затова и без да се колебае то може да натоварва членовете си с разни функции без да ги пита – точно защото те са части на цялото.¹ Затова и това колективно тяло се конституира отново и отново всеки божи ден, като в началото на всяко заседание се четат имената на всички негови членове!

Либерали?

Комисията за преглед на конституцията пише в рапорта си, че „всеки гражданин, като представлява една личност, която е олицетворение на цялото човечество, е свършено равен на своите подобни.“ Естествено веднага някой – Каравелов – възразява, че „е глупост да се пише, че човек е олицетворение на цялото човечество“ и Владикин отбелязва че „Събранието остана доволно от преценката на Каравелав и философията на Кант не намери одобрение в Търново.“ Не само кантианската философия не намира място в нашата конституция, но и човекът като индивид няма такова. Това разбира се не е никак странно за края на по-миналия век, иронията е само в това, че тъкмо тези, които ще бъдат

1 Единственото възразение срещу такова задължение прави Н. Михайлов, който застава да бъде квестор казал, че той „е лице, а не вещ, с която могат да разполагат.“

наречени либерали не намират място за него. Вместо за човека обаче, те намират място колектива, към който той принадлежи.

Стойчо Грънчаров отбелязва с гордост, че „дори английската система беше много повече либерална, отколкото демократична ... [там] осигуряват правата, но остават малка възможност за участие в управлението.“¹ Нашата система пък доказва невъзможността на обратното – последвалият скоро след Освобождението провал на демокрацията в България доказва, че самоуправлението е невъзможно без лични права. А в Търновската Конституция лични права няма. Владикин отбелязва, че „българския народ вече не може да си представи свободата вън от самоуправлението.“ Така права има само народът като цялост, като един особен субект, който ще се самореализира чрез Конституцията. Така е впрочем и според програмата на Събранието зададена от Дондуков на откриването му – да приеме „органическият устав, който в общи основи определя правата на бъдещия български княз и правата на българския народ в делото за управление на страната.“

Липсата на лични права не е плод на недоглеждане или недемократичност на депутатите, тя е плод на специфичното разбиране на човека като част от общността. Човекът се схваща само като съставна част от единството на народа и една декларация за права на човека и гражданина е нежелана или непозната, а излишна. Народният суверенитет – това е начинът да се осъзнае, начинът да се консумира свободата. Затова едно от малкото граждански права, намерили място в Конституцията е правото на сдружаване. То, разбира се, се упражнява колективно – затова депутатите го правят толкова свободно, че руските императорски чиновници наричат по този повод Събранието „сборище на комунисти и нихилисти.“ Грижата за народа като единство доминира изцяло и в дискусиата за гражданството: Събранието се концентрира само върху въпроса как се става български поданик – все поради същата загриженост за колектива, за целостта и за механизма на включване в нея, а не за индивидуалния неин член. Така в цялата Конституция правата на човека се свеждат почти само до религиозните² и свързаните със защитата от полицейски произвол, което пък може би е естествена реакция след

1 Стойчо Грънчаров, България на прага на двадесетото столетие, София, 1986.

2 Дори предложението за забрана на прозелитизма не е мотивирано с религиозна търпимост и правата на другите (въпреки известните изисквания за това от Берлинския трактат и примера на „мултикултурната“ Източна Румелия), а защото „не може [вероятно]

„робството“. Депутатите от Учредителното събрание просто не се сещат за друго.¹ Но каква идея за права на човека, когато в протоколите на Събранието никъде не се използват дори множествени числа. За „българския народ“ се говори постоянно, за „българите“ никога! За Учредителното събрание хората съществуват само в колектив! Затова и принципът на равенство пред законите е хипертрофиран до чл. 58 забраняващ ордените и делението на съсловия – това би било скверно разчленяване на единното народно тяло.

Народното тяло

Прогресивната идея за всеобщо изборително право е родена от все същата неделимост на народното тяло. От бурната реакция на това народно тяло срещу рапорта на Комисията за преглед на Конституцията, председателствана от Икономов тръгва един мит – мит е, че „консерваторите“ имат злата воля да въведат имуществен ценз. Такъв според предложението почти няма – Комисията изброява няколко начина за включване на гражданина в изборителното тяло. Като посочва важноста на селяните за обществото и страната, комисията поставя първата възможност – за да гласува, човекът трябва да притежава някакво недвижимо имущество в България – в една страна на дребни селски собственици този „ценз“ е принцип на включване, а не на изключване на огромната част от българския народ. Алтернативно има още два принципа на включване – платен данък над 100 гроша или завършено средно образование. Единствените, които биха се оказали лишени от право на глас, биха били пролетариите, които нямат нищо, освен веригите си, и каквито в този момент в България няма твърде много. Разбира се, методът на включване на разни групи, колкото и широк кръг изборители да формира, е сам по себе си консервативен и ограничителен в сравнение с победилата алтернатива на всеобщото изборително право. Причината за изключването на безимотните обаче трябва да се търси в особената еснаф-

мостта и свободата на съвестта] да заемат едно направление противно на държавните и обществени интереси.“ (кой го казва)

- 1 Обратно, Владикин твърди, че в Учредителното събрание имало „хора с европейско образование и индивидуалистичното учение за абсолютната ценност на човешката личност легнало в основата на демократично-парламентарното управление.“ За да докаже това обаче, той привежда едно единствено доказателство – репликата на Н. Михайлов приведена по-горе, бел. 16.

ска етика и съответно негативно отношение към „простия работник.“¹ И по всяка вероятност това мнение са споделяли и либералите; това което ги кара да се противопоставят на тази идея е недопустимостта на делението на народа на части и каквито и да било други групи, което прозира зад това предложение на Комисията. Засегнатото от нея народно тяло реагира болезнено и ражда всеобщото избирателно право.

Виждането за народа като цялост се отбелязва на Събранието изрично от Марко Балабанов, на когото му е „жално това, дето някои депутати се изказват така, като да са представители на едно място от българското Княжество, а не представители на цялото Княжество... Той оплаква так-вози деление по губернии и обявява, че то е крайно вредително за общото дело, за отечеството.“ Това разбира се едва ли е защото Балабанов е чел Едмънд Бърк например, това е защото такова е преобладаващото усещане на всички за народа като за органично единство. Характерни са антропоморфните изрази, които описват народа: в един адрес до Дондуков се говори за „робството, под което охкаше нашият народ,“ другаде за „интелигенцията, цветът на българския народ, която бе самоизрасла из неговите недра,“ „[лошо е да се развиваш] без надзора на църквата и народа,“² в заключителната си реч Славейков казва „народа да търси сам цялост за болките си, които усеща...“, непрекъснато се говори за „съставните елементи на сегашния български народ,“ за „съвременния народен живот“ и пр.

Интересно е, че Славейков например, е уверен в способностите на народа, но ни най-малко в тези на отделните негови представители. Затова в една от дискусиите за държавен съвет той намира последния за полезен, но смята че няма подходящи лица за него! Всъщност удивлението ми е неуместно – за търновските депутати няма никакво противоречие тук, защото Народът е великият актант, а личността (според „либералите“) – скромна и делнична.

Истинското състояние на народа, разбира се, е по-различно и това е забелязано още от съвременниците. В една инструкция на Дондуков при изработване на проекта се говори за „склонността на Българите към взаимно недоверие и разногласия,“ другаде се казва „трябва да се

1 Във всеки случай езикът на доклада показва именно желанието за включване на всички части на народа. Дух на консерватизъм наистина вее само в предложението за двустепенни избори.

2 Църквата, както се знае, е особено социално-духовно тяло; такова е и народното тяло.

следи работата на Учредителното събрание за да не въведат разпоредби, които да нарушат Берлинския договор и да не би излишни спорове да затруднят работата.“ И Лукиянов се справя с последното много добре.

Ритуалното произвеждане на държавност

Учредителното събрание е „свикано от Императорския Комисар“ както е записано в правилника за работа, който депутатите сами приемат, но никой от тях не се усъмнява и за миг, че те са получили свободата (впрочем от този, от който и народът я е получил) сами да правят Конституция, по своя свободна воля. Това разбира се е мит: те не правят това. Текстът на Търновската Конституция не е дело на Учредителното събрание – промените, които то прави в руския проект, са козметични. Но този мит тържествува още на самото Учредителното събрание, и това е митът, произвеждащ новата държава. Събранието не пише Конституцията, но има друга, много по-важна функция. Събранието е една акция за символно създаване на Държавата и Конституцията. А нормите на последната нямат никакво значение, със същия успех можеше да бъдат написани и от някой чиновник в Аржентина например.

Символното строителство започва самия Дондуков, който напуска Търново след като открива Събранието. След което, разбира се, се намесва винаги, когато намери за необходимо.

Всички последвали обсъждания си приличат – депутатите се надговарят без да имат никакви отправни точки или принципни позиции, не използват примери от съседни или европейски държави, нито пък обичаи или дори народни мъдрости (въпреки участието на хора като Славейков). Изказаните мнения по почти всички въпроси са пределно абстрактни, а конкретните предложения по текстовете – изключително редки. Не може да се идентифицира никаква идеология, възприета от когото и да било, нито личи никакво разделение на партии в Събранието (за това и обикновено поставям етикетите либерали и консерватори в кавички). Аргументите за или против дадено предложение са чиста риторика, а самите позиции ораторите избират спонтанно.¹ На прак-

1 Така правят още запитаните предварително 16 видни българи – всеки от тях предлага своя си измислица, като липсата на сенат един мотивира с липсата на десетината опитни човека, които да влезнат в него, а друг – с икономия на средства, а друг пък предлага да има сенат, за да има къде да се назначават „падналите министри“! Илия Цанов: „понеже не е прилично падналите министри да бъдат назначавани на низши длъжности, да се учреди Сенат, членове на който да бъдат бивши министри и други подобни лица.“ – това е началото на повсеместното посетнешно схващане за държавата като дър-

тика всичките оригинални решения са плод на случайни импровизации и в края на краищата почти не се променя първоначалния проект. В резултат на разгорещените дебати дори и номерацията на членовете на проекта не се променя (което иначе неизбежно се случва при всяко приемане на проектозакон). Дебатите в Събранието обаче са важна част от символното производство. Създаването на Конституция и Държава е ритуал, не рационална дейност, жест, а не дискурс по същество.¹ Затова и сред малкото съществени промени направени в първоначалния проект са премахването на капитулациите, на васалната зависимост и налагането на името Конституция вместо Органически Устав. Разбира се, значението на всички тях е само символно.

Другият необходим ритуал е писането на писма от и до Събранието. Тези писма са кратки и изпразнени от съдържание,² но те осъществяват символично единството на Събрание и Народ. Само така Народното събрание може да бъде проявление на народната воля и дух на земята.³ Характерен е стенографски дневник №11⁴ – в този ден се изчитат получените 22 писма от различни краища на народа. Писмата са акции, изпращането им е ритуал, ритуал е четенето на всяко от тях поотделно в пленарната зала, ритуал е и отговарянето на всяко от тях (все пак последното се прави от бюрото на Събранието). И в протокола не са изброени просто телеграми от Тутракан, Мездра, Троян, ... а всяка е резюмирана в едно изречение във все същата форма, с все същото съдържание – „№7. от населението на гр. Нова Загора и округа, което приветства народното събрание. №8. от населението на Х. ...“ Публичното им четене е важен държавотворчески акт, а самият списък на градовете от които пристигат писмата и към които се изпращат отговорите им е важен, колкото и самата Конституция. Друг важен ритуал е Събранието да пише позд-

жавна служба!) Славеиков пък, след като дълго се горещи срещу предложението за сенат, се обявява за държавен съвет, което всъщност е едно и също.

- 1 Затова не е прав Вебер да твърди, че модерната държава е рационална и размагьосана – дебатите на Учредителното събрание омагьосват руския проектоустав, за да го превърнат в Конституция на Българската Държава.
- 2 Например: „Телеграма от Видин – поздравя до „всички български представители, които са събрани днес в Търново за да турят здрава основа на народното нравствено, умствено и материално подобрене.“
- 3 Има поне един пример, когато стенографът, писал протоколите от заседанията, вижда депутатите като народ, а присъстващите йерарси – като църква: „Стоянов изповяда пред църквата и народа, че ...“.
- 4 Според Протоколи на учредителното събрание в Търново, издадени в Пловдив, 1879.

равителни, благодарствени и всякакви писма. И то посвещава огромна част от времето на всяко едно заседание на това! Но това време не е загубено, това е съществен елемент от символното производство.

След тримесечното провеждане на тези ритуали следва финалния акт в символното производство – акцията от 16 Април – Гласуването на Конституцията.¹ Съдържанието ѝ е без значение. Ритуалното обсъждане на проекта, ритуалното писане на писма и акцията на гласуването реализират народния дух, възплътяват го в готовия проект, и произвеждат Държавата.² Тази си функция Учредителното събрание осъществява блестящо.

Веселин Паскалев е магистър по право и културология от Софийски университет (1999), магистър по сравнително конституционно право от Централноевропейски университет, Будапеща (2001) и доктор по философия на правото и европейско право от Европейския университетски институт, Флоренция (2013). Професионалният му опит включва: съветник на Комисията по европейска интеграция на Народното събрание (2002-2005), хоноруван преподавател по европейско право и адвокат в една от петте най-големи международни адвокатски кантори в София. Активно участва в зеленото движение в България, един от учредителите на ПП „Зелените“ и съосновател на групата „Зелени адвокати“, която води *pro bono* дела за защита на природата.

- 1 Такава е задачата на събранието и според Дондуков, който внася готов проект, но поискал разрешение от Петербург да има и изборни депутати в Събранието, защото „с тази мярка се придава още по-голямо значение на гласуването на устава.“ (Владикин)
- 2 Тези практики по приемането са толкова успешни, че не само съвременниците, но и изследователите не забелязват, че е приет готовия руски проект без изменения. И правилно, защото след приемането това вече е българска Конституция.

Кафе и цигара

Автор: Бойка Бъчварова

Какво стана с двойния ритуал „пиене на кафе + пушене на цигара“?

С примера на кафето и неговата вярна дружка – цигарата, искам да разкажа какво мисля за една ярка разделителна линия, наложена на хората отвън, а не отвътре: линията, която разделя до полярност тези, които наричам „здравословници“ (много често са именно „словници“, защото повече говорят и пишат за здравето, отколкото да го практикуват), и онези, които наричам „хедонистъри“ (макар че и техният хедонизъм също е повече говорен и писан, отколкото да са наистина хедонисти).

(1) Ще кажа защо според мен промените в ритуала на пиене на кафе, които дойдоха на практика заради преследването на цигарата, са още един жест към неспирната инфантилизация на т. нар. „възрастен“, сиреч пълнолетен съвременник.

(2) Ще кажа защо си мисля, че разделителната линия е положена отвън, а не отвътре: не толкова по убеждение и/или желание, а под натиск – за някои неуловим.

Аз съм сигурна, че множество значително по-умни и по-прозорливи от мен хора са разсъждавали по образуването и задълбаването на разграничителната линия, която посочих. Тук ще споделя само своите размишления по това. В обем като за една раздумка или размишлявка.

Само две предварителни бележки.

Едната: ритуалът „пиене на кафе“ доказва, че човекът винаги иска своите празници. Когато празниците му са били вплетени в самото му живеене (а не в забавление с публика, сиреч – в сеир), междупразничните времеви отстояния са се измервали в годишни стъпки. През шеметното ускоряване на живеенето и през отделянето на обредите от тяхната дълбочинна същност се стига до днешното измерване на празничните/непразнични ритми в седмична, че и в дневна стъпка. В този смисъл

можем да погледнем на кафепиенето като на празникът в обикновения днешен ден.

Втората: празникът тук (а и в много други съвременни ритуализирани удоволствени практики) е „прекаран“ през устата, преминава през устата – през сетивото вкус: ясен белег за хедонистичното консуматорско отношение към него, отношение твърде съвременно не защото е ново, а **защото доскоро не беше срамно да търсиш разтърсващи вкусове за устата си: сладко, горчиво, шоколад, кафе, кисело, люто, лимон, пипер... Доскоро не беше срамно, но сега вече е...** Търсенето на пикантното в малките дневни празници не е здравословно, видите ли...

Кафе и цигара. Какво стана с ритуала на пиенето на кафе, придружено от пушене на цигара. (Не отбелязвам пурата и лулата, тъй като пушенето на тютюн с пура или с лула по-често придружава удоволствието от други напитки.)

Че пиенето на кафе е ритуал, а не органична необходимост е ясно на всекиго. Доста е казано по това при работата върху „Кафенето като дискурс“, проект, приключил (формално) през 2005 година с издаването на сборника със съучастия. Няма да разказвам тук нищо от сборника, някои го познават добре, другите ще имат удоволствието да го четат тепърва, та няма да им развалям това удоволствие.

Че пиенето на кафе е ритуал, а не органична необходимост е ясно. Легендата, че с кафето се ободряваме е остаряла – днес знаем десетки други напитки и храни, които ни ободряват много по-бързо и по-ефективно. (Е, познаваме и немалко вещества, които поемаме без да са включени в напитки или храни!)

Захари Стоянов разказва как в бурните дни преди Априлското въстание Бенковски с влизането си в някоя къща, където ще се заседава, виквал към стопанката „Кафе!“ и в някои денонощия изпивал по 20 кафета! Той някак се страхувал да отдели време за спане – струвало му се като предателство към делото. Затова дремвал по за час-два (дори и на седлото!) и щом се събудел или пък влезел в някоя къща, искал веднага кафе! Ако да не било кафето в грамадни количества, свидетелства Захари Стоянов, при тази възбуда и при това неспане нямало да е възможно Бенковски да удържи на напрежението. Тогава Бенковски е бил на 32 навършени години.

Днешният натоварен с огромни отговорности млад организатор (чувам, че напоследък му викат „млад меринджей“) знае, че – за да удържи на напрежението, трябва да набляга на плодовите сокове, на природните минерали, на антиоксидантите, на редовната гимнастика и прочие. Знае това, но дали това прави, или „мята“ по едно кафе на всеки час и половина – тук теренната изследователска работа ще си каже думата.

Дали кафето ободрява, или не – ще питаме биохимиците и медиците. Но че кафе паузата ободрява – това е съвсем сигурно и без научни свидетелства и теренни изследвания. И всеки, който обича кафето, познава немалко пиячи на други напитки в кафе паузата (любители на чая, на пресните сокове и пр.), които или ентусиазирано, или унило подканват колегите си „Хайде на кафе!“. Защото ентусиазирано или унило ще обсъждат нещата, ставащи в офиса, но ще ги обсъждат извън офиса... Кое то не е маловажно. Кое то всъщност е важното – неформалната обстановка, правото на неформални коментари и дори – залагането на по-дълготрайни неформални отношения.

Така разказано, пиенето на кафе не е забранено. На никого. Освен може би на много болни хора, които са получили компетентни аргументи от своите лекари. На думи и на теория – така е, не е забранено. Но на практика кафето и неговите ритуални удоволствия (за биохимичните отбелязах, че няма да говоря въобще) за забранени за голям брой хора – за пушачите. Покрай тях – и за немалко техни приятели...

Ритуалът на кафе паузата – която при нас, българите, трае около половин час – до вчера, до оня ден беше свързан за мнозина с пушенето на цигари. Една, две, три – всеки пушач старателно обяснява (неизвестно защо) на всекиго колко цигари „му/й трябва“ с едно кафе. Половин час – защо ли толкова дълго, след като една чашка кафе се изпива – влиза в глътката и в стомаха – за има-няма 5 минути? Заради говоренето, разбира се. Говоренето, разказването е основното занимание на чаша кафе. Дори когато си сам, пиеш дълго кафето си (дълго от гледна точка на физическата процедура за поглъщане на 75 грама течност). Защото дори когато си сам, ти си направил тази ритуална пауза в бързането си именно за да си поговориш със себе си, именно за да си преговориш нещо. А говоренето заедно около чашките е истинската причина да се ходи „на кафе“. Десетките вариации на рецептите за кафеени напитки: капучино, мокачино и какво ли не още, показват, че на ритуала се отдава голяма почит. Ако беше стремеж към кофеин – колко му е да си го глътнеш на

хапче или да си го инжектираш от една ампулка! Съвсем същото е и с никотина – ако човек се нуждае просто от никотин, за да насити чистата токсикомания, той просто ще си го инжектира или ще си го капе на бучка захар. Но не – събираме се на двойки, на малки групички и пием от чашите и пушим от цигарите. И говорим, говорим, говорим.

До вчера. До оня ден. Сега вече не може: който иска да пуши с кафето си – да виси в някой проветрив ъгъл около сградата, да му капе във врата и да се срамува...

Ето оттук ще започна: от срамуването, от засрамването. **Един от основните, напълно неизбежни „трикове“ и на най-добромилната педагогика е засрамването. Когато учим децата на нещо – от най-ранна възраст до най-късното време на късното им детство, едно от най-важните ни послания към малките или неопитните е скрито или явно казаното: „Не правете като тях, да не станете за смях!“. Кой са тези „те“, като които не трябва да се прави, се определя от конкретната принадлежност на поучителя и на поучавания към съответна социална група, към съответно съвременно племе.** Но винаги има едни „те“, като които не трябва да се прави. Ако поучаваните не могат да схванат достатъчно бързо (поради неопитност на мисленето, казват си възрастните), **засрамването се материализира в наказание.**

Какво се случва с днешните градски племена? Дали родителите определят към кое племе да се присъединиш? Във връзка с посочените от мен в началото две градски племена – на „здравословниците“ и на „хедонистърите“, мога да кажа със сигурност, че подтикът към избор от страна на семейството е доста слаб при днес 40-годишните и дори при днес 30-годишните. Техните родители са живели във време, в което физиологичните практики, избирани да се поддържаш жив и здрав, не са били афиширани толкова шумно; техните родители са живели във време на по-голяма „еднаквост“ – само видима еднаквост, разбира се. При сегашните 20-годишни може да се приеме, че има насока от семейството. Но като цяло и при тях изборът е повече извън семейната общност. Външни за семейството „възпитателни“ институции насочват този избор: приятелският кръг или кръгове, мрежите на съучастие в различни дейности, медиите, учебните центрове, работодателите и пр. (И не бива да забравяме, че отслабването на семейните правила не отслабва нуж-

дата от патернална и матернална зависимост – просто майчино-бащината институция е друга!)

И ето – една теза запълни цялото медийно пространство: пропагандата на идеята, че непременно трябва да живеем като здравеняци и здравенячки, атлети и атлетки, красавици и красавци, че всичко, което природата ни е дала подлежи на подобрене, даже подобренето е задължително условие за социална приемливост... Трябва да те е срам, ако носят ти е като картофено топче, а ти не си се оперирал; трябва да те е срам, ако панталоните ти са широки метър и нещо около талията, а ти не си го намалил този метър; трябва да те е срам, че обичаш краве масло, намазано на бял хляб, а ти не си се спасил от този гнусен навик...

Този тип социални императиви влизат в конфликт с **естественото за младите и малките намерение да пораснат много бързо – много бързо да станат едни от възрастните, т.е. от посветените вече в тайните на самия живот. Къде е конфликтът?** Ами именно в това: най-ярко видимите ритуали за възрастни са противоположни на пропагандираното „правилно“ живеене: възрастен си, ако има на кого да крешиш ядосано или заповедно; възрастен си, ако пиеш кафе, алкохол и тютюн; възрастен си, ако правиш секс – много и шарен секс. И тъй нататък. Това виждат очите на малките. А за другото – очите им виждат, че къпане, миене, обличане, хранене, гимнастика, изпълнение на задължения, това са дейности и за малки, и за големи, всичките го правят и разлика няма. **Разликите са в забранените за „децата“ неща.**

Така днес цялата машина за „промиване“ на поведения се насочва към агресивно прогонване на онези възрастни практики, към които толкова бързат децата. Огромните пари на фармацевтичната промишленост, огромните пари на медицинския бизнес вдъхновяват – с финикийски знаци, разбира се – една непрестанна атака към градския човек на т. нар „цивилизовани“ държави: не прави това или онова, опасно е за живота ти. И мнозина **послушно изпълняват препоръките на пропагандата, защото са добри деца – не искат да се срамуват и не искат да бъдат наказани.** Не им се иска да се срамуват пред авторите, издателите и пред ЧИТАТЕЛИТЕ на лайфстайл страници, списания и въобще – на лайфстайл мегахипертекстове. Не им се иска да бъдат наказани с описани словесно и – вече – илюстрирани с драматични снимки и картинки страхотии: **ще умреш! Е, добре, ще умреш, ама**

за разлика от кого? Този въпрос няма да обсъждам днес. Но ето така днешният малък човек – смален от самоналоженото задължение непременно да е модерен, т. е. като другите (понеже, нали „мода“ идва от „състояние“ и от „начин“), **става дете, инфантилизира се доброволно: слушка, срамува се и се плаши...**

Ето така се затваря скобата – **искам да съм възрастен, за да правя възрастните неща, а като порасна не трябва да ги правя, защото правенето им е незряло решение...** В това смътно клатушкане, в това колебание именно се отразява истинността на не-новите заключения, че ЮНОШЕСТВОТО днес е модната възраст, която се превърна в КЛАСА... Именно тази социална група, тази класа е благодатният обект за поучаване, плашене и засрамване. Може да се направи многопластов анализ на елементите на тази тъжна история: чий точно е изборът, кой точно е ГОЛЕМИЯТ БРАТ, пред кого точно се срамуват засрамените. Не е това целта ми сега.

Колкото и много хора да казват, че са напълно убедени в това или онова, те рядко си дават сметка на каква мощна, високобюджетна и абсолютно императивна пропаганда са подложени. Дали ще описваме тази пропаганда с термините на меметиката, дали ще я описваме с термините на мениджмънта и рекламистиката, или просто с термините на безжалостната война – според мен ефектът е един и същ: има хора, които си вярват, че нещото, наречено „здравословен начин на живот“, им е присъщо убеждение ей тъй – от само себе си, защото са много правилно направени – самонаправени, възпитани – самовъзпитани. Триковете, стиловите фигури, психологическите атаки – както щете да ги наречем, които използва пропагандната машина на неспирната инфантилизация започват и завършват както си е редно: със заплахи и с обещания. Животът на ценното за героя същество (а най-ценното същество за днешния човек е самият той) е драматично заплашен! Героят може да спаси своето скъпоценно – прешъбъссс!, – като извърши страхотни героизми: като ходи гладен и се чувства щастлив от безсолна каша с два плода (но не круши, защото са сладки, но не банани, защото са „хлебни“, но не... нейсе!); като НЕ прави своите малки празници с неочакван секс, с чаша силно питие, с гъсто кафе, с ароматна цигара... Като не се олежава в парфюмени чаршафи, ами се поти старателно връз гимнастическите уреди... **Държейки се като чиста, промита отвсякъде силиконова статуя, той е истинският герой на нашето време и спасява най-**

ценното! Направи ли тези героически стъпки, той няма да бъде наказан – няма да боледува, няма да бъде грозен, няма да бъде глупав... Няма да бъде наказан – ще бъде награден: ще умре на сто години, при това напълно здрав, млад и красив. Цялата тази стройно подредена вълшебна история не се е породила сама – тя има своите създатели, тя има своите платци. Но най-интересното е, че от „малолетните“ възрастни се иска да вярват в още едно важно нещо: тези платци и тези създатели се изживяват (или даже СА) като благодетели на дечурлигата: всичко това е за тяхно добро, ще живеят дълго и щастливо! Е, а покрай другото дълго ще бъдат работоспособни и ще блъскат чисти и силни дълги години, **ще получават своето добро заплащане, за да го превръщат в безсолна каша, безопасен секс и билкови чайове.**

И накрая – ще трябва да си припомним, че в последните 20-30 години се наблюдава ново засилване на всякакъв вид фанатизъм. Става все по-модерно да си ФАНАТИЧЕН привърженик на нещо, на някаква теза, на някаква практика. Да се кълнеш в едно, да не приемаш останалите варианти. Още по-лесно това става, когато си се привързал към възгледи, които се аргументират с научни и псевдонаучни аргументи. Може да се проследи как кофеинът и никотинът се превръщат в масовото съзнание ту в полезни, ту във вредни агенти. Допреди 50 години например кафето и какаото бяха строго забранени на бъбречно болните, днес им ги препоръчват като твърде полезни за функциите на бъбрека... И тъй нататък. Примерите са много – цигарата помага срещу задух, после – не пушете, ако имате задух. После отново обратното: при задух пушете едни специални цигари Това не е най-същественото, макар да влияе силно върху обикновения читател на псевдонаучни текстове в лайфстайл списанията. По-важното е това, че моделите на поведение все повече се влияят от т. нар. „експертни оценки“ – щом нещо се посочва за добро от човек в бяла престилка и с епруветка в ръката, значи то е много добро.

Ето така се стигна до низвергването на едни тъй приятни и ободрителни произведения на човешката грижа за себе си (а по-късно и на хранително-вкусовата промишленост) като кафето и цигарата. Най-същественото в този спектакъл за мен е, че именно хранително-вкусовата промишленост обаче ни най-малко не се е отказала от производството и разпространението на тези тъй приятни и ободрителни произведения на човешката грижа за себе си. Напротив – тя продължава да ги произ-

вежда, хората продължават да ги купуват. А в същото време пропагандната машина на засрамването работи.

Машината на засрамването работи не за да не пием кафе и да не пушим цигара, а за да се тревожим от това, за да обвиняваме себе си за всяко здравословно неблагополучие, за да бъдем колебаещи се в своята собствена автономност и в своята собствена ценност възрастни деца. „Джобните възрастни“ – бе написал преди време един умен французин.

Бойка Бъчварова е работила в Научната лаборатория по приложна, математическа и социолингвистика в ИЧС. Сега работи в Нов български университет, по-точно в Центъра за оценяване (1998/9-2004/5) и в Югоизточноевропейския център за семиотични изследвания (от 2004/5). Любопитна за психолингвистика, антропология, социосемиотика и лингвистика. Общуването като единствена цел на всяка (речева) изява е патосът на нейното преподаване.

Коментари (13)

- 29-09-2013|**Карамихова** – Браво, Бойче! Блестяща, както винаги!

- 29-09-2013|**В. Друмев**

„Защо не съм поет като Пишурката, та да възпея на баба си хурката“ пита Христо Ботев слово-слагателя Кръстю Пишурка.

Защо един очевидно мислещ човек като Б. Бъчварова съсипва дървесината на вековен дъб, та да направи малка пирографирана сувенирна бъчвичка, питам аз.

Отговорът, драги читателю на ЛП, можеш да намериш в талаша.

- 29-09-2013|**Майя Маркова** – Не пропушвайте, деца!

Аз мисля, че всеки се разпорежда с живота си както намери за добре. Затова нямам нищо против някой да докара коремната си обиколка до два метра, а диабетици да обират с лъжици соса от баклавата. Но цигарата е различна. Според авторката е „приятна“. Може би е приятна за този, който я пуши (макар че приятелите ми пушачи казват друго). Но за околните, без да споменаваме здравните последици, цигарата е отравителна.

Когато бях млада, пушенето беше разрешено във всички помещения на всички заведения в България, климатичните бяха теоретично понятие, а прозорците при студено време не се отваряха, защото отоплението бе пускано колкото да не умре. Как, мислите, минаха всичките ми малки „делнични празници“ в месеците, съдържащи „р“? В отровно опушени заведения, където въздухът можеше да се реже с нож. Извинявайте, но мисля, че далеч по-добрият вариант е пушачът да се напъди навън и да му капе във врата.

А основната разлика между възрастни и деца за мен винаги е била, че възрастните работят. (За да съм справедлива – работата все пак се споменава в горния текст, в отрицателен смисъл, разбира се.)

- 29-09-2013|**Петър Стефанов** – Кафе+цигара=митология

Кафето и цигарите са се появили по различно време и въобще не е задължително да вървят заедно. По света едни обичат някои ястия със сол, други със захар! Най-добрата гарнитура за всяка храна и напитка е чистия въздух.

- 29-09-2013|**Златко**

Във Фейсбук се получи нелоша размяна на мнения, най-вече благодарение на две силно интелигентни дами...

Цитат:

Boyana Lambert Велик текст, благодаря за него!

Вчера в 14:15 · Харесвам · 1

Veronika Blagoeva · 8 общи приятели

Всеки намира мотивация за зависимостите си.

Вчера в 14:43 · Харесвам

Boyana Lambert Както и за отказа си да мисли
преди 23 часа · Харесвам

Елена Семерджиева Значи аз съм нещо като здравословен хедонист(ър) – хем съм отказала цигарите, хем се наслаждавам на макс на живота... почитаема Бояна, как мислите, дали пък не съм отказала да мисля междувременно

преди 20 часа · Харесвам · 1

Yordan Mladenov · 2 общи приятели

Не съм чел статията. Ама по добре е да не се мисли. Аз съм отказал кафето, цигарите не съм ги почвал и мисля да не мисля

преди 10 часа · Харесвам

Boyana Lambert Елена, не сте ме разбрала. За мен текстът се отнася не до цигарите или други вредности, а до това, особено втората част на изречението. „Машината на засрамването работи не за да не пием кафе и да не пушим цигара, а за да се тревожим от това, за да обвиняваме себе си за всяко здравословно неблагополучие, за да бъдем колебаещи се в своята собствена автономност и в своята собствена ценност възрастни деца. „Джобните възрастни“. *Затова приемам, че текстът призовава да се мисли, не да се пуши. Но това е моята гледна точка.*

преди 9 часа · Харесвам · 2

Елена Семерджиева Съгласна съм, най-вече трябва да се мисли. „Машината на засрамването“ спокойно работи и от другата страна, в това е проблема. Защото разделението на „здравословници“ и „хедонистъри“ предполага мъка и награда и за едните, и за другите, зависи от гледната точка! Или едните са лошите и неправилните, или другите. Срещу това протестирам. И напълно съм съгласна с твърдението – „Колкото и много хора да казват, че са напълно убедени в това или онова, те рядко си дават сметка на каква мощна, високобюджетна и абсолютно императивна пропаганда са подложени“. *Дали пропагандата е от страна на фармацевтичните гиганти или на тютюневата индустрия... няма голямо значение, ако се поддаваш.*

преди 7 часа · Харесвам · 1

Zlatko Enev Благодаря ви, мили дами. Рядко съдържателна дискусия се получи.

преди 2 часа чрез мобилния · Редактирано · Харесвам · 1

- 29-09-2013|**Бойка бъчварова** – Две думи от авторката – не коментари. И едно уточни

1. Не пуша. Нищо не пуша.
2. Не обсъждам ползите и вредите от веществата, които влизат в организма чрез цигарите и/или кафетата.
3. Пиша за НЕЩО съвсем друго.

- 29-09-2013|**Гост**

Няма никаква нужда – нито биохимична, нито социална, нито „ритуална“ кафето да се придружава на всяка цена от цигара! Двете удоволствия не са свързани по дифолт. Да ме извинява авторът, но това погоре са си евтини философствания на зависим от цигарите човек, който не иска да си признае някои неприятни истини за собствената си слабост. Човек може да пие кафе, може и да не пие, но пушачът, именно защото е зависим, винаги и навсякъде ще намери начин да си вземе дозата цигарен дим и никотин. Последният, според медицината открай време е бил и си остава вид дрога. Не виждам повод за гордост в това да приемаш дрога! Но пък има достатъчно основания да се замислиш, че не си свободен и че има цяла индустрия, създадена специално да печели за сметка на твоята несвобода и здраве...

Пък, ако се и засрамиш наистина и ти докривее, че хората те гледат с недобро око, като се тровиш – току виж, си се освободил от наркоманията си и тогава ще може спокойно да си пиеш кафето, чая, бирата или каквото там... да си общуваш и да „ритуализираш“ на воля като останалите!

- 29-09-2013|**Борислав Георгиев** – Без заглавие

Тоталната инфантилизация на културата по света и у нас е тема, достойна за т. нар. „голям докторат“ или за професура. Досега бях само слушал Бойкините разсъждения по този въпрос и много се зарадвах, когато най-сетне ги и прочетох. Очаквам и книга по въпроса: знаей, че е в главата на Бойка – остава само да я пресъздаде в писмен текст.

- 30-09-2013|**Историк**

Ако наистина, както твърди авторката, основното в комбинацията „кафенце с цигарка“ било нуждата да „говорим, говорим, говорим“, то може би трябва да се запитаме: а какво ни пречи да си говорим, без не-

пременно да съпровождаме говоренето (което наистина е важна човешка обществена дейност) с някакви странични и не толкова важни дейности (цигара, кафе, друго питие)?

Май нещо като отговор на този въпрос ни дава нарастващата популярност на „социалните мрежи“ (напр. Фейсбук) – все повече хората си правят това „говорим, говорим, говорим“ именно там. Там, където можеш да си говориш с някого и без непременно да дишаш от дима на цигарата му...

• 08-10-2013|svetoslav terziiski

Хората, както знаем, са известни с една неочаквана за загладеният им вид кръвожадност. Не се знае дали е от шимпанзетата или пък обратното- еволюцията е развила същата тая кръвожадност. Зер- първенство в планетарното състезание между видовете без свирепост не се печели. Така де, на всеки е ясно, че съвременния човек има нужда от пиене на прясна кръв също така както далечните си братовчеди. Не случайно дори мухозолът ни предлага да станем убийци, верно, на само на мухи.

От друга страна обаче Хегел или Кант (много ги бъркам тия двамата) е казал (май че): “две неща няма да спрат да ме учудват-космическия ред и моралът, записан в сърцето ми“

От това аз си вадя заключение, че човек е морален кръвожадник и когато пие кръв той или трябва да се срамува или да я пие в името на доброто.

Нищо ново не казах, нали.

Организаторите на клади с вещици, разкъсване с коне и други атракциони са ги знаели тия неща от едно време.

Авторката е права, че полека излизаме от епохата, хубавата епоха, на демократичната цивилизация и неусетно навлизаме в ново време с много простаци околоръст, много лоши хора, дето плачат за бой. Тесно време.

И кръвожадността иска да се напие, надига се. Естествено започва и процеса на нарочване на врага. Като ще ставаме убийци трябва да знаем кого ще убиваме, за да имаме време хубаво да го намразим преди това. Както се казва на модерен език-да го демонизираме. Той може да е молец, терорист, глобален затоплител или оксидант. А може и да е недъгав- дебел, пушач или човек без дезодорант. И ние или ще го научим да не прави повече така или с кеф ще го убием.

И казвам- оставете хората на мира, нека пафкат, нека лежат под сенките преяли и да се чешат по шкембетата. Насирането също не е грях, ако не е в чужди гащи.

Ето това мисля с половината си глава. А с другата половина мисля, че границата между човек и човек е условна. Та нали сме една мислеща материя. Когато пушиш ти-одимяваш и мен. Когато нараняваш свойто тяло, нараняваш общото човешко тяло, а също и мен. Като те гледам насран ме е срам мен(защо ли глаголът е възвратен). Както обработвам предметите, за да създам нов човешки свят, както се грижа за нещата и съществата така ще сритам и тебе и ще ходиш да пушиш навън. Аз тук правя нов свят по свой образ и подобие, длъжен съм, човек съм.

Хм, кой е крив и кой е прав-кажете вие.

- 13-10-2013|**д-р златка стаматова**

Колко много засукани думи и претенциозни фрази, за да се каже нещо толкова посредствено и бих казала нахално. Не е ли достатъчно замърсена планетата ни, не е ли достатъчно отровен вече въздухът ни та да трябва с умиление да толерираме един порок, който трови не само този, който го практикува, но и всички останали невинни непущачи? Пушенето не е само твоя работа, драга Еди Коя си, щом тровиш Моя въздух и съсипваш Моето здраве! В този смисъл смятам, че пушачите вредят на хората и дори, когато пият кафето си с цигара в дома си! Та нали въздухът на нашата земя е един за всички? И в него се влива и твоят отровен дим където и да го произвеждаш? Аз съм бивш пушач и те уверявам, че откакто спрях да пуша удоволствията в живота ми не намаляха, но затова пък съвестта ми е по-спокойна. Да ти е сладко!

- 14-10-2013|**Ясен – Who wants to live forever?**

Китайският император Чин бил вманиачен на тема безкраен живот. Обикалял необятната си империя с надеждата да намери еликсир на безсмъртието. Умрял внезапно по време на експедиция в търсене на тайствен остров където, според легендата, безсмъртието било постигнато.

Много народи (българският не е сред тях) имат култ към младостта и стремежът към дълъг живот е естествен за тях. Средната продължителност на живота в Скандинавия и САЩ надхвърля значително тази

в бившия соцлагер и Африка. За любопитните една много готина интерактивна карта:

<http://www.worldlifeexpectancy.com>

Според мен – това което авторката смята за орагнизиран натиск с цел инфантилизиране (т. е по-лесен контрол?) е може би по-скоро ефект от същия този стремеж към дълъг живот на всяка цена (стремеж – в крайна сметка – към безсмъртие?)

От там и идеята, че ако не пушиш и не пиеш и не ядеш гадости ще живееш по-дълго, а защо не – вечно!

И така – тук съм съгласен с Бойка Бъчварова – човечеството на някои места (САЩ например) стига до крайности. Също така е вярно, че много хора предпочитат друг да взима решенията относно тяхното собствено здраве.

Но нима една от общоприетие задачи на правителствата (в най-общ смисъл) не е да се грижи за опазване здравето и живота на гражданите? И това включва не само залавяне на крадци на вещи но и превенция на здравословни проблеми. Друг е въпросът, че в България правителството не се занимава по принцип с опазването на каквото и да било освен собственото си благополучие и може би затова сме скептични към всякакви техни инициативи – дори когато, както е в случая с пушенето, според мен са прави.

Когато всичко е подредено и чисто като в Дания – непушенето на обществени места изведнъж престава да бъде философски проблем...

В Китай почти няма хора с побелели коси. Мислех, че е някаква генетична особеност. Оказва се, че всички се боядисват – за да изглеждат по-млади. Разгледайте снимки на Политбюро на ККП – над 70 годишни мъже с гарваново-черни коси. Боядисват се, защото хората тук смятат, че човек с посребрени коси е твърде стар за да взима правилни решения (?) Театър, но всички се вживяват в пиесата.

Мисълта ми беше, че може би няма осъзната конспирация с цел вдетиняване на населението посредством забрана на пушенето, а става дума за същата тази „пуста“ вечна младост.

Но България е специален случай. Всъщност Блуканите като цяло – безкрайното пиене и дърдорене на кафенце с цигарка не е българско изобретение – всяко кафене в Гърция го доказва. В Турция забраниха пушенето в кафенетата много отдавна)

Who wants to live forever?

Forever is our today.

–пееше Фреди Мъркюри преди да умре на 45.

• 17-10-2013|**Седим и си мислим**

Най-много ми хареса това, но изразено по-кратко, което и аз съм си мислил: „Е, добре, ще умреш, ама за разлика от кого?“

Некои субражения.

Субражение първо. Мисля, че непушачите, които безспорно имат право да искат да не бъдат одимявани, за което има много начини, се изиявяват в живота главно с това да бъдат непушачи. Тогава им идва социалната сила, защото никой не може да отрече, че пушенето е вредно. Тогава се настървяват и започват да викат. Стигат до такива абсурди, че обсебват и планетата, като докторката по-горе, че ѝ я одимявали. Това си е чиста лудост, според мен. Защо непушачите не са главна движеща сила за инициативи като строене на железопътни линии, бране на чушки или чукане на камъни? Защото изисква усилие, а да си непушаш е съвсем лесно и безплатно. На търтейщина на чужд гръб ми намирисва тази работа, ако се проследи общата логика.

Субражение второ. Ако махнем лудите, като докторката и една баба, дето искала и на съседите да забрани да пушат, че димът прониквал и през бетона и ѝ пречел да бъде млада, умна, свежа и красива, има много начини за разделяне на пушачите и непушачите. Но непушачите се натрапват и в компаниите на пушачите, защото, известно е, където е разкрепостяването, нехаенето за собственото величие, непукизмът пред съдбата, там са и интересните хора. А какво могат да си говорят едни не просто непушещи, а фанатични непушачи? Че са непушачи, което омръзва, и те търсят пикантерията. Е не може пикантерията да бъде завладяна с една празна добродетел, която съществува сама за себе си.

Субражение трето. Не съм чул някой да препуши и да тръгне да убива и да изнасилва. А за много препили съм чувал. Значи социално пиенето е по-вредно от пушенето. Ама не е и съвсем така, защото ако не тръгнеш да убиваш и да изнасилваш, има и други хубави съчетания, например алкохол със секс. А още по-хубаво е алкохол, цигара, секс и блус. Може и поотделно, но нещо се губи. Е, ако можеш да се напиш после и не си на работа утре.

И субражение четвърто. Алкохолът е не по-малко неприятен за околните. Например когато някой пие, може и повечко да изпие. Но когато работи, човек наблизко, изпил една бира дори, му воня ужасно, защото не пие. Ами пияният, който овонява трамвая? Че може и да го изпонаповръща, докато пушачът може най-много да си изпусне фаса, който е прибрал, за да го изхвърли където има кошче. Е?

С две думи, разглеждам фанатичните непущачи като досадни морализатори, които не могат нищо друго. Следователно, ненужни на обществото, освен десетина, за манекени, които да показват какво е да си най-здрав, най-свеж, най-бодър, най-силен, най-млад и ней умен. Май с последното се изсилих. Но другите може. Докато остаряят. Ако. Понеже може да ги бутне кола или да им падне саксия на главата, и да не сколасат.

Октомври 2013

Национализъм и агресия

Автори: Лиа Грийнфелд и Даниел Широ

Понятието „национализъм“ в неговия неутрален, общ смисъл, касае онзи набор от идеи и чувства, които оформят концептуалната рамка на националната идентичност. Националната идентичност е само една сред много – понякога едновременно съществуващи и припокриващи се – идентичности: професионални, религиозни, племенни, езикови, териториални, класови, полови и други. Но в модерния свят националната идентичност съставлява онова, което може да бъде наречено „фундаменталната идентичност“; тоест идентичността, за която се смята, че дефинира самата същност на индивида. Останалите му идентичности може би също я модифицират, но само леко, а в резултат на това тези други идентичности се считат за вторични. Днешната световна общност е общност от „нации“; модерните общества са „нации“ по определение, а онези общества, които не виждат себе си като нации, се считат за (все още) не модерни. В много случаи лоялността към „нацията“ лежи в основата на социалната солидарност и представлява най-силния мотив, стоящ зад политическата мобилизация. Всички съвременни „нации“ са произлезли от общности, които преди това са притежавали съвсем други идентичности. Първата нация е била Англия, и тя е станала такава през шестнадесети век. Съединените американски щати, Франция и Русия определят себе си като такива през осемнадесети век. Повечето останали ги последват през деветнадесети и двадесети век.¹

Особеностите на национализма – това което го различава от другите видове идентичност – произлизат от факта, че източникът на иден-

1 Теоретичната дискусия, която следва по-нататък, и по-конкретно частите, посветени на Англия, Русия и Германия се основават на аргументи, разработени в книгата на Лиа Грийнфелд *Национализъм: Пет различни пътища към модерността* (Cambridge: Harvard University Press, 1992). Втората част от статията, включваща анализите на останалите случаи, се основава на аргументи, развити по-подробно от Даниел Широ в книгата *Modern Tyrants: The Power and Prevalence of Evil in Our Age* (New York: The Free Press, 1993).

тичността в този случай е локализиран в един „народ“, който се разглежда като носител на суверенността, централен обект на лоялност и основа на колективната солидарност. „Народът“ е масата от едно население, чиито граници и естество са определени по различни начини, но който обикновено се разглежда като по-голям от конкретната общност и винаги като фундаментално хомогенен и само повърхностно разделен по линиите на статус, класа, местоположение или (в редки случаи) етничност. Спецификата е концептуална. Единственото основание на национализма в най-общ смисъл, единственият фактор, тоест, без който не е възможен никакъв национализъм, е присъствието на определена идея. Идеята, лежаща в основата на национализма и онази за „нацията“.

По времето, в което думата „нация“ придобива модерното си значение и се превръща в синоним за „народ“, тя е означавала „елит“ и по-точно „елит на представителите на политическата и културна власт“.¹ Именно в този смисъл тя се прилага в ранния шестнадесети век към народа на Англия.² Приравняването на двете понятия – „народ“ и „нация“ – обозначава една концептуална еволюция. И това е така защото общото значение на думата „народ“ преди нейната национализация (така да се каже) е населението на определен регион. По-специално това значение се прилага към по-долните класи и най-често е използвано в смисъл на „простолюдие“ или „папlach“. Предефинирането на „народ“ като „нация“, следователно символично издига населението до позицията на елит. Това символично издигане едновременно и отразява, и подсилва, една огромна промяна в отношението, защото чрез нея членовете на обществото започват да се идентифицират доброволно с една група, от която в по-ранно време немалко от тях биха желали единствено да се разграничат.

Семантичните революции не се случват в ефирния свят на идеите, нито пък изцяло и само в мисълта. Те се случват в обществото и често са предшествани от промени в структурните условия. Понятието за „нация“ като „елит“ е резултат от дълга поредица трансформации, в които се комбинират структурни и семантически елементи. При всяка фаза от този процес, понятието (значението на думата), което идва с определен семантически багаж, произлиза от използване, ограничено от няколко структурни ограничения. Доминантното значение на думата по

1 Guido Zematto, „Nation: The history of a world,“ *Review of Politics* 6 (1944): 351-366.

2 Greenfeld, „God's firstborn: England,“ in *Nationalism*, 27-87; and „The Emergence of nationalism in England and France,“ *Research in Political Sociology* 5 (1991): 333-370.

всяко конкретно време касае при новите обстоятелства само определен аспект от онова, на което е отговаряло.

Понятието „нация“, в смисъл на „елит“, се развива в средата на средновековните църковни съвети, чиито отделни крила, наричани „нации“, са представлявали политическата и културна власт – все повече и повече интерпретирана като суверенитет – на различните църковни и светски управленчески единици. Такова понятие би могло да се приложи към народа на Англия само ако би отговаряло на някакво определено качество на този народ. Това означава, че народът на Англия е трябвало по някакъв начин да се подвизава като елит, преди към него да се приложи понятието „нация“, и вече не би могъл да бъде разглеждан просто като „тълпа“. Тази промяна на статуса предполага дълбока промяна в структурните условия на английското общество. По-точно, както ще обясня след малко, тази промяна се изразява в това, че немалък брой индивиди, издигнали се от „народа“ и произлизащи от него, се оказват в състояние да упражняват върховна власт. Идеята за „нацията“ признава и рационализира този опит. Индивидите от „народа“ могат да упражняват власт, защото „народът“ е суверенен. Един суверенен народ не е тълпа, а елит, „нация“. А „нацията“, на свой ред, започва да означава „суверенен народ“.

Тази семантична трансформация, която се случва в Англия поради структурната трансформация, която предизвиква предефинирането на „народа“ като елит, указва появата на първата нация в света, в смисъла, в който думата се разбира днес, и поставя началото на ерата на национализма. Но процесът не спира до тук.

Постепенно, докато думата „нация“ (в нейното по онова време доминантно значение като елит), е прилагана към населението на Англия, тя започва да бъде познавателно обвързвана със съществуващите обозначения на населението на дадена страна (политически, териториални и етнически). Когато по-късно думата започва да се прилага към други населения и страни, тя се прилага в смисъла „суверенен народ“, който е придобила в Англия, а не само защото (или може би дори не защото) тези населения са се държали като елити, а защото всички те са имали някакви политически, териториални или етнически качества, разграничаващи ги от останалите. В резултат на това думата „нация“ променя значението си отново, като вече започва да означава „неповторим (специфичен) суверенен народ“. Новото разбиране за нация в повечето случаи затъмнява онова, което го е предшествовало непосредствено, но, което

е много важно, това не се случва навсякъде. Поради устойчивостта и, на определени места, развитието и разширението на структурните условия, причинили еволюцията на първоначалната идея за нация, двете понятия сега започват да съществуват редом.

Понятието „нация“, приложено и към двете, прикрива важни различия. Появата на по-скорошното понятие обозначава дълбока трансформация в естеството на национализма, като двете разбирания под едно и също име отразяват две радикално различни форми на явлението (което означава както две радикално различни форми на национална идентичност, така и два радикално различни вида национални общности – нации). Двете разклонения на национализма са очевидно свързани едно с друго по важен начин, но се основават на различни ценности и се развиват по различни причини. Освен това те дават ход на различни видове социално поведение, култура и политически институции, често концептуализирани като изразения на несходни „национални характери“.

Оригиналната – английска – идея за нацията е индивидуалистична: суверенитетът на народа е следствие от реалния суверенитет на индивидите. Именно поради това, че действително упражняват суверенитет, тези индивиди (от народа) съставляват „нация“. Суверенитетът на народа в случаите при по-късните форми на национализъм, напротив, е следствие от уникалността на народа, от самия факт, че той се различава от всички останали, понеже това е значението на нацията, а нацията, по дефиниция, вече е суверенна. Националният принцип в тези случаи е колективистки, той отразява колективното съществуване. Колективистките идеологии са имплицитно авторитарни, понеже, когато на общността се гледа от гледна точка на неделимостта, тя клони към приемане характера на колективен индивид с единна воля, а все някой трябва да бъде негов тълкувател. Материализацията на общността въвежда (или запазва) фундаменталното неравенство между онези нейни малцина членове, които са компетентни да интерпретират колективната воля, от една страна, и мнозината, които не притежават такива квалификации; избраните малцина диктуват на масите кой трябва да се подчинява.

На базата на тези разграничения е възможно да се класифицират основните видове национализъм като индивидуалистично-либертариански и колективистки-авторитарни такива. Освен това национализмът може да бъде разграничаван и според критерия на членството в националната общност, който може да бъде или „граждански“ (тоест,

идентичен с гражданството), или „етнически“. В първия случай националността е поне по принцип нещо отворено и избираемо, тя може, а понякога и трябва да бъде постигната; във втория случай тя се счита за нещо вътрешно присъщо: човек не може нито да я постигне, ако не я притежава, нито пък да я промени, ако вече я има. В този случай тя няма нищо общо с индивидуалната воля, а представлява един вид генетическа характеристика. Тук трябва да се подчертае, че етническата хомогенност на дадено население (независимо дали езикова, расова или друга), дори и когато е разглеждана като характеристика на нацията, не води непременно до етнически национализъм. Например Франция, която се възприема като етнически хомогенна, е гражданска нация. Видът национализъм, като национализъм изобщо, е резултат от определена културна конструкция; той отразява изборите, направени от неговите архитекти, а не някаква „обективна реалност“ от какъвто и да било вид. Исторически, първият новопоявил се национализъм, английският, принадлежи към индивидуалистическия и граждански вид. Вторият – един смесен вид, появил се във Франция – е граждански и колективистки. Третият вид, който се появява, вече се състои от колективистки и етнически национализми. Те са представявани първо от Русия, а после от Германия. На този вид национализъм ще бъде писано да се превърне в най-често имитирания през късния деветнадесети и двадесети век.

Трябва да се има пред вид, разбира се, че това са категории, които служат единствено за изчистването на някои характерни тенденции вътре в различните, специфични национализми. Те трябва да се разглеждат като модели, които могат да служат като приближения, но никога не могат да бъдат реализирани напълно. Самите композиции на съществуващите комбинации варират достатъчно силно, за да оправдават класификацията им в съответствие с тези аналитически полезни линии.

За да се разбере как всеки даден национализъм е придобил специфичната си форма и защо той принадлежи към един или друг тип, трябва да се анализира неговото появяване. Процесите на формация на двата основни вида национализми, споменати по-горе, гражданско-индивидуалисткия и етно-колективисткия, са различни, поради различната важност и въздействие на различни фактори в тях, макар че самите фактори могат да бъдат разграничени вътре в появата на всеки на-

ционализъм.¹ Тези фактори се разделят, по принцип, на три категории: структурни, културни и психологически, но специфичното естество на всеки от тях варира.

Приемането на националната идентичност във всеки отделен случай (независимо дали в резултат от създаване, както е в Англия, или привнасяне, както в останалите страни) е реакция на една фундаментално сходна структурна ситуация. Тя се появява, защото една влиятелна група (или групи) е недоволна от традиционната си идентичност, поради дълбоко несъответствие между дефиницията на социалния ред, такава каквато тя е изразявана, и опита на самите участници. Това несъответствие може да бъде резултат от възходяща или низходяща мобилност на цели обществени слоеве, от смесването и объркването (conflation) на социални роли (които може да включват противоположни очаквания от едни и същи лица), или от появата на нови роли, които не се вписват в съществуващите категории. Каквато и да е причината за кризата на идентичността, нейното структурно проявление е едно и също при всички случаи: „аномия“². Това може да обхваща (макар и не задължително) и ситуацията в обществото като цяло; тя обаче засяга, при това директно, съответните действащи лица. Понеже тези действащи лица са различни в различните случаи, аномията се изразява и преживява по различни начини. Много често тя придобива формата на неустойчивост на социалния статус, която, в зависимост от естеството си, може да бъде съпроводжана от дълбоко чувство за несигурност и страх.

Особеността на промяната и нейните въздействия върху действащите лица при всеки от случаите влияят дълбоко върху характера на съответния национализъм. Идеите, лежащи в основата на националността, са оформяни и модифицирани в съответствие със ситуационните ограничения върху действащите лица, както и аспирациите, фрустрациите и интересите, които тези ограничения пораждат.

Всичко това често включва нова интерпретация на тези идеи от гледната точка на вече съществуващи традиции, които са съществували

1 По липса на място тук не се разглежда случая с колективистко-гражданския национализъм, модел на който е Франция. Това е смесен вид, който е от по-малка теоретична важност в сравнение с другите два. За подробно разглеждане на френския случай, виж "The three identities of France," Greenfeld, *Nationalism*, 89-188.

2 Аномия: липса на вътрешна организация или на закони и правила в група от хора. Бел. пр.

редом с доминантната система от идеи, в която сега вече отхвърляната традиционна идентичност е потопена (imbedded), както и елементи от тази система от идеи, които не биват отхвърляни. Една такава подновена интерпретация предполага включване на пред-национални начини на мислене вътре в пораждащото се национално съзнание, които след това биват продължени и подсилени.

Ефектите от тези структурни и културни въздействия често се комбинират с онези на един определен психологически фактор, който едновременно налага подновена интерпретация на привнесени отвън идеи, а заедно с това определя и направлението на интерпретацията: става дума за така наречения *ресантиман*. Това е понятие, въведено от Ницше¹, а по-късно дефинирано и развито от Макс Шелер,² *ресантиманът* обозначава психологическото състояние, получаващо се в резултат на потиснати чувства на завист и омраза (екзистенциална завист) и невъзможността те да бъдат реално изживени (act out), което в много случаи води до „преоценка на ценностите“. Социологическата основа на *ресантимана* – или структурните условия, които са необходими за достигането до това психологическо състояние – са две. Първото (структурната основа на самата завист) е фундаменталната сравнимост между субекта и обекта на завистта, или по-скоро увереността от страна на субекта във фундаменталното равенство между тях, което ги прави принципно взаимно заменими. Второто условие е реално неравенство (възприемано като не-фундаментално) с такива измерения, че то на практика изключва практическото постигане на теоретично съществуващото равенство. Присъствието на тези условия прави дадена ситуация предразположена към *ресантиман*, независимо от темпераментите и психологическите склонности на индивидите, съставляващи съответното население. *Ресантиманът* може да бъде вдъхнат от ситуации вътре в общността, която трябва да бъде дефинирана като нация или от позицията на тази общност в сравнение с други общности. Най-често двете неща се припокриват. Незадоволителната вътрешна ситуация се интерпретира като резултат от чуждо влияние, а външната, друга общност, се превръща в главен обект на *ресантиман*. *Ресантиманът*, изпитван от групи, привнасящи идеята за нацията и артикулиращи националното съзнание на

1 Friedrich Nietzsche, *Genealogy of Morals*, 1887, in *The Philosophy of Nietzsche* (New York: The Modern Library, 1927), 617-809.

2 Max Scheler, *Ressentiment* (Glencoe: The Free Press, 1961 (1912)).

съответните си общества, обикновено води до избор, измежду собствените си местни традиции, на елементи, враждебни към оригиналния национален принцип, както и към съзнателното им подхранване. В определени случаи, особено в Русия, където местните културни ресурси са очевидно недостатъчни, *ресантиманът* е единственият най-важен фактор при определянето на специфичните условия, при които се определя националната идентичност.¹ Навсякъде, където е налице, той насърчава партикуларистка гордост и ксенофобия, като предоставя емоционална храна за пораздащите се национални чувства и ги поддържа, когато те започнат да отслабват.

Разглеждани аналитично, трите класа променливи (структурни, културни и психологически) могат да бъдат разбирани също и като фази от формирането на национализмите, като структурните са основната фаза, към която по-късно се прибавят културните и психологическите. Характерът на първия вид национализъм (индивидуалистичен и граждански), както и на първия национализъм в историята (английският) е по същество определян от структурни фактори, докато културните такива (елементите на местните традиции) му влияят сравнително малко, а психологическите (*ресантиманът*) нямат буквално никакво въздействие. Вторият исторически вид (френският – колективистки и граждански – който тук не се разглежда) носи отпечатъка на структурни и културни променливи в приблизително еднаква степен. Едва при исторически третия вид национализъм (колективистки и етнически), психологическият фактор, *ресантиманът*, започва да играе решаваща формираща роля.

Различната предразположеност на национализмите към агресивно поведение

Във всички случаи, в които човек се опитва да прави обобщения относно отношението между национализма и други феномени, трябва да се вземат пред вид фундаменталните различия между видовете национализми, понеже характерът на отношенията варира в съответствие с тези различия. Сред различията, прикривани от безразборното използване на понятията „нация“ и „национализъм“ са и различните

1 Greenfeld, „The Scythian Rome: Russia,“ *Nationalism*, 189-274; „The formation of the Russian national identity: The role of status insecurity and resentment,“ *Comparative Studies in Society and History* 32/3 (July 1990): 549-591.

склонности на отделните нации да бъдат въвличани в агресивни военни действия, както и различната вероятност за бруталност при третирането на противниковите населения (особено техните мирни части), при участието във война.

Горният анализ на естеството на двата фундаментални вида национализми (индивидуалистски и граждански срещу колективистки и етнически), както и процесът на тяхната поява, би трябвало да накарат наблюдателя да очаква от тях различно поведение и в двете отношения. Тези очаквания могат да бъдат обобщени в два набора от твърдения:

1) Колективистките национализми би трябвало да бъдат по-склонни към участие в агресивни военни действия, отколкото са индивидуалистките, по няколко причини. Индивидуалистките национализми по принцип не са партикуларистки¹, защото се основават на универсалисткия принцип за моралното върховенство на индивидуалното. Това се отнася до всеки индивид, независимо от това дали той или тя принадлежи или не, към националната общност, и в резултат от това разделителната линия между „нас“ и „тях“ често е размита. Собствената нация не се възприема като някакво одушевено същество, което може да подхранва недоволства, нито пък другите нации се разглеждат като индивиди, хранещи злостни намерения и способни да причиняват обиди. Виновниците и жертвите във всеки конфликт са определяни конкретно, а симпатиите и антипатиите се променят в зависимост от конкретния проблем и гледна точка. Нещо повече, индивидуалистките национализми са по дефиниция плурализми, което означава, че във всеки момент във времето съществува множество от мнения по отношение на това какво точно е добро за нацията. По тази причина при индивидуалистките нации е сравнително трудно да се постигне консенсуса, необходим за мобилизация на населението с цел война; това е особено трудно в случая с агресивна война, когато националното население не изпитва никаква конкретна заплаха от страна на евентуалния враг.

Колективистките национализми, напротив, са форми на партикуларизъм, независимо дали възприемани от гледна точка на геополитически, културни (в смисъл на придобита култура) или предполагаемо вътрешно присъщи „етнически“ понятия. Разделителната линия между

1 Партикуларистки: такива, които се придържат към избирателно отношение към дадена класа, религия, етнос и пр. С други думи такива, които изключват различните от себе си от разглеждането. Бел. пр.

„нас“ и „тях“ е сравнително ясна, а нацията е по същество едно сравнително единомислещо, а не толкова размислещо, плуралистично общество. И двете тези качества улесняват мобилизацията, и двете имат отношение към една от характеристиките на процеса на поява на колективистките национализми.

За разлика от индивидуалистките национализми, които са определяни от възходящи, успешни и уверени в себе си групи, както това се случва в Англия (а по-късно и в Съединените щати), често с широка социална база, колективистките национализми са определяни от малки елитни групи. Тези елити се опитват да защитават застрашения си статус (както се случва с дребното дворянство в Румъния през деветнадесети век, или по-късно със сунитските араби в Ирак от 1920-те години), или са разочаровани в опитите си да го подобрят (както е при малката, образована средна класа в Германия от осемнадесети век). Такива страхуващи се за статуса си елити определят общността си – сферата на своето потенциално влияние и членство/водачество, която може да бъде политическа, езикова, религиозна, расова или каква ли не – като „нация“, и са склонни да представят собствените си недоволства като недоволства на нацията, а самите себе си – като представляващи нацията. За да получат солидарността на останалата, по-голяма част от населението, съставена от различни групи, те са склонни (макар и не винаги) да обясняват неуспехите си не чрез действащи вътре в нацията лица (която в резултат на това биха отчуждили от себе си), а чрез външни такива. Ако пък обвиняват вътрешни действащи лица, те ги определят като агенти, действащи в полза на или заедно с нечий враждебни чужди сили. По такъв начин, от тяхна перспектива, нацията се оказва, още от самото начало, обединена от обща омраза.

2) Колективисткият национализъм, който е също и етнически, е по-проводим за неща като бруталност по отношение на враждебни населения по време на война, отколкото е гражданският национализъм. Това е така, защото гражданският национализъм, дори и когато е партикуларистки, все още гледа на човечеството като на една цяла, по същество хомогенна единица. Чужденците не са съ-народници, но те все още са съ-хора и, с малко усилие от тяхна страна – така се допуска – биха могли да се превърнат и в сънародници. При етническите национализми, напротив, разделителната линия между „нас“ и „тях“ е по принцип непроницаема. Националността се определя като наследствена черта, а

нациите се разглеждат, по същество, като отделни видове. Чужденците вече не са съ-хора в същия смисъл и не съществува морален императив, повеляващ те да бъдат третирани по същия начин, по който са третирани и собствените съ-народници (по същия начин, по който не съществува императив, повеляващ да се третират като съ-хора нашите съ-млекопитаещи или съ-човекоподобни-маймуни). Самите дефиниции на етническите нации предпоставят един двоен стандарт за това що е морално (или хуманно, почтено и пр.) поведение. Тенденцията да се „демонизира“ вражеското население, разглеждана като необходимо условие за „престъпления срещу човечеството“, се основава на етнически национализъм, защото вражеските населения, засягани от тях, не са определяни като човечество, на първо място.

Тази тенденция към „демонизация“ има пряко отношение към *ресантимана* при формирането на етническите национализми; той често вдъхновява и винаги подсилва една такава „демонизация“. Обектът на ресантиман, възприеман първоначално като превъзхождащ (във всички такива случаи, тъй като инак не би имало смисъл да се настоява за равенство с него), а следователно като модел, започва да се дефинира като анти-модел, щом само се осъзнае степента на действително неравенство между него и дадената етническа нация. Този обект тогава се превръща (в умовете на водачите и архитектите на съответната нация), във въплъщение на злото, неподлежащо на корекция, тъй като то също е дефинирано от гледна точка на разбирането за наследствени черти, а следователно като вечен враг. Според характерната психо-логика на етническите национализми, злият друг (който и да е той) винаги храни злостни намерения, винаги е готов да нападне невинната нация в подходящ момент. По тази причина, основаващите се на ресантиман нации са склонни да се чувстват заплашени и да бъдат агресивни – както за да предотвратят въображаеми заплахи срещу себе си, така и защото злостното естество на противника просто оправдава агресията, дори и ако няма никакви непосредствени заплахи, като заедно с това оправдава и бруталността по отношение на вражеското население.

Тези твърдения, трябва да се подчертае, изразяват само определени вероятности. Дали нациите, за които е вероятно да станат агресивни или брутални действително ще станат такива, зависи от различни международни обстоятелства и възможности. Макар че в ретроспектива е лесно да се види, че корените на сръбския национализъм са агресив-

ни и брутални, необходимо беше да се стигне до колапса на комунизма през 1989, последван от разпадането на Югославия и пасивността на останала Европа, за да се активира този потенциал.¹

Ранните случаи

Макар че горната теория и типология на национализма беше първоначално разработена в рамките на едно изследване на появата на национализма в първите пет общества, определили себе си като нации – Англия, Франция, Русия, Германия и Съединените американски щати, ние твърдим че този модел е приложим и към други случаи. Тук започваме с разглеждане на Англия, Русия и Германия, след което се обръщаме към определен брой по-нови нации, за да дискутираме отношението между национализма и агресивните склонности сред тях.

Англия

Появата и установяването на национализма в Англия се дължи на масовото преструктуриране, на което английското общество е подложено през шестнадесети век в резултат от няколко независими, но взаимодействащи си фактори.² Войните на розите намаляват броя на феодалната, традиционна аристокрация, което създава вакуум по върха на социалната йерархия и подава импулс към възходяща мобилност. Новата аристокрация на Тюдорите е предимно официален елит. Появата ѝ през 1530-те години съвпада с елиминирането на духовенството от ключовите позиции в администрацията, което прави короната зависима от услугите на светски лица с университетско образование. Членовете на новата аристокрация са хора със забележителни качества и образование, но те са набирани от дребното дворянство и дори по-низши прослойки. Елитният статус, поне временно, става зависим от заслуги, а не толкова придобиван по рождение.³ Тази фундаментална трансформация изис-

1 Виж Misha Glenny, *The Fall of Yugoslavia: The Third Balkan War* (New York: Penguin, 1992).

2 Тази дискусия се основава на Greenfeld, *Nationalism*. Няколкото други съществуващи студии на английския национализъм локализируют появата на английското национално съзнание в седемнадесети или дори осемнадесети век. Виж Hans Kohn, „The genesis and character of English nationalism,” *Journal of the History of Ideas* I (January 1940): 69-94; Gerald Newman, *The Rise of English Nationalism: A Cultural History, 1740-1830* (London: Weidenfeld, 1987).

3 W.K. Jourdan, *Philanthropy in England, 1480-1660: A Study of the Changing Pattern of English Social Conditions* (London: Allen and Unwin, 1959); Lawrence Stone, „The educational revolution in England, 1540-1640,” *Past and Present* 28 (July 1964): 41-80.

ква оправдание, и то е постигнато от национализма. Идеята за нацията – за народа като елит – е привлекателна за новата аристокрация; националността, както се оказва, прави от всеки англичанин благородник, а синята кръв вече не е предпоставка за високи постове в обществото.¹

Увеличаването на благородничеството по брой и богатство, благодарение на преразпределението на църковните собствениности и реорганизацията на селските области, е допълвано от паралелни развития сред занаятчиите и търговците, поради увеличаващата се търговия и благосъстояние. Това води до създаването на широка, хетерогенна и ориентирана към постижения средна класа, която възприема привлекателната идея за нацията също толкова пълно, колкото и новата аристокрация. Това оправдава и нейното де факто равенство с последната в определени области, както и аспирациите ѝ към възходяща мобилност, които насърчават участието в политическия процес и изискванията за повече власт. Представителите на тази класа седят в Палатата на Общините и докато нарастващото национално самосъзнание ги води до изисквания за повече власт за парламента, то пък самата увеличаваща се важност на парламента, на свой ред, подсилва чувството им за националност.²

Важността на парламента се увеличава, между другото, и поради непрестанната зависимост на първите Тюдори от добрата воля на техните поданици. Авторитетът на Хенри VII, който печели короната на бойното поле, не се опира на почти нищо друго освен готовността на хората да го приемат като свой крал. Освен това той зависи от парламента и финансово, а следователно не може да си позволи да се отнася към него без респект. Позицията на Хенри VIII също изисква едно постоянно уважително отношение към народа и неговите представители в парламента. Той прави от парламента страна в „големия въпрос“ за скъсването на отношенията с Рим и, по свои собствени причини, поддържа повишаването на националното съзнание.³

1 Lawrence Stone, *The Causes of the English Revolution 1529-1642* (New York: Harper and Row, 1972); and *The Crisis of the Aristocracy 1558-1641* (Oxford: Oxford University Press, 1965); W. T. MacCaffrey, „England: The Crown and the new aristocracy, 1540-1600,“ *Past and Present* 30 (April 1965): 52-64.

2 Joel Hurstfield, *Elizabeth and the Unity of England* (New York: Harper and Row, 1960), 212, 214. For a contemporary view, see Thomas Smith, *De Republica Anglorum* (London edition: 1635), 48-49.

3 *Statutes of the Realm, Printed by command of His Majesty King George III in pursuance of an address of the House of Commons of Great Britain* (London, 1810/1821 – reprinted in 1963 by Dawsons of

Голямата важност на скъсването на отношенията с Рим, предприето от Хенри е в това, че то отваря вратите за протестантизма, което е може би най-важният фактор, който насърчава развитието на английския национализъм. Макар че национализмът предшества Реформацията и най-вероятно допринася за нейната привлекателност в Англия, вече нарастващото национално съзнание е подсилено многократно, когато двете неща започват да се припокриват.¹ За голям брой обикновени англичани, английската Библия и безпрецедентното насърчаване на грамотността са неща, функционално еквивалентни на ефектите, които социалното издигане има за новата аристокрация. Масата читатели също се чувства издигната и придобива напълно нов, изпълнен с достойнство статус, усещането за който е подсилено от националната идентичност и ги кара да я възприемат още по-силно. Контрареформационните политики на Мери Тюдор (кървавата Мери) се възприемат като антинационални и успяват да предизвикат враждебността както на обикновените хора, така и на елитната група, която има солиден интерес от разпространението и на протестантизма, и на национализма.² Краят на нейното управление, който идва толкова скоро, превръща тази последна група в управляваща за страната в продължение на много години и води до отъждествяването на протестантските и национални каузи.³ Това отъждествяване предоставя на нарастващото национално съзнание едно божествено санкциониране във време, в което единствено религиозните чувства се подразбират като законни сами по себе си, и му предоставя протекцията на собствения му най-голям конкурент. По такъв начин на английския национализъм се дава времето, което му е необходимо, за да съзрее, той успява да проникне във всички сфери на политическия и културен живот и се разпространява във всички сектори на обществото освен най-ниските.

Pall-Mall, London); Lewis Einstein, *Tudor Ideals* (New York: Harcourt, Brace and Co., 1921); Geoffrey Elton, *England Under the Tudors* (London: Methuen, 1955); G. L. Harriss, „A revolution in Tudor history?“ *Past and Present* 31 (July 1965).

- 1 William Haller, *Foxe's Book of Martyrs and the Elect Nation* (London: Jonathan Cape, 1963).
- 2 Anthony Fletcher, *Tudor Rebellions* (Harlow: Longman, 1983), 69-81; John Poynt, A Shorte Treatise of politike pouuer, and of the true Obedience which subjects owe hinges and other ciuile Gouernours, with an Exhortation to all true natural Englishe men, 1556, reprinted in W. S. Hudson, John Ponet: Advocate of Limited Monarchy (Chicago: The University of Chicago Press, 1942), page 61 of the original text.
- 3 Най-добрият пример за това отъждествяване е John Foxe's *Book of Martyrs*, vol. I, in Haller, *Foxe's Book*.

Тази еволюция на английския национализъм се дължи на структурни, а не на културни фактори. Дори и въздействието на протестантизма е структурно. Сравнителната маловажност на културните фактори в този случай се дължи на липсата на изразено усещане за английскост (някаква уникална английска идентичност) преди национализма, макар че, разбира се, някакво неартикулирано, неясно усещане трябва да е било налице. Липсата на артикулирана английска идентичност се обяснява най-вече чрез не-специфичния характер на английския католицизъм и чрез френските връзки на короната и благородничеството.

И все пак протестантизмът, и по-специално неговото настояване върху правото на свещенодействие (priesthood) за всички вярващи, подсилва индивидуалистичните и анти-авторитарни характеристики на английската идея за нацията – народът като елит – които признават и рационализират вече съществуващите нови социални условия. Също като идеята за нацията, протестантската идея помага да се разбере факта на масивната социална мобилност и особено възможността за възходяща мобилност от страна на по-ниските прослойки към аристокрацията. Достойнството на всеки вярващ, предпоставяно от правото на свещенодействие на всички, отговаря на достойнството и равенството на всеки англичанин, предпоставяно от участието в нацията. Това съществено равенство е, разбира се, по-скоро равенство по принцип, отколкото такова в реалността. През шестнадесети и седемнадесети век Англия не е модерна демокрация. Тя е несъвършен защитник на гражданските права, особено на онези на бедните и сектантски настроените; това е общество, управлявано от малък поземлен елит; то е грубо и според модерните стандарти несправедливо. Но принципът се оказва зареден с мощно влияние. За своето време, в Европа, или според стандартите на която и да било от не-европейските аграрни империи от тази или други епохи, Англия е изключително егалитарна и либерална. Именно поради това, в процеса на развитието си, тя се оказва по-способна от която и да било друга европейска сила, да абсорбира индустриализацията, нарастващото самосъзнание на низшите класи и социалното обновление, както и да се придвижи към модерните стандарти на демокрация по сравнително хуманен, постепенен начин.

Английският национализъм е творение на възходящо-мобилни, уверени в себе си групи и той създава уверен в себе си, сравнително открит и толерантен елит. Това не превръща Англия от осемнадесети и деветна-

десети век в някаква мирна версия на Швеция и Швейцария от двадесети век. Но, като се има пред вид изключителната и все по-нарастваща сила на Англия, този вид национализъм произвежда едно особено чувство за съдържаност, необичайно за доминантна световна сила. Английските войни от осемнадесети до двадесети век имат до голяма степен ограничени цели – запазване на европейския баланс на силите, поддържане отвореността на търговските ѝ пътища и поддържане на достъп до стоките, от които се нуждае икономиката ѝ. Англия има само малко от месианския, насочен към изграждането на империя порив на революционна Франция, на Германия от времето на нейното обединение до 1945, Русия при нейните велики царе и при комунистическата партия, или имперска Япония. Нито пък тя е била някога толкова амбициозна, та да заплашва живота и собствеността на собствения си народ в същата степен, както са го правили други велики сили или множество други по-малки имперски авантюристи от модерно време. Тази съдържаност се изразява също и в поведението ѝ по време на война, както и начина, по който са третирани вражеските населения. Още през шестнадесети век **Рали** обръща внимание на изключителната хуманност (по стандартите на онова време) на английското поведение към военнопленниците, в сравнение с онова на испанците.¹ Тази хуманност се превръща във високо ценена национална черта, замествайки кървавите добродетели, с които са се гордеели феодалните господари. Поведението на Кромвел в Ирландия се очертава като нехарактерно за английското поведение от седемнадесети и следващите векове, макар и доста типично, ако бъде сравнявано с онова на другите европейски страни от този период.

Русия

За разлика от Англия, най-важният фактор при развитието на руския национализъм е ресантиманът, и в противоположност както на Англия, така и на Германия, влиянието на местните традиции в този случай е минимално. Историята на руския национализъм започва с Петър Велики (1689-1725), който се заема с превръщането на Русия в европейска сила и успешно разрушава нейните местни традиции като първа стъпка в този опит за озападняване. Мерките на Петър са много последователни: едва ли има някакъв аспект на руския живот, който да е убягнал от неговите нововъведения. Той реформира църквата и я под-

1 Walter Raleigh, „The last fight of the revenge,“ in E. Arber, editor, *The Last Fight of the REVENGE at Sea* (London: Southgate, 1871).

чинява на светската власт на царете, променя начина на облекло, опитва се да приеме холандския като официален език и, когато това не му се удава, предприема оформянето на модерния руски език. Той въвежда западни понятия, западни форми на организация (в администрацията и армията), и дори западна кухня.¹

Една такава последователно проведена революция отгоре е възможна в Русия, тъй като властта на нейните управници, поне от шестнадесети век нататък, е наистина по-абсолютна от онази на Запад. Горният слой на обществото, което Петър наследява – дворянството – е обслужващо съсловие без независими източници на власт и без териториална база. Останалата част от обществото се състои почти изцяло от селяни, които са законно закрепостени през 1649. Дворяните са притежатели на земя с право на безплатна работа от страна на крепостните селяни, но имененията им принадлежат само при условие, че продължават да служат на върховния владетел.²

Статусът на дворянството е несигурен дори и преди идването на Петър на власт, но неговите реформи правят самото съществуване на тази прослойка психологически несъстоятелно. При Петър личният статус е обвързан с определен чин, който се постига чрез служба. Дори и благородниците от най-високо рождение трябва да започнат от самото дъно на служебната йерархия. Но понеже облагородяването става автоматично с личното придвижване през различните степени на йерархията, сам по себе си благородническият статус става безсмислен. И макар че благородното потекло разбира се носи със себе си определени високи очаквания и отличава младите аристократи от останалата част от обществото, то не е в състояние да изпълни тези очаквания.³

-
- 1 N. I. Pavlenko, „Idei absolutizma v zakonodatelstve XVIII veka,“ in N. M. Druzhinin, editor, *Absolutism v Rossii* (Moscow: Nauka, 1964); Brenda Meehan-Waters, *Autocracy and Aristocracy: The Russian Service Elite of 1730* (New Brunswick: Rutgers University Press, 1982).
 - 2 Jerome Blum, „Russia,“ in D. Spring, editor, *European Nobility in the 19th Century* (Baltimore: John Hopkins University Press, 1977); M. Beloff, „Russia,“ in A. Goodwin, editor, *The European Nobility in the 18th Century* (London: Adams & Charles Black, 1953); „Dvorianstvo,“ *Encyclopedicheskii Slovar'*, vol. 10 (St. Petersburg: Brokhaus and Evfron, n. d.), 203-218.
 - 3 Meehan-Waters, *Autocracy*, Marc Raeff, *Origins of the Russian Intelligentsia: The 18th Century Nobility* (New York: Harcourt, Brace and World, 1966); Greenfeld, „Formation of Russian national identity“; A. V. Romanovich-Slovatinski, *Dvorianstvo v Rossii ot nachala XVIII veka do otmeny krepостnogo prava* (St. Petersburg: Ministry of Internal Affairs, 1870), 212.

Недоволно от идентичността си, руското дворянство е готово да възприеме нова такава, която да отговаря на собственото му разбиране за достойнство. Рамката за тази нова идентичност е предоставена от самия Петър, чрез западните понятия за държава, нация и общо благо, които той въвежда. В постановленията си той интерпретира личната си власт като власт на Руската държава, настоява, че службата се дължи не лично на него, а на родината, представя Русия като горда нация, а не толкова като негово отечество, и говори за интересите на руския народ.¹ Необходими са няколко поколения, за да могат тези понятия (които изискват усвояването на един напълно нов речник) да навлязат в общия образован (и по същество аристократичен) обществен разговор. Това се случва по време на царуването на Екатерина Велика (1762-1796). Екатерина, също като Петър, е очарована от западните идеи и подхранва сред благородните си поданици един „философски“ дух. При нейното управление дворянството приключва прехода, който е започнало при Петър, и се превръща в националистическо.²

След като е разменило идентичността си на благородничество с национална такава и се е превърнало в руска нация, дворянството е изправено пред нов проблем. На теория, националността прави всички хора, подлежащи на членство в нацията, равни. Тя защитава дори и най-низшите сред тях от абсолютна загуба на статус и гарантира на всекиго един минимум на достойнство. Психологическото възнаграждение, извличано от националната идентичност и участието в нация, за която се предпоставя, че е уникална, зависи от нейния статус в сравнение с други нации. Но в действителност в Русия има само малко неща,

- 1 See *Polnoie sobranie zakonov Rossiiskoi Imperii s 1649 goda* (St. Petersburg: 1980) for edicts of the Petrine period. L. V. Cherepnin, „Uslovia formirovania russkoy narodnosti do konza XV veka,“ in *Voprosy formirovania russkoy narodnosti i nazii* (Moscow: Academy of sciences, 1958), 102.
- 2 По отношение произхода на понятието „отечество“, виж Cherepnin, „Uslovia“; L. V. Krestova, „Otrazhenie formirovania russkoi nazii v russkoi literature i publiziatike pervoi poloviny XVIII veka,“ in *Voprosy formirovania russkoy narodnosti i nazii*, N. V. Riasanovsky, *A Parting of the Ways: Government and the Educated Public in Russia, 1801-1855* (Oxford: The Clarendon Press, 1976); Paul Dukes, *Catherine the Great and the Russian Nobility: A Study based on the Materials of the Legislative Commission of 1767* (Cambridge: Cambridge University Press, 1967); W. F. Red- daway, editor, *Documents of Catherine the Great: The Correspondence with Voltaire and the Instruction of 1767 in the English Text of 1768* (Cambridge: Cambridge University Press, 1931); Catherine II, *Zapiski Imperatritzy Ekateriny Vtoroy* (St. Petersburg: 1907). For a dramatic example of this transformation, see Denis Fonvisin, „Questions,“ in *Pervoe Polnoe Sobranie Sochinenii D. I. Fon- Visina, 1761-1792* (Moscow: K. Shamov, 1888), 812-814.

с които човек може да се гордее. За всеки по-внимателен наблюдател тя си остава ужасно изостанала в почти всяко отношение, когато бъде сравнена със Запада. Освен това, такова едно сравнение е неизбежно, понеже Западът е избран от Петър – и поддържан от неговите наследници – като модел за следване. Руските националисти настояват, че тяхната държава е европейска.¹ Нейните маси са неграмотни, технологиите ѝ никога не успяват да догонят западните стандарти, управляващите ѝ институции никога не са истински западни, защото нито дворянството, нито градовете разполагат с каквато и да било политическа власт и, което е най-важно, голямото мнозинство от собственото ѝ, национално население, са крепостни селяни – буквално роби, които могат да бъдат купувани и продавани като неодушевени предмети.

Забележителният военен успех на Петър Велики, който води до появата на Русия като велика сила в европейската политика, както и впечатляващите му постижения у дома, като създаването на град Петербург, кара ранните националисти да вярват, че пропуснатото може да се навакса бързо и да гледат на това като на особено предизвикателство. Но след като, две поколения по-късно, надеждите им не успяват да се материализират, възхищението пред Запада се превръща в ресантиман, а самият Запад от модел, в анти-модел.²

Поради това, че, що се касае до класите, участващи в този процес, местните традиции са унищожени, руското национално съзнание е дефинирано почти изцяло на базата на пренасянето и преоценката (transvaluation) на западни идеали. Оста на това пренасяне е отхвърлянето на индивида – всъщност централната западна ценност. Общността заема мястото на индивида, мистичната славянска душа е заменена с разума, а свободата е предефинирана като вътрешна свобода. Бездушният рационален индивид се разглежда като продукт на корумпираната западна цивилизация. Най-добре е да се стои възможно най-далеч от нея. Простите хора, селяните, са най-отдалечени от нейното влияние, и именно те започват да се разглеждат като носители на уникалните руски добродетели, като идеал, чисти руснаци. Селяните са определяни

1 За начините, по които се изразява усещането за руската изостаналост и разбирането за Запада като модел, виж Nikolai Karamzin, „Letters of the Russian traveler,“ in *Polnoe Sobranie Sochinenii* (St. Petersburg: 1803), vol. III, 60-61; vol. IV, 280-288; and A. P. Sumarokov, *Polnoe Sobranie Vseh Sochinenii* (Moscow: Novikov, 1781), vol. VIII, 359-361.

2 Liah Greenfeld, „Formation of Russian national identity.“

от кръвта и връзките им със земята, така че кръвта и земята се превръщат в централни критерии за руската националност.¹

С откриването на „народа“ конструирането на руската национална идентичност е завършено. Една нация, ръководена от неограничен владетел и малък елит, може да дефинира себе си единствено колективистично (а следователно, по неизбежност, като авторитарна), защото в противен случай няма начин да се легитимира вида политически режим, който съществува реално. Но Русия дефинира себе си и като етническа, генетично конституирана, общност. Тъй като елитът и селските маси споделят толкова малко неща в начините си на живот, да се определи нацията граждански би означавало да се признае, че огромното мнозинство хора в нея не подхожда дори отдалечено като част от желаната нация. Тази колективистично-етническа нация е по дефиниция по-добра от всяка друга на Запад. Нищо, което Западът може да предложи, не може да се сравнява с нейните вродени качества. И все пак Западът си остава онзи значителен Друг и единствен обект на сравнение за Русия. Руската национална гордост зависи от признанието на Запада. Колкото и презрително и възмутено да се отнасят към останалите европейци, руснаците си остават силно желаещи да ги впечатлят. И в усилията си да го направят, те непрестанно се реят между едно очевидно себе-възхищение (получило названието славянофилство) и опитите да се подражава на Запада с цел той да бъде надминат (западничество).²

Надеждите на руските патриоти за западно признание са пробуждани – само за да бъдат отново осуетени – много пъти. Великите управници на Русия, Петър, Екатерина и Александър Първи (1801-1825) са изключително успешни в областта на външната политика. Всеки от тях побеждава европейските сили, които ги предизвикват – Швеция, Прусия и накрая наполеонова Франция. Те изтласкват Османската империя обратно на Балканите, отварят Черно море за Русия, елиминират веднъж завинаги номадите по границите си и правят от Русия велика сила – единствената велика сила, която Англия идентифицира като потенциална заплаха за глобалната си хегемония след 1815. Но обратната

1 Hans Rogger, *National Consciousness in 18th Century Russia* (Cambridge: Harvard University Press, 1960).

2 За по-подробна дискусия на славянофилство и западничеството виж Leonard Schapiro, *Rationalism and Nationalism in Russian 19th Century Political Thought* (New Haven: Yale University Press, 1967).

страна на монетата е, че те правят крепостничеството дори още по-тежко, смазват селските протести и унижават най-просветените членове на аристокрацията, които имат реформаторски идеи. Те създават модерно военно чудовище, облягащо се на изостаналите маси от буквални роби и ръководено от един горд, патриотично настроен, дълбоко срамуващ се и неуверен елит. (Ако всичко това звучи като описание на комунистическата бюрокрация при Сталин, то това не е просто съвпадение. Всъщност Сталин възпроизвежда същия модел, само че с по-голям успех и с още повече противоречия.)¹

Руската интелигенция, която в края на краищата събаря Романовците, представлява огромно разнообразие от разбирания и мнения. Изключителната културна мощ на тази класа, отразяваща се в невероятната ѝ производителност в областите на литературата, музиката, живописа и науката през втората половина на деветнадесети и началото на двадесети век, е съпроводжана от съответен обхват на социални и политически позиции. Налице са анархисти, популисти, нихилисти и евентуално марксисти от най-различни видове. Може би именно трудностите при съгласуването на различните аспекти на руското национално съзнание допринасят за това експлозивно разрастване на онова, което в края на краищата е било един много малък интелектуален елит. През 1860 руската интелигенция наброява не повече от 20,000 души, сред население от около шестдесет милиона.²

Но това привидно разнообразие само увековечава двете архетипни гледища, „славянофилството“ и „западничеството“, които са в пълно съгласие по два ключови въпроса. Единият е, че Русия трябва да бъде реформирана, защото при съществуващите условия тя е неспособна, по една или друга причина, да изрази уникалния си национален потенциал. Второ, всички тези позиции споделят усещането, че капиталистическият, буржоазен Запад е корумпиран и че Русия го превъзхожда – или защото е чиста, или защото е някак по-млада. Независимо дали дясна или лява, интелигенцията споделя една и съща неприязън към

-
- 1 Adam B. Ulam, *The Unfinished Revolution: An Essay on the Sources of Influence of Marxism and Communism* (New York: Vintage Books, 1960); James H. Billington, *Mikhailovsky and Russian Populism* (New York: Oxford University Press, 1958); Franko Venturi, *Roots of Revolution: A History of the Populist and Socialist Movements in 19th Century Russia* (Chicago: The University of Chicago Press, 1960).
 - 2 Виж статиите на Malva, Schapiro, Elkin, and Pipes, in Richard Pipes, editor, *The Russian Intelligentsia* (New York: Columbia University Press, 1961).

капитализма и индивидуализма, вярвайки твърдо, че и двете неща са чужди на руския национален характер. Сред руските интелектуалци никога не е имало особено много умерени либерали; Тургенев си остава едно много самотно изключение. Затънала в конфликтни емоции на любов и отвращение към собственото си общество, интелигенцията тежнее към силно романтизирани визии за нацията и не пести усилия, за да я накара да се подчини на една или друга от тях. В края на краищата, една от тези нереалистични визии е наложена от победоносните болшевики-западници (също както Петър и Екатерина са наложили своите), но на гигантска цена и, както се оказва, неуспешно.

Колективисткият и етнически романтичен национализъм, който идеализира общността и презира либералната умереност, скептицизма и индивидуализма, не обръща внимание на цената, на която нацията може да бъде направена велика. Руският национализъм поощрява славата и патриотизма, в съчетание с месианско усещане за уникалната мисия на Русия и дълбока обида към Запада, като използва тази смесица от идеи, за да игнорира практическите интереси на населението, което не притежава политическо представителство. Една нация (или, за да бъдем по-точни, един национален елит), мотивирана от такива чувства и притежаваща огромни човешки и физически ресурси, ако е достатъчно напреднала в науката и технологиите, за да бъде в състояние да поддържа мощна модерна армия, е осъдена да се превърне в агресивна, параноична, опасна сила. Спечелените войни само потвърждават нейното чувство за мисия и превъзходство, а изгубените (като например Кримската, Руско-японската или Първата световна), предизвикват революционно кипене и дълбоко вътрешно търсене, което само подсилва увереността ѝ, че е заобиколена от врагове. Този модел на поведение не е променен от комунизма. Успехът на „Великата отечествена война“ консолидира сталинсткия режим и създава чувство на ентузиазъм, което успява да поддържа една фундаментално корумпирана и потисническа система в продължение на още четиридесет и пет години, като една от двете оставащи световни суперсили. Провалът в Афганистан от 1980-те, незначителен от военна и стратегическа гледна точка, постави началото на нейното бързо разпадане.

В множество, ако не и във всички от случаите, руската агресия от миналите два века е насочена срещу групи вътре в границите на онова, което е, или ще стане, Руската империя. Увековечаването на тази им-

перия в рамките на Съветския съюз прави по-трудно различима, но не променя, имперската ѝ природа. Ограниченията на руската държава – властовата сфера на руските управници – никога не е била идентична с ограниченията на руската нация. Тази държава винаги е управлявала повече от една нации. Дори и двете други Русии (Малката Русия, или Украйна, и Бяла Русия, или Беларус) никога не са били включвани в руската нация, като всяка от тях е определяна от своя страна като нация. Същото се отнася и до Грузия, Литва и останалите.

Всичко това има директна връзка с естеството на руския национализъм и, от своя страна, обяснява „етническите“ проблеми, които разрушиха Съветския съюз и го превърнаха във врящ казан на припокриващи и конкуриращи се националистически и етнически претенции.

Руската, а по-късно съветска агресия срещу неруските нации привлича много по-малко внимание, отколкото би бил случая, ако териториите и хората, подложени на тях, биха били независими.¹ Но това в никакъв случай не омаловажава факта, че в третирането на подчинените населения, различните правителства на Русия демонстрират същата липса на загриженост за човешкия живот и индивидуални права, както го правят и по отношение на собствено руското си население. Руският народ, неговите интелектуалци и маси, като цяло, поддържат потисническата външна и имперска политика на своите правителства и им сътрудничат ентусиазирано. В светлината на идеята, че нациите са индивидуи, притежаващи единна воля и предразположение, твърденията, че цели народи са заговорничели – или биха могли да заговорничат – против Русия, имат голям смисъл, и, естествено, да се направи всичко, което е по собствените сили, за да се попречи на подобни народи да осъществят злокобните си планове – включително и цялостното им изселване, преднамереното оставяне на гладна смърт или директното убиване на милиони хора – не е нищо друго освен благороден патриотизъм.

Такива политики винаги са били представяни като самозащита, и действително историята, в която вярват руснаците, е че те са били вечни жертви, никога агресори. Отделни индивиди без съмнение са се наслаждавали на онова, което са вършили, но за руското национално

1 Това без съмнение допринася в голяма степен за липсата на загриженост за милионите смърти в Украйна и Казахстан, преднамерено причинени от руската колективизационна кампания на Сталин през 1930-те години. Виж Robert Conquest, *Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Harvest of Sorrow* (New York: Oxford University Press, 1986).

съзнание като цяло, войната и насилието винаги са представлявали единствено необходимо зло. Войната не е идеал, към който човек би могъл да се стреми; насилието не е добродетел, която трябва да се насажда. Руснаците гледат на себе си като хора, които обичат мира и се гордеят със своята доброта. Те се гордеят със способността си да страдат, но не разбират, че най-тежките им страдания са причинени от самите тях. Към международния речник те са добавили такива думи като „кнут“ и „погорм“, но твърдят, че милосърдието и благотворителността са техни централни национални характеристики. Това са само някои от многото противоречия, които са съдържание на тайнствената славянска душа – това най-изобретателно творение на първите руски националисти и основа на руската национална идентичност. Тези противоречия, повече от всеки друг фактор, оформят руските политики по отношение на други нации и тяхното поведение по време на война. Няма почти никакви основания да се смята, че комунизмът е променил нещо във всичко това.¹

Германия

Никое изложение на отношението между национализма и войната не може да бъде пълно без разглеждане на германския национализъм. За разлика от Русия, в германското национално съзнание, поне през последните 150 години от съществуването му (до 1945), войната, насилието и смъртта са важни положителни ценности. Освен това е налице и определено безразличие към индивидуалните права и животи, вътрешно присъщо на колективистката природа на германския национализъм, както и едно предразположение към разглеждането на други населения като принадлежащи към друг (животински) вид, поради етническата дефиниция на германската нация. И още, подчертаната важност на ресантимана при нейното формиране увеличава агресивните тенденции на Германия. След всичко това, едва ли е за учудване, че германското поведение по време на война все повече санкционира бруталността и безскрупулността при третирането на чуждите населения. Как се стига до всичко това трябва обаче да бъде обяснено.

За разлика от английския или руски национализми (или пък френската версия), германският национализъм дължи създаването си на интелектуалци от средната класа, а не толкова на аристокрацията. Самата аристокрация често е задоволена от положението си в много от герман-

¹ За допълнителна информация по този въпрос виж Liah Greenfeld, „Kitchen debate: Russia's nationalist intelligentsia,“ *The New Republic*, 21 September 1992.

ските княжества през осемнадесети век и именно интелектуалците от средната класа са ония, които изпитват аномия, която ги води до изискване на ново определяне на социалния им статус, както и нова идентичност.¹

Интелектуалците от средната класа, т. нар. *Bildungsbürger*, са творение на германските университети. Мнозина от тях са набрани от по-ниските класи, но като цяло групата притежава по-висок статус от оня на необразованата буржоазия.² *Обществото обаче е статично и то не признава социалната мобилност. Това прави Bildungsbürger-ите маргинални: те живеят с усещането, че образованието им дава право на мобилност, но вместо това то ги оставя извън всички приети социални категории. Ситуацията се влошава в течение на късния осемнадесети век.*³ Просвещението, което е доминиращата философия в много от по-важните германски държави (особено в Прусия), поставя интелекта високо в ценностната йерархия, повишава самочувствието на интелектуалците и насърчава аспирациите им за по-видно място в обществото. Това води до свръхпроизводство на интелектуалци и съответстващо намаляване на шансовете. Впримчени в състояние на невъзможност за намиране на работа, при добро образование, много често бедни и винаги недоволни, някои от *Bildungsbürger*-ите се обръщат не толкова срещу неприемливите социални договорености, колкото срещу самото Просвещение, което ги е „подмамил“. Резултатът от тази промяна на умонагласите е романтизмът.⁴

Романтизмът комбинира определени елементи от философията на Просвещението, като например твърдя вяра в естественото превъзходство на образованите хора и презрение към религиозната догма, заедно

-
- 1 A. Goodwin, „Prussians,“ in Goodwin, editor, *The European Nobility in the Eighteenth Century* (London: Adams and Charles Black, 1953); W. H. Bruford, *Germany in the Eighteenth Century: The Social Background of the Literary Revival* (Cambridge: Cambridge University Press, 1935); Robert M. Berdahl, „The *Stände* and the origins of conservatism in Prussia,“ *Eighteenth Century Studies* 6/3 (Spring 1973).
 - 2 Charles E. McClelland, *State, Society, and the University in Germany, 1700-1914* (Cambridge: Cambridge University Press, 1980); Friedrich Paulsen, *The German Universities and University Study*, trans. F. Thilly and W. Elwang (New York: Charles Scribner and Sons, 1906).
 - 3 For an idea of the depth of the sense of marginality that plagued aspiring German intellectuals, see Karl Phillip Moritz, *Anton Reiser: A Psychological Novel*, trans. P. E. Matheson (Westport: Hyperion Press, 1978 (1926)).
 - 4 Henri Brunschwig, *Enlightenment and Romanticism in Eighteenth-Century Prussia* (Chicago: the University of Chicago Press, 1974).

с елементи на едно от мощните религиозни движения от този период, също противопоставящо се на догмата, Пиетизмът. Мнозина от първоначалните създатели на Романтизма идват от пиетистки домове, учат в пиетистки училища или са изложени на идеите на пиетизма по други начини. Обръщането към него, следователно, е в определен смисъл и завръщане. Пиетизмът е форма на мистицизма. Негова централна характеристика е емоционализмът, той е „религия на сърцето“. За неподвижните социални слоеве, непознаващи успеха, затова пък добре познаващи нещастieto, той предоставя начин за осмисляне доктрината за предопределеността. За хората от тези слоеве няма смисъл да се търсят признаците на спасението в светски успех, както го правят възходящо мобилните, а следователно уверени в себе си, английски пуритани. И така те ги търсят в емоционално единство със Спасителя.¹ Акцентът, поставен по такъв начин върху емоционалните преживявания, води до култ към страданието на кръста, което улеснява емпатията – а с това е емоционалното единство – с Исус човека. Конкретните особености на страданието – кръв, рани, физическа болка и смърт – са неразделна част от светостта на разпнатия бог и скоро стават свещени от своя страна. Култът към страданието (Пасиона) води до култа към кръвта.²

Романтизмът секуларизира пиетистката традиция и е в състояние да я ускори в една среда, която е все по-малко открита към религията. Култът на кръвта изгубва религиозните си конотации, но си остава култ. Болката и насилието, които го причиняват, се възхваляват като изразения на моралното същество; смъртта – както собствената, така и тази на другите, се превръща във върховно чувствено и етическо преживяване.³

За общностите войната е еквивалент на личното насилие и смъртта. Романтичното отхвърляне на Просвещението, веднъж завинаги, е и отхвърляне на индивида като носител на разума. Подчертаването на разума и индивидуалната автономия, според романтиците, осакатява

-
- 1 Max Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, trans. Talcott Parsons (New York: Charles Scribner and Sons, 1958), 42.
 - 2 Gerhard Kaiser, „L'Éveil du sentiment national: rôle du piétisme dans la naissance du patriotisme“, *Archives de Sociologie des Religions*, 22 (July-December 1966); Koppel S. Pinson, *Pietism as a Factor in the Rise of German Nationalism* (New York: Columbia University Press, 1934).
 - 3 See Roy Pascal, *The German Sturm und Drang* (Manchester: Manchester University Press, 1967) for a general discussion of this transformation among the authors of *Sturm und Drang*. See also Arlie J. Hoover, *The Gospel of Nationalism: German Patriotic Preaching from Napoleon to Versailles* (Stuttgart: Franz Steiner Verlag Wiesbaden GmbH, 1986).

хората, отделя ги от истинската им социална природа и ги прави маргинални, несвързани с другите, нещастни. Един независим индивид, по неизбежност отчужден от самия себе си, на практика е лишен от индивидуалност. Единствените реални индивиди са общностите и само чрез разтварянето на себе си в тях хората са в състояние да възстановят отчужденото си Аз. И понеже сферата на дейността им е дефинирана в основата си от езика, романтиците настояват, че общностите на езика са истинските морални индивидуалности и фундаменталните единици на човечеството. Но езикът, смятат те, притежава материална база и се определя от расата. Именно тази комбинация от език и раса е онова, което създава народите, които към края на осемнадесети век романтиците често ще започнат да наричат „нации“. Чрез войната, към която всяка здрава нация притежава естествено предразположение, те изразяват своята индивидуалност.¹

В продължение на дълго време романтиците фокусират вниманието си върху частната сфера, оставяйки неартикулирани политическите следствия от своята философия. И макар че би било в техен интерес да се предефинират германските държави (или която и да било от тях) като нации – защото това би ги направило равни на най-висшата аристокрация и би осигурило достойнството, което инак им е отречено във висшето общество – те не изискват такова предефиниране. Това би било напразно: национализмът се намира в пълно времево несъответствие с настроенията на управляващите елити и такива влиятелни групи като благородничеството и бюрокрациите, така че романтическите интелектуалци не са националисти. Едва френското нахлуване – и по-специално поражението на Прусия – променят отношението им.²

- 1 Leonard Krieger, *The German Idea of Freedom: History of a Political Tradition* (Chicago: The University of Chicago Press, 1957); Adam Muller, „Elements of politics,“ 2nd lecture, in H. S. Reiss, editor, *The Political Thought of the German Romantics* (Oxford: Basil Blackwell, 1955), 155. For a general discussion see: Johann Wolfgang Goethe, „Sorrows of Werther,“ in *The Complete Works*, vol. III (New York: P. F. Collier & Son, n. d.), 29; Johann Gottfried Herder, *Auch eine Philosophie der Geschichte zur Bildung der Menschheit*, 1774, *Sämtliche Werke* (Hildesheim: Georg Olms Verlagsbuchhandlung, 1967), vol. V, 509; Novalis (Friedrich von Hardenberg), „Aphorisms,“ in *German Classics (Masterpieces of German Literature translated into English in twenty volumes)* (New York: The German Publication Society, 1913), vol. IV, 187; Friedrich Schlegel, *Athenaeum: Eine Zeitschrift von August Wilhelm Schlegel und Friedrich Schlegel* (Hamburg: Rowohlt, n. d.), and *Lucinde and the Fragments* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1971); Oskar Walzel, *German Romanticism* (New York: Frederick Ungar Publishing Co., 1932), 50.
- 2 G. P. Gooch, *Germany and the French Revolution* (New York: Russell & Russell, 1966).

Първоначалният ефект от новината за революцията във Франция е да подсили космополитните настроения в Германия. В началото, повечето от германските интелектуалци-романтици приветстват французите и се радват на обещанието на революцията да сваля социалните йерархии навсякъде. Опитите на французите да изпълнят обещанията си обаче не носят на *Bildungsbürger*-ите желаните предимства и, в някои важни случаи, като например при Фихте, представляват заплаха за личните им интереси. В същото време френската инвазия предоставя на интелектуалците извънредната възможност да се идентифицират с управляващия елит и по този начин да повишат статуса си поне символично. Тя също прави елитите симпатизиращи на подобни опити за побратимяване, понеже те са онези, които са атакувани от французите. Романтиците представят каузата на управляващия елит като „германска кауза“ и буквално начаса се превръщат в германски националисти. Случаят с Фихте може би е прототип на бързо преобръщане от принципен космополитизъм и симпатия за революцията, към интензивен германски национализъм.¹ Управниците, особено в Прусия, приветстват усилията на местните интелектуалци, които преди това не са благоволявали да забележат и използват национализма като средство, с което да отблъснат френската заплаха.² А тъй като Просвещението и неговите основни представители в Германия, които са основните конкуренти на романтиците за вниманието на немскоговорящата публика, са дискредитирани от връзката си с Френската революция (тя е дете на Просвещението) то романтиците са онези, които оттук натък получават задачата да оформят германското национално съзнание и са в състояние да го определят в понятийността на романтическата философия.

Дълбокият ресантиман на романтиците към просвещението в неговата „национализирана“ форма отначало се фокусира върху Франция, по-късно върху Англия, а накрая и върху Запада като цяло.³ Още от само-

- 1 Hans Kohn, „Romanticism and German nationalism,“ *Review of Politics* 12 (1950), and „The paradox of Fichte's nationalism,“ *Journal of the History of Ideas* 10/3 (June 1949).
- 2 Walter M. Simon, „Variations in nationalism during the Great Reform Period in Prussia,“ *American Historical Review* 59 (1953/54); Friedrich Meinecke, *The Age of German Liberation 1795-1815* (Berkeley: University of California Press, 1977).
- 3 Hans Kohn, „Arndt and the character of German nationalism,“ *American Historical Review* 54/4 (July 1949), and „Father Jahn's nationalism,“ *The Review of Politics* 11/4 (October 1949); Louis L. Snyder, „Pedagogy: Turnvater Jahn and the genesis of German nationalism,“ in Snyder, *German Nationalism: The Tragedy of a People, Extremism Contra Liberalism in Modern Germany History* (Harrisburg: The Stackpole Company, 1952), 21-43.

то начало обаче евреите, чиято еманципация е опитана от французите, а следователно на тях се гледа като на печеливши от германското унижение, започват да олицетворяват западния либерализъм, индивидуализъм и капитализъм. Злата им природа, според принципите на романтическата философия, се разглежда като отражение на тяхната раса, а не религия – и по този начин не може да съществува надежда, че в някакъв момент от бъдещето те биха могли да се променят към нещо по-добро. Изобретена е нова германска дума, с която да се обозначи омразата срещу еврейската раса: „антисемитизъм“.¹ И тъй като, в окончателния анализ, националните предразположения са расово, тоест биологично, предопределени, то Германия е завинаги заобиколена от врагове, има врагове вътре в себе си и е заплашена завинаги. Това усещане за заплаха, подсилвано от опита на френската инвазия, но и вътрешно присъщо на колективисткото и расово определение за нацията, в комбинация с романтическото преклонение пред смъртта и насилието, създава много опасен набор от мотивации, лежащи в ядрото на германската национална идентичност. Германският национализъм ще трябва да извърви още дълъг път през деветнадесетия и двадесети век, за да достигне 1930-те, но почти няма съмнение, че произходът от късния осемнадесети и ранния деветнадесети век му придава черти, които по-късно ще доведат до такава катастрофа.²

Германският национализъм винаги си остава донякъде свързан с Просвещението, с научния прогрес и образованието, както и с високите артистични постижения. През деветнадесети век, дори и преди обединението, германските държави са много по-последователни поддръжници на университетските изследвания и висшето образование от много други части на Европа. Това е източник на голяма гордост и едно от основните обяснения за удивителния успех на Германия от втората част на деветнадесети век. От друга страна, мрачната, мистична, романтична страна от ядрото на германския национализъм също си остава и се разраства. И докато аристокрацията, най-вече в Прусия, а след това и в цяла обединена Германия, започва да предефинира мисията си в милитари-

-
- 1 Marvin Lowenthal, *The Jews of Germany: A Story of Sixteen Centuries* (Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1936); Peter Pulzer, *The Rise of Political Anti-Semitism in Germany and Austria* (London: Peter Halban, 1988); Louis L. Snyder, „Music and art: Richard Wagner and ‘The German Spirit,’“ in Snyder, *German Nationalism*.
 - 2 George Mosse, *The Crisis of German Ideology: Intellectual Origins of the Third Reich* (New York: The Universal Library, 1964).

стично-националистически тон, а увеличаващата се буржоазия е образувана в съгласие с идеалите на ранните германски националистически интелектуалци, тази анти-просветителска страна започва да се усилва.

Налице е директна последователност от Фихте до Вагнер и Шпенглер. Това, разбира се, не е цялата история, но все пак важна част от нея. Както триумфите, така и пораженията на Германия усилват духа, в който тя е родена. Триумфалният германски национализъм е войнолюбив. Това, че Германия е обединена чрез поредица от успешни, агресивни войни, направлявани от високо милитаризираната пруска държава, и че през двадесети век тя излиза начело като водеща индустриална сила, като заедно с това обаче запазва първоначалното си чувство на отмъстителна фрустрация срещу французи и англичани, има много общо с готовността, с която германците отиват на война през 1914. Но поражението, което Германия преживява през 1918 също подсилва всичко, което е опасно в германския национализъм. Нацизмът не е нито неизбежен, нито пък приет от всички германци, но не е трудно да се види, че духовните му предшественици са добре утвърдени в германската култура. Германският национализъм е, в един много реален смисъл, роден агресивен и гневен – и склонността му да се впуска във войни не би трябвало да ни изненадва. Дали унищожителните поражения, на които Германия е подложена през първата половина от двадесети век най-после са отслабили този особен, ключов елемент от германския национализъм, остава тепърва да се види. През 1989 може и да е изглеждало лесно да се отговори, че всичко се е променило. През 1994 това вече не е чак толкова очевидно.

Разпространението на национализма и силата на ресантимана

Успехът на няколко европейски страни през осемнадесети и деветнадесети век прави сигурно, че тяхната форма на самоопределение става доминираща. Национализмът не е основната причина за европейския успех, разбира се. Древните центрове на аграрна цивилизация с техните добре развити бюрократични структури, комплексни икономики и силни религии, просто не успяват да постигнат научния, технологически и икономически динамизъм на Запада. Но фактът, че най-мощните европейски страни дефинират себе си като национални държави, отдава този модел на останалата част от света, и особено на онези страни от неевропейския свят, които желаят да достигнат Запада. Освен това, към началото на двадесети век вече е очевидно, че комбинацията от модерни

технологии и национализъм е позволила на западните сили да мобилизират огромни ресурси в преследването на националните си цели.

Това обаче не означава, че незападните общества просто са възприели западните ценности. Напротив, повечето от тези древни култури, дори и когато политическите и икономическите им структури се срутват, и докато предефинират самите си идентичности според новоизобретените западни ориентири, продължават да се съпротивяват срещу някои от ключовите аспекти на озападняването. По-конкретно ценностите (но не и постиженията) на европейското Просвещение, за което на практика няма съответствие никъде другаде по света, си остават до голяма степен изключени в повечето от неевропейските общества. Отначало това означава съпротива срещу вярата в силата на рационалната наука да освобождава хората от техните проблеми. Постепенно тази съпротива отслабва, поне сред някои, но не сред всички, образовани елити. Но още по-упорита е съпротивата срещу философския индивидуализъм, която си остава широко разпространена и в наши дни сред по-голямата част от света и обяснява до голяма степен враждебността срещу озападняването.

Разпространяването на национализма по света е необходимост – по същия начин, по който едва ли може да се избегне разпространението на модерните технологии. Не е имало друг начин дадена страна да бъде взета на сериозно от европейските сили, освен чрез приемане на официалните атрибути на модерния национализъм. Това, като минимум, кара елитите в такива различни места като Балканите, Египет, Тайланд и Япония да възприемат формалния национализъм като своя национална идеология. Същото важи и за Африка през втората половина от двадесети век, дори и в бившите колонии със слабо културно, географско или историческо сцепление, които не са обединени от нищо друго освен чистата случайност, че са били поставени в рамките на една и съща колония от някоя европейска сила. В някои случаи, като например Япония, която е културно и политически обединена още векове преди това, трансформацията е лесна и много успешна. В други, като повечето от османските владения от Балканите до Месопотамия, или в Африка, тя е много по-трудна и си остава непълна и до наши дни.

Обстоятелствата, при които национализмът се разпространява отвъд Запада правят така, че тук се повтарят по-скоро руските или германски модели, отколкото англо-американския. От френския модел, който често е използван като пример през деветнадесети век и си ос-

тава влиятелен и до днес, националистите обикновено вземат само определени елементи: русоисткото подчертаване на колектива над индивидите, както и наполеоновия (основаващ се на референдуми) стил на централизирано управление.

Причините за това са очевидни. В почти всички случаи оригиналните поддръжници на западния национализъм са били поне отчасти подготвени в западни институции. Но образованието им ги учи също и че те – техните народи и култури – са малоценни. Европейските училища подчертават икономическата и политическа слабост на незападните общества. Неизбежно е, че „туземците“, образовани в такива училища, ще желаят да имитират Запада, като в същото време ненавиждат малоценността, на която те и техните култури изглежда са обречени. Когато тези елити вземат властта – или чрез анти-колониални бунтове, или, както е в Турция и Китай, чрез модернизиращи национални революции – те създават образователни системи, които незабавно започват да разпространяват същата смесица от завист и фрустрация. В повечето случаи комбинацията се оказва експлозивна и възпроизвежда агресивните, насилствени, анти-индивидуалистски, анти-капиталистически и ксенофобски национализми, които преобладават в Германия и Русия.

Тези национализми са родени от ресантиман; те са създадени от елити, които трябва да открият или изобретят в собствените си културни традиции елементи, които могат да бъдат адаптирани към европейските стандарти за национализъм; те обаче са вкоренени в дълбоко колективистични общества. В повечето от тези общества самата идея за постигнато, в противоположност на предписано, членство в общността, е изключително чужда, тъй като индивидът като такъв не притежава независимост.

За известно време, чак докъм средата на двадесети век, това не е напълно очевидно за Запада, защото англичаните, французите, холандците и американците са силно поласкани от появяващите се елити (дори когато те водят колониални войни против тях), които говорят техните езици отлично и чието повърхностно поведение е толкова добре познато. Всъщност това е повторение, в много по-голям мащаб, на преклонението, което мнозина френски философи от Просвещението са изпитвали към Екатерина Велика от Русия. На повърхността, новите национални проекти онагледяват най-доброто от западната традиция; при по-внимателно разглеждане те обаче се оказват радикално по-различни. Левичарските интелектуалци на Запад от втората половина на двадесе-

ти век повтарят отново и отново една и съща грешка, като виждат в такива различни лидери като Кваме Нкрума и Хо Ши Мин поддръжници на англо-американския либерализъм и защитата на „правата на човека“, идеща от Френската революция. Но такива лидери приличат много повече на Петър Велики (и неговия наследник от по-късното минало, Сталин), отколкото на Томас Джеферсън.

Ето защо не е случайно, че през късните 1920 и 1930 години италианският, а по-късно германският и японски фашизми привличат така силно незападните интелектуалци, въпреки агресивната политика на Мусолини в Етиопия, ясно изразеното презрение на Хитлер към не-арийците и историята на необузданата японска агресивност в Китай. Въпреки множеството си различия, италианският, германският и японски фашизми споделят едно преклонение пред комуналните, антилиберални ценности и романтичния, дълбоко негодуващ, агресивен национализъм. След Втората световна война фашисткия модел е дискредитиран, а руският национализъм, маскиран като съветски марксизъм, се превръща в широко адмириран модел. Но именно в късните 1930 години и особено по време на Втората световна война сталинизмът се превръща в открит и агресивен защитник на руския национализъм и шовинизъм в неговата най-традиционна, предреволюционна форма.¹

Разликата между фашизма и комунизма не е толкова голяма, колкото всеки от тях твърди. И двете идеологии ненавиждат ударението на капитализма върху индивидуализма, и двете възхваляват общностни ценности. Едната се основава на идеализацията на чистата „народна“ общност, другата копнее по завръщане към една епоха на общностна солидарност, без класи или пари. И докато фашизмът е открито националистически още от самото начало, то комунизмът в неговите руски, а по-късно китай-

1 За сталинизма като израз на ултра-шовинистичния руски национализъм, виж Robert C. Tucker, *Stalin in Power* (New York: W. W. Norton, 1990), 40-44. Глобалното влияние на фашистка Италия през 1920-те и 1930-те е често забравяно, а влиянието на германската мисъл от късния деветнадесети век върху Мусолини обикновено се игнорира от онези, които настояват да го разглеждат като някакъв некомпетентен палячо. За интересен пример за влиянието на италианския фашизъм чак до Китай, виж Jonathan Spence, *The Search for Modern China* (New York: W. W. Norton, 1990), 416-417. On the connection between Mussolini and the general currents of European, particularly German thought, see Ernst Nolte's *Three Faces of Fascism: Action Française, Italian Fascism, National Socialism* (London: Weidenfeld and Nicolson, 1965). It would take us too far afield to discuss the contradictory strands of Italian nationalism, and why Mussolini was in many ways much less representative of it than Hitler was of its German version.

ски, виетнамски, корейски, румънски, албански и кубински форми също става такъв. Фашизмът и комунизмът са толкова подобни едни на други не защото и двете идеологии се превръщат в подобни форми на тоталитаризъм, а защото идеологическата им база е толкова сходна.¹

Революционната марксистка традиция и германската фашистка традиция, и двете идещи от германския романтизъм, споделят едно и също презрение към демократичните и толерантни аспекти на Френската революция, както и към евреите, парламентаризма и капитализма, като всички тези неща са някак смесени едни с други, Маркс можеше да пише:

Богът на евреите е бил секуларизиран и се е превърнал в бога на света. Обмяната е истинският бог на евреина. Гледището за природата, израснало при режима на частната собственост и парите, всъщност е реално презрение към, и практическа деградация, на природата.²

„Природата“ и нейното насилване от страна на модерността и евреите са централни също и за мисленето на Хитлер.³

Комунизмът е в състояние да изтъкне сериозна претенция за легитимност в практиката едва след като е бил тясно обвързан с един интензивен, отмъстителен национализъм, макар че, за разлика от фашизма, интелектуалните му корени са привидно интернационалистически. Ето защо, независимо от това дали става дума за сталинизъм, маоизъм, ким-ир-сонгизъм, енвер-ходжаизъм, чаушескоизъм или кастроизъм, централните му идеи са не просто такива на антикапитализъм, а на ултра-национализъм. Комунистическите режими обещава не само да постигнат омразния, но и предизвикващ възхищение капитализъм. Вършейки това, те обещава и да постигнат отмъщение за това, че тяхната националност е била унижавана в продължение на толкова дълго време. Там където комунистическите режими никога не успяват да се идентифицират с национализма, независимо дали поради липса на желание или защото режимите им са останали прекалено тясно обвързани със съветските си покровители, както е в Полша, Чехословакия или Унга-

1 Тези сходства са обект на разглеждане в Liah Greenfeld's „Nationalism and class struggle: Two forces or one?“ *Survey* 29/3 (Autumn 1985).

2 Karl Marx, „On the Jewish question,“ in *Early Writings*, introduced by Lucio Colletti (Harmondsworth: Penguin, 1975), 239.

3 J. P. Stern, *Hitler: The Führer and the People* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1988), 49-55.

рия, те не само не притежават способността да се задържат на власт без съветска помощ, но и се оказват значително по-малко зловредни и агресивни, отколкото в случаите, в които комунизмът се обвързва с по-стари националистически традиции, основаващи се на ресантиман.

За да предложим някакви фактически свидетелства в подкрепа на тази позиция, ние сравняваме корените на два случая на комунистически национализъм от втората половина на двадесети век – онези на Румъния и Камбоджа.¹

[...]

Румъния

Онази част от света, която започва да следва западна Европа и Русия най-скоро, или в някои случаи почти едновременно, в изграждането на национализмите, е източна Европа. За хабсбургските владения най-видимият и имитиран пример е унгарският национализъм. До ранния деветнадесети век не съществува етническа унгарска идентичност като такава. Понятието *natio Hungaricus* се отнася до свободните мъже в кралството – един елит, макар и голям, който не зависи от етническия произход.²

Национализмът се развива сред средното и дребно благородничество, дворянството, което е неспособно да поддържа стандартите си на живот във време на увеличаващ се внос на чужди стоки. Освен това то е реакция срещу опитите, направени от Хабсбургите да германизират бюрокрацията си, с цел да централизират империята. Дребното благородничество се обръща към висшето образование, за да получи бюрократични постове в увеличаващата се държавна машина и правната професия, но от 1820-те нататък има много повече кандидати, отколкото постове. Нарастващото опознаване на външния свят, комбинирано с намаляващите състояния и фрустрацията, поради неспособността да се трансформира полученото образование в сигурни работни места, предоставя идеална матрица за разрастването на национализма.

Именно разпространението на унгарския национализъм в Трансилвания, която е управлявана от унгарци, но има предимно селско, говорещо румънски език население, създава румънския национализъм. От Трансилвания румънският национализъм се разпространява във Влашко и Молдавия, другите две основни съставни части на днешна Ру-

1 Последната част от изследването е оставена извън обхвата на този превод. Бел. пр.

2 Andrew Janos, *The Politics of Backwardness in Hungary 1825-1945* (Princeton: Princeton University Press, 1982), 11.

мъния, които по онова време се намират под османски контрол, но са по същество самоуправляващи се.¹ В Унгария придобиват своя национализъм и сърбите, в отговор на увеличаващата се конкуренция с агресивния унгарски национализъм. Емигриращите сръбски интелектуалци, които са призовани обратно, за да окомплектоват персонала на държавната машинария и училищата в отскоро независимата, съседна Сърбия, въвеждат и тук идеята за национализма.²

По-късните балкански историографии ще се опитват да обосноват твърдението, че са съществували дремещи национални движения през всички векове на османското управление и че бунтовете, избухнали в ранния деветнадесети век, са просто техен израз. Няма обаче свидетелства в подкрепа на това;³ напротив, мултиетническата Османска империя, както и нейният хабсбургски враг от преди времето на деветнадесети век, са доста толерантни според модерните стандарти и множеството религиозни и езикови общности вътре в техните граници съ-съществуват много по-добре, отколкото са го правили по което и да е време след появата на национализма. Едва когато се развива и самият турски национализъм, в късния деветнадесети и ранния двадесети век, турците започват да провеждат масови, етнически мотивирани, кланета на не-турци.

Балканските национализми са творение на малки, неудовлетворени елити, чиито големи надежди и амбиции след това са осуетени. Всички балкански страни са икономически периферни, политически слаби и все по-незадоволени от неспособността си да реализират ранните обещания на национализма. Всички тези страни харчат прекалено много, за да си изградят армии и разполагащи с прекалено голям персонал бюрократични машини, но никоя от тях не е в състояние да проведе ефективно икономическо развитие или да намери решения за проблемите с

-
- 1 Keith Hitchins, *The Romanian National Movement in Transylvania, 1780-1849* (Cambridge: Harvard University Press, 1969) and *Hitchins, Orthodoxy and Nationality: Andreiu Saguna and the Rumanians of Transylvania, 1846-1873* (Cambridge: Harvard University Press, 1972).
 - 2 Gale Stokes, *Politics as Development: The Emergence of Political Parties in Nineteenth Century Serbia* (Durham: Duke University Press, 1990), and more specifically, his article, „The absence of nationalism in Serbian politics before 1840,” *Canadian Review of Studies in Nationalism* 4/1 (1975): 77-90.
 - 3 Daniel Chirot and Karen Barkey, „States in search of legitimacy: Was there nationalism in the Balkans of the early nineteenth century?” *International Journal of Comparative Sociology* 24/1-2 (1983): 30-46.

прекалено голямото селско население и продължаващата доминация на чужденци в техните търговски практики.¹

Това се наблюдава особено отчетливо в Румъния, където национализмът също е създаден от една дребно-дворянска класа, доведена до икономическа незначителност от разрастването на големите имения, от една страна, и до голяма степен не-румънската търговска класа, от друга. Евреите играят все по-голяма роля в търговията от деветнадесети век. Но както и по други места на Балканите, образованието в държавни училища подготвя интелектуалците единствено за държавна служба и ги изпълва с недоверие към капитализма. Националистите възприемат кодекс на поведение, който е аристократичен и антибуржоазен и при който честта и дипломите, а не богатството или предприемчивостта, са принципните източници на личния статус.²

Всичко това е лоша подготовка за управлението на една малка, бедна, слаба страна, и то проправя пътя за растежа на несъразмерни национални амбиции, които могат да доведат единствено до разрушителни местни войни, преследване на етнически и религиозни малцинства, както и все по-увеличаващо се отчуждение от разглежданите с възхищение западноевропейци, чието одобрение е търсено, но които се подиграват и унижават балканските страни всеки път, когато това отговаря на финансовите им или дипломатически нужди.

В Румъния фрустрацията на интелектуалците, както и на други сегменти от румънското общество, се засилва след Първата световна война. Румъния е един от големите печеливши от войната. Размерът ѝ се удвоява, но румънските елити се оказват конфронтирани с много повече не-румънски търговци, образовани професионалисти и индустриалци в новите части от страната. Всичко това се комбинира с неспособността на Румъния да развие икономиката си бързо, за да отговори на възпламенените мечти на своите националисти. Нито пък държавните постове се увеличават достатъчно бързо, за да се намери работа за множеството нови випускници на университетите. Това води до появата на една все по-фашизирана млада интелигенция. Тези млади хора се обръщат към

-
- 1 Gale Stokes, „The social origins of East European politics,“ in Daniel Chirot, editor, *The Origins of Backwardness in Eastern Europe* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1989), 234-245.
 - 2 Eugen Weber, „Romania,“ in Hans Rogger and Eugen Weber, editors, *The European Right* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1966), 502-515.

Желязната гвардия – едно от най-антисемитските и зловредни десни движения в Европа. Освен тази интелектуална поддръжка, движението привлича значителна подкрепа и от страна на някои работници, особено онези с не-румънски началници, по-богатите селяни, както и някои от младите православни свещеници.¹

Желязната гвардия възпламва мистичния, религиозен ресантиман, който е отличителна черта на централноевропейските и балкански национализми.² През 1930-те Румъния вече не може да се впуска във войни със съседите си, както преди Първата световна война, но може да преследва евреите си – и по-късно става германски съюзник, който играе важна роля при нахлуването в Русия през 1941.

След 1945 комунистите идват на власт поради съветската окупация, но ксенофобската ревност срещу по-развитите страни в Европа, в комбинация със силно желание за догонване и показване на света, че Румъния е способна на величие, придобива ключово значение когато Румънската комунистическа партия поема по свой собствен, антисъветски път. Много от ексцесиите при управлението на Николае Чаушеску от 1965 до 1989 са директен продукт на силния предвоенен национализъм, доведен до крайност. Почти до самия край неговото преследване на малцинствата, особено на унгарците в Трансилвания, фанатичната му решителност да индустриализира, както и отхвърлянето на чуждите начини за решаване на проблемите, са аплодирани от интелигенцията. Именно примитивните националистически митове, създадени от предкомунистическата дясна интелигенция, са онези, които се преподават на децата в румънските училища през двете последни десетилетия от комунистическото управление.³

Комунизмът в Румъния завършва със свалянето на Чаушеску през декември 1989. Почти незабавно се появява и старата форма на краен национализъм в нейната оригинална, крайно дясна форма. Всъщност

1 Weber, „Romania,” 516-573.

2 See the excellent evaluation of one of Romanian fascism's most eloquent propagandists, Mircea Eliade, later a distinguished professor of Divinity and on the Committee on Social Thought at the University of Chicago, in Norman Manea, „Happy guilt: Mircea Eliade, fascism, and the unhappy fate of Romania,” *The New Republic* (5 August, 1991): 27-36.

3 Daniel Chirot, „The corporatist model and socialism: Notes on Romanian development,” *Theory and Society* 9 (1980): 363-381; Katherine Verdery, *National Ideology Under Socialism: Identity and Cultural Politics in Ceausescu's Romania* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1991).

ултрашовинисткият, нетолерантен национализъм, насочен против унгарци, евреи (макар че от тях в Румъния са останали само няколко хиляди) и роми, е изразяван най-вече от онези интелектуалци, които са били най-сервилни и най-активно поддържащи бившия комунистически режим. Освен това те изпитват усещане за наранена гордост, идеща от това, че Западът не разпознава уникалните добродетели и страдания на румънския народ, поради което отказва да отдаде на румънците привилегирован статус на Балканите. И макар че националистическите екстремисти не успяват да дойдат на власт, те разполагат с широка поддръжка и имат потенциала да го направят във времена на бъдеща несигурност. Въпросът е не в това, че те представляват единствената съществуваща в Румъния идеология, а че сега, както и при Чаушеску, и между двете световни войни, те представляват голяма част от нейната националистическа традиция, и че тази традиция има много общо с най-мрачните страни на германския и руски национализъм.¹

[...]

Заключение

Анализирането на някои важни случаи на колективистки и етнически национализъм, както и обясняването на ролята на интелектуалните елити, чийто ресантиман бива трансформиран в мощни, често кошмарни реалности, не доказва, че национализмът неизбежно се проявява във форми като тези. Дори и колективистките и етнически национализми не са толкова еднозначно жестоки и агресивни, толкова брутални и смъртоносни, колкото са сталинистка Русия или Камбоджа по времето на червените кхмери. Не всички те са водели до такива нива на международна параноя, както са го правили Северна Корея на Ким Ил Сунг или Албания на Енвер Ходжа. Те не трябва да водят задължително до условия на почти постоянна война, както го направи режимът на Саддам Хюсеин в Ирак. Нито пък всички лидери, които са вярвали, че е техен дълг да докажат присъщото на собствената им нация превъзходство, са причинявали толкова много вреда на собствените си страни, колкото го направи Николае Чаушеску.

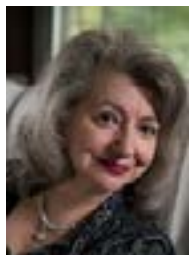
1 Добър преглед на последните идеологически тенденции в Румъния може да се намери във Vladimir Tismaneanu, „The quasi-revolution and its discontents: Emerging political pluralism in post-Ceausescu Romania,“ *East European Politics and Societies* 7/2 (Spring 1993).

Човек може да се огледа из останалите части от света и да намери примери за по-голяма толерантност дори и сред най-тежките ексцесии. Всяко националистическо движение има в себе си различни течения, поради което едва ли може да се стигне до предварителното заключение, че всеки интелектуален елит, който създава националистическа култура на базата на колективистки и етнически критерии, ще доведе до появата на насилствена нация. От друга страна, дори и в Англия и Съединените щати са съществували много по-сурови националистически идеологии от ония, които винаги досега са доминирали.

Въпреки това примерите, които ние дискутираме тук показват, че връзката между определени видове национализъм и агресивното, брутално поведение, не е нито случайна, нито необяснима. Национализмът си остава най-мощната, широко разпространена и първична основа на културната и политическа идентичност. Обхватът му все още се разширява, а не намалява, по цял свят. И по повечето места той не придобива индивидуалистка или гражданска форма. Националистическите елити в повечето страни от Латинска Америка, Африка, Азия, източна Европа и в цялата гигантска, бивша Съветска империя, се опитват да наподобяват успешните, напреднали западни нации, но рядко имат вяра в индивидуализма или интелектуалната толерантност, които са се развили толкова мъчително и в течение на толкова дълго време на Запад. Те са гневни, защото Западът не им помага повече, и се страхуват от съседите си, у които подозират планове за отнемане на техни територии. Национализмите, породени най-вече от ресантиман, ще си останат такива. Това означава, че подлежащите причини за огромната жестокост, проявена през двадесети век, ще продължат да живеят и в двадесет и първия.

Във всичко това има важна поука. Ние не можем да предскажем кога структурните условия ще доведат до хаос и ще дадат на революционните групи шанса да завоюват властта, както го направиха в Русия през 1917, в Германия през 1933 или в Камбоджа през 1975. Но можем да познаваме съдържанието на водещите националистически митологии сред интелектуалците в различни общества и по този начин да бъдем подготвени да обясняваме идеологиите на различните елити щом само те дойдат на власт, или дори преди това. Ние знаем, че дори най-крайните революционери не създават идеологическите си традиции без оглед на по-широкото развитие на идеите в техните общества и света около тях. Можем да проследим историята на идеите във всяко дадено общество и

да видим кои от тях излизат на преден план при различните му политически движения. Никоя от големите политически катастрофи, случили се през двадесети век, не би трябвало да бъде пълна изненада за ония, които вземат на сериозно интелектуалната история и мощта на идеите. В края на краищата, онова, което продължава да ни удивява, докато наблюдаваме цял един набор от нови катастрофи е, че не вземаме на сериозно идеите на отговорните за тях, сякаш идеите, които ни се струват неразумни, нямат значение. Но те го имат.

Лиа Грийнфелд (род. 1954 във Владивосток, СССР) е изтъкната американска изследователка на проблемите на национализма. Понастоящем работи като професор по социология, политология и антропология в Бостонския университет. Най-известната ѝ книга е „Национализмът: пет различни пътища към модерността“ (*Nationalism: Five Roads to Modernity*. Cambridge, Mass: Harvard University Press. 1992.)

Толерантност в различността

Автор: Анастасия Пашова

Увод

Няколко пъти започвах да пиша предговор и всеки път се провалях, защото какво повече бих могла да кажа за ромите от онова, което те самите разказват за себе си. По-скоро бих могла да споделя как възникна идеята за тази книга.

През октомври 2001 г., като екип от университетски преподаватели имахме уникалния шанс да започнем и проведем успешно обучение на 50 помощник-учители и съветници – роми със средно образование от различни региони на страната – София, Пловдив, Сливен, Лом, Видин, Монтана и др. По време на обучението студентите роми, споделяха проблеми свързани със своята общност и възможните перспективи пред нея.

Съвместните ни дейности ни направиха чувствителни към „другостта“, към различието в ромските групи, към техните ценности и светове, митове и ритуали, към тяхната култура и човешкото ѝ преживяване. Дадохме си сметка, че не само не познаваме истинските им проблеми, но и твърде малко знаем за символите и значенията на тази култура, за механизмите на самоорганизация на груповия живот на хората по квартали и населени места. Самите студенти имаха потребността да разказват и споделят с нас истории от всекидневието и начина на организация на колективния си живот. След като се запознах с автобиографичните книги на българите мохамедани, те самите ни помолиха да направим нещо за тях, като получихме тяхното категорично обещание за помощ не само в събирането на материали, а и в антропологичното теренно изследване, което трябваше да се проведе.

И още тук искам веднага да кажа, че те великолепно изпълниха обещаното, за което с любов им благодаря.

Разбира се, всичко щеше да остане една добра идея, ако не бяхме подпомогнати от фондация „Отворено общество“, програма Образование, на които също искам специално да благодаря.

Чрез тази книга за пръв път в България на хората от ромския етнос е предоставена възможността да говорят публично, да разкажат за себе си и своите проблеми, за ценностите и смисъла на живота си, за своята традиция и култура, пречупена през личните им преживявания и спомени. С езика на спомена получиха възможност да говорят обикновени хора – мъже и жени от различни поколения, с различно образование и професии, представители на различни ромски групи от Благоевград, Лом, София, Самоков, Берковица, Пловдив, Сливен, Кюстендил.

В устните разкази, разбира се, записани чрез звукозаписна техника, те разказват за своето детство и младост, за любов и семейство, за религия и ценности, както и за огорчението си от мястото, което „другите“ им отреждат като на отхвърлени и презрени. В тези 37 автобиографични спомена, всеки от разказвачите присъства със своя уникален жизнен път. Чрез разказите си те обясняват и предават смисъл на миналото си и по този начин жизнените им истории са източник на всекидневна история. Личните им спомени са израз и на колективната памет, тъй като всеки от тях е част от конкретна социално-етническа общност и като такъв е носител на колективни нагласи, ценности и образи. Проследяването на индивидуалните жизнени траектории на всеки човек, прави възможни наблюдението и анализа на социалните феномени и процесите в общността. Събраните устни истории са опит да се конструира общностната история и култура на ромите, опит да се изгради образ на групите и индивидите. Те са гледната точка на тези, които нямат достъп до „голямата“ история, опит да се даде думата на „изключените от историята“.

Автобиографичните спомени, които са включени в книгата, дават различни погледи към миналото на хората и към тяхното настояще. Това е опита на хората и те не са го забравили. Разказват искрено за себе си с цялата простота и човечност на собственото си преживяване и отношение към света.

За тяхното събиране бяхме подпомогнати от самите тях и нашите студенти-роми и на всички искам още веднъж да изразя безкрайната си признателност за гостоприемството и сърдечността с която ни приеха, като отвориха сърцата и душите си към нас.

Надявам се тази книга да бъде интересна за четене и красива, защото е правена с любов, а когато нещо се прави с любов, то винаги е красиво.

<http://www.history.swu.bg/romi.htm>

От малка обичах да пея

Юлия, р. 1948 г., Монтана

Казвам се Юлия Константинова Михайлова. Родена съм на 20.09.1948 г. в гр. Видин, даже майка ми е от Видин. Произхождам от бедно работническо семейство. Баща ми е бил военен музикант, майка ми е многодетна майка на седем деца. Имам един брат, който е най-големият и след това ние, следващите – 6 сестри. До 6-ти клас учих в гр. Любимец, където баща ми е бил военнослужещ и след съкращението го преместват в Горна Малина. Основното си образование завърших в Горна Малина, тъй като там са преместили баща ми. По-късно се прибрахме в Монтана, бившия Михайловград, където завърших средното си образование. След това исках да продължа да следвам и се опитах да кандидатствам в гр. Враца за медицинска сестра и естествено изпитите ги издържах, но не ме приеха, защото няха връзки и разочарована, аз не исках да опитвам пак. Отказах се. От малка обичах да пея. За пръв път се претраших и се явих на конкурс „Ало, младежи, търсим таланти!“. Това беше първата ми изява на сцената и естествено, това което изненада цялата публика беше, че за пръв път в Михайловград ромка се претрашава и се явява за такова мероприятие, като единствената участничка от ромски произход. Това ми даде сила да опитам да стана и исках, имах голямо желание да стана естрадна певица. Още повече, че на конкурса спечелих първо място, което беше и най-силната предпоставка за изненадата на публиката и комисията, и на силното ми желание да работя като певица. Но баща ми нямаше такова желание и не ми разреши. След този конкурс получих покана от ръководителката на естрадния състав към профсъюзния дом на културата в гр. Монтана, да участвам като вокален изпълнител на естрадния състав и вече редовно участвах във всички концерти, съвместно с танцовия състав и мандолинения оркестър към Профсъюзния дом на културата, които бяха самодейни. Всичко това без разрешението на родителите ми, заради което имах неприятности с тях.

Улици от махала „Младеново“ в Лом

По-късно през 70-та година се омъжих, но имах несполучлив брак, от който се роди първият ми син – Константин. Роден е през 1971 г. По-късно ми се усмихна щастието и имах възможност да започна да работя това, което мечтаех и имах желание, всъщност да пея и започнах работа като певица в село Замфирово. От тук започнаха изявите ми в областта на изкуството. По-късно се явих на изпит за правоспособност в гр. София и взех 2-ра категория. От тук нататък живота ми протече... По един месец ни местеха от заведение на заведение, но тъй като това беше любимата ми работа, за мен беше удоволствие.

Ромски деца, 80-те, Лом

През 1980г. се омъжих повторно. Съпругът ми е от гр. Бойчиновци и през 1981г. ми се случи едно голямо нещастие. При раждане, тъй като съм била алергична, без да ми правят никакви изследвания, лекарите ми слагат направо упойка, от която получих алергичен шок. От този шок естествено спря и сърце, и пулс. Тогава лекарите ме включиха на система, изкуствено да работи сърцето на апарат и таман бяха започнали операцията, токът в този момент угасва, така че 25 минути имах клинична смърт. А в това време те нямаха нито лампи, нито свещи, нито батерии. Наложих се медицинската сестра да изтича боса, без да успее да се обуе, да слезе до бърза помощ, да изпратят линейка, да извикат електротехник, да възстановят тока. Действително след 25 минути тока бе възстановен. Техникът го оправи и почнаха лекарите да се занимават наново

с мен. Бяха ми вкарали тръба от устата до белия дроб. Бяха ме интубирали, за да мога да дишам, тъй като първия път след като беше угаснал тока, след шока спря ми и сърцето, и пулса, така че се наложи интубация. Продължиха операцията и извадиха бебето, но понеже е било на тъмно, порязаха детето на бузата. След раждането на бебето извадиха тръбата и отново направих втори шок, и токът за втори път изгасва. Беше възстановен за около 25 минути, така че общо около 50 минути клинична смърт ми се събира. И тази интубация, понеже всичко става на тъмно, лекарите на клечка кибрит успяха да ме интубират, бяха ми повредени гласните струни и бях загубила почти и говор. Гласът си го бях загубила, едва шептах. Операцията започна някъде 1.30 през нощта и завърши сутринта в девет. Никой не вярваше от лекарите, че аз ще остана жива. Почти всички очакваха да се случи някакво чудо – просто разчитаха на късмет. Така бяха казали даже на родителите ми, че ако изкарам една седмица, ще „прескоча трапа“ и действително аз успях – „прескочих трапа“. Изкарах седмицата, оживях, въпреки всичко оживях, но бях като телевизор с картина, без говор.

Наложи се оттам вече да ме преместят в друго отделение, да ми лекуват гласните струни. Лекарите бяха разбрали, че професията ми е била като певица и тогава завеждащият отделение, д-р Нейков ми каза, че повече от мен певица няма да стане. Това беше най-голямото ми разочарование, защото за мен това беше нещо убийствено – един вид за втори път ме убиваха. Това беше много тежко за мен и така, тежко го преживях. Детето също изгубих при раждането. Не съм го виждала детето, което се роди. То беше момиченце, живяло е 15 часа след раждането, така и не го видях, защото доста време – един месец мен ме лъжеха непрекъснато и криеха, че детето е мъртво. Все ме лъжеха, че е добре, след като аз съм долу, в реанимация, детето било в родилното, горе, и така, докато ме изписаха, и тогава вече разбрах истината, че детето е мъртво. И да си призная истината, толкова за детето не ми е било мъчно, защото не съм го виждала, колкото за това, което ми казаха, че няма да мога да пея повече и винаги, когато чувах музика, сълзите ми течаха. Не можех да се примиря с мисълта, че няма да мога повече да пея, но. слава на Бога, не се мина и една година и аз отново пропях. Лекарят, който ме спаси на клечка кибрит, на когото съм благодарна за цял живот, д-р Никитов, бях го поканила там, в механата, където пеех, просто остана като гръмнат и не можеше да повярва, че трупът, който помни от онай нощ, тежката,

когато той ме спаси на клечка кибрит е жената, която в момента пее. Остана очарован. Действително ние и досега сме приятели с него, въпреки че той се е пенсионира сега, виждаме се макар и по-рядко, но винаги с благодарност. Като се срещаме, разговаряме като добри приятели. И така, аз пропях отново.

В младежкия клуб, Лом

Междувременно след загубата на детето ми, отношенията със съпруга ми не провървяха и се разделихме. Причината беше първото ми дете. Но въпреки всичко пак се събрахме, в резултат на което се роди второто ми дете. Само че този път в гр. София. Тук, в нашата болница, лекарите не се наеха да изразжат това бебе, защото знаят, че ще се наложи втори път операция. А при операция е нужна упойка, на която аз не можех да издържа, а и те нямат нужните упойки и апарати тук. И така второто ми дете се роди през 1985 г. в гр. София, много по-леко. Тогава ми направиха съвсем друг вид упойка, която и до днес не си спомням и не знам как се казва. Само знам, че ми сложиха инжекция в гръбначния стълб и от кръста надолу не чувствах нищо. Бях изтръпнала, просто като парализирана и така в пълно съзнание, говорех с мен. Само с една система мен ме

оперираха и първо успях да видя бебето си на тази операция, дадох ми да му целуна петичката. Операцията мина сполучливо, всичко мина по живо, по здраво. Прибрахме се, но не след дълго, на третата година, аз започнах да чувствам някакви тъпи болки и изтръпване на ръцете, а по-късно и на краката. Може би това е някакво отражение на упойката. Не знам, но просто аз си го обяснявам така.

Клубът на фондация „Рома“ в Лом

Продължих да работя. Продължих си професията, но отношенията ми със съпруга ми не провървяха. Отново се разделихме, но този път окончателно. Детето остана при мен. До 10-годишна възраст се мъчих с него. Криво-ляво го отчувах, но след преврата останах без работа и се наложи да предоставя родителските си права над детето на баща му. Настанаха други времена, работа от дирекция „Музика“ нямаше, станаха други вкусовете, някога при нас имаше някакъв морал – и на сцена, и в репертоар, докато в това време, след преврата навлезе някакво ново течение, поп-фолка в музиката, което на мен не ми харесва. Е, има някои изпълнения, които ми харесват, тези, които имат съдържание и текст. Най-важното е текст и мелодия, всичко останало, което е булевардна му-

зика, не ми допада, така че не го признавам за музика изобщо. И в тази насока вече като навлезнахме – работа естествено имаше за по-млади певици, с по-къси поли и изобщо почти разголени, които пеят на сцената. Аз тъй като съм от старата генерация и вече за мен нямаше работа и напълно съзнавам, че времето е друго, а и ние самите трябва да знаем кога да спрем вече. И въпреки всичко, като чуя хубава музика, нещо трепва в сърцето ми, защото никога не мога да се откажа от хубавото, а и обратно – като чуя нещо, което влияе зле върху възпитанието на поколението, винаги се дразня. И така от доста време вече не пея, то няма работа за по-младите певци, камо ли за нас, по-старите.

В карнавално облекло

Вторият ми син стана на 17 години и учи в спортно училище. Надявам се след 2 години да стане абитуриент. В момента съм трудоустроена, защото здравословно не съм добре. Разболях се. Работата ми беше такава, че много вечери, в най-големите студове, зиме, лете, есен, за нас нямаше почивка. Когато работехме в ресторантите, беше топло, но много пъти се налагаше да се работи на полеви условия, в смисъл сватби, кръщенета, на бараки, което значи, че по цели нощи сме били изложени на студ, в резултат на което по-късно получих дискова херния и така, в момента съм трудоустроена, пенсионерка. Това е, което мога да кажа.

Работата краси живота, а мързелът го мори

Лидия, р. 1949 г., гр. Лом, средно образование

Мъжки следобед, 80-те, Лом

Родена съм на 08.06.1949 г. в занаятчийско работническо семейство от гр. Лом. Баща ми Златко Манчев е бил занаятчия, бакърджия – майстор котлар. Майка ми Параскева Манчева е била домакиня, родила е 8

деца, 6 момичета и 2 момчета. Дядо ми (на майка ми баща) е бил бръснар (бербер). Той се е казвал Георги Стефанов и е бил пастор – проповедник в циганската баптистка църква в кв. Младеново в гр. Лом. Когато е бил на 40 г. е заминал за Германия и е завел и майка ми, тя тогава е била на 14 години и ми е разказвала, че е пяла пред Хитлер, защото е учила в девически колеж (за монахини). Спомням си, че когато сме гледали някой филм на немски, тя ни превеждаше, даже сме я наричали „мути“, което значи – мама. Въпреки, че сме били 8 деца, моите родители ни отгледаха и възпитаха. Били сме винаги чисти, спретнати и сме се изучили. Моите 3 сестри носят имена на германки – фрида, Грета и Гертруда, а брат ми Емил е кръстен на една сестра Ема, която е била мисионерка и е идвала в махалата в кв. Младеново, в нашата църква. Брат ми Емил, въпреки че е циганин, е един от най – големите търговци в гр. Лом и е уважаван от всички хора в града, а другият ми брат, Манчо, е голям занаятчия – шлосер, стругар – заварчик. Моят баща, Златко, е наследил занаята от тъст си (моя дядо) и също така е станал и той пастор. Той винаги ни е повтарял, че трябва да учим за да успеем в живота и много да работим, защото работата краси живота, а мързелът го мори. Слагат ни коматите просеник, понякога качамак в торбичките и всяка сутрин сме ходели на училище. Родителите ми са били бедни, но много възпитани, християни хорица, за което съм им много благодарна. А сега, какво става? Раждат, а не могат да ги гледат, оставят ги на произвола на съдбата. Животът е станал много страшен, раждат млади, неомъжени момичета, дават си децата по домовете за сираци, проституират млади момичета, момчетата са наркомани, крадци, убийци. Но те не са виновни, виновни са техните родители, защото са безотговорни, а и не познават Бога. Аз съм християнка, повярвах в Бога и Бог ме благослови, въпреки трудностите в моят живот. Много е хубаво да познаваш Бога, да не лъжеш, да не крадеш, да си смирен и добър човек. В днешния живот уж е демокрация, ама хората го обърнаха на слободия, те не знаят и не разбират какво е демокрация и демократично общество, всеки прави това, което е добро за него и никога не се съобразява за другия до него, да не го обиди, да не го нарани. Даже и младите, като видят по-стар човек до себе си, хич не се съобразяват с него, целуват се, прегръщат се и говорят всякакви мръсни приказки. По мое време нямаше такъв разврат, като видехме стар човек, го поздравявахме, па и ръка сме целували.

Аз съм завършила техникума в гр. Лом (стругаро-фрезист) и имам 27 години трудов стаж. Родила съм 3 деца 2 момичета и едно момче – Албена, Алберто и Златка. И трите ми деца съм ги изучила и възпитала, винаги са били чисти и спретнати, все едно, че не са били циганчета. Бракът ми не е бил сполучлив. Мъжът ми пиеше и играеше на комар и се разведохме, но въпреки трудностите в моя живот, аз се борех упорито и успех. Животът е една непрестанна борба за оцеляване. Направих сама три сватби, два абитуриентски бала и новобранска, купих чеиз и за двете ми дъщери, но тогава имаше и работа, и аз много работех, за да не чувстват децата ми, че растат без баща и да не са лишени от нищо. Аз се лишавах от всичко, от моди, от развлечения, но моите деца не са били лишавани от нищо. Винаги са били чисти и спретнати и съм ги пращала всеки ден на училище. И децата ми изучиха, въпреки че бях сама. Не съм съгласна с днешните млади хора, с техните разбирания за живота. Не е важно дали си циганин или българин, или турчин, важното е да си човек с главно „Ч“. Във всяко стадо си има мърша, важното е човек да не се предава, а да се бори. Най-големият професор е д-р Чирков, той също е от гр. Лом, от бедно семейство и е циганин, но е борбен и не е мързелив, и я го виж сега, професор. Това е то, животът, борба против злото и упование в Бога, аз също съм щастлива, че имам Бог за мой спасител и се уповавам на него. Повярвай и ти, за да се спасиш и да не погинеш, но да имаш вечен живот!!!

Във фризьорския салон и магазина, Лом

Растяхме в едно мирно и весело семейство

Ани, р. 1952 г., с. Д-р Йосифово, 7 клас, домакиня

Момчета, 80-те, Лом

Родена съм в с. Д-р Йосифово, област Монтана. Родила съм се в един хубав, топъл ден през месец август (според думите на майка) през 1952 г. Аз съм седмото дете на родителите ми. Преди мен са се родили моите

двама братя и четири сестри. Бяхме многочислено семейство и тежко за изхранване.

Баща ми и майка ми бяха бедни и неуки хора, но имаха добри занаяти, с които изкарваха колкото за хляба. Баща ми беше много добър човек. Бог да го прости, почина преди 10 години. Ходеше навсякъде из селото, където го викаха определено само българи, строеше им фурни за печене на хляб, на агнета и т. н. Тези хора, които го търсеха за работа, много го почитаха, защото той беше честен и отзивчив, а беше и добър майстор. Когато приключеше работа, хората оставаха доволни от свършеното и за благодарност му пълнеха цяла торба с брашно, даваха му по някое парче сирене или сланина, за да нахрани нас – многолюдната си челяд. Той се прибираще вечер вкъщи грохнал и с пълна чанта, която щом оставаше, то ние – децата, веднага скачахме и почвахме да ровим, за да видим какво ни носи нашият татко този път. Въпреки сиромашията и гладът, на които бяхме изложени, ние растяхме в едно мирно и весело семейство. Баща ми, колкото и да беше изморен, винаги намираще време да си поиграе с всяко едно от нас. Най-много си играеше с мен – най-малката, клякаше на пода в стаята и аз се качвах на гърба му като на кон, след това се търкаляше като „мечките на бабин ден“, а някои път сядаше на миндера (кревата) и аз го решех и му връзвах опашки. Наистина имах „златен“ баща. Майка ми беше слаба и красива жена, с дълги до кръста, черни коси, с тънки и фини пръсти, а беше и добра майка и перфектна шивачка. Тя шиеше дрехите на много български семейства и то на ръка, но така добре го правеше, че изглеждаше като ушито на шевна машина. Майка ми беше дете от смесен брак – нейният баща (моят дядо) през войната се запознал и се влюбил в едно момиче на име Рада, което било по-скоро дете – едва на 14 години. Тя нямала никого, родителите и били убити във войната, и тя останала кръгло сираче. Това момиче било от български произход, но въпреки всичко приела да се ожени за моя дядо.

Веселба за Бабин ден, 80-те, Лом

Така те създали три деца, от които едното било майка ми, а другите – нейните двама братя. Годишите се нижеха една след друга и аз не усетих как израснах, но все още си спомням деня, в който тръгнах на училище, бях много уплашена, нямаш представа какво е това училище и какво се прави в него. Бях просто дете. Продължих да ходя на училище и ми беше интересно още от първия ден, въпреки че в началото се страхувах. Така стигнах до 8-ми клас, но когато трябваше да го завърша, аз не успях. Училището ми вървеше много, учителките ме обичаха, защото бях бедно и кротко дете и все ме викаха след часовете, за да ми дадат по някоя стара дрешка, останала от техните деца. Много се радвах на тези подаръци и се прибирах вкъщи със сълзи на очи от щастие, че тези хора са ме забелязали и че занапред ще имам какво да облека. Та когато трябваше да завърша 8-ми клас, аз не можах, защото тогава на майка ми ѝ трябваше моята помощ – беше се оперирала от язва на дванадесетопръстника и понеже всичките ми сестри бяха вече омъжени, аз бях единственото момиче в семейството. Спрях да посещавам училище и останах вкъщи да гледам майка си.

Отначало моите приятелки ми носеха уроците вкъщи всеки ден и аз денем гледах и прислугвах на майка ми, готвех, перях, чистех, хранех

майка ми като малко дете, а вечер отварях книгите и до късно четях уроците си. Това продължи около две седмици, но преуморена от всичко, аз не издържах на умората и недоспиването, и един ден захвърлих всички книги и се отдадох изцяло на грижите за по-бързото възстановяване на моята майка. Постъпих правилно, но платих цената на по-високо място в обществото, защото останах без образование. Е, това е моят живот, моето детство, но сега съм доволна, защото имам с какво да се гордея. Омъжих се на 21 години, взех си съпруг, който беше разведен и имаше две деца, които аз приех като мои, такава ми била съдбата. Не съжалявам, защото той се оказа добър съпруг, със завидно положение в ромското общество, стана и грижовен, и мил баща, защото след една година от брака ми с него, аз родих едно прекрасно дете – момиченце, което кръстих на майка ми. Обичах дъщеря си много и исках тя да има всичко, от което аз бях лишена. Отдадох и посветих всичко на нея, отгледах я възможно най-добре, изучих я, задохм я. С мъжът ми бяхме много щастливи, че сме постигнали това, към което се стремяхме. Искяхме да ни дари с внуче, на което да се радваме и да отдадем старините си. Отгледахме дъщеря ни в охолство, задоволена от всичко, завърши средното си образование с висок успех – 5,49, омъжи се, но тук не сполучи. Човекът, който беше наш зет, я напусна без причина и то два месеца след раждането на нашия внук. Въпреки всичко тя прие съдбата си с твърда воля, остана да живее при нас, не искаше да има друг мъж в живота си и се отдаде изцяло на сина си. Сега нашият внук е вече на 4 години. Дъщеря ни превъзмогна стреса от раздялата и продължи учението си. Записа задочно полувисше и незнайно защо тя избра мъжка професия – ВВС (Висше Военно училище), от което излезе лейтенант по чин. Не започна работа като военна, а си остана вкъщи при нас и при сина си. Съжалявам, че не можах да завърша моето образование, но се радвам и съм благодарна на Бог, че беше милостив и благосклонен към мен и ме дари с такава прекрасна дъщеря, с която да се гордея. Имам прекрасен съпруг, който през всичките тези години ми беше опора, имах едно мъжко, силно рамо, което да ме подкрепя, и най-голямото щастие в моя живот е моят превъзходен внук, когото много обичам и за когото ще гледат очите ми и ще тупти сърцето ми, докато не си отида от този свят. Това е, което мога да ти разкажа, не се сещам друго.

Поддържах дома ни чист и подреден

Васка, р. 1958 г., гр. Монтана, 8 клас

Булка, 80-те, Лом

Родена съм на 29 юли 1958 г. в гр. Монтана. Майка ми се казва Елена, а баща ми – Валентин. Имам една сестра – Силвия и един брат – Александър.

От детството си спомням много интересни неща. Например, родителите ни често ни водеха на кино, на сладкарница, по концерти, на панаири в някои села. Аз като малка изцяло се отдадох на по-малките ми брат и сестра. Родителите ни ходеха на работа, а аз поддържах дома ни чист и подреден. Спомням си, когато тръгнах на училище, бях много щастлива, защото се запознах с много деца. В училището се чувствах свободна, защото се отървах с една дума от къщните задължения. В училището се чувствах просто дете, играех си, научавах все нови и непознати за мен неща, свързани с живота ми. Обаче много съжалявам, че не можах да завърша образованието си. Стигнах до 8 клас, но не го завърших, защото още в първия срок моят вече съпруг ме беше откраднал. С него бяхме във Видин една седмица при негови роднини.

Там прекарахме нещо като меден месец, но преди сватбата. Родителите ми ме търсеха къде ли не, вече разбрали че съм се омъжила и сестрата на мъжа ми вече от тревога, че нашите много се притеснявали за мен, им казала къде се намираме. Дойдоха с полиция да ме изкарат от къщата на роднините на мъжа ми, понеже съм била малолетна тогава. Защото те не знаеха, че аз ходех с това момче и че го обичах, си мислеха, че съм там против волята ми. Но аз здраво се застъпих за мъжа ми. Казвах им, че ако ме разделят с него, аз ще се самоубия и всякакви там глупости. Полицията видя, че няма разрешение и си отиде.

После ние всички се прибрахме у дома.

Мъжете спортуват..., 80-те, Лом

Жените празнуват..., 80-те, Лом

Сватовете вече се уговориха за годежа ни. След 6 месеца ни направиха и сватбата. Сватбата ми ще ми остане най-хубавия момент от живота. Спомням си с удоволствие какво оживление беше на сватбата ми. Сутринта започнах с фризьор, след това от дома на майка ми идват младежите да ме купуват от фризьорката, след това майка ми ме дарява с подаръци (чеиза), които занесоха до дома на съпруга ми. След като младежите ме купиха от фризьорката, те ме водят у дома на мъжа ми и ме продават на него (не в истинския смисъл на думата, а просто

140 това се прави на нашите сватби). След това има обичай преди да влезеш през вратата на къщата, да намажеш четирите краища на вратата с мед – за плодородие. После младоженка взима булката на ръце, върти я и после, като я остави на земята, единият от двамата настъпва другия по крака – да се види кой ще командва в къщата. И после вече, след тези ритуали, които имаме, отидохме в ресторанта да продължим празника. След една година се роди първия ми син. След още две години се роди и вторият ми син. Сега вече и двамата са студенти в Софийския университет. Имам едно внуче от големия ми син, който се казва Стилян.

Моят комшия ми даде хляба в ръцете

Кирил, р. 1962 г, гр. Вълчедръм, област Монтана, бръснар

Казвам се Кирил Тодоров Кончев. Роден съм на 5.11.1962 г. в област Монтана, село Вълчедръм може би по новому се казва град, но по мое време беше село. Израснал съм в беднотия и нищета. На единайсет години оставам сирак без баща, защото моя баща имаше друго виждане за живота, а това пречеше на тогавашната власт и той биваше преследван и гонен до този момент, в който бе жестоко пребит и едни циганки се опитаха до му възстановят раните с агнешки кожи, но за жалост това не му помогна и той почина. Не след дълго почина и моята майка и аз останах чисто сам на този свят. Не съм учил, но тогава беше и времето такова, че да не учиш и да не си образован също може да си намериш работа. И така, чисто сам продължих напред, а тогава времето в България беше много тежко, нямаше какво да се яде, а пък да си циганин-сирак означаваше ходене по-мъките и жестока борба за оцеляване. По това време живях при едни комшии, а главата на семейството беше бръснар и се опитваше да свърже двата края. Но заради тежкото и нечовешкото положение, в което живеехме, се наложи на 13-години да слугувам в един заможен род в моето село с известната фамилия „Дангулси“. Тези

хора ме приеха и ми дадоха любов, от която се нуждае едно 13-годишно дете, защото самите те имаха син, който се казваше Кирил и беше мой връстник, и така живях няколко години като слуга, но благодарен съм затова, че имах топло ядене всеки ден и легло, където да спя. След известно време се върнах при моите комшии, където чиракувах като бръснар и се научих на занаят. Моят комшия ми даде хляба в ръцете. Залюбих се с едно момиче, която беше дъщеря на музикант, а той свиреше на туба и така другарувахме с нея, без знанието на нейния баща. След като разбра баща ѝ, че дъщеря му се влюби в един сирак без покрив и без бъдеще, той и забрани да се среща с мен, но въпреки всичко ние продължавахме да се виждаме тайно. Животът ми беше много тежък от всякъде съдбата ме удряше с големи шамари, от които останаха непоносими белези, които ме изгарят все още и боли, когато се връщам назад. Слушай дете, много бе тежко по онова време, но аз не се отказах от любовта си, защото това бе единственото, което беше мое, и не исках да го изгубя. Затова в един даден момент се оженихме.

Вторият ден от сватбата, 70-те, Лом

Народиха ни се три деца – две момчета и едно момиче, които се опитвахме през тогавашната парична криза да възпитаваме и образуваме, защото аз работех, като бръснар подстригвах българи и техните деца и слушах за какво си говорят – че образованието се нарежда сред ценностите, които човекът трябва особено да почита и към които трябва да насочва своя интерес. Образованието е важен фактор на човешкия капитал, всеки един човек, уважаващ себе си, трябва да положи труд и внимание, и желание да приеме знанията, за да бъде образован, интелигентен и трудоспособен. Аз виждах техните деца с какво голямо желание искаха да продължат образованието си. Затова исках моите деца също да бъдат образовани и възпитани, но съществената причина бе, че аз нямах възможността, като дете-сирак да бъда възпитан от своите родители, поради тяхната смърт (на родителите му). Аз не желяех те да бъдат като мен, защото кой баща не би искал най-доброто за своето дете – да е умен, образован интелигентен циганин.

Запустял православен храм в ромската махала

След това започнах работа, като склададжия в държавните складове на жито, ечемик, царевича. По времето, през което работех като склададжия, аз тайно давах ключа на мои приятели – цигани, които нямаха с какво да изхранват своите деца. И така влизаха през нощта и си вземаха това, което трябва на човек, за да не бъде гладен. На другия ден и един от моите приятели за благодарност ме предаде на властта, за което бях затворен три години в затвора „Белене“. Там имах възможност да преосмисля целия си живот, затворен между две стени и престъпници. Дадох си сметка какъв е всъщност живота на циганина. Раждаме се в една страна – България, където си мислим, че сме равноправни граждани, че имаме права и задължения, закони, които трябва да спазваме. Но това е записано само на бял лист хартия, където стои някъде в държавната бюрокрация. Но всъщност циганите винаги ги смятат за хора втора ръка или напаст, която винаги им пречи, недостойни хора от самото им раждане. Те биват винаги презирани, изолирани и отхвърляни от обществото или си носим етикета: „Хубава работа, ама циганска“. Престоях в затвора провали живота и на моето семейство, защото децата ми бяха нагрубявани и тормозени заради мен, че баща им едва ли не е най-големия престъпник. А голямото ми престъпление е, че не можех да гледам семействата на моите приятели гладни и им помогнах, но по грешния път, в който закопах себе си. Три години лишен от съпругеска нежност и три деца лишени от бащинска любов. След като се върнах от затвора, започнах пак да работя като бръснар, защото паричната криза на онова общество бе голяма и обхванала цялата страна. Моите деца бяха пораснали и ходеха на училище, те учеха в отделение 3-то, аз тогава тежко се разболях, за което те прекратиха своето учение и започнаха да работят от 15-годишна възраст тежък физически труд, за да могат да издържат своето братче и да купуват лекарства на болния им баща. С нищо не можах да променя живота на моите деца, защото те минаха по същите мъки, през които мина баща им. След като се излекувах, аз и моето семейство се преместихме в едно друго село, което беше противоположно на една България, където живеехме. Там имаше българи, които имаха много декари земя и цигани работещи на тези българи за късче хляб, за да прехранят своите деца. По голямата част от циганите в моята махала са жертва на своята съдба, която не би могла да осигури бъдеще за тях и техните деца. Циганина гол и бос ще влиза в Европейския съюз. Докъде ще стигне този тежък живот на

циганина, който слугува пак на българина – своя авер, с който навремето живееха и ядяха, и пиеха заедно, дяляха хляб.

Семеен портрет, Лом, 2002

Аз се надявам, че през следващите няколко години животът ще стане подруг, такъв какъвто беше по времето на комунизма, когато всеки циганин се чувстваше човек, имаше къде да работи без да е учил за това, защото неговият проблем тръгва от тук – от неграмотността, невежеството и нежеланието за неговото развитие като човек. Но аз все пак съм благодарен към живота, защото ме е дарил с вярна съпруга и добри деца, които се грижат за стария си баща.

Имам възможност и искам да се образовам

Силвия, р. 1968 г., Монтана, седми клас

Родена съм 1968 г. в град Монтана, в семейство на занаятчия. Баща ми, Кирил Арсов е от град Монтана и е от ромски произход. Майка ми се казва Гюла Сюлейманова Расимова. Тя е от Видин, тюркоезична ромка е. Имала съм щастливо и нормално детство. Ученическите години, от първи до седми клас, завърших в първо основно училище „Кирил и Методий“ в родния ми град. Седми клас завърших 1982/83 г. в Природо-математическата гимназия, след което се записах в Икономическия

техникум, който не завърших, понеже се омъжих. Омъжена съм по стар цигански обичай – с позволението на роднини, родители, близки. От този брак имам две прекрасни деца – Любен Ставров Сташков, роден на 15.1.1985 г. Завършил е основно образование в 6-то ОУ, сега учи в спортния техникум. По-малък син – Живко, роден на 5.6.1987 г., също е завършил в 6-то ОУ. Също учи в спортния техникум. Съпругът ми е със завършено висше образование. Завършил е „Климент Охридски“ в София. Работил е като учител, уредник в музея, сега в момента е в областта в Монтана. В момента се записах да завърша средното си образование, вечерно, понеже усещам необходимостта от някакво образование. Работила съм дейности, в които не е трябвало да имам образование. Това не ме е задоволявало емоционално и затова искам сега да се възползвам от интегрирането на ромите в обществото. Децата са пораснали, имам възможност и искам да се образовам.

Най-хубав спомен от моя живот са вечерите, които прекарах с моите родители, баба и дядо ми. Те имали навика възрастни да се събират с техни приятели, които за мен били също дядовци и баби. Пред нашата къща имало огромна поляна, на която се е кладяло огън, понякога се е печело нещо, или пък вари се, и под звездното небе старите хора са разказвали случки и дейности от миналото си, някои действителни, други измислени, трети интересни и смешни. Малко примитивни, но наистина много интересни неща. Това е един от най-прекрасните спомени от моя живот. Жалко, че сега не може да се връщаме към тези дни, но трябва да се живее, в сферата на цивилизацията е така. Но нашето минало е и нашето бъдеще, не трябва да го забравяме, нашите корени са нашето настояще. Това е интересното от моя 30-годишен живот.

Както вече казах, работила съм дейности, за които не е било необходимо образование. В разцвета на куфарната търговия съм пътувала доста често по Сърбия, пътувала съм в автобуси с българи, които са ме приемали нормално, дори бих казала, много внимателно.

Но въпреки всичко, от тях не съм крила, че съм циганка. Не ме обижда определението „циганка“. Обижда ме, когато влагат смисъл в тази дума. Дори и сега новото, което използваме „ромка“, ми е по-обидно, отколкото циганка, защото ми звучи някак си по-неприятно, по-обидно и по-изкуствено, фалшиво.

Това ни е работния ден за Бога...

Веселина, р. 1956 г, Вършец, второ отделение

Живяхме в село Пудрия, Врачанско, бедно семейство. Нямахме нищо, работехме по цял ден, сиромашки. Родителите ми работеха по къщите за по две-три кила брашно, съжаляваха я. После майка ми почина. Останах. Изобщо не я помня каква беше, каква е на лице. Бях на две годинки и не я помня. Баща ми ме отчува така, без майка, дълго време и после той се ожени за друга – мащеха. Тя не ни обичаше, защото си беше довела едно от нейните. За него се грижеше повече, отколкото за нас, а ние бяхме четири деца. Сестра ми и брат ми бяха по-големи и аз ги помня, а имах и друг брат, който беше по-малък от мене. Него повече го тормозеше мащехата, а аз бях на 9-10 години и помня как го биеше, как го риташе и как ходеше бос и гол. Тя много го тормозеше и биеше и той гладуваше, не го переше, не го чистеше...никак. Аз много го съжалявах, ама бях малка и не можех да му помогна нищо. Тя ме ползваше, носим вода, дърва, все ме буташе навсякъде, все да ѝ помагам. Ама повече грижите ѝ бяха за нейната си, сина. Тя си го пере и си го гледа. Криеше от нас хляб, ядене за него. Гледаше си го него, като собствена майка, а ние си бяхме много по-странични.

Баща ми ходеше на работа и се прибираще вечерно време. Сутрешно време излизаше и не се интересува за в къщи. А пък ние не можем да му кажем как се държи мащехата и какво прави с нас, защото ни е страх, че ще ни бие. Знаеш ли, как ме е била мащехата? Тя като ме биеше с пръчка по главата, все едно ми изсипваше вряла вода на главата. И помня до днес, как ме биеше моята мащеха. А сина ѝ – толкова уредено, чисто, мито, хранено дете, у десет взела криеше ядене за него. А ние сме си били настрани. Брат ми по цял ден ходеше из поляните и не се свърташе у дома. Сестра ми се ожени тук, във Вършец и аз бях на нейните ръце. Ако някой път кажа на баща ми, тя после си го връща на мен и почти всички криехме от него, да не знае живота как прекарва тя с нас.

Сега живота е друг, а преди като си бях малка, беше много бедността за нас – днеска за днеска. Татко с дървата ни прехранваше. Ще иде днеска за хората три пъти да носи дърва и един път се връща за нас. А пък зимно време – голяма мъка. Имахме една стаичка с коридорче, а сега направихме казарма за цялата махала /имат голяма четириетажна къща/. Ама Господ ни пожали. Предишното време, какво сме карали, пък сега благодарим на Господа.

На четиринайсет години се ожених. Тук ме доведе сестра ми – за девера се ожених. Ние, две сестри, държим двама братя. Той, бати Анто ме доведе да сме си по братски, защото е много лошо. Сега хората се бият със семействата си, няма добър живот, бият си жените. Тука онази вечер, Боян изтрепа жена си, хем болна жената, тая със седемте момичета. То лани докторите едвам я съживиха.

Тук, като дойдох, имаше голямо семейство. свекър, свекърва. С моя мъж се взехме, нали ти казвам, като сестра ми дойде тука. Той беше на 13, а аз на 14. Той учеше. Тя, свекърва ми беше болна. И докторите ѝ викат: „О, ти, ще умреш! Ще умреш, няма да си жива!“ – Не знам от какво ѝ казваха, че ще умре там ѝ тя се изплашила и вика: „Ще оженим сина ми, докато съм жива. Да го видя оженен.“ Предлага на баща ми Анто (батко Анто) и той вика: „Имам там балдъза моя. Ще я вземем тука за моя брат.“ И по сестра ми ме искат да ме доведат тук. И аз нищо не съм имала против и не мога да кажа нищо. Сега децата са друго значи. Те, каквото кажат – младите. А тогава, баща ми казва: „Не знам – казва – момичето, щерка ми още е малка, млада.“ Побягна баща ми тогава, на три места отиде, по Замфирово, по Бели извор, там, само и само да не е в къщи. Че нали, ако е някой друг, чужденец, той много бързо ще им каже: „Напускайте тука. Нямам момиче за женене.“ Ама той – сестра ми идва и баща ми Анто – какво да им рече на тях. Няма как да им се кара. Каже им така с думичка, ама уж прави кошнички там, ама седи и все си говори нещо. Пък работех на стопанството. Бях с едни други, телчарка. И той идва там, та помага, поим телците, слагаме храна, чистим.

А сестра ми и баща ми все ми помагаха и ми думат. Викам им: „Аз не можах да кажа нищо пред баща ми и майка ми.“ Нали все пак тя ми е майка, тая, мащехата.

„Какво кажат те – викам аз – аз нищо не мога да кажа“. А баща ми, походи 3-4 дена, по Зафирово, по Бели извор и се прибра. И най-после ме извикаха моите чичовци и викат: „Те, мой зет и щерка искат да станем сватове“. Татко вика: „Мислим, момичето да си остане у нашите ръце, защо да ходи на друго место, да я тормозят, да я бият, да не знаем на какво място ще се случи. Пък тука ако е, няма да има проблеми да е тор-мозена и така живота ѝ ще е по-добър за нея.“ И той така си е говорил с моите чичовци, пък те викат: „Ей, ще го дадем тука момичето, пък то си е при сестра си, ще си бъдат в един град. Няма да е по селата, да жадува, да копа, да работи, да се тормози.“ И дойде чичо ми и ме пита:

„Какво ще кажеш, чичко! Искаш ли да дойдеш тук, при сестра си.“
Викам: „Каквото каже баща ми, каквото каже майка ми, туй ще е. Това ще бъде.“

И отидоха те, и му казаха, а той каза: „Е, щом е така, ще я дадем.“ Сговориха се вече и се съгласиха И така до днеска.

Не са ме плащали мене, ами правиха сватба – ядене, пиене в Пудрия. Доведоха ме тука, сутринта пак заминахме в Пудрия. Два дена правихме сватбата. И тогава ни търсеха честност. Всичко, как си е реда при нас...

Като дойдохме тука, при свекървата си живеехме май дълги години, към 10 – 15 години, при нея бяхме. И след това се отделихме. С мъжа ми си бяхме заедно. Там правихме къща, там, горе в махалата, отначалото до края, чак там накрая сме я правили. Сега сме я продали. А тука сме си направили тази. Те, децата са по-отделно. Правихме я тука с много бедност, когато почнахме. Продадохме си къщата. Ние си прекарахме багажа в свекъра. Там, в една стая сме си турнали багажа, другото – отвън. Всичко се съсипа отвънка. Кой какво му трябва – си е взимал. От багажа ни отбрах два кревата и гардероб. Това ми остана само. Другите легла, другият багаж – всичко са разтурили там. Нищо не съм взела от него. Ние си бяхме на работа в Чемиш, Михайловградско. Там си бяхме на работа 5 години. На 1200 лева си бяхме там, на заплата. Бяхме овчари. Там малко ни даваха парици, ама – те, ние подкрепихме. Децата са си работили там, с овцете. Ние зимата ягним, доим, до март месец идваме тука (Вършец), та работим с мъжа ми. Семейството, синовете, снахите си гледаха овцете. До март месец си бяхме там. През зимата – ягним, доим. По март месец си идваме тука, та работим по къщата. И тия от махалата са ни помагали. Плащаме си на тях и те така сме работили – с малко заплата.

Когато се изпожениха синовете ни – Анто си беше в оная къща, там горе, къде сме били, у махалата, първата къща. Там се ожени Анто (най-големия син) и ние бяхме в Кюстендилско, на работа. Овчари бяхме. Моята снаха – Величка, беше ученичка. И тя, и Анто си беше ученик. Там си учеха. И тя се влюбила в него. И един ден си тръгнала с Дана, моята дъщеря, да дойде тука, у града. Анто – не щял. Много ѝ се упре. И вика: „Няма да се женя, защото не съм за женене, защото искам да се изуча, пък тогава.“ Ама тя вече заминала. Бягала си е по рейса с моята дъщеря. Сина ми си останал, там при мен и си говорим: „Мамо“ – викам – тя вече е тръгнала. Щом е тръгнала, ходете – викам – до града Вършец. Седете до някой ден, пък ако иска да остане, нека остане. Пък ние, тука ще се спогодим, с майка

й и баща й, с чичовците й, тя баща няма, починал. “Ама той по едно време вика – „Ще я вземем, щом има такова желание, ще я приберем.“ Той стана, облече се, имахме такова малко магнетче и го взе. И си дойдоха тука, във Вършец. Седяха един месец без нас, ние си бяхме на работа. Ние докато сме продали там стоката, тогава си дойдохме, натоварихме багажа и си дойдохме. Седяхме тука известно време, колкото 6 месеца. Отидохме у Чемиш. Там седяхме 5 години. Изкарахме и завършихме къщата.

Аз имам четирима сина. Сега, всеки си има етаж и си има двор. Разделихме двора, и етажите разделихме, да си имат разбирателство. С мене – до тук. А сега от там – нататък – те да си имат разбирателство. Етървите с децата, да си заградят, да си садят, да се разбират кой, къде е... да си останат, да няма разместване, да се карат, и да ги чуе махалата. да си имат разбирателство – и децата, и снахите, и братята, да си угаждат. За сега не може да се оплакваме от децата, не са се скарали. Братята, заради жените и децата, къде се пречкат, не са се скарали. Да си имат братята караници, да си държат ядове – няма такива проблеми за сега. И сега викам, занаят – още по-хубаво да си живеят. Ние няма да сме вечно живи, не знам, Бог може да каже и утре да ни вземе, ние сме готови. Но те да си останат с добро, те тука да си угаждат – етървите, децата и братята все повече да се уважават. Ако се скарат етървите, ще ни опетнят в цялата махала. Ще кажат: „Правиха дом, а сега етървите и снахите ще си извадят очите и се карат, и се трепат“. За това гледаме да няма мъка и теглим, изваждане каквито има пари. Сега заградихме двора и всяка снаха ще си чисти нейната част и те като си имат заградено, кеф им да садят, кеф им – не. Каквото искат това да си правят с двора, в техен интерес е. Ние от деца не се оплакваме, защото децата ни бяха много послушни. Каквото им кажем, това правят, оставяме им да работят – работят си го. Като си бяхме овчари и там си правехме градини и с населението там много си бяхме добре, няма да се сърдят, да ни се карат, да вдигат ръце от нас. И сега да отидем, винаги питат за децата, интересуват се, защото много си бяхме добре там със селото, уважавахме се. Там бяхме пет години на работа и след това една година седяхме в Бракьовци. И с другите се уважаваме много, идвали са на гости и са целували децата ни – като почнат от най-малкото внуче до най-голямото. Все разпитват какво правят.

Вярвам в Бога и не пожелавам децата ми да крадат, да лъжат, да си оставят жените и децата и да ходят по чужди жени. Изобщо, това не го

пожелавам и Бог ме чува и никога няма да позволи на моите деца. Може да се скарат нещо синовете и снахите, но никога няма да им кажа да ги напуснат и да отидат при друга, разбивай дом – това не! Казвам на децата да гледат мен и баща им. Както ни е създал Господ – те това да сме си. Кога рече Господ да си ни вземе, той си знае делата, но нека да е по негово воля, неговата воля да си ни прибере горе с тия деца, да сме си с него горе в неговото царство. Да бъде слава на името му и хвала, защото ние трудно живяхме.

Нашият най-хубав празник е, когато е възкръснал Исус Христос. Ние празнуваме и когато го разпъват – Великден. Тогава празнуваме в неделя. Ние в неделя изобщо не работим и ходим на църква. В неделя ние ходим та си работим на Бога. Там слушаме божиято слово, пеем, молим се. Това ни е работния ден за Бога.

Аз като малка учих до второ отделение и повече не съм. До 12 – 14 години, докато се ожених, бях с баща ми на кравефермата, с телетата, пасем ги, поим ги, чистим ги. И сме работили на нивата за 30 стотинки. Събера си за обушница, то нямаше обувки, само гуменки, и след това за два метъра басма си вземам за някоя поличка. А сега на децата, казвам да учат, защото знам какво е да учиш. Без очи съм, като не знам да чета и една думичка не мога да разбера, за какво съм тогава. Сега съжалявам много и обичам като отивам у църквичката и чете брат Милко за Бога. Божиято слово ме нахранва с духовни сили, и ги обичам и това ме съхранява. Който чете божиято слово и го уважавам, и разбирам. А това, където не съм учила от мъничка, не съм разбрала нищо – много ме тормози и ми тежи, но не може да се промени. Ходих до второ отделение, какво съм учила – нищо не съм разбрала...тъкмо си подписвах името и те това е. Тогава, ако ходим един ден, пет не ходим, то сняг. боса не може. Някой път брат ми ме вземеше на гръб, та съм ходила. там съм учила. В къщи никой не ти показва нищо. На дъската, каквото пише, съм писала нещичко в тетрадката. Други учебници нямаше, а тетрадчица само една и моливче, и боса. Мащехата, като се съмнеше, взима торбата и излиза по селото да събере два кила брашно и да донесе. Може и да се прибере чак вечерта, а през това време аз оставам в къщи. Като бях на 10-12 години, тя ме учеше да меся. Една сутрин вика: „Стани и слагай брашното в тепсията. Измий си ръцете и замеси това брашно от кукуруза“ И аз го замесих. Учеше ме как да го пека. После ме научи да го меся и безквасно, само със сода. Научи ме да го меся и с квас, а кваса го бъркахме в едно

гърне и след това сместа се надига, напълни гърнето и тогава замесвам за по три-четири хляба. После го размесвам пак и отивам да събирам дърва, ако няма дърва – лайната от кравите. Те като ходят по ливадите и то засъхне и стане на пита и аз взимам чувала и ги събирам, а като се върна от тях наклаждам огъня, стане жар. Като се напече пещта, махам жарта и слагам хляба вътре. За това съм благодарна на нея, че ме е научила – на месене и на манджи, и да пера, да си почиствам, да си мия съдовете. А за шиене, за друго не ме е учила. Никога обаче не ме е карала да крада. Имаше градинки покрай нас и ние си садяхме градинка.

А за комшийската градина не ми е казвала: отивай да крадеш. Аз като бях по-малка – няма да крия – Бог ще ме чуе, имаше там градинка с боб и домати. Ама не съм брала зрели домати, а така по-накрая на есента, като изоставят градината и отивам да си събера зелени домати и да си ги сваря с печени чушки на лютеница. И един-два пъти ходих и си брах по малко бобец. Друго не съм пипала, не съм се занимавала с кражба, и братята ми, и моя баща. Почти моето семейство не е знаело кражба. А баща ми ходеше да пасе козите...днеска го викат да иде, друг ден го викат да иде, и ходим там, та работим. Водят и волове, а чорбаджията, след нас отзад. Това ни беше най-голямата професия тогава – да ни викат да водиме. Като вземат да се пръскат лозята и пасем биволи и крави на хората. Като свършат лозята, тръгваме си примерно в къщи. Нахранят ни, дават ни по 2-3 лева, толкова беше надницата и се приберем. И така и брат ми, така и аз. Така бяхме.

Сега, когато някой дойде от махалата и иска да му услужим нещо с пари – ние няма да му кажем – о, искам ти лихва, или ми трябва парите. Аз просто ги съжалявам, така просто от душа им давам. Аз не правя сметка, дали ще има пари, викам, че ще му дадем тия пари, защото му трябва, те просто от нужда са дошли при мен хората. Ама 1000, ама 500, ама 22, ама 50 – давам. И си викам, че на нас Бог ще помогне. Ще дадем, защото имат нужда, ще им услужим на хората. Ако дойдат за работа да ни викат, отивам, просто отивам, колкото ще дава, толкова. Не сме се пазарили с хората, важното е да се свърши работата. Пък те каквото ни дадат – благодаря на Бога. Досега така сме прекарвали, просто с една човещина, с една добрина в сърцето, от душа – цялата. И не сме мислили да искаме повече – дай ни днеска, че ни трябва толкова и ако не даде – бягай. не искам да ти работим. Няма откъм нас такива отношения, просто с добри дела, с едни добри желания си показваме цялата душа. И пари

сме дали – 10000 лева на един човек, ти го не познаваш – дърводелец, Иван се казва. Идва оня ден с учителя Динков – стария директор. Той закъсал нещо човека. И вика: „Гоше, ти си приятел, и аз съм ти помагал, и ти си ми помагал. Ще ми послужиш ли за няколко дни?“. Само, като ме погледна и му викам: Дай му! Човекът има нужда, на нас ни е без разлика дали е циганин или българин. Ако не помогнеш на човека, защо тогава вярвам в Бога, какви добри дела правя?

И на внуците казвам да не се бият, като се събират с дечица по пътищата. Тук сме на главната улица и като се сбият деца, ще се затичам да ги разтърва. Обичам да нямат побоища децата, да се разбират. Каквото мога от мене, ги уча, ама не знам майките им какво ги правят. Те трябва да живеят, да се уважават, да се обичат децата, да няма лошо между тях. Учете децата да са тука, покрай вас. Децата трябва да бъдат под наблюдение на майката. Бащата е като гост. Той не може да се занимава толкова. Ще ги учиш покрай тебе, да ти преметат, да ти почистят.

За сега съм довольна от живота. Не сме се хванали гуша за гуша да се бием. Не могат ли да се разберат от дума? Това казвам на моите снахи: „Ако има нещо да си говорите, че са направили нещо децата – нещо са сгрешили, счупили са нещо, направили са пакост, или са се били, влезте си в стаичката, пък си говорете. С думи да се разберете. Иначе какво правите, та махалата да се смее, хората да ви се смеят, да ви укоряват, да ви ненавиждат...“ Е, на това ги уча.

Най-много ме караха да ходя на училище

Даниела, р. 1974 г, Вършец (дъщеря на Веска)

Изпърво си бях тука. Бях на училище. Тука съм родена и после отидохме овчари в Чемиш. Нашите правеха къща, а аз бях там с братята ми в Чемиш, при овцете. Карах ги на паша, доях ги, чистех им кошарата. Майка ме караше да мета и да чистя. Аз си бях повече при овцете, докато те правеха къщата, там с братята и снахите. Най-много ме караха да ходя на училище. После се харесахме с Валентин и се ожених. На 13 години бях. После се роди Николина. А аз я оставих при нашите, при брат ми Анто и снаха ми Величка, защото избягах с друг мъж. Той е от лешатарите. Те бяха овчари у Софийско. Избягах, защото бях млада и шашава. Бях в София при него. После нашите дойдоха и си ме доведоха във Вършец. Събрахме се пак с Валентин, ама той много ме тормозеше и ме биеше. После се родиخа Теменужка и Тодорчо. Били сме в Скраве-

на, при мащехата на Валентин. Ама повече тук стоим у Вършец. Сега се занимаваме с търговия. Купуваме кожи, агнета, караме ги на кланица, а след това ги продаваме у София.

Като дете, повече съм пасла овце. Гледала съм по-малките си братя и сестри, готвила съм, чистила съм, повече женски работи.

За моите деца искам да се изучат. Николина изучи до 4-ти клас и не иска повече да учи. На нея ѝ дай повече махалата да кръстосва и да взема пари за дрехи. От Теменужка съм най-доволна. Тя да ти разтреби, да ти оправи, да премете и гозба може да сготви. Тя и Тодорчо гледа. И училището ѝ върви, сега е в 4-ти клас, ама иска да иде в града, да учи повече. Искам да се научат да се трудят, за да видят как се изкарва хляб. Не искам да крадат, да се бият, да приказват у махалата за тях. Искам да се уважават, защото ние каквото правим, всичко е за тях. За тях ходим и изкарваме тия пари и всеки ден сме по пътищата. Искам те да не се мъчат, да имат всичко, да живеят добре. Тодорчо, още сега си е харесал една мома от Скравена и хич не му се учи. Как ще бъде сега у първи клас – не знам. Дай му цял ден да се вози и да играе. Хич няма да му дотегне. Като му взема нови дрехи, за един час са станали на парцал. Много не знае да се варди. Баща му все го глези, защото е сам момче, за него всичко дава. Та това искам от моите деца – да са добре, да се уважават, да се не мъчат.

Не знам да чета

Николина, р. 1988 г., Вършец (дъщеря на Даниела)

Тука съм живяла при баба ми. Майка ми, като избяга с друг мъж и тука ме остави, баба да ме гледа. Баба ме караше да чистя, да мета, да готвя, да меся. Брат ми и сестра ми не бяха още родени. Ходих малко на детска градина, а след това на училище. Учих до четвърти клас и се отказах, защото не ми харесва. Не знам да чета. Повече обичам да чистя и да мета, да помагам на майка у нас. Майка, като я няма у нас днеска – чистих, метох двора, разтребих. Баба ме научи да чистя, да помагам на майка, да пера. Гледах брат ми Тодорчо и Теменужка.

Не искам да се женя, защото не ми харесва нито едно момче от махалата. Имам си чеиз – одеяла, китеници и други работи. Аз съм си ги правила. Ходя и с нашите на търговия. Събираме кожи и овце и ги караме на кланица, колим ги, караме ги в София и ги продаваме. Пари нашите не ми дават, ама аз си вземам сама, купувам си дрехи и нещо за ядене.

*Откъс от изследването на Анастасия Пашова
„Толерантност в различността (Жизнени светове и ценности на ромската култура)“*

Източник

Анастасия Пашова е преподавателка в Югозападен Университет “Неофит Рилски”.

Спасяването на българските евреи – уникално ли е наистина? (Първа част)

Автор: Александър Везенков

Учили са ни, повтаряли са ни и в съзнанието ни вече необратимо се е запечатало, че България е единствената страна в Европа, спасила всички свои евреи през Втората световна война. Това се смята за уникално явление в онова време на пълно ожесточение, за един от върховете в политическата ни история, за едно от малкото неща, с които наистина можем да се гордеем. Неприятното е, че в чужбина тази уникалност обикновено не се признава, а самият случай сякаш не се познава. При политически прояви, чествания, пък и в чуждите исторически изследвания спасяването на българските евреи много често се пропуска или остава в сянката на други случаи.

Събитията в България са познати на чуждите специалисти, правени са и специални проучвания за тях (да споменем най-вече това на Фредерик Чери), но там всичко е представено и оценено по доста по-различен начин. Обикновено оцелелите евреи от старите предели на Царството се дават заедно с депортираните и избити от Беломорието и Вардарска Македония („новите земи“), намиращи се по това време под българска власт. Така излиза, че над 20% от евреите в страната са станали жертва на Холокоста в разрез с широко приетата у нас формулировка, че „нито един български евреин“ не е бил депортиран. Наред с това, доста повече място се отделя на репресиите, понесени от иначе оцелелите български евреи.

Всъщност, критични публикации за политиката на България към евреите през Втората световна война се появяват не само в чужбина. Някои книги, които показват по-сложна и противоречива картина, са преведени или публикувани у нас (заслужава внимание книгата на Лариса Дубова и Георгий Чернявский), неприятни истини се казват и в ред български изследвания (Илчо Димитров, Иван Ст. Хаджийски, Иван Генев и ред други). Публикувани са и съответните документи: заслуга на Натан Гринберг, Давид Коен, Витка Тошкова и пр., а напоследък към това се добави много по-изчерпателният двутомник, съставен от Надя Данова и Румен Аврамов. Изобщо въпросът за съдбата на евреите през Втората световна война е един от най-добре проучените в новата и най-нова българска история и ред неудобни факти са многократно изтъквани в специализирани изследвания и полемични статии.

В резултат на тези критики се е стигнало до една по-голяма предпазливост във формулировките – когато се говори, че „всички български евреи“ са били спасени, обикновено се уточнява, че става дума за старите предели на царството, докато онези от новите земи са били депортирани. Мнозина в прав текст заявяват, че отговорност за това депортиране носят българските власти. Част от публикациите отделят и повече внимание на унизителните репресии, които евреите понасят през годините на войната. По-внимателните изследователи, и български, и чужди, стигат до извода, че самото спасяване на евреите от старите предели е плод на ред обстоятелства, а не само на иначе безспорните заслуги на граждански активни българи. Специално се подчертава и ролята, която изиграл обратът във войната за промяната на политиката по еврейския въпрос. Отбелязва се, че и в Дания евреите са спасени (по-

рядко се споменават и някои други страни), съответно, че става дума не за единственото, а за едно от много малкото изключения.

Въпреки тези уговорки, у нас остава да господства представата за уникалния характер на спасяването на българските евреи. Напоследък виждаме как някои интелектуалци, от една страна, настояват да се кажат всички неудобни истини за тормоза над евреите през годините на войната, както и за българската вина за депортацията от новите земи, но заедно с това твърдят, че спасението на българските евреи е „уникално“, че не е „мит“, че самата дума „спасение“ не бива да се слага в кавички, притесняват се да не би то някак да се „омаловажи“, радват се на малкото открити „признания“ от чужбина и възторжено ги цитират.

В същото време, мнозина направо сочат България като активен съучастник в Холокоста. Как да се справим с тези взаимоизключващи се интерпретации? Вижда се, че не е достатъчно да се вадят на показ документи и факти. Това много пъти вече е правено, но е дало само частичен резултат: дискриминацията и преследванията над евреите в старите предели и дори депортацията на тези от новите земи полека лека заемат мястото си в дългата верига от злоупотреби и насилия в миналото ни, а в това време идеализираната представа за „спасяването на българските евреи“ като уникален феномен си остава почти непокътната. Затова тук ще опитам друг подход – да анализирам по-детайлно процеса на конструиране на българския разказ за „единствената страна в Европа, спасила своите евреи“.

Изграждане на разказа в историографията

Изграждането на разказа за единственото по рода си спасяване на българските евреи има няколко основни елемента и пропускането на възможните сравнения с други европейски страни е несъмнено най-важният от тях. Взирането само и единствено в българския случай не винаги се прави съзнателно, но, в крайна сметка, именно то води до възприемането му като уникален. Нека за компенсация направим един кратък сравнителен преглед.

Макар нацистите да си поставят за цел да унищожат евреите от цяла Европа, далеч не навсякъде те имат възможност да приложат плановете си. Извън мерките по окончателното решение остават не само неокупираните противникови територии (Великобритания и части от СССР), но и неутралните държави (Ирландия, Испания, Португалия,

Турция, Швейцария и Швеция), макар някои от тях да водят прогерманска политика. За евреите от последните шест страни не се говори, че са „спасени“, просто защото управниците им не са ги изложили на риск от депортиране.

Обратно, с малки изключения евреите стават предмет на депортация и унищожение във всички територии под директен германски контрол, а те не са малко: освен самата Германия и присъединените към нея територии (Австрия, Судетите, големи части от Западна Полша, Люксембург и т. н.), тук влизат остатъците от Полша (Генералното губернаторство) и Чехия (Протекторатът Чехия и Моравия), Холандия, Белгия, Норвегия, Дания, Северна Франция (от ноември 1942 г. и останалата част), окупираните територии на СССР (включително Прибалтика), по-голямата част от Югославия и някои стратегически зони в Гърция.

По-различно е положението сред страните съюзници на Германия от Оста. Разбираемо е, че най-плътно линията на преследване и депортиране на евреите следват две от тях, създадени с решаващо германско съдействие – Хърватската независима държава и Словашката република. Трябва да се отбележи обаче, че от октомври 1942 г. насетне Братислава спира депортацията.

С изключение на Финландия и Япония, суверенните съюзници на Третия Райх възприемат по-меко или по-строго антисемитско законодателство, но се оказват доста по-резервирани към депортирането на евреи. През лятото на 1942 г. Румъния, България, Словакия и Хърватия се съгласяват техни поданици евреи от германските територии да бъдат депортирани, но Италия и Унгария отказват. Що се отнася до евреите на собствена територия, Италия поначало отказва, а към Финландия изглежда дори не е отправяно подобно искане. Унгария предава през лятото на 1941 г. около 16-18 хиляди евреи чужди поданици, които са избити, доста хора загиват и в трудовите групи, но през следващите години регентът Миклош Хорти и следващият министър-председател Миклош Калай (март 1942 – март 1944) категорично отказват да депортират евреи. След началото на войната срещу Съветския съюз, режимът в Румъния сам извършва геноцид над голям брой евреи, но от есента на 1942 г., въпреки първоначално даденото съгласие, маршал Антонеску по-скоро мълчаливо, а после и открито отказва да депортира. Предложението към България е отправено заедно с това към Румъния през есента на 1942 г.; от София първо дават съгласие по принцип, а по-късно уточняват, че за

момента смятат да депортират евреите само от новите земи. Както е добре известно, спогодбата е подписана така, че предполага да се депортират и известен брой хора от старите предели, но протестите на близки до властта лица принуждават правителството да отмени това последно допълнение.

В крайна сметка, три от страните на Оста също са окупирани – Италия (в северната ѝ част) след капитулацията ѝ през септември 1943 г., като тогава под германски контрол преминават Албания и контролираните от Италия окупационни зони в Гърция, Югославия и Франция; Унгария през март 1944 г. заради подозрения, че може да сключи сепаративен мир; в края на септември 1944 г. е окупирана и Словашката република. В първите два случая това води до започване на депортация, а в третия – до възобновяването им след дълго прекъсване.

При това положение, от голямо значение е разглеждането на България наред с окупираните държави. Тъй като нито една наистина суверенна страна от прогерманския лагер, като изключим самата нацистка Германия, не е депортирала свои поданици евреи към лагерите на смъртта, само приравняването на България към окупираните страни и марионетните режими може да я превърне в някакво „изключение“. В някои случаи България директно е представяна за „окупирана“ страна, но дори без подобна формулировка, на практика всички сравнения на оцеляването на евреите у нас с депортирането им от други страни имплицитно поставят България наравно с окупираните държави. Същото смесване на несъпоставими случаи се получава и при споменаванията на България наред с Дания.

В други варианти се говори как до мерките срещу евреите и съгласието за депортация се е стигнало след постоянен и неудържим германски натиск. Всъщност, противно на това впечатление за продължителен натиск, пред който в София само по принуда отстъпили, процедурата по приемане на Закона за защита на нацията започва по време, когато България все още се придържа към неутралитета си и явно не става дума нито за диктат, нито за отлагане до последния момент. Българските власти бързо и лесно дават съгласие и за депортирането на евреите, енергично прилагат и постигнатото споразумение за това. Едва след частичното осуетяване на депортацията от 9 март 1943 г. българските управници започват да се дърпат на последващите искания за депортиране.

При това се пропускат поне две неща. Първо, в случая на суверенните съюзници „германският натиск“ е прилаган по-дипломатично и продължаването му зависи от поведението и реакциите на съответната страна. Второ, докато непрестанно се акцентира върху германския диктат, някак се пропуска, че българските управници се страхуват и от натиска на противниковия лагер. Ако от София лавират пред Германия, и то не само по еврейския въпрос, това е и заради все по-силното съобразяване с очертаващите се победители.

Както антиеврейските мерки в страната, така и съгласието за депортация се представят като нещо, изцяло привнесено и наложено отвън. Вярно е, че Законът за защита на нацията и всички последващи антиеврейски разпоредби са изработени по чужд образец. Това обаче е също толкова вярно за цялото законодателство в страната, включително за Търновската конституция. Въпросът следователно е да потърсим как привнесеното се е вписало в тогавашния политически ред и обществен живот. Изследването на Румен Аврамов върху „микроикономиката на държавния антисемитизъм“ добре показва това в една сфера, за която още съвременниците усещат наличието на нездрав интерес както в средите на държавната администрация, така и сред различни слоеве на българското население.

В някои случаи антиеврейските мерки дори се оправдават като плод на една благородна тактика – те не само били приети под германски натиск, но също така били нужни, за да се избегне изпълнението на други искания от германска страна. Това били необходими отстъпки в усилията да се заблуди Германия, за да се спасят евреите. Подобно обяснение обаче е анахронично за всички мерки, предприети преди да се предложи депортацията.

Съществен елемент е разглеждането на различните прояви на подкрепа към евреите като единствени по рода си, без да се виждат подобните случаи в други страни. При някои автори се митологизира цар Борис, което всъщност отразява идеализирания образ, който приживе му е изградила една внимателна лична стратегия и официалната пропаганда. В действителност, Мусолини може да се похвали с по-благоприятен баланс по еврейския въпрос дори след като се вземат предвид депортираните евреи след германската окупация на Северна Италия.

С по-голямо основание на преден план се вади фигурата на Димитър Пешев, за което нов тласък даде книгата на Габриеле Нисим „Чо-

векът, който спря Хитлер“. Заговори се, че в България имало единствен случай на „легална парламентарна акция“ в защита на евреите, а самият Пешев бил единственият „държавник“ в подчинената на нацистката власт Европа, който през 1943 г. успял да вдигне глава и да „спре преследването“ на евреите. Но ако е трудно да посочим точно парламентарна акция в защита на евреите, то има ред случаи на хора от средите на управляващите в страни от Оста, които се противопоставят категорично – примерите на регента Хорти и премиера Калай в унгарския случай са достатъчно показателни.

Като уникална се представя и ролята на духовенството. Но не само в България религиозните среди, иначе носители на „традиционен“, „битов“ антисемитизъм, са сред първите редици на отхвърлящите „политическия“ антисемитизъм: примерите включват широка палитра – от архиепископ Дамаскинос в Атина през архиепископ Степинац в Загреб до мюсюлманското духовенство в Алжир. Това се разбира и от самите нацисти, които отдават италианската, унгарската и испанската съпротива по въпроса на „клерикални влияния“.

Изобщо разказът за приносите на отделни българи често се плъзва към тяхното разкрояване и идеализиране, но големият проблем е в липсата на по-широк поглед. Показателен пример е обявяването на хора с подобни заслуги за „праведник на света“, присъждано от института Яд Вашем в Израел. С гордост публикациите у нас отбелязват, че един или друг от видните спасители на евреите е получил подобно признание, а за такива са признати вече 20 българи. Това, което обикновено се пропуска, е, че за праведници на света са признати вече близо 25 хиляди души и в други европейски страни те са стотици (Унгария, Гърция, Югославия и др.), а в някои дори хиляди (Полша, Холандия, Франция и др.).

Уникалното при спасяването на българските евреи е, че става дума за цяла една общност, при това сравнително многобройна. Затова от фундаментално значение е подразделянето на темата на две части – една за спасяването на „всички“ български евреи в старите предели и друга за депортацията от новите земи, макар че те са част от един общ план, а събирането на евреи от старите предели е насрочено за шестия ден след това в Беломорието и непосредствено преди онова в Македония и Пирот. Именно това разделяне на двата въпроса позволява, след като опишат депортацията от новите земи, ред автори да заключават, че „нито единствен български евреин не беше депортиран от страната“.

Оттам насетне двата разказа са построени по различна логика. За „вдигането“ на евреите от новите земи се говори, сякаш нищо не се е дозирило за съдбата на депортираните. Що се отнася до старите предели, изселването на евреите от София през май-юли 1943 г., както и изпращането на мъжете в трудови групи, се представят като находчиви маневри за спасяването им от сигурна смърт.

Най-сетне, някои събития и мерки се представят съвсем превратно. Разрешената емиграция на известен брой евреи към Палестина през годините на войната се рекламира като изключителен жест на хуманност от българска страна. В действителност, по-значителна емиграция на евреи от България има през 1939-1941 г., но тя е в унисон с усилията на нацистка Германия да стимулира изселването на евреите от Европа. Още през септември 1939 г. българските власти направо се заемат с прогонването от страната на няколко хиляди евреи с чуждо поданство. Ново, но неголямо засилване на емиграцията има при кабинета Божилов (септември 1943 – май 1944 г.), като тогавашният министър на вътрешните работи Дочо Христов, един убеден антисемит, разказва как именно той разрешил изселване към Палестина поради убеждението си, че „колкото по-малко евреи останат в България, толкова по-добре“. Днес всичко се размива в едно и прогонените евреи с чуждо поданство от първите години на войната се прибавят в сметката на спасените.

Спасяването и „традиционната толерантност на българина“

Оцеляването на евреите от старите предели предизвиква спорове и вътре в България, но те са от различен характер – въпросът е чии са заслугите за този уникален подвиг. И в тези вътрешни спорове има големи напрежения: изтъкването на приноса на опозиционните среди и църквата очевидно е за сметка на управляващите; разказът за Димитър Пешев засенчва царя; някои идеализират царя за сметка на назначеното от самия него правителство; акцентирането върху заслугите на отделни хора от управляващите среди е за сметка на опозицията и особено на комунистическата партия и т.н. Точно големият разнобой по въпроса за конкретните приноси обаче допълнително спомага да се изтъкне един по-общ фактор, който се споменава от всички спорещи страни – „толерантността на българския народ“, а заслугите на политици и общественици с коренно различна ориентация започват да изглеждат като еманация на тази толерантност.

Съществен принос в изработване и налагане на представата, че спасяването на евреите е заслуга на „целия български народ“, има комунистическа историография – в съответствие с представите си, че решаваща роля в историята имат народните маси, а не отделни личности, но най-вече поради нежеланието си да споменава имена, очевидно несвързани с БКП, тя изтъква как „българският народ“ не позволил да се извърши депортацията и „масовата защита“, която оказал на евреите. В новите публикации вече се говори за „българската (демократична) обществено-ност“ и „гражданското общество“, които обаче запазват всички онези хубави качества, които има „българският народ“ и особено „прогресивните сили“ в комунистическата историография.

Всъщност, клишето за толерантността на българите е доста популярно още навремето и Филов го повтаря именно докато говори за депортацията пред швейцарския пълномощен министър Редар: „Ние сме били винаги най-толерантният народ, обаче сега сме принудени да вземем мерки, които в нормални времена сигурно не бихме взели.“ Непосредствено след войната като фактор за оцеляването на евреите започва да се сочи „традиционната толерантност на българския народ“, а публикациите от комунистическо време не пестят възхвалите си за „интернационалната, антирасова психика на българския народ“, част от която е и липсата на антисемитизъм. Толерантността се представя като някакво специфично и едва ли не вродено качество на българите, което се открива и далеч назад в миналото, дори през Средновековието. Уникалната толерантност на българите се оказва причината за уникалното спасяване на българските евреи. Оттук големият залог на темата – тя се свързва не просто с конкретни лица и постъпки през пролетта на 1943 г., а дълбоко засяга българската идентичност изобщо.

Това обаче имплицитно изкарва „нетолерантни“ ред други европейски народи, докато в действителност техните марионетни правителства просто не са имали същите възможности за маневриране. Някои са по-внимателни в изказа, без да променят по същество тезата – Цветан Тодоров обяснява оцеляването на българските евреи с липса при българите на силно чувство за национална гордост. Така отново излиза, че причината е в социалнопсихологическите особености на българското население.

Трябва да се признае, че при това възхваляване на толерантността на българите се прилага избирателен подход: всички постъпки в защи-

та на евреите се приемат за представителни за обществените нагласи, а антисемитските изказвания и постъпки се таксуват като неприятно изключение, дело на незначително малцинство хора. Въпросът обаче не е само в наличието и степента на толерантност, а и доколко тя пряко определя съдбата на евреите в окупираните и сателитни на Райха страни.

В окупираните страни от значение са ефективността на установения от германските власти контрол, провежданата от тях политика (тя е много различна в Холандия и Дания, да речем), дали или доколко местните власти разполагат с възможност за маневриране. На Балканите, например, германските окупационни власти решително прочистват контролираните от тях зони в Гърция и Югославия, но никаква специална акция не е предвидена за малобройната еврейска общност в Албания. Реакциите на местните власти и на населението също имат значение, но далеч не всички прояви на съчувствие водят до ефективно спасяване.

Обратно, видяхме как, макар повечето от суверенните съюзници на Райха да приемат антисемитско законодателство, с малки изключения отказват да депортират свои поданици евреи, пък били те и дискриминирани. Нещо повече – по принцип те отказват да депортират и евреи с чуждо поданство, като единствените значими изключения са Унгария през август 1941 и България през март 1943 г. Традиционният антисемитизъм е недостатъчен, за да се подкрепи нацистката политика, а в много случаи се намесва и политическа пресметливост.

Сравнението между отделните страни ясно показва, че изстреблението на еврейството не е непременно свързано с антисемитизъм на местното население, защото нагласите на обикновените хора не са определящи. Така от Холандия, която е емблематичен пример за толерантност в световен мащаб, са депортирани и унищожени по-голям процент от евреите, отколкото са избити в Румъния – страна с открито антисемитски режим. Оттук отново се вижда колко подвеждащо е да сравняваме окупираните страни и суверенни съюзници на Райха.

Спирането на депортациите като изключение

Някои публикации следват разбирането, че България по принцип е била един „своенравен съюзник“ на Третия Райх, а отказът от депортиране на евреите от старите предели на страната се разглежда като една от поредните прояви на това „своенравие“. По-внимателните съчинения отбелязват, че до началото на 1943 г. включително българското пра-

вителство плътно следва антиеврейската линия на Берлин и едва впоследствие настъпва обрат в политиката по еврейския въпрос. И в двата случая обаче поведението на България след март 1943 г. се разглежда като едно благоприятно изключение.

Преди всичко, трябва да се подчертае, че цялата акция за спасяване на евреите от старите предели през март 1943 г. е срещу договорена и подготвена от самите български власти депортация. Без решението на българските власти за депортиране на евреите изобщо не би имало подобна акция – точно както не е имало „спасяване на евреите“ във Финландия или пък в Италия и Унгария допреди германската окупация; в тези случаи просто няма нужда от героични усилия за спиране на планирана депортация. Целият драматизъм на спасяването на българските евреи през март 1943 г. идва да компенсира колаборационизма на българските власти до този момент.

Освен протестите вътре в страната обаче, наред с обрата във войната и проникващите слухове за действителната съдба на депортираните, роля за смяната на правителствената линия изиграва точно усещането, че останалите съюзници на Германия стават все по-резервирани спрямо антиеврейската политика на Райха. По стечение на обстоятелствата, от самото начало въпросът за депортацията от България е поставен заедно с този за Румъния. Макар че режимът на маршал Антонеску сам стига до изстребване на евреи в началото на войната, вече в този момент той отказва депортация и това става преди развитието в България: Антонеску мълчаливо спира подготовката още през ноември 1942 г., а през април 1943 г. официално обявява, че няма да депортира евреите. Още когато пристига в София през януари 1943 г., Теодор Данекер споделя с Бекерле за трудностите в някои други страни в Европа, включително, че Румъния е отказала да депортира. Макар и в не толкова пряка връзка, унгарският пример също е от значение, най-вече заради твърдата позиция на тогавашния министър-председател Миклош Калай, който заявява, че няма да допусне, докато е на този пост, депортиране на унгарски евреи. В телеграма на германската легация в София до външното министерство в Берлин от 24 юни 1943 г. се докладва: „Поведението на правителството се намира още под влиянието на речта на Калай от края на май т.г.“

Управляващите в София не просто попадат „под влиянието“, а сами следят какво правят съюзниците от Оста. Това личи от аргументацията на Филов пред Редар при срещата им от 11 март 1943 г., когато българ-

ският премиер се позовал на другите европейски страни, които депортират – той изброил Хърватия, Словашко и Румъния, а като изключение посочил, че „единствено Италия и Унгария са останали да намерят друго решение на еврейския въпрос“. Редар му изтъкнал, че Румъния също се е отказала, на което Филов в онзи момент възразил, но със сигурност е научил истината впоследствие. Показателна за това е служебната бележка от 22 март 1943 г., изпратена от главния секретар на външното министерство Димитър Шишманов до вътрешния министър, в която накратко описва линията на другите страни от Оста в Европа. От нея се вижда, че Италия, Унгария и (към момента) Словакия не депортирали евреи, а напоследък и в Румъния изоставили планове за депортация и следвали мека линия по еврейския въпрос; само в Хърватия предстояло поредно изселване.

Изобщо българската реакция на отдръпване от планове за депортиране не са никакво изключение, а закъсняло съобразяване с преобладаващата сред съюзниците на Германия линия на поведение по еврейския въпрос. След броженията в парламента на 26 март 1943 г. Никола Мушанов записва в дневника си с облекчение: „И днес, когато Романия изменя законите против еврейството в по-благоприятна смисъл, когато в Унгария ги толерират, в Италия се отнасят благосклонно, добре е, че и у нас се вдигнаха гласове за защита на човештина и справедливост.“

Въпросът не е само в отказа, а и във възможността този отказ да бъде удържан докрай. Италия и Унгария, които водят по-либерална политика към евреите и са много по-последователни в отказите си, впоследствие са окупирани (Италия частично), а много от техните поданици евреи са депортирани. Голямата разлика в българския случай е, че тук не се стига до германска окупация, след като страната тръгва да се откъсва от Оста. Именно така спасяването на евреите от старите предели се оказва окончателно. Причините да се спести на България една подобна окупация са в стратегическата маловажност на страната от гледна точка на Райха заради по-голямата ѝ отдалеченост от самата Германия. Повечето български автори обаче просто не проблематизират факта, че без окупация, от Унгария и Италия също не би се стигнало до депортация.

Показателни за това доколко може да се говори за „българско изключение“ са и оценките, идващи от германска страна. В някои официални германски документи от 1942 г. България изрично се посочва сред страните, показали готовност за сътрудничество с политиката на Райха

по еврейския въпрос. Но и отказът от депортация на евреите от старите предели на следващата година не се оказва сериозен проблем за доброто впечатление в Берлин. Някои нацистки функционери критикуват и недоволстват, но като цяло и след март 1943 г. се признава, че българското правителство е съдействало в по-голяма степен по еврейския въпрос от други съюзници, като Унгария и Италия. При това, в доклада си от 18 август 1943 г. Бекерле извинително отбелязва влиянието на Румъния и Унгария за българския отказ от депортация, което впоследствие е възприето и от началниците му във външното министерство в Берлин.

Добра основа за сравнение на политиката по еврейския въпрос на отделните страни от Оста ни дават и дипломатическите намеси по отношение на техни поданици евреи в други страни. Подразбира се, че държави, които следват една по-толерантна линия, биха се застъпвали за тях там, където преследванията са по-жестоки. Макар антисемитското законодателство в България да е прието малко по-късно от други съюзници на нацистка Германия, режимът в София бързо излиза напред в прилагането на антиеврейските мерки. Така още през 1941 г. се стига до протести на дипломати от страни, като Унгария, Испания, Италия, Румъния, Франция (Режимът Виши), срещу прилагането на антиеврейското законодателство над техни поданици у нас.

Въвеждането на по-строги мерки спрямо евреите в България през лятото на 1942 г. води до нови търкания с дипломатическите представители на Италия, Испания и др. страни – за задължителното носене на шестоъгълните звезди, после при депортирането от новите земи и накрая при изселването от София. Така например, в Италия не е въведено носенето на жълти звезди, а в Унгария до окупацията през март 1944 г. то се ограничава само до събраните в трудовите групи.

Дипломати от съюзни държави се опитват да противодействат и по време на депортацията от новите земи. В доклада си от 18 март 1943 г. германският консул в Скопие Вите се възмущава, че при събирането на евреите от домовете им „италианските служби в Скопие, както и католическият епископ д-р Смилян Чекада, проявяват твърде непристойно отношение“ – италианци търсели да говорят със задържаните евреи, а Чекада протестирал и се застъпил за освобождаване на покръстените евреи. В крайна сметка, от вече задържаните в Македония са освободени 74 души с испанско поданство, 19 с албанско и 5 с италианско. Друг германски доклад (на полицейския аташе в София Хофман от 5 април

с. г.) отбелязва протестите на испанския пълномощен министър Хулио Паленсия пред премиера Филов, както и постъпките на други чуждестранни мисии, които обаче не повлияли на отношението на българското правителство.

Именно в този международен контекст през март 1943 г. царят и правителството сменят линията си; и вместо да продължат с депортацията (както по това време прави Хърватия), възприемат позиция, идентична с онази, следвана от независимите страни от Оста – Италия, Унгария, Финландия, Румъния и към момента дори Словакия. Но докато нашата историография акцентира върху спирането на депортацията като същинско чудо и превратно го представя като изключение от общите тенденции, всъщност изключение е реално извършената през март 1943 г. депортация от новите земи. С нея България се оказва единственият сред суверенните съюзници на Райха, който депортира по това време евреи.

Б. а. Настоящият текст е част от по-голямо историографско проучване по темата. Задължен съм на Надя Данова, Румен Аврамов и Чавдар Маринов за предоставени сведения и бележки по по-ранни варианти на текста, като отговорността за него си остава изцяло моя.

Източник

Александър Везенков е български историк, изследовател на свободна практика. Работи по проблеми на градската история на Балканите през XIX-XX век, на историята на реформите в Османската империя през XIX век и на институционалната история на комунистическите режими. Личният му блог може да се намери на адрес: <http://alexandervezenkov.blog.bg>

Коментари (20)

- 18-10-2013|**Юдофил**

Кой откъде се отпъне евреите та евреите... Стига вече. Уважавайте поне мъртвите. Живите нямат нужда от спасяване ами от нашето подражание. Аман от везенковци.

- 20-10-2013|**Надежда Александрова**

Много добър текст. Много навременен и актуален. Българската политика никога май не е била самостоятелна, не е било възможно да бъде такава. А и изобщо самото понятие политика съдържа в себе си съображение със много фактори и вътрешни, и външни. Това не просто се е опитал, а е постигнал авторът в този текст. А обществото ни очевидно винаги по подобни проблеми е било разделено. Например днес по отношение на другите етноси в България, на бежанците. Защо да си мислим, че сега сме по-лоши или по-добри като общество, от предците ни преди 60-70 години? Важно е да се казват истините за историята ни, тогава само бихме могли като хора и народ да научим нещо за себе си и да се поучим от грешките си повече отколкото от постиженията.

- 20-10-2013|**watchtoewrman** – Светът награждава посмъртно „монархо-фашиста“ (по д

През 1994 г., по повод 100-годишнината от рождението на **Цар Борис III**, най-авторитетните еврейски и американски организации дават посмъртни награди, които връчват на неговия син **Цар Симеон**.

На 12 май 1994 година, Конгресът на САЩ обяви **Цар Борис III** като спасител на петдесет хиляди български евреи.

http://isurvived.org/Righteous_Folder/King_Boris-III_USCongress.html

На 18 май 1994. влиятелната Анти Дифамейшън лиг /Антиклеветническата Лига / (многозначително г-н Александър Везенков!) връчва наградата „Морален държавник“ и „Минора“ – традиционен еврейски деветклонен свещник, дадена посмъртно на **Цар Борис III**.

На 20 май 1994год. в най-голямата в света синагога „Тиферет“ – Израел в Лос Анжелис, службата за шабат е изцяло посветена на **Цар Борис III**. Неговият син, **Цар Симеон II**, получава плакет „Пламъкът на живота“ – фигура от стъкло, изобразяваща пламък, с вграден отломък от

лагера на смъртта „Треблинка“. Наградата е с надпис „Праведен неевреин, в памет на **Цар Борис III**, спасител на българската еврейска общност“.

На 23 май **Цар Борис III** получи посмъртно най-високото отличие на Ордена на Почетния легион – златен медал.

- 20-10-2013|**watchtoewrman** – Великобритания и САЩ ОТКАЗАХА да съдействат на Бъл

В началото на 1943г. българското правителство използва швейцарски дипломатически канали, за да проучи възможността евреите да отпътуват с кораби от Черно море към контролираната от Великобритания Палестинска територия, а не да бъдат депортирани в концентрационните лагери в Полша, за което настояват германците. За съжаление този опит на българското правителство да спаси евреите, а не да попаднат в ръцете на **Хитлер**, е блокиран от британския външен министър **Антъни Идън**.

През март 1943 г. **Антъни Идън** се среща с президента **Рузвелт**, държавният секретар на САЩ – **Кордел Хъл**, и други висши американски служители в Белия дом. На тази среща се разисква предложението на българското правителство за спасяването на евреите чрез изпращането им към Палестина. Въпросът е поставен за разглеждане от държавният секретар **Хъл**: как да се помогне на 60 000 евреи в България. На този въпрос **Идън** се противопоставя като отговоря „*че цялостният проблем на евреите в Европа е много труден и че ние трябва да се движим много внимателно, когато се предлага да се вземат всички евреи от страна като България. Ако правим това, тогава евреите на света ще искат да направим подобни ангажираности в Полша и Германия.*“ Никой от американските официални лица не изразява несъгласие.

Почти в същото време, в началото на 1943г. равин **Майер Берлин** казва на американския сенатор **Робърт Вагнер**: „Ако бяха клани коне, както това става с евреите от Полша, то досега щеше да има силни, организирани действия срещу подобна жестокост към животните. Някак си, когато става дума за евреите, всеки мълчи ... „

Равин **Майер Берлин** се оказва трагично прозорлив...

През пролетта на 1945г. Трета американска армия, под командмането на генерал **Джордж Патън**, провежда военна операция „Каубой“, целта на която е да навлезе в дълбочина от 70 км в германска територия за да плени стадо коне от редката порода „Lipizzan“.

Явно, **Чърчил, Идън, Рузвелт** и компания, са загрижени повече за спасяването на конете, пък били те и от порода „*Lipizzan*“, отколкото спасяването на евреите...

Гадното е, че има люде, които са ги наели да лъскат имиджа на конекрадци, заради което хулят ония що по същото време са спасявали хора...

<http://www.israelnationalnews.com/.../Article.aspx/12794...>

- 20-10-2013|**watchtoewrman** – Линкът в горното заглавие не е пълен
<http://www.israelnationalnews.com/Articles/Article.aspx/12794#.UmQO9nDIX5i>

- 21-10-2013|**Леа Коен**

Невероятно е как царският адвокат г-н Мачканов, който пише под псевдонима watchtower man, се опитва да извращава истината и фактите около тази история с 4500 деца, която отдавна е осветлена и документите са публикувани(включително в моята книга „Ти вярваш“). А те са следните:

1. Август 1942 – Филов иска съдействие от Германия за депортация на 60 хиляди евреи от царството(т.е всички)

2. Август 1942- отговор на Рибентроп, че редът на България да стане judenrein е предвиден за март 1943. Препоръка към българското правителство да подготви депортирането.

3. 29 август 1942 в ДВ са публикувани 8 постановления на правителството за „Окончателно уреждане на ерейския въпрос в България“. Едно от тях е за Комусарството по еврейските въпроси, което технически да подготви операцията. Филов лично иска „специалист от Берлин“, който да осигури правилно протичане. Специалистът ще бъде изпратен в началото на февруари 1943- това е Данекер.

4. Краят на октомври британското правителство научава за плана за депортацията и подема акция да бъдат спасени ПОНЕ децата. По грубо изчисление те са 8%, равно на около 4500 върху 60 хиляди.

5. Декември 1943 – британското правителство се обръща с молба към швейцарското да издейства от българските власти емиграцията на 4500 деца, придружени от 500 възрастни за Палестина, като вси ки формалности ще бъдат уредени от британците.

6. Швейцарският дипломат Шарл Редар иска спешна среща с Филов по въпроса.

7. Краят на декември 1942 Филов разисква казуса с царя. Царят го съветва да пита за мнение германците.

8. Януари 1943 – питане до германците. Отговор: германците не са съгласни, защото „Тези млади израелити ще израснат като яростни врагове на Германия с желание за мъст заради техните семейства“. Филов уведомява царя, царят се съгласява с германската позиция и съветва Филов да протака срещата с Редар.

9. Февруари месец – подготовка за масово изселване, евреите вече знаят какво се готви.

10. 4 март – депортация на тракийските евреи (във временен лагер в България, оттам за Лом и от Лом с кораби за Виена, където са предадени на германците. 9 март – осуетяване и отлагане на депортацията на кюстендилските и пловдивските евреи поради брожение и съпротива, но също и поради логистически трудности по извозването им. 10 март – прибиране на македонските евреи във временен лагер в Монопол, откъдето са откарани на на 21,22,24 март за Треблинка с български конски вагони.

11. На 2 март царят съветва Филов да пази пълно мълчание по „предстоящите събития“, а самият той се скрива в Чамкория.

12. 11 март Филов приема Редар от позиция на свършените факти. Швейцарецът настоява за децата, Филов казва „вече е късно, те са на път“. „Значи ги изпращате на смърт!“, казва Редар. Филов докладва срещата на царя. „Царят беше напълно съгласен с мен по въпроса за евреите.“ (Дневник)

- 21-10-2013|[watchtoewrman](#)

10 март 1943г. Из дневника на **Бекерле**:

„От Данекер и Винер научих, че Габровски е разпоредил незабавно да бъдат освободени всички евреи от Стара България и че след това комисарят по еврейските въпроси е подал оставка си.“

В доклад от 5 април 1943г. **Бекерле** и **Адолф Хофман**, правителствен съветник, щурмбанфюрер, полицейско аташе при германската легация в София(1943-44) пишат:

„Министърът на вътрешните работи е получил указание и от най-висшето място за да спре запланикуваното изселване на евреите от старите предели на България“.

В България през 1943г. с „най-висшето място“ се охарактеризира само **Царя**, защото по Конституция той има последната дума във всички решения в държавата.

13 април 1943г. От дневника на **Богдан Филев**:

„В 5ч. след обед отидохме с Габровски при Ц(аря)...Говорихме по еврейския въпрос. Ц(арят) е на мнение да вземем работоспособните в работни групи и по този начин да ИЗБЕГНЕМ изпращането на евреи от старите предели в Полша.“

Както се вижда от смисъла на подчертаната от мен дума, **Царят** търси начини, чрез които да се „ИЗБЕГНЕ“ депортацията на българските евреи!

- 22-10-2013|**Georgiev**

Не е било нужно правителството да предприема никакви хуманитарни инициативи, а е трябвало да мисли само за собствения си народ – обединението на българите. Лично аз отдавна съжалявам, че са направили, каквото и да било за евреите. Погледнете как се държат такива жалки създания като Леа Коенова, Еми Барухова, Соломон Паси, Миглена Кунева-Пръмова... и 99,0% от евреите в България. Те са комунисти до мозъка на костите си, лакоми и нагли, безнравствени изчадия.

- 22-10-2013|**Златко**

Правилно, правилно, бай Георгиев. А още по-добре би било, ако правителството би се грижило само и единствено за теб, жената и децата. (Е добре де, може да се включат и някои и други братовчеди, плюс балдъзата и баджанака). Така де, какви са тия безобразия – изпонагрижиха се за другите, а за теб и родата не е останал и сух кокал за гризване.

И после, нямало да мразиш, а?

- 22-10-2013|**Georgiev**

Както постъпват французите, поляците, турците, шведите, англичаните, американците, циганите, гърците, сърбите, руснаците, италианците – съответно СССР...през ВСВ, нали Златко-устатко?! Ама това не го казваш, защото не ти е удобно.

Поради това не е нужно да се правят „уникални“ неща, достатъчно е да си гледаш твоя двор.

Що се отнася до родата ми, по-добре си гледай своята. Мрази като искаш и ти харесва, аз нямам време, защото имам достатъчно занимания. Пък и не виждам основания да поддържам нравствени отпадъци като Кунева, Паси, Барухова, Коенова... – минали през, където трябва, за да са всеядни и на гребена на вълната. Безнравствени същества, които всички са длъжни да обслужват.

Забравих, че с радио „Златко-либрев. ком“ няма нужда да се спори, защото има готов еднопосочен отговор за всичко.

- 22-10-2013|**Златко**

Сладур си ти, че и типичен на това отгоре, да сме живи и здрави и двамата. Хайде, да не го обръщаме на махленска караница, че пак ще го изкараме „несериозно“ изданието.

Между другото, да ти е минавало някога през ума, че някой може да си научи да мрази примерно „българите“, защото сред тях има и (немалко) такива кокиченца белоснежни като тебе?

- 22-10-2013|**Georgiev**

Управителю, виждам, че ти е скучно в Германия, пък и много трудно да бъдеш безпристрастен, затова повече няма да присъствам в сайта ти. Ей тука с „уникалната“ др. Леа Коенова ще си уйдисвате и разтягате локуми. А, и с уникалния др. Везенков, разбира се.

„Всеки за себе си, Господ за всички“.

- 22-10-2013|**Златко**

Изгубих ви вече бройката, бай Георгиев, то да бяхте десет, да бяхте сто, такива като тебе, дето идват тук за да си излеят пчелното млечице, лечебно. А то, ако рече човек да ви нареди един до друг, пътека от София до тук да е станала, щото бройката ви, то се знае, се нарича легион. Не стига това, ами май съм си изгубил вече и шапката, дето ѝ пукаше, щото иначе човек не може да удържи на толкова много любов братска, че и сестринска, па току-виж се споминал от едната доброжелателност, с която го обсипва публиката българска, любезна и световно-образована.

Та така. Лек път и на двама ни, жив и здрав ми бъди. И все пак – по-полека с тая липса на омраза, дето иначе няма нищо против евреите примерно да изпушат през комините аушвицки, щото, бай Георгиев,

кой каквото мисли другиму, това му идва самия него на главата. Това последното не съм го измислил аз, имай пред вид...

- 22-10-2013|**Леон Бенатов** – В отговор на Леа Коен

В отговор на Леа Коен. За споменатите 4500 деца е истина. Скърбя за тях и останалите жертви. Но питам Леа, ако хипотетично тя беше на мястото на царя, как би постъпила за да бъдем спасени? Въпреки дар словото ѝ не може да ми отговори. Тя е лишена от логическо мислене. Вижте примера със съседна Югославия. Там сръбските управници поставени от немците, след като се „потрудиха“ обявиха Белград за Зона свободна от евреи. Един съвет- намерете си едно бяло пиано и ограмотявайте музикално вашите познати.-Л. Бенатов

- 28-10-2013|**Леа Коен**

Г-н Бенатов, не музикално, а чисто човешки трябва някой да ограмоти вас. Очевидно за това не стигат жълтите вестници, от които черпите „знания“ за разни бели пиана. Искрено ви съжалявам, както и голяма част от моите сънародници, които с недоумение гледат раболепния балет, който от години кършат, славословейки БорисТрети като „спасител“. Този млад историк ВЕЗЕНКОВ, когото не познавам, не е обременен и има трезв и разумен поглед върху събитията. Коментирайте неговата статия, не мен, вашите „коментари“ за себе си вече съм ги чула и не са ми интересни, нито на когото и да било тук.

- 01-11-2013|**джони** – Джони

Отново се потвърждава наблюдението, че в България по-близо до истината ще се окажеш, ако примеш за вярно точно обратното твърдение на това което пропагндира официалната история. Очевидно официалната история има „висока познавателна стойност“, тъй като приемайки обратното на нейните „истини“, читателят открива самостоятелно света на историята по свой начин, което прави знанието много по-лично преживяно и запомнящо се, а пред него се открива допълнително и удивителния свят на функционирането и поддържането на лъжата, изяснява му се „прекрасния облик“ на нейните пропагандатори и механизмите на създаване на тази паралелна реалност и превръщането и в единствена. А Везенков съм си го поставил към към групата на авторите, които

отварят очите и можеш да го четеш спокойно без да приемаш, че истината е обратна на написаното.

- 03-11-2013|**Борис Танушев**

Везенков е представил като условно твърдението: „За „вдигането“ на евреите от новите земи се говори, сякаш нищо не се е подозирало за съдбата на депортираните.“ Е, добре, господине, дайте доказателства, ако искате да вменявате във вина неведението на българските власти, че по това време в действителност се е знаело каква съдба е очаквала депортираните. От това, с което аз съм запознат, дори и част от германското ръководство не е било в течение на ставащото в концлагерите. Да не говорим, че в онази епоха и други държави са практикували депортацията, без това да е било свързано с екстерминация. Удобно не се задълбочавате и върху особения статут на българските територии „отвъд пределите“ – администрирани от Б-я но не и управлявани, което естествено води след себе си и редица ограничения в свободата на действие – както и върху ролята на българските дипломати (акцентираните само върху чуждите) издаващи също визи на евреи. Съжалявам, но писанието ви, макар и изобилстващо от данни, създава само привидност за обективност, защото те са извадени от контекста и съвсем определено са тенденциозни. Ако под историческа наука продължавате да разбирате само защитата на „лобистки“ (партийни, корпоратистки, етнически...) тези, то трябва да ви се напомни, че вече сме „отвъд“ 1989-та.

- 05-11-2013|**pecheneg**

ако не помогнеш си лош. ако го направиш пак си лош защото не си помогнал на всички.

защо не каже авторът че сац са лоши понеже спасиха само 20000 евреи на другите не им позволиха да емигрират в сац.

май не тргрябваше да ставаме съюзници на германия. трябваше да се доверим и ние на великобритания както полша. да вярваме че великобритания ще ни гарантира неутралитета. пък като ни окупира третият райх нека наистина г-жа или г-ца леа коен да каже каква ще е съдбата на цигани еврей комунисти и въобще на всички нас тогава. колко жертви щяхме да дадем. щяха ли да са живи 50000 български евреи.

златко не се дразни ако не съм на твоето мнение

- 07-11-2013|**Лилия Георгиева** – А защо не?

Много благодаря на автора за добрия материал! Ще прочета и останалите му публикации..

Взмутена съм, че един такъв доста добре подплатен с факти и логично организиран материал трябва да предизвиква негодуванието на онези с промитите от официалната линия мозъци... просто за да не се “опетнява” един от малкото факти, с които можем да се гордеем?.. Забравихте ли, че историята не е повод за симплифицирана гордост а истина, която трябва да знаем със всичките и детайли?...

- 10-01-2014|**Светла Георгиева** – На Везенков ли да вярвам или на Ш. Перес

Странно ми се струва, че Везенков и бивши български дипломати като Коеновска изразяват различно мнение от това на Президента на Израел Шимон Перес. Явно науката история и/ или дипломатията обслужват определени среди от обществата според конюнктурните политически повеи и изгоди.

<http://www.vesti.bg/bulgaria/politika/shimon-peresspasiavaneto-na-bylgarskite-evrei-e-unikalno-5582791>

Ричард Докинс, светецът-покровител на невярващите

Автор: Ричард Докинс

Ричард Докинс, светецът-покровител на невярващите, предизвика възбуда миналата година по времена един дебат с архиепископа на Кентърбъри, който отбеляза, че опонентът му често е описван като най-известния атеист в света. „Не и от мен“, отвърна Докинс преди да предостави стандартното си обяснение – че някакво върховно същество е възможно, но слабо вероятно – което накара един лондонски вестник да обяви, че най-известният скептик в света започва да разпределя залозите си. Далеч от подобни неща, Докинс, на 72, си остава непреклонен и остроезичен критик на религиозния догматизъм. Като всеки учен, поставящ под съмнение Библията и нейната лирична версия на Сътворението, той прекарва много време в защита на теорията на Чарлз Дарвин, че животът, включително и човешките същества, са еволюирали в течение на милиони години чрез естествен подбор, вместо да са били оформени преди 10,000 години от някаква интелигентна, но невидима ръка.

Докинс, който се пенсионира от университета Оксфорд през 2008, след 13 години като професор по публичното разбиране на науката (което означава, че преподаваше и пишеше книги), се появи на публичната сцена през 1976, на 35 годишна възраст, с публикуването на книгата „Себичният ген“. Книгата, от която са продадени повече от един милион екземпляра, обосновава убедително, че еволюцията се провежда на генетично ниво; отделните личности умират, но най-способните гени оцеляват. Оттогава насам той е написал повече от десет бестселъра, включително и най-новата му книга „Магията на реалността“.

Докинс живее в Оксфорд с третата си съпруга, актрисата Лала Уорд, известна най-вече с ролята си като Романа от телевизионната серия „Doctor Who“. Но той рядко се задържа въщи и Чип Роу трябваше да пътува до три различни града, за да направи това интервю.

Интервюиращ (Плейбой): Какво означава значката с буквата „А“, която носите на ревера си?

Докинс: Означава „атеист“.

Нещо като алена буква?¹

Не, няма връзка с това. Това е част от кампанията „Аут“ на моята фондация. Означава „стани и се покажи“, както и „излез в защита на нещата, в които вярваш, и представи основанията си“. До известна степен това е аналогично на начина по който се представят публично хомосексуалните хора.

Макар че атеистите могат да се женят едни за други.

Вярно.

Има ли по-добра дума за „невярващ“ от „атеист“? Дарвин е предпочитал „агностик“. Някои хора са предлагали „хуманист“, „естественик“, „не-теист“.

Дарвин е предпочитал агностик по тактически причини. Той казва, че обикновеният човек не е готов за атеизма. Има една хубава история, която актрисата Джулия Суийни разказва за собствения си път от всеотдаен католицизъм към атеизъм. След като най-после решила, че е атеистка, във вестника се появило нещо за нея. Майка ѝ позвънила по телефона, в пълна истерия и казала нещо от рода „Нямам нищо против да не вярваш в Бога, но да бъдеш атеистка?“ (*Смее се*). Думата „брайт“² е предложена от една калифорнийска двойка. Мисля, че това е доста добра дума, макар че повечето от приятелите ми атеисти смятат, че тя намеква, че религиозните хора са тъпички. Аз пък казвам „И какво му е лошото на това?“ (*Смее се*).

Описвали сте себе си като агностик от вида „Сънчо“³. Какво означава това?

Вместо да казва, че е атеист, един мой приятел казва „аз съм агностик от типа „Сънчо“, с което иска да каже, че не може да опровергае съществуването на Бога, но го смята за също толкова вероятно, колкото и съществуването на Сънчо.

С други думи, вие не отричате напълно идеята за някакво върховно същество. Критиците виждат в това оставяне на един вид отворена вратичка.

1 Намек за класическия роман на Натаниел Хоторн, в който се разглежда темата за религиозната нетолерантност. Бел. пр.

2 (англ.) Жив, буден, умен. Бел. пр.

3 [Доста свободен] превод на английското tooth fairy, което означава буквално „феята на зъбите“ – вълшебна фея, която „отнася“ млечните зъбки на английските деца, нещо подобно на нашия Сънчо. Бел. пр.

Можете да поддържате това твърдение, ако мислите, че има отворена вратичка за съществуването на Сънчо.

Това звучи малко като един аргумент на Бъртранд Ръсел, който казва, че, макар и да е напълно възможно да се твърди, че някъде в орбита между Земята и Марс кръжи примерно чайник, от това не следва, че идеята е вярна, само защото няма начин как да се опровергае.

Да, това е същата идея. Малко нечестно е да се каже, че е същото като Сънчо. А смятам, че съществуването на някакъв Бог, като например Зевс или Йехова, е също толкова малко вероятно като онова на Сънчо, но идеята за някакъв вид съзидателен разум не е чак толкова смехотворна.

Тоест вие не приемате облога на Паскал. Той е философ от 17 век, който твърди, че е по-разумно да се обзаложи човек в съществуването на Бога, защото ако бихте грешили...

Защото цената на обратното е прекалено висока. Но какво ще кажете за случая, в който бихте избрали да вярвате в погрешния Бог? Какво ще стане, ако се озовете горе, а там е не Йехова, а Ваал? (*Смее се*). А дори и да изберете правилния, то защо пък той би трябвало да се вълнува чак толкова много от това дали вярвате в него или не? Освен това, всеки Бог, който си струва да се вярва в него, при всички случаи ще разбере, че шмекерувате. Шансовете са изключително ниски, но въпреки това си струва, защото възнаграждението е изключително високо. Но пък може и да се окаже, че просто пропилявате живота си. Ходите на църква всяка неделя, налагате си изкупление за греховете, носите власеница и се посипвате с пепел. Живеете ужасен живот, след което умираете – и това е всичко.

Ако предположим, че има бог и получавате шанс да му зададете един-единствен въпрос, какъв ще бъде той?

Бих го попитал: „Господине, защо полагате такива гигантски усилия, за да се криете?“

Имате ли дълбоко религиозни приятели?

Не. Не че отбягвам такива хора; просто кръговете, в които се движа, обикновено са образовани, интелигентни кръгове, а сред тях няма религиозни хора, които да познавам. В приятелски отношения съм с някои епископи и свещеници, които изглежда вярват в нещо и се наслаждават на музиката и цветното стъкло.

Алберт Айнщайн и Стивън Хокинг се позовават на бога в писанията си. Използват ли те думата в смисъл на интелигентен творец?

Със сигурност не. Те използват бога в поетичен, метафоричен смисъл. Особено Айнщайн е обичал да използва думата, за да предаде идеята за мистериозност, която според мен всички добри учени приемат. Но днес вече ние имаме достатъчно опит, за да използваме думата „бог“, защото знаем, че тя ще бъде нарочно криворазбрана, както е бил и Айнщайн. И бедният Айнщайн доста се е разсърдил по тая причина. „Аз не вярвам в някакъв личен бог“, повтаря той отново и отново. По някакъв начин си го е търсил. Хокинг използва думата по подобен начин в Кратка история на времето. В известното си последно изречение той казва, че, ако бихме могли да разберем вселената, то „бихме разбрали и разума на Бога. И отново, той използва „бог“ в айнщайновия, не в религиозния смисъл. Ето защо и „Великият дизайн“ на Хокинг, в който той казва, че вселената може и да е произлязла от нищо, не означава, че той се отвръща от бога; вярванията му си остават същите.

Вие сте деконструирали идеята за интелигентния творец с голямо удоволствие. Посочвате, че Бог е направил гепарда достатъчно бърз, за да хване газела, а газелата – достатъчно бърза, за да избяга от гепарда...

Да. Садист ли е Бог?

А и лошо творчество, като се има пред вид факта, че ние дишаме и се храним през един и същи отвор, което прави лесно да се задушим от задавяне.

Или пък ларингитния нерв, който се усуква около една артерия в гърдите, а след това отново се връща към ларинкса.

Не е много ефективно.

Не и при жирафите, във всеки случай.

Вие твърдите, че християните почитат един „създаден бог“. Някои християни отговарят, че техният бог не е създаден; той е вечен.

Можете да кажете същото и за вселената. Можете да кажете, че светът се крепи на гърбовете на слонове. Винаги е имало слонове. Аз го обявявам чрез постановление.

Атаките от 11 септември изглежда ви направиха по-войнствено настроен в атеизма ви, сякаш в края на краищата изгубихте търпение.

Имаше нещо такова. Много хора по света изпитаха желание да се изправят и изкажат гласно недоволството си. Всякакви мисли за анти-американизъм изчезнаха от мисълта ми. Ich bin ein Amerikaner.¹ А след това Джордж У. Буш разруши всичко това. Но за мен това беше също и антиислямско, антирелигиозно движение, защото бях отвратен от начина, по който отговорът срещу „Allahu Akbar“ стана основно „Бог е с нас“, или каквото там отговаряха християните – начинът, по който християнските лидери в Америка се обединиха в подкрепа на силата, която доведе до самата криза, на първо място.

Вие обяснявате 11 септември с вярата в отвъдния живот.

Да. Обикновено, когато някой самолет бъде отвлечен, е налице предположението, че терористите желаят да живеят. Играта се променя напълно ако те гледат единствено към смъртта, понеже тя щяла да ги отведе в най-добрата част от рая.

Имате пред вид онази част от Корана, в която се казва, че мъчениците са очаквани в рая от 72 девственици.

Именно. Млади мъже, които са прекалено непривлекателни, за да спечелят някоя жена в реалния свят, отиват да я търсят в рая. Но мисълта ми е, че тези хора действително вярват в онова, което говорят, докато повечето християни не го правят. Ако разговаряте с умиращи християни, те не очакват нищо такова.

Какво ще се случи когато умрете?

Ами, или ще бъда погребан, или кремиран.

Смешно. Но без вяра в отвъдния живот, в какво намирате утешение във времена на отчаяние?

В човешката любов и приятелство. Но в по-задълбочени, мисловни моменти, намирам – утешение не е точната дума, но извличам сила от мисълта каква привилегия е да притежаваш мозък, който по своя ограничен начин е в състояние да разбира защо съществуващ, както и да разкрива красотата на света и онази на продуктите на еволюцията. Величието на вселената и усещането за дребност, което ни дава простран-

1 Алюзия за прочутата фраза „Ich bin ein Berliner“ (Аз съм берлинчанин), произнесена от президента Кенеди по време на речта му в Берлин на 26 юни 1963. Израз на безрезервна солидарност и готовност за помощ. Бел. пр.

ството и дълбокото геологическо време е смиряващо, но по един странно утешителен начин. Приятно е да почувстваш, че си част от една несъизмеримо по-голяма картина.

Дразни ли ви това, че опонентите ви могат да говорят за преминаване към християнството на смъртното легло, както креационистите се опитват да твърдят по отношение на Дарвин?

Онова, което е малко по-тревожно, е ефектът Антъни Флу. Флу беше атеистичен британски философ, който на стари години преживя обръщане. Изглежда, че е изкукуригал. Срещу подобни неща човек не може да се застрахова.

Значи изглежда, че сте изгубили [християнската си вяра].

Да. След като моят приятел Кристофър Хитчинс беше диагностициран с рак, го запитаха дали очаква да преживее обръщане. Той отговори, че ако го направи, това няма да бъде реалният той. Истински неприятното тук е когато религиозните апологети започнат да използват подобни неща, както го направиха в случая с Флу, който на стари години беше убеден да постави името си в книга, казваща, че е бил преобърнат към някаква форма на деизъм. Не само, че не беше написал тази книга; той дори не беше я чел. (*Смее се*).

Призивът ви към войнствен атеизъм е една от причините, поради която бяхте представен като герой в една от сериите от телевизионната поредица „South Park“. Създателите на сериала, Трей Паркър и Мат Стоун, са обвинявани, че са атеисти, така че се запитали кой е най-войнствения атеист, когото биха могли да набучат на шиш.

Това е единственият епизод от *South Park*, който съм гледал. Имаше опит аз нещо подобно на сатира в идеята за някакво въображаемо бъдеще, в което различни атеистки секти се бият едни срещу други. Но по-голямата част от този епизод беше смехотворна в смисъл, че повечето от нещата, които те караха да прави моята карикатурна фигура, като например да шиба онзи плешив трансвестит...

Всъщност транссексуален.

Добре де, транссексуален. Това не е сатира, тъй като то няма нищо общо с нещата, за които се боря. А що се отнася до скатологичната¹ част, в която някой си хвърляше наоколо лайна, които се полепиха по челото

1 Касаеща теми и изследвания, свързани с екскременти. Бел. пр.

ми – това дори не е смешно. Не разбирам защо не са отишли директно до сцените, в които атеистите се бият едни с други, в което поне има известно количество истина. Това ми напомняше малко за Животът на Брайн от филмите на Монти Пайтън, в които става дума за разликите между Юдейския народен фронт и Народния фронт на юдеите.

Президентът Обама се обърна към „невярващите“ в речта си по случай встъпване в служба, което предизвика врява. Но когато става дума за религиозни вярвания, една от най-големите групи в САЩ се състои от атеисти и агностици. Защо те се оказват извън политическите дискусии?

Добър въпрос. Разбира се, всичко зависи от това как разделяте нещата. Християните са далеч най-голямата група. Ако пък разделите християните на различни вероизповедания, то агностиците и атеистите биха се оказали на трето място, след католиците и баптистите. Това е интересно, когато го съпоставите с липсата на влияние от страна на невярващите. А ако вземете пред вид броя на евреите, особено на религиозните евреи, той е много по-малък от броя на невярващите. Но евреите имат огромно влияние. Не критикувам това – толкова по-добре за тях. Но ние бихме могли да направим същото.

Вие не сте особено оптимистичен по отношение на мира между Израел и палестинците.

Не виждам особена надежда, като се има пред вид, че най-влиятелните представители и от двете страни обосновават враждебността си с книги на 2000-годишна възраст, които според тях им дават право да владеят тази земя.

Какво е гледището ви за Исус?

Свидетелствата, че той действително е съществувал, са удивително неустойчиви. Най-ранните книги от Новия завет са Посланията на апостолите, а не Евангелията. Изглежда почти така, сякаш Свети Павел и останалите, които са писали Посланията, не са се интересували чак толкова много от мисълта дали Исус е реална фигура или не. Но дори и ако е измислен, човекът, който е написал онези редове, е бил далеч напред от собственото си време от гледна точка на моралната философия.

Чел сте Библията.

Не цялата, но познанията ми за Библията са по-добри от онези на повечето християни-фундаменталисти.

Имате ли свой любим стих [от Библията]?

Любимата ми книга е Еклисиастът. Това е великолепна поезия на английския език от 17 век, а ми казват, че е много добра и на еврейски. „Суета на суетите, каза Еклисиаст, суета на суетите – всичко е суета!“ Песен на песните е страхотна, и тя е по-цинична на еврейски език, почти като пиянска песен.

Изказвали сте мнението, че, ако Исус наистина е съществувал и е отишъл на доброволна смърт, както е описано в Библията, това е, както казвате сам, нещо „напълно откачено“.

Няма свидетелства в полза на това, че самият Исус е бил откачен, но доктрината, измислена по-късно от Павел, че Исус е умрял, за да изкупи греховете ни, със сигурност е. Това е истински отвратителна идея – че създателят на вселената, способен да измисли законите на физиката и да създаде еволюционния процес – че това протече на свръхестествен интелект не е могло да измисли по-добър начин да опрости греховете ни от това да бъде измъчвано до смърт. А и каква ужасна поука да ни се каже, че сме родени в грях поради първородния грях на Адам – човек, за когото дори Католическата църква казва, че не е съществувал никога.

Постоянно слушаме, че Америка е християнска нация и че отците-основатели са били все християни.

Те са били деисти. Не са вярвали в личен бог, или в такъв, който се намесва в човешките дела. И са били твърдо уверени, че не желаят да основат Съединените щати като християнска нация.

Но много често чувате, че ако оставите нещата да се ръководят от атеисти, то ще свършите с Хитлер и Сталин.

Хитлер не е бил атеист, той е бил римо-католик.¹ Но не ме интересува какъв е бил. Няма логическа връзка между атеизма и вършенето на лоши дела, нито пък на добри неща, ако щете. Това е философско учение за липсата на творчески интелект в света. Всеки, който вярва, че имате нужда от религия, за да бъдете добър, е добър по погрешни причини. Аз по-скоро бих бил добър по морални причини. Моралът е съществувал преди религията и той се променя доста бързо, противно на религия-

1 Силно преувеличено твърдение, разбира се. По силата на тази логика Сталин също е православен християнин, понеже е завършил духовно училище. Както е добре известно, и двамата водачи провеждат политики, насочени рязко против всякакви други форми на организирана религия, освен онези на собствените им тоталитарни идеологии. Бел. пр.

та. Дори хората, които вярват в Библията, използват не-библейски аргументи. Ако аргументите ви са библейски, то няма основния да се избере стиха, в който се казва да се обърне другата буза, вместо онзи, в който се казва убийте хората с камъни. Така че вие избирате без непременно да се позовавате на Библията.

Казвали сте, че науката губи войната с религията.

Че губим ли съм казал. Сигурно просто съм имал почивен ден.

Изненадва ли ви това, че науката все още се поставя под въпрос?

Изненадан съм, но не съм сигурен, че губи битката. Ако погледнете далеч назад към вековете, тенденцията е нагоре. Религиозните хора обичат да посочват, че Исак Нютон е бил религиозен. Разбира се, бил е – живял е преди Дарвин. Трудно е било да си атеист преди Дарвин.

Вие сигурно бихте били човека, който не вярва в Зевс.

Бих се съмнявал в подробностите около това, че Зевс мята мълнии, но сигурно бих вярвал в някакво свръхестествено същество. Когато се вгледате в живия свят и видите сложността на клетката или елегантността на някое дърво – това със сигурност би ме развълнувало. Дарвин е променил всичко това. Той дава просто, обяснимо, работещо обяснение за това как може да се стигне до сложността не просто на някое дърво, а и на човека, чрез физиката, работеща под формата на доста специфичния процес на еволюция чрез естествен подбор. Ако само Нютон би бил жив да чуе всичко това.

Еволюционният биолог Стивън Джей Гулд е виждал в науката и религията...

Не-припокриващи се авторитети, или NOMA (Non-overlapping magisterial).

Напълно отделни.

Това е чиста политика. Гулд се опитваше да спечели някои битки в креационния-срещу-еволюционен дебат, като казваше на религиозните хора „Няма от какво да се безпокоите. Еволюцията е настроена приятелски към религията“. И единственият начин, по който можеше да го направи, беше да каже, че те заемат отделни области. Но той отдаде областите на морала и фундаменталните въпроси – прекалено щедро – на религията, което е последното нещо, което би трябвало да се прави. В момента науката не може – и може би никога няма да може – да отговори на дълбоките въпроси за съществуването и произхода на фунда-

менталните закони на природата. Но какво пък ви кара да мислите, че религията може? Ако науката не може да даде отговор, то нищо не може да го направи.

Някои учени казват, че трябва да престанете да говорите за атеизъм, тъй като това размътва водата в дебата за еволюцията.

Ако онова, което се опитвате да вършите, е да спечелите тактическата битка за училищата в САЩ, то наистина е по-добре да лъжете и да казвате, че еволюцията е настроена приятелски към религията. Не искам да осъждам хората, които лъжат по тактически причини, но и не искам да го върша сам. За мен това е само едно сражение в по-голямата война против ирационалността.

Казвали сте, че ако науката и религията са наистина непокриващи се, то християните трябва да се откажат от вярата си в чудеса.

Абсолютно. Чудесата са чисто посегателство срещу сферата на науката. Ако попитате хората в църквата или на килимчето за молитви защо вярват в Бога, отговорът винаги ще включва чудеса, включително и чудото на Сътворението. Ако не позволявате на религията да има това, то ще премахнете причината, поради която всеки религиозен човек е религиозен.

Обезкуражават ли ви постоянните атаки срещу разума?

Не. Използвам Интернет доста много и чета нещата, които казват младите хора. Виждам голямо надигане на здрав разум, рационалност, непочитание. Америка е разцепена на две половини. От една страна са идиотите от вида на Сара Пейлин, които не знаят нищо, а от другата страна е огромният брой интелектуални, интелигентни, образовани хора. Намирам трудно да повярвам, че типовете от каменната ера ще спечелят в края на краищата. Огромен брой хора, които наричат себе си религиозни, просто не знаят, че съществува алтернатива. Ако проверите онова, в което те вярват, то се оказва почти винаги едно и също – всички ние притежаваме усещане за удивление и преклонение пред величието на вселената.

Вие сте на мнение, че религиозните вярвания вероятно са се развили като „случаен съпътстващ продукт“.

Винаги, когато дадено нещо е широко разпространено сред определен вид, трябва да предположите, че то притежава определена ценност от гледна точка на оцеляването. В самата религия вероятно няма подоб-

на стойност – макар че може и да има – но пък има ценност в множество доста различни едни от други психологически предразположения като например подчинението пред авторитети. Това има силна оцеляваща стойност за децата. Понеже те са безпомощни и не могат да се оправят в света, те се облягат на родителската мъдрост. Но те не разполагат със средствата да разграничават мъдростта, която е ценна от гледна точка на оцеляването от мъдростта, която всъщност е глупост.

Родителите ви са ви възпитали в Англиканската църква.

Не бих искал да говоря зле за родителите си като намеквам, че са ме захранили с религия. Бях изпратен в някои от най-добрите училища, и като повечето други английски училища от онова време те бяха англикански. Така че ме приучаваха на ежедневна молитва и четене на Библията. Бях конфирмиран¹ на 13-годишна възраст.

Кога за пръв път прочетохте дарвиновия „Произход на видовете“?

Две години по-късно.

И той ви изкара ума.

Да. Че такава проста идея може да обясни сложностите на пауновата опашка, препускащата антилопа или гепард, летящата лястовица, мислещия човек. Това са невероятно сложни машини, и все пак ние разбираме защо те са тук.

Родителите ви са били естественици, за които казвате, че са били в състояние да идентифицират всяко растение във Великобритания.

Баща ми преподаваше ботаника в Оксфорд. Аз преподавах зоология там. Не бях естественик в смисъла, в който беше той, но обичах да ходя из джунглата заедно с някой, който я познава.

Има ли някакъв точно определен начин, по който той ви е повлиял?

Любопитството, научното любопитство.

А какво ще кажете за майка си?

Тя нямаше научна степен, но също познаваше много добре растенията. Предполагам, че това е едно от нещата, които са вършили заедно. Тя ме образоваше като дете и от нея научих много неща.

1 (Първоначално религиозен) обред, чрез който младите хора официално прекращват прага към зрелостта. В повечето западноевропейски страни днес самият обред е запазен, но лишен от религиозно съдържание. Бел. пр.

Роден сте в Найроби, Защо родителите ви бяха там?

Заради ботаническото си образование баща ми се беше присъединил към селскостопанския отдел на Колониалната гражданска служба в източна Африка, в онова, което тогава се наричаше Нуасаланд, а днес е Малави. По-късно е бил призван да се присъедини към Кралския африкански полк, който беше разположен в Найроби. Така че отишъл на север в Кения, а майка ми го последвала. Имала е определени трудности. Тъй като не е била в Кения легално, се оказало доста трудно да напусне, *(Смее се)*.

Какво си спомняте за онова време?

Спомням си много неща за Нуасаланд. Спомням си миризмите, изгледите и цветовете. Това беше привилегирован живот, с прислужници. Все едно сте върнали часовника със сто години назад; живеехме в странно патриархално общество.

Когато сте станали на осем години, сте се върнали в Англия заедно с родителите си.

Баща ми беше наследил имението Докинс, което е фамилно притежание от 1723, от някакъв много далечен братовчед – толкова далечен, че никога не бяхме чували за него. Този братовчед желаше фермата да си остане в семейството, но всички имаха само дъщери. Това се оказа брилянтно решение, тъй като баща ми беше със селскостопанско образование, макар и тропическо, а и разполагаше с подходящия вид предприемачески ум, за да превърне онова, което дотогава е било само селско имение на някакъв джентълмен, в истинска функционираща ферма.

И какво отглеждаше?

Имахме крави от Джърси, които, както сигурно знаете, дават много маслодайно мляко. Снабдяваше всички местни хотели, както и оксфордските си колеги, със сметана. А освен това прасета. Площта на имението не е чак толкова голяма. Един ексцентричен Докинс от 19 век продал по-голямата част от земята, за да плаща съдебните си дела, така че по-голямата част от семейното богатство е изчезнала.

Десетилетия след завръщането във Великобритания сте написали първата си книга по време на едно продължително спиране на тока.

През 1972 във Великобритания имаше масови индустриални вълнения и в продължение на цели дни нямаше ток. Не можех да върша изследователската си работа, поради което се заех да пиша Себичният ген.

Голям фен сте на научната фантастика. Какво ви харесва в нея?

Предпочитам онази научна фантастика, която взема определен научен аспект и го модифицира. Има един хубав роман от Даниел Галой, наречен Тъмна вселена, в който се разказва за група хора, живеещи в пълна тъмнина, които не знаят нищо за светлината. И така светлината се е превърнала в митология. Те използват фрази като „големият светъл всевишен“ и имат церемонии, при които опипват свещена електрическа крушка. Галой е променил едно нещо – премахнал е светлината – и е разгледал последствията от това.

Вместо да създаде вълшебен свят.

Принцеси, яздеци върху единорози, това не е научна фантастика.

Тук в „Плейбой“ се получи следния въпрос от читател: „Чувствам се неудобно, когато някой човек, с когото току-що съм се запознал, ме попита дали ходя на църква, защото не го правя. Има ли етикет за подобен отговор?“

Аз бих отговорил, „Не, не ходя на църква. Вие ходите ли, и ако да, защо?“

Това е нещото, което се предложили на дъщеря си в едно писмо, когато тя е била на 10 години.

Онова, което направих, и което бих предложил на други родители е да окуражават децата си да мислят самостоятелно. Например, когато ставаше дума за Дядо Коледа, аз казах, „Добре, хайде да помислим колко комина има“.¹ Искам да кажа, получава се хубава игра, когато изчислим, че, за да се спусне през всички комини, той би трябвало да пътува по-бързо от светлината.

И какво да направим ако детето избухне в сълзи?

О, това би било неприятно.

Промени ли по някакъв начин миогледа ви това, че сам имате дете?

Не мисля, макар и да се интересувам от еволюционния произход на субективните чувства. Започнах да се чувствам доста по-нервен от неща като високи места.

Виждахте опасност навсякъде?

Да, така е.

1 Защото Дядо Коледа идва, според поверието, през комина. Бел. пр.

Посъветвали сте я, всеки път, когато някой изкаже някакво твърдение, да пита „Какви са основанията ви?“ Обичаха ли я учителите ѝ?

Не знам за нея, но съм слушал ужасяващи истории за деца, които са задавали прекалено много въпроси на учителите си относно религията.

Всички атеисти, които срещнахме по време на конгреса на скептиците в Лас Вегас изглежда имаха по една история за това как са били изхвърлени от неделното училище.¹

Да, това е ужасно смешно. Онова, което учителят в неделното училище трябва да каже е „нека да разгледаме свидетелствата“. Вместо това те всички страшно се ядосват. И причината, поради която се ядосват е, че няма никакви свидетелства.

Те се сърдят и на вас. Вие искате от религиозния човек да промени своя мироглед.

Искам хората да променят мирогледа си така, че да изискват доказателства за нещата, в които вярват. Не е добро основание да се вярва само защото „нашите хора винаги са вярвали в това“. Ако сте били родени в Афганистан или Индия, щяхте да вярвате в нещо друго. Друг фалшив урок е, че, понеже имате вътрешно усещане за нещо, то трябва да е вярно, или пък някой свещеник ви е казал, че е вярно.

Кен Милър, автор на „Да откриеш Бога на Дарвин“, веднъж ви е нахокал, казвайки, че атеистите и агностиците са по-големи християни от религиозните хора. Такъв ли е опита ви с атеистите?

Човек може да изпитва силни емоции относно нуждата да се търсят доказателства и много сърдит към хората, които не го правят. Това не е нещо християнско, то просто е гневно.

Но вие харесвате книгата на Милър.

Тя е може би най-доброто опровержение на креационизма, макар че излиза от коловоза когато се опитва да оправдае християнството. Една от причините, поради които аз я препоръчвам е не само това, че е добра, но и че е написана от вярващ християнин. За нещастие е написана от католик и мнозина от хората, с които разговаряме смятат, че католиците са по-лоши и от атеистите. (*Смее се*).

1 В САЩ неделното посещение за проповед в църквата се нарича „неделно училище“. Бел. пр.

През 2010 сте говорил на един публичен митинг в Лондон, за да протестираате срещу посещението на Папа Бенедикт XVI.

Очаквах се само около 2,000 души, а се събраха повече от 15,000.

Представили сте папата като враг на децата, хомосексуалните хора, жените, истината, бедните хора, науката и човечността.

Беше реч на митинг, така че използвах реторични похвати.

Вярвате ли, както го правеше Кристофър Хитчинс, че папата трябва да бъде арестуван?

Хитчинс ми писа с предложение да го арестуваме, но скоро се отказахме от идеята да направим буквално граждански арест, като се промъкнем до него с белезници или нещо такова. Вместо това помолихме Джофри Робертсън, изтъкнат адвокат в областта на човешките права, да говори за юридическия проблем в това, че папата прикрива педофилия. Освен това той разгледа предполагаемия имунитет на папата като държавен глава, поставяйки под въпрос идеята, че Ватиканът е легитимна суверенна държава. Аз отговорих на непредизвиканата от нищо войнственост на папата когато той пристигна в Единбург. Първото нещо, което направи беше да обвини атеистите за Хитлер. Макар и самият аз да не обвинявам папата в това, че е бил член на Хитлерюгенд, тъй като по онова време е бил много млад, изпитвах усещането, че това е нещо много нахално, наистина. Ако бях на негово място, щях да се държа настрана от темата за Хитлер.

Били сте впечатлен от някои от лозунгите по време на митинга.

Два от любимите ми бяха „keep your rosaries off my ovaries“ и „hands off my eggs, benedict“.¹ (Смее се).

Папата се извини за сексуалната злоупотреба с деца от страна на католически свещеници. Не е ли достатъчно това?

Ха, голяма работа. Не е предавал никакви досиета на полицията. Извини се с голямо нежелание, след като беше подложен на огромен натиск.

Държахте реч в Дъблин, в която твърдите, че сексуалната злоупотреба е по-малко вредна за едно дете от психологическото увреждане, причинено от възпитанието му в католицизъм. Каква беше реакцията?

1 Дръжте си молитвениците настрана от моите яйчници“ И „долу ръцете от моите яйчници, Бенедикт“. Бел.пр.

Получих овации. Искам да поясня, че говорех не за този вид насилствени сексуални злоупотреби, за които тепърва научаваме. Говорех за по-леки докосвания, което само по себе си е достатъчно лошо, но да се възпитава едно дете във вяра в пъкъла е още по-лошо.

Нека се върнем към еволюцията, която много хора разбират погрешно, като например увереността, че произлизаме от маймуни.

Ние сме маймуни. Произлизаме от изчезнали животински видове, които днес биха били класифицирани като маймуни. Не сме наследници на днешните шимпанзета или горили. Те са се развивали в продължение на точно същите периоди от време, в които сме го правили и ние.

И какво тогава ни прави хора?

Ние сме уникален вид маймуни. Притежаваме език. Другите животни имат системи за комуникация, които са далеч по-слабо развити. Не притежават същата способност за комуникиране на сложни условия състояния и да говорят за неща, които не са налични. Всичко това са уникални прояви на нашия еволюирал маймунски мозък, който, според някои свидетелства, се е получил в резултат на доста ограничен брой мутации.

Питър Сингър, съ-основател на проекта „Великата маймуна“, смята, че маймуните заслужават някои базисни права. Съгласен ли сте?

Защо да се спираме при маймуните? Защо да не стигнем до прасетата?

Но маймуните са братовчеди.

И какво от това? Ние всички сме братовчеди. Какво би станало ако октоподите, които са много по-далечни братовчеди, биха развили интелект, равен на нашия?

Но те не са го направили.

Можете и да основавате морала си на родство, ако искате, но защо е необходимо това? Предпочитам да следвам Джереми Бентам и да основавам морала си на въпроса „могат ли те да страдат?“ Сингър е доста привързан към думата „видовост“ (speciesism). Имаме едни и същи предци с шимпанзетата, и те са живели преди шест милиона години. Ако си представите, че държите ръката на майка си, която от своя страна държи ръката на своята майка и т. н., докато стигнете до общите ни предци, редицата ще се проточи в продължение на няколко стотици

мили. А с другата си ръка великата ни предшественица държи ръката на другата си дъщеря, чрез която стигате до съвременните шимпанзета. Докато се връщате назад, всяка от тези връзки между майка и дъщеря ще включва членове от един и същи вид.

Значи няма първи човек.

Не, никога не го е имало. Но нека да предположим, че един междинен вид не е изчезвал. Да предположим, че в африканската джунгла се открият праисторически населения. За да отречете правата на шимпанзетата, ще трябва да установите подобни на апартейда съдилища, които да решават кое точно същество е човешко. Защото това е приемственост. Погледнато от практическа гледна точка, междинните видове не са оцелели, така че е възможно да се дадат на хората базисни права, а на шимпанзетата – не. Но все пак смятам, че това е дискусия, която заслужава внимание.

Противник ли сте на абортите?

Хората, които казват, че защищават живота, имат пред вид, че защищават човешкия живот. Един ембрион, който се състои от четири клетки или 64 клетки, или дори много по-голям от това, не притежава нервна система. Би трябвало да имаме значително по-малко морални трудности при мисълта да убием едно такова същество, отколкото при убиването на земен червей, защото земният червей има нервна система и по всяка вероятност може да страда. Така че противопоставянето срещу аборта на много млади човешки същества е пълна глупост. Противопоставянето срещу убиването на по-зрели човешки ембриони не е пълна глупост. Но няма причини да се смята, че тяхната способност за страдание е по-голяма от същата способност на възрастно прасе или крава.

Знаем ли вече кое се е появило първо – големите мозъци или способността да се ходи на два крака?

Способността да се ходи на два крака се е появила по-рано.

Откъде знаем това?

От изкопаеми находки. Това е въпрос, на който изкопаемите дават изключително ясен отговор. Преди три милиона години австралопитеките са ходели на два крака, но мозъците им са били не по-големи от ония на шимпанзетата. Най-добрият пример за това е Люси [изкопаема находка на частичен праисторически скелет, открита през 1974 в Етиопия]. Може да се каже, че тя е шимпанзе, което е ходело изправено.

Вие харесвате Люси.

Да. (*Усмивва се.*)

Казвали сте, че очаквате човечеството да притежава генетическа книга на мъртвите до 2050 г. С какво ще ни помогне това?

Поради това, че ние носим със себе си гените, които са оцелели през поколенията, теоретично е възможно да се прочете цялата еволюционна история на дадено същество. „Аха, това животно е живяло в морето. Това е времето, в което то е живяло в пустини. А тази частица показва, че трябва да е живяло в планини. Това тук пък показва, че е живяло в дупки в земята.“

Може ли това да ни помогне да съживим някой динозавър? Предлагали сте да се кръстосат птица и крокодил, и да се постави кръстоската в щраусово яйце.

За това ще е необходимо нещо по-сложно от обикновена кръстоска. Ще трябва да бъде смесване.

Бихме ли могли да пресъздадем Люси?

Вече познаваме човешкия геном, както и онзи на шимпанзето, така че могат да се направят сложни предположения по отношение на това как може би е изглеждал генома на общия ни предшественик. От това пък е възможно да се отгледа животно, което да е близо до него. Откъдето пък може да се извади разликата между едно такова праисторическо животно, което сме пресъздали, и съвременния човек. Резултатът може да бъде Люси.

Обвинявали сте креационистите в това, че се борят с нечестни средства.

Разбира се, че го правят.

Това ли е причината, поради която вие и други еволюционни биолози не желаят да дискутират с тях?

Отчасти. Освен това една такава дискусия би им придала сериозност, която те не заслужават. Един от колегите ми обича да отговаря по следния начин „Това ще изглежда великолепно във вашата биография, но не и в моята.“

Кои са аргументите, с които обикновено ви атакуват креационистите?

Невежи глупости. Казват неща като „Добре де, ако сме произлезли от шимпанзета, то защо тогава все още има шимпанзета?“ Не е трудно.

Често се чува да се казва, че еволюцията е „просто теория“. Така ли е?

Думата „теория“ може да означава хипотеза. Но тя се използва и в по-сериозен смисъл, като част от корпуса на познанието. По-добре е да се използва думата „факт“. Еволюцията е факт в същия смисъл, в който земята се върти около слънцето.

Има несъгласие по въпроса кое точно движи еволюцията.

Движещата сила е естественият подбор, но има несъгласие по въпроса какво точно е селективният натиск. Например, ние знаем, че човешкият мозък се е увеличил. Но дали това е било поради това, че по-изобретателните индивиди са били най-добри при намирането на храна или избягването на хищници? Или е било просто поради това, че те са били сексуално по-привлекателни? Възможно е един увеличен мозък да бъде доста подобен на опашката на пауна. Дарвин е предложил и една втора версия на естествения подбор, която той нарича сексуален подбор. Ако женските пауни избират мъжките според яркостта на оперението им, то няма проблеми с въпроса за оцеляването. Но пък ония с по-големи опашки оцеляват по-трудно, защото опашката е бремене. И въпреки това, ако те са по-привлекателни за женските, то гените, които произвеждат по-големи опашки, ще попаднат с по-голяма вероятност у следващото поколение. Възможно е човешкият мозък да се е увеличил благодарение на сексуалния подбор. Интелигентността е секси. Може би по-интелигентните мъжки екземпляри са притежавали дарбата на бърборенето. Те са били добри партньори в разговор, добри при запомнянето на сагите и митовите на племето, или при танцовите стъпки.

Или това, че тя обича да яде месо от антилопа.

Нещо такова. Ако един женски паун избира мъжки с дълга опашка, то е защото тя знае, че, щом е оцелял с такава опашка, то значи при него има нещо особено. Всичко опира до това да покажете на женските, че сте устойчив на болести. Има двоен подбор – женските стават все по-добри при диагностицирането на болести, а мъжките стават все по-добри при подлагането си на диагноза, дори и ако всъщност са болни.

Каква е ролята на случайността при еволюцията?

Мутацията, грубият материал на естествения подбор, е нещо случайно, в смисъл, че тя не притежава систематична насоченост към подобрение. Но естественият подбор е силно не-случаен, защото той избира подобрения сред един набор на варианти, които се предлагат от

мутациите. Освен това има огромен елемент на случайност в това кои видове изчезват. Когато земята е била ударена от комета, са изчезнали всички динозаври освен птиците. Оцелели са и някои млекопитаещи, и ние сме произлезли от тях, може би от онези, които са спели дълбоко под земята.

Описвали сте живота като „бомба на възпроизвеждането“.

Ако се огледате наоколо във вселената, то се открива само един мъртъв свят след друг. Физиката продължава, също както и химията, но инак не се случва нищо друго. И внезапно на някое място има експлозия, която се получава благодарение на възпроизвеждането. По някаква причина законите на химията пораждат молекула, която започва да се самовъзпроизвежда. Може би тази планета е единствения случай на нещо такова. Но възходът, чрез някаква случайност, на молекула, която започва да се самовъзпроизвежда, има гигантски последици.

Креационистите често се опитват да ви нападат из засада, като например онзи австралийски екип, който ви атакува с въпроса „можете ли да дадете пример за генетическа мутация или еволюционен процес, който може да бъде разглеждан като увеличаващ информацията в генома?“, а след това, понеже вие се замислихте, ви представи така, сякаш нямате отговор.

Начинът, по който се случва това, е чрез дублиране на гени. Има части от генома, които вършат нещо полезно, а след това някаква част се копира и слага на друго място, където е свободна да се развива в друго направление.

И защо тогава не отговорихте?

Размислях така: „да ги изхвърля ли навън?“ Това е въпрос, който само един креационист може да зададе, а те не бяха ми казали, че са креационисти. Онова, което те направиха, беше да монтират въпроса заедно с една дълга пауза и мой отговор на друг въпрос, което направи нещата да изглеждат така, сякаш се опитвам да избегна отговора. Това беше абсолютно скандален пример за недопустима манипулация.

Повечето възражения срещу еволюцията изглеждат се свежат до някакъв вид сложност. Хората не могат да разберат как може да е възникнало нещо такова като окото.

Колкото и сложно да е окото, то не е толкова сложно колкото някакъв бог.

Креационистите обичат да цитират празнините в последователността на изкопаемите находки, като например онази, която предхожда Камбриевата експлозия - периодът отпреди около 350 милиона години, през който има огромно увеличение на сложните форми на живот. Как бихте го обяснили вие?

Разбира се, че има празнини; вкаменяването е доста рядко събитие. Но дори и ако не бихме имали нито една вкаменелост, свидетелствата в полза на еволюцията биха били абсолютно сигурни, поради сравнителната анатомия, сравнителната биохимия, географското разпределение. Празнината преди Камбриевата експлозия е интересна, понеже е голяма. Но ако се замислите, има важни видове животни, от които не са останали вкаменелости. Например, днес ние видяхме в музея по естествена история едно почти микроскопично същество, наречено тардигард. Те не се вкаменяват, понеже са меки. Предполага се, че преди Камбриевата епоха повечето от предшествениците на камбриевите същества са били меки и малки.

Но как знаем, че са съществували, ако липсват вкаменелости?

Това не е съвсем правилния въпрос, не е ли така? Наследниците им са съществували през Камбрия, така че, ако не смятате сериозно, че те са били създадени по времето на Камбрия, то значи трябва да са съществували. Може да ми кажете, че това не е аргумент, но аз ще кажа, че това се отнася до всяко меко същество, за което не притежаваме вкаменелости. Как можем да знаем, че не е създадено през 1800? В това няма смисъл.

А какво ще кажете за следното, един от любимите въпроси на креационистите: ако модерните животни като маймуните са се развили от жаби, то защо не откриваме вкаменелости на преходните същества, като например някаква „жабуна“?

Грешката се състои в това да се гледа на съвременните животни като произлезли от други съвременни животни. Ако вземете това на сериозно, то би трябвало да има не само вкаменелости на жабуни, но също и на крокопатки или октокрави. По каква странна причина трябва да смятате, че можете да вземете която и да било двойка животни и да търсите комбинация между тях? Ние разглеждаме връхчетата на вейките на дървото. Предшествениците са заровени дълбоко някъде по средата, в короната му. Няма жабуни, защото общият предшественик на една жаба и една маймуна е някакво рибоподобно, саламандърско нещо, което не изглежда нито като жаба, нито като маймуна.

Креационистите обичат да твърдят, че ако отстраните една част и тя не функционира, то няма начин как тя да е еволюирала.

Една доста добра аналогия в това отношение е строителната арка, при която имате камък, камък, камък, а след това те се срещат по средата и стоят устойчиво. Но вземете една част, и цялото се срутва. Може и да ви се струва трудно да построите арка, докато цялото е на мястото си, но не вземате пред вид това, че те са използвали скелета, които след това са били премахнати. Това е един възможен отговор. Друг такъв е да се посочи, че не са ви необходими всички части от окото, за да виждате. Може да имате много несъвършено око, което е в състояние да вижда единствено разликите между светло и тъмно. И то все пак е полезно, ако ви помага да различите сянката на някой нападател. Така че не е вярно това, че половин око не е от полза. Половин око е наполовина толкова добро колкото цялото, но все пак е по-добро от нищо.

Източник

Ричард Докинс е виден английски етолог, еволюционист, биолог, привърженик на направлението на нео-дарвинистите и автор на научно-популярни книги. Той е открит атеист, хуманист, скептик и спада към най-изявените критици на креационизма.

Коментари (15)

- 03-10-2013|**Sevcen** – Чудесно...
Рядко приятно четиво, благодаря...:)

- 04-10-2013|**Историк**

Ето, това е Докинс: хората го питат „И какво тогава ни прави хора?“ – а той отговаря „Ние сме уникален вид маймуни“...

И после вече почва да обяснява, че ставало въпрос за някаква уникална „способност за комуникиране на сложни условни състояния“ – ами то и християните казват точно същото: „В началото бе словото!“

Но тоталното му неразбиране на библейските текстове (които уж бил прочел, ама явно не дотам) проличава в тези негови думи: „Ако аргументите ви са библейски, то няма основния да се избере стиха, в който се казва да се обърне другата буза, вместо онзи, в който се казва убийте хората с камъни.“

Такъв абсурд може да произнесе само човек, който наистина не проумява духовната еволюция, измината от човечеството (или поне от една част от човечеството). Наистина, много е жалко, когато един човек толкова пламенно вярва в биологичната еволюция, а не забелязва духовната.

- 04-10-2013|**Майя Маркова** – духовната еволюция

Вероятно Докинс забелязва духовната еволюция, но просто гледа на нея по начин, различен от Вашия, и мисли, че е дошло време да оставим религията зад себе си.

Колкото до биологичната еволюция, тук въпросът не е до вяра, а до факти. За един биолог да не „вярва“ в биологичната еволюция е все едно за един физик или инженер да не „вярва“ в електричеството.

- 05-10-2013|**Историк**

Аха, за „факти“ ли ставало въпрос?

Ами за съжаление, и по въпроса за „фактите“ Докинс също не е много на ниво.

Когато го питат нещо за Исус, той отговаря „Свидетелствата, че той действително е съществувал, са удивително неустойчиви.“

До тук – добре. Само че по-късно, когато интервюиращия минава на друга тема (за разни животински видове), изведнъж се оказва, че според Докинс това „не е правилния въпрос“ – не е „правилно“ да му задават въпроса „но как знаем, че са съществували“...

Ето цитат от интервюто:

Въпрос: „Но как знаем, че са съществували, ако липсват вкаменелостите?“

Отговорът на Докинс: „Това не е съвсем правилния въпрос, не е ли така? Наследниците им са съществували през Камбрия, така че, ако не смятате сериозно, че те са били създадени по времето на Камбрия, то значи трябва да са съществували.“

Така значи: „трябва“ да са съществували...

- 06-10-2013|**Остап Бендер**

Бог няма. Това е медицински факт.

- 06-10-2013|**maria**

Вярата на Докинс в еволюционната теория на Даарвин не го прави по-малко вярващ от един християнин. Нека бъде г-на така добър, да ми отговори само на един въпрос. Как от неорганична материя т.е. от неорганични химични елементи се заражда органика? В основата на живата материя стоят белтъците. Те са изградени от аминокиселини и т.н. Няма да ви изнасям лекция. Кое е това обаче, което ги кара да „заживеят“? Библията обаче даде отговор: „Бог вдъхна жизнено дихание“ Поздрав на г-н Докинс. Тъжно ми е за него!

- 07-10-2013|**Дончо Дончевски** – Въпрос

Впечатляваща статия, поне за мен. Направи ми впечатление, че човешкото същество, наред с другите същества са категоризирани, като машини. Дали това е свързано с превода от английски? Ако оригиналът е така, то тогава, местоположението на наблюдаващият г-н Докинс може би е свързано с наблюденията на покойният български феномен, полковник Илия Клечков, който плахо представяше междинна свързваща субстанция, наречена от него – „извънземните земни“.

- 07-10-2013|**Майя Маркова** – ге:

Историк писа:

Аха, за „факти“ ли ставало въпрос?

Ами за съжаление, и по въпроса за „фактите“ Докинс също не е много на ниво...

Въпрос: „Но как знаем, че са съществували, ако липсват вкаменелости?“

Отговорът на Докинс: „Това не е съвсем правилния въпрос, не е

ли така?."

Така значи: „трябва“ да са съществували...

Всяка година, всеки месец се изравят нови вкаменелости. На Вас лично колко точно вкаменелости Ви трябват, за да повярвате в еволюцията?

Отговор: Дори целият Космос да се напълни с вкаменелости, на Вас няма да Ви стигнат, защото от християнството на Вас Ви трябва не „Истината ще ви направи свободни“ и не „Възлюби ближния като себе си“, а идеята, че Вие за разлика от мен ще идете в рая, когато умрете, защото вярвате в телесни възкресения и бременни девизи.

- 07-10-2013|**Майя Маркова** – ге:

maria писа:

Вярата на Докинс в еволюционната теория на Дарвин не го прави по-малко вярващ от един християнин. Нека бъде г-н така добър, да ми отговори само на един въпрос. Как от неорганична материя т.е. от неорганични химични елементи се заражда органика? В основата на живата материя стоят белтъците. Те са изградени от аминокиселини и т.н. Няма да ви изнасям лекция. Кое е това обаче, което ги кара да „заживеят“? Библията обаче даде отговор: „Бог вдъхна жизнено дихание“

Докинс вярва в еволюционната теория, защото тя се съгласува с фактите и ги обяснява добре. Докато идеята на вярващия християнин, че девица може да забременее, а мъртвец да възкръсне, не се съгласува с фактите. Там е разликата между г-н Докинс и вярващия християнин.

През последните около два века всички знаят, че няма никакъв проблем от неорганична материя да се „зароди“ органика. През 50-те години Юри и Милър показват, че всичко, което трябва за целта, е липса на свободен кислород – който е отсъствал в земната атмосфера чак до появата на фотосинтезиращите организми (основания да мислим така: съставът на земните пластове).

„Отговорът“ на Библията, че живите същества са живи, защото Бог им е вдъхнал жизнено дихание, не е никакъв отговор, а самопризнание в невежество. Ако покажете на някой дивак локомотив и го попитате как според него това нещо се движи, ще получите съвсем подобен отговор.

Интересна работа, винаги съм смятала Докинс за излишно рязък и съм го упрекувала за това, пък сега ми идват откътре изрази съвсем като неговите!

- 07-10-2013|**Златко** – ге: ге:

Майя Маркова писа:

Интересна работа, винаги съм смятала Докинс за излишно рязък и съм го упрекувала за това, пък сега ми идват откътре изрази съвсем като неговите!

Това идва от ниското ниво, на което се води спорът. Реалният проблем в тази и подобните на нея дискусии е НЕ дали има реални основания за поддържането на еволюционната теория (което с неизбежност ще ни доведе до въпроса дали има реални основания да се вярва в това, че земята се върти около слънцето, а не обратно). Реалният проблем е КАК да се води една такава и подобни на нея дискусии, без да се стигне до разрыв с базисните изисквания на мирното и цивилизовано съвместно съществуване, и без от своя страна да се започне някакъв вид проповед на нетолерантността, обявяваща всички хора с различни от собствените възгледи за най-обикновени идиоти. С други думи, става дума за необходимостта от критерии, които да ни позволят да разграничаваме цивилизованото от нецивилизовано общуване.

По този повод тия дни ще публикувам кратък превод, който дава ориентири в тези насоки...

- 09-10-2013|**Ц** – Karl Barth on Faith

„For all faith is both simple and difficult; for all alike it is a scandal, a hazard, a ‘Nevertheless’; to all it presents the same embarrassment and the same promise; for all it is a leap into the void. **And it is possible for all, only because for all it is equally impossible.**“

- 10-10-2013|**edin dryg** – otnosno pisaniqta po-gore...
prili4at na spora za purvi4noto...koko6kata ili qiiceto?!
4e mnogo prosto...petelut!

- 10-10-2013|**Глас от Планината**

За да вярваш, не е нужно да знаеш, но за да знаеш е нужно да вярваш. Докинс не държи на тая логика и прави пари от съмнението в генезиса

си. Тая говореща маймуна може и да пише – на високомерен английски, при това. Хубаво, Доки, но я пиши по-тихо и говори по-четливо! Разбираш ли какво те съветвам, мистър?

- 13-10-2013|**Ясен** – Яйца „Бенедикт“

С най-приятелски поздрав за добрия превод на интервюто искам да направя нещо според мен важно – по-точен превод на бележка под линия номер 10. (С извинения към тези, които веднага са схванали иронията на оригинала)

„Яйца Бенедикт“ е американска закуска с яйца.

(забулени яйца върху тост с бекон, домати и залети със холандски сос)

И двата лозунга са много остроумна игра на думи. Не знам дали е нужно да се уточнява, че лозунгите са гей/лезби.

rosaries е католическа броеница с малка фигурка на Христос на кръста, прикрепена към нея.

eggs (яйца) и на английски е синоним на тестиси

ИЛИ:

жените-

„keep your rosaries off my ovaries“-

Дръж си броеницата далеч от яйчниците ми!

(на български се губи римата)

мъжете:

„hands off my eggs, benedict“

Ръцете долу от **яйцата** ми, **Бенедикт**!

- 13-10-2013|**Златко**

Благодаря за тънката забележка и ОСОБЕНО за уместния начин, по който тя се поднася.

Не и от наше име...

Автор: Оуен Джоунс

Ако изобщо някой трябва да бъде фен на Ричард Докинс, то това съм аз. Винаги съм бил атеист: добре де, бях свидетел на Йехова за около три часа когато бях на осем години, но само защото бях влюбен в една вярваща девойка, така че не съм сигурен дали това трябва да се брои. Без съмнение причината е в това, че съм отгледан от безбожни езичници, но всъщност никога не съм могъл да се оправя с основните религиозни въпроси. Защо някакъв бог е трябвало да сътвори гигантска вселена, да постави паството си на някаква дребна скала, обикаляща около една от трилионите звезди и, скрит от всякакъв поглед, да реши, че онези, които избера да не му се посветят, ще бъдат осъдени на вечно проклятие? Как може да е дал свобода на волята, когато, всемоушен и перфектен, какъвто би трябвало да бъде, той предварително е знаел, че аз ще пиша тия думи, а вие ще ги четете, още в момента, в който е създавал вселената? Как бих могъл да се подчиня на едно Висше същество, което, в Стария завет, от време на време се отдава на различни разрушителни дейности и изисква мъжете, които правят секс с мъже, да бъдат убивани?

Всичко това са въпроси, за които по-търпеливият християнин има време – като бивш студентски съквартирант на стриктен християнин би трябвало да го зная – но атеизмът ми никога не е бил подлаган на сериозно изпитание. Когато журналистът Джон Даймънд легеше на смъртно легло, той беше бомбардиран с писма, изискващи да се разкаят и приеме религията. Но Даймънд отговори, че не само не може да повярва в бога; освен това и не иска. Думите му имаха силен ефект върху мен и като цяло обобщиха собствените ми чувства.

Секуларизмът ми също е безкомпромисен. Считам за анахронично да се настоява, че една до голяма степен нерелигиозна страна, в която живеят най-различни малцинства, би трябвало да се обяви официално за християнска; че църквата все още трябва да бъде неразделима от държавата. Абсурдно е, че в нашата неизбираема Втора камара има епис-

копи; ние сме единствената страна освен Иран, където духовните лица автоматично получават места в законодателното тяло. Живеем в страна, в която децата са разделени от религиозните убеждения на родителите си, в така наречени „верски училища“. Вероучението е задължително в училищата. Всичко това трябва да си отиде ако бихме искали да изградим модерна светска държава.

Провокацията

В такъв случай, като се има пред вид, че Ричард Докинс е най-известният жив представител на атеизма в наши дни, защо самият аз го намирам толкова неприемлив? Поддръжниците му – а те са страстна банда – твърдят, че Докинс не прави разлика между различните религии. Но това просто не е вярно. По-рано през тази година Докинс написа в Туитър: „Не съм чел Корана, така че не мога да цитирам съответната глава и стих, както го мога при Библията. Но често казвам, че ислямът е най-голямата сила на злото в наши дни.“ В едно записано интервю той описва исляма като „една от големите злини по света“. Разбира се, че това прави нещата ясни: той смята исляма за особено противна религия.

И действително, по-късно Докинс туитира: „Разбира се, че можете да имате мнение за исляма и без да сте чели Корана. Не е нужно да сте чели *Mein Kampf*, за да имате мнение за нацизма“. Той е интелигентен човек и знае, че прави паралел, който е възможно най-провокативен.

И наистина, борещата се срещу исляма крайна европейска десница изразява всичко това експлицитно: холандският крайно десен водач Герт Вилдерс директно сравнява Корана с *Mein Kampf*, призовава за неговата забрана, да се сложи край на каквато и да било емиграция от мюсюлмански страни, както и да се заплати на мюсюлманските емигранти, за да напуснат страната. „Ислямът е троянският кон на Европа“, обявява той, предупреждавайки, че това би означавало „края на европейската и холандска цивилизация такава, каквато я познаваме“. Вилдерс направи един кратък документален филм, *Фитна*, в който мюсюлманите се портретират като изначално склонни към насилие поради религията си. Ето това е човек, който би трябвало да бъде отхвърлен от всички толерантни хора. Но Докинс писа: „Герт Вилдерс, ако се окаже, че вие сте расист или неоправдан подстрекател, ще оттегля респекта си, но въз основа единствено на силата на *Фитна* ви приветствам като човек на куража, който притежава мъжеството да се изправи срещу чудовищен враг“.

Докинс има навика да говори за мюсюлманите по най-презрителен, обобщаващ и отрицателен начин. „Кои по дяволите си мислят, че са, тези мюсюлмани?“, писа той веднъж в Туитър. Друг от туитовете му обвини Университетския колеж в Лондон в „страхлива капитулация пред мюсюлманите“, защото „се опитва да сегрегира половете“ в дебата между **Лорънс Краус** и „един или друг мюсюлманин“. Тук е налице добра възможност за тест: заместете „мюсюлманин“ с „евреин“ и ми кажете дали се чувствате удобно.

И това продължава. Докинс описва фереджето като „пълна торба за боклук“ и говори за „инстинктивното си отвращение“ когато види някоя жена да носи такова нещо. Той атакува Меди Хасан, един от най-добрите журналисти в страната, който освен това е мюсюлманин: „Меди Хасан признава, че вярва в това, че Мохамед [sic] е отлетял на небето на крилат кон. А *New Statesman* счита за подходящо да го печата като сериозен журналист“. Логичното следствие от това изказване – нещо, което Докинс силно отрича – е че мюсюлманите просто не трябва да бъдат назначавани на работа като журналисти.

Нобел

Именно на фона на всичко това последният принос на Докинс е толкова подстрекателски. „Всички мюсюлмани по света са спечелили по-малко Нобелови награди от Тринити Колидж, Кеймбридж. Но пък са постигнали велики неща през Средновековието“¹ Когато беше атакуван заради този туит, защитниците му просто посочиха, че това било факт – как може един факт да бъде нещо нетолерантно? Това е една абсолютно тъпа и неискрена защита. Онова, което Докинс изтъква е, че това трябва да представя мюсюлманите в лоша светлина: с други думи, че като група те не са направили нищо достойно за отбелязване, от 15 век насам. Нобеловите награди отиват по непропорционален начин предимно в напреднали, високо развити страни с много пари за образование и научни изследвания, които обикновено са бели и християнски. Като при-

1 Същото, разбира се, се отнася и за всички българи по света (като самият аз си позволявам да поставя под съмнение приложимостта към нас самите на втората част от изказването на Докинс). Казвам това само като предупреждение към всички ония, които ще хукнат да се пенят и бият в гърдите като „борци срещу мракобесието“ или, казано поткровено, като „нещо повече от мюсюлманите“. Бел.пр.

мер, не особено много африканци – каквито и да са религиозните им вярвания – са спечелили Нобелови награди, по същата причина.

Една друга защита протича по следния начин: мюсюлманите не са раса, така че как е възможно човек да бъде обвиняван в расизъм срещу тях? Но ако някой проповядва „мразя мюсюлманите“ или „мюсюлманите са боклук“, то дали това е защита, която действително може да бъде използвана? Това е слаб аргумент, когато става дума за позволяването или подкопаването на сериозността на нетолерантността по отношение на стотици милиони хора.

Във всеки случай една такава умонагласа предполага, че расата е нещо действително съществуващо, а не просто социална конструкция. Да, съществуват различни етноси, култури и цветове на кожата: но има само една-единствена раса и това е човечеството. Налице са повече генетически вариации *вътре* в онова, което се нарича „раси“, отколкото *между* тях. Не е случайно това, че псевдонаучните теории за „расата“ (като например размерите и формите на човешкия череп) са станали модерни именно през 19 век: те са послужили за оправдаване на такива ужаси като робството и колониализма. Имало е време, в което ирландците са били считани за „раса“ от английските си потисници. Време е просто изобщо да престанем да говорим за „раси“.

Онова, което се има пред вид с тези атаки е, че докато цветът на кожата не е нещо, което човек би могъл да избере, то религиозните убеждения са¹. Това е твърдение, което аз просто не мога да подкрепя. То подценява силата и всеобхватността на религиозните убеждения. Самият аз не мога да си представя себе си без моя атеизъм или моя социализъм. За хората, възпитавани цял живот в религиозно обкръжение, които са силно емоционално обвързани с вярванията си, вярата не е нещо, което просто може да бъде включвано и изключвано. Повече от нереалистично е да се описват религиозните вярвания като „избор“, по подобие примерно на дрехите, които избираме да носим по време на някое парти или дали да изберем пилешки или шунков сандвич за обяд.

1 Естествено, това прави напълно необясним факта защо тогава войнстващите противници на религията и религиозните убеждения не са в състояние да коригират *собствените си убеждения* по начин, който би ги направил по-малко изпълнени с нетолерантност. Бел. пр.

Подозрение

Налице е освен това и един по-широкообхвратен контекст на ислямофобията. Крайната десница в Европа – включително и нашите собствени BNP и EDL¹ – в момента се е фокусирала почти изключително върху мюсюлманите и общата заплаха, която изхожда от тях. **Ник Грифин** търси в мюсюлманите обяснение за наличието на цяла поредица социални проблеми като изнасилванията и дрогите, и описва исляма като „зъл“ или „раков“. Изследваният показват, че медийното представяне на мюсюлманите е предимно негативно: обикновено те биват представяни като терористи или екстремисти. Но мюсюлманите, с които израснах аз, биват представяни много рядко. Допитванията показват, че почти половината британци смятат, че „има прекалено много мюсюлмани“, а една трета смятат, че мюсюлманите са сериозна заплаха срещу демокрацията.

Как тогава коментарите на хора, подобни на Докинс, могат да бъдат разделени от един по-широк контекст, в който мюсюлманите са нещо, от което ние се страхуваме, подозираме или дори мразим? Ако се обърнем назад и прегледаме литературата от Великобритания от 1920-те години, то ще можем ли да разделим изказвания от вида „юдаизмът е най-голямата сила на злото в наши дни“ от атмосферата на необуздания антисемитизъм от онези дни?

Често ме питат защо не заемам по-решителна позиция срещу ислямизма: че това е един от слепите ми тъгли. Всъщност аз смятам, че този въпрос е до голяма степен изяснен. Предполагамата заплаха, идеща откъм ислямския фундаментализъм беше дебатирана до смърт откак няколко саудитски терористи блъснаха самолети в кулите-близнаци преди повече от едно десетилетие. Допитванията показват, че поддръжката за политическия ислямизъм е слаба сред британските мюсюлмани, и че за тях е също толкова вероятно да поддържат някакво насилие, колкото и за самите нас. Тероризмът е нещо, с което се занимават специалните служби и няколко статии от мен едва ли ще бъдат чак такъв голям принос. Опасенията ми обаче са, че онова, което може би ще постигна, е да допринеса за преувеличаването на един маргинален проблем сред малка религиозна общност, и ще насърча разпространението на клима-

1 Крайнодесни английски партии. Бел. пр.

та, в който мюсюлманите са представяни най-общо като екстремисти и потенциални терористи.

Идеята, че религията била базисната причина за толкова много лоши неща също е нещо, срещу което аз се боря. Религията може да се използва за оправдаването на всичко: на практика тя често е използвана по този начин. Има нещо такова като християнски социализъм: именно **Харолд Уилсън** беше казал, че лейбъристкото движение дължи повече на методизма, отколкото на марксизма. Латиноамериканската „либерална теология“ беше упоителна смесица от католицизъм и марксизъм. Имало е християнски либерали, християндемократи и потвърдолинейни християнски десничари. Генерал Франко е оправдавал крайно десния си кръстоносен поход с християнството. Работата обаче е в това, че религията в края на краищата винаги се оказва по-скоро средство за оправдание и рационализация, отколкото мотив. Антизападните чувства в Близкия изток бяха преди време доминирани от секуларен национализъм, какъвто беше случая в Египет по времето на Насър. Днес те се изразяват най-вече под формата на ислямски фундаментализъм.

Като невярващ човек, аз желая каузата на атеизма да се насърчава. Желая също религиозната вяра да бъде поставяна на разглеждане и предизвикателства. Желая Великобритания да бъде истински светска нация, в която религиозните вярвания да са гарантирани и защитени като въпрос на лична съвест. Но се чувствам възпрепятстван в усилията си, тъй като атеизмът в публичния живот е до такава степен доминиран от една много специфична своя форма, която представя нетолерантността като нерелигиозност. Това е трагедия. Ето защо е толкова важно атеистите да се дистанцират от онези, които подкопават собствената ни позиция. Ричард Докинс може да се пени колкото си иска срещу мюсюлманите. Но, уважаеми атеисти: нека не му позволяваме да върши това от наше име.

Източник

Оуен Джоунс е колумнист за британския The Independent. След завършването на журналистическото си образование е работил като профсъюзен активист и изследовател към парламента. Първата му книга, „Келешите: онеправдаването на работническата класа“ е публикувана през 2011.

Коментари (4)

- 11-10-2013|**Не КОЙ, а ЗАЩО**

Убийте ме, не мога да проумея едно просто нещо: защо отделни, именити /малко или повече/ представители на еволюиралата маймуна-протоезичник човеци, се напъват да ми обяснят необятната загадъчност на вселенската логика с ограничените си маймунски мозъци, първо; и второ, защо различните религии правят същата грешка, подхождайки към проблема откъм сенчестата страна на същата тази загадъчност. Защото, може би, отговарям си, познатият ни свят е поселен с два основни вида постмаймуни: вярващи и невярващи. Ако приемем, че първите са ужасно доверчиви, вторите – ужасно недоволни. И едните, и другите са отблъскващо неговорчиви. Затова – нека направя опит да си дойда на думата – аз смятам, че, за да вярваш, не е нужно да знаеш; но, за да знаеш, е непременно нужно да вярваш.

В нашето всезнаещо време – в Мамона.

Господи, ако те има, разбери ни; ако те няма, крайно време е да се запитаме, защо, по дяволите, всички ние Те мислим.

Така че, въпросът на към всезнаещото ни време не е КОЙ Си, а ЗАЩО.

- 12-10-2013|**похвали и оплаквания**

Толкова млад, а вече с акъла си.

Има ли някакво значение от кои си, ако познаваш справедливост ли, емпатия ли, любов ли...

- 13-10-2013|**Гост**

Типичет западен двоен стандарт. Християнството е много лошо, но Ислямът е много хубав. Против сме вероучение в училищата, но сме за забрадките.

- 20-10-2013|**Баба** -пенсионерка

Ако нямаше Бог, човекът щеше да го измисли, някой го беше казал. Религиите/“религио“означава свързвам/ в цялото битие на цивилизациите по-скоро са разделяли, отколкото да са свързвали хората. Ако искаш да създадеш меле, хвърляй религиозната и етническа карта. Балканите са пример за това. Пък и не само Балканите. И християнството и исляма имат зад гърба си доста поразии, много кръв и руини. Кръстоносните походи, замислени като освобождение на Божи гроб не са нищо друго, освен разбойнически походи. Тръгнали за Ерусалим, та се объркали и превзели без да искат Константинопол. После се отбили на север, към българско, но при Одрин Калоян им разказал играта. И това е само част от кръстоносната сага. Ами светата инквизиция? Ами изстреблението на разни катари, албигойци, патарини и прочие еретична стан? И това все в името на Христа. Но и Аллах не отстъпва – все за славата му походи, завоевания, масови помохамеданчвания, че и кълцане на глави винаги с този възглас:“Аллах акбар“! Иначе, на теориите – нищо им няма. Като погледнеш, 10 божии заповеди, кажи го един съвършен морален кодекс за християнина, само дето няма кой да го спазва. И в исляма е същото. Ще цитирам един х а д и с:“Нахранете гладните, посетете болните...отиди при този, който ти е сърдит, прави добро на този, който ти прави зло...“Приличат си с християнството, нали? И нека не забравяме, че д ж и х а т – това е свещената война, която вярващия води вътре в себе си. На теориите нищо им няма. Зависи в чии ръце ще попаднат и кой ще ги тълкува и УПОТРЕБЯВА. Религиите, като всички сътворени от човечеството теории и учения, могат да попаднат в ръцете на зли манипулатори и да се обърнат срещу хората. А за Мамона съм съгласна. Няма /за сега/ по-силен бог от него, за съжаление.

Каква свобода на печата във времето на дигиталните технологии?

Автор: Жерар Уормсер

Означава ли новият дигитален свят край на царството на пресата? Ето сериозен въпрос, който измъчва независимите издатели. Тази ситуация бележи важен завой в обществения живот на съвременността. Демокрацията на мнението отстъпи пред система, в която гражданите са копродуценти на информацията, до която имат достъп чрез социалните мрежи. Свободата на печата по традиция беше функция на възможността ѝ да предлага „ценности“, обединяващи определена аудитория. Това беше задачата на редакционната линия и на директорите на редакции. Възприетата линия се съчетаваше със способността на пресата да йерархизира информацията. Но днес тези две функции са подкопани, както поради кризата на историческите форми, под които нашите общества си представяха бъдещето си, така и вследствие на масовото разпространение на документални източници, достъпни върху всякакви носители. През дълъг период от време държавните институции заемаха централно място и обединяваха общите перспективи. Днес хоризонтите на въображаемостта са многобройни, което изглежда обслужва интересите на промоционални инстанции от търговската сфера. Последните развиват дисперсни форми на комуникация, които вече не се фокусират върху глобални обобщения. Същевременно, нищо не показва, че гражданското общество е способно да структурира собственото си бъдеще. В този смисъл, свободата на информацията не поражда непременно обществени форми, способни да определят насоки за развитие на общата ситуация.

В момента на публикуването на тази статия, американското списание „Нюзуик“ престава да излиза от печат. Способни ли ще са издателите му да задържат постоянна читателска аудитория върху цифров носител? Дали слуховете, според които Майкъл Блумбърг имал намерение да

купи „Файненшъл Таймс“¹ са претърпели някакво развитие? Пословично е да се твърди, че журналистите се интересуват само от живота на редакциите и, съвсем странично, от останалия свят. Но катаклизмите, пред които е изправена пресата, ги карат да включат разглежданата тук тема сред най-актуалните си рубрики.² Изключителната скорост на разпространение на дигиталните таблети и другите комуникационни крайни устройства ни въвежда в радикално различен свят на циркулация на знания и идеи. Това развитие се съчетава с експлозивно нарастване на разполагаемите данни чрез блоговете, полу-личните пространства на социалните мрежи, откритите публични данни и всевъзможните бази за достъп до знания. Европейските публични власти са изненадани и неподготвени – един френски държавен съветник сподели наскоро, че издателите на вестници и списания са се превърнали почти поголовно в просители пред министерските кабинети. С други думи – ще продължаваме да чуваме лоши вести.

Като изразител на своята епоха, пресата трябваше постоянно да се преобразява от двеста години насам. Нейната връзка с демокрацията почива, макар не винаги да го съзнаваме, върху системата за пренос на информация. Финансирането чрез реклама осигури икономическата достъпност на вестниците до широка читателска аудитория, а комбинацията между телеграфа и железницата позволи създаването на информационните агенции и продажбата на същите тези вестници в различни географски точки. Това разпространение е една от техническите основи на нашите политически системи – способността им да се простират върху обширни територии зависи от гъстотата и проводимостта на информационните канали. Радиото и телевизията се възползваха от технологичния прогрес още преди навлизането на интернет: те не се нуждаят от хартия, нито от разнасяне на продукцията, а финансирането им е непряко, за сметка на рекламата или държавата. Но тези популярни медии не сложиха край на съществуващата йерархия на информацията, където на върха бе пресата. Последната успя да стабилизи-

-
- 1 Chozick, Amy and Michael Barbaro (2012). Bloomberg Weighs Making Bid for The Financial Times, The New York Times, <<http://www.nytimes.com/2012/12/10/business/media/weighing-the-financial-times-worth-in-the-digital-age.html>> [посетен 07.02.2013].
 - 2 Виж например Hanne, Isabelle (2012). Presse: des chiffres et des pertes, Libération, <<http://www.ecrans.fr/Presse-des-chiffres-et-des-pertes,15668.html>> [посетен 07.02.2013].

ра модела си, създаден през 19 век, като се модернизира, макар и късно, след всички останали.

Интернет засегна една от най-рядко споменаваните функции на хартиения вестник. Отпечатаната страница остава постоянно на разположение. Тази особеност е от централно значение и различава пресата от електронните медии, чиято информация изчезва веднага след предаването. Основното предимство на вестника – това, което му осигури неопенимата функция на референтен източник – произтича от възможността да бъде архивиран, класиран, разпределян в тематични папки и картотеки. Освен ежедневната актуализация на данните, вестникът комбинираше непрекъснатата достъпност на информацията с огромни възможности за нейното обогатяване във времето. Вестникът се четеше с молив в ръка, за подчертаване на важните пасажии. Упоритият читател беше добил голяма сръчност при прегъване и изрязване на страниците, използваше за четене всяко време и всяко място: транспортното средство, кафенето, градината, тоалетната, където през продължителен период от време се рециклираше част от хартията, спасена от огъня на камините. Чак след масовизирането на хиперлинковете и търсачките, особено на второто поколение уеб-базирани услуги (Web 2.0), цифровите технологии се превърнаха в действителен конкурент на традиционно разпространяваната преса. Лекотата, с която съвременните крайни устройства позволяват да се открие дадена статия далеч след публикуването ѝ, и да се архивират запаменените страници, сложи край на царството на хартиения вестник. Бюджетите за реклама се прехвърлят към интернет, а евентуално налагане на равновесна цена на отпечатания вестник би покачило стойността му до нива, прогонващи и най-закопавелите читатели. Впрочем, ако изключим упоритите любители на популярни издания, голям брой читатели на качествена преса получават безплатно вестника си на самото работно място.

Разривът е следователно колкото функционален, толкова и икономически. Повишената скорост на интернет и подобряването на обратната връзка с потребителите изиграха своята роля за тази промяна, но читателите щяха да продължават да си купуват вестници, ако трябваше да се лишат от възможността да разполагат с документална база. Цената на вестника беше свързана с производствените разходи (предпечатна подготовка, отпечатване, разпространение). Но стойността му за читателя се измерваше допълнително и с възможността за архивиране и поддър-

жане на „логбук“ – бордови дневник. Именно такава възможност предоставя вече дигиталният блог, под формата на хиперлинкове, включени в текст, представляващ водеща нишка. Благодарение на многостранната си функция, вестникът запазваше предимство си пред телевизията. Днес той го губи в сравнение с дигиталната мрежа. Дори не е сигурно, че пресата ще може да се възползва от интернет, когато правилата на играта се диктуват от други. Тук описваме дигиталната преса от гледна точка на взаимоотношението ѝ с променливото пространство, което я предшества и което тя трансформира. В какво отношение дигиталните мрежи променят насоките на нашите общества?

Пресата и цифровата революция – пропусната среща

Ангажираната преса дълго време се разглеждаше през призмата на журналистическата дейност, която я превръщаше в нещо различно от развлекателна медия за свободното време. Подобно тълкуване може да ни се стори парадоксално, защото съответства на съсловна дефиниция, крепяща се на презумпцията за независимост спрямо групите за натиск и дори спрямо публиката. Редакцията се изживяваше като влиятелна група от хора. Разпространението на вестника в обществената среда придаваше на журналиста власт, допринасяща за неговата независимост. Тази концепция позволи възраждането на френските вестници след Освобождението, с помощта на система на разпространение със споделени разходи. Но след 60-те години на 20 век, развитието на медии убягващи от тази рамка промени съществуващия контекст. Мултиплицирането на каналите и темите, както и високото заплащане на ексклузивните новини и изображения доведе, заедно със съвременния интернет, до гранична ситуация – журналистическото съдържание стана зависимо от търсещите машини, които заместват будките и вестникопроизводителите. Свободният достъп до дигиталната мрежа руши икономическия модел на вестниците. Спадът на печалбите и трудното възвръщане на инвестициите, както и намаляването на приходите от реклама блокират всякакви усилия за реанимиране на редакциите. Рекламодателите се насочват към разпространителите – търсачки или доставчици на интернет. Единствено специализираните професионални или PR-ориентирани печатни издания успяват да се самоиздържат. Всички други са подвластни на телекомуникационните и интернет компаниите, способни да инвестират и да преразпределят разходите за реклама, отнети от пресата. Ще оцелее ли тя след тази медийна експанзия?

Можем да се запитаме защо толкова ни притеснява дигиталната революция, след като в продължение на цял век успешно успяхме да отблъснем всякакви атаки. Радиото, което се организира по модела на вестникарските редакции, отдавна ощетява вестниците, като предлага безплатен медиен продукт, финансиран от рекламата. Дали в основата на случващото се днес не са постигнатите от него връзки с публиката, непрекъснато излъчване на информация и интерактивност? Вече поне половин век пресата успя да не си зададе сериозно въпроса за дигиталната заплаха. Докато редакциите произвеждаха информация чрез кореспондентските си мрежи и информационните агенции, тяхната тежка техническа система се компенсираше отчасти от действителното им въздействие върху политическия и културен живот, което осигуряваше известен баланс. Но ето че от двадесет години насам информационните портали и безплатните вестници предлагат основните новини на разположение на всеки. Освен това, културната оферта радикално се разнообрази благодарение на музиката, видеото и игрите. Четенето и икономическият модел на вестниците претърпяват срив. Те все още се измъкват от фалит благодарение на инвеститори, търсещи известност и влияние, но този вид бизнес е пред завършек. В много държави разпространението на вестници на хартиен носител вече не е рентабилно, голямо е изкушението за премахване на производствените разходи (отпечатване, транспорт, разпространение) и преминаване към напълно дигитален вариант. Но как да се постигне баланс, след като рекламните отдели на търсещите машини действат като преграда и прихващат финансовия ресурс при отварянето на всяка страница? В отсъствие на собствен икономически модел, основан на съдържанието, пресата се трансформира изключително по принуда. „Нюзуик“ плаща за намалелия интерес на политиките към публикациите на хартиен носител. Правителствата ще накарат Гугъл да плаща за съдържанието, което сканира в сайтовете на медиите.¹ А много вестници се примиряват като разпространяват голям брой видеоматериали, свързани с реклами – това вече означава рязко отдалечаване от основните принципи на вестникарството и подмяна на журналистическия анализ с илюстрация. Системата е характерна също с това, че няколко рекламни агенции се наслаждават върху една и съща

1 Виж статията на Сирил Куле: Coulet, Cyril (2012). Lex Google: les enjeux de la fiscalité du numérique, Sens Public, <<http://sens-public.org/spip.php?article997>> [посетен 07.02.2013].

страница – тези на търсещите машини влизат в конкуренция със сайта на вестника, без да забравяме намесата на интернет доставчиците.

Остава открит въпросът: как преса, превърнала се в заложник на телекомуникационните компании, може да запази своята аудитория и своята независимост? С интерактивното участие, мултимедията, блоговете и журналистиката на данни, интернет почти окончателно пре-конфигурира журналистиката. Бъдещето е на взаимно допълващата се комбинация от блог-агрегатори и видео-агрегатори, но дали това ще възстанови финансовия баланс на вестниците? За момента, двете възможни противодействия са блог-агрегаторите и рекламата, свързана с видеоматериали. Интернет е комплексна медийна екосистема, която агрегира и обработва предходните епизоди и ги претопява в общ „опит“. Видеоматериалите се превърнаха в сърцевина на онлайн вестниците, тъй като темпоралното им измерение позволява да бъдат предшествани от реклама. Фундаменталното значение на тази промяна изглежда съответства на еволюцията на нашите практики по посока на секвенциална култура, основана на темпорални потоци. Но подобна формула доближава пресата до телевизията, чиято логика постепенно припокрива пространствата, създадени през 19 век около моментната картина, предлагана от вестниците. Навигацията по заглавните страници на вестниците е предшественик на съвременните браузъри. Но как да запазим читател на вестник върху хартиен носител, когато мониторите актуализират информацията в реално време? Онлайн вестникът постепенно престава да бъде текст и се превръща в резюме или динамичен каталог. Той актуализира информацията за осведомената аудитория, открива теми, предизвикващи любопитството на нови читатели. При това положение, разнообразието от достъпни опции води до разпределяне на уеб навигаторските функции между различни търсещи машини, които претендират, че ни осигуряват привилегирован достъп – множество агрегатори за всеки сайт, създаващ съдържание. Алтернативата за прес сайтовете е да умножават идеологическите дебати, които подхранват блоговете, или да създават пространства за агрегиране на обобщени данни и да разкриват качествени тематични портали, по-специално на база на съществуващия или обогатен архив на същите вестници. Това са възможни за завладяване пространства, но тяхната рентабилност е спорна, тъй като препокриването на порталите за достъп позволява на потребителя да получи търсената информация без да се абонира. От тук

идва и изкушението на голям брой любители на дигиталните технологии да се ориентират към таблетите, отдаващи предимство на услугите, запазени за абонатите („приложения“) по отворени браузъри.

Да вземем примера с блоговете. При тях важното са авторите. Електронен вестник събира известни личности и майстори на писменото слово, които са в състояние да привлекат читатели. Страниците с общотематичен профил представляват най-често резюмета от кореспонденции на информационни агенции, а основната част от вестника съдържа коментари на журналисти и читатели. Трудно си даваме сметка, че вестниците вече не произвеждат информация. След като жълтата преса незабавно привлича аудиторията и кликовете, след като случайните посетители добиват по-голямо икономическо значение, отколкото редовните читатели, как слабо финансираните вестници да произвеждат информация? Що се отнася до качествената преса, четенето ѝ по интернет позволява финансирането на само няколко „глобални медии“ (техните приложения за планшети ще получат висока цена), чиито страници ще бъдат частично използвани от всички останали.

Нека илюстрираме тази тенденция. „Хъфингтън пост“ е агрегираща платформа за блокове, разпространявани безплатно и финансирани от рекламата. Нейното развитие проучва медийно пространство, в което ексклузивните новини следва да са редом с експертните мнения. Отражението е разбира се опустошително за платен вестник като „Ню Йорк Таймс“, служещ за референция в областта на журналистическата информация. Срецнахме се с една от отговорничките на журналистиката на данни. Тя е начело на екип от 35 души, способен по всяко време да опори изявленията на политици, въз основа на информация, подкрепена с графики и криви. Подобна база данни е изключително подходяща за представяне на информацията в перспектива. Как обаче да бъде финансирана? Онлайн изданието на „Ню Йорк Таймс“ се радва на голям брой абонати и ежедневната му първа страница е внушителна. Но възможно ли е електронен вестник да се прелиства подобно на отпечатания на хартиен носител? Може би „Ню Йорк Таймс“ ще е по-дълго от други в състояние да поддържа едновременно хартиената и онлайн версията, а същото вероятно важи и за вестниците, издавани в най-големите градове. Но опитът на четенето върху екрана, с характерните кликания, мъчно възстановява финеса на взаимоотношенията, които се създаваха при вестниците на хартиен носител между редакционните статии и крат-

ките съобщения за конкретни събития. Пресяването на информацията беше осигурено от отпечатването върху същите страници на информации, свързани тематично, и от възможността читателят да си състави собствен архив. Този модел е практически излязъл от употреба. Имайки предвид океана от информация, сред който в момента трудно си пробиваме път, само разумното вглеждане в разполагаемите навигационни уреди позволява да стигнем до едновременно обобщена и подробна информация.

При това положение, привличането на постоянни читатели е отчасти илюзорно, което също усложнява задачата и на новопоявилите се в мрежата – повечето от новите заглавия са неустойчиви. Така например ОШМ, който беше успял да обхване ефикасно част от актуалната тематика, прибъгвайки до журналистиката на данните и възприемайки гледна точка, фокусирана върху цифровите технологии, престана да излиза в края на 2012 г.¹ Недотам различна е ситуацията с британския „Гардиън“, който не успява да балансира сметките си. Този безплатен онлайн вестник направи значителни усилия да се превърне в необходим портал за своите читатели, в равностойна референция на енциклопедичните сайтове. Но как да финансира екипите, които вършат тази работа? Читателската маса не е достатъчна за стабилизиране на публикациите; трудностите са структурни. „Гардиън“ разработва изключителни папки с данни – като се почне от въпроса за публичните дългове и се стигне до човешкото въздействие върху биосферата. Но може ли вестник да оцелее като издава безплатни справочници за най-добрите ученици и техните учители? Достатъчно ли е това за създаване на навик на четене върху хартиен носител, което и от решаващо значение за оцеляването на вестника? Или може би вестникът се издържа благодарение на търговските сайтове, които го финансират? На обратното залага „Файненшъл Таймс“, чиято читателска аудитория е от световен мащаб и който се издържа благодарение на реклама и институционални абонаменти. „Файненшъл Таймс“ успява там, където „Ню Йорк Таймс“ не успява докрай. „Файненшъл Таймс“ е вестник, който кара световните фирми да плащат, за да му осигурят икономическа стабилност. Но той разполага с журналисти по целия свят, информацията му трябва непременно да бъде на най-добро ниво, а собственикът му, понастоящем Пиърсън,

1 OWNI, <<http://owni.fr>> [посетено 07.02.2013].

трябва да бъде в състояние да инвестира. Майкъл Блумбърг – пионер на дигиталната технология и основател на една от основните финансови информационни агенции – има необходимите за това средства, но и той не знае каква цена ще трябва да плати.

Във Франция, за „Медиапар“ и „Либаресион“ се очертава алтернативата всичко платено или всичко безплатно. „Медиапар“ се специализира в областта на френската политика, използвайки лоста на политическите скандали и публикувайки някои ексклузивни интервюта и икономически проучвания. „Либаресион“ се опитва понякога да използва същите методи, за да задържи своите читатели. Заглавието „Чупка, богат тъпак“, по повод на Бернар Арно, направи фурор. За сметка на това вестникът се лиши временно от рекламните бюджети на компанията [УМИ и нейните партньори (става дума за 700 000 евро) и предизвика безпокойството на министерските кабинети. Възприетият от него тон на социална война противоречеше на стремежа на правителството да не дразни богатите собственици в момент, когато се готви да увеличи данъците им. За щастие, „Либаресион“ получава голяма държавна субсидия (от която 7 милиона евро за участие в разпространението на печата). Като се има предвид броя на абонатите, тази сума съответства на повторно заплащане на абонамента на всеки клиент.¹

Това не пречи на печатните издания да страдат от недостиг на капитал. Те прилагат система на взаимно финансиране на услуги – агенции, доставящи дописки и видеоматериали – и плащат ниски заплати. Проблемът е, че това им пречи да управляват ефикасно производството на информация „в реално време“. Вестниците, независимо от носителя, който ползват, трудно съчетават информираност и оригинален поглед. Често остават повърхностни и се задоволяват с консенсусни мнения. Това обяснява защо вестници като „Монд“ и „Еко“ са възприели различна стратегия. Първият запазва своите най-изчерпателни статии за изданието на хартиен носител, продавано всеки следобед в Париж, където намира основната част от своите читатели. Вторият ухажва абонатите си с променлива отстъпка по дългосрочна стратегия, осигурена от своя акционер. Бернар Арно позволява на „Еко“ да поддържа ролята си на референтно издание в икономиката и да се изявява като специализирана пресгрупа. Но преминаването към разпространение онлайн не решава

1 Borde, Thierry (2012). Médias citoyens: un enjeu social et démocratique majeur, Sens Public, <<http://www.senspublic.org/spip.php?article1006>> [посетен 07.02.2013].

изцяло въпроса. При тази система инфраструктурите за разпространение – компютри или модерни крайни устройства – са изцяло за сметка на читателите. Но остава задължението да се произвежда информация и да се поддържа тежка структура за посредничество с публиката. Не е достатъчно да се произвежда, нужно е произведеното незабавно да се медиатизира. Ако се спрем на съвсем различния пример с тунизийските блогове, те бяха най-надеждният източник за потвърждаване на информацията за страната. Предвид отсъствието на кореспонденти на големите европейски вестници, именно към тях се обръщаме, за да получим и съпоставим информацията. Не бива да се мисли, че цяло поколение блогъри се зароди там спонтанно. Това стана именно защото европейските редакции не отразяваха събитията, а свързаните в мрежа профсъюзни лидери и активисти прибягнаха до „препоръки“, за да прокарат експертното си мнение и да избегнат борбата им да бъде заглушена в мълчание. Това, което се случи през 2011 г. в Тунис е емблематично – само качеството на съдържанието довежда информацията до читателите, а източникът трябва винаги да се доближава до терена, въпреки че вестниците не са в състояние да поддържат постоянни кореспонденти навсякъде. В такива случаи прекият свидетел е в състояние да замести прес кореспондента. Парадоксален пример за това е премеждието с парижкия журналист Пиер Аски, основател на „Рю 89“. Престъпник, отвлечъл заложник, използвал електронната комуникационна мрежа, за да се свърже с „Рю 89“, опитвайки се да изпрати съобщение с искания, които със сигурност да бъдат предадени на властите. Той се доверявал на близките контакти, установени между електронните медии и тяхната аудитория, тъй че журналистът трябвало да го изслуша. По време на разговора Аски получил ексклузивна информация, но същевременно се опитал да смекчи създалата се драматична ситуация и фактически се превърнал в действащо лице в събитието. Този случай е добра метафора за съвременната еволюция на пресата. Всеки читател търси медии, които персонално да му подхождат. Но това може да стане само ако самите ние произвеждаме информацията. Този парадокс на Нарцис е много актуален и поставя естествено централния въпрос за журналистиката в дигиталния свят – как да осъществим медиатизирането на дадена мълва? Как да поставим информацията в центъра на нашата продукция, без да кокетничим с читателите?

Нека разгледаме и друго ограничение: изтичането на информация, организирано от Уикилийкс,¹ представлява проникване в документация, което не нарушава личния живот, а се отнася до документи, чиято конфиденциалност е свързана с опазването на държавни тайни и същевременно прикрива нарушения на правилата на демокрацията. Джулиан Асандж се опита да защити Уикилийкс зад анонимността на онези, които са предоставили документите, позовавайки се на Първата поправка на американската Конституция, защитаваща свободното изразяване на мнение. Той се възползва от изтичането на информация, за да възпре големите публични и частни организации от прикриване на някои техни действия. Това намерение се подхранва от исканията за прозрачност в контекст на относителна подозрителност спрямо институциите на представителната демокрация, които често не се контролират достатъчно от името на гражданите.² Но практиката на прозрачност се натъква на огромно препятствие.

Във времето на дигиталните технологии от зле защитени сървъри се изтеглят хиляди документи. Могат ли тези, които ги разпространяват, да проверят основно тяхното съдържание? Дори източникът да е надежден и автентичността да е безспорна, подобни документи следва да бъдат разглеждани в светлината на редакционната линия и съответния контекст. Едно нещо е даден американски войник сам да осигури изтичането на информация, независимо от мотивите му. Това не е достатъчно за създаване на условия за тълкуването ѝ, а показва обществен факт – бумеранг ефект от лозунгите за прозрачност, превърнали се в прикритие на властта. Та нали идеалът за прозрачност бе издигнат преди тридесет години от организациите, които имат най-много какво да крият, в името на властта на заинтересованите от пазарната икономика.

Джулиан Асандж е уеб активист и ако е получил американски дипломатически документи, това отразява милитаризацията на обществото по времето на Буш, която съвпада с експанзията на дигиталните технологии. Млади военни имат достъп до тайните пароли. Разбират ли те политиката, следвана от САЩ в Ирак или смисъла на дипломатическите телеграми, до които имат достъп? Публикуването онлайн на

1 Yannick, Maignien (2012). Source et fuites, du sens du flux des données numériques, Sens Public, <<http://www.sens-public.org/spip.php?article990>> [посетен 07.02.2013].

2 Manin, Bernard (2002). La démocratie délibérative. Paris: Seuil; Rosanvallon, Pierre (2006). La contre-démocratie. Paris: Seuil; Rosanvallon, Pierre (2011). La société des égaux. Paris: Seuil.

хиляди страници бе грамадна провокация. Но аферата „Уикилийкс“ е също свързана и с факта, че американската държава изпитва трудности за обясняване на своята политика и съюзи. Асандж може да твърди, че нищо не е произвел, а само е предоставил на разположение на публиката официални документи. Дали е защитен, след като не е извършил шпионаж? Не е разпространил фалшификати, нито клевети, а официални документи. Официалните информации трудно могат да се оспорят. Уикилийкс може би не е медия, но действа в публичното пространство, където гражданите се чувстват манипулирани от големите информационни вериги, които не издават източниците си. Уикилийкс в крайна сметка сочи съществуването на съучастие между нашите референтни медии и институциите, чиято дейност отразяват. Едви Пленел – основател на „Медиапарт“ никога не пропуска да напомни, че в интерес на обществото е да знае как са произведени информацията. Но на Джулиан Асандж се наложи да потърси убежище в посолството на Еквадор в Лондон, за да избегне съмнителен процес в Швеция с мотив престъпление срещу добрите нрави, удобно трансформиран в заповед за арест и дори за екстрадиране в САЩ. В очакване на процеса „Манинг“ относно Уикилийкс, научаваме за смъртта на 26 годишния хакер Арон Шварц. В некролога му пише, че едновременно е един от създателите на RSS и Digital Commons и хакер, чийто процес предстоял наскоро. Още като студент той разпространявал безплатно статии от Jstor, дигиталната библиотека за научна литература, и университетът му го преследвал с назидателна цел.¹ Двете лица на тази американска съдба и това самоубийство в навечерието на процеса показват, че в логиката на редакционните линии съществува разломна зона.

Исклучителното напрежение в областта на защитата на авторските права и дипломатическите тайни показва, че пресата е стигнала до границата на възможното. Дали не се поставя под съмнение и нейната функция на съпътстване на публичните политики? В неотдавнашна уводна статия, Силви Кофман прави връзка между „начина на произвеждане на информация“, довел до злоупотребите на британската преса („Нюз оф дъ уърлд“ и BBC), и „края на един свят“ в икономическата

1 Hourdeaux, Jérôme (2013). Aaron Swartz, martyr de l'hacktivisme, Mediapart, <<http://www.mediapart.fr/journal/international/150113/aaron-swartz-martyr-de-lhacktivisme>> [посетен 07.02.2013]; Remember Aaron Swartz <<http://www.rememberaaronsw.com/>> [посетен 07.02.2013].

област.¹ Тя констатира, че „заместващият модел, способен да финансира продукцията на качествена журналистика в дигиталното пространство, остава упорито неоткриваем“ и заключава, че „в крайна сметка, на потребителя се полага да плаща, ако желае солидна, разнообразна и надеждна информация“. Тези думи звучат като заклинание. От една страна, именно когато читателят престана да понася производствената цена на пресата, последната получи ново развитие, а вече посочихме, че субсидиите или частните пари винаги са били необходими на печата. Аргументът, според който информацията трябва да се заплаща толкова, колкото струва, важи за конфиденциално съобщение, но не и за голямата преса. От друга страна, читателят плаща вече достатъчно за хардуера и абонаментите.

Цената на вестник на хартиен носител би трябвало да покрива разходите за отпечатване и разпространение, но със сигурност не и редакционните разходи. А използването на вестник онлайн изисква интернет доставчик с достатъчно висока скорост, хардуер и софтуер – това е тежка и скъпа система, чиято стойност е за сметка на читателите. Безплатното съдържание е резултат от възможност за покриване на разходите далеч преди ползването му онлайн.² В случая съдържанията служат за оправдаване на инвестиции, които не са за сметка на доставчиците на информация.

Мощта на пресата беше по-специално свързана с технологичните ѝ възможности (ротативките, словослагателската техника); модерната технология днес е в ръцете на собствениците и операторите на сървърите от типа на Гугъл и Амазон. Преди да бъде резултат от спад на мотивацията на купувачите, отстъплението на пресата бе последица от индустриалните промени. Това можеше ли да се избегне? Само пресгрупите, инвестирали в сателитната телевизия, като „Бертелсман“ и групата на Мърдок, изглежда успяват. Възможностите на слабо печеливши пресгрупи да се включат в уеб икономиката са ограничени и поради факта, че заетите в дигиталния сектор не разполагат със защита от същото ниво като класическите журналисти. При тях кариерите са хаотични, реструктуриранятия са постоянни, мрежите са отворени за смели инвес-

1 Kauffmann, Sylvie (2012). Médias d'un chaos l'autre, Le Monde, 27.11.2012, достъпно на <http://www.lemonde.fr/idees/article/2012/11/28/medias-d-un-chaos-l-autre_1796006_3232.html> [посетен 07.02.2013].

2 Bomsel, Olivier (2007). Gratuit!. Paris: Gallimard.

титори. Тази съвсем различна професионална култура обяснява сегашната криза в пресата, не по-малко от споменатите доводи от технологичен характер. Способността за бърза реакция, наложителна в мрежата, е нещо различно от третирането на темите в дълбочина, практикувано от изданията на хартиен носител. Освен това, във Франция поне, помощите за пресата са значителни. Това не пречи вестниците да зависят от мощни групировки (или от техния основен акционер), но намалява способността им да поемат риск. Ако във Франция съществува вестник, финансиран главно от читателите си, то това е най-напред „Медиапарт“, произхождащ от редакцията на „Монд“. Но дали „Медиапарт“ ще разполага някога с достатъчно средства, за да изгради общотематична редакция? Една онлайн медия може да се наложи само с качество на съдържанието и способност да достигне до заинтересувания читател.

За да не станат жертва на телекомуникационните компании, новите медии трябва да си създадат нова публика.¹ Това добре е разбрал Едви Пленел. Тези медии не са програмирани, те действат в екосистема, която им позволява да съществуват – Фотолія (Fotolia), Фликр (Flickr), Дейлимоушън (Dailymotion) и др. Нужно е да разполагат с последователна редакционната линия. С цената на гигантски усилия трябва да наложат качествен стила на обработка на информацията, в противен случай няма как да постигнат идентичност на сайта и да изкушат читателите да го посещават или да се абонират. Но как да изпъкнат на базата на материали достъпни за всички, на фона на преповтаряни отвсякъде новини? Как да наложат гледна точка, която да ги идентифицира? Това са въпросите, които си поставят издателите на онлайн медии, които на всичко отгоре трябва да осигурят и „върховно качество“ на своите сайтове. Та нали всеки отвсякъде може да разобличи прибързани обобщения или неистини. На това са изложени не само сайтовете, рекламиращи туристически пътувания или кухненски съдове, а с още по-голяма сила и разпространителите на информация. Да предлагаш информация предполага да се сравняваш с международни източници на няколко езика. Най-усърдните читатели днес могат да противоречат на любимите си вестници, като се опират на други източници – с други думи, пресата е включена в глобализацията.

1 Dewey, John (2010 [1926]). *Le public et ses problèmes*. Paris: Folio Essais.

Комплексна трансформация на обществените навици

Ще се преобрази ли традиционният начин на живот? Промените, засягащи хората най-тясно свързани с медиите, не биха се отразили непременно върху цялото общество. Голям брой специалисти разполагат със собствени информационни мрежи, а повечето граждани се задоволяват с по-евтин достъп до основните новини, осигурен от телекомуникационните доставчици. Но това все пак създава асиметрия, тъй като информацията се явява повече от всякога дискриминиращ фактор при социалното включване. Никога в миналото толкова много хора не са били така бързо и дълбоко засегнати от толкова глобална и радикална трансформация. Само за няколко години милиони хора се включиха в непрекъснато търсене на актуализирана информация по многобройни теми, запазени по-рано за специалистите. Мобилната телефония е в състояние да изведе Африка от изолацията. Този мощен успех на „реалното време“ парадоксално подкопа вестниците, които отдавна изпълняваха същата задача. През 2012 г. някои от най-големите световни издания трябваше да коригират анализите си за новата действителност, при която в играта се включват съвсем разнородни участници. Да вземем един пример. Околосветската регата за самотни мореплаватели „Vendée Globe“ е състезание, което трае три месеца. По правило ветроходците пътуват сами, без междинно пристанище и без чужда помощ. Няколко състезания бяха проведени по старата система – всеки моряк се готвеше за пълна изолация, местоположението му беше определяно приблизително и той практически не комуникираше с екипите на сушата. Това вече не е така. Мореплавателите участват в същинска регата, знаят всичко един за друг, свързват се с колкото сайта пожелаят, във връзка са с поддържащите ги екипи и изпращат данни до пресцентъра. Официалният сайт (www.vendeeglobe.org) разпространява няколко пъти дневно видеоматериали и интервюта със състезателите. Последниците са ясни – всеки, който се интересува от темата, ще се насочи към този сайт, а не към сайт на вестник. Не се ли случва същото и по други теми? Големият губещ в ерата на комуникациите е пресата.

Едва запушени пробойните на Уикилийкс, срещу отговорниците започнаха няколко съдебни процеса,¹ най-достъпните сайтове за теглене от интернет бяха затворени, а разобличаването на цензурата на руските

1 Bonan, Jean-Philippe (2012). Il était une fois au pays d'Internet, Forum de Lyon, <<http://forumlyon.noomix.fr/?p=769>> [посетен 07.02.2013].

и турските съдилища срещу противниците на режима не успя да заглуши безпокойството ни от състоянието на пресата в нашите демокрации. Няколко европейски вестници изчезнаха от лавиците („Франс соар“, „Ла Трибюн“, „Франкфуртер Рундшау“, „Файненшъл Таймс Дойчланд“), информационни сайтове установиха безпомощността на икономическия си модел (Rue89.com, Owni.fr¹), а публичната телевизия бе предупредена да пристъпи към драстични икономии. Франция настигна англосаксонските страни по превземане на най-влиятелните заглавия от „тайкуни“. Ксавие Нил, Матьо Пигас и Пиер Берже поеха контрол над групата „Монд“, чиито вестници доскоро бяха управлявани от самите редакции („Телерама“, „Куриер интернационал“). Начело на „Хъфингтън Пост“ и „Енрокуптибл“ са хора близки до властта, поддържащи постоянен контакт с правителствени ръководители на най-високо ниво. Вярно, че и преди пролетта на 2012 г. ситуацията не беше различна. По времето на Саркози медиите и властта поддържаха тясна координация: редактор на „Пари Мач“ (Лагардер/Ашет) бе отстранен, защото не се харесваше на държавния глава, Бернар Арно (LVMH) беше собственик на „Еко“, Серж Дасо на „Фигаро“, Мартен Буиг контролира TF1. Изглежда почти съвсем естествено групата „Лагардер“, която се пренасочва към издателска дейност, спорт и реклама, да владее няколко големи информационни средства. Неуморимият милионер Бернар Тапи наскоро купи марсилските вестници на групата „Ерсан“ – интересно каква стратегия ще им наложи.

Как да не отбележим, че силите са абсолютно неравностойни? Държавата контролира „независимите“ медии чрез жизнено важни за тях помощи. „Либерасион“ получава няколко милиона евро под формата на помощ за разпространение на печата, но независимо от това остава едно от най-уязвимите заглавия.² Местните радиа могат да ползват специално финансиране,³ националните публични и частни мрежи са поставени под опека. И на всичкото отгоре, парижкият Институт за политически науки, където бъдещи журналисти и политици се срещат

-
- 1 LeMonde.fr (2012). Fermeture du site Owni.fr, LeMonde.fr <http://www.lemonde.fr/actualite-medias/article/2012/12/21/fermeture-du-site-owni-fr_1809712_3236.html> [посетен 07.02.2013].
 - 2 Thierry, Borde (2012). Médias citoyens, un enjeu social et démocratique majeur, Sens Public, <<http://www.senspublic.org/spip.php?article1006>> [посетен 07.02.2013].
 - 3 Ricaud, Pascal (2012). Radios associatives: de la FM à Internet (atouts, enjeux et perspectives), MediasCitoyens, <<http://www.mediascitoyens.org/Radios-associatives-de-la-FM-a.html>> [посетен 07.02.2013].

от юношеска възраст, създава твърде податлива на влияния среда: след десетилетие относителна независимост под ръководството на Ришар Декоан, починал тази година,¹ дирекцията бе временно поверена, до назначаването на заместник, на един състудент на Франсоа Оланд от Вишната школа за публична администрация. Това средище, стимулиращо интелектуалния дух и разбирателството между съсловията,² възстановява предимно парижката си елитарност.

Ще допринесат ли икономическите сътресения на медиите и промените в очакванията на читателите – всяка информация трябва да бъде налична незабавно под лесни за възприемане мултимедийни форми – за обогатяване на информираността на публиката? Или напротив, ще доведат до концентрация на най-мощните медии? Тази алтернатива обуславя оценката, която бихме дали на „граждански или алтернативни“ инициативи, чието въздействие засега не можем да предвидим. Как да стъпим на множеството достъпни източници и да преценим способността им да насочват обществения дебат? Примерът със сайта „Медиапарт“, създаден от Едви Пленел, е красноречив. Сайтът завоюва редакционната си независимост като разкри държавни тайни, но читателската му маса е недостатъчна, за да му позволи да създаде събитие. „Медиапарт“ остава зависим от цитирането на неговите статии в други публикации. Преди избирането на Франсоа Оланд разкритията за комисионни, свързани с продажби на оръжие, и имоти в Колумбия, придобити от хора близки да властта, не бяха достатъчно огласени. Едва съдебното дело от частен характер, заведено от дъщерята на Лилиан Бетанкур, разкри екстравагантната щедрост на френската милиардерка и подтикна голямата преса да посочи с пръст управляващата клика и да разкрие някои връзки между политиците и най-богатите.³

Най-вероятни остават очакванията за постоянна канибализация на независимите медии, изправени пред фалит, от медиите на „широката публика“, разполагащи с относително добра икономическа база. Сайтът „Юрозийн“ (Eurozine.com), например, направи проучване относно бъдещето на списанията за култура, чието финансиране намалява повсе-

1 Wormser, Gérard (2012). Le changement c'était hier, en mémoire de Richard Descoings, Sens Public, <<http://www.sens-public.org/spip.php?article954>> [посетен 07.02.2013].

2 Bourdieu, Pierre (1989). La noblesse d'État, grandes écoles et esprit de corps. Paris: Minuit.

3 Pinçon, Michel et Pinçon-Charlot, Monique (2010), Le président des riches. Paris: Zones.

местно.¹ Вестникарските страници, посветени на културата, са принудени да маневрират между функцията на пресслужба на издателствата, от една страна, и привличането на читатели към търговските оферти, от друга. В навечерието на големи празници или по повод Салона на книгата, на „културните“ страници се появяват разнообразни PR-ориентирани публикации. Рекламираят се главно електронни устройства за четене, таблети и други подобни, публикуват се описания на рекламодатели, предлагащи домашно кино, видеоигри, камери или смартфони, и по този начин пресата съдейства за разпространението на електронни изделия, които още повече я отслабват!

Дали техническата достъпност на повечето уместни информации действително бележи край на местните ограничения, възпрепятстващи циркулацията на знания и мнения? Или напротив, осъдени сме да споделяме информация само в рамките на мрежите, които сами сме изградили и поддържаме? Дали кръгът от електронните ни приятели и последователи (followers) не ограничава мисловния ни свят в рамките на теми, върху които несъзнателно фокусира нашия интерес? Подобно насочване на мисленето разкрива перспектива за още по-дълбока културна пропаст. Такъв шизофреничен процес би предизвикал разделение на човечеството на две общности – хора, информирани „в реално време“ и от първа ръка, и голямото мнозинство в плен на мрежите за широко разпространение, излагащи единични факти, предполагащи повърхности реакции, или твърде обобщени информации, които обезсмислят всякакво действие. Типичен пример е редуването на новини за кървави драми – подобна на тази в Санди Хук, Кънектикът – с глобални данни за икономиката или климата. Тези две редакционни линии водят широката публика до убеждението, че нещата не могат да бъдат променени и я карат да се колебае между страха от случайността и страха от необходимото. Именно подобни линии на поведение възприемат обикновено масовите медии, а промяна в това отношение не се очертава. Ако искаме да чуем различни мнения, трябва да се насочим към други носители – списания, блогове или някои университетски или енциклопедични сайтове. Що се отнася до Санди Хук, Уикипедия изло-

1 Financing cultural journals: A European survey, Eurozine, 12.09.2012, <<http://www.eurozine.com/comp/focalpoints/defunding.html>> [посетен 07.02.2013].

жи основната част от информацията още ден след драмата.¹ Страницата засича различни източници и служи като уебнавигатор, като избягва фоновия шум на коментарите и реакциите. Този подход показва колко ценни могат да бъдат независимите инициативи, както в обществената сфера, така и в комуникацията.

Самоорганизацията, при условие че ѝ се отдадем изцяло, е значително улеснена от съществуващите технически системи. Цената за това е спартанска икономика, твърде далеч от традиционно големите разходи на шоубизнеса и медиите. Ако сумираме помощите за пресата и киното във Франция много лесно разбираме защо „магазинните“ страници на вестниците отделят толкова място за седмото изкуство и тъй малко за продуктите на нетърговските дигитални мрежи. Това обяснява защо остават скрити необходимите, но лишени от финансова компенсация усилия на интелектуалците и някои университетски преподаватели да подготвят новите поколения за отваряне към международните контакти и пространствата за индивидуална изява. И в това отношение, както другаде, масовата комуникация създава сама по себе си нужда от алтернативни пространства, както добре бе разбрал Джон Дюи.

Тези напрежения формират естествено своя собствена геополитика на виртуалното, която въвлича света в обръщение и обогатяване на нематериалните ценности. Революцията е необратима. Тя разстройва елементите, въз основа на които се оформи космополитният идеал, зародил се в Европа на Просвещението, и съчетава мощна концентрация в „глобалните градове“ със съществуването на възможности за малки кръгове от хора, разпръснати по света.² Технологията е сходна, но употребите и начините на достъп са много фино разграничени. Доказателство за това е сегашното мултиплициране на форматите и крайните устройства. Нашата епоха преконфигурира съвкупността от познания на базата на многобройни логики, засягащи всички начини на живот. Забавления, обучение, самостоятелно мислене, граждански ангажменти, промишленост, потребление – не остава незасегнат сектор. Развитието на наши-

1 Sandy Hook Elementary School shooting, Wikipedia, <http://en.wikipedia.org/wiki/Sandy_Hook_Elementary_School_shooting> [посетен 07.02.2013].

2 Planel, Niels (2006). L'impératif cosmopolite, Sens Public, <<http://www.sens-public.org/spip.php?article212>>; Sassen, Saskia (2010). Quand la complexité produit de la brutalité, Sens Public, <<http://www.sens-public.org/spip.php?article750>> [посетен 07.02.2013].

те общества ще зависи до голяма степен от способността им да включат в колективния си опит тези нови измерения.

В един средно голям френски град, на среща с група за размишление, организирана под формата на „съвет за развитие“ – консултативен орган в подкрепа на публичните политики – констатирах, че въпросът за връзките между поколенията е източник на разногласия, в случай че, вместо да бъде разглеждан по отношение на възрастта, се поставя в зависимост от комуникационните модели. Развих аргумента, че е важно да се споделят комуникационните модели и съответните практики. По-възрастните незабавно ми опонираха, че голяма част от тяхното поколение няма да успее да се приспособи, и че предпочитат да останат свързани на базата на сходните спомени, които споделят. Повечето от тях желаеха да предават опита си на младите поколения, но се бояха от усвояването на новите методи. Реагирайки по този начин, те забравяха, че на млади години също са налагали на по-възрастните да възприемат новите методи на „поп“ и „ъндерграунд“ културата, контра-културата на младото поколение. Нашето общество постоянно създава отклонения, които трудно успява да усвои. В друг град отбелязах искреното желание на управата да внедри дигиталните технологии – бъдещето ще бъде такова, каквото сме го формирали сами; то няма да се изгради от само себе си. Ще трябва да възприемем културата на обществения арбитраж и на „правенето за себе си“ – по модела на The Whole Earth Catalog.³ Конкуренцията, независимо дали я разглеждаме на териториално или поколенческо ниво, неизменно се проявява на нашата комуникираща планета! Това показва с още по-голяма сила нуждата от дългосрочни стратегии. Ако до скоро идентичността на дадено място беше предопределена от материалната дейност на населението, решаващ отсега нататък ще бъде капацитетът за дейност в мрежа на неговите жители. Дигиталният подпис на дадена туристическа агенция може значително да допринесе за териториалното развитие, не по-малко от местните предприятия, медиатеки или университети. Това зависи преди всичко от способността на ръководителите да се опират на мрежи за сътрудничество. Живеем в общество на взаимоотношения; парадоксално е, че пресата отстъпва от своята традиционна роля в момент когато комуникацията става доминиращ мениджърски модел.

3 Turner, Fred (2013). Aux sources de l'utopie numérique, de la contre-culture à la cyberculture. Stewart Brand, un homme d'influence. Caen: C&F éditions.

От организационно предизвикателство към криза на общественото мнение

Нашите рутинни подходи отиват в миналото толкова по-бързо, колкото са по-близо до епицентъра на земетръса. Практиките се променят – толкова по-мощно, колкото повече са натоварени със знаци и знания. И обратно, твърдите убеждения се пропукват. Някои от първоразрядните оператори претърпяха шумни провали. IBM успя да се изправи на крака след възхода на микроинформатиката, където беше оставил да доминира „Майкрософт“; производители на крайни устройства като „Нокиа“ хвърлят милиарди, за да запазят мястото, което им оспорват индустриалци на интегрирането и разпространението като „Епъл“, „Амазон“, а вече и „Гугъл“. Нашите производствени територии са заложници на способността си да се адаптират към отворените мрежи на световната финансиализация.¹ През следващите десетилетия растящата диференциация на териториите изисква от техните представители (независимо от статута им – предприемачи, интелектуалци, администратори, ръководители на изборни длъжности) да защитават пред оценяващите органи перспективни решения в полза на мобилността. Последните от своя страна ще взимат предвид комплекс от фактори, свързани с културната и социалната кохезия, в комбинация с отваряне към света и създаване на възможности за възприемане на новото. На съвременните онлайн медии ще се полага в крайна сметка задачата да обслужват териториален маркетинг в реално време. Глобалната репутация на местата се гради на комбинация от физически маркери и дигитален потенциал, в контекста на проследимост и възможности за оценка. Знаем, че успешното развитие на промишлените предприятия е емблема на колективния капацитет. „Нокиа“ беше Финландия, както „Фолксваген“ – Германия, „Хермес“ – Франция и „Епъл“ – Калифорния. При условие че съумее да мобилизира специфичните си заложби, всяка територия може да се изяви на по-широка сцена. Често свързани с нематериални фактори, тези заложби понякога трудно се поддават на идентификация. Още повече, че носителите им не винаги са в състояние да ги артикулират. Освен това, формите на обществена организация са плод на разнородни фактори, насложени през различни исторически периоди. Представителните структури на властта са резултат от компромиси между

1 Castells, Manuel (1998). *L'ère de l'information*. Paris: Fayard.

противоположни инициативи, принудени да се смекчат, за да могат да съществуват съвместно. Следователно, институциите рядко са израз на присъщия на територията капацитет, а приетите от тях компромиси, веднъж кристализирани, се превръщат в спирачка за иновацията и културното развитие. Концепцията за творчески град¹ включва качествата обтекаемост и способност за развитие на инициативите, характерни за големите моменти от миналото. Динамиките, добили централно значение в днешния ден, най-често произхождат от периферията преди да бъдат припознати.

Преведена на социо-технически език, тази схема формира самата сърцевина на глобализацията. От това следва, че съчетаването между крайно устройство и съдържание е печеливша формула за този, който успее да го осъществи. Повтарящият се неуспех на френските компании, въпреки предприетите различни опити („Вивенди“, „Ашет“, „Бул“, „Алкател“, „Оранж“ и др.) показва, че постигането на глобален резултат предполага аналитична база, влияеща пряко на линията на изделията, при която залаганите норми се обогатяват от „опита на потребителите“. Такъв бе моделът на видеоиграта при „Сони“ или „Електроник Артс“. Друг подходящ пример е развитието на телефона въз основа на нормата GSM, който за известно време осигури предимство на Европа до момента на появата на сегашните усъвършенствани крайни устройства (смартфони), чиято широка лента осигурява достъп до многобройни далечни услуги до такава степен, че ги превръща в част от живота на потребителя. Тези крайни устройства запамятват основна част от личната информация, премахват различни ограничения и са безценен помощник при уреждане на срещи, мобилност, операции в мрежа, управление на множество сметки, достъп до изгодни търговски оферти, различни приложения, улесняващи обществения живот, достъп до персонализирана информация, поддържане в състояние на готовност в професионалните мрежи. Подобни нововъведения, с които медиите трябва да се съобразяват, ако не искат да изчезнат, обясняват както отлива на интерес към носителите с общо предназначение, така и силната конкуренция между специализираните сайтове.

И наистина, от тридесетина години насам сегментацията се превърна в основен белег на икономиката на широкото потребление. Това

1 Florida, Richard (2002). The rise of the creative class and how it's transforming the world. NY: Basic Books.

важи и за пресата – списанията за спорт или за отразяване на културни продукти, както и тематичните мрежи, отбелязаха растеж, несравним с останалите пазарни сегменти. Техният напредък е резултат от съчетаването на стойностна технологична база и смел търговски подход. Други оператори успяха да развият необикновен потенциал за привличане на фондове, произлизащи от рискови вложения. Как пресата, насочена към широката публика, би могла да се възползва от това развитие? Вестниците залагат много повече на влиянието си, отколкото на финансовия си капацитет, а то се основава в по-голяма степен на масовото разпространение, отколкото на целевия маркетинг. По тази причина, те отговаряха на дефиницията на традиционния носител на демократизацията през 20 век – споделена обща информация – който днес е осъден на неуспех, поради логиката на маркетинговите „ниши“, разпростираща се на всички пазари и задълбочаваща се заедно със създаването на значителни дигитални бази. Медиите на хартиен носител отдавна са в рецесия, ако ги сравним с разпространителите на телевизионни програми, значително по-добре финансирани от икономиката в сравнение с традиционната преса, именно защото телевизията дава възможност за редуване на различни публики и различни теми в различните часове на излъчване, което е подходящо за големите икономически субекти. В случая става дума за хроника на един предизвестен упадък. През дълъг период от време нашите общества възлагаха на пресата ролята на несравним идеологически и културен обединител (Доминик Волтон), но през последните години тя загуби част от своето значение. Как може нейната функция да бъде трансформирана или изпълнявана под други форми? С помощта на блогове? Със свободно предлагане на университетски лекции? Подобни подходи ще бъдат от голяма актуалност през десетилетието.

Но не бива да крием проблемите и на дигиталната преса. Те проличават дори в най-добре организирани онлайн издания. В класическата си форма голямата преса играе ролята на справочник; медиите на сдружения или активисти са предназначени за мобилизация, а част от пресата от „магазинен“ тип откровено изпълнява PR/рекламираща функция. Интернет размива тези граници, с риск да премахне различието между „информация“ и „промиване на мозъка“. Дали с цел да се увеличи аудиторията или за да се прикове интереса на публиката, времето за прочитане на информацията не бива да е по-продължително от вре-

мето за запознаване с рекламата – това предполага да се предпочитат кратките дописки пред анализите. Самото множество на онлайн медиите ги превръща в медии за промиване на мозъци: всяко работно поле е пренаситено с информации, които в голямата си част се преповтарят. Най-достъпните страници често се цитират една друга, което пречи да направим подбор на най-подходящите. Масовизирането на уеба създава само по себе си информационна мъгла, благоприятна за дейността на големите търсещи машини. Гугъл не дава възможност за намиране на подходяща информация, ако не знаеш какво точно търсиш, но е много ефикасен за потвърждаване на изводите, до които сам си достигнал. Как да открием чрез Гугъл нещо, което не е добре установено предварително?

Фактът, че най-добрата информация трудно се открива и предполага ръчно пресяване на референциите, предлагани от търсачките, е добре дошъл за някои професионални блогъри, които поемат тази пресяваща функция за публики, организирани в повече или по-малко плътни галактики в зависимост от темата. Това измерение се слива с уеб пространството, което често ни потапя в информационна среда, където информациите са многобройни, но същевременно ни насочва, най-често произволно, към структурирани зони. Що се отнася до читателския интерес, по-добре да говориш за кино и справедлива търговия, отколкото за поезия или глад. По силно специализирани теми всеки може да се информира по-пространно и по-добре чрез кръстосани данни от множество местни или специализирани сайтове. Но това изисква голяма проникателност, а нашите вестници разчитат на локален коктейл, с който да ни привлекат и да задържат вниманието ни върху предпочитани от тях теми. Предвид намалелия състав на редакциите, тематиката не е разнообразна и сме насочени към различни блогъри. Но често преживяваме разочарование. В търговската област, блогърите са напълно независими. Неотдавнашна статия в „Монд“¹ бе посветена на печалбите на блогърките в областта на модата,¹ но самият този вестник промотира различни блогове. Единият от тях, избран произволно, открито гласи, че авторът му търси клиенти, на които да фактурира своите услуги: в дясната колонка фигурира кратко представяне на автора и призив за

1 Barbery-Coulon, Lili (2012). Blogueurs professionnels, LeMonde.fr, <http://www.lemonde.fr/style/article /2012/12/14/blogueurs-professionnels_1805554_1575563. html> [посетен 07.02.2013].

поръчки, а самите му писания, често плод на фантазията, са редактирани в приятен стил, смятан за подходящ за целевата група.¹

Не е ли това пряка последица от финансовия недоимък на пресата и независимите онлайн медии? Редакциите зависят повече от всякога от рекламодателите, а повечето журналисти се насочват към поддържане на собствена клиентела, което подрива редакциите отвътре поради постепенното отслабване на връзките между журналистите. Периодически уволнения ги карат да работят за собствена сметка и да търсят различни успоредни поприща в областта на медиите и комуникацията. Помощите за разпространение поддържат ежедневници, полезни за обществения дебат, но не компенсират пряката зависимост от рекламодателите и възпрепятстват създаването на нови носители на информация. Няма друго обяснение за слабия капацитет на разследващата журналистика и за краткосрочната търговска политика на вестниците. Основна част от съдържанието се пада на „актуалната“ информация и страниците, подготвени с подкрепата на външните пресслужби (мода, туризъм, представления и култура, коментари по международни доклади за климата или пресконференции на различни администрации). Оригинални анализи се публикуват най-вече във финансово нестабилни издания, а документалистиката на обществена тематика, която не се нуждае от сложна техника, не винаги се прави по поръчка, а се изготвя локално. Твърде далеч сме от „заслужаващия доверие уеб“, за който някои мечтаеха преди само десет години.

Трудно е да се осигури обучение и достатъчно заплащане за тези нови производители на информация. Може би най-подходяща е формата на заплащане на работещите на непълна заетост в областта на развлечението? Необходимо е във всеки случай поне да се намери рамка за стимулиране на опита. Фондации с идеална цел или специален национален фонд биха били полезни инструменти, при условие че финансират общите разходи на структурите за създаване и разпространение на съдържания, а не само проекти срещу представени оправдателно документи. Очевидно такъв тип стимулиране не може да се приспособи към сегашната система, ето защо Синдикатът на независимият информационен печат онлайн (SPIIL) отправя призив за дълбока реформа на

1 Barthélémy, Pierre (2012). Toi, mon cerveau exporté, LeMonde.fr, <<http://passeurdesciences.blog.lemonde.fr/2012/12/12/toi-mon-cerveau-exporte-neurosciences/>> [посетен 07.02.2013].

помощите за пресата.¹ Става дума за финансиране на редакциите чрез контролирани преки помощи, а не за последваща помощ по остаряла и негодна система.

В момента доходите на журналистите са ограничени, въпреки че разполагат с прескарта, която им осигурява значително данъчно облекчение.² При отсъствие на трудови договори повечето журналисти работещи „на парче“ не участват в обучения и нямат възможност да извършват достатъчно наблюдения и анализи. Това създава омагьосан кръг, а задържането на читателската маса е оставено на произвола. От това следва слаба обратна връзка и екипите лесно затъват в нарцистично блаженство. За да преодолеят затрудненията, те търсят външно финансиране и стават плячка на най-добре интегрираните икономически субекти. По такъв начин, публичната помощ за вестниците се отклонява от първоначалното намерение за опазване на редакционната независимост. Демокрацията минава на заден план. Вестниците се насочват към сегментация от маркетингов тип, съобразена с фрагментираното и обособено на групи общество. Всяка рубрика и всеки блог е насочен към строго определена целева група. Повишената образованост на читателите благоприятства съвместното разбирателство между полупросветени, което личи от реакциите им, публикувани под линия. Мултиплицирането на сайтовете води до бърз достъп до всяка уместна и качествена информация, което пречи за оползотворяване на профилирането, тъй като потребителят изчезва в момента, когато се готвим да го привлечем. Така или инак, информационните сайтове са вградени в градската производствена икономика. „Еко“ може да е платен, а „Гардиън“ безплатен, но целевата група остава непроменена. Платеният достъп може да се смята подходящ за абонатите, желаещи да участват в „клуб“, но не и за тези, причисляващи се към „народа“. Трябва също да се отчете, че безплатният достъп се явява непременно условие за операторите, които не разполагат нито с институционален монопол – например някои научни списания – нито с ексклузивност в търговската или професионалната област. Парадоксът

1 Виж Spiil (Syndicat de la presse indépendante d'information en ligne), <<http://www.spiil.org/20121018/manifeste-un-nouvel-ecosysteme-de-presse-numerique>> [посетен 07.02.2013].

2 Eliakim, Philippe (2012). Et s'il ne doit rester qu'une niche fiscale..., Capital.fr, <<http://www.capital.fr/enquetes/clins-d-aeil/et-s-il-ne-doit-rester-qu-une-niche-fiscale-796669>> [посетен 07.02.2013].

при дигиталното разпространение е, че възможността да накараш абоната да плаща съществува единствено – освен по изключение – само за публикации, които са силно подкрепяни от институции, гарантиращи тяхното финансиране, и са предназначени за специалисти, които не плащат от джоба си. Колко журналисти и ръководни дейци в политиката или комуникацията фигурират между абонатите на „Медиапарт“? Тук попадаме в ниша, сравнима с „Канар Аншене“.

И напротив, издание с обща културна и обществена насоченост не може да си позволи платен достъп, освен ако се стреми да не бъде четено. Проект като сайта Calgp.1° е доказателство за това. Calgp. т.ю разпространява част от списанията в хуманитарната област, излизаци на френски език, които също така се отпечатват на хартиен носител и се предлагат за продажба. Библиотеките се абонират и предлагат безплатен достъп на собствения си сайт. Този „добродетелен“ модел на финансиране чрез институционалното търсене е твърде неустойчив. Публичната власт може да се изкуши да реши, че задачата на научните центрове включва и публикация на техните изследвания, доколкото не са обект на научна или техническа тайна. Безплатно разпространение може да се осигури с цената на незначително допълнително финансиране. По тази логика, да се разчита на платен абонамент по мрежата е съвсем илюзорно. Авторите, искащи възнаграждение за написването на редакционни статии, ще бъдат изключени: в интерес на потребителите търсещите машини поставят начело безплатните ресурси в различните области на знание, предмет на изследвания и публично предлагане. Истински губещи ще са независимите проекти, които не са финансирани на по-ранен етап. На дигиталното поле това би укрепило и без това традиционно силната зависимост на пресата спрямо промишлените групи и публичната власт. Подобен завой би подкопал практиката, въведена във Франция през деветдесетте години, забраняваща всякакъв дъмпинг на публичната власт спрямо сравнима частна оферта. Вярно е от друга страна, че това правило водеше до многократно заплащане за едно и също нещо, включително чрез субсидиране на частни оператори при разпространението на нещо, което вече е било финансирано от държавата.

Изглежда, че в държавите с най-развити мрежи платената преса ще бъде запазена за професионални сектори, структурирани в рамките на олигополи. Такъв е случаят с международния финансов сектор („Файненшъл Таймс“, „Уол Стрийт джърнъл“) или в някои технически и на-

учни области. Местният и националният печат няма да разполагат с икономически модел. Това създава тежък проблем за демокрацията. За мнозинството от населението начинът на функциониране на нашите обществени системи остава до голяма степен скрит: обществеността получава информации твърде различни от реалния ход на нещата. Пресата се превръща в умиротворител. Еволюцията на едно заглавие като „Курие интернационал“ е добра илюстрация за това явление: то премина от публикуване на преведени статии по теми, които френската преса не отразява, към текстове по теми, за които се говори и у нас.

Следователно сме променили изцяло парадигмата. Вестник оцелява само ако бъде или остане способен да създаде устойчиво във времето, дори патримониално измерение, със собствени автори, уводни статии, информации, поднасяни с педагогически похват, есета по същество или статии от специалисти, а не само страници за излагане на мнения. Производството на знания е силен принос. Макар да е много трудно да бъде възнаградено, именно то ни определя като ресурсна мрежа. Обществена дейност зависи от ресурсите, които успяваме да мобилизираме – нематериални мрежи за циркулация на знания, реални мрежи от хора, с които общуваме и спрямо които осъществяваме обществено посредничество. Тази роля е особено важна за асоциативните медии, тя предполага организирането на знанията – съдържания и участници – въз основа на траен проект.

В противовес на твърденията на социолозите, че обществото клони към индивидуализация – автори като Липовецки, Гоше и други помогнаха за възхода на маркетинговите фирми, като им предоставиха най-добрите аргументи – медиите водят тежка борба за укрепване на обществените връзки. Ние не се безпокоим от това, което понякога чуваме, че интернет бил кошче за отпадъци, в което всеки си прави самореклама. Макар това да се случва, социалните мрежи ни показват обратното. Ако Фейсбук се използва тъй активно, това е защото служи за убежище на малки общности, фокусирани върху интернет, върху събитие, личност, място.

Споделянето е в сърцевината на дигиталния свят, макар инициативите в тази област трудно да се подкрепят, доколкото противоречат на съществуващия модел, финансиращ иновациите в зависимост от мощта на лобитата, стоящи зад тях. Виждаме колко трудно осигуряваме финансиране на сайта „Юрозийн“, в който участваме. А става дума за

предлагане в мрежата на културни списания, чрез нетърговски преводи, „свободни от права“, достъпни за членовете след публикуването им на сайта, поддържан от виенската редакция. „Юрозийн“ публикува разбира се анализи от своите членове по тези въпроси.¹ „Санс Пюблик“ бе първото електронно списание, включило се в тази мрежа, чиято логика на споделянето би могла на теория да създаде мощна синергия. Последният ни конгрес се проведе в Хамбург на тема „пристанищни градове и миграции“,² където помолихме Жоел Заск да изнесе доклад за Марсилия.³ Хамбург е прототип на европейски световен град, който по покупателна способност съперничи с Шанхай и Сан Паоло, повече отколкото с Милано или Лион. Следващият конгрес ще се състои в Барселона и ще се занимае с естеството на обществената дискусия. Междувременно вероятно ще сме създали редакция в Мексико и може би ще сме развили рубрика, в която ще публикуваме творби на някои писатели в изгнание, участници в мрежата на градовете-убежища, създадена преди двадесетина години от Парламента на писателите, свикан по повод заплахите за убийство, отправени към Салман Рушди от иранските духовници. Потенциалът на мрежите за споделяне е значителен, но тяхното структуриране е изключително деликатна работа. Нашият международен опит ни помага да се срещаме с талантиливи инициатори, водещи труден живот. Някои от тях са успели да получат помещение и малка държавна помощ, други работят на две или три места, за да могат да съществуват без да тежат на структурите си, повечето едва се крепят, въпреки че водят спартански живот. Нищо общо с рекламните списания. В Колумбия, „Разон публика“ („Razon publica“) се изгради по време на президентството на Алваро Урибе, което още не даваше повод да се мисли, че гражданският мир ще се превърне в цел за политическата класа на страната. „Феър Обзървър“ („Fair Observer“) е проект на двама мениджъри, напуснали фирмите си след магистратура по бизнес-администрация; проекти от същия тип съществуват на много места, но едва се крепят. Същевременно обаче не можем да чакаме безучастно помощи, които вероятно няма

-
- 1 Виж например Media landscapes: Central and eastern Europe, Eurozine, 20.03.2009, <<http://www.eurozine.com/comp/focalpoints/medialandscapes.html>> [посетен 07.02.2013].
 - 2 Виж Arrivals/Departures: European harbour cities, Eurozine, 27.07.2012, <<http://www.eurozine.com/comp/focalpoints/harbourscities.html>> [посетен 07.02.2013].
 - 3 Zask, Joëlle (2012). Marseille: A community of strangers, Eurozine, <<http://www.eurozine.com/articles/201210-17-zask-en.html>> [посетен 07.02.2013].

да бъдат отпуснати. Как да финансираме преводите? Ще трябва да се организираме около множеството на езиците, защото интернационализацията е характерна както за публиката, така и за авторите ни. От тази гледна точка, необходимо е да експериментираме постоянно.

Едно от убежденията, до които стигнахме, е, че дейностите трябва да се извършват във връзка с реално съществуваща публика. Необходимо е да се провеждат семинари, да се организират кръгли маси или конгреси, както и да се множат контактите и обmena с други професионалисти. По този начин успяваме да добием трайна известност, без да се налагат тежки инвестиции в PR-активности. Но това изисква реален ангажимент от страна на участниците и постоянен мониторинг, както и споделено доверие между партньорите. В същия ред на мисли, компетентността и утвърждаването на практиките са важна част от способността за сътрудничество: те са средство за укрепване на признанието на всички партньори. Изграждането на мрежи на солидарност не означава привличане на източници на финансиране. За сметка на това, то може да оправдае достъпа до публични средства, чрез доказване на ползите от нашия опит и няколкогодишна дейност в международна среда, а също и пред местни институции, проявяващи интерес към обучения. Това са еднократни възможности, мимолетни и недостатъчни, но все пак нормални средства за финансиране на мрежите. Можем също да се опитаме да разработим дистанционно университетско и професионално обучение, дори да участваме в училищни дейности за мултимедийно обучение. В страните с преобладаващо младо население нуждите са огромни и би трябвало да се появи платежоспособно търсене. Реални препятствия в богатите страни могат да създадат лобитата на образователната система.

Не съществува следователно връзка между качеството на редакционната линия и получаването на финансови ресурси. Държавните помощи се отпускат на ежедневниците, публикуващи телевизионни програми, но не и на онлайн пресата, а инвеститорите финансират западащи заглавия, само затова, че са успели да запазят институционалната си читателска маса. Ксавие Нил обяснява, че петдесетте милиона евро, които е инвестирал в пресата, съответстват на дневното борсово отклонение на акциите на контролираната от него интернет компания. В този случай безплатният достъп до вестника онлайн е укрепил икономическия модел на провайдерите. Дали последните няма да прибегнат

до изкупуване на вестници, за да ги включат в своята оферта? Как тогава да се запази редакционната независимост? Трябва да се съгласим, че пресата дава твърде несъвършена картина на разнообразието на мнения и общности на територията, където се разпространява. Това обяснява и трудното привличане на читатели сред младата аудитория.

Как може да се установи динамиката на колективен продукт, подобен на нашите онлайн списания? Според броя на четените страници, но не само. Ясно е, че присъствието онлайн трябва да се съчетае с дейност във физическите места. Колоквиумите и семинарите, салоните и конгресите са от основно значение, тъй като системата за пренос на информация е неразделна част от другите типове транспорт. Интернет се превърна в централно явление в нашия живот именно защото населението е мобилно, а проблемите добиха интердисциплинарен и интеркултурен характер. Дейността онлайн създава нужда и повод за мобилност. Цялата трудност е да се установи възможното ѝ отражение върху подсилването, а не раздробяването на смисъла. Това изискване води до необходимост от проучване на споделените намерения на различните лица, готови да съчетаят действията си за постигане на реални резултати в общата работа. Предприетите действия предполагат мотивиран самоконтрол¹ и съответстват на това, което социологията нарича нормативно измерение.² На хоризонта се появяват описания на света, чиито очертания се проявяват след всяка нова операция. Това всъщност е основен белег на редакционния живот и редакционната линия на даден вестник или литературна поредица, тъй като дейности от този тип се основават на кооперативни стратегии, а разглежданият сегмент от човешката дейност е значително по-слабо проучен, отколкото дейностите, свързани с теорията на некооперативните игри, с която си служи икономическата наука.

Основна промяна при тази нова преса е създаването на съвкупност от носители, позволяващи възможно най-удобно за потребителите разпространение и събрани в цялостен модел за достъп – изтегляне и мултиплициране, оперативна съвместимост, възможност за използване на разнообразни платформи, индексирание и обогатяване на линковете, възможност за коментари и анотации. Заедно с търсачките, линковете и порталите се оформя нещо като вестникарска будка от електронен тип,

1 Elias, Norbert (1991). *La société des individus*. Paris: Fayard.

2 Boltanski, Luc, Laurent Thévenot (1991). *De la justification, les économies de la grandeur*. Paris: Gallimard.

позволяваща на публиката не само да проучва дигиталната територия, но и чрез обратна връзка да въздейства върху творческия процес. Свидетели сме на появата на нова екология на информацията, която релативизира стоковите потоци. Върху този спектър, журналистиката на данни ползва съществуващи бази на познания в контекста на специфични изказвания или търсения. Друг тип достъп позволява разглеждане на снимки, видеоматериали, интервюта, RSS и други агрегатори. Това са все възможности за пресяване на информацията, осигурявани от съществуващите издателски софтуери (content management system), които формират свободната база на съвременните сайтове.

Чрез съпоставяне на блогове, вестници и институционални сайтове, всеки може да изгради съвкупност от данни, към които се добавят линкове към лични сайтове, изградени от различни агрегатори, инструменти за проследяване и социални мрежи. По такъв начин се осигурява пълен достъп до трите традиционни вестникарски хоризонти – локалния, глобалния и секторния. Това обаче довежда до известно пресищане, доколкото търсенето може да продължи безкрайно. Съответно се проявява склонност към съкращаване на предлаганите документи, тъй като дългите текстове, макар добре подредени, е нужно да бъдат особено внимателно оформени, за да задържат вниманието на читателите, които по принцип са по-малко, отколкото потребителите на кратки публикации. Мултиплицирането на темите, достъпни за всеки, обяснява защо се задоволяваме с кратки форми и дори само със заглавия при онези от тях, по които не сме особено компетентни.

Нашето поколение скъса с културата на почтения човек, която беше в основата на журналистиката на 20 век. Основният ѝ принцип беше йерархизация на информацията. Всичко се подчиняваше на преобладаващата схема, при която на преден план излизаха главните водещи насоки, а всичко останало се свеждаше до суха информация. Така например, в продължение на четиридесет години всичко, отнасящо се до Студената война, беше от основно значение, заедно с вътрешната политика и новините, свързани със стратегиите за развитие, прилагани от публичната власт и големите предприятия. Извън литературните и спортните страници, статии по всички останали теми се публикуваха само в период на криза – Латинска Америка се споменаваха само при държавен преврат, Източна Европа само по повод на заседания на централния комитет на ръководната комунистическа партия. Същото важеше за Аф-

рика при официално посещение или в случай на глад и за Азия през лятото, ако мусоните са били бурни или е имало кланета. През дълъг период от време, принц Нородом Сианук бе единственият филтър, през който Западът разглеждаше Камбоджа, подобно на Джоу Енлай в Китай. Информирани от коментарите на специалисти от цял свят, ние повече не можем да се задоволяваме с тази шаблонна схема и признаваме, че невежеството ни по множество въпроси е толкова дълбоко, колкото подробно е разработването на някои други теми. Това създава чувство за отстъпление от огромни територии и закрепостяване към специализирана тематика. Има нещо вярно в усещането, че живеем в свят, в който експертните знания са по-важни от общата култура, а географската близост не е от централно значение. Но това е само повърхностно впечатление. Нашата издателска дейност всъщност е изцяло насочена към градски среди, които общуват помежду си именно с взаимодействия от този тип.¹ Но какво са метрополиите, ако живеят обърнати към самите себе си? Острови? Ако живеем в архипелаг, то е именно защото, както казваше Глисан,² обменът се извършва между множество култури, които вкарват в резонанс точно това, което ги различава и заслужава да бъде прогласено. Казаното ни помага да разберем, че особената роля на тези публикации е създаването на контакти между места, които не биха се опознали добре без осигуряване и очертаване на схеми за взаимно разбирателство. Ако Берлин очарова мнозина млади интелектуалци, това е защото публикации разказват как този град се е превърнал в световна сцена, в декор, надминал по обхват броя на жителите си. И обратно, Хамбург – голям град, отворен за света, чиято привлекателност се споменава от малък брой списания, изглежда по-малко привлекателен за международните елити.

Този пример дава представа за сложността на подхода, необходим за произвеждане на информация. Информацията е уместна и в случай че съвпада с очакваната гледна точка на читателите: за да прославяш Хамбург пред младежта, привличана от Берлин и Ню Йорк, е необходима задълбочена подготовка. Хамбург, разбира се, не е Лондон, но този град е от основно значение за разбиране на съвременна Германия.³ Да решиш

1 Виж Sassen, цит. съч.

2 Glissant, Edouard (2006). *Une nouvelle région du monde*. Paris: Gallimard.

3 Виж например Michalski, Wolfgang (2011). *Capitalising on change in a globalising world, A View from Hamburg*. Hamburg: Mürmann.

да очертаеш физиономията му изисква изключителна зрялост. Това е задължително за дигиталните проекти, ако желаем да отидем по-далеч от обикновеното съпоставяне на случайни и чисто анекдотични елементи.

Макар по принцип йерархизирането на информацията вече да не се прилага, спазването на композиционни правила остава възможно. Навигацията в интернет на семантичен принцип може да доведе до объркване поради омонимия на разнородни елементи, а вътрешната организация на всеки отделен елемент е от основно значение, за да се избегне постоянно скачане от една тема на друга. При това се сблъскваме с класически херменевтичен проблем – интерпретационни правила, позволяващи асоцииране на елементите на дадена композиция, могат да бъдат експлицитни само отчасти. Разчита се на споделени очевидности (*common knowledge*), хипотетични асоциации и дори случайни съвпадения, намиращи повече или по-малко своето оправдание на базата на риторични аргументи. Това още веднъж показва, че предполагащото съучастие на читателите е част от основните правила за реализиране на качествена дигитална журналистика и контролиране на подсказващите елементи, съдържащи се в множество статии, разкривани с помощта на ключови думи. Ефикасността на търсещите машини зависи от доброто владение на съответния речник от страна на авторите и издателите на сайта. Този тезаурус може естествено да бъде само частичен и в процес на постоянно префигуриране, а качеството му зависи до голяма степен от реалното познание на авторите по въпросите, които разглеждат. За тази цел, разбира се, е общо взето важно да си потопен в конституираната общност. Това още веднъж дава предимство на групи тематични експерти, споделящи общи хипотези и референции. За неучастващите в такива групи възприемането на съдържанието изисква поне запознаване с основните понятия и имплицитните разсъждения, на базата на които са изградени публикациите. Казано другояче, търсенето в интернет е преди всичко интерпретативна дейност, изискваща от тези, които го практикуват, да развият категориите на „метакултурата“, за да прекратят отвъд необработената информация, която им предоставят кратките и фактуални текстове. За разлика от традиционната преса, дигиталната е изключително вискателна към умението за четене, тъй наречената „литерация“.

И в този случай част от отговора се разкрива в препращането от дигиталния контекст към конкретните условия на живот на потребителите.

Отговор най-често дава градът – там комплексният характер на мобилизираните ресурси е наличен; възможността за комбинации по оригинален начин и в зависимост от ситуацията е типична за съвременните градове. Те възприемат разнообразни културни практики, за да не се ограничават до конституирана идентичност. Повечето от жителите са в готовност за разкриване на новаторски комбинации от съществуващите възможности и избират между места и кодове, които владеят, и експериментални или нестабилни времена. Нашите дигитални пространства са очевидно потопени в тези мобилни светове на съвременните градове и представляват едновременно техен израз и метафора. Това ни позволява да разберем защо Зигмунд Бауман говори за „течен свят“.¹ Констатирайки заедно с него, че подобна флуидна същност е подвластна на всякакви утилитаристки манипулации, виждаме как тази екзистенциална пластичност представлява съставна част от „съдбата на града“. Поради лекотата на отношенията си с читателя, онлайн списанието може да символизира този нов свят: динамичните връзки са се превърнали в необходим елемент за сценаризация на всяка от житейските възможности. Хоризонтите на изчакване и дигиталната херменевтика изпращат едните към другите и, макар дигиталните продукти да нямат идентифициран икономически модел, тъй като икономиката им е несравнима с хартиената преса, именно те изграждат бъдещето на нашите обществени отношения. Техните редакции, макар да разполагат с твърде малко средства, изследват пространствата на обществената иновация. Ето защо на драго сърце ги описвам като „ресурсни мрежи“ с перспектива близка до възприетата от Саския Сасен.

Етика и журналистика – да преразгледаме общото

Относително лесно е да се опишат критериите, които придават мисъл на обществения принос на журналистиката във времето на дигиталните технологии. „Отговорният“ съвременен журналист не е светски хроникьор, коментиращ думите и постъпките на изтъкнати личности, а изследовател, потопен в обществото. Почтителен към читателите и източниците си, той разследва събитията в почти съдебния смисъл на думата – събира улики, за да се обхванат събитията в цялост, да бъдат по-добре разбрани чрез съпоставяне на различни източници.

1 Виж Bauman, Zygmunt (2007). *La société assiégée*. Paris: Hachette; или Bauman, Zygmunt (2009). *L'éthique a-t-elle une chance dans un monde de consommateurs?*. Paris: Climats.

За тази цел, от основно значение е използването на различни гледни точки. Част от данните са достъпни чрез кръстосан подбор на сведения от различните световни редакции. В епохата на „реалното време“ рядко се случва „добре осведомен източник“ да не посочи елементи, които властите се опитват да прикрият. Винаги ще си спомням за подробно документираната двойна страница на „Либерасион“ от 13 юли 1995 г. (№4401), съобщаваща за кланетата в Сребреница, след публикуването на която последва няколкомесечно мълчание, докато съпоставянето на различни свидетелски показания принуди държавите да изпратят на място анкетни комисии. За установяване на подобни факти се налага многоезичен подход. Големите вестници винаги разполагат с кореспонденти в чужбина, които могат да се уповават на местни източници. Сега вече е по-лесно на кореспондентите, намиращи се на различни места, да влизат във връзка помежду си, за да преценят важността на дадена документация и уместността на нейното разпространение. Основна пречка тук е обичайният индивидуализъм на журналистите. Те са в състояние на конкуренция и сътрудничат само в случай че работят заедно на труден терен – стандартен пример е отразяването на въоръжени конфликти, по време на които са принудени да споделят едни и същи канали за пресичане на границите или придвижване по терена. Независимо от всичко обаче, работа на журналиста е да отразява част от реалността и я предава на други хора; той се движи в най-различни кръгове и настоящата ситуация допълнително подчертава това негово призвание. Между пионерите са Албер Лондр и Жозеф Кесел, те ни служат за пример.

Основното и често споменавано препятствие се дължи на факта, че читателите, а понякога и редакциите, очакват от журналиста най-вече да потвърди това, в което те вече са убедени. Журналистите не винаги търсят нова информация. А всъщност, дали са подготвени за това? Детайлът, който преобръща вкоренени убеждения, не се намира лесно, най-често е препокрит от други елементи, съответстващи по-добре на „основателните“ представи. Извеждането му наяве често се посреща високомерно от колегите и централната редакция – трябва и да се докаже, а това не винаги е лесно. Не липсват примери, при които статия, различаваща се по съдържание от редакционния консенсус, бива забавяна или съкратена преди публикуване, за да бъде отстранено всичко, което изглежда съмнително. Това „политически коректно“ отношение се проявява най-вече в икономическата журналистика, която често не блести с особена незави-

симост. Дали поради конфликти на интереси, дали защото журналистите не получават възможност да разследват, но няма случай на фалит или финансов крах, предшестван от прецизно журналистическо разследване на рисковете, поемани от съответния промишлен или финансов оператор. Поемането от „Франс-Телеком“ на контрол върху британското дружество „Ориндж“ – на твърде висока цена и в момент, когато пазарът се сринаше – бе посрещнато с хвалебствени статии и патриотични изблици. Няколко години бяха нужни, за да стане известен катастрофалният сценарий на това придобиване, след като серия от самоубийства позволи да се разбере, че пиар политиката на „Франс-Телеком“ е била насочена към прикриване на задлъжнялостта на групата, а междувременно излязоха и книги на същата тема.¹ Това не значи, че урокът е послужил за поука. Когато Мартин Оранж от „Медиапарт“ публикува тревожни статии за френско-германския компромис по въпроса за Европейския аерокосмически концерн EADS, кой си спомни за миналите обрати между големите френски и германски фирми? „Дойче Телеком“ трябваше да се сближи с „Франс-Телеком“, но промени посоката. Страхът, че „Дойче Бьорзе“ може да сложи ръка върху парижките котировки накара „Еуронекс“ да се насочи към безперспективна интеграция с Нюйоркската борса. Публикациите за обещан пазар на френските изстребители „Рафал“ в чужбина прикриват промишлени проекти, осигуряващи безрискови печалби на определени инвеститори. Системата „прекалено голям, за да се провали“ не е запазена марка за финансистите.

Вярно е, че читателите търсят стереотипи, които да ги разведрияват сутрин. Трудно е да се прокара идеята, че сутрин може да си смел, вместо безкритичен конформист, и да се въодушевяваш от новости, преобръщащи вкоренените представи. Повторението има обществен ефект почти сравним със старите идеологии, за които обичаме да казваме, че са изчезнали. Може ли винаги будната любознателност да се превърне в „пакт“ между журналиста и публиката? Журналистът изпълнява хуманната мисия, присъща на писменото слово, само ако никога изначално прогласена истина не го задоволява сама по себе си, ако обръща критичен поглед към всяко предубеждение и полуистина. Откакто между градовете и континентите се пренасят писмени текстове, журналистиката е съставна част

1 Doublet, Gérard, Bruno Diehl et Dumand Dominique (2011). Orange: le déchirement ou les dérives du management. Paris: Gallimard.

от модерността. Така и нашите деди скъсаха с теологичните практики и развиха романа.

По същия начин може да се окаже отпор на цензурата. Двадесет години преди речта си пред Нобеловата академия, Албер Камю публикува в Алжир уводна статия, която наскоро излезе наяве. В края на 1939 г., той пише: „условията и средствата, позволяващи свободата да бъде не само съхранена, но и изразена, са: проникателност, отказ, ирония и упоритост“.¹ Проникателност – за да има острота на анализа; отказ – макар да се каже цялата истина е понякога невъзможно, нека поне си забраним да разпространяваме лъжи; ирония – защото цензурата бързо се намесва срещу ярко демонстрирани позиции, но писането с недомлъвки може да ни предпази от нейните атаки; упоритост – защото тя помага да се преодолеят препятствията на глупостта, организираната мекушавост и липсата на кураж при журналистите. Цензурата е призрак, който броди из коридорите на редакциите. За да го прогоним е необходима индивидуална смелост. Същото важи и за университетските среди, макар там критичният дух да се стимулира. Не е ли е свободното слово съставна част от журналистиката? Към идеологическата цензура се прибавя друга, много по-подмолна, а именно цензурата на парите. Често срещана в телевизията, при журналистическите разследвания, при международната дейност, тя трябва да се отхвърля. Съществува накрая и цензура, подхранвана от клишетата – необходима е смелост, за да нарушиш консенсуса и да изразиш свободно мнението си, макар то да не се приема. А това не е непременно достатъчно за „издигане“ в очите на читателя или за предизвикване на отклик, превръщащ същото това мнение в референция.

Какви средища следва да бъдат създадени за разпространяване на съдържания, убягващи от прекомерното форматиране, подчинено на „програмните изисквания“? Последният термин се използва за обозначаване на приоритетни теми, определяни от бюрата по печата на най-влиятелните институции. Става дума за механизъм за контрол на общественото мнение в демократичен режим и основен начин за оправдаване на помощите за печатните издания, състоящи се в разпространяване на „пресдосята“, чиито основни линии подлежат на възпроизвеждане от съответните редакции. Тази съдържателна картина очертава основните граници на свободата на печата. Единствено способни да ги прекратят са универ-

1 Статията на Камю е публикувана в Le Monde International, 18.03.2012.

ситетите. Но чудесно изследване, преведено наскоро на френски, показва с голяма достоверност, че най-отворените университетски инициативи, съчетаващи изследователската дейност на база на интердисциплинарни проекти и обществена отговорност, произлизат конкретно от процедурите, приложени при развитието на проекта „Манхатън“ около атомната бомба и от конференциите на фондация „Джошуа Мейси“, където се срещат теоретици на кибернетиката (Бъкминтсър Фулър, Норберт) и антрополози (Грегъри Бейтсън и Маргарет Мийд).¹ Анализът показва, че още от средата на миналия век са съществували контакти между държавната администрация, промишлените компании и изследователските центрове. Връзките се поддържат от най-добри специалисти по комуникация като Стюарт Бранд. Този пример звучи още по-убедително за нас, защото „Санс Пюблик“ от самото начало се изгради като мост между университетските изследвания и гражданското общество. Да се улесни достъпа до издателските къщи на талантили хора, подбрани на широка основа, е мисия с обществена полза, макар да изисква независими оператори.

Ролята на издателите се основава в частност на необходимостта от кооптиране на автори, подбрани не единствено въз основа на мястото, което заемат в институционалната йерархия. Всяко възобновяване на нашите институции, практики и надежди минава през движението на хора и достатъчната достъпност на институциите, а опитът показва, че самите институции трудно могат да бъдат убеждавани да вършат това по собствена инициатива. Смисълът на съществуване на социалните мрежи не е по-различен и ние виждаме как те функционират в дух на селективно приобщаване, в който няма нищо революционно. Една от скритите функции на демократичната преса, извън информацията, е постоянно разкриване на талантите и енергиите в различните сектори на човешката дейност. С това можем да си обясним и множеството класирания и награди, провеждани с охота от пресата. По-невидима от другите, тази функция със сигурност е толкова важна, колкото и привличането на читатели и рекламодатели с помощта на бомбастични заглавия.

Дигиталните мрежи не са отговор на гражданското общество срещу опитите за контрол на общественото мнение от страна на масмедийите. Те по-скоро разширяват обхвата на тази функция, като включват в нея и самата публика. За това си даваме сметка, когато констатираме про-

1 Turner, Fred (2012). *Aux sources de l'utopie numérique: de la contre-culture à la cyberculture*, Stewart Brand, un homme d'influence. Paris: C&F Editions.

пускливостта на границата между професионален и частен живот или способността на фирмите да извличат търговска облага от информациите, предоставени спонтанно от потребителите на интернет. Масовият маркетинг и общественият ред, основаващ се на потреблението, се превърна в глобален политически проект в САЩ от 50-те години насам. От него стратегите очакват да преобрази и Китай! Персоналната дигитална техника, която, чрез „Майкрософт“, издигна канцеларския език до равнището на универсално техническо средство за общуване, се превърна, благодарение на „Гугъл“, в същински извършител на преобразованията в нашия ежедневен живот до такава степен, че само за двадесет години онлайн ресурсите и информациите станаха структуриращ фактор за половината от човечеството. Ако Рей Бредбъри написа „451° по Фаренхайт“ като предупреждение срещу заплахите, свързани с контрола на информацията, днешното изобилие от документални сайтове, сайтове за разпространение на публични данни и сайтове-витрини на търговски компании показва, че научната фантастика действително участва в създаването на мултикултурен търговски свят, очертаващ нови хоризонти за нашия век.

Значителното и нарастващо изоставане на възможностите за организиране на микрообщностите, в които живее всеки един от нас, в сравнение с капацитета на групите, експлоатиращи мрежите, ще породят нови фикции. Нашите списъци с контакти, уебстраници, запаметени файлове и възможности за организация в микрообщността не са в състояние да овладеят техническите, юридическите или икономическите условия за разгръщане на мрежите с икономическа и административна насоченост. Как бихме контролирали базите данни, търсачките, оптичните линии, сървърите, сателитите? Животът ни е структурно подчинен на техническите системи в мрежа, без които незабавно бихме били откъснати от основните ни средства за въздействие. Отделно от сегментацията, наложил се в обществото в зависимост от ширината на честотната лента, към която всеки има достъп (поставяща в неравностойно положение цели обществени групи), всеки от нас е безпомощен пред океана от достъпни информации. Така „виртуалният“ свят става по-реален от всички и превръща нашето субективно съществуване в схематизирана картина, откъсната от реалността.¹

1 Vitali Rosati, Marcello (2012). *S'orienter dans le virtuel*. Paris: Hermann.

В това вероятно се крие основният риск за информационните органи и пресата – тяхната свобода дори става ненужна, предвид инструментализацията на данните и сегментирането на публиката. Необходимо е следователно обогатяване на обществените практики на малките общности, за да ги предпазим колкото е възможно от установяване на контрол върху тях от страна на базите данни, функциониращи по алгоритмичен модел, чието въздействие убягва дори от тези, които организират създаването им. Далеч сме от развиване на теория за комплота, а само констатираме множението на дискусии насочени не само към фискална оптимизация на най-мощните групировки,¹ но и по въпросите за управление на интернет или за политиката на основните оператори по отношение на личните данни на потребителите (например желанието на Инстаграм [Instagram.com] да използва снимки, качвани на сайта от абонатите). Достатъчна гаранция ли дава контролът от страна на европейските политически власти? Да припомним, че дълго време Европейската комисия подтикваше към признаване на възможността за патентоване на софтуерите.² Още преди фиаското, последвало въвеждането на Фейсбук на борсата, авторката на уводната статия на „Тайм“ Рана Форохар писа, че дигиталната индустрия ще се превърне в „основна грижа на правителствата и публиката“. От IT дружествата ще бъде поискано най-малко да докажат, че създават повече работни места, отколкото премахват, смята тя. Жизнено важно е да се избегне прекален дисбаланс между техническия и финансов капацитет на едните, спрямо попарените надежди на общностите, в които живеят другите, освен ако искаме да възпроизведем „периодите на съзидателна деструкция, характерни с дълбоко неравенство и социална безизходица, преживени от викторианска Англия и през десетилетията, предшестващи кризата през 1929 г. (...) Социалният проблем може скоро да стане толкова важен, колкото вашата социална мрежа“.³

1 Виж Coulet, цит. съч.

2 Виж например статията на Мишел Рокар, който беше председател на Комисията по култура, образование, младежта, медиите и спорта на Европейския парламент за периода 2002-2004 г.: Rocard, Michel (2008). Brevets et libertés, Cahiers Sens public 3/2008 (n° 7-8), p. 159-175.

3 Foroohar, Rana (2012). Learning to Hate Big Tech, Time, May 14, 2012, p. 14.

Да споменем тук и вече остарелия, но изпитан анализ на Улф Ханерц.¹ Този шведски социолог, работил в Съединените щати, установява четири полета за анализиране на факторите на обществената трансформация – държавата, пазара, движенията и формите на живот. Тези четири измерения, чиято комбинация предопределя сложността на социокултурната динамика, могат най-общо да бъдат разграничавани чрез прилагането на норми, принципи, полета на действие и разнообразни лостове за въздействие. Държавата разполага с цензура, създава съсловия, признава компетенции (университетите) и си служи с паметта. Пазарът възприема за норма конкуренцията, за принцип – собствеността, за поле на действие – разнообразието и за лост за въздействие – разпокъсаността, която се стреми да структурира. „Движението“ загатва алтернативни норми, основава се на вярвания и идеологии, опира се на колективите и общностите и си служи с обществената комуникация. И накрая „формите на живот“ се позовават на традициите и начините на изразяване, развиват се хоризонтално, разпростират се върху множество събития от всякакъв род и се опират на микросоциабилността. На друго място ще се спрем върху начините, по които този модел се прилага на полето на медиите и съвременната преса, но тук изглежда особено подходящо да опишем сегашните сблъсъци между няколко легитимни проекти. Медиите се вписват едновременно в рамките на публичните норми, на търговията, на представянето на алтернативни бъдещи перспективи и на референция за колективна идентичност. Анализът би позволил например да се отчете съперничеството на легитимност между проектите, свързани с публичните данни, тези от тях, свързани с пазара на търсенето на данни и осъществяването на връзка с дигиталното пространство, ролята на активистите и аматьорите, на невежите или доброволците – тези обикновени граждани, които сърфират и преливат от сайт на сайт, служат за фон на ползването и възприемането на най-новаторските инструменти. Рекламодателите си поставят за задача да мобилизират категориите, които определят тези най-разнообразни форми на живот. От тази схематична сегментация можем да заключим, че унификация на дигиталните практики, свързани с информацията, няма да се състои дори ако еволюцията бъде придружена от намаляване на влиянието на традиционната преса (на хартиен носител или

1 Hannerz, Ulf (2010). La complexité culturelle: Études de l'organisation sociale de la signification. Bernin: À la Croisée.

онлайн) върху духовния живот. Фейсбук е технически носител за ежедневния живот, заместващ голям брой възможности за спонтанни социални връзки около пазарите, религиозните или светските празници, който изпълнява също функцията на „програма“, съвсем различна от тази на политическата журналистика.

Утре, за да можем да контекстуализираме съдържанието, да развием нови опити, ще бъде необходимо хората да участват в разработването на контекстите. Това става чрез въвеждане на данни от страна на потребителите, позволяващи уебнавигация в тяхна собствена екосистема. Наслаждаването на слоеве данни върху съдържанието е отсега нататък основно предизвикателство. Това предизвикателство е все още недоловимо за днешния аудиовизуален сектор.

Това заяви наскоро Бруно Патино.¹ След 20 век, през който преобладаваше мита за единството на обществения живот, 21 век увеличава дистанцията между сферите, в които реализираме обществения си живот. Нито една от тези сфери няма да изчезне. Но формите на дигитална комуникация държат сметка за тези пространства и постоянно ги създават изкуствено. Журналистиката трябва да се схваща като измерение за контрол и баланс. Младото поколение ще се присъедини към най-активните медии, но те няма да трансформират правилата на икономиката и политиката. Няма да създадат и специфична икономика, нито ще гарантират свободния труд на журналистите. Това е свързано с обществена конструкция на реалността, която предстои да бъде изградена за нова сметка и би ни насочила към философски разсъждения около Алфред Шютц, Валтер Бенямин² или Жан-Пол Сартр за начините, по които едно общество добива постепенно съзнание за собствените си граници. В края на Втората световна война Сартр създаде списание „Тан Модерн“, за да позволи на някои интелектуалци да съпоставят мненията си в момент, когато предстоеше реконструиране на демократичното пространство. Ние съзнаваме колко трудно е за журналистите да постигнат независимост в своята работа. Дори самото обучение на

1 Guillaud, Hubert (2013). Sommes-nous dans une économie post-industrielle?, internetACTU.net, <<http://www.internetactu.net/2013/01/08/sommes-nous-dans-une-economie-post-industrielle/>> [посетен 07.02.2013].

2 Виж моя принос: Wormser, Gérard (2011). Qu'est-ce qu'un temps révolu? À propos des Archives Walter Benjamin, Sens Public, <<http://www.sens-public.org/spip.php?article884>> [посетен 07.02.2013].

журналистите е проблемно, след като писането им по начало се подчинява на определен формат. Независимо от разнообразните носители, констатираме голяма еднородност в медийния дискурс. Повече носители означава повече възможности за избор. Но повече избор не означава непременно повече истини. По всичко личи, че разнообразието е плод на културния маркетинг и може да остане илюзорно, подобно на всевъзможните марки олио или бисквити в нашите супермаркети. Нека не се примиряваме с търсене на разликите само в амбалажа. Общото между „Тан Модерн“ и „Санс Пюблик“ е възможността да се публикуват дълги текстове. Възхищавам се на подлистниците на немските вестници, които представят задълбочени статии по теми без пряка връзка с актуалните събития. Да се разработват исторически или социологически въпроси или литературни теми, да се отразяват или организират разисквания е ангажираща и трудоемка работа. Но имаме ли основателни причини да се отказваме от това? Има ли по спешни задачи от критическата журналистика и от възпитаване на дейци на гражданското общество? Обърнат към критическата журналистика, както и към проучване на културното развитие, „Санс Пюблик“ проявява интерес към въпросите на културата и знанието, особено към европейските въпроси. Като изследователи, обучени в духа на Сартр, ние продължаваме да се насочваме към интелектуални теми. Как иначе да укрепим свободите си?

Превод от френски език: Станимир Делчев

Откъс от **Медии и демокрация: свобода, плурализъм, право**

Жерар Уормсер е френски философ и издател, основател на интернет списанието „Санс Пюблик“ („Sens Public“). Работи в Екол нормал сүпериор в Лион, където, в партньорство с общината на Лионската агломерация, провежда постоянен цикъл от лекции, които се заснемат и разпространяват по мрежата CanalU.

Коментари (1)

- 10-10-2013|ММ

„Още като студент той разпространявал безплатно статии от Jstor...“

Този автор да беше попрочел повече за гения Арън Суорц, когото споменава само мимоходом в тема, в чиято сфера Суорц беше световен гуру, пък да не говорим за фактологична грешка като цитираната!

Какви сме ние?

Автор: Тони Николов

За вас не знам, но лично аз нямам еднозначен отговор на този въпрос. Ала не на вътрешни интроспекции, нито на исторически проумяното за нас от Захари Стоянов или Иван Хаджийски са посветени тези редове. Те са размисъл за друго: по текущите ни болки, на които в момента сме длъжни да погледнем и с *чужди очи*. С очите на хора, изгубили всичко, които прииждат към нашите граници. Хора, които бягат към България, които са по-бедни и много по-несчастливи от нас, въпреки изначалната ни убеденост, че по-клетни от нас, българите, няма из цял свят, а и не би могло да има. Но едно е да си сред най-бедните в заможна Европа, друго е да си беден в Третия свят, оцелявайки с долар на ден (като у нас през Виденовата зима), а съвсем различно е вече *да нямаш нищо*, защото всичко, скътано от теб и предците ти, е изгоряло във войната, под бомбите в Алепо или Хомс. Да си никой, като често не можеш да докажеш нито собствената си самоличност, нито тази на децата си. Да си напълно анонимен, чужденец в този свят.

Предусещам вълната от негодувание, надигаща се у част от хората, докато четат тези редове (форумите преливат от нея): *Пак ли за тези бежанци... А онкоболните, а гаснещите пенсионери, а бъдещето на нашите деца...? Като ви е толкова мъчно за тези сирийци, вземете си ги вкъщи! Да се махат! За нашите болки помислете!*

Естествено, че го правим, нали все за тях мислим? Нали те са драмата на дните ни, че и въгленът, от който пламна българската политика през 2013 г.

И все пак: *какви сме ние?* Не сме ли същите хора? Нима сред нас не е пълно с потомци на бежанци, които, заради притеснения на верска и друга основа, са били принудени да напуснат някогашната несвободна България, а тя тогава, заедно със Сирия, Египет или Ирак, е била в границите на Османската империя? Нима сме забравили как хиляди от тези българи са се завръщали от Румъния, Бесарабия, Банат и откъ-

де ли не още, за да градят новата българска държава? Нима сме забравили, че мнозина от тях са пристигали само с дрехите на гърба си под чуждо небе, при чужди хора, усещайки вкуса на чуждия хляб? Нима сме забравили, че близо една трета от някогашното население на София, Варна, Бургас или Пловдив са потомци на бежанци от Беломорска и Одринска Тракия или Македония? Нима сме забравили за размяната на население между Южна и Северна Добруджа, за драмата на тези хора? Нима арменските църкви и кафенета (да не споменаваме пак стиховете на Яворов) не ни напомнят за *двете големи вълни* след кланетата над арменци (първата в 1894-1896 г., втората – след 1915 г.)? А 120 000 руски белоемигранти, *бедни, посърнали, нещастни*, както ги описва Вазов, *над които сиромашията и скръбта е наметнала така воала на скръбта, че ги е приравнила?* Ами гръцките политически емигранти в началото на 50-те, чилийците през 70-те, които комунистическа България подслони? И обратният „изход“ през 80-те на около 300 000 наши турски съграждани, които комунистическата власт прогони, след като с решение на Политбюро им смени имената. Последван от вълната на поне милион и половина българи през прехода, икономически емигранти, разпръснати из САЩ, Канада и цяла Европа? Почти всяко семейство у нас има човек „навън“, няма как да не знае какво означава да се задържиш някъде, без да ти хлопнат вратата, без да те обвинят, че отнемаш нечий хляб, че си виновен *завсички нещастия на света*.

Изразът не е мой. Той е на бившия френски премиер-социалист Мишел Рокар и едва не постави кръст на политическата му кариера, когато в края на 90-те той заяви, че страната му *не може да поеме всички нещастия на света*. Тогава живеях във Франция и добре си спомням каква вълна от възмущение отприщица тези думи. Защото един политик, социалист или не, няма морално право да атакува най-слабите и унизените, онези, които търсят помощ и убежище, колкото и хората да са чувствителни към запазването на работните си места. Френската социалистическа партия влезе в режим на обяснения, а самият Рокар се появи по телевизията и коригира думите си по следния начин: *Не можем да поемем всички нещастия на света, но сме длъжни да поемем своята част от тях*.

Все се сещам за тези думи на Мишел Рокар, докато наблюдавам тези дни паниката на сегашното ни (полу)социалистическо – (полу)либерално-етническо правителство, което първо твърдеше, че ще затваря границата с Турция заради бежанците, пък после се усети, че граница

току-така не се затваря. Та се започнаха едни обяснения: как военният министър (социалист) Ангел Найденов го бил казал, ама си мислел друго; как премиерът Пламен Орешарски не го мислел, значи не можело да се стигне дотам; как главният секретар на МВР Светлозар Лазаров даже изчислил, че това ще струва 10-11 млн. лв. на месец, значи било невъзможно. Все извъртания, в които липсва най-важното: отговор на въпроса „как“ ще решим хуманитарната криза на тези хора, тези конкретни човешки съдби?

Липсващ отговор на въпроса „как“, който отново ни препраща към протестното „кой?“ и основното ми питане „какви сме ние?“ Ние, които търпим всичко това. Ние, които приемаме, че тези управници, освен клиентелистки назначения, имат намерението да свършат и нещо от обществен интерес.

Властта е заета със себе си: с „инвестиционното си проектиране“, с опазването си от протестиращите. А щом не може да се издигне стена на българо-турската граница (много е скъпо!), току-виж издигнали стена около парламента (далеч по-евтино е!).

Грижата за прииждащите през границата хора е оставена в ръцете на тромавите ни институции, които правят каквото могат, но са блокирани от липсата на административен капацитет, и най-вече в ръцете на гражданското общество (Православната църква ще преотстъпи манастири, граждански сдружения са събрали топли дрехи, носят пари и храна на бежанците – какъв е тогава проблемът?).

За себе си правителството на Орешарски-Йовчев-Найденов и т. н. е оставило най-важната функция – *пропагандната*. То бди над сигурността на гражданите, като ги предупреждава колко опасни могат да бъдат тези хора, дошли от другаде, колко скъпо ще ни струват те. Един вид – забравете за някоя и друга обещана „социална мярка“. Не че сме се надявали...

Затова ви призовавам само за едно: докато ви дрънкат какво ли не за заплахата от бежанците, за това как 4-5 000 души ще превземат България, как тези деца, жени и техните мъже застрашават нашето съществуване, просто се вгледайте, по време на телевизионните репортажи, в лицата на тези хора. Вижте цялото им стъписване от случващото се с тях тук, на чужда земя. Вгледайте се в детските лица (има много деца сред бежанците), вижте случващото се през техните очи.

Какво виждат едни детски очи, е въпрос, на който не е лесно да се даде отговор. Избегнатата смърт? Нищото? Бог? Или нас – такива, каквито сме, дори когато отказваме да ги видим? Вижте страха на майките им, които се чудят как да ги изхранят с 65 лв. на месец. Вижте отчаянието на бащите им, които знаят, че техният свят се е срутил, че тепърва трябва да отидат някъде, да избегнат нищетата, която иначе ще ги преследва от поколение на поколение. Собственият ни опит е най-често въпрос; чуждият опит е вече опит за отговор.

И се замислете: с какво тези хора ни пречат? С какво ни застрашават? С какво утежняват и без това объркания ни живот?

Нима те са избрали нашето „най-академично“ (според премиера Орешарски) правителство, плод на най-добрата възможна коалиция, успешно олицетворявана от Делян Пеевски? Те ли са виновни, че администрацията ни почти не работи, че не е в състояние да се справи не само с бежанска вълна, но и с никакво по-сериозно бедствие? Те ли са виновни, че здравната ни система едвам-едвам функционира, че линейките на „Бърза помощ“ идват на 40-тата минута, за фалшивите клинични пътеки и какво ли не още? Те ли са виновни за раздутия щат на МВР, където приоритет на службите е да опазват премиера от гражданите, а не да действат в кризисни ситуации? Те ли са виновни, че ДАНС, който все повече се превръща в политическа полиция, не разполага със специалисти с арабски, пущу или фарси, че нямаме подготвени хора по границата?

Те ли са виновни за липсата на лекарства за онкоболните, за ниските пенсии, за хаоса в енергетиката, за недостига на детски градини, за срина в образователната ни система? Те ли ни ограбват с тези 65 лв. на месец, с които трябва да се хранят, обличат и оцеляват, докато никой не е в състояние да изчисли милионите, които изтичат от бюджета, пренасочвани към партийни фирми, за да се съберат пари за купуването на гласове на следващите избори?

„Кой“ е виновен? И „какви сме ние“?

В отговор ще завърша с историята на един сирийски бежанец, която чух в репортаж по БНР и която дълбоко ме развълнува. Заедно със съпругата си и с двете им деца, Мохаммад Хауаш прекосява българо-турската граница в края на юни. Плаща 750 долара, но водачът ги зарязва веднага след граничната бразда, нейде из Странджа, показвайки им да вървят напред – там е България, там е Европа. Три дни се лутат из

чукарите, страх ги е от вълци, нямат ни вода, ни храна. На съпругата му спира кърмата, детото кърмаче се обезводнява. По стария си турски джиесем мъжът се обажда на 112 – знае, че това е номерът за извънредна ситуация в Европа. Свързват го с операторка, която говори английски и е добра с него. С нейна помощ той намира ориентир, за да открият групата – номер на изоставена гранична застанa. Идва група от Гранична полиция. Цялото семейство плаче, чувстват се спасени. Тези хора в униформи им се виждат като ангели – дават им вода и храна. После ги предават на втора група полицаи, започват проблемите. Арестуват ги, слагат му белезници, не му дават вода. Децата имат пневмония, оставят ги в болница. Лекарите отново са ангели – правят всичко възможно за децата, задържат ги по-дълго в болницата, защото мястото на тези деца не е в Любимец – там е „затвор“. В Любимец се държат с Мохаммад и с останалите като с терористи. За близо месец той отслабва с 15 килограма. Държат се грубо с тях, използват и електрически палки. А служителка от Любимец им казва: *Вие сте нищо. Имате късмет, че сте тук, имате къде да спите и ви храним, а много от хората в България нямат храна.* След което настаняват семейството на Мохаммад в общежитието в село Баня, където едно от децата му развива ревматичен проблем, но все им отказват да ги прехвърлят в столичния квартал „Овча Купел“, откъдето е възможно да потърсят специализирано лечение. Добре, че на помощ им се притичат доброволци от сдружението „Приятел на бежанците“, които им носят дрехи и храна, окуражават ги.

За Мохаммад хората в България се делят на два вида: *ангели и зверове*. Въпросът е: „на кого ще попаднеш?“

Въпрос, който аз приемам за отговор.

Източник

Тони Николов е български автор и журналист, програмен директор на фондация „Комунитас“, член на редакционния комитет на списание „Християнство и култура“ и сътрудник в седмичника „Култура“.

Коментари (4)

- 01-10-2013|**Зоолог**

Най-лесният отговор е „аборигени“. Най-правилният – „аборигени с объркани гени“.

- 01-10-2013|**Баба** -пенсионерка

За обърканите гени съм съгласна, както и за това, че трябва да се помага. И ще се помага. Въпреки бъркотията и липсата на подготовка. Къде блееше властта, когато се заговори за бежански вълни, доста преди да започне войната в Сирия? И кому е нужно медиите да раздухват как някой го е било страх от престъпления, които може би, ще се случат...

- 06-10-2013|**Cecilia**

Може да се поспори по въпроса дали сме аборигени, дали сме със сгрешен чип, дали сме ангели или зверове. Хора сме като всички останали на планетата и страдаме (човешко е) от т. нар. народностни стереотипи – закостенели представи за нас самите (обикновено налудно фашизоидни или налудно комплексарски)и за другите, които по правило са лошите.

Ако сме толкова качествени (арийци?) защо живеем в духовна и материална нищета? Ако сме толкова лоши, защо толкова векове съжителстваме мирно с групи от всякакъв етнос и всякакъв манталитет?

- 10-11-2013|**Пенка Ангелова** – Кои сме ние

Мирното съжителство зависи не от гена, а от държавната структура.

И също така негенетично след „Възродителния процес“ българинът не преосмисли стореното на съгражданите ни от турски произход, прехвърли вината единствено върху БКП и с това си изми ръцете.

А след промените от 89 и след присъединяването ни към ЕС българинът запази очакванията си, че всичко трябва да му се дава, а не той сам да си го отработи и да си извоюва правата. А когато човек очаква, че някой му е длъжен да му дава, той не осмисля това, че и той е длъжен да дава и да помага: забравени и изтласкани са основните правила на съпричастност към чуждата съдба, на социална СОЛИДАРНОСТ. Богатомразство, но очакване, че трябва да ни се дава и ние да „усвояваме“ (не се пита за какво или на базата, „ти пари ми дай, акъл не ми давай“). Презрение към бедността, защото в повечето случаи тя е при хора от друг етнически произход. И в крайна сметка индивидуален или националистичен егоизъм и пълна липса на социално мислене сред оцеляващата група и сформиращата се средна класа на българското общество.

Хлябът на циганина Мерай и независимото слово

Автор: Юлиана Методиева

Ромският ми колега Христо Христов ходи и рови по гета и затънени села за истории. Например като тази в село Каменар, където Мерай и Пенка раждали деца, които едва изхранват с бране на орехи или ровене в контейнери за смет. После сводник им взел едното дете и го продал в Гърция, а лихвар ги изнудвал така, както само лихварите могат. Пенка и Мерай треперят Държавната агенция за закрила на детето да не им вземе останалите деца, а не получават социални помощи, защото са без адресна регистрация. В текстовете на ромския ми колега, които публикуваме в „Обектив“, се чуват гласовете на изплашени до смърт близки на зверски убити жени и циганчета, публикуваме разкази за прокуждани от къщите им многодетни фамилии, за ромската безизходица, за взривовите от туберкулоза и СПИН в гетата, за трафик на деца и проституция за парче хляб.

Гладният страх да не бъдат прибрали от държавата децата им, е пренебрежим за мейнстрийм медиите. Ако описват подобни истории, то е, за да предизвикат погнуса към Мерай и Пенка, които раждат деца, а не мислят с какво ще ги нахранят. В синхрон с медийните облъчвания и расистки послания, партията Национален фронт за спасение на България, водена от собственика на телевизия СКАТ, например, в предизборната си програма публикува идеите си за специални „индиански резервати“ за циганите. Ултранационалистите на Валери Симеонов предвиждат мерки и за тяхната стерилизация. Близки „икономически“ схващания имат и патриотите на ВМРО, както и, разбира се, подкрепящият управляващото мнозинство и кабинета „Орешарски“ Волен Сидеров.

Подобно на повечето български политици и френският вътрешен министър Манюел Валс не мисли ромите за хора. В края на септември авторитетни вестници цитираха мосю Валс с шокиращи европейската публика думи: „Те, ромите, имат изключително различен от нашия живот“. И посъветва 20 хиляди роми, живеещи във Франция, да се завърнат

в България и Румъния с елегантно свиване на рамене: „Не сме призвани да приемем цялата мизерия на света“. Разбира се, скочиха правозащитни организации и асоциациите за защита на чужденците по света. От SOS Racism му казаха, че е прекосил червената линия. Работата е в това, че предизборна Франция заиграва не за пръв път с ксенофобската карта. Да, приета е национална стратегия за интеграция на ромите, според която страните – членки на Европейския съюз, имат на разположение 50 млрд. евро за проблемните малцинства, но какво от това! Популизмът, национализмът извират отвсякъде, печалбите и рейтингът зашеметяващо помитат стандартите за недискриминация.

Българската секция на германското държавно радио Дойче Веле е единствената медия, устойчиво и адекватно информираща за нарушените човешки права на циганите и ситуацията с всички етнически, религиозни и езикови малцинства в България. Предаванията и статиите на журналистите от радиостанцията системно и експертно спазват тъкмо журналистическите стандарти, важни за разтревожената от прииждащия расизъм Европа. Така беше впрочем както по времето на Румяна Таслакова, така и в мандата на Александър Андреев. Репортерите на ДВ, като Николай Цеков например, поднасят на слушателите си истории, свидетелства, правозащитен дискурс, за да разказва за абсурдите на държавата ни и нейните малцинства. Перфектните коментари на Еми Барух, Татяна Ваксберг, Георги Папакочев са вдигали летвата на българските медии през всичките години след падането на комунизма и по времето на ранния и късния преход. И ето че скандалът гръмна точно и абсурдно в Дойче Веле. Някак на тъмно гилдията узна за освободените заради нарушаване на журналистически стандарти уважавани коментатори. Също така като слух във въздуха се появи връзката между освобождаването им и заплашително писмо до редакцията, изпратено от едно от най-споменаващите имена в последните няколко години – това на собственика на Корпоративна търговска банка Цветан Василев. Иначе казано, един притежател на доста български медии, характерни с проправителствени манипулации на информацията, се е жалвал пред ръководството на държавното немско радио заради тенденциозни публикации, уронващи имиджа му. За да си няма главоболия с банкера, радиото прекъснало отношенията си с дългогодишна freelance журналистка и с популярния със своята безкомпромисност неин колега. Така внезапно и интимно познато избухна новината, сякаш става дума за

произвол срещу журналисти в местна кабеларка или за натиск върху свободното слово от самозабравил се собственик на вестник.

Хипотезата, че е възможно злощастно съвпадение по време на написването на жалбата-заплаха от мастития banker до мощната редакция в Бон и периодичния ѝ надзор върху спазването на журналистическите стандарти, не изглежда убедителна. В писмо до Верица Спасовска (Head of Central/South Europe Deutsche Welle), подкрепено от 53 български журналисти, писатели, преподаватели, между които Полина Паунова, Силвия Чолева, Диана Иванова, Весислава Антонова, Марин Бодаков, Петя Владимирова, Нери Терзиева, Силвия Великова, Орлин Спасов, изразихме пълна солидарност с колегите ни Иван Бедров и Еми Барух и попитахме защо са освободени. В отговорите, които получихме (писмен и устен), съществуваша на пръв поглед разбираеми основания. Че г-жа Спасовска е взела решението си за прекратяването на working relationships с двамата НЕЗАВИСИМО от Цветан Василев¹. Че съгласно процедурата, приета по Правилника на Дойче Веле, е извършен cloze review на случаен принцип и тя попаднала на articles на гореспоменатите, които се оказали в пълно нарушение на този Правилник. Че ръководството на Дойче Веле не е част от партизанските страсти в България. Че гледа със симпатия на битките ни за повече демокрация, което е „добра кауза, но българските журналисти я защитават с непрофесионални средства“. Както се казва във вица, дори да е така, остават тежки съмнения! Съмнения за пожертвано свободно слово в името на вътрешноредакционни интереси.

Проблемът за циганите, задълбочаващият се расизъм на Европа и спазването на стандартите на журналистиката се оказват дяволски преплетени. Германия избра Ангела Меркел за трети мандат, с което остави европейците със завист да гледат социалната ѝ политика, а германските медии продължават да бъдат еталон за етичност и независимост. Доколко епизодът с прекратеното сътрудничество с българските коментатори е плод на свършени недоразумения или на де факто цензура, на сделки с адвокати по повод непосилни материални искове, дали темата

1 След сложна комуникация с колегите ни от Дойче Веле, на 27 септември, в 17 часа, редакцията публикува становище, в което се преразглеждат работните взаимоотношения с Еми Барух и Иван Бедров. Обратът в действията на ръководството и възстановяването на двамата коментатори са поредно доказателство за висока етика. Съгрешилият се извинява.

ще отзвучава дълго или кратко, трудно ми е да кажа. Зная със сигурност, че се броят на пръсти медиите, които могат да пишат за Мерай като за човек. Ако на европейския ни хоризонт ще останат само политици като вътрешния министър на Франция Манюел Валс, не ни чака нищо добро. Ксенофоби като него и бившия президент Никола Саркози дават тон на расисткия печат. Без адекватна информация и либерални послания, бедна страна като България остава в плен на своите фобии, антимащинствени предразсъдъци и жълти скандали.

Източник

Юлиана Методиева е българска публицистка и обществена деятелка. Дългогодишна главна редакторка на списание „Обектив“, издавано от Българския Хелзинкски Комитет (до 2014 г.).

- Добавяне на нов

Коментари (8)

- 01-10-2013|**Кой черпи?**

Цитат:

„...а германските /т. е. немските/ медии продължават да бъдат еталон за етичност и независимост.“

Защо така?

Най-близкият до ума отговор е: Защото етичността и независимостта са преки наследници на трудолюбието – бавно и отговорно отгледано от едно образцово самоподреждащо се общество.

Ако това е вярно, за нас остава предположението, че когато другите са „блъскали“ ние сме били „на маса“. „Лошо няма“, но някой знае ли си мястото и на нея?

А уж сме измъдрили приказката за мравката и щуреца? Вярното е, че у нас всичко е наужким.

Я стига приказки! Кой черпи?

- 02-10-2013|**Georgiev** – Къде видяхте „перфекционизъм“?

Учуден съм от оценка като „перфектни“ коментари, след като аз самият съм хващал уволнените журналисти да лъжат най-откровено за проверяеми факти, например проведени събития.

Впрочем аз също съм писал, а и мои познати, писма до ДВ относно тенденциозното съдържание на статиите публикувани от Бедров и Барух.

Но явно журналистите се смятат за богоизбрани и не са способни да се погледнат отстрани, а след като са такива какви да бъдат печата, телевизията...

Да не говорим за анти-българските статии в ДВ през всичките тези години, но това няма значение за Юлияна Методиева, защото нейна кауза е тази на БХК, една НПО която работи единствено прилагайки двойни стандарти.

- 02-10-2013|**похвали и оплаквания**

Иван Бедров след атентата в Бургас беше човекът, който отиде в селото на загиналият български шофьор на автобуса, за да ни покаже трагедията на семейството му.

Това е, може би, двойният стандарт за който говори Георгиев.

- 02-10-2013|**Georgiev** – Четете правилно, похвали и оплаквания

Имах предвид двойните стандарти на БХК, които очевидно следва и авторката на статията. Българският хелзинкски комитет не защитава правата на граждани, които са българи и са хетеросексуални. Тази НПО изобщо не е точно правозащитна. Тя може да защитава правата на „македонското малцинство“ в България например, на някакви сепаратистки организации, създадени от сръбските тайни служби на българска територия, както разбира се и на граждани, които са роми, или пък ислямисти, или пък хомосексуалисти, но от нарушени човешки права

на българи и на хетеросексуални въобще не се интересува. Те така да се каже не са хора, не са граждани, достойни да ги защити една т. нар. правозащитна организация. Хелзинският комитет, който непрекъснато тръби, че е срещу дискриминацията, е, парадоксално или не, сам пример за такава.

И е крайно време фалшивата фасада на подобни НПО-та с двойни стандарти да бъде свалена.

Не съм гледал този репортаж на Бедров, но щом „похвали и оплаквания“ твърдите, че виждате в него „двоен стандарт“, приемам твърдението ви.

- 03-10-2013|**похвали и оплаквания**

Яд ви е, че БХК защитава слабите и хората, от чиято защита никой не се интересува. Искате равни права пред БХК, не ви ли е срам.

Именно този „двоен стандарт“ иронизирам, че ви е яд, че слаби хора получават повече внимание и грижи от вас.

- 03-10-2013|**Златко** – ге: Четете правилно, похвали и оплаквания
Georgiev пише:

*Българският хелзински комитет не защитава правата на
граждани, които са българи и са хетеросексуални.*

Моралът не може да се основава на идеи за родство или етническа принадлежност, защото това с неизбежност го ограничава до най-подобните на самите нас и го прави неприложим като универсално правило. Това първо. Второ, що се отнася до сексуалната ориентация, БХК не прилага никакви правила за разграничение. Нещата, които коментарът ви защитава, господин Георгиев, са прости изразения на „тежкото ни историческо минало“. В смисъл като поражения, които то е нанасяло – и продължава да нанася – върху способността ни за непредубедено, рационално мислене. За вас хората очевидно се делят единствено на „наши“ и „всички останали“. Мислене, което има шансове да бъде прието единствено в България (и евентуално на Балканите). Извън нея/тях то няма никакви шансове.

- 04-10-2013|**Историк**

Наистина, добре би било някои хора да имат поне малко и чувство за мярка.

Да наречеш коментарите на Еми Барух, Татьяна Ваксберг и Георги Папакочев „перфектни“ е много далеч от онова „непредубедено, рационално мислене“, за което Златко тук така пламенно ни агитира...

Редакцията на „Дойче веле“ съвсем ясно посочи, че е направила обстойна проверка (при това е наела и „външен оценител“, така да се каже), и е установила несъответствия (конкретно при Барух и Бедров) – но за Юлиана Методиева това няма никакво значение, тя продължава да си твърди, че на Еми Барух коментарите били „перфектни“.

Но всъщност това много добре се вписва в целия начин на мислене и на действие у хората в БХК не само по тази, но и по други теми: например, за тях именно ромите са „перфектни“, а цялото останало общество е „грешно“ – и именно гейовете са „перфектни“, а останалите хора живеят преизпълнени само с идеята да пречат на гейовете... Това е то БХК – запазена марка.

- 10-11-2013|**Пенка Ангелова** – „а останалите хора живеят преизпълнени само с идея

Не, г-н Георгиев,

доста от „останалите хора“, които Вие споменавате, живеят с чувството, че те са перфектни, че те са мерило за всичко и всички трябва да се равняват по тях. И че могат да си позволят да гонят роми, турци, пришълци и всякакви инакомислещи или различно изглеждащи, да ги пребиват по градове и села.

Така че нека да разграничим „останалите хора“ едни от други. Надявам се, че сред тях има все още останала толерантност, за да приемат другостта.

И че тези „останали хора“ демонстрират не само за себе си, а за цяла България, в която живеят различните другости.

Произвол и свобода

Автор: Илия Троянов

В понеделник, 30 септември 2013, стоях пред гишето на American Airlines в Салвадор да Бахиа, Бразилия, за да се регистрирам: полет AA 238 за Маями. Там исках да се прехвърля и да летя по-нататък с AA 1391 за Денвър, Колорадо, за да участвам от 4 до 6 октомври в една конференция на американски германисти. Но щом само въведе името ми в компютъра, служителката на авиокомпанията изведнъж спря, изправи се и без обяснения изчезна зад една врата. Малко по-късно тя се върна обратно, придружавана от друга, очевидно с по-висок ранг личност, която ми обясни – първо на светкавичен португалски, а малко по-късно на също толкова забързан английски, че е принудена, поради „Border Crossing Security“, да уведоми американските власти веднага след появяването ми на летището. Попита ме дали може да вземе паспорта ми, с онзи тон на проформа любезност, който не ви оставя никакъв избор, след което се оттегли.

След като почаках няколко минути запитах служителката на гишето дали всички не-бразилски жители са длъжни да се подлагат на такава специална проверка. Тя отговори отрицателно. „Вашият случай е специален“, каза тя тайнствено. След двадесет минути – междувременно аз бях единственият останал на гишето пасажер – попитах отново дали подобни допълнителни проверки трябва да се провеждат непременно. „Не много често“, отговори госпожата еднорично, „около веднъж месечно“.

Без обяснения и коментари

Малко след това се появи друг служител с моя паспорт в ръка и помоли дамата на гишето да запише данните ми. Тя ме попита дали мога да представя валиден сертификат на Електронната система за разрешения за пътуване (**ESTA**). Подадох ѝ документа, който удостоверяваше валидния ми статус („Authorization approved“) и заплатената такса. Дамата записа номера на разрешението, а след това се опита да удостовери нацио-

налната ми принадлежност. За пръв път осъзнах, че немският паспорт се представя като космополитен едва в дребния шрифт на последната си страница: „Germany“, „Allemagne“. Очевидно нашите органи изхождат от мисълта, че думата „Deutschland“ е глобално разбираема.

45 минути преди отлитане микрофонът изпраща и присъдата в моя случай беше оповестена: дамата ми каза кратко и без емоции, че влизането ми в Съединените американски щати не е разрешено. Без каквито и да било обяснения. Трябвало да се обърна към посолството и там да поискам виза. Както и останалите служители на American Airlines тя беше зле информирана, защото в Салвадор де Бахиа няма американско посолство, а заявката за виза изисква седмици. И тъй като тази възможност нямаше каквото и да е отношение към пътния ми план, тя прозвуча почти като подигравка.

Един от най-важните и заплашителни аспекти на скандала около Националната служба за сигурност (NSA) е пресилено-тайнствената същина на системата. Прозрачността очевидно е най-големият враг на онези, които претендират да защитават свободата. Още през миналата година американското консулство в Мюнхен отначало беше отхвърлило заявката ми за работна виза с цел преподавателска работа в университета Уошингтън в Сейнт Луис, и я издаде едва след значителни протести от страна на университета и дълго забавяне, през което голяма част от семейства вече беше безвъзвратно отминала. В онзи случай също без даване на причини, без коментар, без обяснения. И, не – тук също не можеше да се получи никаква информация относно това защо точно съм попаднал на прицела на службите.

Отмъщение за протеста ми?

Разбира се, моят случай не е нито голямо изключение, нито пък някаква еднократна особеност – аз съм просто номерче в колелата на един гигантски държавен апарат, който има да обработва безброй много отделни случаи. Но именно по тази причина той е показателен. Вече в продължение на много години аз се занимавам в публицистичната си работа с различни международни и национални структури за наблюдение – в множество статии и есета, както и в книгата **„Нападение срещу свободата“**, (написана заедно с Юли Цее, 2009). В последно време бях ко-инициатор на едно отворено писмо до бундесканцлерката Ангела Меркел, публикувано във *Frankfurter Allgemeine Zeitung* на 26 юли 2013.

Едва наскоро, на 18 септември, събраните повече от 63,000 подписа под това писмо (на което, между другото, също не получихме никакъв отговор), бяха връчени на правителството, при значително медийно внимание, от някои от писателите-участници от Берлин. Междувременно писмото е подписано от повече от 70,000 души.

По време на връчването на писмото аз бях в Рио де Жанейро, където работи критично настроеният американски журналист **Глен Грийнуалд**, който е подложен в САЩ на значителен тормоз, може би дори заплашен от арест. Едно от първите ми впечатления от Бразилия беше интересната заглавна страница на местно списание, представяща Обама като Терминатор („ОВАМАСОР“). Първите новини, на които попаднах, касаеха репортажа на TV Globo за начина, по който американската разузнавателна служба NSA си пробива път до вътрешните мрежи на големи фирми, като например бразилския петролен концерн Petrobrás. Ободрително беше човек да се почувства пощаден от уморителната реторика за закрила на човешките права и защита срещу тероризма, и вместо това да чуе от медиите откровена реч: за икономически шпионаж, властови интереси и тайна полиция, която се е изплъзнала от какъвто и да било контрол. Само седмица преди това бразилската президентка Дилма Русеф – единствена от всички присъстващи! – беше казала по този повод ясни, предупредителни думи пред Генералната асамблея на ООН.

Повече от иронично е, когато на един писател, който от години насам надига глас срещу опасностите, идещи от всеобщото наблюдение и тайната държава вътре в държавата, се отказва правото да пътува в „страната на смелите и свободните“. Разбира се, само единичен случай, но той илюстрира последиците от едно катастрофално развитие и разкрива като наивна позицията на множество граждани, които се успокояват с мантрата „това не ме засяга“. Може и да е така, но ударите се приближават все повече и повече. В момента тези граждани получават единствено мълчалива поща от разузнавателните служби, но в един не толкова далечен ден те също ще получат сметката за собствената си доверчивост.

Източник

Илия Троянов (род. 1965) е немски писател, преводач и издател от български произход.

Коментари (8)

- 05-10-2013|**Историк**

Да, наистина: „Прозрачността очевидно е най-големият враг на онези, които претендират да защитават свободата.“

Самият Троянов не е особено убедителен пример за отстояване на „прозрачността“ – когато е бил запитан в интервю как точно е осъществил той поклонението си в Мека (през 2003 г.), и дали е приел исляма за тази цел, Троянов отговаря толкова двусмислено и неясно, че така и не става ясно какво точно има предвид...

- 05-10-2013|**Jake**

Нищо лично, Троянов. Самоласкаете се като си мислите, че са ви спрели заради журналистическата ви дейност. Не сте чак толкова важен. Просто името ви е съвпаднало с това на някой, търсен от Щатите (я за неплатени данъци, я за неизплатени кредитни карти, ... ипотека). Случва се всеки ден на хиляди хора.

- 05-10-2013|**Златко**

Сладур! Каквото ще да е, само да е „Няма пък!“.

Впрочем, като стана дума за съвпадение на имена: как точно се превежда на български език „Jake“? Познавах един Дражко, като бях на по-млади години...

- 06-10-2013|**улегнал**

Да, тъжно е да се идентифицираш 100 % с Окцидента и де те третираш така.. Може би сега идентификацията на г-н Троянов ще падне на 99 % ...

- 06-10-2013|**Благоев**

Моите почитания към писателя Траянов. Случаят му ме очудва и си мисля, че той пропуска нещо или не си спомня. Аз съм искал американски визи на няколко пъти, от тук и от чужбина. Никога не съм имал проблеми. Дали защото съм американофил?!

- 06-10-2013|**Златко** – ге:

Благоев писа:

Аз съм искал американски визи на няколко пъти, от тук и от чужбина. Никога не съм имал проблеми. Дали защото съм американофил?!

Това ми напомня един американски филм, в който едно младо момиче – с малко повече усет за реалност от онзи на господин Благоев – казваше така: „понякога и аз пея и танцувам по бельо пред огледалото – но това не ме прави Мадона“.

- 07-10-2013|**Друг Златко:**) – Съвпадения, съвпадения...

Когато **една журналистка** „известна със своята критична позиция към политиката на президента Владимир Путин“ бе застреляна на рождения му ден от „**неизвестни лица**“, това беше „нападение срещу демокрацията“.

Когато един публицист, известен със своето критично отношение към правителството на САЩ, бъде изгонен **от същото това правителство**, тогава „името е съвпаднало“. Много удобно... си заравяте главата в пясъка.

Не че на Троянов нещо ще му стане, като не го пуснат при „смелите и свободните“. Но със същата лекота същото правителство (разбира се, не само то) избива стотици хиляди хора в „третия“ свят и преследва всеки в „първия“, който му пречи. И ако нямате нужния морал, за да си извадите главата от пясъка, спомнете си поне думите на **Ньомлер**.

- 12-10-2013|**проф. Боян Дуранкев** – Свобода?!

Гражданите на САЩ имат правото на свободно пристигане, движение и завръщане от страните-членки на Европейския съюз.

Гражданите на ЕС, очевидно, нямат същите права в САЩ.

Къде е принципът за реципрочност?

Европа, спиш ли?

За двама войводи в моя род и от моите краища

Автор: Велко Милоев

Като намигване на съдбата ги вземам тези съвпадения, които свързаха в живота ми Кула и Трън, моя пра-пра-дядо по бащина линия Стоян Пешов Раковски Войводата и четника, разузнавача, а също дипломат по призвание от освободенските борби Симо Соколов. Наскоро открих, че „Айдук Стоян“ се е бил под командата на „капитан Симо Грознатовски“.

Стоян Пешов / Пешев / Пешич Раковски е роден през 1821 г. в село Раковица, Кулско. То е съвсем близо до границата – навремето между свободна Сърбия и Турско, днес – между Сърбия и България. Не съм бил в онзи край, нито в Добридол, Ломско, където Войводата се заселил след Освобождението и където е роден баща ми. Заради доносите и преследванията от по-късните, комунистически времена, той не ходеше там, никога не ме заведе да видя „бащината си къща“.

Станах малко нещо трънчанин през 1999-а, когато купихме със съпругата ми къща в този край. Тук написах повечето от есетата на моя сайт, тук се зачехох в стар исторически сборник и открих за себе си Симо Соколов. После вече в Народната библиотека в София видях ръкописен документ на пожълтяла хартия и с червен восъчен печат, с който Симо Соколов удостоверява, че Айдук Стоян се е бил „отлично“ в доброволческия му отряд през 1876 година.

Моят пра-пра-дядо доста се е навоювал преди да стане беден селянин в свободна България. През 1854 г. е доброволец в Кримската война и има Георгиевски кръст за храброст за участие в отбраната на Севастопол. През 1863 г. е войвода на чета от 18 българи, минали от Сръбско в Турско – палили турски чифлици, ранен е в престрелка със заптиетата. 1867-а – стотник-войвода и организатор на Зайчарската чета на Еремия Българов. 1875-а пак влиза с чета във Видинския санджак...

За тези събития чета в една скромна книжка от 1994-а – „Войводата Стоян Пешев Раковски“ от Генади Вълчев, историк на борбите и по-

борниците от Видинско. Тепърва ще търся преработеното ѝ издание от 2008-а.

За Симо Соколов сведенията ми са от сборника „Трънски край“, печатан в София през 1940 година, главно от статиите, писани от трънчанина Лев Т. Петричев, участник в двете Балкански войни и в „Европейската“ (Първата световна).

Знеполецът Симо Соколов е роден през 1848 г. в село Грознатовци. Образовал се в Белград, където става следовник на Любен Каравелов и на неговите идеи за славянско единство в борбите за свобода. Малко исторически фон за срещата между двамата войводи.

През 1876 година избухва с нова сила въстанието в Херцеговина, вдига се и Черна гора, васална Сърбия на княз Милан се готви за война, руският генерал Черняев с позволение на Царя набира офицери доброволци, а Централният революционен комитет в Букурещ вече е взел решение за българско въстание през пролетта. В тази обстановка Симо Соколов разменя писма с БРЦК и прави срещи в Белград със сръбския военен министър и с водачите на херцеговците – като представител на българската емиграция и на трънския революционен комитет и все с идеята да се обединят славянските сили, та турската армия да бъде въвлечена едновременно на няколко фронта. Когато Сръбско-турската война избухва през юни същата година, Априлското въстание вече е потушено и шансът за едновременно всеобщо настъпление срещу общия враг практически е пропаднал, обаче в Сърбия са се събрали много български чети. Симо Соколов действа като организатор по посрещането на доброволците, идващи от България или Румъния, помага за разпределянето им по чети и за въоръжаването им. (Предполага се, че сред тях е имало около две хиляди трънчани – прословутите трънски майстори-строители, сезонни работници в шумадийско, на които и по-рано се случвало да заменят дюлгерските инструменти с пушки и саби.) Българските доброволци се включват в руски или сръбски части или формират самостоятелни чети, чието предназначение е да влязат в България и да вдигнат ново въстание в тила на турската армия по Тимошкия фронт. В този район действат четите на Христо Македонски, Филип Тотю, Панайот Хитов, Дядо Ильо. Те са под общата команда на офицери от руския доброволчески корпус – майор Киряев и генерал Черняев, които се опитват да координират действията на четниците и на сръбската войска.

В Зайчар – оттатък границата срещу град Кула, Симо Соколов е избран за войвода – най-младият сред войводите, едва на 28 години. Тук към неговите трънчани се присъединява моят вече 55-годишен пра-прадядо. Това става на 18 юни 1876 г., два дни преди началото на Сръбско-турската война, а само няколко дни по-късно, на 27 юни, имат „върховно изпитание“ в местността Кадъ Боаз (Белоградчишкия проход). За това сражение Лев Петричев пише: „Докато пред бойната линия пред другите чети се водеше само огнен бой, трънчани посрещнаха прилива на озверелия противник на нож и с „ура“ и по този начин осигуриха общата победа. Войводата Соколов с гола сабя предвождаше хората си... Само убитите бяха 87 души.“

Накрая съм дал факсимиле на Уверението, писано от Симо Соколов за Дядо Стоян, че последният е бил в „доброволческия му корпус“ от 18 юни до 8 юли 1876 година като командир, участвал е в две сражения при Кадъ Боаз – Корито (днешното сръбско село Ново Корито), в които се „бил отлично“, при второто бил ранен и впоследствие пратен у дома да се лекува.

Тук източниците ми леко си противоречат. Според Лев Петричев, написал подробна хроника за участието на българите в Сръбско-турската война, битката при Кадъ Боаз от 27 юни завършва на следния ден с пристигането на четири сръбски дружини, водени от руския майор Киряев, и всички чети отиват, по заповед на генерал Черняев, на планината Бабина глава. Следователно другото от двете сражения, за които пише Симо Соколов (може би пра-прадядо ми му е помагал и подсказвал, без да настоява за излишни подробности), е или една по-ранна и неуспешна битка край Раковица – родното село на Дядо Стоян, или раняването му се е случило на Бабина глава в началото на юли. Тук десет баталиона на Хафъз паша нападат „в гъсти маси“, а доброволците отговарят с огън и атаки на нож. Соколовата и други наши чети се оттеглят.

Симо Соколов воюва, вече като поручик, до края на Сръбско-турската война, която завършва с неуспех за сърбите. С избухването на Освободителната война се явява в главния щаб на руснаците, които го връщат в Сърбия да следи и праща шифровани донесения за движението на турската армия. После пак вършее заедно с други български чети край Трън, Радомир и Кюстендил – големи територии са освободени още преди идването на русите, а населението е защитено от отстъпващите или контраатакуващи османски войски и башибозук. По време на сръбската окупация на Трън и опитите на сърбите да анексират този край Симо Соколов

е сред местните патриоти, които окуражават съгражданите си да отстоят принадлежността си към раждащата се българска държава.

За Стоян Пешев Раковски, връщам лентата назад. След Кримската война той се връща не в родното си село Раковица – било е в Турско, а в Сърбия, във Вратарница, край град Зайчар, и създава семейство. Нищо не знам за съпругата му – сръбкиня може да е била, не са ни познати нито името ѝ, нито обстоятелствата, при които Дядо Стоян по-късно я е напуснал. Раждат му се от нея – доколкото ни е известно по семейни спомени и според Генади Вълчев, – трима сина и една дъщеря, сред тях е моят прадядо Милой (Мито). Във Вратарница Дядо Стоян хваща ралото и зачева децата си между две хайдушки преминавания на границата. По-късно се връща в току-що освободеното си отечество и се оженва повторно. От Цонка от Кула му се раждат още деца, а четири, онези “сръбските”, от Вратарница, е взел със себе си (или им е позволил да го последват – не знаем точно), сред тях е бил и Милой. Заселва се в село Добридол, Ломско, където е роден моят дядо Велко, син на Милой.

На 64 години Дядо Стоян, Стоян Пешев Войводата, участва в последната си война – Сръбско-българската. Като доброволец се е бил в артилерийска батарея на 14 ноември 1885 г. край село Арчар – за това имаме още едно ръкописно свидетелство, запазило се в архивите, подписано от капитан Кърджиев. На гърба на документа е добавено, че му е даден(а) „сребърна медаль за во памет войната против Сърбия 1885 година“.

Колко деца е имал? Били са най-малко девет, включително четирите, доведени от Вратарница. Най-малкият, известен със сигурност, е Кирил – роден през 1892, тоест когато Дядо Стоян е бил на 71 години. Съществува ли Пена, спомената в един документ като дъщеря, родена три години след Кирил? Имал ли е от по-рано други деца от „сръбкинята“ освен Милош, Милой (Мито), Дона и Марко, които да са си останали във Вратарница? Имал ли е руска (кримска) съпруга и деца от нея?

Къде са роднините ми?

Във всеки случай през 1894 година Дядо Стоян е имал документирано домакинство от 16 души – съпруга, деца, снахи и внуци. На стари години е писал прошения до разни инстанции да му се додаде нещо отгоре върху дадените му вече като на поборник 30 декара земя и скромна парична помощ. Обяснява, че земята не стига за толкова гърла и че е твърде стар, за да изхранва семейството си със земеделие. Останал си е доживотно неграмотен – разни писари и адвокати са писали молбите му, запазени в

едно пенсионно дело в Народната библиотека „Св.Св. Кирил и Методий“. Там намерих и документ, с който му се отказва поредната молба. Моят пра-пра-дядо,впрочем,с бунтовническата му биография и предполагаем авантюристичен дух, се е сещал да иска удостоверения за заслугите си – примерно от артилерийския капитан Кърджиев или от войводата Симо Соколов, когото при неизвестни ми обстоятелства е издирил в Белград една година преди Освобождението.Обаче в пенсионното дело е и препоръката на един български чиновник да се остави без последствие молбата за помощ на Стоян Пешев Раковски, защото „единственият документ за участието му в Сърбия през 1876 г.е на сръбски /нечетливо/ на некакъв си войвода С. Соколов, който не се признава /нечетливо/.“ Или както пише Генади Вълчев, Симо Соколов бил „непознат на членовете на пенсионната комисия и четата му не била включена в забележката към Закона за подобряване на положението на поборниците и о опълченците“.И впрочем, да, образован в Белград и живял дълги години в Сърбия, Симо Соколов е писал на сръбски, вярно си е.

Така Дядо Стоян – опълченец, доброволец, хайдутин и войвода си остава беден земеделец до смъртта си на 83-годишна възраст, на 11 ноември 1904 година. Погребан е в село Добридол, Ломско, поставили са му скромен паметник с надпис, който не съм видял – „Тук почиват останките на Стоян Пешев Раковски – поборник за свободата“.

Тази снимка трябва да е от около 1900 г. – съдейки по възрастта на родения през 1893 г. мой дядо Велко – в центъра, между Баба Цона и Дядо Стоян, с ордените.

Неизвестният и до по-късно на българските чиновници и историци Симо Соколов не спира да се сражава и след края на Освободителната война. „Като видех народът настървен на бой, продължих въстанието и следвах напред“, пише той до Захари Стоянов. Напреде му е била Македония – воюва, освобождава, брани ... „Това мое царство неограничено трая до юни 1878 год.“ – според същото писмо, тоест до Берлинския конгрес и когато Симо Соколов е разбит от скопския паша. Връща се в свободна България, избран е за депутат в Първото Обикновено Народно събрание (1880).

В Народната библиотека бях прегледал вече пенсионното дело на Дядо Стоян и чаках експертното разрешение да ми бъдат преснимани няколко страници. Драго ми стана, когато служителката стигна до пожълтелите документ с червения печат и възкликна „От Симо Соколов!“. Драго ми стана, не можех да не ѝ разкажа накратко за пра-пра-дядо си от Раковица, Кулско, чийто свободен и авантюристичен живот са го довели за кратко – само за един епизод знаем – под общо знаме с трънския войвода. Ето го и въпросният документ – факсимиле, после текстът – фонетично предаден на българска кирилица и преведен заради сърбизмите.

уверение

1875
1875
1875

Ноям увераван ебалага Кора се
буде мичаго ваваш да је Војан Поник
мрзаван рјудућ Војан дас у мав доброволн
Рам Вору Кас вадит доброволн. аз
18 јануаријем от дна до да 8. Јула остане
година. За то време ебалага у мав Вору
урачавало је у две дери на Каса. Војан
Ворану. у Воране се је ваване барно и
у дну је бав ранен не ваване мичаго
на мичаго евојој Вука.

Торе мичаго евојој дас је палкофе
и у вавану до то време омиеро.

Обо мав палк уверение издајем од
мојо руке на негов ваване радн
негов негов.

28.11.1875
Београд.

Ваван војане из огу
П. Соколов

Уверенье

Койом уверовам овакога кога се буде тицало знати, да ѝе Стоян Пешич, прозвани Айдук Стоян, био у мом добровољачком Кору као водник добровољачки от 18 (осемнаестог) јуна па до 8. јула прошле године. За то време овог бавена у мом Кору учествовао ѝе у две борбе на Кади-Боазу Корито, у којима се је отлично борио и у другој је био ранџен, те зато ѝе отишао на лечење својой кучи. Горе именовани Стоян био ѝе такође у владану за то време примеран. Ово му /нечетливо/ уверенье издајем од моје руке на његово захтевање ради неговe потребе.

Бивши войвода, сад поручик С.

Соколов

2/2 877 год. Београд

Уверение

С което уверявам всекиго, който би трябвало да знае [като съвременното английско *To whom it may concern*], че Стоян Пешич, по прозвище Айдук Стоян е бил в моя доброволчески корпус [чета] като водник [според съвременен сръбско-български речник — взводен командир; стотник вероятно] на доброволци от 18 (осемнадесети) юни до 8 юли миналата година. За времето на пребиваването си в моя корпус участва в две сражения на Кадъ-Боаз Корито, в които се бори отлично, а във второто бе ранен и отиде да се лекува у дома. Също така гореспоменатият Стоян имаше през това време поведение за пример. Това уверение му издавам собственоръчно по негова молба и заради неговите си нужди.

Бивш войвода, сега поручик С.

Соколов

2 февруари 1877 г., Белград

На Къдъ Боаз днес се провеждат ежегодни българо-сръбски събори, въртят се чевермета, пледира се за ново ГКПП, правят се възстановки на сраженията от 1876 година. Иначе, както Дядо Стоян е от Кулско, а Добридол, Ломско, е бащиното ми родно място, и както аз съм роден в София, Трънско го броя също за „мой“ край – заради 14-те години тук, но и заради тези хайдушки истории. Ето как – съдба или случайност? – връзка се получи някаква от имена и стари документи.

Източник

Велко Милоев (56) е бивш журналист (най-дълго работил за вестниците „АБВ“ и „Континент“), а от 1996 година е консултант на свободна практика за международни организации. Работил е по различни проекти на Балканите, а в последните години – в Ирак, Йемен, Афганистан и Судан. Автор е на няколко книги, сред които сборникът с разкази „Където не сте били“ (2001) и публицистичните „Салата от глухарчета. Босна между две войни“ (1990) и „Балкански случки, войни и легенди“ (2007).

Социалната криза и новите евреи

Автор: Орхан Тахир

*„Когато обществото боледува, то търси да намери някого,
когото да обвини за болестта си, някой когото
общественото мнение вече е дискредитирало и е подходящ за тази роля.
Такава подходяща жертва са евреите.“*

Емил Дюркем

Горните думи принадлежат на един от бащите на модерната социологическа наука Емил Дюркем. Те са цитат от статията му „Анти-семитизъм и социална криза“, писана през 1899 г. Дюркем разглежда антисемитизма, обхванал Франция по време на аферата Драйфус, като симптом на сериозно обществено заболяване. Това заболяване той нарича социална дезорганизация или „аномия“. Чрез него той обяснява и феномена на самоубийствата, на който отделя специално внимание в прочутия си труд „Самоубийството“.

Дюркем става свидетел на социалната криза във френското общество, довела до декласиране на големи групи французи. Наблюдавайки тези процеси, той стига до извода, че когато в едно общество изчезне солидарността между хората, единственото, което ги сплотява е омразата към някакъв общ враг. Такъв враг французите откриват в лицето на еврейското малцинство. Съдебният процес срещу Алфред Драйфус става повод за превръщането на евреите в изкупителна жертва за провалите на Франция във вътрешната и външната ѝ политика в края на XIX в.

Дали диагнозата на Дюркем е валидна за френското общество един век по-късно? Симптомите са налице. През миналата година френските медии обявиха „епидемия на самоубийства“. Всяка година във Франция се самоубиват около 10,000 души, а общо 220 000 посягат на живота си, два пъти повече отколкото във Великобритания и Испания. Сериозността на проблема принуди френското правителство да създаде през миналия месец специална служба за наблюдение на риска от самоу-

бийства. Този риск е особено висок при самотните хора. Близко 4 милиона французи през 2010 г. са заявили, че се чувстват самотни.

Все по-остър става проблемът с безработицата. През юни 2013 г. броят на безработните във Франция достигна рекордните 3,28 милиона души. Според социолозите, почти половината от французите се смятат за бедни и въпреки че подкрепиха социалистите на последните избори, управлението на Франсоа Оланд едва ли може да се нарече ляво. Рейтингът на доверие към Оланд се срина до 23%, а крайно дясната лидерка Марин льо Пен вече го бие по популярност и има всички шансове да стане следващия президент на Франция.

Французите са гневни и търсят виновник. Нима има по-подходящ виновник от ромите? По неофициални данни ромите във Франция са над 500 хиляди, а в незаконни лагери по груби оценки живеят малко повече от 10 хиляди души. Това не пречи на френския вътрешен министър Манюел Валс да твърди, че ромите не могат да се интегрират във Франция и трябва да се върнат там, откъдето са дошли. В отговор на това твърдение, румънското правителство все пак защити гражданите си, за разлика от българското правителство, което предпочита да мълчи.

Манюел Валс не каза нищо ново, той просто заговори с думите на крайната десница и успя да се хареса на мнозинството. Близко 77% от французите го подкрепят, само 22% не са съгласни с него, според допитване поръчано от телевизионния канал i-Télé и вестник Le Parisien. Амбициозният социалист не крие намеренията си да се включи в президентската надпревара и не вижда проблем в изказването, че ромите са „различни“. На ромите не им е за първи път. Оцелелите от Холокоста помнят „различното“ третиране в нацистка Европа. И тогава е имало депортиране на „чуждите“ роми, а своите са били настанявани в специални лагери. Валс използва израза „интеграционни лагери“, но и сега в страни като Италия, съществуват „гето“ лагери за източноевропейски роми с телени огради и видеокамери.

Може би част от европейците отчаяно се нуждаят от нови евреи. Франция е страната в Европа с най-голяма еврейска общност, но все повече евреи обмислят да емигрират. След терористичния акт в Тулуза, израелският вицепремиер Силван Шалом открито призова френските евреи да се заселят в Израел. Къде обаче ще се заселят ромите? Ромският въпрос в Европа не може да бъде подменян с въпроса какво ще правим с няколко хиляди емигранти, които търсят начин да преживеят зимата

на топло. В случая проблемът с емигрантите е направо незначителен в сравнение с истинския проблем. В Европа живеят милиони европейски граждани, които се чувстват като бежанци в родните си страни, защото са „различни“. И видно от примера с евреите, проблемът не е образователен или социален, той има дълбоки психологически и културни корени в европейското минало. Не е толкова далеч времето, когато жълтите звезди бяха символ на расовото разделение в Европа. Днес жълти звезди има само на европейския флаг, но както каза българският президент на срещата за състоянието на Европейския съюз „Не бих бил изненадан, ако някой популистски настроен политик предложи да обозначават ромите със звезди, както евреите през Втората световна война“.

Орхан Тахир е български юрист, експерт, активист за човешки права и член на дружеството „Гражданско общество в действие“.

Коментари (10)

- 13-10-2013|**Александър** – новите евреи, цигани, камери, лагери и т. н.

Искам да бъда евреин, циганин или някакъв друг, за да няма над мен закон, моя бог да е бог над всички, да живея от социални помощи и то добре, единствената ми професия да бъде кражбата-битова, на история, на религия, на чужда слава. Амин.

- 13-10-2013|**Златко**

Тоест, да разбираме ли това в смисъл, че виждаш в себе си нещо ЧАК ТОЛКОВА по-различно от хората, които описваш така невежествено, Александре? Щото, при незнанието, което демонстрираш (еврейските закони например са сред най-старите на тоя свят), просто НЯМА КАК

човек да ти повярва, че над тебе има някакъв закон. Онова, което изглежда се намира под, над и най-вече ВЪТРЕ в тебе, е невежеството, плюс липса на микрон знание относно този тъй тъжен факт.

Това, плюс безсрамието да го излагаш публично. Типично момче-българче от съвременността, с други думи...

- 13-10-2013|**рени**

не обиждайте евреите наричайки циганите „новите евреи“. Всеки, който се извява като защитник на циганите или е циганин или не се е докосвал до етноособеностите им – кресливост, невежество, мърлявщина, наглост...Не, че българите сме цветята на земята...

- 13-10-2013|**Златко** – ге:

рени писа:

не обиждайте евреите наричайки циганите „новите евреи“.

Всеки, който се извява като защитник на циганите или е циганин или не се е докосвал до етноособеностите им – кресливост, невежество, мърлявщина, наглост...Не, че българите сме цветята на земята...

Веднъж чух един приятел да прави наблюдението, че циганите са един вид увеличително стъкло за (недостатъците на) обществата, в които живеят. С други думи, че те довеждат до край онова, което хората около тях демонстрират масово. Може би в не чак толкова изчистени форми, но все пак става дума за едно и също нещо.

Та така. Вземете сега това „кресливост, невежество, мърлявщина, наглост“ и си помислете сами за какво точно става дума...

Оставям заключението на самите вас.

- 13-10-2013|**Златко**

А ето и един текст, в който същата тази мисъл е развита с малко повече приказки...

За политическата коректност, стигмата и безмилостната борба за пред! последното място...

- 13-10-2013|**Любо**

Слушал съм следната история: На конференция в Париж, под егидата на ООН, след 1945 г се е разисквал въпроса за събирането на всички

цигани на една територия. Предлагало се е това да стане на територията „Западна Сахара, която е била под управлението на ООН. Представителя на циганите е поставил въпроса „А, кой ще ни храни?“. Не зная какви се били реакциите на присъстващите и какви се били резултатите от конференцията, но и до сега проблема остава-“Кой ще ни храни?“.

- 13-10-2013|**Александър** – Евреите-новите, старите, циганите и т. н.

С уважение към всичко, което мога да прочета и науча тук, не приемам идологизирането на една нация, която и да е тя-има достатъчно горчив опит от недалечното минало, нали така, или нещо пак съм невежествен? Постиженията, религията като духовен стремеж, професиите и звездните моменти в тях, въобще нещата, които си струват всичките несгоди на прозата, не могат да бъдат национален монопол на „божия народ“-по самозванско понятие едва ли може да бъде измислено-извинете, Вие сигурно знаете, и аз ще бъда вътре с невежия си принос към изискания форум, последното наистина е така. Махам се, останете със здраве.

- 20-10-2013|**Баба** -пенсионерка – Евреите...

Четейки текста, веднага си помислих, че българското общество е болно, тъй като налице са всички симптоми: социална дезорганизация, нарастване броя на самоубийствата и търсене на виновни етноси, в случая – циганите. Осъзнавайки заболяването, обществото се „бори“. Само, че с палиативи. Лекува симптома, а причината продължава да нанася удари на болния организъм.

Безработицата „лекува“ с емиграция и социални помощи. Образованието „лекува“ със затваряне на училища, оправдавайки се с демографския проблем. Здравеопазването пък „лекува“ с една имитация на реформа, която обърна престоя в болница на туристически преход. Извървяваме си ПЪТЕЧКАТА и... накрая трябва да сме оздравели. Така наречената „съдебна власт“, както и полицията са загубили авторитет сред нормалните хора. Изборният процес за законодателна и изпълнителна власт е фарс. Църквата се е превърнала в куче-касичка. Накратко- всички стожери на обществото боледуват и част от хората са склонни да вярват, за това са виновни циганите. Или евреите. Или арменците ... и т. н. Никой не иска да проумее, че всичко може да се оправи с добро желание,

че са нужни не само закони, а и спазването им, че „циганският „въпрос и всичко останало се решава с добра воля и ОБРАЗОВАНИЕ.

- 03-11-2013|Гост

Скъпи мой съгражданино Орхан. Замислял ли си се защо точно евреите? И защо циганите? Протестиращите в София циганите ли обвиняват? Или предварително заемате позицията на изкупителни жертви?! Защо не се обвиняват например турците, арменците? Циганите са просто част от проблема. Твоите роднини, поне които познавам са образовани, културни и определено не са обект на отношение подобно на това към масата цигани. Мисля, че това дава отговор на въпроса. Не изкарвайте циганите невинни изкупителни жертви. Проблемът на циганите е циганията.

- 03-11-2013|Гост – re: re:

Златко писа:

Веднъж чух един приятел да прави наблюдението, че циганите са един вид увеличително стъкло за (недостатъците на) обществата, в които живеят. С други думи, че те довеждат до край онова, което хората около тях демонстрират масово. Може би в не чак толкова изчистени форми, но все пак става дума за едно и също нещо.

Та така. Вземете сега това „кресливост, невежество, мърлявщина, наглост“ и си помислете сами за какво точно става дума...

Оставям заключението на самите вас.

Гарантирам, че циганите в Чехия и Гърция са същите като у нас. Явно и трите народа сме еднакви..

Журналистиката, когато сама си говори

Автор: Георги Лозанов

Анонимните интервюта с журналисти за състоянието на медиите (на тях до голяма степен разчитат и световните класации на свободата на словото) имат двоен фокус: представят едновременно симптоматика и за обекта, и за субекта на говоренето, макар че доколкото самите интервюирани са част от медиите и втората симптоматика принадлежи на първата. Двете обаче идват по различни линии: първата в рамките на „жанровата задача“, а втората някак от само себе си с проговарянето на „журналистическото подсъзнание“, изкушено от комфорта на анонимността. При това сложна анонимност, която не отнема докрай „героиката“ на персонализираното говорене, защото тя е за пред широката публика, но не и пред интервюиращия. Така че изявленията на журналистите могат да се четат в светлината на психоаналитичната интерпретация на вица, според която говорещият говори без да носи отговорност за говоренето си. „Сега ще ви разкажа един виц“ значи, че оттук нататък моята реч вече не е моя.

Оценките на журналистите за медиите са казани тъкмо в такъв режим на „неприпознато казване“. В какво се състоят те е лесно да бъде обобщено, защото с малки изключения съвпадат в радиалността си: днешната журналистика и то съвсем не от днес е загубила независимостта си, придобита след падането на комунизма, с което е престанала да бъде същинска журналистика; интервюираните журналисти я практикуват без да приемат, че е такава. Ето, „взето на посоки“, мнение, което в различни вариации се повтаря „на глас“ или се стеле над думите: „Да бъдеш журналист в България е една много изгубена кауза, много пропиляна професия, и това от години е така“.

Самите журналисти виждат своя най-голям проблем в себе си и го обозначават с христоматийното понятие „автоцензура“, като са склонни да го поставят извън полето на волята си и да го мистифицират: „Колкото и да се стремиш да не си налагаш автоцензура, тя от само себе си

се формира“. Така те групово демонстрират разпадането на професионалния си „аз“ на технологичен и морален, като първият е „на работа“ в медиите, участва в публичната комуникация, докато вторият се изживява в частното общуване, каквото в случая имитират анонимните интервюта. Това обаче е невъзможно упражнение, доколкото в журналистиката „професионални стандарти“ и „етични стандарти“ са синоними, т. е. тя няма как да бъде практикувана просто без да е и морален ангажимент, без кауза, както и цитираното по-горе мнение припомня. Има няколко професии, родени в и от буржоазния град, от „бург-а“, които крепят културата му и чието упражняване минава през посвещение, през клетва. Такива – буквално кълнящи се, са лекарите и адвокатите, а в не по-малка степен, макар и без специална ритуализация (ако изключим подписването на етични кодекси) са и журналистите. Първите защитават здравето на човека, вторите правата му, третите социализацията му, но заедно с това третите помагат и на първата, и на втората защита. Защото в съвременния свят информацията – събирането ѝ, тиражирането ѝ и коментирането ѝ, е защита на защитите. Включително (и преди всичко) по отношение на властта (политическа, икономическа или каквато и да било друга), която иначе – без журналистически натиск, неизбежно тотализира, както настоява и Ноам Чомски. Разчленяването на технологичния и моралния „аз“, на практиката и каузата в журналистиката я лишава от високото ѝ място в градската култура, прави представителите ѝ несретни, фрустрирани и маргинални, както звучат в интервютата си: „... журналистите се страхуват. Те не ровят вече. Наистина не ровят“. Тук не броим тези от обществените медии и заради самооценката им, но и заради оценката на другите: „понякога те могат да кажат неща, които аз не мога да напиша“.

Драматургията на интервютата се гради върху противоречието между двата „аза“, като моралният, дори само чрез самопризнание на отсъствието си, критикува технологичният, който обаче, тъкмо защото е такъв, не може да бъде критикуван морално, да бъде мислен в категориите „чест“, „вина“ и пр. И интервюираните журналисти „по правило“ се отказват от „честта на професията“, срещу което свалят и бремето на вината от нея. Разпределят го между собственици, началници, рекламодатели, политици. Лайтмотивът е: „Реално журналистите нямат никакъв гръб“.

Очакването на (често премината) крачка от обвинението е, че публичната роля на моралния „аз“, като задължителен за изпълнението на професионалните задачи, ще се поеме от някой друг. Той приоритетно се търси в сферата на медийната регулация и бързо се открива в СЕМ. Доминиращо мнение е, че органът няма смисъл, тъй като смисълът му се вижда тъкмо в това да внесе онзи морал в медийното съдържание, който журналистите, според самопризнанията им, не успяват. Като оставим настрана, че такова е очакването и на работещите в пресата, а съветът още от името му е само за електронни медии, се сблъскваме с обезпокоителното и от морална, и от законова гледна точка неразбиране на разликата между морал и закон – вторият няма как да свърши работата на първия. Ето типичен образец на подобно мислене: „Една от основните функции, които смятам, че трябва да има СЕМ, е да съблюдава спазването на етичния кодекс от всички, които са го подписали. А той е в ежедневно нарушение от огромна част от медиите и не съм чувала СЕМ да реагира на този въпрос“. Има кой да реагира или да бъде укоряван, че не реагира – комисиите по жалбите към Националния съвет по журналистическа етика. Но проблемът е много по-дълбок: чувствайки определени дефицити в своята дейност, журналистите започват да мечтаят за силна държавна ръка, да искат от СЕМ не да регулира медийното съдържание „отвън“, според общи принципи, залегнали в закона, а „отвътре“: да се намесва в него (да казва кое е добро и кое е лошо) и така да се подреди сред другите, които го правят и заради които именно журналистите искат и той да го прави – омагьосаният кръг се затваря. Има някаква суицидалност в това да компенсираш загубата на редакционна независимост с разширяването ѝ, пък и било по посока на орган, създаден в обществен интерес. Вместо да се опитваш да си я върнеш, да търсиш по-подходящ, на който да я повериш, да се оплакваш, че СЕМ не се меси в собствената ти политика: „Тоест, СЕМ признава, че всяка медия може да си прави каквото поиска спрямо собствената си политика“.

Впрочем, подобен омагьосан кръг, макар и по съвсем друга линия, се получава с влиянието на рекламодателите върху медийното съдържание, но там поне суицидалността, която той предизвиква, е усетена: „Сега се съобразяваме с рекламодателите, после падат тиражите, после рекламодателите отказват да идват, и така. Самоубиваме се“.

Разбира се, има интервюирани, които знаят, че укрепването на морала в професията не е въпрос на регулация, а на саморегулация. Тя обаче

зависи от гилдийната солидарност, която е в не по-малка криза от индивидуалните поведения, а доколкото въобще я има, тя самата (употребите ѝ) е спорна от гледна точка на професионалния морал: „В момента всяка медия е като махала. Всяка медия си е сама за себе си. Няма никакво сътрудничество между медиите. Между репортерите има практика да си препращат кадри от различни събития, на които единият не е успял да отиде. Но това ако се разбере, нали се сещаш какво ще се случи“.

Затова сякаш проблясва надежда от „обратната страна“: не моралният „аз“ да си върне публичната роля в медиите, а да проговори публично като си остане в частното пространство. Журналистите от традиционните медии разпознават такава перспектива в новите медии и живеят (или поне се канят да живеят) във вътрешна медийна емиграция. Готови са да сменят конформизъм срещу хляб в телевизията, радиото или пресата, особено пресата (за предпочитане под псевдоним: „Основно заради това, че не искаш твоето име да е обвързано с написаното“), а да задоволяват професионалния си глад в социалните мрежи и блоговете. На въпроса „Търсите ли друго поле за изява?“ типичният отговор е: „Разбира се. Фейсбук. Блога ми“. Като и това е борба – с ръководството на традиционните медии: то все по-организирано следи експанзията на моралния „аз“ в новите медии и заради нея иска да санкционира технологичния, онзи, който е „свил знамената“ и изкарва хляба.

Но какъвто и да е временният резултат в тази борба, е ясно, че вече съществува комуникативна среда – идентифицирана е от „нуждаещите се“, в която можеш да извадиш моралния „аз“ от санкциите на публичността и заедно с това да му дадеш публичност; „частният човек“, без да престава да бъде такъв, може да изпълнява публична роля, да прави професионална журналистика. Появило се е ново поколение, което не приема медиите-институции и собствениците-господари и се надява на журналистиката с „частно лице“. Стига, разбира се, цялото това говорене в анонимните интервюта да не е демократична инерция, „НПО слухарство“, конформистка рефлексия върху конформизма.

Откъс от **Медии и демокрация: свобода, плурализъм, право**

съставители Жил Руе, Орлин Спасов, Рудолф Барч
Фондация „Медийна демокрация“ София, 2013

Георги Лозанов е български експерт по медии и журналистика. Доцент във Факултета по журналистика и масова комуникация на Софийски университет (от 1994). Гост преподавател в Нов български университет, НАТФИЗ „Кр. Сарафов“, Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ и Националната художествена академия „Николай Павлович“. Ръководител на катедра „Печат и книгоиздаване“ във Факултета по журналистика и масови комуникации на СУ „Св. Климент Охридски“ (1995-1998, 2004-2007).

Коментари (1)

- 08-10-2013|**Гост**

АБСОЛЮТНО СЪГЛАСЕН с тезата, на която се опонира. Известни са ми кичообразните, псевдодемократични увъртания на Лозанов, затова не си и правя труда да го чета.

„Една от основните функции, които смятам, че трябва да има СЕМ, е да съблюдава спазването на етичния кодекс от всички, които са го подписали. А той е в ежедневно нарушение от огромна част от медиите и не съм чувала СЕМ да реагира на този въпрос“.

За какво е протестът?

Автор: Кирил Чуканов

Дойде есен, спонтанната еуфория отдавна отмина и протестът започна безспорно да заглъхва. За едни това е напълно естествен ход на събитията, докато при други временната фрустрация скоро ще отстъпи място на добре познатата обичайна апатия. Реакцията на случващото се е в пряка зависимост от предварителните очаквания. Който се е надявал на бързи промени по някакъв чудотворен начин, изпада в униние, съжалява за пропуснатия шанс през лятото и накрая вероятно се успокоява с „ние направихме, каквото можахме, но положението си остава такова, каквото е.“ Който има съзнание за протеста преди всичко като процес и продължителна борба, възприема затишието въпреки несъмнените минорни настроения като мъчителна, но необходима фаза в изграждането на незрялото и неукрепнало гражданско общество. Какви могат да са краткосрочните и дългосрочните цели на този процес?

Назначаването на Делян Пеевски за шеф на ДАНС от управляващите беше нагъл експеримент, целящ да провери докъде може да се стигне в узурпирането на държавните институции от олигархични структури и доколко разпадащото се българско общество все още притежава инстинкт за самосъхранение и сили за съпротива. Достатъчно хора пределно ясно разбраха това и реагираха чрез мощен граждански, надпартиен и антисистемен протест. Не толкова бързото оттегляне на Пеевски, колкото именно подчертано гражданският характер на вълната от демонстрации през лятото на 2013 г. беше първото и досега единствено значимо постижение на протестиращите. Гражданите срещу пълното срастване на мафията с държавата. Гражданите срещу задкулисният преход, довел до нетърпимото положение на фасадна демокрация. Гражданите срещу системата на създадената от БКП олигархия с нейните икономически лостове и политически пионки. Гражданите срещу цирка на фалшивите „алтернативи“. Гражданите за правова държава.

Оставка не беше подадена, защото натискът не беше достатъчно силен. Хората в еуфорията и неорганизираността си пропиляха откритата се след нощта на 23 срещу 24 юли възможност и не подложиха Народното събрание на тотална блокада през следващите дни. Този ключов момент и последиците му сочат недостатъчно разбиране на първата и краткосрочна цел на протеста. Оставката сама по себе си не е самоцел, а начало на пътя. Особено театър, подобен на този на Борисов от февруари не може по никакъв начин да бъде успех за протестиращите. Единствено действителното сваляне на правителството, водещо след себе си до разпускане на 42-о Народно събрание би могло да бъде победа.

Досегашният провал в упражняването на натиск, достатъчен за помитане на правителството и заглъхването на протеста се дължат не само на натрупана умора, но и поне на частично избягване на въпроса за дългосрочните цели. Това от своя страна към днешна дата позволи гордият граждански протест или поне видимата му всяка вечер на жълтите павета част почти да се превърне в жалка картинка на полупартиен митинг-недоразумение. Привърженици на ГЕРБ, които през лятото изобщо не смееха да се показват като такива открито, подпомогнати от откровени селски мутри, се опитват да дават тон на оределите демонстрации и да ги вкарват волно или неволно в карикатурен мафиотски сценарий.

Дългосрочните цели на гражданския протест изхождат от безизходното положение на българската държава, превърната в разграден двор и ползвана като бащиния от няколко олигархични клана, боричкащи се театрално за пред избирателите, но имащи еднакъв генезис и общи същностни интереси. Вече е крайно време разбирането, че парламентарно представените политически сили (а в немалка степен и намиращите се извън парламента партии) и по-точно стоящите зад тях кръгове нямат никакво намерение за каквато и да е реална промяна на системата, да премахне и последните илюзии за избор между „по-голямо“ или „по-малко“ зло, между БСП и ГЕРБ и по-директно между едни престъпници и „други“ престъпници. Маските вече отдавна са долу. Скъсването на номенклатурната пъпна връв между политическия цирк и олигархичната икономическа основа представлява условие, без което държавата не може да бъде прочистена от задушавашите я мафиотски структури. Без лустрация на всички държавни институции (на първо място на съдебната система) и търсене на наказателна отговорност от всички ос-

новни виновници за начина, по който протече преходът, правовата държава ще си остане едно недостижимо бълнуване. Всеки политически субект, който твърди, че притежава воля да бъде действителна алтернатива, може да получи легитимност единствено тогава, когато докаже обвързаността си с тези общи дългосрочни цели. Кредитът за избягване на тежки въпроси и тактическо шикалкавене изтече.

Пред съгласните с настоящите редове протестиращи към дадения момент има два основни смислени варианта. Първият е завръщане към масови демонстрации и неутрализиране на качилите се върху гражданския протест недоразумения. Вторият се състои в окончателно и пълно разграничаване от карикатурата, драскана всяка вечер през последните седмици в центъра на София. И в двата случая са необходими воля за самоорганизация и готовност за дълга и трудна борба.

Кирил Чуканов е роден през 1984 г. в София. Следвал е история и политология. В момента е докторант по съвременна история, като по-точно се занимава с отношенията между ФРГ и НРБ през Студената война.

Коментари (3)

- 09-10-2013|**Манол** – Ето че отново ни дават повод

да протестираме енергично: решението на Конституционния съд за депутатското място на Пеевски е поредна подигравка с обществото и законността. Вчера неслучайно имаше по-сериозни прояви на протеста. Но наистина не трябва да се разчита само на поводите, които овластената мафия продължава да ни сервира; би трябвало гражданите да осъзнаят, че трябва повече постоянство.

- 10-10-2013|0/без/главеният протест

А вождовете? Ами парите? Ако няма изход без път, възниква и трети въпрос: Знае ли някой къде е пътя? Очевидно умните ще трябва да почакаят няколко века докато глупавите си отговорят. Обратното би било нежелателно. Доказателство за това са историческите провали, обяснявани „мъдро“ от фолклорни умотворения. Неприятното е само това, че светът няма да ни чака и този път.

- 20-10-2013|Баба -пенсионерка – За какво е

Това, което се случва днес, затвърди убеждението ми, че т. н. промяна е добре планиран и режисиран сценарий. С изгряването на мутрокрацията, пардон, демокрацията, се даде ход на янкесаджийски грабеж, който откъдето свари. Разделиха хората на „сини“ и „червени“ / стар имперски принцип: „Разделяй и владей“ и докато хората си играеха на партии, спретнаха масова, касова, и под масата приватизации, обраха банките / и парите на хората / , сдадоха доброволно пазарите на българската индустрия, та такава да няма, забиха в калта образование и култура, докараха народа / сега му думат „население“ / до просешка тояга с цел да го контролират по лесно, внушават му страх и ужас ежеминутно / страхът е също форма на контрол/ и го държат в безпросветност за да го манипулират по лесничко, а партиите се обърнаха на акционерни дружества търгуващи с доверието на хората. За партиите са важни не толкова програмите / колко му е да излъжеш хорицата, те пък що се лъжат/, а напълването на партийните каси по странни начини, в повечето случаи енигматични, както и напълването на нечий джобчета, пак по странни начини, къде над, къде под бариерата на закона. Имам усещането, че голяма част от българите /в България/, са марионетки в зловещ сценарий, чийто край ще сложи точка на българската идентичност досега преди края на картонената ни държава.

Две думи върху православието

Автор: Поп Кръстю

Кръстю Никифоров е роден в Ловеч през 1838 г. През 1862 г. завършва Духовната семинария в Белград. Като ученик помага на Раковски при отпечатването и експедирането на в. „Дунавски лебед“. В сръбската столица Кръстю Никифоров се среща с Васил Левски и с други участници в Първата българска легия. Няколко години учителства във Враца, след което е ръкоположен за свещеник и служи в Ловчанския храм „Успение на Пресвета Богородица“. Поп Кръстю взема активно участие в борбата за независима българска църква. Той пръв донася и разпространява в Ловеч съчиненията на Г. Раковски. Заклева членовете на създадения от В. Левски революционен комитет в Ловеч и става негов касиер. През 1876 г. Ловчанският митрополит и бъдещ български екзарх Йосиф I отличава поп Кръстю с официалната иконом и го назначава за свой архиерейски наместник в Орханйиска /Ботевградска/ духовна околия. След Освобождението свещеникът се връща в Ловеч. През 1879 г. той написва „Требник“ – сборник от авторски произведения: стихотворения, басни, епиграми, философски размишления и публицистика, част от които са публикувани от П. Р. Славейков във вестник „Целкупна България“. Поп Кръстю Никифоров умира в Ловеч на 21 септември 1881 г.

Високообразован за времето си, искрен проповедник на православната вяра, честен до фанатизъм, поп Кръстю влиза в противоречие с някои дейци на Ловчанския революционен комитет, користолюбиви и безогледни в своите помисли и действия. Конфликтите се задълбочават след Освобождението, когато облагите от властта вече са реални, а моралните устои на бившите поборници – нестабилни. Свещеникът се оказва изправен срещу стихията на алчността, беззаконието, жаждата за богатства и власт. За да бъде отстранен като морален съдник, срещу него е употребено най-коварното оръжие – Лъжата. Наклеветен е, че е предал Левски на турската власт. Измислицата, подхваната от печата, с насърчението на „силните на деня“ се превръща в легенда. Най-широко разпространената черна легенда в най-новата история на българите, просъществувала 120 години.

Но Истината „коги да е излиза налице“, както сам поп Кръстю пише в едно от своите съчинения.

Многостранните широчини и дълбочини на земята, безмерното пространство на небето, безчислените дневни и нощни светила, непрестанните временни въздушни явления, многоразличните растения, безбройните разни видове животни, па и самото сложение на човека, дали са на същия, като животно най-високо, надарено с оръдия, с които да може да мисли и разсъждава върху всичко, що го окръжава, да признае, че всичко това, което вижда и усеща, е направа на някоя по-силна ръка, а не случайно проявление.

Тази силна ръка човекът никоги не е виждал, нито опипал, нито подушил, а с ума само разбира, че всичко това, на което за направата той не може нито да помисли, трябва да е работа на едно силно същество, и толкова силно, колкото го показват нещата и толкова безбройните чудесии. Това същество човекът нарича Бог, и като се вижда нищожен пред Него, още и невъзможен в нищо без Него и без Неговата помощ, вижда за нужно и неотложно да му се кланя, да му се моли и да му се покорява.

А как му се кланя и как му се моли?

Човеците, които съставляват този пространен свят, както не са различни един на други по лицата и по чертите, тъй не са еднакви и в умовете и в страстите, и според това, както за всяко нещо, тъй и за Създателя на този свят, се появили различни мнения, различни кланяния, различни молитви, различни вероизповедания. Кому, както е стигало ума, тъй е кроил; кому, както са заповядвали страстите и желанията, тъй е искал; кого, накъдето е влякло сребролюбието и славата, нататък е теглил; кому, додето е могла силата, дотам е стигал; и тъй се породили различни религии и вероизповедания.

Това се говори за всички времена и племена. Някога човеците като били по-глупави и неразвити, ако и да ги е карал Създателят чрез големите си чудесии да го познават и да му се кланят и почитат, тия като не са могли здраво да размислят за Него, глупостта ги вмъкнала сляпо да се кланят на разни неща, от което не само че не са добивали просвещение на душите си, но още и помрачение са навличали на себе си.

По едно време Бог, за да избави човечеството от греха и заблуждението, провъжда единородния си Син да се въплъти на земята, дете със своята Божествена наука да уравни пътя към правия и вечния живот. Но, както казахме и по-горе, защото човечеството, както всякога, тъй и то-

гава, по разни страсти и желания, презирало истинното учение и, за да удовлетвори своите искания, гонило е всичко (което и днес не е друго-яче), което не е му идело на гайдата, и мъчело всекиго, който би се наел явно да говори срещу кривите му работи, затова и единородното слово Божие трябвало да изтегли най-големи тегла и мъки, дори и да умре с грозна смърт – след това да възкръсне, за да увери човечеството, че има Бог, който едничък може и иска да го избави от робството на тъмнината. Така Спасителят след възкресението си възкреси със себе си заедно и Божественото свое учение в лицето на своите избрани ученици, щото то най-после влезна почти по всички ясен свят.

Ще рече, всичко се уравни и оправи – светът си влезе вече в реда. Не. Казахме го, че човеците не са в еднаква мяра на ума; не са склонни на едни и същи страсти и желания, затуй и Божественото учение почна да се тълкува на разни шарове; св. Евангелие – книгата на Божественото учение – почна да се презира; волята на Спасителя се обърна пак във воля на по-силния и по-могъщия, и най-после и Християнската вяра, по волята и желанието на разни дейци, се раздели на толкова различни секти, и Евангелието достигна да бъде една книга *адетъ юдерике* в черквите.

Тъй като се разчлени Християнската вяра, попитай сега кой е крив и кой прав; кой държи право значението на Евангелието и кой криво? Ще намериш, че всеки иска да каже и да те увери, че: „аз право, а ти криво; аз първи в рай, а не ти.“

По това и ние, православни наричащите се, за да излезем по-горе от всички други отделения на вярата, и за да покажем, че най-право ние изповядваме Христовото учение, даваме си титлата *православни* и с това мислим, че сме всичко извършили; че няма от нас други кой да влезе по-напред във вечното блаженство.

Да, хубаво нещо. Титлата, която носим, отлична, но дали е тъй, както мислим и говорим, и както титлата ни посочва? Тука е предметът, за който има да говорим: предмет, към който трябва най-сериозно да се погледне, а той е отвсякъде занемарен.

Думата *православие* по значението си показва, че ние право и непо-кътнато изповядваме Христовото учение, против неправото и неистинното изповедание на всички други народи. Тука ми е много чудно, в какво се състои православието ни?! Работите ни в духовно отношение, ако седнем отстрани да ги погледнем, ще ги намерим много противни

и несъобразни с това, дето се нарича *православие*. Само онзи, който нищо не разбира, или който иска наопъко да говори, може да иска да възрази на това, което тука говорим. За да докажем това, че действително е тъй, ние ще се принудим вкратце и мимоходом да разгледаме тук-там работите на нашата народна черква, защото иначе, ако подробно поискаме да претръскаме всичко, дълго време не ще ни стигне, нито е пък в силите на нашето смирение.

Най-напред в следването си, ако заловим от миряните, знам, че щом им не дойде нещо на гайдата, тия ще кажат, че духовенството ни е криво, ако се нещо върши против православието, защото то е призвано да води народа и да го управлява в религията. И имат право. Затова ние ще заловим най-напред от духовенството – от кърмилото на вярата, то ще си обади най-после „кто естъ развращаяй Израиля.“

Духовенството (свещенството – мирското свещенство, а не онова по манастирите, за което ние оставяме други да говорят) е призвано именно да управлява вярата, да наставлява народа в нея и да извършва обрядите на догмите ѝ, които св. Отци са постановили. Апостолите бяха първото свещенство на нашата вяра. Тия, по определението на самого Исуса Христа, ходеха от къща в къща, от село в село, от град в град и проповядваха Христовото учение, като издържаха най-големи нищети и бедност. Които повярваха, кръщаваха ги; които бедстваха, помагаха им; които боледуваха, лекуваха ги; които биваха глупави, наставляваха ги; които биваха във вражда и разпра, примиряваха ги и пр. По този същия ред, в по-подирни времена и св. Отци наредиха и узакониха вярата, като и наредиха догми и обряди, основани на същите апостолски предания. Наредиха и натъкмиха свещеници – наместници на апостолите, които да извършват св. таинства и другите догматически обряди; да пасат Христовото стадо и да подкрепят вярата. Определиха Епископи, които да поставят свещенството и да го надзирават в служенето му и пр. На това свещенство и на Епископите се назначи да бъдат: мъдри, трезви, миролюбиви, точни изпълнители на длъжностите си, набожни в изпълнението им, тихи, кротки, прави, с една дума: сол на света и светлина на тъмнината.

Под такова изпълнение на Християнските длъжности и узаконения, думата *православие* не е крива, но е пълно определяща вярата в пълния смисъл. И, това – не знаем – но в първите времена може и да се е изпълнявало православието в правото си значение. Но какво правят днешни-

те наши събратя свещеници? Как изпълняват длъжностите си и как и под какви условия управляват както стадото Христово, тъй и сами себе си? Това е задачата ни и това искаме да говорим.

Ако наистина има Създател Бог, който да иска ответ за делата на света; ако наистина има вяра, която да иска точно изпълнение; ако наистина без това, както ни учи Писанието, ние не можем да получим улегчение на душите си и вечно блаженство, аз с голям ужас ще извикам: Изгубени сме!!! Изгубени сме! Изгубени сме ще извикам, защото виждам, че Божието име се поменуваше у нас само тогава, когато имаме голяма нужда. Вярата се не изпълнява нито на пет на сто и черквите ни се отварят само, защото няма как да бъдат затворени!

У нас никаква догма, никакъв обряд, никакво свещенодействие се не изпълнява тъй, както го иска религията. Нашите свещеници, с изключение на рядко някои (ако можем да направим такова изключение), извършват всичко машинално: без набожност, без точност, само за да докачат парата, в което всичките им длъжности се съсредоточават. Такова, като ред, святост, набожност, точност, тия са всичките назад при тяхното свещенодействие. При освещаването на бабината наричаема вода, вярата иска от свещеника не само да промърмори над нея и да гледа да вземе гроша и да бяга, но да съветва лехусата и да я увеща как трябва да се пази от настинка; да се пази в чистота; как да постъпва с детето; да отбягва от безполезните и вредителни още бабешки суеверия и пр. При кръщението на детето – да съветва и наставя простия възприемник, който без никакво знание, без никакво понятие в извършването на това тайнство, е дошъл само като да извърши един прост обичай – да му докаже: какво е кръщението и защо е възприемничеството, и как възприемникът трябва да постъпи с духовното си чедо; а не само с едно духане и плюване, и с едно *елици во Христа крестисте ся*, да раздрънка кадилницата и да гледа кой час да вземе мнимозаслужената си заплата, и да бяга.¹ При изповеданието и причастието: да увеща християнина как

1 Известният на мнозина от нас г. доктор Роберт, вникнал, види се, в тези наши работи отблизо, като го попита един нашенец какво е това *морално*, той му го определи по тоя начин: „*Морално* е, когато един поп кръсти едно дете с набожност; правилно извърши обряда на кръщението, без да туря на ума си, че трябва пари да взема за това. А *материално* е“ казва му той „когато попът кръсти едно дете надве-натри, както завърне и умът му във всичко време на кръщението не е у Бога, но в кесията на приемащия кръщението. Единият се казва „кръстил *морално*, а другият – *материално*.“ (Всички бележки към текста са на поп Кръстю).

трябва да постъпи в това; как да пости и защо е постът; какво значение има изповеданието и причастието и пр. При венчанието: да съветва и поучи нововенчаните какво е венчанието; как трябва да живеят; как да се управляват в бъдещето си; как да постъпят с бъдещите си рожби; как да състрадават един за друг; как да понасят тяготите си и пр. При масло-освещението: да разпита за нуждите на болния; да го увещае, че покрай молитвите трябва и лекар да подири, като му докаже, че „Господ дава, но в кошара не вкарва“ и пр. Най-после, при смъртта на християнина да съветва ближните и роднините му да не тъжат безмерно; да им докаже, че всички разноски за ядене и пиене около него не ловят място, и че молитвите, литургиите, както и помагането на бедни, на болни и на общи заведения е онова, което е за облекчение на душата на покойния и пр.

Всички тия и много още такива длъжности не че са далеч от нашите свещеници, но никак не ги има и в ума им. Тия знаят, както казахме и по-горе, да промърморят над обряда и умът им да бъде повече в кесията на оногова, за когото се извършва тоя обряд, а не в правилата на черквата и в Бога.

Да направим едно голямо снизхождение и да им не препишем всичко това за грях, като си наумим, че тия са прости и невинни, като надзирателите им в миналото (както и в настоящето време) не са гледали на наука, достойнство и извършване на свещеническите длъжности, колкото на своето спокойствие. Но, друго едно иде, което никак не допуска да им се направи такова снизхождение.

Прощава се греха само на оногова, който признава, че е прост; което не знае, за него се допитва; иска съвет от по-разумния и по-достойния; което види, че не е право, не го извършва и пр. Тъй ли правят нашите свещеници? Не. Тия гледат веднъж да наложат капата и да облечат расото, и с идея, че всичко в това се състои, не щат вече нищо да знаят, само гледат как, с какви интриги, с какви лъжи, с какви подмазвания да присвоят повече енория, повече села, повече приход; и се дерат, карат, кряскат, да запазят заслуженото си (по тяхно мнение) право. На много места, даже и пред очите ни, е ставало между свещениците (братята, служещи на една черква и на един престол, и които, според вярата и закона, трябва при всяка служба да се прегръщат с думите „Христос посред нас“) кавги, гюрултии, даже и бой, за енории, приходи, първенство и пр.

Тези са негли причините, дето нашите православни наричани черкви на днешно време пропаднаха и отиват на запустение. Тия се не по-

сещава ни в най-големите празници; никой не ще да знае що е вяра, що е служба, що е свещенодействие, що е свещенство. Свещениците се в нищо не почитат; тия се държат само като едни извънредни ратаи, без да имат някакво уважение, и без да се знае за какво са призвани. И разбира се, каквото заслужават, това ще и да им се отдава.

С една дума, вярата ни е презряна, занемарена, и криво разбира онзи думата *православие*, който я носи на себе си и се нарича *православен*, при такива противоправославни работи.

Ние дотука споменахме тук-там какво е нашето свещенство, какво върши то, и до де е докарало вярата ни. Сега остава да попитаме пак, кой е причината на това, дето свещенството ни е такова?

Всеки от нас знае, че както владиците, тъй и свещениците у нас се избират направо от народа. Ние можем да кажем, че истина от народа се избират, но в миналите времена, на гръцкото време, малко се гледаше народа, а по-много вършеше властта и влиянието на гръцките владци, и тогава се наложиха тия свещеници на народа ни, които и до днес влачат след себе си гръцкото вдъхновение да вършат онова, което е за злото на народа и вярата ни, а не за доброто му. Истина, че е тъй било, но ние с доказателства ще покажем, че не са криви само миналите времена, но повече са криви и последните. Покойният Ловчански Дионисий, както и други някои, не са от гръцкото време, но са от Българската Екзархия ръкоположени и определени за владци. Покойният Дионисий изпопи и свинарите из Ловчанската Епархия, без да е имало толкова нужда за свещеници, и без да е гледал ни най-малко на наука и

достойнство. Тъй също и на други места знаем какво се е вършило.¹ Ще се рече, не можем да упрекнем само вехтите времена в това, когато виждаме същото и в настоящите.

Владиците във вехтите времена, ако бяха противници на нашето добруване и се трудеха да ни съсипват и оголват, та ни налагаха такива свещеници и ние не можехме да се противим; или, както някои искаха да кажат, нямаше достойни хора за свещеници; владиците от последни времена такива ли трябваше да бъдат, или, ако тия бяха такива, ние не можахме ли, и не даваше ли ни се да си сами избираме свещеници, каквито ни трябва? Ако това е тъй, тогава не е ли крив повече народът,

1 Един е Негово Блаженство Екзархът Г. Йосиф, който колкото време живя като Митрополит в Ловчанската Епархия, не прие да тури ръка на недостойни хора за свещенически чин, а ги прашаше първо да се изучат и удостоят за това.

който не е внимавал на тия работи? Крив е: потвърждавам го това, и ще го потвърждавам докогато виждам, че е той крив, а не други. И за доказателство на това ще продължа приказката си.

Нашият народ откъм обществените работи ако го погледнем, ще го намерим състоящ се от три категории. От едната категория са малцината онез, които обичат, искат и напругат се да налагат влиянието си на народа; да вършат тия всичко, както си искат; да не става нищо против тяхното желание, ако че било то криво или право – вредително или полезно – и, за да могат да поддържат домогванията си в защита на влиянието си, т. е., за да бъде тяхната, на много места поддържат даже и онова, което тия самите виждат, че няма място, или че е вредително. За тяхна чест, намират се други, от втора категория, неголямо число и тия, които, за да им се не поврежда интереса, или за да угодят на ония, от които имат нужда; или за да се доловят до някой меснет или облага; или пък от криво разсъждение; или от боязън, съобразяват се с тях, и тъй, влиянието е тяхно и всичко се върши по тяхному. От трета категория е всичкото останало болшинство, което едно от простота; друго от немара за обществените работи; трето от неискане да се борят там, дето виждат, че няма що да сторят, остават си неутрални и се подлагат на всичко, което влиятелните вършат: „Дай – на! Земи – дай!“. На нищо и по никакъв начин не възразяват на техните домогвания. Само понякога частно тук-там попродумват помежду си и критикуват; защо туй тъй да бъде; защо онова тъй да стане, и пр. и то си там и остава, а ония си вършат работата.¹

Тъй като са работите, ние, за наша сметка не можем да потвърдим, че и целият народ е крив в това, което в черковните ни работи става безредно и криво – крив е, разбираме, народът само затова, защото е прост, та се оставя неколцина користолюбци да му решават съдбата.

Така, у нас неколцина са онези, които вършат всичко в обществото, гражданско било, или духовно. Ако затрябва поп в една махала да се ръкоположи, там няма, както го изискват св. правила, да се разгледа знанието и достойнството, както и поведението на оногова, който поиска да се ръкоположи; да вземе редовно свидетелство за него; да получи подписи от махалата и от свещениците, на които той се тъкми събрат да

1 Тука, ония, на които изнася това, може да ни кажат, че какво да сторим на простациите, като законът без възражения и доказателства нищо не може да реши. Но ние ще им кажем, че тогава законът съществува само за такива хитри хора, а не и за простите, за които най-много е той.

бъде. Там като иде един шарлатанин при едного, комуто думата се чуе, и като му се примоли, или за приятелство, или за роднинство, или за друго нещо, да му пристои, за да се ръкоположи, ето ти го той ще вдига, ще слага, докато му наложи капата на главата. При разпореждането на махали, или села, също тъй се постъпва.

Като тъй са поставени нашите свещеници – без достойнство и под влиянието на някои си – тия остават вързани и под командата на тогоз или оногоз. Той не може да върши нищо по съвестта си и самоубеждението си; той трябва да клати шапка; да ходи по волята на тогоз и оногоз, или в противен случай, той трябва да се хули, да се презира – да се наказва. Така нашите свещеници нямат никакво влияние в черквата. Тия нямат един свой ред, по който да следват. Ако им се рече: „четете“ четат, ако им се рече: „рано заловете“ – тъй трябва да бъде; ако ли – „късно“ – късно ще бъде. Черквите имат настоятели само за да прибират прихода на черквата. Разноски за поправяне, за уреждане и украшение на черквата не бива да стават, защото нямало отде. Нашата черква, за пример да вземем, е почерняла от немазане и прахове; иконите са изпочернели и от червоточини изядени; кандила, свещници – да те е гнус да ги погледнеш; полиелеите се вдигнаха, защото няма свещи да се палят; за вреден слуга на черквата пари няма и пр. и пр. За такива работи няма духовно управление, което да вникне в тях, или да изпита какви недостатъци има черквата. Духовно управление има само за сянка и не знам за какво, а полицията има черквата колкото има селянинът просото между другите храни.

А като са в такова положение черквите ни, ние ги виждаме днес съвсем занемарени и празни и в най-големите празници. И младото сегашно поколение, най-много зелената наша интелигенция, която има идеята на безбожеството; която малко мисли, че има Бог, какво ще бъде свещенство и черква; тия, за да не изобличат безбожеството си, намират ред да говорят, че затова не посещавали черквите, защото нямали добър ред и добро свещенство, което да ги привлича към тях, когато ние напротив знаем, че дето черквите са такива на днешно време, то никой друг не е крив на това, а са криви най-много същите градски чиновници и управители, които имат властта само за запазване постове и под-

крепяне интересите си, без да са дали ни най-малко внимание на черквите и училищата.¹

В такова положение като е дошло нашето православие вътре между свещенството, интелигенцията и чорбаджийството, какво остава до останалата проста маса? Тя гледа на това с учудване и е почнала да се двоуми за съществуването на Бога и вярата. На много места сме слушали от простите хора да се говори, че когато учените и първите хора правят тъй, т. е. черква не познават, вяра не почитат и закон не изпълняват, то до тях ли е останало да го направят, когато нищо не знаят?

Всичките тези и хиляди подобни на тях работи, в миналите времена намирахме как да се извиняваме за непоправянето им, като думаме, че тоз или оня не ни допуснал да ги изпълняваме; или – тоз или оня ни препятствал на това. Сега обаче „скача скоклю, доскача“, няма вече кой да ни не дава, нито има кой да ни препятства – да видим до де ще я изкараме.

Като член от тази черква, за която говоря, още повече като свещеник, аз се намирам за длъжен да поднеса това на вниманието както на духовното ни началство, тъй и на почитаемото народно събрание, което е призвано днес да тури основа както на гражданското, тъй и на духовното ни управление.

Преди няколко време слушахме, че е ставало духовно народно събрание, уж за съставяне проект за уреждането на българската черква и за туряне в ред изпълнението на нейната дисциплина, който проект да се предложи на разглеждането и потвърждението на народното събрание. Доколко е истина съставянето на такова духовно събрание, и доколко е могло то да представи в проекта си всичките нужди на народа в духовно отношение, това не знаем, па и мнозина го не знаят. Ние молим Бога, дано е било то в пълния си смисъл народно духовно събрание, и дано е имало предвид всичките народни духовни нужди, за да вземат край веднъж завсякога бъркотиите, които са плодът на някогашното влияние на Гръцката Патриаршия у нас, и които са за срам и укор на истинното православие. Както обаче тайно, без известието на народа и без правилно повикване на членовете на това събрание се е извършило то, не можем да се не съмняваме за недобрата му сполука.

9 Ноември 1879

1 За училищата, както и за други градски обществени работи, ще говорим дореда.

Кръстю Никифоров е роден в Ловеч през 1838 г. През 1862 г. завършва Духовната семинария в Белград. Като ученик помага на Раковски при отпечатването и експедирането на в. „Дунавски лебед“. В сръбската столица Кръстю Никифоров се среща с Васил Левски и с други участници в Първата българска легия. Няколко години учителства във Враца, след което е ръкоположен за свещеник и служи в Ловчанския храм „Успение на Пресвета Богородица“. Поп Кръстю взема активно участие в борбата за независима българска църква. Той пръв донася и разпространява в Ловеч съчиненията на Г. Раковски. Заклева членовете на създадения от В. Левски революционен комитет в Ловеч и става негов касиер. През 1876 г. Ловчанският митрополит и бъдещ български екзарх Йосиф I отличава поп Кръстю с официална икономия и го назначава за свой архиерейски наместник в Орханйиска /Ботевградска/ духовна околия. След Освобождението свещеникът се връща в Ловеч. През 1879 г. той написва „Требник“ – сборник от авторски произведения: стихотворения, басни, епиграми, философски размишления и публицистика, част от които са публикувани от П. Р. Славейков във вестник „Целокупна България“. Поп Кръстю Никифоров умира в Ловеч на 21 септември 1881 г.

Коментари (8)

- 11-10-2013|**Не КОЙ, а ЗАЩО** – Равносметката
Пазят ни вълци.
Съдят ни хиени.
Водят ни плъхове.
Поробват ни освободители.
Защото всички сме
вълци,

хиени
и плъхове,
които искат да минат за невинни жертви.
ЕДИН гледа.

• 13-10-2013|**константин еленков**

този брой и особено статията на поп Кръстьо е на изключително ниво! такава широта и интелигентност са рядкост!

Смея да твърдя, че „Либерален преглед“ изначално е едно изключително явление в новата културна история на България!

• 14-10-2013|**Alex**

Интересна статия. Дали могат да се намерят и останалите материали от този сборник?

• 14-10-2013|**Гост**

„Дякон Игнатий-Васил Левски“ 1924г., автор Данаил Кацев-Бурски. В тази книга изрично се упоменава, че свещеник Кръстьо Никифоров не е предал приятеля си. Прадядо на Д. Кацев е Видул от село Кочмаларе, сегашно Отецпаисиево, Кунчо Иванов е дядо на Левски, предците на двамата са братя. Аторът на тази книга свърша живота си като протойерей, достолепен и честен човек, но защо не съм видял в изследванията за Левски да го цитират. Същата съдба сполетява и обширното изследване на Д. Панчовски, професор по богословие, „Последните дни на Васил Левски“. Писателят Георги Мишев върна на община Ловеч почетното си звание за гражданин на града именно поради тези прения за истината за свещеник Кръстьо Никифоров(страх ме е да изрека поп Кръстьо заради...не ми се говори чак). Тук има сигурни податки за връзка и с неповторимия Матей Преображенски-Миткалото.

На свещеник Кръстьо Никифоров действително му приляга звание-то духовен пастир и наставник, а и обдарен е свише с богато слово и прозрения. Нека видим още нещо, излязло от перото му.

Тъкмо такива хубави писания могат да ни обединят в трудни дни.
Броди

П. П. Сега съм на 63 години, а от дете в семейството ми тази книга на Д. Кацев-Бурски е светиня.

- 14-10-2013|**Ясен**

[here](#)

Интересни материали по темата за „предателството“

- 15-10-2013|**Гост**

Големи благодарности на Ясен!

Броди

- 16-10-2013|**Д-р Георги Карев** – Най-подлият начин да убиеш

Наполеон пише на едно място (цитирам го по памет), че има различни начини да убиеш човек – със сабя, с пистолет, с отрова и т. н., и накрая добавя „с клеветата“. Тези начини според него са различно жестоки, но един безспорно е най-подлият – и това е клеветата. Още когато свещеник Кръстю Никифоров е бил жив, завистници и интриганти избират именно този начин. А след това хората, които могат да мислят и да пишат единствено с клишета, неуморно поддържат тази клеветата. Трябва да се публикува творчеството на този достоен свещеник, за да си даде всеки сметка може ли този човек да бъде предател. Истинското предателство спрямо Апостола извършиха мерзавците, които унищожиха гроба му и затриха тленните му останки.

- 16-10-2013|**Васил Шишков**

„Той биде предаден от един поп. Тоя мръсен червяк, тоя низък роб, туй петно за храма, дякона предаде чрез черна измама.“

Така умува и римува Иван Вазов. Питам сега, той виновен ли е като останалите подлещи? Или, пакън, да не бараме патриарха на българската литература. Аз пък твърдя, че най-патриотичната подлост е извършена именно от неговата безтегловна поетическа самодостатъчност. Цитираните думи кънтят в ушите на всеки грамотен българин. Дори и да можеше да се извини за тях, Вазов не заслужава повече от честно и ясно изговаряне на истината за христоматийно преувеличените му литературни упражнения. Но това едва ли ще се случи. Българо-езичниците не държат сметка за реалността, а за митологията – първопричината за безсилието ни пред истините на ежедневието.

Отче Кръстю, прости ни.

Балканската война – масова смърт и етническо почистване

Автор: Георги Зеленгора

„Не ви ли заставиха неоспоримите факти да стигнете до извода, че българите и сърбите в своите национални стремежи да поправят не съвсем благоприятните за тях данни на етнографската статистика се заеха със систематично изстребване на мюсюлманското население?“

(Извънпарламентарно питане на Лев Троцки към депутата в Държавната Дума Павел Милюков, вестник „Лъч“ 30 януари 1913 г.)

Историческата демография е най-големият враг на национализма. Точните и обективни данни, с които тя си служи, обикновено не се харесват на създателите на националистически митове. Техният основен принцип на работа е пълното пренебрегване на демографската статистика и замяната и с произволни твърдения, при които демографските показатели на нашата етническа група винаги се преувеличават, а тези на другите се подценяват. Този начин на правене на наука е характерен за всички балкански държави. Той засяга и трудовете, посветени на миграционните процеси в нашия регион през XIX-XX век.

Етническите почиствания и възникналите като следствие от тях бежански проблеми са част от новата история на всяка балканска държава. Всяка национална историческа наука им отделя значително място. Балканските историци и представителите на бежанските организации произвеждат огромно количество информация по бежанския проблем, в която преобладават емоционалните оценки, но липсват напълно статистическите аргументи. Изследователите обръщат внимание на трагедията на своите бежанци от съседните страни, но запазват мълчание по въпроса за нещастieto на хората, прогонени от собствените им държави. Родината се представя като жертва на етническо почистване от страна на съседите, но не и като извършител на подобни злодеяния към собствените си малцинства. В резултат на това хората на Балканите

имат погрешна представа за етнодемографските процеси в региона. Те не си дават сметка, че етнически хомогенните общества, в които днес живеят, са създадени благодарение на масовото и насилствено прогонване на чуждите етнически и религиозни общности.

По отношение на броя на бежанците най-ощетена е Турция. При възникването на балканските национални държави мюсюлманските общности в техните земи не само не отстъпват по численост на преобладаващия християнски етнос, но на места дори го превъзхождат. Днешните жители на тези държави или не осъзнават тази реалност, или я смятат за нещо нормално и я оправдават напълно с клишета от националистическата фразеология. Твърдението, че са били под „турско робство“, е натрапвано системно на балканските народи от момента на създаването на техните държави, за да се оправдае подготвяното насилствено прогонване на „поробителите“ от Балканите. Масовото прочистване на мюсюлмани и заграбването на техните имоти се представя като част от процеса на национално освобождение.

В България представата на хората за бежанския проблем в българотурските отношения се изчерпва с прогонването на българите от Източна Тракия и Мала Азия през 1913-1914 г. Наследниците на тези бежанци дори започват преди две десетилетия кампания за търсене на компенсации от Турция за отнетите имоти, без да си дават сметка, че мюсюлманските бежанци от България са многократно повече, а стойността на изоставените от тях имоти е значително по-висока.

Напоследък в България се наблюдават плахи опити за преоценка на някои от споменатите патриотични заблуди. Тези логични и изключително здравословни за обществото тенденции предизвикват вулканични изригвания от първосигнален патриотизъм. Ето и част от неговата хронология. През 2010 г. бе издадена на български език книгата на Джъстин Маккарти „Смърт и изгнание. Етническото прочистване на османските мюсюлмани 1821-1922 г.“, от която българският читател за първи път научи за някои от престъпленията на неговата родина срещу мюсюлманите. Патриотичните организации осъдиха книгата като антибългарска. Демонстрирайки нулеви познания по демография, полуграмотни журналисти и треторазрядни политици се втурнаха да оспорват професионализма на автора.

В началото на тази година парламентът прие декларация, осъждаща възродителния процес. Там за първи път т. нар. „голяма екскурзия“ бе

официално наречена етническо прочистване. Патриотите скочиха като ожилени против това закъсняло самопризнание. Недоволството от декларацията бе оглавно от известния предимно с агентурното си минало академик Георги Марков.

Истинската истерия обаче се разрази във връзка с отбелязването на 100 годишнината от Балканската война. Приемана дотогава единодушно и безкритично като освободителна и като някакъв недостижим национален връх, Балканската война бе напълно демаскирана като едно от най-големите престъпления, които нашата държава някога е извършвала. Първи смелостта да назоват нещата с истинските им имена проявиха членовете на новосъздадения Европейски институт „ПОМАК“. Те призоваха държавните институции да отменят честванията в Родопите, тъй като по време на тази война срещу мюсюлманското мнозинство в планината е извършено брутално насилие от страна на българската армия и подкрепящите я македонски и тракийски чети. Последва Кърджалийският скандал. Отказът на мнозинството в общинския съвет да присъди на окупатора на града генерал Делов званието почетен гражданин на Кърджали отприщи невиджана патриотична агресия. И отново начело на тази истерия застана споменатият вече академик-доносник. „Независимите“ медии се надпреварваха да канят „безспорния специалист“, а неговите крясъци горещо се акламираха от фашизоидите от ВМРО и „Атака“. Казусът „Делов“ се превърна в основен проблем на обществото.

Намеси се и Ахмед Доган, който също определи Балканската война като война за етническо прочистване. Тази абсолютно вярна констатация се оказа поредното наливане на масло в огъня най-вече поради факта, че е изказана от лидера на ДПС. Реакцията на Георги Марков не закъсня. Той обвини всички, които не приемат глупавите му патриотични клишета, че са турски агенти и проводници на измислената от него самия доктрина на неоосманизма. Политици от различни цветове се юрнаха да се изказват по въпрос, от който си нямат хабер. Последната неадекватна реакция беше на някакъв световно неизвестен писател-тракиец, който на страниците на вестник „24 часа“ разказа сърцераздирателна история за трагедията на своите предци по време на турското нашествие през лятото на 1913 г., но не обели нито дума за значително по-мощната трагедия на „омразните поробители“ от есента на 1912 г.

В цялата тази словесна истерия напълно отсъстваха научните аргументи. Насилието над помаците и етническото прочистване се от-

хвърляха с горещ патриотичен плам, но без научни доказателства. А такива безспорно има. При това не чужди, не турски, европейски или американски, а чисто български. В следващите редове ще се опитам да представя Балканската война от гледна точка на българската статистика, която по моя преценка е на много високо професионално ниво и, ако все пак в нея има някакви слабости или пристрастия, то те в никакъв случай не са протурски или промюсюлмански.

Етническото прочистване на мюсюлманско население от България започва още по време на Руско-турската война (1877-1878) и продължава почти до края на XX век. То засяга не само турците, но и другите мюсюлмански общности като помаци, татари, черкези, юруци и цигани-мюсюлмани. Българската статистика позволява да установим с приблизителна точност броя на изселниците, населените места, от където произхождат, и годината на тяхното изселване. В това отношение най-полезни са резултатите от преброяванията на населението в България от 1881 г. нататък, както и други издания на Дирекцията на статистиката в България. Поради причини, които вече изтъкнах, в българската историография липсват опити за изясняване на този важен демографски проблем. Сериозни изследвания има в турската и в западната историография. Изводите в тях се потвърждават почти изцяло от данните на българската статистика, но тук няма да се спирам на тях, за да не бъда обвинен в тенденциозност.

Безспорно Балканските войни бележат една от връхните точки в изселването на мюсюлмани от България. Количествените параметри на този процес могат да бъдат проследени, като се съпоставят резултатите от преброяванията на населението в България през 1910 и 1920 г. Това, разбира се, не обхваща всички изселени в Турция мюсюлмани, а само тези, за които се отнасят и двете преброявания, а именно за довоенните територии на България, с изключение на Южна Добруджа и Западните покрайнини, които през 1920 г. вече не са част от страната. Тази съпоставка не се отнася и за териториите, придобити след 1912 г. Това са окръзите Петрич, Пашмакли и Местанлъ, околията Кърджали, Свиленград, Малко Търново и Василико. На тях ще се спира отделно.

Общият брой на населението на България към 31 декември 1910 г. е 4 337 513 души. От тях 602 078 души са мюсюлмани. Към 31 декември 1920 г. населението на страната е вече 4 846 971 души, от които 690 734 души са мюсюлмани. За десет години населението на страната се е увеличило

с 509 458 души, а мюсюлманите с 88 656. Тези данни обаче не отчитат териториалните промени през този период. България губи една територия с преобладаващо мюсюлманско население, каквато е Южна Добруджа, но получава други територии с още по-многобройно мюсюлманско население, каквито са Родопите.

За да отчетем най-точно намаляването на мюсюлманите в старите предели на България, трябва да съпоставим резултатите от двете преброявания по окръзи, околии и населени места. През периода 1910-1920 г. не са правени промени в териториално-административното деление на страната. Променя се само общата територия, което води до отпадане и присъединяване на нови окръзи и околии. Ето и данните по окръзи:¹

Окръзи	1910	1920	разлика	Забележка
Бургаски	40 739	40 925	+ 186	Без ок. Василико и Малко Търново
Варненски	39 543	42 284	+ 2741	Без ок. Балчик, Добрич и Куртбунар
Видински	7665	7539	- 126	
Врачански	12 945	12 703	- 242	
Кюстендилски	1402	1811	+ 409	
Пловдивски	47 553	39 878	- 7675	
Плевенски	22 000	21 446	- 554	
Русенски	88 163	99532	+ 11 369	Без ок. Силистра и Тутракан, с община Юнузлар
Софийски	5215	6509	+ 1294	Без ок. Цариград
Старозагорски	30 234	31 411	+1177	Без ок. Кърджали и Свиленград
Търновски	27 015	27452	+ 437	
Шуменски	132 648	142 510	+ 9862	

1 Общи резултати от преброяване на населението в царство България на 31 декември 1910 г. С., 1923; Общи резултати от преброяване на населението в царство България на 31 декември 1920 г. С., 1927, с 193-213;

От таблицата се вижда, че при някои окръзи се наблюдава намаляване на мюсюлманския елемент, а при други незначително увеличение, което при тогавашния прираст е по-малко от нормалното и означава, че има изселвания на мюсюлмани от съответните окръзи. Прави впечатление, че мюсюлманите намаляват в окръзите, където относителният им дял е малък, а в окръзите, където са мнозинство, въпреки наличието на изселвания, мюсюлманите запазват силно присъствие и бележат увеличение. Най-силно намалява мюсюлманският елемент в Пловдивски окръг и това се дължи почти изцяло на изселването на помаци през 1913-1914 г., предизвикано от насилствената християнизация. Помациите са причина и за негативния баланс при мюсюлманите в Плевенски и Врачански окръг.

Повече яснота за териториалното разпределение на изселническия поток ще придобием, като съпоставим данните от двете преброявания по околии.

Околии	1910	1920	Разлика
Айтос	16 603	16 064	- 539
Анхиало	5216	4996	- 220
Бургас	2872	2285	- 587
Карнобат	6248	6840	+ 592
Котел	1812	2113	+ 301
Къзълагач	1228	944	- 284
Сливен	5072	5477	+ 405
Ямбол	1940	2206	+ 266
Варна (градска)	6164	5615	- 549
Варна (селска)	9184	11 039	+ 1855
Провадия	24 186	25 630	+ 1444
Белоградчик	843	892	+ 49
Видин	3607	3199	- 408
Кула	179	82	- 97
Лом	2036	3366	+1330
Берковица	677	626	- 51

Годишник „Либерален преглед“ – 2013 (септември–декември)

Бяла Слатина	3382	3490	+108
Враца	2084	2773	+691
Оряхово	4125	4102	- 23
Фердинанд	1777	1712	-65
Дупница	350	566	+216
Кюстендил	796	990	+194
Радомир	256	255	-1
Карлово	4381	4485	+104
Пазарджик	5067	4939	-128
Панагюрище	833	1026	+193
Пещера	15 892	11 878	-4014
Пловдив (градска)	6583	7199	+616
Пловдив (селска)	5246	4123	-1123
Станимака	9551	6228	-3323
Ловеч	3365	3291	-74
Луковит	2415	2706	+291
Никопол	5840	4957	-883
Плевен	6086	6383	+297
Тетевен	3179	3038	-141
Троян	1115	1071	-44
Бяла	8404	8481	+77
Разград	46 947	51 740	+4793
Русе (градска)	6090	6182	+92
Русе (селска)	27 122	33 129	+6007
Орхание	1107	1153	+46
Пирдоп	303	202	-101
Самоков	833	921	+88
София (градска)	2440	3500	+1060
София (селска)	510	627	+117
Трън	22	59	+37

Балканската война – масова смърт и етническо прочистване

Борисовград	1215	1442	+227
Казанлък	10 655	10 755	+100
Нова Загора	2067	2013	-54
Стара Загора	3585	3095	-490
Харманли	6062	6222	+160
Хасково	4721	5974	+1253
Чирпан	1929	1910	-19
Габрово	34	89	+55
Горна Оряховица	3324	3043	-281
Дряново	258	212	-46
Елена	6731	7651	+920
Свищов	6372	6037	-335
Севлиево	6270	6389	+119
Търново	4026	4031	+5
Ески Джумая	23 676	24 500	+824
Осман пазар	26 695	28 676	+1981
Попово	8312	8174	-138
Преслав	15 876	14 342	-1534
Шумен	58 089	66 818	+8729

От 65 околии в 28 мюсюлманското население бележи спад. Особено забележително е намаляването на мюсюлманите в околиците Пещера, Пловдив (селска) и Станимака, където преди войната преобладават помациите. От населените предимно с турци околии най-сериозно намалява населението в Преслав. Значителен отлив има и от околиците Айтос, Анхиало, Бургас, Къзълагач, Варна (селска), Видин, Никопол, Свищов и Стара Загора.

Резултатите от преброяванията по населени места дават приблизителна яснота от кои села и градове по колко мюсюлмани се изселват в Турция. В повече от 20 населени места в Бургаски окръг мюсюлманският елемент намалява значително между двете преброявания. В окръжния център намаляват с 406 души (от 1287 на 881), в село Скеф с 24 души, в Созопол с 20; в селата от Анхиалска околия: Арнауткьой с 69, в Бурун-

джук с 62, Гюргенкьой с 21, Даутлий – 39, Еникьой – 67. В Айтоска околия най-много мюсюлмани се изселват от село Барък. От 483 през 1910 г. през 1920 г. остават само 6. Изцяло се изселват турците от село Казалък-енимахле, наброяващи 261 души през 1910 г. Село Хотал намалява с 211 мюсюлмани, Джелеп кьопрю с 45, Ичмей вакъф с 43, Каравелилер с 22. От Карнобатска околия: Българско Бейкьой с 27, Караджиларе с 28, Сигмен с 43; от Сливенска околия – Юренджик с 53. От Къзълагачка околия изцяло се изселват мюсюлманите от селата Оджакьой – 238 души през 1910 г. и Попово – 65, а в Кайбиларе намаляват с 23 души.

Изселвания има и от Варненски окръг. Всички мюсюлмани от село Абдикьой, на брой 36 през 1910 г. се изселват. Най-много намаляват мюсюлманите в село Чокек – с 267 души. В село Бейджиоглу намаляват със 185 души, в Дервиш мюслим със 125, в Големи Аладън (Страшимирово) с 38, в Челебикьой с 43. Преброяването през 1920 г. отчита 119 мюсюлмани по-малко в Провадия. В Провадийска околия броят на мюсюлманите намалява в селата Мухалий със 114 души, Чамурна с 204 и Петрушан с 238. Бежанците от последното село са настанени в село Шевкетие (Хаджи Паун кьой), окръг Маняс, на мястото на изселените оттам българи. Една от трите махали на Шевкетие се нарича Петрушан (или Потрошан).

Във Видински окръг мюсюлманите намаляват само в окръжния град с 508 души и в село Арчар с 99. Мюсюлманите, които не се изселват, са предимно цигани. Във Врачански окръг съществен дял в изселванията се пада на помаците от Белослатинска околия. Изцяло без помаци остават селата Бъркачево (48 души през 1910 г.) и Реселец (28 души през 1910 г.). В Бреске помаците намаляват с 31, в Буковец с 30, в Глава с 43, в Койнаре с 46, в Тлачене с 33 и в Търнак с 43. Част от помаците в околията заминават за Румъния при оттеглянето на румънската армия след Втората Балканска война и се изселват в Турция през пристанището в Констанца. Във Врачанска околия мюсюлманите намаляват в селата Голямо Пещене с 21 души, Цаконица с 21, Краводер с 29, Лик с 28, Ракьово село с 41, Тишевица с 22 и Чирен със 79; в Оряховска околия: Оряхово с 81, Алтимир с 30, Бързина с 25, Малорад с 54 и Селановци с 37; в околия Фердинанд: Винище с 22, Вълкова Слатина с 39, Громшин с 24 и Мърчево с 41. В целият окръг почти не остават турци. Помаците намаляват значително. Единствено циганите запазват силно присъствие. В Кюстендилски окръг броят на мюсюлманите е символичен, поради което динамиката на тяхното население не оказва никакво влияние върху етнодемографския

облик на региона. Намаляване на мюсюлманите се наблюдава единствено в Дупница от 260 на 147 души.

В Плевенски окръг изселванията засягат най-сериозно Никополска околия. В Никопол мюсюлманите намаляват с 338 души между двете преброявания, в село Гиген с 36, в Гулянци със 72, в Коиловци със 70, в Крета с 32, в Муселиево с 23. От Плевенска околия само село Ортакой намалява с 31 мюсюлмани. От помашките села в окръга намаляват само Турски извор с 263 души и Добревци с 28. Другите големи помашки села в региона като Галата, Градешница, Торос и Помашка Лешница бележат увеличение.

Най-масовите изселвания от старите предели на България са от Пловдивски окръг. От Карловска околия селата Татаре и Кърнаре намаляват съответно с 45 и 37 мюсюлмани. Мюсюлманите в Пазарджик през 1920 г. са с 224 по-малко, отколкото през 1910 г. През периода 1910-1920 г. се изселват всички мюсюлмани от селата Аканджиево – 21 и Ляхово (Ясъджа) – 37. Спад на мюсюлманите в околията е регистриран в селата Бошуля с 32, Дебръщица 199, Динката – 34, Семчиново – 20, Хаджиллии – 40. От село Ерелии, Панагюрска околия, се изселват всичките 27 мюсюлмани.

Като следствие от насилственото покръстване на помациите Пещерска околия преживява истинска демографска катастрофа. Чепино баня намалява с 1299 души, колибите Мечекоритски с 35, Дорково с 1029, Корово със 151, Костандово с 449, Ново село с 27, Осеново с 457 (изцяло изселено през 1911 г.), Ракитово с 1014 и Фотен с 94 помаци. От Пловдивска селска околия изцяло се изселват помациите в Еникьой (Цар Калоян) на броя 496 души през 1910 г., а в помашкото село Чурен от 536 души през 1910 г. остават само 5 през 1920 г. Село Каратаир намалява с 46 мюсюлмани, Куртово Конаре с 23, Манолско Конаре с 50, Марково със 164, Полатово с 25, Стряма с 95.

Почти всички помашки села в Станимашка околия бележат значителен спад между двете преброявания. В Станимака мюсюлманите са с 44 по-малко. Всичките 91 мюсюлмани от Орешец се изселват в Турция. Село Савтъще от 447 през 1910 г. остава с 6 жители през 1920 г. Основната част от жителите на селото са заселени в селата Чаталтепе и Нусретие, околия Лапсеки, на мястото на изселените оттам българи през 1914 г. Богутево намалява с 596 помаци, Дреновец със 73, Острица със 169, Харделово с 51, Борово с 226, Белица с 333, Ер кьопрю с 216, Добралък със 185, Куклен с 43, Павелско с 97, Гюндюзица с 262, Чепеларе с 365 и Чукуркой с 564 души.

В много села на Русенски окръг броят на мюсюлманите намалява. В околия Бяла това са околийският център с 52 души и селата Батин с 28, Бей Върбовка с 34, Батишница с 34, Бъзовец с 22, Горно Абланово с 25, Дреновец с 31 и Чилнов със 72; в Разградска околия: Гюзелдже алан с 25, Демирджилер с 64, Дикили таш с 22, Калово с 82 и Сеново с 33; в Русенска селска околия: Кая махле с 21, Пара махле с 21, Голямо Враново с 46, Просена с 21, Костанденец с 44, Табан с 55, Пиргос със 111, Семерджиево със 133, Тръстеник със 102, Щръкльово със 141 и Юпер с 56. В Софийски окръг абсолютният брой на мюсюлманите е незначителен. Между 1910 и 1920 г. се наблюдава спад само в селата Белопопци с 20 души и Владая с 25.

Повече изселвания има от Старозагорски окръг. Всичките 36 мюсюлмани от село Бодрово, Борисовградска околия, го напускат. В село Дълбок извор, същата околия мюсюлманите намаляват с 28 души. В Казанлъшка околия мюсюлманите намаляват в селата Мъглиж с 32, Осетеново (Доймушлари) с 91, Ръжена с 48; от Новозагорска околия: Долно Паничерево с 37, Караджа Муратлий с 34, Попово (Ени Пазлии) с 36, Сборище (Джумалии) с 37; от Старозагорска околия: Богомилово (Теке) с 36, Левски (Аладалий) с 27, Ореховица с 56, Черково с 22. Изцяло се изселват мюсюлманите от Змейово (Дервент) – 47 през 1910 г. и Климентово (Кючюклери) – 26. Село Хан Аспарух (Чавла кьой) намалява с 66 мюсюлмани. Те са настанени в село Килик, окръг Гьонен, където дотогава живеят българи. В Харманлийска околия мюсюлманите намаляват в селата Брегово (Ярджелий) със 70, Горни Главанак (Акбаш Баля) с 89, Ефрем (Урум кьой) с 25, Лешниково (Пандъкли) с 24, Любимец (Хебибчево) със 143, Орешец (Козлуджа) с 32 и Малко Градище (Алван дере) с 35 (всички). В Хасковска околия изцяло се изселват мюсюлманите от Манастир (Хасарлоба) – 77 и от Петелово (Хорозлар) – 88 души през 1910 г. Криво поле (Иробас) намалява с 46 мюсюлмани, Козлец (Кочашлий) с 65, Каменец (Каяджик) с 24 и Узунджово с 22. В Чирпанска околия се изселват всички мюсюлмани от селата Зетъво – 55, Крушево (Халът кьой) – 39, Малко Борисово (Бурнусуз) – 29 и Царско село (Чикарджик) – 24 през 1910 г. В Голобрадово (Кюселий) мюсюлманите намаляват с 20, а в Пъстрово (Алагюн) с 24. Турското население намалява и в Търновски окръг. Горна Оряховица намалява с 38 мюсюлмани, Добри дел със 70, Долна Оряховица с 36, Драганово с 29, Крал бунар с 81, Сушица със 74, Чаир с 65. В Дряновска околия се изселват всички 28 мюсюлмани от Ялово. Свищов намалява с 211 мюсюлмани, а селата околията Козловец с 29, Лъжене с 22,

Ореш с 53, Царевец с 26, Чаушово с 25, Яйджии с 32; в Севлиевска околия: Върбовка с 97, Горско Сливово с 35, Душово с 23, Хирево с 28; в Търновска околия: Осмо Градище с 49 и Дебелец с 57.

В довоенна България най-многобройно е турското население в Шуменски окръг. Въпреки че между 1910 и 1920 г. то нараства, през същия период има масово изселване в Турция. В Ески Джумая (Търговище) мюсюлманите намаляват със 139 души, в Ямла с 64, в Бухлар с 39, в Айладън с 33. В Поповска околия спадът засяга следните села: Балджи Омур със 120 души, Гагово 25, Дриново (Бахшишлар) с 68, Ковачовец с 53, Къзъллар със 111, Люблен (Дагъени) с 55, Садина с 30, Султан с 38, Хайдар с 68; от Преславска околия: Бяла река (Ак дере) със 110, Нова бяла река (Ак дере йени махле) с 346, Софулар със 175, Върбица с 57, Карамихца с 80, Бекирлие с 172, Иваново с 355, Хасаново със 124, Чулфа с 231, Осмар с 27, Троица (Тружа) с 58, Суха река (Кору дере) с 33; от Шуменска околия: Абоба с 357, Крива река (Ири дере) със 76, Имрихор с 29, Марковча (Марково) с 64, Кулаково с 62 и Нови Пазар с 265 души.

Съпоставката на резултатите от двете преброявания е валидна само за онези територии, които са били в България както през 1910, така и през 1920 г. Като извадим от общия брой на мюсюлманите през 1910 тези, които живеят в откъснатата от страната Южна Добруджа 166 565 души, получаваме 435 513, а като извадим от общия брой на мюсюлманите през 1920 г. 690 734 броят на мюсюлманите от новите земи 216 634 души, получаваме 474 100. Двете стойности получени от изваждането визират броя на мюсюлманите в земите, които и през двете години са били в България. Разликата между двете е 38 584 и показва увеличението на абсолютния брой на мюсюлманите в тези земи. Това прави прираст от 8,86% за период от 10 години. Средногодишният естествен прираст за периода между двете преброявания е 1,04 %. При мюсюлманите обаче той е малко по-висок от средния, 1,25 %, поради неучастието им в бойните действия през Балканската война. Като приложим ретроспективния метод, установяваме, че между 1910 и 1920 г. от довоенните предели на България са се изселили около 20 000 мюсюлмани. Това става предимно през периода 1912-1914 г. Приблизително половината от тези бежанци са помаци, напуснали страната заради насилствената християнизация.

Относителният дял на мюсюлманите в България между 1910 и 1920 г. бележи съвсем леко увеличение от 13,9 на 14,4%. Като се има предвид, че в новите земи мюсюлманският елемент преобладава, това скромно

покачване подсказва, че има масово изселване на мюсюлмани в Турция и настаняване на български бежанци от съседните държави. В старите земи обаче се наблюдава сериозен спад в относителния дял на мюсюлманите във всички околии, с изключение на Русенска селска околия, където те се увеличават от 32 на 34,4%.

От териториите, които са обхванати от преброяването през 1910 г., в горните таблици не са включени Южна Добруджа и Западните покрайнини, които на следващото преброяване са вече извън България. В административно отношение тези земи включват околията Балчик, Добрич, Куртбунар, Силистра, Тутракан (без община Юнузлар, която остава в България) и Цариброд, както и община Босилеград от околия Кюстендил. През 1910 г. в тези околии са преброени общо 166 565 мюсюлмани, разпределени, както следва:

Околия	Мюсюлмани през 1910 г.
Балчик	9 070
Добрич	30 565
Куртбунар	34 103
Силистра	39 515
Тутракан (без Юнузлар)	33 184
Цариброд	128

Няма данни колко от тези мюсюлмани се изселват в Турция, преди областта да бъде откъсната от България.

От друга страна България придобива нови територии, населени предимно с мюсюлмани с обща численост 216 634 души според преброяването през 1920 г. Тези територии образуват три нови окръга Мъстанлийски, Пашмаклийски и Петрички и четири околии Кърджали, Свиленград, Малко Търново и Василико, присъединени към Старозагорски и Бургаски окръг. Към тези земи трябва да прибавим Беломорска Тракия и Струмишко, които са отнети от България след Първата световна война, но през част от интересувания ни период са под българско управление. Преди Балканските войни тези земи влизат в състава на Одринския и Солунския вилает. Данните за тяхното население са напълно съпоставими с тези на българската статистика, въпреки някои разлики в мето-

диката и някои промени в административно-териториалното деление. Освен това има някои показатели, които са отчетени от българската статистика и дават косвена представа за размера на изселванията от тези земи. Това е статистиката на населените места, в която е отбелязано кои са селищата, напуснати от своите жители.¹ Ето и данните за броя на мюсюлманското население по кази и околии за 1903 и 1920 г.²

Околия/Каза	Салнаме 1319 (1903)	Преброяване 1920
Мустафа паша	10432	153
Ортакой	16951	1879
Кърджали	37388	42017
Малко Търново	2603	40
Ахтопол	1461	86
Султан йери	58772	61136
Ахъ Челеби	21857	17620
Даръдере	21887	17555
Егри дере	38397	35228

В Малко Търновска околия мюсюлманите се изселват почти изцяло. От 2603 през 1903 г. през 1920 остават само 40. Българите в околията и преди войната са мнозинство. Има едно обезлюдено село Бакаджик. Подобна е ситуацията и в околия Василико (Ахтополска каза). Тук мюсюлманите намаляват от 1461 на 86 души между 1903 и 1920 г.

От картата на Свиленградска околия са заличени 5 села: Алиолар, Гюрген, Карабунар, Кюселер и Хаджикьой. Някои са презаселени след войната с бежанци. Спадът при мюсюлманите в околията е драстичен от 10 432 през 1903 г. на 153 през 1920 г. Втората стойност обаче не включва мюсюлманите от бившата нахия Чирмен (Орменион), която остава в Гърция след Първата световна война.

1 Списък на населените места в новоприсъединените към царството земи. С., 1915, с.5-33;
2 Карайовов, Т. „Материали за изучаване на Одринския вилает“. Сб. НУНК, ХІХ, кн.1, 1903, с.7-10; Komrumpf, Hans-Jurgen, Die Territorialverwaltung im östlichen Teil der Europäischen Türkei vom Berliner kongress (1878) bis zu den Balkankriegen (1912-1913) nach amtlichen Osmanischen veröffentlichungen. München, 1983; s.29-99;

Най-сериозно засегната от изселванията е Ортакойска околия, от чиято карта са заличени 32 села от общо 79, а други са с изцяло променен етнически облик. За по-малко от година околията на три пъти сменя стопанина си. През есента на 1912 г. е окупирана от българската армия, през юли 1913 г. попада в турски ръце, а по силата на Цариградския договор е върната на България. В хода на войните в околията са извършени масови репресии от страна на окупационните войски на едната и другата страна. В крайна сметка родните си места напускат жителите на селата Ятаклар, Караклисе, Къзълчал, Кютюкли, Съчанлъ, Ямаджик, Алагьозлер, Горно Акчасар, Горно и Долно Юрюклер, Гюджеклар, Дуванджикьой, Мюселим, Рахманлар, Спахалар, Ходжакьой, Юваджилар, Юсекьой, Армутлия, Аптарманкьой, Ашакьой, Карлово, Умурверен, Балджа, Башюрен, Зорнаджилар, Кохчас, Менекьой, Рахманкьой, Солуклар, Топузлар и Чуките. Част от тези села са възстановени след войните, като в тях са заселени бежанци. Така от 16 951 мюсюлмани през 1903 г. 17 години по късно остават 1879. Ако в навечерието на войните мюсюлманите в Ортакойска каза са над 18 хиляди, 90% или над 16 хиляди са напуснали родните си места или са загинали.

Територията на каза Султан йери включва бъдещата околия Кошукавак и община Местанлъ. След Първата световна война към новосъздадената околия Местанлъ е присъединена и част от Гюмюрджинския санджак. През 1903 г. мюсюлманите върху територията на бъдещите Кошукавашка и Местанлийска околия са 58 772, а през 1920 г. върху същата територия живеят 61 136 мюсюлмани. Човешките загуби сред мюсюлманите в областта в резултат на Балканските войни са между 8 и 10 000 души, умрели или изселени. Четири села в околията са обезлюдени в резултат на войните – Дахъкьой, Казаклъ, Сюрдюлю и Чукурите. Жителите на други пет села от същата околия Гьологлар, Едилоглар, Кабиллер, Каинтепе и Налбантлар са се пръснали из околните села.

Данните за околия Егри дере (Ардино) са съпоставими, защото нейната територия съвпада с тази на казата. От таблицата се вижда, че между 1903 и 1920 г. населението на областта намалява с 3169 души. Загубата на мюсюлманско население обаче е повече 2 пъти по-голяма, тъй като между 1903 и 1912 г. е осъществен прираст от минимум 10 %.

В Кърджалийска околия мюсюлманите се увеличават с 4629 души между 1903 и 1920 г. Това означава 12,38% прираст за 17 години или 0,72% средно годишен прираст, а това е доста под нормалното за периода. Поне

3000 души са загубите на мюсюлманите в района. Това е по-малко от колкото в другите нови околии. Причината за това е, че Кърджалийска околия е етнически хомогенна. Турците в нея до Балканските войни са близо 100%. Поради това те се чувстват по-сигурни и са по-малко склонни към емиграция.

Околияте Даръдере и Пашмакли (Ахъчелеби) почти се покриват с бившите кази. Демографските промени в двете околии са много сходни. От 1903 до 1920 г. мюсюлманите в околия Даръдере намаляват с 4332 души. В Пашмаклийска околия броят на мюсюлманите от 1903 до 1920 г. е намалял с 4237 души. Така общите загуби от смърт и изселване през 1912-1914 г. надхвърлят 6000 души във всяка една от двете околии, като огромното мнозинство от тях са помаци, напуснали страната заради християнизацията.

В Девинска околия, населена с помаци, войната също води до обезлюдяване. В хода на бойните действия бягат жителите на селата Барутин, Касъка, Чавдар махле, Яланджиево, Балабан, Неапли (Попово), Каурчан, Кестенджик, Гьоврен, Тъмръш и Чуруково. Някои от тези села са заселени повторно след войната, а други като голямото село Тъмръш изчезват завинаги. Неговите жители са пръснати в различни райони на Турция. Най-голямата група е настанена в измирското предградие Газиемир. Друга част от тъмръшката диаспора живее в село Гьохююк, окръг Чумра, област Коня. По-малки групи има в село Неджип кьой, окръг Маняс, област Балъкесир, където има и помаци от селата Черешово и Осиково. Тъмръшлии има и в окръзите Бига и Одрин. От Яланджиево (Змеица) има заселени бежанци в град Караджабей, област Бурса, и в село Съольос, окръг Орхангази, област Бурса. Помаци от Доспат и Сърница, Девинско, се заселват в село Ташкесии, окръг Балъкесир.

Данните за новоприсъединените земи от Пиринска Македония също дават възможност за известна съпоставка. Данните от подробното салнаме на Солунския вилает за 1899 г. представляват най-точна оценката за етнодемографското състояние на региона.¹

1 **Ростковский, А.** Распределение жителей Солунского вилаета по народностям и вероисповеданиям в 1899 г. **СПб., 1900;**

Околия	Салнаме 1899	селища	Преброяване 1920	Селища
Горна Джумая	5442	32	1579	39
Мелник	6419	53	504	63
Мехомия	11 907	13	7618	13
Неврокоп	47 190	130	18 301	69
Петрич	15 249	70	1151	72

С изключение на Неврокопска околия, където селата са два пъти по-малко, за останалите имаме приблизително запазване на териториалния обхват. В Горноджумайска околия мюсюлманите намаляват повече от три пъти. В околийския център от 3000 мюсюлмани през 1899 г. за две десетилетия спадат до 1013 души. Масови изселвания има от Осеново и Симитли. През 1899 г. в село Крупник живеят 400 помаци. Двадесет години по-късно остават само 60. Съпоставката показва, че в Петричка и Мелнишка околия мюсюлманите намаляват с над 90%. В Мелнишка околия са опожарени и трите помашки села Градежница (1322 жители през 1899 г.), Грънчар (270 жители през 1899 г.) и Ново село. Почти всички мюсюлмани се изселват от градовете Мелник и Свети Врач и от селата Белица, Джигурево, Левуново, Плоски, Поляница, Припечен и Склави. В Петричка околия войната води до обезлюдяване на селата Будилци, Гюргюво, Въксан и Ляшница, както и на помашкото село Сливница. Значително намаляват или изчезват напълно мюсюлманите в селата Вишнени, Тополник, Димидово, Дрожево, Дреновци, Елешница, Камена, Ключ, Коларово, Каменица, Мендево, Моровци (помашко), Мусли чифлик, Скърт, Старчево и Яворница. От 1570 помаци в околията през 1899 г. след Балканската война остават само 13. В Мехомийска околия една трета от мюсюлманите се изселват. За 20 години броят им намалява с 1976 души в Мехомия, с 279 в Бабяк, с 688 в Баня, със 122 в Бачево, с 422 в Белица, с 675 в Добринище и със 139 в Якоруда. В Струмишка околия, която след Първата световна война е присъединена към Югославия, има едно обезлюдено село Драгомирово.

Изселвания има и от българската част на Неврокопска околия, но те по-трудно могат да се установят от наличните статистически сведения, поради разликата в обхвата на казата и околията. Следващата таблица

обхваща почти цялото мюсюлманско население на Неврокопска околия през 1920 г.

Населено място	Салнаме 1899	Преброяване 1920
Абланица	1300	931
Боголин	158	158
Крибул	290	215
Беслен	307	267
Перица	340	287
Долен	334	247
Теплен	370	191
Блатска	215	262
Дъбница	355	608
Фустаня	230	395
Брезница	821	830
Корница	757	692
Лъжница	429	392
Бръшлян	274	276
Жижево	500	122
Кочан	973	980
Любча	351	335
Марулево	395	403
Усина	282	247
Долно Дреново	287	297
Крушево	347	385

Ореше	224	259
Горно Дреново	311	357
Неврокоп	7440	1087
Буково	144	208

Годишник „Либерален преглед“ – 2013 (септември–декември)

Осиково	200	289
Рибново	625	647
Циропол	285	100
Филипово	357	145
Плетена	757	722
Копривлен	340	108
Садово	371	83
Сатовча	1247	690
Фъргово	307	216
Скребатно	287	170
Вълкосел	940	949
Годешево	590	569
Слащен	794	771
Туховища	569	559
Тешово	220	21
Фотовища	220	138
Дебрен	572	447
Общо	26 115	17 055

Вижда се, че за две десетилетия мюсюлманското население на района намалява с една трета. Това до голяма степен се дължи на изселването на турците от Неврокоп, но не по-малък е делът на изселените помаци. В село Коджа бунар, окръг Гьонен, където до 1914 г. живеят българи, са настанени бежанци помаци от 33 села в Неврокопско, Драмско и Девинско, сред които Фъргово, Барутин, Крибул, Абланица, Жижево, Кочан, Сатовча, Карабулак, Джирновица, Пепелаш и други. Съседното село Чатак е заселено с помаци от Фъргово.

Какви са демографските загуби при мюсюлманите в новите земи в резултат на Балканската война? В придобитите от България територии на трите нови окръга и четирите околии мюсюлманското население през 1911 г. възлиза на 327 732 души.¹ През 1920 г. в същите тези земи

1 Маккарти, Дж. Смърт и изгнание. Етническото прочистване на османските мюсюлмани 1821-1922. София, 2010, с.213;

българската статистика отчита 216 634 мюсюлмани. Разликата е 111 098 души. Като добавим и осъщественият за девет години естествен прираст стойността ще надхвърли 120 000 души. Това са убитите и насилствено прогонените от родните им места.

За съжаление в Беломорска Тракия не е правено преброяване, докато българите владеят областта. Българската статистика дава сведения единствено за обезлюдените села. В Гюмюрджинска околия това е село Куштепе, в Дедеагачка – Боялък, Делескьой, Халъкьой, Каракая, Ходжакьой, Фъндаджик, Селимие, Малък Вакъф и Гювендик, в Ксантийска – Лъджите. В околия Софлу в резултат на Балканските войни изчезват 31 села, а именно Гемиджикьой, Каваккору, Калдъркос, Кьопекли, Чалък, Чешмеджик, Арабмахле, Караюрен, Кюселеру, Кютюкюлю, Сипахлер, Катранджик, Миселимкьой, Муката, Пишмен, Калайджиюва, Демирден, Армутлу, Ашамахле, Балъккая, Дикилиташ, Иманлар, Инджекьой, Маскарлар, Рушанлар, Сужалар, Челибилер, Чокели, Юмерлер, Кюсекьой и Душтабак.

Демографските загуби при мюсюлманите в областта можем да установим, като съпоставим данните от довоенната османска статистика с тези от преброяването, извършено от френското окупационно управление през 1920 г. Резултатите от това преброяване са показани в следващата таблица:¹

Околии	Турци	Българи	Помаци	Гърци	Евреи	Арменци	Цигани	Всичко
Ксанти	30657	1550	9507	6580	280	280		48774
Гюмюрджина	37877	19924	2232	2479	1397	650	482	64951
Дедеагач	637	18067		2565	165	512		21946
Софлу	2770	14447		7435			47	24699
Димотика	1274	4956		17602	877	157	122	25059
Караагач	5	10210		15045	370	450	1113	27193
Всичко	73220	69154	11739	51706	3000	1969	1834	212622

А ето и съпоставката на броя на мюсюлманите в областта според двете статистики:

1 Шишков, Ст. Беломорска Тракия в Освободителната война от 1877-1878 г. Пловдив, 1929, с.78;

Каза	Салнаме за 1903 г.	Преброяване 1920 г.
Димотика	8499	1274
Дедеагач	11900	637
Софлу	29754	2770
Гюмюрджина	53273 (- 17 045)	40109
Ксанти	25368	40164

През 1903 г. в Беломорска Тракия живеят 128 794 мюсюлмани. От тях 17 045 са в онази част на Гюмюрджински окръг, която през 1920 г. се намира в България и е част от окръг Местанлъ. В останалата територия на областта през 1912 г. мюсюлманското население достига до 122 924 души. Между 1912 и 1918 г. Западна Тракия е част от България, но по това време не е правено преброяване на населението. Съпоставката на двете статистики показва, че между 1912 и 1920 г. общият брой на мюсюлманите в областта намалява от 122 924 на 84 959 души. Това означава, че по време на българското управление и най-вече през Балканската война повече от 40 хиляди мюсюлмани от Беломорска Тракия умират или се изселват в Турция. С изключение на Ксантийската каза и донякъде на Гюмюрджинската в останалите мюсюлманите намаляват катастрофално. През същия този период българите в областта, които преди войните са незначително малцинство, се увеличават до 69 154 души благодарение на заселването на бежанци от Източна Тракия, Мала Азия и Македония.

Със сигурност има голям брой изселници от онези земи в Македония, които са окупирани от българската армия по време на Първата балканска война, но в резултат на Втората са отстъпени на Сърбия и Гърция. В някогашното българско село Той белен, окръг Балъкесир, Северозападен Анадол са настанени помаци от Жарново и Пепелаш, Драмско, избягали през Първата балканска война, когато районът е окупиран от българите. От тези села по време на българската окупация част от жителите се изселват в селата Тайфур, окръг Галиполи, Йени Сьольос, Орхангази, и Коджапънар, Гьонен.

За етнически прочистените мюсюлмани от Серско и Драмско през Балканската война известна представа дават резултатите от преброяването в Гърция през 1915 г. Те показват, че през 1912 г. мюсюлманите в Драмския санджак са 126 308 души. През 1915 г. са преброени 125 522 мюсюлма-

ни. Намаляването е сравнително слабо, с около 1000 души. Най-засегната е Драмската каза, където спадът е с над 4000 души. Незначително намаляване се регистрира в казите Правище и Нестос, а в Кавала дори се наблюдава увеличение, което вероятно не е само от естествен прираст. По време на Балканската война в Кавала се струпват огромен брой мюсюлмани, бягащи от настъпващата българска армия. След като градът е окупиран от българите, там са избити няколко хиляди мюсюлмани, а други са върнати по родните места. Част от бегълците обаче предпочитат да останат в Гърция, след като градът попада в гръцки ръце. Оттам идва увеличението.

Не така стоят нещата в Серския санджак, където мюсюлманското население преживява демографска катастрофа. От 53 381 мюсюлмани в навечерието на войната през 1915 г. са останали само 20 335. В Серската каза спадът е от 19 836 на 5 615 души, в Зиляховската каза от 3934 на 1261, в Демирхисарската каза от 22 206 на 10 506, а в Нигритската каза от 9385 на 2953 души.¹ Изводът е, че в окупираната от българите част от Гръцка Македония в резултат на Първата балканска война демографските загуби на мюсюлманите се изчисляват на около 35 000 души. Една не малка част от тях са били избити от четите на ВМРО с мълчаливото съгласие на българските военни и граждански власти. Има и голям брой умрели от глад и от върлуващия в района коремен тиф.²

Статистиката категорично показва, че в резултат на „освободителната“ Балканска война България се разширява с територии, в които мюсюлманите доминират категорично. В някои от тези територии и до днес преобладават въпреки многократните прочиствания. Изключение прави Малкотърновската каза, където българите са абсолютно мнозинство и преди 1912 г., както и отделни малки анклавни от Свиленградско, Ивайловградско и Пиринска Македония.

Колко е общият брой на мюсюлманските бежанци от Балканите по време на Балканските войни и веднага след тях? Според статистиката на министерството на вътрешните работи на Турция за периода 1912-1920 г. от Балканите в Турция са дошли 413 922 бежанци, които са заселени предимно в Европейска Турция и Западен Анадол. Други 632 408 балкански

1 Soteriadis, G. An ethnological map illustrating the Helenism in the Balkan peninsula and Asia Minor. London, 1918, p.16;

2 Маккарти, Дж. Смърт и изгнание. Етническото прочистване на османските мюсюлмани 1821-1922. София, 2010, с.184-185;

мюсюлмани умират в резултат на Балканските войни.¹ С други думи, демографските загуби при мюсюлманите на Балканите надхвърлят един милион души за по-малко от две години.

Каква част от тези загуби са от България и от нейните военновременни владения? Като прибавим към загубите на мюсюлманите от новите земи, които са около 120 хиляди души, 20-те хиляди мюсюлмани, напуснали старите предели, 40-те хиляди от Беломорска Тракия и 35-те хиляди от окупираната през 1912 г. от българите част на Гръцка Македония, ще получим приблизително 215 000. В тази бройка не влизат изселените мюсюлмани от Южна Добруджа и от онези части на Македония, които през Първата Балканска война са окупирани от българската армия, но според Букурещкия мирен договор от 1913 г. са предадени на Сърбия. Техният брой със сигурност също никак не е малък. Разбира се, гореспоменатата стойност не включва и убитите и прогонени от българската армия мюсюлмани от Източна Тракия. Тези, които успяват да избягат от областта преди идването на българите, естествено се завръщат след като Турция си възстановява контрола над тази територия, но има и хиляди обикновени мюсюлмани, загинали от куршуми, глад и болести. Другото, което не може да се установи с абсолютна точност от българската статистика, е съотношението между убити и бежанци. Тези, които са напуснали старите предели на България могат да се отнесат към бежанците, но от новите земи, където се водят сраженията, процентът на убитите никак не е малък.

Както вече стана дума, бойните действия са основният, но не единственият фактор за миграционния процес. В случая с България решаващ се оказва и опитът за насилствено налагане на християнството над помаците. Той започва още с еуфорията от първоначалните военни успехи през есента на 1912 г. и се развива особено интензивно в началото на 1913 г. Налагането на християнството сред помаците не е официална държавна политика. То е дело на отделни националистически настроени представители на духовенството, интелигенцията, македонските и тракийските революционери и българската общественост в помашките райони. Държавата приема тактиката на „ненамеса“, с което на практика развързва ръцете на извършителите за безконтролно насилие над беззащитните помаци. След поражението във Втората балканска война под натиска на международната общност правителството на Васил Радославов се намес-

1 Пак там, с.214;

ва и спира насилственото покръстване, като дава право на помаците да се върнат към исляма. Въпреки това голяма част от тях предпочитат да емигрират в Турция. Българската историография продължава да оправдава това престъпление, съпроводено с мащабно насилие над помаците, и да обяснява прекратяването на кампанията и връщането на помаците към исляма като предизборен ход на Радославов. Истината е, че помаците оказват сериозна съпротива и отказват да приемат натрапената им вяра, а международният натиск срещу България за прекратяване на тази срамна кампания е безпощаден. Предизборната стратегия на Радославов е последният фактор, с който може да се обясни този единствен възможен изход.

Балканските войни пораждат сериозен бежански проблем и в България. Поражението във Втората балканска война и загубата на територии предизвиква потоци от бежанци от Тракия, Македония и Добруджа. През 1913-1914 г. се осъществява най-голямото изселване на българи от територията на днешна Турция, което окончателно прекратява българското присъствие в Източна Тракия и Мала Азия. Отричайки етническото прочистване на мюсюлманите от България, споменатият многократно сътрудник на тайните служби Георги Марков определя като такова прогонването на тракийските българи. Няма съмнение, че и това е етническо прочистване, съпроводено с убийства, изнасилвания и грабежи. Сравнявайки обаче двете етнически прочиствания, правят впечатление две неща. Първо, че броят на напусналите България мюсюлмани е значително по-голям от броя на прогонените от Турция българи, и второ, че етническото прочистване на българите от лятото на 1913 г. е реакция на идентичното, но доста по-масово прочистване на мюсюлмани през есента на 1912 г. Българските бежанци, напуснали Източна Тракия през 1913 г. и след това, са 62 998, а тези от Мала Азия са 7296 души или общо малко над 70 хиляди, което е повече от три пъти по-малко от демографските загуби на мюсюлманите от България и от окупираните от нея територии и многократно по-малко от общият брой на мюсюлманските бежанци от България за последните 135 години.¹ През по-ранния период е трудно да се говори за масово етническо прочистване. Между 1878 и 1912 г. броят на българите, напуснали Одринския вилает е около 60 000 души.² Към тях трябва да прибавим и 1700 малоазийски българи, преселени в Княже-

1 Селскостопанско настаняване на бежанците. С., 1932

2 Данаилов, Г., „Изследвания върху демографията на България“. Сб. БАН, т. XXIV, 1930, с.144;

ството през 80-те години на XIX век, които обаче разменят имотите си с турци от България. Равносметката за периода от 1877 г. до днес показва, че от територията на днешна Турция се изселват около 130 000 българи. За същия период близо 1 700 000 мюсюлмани напускат България и намират убежище в Турция.

Бежанската вълна от 1912-1914 г. е една от петте най-масови вълни на изселване на мюсюлмани от България в Турция. Първата е по време на Руско-турската война 1877/1878 г. и довежда до загубата на 749 хиляди мюсюлмани от Княжество България и Източна Румелия (От тях 261 хиляди са умрели, а останалите са изселени). През 1950/1951 г. от България се изселват 156 хиляди мюсюлмани, през 1968-1978 г. се изселват 114 хиляди, а по време на голямата екскурзия през 1989 г. около 360 хиляди. Между тези пет големи вълни има множество по-малки вълни и постоянни единични миграции. Изселването през Балканските войни засяга особено сериозно помаците и води до обезлюдяване на обширни територии в Родопите.

Изнесените данни не са никаква провокация на външни, враждебни на България сили, а са част от българската статистика. Българската историческа наука обаче сякаш не ги забелязва и продължава да пре-експонира трагедията на българските жертви и бежанци за сметка на противниковите. Балканските войни продължават да се оценяват само от гледна точка на политическите резултати от тях. Отричането на масовите убийства и етническото прочистване е първата крачка възпроизвеждане на онзи модел на междудържавни и междуетнически взаимоотношения, който доведе до трагичните събития от 1912-1913 г. Тази война е преди всичко трагедия за милиони жители на полуострова, причинена от егоистичните интереси на шепа хора. Затова тя трябва безусловно да се осъди, а не да се празнува като освободителна. Цинично е, убийството на стотици хиляди невинни мюсюлмани и прогонването на още толкова от родните им места да се нарича освобождение.

Вярно е, че терминът „етническо прочистване“ влезе в употреба по време на войната в Босна през 90-те години на миналия век, но той е напълно приложим към събитията на Балканите отпреди сто години. Масовите убийства и принудителното изселване на стотици хиляди хора доведе до радикална промяна на етнодемографската картина на Балканите, до разрушаването на съществуващия от векове мултикултурен модел. България, която има решаваща заслуга за това престъпле-

ние, е длъжна да го признае и осъди, както Германия призна и осъди Холокоста. България е длъжна да изключи микрофоните на психопатите, които фаворизират етническата хомогенност, на доносниците, които не признават на правото на хората на самоопределение и размахват на плашилото на „неоосманизма“, защото те са голямата заплаха за нейното бъдеще. Тези болни мозъци са в състояние да подпалят трета балканска война, ако не бъдат спрени. А отговорността за това е на всички нас.

Извори и историография:

Общи резултати от преброяване на населението в Царство България на 31 декември 1910 г., кн.1, С.,1923;

Общи резултати от преброяване на населението в Царство България на 31 декември 1920 г., кн.1, С.,1927;

Резултати от преброяване на населението в Царство България на 31 декември 1910 г. (по окръзи), т.1-12;

Резултати от преброяване на населението в Царство България на 31 декември 1920 г. (по окръзи), т.1-15;

Ростковский, А. Распределение жителей Солунского вилаята по народностям и вероисповеданиям в 1899 г. СПб., 1900;

Селскостопанско настаняване на бежанците. С.,1932;

Списък на населените места в Царство България от Освобождението (1879) до 1910 г. С.,1921;

Списък на населените места в новоприсъединените към царството земи. С.,1915; Данаилов, Г. „Изследвания върху демографията на България“. Сб. БАН, ХХГУ, 1930; Карайовов, Т. „Материали за изучаване на Одринския вилает“. Сб. НУНК, ХІХ, кн.1, 1903;

Маккарти, Дж. Смърт и изгнание. Етническо прочистване на османските мюсюлмани 1821-1922 г. С.,2010;

Шишков, Ст. Беломорска Тракия в Освободителната война от 1877-1878 г. Пловдив, 1929;

Kornrumpf, Hans-Jurgen, Die Territorialverwaltung im östlichen Teil der Europäischen Türkei vom Berliner kongress (1878) bis zu den Balkankriegen (1912-1913) nach amtlichen Osmanischen veröffentlichungen. München, 1983;

Soteriadis, G. An ethnological map illustrating the Helenism in the Balkan peninsula and Asia Minor. London, 1918;

Георги Зеленгора е български историк и изследовател.

Коментари (65)

- 15-10-2013|**Български читател**

„Твърдението, че са били под „турско робство“, е натрапвано системно на балканските народи от момента на създаването на техните държави, за да се оправдае подготвяното насилствено прогонване на „побителите“ от Балканите.“

Още на Аспарух са го втълпявали явно, през 681 година...

А петте века турско робство по-късно най-вероятно са били златни за България според автора...

А пък Захари Стоянов, Вазов и Паисий изобщо не са съществували...

- 16-10-2013|**Гост**

Отново антибългарска трибуна. Мюсюлманите са се изселвали от България просто защото държавата е гяурска. Те, както ми каза един турчин, не могат без роднините си-един да тръгне, тръгват и другите, защото както той се изрази, на сватба, на погребение, на обрязване трябва да присъства целия род. Защо са се изселвали по време на освободителната война? Руснаците гонили ли са ги? Не, просто се вижда, че турската държава си тръгва, тръгват си и те. Какво по-естествено. Колко българи са се изселили от завладените български територии-всички ли са прогонени? Не, много хора просто не могат да търпят чужда власт. Но в това „списание“ няма място за нормални аргументи и реакции. Тук българинът е обявен за най-големия престъпник, нормалните му реакции са наричани тъпоглавие и инат. Българомразецът Енев, титулувал се „писател“, „интелектуалец“ и пр. не разбира, че допълнително изостря

проблемите, като ги поднася едностранчиво и нескопосано. казано по неговия начин-дебела преславска глава, която от четене на „Отвореното общество и неговите врагове“ е изключила за нормалния свят, който е колкото прекрасен, толкова и сложен.

- 16-10-2013|**Благов**

Авторът прави впечатление на СЕРИОЗЕН ЧОВЕК. Не само неговите данни, а и от много други историци се застъпват подобни твърдения, особено що се отнася за несправедливостта на границите на България. Не мога да се съглася, обаче, че България има решаваща заслуга за явлението етническо прочистване. В това отношение, поне гърците ни превъзхождат и то с много. Там няма нито една джамия, говорещите български с нас, швпнат и то оглеждане. Напълно споделям мнението на автора за нашите патриотари, те са по-скоро недоучени, не говоря за академика, но там естеството е по друго.

- 18-10-2013|**Колец** – Един историк амаааа ...

Какъв историк е тоя нещастен урод? Или да кажа „Пишман“ урод, които „хабер“ си няма от история?

Авторчето на тази драсканица някога посещавал ли е исторически музей в България?

Няма да влизам навътре в „творбата“ му, защото си личи, че не е пуснал водата, само искам да попитам, защо „аджеба“ има толкова турци в България, след като сме ги „почистили“ и „прогонили“?

- 18-10-2013|**Георги**

Георги Зеленгора се е хванал за един етап от историята в който ако приемем истината от него, то трябва да се откажем от априлското въстание, батак, старозагорското клане и още 4-5 селища изпепелени и изклани от турците и да бъдем гузни пред турците... а същият историк ако си беше направил труда напише на английски в гугал – турски зверства в България и ако беше чист, истински българин, нямаше да засяга една тема удобна за историци като Мартина Балева, Йорданка Бибина, Антони Георгиев и Божидар Алексиев.

Това са ни историците в България.

Никой не му пука за зверствата, изнасилванията и кланетата, всеки иска да изпъкне с нещо драматично от определен етап от история-

та който е факт на 500г геноцид, ама какво са 500 години за историци като Георги Зеленгора, Мартина Балева, Йорданка Бибина, Антони Георгиев и Божидар Алексиев..... През 1909 г., използвайки псевдонима на Арчибалд Smith, австрийският илюстратор Готфрид Sieben боядисани „Balkangreuel“ (Balkan Ногтор), серия от дванадесет литографии, показващи турски войници в акта на групово изнасилване и убийство жени. Изображенията са изключително сурови и точни, но те също имат историческа стойност. ---

<http://conchigliadivenere.wordpress.com/2013/05/13/gottfried-sieben-1856-1918-austrian/>

- 18-10-2013|**Седим и си мислим**

Леле, и сме изгубили, България това, 1 700 000 турци! Те основен национален капитал ли са ни били, че е загуба? Ами отишли са си в държавата хората. Че са такива, дето където и да се настанят, го смятат за свое, си е тяхна грешка.

„... хиляди обикновени мюсюлмани, загинали от куршуми, глад и болести.“ Ние пък имаме такива десетки и стотици хиляди, че и от па лежи, въже и ятаган. На чужди гробища ли ще плачем? Всеки си плаче за неговите. Може и авторът да е с турски произход или да е мюсюлманин. Но по-подходящо място за такъв плач е Турция, за да има повече съчувствие. Човек или плаче сам от мъка, или в компания за съчувствие.

Ама нали седим и си мислим, ако па са тръгнали да сакат държавата, оти да не изгубиме и още 200-300 иляди, се че го преглътнеме некакси.:-)

Или па ако искат да станеме мултинационални, и така става – ние че сме българи, а они че са помакобългари и туркобългари. Като афроамериканците. Съгласен съм. И накрай че отпадне представката и па че станат българи. Не стаеме ние за Америка, и това си е. Че се наложи да си останеме България, нема начин.:-)

- 18-10-2013|**Седим и си мислим**

Бидейки българи, турците са ни били врагове, както и натрапници на територията ни, все едно дали от пет дена или от петстотин години. Те какво са си мислили, няма никакво значение. Затова са смешни тези вопли в смисъл „вие защо сте гонили турците и сте убивали турци“. Ами как защо, защото са ни били врагове и са ни заемали страната. Толкова ли е трудно да се схване? И въпреки това сме оставили обикновени тур-

ци на наша територия. Вместо за това да се благодари, се пише в грях, че не сме си подарили държавата на турците. Или на мюсюлманите, или на османците, все тая.

Изглежда правим впечатление на някакви глупави хора, за да ни се държат такива лекции от такива, които хем са се натрапили тук, хем имат претенции България да става някаква обща държава, като че ли някой е канил някого тук. Не сме глупави, само така изглеждаме. Който е поканен, на него му е съобщено. Други поканени няма. Има търпяни, и това не е малко.

Има, има наистина хора, които може и да докарат някоя неприятност, но това са само онези, които смятат чуждото за свое, съответно може да бъдат и изненадани, че не винаги сме толкова гостоприемни.

- 18-10-2013|Златко

Кон до коня, мила моя майнольо, юнак до юнака. Да пази Господ!

- 18-10-2013|Златко

Кое ни прави марсианци в сравнение с европейците?

Вижте, проблемът не е точно в историческото ни минало, което, нека се изразим дипломатично, не е най-черното в Европа. Имам пред вид, разбира се, нещата, които сме вършили след Освобождението. Действително, етническите и расови преследвания са може би най-лесно забележимата част от целия двадесети век, накъдето и да се обърне човек.

Проблемът е в друго.

Проблемът е в това, че европейското ядро вече отдавна е осъзнало, че срещу една такава радикална история помага единствено тотално себепристрастие – от нея, от наследството ѝ, от идеите и практиките ѝ, от всичко. Това е ядрото на европейската идея, това е нещото, което в най-голяма степен различава днешна Европа от предвоенната или онази, определяна от (пред)военните поколения (приблизително докъм падането на Берлинската стена).

Какво обаче става у нас?

Живот с миналото и за миналото, това става. Поради тоталното объркване на понятия и „истини“, но в много по-голяма степен поради пълната неспособност за конкуренция на европейския пазар на труда, останалото в България население се е окопало като военна част, отбиваща нечий атаки със зъби и нокти. Каквото и да дойде отвън (с изключение

на европейските парички, разбира се), то се посреща на нож. „Вие може и да ни имате за прости и ние може и наистина да не ставаме и за дръжки на мотики, но пък в замяна на това няма да ви пуснем да окупираме главите ни! Отнехте ни и последната капчица самочувствие, накарахте ни да се чувстваме като „цигани“ – ние пък сега ще ви покажем кои са истинските цигани! Няма да приемаме нищо, няма, няма, няма!“

Ето това става.

Който успее да се измъкне – и закрепи! – навън, което не е никак лесна работа, щото мераклии много, само че за живот на Запад се искат умения и сръчности, които милата Родина не предлага (опитайте се, ако можете, да намерите някъде работа с диплома от български университет – само преди няколко дни се срещнах с една такава дама, дето завършила „икономика“ и решила, че все някак ще се оправи в Берлин)... Та, който успее да се измъкне и закрепи, попива западните начини на мислене, поне до някаква степен, сравнително бързо. Не твърдя, че българите на Запад са жалони на прогреса и напредъка, но поне са се научили да не ритат срещу ръжена, тоест да работят свястно и да не пречат на децата си да стават каквито искат хора – обикновено много различни от самите тях.

Проблемът обаче е с останалите „на топло“ няколко милиона, които ни приемат, ни предават. За живот навънка не стават, инак отдавна да са се изнесли – или започнали да произвеждат и продават конкурентоспособни стоки на европейския пазар, както са го правили предците ни по време на Възраждането (оставям настрана изключенията – примерно няколко десетки хиляди души, които са в България по причини, различни от собствената им некадърност). Животът „вътре“ пък си е чист ужас, щото как се живее сред едно народонаселение, което е избрало за смисъл на живота си сляпата съпротива срещу всичко, което му звучи като неизговорен укор срещу собственото му нищоправене и неспособност за каквато и да било адаптация? Dog eat dog, така се живее. Изяж, за да не бъдеш изяден. Назад към джунглата, с песни и танци на народите, ако е възможно...

Остава си, разбира се, най-неясния от всички въпроси, тоест дали идещите поколения ще се различават от сегашното, примерно 50 до 60-годишно, или и тях ще ги брулят същите ветрове? Въпросът на въпросите.

Защото хлапетата, ако и да виждат в себе си нещо кой знае колко по-различно от родителите си, на практика май само репродуцират същите норми на поведение и мислене. Не знам вече за кой път ми се случва да се запозная с поредния млад човек, примерно интелигент някакъв, който обикновено е бил на Запад, дори говори един или два западни езика и „всичко му е ясно“ (само дето не е успял да се закрепил там „щото не му харесало“), само за да се стигне до рано-или-късния-момент, в който поредният ми познат изръсва някоя такава балканска премъдрост (обикновено касаеща някои „различни от нас хора“), че направо косите ми настръхват...

След което, разбира се, няма защо да питам защо „на Запад“ не му е харесало. Тук за такива неща бият, при това бият чрез закона, тоест не можеш и пръст да мръднеш. И, естествено, поредният откривател на Европа бързо-бързо подвива опашка и се втурва обратно, при мама и тате, където няма проблеми с това да приказваш (а много често и вършиш) каквото ти скимне, където не искат от теб да си сменяш не само кожата, а и нрава, изобщо, където може по нашенски. Свобода, мамка му, тук не ти е Запад!

Ей това, драги мои, е собствената ми теория за непроменливостта на днешна България и нейното народонаселение, това е и собственото ми обяснение за пълната бетонизация на главите, които са принудени от реалността да живеят с един свой образ, който няма как да приемат, а следователно са осъдени на тежки лични психически изкривявания, тоест ден след ден да викат на бялото черно и обратно – и които, значи, просто няма как да приемат, че обяснението за собствената им съдба е в самите тях и отчаяното, удавническо стискане на сламките, подадени преди много десетилетия от национал-комунистически изтипосаната ни история. Това евреи, това турци, това цигани, това ние самите (последното, разбира се, единствено на ниво подсъзнание) – всичко, брате, е лайна над лайната, а следователно, бой, мамка им, ако не с друго, то поне с думи и, ако не на улицата, заедно с Волен, Боян и всите други идиоти, то поне виртуално, поне в идеален план, така да се каже. Бой срещу „либерастията“, бой срещу тия, бой срещу ония...

Бой, бой, мамка му!

Ей това е историята днешна.

Каква ще бъде утрешната, като се има пред вид, че всичко, що може да раздели на две магарета сламата, се изнася от страната на пожар,

подпомагано от цялото семейство, доколкото това е възможно – това и Господ не може да каже.

Но, карай да върви, хей, хей, хей. Кой ли му пука, поне докато има домати и чесън в градината и сливи за ракия у комшиите.

Дай, дай, дай!

- 18-10-2013|**Рая Данаилова** – Браво на автора!

Най-после един изследовател е посмял да излезе от клишетата вбивани в българските глави. Поздравявам Ви господине! Това е истинската „Истина“, а не глупостите, които са писани в комунистическите „диктувани от КГБ“ учебници. Някои, които са си избили комплексите в коментарите, просто ще дойде време и ще прогледнат. А ако ли не, то децата им ще разберат, че историята, която се учи от почти сто години, е просто измишльотина писана под строгата цензура на Великите. Даже фактът, че вече пешете нещата с доказани цифри и документи, е доказателство, че святата историческа Правда ще възтържествува. Успех!

- 19-10-2013|**Злия** – Три неща

Три неща:

1. Така. Като приложим „ретроспективния метод“ за времето от XIV до XIX век, българите, с отнети земи, имущество, реколта, право на управление, първородни деца, подложени на гонения, помохамеданчване, изнасилване, бесене, колене, набиване на кол, палене на огън върху гърдите, са около... 200 000 000! Това, сравнено с Вашето крайно число „пострадали“ мюсюлмани за последните 135 години (1.7 милиона), е повече от 100 пъти по-голямо. Следователно – вземете се скрийте някъде от срам! Тази земя е била българска открай време, населена с българи, част от които са с насилствено наложена мюсюлманска вяра, наречени по-късно помаци. Всички друговеци, дошли неканени на тази земя е трябвало да я напуснат много по-рано. По различни причини това се случва едва през XX век. При това само частично – и до ден днешен СИ и централна Южна България са населени с тях.

2. Другите, наречени от Вас „псевдоучени“ не ползват статистика, а общи приказки. Лошо. За разлика от тях Вие ползвате числа. Хубаво. Само че, там където няма данни, отново прибъгвате до предположения от типа „Със сигурност има голям брой изселници от онези земи в Македония, които са окупирани от българската армия по време на Първа-

та балканска война, но в резултат на Втората са отстъпени на Сърбия и Гърция.“, и „Техният брой със сигурност също никак не е малък.“. Много удобно, наистина! „Има и голям брой умрели от глад и от върлуващия в района коремен тиф.“ Колко? И тях ли ще причислите към изселените насилствено? Това ли е точна наука? Където няма данни – убедителните предположения ще свършат работа... В еди-кое-си село мюсюлманите били с 20 по-малко за 10 годишен период. Вие знаете ли какви болести са върлували по онова време, и че пеницилинът още не е бил открит? Само тифът и холерата са били причина за повече жертви, отколкото в самите военни действия... Истината е, че само на базата на едностранчиви документи не може да се правят верни изводи. Вероятно никога няма да узнаем дори с приблизителна точност броя на бежанците през този период. Ето ви една етническа карта на Европа от 1918 г., правена от същите тези французи, които окупирали въпросните земи, и чиито данни за Беломорска Тракия цитирате:

<http://imgur.com/1lRCK0L>

Бих искал, ако можете да ми покажете на нея къде са Вашите изселници и от двете страни на границата.

3. Изселването и омразата между българи и турци, както и между представители на останалите християни на полуострова и мюсюлманите все пак може да бъде разбрано. Тогава то е могло да бъде и донякъде оправдано с тогавашните порядки и отношения между религиите в реваншистки стил „зъб за зъб, око за око“. Аз питам – кое обаче може да обясни погромите, изселването, преследването, и убийствата от страна на гърци и сърби спрямо българи в завладените БЪЛГАРСКИ земи?!? Гаврата на източноправославни християни към източноправославни християни, на славяни към славяни... Тези два народа са основните виновници за промени в етническата карта на Балканите, а не българите, както се опитвате да докажете в тази статия. Напишете друга – за геноцида от страна на „нашите братя християни“!

Разбирам Вашето въннение, породено от откритите и цитирани от Вас документи от преброявания. Така се прави наука, по принцип. Явно така се прави и История. Тези данни обаче, не са достатъчен повод за написване на подобна статия – явно целяща особен поглед и търсене на „уникална“ гледна точка, и водеща до становище, различно от общоприетото. Становище, което обаче има много малко общо с истината...

- 19-10-2013|**Румен Петров** – Браво! най-сетне история, основана на факти и на х

Уважаеми господин Зеленгора, имате моето най-искрено уважение! Бих желал да се запозная с Вас!

Наистина, след т. нар. освобождение са вършени много лоши неща от името на т. нар. родина. Това е пример за социална травма, която се предава през поколенията.

Златко, а ти и твоето списание сте на върха в обозримият ми хуманитарен простор, както обикновено!

- 20-10-2013|**Дора Дабаш**

Няма ли някой да направи изследване за страданията на българите и прочистването им по време на Балканската и Междусъюзническата война. Селата им са били палени от турски башибозук и гръцки военни части, възрастните и болни хора са били избивани, а по-малдите са се спасили по чудо! Отворете си очите и за българската история, а не само за толерантността ви към българските окупатори! Имам чувството, че имате проблеми с българската си идентичност! Един малък откъс от книгата на Коруев за с. Габрово, Ксантийско, където през 1904 г. е родена баба ми- Мария Корметева и по чудо тя и семейството ѝ са оцелели от терора на турци и гърци. По разказите на българските мохамедани: „Маските (мъжките) вързахме и дадохме на урумето (гърците) да ги колят, жените изпратихме към Еникьой. Като се събрахме отвред (от всичките б. а.) села, заграбихме всичко. Зенгинско село било Габрово; имаше белки алтъ юз юк (600 товара) да товарехме: бакър и халища, сандъци пълни. Ние се чудихме какво да правим. Имаше и еникьойски гръкомани и те носеха, камбаните пукаха. Гърците вземаха по-скъпите работи... Дойде един гръцки офицер, който каза: огъм, пепел и прах. Селото горяло 6 дни.“ (Коруев, П. Я. Село Габрово, Ксантийско, 1983, 97 с.)

- 20-10-2013|**Thea**

„Изнесените данни не са никаква провокация на външни, враждебни на България сили, а са част от българската статистика“. – Никой не подлага на съмнение статистиката. Аз дори допускам, че реалния брой на турските жертви и изселници е още по-голям. Обаче изводите, които си прави автора от тая статистика са меко казано малоумни. Или не знае, че всички модерни геноциди и етнически прочиствания са бази-

рани върху идеята за националната държава, която съвсем не е българско или балканско изобретение? Ако не знае, толкова по-зле за него. Т. че не е зле да насочи хуманитарно-пацифисткия си патос срещу идеята за националната държава. За целта трябва да се върне доста назад в историята – в 17 век и Вестфалската система.

- 20-10-2013|Златко

Здравейте, Дора,

самият аз живея с усещането, че досегашната българска историография (или поне онази нейна част, която се осветява по-активно от медиите) се е занимавала почти само и единствено със страданията на българските малцинства (в Тракия примерно). В такъв смисъл липса на подобни материали, (и страсти) няма, дори напротив. Този текст просто запълва една зееща празнина в собствените ни познания, като показва въз основа на цифри, че злото, което сме причинили сами, е В ПЪТИ по-голямо от онова, което сме получили (в отплата).

Изобщо, този стандартен писък – олеле, отиде ни идентичността, защото, видите ли, идентичността ни е идентичност на ЖЕРТВИ, ми звучи дълбоко подозрително. Дори не бих писал в отговор на един такъв коментар, ако не ви познавах като интелигентна и мислеща жена, при която все пак има някакви шансове рационалните аргументи да достигнат някакъв мозъчен център.

Не се поддавайте на емоционалното „няма пък!“, което не е нищо друго освен реакция на защита срещу (непозната до този момент) информация, която възприемате като заплаха за ценности, с които сте се идентифицирали винаги. Ако факти заплашват ценностите ви, то проблемът обикновено не е във фактите.

Поздрави,

Златко

- 20-10-2013|Златко

Теа, наистина ли смятате, че „държавата“ функционира сама, без участието на хора? Предполагам, че в такъв случай ще бъде по-добре да опитате силите си в някой кафкиански жанр, вместо в тукашните коментари.

Национални държави са, общо взето, по-голямата част от съществуващите в момента държави. А историите им, поне що се отнася до склон-

ността към геноцидни действия, съвсем не са идентични. Моля, ви, нека говорим като разумни хора, а не като сборници с цитати и препратки към всевъзможни „информации“.

- 20-10-2013|**Thea**

Ако смятах, щях да го напиша. Не съм написала нищо подобно. Всяка държава функционира на базата на някаква идеология, а идеологията на националната държава е точно такава – предразполагаща към етнически прочиствания и хомогенизация на населението. Аз съм разумна и спокойна. Емоционалните изблици са в текста, който коментираме.

- 20-10-2013|**Александър** – Балканската война

Направи ми впечатление в началото изречение „нововъзникнали балкански държави“.

Дали изречение е груба манипулация или нещо друго, не знам.

В историята, която са ни преподавали в началните отделения, пише, че балкански държави е имало и преди мюсюлманското османско нашествие на Балканите през 14 век., т. е. те не са „нововъзникнали“ през 19-20 век върху сълзите и имотите на „прокудените“ турци.

Така ли е, г-н историк, или България е нововъзникнала държава през 19 век?

Колкото до статистиката. За да има баланс и претенция за що-годе обективен подход към събитията, редно е до подробното описание на събитията от Балканската война-страшни като във всяка война без изключение-които касаят изселването на турците по посока на родината-майка да има и статистика за обезбългаряването на селищата, които след войната стават или остават част от Турция.

В противен случай става въпрос не за научен подход, каквато е главната претенция на автора, а за друг, не желая да го квалифицирам поради гнусливост.

- 20-10-2013|**Румен Петров**

Очевидно е, че национализмът е път към морална и физическа разруха на хората и техните общности. Става ясно от статията и от дискусията.

- 20-10-2013|Thea

Естествено, че национализмът е най-голямото зло и той е в основата на всичко. Само дето национализмът не възниква на Балканите. Интересно, защо през Средновековието никой не е правил етнически прочиствания и те са запазена марка за „Модерните“ времена. Как е успяла Османската империя да просъществува векове наред в състояние на мултикултурализъм и сравнително мирно съвместо съществуване? И в момента, в който Империята рухва и на нейно място идва националната турска държава, изведнъж милиони национални и религиозни малцинства са подложени на поголовно изстребление или принудени да се изселят.

- 20-10-2013|Златко

Струва ми се, че при този начин на водене на разговора се объркват две напълно различни неща.

Че национализмът – и то един сравнително определен, местен тип национализъм, който, примерно, не може директно да се приравнява към английския, френски или американски такива – е ОБЯСНЕНИЕТО за геноцидните битки покрай Балканската (и не само) война, не подлежи на сериозно съмнение.

Онова, за което обаче става дума в този текст е не кое е *обяснението* за всичко това, а кой може, респ. ТРЯБВА, да поеме *отговорността* за него – като историческо наследство и набор от идеологически мотивирани начини на поведение и действие. С други думи – кой може и ТРЯБВА да поеме отговорността за сравнително болезнената след-освобожденска българска история. Естествено е, че тази отговорност не може да се поеме от някаква теория. За поемане на отговорност са необходими хора, които са успели да НАДЖИВЕЯТ предразсъдъците, страстите и идеологиите на предшествениците си. Това е причината, поради която самият аз – след десетки статии в това списание, посветени на различните аспекти на българския и други национализми – смятам такъв вид дискусия за безплодна. „Национализмът“ е точно толкова отговорен за българските форми на геноцид, колкото земното притегляне е виновно за нечия смърт, причинена от задушаване на бесилката. Идеите са идеи, физическите реалности са физически реалности, а хората са тези, които ги претворяват в действия и политики, при това винаги по различни начини.

А инак това, че историята на българските етнически политики си има своя собствена предистория, пет- и повече вековна, това също не подлежи на съмнение. Въпросът за нас, съвременниците, днес и сега, е кое минало да изберем като своя отправна точка и по какъв начин да го интерпретираме и разбираме. Ще продължаваме ли до паметивека да виждаме в себе си перманентни жертви на историческите обстоятелства или най-после ще запретнем ръкави и ще кажем „дотук с тежкото минало. оттук нататък бъдещето си ще го правим сами, и по начин различен от досегашния“.

Останалото – поне според мен – е търсене на оправдания за собствената некадърност.

- 20-10-2013|**Златко**

Един от тукашните ми немски приятели обича да казва „Човек трябва да бъде суров към опонентите си, но безпощаден – единствено към самия себе си“.

Оставям на самите вас да прецените дали тази немска мъдрост ви харесва и до каква степен се чувствате способни да я приложите към собствените си животи и действителности...

- 20-10-2013|**Thea**

Физическите реалности са материализирани идеи. Но да не даваме прекалено философски наклон на дискусиата, въпреки че той е задължителен, за да се разбере каквото и да е... Ако става въпрос за поема на отговорност, отговорен е целият народ, защото той доброворно и с пълна убеденост в правотата си, е извършвал убийствата. Също както за престъпленията на нацизма е отговорен целият немски народ. И е отговорен за това, че се поддаде на една теория и идеология. Т. че в крайна сметка виновни и отговорни са точно идеите и техните създатели.

- 20-10-2013|**Златко**

Един конкретен въпрос, Теа: вие самата чувствате ли се отговорна за, примерно, „възродителния процес“ от 1984-89?

Ако не, защо? (И по какъв точно начин изключвате себе си от „целия народ“?)

Ако да, в какво точно се изразява чувството ви за поета отговорност? Какви са действията, които извършвате, за да покажете на сънародниците си, че се чувствате отговорна?

„Целият немски народ“ винаги е имал *конкретни фигури и лица*, които са водили борба за поемане на отговорността за нацисткото минало. И никое от тези лица (вече исторически фигури, всъщност), не се е задоволявало с абстрактното заключение „отговорни са всички, тоест никой“. (Всъщност е доста по-сложно от това, но по тези въпроси тук на сайта също има достатъчно информация). Признание за поета отговорност се иска от всеки от нас – конкретно, с доказателства за съответни действия. Инак „отговорността“ се изпарява и придобива конкретната форма на дрън-дрън, че пляс.

- 20-10-2013|**Thea**

Съгласна съм единствено, че нещата са доста по-сложни, отколкото се опитвате да ги представите. Сравнението между Възродителния процес и Балканските войни е крайно несъстоятелно. И да, целият немски народ е виновен и отговорен за престъпленията на нацизма. Без доброволното му съгласие, участие и безучастие, нито една „конкретна фигура или лице“ нямаше да може да направи каквото и да е. Доколкото ми е известно нито едно от персонално обвинените лица, не е поело лична отговорност, камо ли пък да води борба за нея. Водили са борба да спасят собствения си г*з и са си прехвърляли отговорността един на друг. А всъщност, вината и отговорността са общи и колективни.

- 20-10-2013|**Златко**

Битката е една и съща навсякъде, както изглежда. Така например, немците също са отказвали (яростно) да видят някаква връзка между отговорността за Втората световна (сравнително очевидна и трудна за отричане, макар че приемането на отговорността се реализира като масивен акт на промяна на ценностни умонагласи едва след падането на Стената, тоест след отмирането на КОНКРЕТНИТЕ отговорни поколения) – и отговорността за подпалването на Първата световна. По този повод се разразява и един от по-ранните исторически спорове в Германия, далеч по-малко известен от „спора на историците“ от 1980-те. Искам да кажа, навсякъде нещата се развиват по сценария „отговорност – да, но само ако не е моя, лична“. Инак, да приемат някаква абстрактна

„всекигова“ отговорност, са съгласни сравнително много хора. Също като в българската народна мъдрост: „е, все аз, все аз, нека сега и другите да кажат нещо“.

Но все пак ви благодаря. Доколкото мога да видя във Фейсбук, вие сте сравнително млада жена, така че все още има време. Ако пък не – здраве да е, няма да правим лични вражди от подобни разминавания на мненията...

- 20-10-2013|**Thea**

Извинявам се ако съм създала впечатление, че враждувам на лична основа. Защиатавам единствено определени идеи. Колкото до отговорността за Втората световна – тя е до голяма степен и на победителите от Първата световна. А отговорността за Първата световна съвсем не е само на Германия, или Австрия, или на Гаврило Принцип, а на цялата международна политика от онова време.

- 20-10-2013|**Гаврилов** – Българите и миналото

Много интересна статия, политически некоректна, защото борави с факти. Коментарите след статията са не по-малко интересни. Те ме навеждат на мисълта, че сме били на косъм от етническа война от югославски тип, и то съвсем наскоро... Другата мисъл, на която коментарите ме навеждат е, че сме член на ЕС без да споделяме основни европейски ценности. Противно на това, което пише в договора ни за присъединяване.

Турците и мюсюлманите в България, не са втора категория хора, не и през 21 век. Исъорията си е история, не можем да променим. Но можем да направим тя да се повтори. Или да не се повтори.

- 20-10-2013|**ББ**

Браво Гоше! Ти си апостол! Крайно време е всички да се върнем в лоното на майка Турция!

- 20-10-2013|**Питащият** – И?

Статията е повърхностна, макар да борави с факти. Слабо са разгледани причините и размяната на население по спогодби както между държавите, така и между хората. Създаването на Българска държава привлича изселници българи и създава проблеми на малцинството,

което се чувства откъснато и на чуждо място. Там където турското и мюсюлманско население е малцинство, то се чувства незащитно, а където е компактно по-сигурно и става разместване, изселване както към Турция така и вътре в страната. За тези процеси трябва да се напише не статия, а книга. Човекът е стадно животно и се скупчва и живее на общности със себеподобни. Основната причина да бъдат прогонвани турците са имотите. Знам за едно турско село заличено от картата на България още по време на Руско-Турската война. В околните села имало малко турци и те се събрали там, а българите ги нападнали и ограбили, а селото запалили. Моят прапрадядо е участвал и отмъкнал волове. Бил едва 14 годишен. И до днес иманяри ровят в по тези места и търсят златото на Бея, който все пак успял да избяга. Някога прабългари и славяни се настанили и заграбили земята и това е разбира се велико дело, но всичко се връща. Дошъл и техният ред, после те пък си го върнали както могат... Историята е наистина изключително тъпа като тъпанарите, които населяват тези места и изобщо планетата Земя, а най-тъпото е, че се героизира. Повечето коментари под статията доказват простотията на българите, но и останалите изроди на Балканите не са по хубави. Дошло е време тази история да се прочете заедно с останалите патриоти идиоти по тези места и да ѝ се тегли една майна, а хората отговорни за кървавите събития в нея да бъдат осъдени поне морално.

• 20-10-2013|**Валентин**

Златко, имам съвет към теб, пич: когато публикуваш материали, които смяташ, че подкрепят твоите виждания (нищо лошо), подбирай ги по малко по-добър начин. Първите няколко абзаца на тази статия ме изумиха с необективността си. Сигурно, ако утре част от Родопите поискат да се отцепят от България, въпросният автор ще подкрепи това искане, посочвайки исторически причини. Книгата на Джъстин Маккарти, посочен от „специалиста“ за някакъв „велик“ изследовател, изобилства от фактологически грешки и дълбоко непознаване на географията историята на Балканите. Само ще кажа, че въпросният автор отрича дори

избиването на арменците въобще, което не се прави даже и от турската историография. Определения като „глупави клишета“, „псевдоспециалисти“, „фашизоиди“ и позоваването на организации като ПОМАК като компетентен източник просто унищожават всякакви надежди за някакъв обективен анализ. Ако според автора Турция е най-пострадала

от етническо прочистване, то какво да кажем за периода пред 1878 година? Статистическите данни може и да са верни, не съм проучвал въпроса. Но причинно-следствената връзка е крайно неясна и съмнителна. Много от тези демографски явления не са заради българската държавна политика тогава. Иначе, да – имало е прочиствания срещу мюсюлмани, имало е и насилствени покръствания. Апропо, точно „фашистката“ ВМРО най-много е критикувала българските политици за това. Насилствените покръствания са отдалечили помаците от техния български корен, което е един голям грях спрямо българската нация и държава. Въобще, цялата статия, която има претенциите да грои пропагандата, всъщност си служи с такава.

- 20-10-2013|**Златко**

Добре дошъл, Валентине, ще се радвам, ако се задържиш наоколо (по коментара ти съдя, че или ти е за пръв път, или поне не си идвал тук особено често).

- 20-10-2013|**Валентин**

Ми... в грешка си. Много статии съм изчел тук. Горе-долу почти всяка седмица. Има добри, има и слаби. Горната статия по моя преценка е от слабите. Ако имаш някакъв конкретен отговор на коментара ми – заповядай.

- 20-10-2013|**Златко**

Добър е коментарът ти, не настоявам на непременно съгласие. Харесва ми това, че виждаш нещата в някаква цялост. Останалото... Няма да се женим я.

- 20-10-2013|**Златко**

А пропо, пропуснал бях да представя тази микро-дискусия откъм Фейсбук. Правя го чак сега...

Цитат:

Zlatko Enev „Измокрен, гладен, уморен, без отдых би се ден и нощ...”

Добре, но защо продължава да го прави и днес, по дяволите?

18 октомври в 11:21 · Харесвам

Роман Рачков българинът не ще или не може да осъзнае, че по нищо не се отличава от съседите си на Балканите. дори в успешната асимилация и затриване на етнически малцинства. типичен пример за това са румъноезичните малцинства – власи и аромъни, ако през 1924 г по преброяване, числено са броели над 100 000 души, през 2011 са под 4000. не ми се задълбава в „покръстителната акция“ на помаците през Балканската война...

18 октомври в 11:23 · Харесвам · 3

Александър Кочев Не споря че това е така – даже напротив, познавайки българина съм сигурен, че е имало прочистване. Но не се ли разглежда това като някакъв вид „отмъщение“ за 400 години турско робство? Не казвам че отмъщението е приемливо или морално пренебрежимо. Как мислите?

18 октомври в 13:16 · Редактирано · Харесвам

Zlatko Enev Предполагам, че много хора – и тогава, и днес – са виждали нещата именно по този начин. Но пък много повече хора са виждали обясненията на неща като примерно чумните епидемии в магии и всякакви други чудесии, така че...

Векът, в който живеем, не е същия...

18 октомври в 11:50 · Харесвам · 2

Александър Кочев Аз разбирам тази позиция, но искам да знам дали много българи са били убити по време на турското робство и дали те са повече или по-малко от загиналите в горепосочената война турци. Как мислите?

18 октомври в 13:18 чрез мобилния · Харесвам

Zlatko Enev Повече ще са загиналите българи, предполагам. А още повече ще са загиналите от време адамово. И така нататък. Всеки от нас сам си решава под коя историческа точка да тегли чертата и в какво точно да търси основанията на собственото си разбиране за справедливост. Сърбите, както знаем всички, се връщат чак назад до Косово поле в желанието си за мъст. Друг е въпросът докъде ги доведе всичко това.

Общо взето, въпросът (и изборът) май се свежда до тези две алтернативи – напред или назад...

- 21-10-2013|**Thea**

Съгласна съм с Валентин, че тази статия, написана от самозван „историк“ с мазохистични наклонности компрометира сайта. Много интересни и стойностни материали съм чела тук и бях крайно изненадана от този.

- 21-10-2013|**Златко**

Приятно ми е да чуя, че все още успявам да ви изненадам. Нормално е да реагирате по начина, по който го правите – информацията е прекалено несъвместима с онова, което се набива в главите на хората от много десетилетия насам. Интересното в случая е някак напълно невинния начин, по който КОНКРЕТНИЯ въпрос за собствената отговорност пред лицето на историческите факти се трансформира в някакви абстракции за теории и идеи, които функционирали сами по себе си, без наше участие. Национализмът е преследвал и избивал турците, не сме ние. Национализмът им смени имената, национализмът им отне имотите, национализмът ги изгони от България. Самите нас изобщо ни няма в цялата тази картинка, ние сме просто някакви лодчици, които се носят по вълните на историческия океан, накъдето ги духнат ветровете.

Изглежда ще трябва да мине доста още време, преди да се появят поколения, които наистина да си нямат ХАБЕР от национал-комунистически писаната история. Май пълното невежество е някак за предпочитане пред едно такова знание, което само бронира главите на хората срещу всичко, което се различава от онова, на което са ги учили в училище...

- 21-10-2013|**Thea**

Да, пълното невежество е определено за предпочитане пред „новаторските“ интерпретации на историята. Виждам, че отново се опитвате да сравнявате Балканските войни с Възродителния процес. Едното няма нищо общо с другото. В Балканските войни участва целият народ, вдъхновен от модерната национална идея. Възродителният процес си е чисто партийно мероприятие. Никакъв национализъм няма в него, а само опит на БКП да укрепи властта си.

- 21-10-2013|**Златко** – re:

Thea пише:

Виждам, че отново се опитвате да сравнявате Балканските войни с Възродителния процес. Едното няма нищо общо с другото. В Балканските войни участва целият народ, вдъхновен от модерната национална идея. Възродителният процес си е чисто партийно мероприятие. Никакъв национализъм няма в него, а само опит на БКП да укрепи властта си.

Ок, нека тогава да се опитаме да разгледаме малко по-подробно твърденията, на които се опира вашия вид мислене. Значи, Балканските войни и „възродителният процес“ са исторически събития, които нямат нищо общо едно с друго – първото е израз на желанието на един народ за обединение, под влиянието на „модерната национална идея“, а второто е „чисто партийно мероприятие“.

В такъв случай обаче ще ви помоля да ми представите някакви обяснения за следните факти, които поставят някак под съмнение логичността на концепцията ви.

Първо, ако тези две събития наистина са вдъхновявани от напълно различни идеологии (съответно национализъм и марксизъм-ленинизъм), то как да си обясним факта, че обектите на техните агресии (мюсюлманските малцинства в и около България) са едни и същи?

Второ, по каква причина една марксистко-ленинска партия би трябвало да преследва едно етническо малцинство (добре известно е, че теорията на марксизма, в своя класически вариант, повече или по-малко отхвърля национализма като идеология, заменяйки го със своето собствено предложение за класова, а не етническа солидарност в световен мащаб)?

Трето, по каква причина мюсюлманските малцинства в България са непрестанен обект на различни видове потискания, преследвания и сегрегации от 1878 г. досега?

Ако наистина в българската история няма приемственост и различните етапи от последните ѝ 130 години са подчинени на различни идеологии, то защо тогава потисканите и преследваните си остават едни и същи?

Ако всичко това ви поразява с напълно неочаквани връзки и асоциации между исторически събития, които винаги сте възприемали като напълно различни и несвързани едни с други, то може би ще е добре първо да прочетете някои от материалите тук на сайта, които се зани-

мават с историята на анти-турските преследвания в България от последните стотина години. Например ето това:

Етнонационализмът по време на демократичния преход в България - част 1

А може и това тук, ако намерите достатъчно време...

Преработването на миналото - България, 2013

- 21-10-2013|**Седим и си мислим**

Thea, внимавайте. Ще ви натикат във и ще ви засипят със една не-престанна мъглява логорея на един обиден на България и продължаван да бъде обиждан и извън нея. Той иска турско, не нещо друго. Само това пише. Тук смисъл няма, има само една мазна омраза, която ще го закопае.

- 21-10-2013|**Историк** – Такава е историята

Учудващо е, че историк не е претръпнал на кръвопролитията в историята. А XX век бе върхът на взаимните избивания. Без насилствено-то изтласкване на мюсюлманите от българските земи през 1877-1878 и 1912-1913 едва ли щеше да я има България. А кланетата са грозното лице на нашата наионална изява. Но имаме не само чист и светъл образ в катастрофалния европейски сблъсък.

- 21-10-2013|**Гост** – ге:

„Трето, по каква причина мюсюлманските малцинства в България са непрестанен обект на различни видове потискания, преследвания и сегрегации от 1878 г. досега?“

Поради причината, която споменах още в първият си пост в тази дискусия – идеологията на националната държава, която се стреми към хомогенизация на населението и за която националните малцинства са заплаха. Що се отнася до Възродителния процес – турците бяха много удобен пропаганден обект за отклоняване на вниманието. В условията на икономическа и идеологическа криза, вниманието на хората трябваше да се отклони от режима на тока и празните магазини към несъществуващи етнически проблеми. И да отбележа, все пак, че е важен крайният резултат от етническите прочиствания на Балканите. След плахите ни опити за етническо прочистване от 1878 г. насам, в България все пак са останали няколко стотин хиляди турци, а в Турция не е оста-

нал НИТО ЕДИН българин. Да не отварям дума за арменските и гръцките кланета. От няколко милионното гръцко население на Мала Азия в началото на 20 в. в момента са останали само няколко стотин души в Истанбул. Изводът е следният: Турция е успяла да се прочисти, ние не.

- 21-10-2013|Златко

Два въпроса във връзка с последния коментар:

Първо, ако голямото етническо прочистване, наречено „възродителен процес“ е било продиктувано от националистически съображения (нещо, с което съм съгласен), то коя идеология е била властваща тогава – националистическата или комунистическата?

Второ, означава ли това „те са успели, а ние – не“, че за вас етническото прочистване на едно общество е нещо ценно?

- 21-10-2013|Thea

Възродителният процес изобщо не е бил продиктуван от националистически съображения. Никъде не съм написала подобно нещо. Писала съм, че е продиктуван от желанието на БКП да укрепи властта си, да не се „преустрои“ (както е известно по онова време в СССР вървеше „перестройката“) и да се консолидира обществото като се обедини от „националната“ идея. Не е властвала нито националистическа, нито комунистическа идеология. Комунизмът е „интернационален“, както знаем. Също така, никога не съм твърдяла, че етническото прочистване е нещо хубаво. Само съм констатирила, че едни са успели да го осъществят, а други не.

- 21-10-2013|Златко

По времето, в което бе проведен „възродителният процес“ (1984, при това има сериозни основания да се смята, че е бил подготвян още по-рано, по времето на Брежнев – вижте книгата, за която става дума по-долу), перестройката още не беше започнала, така че хипотезата ви е погрешна. Може би ще ви бъде полезно да се запознаете с подробното изследване на Михаил Груев и Алексей Калъонски (части от което могат да се намерят и тук на сайта).

- 21-10-2013|Златко

Освен всичко казано по-горе, „възродителният процес“ не е някакво изолирано, случило се изневиделица събитие, а просто заключителната, окончателна фаза на един процес на етническа хомогенизация на България, провеждан с особена интензивност още от началото на 1960-те години, и обхващащ постепенно, едно след друго, и трите мюсюлмански малцинства в България. По този въпрос има достатъчно изследвания и от български, и от чужди учени (по-специално студиите на Улрих Бюксеншютц и Щефан Трьобст).

- 21-10-2013|Златко

И накрая – преследванията срещу мюсюлманските малцинства, провеждани по комунистическо време, са от своя страна също само продължения на други, започнати от пред-комунистически правителства политики, и като цяло резултат от една национална идеология, която е силно отровена от компенсаторни импулси. С което отново стигаме до темата за Балканската война и това до каква степен тя е само брънка от една анти-мюсюлманска, остро националистическа идеология (и история), която властва в България и до днес. В тази насока има да се работи още много и много...

- 22-10-2013|Thea

„Остро националистическите идеологии“ властват по цял свят, не само в България. Та в тоя смисъл е добре някой да се заеме с паралелно изследване на различните национализми, защото ровенето само в националната история не спомага особено за изясняване на ситуацията. Процесите са общоевропейски и дори глобални. А анти-мюсюлманските и анти-християнските настроения и политики се засилват и ще се засилват все повече по целия свят.

- 22-10-2013|Златко – ге:

Thea писа:

„Остро националистическите идеологии“ властват по цял свят, не само в България. Та в тоя смисъл е добре някой да се заеме с паралелно изследване на различните национализми, защото ровенето само в националната история не спомага особено за изясняване на ситуацията. Процесите са общоевропейски и

дори глобални. А анти-мюсюлманските и анти-християнските настроения и политики се засилват и ще се засилват все повече по целия свят.

М-да. Изследвания на различните видове национализми има повече от достатъчно (всъщност изследванията на национализма са най-динамично развиващият се клон от социалните науки от падането на Стената насам). Друг е въпросът, че в България са познати сравнително малко от тях (макар и да не може да се отрече факта, че се превежда сравнително много, във всеки случай несравнимо повече много специализирана литература в сравнение с тъмното време от преди 1989). Така че който иска да се образова, може да го направи винаги. Друг е въпросът, че българската национална историография не познава нито едно последователно изследване на чисто българския национализъм – в или без балканския контекст. Това е пълна тера инкогнита – факт, който се потвърждава и от начина, по който протича този тук спор... Днешните българи, повече или по-малко образовани, са тотално зависими от (по)ученията на една бедна, идеологически изкривена и закована в определени, зададени още от Освобождението насам стереотипи за националната история, излизането от които ще отнеме още много десетилетия – ако, разбира се, се намерят млади и независимо мислещи историци, които най-после да разчупят рамките на националистическата история и я поставят на мястото ѝ...

Що се отнася до последното обобщение... Отново м-да. Информация и знание – всичко на тоя свят е информация и знание.

Или тяхната липса...

- 23-10-2013|**Thea**

Да, накой явно е пропуснал да забележи войната в Сирия, примерно. Или по-точно, интерпретирал си я е както той си знае. А информацията ни залива отвсякъде, някои даже се дават в нея.

- 25-10-2013|**Black Wolf**

Доста са се нажежили страстите, понятно.

Това, което автора не е разбрал от историята (нищо, че се пише историк), е че историческия процес, нещата които стват със станите и народите стават именно по ТОЗИ начин.

При определени процеси войни, завоевания, преселения, групи от хора волю или неволю се преместват. По-силният взема земята, имуществото, а често и живота на победения. Кофти, а? Може би. Ами така стават нещата на тази планета. Това е ЕСТЕСТВЕНИЙ ход на историята.

Освен това в историята има някаква справедливост. Тя понякога е много отдалечена във времето, понякога внуците и правнуците се налага да плащат, но се плаща.;)

Турците просто е трябвало да си вземат партакешите и да се махат – по силата на историческа необходимост.

Лошото е, че не са го направили ВСИЧКИ. Поне нямаше сега да имаме паразита ДПС, без който политическия живот в България щеше да протича по-различно. По-нормално.;)

- 25-10-2013|**Златко**

Живот в джунгла – философия на джунглата.

Колкото обяснимо, толкова и някак жалко. Все пак.

- 26-10-2013|**Sando**

Черни вълко, приятелю, ужасно ме дразниш с вечната си позиция на мерудия за всяка манджа. Приеми, човече, че от много неща на тоя свят не разбираш и авторитетният ти тон не те спасява от туй неразбиране, а напротив – излага те още повече. „Естествен ход на историята“, „историческа справедливост“ и прочее глупости, са клишета, напълно празни от съдържание, с които са ви пълнили кратуните както във ВТУ, така и в СУ и навсякъде другаде у нас и в Соц лагера по „онова време“. Обобщенията от сорта на „силни“ и „слаби“ и хомогенизиращият поглед върху цели народи, уви, е клише, с което се тъпчат и днешните кратуни по СУ, ВТУ и прочее. Но надежда има. Зеленгора, Везенков, М. Груев, Ч. Маринов и още няколко, макар да са в зловещо малцинство в сравнение с любителите на „историческата справедливост“ и на бранителите честта на Майка Балгаря, все някой ден ще надделят. Защото така се прави наука, и патриотарите все някой ден ще си оберат партакешите, ако ще и да е по силата на „историческата необходимост“.

Колкото до паразитът ДПС (какъвто тая партия днес, несъмнено, е), можеше и да го няма при няколко варианта, а именно ако:

1)БКП с негласната подкрепа на много български граждани, не беше провела т. нар. възродителен процес (това, разбира се включва не само

смяната на имената, насилията и гоненията на турците, но и тези на помаците от ‘64 – ‘74, на циганите мюсюлмани отпреди това, а също така и цялата пропагандна машина от художественотворческата – като А. Дончев, научноизследователската – „археологическите“ експедиции, дето „намирали“ кръстчета в муските по помашките гробове, та до полицейскотерористичната – атентатите по влакове и т. н.)

2) През 1989-90 ОКЗНИ с Първанушката, Божо Димитров, цитираният агент – доносител Г. Марков и останалата примитивна пасмина бяха имали сојонеси да излязат от БКП-БСП, бяха спечели изборите и бяха забранили връщането на имената на турците. Тогава днес България щеше да е минала през кървава война. Вероятно щеше да е по-малка териториално и по ясно разделена по линията патриоти/мислещи хора. Щеше да укрива военнопръстъпници от съда в Хага и по пазарите ѝ да се продават героизиращи кичории за същите тия военнопръстъпници и т. н. При такъв сценарий, вероятно България щеше да е етнически „по-чиста и по хомогенна от когато и да е било и да, ДПС нямаше да съществува.

Аз лично много се радвам, че не се случи втория вариант и смятам, че създаването на ДПС имаше заслуга за това (тук въобще не говоря за политиката на ДПС, за облажилите се негови лидери и т. н. Говоря за огромното символно значение, които имаше политическото представителство за мюсюлманите в България. Подобно символно значение имат и новините на турски по БНТ – те друго и нямат – десет минути в негледаемо време).

- 26-10-2013|**Анонимен**

„Но надежда има. Зеленгора, Везенков, М. Груев, Ч. Маринов „
Спрях да чета след това изречение.:)

- 26-10-2013|**Златко**

Драги Сандо,

винаги са ме впечатлявали коментарите ти, просто защото намирам безкрайно много допирни точки между собствените си и твоите разбирания. Ако мисълта за това не ти е чужда, можеш по всяко време да ми се обадиш на личната поща. Ще ми бъде приятно да се срещнем, запознаем и поговорим на живо в София. Не са чак толкова много хората, които мислят по този начин у нас – или поне са готови да го изкажат публично, искам да кажа. Наистина ми е любопитно...

- 29-10-2013|**Не БАН-ски доцент**

Това е една от най-реалните статии и изследвания правени някога до сега от български автор за помаците, за преселенията и гоненията на мюсюлманите от България, макар, че е имало и обратна тенденция по време на Балканските войни и след това, от което са особено пострадали помаците на България.

Поздравления за безпристрастността на автора, браво.

- 29-10-2013|**Колега историк**

Ето сега може да си представите защо Георги Зеленгора беше буквално изритан от официалната историография. Там просто имаше и още има голяма нужда от лъльовци, които да повтарят учебникарските клишета и да гледат началника в очите. Изследвания, направени по наистина нов начин, без съобразяване с някакви измислени авторитети, без рецитиране на патриотарски мантри, много сериозно бъркат в здравето на малоумниците в академичните среди. И затова дружно изритаха Георги, ама какво постигнаха – той сега има повече читатели от всички, които опитаха да го смажат, взети заедно. Знаем ги кои са!

- 30-10-2013|**Николай Иванов** – Holocaust deniers and Armenian genocide deniers

Действително, авторът работи с много статистически данни. От тях обаче той стига до доста странни хипотези.

Първо, изглежда, че според него Балканската война е опит за почистване на България, Гърция, Сърбия от мюсюлмани. Тук изобщо не е засегнат проблемът за ПРИЧИНИТЕ, които водят до войната, както и за съществуването на огромни български общности в Османската империя. Войната е поставена извън историческия си контекст, като нещо напълно изолирано и само за себе си. Но тя е резултат от борбата за създаване на собствена национална държава.

Второ, неясно как, но авторът поставя в едно и също изречение думите „убити“, „болни“ и „изгонени“. Той обаче НЕ ДАВА статистически данни за избитите цивилни мюсюлмани на територията на България и на новоприсъединените земи. Искане ми се да видя тези данни.

Трето, тук се говори за морална отговорност- нещо, което не е работа на един историк. Той трябва да посочва факти и да ги обяснява, а не да заема позата на пастор.

И извън всичко това- не съм „тесногръд български шовинист“. Дори напротив, огорчен съм от цялата истерия срещу мюсюлманите-бежанци в последните 2 месеца. Но не е нормално някой да набива в главата на народ, който 500 години (та това са поне 20 човешки поколения!!!)е бил под чужда окупация (най-меката дума), че трябва да се извини на окупатора си. Аз не схващам тази логика.

И понеже г-н Енев в коментарите тук споменава за Холокоста, нека поне стигнем докрай. Между гореизведената теория, теорията на Маккарти за несъществуването на арменски геноцид, и отричането на Холокоста има няколко удивителни прилики:

1. „Холокостът е мит, измислен, за да се оправдаят по-късно всички претенции на евреите към християнския и ислямския свят“- „Турското робство е мит, измислен, за да се оправдае етническото прочистване на мюсюлмани“.

2. „Германският народ всъщност не е нападател, а жертва. Милиони германци са изгонени от домовете си в Полша, Чехословакия, прибалтийските републики и Калининградска област“- „Мюсюлманите са жертва, и нищо друго. Почти два милиона мюсюлмани са изгонени от домовете си в резултат на етническо прочистване“. Тук отново не се споменава какво се е случило пореди това с местното население в Полша и Чехословакия, както и в България. Колко българи са избити, ислямизирани, без дом? Няма данни. Не и тук.

3.(една добавка към Маккарти, отрицателят на арменския геноцид) „План за Холокост никога не е бил документиран официално. Подобен план не съществува“ – „План за арменски геноцид не съществува, защото няма подобни официални документи“.

Приликите са смайващи. Стратегията е една и съща. А грозното е, че се обслужват политически интереси, макар че авторът настоява на обратното. От това никой няма полза. Нито България, нито Турция. Подобни статии само могат да доведат до още по-силни прояви на национализъм сред българите, и да ги убедят, че Турция действително иска да присъедини български земи към територията си. Съжалявам, но не можеш да се бориш срещу един национализъм, подкрепяйки друг.

- 30-10-2013|**Златко**

Не виждам отрицание на арменския геноцид в това, което пише Зеленгора. Ако ще бъдем обективни, хайде да бъдем обективни, какво ще кажете?

- 30-10-2013|**Георги Бяндов** – Гледайте емоционалния фон!

Въпреки претенциите за обективност на г-н Зеленгора /Чех ли е или чешки помак, не знам?/, въпреки многобройните статистически цитати, от емоционалния тон на статията прозира отношение към българската държава, което не му прави чест. Вижте, въпреки, как намаляването на броя непременно се интерпретира като „насилствено изгонване“, следствие от „насилствената християнизация“...Добре е да се знае цялата истина, и за целта е достатъчно да се прочетат резултатите от Карнегиевата анкета, тогава ще видим, че наистина и българите са проявявали насилия, но не като целенасочена държавна политика, а като изолирани случаи, и, за наше известно оправдание – най-малко като брой случаи на фона на останалите балкански народи. А напускането на българските земи от мюсюлманите по-скоро по изключение е било насилствено, например със сигурност по време на войната не е било прилагано насилие към населението в старите предели. Ако прочетете спомените на Хр. Силянов, ще разберете добре психологическия механизъм на това масово преместване на хора – то е характерно изобщо за всички масови процеси и се основава на ирационалния страх и на взаимното внушение. Тези хора са разбирали, че вече нямат стария си статус, даван им от шариата – на хора „първа категория“, че ще живеят в „гяурска държава“, а и в Османската империя са имали роднини; а някои – немалка част от помаците, са имали усещане и за родовия си корен /за разлика от зеленогорските историци/. Документирано е, че наистина има и съвсем съзнателен избор на християнска религия – спонтанен, но и подпомаган от Православната църква /от обективистични позиции това може звучи като форма на възползване от ситуацията, но от гледна точка на всеки православен духовник то е грижа за спасение на душите на хората, тоест проява на братска любов, да не забравяме това, пък и в самата църква е имало немалко дискусии доколко е допустим известен натиск!/. Смешно ми звучат коментарите тук, които свързват „възродителния процес“ с марксизма – те показват, че писалите ги не познават механизмите на функциониране и историята на „социалистическата“

държава и най-новата ни история. Истината е, че още след 1956-та година започва преоткриване на патриотизма като спойваща нацията идеология, а от 1976-та се стигна до постепенно напредващо изместване на марксизма-ленинизма от националната идея. Това го имаше в Полша, Унгария и Чехословакия и горещо се поддържаше от САЩ и Европа, защото там тенденциите бяха русофобски. Тук обаче соросидите го обяха за „последно прибежище на комунизма“ и в резултат за годините на прехода България се оказа без национална спойка. Същото се опитаха да направят Елциновци в Русия, но там не мина номерът, та затова сега соросидите неистова реват колко лош бил Путин. Помнете ми думата, ако се стигне до разпад или откъсване на части от България, то ще се дължи и на лица от типа Зеленогора или папагалски поддакващите им „евробългари“. Впрочем, като оплакваме геноцида на мюсюлманите, попитайте в същата тази Европа какво мислят за изселването и избиването на 7 000 000 немци след Втората световна война. А иначе е добра да знаем истината, но ЦЯЛАТА ИСТИНА.

- 30-10-2013|Златко

Цитат:

Добре е да се знае цялата истина, и за целта е достатъчно да се прочетат резултатите от Карнегиевата анкета, тогава ще видим, че наистина и българите са проявявали насилия, но не като целенасочена държавна политика, а като изолирани случаи, и, за наше известно оправдание – най-малко като брой случаи на фона на останалите балкански народи.

В момента нямам време да ровя из текста на анкетата, но, доколкото си спомням, тя не дава никакви основания за подобни изводи. Няма балкански народ, който в нея да е представен като „по-невинен“ от останалите. И защо това непрекъснато желание да се изкараме някак по-невинни, вече сто години по-късно – освен като израз на гузна съвест, поради факта, че тази част от историята ни още никога не е била реална част от националния ни исторически разказ?

- 01-11-2013|bsht

Жалко писание на жалък герой. С такива пасквили се изкарват само пари от Доган и знайни и незнайни ислямски фондации. В някакво село мюсюлманите намалели с 40 човека, а в друго с 60 и значи това вероятно

е етническо прочистване на турците, ами ако са умрели от холера. Помаците (българите мюсюлмани) турци ли са, циганите (индоевропейски чергарски народ) турци ли са, черкезите индоевропейски кавказки народ), от които проплака цяла България, турци ли са. Елементарна манипулация, при която се бърка религия с народностна принадлежност, но тази грешка е любима на турските националисти – те мечтаят всички мюсюлмани да са турци. Турците – мюсюлмани с цветя и песни ли дойдоха в България? Съществува един неоспорим факт – днес тези, които се смятат за турци в България са около 10%, а мюсюлманите – около 15%. Българите са единственият европейски народ, който след около 500 години живот в мюсюлманския рай не прогони мюсюлманите си изцяло – прогонени са от Испания, прогонени са от Сицилия, прогонени са от Малта, прогонени са от Сърбия, прогонени са от Гърция(с изключение на бившата българска Западна Тракия). Ако българите искаха да изгонят турците или въобще мюсюлманите, щяха да го направят през 1912 г., когато нищо не можеше да ги спре. Например, горките турци през 1913 г. просто изклаха и прогониха българите от Източна Тракия и днес нямат либерални страдания по тази тема. Обаче либералните „мислители“ като Вас на добра финансова издръжка не забелязват, Вие изкарвате пари от предателство и оплюване на собствения си народ. Поне да бяхте образовани и интелигентни. Обаче, ако последното беше вярно щяхте да имате известен морал и срам. Не се напъвайте да разсъждавате, господин либерал, идете в Мека да преподавате на мюсюлманите уроци по либерализъм и демокрация, а и не забравяйте да проповядвате там християнска вяра, примерно. Идете в любимата Ви Турция и викнете високо, че Мустафа Кемал е масов убиец, че милите турци – мюсюлмани изклаха над милион арменци за няколко години. Все пак от чисто българско човеколюбие Ви предупреждавам, че в Мека ще Ви отрежат главата с меч, а в многострадалната и демократична Турция ще Ви вкарат в затвора. Направете известна разлика между жестоките българи и милите Ви турци и мюсюлмани, господин либерал, естествено, ако имате необходимия мозъчен капацитет за това. Напънете се и прочетете Ориана Фалачи, за да видите какво левичари и либерали като Вас носят на Европейската цивилизация.

- 04-11-2013|**Свилен Гавазов**

Добра-даже много добра статия- относно фактологията. Това, че чугунените глави не могат да открият-с изненада-че съществуват и други факти освен вкоренените ни в главата аксиоми за това че ние винаги сме били жертвата е ясно. Но хора, днес е 2013г.-не е 1984г., днес могат да се публикуват факти, които по-рано беше немислимо да са публични, четете, не живеете само с мисълта как пет века са ни клали, помислете си че и ние сме клали. И ако през 1912-13г. е било такова времето, въпросите се решавали насилствено, с много, много кръв, то опитайте се да оправдаете зимата на 1984г.: селата са Ябланово, Малко село, Филаретово, Топузово, Орлово; селата са изцяло турски, хората са събрани на площада, обкръжени, поливани с пожарникарски помпи-на минусовите температури; на другият ден всички са преименувани, приели ентусиазирано новите си имена; разказ на очевидец-един от участвалите в акцията партийни ръководители-късно през нощта след края:“както се бяха струпали турците и не ни даваха да минем, като тръгна БТР-а, един не можа да се отдръпне и БТР-а мина през него, главата му отхвъркна настрана“. Какво време беше през 1984-та та така спокойно приехме като нация случилото се тогава? А защо след 100години отказваме да приемем данните и фактологията? Та това наистина след сто години е вече само история, нека да говорим спокойно за нея!

- 05-11-2013|**Анонимен**

Не знам какво наричаш „фактология“ и кого наричаш „чугунени глави“ (без да се обиждаш, но по-скоро ти проявяваш това качество), но горната статийка има много малко общо с фактологията.

- 05-11-2013|**броди**

Само колко тонове кариерни материали от речни наслаги трябва да се промият, за да блеснат оскъдни златинки, но им се радваме заради упорството и вярата при откриването им. Аналогията между златодобива и стремежа за познание е сполучлив образ.

Пренията по изказаното мнение от Георги Зеленогора и приведените като аргументи факти показват, че една от доминантните черти в националния ни характер е ОСТАТЪЧНАТА ДЕФОРМАЦИЯ. Отколе се хербаризираха и потънаха в прах типажи като другарката Петрова от енското училище с неизменното ѝ повтаряне:“Деца това е така, дащо-

то е така!“, а околните ни си карат по старому и освен че намират само махна, нямат какво повече да кажат, дори и да се натирят в очите им неоспорими факти.

Не друг, а класикът ни Димитър Димов към края на романа си „Тютюн“ дава ожесточението, с което гърците се отнасят към нашите войници, даже избиват отделение артелчици „без повод“... Нормално умен човек, не зубрач, би спуснал проекци и ще нанесе невидимите полетами имало е защо, бая са се заклепали окупационните ни части в ново-усвоените земи...

Не вярвам, но все пак храня оскъдна надежда, че ще излязат още факти за историческото ни битие за един относително обективен анализ, иначе ще продължавам да си мисля, че множеството касканджии, които пръст размахват и раздават без повод акъл, са се нароили изпод полата на другарката Петрова, нашата любима учителница от килийното ни школо...

Дано бъдещето ме опровергае.

П. П. Лично до Георги Зеленогора: през 1984г и 1989г. при данданиите на властниците много се зачудих на зачестилите злостни прояви срещу мюскюлманите в наглед уж обикновени хора християни. Също недоумявам при гледане на документални кадри от СССР през 30-те години, когато публично екзекутират „вредители“, публиката се смее и ръкопляска като на боксов мач. Нещо извътре ни кънти на кухо... Злобата психиатрите ѝ викат фиксация, за мен си е жив сакатлък...

Комунизмът на пушачите

Автор: Младен Долар

На Доминик и Оксана

Пред един от лъскавите небостъргачи в Долен Манхатън и на прилично разстояние от входа му се е събрала група хора. Входът е грижливо охраняван от пазач, който следи за разстоянието със зорко орлово око и сурово изражение. Групата се състои основно от служители в извисяващите се над улицата офиси, но и от туристи и няколко особняка, които приличат на клошари. Целта на тази скромна сбирка, съставена от около дузина индивиди, е пушене.

Групата е разнородна. Служителите носят по-скоро официално облекло и можем лесно да си ги представим нейде из заплетените операции на финансовия капитал; туристите са накичени с нелепи шарени такъми и са поспрели наред добре планирания си маршрут из градските забележителности; клошарите пък са в провиснали и изпомачкани дрехи. Всяка група надлежно се вписва в отредения ѝ стереотип. Пушим си мирно и тихо, сравнително близо един до друг, тъй като самото място сякаш е пристегнато от невидими нишки. Без съмнение съблюдаваме някакви правила, наложени от бог знае каква власт; но всеки гледа в различна посока от срам или поне от неудобство, понеже отреденото ни място е едновременно встрани от представителните улици – за да изолира това безобразие, но и някак на показ – тъй като в гъсто населената зона няма как да се скриеш напълно. Тук всеки се чувства като във витрина, а минувачите и посетителите, прекосяващи величествения вход на зданието, хвърлят косо нескрити и пълни с неодобрение погледи към новите парии.

Случайното струпване на непознати трае едва пет минути: една цигара време, през което те са натикани на определено място, обединени от едно-единствено нещо. Изневиделица някой се обажда: „Първо чернокожите и евреите, а сега и нас“. Следва незабавен изблик на смях и задоволство – напълно непознатите изведнъж са станали приятели за ня-

колко минути. Животът на цигарата е кратък, приятелството ни – също; но е налице вълна на солидарност, внезапна човешка връзка, и така краткостта на скъпия миг се разпростира отвъд случайната сбирка и графика, който скоро ще ни принуди да се разпръснем в различни посоки. Всичко ще излети във въздуха, подобно на самия цигарен дим; но този кратък миг притежава странна остатъчна сила, която надмогва диктата на времето, напрежението в работата, задълженията, оцеляването и предопределенията за нас социални килийки. А и е очевидно, че с общ смях извоювахме малка победа срещу числено превъзхождащата ни укорителна тълпа, както и срещу внимателно проектираните правила, които ни изолираха на това местенце. Изключени и посрамени, ние преобърнахме баланса на силите и поне в тези няколко мига бяхме победители.

Това наблюдение е, разбира се, в духа на шегата; или комай, в дима на шегата. Малко е пресилено да съпоставим векове на робство и погроми с фигурата на новия изгнаник и изтъкването на такова потекло предполага прекалена самонадеяност. Но пушачите винаги говорят шеговито. На сбирката ни присъстват и чернокожи, както и няколко евреина (да, правилно се досещате – те са от кохортата на „финансовия капитал“ в групата: човек може да се съмнява във всичко, освен в клишетата). Чернокожите и евреите са особено развеселени от забележката, а един евреин усмихнато добавя: „Е, все още не сме се докарали до Холокоста“. Не стига че сред пушачите действително има чернокожи и евреи, ами и в групата вече всички сме почетни чернокожи и евреи. Започваме да си разказваме житейски истории и една от тях наистина се простира чак до Холокоста, а друга пък – до времената преди Мартин Лутър Кинг. Един възрастен чернокож мъж, предполагам от поддръжката на сградата, казва за всеобщо одобрение: „През целия си живот никога не съм бил толкова потискан като чернокож, колкото сега съм като пушач“. А той е преживял времената преди движението за граждански права, когато поне в Ню Йорк да си черен не е било толкова зле, колкото е днес да си пушач. Двата вида изключване се отразяват едно в друго при цялото им разминаване и неявно съучастничество. Клошарите споделят истории как полицията ги гонела за пушене на съвсем законни места: новият удобен претекст за тормоз. Тузарски изглеждащите евреи изведнъж поглеждат към бездомниците с нови, пълни с разбиране очи, а общата съдба на изключени витаете наоколо подобно на призрак и свързва за момент несъизмеримите пътища в едно. Испанските туристи разказват за

различни трикове от партизанските тактики на пушачите в Испания след въвеждането на мерките против тютюнопушенето, макар и американските рестрикции да са значително по-репресивни от тамошните. Е, както винаги Америка стои начело и ние се съгласяваме, че всички сме се запътили натам, към обетованата земя.

Пушачи от всички страни, съединявайте се. Но ние вече сме се съединили. Заедно сме успели да извършим невероятен подвиг: да надмогнем социалните различия, да призовем призраците на историята и нейните антагонизми и да ги погребем, да намерим парченца солидарност отвъд разделителните линии. И това от група напълно непознати, които се смеят и забавляват заедно, на хвърлей от главната улица в Манхатън, в сърцето на световната сила, в центъра на финансовия капитал – един неправдоподобен колектив, създаден въз основа на дима и на нищо друго освен дима.

Вече е пределно ясно: пушачите живеят в комунизъм. Където и да се намират, дори на минути от Уолстрийт, те създават комунизъм. Пушачите стартираха движението „Окупирай Уолстрийт“ много по-рано, само дето никой не забеляза. Те не чакат бъдещото безкласово общество да се появи, те го случват мигновено. Пушенето е мигновена наслада, изискваща неотложно решения и не може да се отлага за някакво неопределено бъдеще. Двама пушачи са напълно достатъчни, за да се пръкне комунистическа клетка, а когато двама-трима такива се съберат на едно място, сред тях проблясва нечестивият дух на комунизма. Пушачите формират партия, в която изискванията за членство са незначителни: всеки е добре дошъл, а събранието приема радушно дори почетни непушачи. Това е партия, която тутакси разлага всяка йерархия, само с щракване на запалката. „Искра“ е известното заглавие на политическия вестник на Ленин. А пушачите знаят най-добре: необходима е само една искра. Ленин изхождал от идеята, че искрата трябва да запали един бъдещ пожар. Но пушачите виреят само сред искри и мънички пламъчета в сегашно време; и наистина, бъдещето им изглежда несигурно, като се има предвид природата на техния навик. Това е комунизъм без бъдеще, защото всички те ще умрат млади, покосени от рак на белите дробове или от сърдечни удари; да не говорим за импотентността и сбръчканата кожа. Пушачите използват оръжия за масово унищожение, погубващи собствените си потребители, но приемат съдбата си с веселяшко хладнокръвие.

Партията на пушачите няма програма, с изключение на незабавните действия. При тях делата предхождат думите. Но това не означава, че общността им се основава само на удоволствие и моментно удовлетворение, странейки от интелектуални търсения. Точно обратното. Нищо не може да се сравни с колективното пушене с цел размишляване: човек споделя почивка от обичайните сътресения на живота, поглежда го отстранено, размишлява върху него. Какви ли не програми изникват в рамките на няколко минути, щурите идеи циркулират свободно, и точно както цигарения дим, човек поглежда напред-назад, на завет от неотложните принуди и ангажименти, в неотлъчваща общност от хора, съставена от неразличими едни от други от приятели и непознати. Заедно с дима щедро се споделят шантави истории и добри шеги. Именно благодарение на тази непродуктивна пауза от изискванията на производството на човек изведнъж може да му хрумне решение на проблем, до което не би могъл да се добере и с дълги интелектуални усилия; по-неже за да работи умът не е достатъчно само усилие. Пушенето е време на щастливи случайности, на безвъзмездни и неочаквани дарове. То има същностно социален характер: да пушиш сам никога няма същия вкус (точно като секса). С нарастването на стремежа към телесна наслада умът се възбужда и укрепва: пушенето е нехристиянско действие *par excellence*, защото постоянно доказва несъстоятелността на разделението между тяло и душа. Желанието на тялото върви ръка за ръка и съвпада с желанието на ума, като двете взаимно се подсилват. Партията на пушачите не започва с програма, за да подтикне към действие, а с действие, което търси програма; и щом няколко пушача се съберат заедно, програмите почват да никнат като гъби. Пушачите тълкуват и променят света за една цигара време.

Бидейки социално действие, пушенето никога не е неутрално в социален план. Неговите социални и исторически значения се разстилат във всички посоки, някои далеч от комунистическата. Но при днешните условия на забрана и нарастващо политическо анатемосване, на фона на развилнялата се кампания и роящите се нови регулации, карикатурно олицетворяващи отношението между „биополитика“ и изключване, пушенето по правило изпъква като метафора, в която всички други изключвания се оглеждат и пречупват като в умален модел: пушенето прокарва разделителна линия, която свързва и обединява множество други разделителни линии. Пушачите показват и представляват.

Те представляват, например, рака на здравето социално тяло, докато наслаждението все повече се третира като тумор, плъзнал по нормативно предписаното телесно поведение. Винаги е имало нещо в наслаждението, което е отивало „отвъд принципа на удоволствието“, нещо своеволно и равнодушно към целите на оцеляването. Пушенето насърчава извличане на наслаждение в недрата на едно търсещо удоволствие общество и на фона на неговите хедонистични повели. Но пушенето преследва удоволствието твърде надалеч, към самия предел на живота, където се мярка призракът на смъртта. А обществото, което поощрява здравето и удоволствието, в действителност е алергично към наслаждението. Фройд, един велик пушач, бе разбрал това твърде добре. Както и Лакан – още един пушач, който пък въведе непреодолимата опозиция между удоволствие и наслаждение.

Разбира се, комунизмът на пушачите се разпада със скоростта, с която възниква – всичко се изнизва като дим. Първо, с магическата сила на цигарения дим „всичко съсловно и застояло се изпарява“ – ако си послужим с израза на Маркс (още един пушач) от Манифеста – и всички социални връзки за момент са разместени и разклатени; след това идва ред да се изпари и на призрака на комунизма, произлязъл от същия процес. Без да остави следи, също като дима? Съществува опасност от романтизиране на преходния миг, от възвеличаване на очарованието му: моментът, в който всичко изглежда възможно, само че през димна завеса. О, мимолетна красота на всичко преходно, призовават Сирените сублимния момент! Налице е непоколебим интелектуален импулс за съпротива срещу подобна склонност, за отхвърляне на самодоволното превръщане на баналното в подривно, за отказ от детинската революционност и от незначителното на необходимостта от дисциплинирано и организирано действие. Ала може би човек трябва да се съпротивлява и на този импулс за съпротива, като си позволи минутка фантазиране.

Подобно на пролетариите, пушачите нямат родина, но моментално създават освободени територии, където и да се появят. Пушенето винаги е представлявало свобода – капризната свобода от веригите на оцеляването. То по дефиниция е отказ от оцеляване и гласи: аз съм свободна във веригите, които ме приковават към този мой навик, от който не мога да се откажа, но веригите на пушенето ми позволяват да се отстраня за малко от изтощителните други и аз съм съгласна да платя цената за това. Пушенето е изявление, което може да бъде четено по най-различни на-

чини: цинично, спонтанно, спокойно, невротично, психотично, перверзно, obsесивно, натрапчиво, виновно-греховно, снобски, бохемски, отчаяно, анти-стрес, агресивно, арогантно, съблазнително, достъпно, като знак за класа, за липса на класа, за общителност, или за противообществено поведение... Но противно на всички очаквания и в пристъп на умопомрачение бих искал това изявление да звучи като: комунизмът има шанс.

Превод от английски: Жана Цонева

Редакция: Георги Медаров и Момчил Христов

Източник (на превода)

Източник (на оригинала)

Младен Долар е словенски психоаналитик и философ. Живее и работи в Любляна.

Коментари (13)

- 16-10-2013|**Стефан Михов** – Егоцентризмът на пушачите

ГЛУПОСТИ! Егоцентризмът на пушачите е един от симптомите за наркотичната зависимост. Всеки наркоман намира оправдание за зависимостта си! Пушенето е доказана наркомания.

- 17-10-2013|**Милен** – Една малка разлика...

Пушачите винаги говорят за „забрана за пушене“ вместо за „забрана за пушене на обществени места“ и точно тук е малката, но съществена разлика.

Аз съм алтруист, но също така и привърженик на свободата на волята. Не мисля, че някой трябва да бъде спасяван, когато съзнателно иска да умре.

Затова казвам: Пушачи – тровете се, мрете в адските мъки на белодробния рак, пуквайте от сърдечен удар, плюйте си дробовете, задръстени от катран – животът си е ваш. Моля само за едно – оставете ме аз да плащам цената на собствените си пороци, а не на вашите – пушете там, където не пречите на мен. Толкова е просто.

- 20-10-2013|**Григор**

@Стефан Михов, обърнете въпроса към себе си.

@Милен, ако за вас не е проблем това, че сте поведен в общо стадо, в един безумен „нов ред“, при който изпълнявате програма „биополитика“ и нямате нищо против властите да тормозят голяма част от съзочествите ви, за мен е. Чернокожият пушач изразява най-добре фарса на насилието спрямо хората, дръзнали да осквернят стерилното квадратно ежедневие: „През целия си живот никога не съм бил толкова потискан като чернокож, колкото сега съм като пушач“. Лично аз нямам нужда от рескриптивна регулация в отношенията си с кое и да е човешко същество.

- 20-10-2013|**maria**

Признавам правото на пушачите да се самоубиват. Нека да не ме правят съпричастна на това свое желание и да ми вредят. Общественият места не са най-доброто място за пушене. Против съм!

- 20-10-2013|**baj Krum**

Авторът изглежда е пропуснал да направи паралел и със светата инквизиция. Иначе и съмишлениците от „комуната“ биха се съгласили, че дори изгарянето на клади на еретиците и „вещиците“ е нищо, в сравнение със съвременните гонения на бедните, добри, мили, онеправдани, охулени, обидени, изтормозени, онизени, озлочестени, обругани, пушачи, които въпреки всичко това, се чувстват безкрайно щастливи да изпушат по една или няколко цигари с такива извисени, изтънчени, интелигентни, фини, неподправени, чувствителни и чувствени натури, каквито само тютюневият дим може да култивира, на фона на разярената тълпа от непущачи.

- 20-10-2013|**Володя** – Тровят всичко!

Моля за извинение, Но съм изключително учуден... Как е възможно никой от знаешите хора да не изтъква следните факти:

1. Тютюневото растение изсмуква от земята тежките, радиоактивни и пр. вредни материали.

2. Къде **точно** отива цялото съдържание на цигарите?!?! Димът отива нагоре... а след това? Охлажда се и пада надолу, върху мен, храната ми, децата ми, колата ми, тротоара ми, уличното ми платно и т. н...!! Пепелта отива в боклука, на земята. Боклукът се събира, балира и...? Някой ден ще се преработва, но тежките метали в него няма да бъдат изчезнати, те ще бъдат изхвърлени някъде... Пепелта, паднала на земята, заедно с милиардите фасове, пълни с гадости, се разпрашават и разпръскват по цялата Земя, отравяйки всичко живо.

Няма такова нещо като „пушенето на открито“ и на „закрито“!! Всяко пушене е вредно за всички белтъчни същества, винаги! Няма изключения!

И от къде на къде някой има право да ме трови?!!!

Не съм съгласен!

• 21-10-2013|**Пушач**

Дали така наречените непушачи осъзнават колко фалшиви са „аргументите“ им и неискрена загрижеността, както за своето, така и за чуждото здраве.

Доживяхме времена, когато се налагат забрани и се подтискат не една проява на свобода-това не ви ли навява спомени за едно не толкова отдавна преживяно минало. Или трябва да се случи отново да се забранява на лица с недъзи, етнически нечисти, цигани, евреи и т. н. да се размножават, да се затварят същите и други неудобни и „болни“ в гета и концлагери.

Може би изглежда преувеличено и сигурно е така, но то така и се започва. Ако не се борим и срещу най-малката несвобода, утре може и да осъмнем и при горе описаното положение.

А забрани, издадени от несвободни хола, аз поне лично не признавам.

• 21-10-2013|**Пепи**

Попитали Волтер къде би искал да отиде след смъртта си – в ада или в рая? Отговорил: В рая климатът сигурно е много по-добър, но пък в ада би било толкова по-интересно.

- 21-10-2013|P – ге: Една малка разлика...

Милен писа:

Затова казвам: Пушачи – тровете се, мрете в адските мъки на белодробния рак, пуквайте от сърдечен удар, плюйте си дробовете, задръстени от катран – животът си е ваш. Моля само за едно – оставете ме аз да плащам цената на собствените си пороци, а не на вашите – пушете там, където не пречите на мен. Толкова е просто.

Затова казвам: непушачо, бъди от онзи част болни от рак на белия дроб непушачи, които не разбират как така са се разболяли, без да са докосвали цигара през живота си. Но те моля само за едно: не ме интересуват пороците ти, но не ми сядай на масата, на която си пуша кротко. Ей там – в другата кръчма – има още един като теб, дишайте си чистия въздух. Токова е просто.

- 21-10-2013|P – ге: Тровят всичко!

Володя писа:

Моля за извинение, Но съм изключително учуден... Как е възможно никой от знаешите хора да не изтъква следните факти:

- 1. Тютюневото растение изсмуква от земята тежките, радиоактивни и пр. вредни материали.*
- 2. Къде точно отива цялото съдържание на цигарите?!?! Димът отива нагоре... а след това? Охлажда се и пада надолу, върху мен, храната ми, децата ми, колата ми, тротоара ми, уличното ми платно и т. н....!! Пепелта отива в боклука, на земята. Боклукът се събира, балира и....? Някой ден ще се пре-работва, но тежките метали в него няма да бъдат изчезнати, те ще бъдат изхвърлени някъде... Пепелта, паднала на земята, заедно с милиардите фасове, пълни с гадости, се разпрашават и разпръскват по цялата Земя, отравяйки всичко живо.*

Няма такова нещо като „пушенето на открито“ и на „закрито“!! Всяко пушене е вредно за всички белтъчни същества, винаги! Няма изключения!

И от къде на къде някой има право да ме трови?!?!

Не съм съгласен!

Аз пък не съм съгласен да пърдиш, защото метанът е доказан парников газ и води до повишаване на температурата, респ. до нов ледников период. Затова спри!

- 25-10-2013|Хм...

Така като гледам коментиращите са се разделили отново на пушачи и непушачи и едните плюят другите и обратно... Ох, откровено казано, не ви ли омръзна? Какво имам предвид?

Аз пуша. Да. Години наред преди това обаче мразех цигарите и бях непушач. И сега не ги харесвам. Лошото е, че ми харесва да пуша. Е... какво мнение бих могла да имам?

Всъщност, напълно съм съгласна с автора на статията за много неща. И за някои не съм. Но на непушачите ще кажа- НЯМА как, просто няма как човек, който никога не е запалвал цигара да разбере как се възпламенява ума през тези 5 минути. Точно онези хиляди планове, които минават през главата ти, онова поглеждане на живота отстрани, да, знам много добре какво иска да каже авторът. Знам и за социалното приобщаване. И с кое в крайна сметка не мога да се съглася? Той твърди, че хората са готови да платят тази цена... тоест, цената да се разболееш, заради тези удоволствия. Е,... тук бившият непушач в мен проговаря и казва „Дали?“. И тук вече започват различията- едни ще ви кажат, срува си, други ще ви кажат- за нищо на света, и повярвайте ми- и в двете групи ще има както пушачи, така и непушачи.

Нека не се съдим едни други за личностния избор, който правим.

Колкото до забраната за пушене на обществени места- аз съм пушач и напълно я подкрепям. Тъй като всички сме свободни да правим избор д апушум или не, аз не желая да налагам своя на хората, както и те не ми го налагат.

Иска ми се да откажа цигарите, защото явно съм от онези по-плашливите, които не искат да платят цената. Не знам дали ще успея. Опитвам се да не вредя на останалите, доколкото ми е възможно.

Но мисля, че е крайно време да спрем да се съдим. Няма как еидн непушач напълно да разбере пушача. И за съжаление май и обратното е вярно. Но изказванията в коментарите ми се сториха прекалено злобни. Не мисля обаче, че това решава проблемите ни.

- 03-11-2013|**Talyan**

Кастата на пушачите. Трябв да признаем, че и те са хора. Но да ги величаем и да признаваме правото им да ни тровят – това вече е много.

Дори бих оспорил и правото им да се самоубиват бавно, защото грижите за тях се поемат от всички данъкоплатци.

Пушенето, осоено в ЕС, излиза твърде скъпо на обществото. От една страна са безумните сусидии за производителите на тютюн. От друга страна – всички средства за борба с пушенето. И накрая – заплащане на лечеието на болните вследствие на активно или пасивно пушене.

Стига толкова.

Проявете разум и пресметливост.

- 15-11-2013|**Гост** – Пушачка

Ако пушачите са комунисти, непушачите са терористи. Прилаггат терор на добродетелта си.

Еврофилия или еврофобия

Автор: Юлия Кръстева

Днес мога да заявя, че на земята на американския континент съм преживяла едни от най-хубавите мигове в личния и професионалния си живот.¹

Гостоприемство. А нищо дотогава не ме бе подтикнувало към подобна слабост. Излишно е да ви казвам, че в родната ми следвоенна България Чичо Сам не беше на мода: с мъка му признавах, че е раздал сухо мляко на децата по училищата; подигравах го заради култа му към кока-колата, която комунистическата пропаганда представяше като опиат; ненавиждах го заради войната в Корея. Когато пристигнах в Париж, войната във Виетнам беше в разгара си и ние участвахме в протестни митинги срещу американските бомбардировки. Тогава Рене Жирар, който бе чул лекцията ми за Михаил Бахтин на семинара на Ролан Барт, ме покани да преподавам в университета в Балтимор. А аз трудно се виждах да сътруднича със „световния жандарм“. Въпреки доста диалектическия съвет на моя учител, Люсиен Голдман, който ми казваше: „Мило дете, трябва да завладеем американския империализъм отвътре“, съвсем откровено, не намирах сили в себе си за такова нещо: останах във Франция. Годишната беше 1966. Няколко години по-късно, през 1972 г., на симпозиум върху Антонен Арто и Жорж Батай, се запознах с професор Леон Рудиез от Колумбийския университет. За пръв път отидох в Ню Йорк през 1973 г., а от 1976 г. съм Permanent Visiting Professor във френската катедра на този университет – това вероятно не е оправило състоянието на моя английски, но ми помогна на открия много приятели и съмишленици в така специфичния свят на американските университети.

1 Статията е написана въз основа на лекция, произнесена на симпозиума French Theory, Нюйоркски университет, ноември 1997 г.

От целия този жизнен опит, най-същественото от който съм се опитала да предам на страниците на романа си „Самураи“¹, тук бих искала да открия само два образа-символи, които са неразделна част от психическия ми живот и от които можете да добиете представа за моя вид привързаност към Съединените щати. Първият е малка черно-бяла снимка, направена от Леон Рудиез, на която съм аз в подножието на небостъргачите на Манхатан; аз съм студентка и нося дълги коси. Тъй като нямам снимка от пристигането си в Париж, тази снимка е за мен единственият и най-добър спомен от възраждането ми (от личния ми ре-несанс) в „свободния свят“. Вторият образ е образът на апартамента ми на Морнингсайд Драйв; той се издига над граничния парк с Харлем и аз живея в него, когато преподавам в Колумбия; той е окъпан в онази странна американска светлина, която е и твърде ослепителна, и твърде гостоприемна, там съм написала главните, поне според мен, страници от „Любовни истории“ (1983 г.) и „Черното слънце или за меланхолията“ (1987 г.); това място си остава, в личната ми митология, храмът на щастливата самота.

Когато заедно с Филип Солерс, посветихме есенния брой (№71 и 72) от 1977 г. на *Tel Quel*² на Ню Йорк, много читатели се изненадаха. В него се съдържаха ни повече, ни по-малко апология на американската демокрация, в противовес на френската, държавническа, якобинска централизация. Всъщност тогава ставаше дума за това – а според мен и днес става дума за същото – да се признае едно основно качество на американската цивилизация, което обяснява и моята привързаност към работата, която ми предложиха американските университети (отсега нататък в понятието „американски“ ще трябва да включвам и техните северни съседи: Канада и канадските университети): това качество е гостоприемството.

Под гостоприемство разбирам способността, която притежават някои човешки същества да дадат подслон на други човешки същества, които нямат покрив над главата си или временно са лишени от него. Бях побягнала от комунизма и Франция ме бе приютила, но не във Франция изпитах това гостоприемство, макар Франция да ми даде

1 Романът „Самураи“ и изследването „Чужденци на самите себе си“ са преведени на български език – бел.пр.

2 Списание за езиковедски изследвания и литературна критика, издавано от Юлия Кръстева и съпруга ѝ Филип Солерс. Бел.Пр.

френско гражданство, нещо, за което винаги ще ѝ бъде благодарна. Циментирана в административната и културната си традиция, страната, която ме осинови, често генерира крайни новости, именно за да се откъсне от традицията (като пример мога да посоча различните видове творчески, философски, реторичен авангард) – те ме бяха привлекли; те я прославят в чужбина. Това обаче съжителства с яростни прояви на отхвърляне, да не кажа на свирепа омраза срещу тези нововъведения. За сметка на това Америка ми се представя като страна, която приема присадката и я насърчава, като дори може би стига до крайности. Случва ми се дори, когато ксенофобията на старата държава ме нарани, да се наслаждавам на мисълта, че може и окончателно да се установя в Америка или евентуално в Канада, която е по-европейска страна и където повече се говори френски.

Нашият съвременен свят не притежава същинско положително определение на онова, което отличава човечността. Дори стигаме до там, че си задаваме въпроса „какво е това „човечност?““. Личният ми опит ме води до заключението, че минималното определение на човечността, на „нулевата степен“ на човечността, както би казал Ролан Барт, е именно способността да окажеш гостоприемство. Древните гърци не са се излъгали, избирайки думата *ethos*, за да обозначат най-същностното човешко качество, което днес наричаме *ethique* (етично), и което се изразява в способността да направиш избор – избор между доброто и злото, но и всякакъв друг вид избор. А думата *ethos*, откъдето произлиза *ethique*, означава обичайно жилище, подслон за добитъка, от там постепенно започва да означава навик, характер, нещо присъщо на даден индивид или социална група.

И така, бих казала, че да дадеш подслон, да приемеш, да приютиш, да отвориш вратите си, университетите си, издателствата си, но и мисълта си, миروгледа си, личните и професионалните си тревоги, към съществуването и работата на един чужденец, с една дума, гостоприемството, такова, каквото то бе проявено от американците към мен, е нулевата степен на *ethos*. За мен Америка възплъщава тази нравствена способност, която придобива основно значение, но и предизвиква много усложнения днес, когато масовата миграция на населението прави приема на чужденеца необходим, но и налага както реалистично законодателство, така и подобаваща нравственост. Каквито и да са проблемите на американците, дори късогледствата им по отношение на чужденците, на този

континент аз се чувствам чужденка сред други чужденци. И изпитвам усещането, че от тази солидарност можем да направим нещо, защото принадлежим на бъдещо човечество, а това бъдещо човечество ще бъде изградено, точно като нас, от чужденци, които се опитват да се разберат.

Гостоприемството, с което американците ме дариха, се насочва най-напред към онова, което мисля, към моята работа. Носех им – и непрестанно се старая да продължавам да го правя – културна памет, френска и европейска, в която се смесват германската, руската и френската традиция: Хегел и Фройд, руския формализъм, френския структурализъм, авангарда на Новия роман и на *Tel Quel*. Може и да им се е струвало, че моята личност на жена-мигрант е в по-малка степен *frenchy* в смисъла на „затворен, понякога надменен и пренебрежителен“, който те влагат в тази дума. И че чрез посредничеството на чужденката, каквато съм аз, те могат да достигнат до френската, но и до европейската култура, която често си придава вид на недостъпна и е ревнива към чистотата си. И така, някои от трудовете ми срещнаха в Америка гостоприемство – под което разбирам отзвук и развитие – които дълбоко ме зарадваха и насърчиха. Понякога собственото ми отражение, което американците ми връщат, ме изненадва дотолкова, че не мога да се позная. Но никога не съм се изкушавала и няма и да се изкуша да споря. Защото съм убедена, че това се дължи на едно от двете неща: или тези тълкувания са безплодни безсмислици, които се изчерпват от само себе си – като например, присвояването на някои мои цели от войнстваща или политически правилна идеология, – или се вписват в личните търсения на американски мъже и жени с интересно и оригинално мислене, които отъждествяват моята работа с тяхната, след което поемат риска на собственото си творчество; безсъмнено, въпреки недоразуменията, това е чудесен начин да проявяваш гостоприемство. Та нима „присадката“ не е осиновяване с непредвидими последици? Точно обратното на „клонирането“?

По това може да се пише... Ще си позволя да се върна към някои от темите в моята работа, които ми се сториха най-често коментирани в Съединените щати, за да направя някои уточнения.

1. Интертекстуалността винаги жъне голям успех: тя е международна кинозвезда или обикновено клише, според случая. Това понятие, което произлиза от моя прочит на Михаил Бахтин, ни приканва да четем литературния текст като средище на други текстове. Често го тълкуват от формалистка или структуралистка гледна точка, като изреждане на

цитати или като вариант на старата критика на източниците. Според мен, главното се състои в това да се въведе историята в структурализма: текстовете, които Маларме или Пруст са чели, които напояват „Хвърлените зарове“ или „По следите на изгубеното време“, ни дават възможност да въведем в самата лаборатория на творчеството интереса на Маларме към анархизма, или интереса на Пруст към еврейската мистика на „Зохар“ или Аферата „Драйфус“... Едновременно с това, показвайки колко голяма е зависимостта на вътрешността на текста от външното, този анализ открива колко неистинен е субектът на творчеството: писателят „се съди“, той е карнавал, полифония, вечен бунт без възможност за помирение. Пост-структуралистката тематика за интертекстуалността въвежда онова, което развивам в последните си книги от 1996 г. и 1997 г. относно вътрешната, според мен ненарушима, връзка между културата и бунта, разбираан и като връщане към самия себе си.

2. Разграничението, което правя между семиотично и символично не носи никакъв политически или феминистки заряд. Става дума за опит смисълът да се анализира не като структура, а като съдебно дело или процес, като се разграничи, от една страна, всичко свързано със знаците и тяхната синтактическа и логическа взаимосвързаност и, от друга, всичко свързано с „трансвербалното“, т. е. с онова, което е над думите, а не онова, което ги предшества. Семиотичното не е независимо от езика, то се смесва с езика и, под неговия напор, учленява други оръдия на смисъла, които не са самостоятелни значения: например ритмични, мелодични конструкции и пр.

Под влияние на разграничението, което Фройд прави между Представите за нещата и Представите за думите, аз се опитвам да взимам под внимание дуализма, който отличава човешкия ум и по-конкретно ограниченията, които нагонът и биологията, като последна инстанция, подмолно налагат на смисъла и на значението. Защото „в началото бе словото“, но има и „изтласкано“ преди началото. Убедена съм, че бъдещето на психоанализата ще се разиграе на това поле: в движението на надезиковите подсъзнателни логики към биологичните и невробиологични ограничения. В работната група, наречена „Център на Живата материя“ (Centre du Vivant) в университета Париж-V „Дени Дидро“, работим върху сближаването на заниманията на биолози и психоаналитици. Този аспект на семиотичното не се отчита в американските работки.

Сега е моментът да посоча, че сътрудничеството с американските психоаналитици засега не е плодотворно. Като изключим някои повторения на Лакан, които се срещат по-често в литературните, отколкото в клиничните среди, психоаналитиците в Съединените щати почти не се интересуват от психоаналитичните изследвания по Фройд, които се провеждат във Франция. Двете ни основни задачи – да отворим психоанализата към биологията, но и да я изведем от настоящата ѝ изолация и да ѝ дадем възможност да участва в социалната политика, задачи, способни да вдъхнат нова жизненост на съвременната психоанализа, сякаш не трогват американските ни колеги. Те някак са склонни да се поддадат на нещо като ревизионизъм анти-Фройд, или да се затворят зиморничаво във Фройдовата традиция, която въпреки, колкото и да е парадоксално, се разбира повече като нормативна психология, отколкото като търпелив прочит на текстовете на Фройд.

Освен всичко друго, това трансвербално семиотично препраща към архаичната връзка майка – дете, и ми позволява да впиша в някои езикови обрати онова майчино – женско, което Фройд нарича „черен континент“ или още „миномикенска цивилизация“ (на името на гръцката цивилизация, която предхожда класическата древност). Тази друга логика на майчино-женското – която отправя предизвикателство към нормативните представи и която е антипод на фалическата представа, както е и антипод на фалическата женственост – възприемам като мой принос в осмислянето на женското начало, във връзка с политиката, но посредством ...свещеното.

Убедена съм, че краят на XX век, който ни изглежда тъй жаден за религия, всъщност е жаден за нещо священо. Под това разбирам желанието на човешките същества да осмислят – не в смисъл да пресметнат, а да си зададат въпроса – какво ги отличава от другите видове и, а *contrario*, ги доближава до тях. Тази човешка отлика, която нарекохме смисъл на божественото и на свещеното, за мен, като писателка, психоаналитик и семиотик, се изразява в самата поява на езика. Семиотичното, със зависимостта си от майката, ми се струва като най-далечният хоризонт, до който достига мисълта, когато се опита да се осмисли на границата на *physis*-а и потапяйки се в него. Разбирано като изплуване на смисъла, семиотичното спомага, според мен, да се отстранят дихотомии на метафизиката (тяло – душа, физическо – психическо). По това съдете доколко размисълът ми, свързан със свещеното, е антиметафизичен и,

едва като производно, феминистки. И ако наистина съм страстно привързана към признанието на жените в обществения живот, то е само доколкото ние можем да внесем ново отношение към властта и към смисъла. Отношение, което взима насериозно потребностите от оцеляване на нашия вид, както и поривите му към нещо свещено; жените са разположени на кръстопътя на тези две изисквания.

3. Abject, abjection¹ са понятия, които въведох въз основа на клиничната си практика: изправена пред симптоми, които по-късно нарекох Нови болести на душата, при които разделянето между субект и обект още не е ясно, но при които тези квази-цялости взаимно се изтощават от възхита и отвращение. Някои гранични случаи (border-line), както и някои аспекти на депресията, могат да се опишат от гледна точка на тази психическа недостатъчност, която също препраща към архаичната връзка на непрекъснатата пъпна връв с майката: тъй като майката е първият ab-ject, първият обект на от-вращение и художници като Пикасо и Де Кунинг знаят нещо по въпроса ...

Успоредно с понятията обект на отвращението и от-вращение, се опитах да се докосна до сложния свят на писател като Селин. Селин, владетеля на популярния роман, чиито стил е едновременно и жаргонен, и напевен, и наситен с нечувано вълнение. Но и той, вместо да поеме по пречистващия път на отвращението, който следват всички религии (аз поддържам, че всяка религия е форма на отърсване от обекта на отвращението), упорито следва въображаемата си погнуса, която превръща в политическа реалност. Антисемитизмът му и отвратителните му компромиси с нацистката идеология се изразяват в памфлети с тъжна слава, които аз се опитах, и бях сред първите, смело да прочета, като психоаналитик.

Това приключение на доста опасния терен (нека си го признаем) на отвращението, ми спечели много привърженици: много американски хора на изкуството, но и от цял свят, познаха себе си в това изживяване на отвращението, което наистина граничи с психотичните състояния, с които може да се сблъска изкуството. Но ми спечели и гръм и мълнии от списание The Nation, което обяви, че анализът ми на Селин цели само едно, да го оправдае: сякаш опитът да разбереш нещо означава непре-

1 Ab-ject/ob-jet бихме могли да преведем на български език като „обект на отвращение“, по аналогия с често употребяваните понятия „обект“ и „субект“ в психоанализата изобщо; ab-jection ще превеждаме като „отблъскване“, „отвращение“.

менно да го оневиниш. Тогава се сблъсках с едно от най-догматичните неразбирания на моите изследвания, което приех като вид партизанщина, като отлъчване на самия опит да се разсъждава. За мен това отлъчване е трагичният вариант на едно скорошно събитие, което е по-скоро комично и при което един шумен веселяк от Нюйоркския университет се хвана за перото, за да „разобличи“ „френските самозванци“, въобразявайки си, че отрича „формализации“ там, където всъщност се съдържаха само метафорични трансфери ...

4. Чуждостта, накрая, е тема, която, сами разбирате, ми е на сърцето. Книгата ми „Чужденци на самите себе си“, която получи наградата на Парижката академия, ми даде повод да прехвърля историята на чужденците, истинската им съдба и начина, по който Западът осмисля това явление. Но ми даде повод и да развия теза, която някои все още трудно изслушват. А именно: срещу националната депресия, която Франция преживява (подобно да други страни) поради глобализацията и поради наплива на емигранти, и срещу маниакалните реакции на тази депресия (като например крайно дясната политическа партия Национален фронт), най-важното е най-напред да се възстанови националното доверие. Така както възстановяваме нарцисизма или идеала за самия себе си у депримиран пациент, преди още да пристъпим към същинския анализ (който означава разтваряне) на съпротивите и защитите му.

Убедена съм, че поне през следващия век космополитното общество, за което човечеството мечтае още от времето на стоиците и най-вече във века на Просвещението, не ще може да се осъществи под формата на утопична, универсалистка сплав (melting pot), уеднаквена от пазара, медиите и Интернет. То ще приеме по-скоро вида на относително конфликтно съжителство на нации и групи от нации, поставени в положение да живеят с и срещу другия. Едва тогава съчетанието от уважението към националния идентитет и от насърчаването на общия интерес ще трябва да замести крайностите на настоящата глобализация.

Превела от френски: Цена Милева

Източник

Юлия Кръстева е френска изследователка от български произход, работеща в областта на философията, психоанализата, теорията на феминизма, лингвистиката и семиотиката.

Коментари (5)

- 17-10-2013|**Ц. С.**

Мисленето помага само на отбрани; знанието – на още по-отбрани. Очевидно унаследената интелектуалност на madam Кръстева се е самозадействала вгълбено, което, разбира се, не я прави по-малко умо/з/рителна. Гостоприемно поднесена, поканата и да пътуваме в нейните интелектуални коловози, остава – и този път – по-скоро пожелателна, а желанието на madam да я направи пътеводна – трудна постижимост.

Всеки оре нивата си както умее. Затова, на практика, е важен не резултатът, а усилието. Госпожа Юлия Кръстева е п/р/осветен труженик на своята, и я оре отлично.

В Началото бе Словото. В Края – така мисли и Хамлет – Мълчанието. Париж долавя вече преходността и на Познанието.

Merci, madam.

- 20-10-2013|**Благоев**

Най-сетне един свестен текст от Ю. Кръстева. Макар на места да звучи кухо. Как така е забягнала от комунизма, а била надъхана против американските империалисти и войната във Виетнам. По време на нейното „бягство“ в Париж и аз бях там, не бях надъхан и главно левите интелектуалци бяха против Виетнамската война, при все че французите са хладни към американците, бързо бяха забравили какво им дължат. Преувеличена е ролята ѝ на чужденец, който пренася културата на

Европа и Франция в Америка. Да не давам примери. Америка е голяма и разнородна и едва ли всички отричат Фройд, както и Дж. Буш. С удоволствие прочетох написаното.

- 21-10-2013|**Боряна Статкова**

Удоволствие е четенето на текстовете на Ю. Кръстева.

Мисля защо не се появяват текстове в България.

А за клонирането – не е ли свързано с управлението?

мисля и за конфликтното общество космополитно и за утопията – кога дава резултати?

- 25-10-2013|**Black Wolf**

„Едва тогава съчетанието от уважението към националния идентитет и от насърчаването на общия интерес ще трябва да замести крайностите на настоящата глобализация.“

Тази жена чува ли се какво приказва или глупостите, които си търкалят европейските интелектуалци вече толкова са ги зомбирали, че не се усещат?

Светът го чакат глобални конфликти и борба на живот и смърт за ресурси. Не съществува никакъв общ интерес, никога не е съществувал и няма да съществува. Ще има борба за оцеляване. И ще оцелеят тези, които са подготвени. Европейците (особено от „стара“ Европа) не са.

- 26-10-2013|**Sando**

И айде пак помпозни дрънканици с расистки привкус от аркадаш Каракурт. Общ интерес съществува. Мир и благоденствие за всички хора е общ интерес. Парцелират го частните интереси на различни елити, които при постигането на общия биха изгубили както властта, така и кинтите си. А ти, Каракурт, дето се пишеш прозорлив, им играеш по свирката и дрънкаш тъпотии, дето свариш по нета.

А инак текстът и на мен ми се чини една идея по-малко претенциозен от малкото други, които съм чел от мадам Кръстева.

Говори с мен

Автор: Найджъл Уорбъртън

През 1913 философът Лудвиг Витгенщайн забягва от спънките и безпокойствата на Кеймбридж, за да заживее като отшелник в Норвегия. Там не го познава никой и той е в състояние да се съсредоточи върху работата си по логика в пълна изолация. Експериментът е успешен. За известно време Витгенщайн живее при началника на пощенската станция в Скъолден – отдалечено селце, на двеста мили северно от град Берген, а по-късно поръчва строеж на дървена постройка, надвесена над фиорда. Останал сам, той се бори с идеите, които по-късно ще се превърнат в *Логико-философски трактат* (1921). Всеки, който се опита да прекара някакво време с него, се среща с кратко и решително отблъскване. „Махнете се! Ще ми отнеме две седмици да стигна отново до точката, на която се намирах, преди да ме прекъснете“ – с такива думи, според едно твърдение, той изпъдил един от местните хора, който направил грешката да го поздрави, докато Витгенщайн стоял и размишлявал върху онава, което не може да се каже.¹ От гледна точка на Витгенщайн годината, която той прекарва в Норвегия, е източник на голяма част от неговата философска съзидателност, може би най-интензивният мисловен процес, който този забележително интензивен философ е постигал в живота си. Докато живее там той не върши почти нищо друго освен да мисли, да се разхожда, да си подсвирква и да страда от депресия.

Уединеният в норвежката си „колиба“ Витгенщайн (всъщност това е двуетажна дървена къща с балкон) е за мнозина модел на философа по време на работа. Тук самотният гений търси изолацията, която отговаря на непреклонността на собствената му аскетична философия. Никакви разсейвания. Никаква човешка компания. Само една мисъл с остротата на лазер, разсъждаваща върху първите принципи, докато той стои и наблюдава фиорда или броди из снега.

1 Намек за една от най-известните сентенции от споменатата по-горе книга на Витгенщайн: „За нещата, за които не може да се говори, трябва да се мълчи“. Бел. пр.

Витгенщайн е имал предшественици. През шести век Боеций пише *Утешението на философията* в римска затворническа килия, с мисъл, съсредоточена върху предстоящата му екзекуция. Николо Макиавели създава *Владетелят* (1532) в изгнание, в уединена ферма недалеч от Флоренция; Рене Декарт пише своите *Разсъждения върху метода* (1641), полегнал до камината. Жан-Жак Русо е бил най-щастлив когато е живеел в една гора, далеч от цивилизацията, и т. н. Философията в най-високите ѝ форми изглежда интензивно-самотническа и често увреждана от присъствието на други хора.

Но този стереотип за гения, работещ в пълна изолация, е заблуждаващ, дори за Витгенщайн, Боеций, Макиавели, Декарт и Русо. Философията е изконно-социална дейност, която процъфтява върху сблъсъка на гледни точки и рядко се поражда в резултат на някакъв неоспорван вътрешен монолог. Едно по-внимателно разглеждане на годината, която Витгенщайн прекарва в норвежката гора, ни открива кореспонденцията му с кеймбриджките философи Бърtrand Ръсел и Джордж Едуард Мур. Той дори убеждава Мур да дойде в Норвегия – по онова време доста трудно пътуване с влак и кораб – и да остане при него две седмици. Смисълът на посещението на Мур е да дискутира с Витгенщайн новите му идеи за логиката. Всъщност, „дискусия“ в този случай означава, че Витгенщайн (който по онова време, погледнато технически, е все още студент) говори, а Мур (който тогава е далеч по-известен) слуша и си води бележки.

Но присъствието на Мур е донякъде необходимо за раждането на тези идеи: Витгенщайн се е нуждаел от аудитория, както и от интелигентен слушател, който да съумява да критикува и да му помага да концентрира мисълта си, дори и ако критиките му си остават непроизнесени. И той не е единственият, който се нуждае от публика. Боеций в своята килия си представя своя(та) посетител(ка): Философията, изпълнявана от висока жена, облечена в дреха, на която са изписани буквите Пи и Тета.¹ Тя го смъмря за това, че я е изоставил – и нея, и стоицизма, който е проповядвал. Самата книга на Боеций е отговор на това предизвикателство.

Макиавели, от своя страна, е изпратен на заточение, откъснат от интригите на дворцовия живот – един градски жител, принуден да води

1 Двете букви обозначават двата различни вида философия такива, каквито са ги възприемали древните: практическа и съзерцателна. Бел. пр.

пасторално съществуване против собствената си воля. Но в писмо до приятеля си Франческо Ветори от 10 декември 1513 той описва начина, по който провежда вечерите си: оттегля се в кабинета си, където призовава големите антични мислители и води с тях въображаеми разговори за най-добрите начини на управление. Тези въображаеми разговори са грубия материал, от който се поражда *Владетелят*.

Декарт може и да се е заключвал, за да пише, и да е избягвал смущенията, вършейки по-голямата част от работата си в леглото, но когато се стига до момента, в който е време да се публикуват *Разсъжденията*, това става заедно с определен брой критични коментари от други философи, включително и Томас Хобс, заедно с отговорите на самия Декарт. По подобен начин, Русо също е обичал самотата, но пък включва в работите си многобройни диалози и дори пише странната книга *Русо съди Жан-Жак* (1776), в която представя две версии на самия себе си, дебатиращи една срещу друга.

Западната философия има корените си в разговора, в дискусиите лице в лице, касаещи реалността, собственото ни място в космоса и това как точно трябва да живеем. Тя е започнала с усещане за мистерия, чудо и объркване, както и с мощното желание да се проникне отвъд простата външност на нещата, за да се достигне истината или, ако не това, то поне някакъв вид мъдрост или баланс.

Сократ започва пръв разговора за философския разговор. Този опърпан ексцентрик, който се е разхождал по площада в антична Атина, заговаряйки минувачите, за да ги подложи на поредица от въпроси, в прочутия си стил, установява модела на философската дискусия и преподаване. Неговият ученик Платон създава изразителни сократически диалози, които – така допускаме – улавят нещо от това какво е означавало да бъдеш поучаван и мушкан с остена от неговия учител, макар че най-вероятно те са по-скоро акт на вентрилоквизъм.¹ Самият Сократ, ако можем да вярваме на платоновия диалог *Федър*, не е изпитвал особено уважение към писаното слово. Той е твърдял, че то е по-малоценно от говоренето. Една изписана страница може и да изглежда интелигентна, но какъвто и въпрос да ѝ зададете, тя отговаря по един и същи начин, колкото и пъти да я четете – както ще го направи и това изречение, без значение колко пъти може да се връщате обратно към него.

1 Говорене „със стомаха“; имитиране на нечия чужда реч. Бел. пр.

Нещо повече – защо един мислител би избрал да хвърля семена в неплодна почва? Със сигурност е по-добре да сеете там, където те имат шанс да пораснат, да споделяте идеите си по начина, най-подходящ за публиката, да приспособявате казаното към човека, който стои пред вас. Витгенщайн изразява подобна идея в тефтерчето си, когато пише: „Да кажеш на някого нещо, което той няма да разбере е безсмислено, дори и ако добавиш, че той няма да го разбере“. Повратите на речта позволяват на Сократ да упражнява знаменитата си ирония, да поставя акценти, да дразни, ласкае и да си играе – все неща, които лесно могат да бъдат разбрани погрешно на изписаната страница. Философът може и да нахвърля няколко бележки като напомняне за отлитащи мисли, съгласява се Сократ, но когато става дума за философска комуникация, разговорът стои над всичко.

Това, че Платон използва диалози, демонстрира централната роля на дискусията във философията. За съжаление, с изключение на *Диалози за естествената религия* на Дейвид Хюм (1779) и *Или-или* на Сьорен Киркегор (1843), в която той използва индивидуални гласове, представящи различни гледни точки отвътре, само малцина философи са успявали да използват добре различни гласове. Мнозина се опитват да играят ролята на свои собствени опоненти, противопоставящи се на идеите им, но, както отбелязва Джон Стюарт Мил, въображаемите критици обикновено са много по-слаби и използват по-слаби аргументи в сравнение с реалните.

Дори и днес философията се преподава най-добре чрез използване на сократическия метод на въпроси и отговори. Разбира се, изискванията на големите лекционни курсове правят общуването по-трудно, но, както демонстрира харвардският професор **Майкъл Сандел** със своите лекции за справедливостта и с дискусии си за публичното благо, дори и тук са възможни разговори и диалози. В много отношения това е подобрение в сравнение с преподавателския стил на Витгенщайн, при който, според свидетелства на съвременници, студентите са наблюдавали страдащия гений, докато той се борел с пораждащите се в момента идеи директно пред тях, понякога замирайки в продължение на минути, за да наблюдава собствената си вдигната ръка, а в други проклинащ глупостта си: „Какъв съм само глупак!“ Колкото и впечатляващо да е това, а и в много отношения по-добро от някакъв предварително упражняван монолог, който е повтарян до повръщане година след година пред сту-

дентите, то все пак не притежава повратите и обмените на сократовия диалог.

Новите технологии променят пейзажа, в който се случват философските разговори – а може би изобщо всички разговори. Те позволяват на съвременните философи да достигат с идеите си глобални аудитории и да изнасят философията извън преподавателските зали. Но тази „разговорна философия“ съдържа много повече неща, отколкото просто изговорените думи и дискутираните идеи. Невербалните аспекти на комуникацията, като например интонациите на гласа, моментите на паузи (или може би съмнения?), или прозрения – всички тези фактори хуманизират философията. Те я правят невъзможна за възприемане като просто механично прилагане на строга логика и разкриват нещо за самия мислител, както и за позицията, която той заема. Ентусиазмът, изразен гласно, може да бъде заразителен и вдъхновяващ.

Хобс отговаря на *Разсъжденията* на Декарт писмено, но представите си само колко по-интересно би било да се чуе и изживее някаква форма на публичен диалог между двамата мислители. По същия начин, ако бихме могли да изслушаме запис на дискусия за *Трактата* между Витгенщайн и Франк Рамзи, един от най-прозорливите му ранни читатели, това със сигурност би могло да промени представите ни за тях. В наши дни подобни разговори вече се записват, както в, така и извън университетите. Те са свободно достъпни в Интернет: на YouTube, iTunes и по други места, ако човек знае къде да търси.

Без разговор и предизвикателство, философията много бързо се превръща в онази мъртва догма, от която се е страхувал Мил. Но това не означава, че всяка гледна точка е еднакво ценна, или че трябва да приемем, че всеки човек е в състояние да намери своя собствена истина. Всеки велик философ е бил мотивиран от опита да надмине външната страна на нещата и да каже нещо важно за това какви те са всъщност. Философията е дейност, която оценява различни позиции, а не просто ги изразява. Разговорът без критическа оценка се превръща в обикновено крякане и изразяване на различни мнения.

И все пак, Джон Стюарт Мил е човекът, който успява да изрази най-концентрирано важността на това идеите да бъдат подлагани на предизвикателства от страна на хора, които не са съгласни с вас. Във втората глава на *За свободата* (1859) той защитава огромната ценност на насъгласните мнения. Именно несъгласните са ония, които ни принуждават

да мислим, които поставят на предизвикателство установените мнения, които ни тласкат откъм мъртвата догма към възгледи, които са оцелели след критично разглеждане – което е най-доброто, на което можем да се надяваме. Несъгласните са от голямо значение дори и когато те грешат до голяма степен или напълно във възгледите си. Както самият той се изразява: „Както учителите, така и учениците понякога заспиват на поста си, щом само на бойното поле няма никакви врагове“.

Всеки път, когато философското образование се изразжда в изучаване на факти за историята и различните текстове, до предъвкване на възгледите на преподавателя, или наизустяване от учебник, то се отдалечава от сократическите си корени, свързани с разговора. Радикалният италиански образовател Паоло Фрере нарича това „банкирането“ на философията. Смисълът на философията е не да ви предостави някакъв набор от факти, макар че това може да бъде полезно, нито пък да направи от вас някаква крачеща Уикипедия: вместо това тя се опитва да ви предостави уменията и способностите да разговаряте за някои от най-важните въпроси, които ние сме в състояние да си зададем – въпроси за реалността и външността на явленията, за живота и смъртта, за бога и обществото. Както казва платоновият Сократ, „това, което дискутираме тук, не са никакви банални въпроси; ние дискутираме как да се живее“.

Източник

Найджъл Уорбъртън е бивш преподавател по философия. Той е основател на *Humanist Philosophers Group*. Последната му книга е *A Little History of Philosophy* (2011).

Коментари (2)

- 17-10-2013|**Железен философ**

„И все пак, Джон Стюарт Мил е човекът, който успява да изрази най-концентрирано важността на ова идеите да бъдат подлагани на предизвикателства от страна на хора, които не са съгласни с вас. Във втората глава на За свободата (1859) той защитава огромната ценност на несъгласните мнения. Именно несъгласните са ония, които ни принуждават да мислим, които поставят на предизвикателство установените мнения, които ни тласкат откъм мъртвата догма към възгледи, които са оцелели след критично разглеждане – което е най-доброто, на което можем да се надяваме. Несъгласните са от голямо значение дори и когато те грешат до голяма степен или напълно във възгледите си.“

Това са думи на Джон Мил, драги съфоруници – приятели на Златко Енев. Ако бяха мои, той сигурно щеше да ги изтрие със сухи листа от печурка, нали? Впрочем, гъбите имат ли листа? Трябва да помислим и поспорим върху това бавно, струва ми се, че ще бъде забавно за всички дървени философи.

- 17-10-2013|**похвали и оплаквания**

Несъгласните са от голямо значение, но не и когато единият говори за компютри, другият за компоти. „Интелигентен слушател“ – това е важно.

Защо изгониха Троцки от България?

Автор: Георги Зеленгора

В продължение на 100 години българските историци и писатели еднотушно и категорично оценяват Балканската война като освободителна. За нея се пише и говори преди всичко като за неувахваща бойна слава. Насилието и страданията, които неизбежно съпътстват всяка война, са напълно скрити под дебелия сянка на героизма. Естествено, в научните трудове терорът на чуждите армии и администрации по отношение на мирното българско население е отразен до най-малката подробност. Българските учебници по история изобилстват с факти за турските, гръцките и сръбските зверства към българите. Никъде обаче не се обелва и дума за българските жестокости спрямо съседите. Никъде не се изразява и грам съмнение в хуманността на действията на българската армия и воюващите на нейна страна македонски и тракийски чети. Преекспонирането на чуждото насилие и пълното мълчание по отношение на извършените от нас жестокости е основен похват на патриотичната пропаганда.

Това, което ние не виждаме, го виждат обаче безпристрастните чужди наблюдатели, какъвто е Лев Троцки. Лейба Давидович Бронщайн, един от най-радикалните болшевишки революционери, останал в историята като Лев Троцки, е роден през 1879 г. в Яновка, Украйна. Той е един от водачите на първата руска революция през 1905 г. След разгрома и живее дълги години в емиграция. Завръща се в Русия през 1917 г. и заедно с Ленин ръководи октомврийската революция. След победата е народен комисар на външните работи. През 1927 г. е отстранен от ЦК на ВКП (б), а от 1929 г. е в изгнание. Живее в различни държави. Най-накрая се установява в Мексико, където е убит от агент на НКВД на 20 август 1940 г.

В богатия и трънлив житейски път на революционера Балканите заемат особено важно място. През септември 1912 г. във връзка с очертаващата се война радикалният вестник „Киевская мысль“ му предлага да замине за Балканите да отразява предстоящите бурни събития. Лев Давидович приема предизвикателството и още същия месец се установява

в Белград. След кратък престой в сръбската столица на 5 октомври в 6 часа сутринта Троцки потегля от Белград за София с влак, претъпкан от войници, офицери, медицински сестри и чуждестранни журналисти. Повечето от тях слизат на гара Ниш, откъдето заминават за фронта в Македония. На другата сутрин към 6 сутринта влакът пристига в София. Между другото, едно от първите неща, които правят впечатление на Троцки, е контрастът между мръсния и неугледен Белград и чистата и модерна София. Този ненужен комплимент обаче ще се окаже един от малкото на фона на многото негативни оценки, които журналистът дава за българската политическа система и за поведението на страната ни по време на войната.

Троцки отсяда в хотел „България“, където резидират представителите на големите европейски печатни медии. Предишния ден Фердинанд е издал манифеста за обявяване на война на Турция и българската армия е преминала границата. Към 8,00 сутринта на 6 октомври ентусиазирани хлапета-продавачи на вестници, огласят града с вестта за началото на войната. Още същия ден пристигат новините за първите български победи. Народът е силно възбуден. Троцки също не е особено критичен в началото. Той вярва в справедливостта на лозунга „Балканите за балканските народи“. Като марксист е убеден, че войната ще ликвидира остатъците от феодализма на Балканите. Това, което му прави лошо впечатление, е, че и сърби, и българи хранят любов и надежда за помощ към руския цар.

Следващото му разочарование е породено от сблъсъка с ограниченията на българската цензура, която подхвърля на чуждестранните кореспонденти кратки и старателно редактирани сведения за бойните действия и гледа под лупа репортажите, които те изпращат. Не всички чужди журналисти обаче са принудени да работят под натиск. Някои, които защитават каузата на домакините, са привилегирани и много добре хранени. Такъв е например кореспондентът на „Таймс“ Джеймс Баучър. Троцки не е към тази група, но първоначално успява да се възползва от предимствата, които му дава руското поданство, за да се добере до някои алтернативни източници на информация. Получава разрешение да посети пленените турски войници в казармите на 4 артилерийски полк и пленените офицери в хотел „Стара Загора“. Успява да запише и разкази на ранени български войници. Така след близо двумесечен престой в София той написва повече от 70 статии за вестниците „Киевская мысль“, „Одеские новости“, „Луч“ и „Ден“, които подписва с псевдонима Антид Ото.

Очакванията му за справедлива, освободителна и хуманна война се изпаряват още при първите сведения за жестокостта на завоевателите, на които се натъква. Един от най-потресаващите материали на Троцки е „Разказът на ранения“. Статията, която се основава на разказа на български войник очевидец, описва сражението при река Буюк дере малко преди българската армия да влезе в Лозенград. След ожесточените нощни боеве на сутринта българите заварили не по-малко от 200-300 убити и няколко десетки тежко ранени. По заповед на командващия трета армия генерал Радко Димитриев ранените били избити, за да не се затруднява транспортът. „Не ме питайте за това – разказва войникът, – непоносимо е да си спомня за избиването на невъоръжени, осакатени, полумъртви хора...“

Освен този случай Троцки разказва в статиите си за унищожаването на цяло помашко село в Родопите с артилерийски огън, за убийствата на пленници и мирни мюсюлмани от български кавалерийски отряд в Димотика, за жестокостите на македонски четници в Кърджалийско, за безсмислени екзекуции в Свиленград, за нехуманното отношение към ранените и пленени войници и т.н. Разкритията на болшевишкият водач не остават незабелязани от българската цензура. Троцки е арестуван и принуден да напусне страната. На 26 ноември под полицейски съпровод заминава за Букурещ, откъдето продължава да изпълнява своята мисия на кореспондент. Верен на своя хуманен подход, по време на Междусъюзническата война той проявява съчувствие към българите и осъжда зверствата на съседите.

В своите кореспонденции Троцки е безпощаден и към българската цензура. Като главен убиец на свободното слово той посочва Симеон Радев, но не пропуска и представителите на българската демократична интелигенция, посветили се на тази срамна професия, какъвто писателят Петко Ю. Тодоров. Последният е доста противоречива личност. В миналото неведнъж е проявявал гражданска смелост. Бил е подсъдим за обида на „Особата“. През Балканската война обаче негодният за военна служба Петко Ю. Тодоров се превръща в свиреп цензор. Почувствал се засегнат от критиката на Троцки, на 19 ноември Тодоров пише до него отворено писмо, в което оправдава напълно участието си в тази мракобесническа институция с клишето за „изпълнения дълг към родината“. Изгоненият кореспондент му отговаря с отворено писмо, публикувано в „Киевская мысль“ на 27 ноември. „Вие определяте вашата война като кръстоносен

поход на цивилизацията срещу варварството – пише Троцки в писмото. – Сега Европа ще научи, че пътят на кръстоносната армия е белязан с такива злодеяния, които могат да предизвикат отвращение в сърцето на всеки културен, на всеки чувстващ и мислещ човек.“

Статиите на Троцки възмущават не само българската цензура, но и руските управляващи среди, които не само подкрепят Балканския съюз във войната срещу Османската империя, но се опитват и да му дърпат конците. В своите кореспонденции от Балканите Троцки остро критикува балканската политика на руския царизъм. Главната мишена на неговите нападки сред руския елит е най-изявеният българофил Павел Милюков. На 30 януари 1913 г. във вестник „Лъч“ Троцки публикува „извънпарламентарно питане“ към него, където между другото казва: „Не ви ли заставиха неоспоримите факти да стигнете до извода, че българите и сърбите в своите национални стремежи да поправят не съвсем благоприятните за тях данни на етнографската статистика се заеха със систематично изстребване на мюсюлманското население?“ Статиите на болшевишкия лидер предизвикват остра полемика в руското медийно пространство, която продължава няколко месеца. Появяват се предположения, че зад псевдонима Антид Ото се крие руски емигрант и австро-унгарски агент.

Кореспонденциите на Троцки от Балканите са доста обективни и аналитични. Авторът разкрива недъзите на местните общества. Не спестява нищо от ужасите на войната и от жестокостите на всяка от воюващите страни. Тези негова хуманна позиция обаче рязко контрастира с поведението му след Октомврийската революцията, когато Троцки се превръща в същия жесток убиец като тези, които критикува по време на Балканската война.

100 годишнината на войната стана повод в българското публично пространство за първи път да се заговори и за насилието, вършено от българската армия. По-рано това беше недопустимо. Сега обаче настъпи моментът българското общество да се раздели с илюзията за освободителния и хуманен характер на Балканската война. В следващите месеци „Европомак“ ще запознае българския читател с военните кореспонденции на Лев Троцки, които са безценен извор за новата ни история. Защото истината за събитията отпреди сто години е доста различна от това, което знаем от учебниците. Защото това, което ни се предлага като интерпретация на войната, е абсолютно неприемливо за образования и мислещ

гражданин на съвременния глобализиращ се свят. Защото, ако искаме да променим настоящето, първо трябва да променим миналото.

Източник

Георги Зеленгора е български историк и изследовател.

Коментари (12)

- 22-10-2013|**Гост**

Подозирам, че сега «патриотите» пак ще ревнат...

- 22-10-2013|**Златко**

По-голямата опасност е, че на „непатриотите“ ще им доскучае. Истинският проблем в България е не лаенето, а апатията...

- 22-10-2013|**В. К.**

Миналото не може да се променя, драги негови изследователи. Запомнете го добре!

- 23-10-2013|**Глас от Планината**

Всяка земна Правда – без изключение – е лицето на всемирната Лъжа след вербална операция: колкото по-майсторски е извършена интервенцията, толкова по-убедителен е резултатът. Лъжата е най-безвръстната истина. Който не е съгласен с мен – да вярва като автора-трол от Зелена гора. Той не е направил поместената по-горе словесна операция. Направили са я други – с лош резултат, видим от всеки окат. Човекът търси истината в куража, без да подозира, че куражът е просто из-

лъган страх; въпрос на цена, която Лъжата ни представя за „ценностна система“. Господи, помилуй!

- 25-10-2013|**Ясен**

„Целта оправдава средствата, стига да има нещо което оправдава целта.“

Троцки

За съжаление никак не ми е трудно да си представя зверствата по време на Балканската Война. Или която и да било друга. Не мисля, че нещата на Блаканите са се променили особено от тогава. Привидната цивилизованост, която изглежда не е органично присъща на балканците, едва ли ще издържи, ако обстоятелствата се повторят. Впрочем и сърбите и босненците и хърватите и косоварите доказаха на практика, че нищо не се е променило за сто години. Не мисля (пак го казвам със съжаление и дано греша!), че ако на България се случи да попадне в някаква подобна ситуация – ще се държим по-иначе; като отряд от членове на датската зелената партия, предвождан от швейцарска медицинска сестра, може би.

Та ние и днес имаме в парламента законно избрани хора, които биха организирали масови кланета на секундата – ако им се отдаде възможност и някой им плати за това.

И за това е нужно да се пишат и четат подобни статии. Вярно е, че доскучава. Вярно е, че човек си казва – офффф, пак ли с тия стари истории...?

Но докато виковете „Ура-а! Атакааа- На нож!“

на озверелите армии и стонове на невинните жертви все още звучат след 100 години из деретата на иначе карсивите, зелени планини...до-тогава трябва да се говори и трябва да се слуша.

Винаги трябва някой да говори от името на мъртвите.

Едно от нещата, които липсват, струва ми се, за да се затворят тези страници и да си останат в историята- е желанието да се кажат, да се чуят и да се приемат от ВСИЧКИ – ВСИЧКИТЕ истини. Защото историята не признава съществуването на такова животно като „обективната истина“. Историческата истина е винаги субективна.

Кланетата обаче, от гледна точка на закланите, са обективни.

И ако искаме да станем наистина цивилизовани – трябва да чуем всичките варианти и да ги приемем и да се поучим от всичките грешки във всичките случаи и да продължим напред.

А продължаването напред не става само със

„каквото станало-станало“ ...

Като говорим за зверства по време на война:

[here](#)

- 25-10-2013|**Златко** – ге:

в. к. писа:

Миналото не може да се променя, драги негови изследователи.

Запомнете го добре!

Самото минало – разбира се. То се е случило, точка. **Знанието** за миналото обаче не само може, но и трябва да се променя, ако бихме искали да запазим някаква надежда, че в бъдеще ще знаем малко повече за самите себе си (което с неизбежност означава и за миналото си). Така че не бързайте да настръхвате при всеки опит за показване на някакви нови, непознати до този момента аспекти на миналото. По този начин ние просто се развиваме, ставаме по-големи, по-зрели, по-знаещи...

Ако можем, разбира се.

- 27-10-2013|**Рачев** – За войната

Не търсете милост, принципност и честност точно във войната. Войната е смърт. Многого смърт води до озверяване. Всички, който атакуват на нож озверяват – и интелигенти, и овчари. Тези, които пращат войниците на нож също освирепяват – политически или дипломатически, няма значение.

Спомнете си Великата френска революция – колко десетилетия, а може би век, трябваше да минат, за да разберем, че са се лели реки от кръв. В името на далеч по-миловидни цели от тези, от времето на Балканската война.

ВР

- 27-10-2013|**Thea**

Всяка „критика“ от субект като Троцки може да се приема за комплимент. А пишман-историкът ГЗ е крайно време да научи, че всички войни, дори и освободителните, са пълни със страдания, насилия и – О, ужас! – масови убийства.

- 06-11-2013|**Николай Иванов**

Като марксист, Троцки, разбира се, е искал да докаже милитаризма на българската монархия. Не знам дали си е измислял нещо, или пък си е позволил умишлено да представя само едната страна като жестока; но да се твърди, че човек като... Троцки е безпристрастен хуманист, и просто ей-така, от нищото, след 1917 г. става безчовечен, е малко нелогично.

Нищо лошо за автора, но не смятам, че статията има каквато и да е стойност. И това е главно поради факта, че Зеленгора във всяка своя статия се опитва да подражава на някого и да черпи вдъхновение от него. Ако фактите говорят сами за себе си, не е нужно да се потвърждават чрез нечий авторитет- бил той Троцки, Макарти, или някой друг.

- 06-11-2013|**Златко**

Директен коментар, директен въпрос: говорят ли фактите от статиите на Зеленгора сами за себе си или не? И ако не, то коя е основната причина, която ви кара да не им вярвате?

- 06-11-2013|**Николай Иванов**

Конкретно в тази статия става въпрос за визията на един очевидец. Какво е видял той, как го предава в статиите си, как е използвал видяното от него в руската Дума. Това за мен не са факти, а нечия визия.

За мен описаните факти се компрометират именно от силните анти-монархически разбирания на Троцки. Между другото, на 10 ноември 1989 г. бях едвам в 4 клас, така че не съм учил нова история според „социалистическия“ модел, но след това съм имал „късмета“ да разгледам стари университетски учебници от 50-те и 60-те години, където достатъчно ясно е написано, че участието на България в Балканските войни е резултат на „великобългарски шовинизъм“. От тази гледна точка, Зеленгора трябва да има предвид поне това, когато се опитва да оборва „митове“, а именно, че не е пръв в това.

Не мога да разбера толкова ли е трудно в България някой да напише една балансирана история на Балканската война, която да вземе предвид и двете гледни точки- на нападателите и на нападатите- и която да не изхожда от позицията „тия са лошите, ония са добрите“.

Мамо, отвори!

Автор: Мюмюн Тахир

Сенките на струпаните по склона дъбове са пронизани от полегати слънчеви потоци. Земята долу е цялата на петна; виждам как в прашните конуси на светлината се въртят рояци дребни мушици; чувам жуженето на пчелите.

Лятото е уморено. В топлата пръст на август се прокрадват иглици есен – босите ми нозе усещат хладните им убождания. Претръпналата земя се прощава с лятото. Въздишките ѝ се издигат на леки бели облачета и кимат от билото на планината.

Следобедът се изпълва с птици – кръстосват подивели, взимат си сбогом преди да се понесат подир облаците. Огласят нещо на техния си език – навярно изричат имената на прощаването. Тъжно е...

Седнал съм на синора гърбом към слънцето. То вече грее без да прежурия; сянката ми обикаля вързана около мен. Вляво на хвърлей място са двете брези – сестрички са, оглеждат се една в друга, накланят се и си шепнат; нищо и никакъв синор ги дели – нито могат да се докоснат, нито да се прегърнат.

Заравям шепа в тая сипкава, слюдеста и рохка родопска земя – тая мъка и надежда, тая сълза! Нежните и безкрайно скъпи имена на прощаването се ронят от устните ми шепнешком: Билял дорусу, Гърма, Мъсджън йери, Гавгалъ, Кумлу, Дрангос дере, Учка... В други времена и на друго място някакви градски хора ме бяха попитали какви са тия странни названия, а аз тогава не намерих сили да призная, че като ги събера в шепа, се получава името на моята земя. Такава, каквато я отне-соха зад девет земи в десета най-дълбоките и най-красиви очи на света – тези на Неджля, дъщеря ми...

Нивата лежи между дъбравата и гробището. Най-хубавата в Дюлиа, много народ ѝ беше хвърлил око по време на земеразделянето, но мама не се даде – обиколи познати и непознати от поземлената комисия, досажда на кметове и началници и ето – сега седя на синора, земята

милва отвикналите ми нозе, настръхнали от тънките пики на обраните тютюневи стебла. Половината живот мина през тая нива, останалата половина хукна накъдето ѝ видят очите, а няма на кого да се ожалиш. Разпиля се времето, колкото и да се опитвам да го събера в шепи, все изтича между пръстите...

Някога тук се разливаше гълчава като реката на живота с цялото си пълноводие, ятата ни кръстосваха неуморно онези безкрайни детски дни. Всеки валог, всяка пътека, всеки дол и всяка шепка земя имаха име. Толкова рядко се виждаме сега дори с братята и сестрите ми – нищо и никаква граница ни дели, също като тия брези... Къде сте – питам, как сте там където сте, защото мама е при мен с болната ми сестра, силици са ѝ останали само за тая нива. И тате е тук – ей-го къде е легнал отсреща в сянката на големия дъб и не мърда толкова години вече... Пази мястото до него за мама...

Моята земя струи мълчаливо между пръстите на краката ми, грапавият ѝ език докосва отвикналите ми ходила.

Изправям се и тръгвам към селото. Зиме в него остават стотина души и кърпят как да е дните, но през лятото това е царството на внуците -чичо Картал казваше, че няма нищо по-ценно от внуците. Стъпвам предпазливо, знам, че скоро ще свикна с пясъка, камъчетата и тревите – има неща, които не се забравят никога. Песъчливият път преваля хълма – Дюлища е отсреща, с всяка стъпка се увеличава пред погледа ми: виждам почернелите керемиди и запустелите дворове, животните и сокаците. Виждам нашата къща, при постояването, на която дядо Реджеб казал на татко да не я издига толкова висока, защото ще хвърля сянка на низите с тютюн. Пред вратата са застанали мама и Неджля, дъщеричката ми с най-дълбоките очи, говорят нещо оживено; смеят се и няма между тях ни синор, ни граница, въпреки далечината на миналото и очакването на предстоящото. Само искрящата светлина на залеза струи отгоре и позлатява пътя, вързан с единия край за началото, а с другия – за следващото начало. Като люлка...

Мюмюн Тахир е магистър по литература и културология. Доктор по философия. Занимава се с проблемите на идентичността и с теоретични и приложни изследвания в областта на културната интеграция, културната антропология и културния мениджмънт. Носител на Годишна литературна награда на Съюза на българските писатели за 2002 г.

Коментари (1)

- 25-10-2013|**Минирецензия**
Нейсе!

Домовете на българската идентичност

Автор: Евгений Дайнов

Преди време се озовах пред входа на Европарламента в Брюксел. Бях се запътил да присъствам на официалната прожекция на филма на Би-Би-Си за дома за увредени деца в българското село Могилино. Филмът беше вече заклеен – от представителя на руския имперски двор в българския национален дом Георги Първанов, като „антибългарска кампания, провеждана от определени среди на Запад“.

Не, че Първанов го беше гледал – никой в България не го беше гледал. Но обичайните заподозрени реагираха в обичайния си стил „не читал, но знаю“, роден по време на гоненията на руския класик Пастернак заради антисъветския му роман „Доктор Живаго“. От онези времена беше минал половин век, но нравите на политическия елит, управляващ България за благо на Кремъл, не се бяха променили.

Та, като се има предвид цялата дандания, бях решил лично да отскоча до Брюксел и да видя за какво става дума заедно с евродепутатите, за които беше прожекцията.

Чакайки пред входа, тъкмо изпушил една цигара (в столицата на Европа на практика се пуши навсякъде, защото забраната върху цигарения дим тегне само върху националните държави; еврочиновниците и евродепутатите гледат да не се лишават от любимия си тютюн) – и дотича да ме посрещне и вкара в сградата млада асистентка на един български евродепутат. Ведра, усмихната, стилна. Европейка.

„Здравейте, казва, и добре дошли в ковачницата на новата европейска нация!“

“???” – чак си глътнах езика в отговор. И продължих, когато се свързах: „Каква европейска нация? Аз нация си имам. Кой ви е давал мандат да ковете нови нации?“

Развалих настроението на момичето, повече не ми проговори. Явно по някакви причини си беше внушила, че съм от „техните“, та беше издала най-грижливо пазената тайна в Брюксел: че цялата дандания с ЕС, с

директивите и хармонизацията има за крайна цел събирането на всички обитатели на Европа в една държава и в една нация.

Аз обаче не съм от техните. Което, ако девойката беше питала предварително, щяха да ѝ кажат. Само две години по-рано лично зам-председателят на Европарламента публично – пред стотина човека, плюс медии – ме бе нарекъл „анархист“, защото говорих нещо за нуждата от гражданско общество. А две години преди това пък ресорен зам.-еврокомисар ме бе обявил за фашист, защото си позволих да твърдя, че въпросът с интеграцията на циганите има решение, а според тогавашната (несподеляна публично) линия на Еврокомисията, той нямаше и не можеше да има решение.

Всъщност, мислех си, следвайки по петите ледено мълчащата девойка по коридорите на европейската власт, фашистите са си точно тук, в Европарламента, и малко по-надолу, в Еврокомисията. Само че не го знаят. Аз обаче знам: първият политик, пропагандирал още през 1942 г. идеята за изграждане на единна европейска нация, обитаваща общ европейски дом, е... лидерът на Британската фашистка партия Осуалд Мосли.

Замисълът на харизматичния британски фашист е бил достатъчно логичен. Да се прекрати братоубийствената война между двете най-важни европейски нации (германската и британската) и – на основата на англо-германско разбирателство, бързо да се изградят общи за всички европейски страни институции – „единен европейски дом“. След това в съкратени срокове да бъде произведена „единна европейска нация“, за да може Европа да се противопостави на руския комунизъм, напирал от Изток и на американската масова култура, нахлуваща от Запад.

Като всяка класическа бюрокрация, европейската няма памет. Зато ва дори не подозира чии идеи се опитва да приложи, ковейки „новата европейска нация“. Докато се сещах за историческите факти, вторачен във враждебно чаткащите токчета на асистентката пред мен, стигнах до важни заключения. Ако ще ме натикват в една нация с гърците и французите, реших аз, хич не им ща европейския дом.

Най-сетне обаче стигнахме до залата за проекции и започна филмът за българския дом в Могилино. В продължение на един час гледахме как дебели надзирателки (ояли се от крадена от кухнята храна, инак предназначена за техните подопечни) тероризират и убиват деца скелети, досущ приличащи на концлагеристи от края на Втората световна война.

„Е, по-добре французин да стана, отколкото да членувам в нация, в която се случва това“, реших набързо. По-добре част от единна европейска нация, обитаваща общ европейски дом, отколкото – част от варварската българска орда, виновна за дома в Могилино. Още повече, че поне в Европа ще ме управляват европейци, та били те и гърци; а не – както беше тогава в България, да ме ръководят агенти на Москва.

* * *

Всичко това иде да покаже, колко сложен е въпросът с идентичността и с принадлежността. Чувствам се удобно в принадлежността си към българския национален дом, защото докато съм такъв мога да си общувам с всеки непознат, от Тюленово до Петрич и от Трън до Резово, по един топъл, съплеменен начин, по който не бих могъл да си общувам и с най-любезния финландец например, ако стана част от някаква европейска нация. В същото време все пак предпочитам да си имам работа с любезен финландец, защото тонът и стилът на моята нация – доминиращият идеологически дискурс, ако щете – се задава от мутрясалата, подгизнала от пиене и раздута от наглост сган, за която любезността е недопустима слабост.

Моят национален дом, макар „свой“, е мръсен, запуснат и опростачен. Европейският дом, макар чист, поддържан и културен, не ми е „свой“. Как обаче едното да стане по-чисто, оставайки си мое; а другото да престане да се замърсява (поради невежество) от фашистки идеи, родени по време на Сталинградската битка?

Не е толкова лесно, колкото изглежда. В такива случаи, следвайки подхода на Робърт М. Пърсиг в книгата му „Лила или разследване на морала“, най-логично е да се върнем до най-дълбокия възможен етимологичен корен на нещото, с което се занимаваме.

„Дом“ е древен индоевропейски корен („домос“ на гръцки, „дама“ на санскрит и „домо“ на латински), съществуващ на практика във всички европейски езици под една или друга форма. Според езика, историческото време и контекста, „дом“ може да обозначава: ‘къща; убежище; жилище; градеж; стопанство; семейство; род; родина’.

Домът следователно е място, съградено от теб, в което ти се чувстваш защитен и където си „себе си“ и със „своите“ си. Разширена в „*domain*“, думата обозначава „владение“ или „имение“ – т. е. разширяването на твоята територия, на мястото в което си „себе си“, върху други територии.

Имат ли българите „дом“ в току-що описания смисъл? При всички положения имат жилища – най-много, на глава от населението, от всички обитатели на пространството „от Атлантика до Урал“. Дори ако отидем чак до Владивосток, няма да намерим друга нация, в която над 90 на сто от хората притежават жилището, в което живеят и 40 на сто от тях има и второ жилище на друго място в страната (и още 40 на сто имат земя, към 12 на сто притежават гора и т. н.).

Българите притежават жилище – но имат ли дом? Очевидно е, че българите – както техният огледален образ, циганите – са свели дома до партикуларното си жилище, без да имат каквото и да е чувство за съпричастност, за „свое“, по отношение на общото им владение (*domain*) отвъд входната врата и дуvara. Отвън – това е там, другото, чуждото, немоето. Това е територия, която не обитавам. Тя е на някой (враждебен) друг или на природата, също враждебна и чужда.

„Мятай си лайната в реката и ѝ еби майката“, ме съветваха моите съселаяни, когато копах попивна яма зад плевника и прокарвах отходни тръби към нея. Столичани пък намират за естествено да си мятат боклука през балкона – за да отиде той там, вън, на чуждото, което няма никакво отношение към мен.

За българите, както и за други в страни от Третия свят, средата, която обитават, но която е отвъд портата – тази среда не е „своя“. Затова българите не чувстват никаква съпричастност към здравето на тази среда – нито към тротоарите, нито към градинките и парковете, нито към планините и долините си. Особено чужди са им реките (по което между другото разбираме, че не са славяни). Мятат си лайната в тях, а после ядат хванатата пак в тях риба. Или – помпат си отходните продукти от вилите във вододайните зони на язовирите, а после, когато се върнат в града, пият вода пак от тези язовири.

Най-българи в това отношение са турците от Момчилград. Отходните им води се вливат, посредством открита тревясала канавка, под моста на река Върбица. Точно сто метра надолу по течението на реката са им каптажите, от които пият вода. В Момчилград са затворили цикъла: каквото изкарат отдолу, после го вливат обратно отгоре.

Българите не смятат градинката зад блока за част от своя дом. Тя е нещо като река, безплатен ресурс – т. е. място за боклука – предоставен от природата. Домът си го пазиш, поддържаеш, чистиш и украсяваш. Безплатния ресурс – него го скубеш, вземаш и присвояваш.

По тази причина „европейски дом“ няма – и не може да има – никакъв смисъл за българите. В най-добрия случай това е ресурс, съществуващ за да бъде оскубван и изядан. Затова преди време българи бяха се опитали да изядат личните лебеди на британската кралица, плуващи по езерото в Хайд парк. Видели нашите хубавци по водата да плуват едни огромни дебели гъски, замъкнали ги в храстите и ги набучили на чевермета. Докато ги сгащи полицията, лебедите се били опекли.

„Европа“ е ресурс, някъде „там“, даден от природата за скубане. Затова европейските средства не се ползват, реализират, имплементират или внедряват. Те се „усвояват“. А тъй като разликата между усвояване и присвояване не е никак ясна, българите още от влизането си в ЕС станаха най-крадливата страна по отношение на европейските фондове за развитие.

Ако се върнем на жилищата на българите, обаче, ще видим, че те са по-напред от народи като руснаците или ескимосите например. Исторически (т. е. преди панелките) българите живеят в каменно-зидани къщи, строени за 100-200 години напред. Идеологията на този градеж е уседналост, онаследяване и създаване на „своя“ среда в „чуждия“ свят. Щом веднъж къщата е построена – в нея ще живеят нейните строители, децата им, внуците им, правнуците и така нататък.

Селото около къщата също е било „дом“. От това чувство идва градежът, в който участват всички, на училища, читалища, църкви и подобни.

Руснаците живеят в дъсчени „изби“ с жизнен цикъл от 25-30 години. Тук идеята е друга: когато построилият „избата“ умира, порастналите му деца я изоставят, събират си багажа и се местят на друго място. За руснаците онова, което е около избата, не е общ дом. Напълно липсват познатите за България общностни усилия за градеж на училища, читалища и пр. Този разширен дом в Русия отсъства, тъй като всяко село си има феодал (барин), който казва на селяните, какво да правят.

За ескимосите пък местенето на катуна не е вързано с поколенията, а със сезоните – и затова те живеят в къщи от сняг или в палатки от животински кожи. Да не говорим за онези индийски касти, които изобщо нямат жилища, а обитават голи в крайпътните храсти.

Идеологията на историческото българско жилище съвпада с онава, което за Роджър Скрутън е емоционалната и ценностната основа на нациите. Според Скрутън, който е не само най-известният английски консервативен философ, но е и най-видимият днес защитник на пра-

вата на националната държава, чувството за национална принадлежност е основано точно върху ценностите, залагани в българските къщи: уседналост; чувството за „свое“ и „сред своите“; унаследяване, както и произтичащото от това чувство за благодарност и почит към предците, в чието наследство живеем.

Според Скрутън хората в националните държави изпитват особено силно чувство за принадлежност и лоялност към своята нация. За нея, не за Европейския съюз, те са готови да понесат лишения и да рискуват живота си. Защото, както пише Скрутън в броя на *American Spectator* от юни 2011 г., бранейки нацията си хората *„бранят споделена идентичност срещу набезите на онези, които не принадлежат към нея и се опитват да си присвоят наследство, върху което нямат права“*.

От това следват важни изводи. Руснаците, ескимосите и индийците не са и не могат да бъдат нации в смисъла на Скрутън – не са уседнали. Българите би трябвало да са класическа уседнала европейска нация – най-класическата, като се има предвид посочения техен евроазиатски рекорд по отношение на притежанието на жилища. Няма причини да се съмняваме в свидетелствата, че между средата на XIX и средата на XX век българите са били нация с ясното съзнание, че обитават свой собствен национален дом, наречен България (македонския въпрос оставяме настрана). И – особено след проруските метежи от 1887 г. – са полагали големи усилия да впишат своя национален дом в по-големия *domain* на Европа.

Днес „моего“ свършва на входната врата. „Оттатък вратата“ е дива, неусвоена територия, предназначена за плячкосване. По нищо не личи българите да споделят онези чувства – на принадлежност, на благодарност, уседналост, лоялност – които съставляват основата на националната принадлежност.

Да се върнем на дефиницията: „дом“ е място, съградено от теб, в което ти се чувстваш защитен и където си „себе си“. Домът изразява следователно твоята идентичност. До 1944 г. в своите шепи градове и безброй села българите са изразявали своята идентичност. Били са у дома си, в дом, съграден и пазен от тях; затова няма свидетелства преди 1944 г. България да е била потънала в боклуци, в пошлост и вандализъм.

Българите са знаели кои са и следователно – какво трябва да правят. Днешното свеждане на „дом“ до „жилище“ и преосмислянето на външния свят като чужда земя, подлежаща на плячкосване, ни разкри-

ва ключа към много загадки: **българите нямат идентичност**. А който няма идентичност, той не знае – в най-буквалния смисъл – кой е и какво трябва да прави. Затова благополучието например за сегашните българи не е някакво развитие на идентичността, а плюскане, пиянство, наглост, простация и разгул. Да си богат за българите означава да набиваш пържоли, да се наливаш с уиски, да не спазваш никакви правила, да ръмжиш нечленоразделно и да се разпищолваш – едно напълно антисоциално поведение, неспособно да поражда споделени общностни идентичности. Точно това поведение (а не елементарното вземане на подкуп) е описвано с думата „*corruption*“ – излизане извън границите, разгул и загиване. В крайна сметка тези българи се оказват неспособни дори да строят прилични жилища за себе си – те предпочитат мутро-барока.

Който няма идентичност, не само че не знае, какво да прави – той не е човек в истинския смисъл на думата. Той е по-близо до робите и домашните животни (по класификацията на Аристотел) и затова има нужда някой друг – някой господар – да му казва, какво да прави. Ако няма господар, човекът без идентичност се свлича на нивото на животното – плюска, пие, дефекира и все гледа какво да отмъкне от човеците. Затова днешните българи имат прилично поведение само ако наоколо се навърта инспектор от ЕС. И затова, когато го няма, гледа да отмъкне европейски пари. И затова най-накрая онова, което се вижда отвън като наша идентичност, е самото отрицание на идентичността – образа на разпасалия се джебчия, мошеника на Европа.

Имали са българите идентичност, но вече нямат. Нещо се е случило. Какво?

През 40-те години на XX век в „Европа“ достатъчно ясно са виждали тогавашната идентичност на българите. В своя реч по радиото от 9 февруари 1941 г. Уинстън Чърчил описва българите като „трудолюбив селски народ, радващ се на подчертано уважение както във Великобритания, така и в Съединените щати... за жалост териториално разсечен и наказан след победата [победата на Съюзниците в Първата световна война]“. Чърчил предупреждава българите да не правят отново фаталната грешка да се подредят до Германия, но в случая нас ни интересува описаната от него идентичност – уважаван, трудолюбив селски народ.

Българското село преминава през две балкански и една световна война, през разсичането на България, през сътресенията, предизвикани

от крайната левица от 20-те години на XX век, през още една световна война, с нейните реквизиции, мобилизации и конфискации – и оцелява. Дори след всичко това българите знаят кои са и какво трябва да правят. Селячеството оцелява и след колективизацията и национализацията. Българското село обаче е прекършено – най-вероятно завинаги – от въвеждането на аграрно-промишлените комплекси през 70-те и 80-те години на XX век.

Системата на ТКЗС донякъде позволява запазването на чувството за „свое, при себе си“ – за дом. При системата на АПК всичко бързо става „тяхно“, не-мое. Ценностите на трудолюбие, солидарност, лоялност, онаследяване и почтеност вече не вършат никаква работа – нямат връзка с действителността, в която тарикатът партиец („чантаджия“) е образът на успеха. Селяните зарязват всичко и се пропиват, оставяйки аграрния труд в ръцете на бригадирското движение. Залостват се зад дуварите си и потъват в натуралното стопанство на двора и кокошките.

Така към средата на 80-те години на миналия век умира идентичността на българите като трудолюбив и уважаван селски народ. Междувременно обаче повечето българи вече не живеят в селата. В момента на скършване на селячеството към 60 на сто от българите живеят в градовете. Градовете обаче не стават техен дом и не развиват нова идентичност, която да замести убитата от режима селска идентичност.

Нова национална идентичност не се появява защото онези, които държат пълната власт в ръцете си след 1944 г. – те самите нямат идентичност. Георги Димитров, Васил Коларов и Вълко Червенков са съветски граждани, запретнали се да преобразуват българския народ по подобие на руския – който, да си припомним, за разлика от българския не формира нация. След отнемането на собствеността и правото на унаследяване през 1947 г. следва лишаването на българите от уседналост. Огромни маси селяни са изтръгнати от селата и хвърлени в заводите и градовете – където обаче не живеят в домове, а в бараки, общежития или в комунални квартири (домове, градени от други и конфискувани от властта) по две-три семейства в стая.

Напълно изтрита е идеята за дома като градеж, който правиш по свой образ и подобие, за да си себе си. Практикува се руската идея за жилището като временно убежище от стихииите. Когато диктаторите със съветски паспорти предават властта в ръцете на поколението с български документи за самоличност, промяна не идва. Управленската кохор-

та, обобщена в образа „Тодор Живков“ (тя включва – между другото – и Георги Първанов, защото става дума за културно, а не за историческо поколение) е съставена от полуобразовани голтаци, родени и израснали не в историческия български каменно-зидан дом, а в порутени къщурки, струпани надве-натри без идеята за унаследяване и уседналост. Моят плевник изглежда по-добре от родния дом на Георги Първанов.

Тези държавни ръководители продължават предишната линия на лишаване на българите от дом и от идентичност. Следвайки руския модел, от началото на 70-те години на XX век тодорживковци постепенно заселват гражданското население в панелни блокове. Първите от тях честно са обявени за временни. Идеята е да се предостави убежище на хората за 20-30 години, докато се намери начин за снабдяването им с по-стабилни и удобни домове. Затова първият голям панелен комплекс се казва „Младост“ – докато си млад, пребиваваш там; когато улегнеш, ще отидеш в истински дом. Към средата на 80-те години обаче – т.е. към момента на скършване на българското село – и тази честност се изпарява. Панелките биват преупаковани като постоянни, „истински“ домове – нещо, което очевидно не са.

Панелките, освен това, се разпределят по „ведомствена линия“ – т.е. ти не получаваеш гарсонiera, защото си ти, а защото принадлежиш на някой завод, министерство или институт. Ти имаш идентичност само като придатък към местоработата си; ти просто нямаш какво да проектираш върху жилището си, за да стане то истински дом.

На този етап българите опитват да спасят идеята за дом, като започват да си строят извънградски „вили“. Това обаче само засилва атомизацията и загубата на общностно чувство. Вилната зона не е общност – няма кръчма, кмет, църква, читалище, училище, поща и т. н. Ти се окопаваш във вилата си, за да не виждаш отдавна омръзналите си колеги (с които хем работиш, хем се прибираш вечер във ведомствения панелен блок). Вилното движение само заздравява нагласата, че ти свършваш на входната си врата, а оттам нататък започват някакви неясни (и най-вероятно враждебни) „те“.

Резултатът от всичко това е драматичен. Комунистическият режим днес не съществува, но българите продължават да нямат дом, защото нямат идентичност. Чувстват се запокитени в един чужд и неразбираем свят, в който не припознават нищо като „свое“. И затова са най-нещастната нация в Европа, въпреки че притежават най-много недвижима соб-

ственост. Те нямат свой собствен дом и затова нямат никакъв шанс да заживеят като „у тях си“ в абстракцията „общ дом Европа“. Това не бива и да се изисква от тях – още повече, че коването на нова европейска нация днес очевидно е прекратено. Брюксел си има други грижи: например да спаси друга своя невъзможна идея – поставянето на цялата европейска икономика на основата на еврото като начин за уеднаквяване на нивото на развитие и качеството на живот из целия континент.

Възможната задача за българите е да направят България свой дом. Да престанат да се отнасят към нея като към плячкосана чужда територия, подлежаща на оскубване, а да я превърнат в своя, в себе си. Да могат, като я погледнат, да кажат (ако говорят турски) „бен-де“; или (ако говорят татарски) „мин-дя“.

За целта им трябва идентичност, а въпросът как се придобива такава най-вероятно няма отговор. Ясно е само, че който няма идентичност – изчезва и споменът за него се отмива като надпис на плажния пясък. По-лесен е по-големият политическият контекст, при който подобна задача би се изпълнявала.

Бъдещето на европейския дом зависи от същите две нации, за които през 1942 г. британския фашист Мозли смята, че трябва да създадат единна европейска нация – Великобритания и Германия. Англичаните никога не са вярвали в утопиите на Брюксел и затова вместо да имат евро си имат британски паунд. И днес не са длъжни да плащат сметките на гърци, ирландци, португалци и подобни, за да спасяват общата европейска валута. Кое е добре за тях и подкрепя отдавнашната им позиция по отношение на обединена Европа: „свободно движение на хора, стоки и услуги – да; политическо единение и единна нация – не“.

Германците са приели еврото и затова днес се напъват да платят сметките на фалиралите средиземноморци. „Европейският дом“ се крепи единствено и само върху желанието на германците да се трудят и заради гърците (и заради португалците, испанците, италианците и останалите мустакати хитреци). С отмирането обаче на поколението, чувстващо вина за Втората световна война, в Германия отмира и готовността всички вечно да живеят на нейния гръб. Това означава, че Гърция, Португалия и може би Италия ще фалират, повличайки еврото със себе си.

Няма да има европейска нация, в която българите да се влеят и така да намерят своя идентичност и свой дом. Ще са принудени да си градят идентичността и дома у тях си. Това обаче означава да поемат отговор-

ност, което означава да знаят кои са и за какво съществуват, което означава – идентичност. Кръгът се затваря и единственият изход е българите да ползват максимално времето, останало на Европейския съюз.

Докато има кой да им казва, какво да правят – и те наистина го правят – ще нарастват шансовете българите да се научат какво по принцип трябва да се прави. На някакъв етап знанието какво да се прави може да прерасне в знание кой си. Това е инструменталният подход (когато се научиш да спазваш наложени от друг правила, ще придобиеш прилично поведение) за разлика от експресивния (според който първо развиваш правилните ценности, а после придобиваш прилично поведение) – и точно на този подход се основава цялата философия на приобщаване към ЕС посредством хармонизация на законодателства и прилагане на директиви. Доколкото българите имат някакъв напредък, той се дължи на включването им точно в този процес. Надеждата е, че ще са достатъчно разумни, за да продължат. И към момента, в който ЕС в сегашния си вид се разпадне, да имат своя идентичност.

И най-после да имат свой дом в Европа.

*Текстът е част от изследването на НБУ „Дискурстите на дома“,
проведено под ръководството на проф. Георг Краев*

Източник

Евгений Дайнов е български политолог, професор в НБУ. Роден е на 11 май 1958 г. в Пловдив, възпитаник на университета Оксфорд. Преподава известно време в Оксфорд, бил е асистент в Софийския университет. Има докторат по съвременна история (1985). Главен редактор е на списание „The Insider“ от 1993 и директор на Центъра за социални практики в София. Доцент (1999) и професор по политически науки в НБУ (2002).

Коментари (7)

- 28-10-2013|**Инст. по ист. към ЦК на БКП**

Още – Дайнов е от VIP класата на комунизма. Зет на зам. гл. редакт. на в. Правда. Възпитаник на Инст. за ист. на ЦК на БКП. От там е изпратен в Оксфорд. Колега на Първанов от института. Яко цицал от „циците“ на ЦК на БКП и на КППС. Бива наглост, но от тази Дайновщина ми се повръща ...

- 28-10-2013|**Дай, дай, Дай**

Тази суетна фотография на Ев Дай държа на писалището си в един чужд офис, и всички колеги ме гледат с разбиране. Ще кажа защо и на вас: Защото всички знаят отговора ми. Нищо лично, Ев, както се казва вече и по нашенско, но ако не гледам фотографията ти поне пет дни в седмицата, грози ме опасността да забравя – като милиони други – колко отговорна за ористта ми е образованата Посредственост, Дай.

- 28-10-2013|**Златко**

Много омраза, много нещо, уважаеми колеги. Хайде положете малко усилияца, та опитайте по някое време да се измъкнете от шаблона, а? Не се шегувам, времето напредва, всички остаряваме, а вие очевидно не забелязвате дори и за секунда до каква степен сте се оставили да затънете в дребни, никому ненужни, унижителни и унищожителни (български, балкански?) страсти като завист, омраза, очерняне на всичко и всички, и така нататък.

Положете малко усилия, хайде де!

- 28-10-2013|**Давай или Вземай**

Бъркаш ме с баща ми, Златко. И той яде бой отвсякъде като теб, а аз се мъча да помогна едновременно на двама ви. Моля, няма нужда от благодарности, сеньори! С вас съм.

- 28-10-2013|**Златко**

Ок, опитай на първо време да пишеш под един и същи ник, а не да ги сменяш при всеки коментар, защото това изглежда някак непочтено. А инак, благодаря за подкрепата, но защо не опиташ по-добре да пома-

гаш на ония, срещу които се боря? Да спи зло под камък, но имам чувството, че тогава ще се чувствам по-малко застрашен...

- 10-11-2013|**Пенка Ангелова**

Всеки човек има набор от множество идентичности. Не може ли паралелно с регионалната му, национална и социална идентичност да има и европейска такава. Все пак създаването на една общност създава и съответната идентичност. Или сме европейци само когато ни ДАВАТ, но не и когато ние трябва да дадем нещо, наапример да приютим бежанци?

- 10-11-2013|**Златко**

Също като „О неразумний...“, не е ли така, Пенке?

Между другото, колцина от уважаемите четящи са наясно с факта, че Паисий Хилендарски НЕ Е част от българското Възраждане, поради простичкия факт, че преди публикуването на статията на Марин Дринов от 1871! г. за него в България не е чувал почти никой? (Между другото, по собственото признание на Вазов, именно тази статия го е подтикнала да напише съответната ода от „Епопеята“)

Същата работа и днес. Паисиевците си седят и пишат (или викат) „О неразумний...“, а на юрода му пука на шапката, просто защото те не са част от неговото зрително поле. Онова, което юродът иска, е пълна чиния, в която никой да не му гледа (или не дай Боже, бърка).

Не че в това има нещо кой знае колко осъдително. Прочетете „Михаел Колхаас“ и ще видите, че същото е било и в Германия по времето на техните си там (невидими) Паисиевци. Проблемът, разбира се, е в унищожителната мизерия, която с неизбежност води до нищета на духа и желание за отплата срещу целия свят, срещу всичко и всички – чужди или свои, все „бъркащи в чинията“ – натрапници.

Вековната злоба на роба, без заобикалки. Колкото разбираемо, толкова и неизбежно, поне докато битийните неща в тази страна не се помръднат значително.

А дотогава... Дотогава ще си играем на „О, неразумний...“, по неизбежност.

Съдба...

Две мнения за студентската окупация на Ректората...

Окупация? Университетът не е само ваш

Георги Иванов, студент

Не знам как по-ясно да ви го напиша, колеги – студенти и преподаватели. Окупация на СУ е най-малоумното нещо, което беше възможно да измислите и подкрепите.

Университетът не е само ваш – на противниците на сегашното правителство. Университетът е на всички ни, НЕЗАВИСИМО ОТ ПОЛИТИЧЕСКИТЕ НИ ПРИСТРАСТИЯ. Ако утре мои съмишленици организират контраокупация, по-ясно ли ще ви стане колко е абсурдно да заставаме едни срещу други?

Не сме се събрали в университета, за да се бием помежду си и да се убеждаваме едни други в правотата на политическите си възгледи. И докато студентите са все пак млади и неопитни, безкрайно съм разочарован от своите преподаватели, подкрепящи окупацията.

Независимо с какъв политически цвят сте, уважаеми професори и доценти, вие сте преподаватели на всички студенти, а не само на онези, които подкрепят вашата партия. Като учени ваш пръв интерес и висш приоритет би следвало да е единствено науката.

Нищо не е по-важно от науката. Политиците идват и си заминават. Не знам с какви очи ще застанете пред студентите си по-късно, когато това отшуми.

Не знам как ще обясните, че сте предпочели личните ви политически виждания да застанат пред ПРАВОТО на студентите в залата, а и ваше ЗАДЪЛЖЕНИЕ, да получат образованието, което заслужават, и което са извоювали на приемните си изпити за най-престижния университет в страната.

Надявах се да си давате сметка, че единственият начин да се освободим от мрака, обгърнал обществото ни, е чрез образование и наука. Не чрез лишението ни от тях, в служба на политически идеологии и партийни интереси!

Студентите-окупатори трябва да разберат, че най-важни в нашето общество са всеобщата свобода и демократичността, а не победата (или медийната популярност) на всяка цена, особено жертвайки мнението и правата на околните. Политическите виждания на студентите и преподавателите нямат място в академичните зали. Площадът от друга страна е свободен!

Източник

Окупация? Университетът е само и единствено ваш, на студентите

Александър Кръстев е създател на сайта „Аз чета“.

„Не знам как по-ясно да ви го напиша“, **колега** (*много гадна дума, винаги съм я мразел*) – излезте от черупката си. Неаргументираният вой срещу окупацията на СУ е „най-малоумното нещо, което беше възможно да измислите и подкрепите“. Защото отговорът на тезата „Университетът не е само ваш“ е „Университетът **е само и единствено** ваш, на студентите“

Ето няколко обяснения за неща, които може би не разбирате:

1. Университетът не е място, където човек стои на един чин и записва. Това е мястото, където да се среща с правилните хора, да обсъжда своите идеи (и о, шок, да приема понякога чуждите), да краде от опита на останалите, за да се подготвя сам за живота. Е, нещо такова се случва в момента в Ректората и окупираните зали в разпръснатите из цяла София факултети.

2. „единственият начин да се освободим от мрака, обгърнал обществото ни“ е като избягаме от клишетата, най-вече от клишето да смятаме, че всичко ни се дава даром, че се полага на всички по равно и че надигането на глава е нещо много лошо.

3. Има нещо по-важно от науката – това да си способен да поставиш под съмнение всичко, което ти е наложено като даденост. Извинявам се, това Е науката.

4. Политиката и партийната принадлежност не са равнозначни. Изказването на мнение по важните теми обикновено е политика, но определено не трябва да плаши никого. Политическата, партийната агитация обаче е различна – за нейната роля тук, малко по-долу.

И няколко предложения за неща, които може би трябва да направите, за да защитите настоящата си позиция:

1. Ползвайте студентската си книжка и влезте в Ректората, за да прочетете какво пише на дъската в Зала 272 (помагам: без политическа агитация). Постойте половин-един час – ако чуете партийна пропаганда, съм готов да се извиня.

2. Идете при **колегите** си в окупираната зала 13 на ФЖМК и измислете начин да накарате преподавателите си да идват на лекции

3. Напишете писмо на всеки един от преподавателите си, с чиито политически възглasi не сте съгласен, и му обяснете, че имате нещо против партийната му принадлежност. Изчакайте резултата. Сигурен съм, че той ще е изразен не в скъсване на следващия изпит, а в обяснение какво и защо – просто защото да си преподавател не е политическо назначение. Не и в моя свят

4. Опитайте да организирате „контраокупация“ на ФЖМК, повикайте „журналистите“ Петър Волгин и Велислава Дърева да Ви изнесат лекции. Сигурен съм също, че много други „журналисти“ ще дойдат да ви подкрепят на следващата сутрин, както се случи вчера. А може би греша?

Източник

Коментари (13)

- 26-10-2013|**Златко**

На този тук адрес, както изглежда, тече повече или по-малко постоянна актуална информация откъм Ректората...

<http://www.reakcia.net/2013/10/25/pulna-studentska-blokada-na-rektorata/>

- 28-10-2013|**Black Wolf**

Наистина смешни неща стават.

Интересно как никой не ис задава най-елементарните въпроси. Противниците на окупацията пишат, че се нарушава учебния процес. Че страдала „науката“.

Не, става нещо много по-лошо. Някакви хора НАЛАГАТ СВОЯТА ВОЛЯ, КАТО ИГНОРИРАТ СВОБОДНАТА ВОЛЯ НА ДРУГИ. Лишават ги от правото им на избор, и то в място, което е ОБЩО пространство.

Защото университета е общ както за тези, които го окупира, така и за тези, които не са съгласни с това. И едните, и другите имат ЕДНАКВО право да бъдат в този университет. А когато едините отнемат това права на другите какво имаме? Очевидно нарушаване на ПРАВА.

Никой не се замисля за това. Че, тези, които искат „свобода идемократия“ (всъщност това искат, нали?) всъщност показват пълно незачитане на свободната воля, убеждения, ценности на другите.

Е, не става така!

Най-смешното е, че няколко десетки студенти са окупирали университета, горе-долу толкова (или малко повече) са открито против, а на няколко хиляди студенти изобщо, ама въобще не им пука и смятат и едните и другите за идиоти...

Може и да са прави.;)

- 28-10-2013|**Златко**

Нещо много абстрактничко, уважаеми. Как изобщо да се води борба за възстановяване на нечий потъпкани (откраднати, игнорирани, наречете го както искате) права, без да се наруши какъвто и да било установен ред?

Изобщо, мине се не мине време, току се установи тук по някоя подобна черна станция – преди бяха Цанко Лалев и онзи, дето се нарича-

ше „Историк“ – която започва да дудне мудно и досадно, винаги „против“, винаги „контра“, за каквото и да става дума. Признавам, че след известен период от време рано или късно ми писва от такава „последователност“ до степен, при която съответното ручило бива изпратено на мястото си. Ако ще си говорим, то поне да си казваме някакви непознати и интересни неща, а не все едно и също...

- 28-10-2013|**Кръстан Дяков от Уилинг 85 г.**

Аз не чета този сайт редовно но пък не прочета ли коментарите на няколкото безимени души в него ми става скучно и затуй се питам като как така г-н Енев им се сърди. Ами нали той самия е против всичко куцо и сакато по света и у нас. Тези души осояват сайта ти гн Енев, за да не се развали като неосолена паламуд или нещо такова. Пишете момчето ли сте какво не знам и аз той Златко знае как се соли риба нека си говори. И той е човек и се учи холън.

- 28-10-2013|**Златко**

Едни идват заради текстовете, други заради сеира... Всеки – според собствената си мярка.

От друга страна, може ли някой от нас да каже колко точно ще е изкукуригал на 85...

- 28-10-2013|**Елена**

Набързо ще изразя мнението си, че от край време в държавата се нарушават човешка права на всякакво равнище. На Вас никой не Ви забранява да се ровите в библиотеките и да си намирате и без това остарялата информация, която учим в нашия любим университет. Това, че студентите се сетиха да окупират каквото и да е в началото на учебната година...да, и аз съм против, но предвид днешния труден начин на живот и правене на каквото и да е, го приемам някак. Защото съм против това правителство, в което се корени едно тъмно бъдеще за нас, младите българи...

- 28-10-2013|**Black Wolf**

Твърде абстрактничко ли ти се вижда, уважаеми Енев? Прав си в случая. Но конкретничкото ми стои някак твърде просташко...

- 29-10-2013|**Ясен**

Някои хора, не само че по физиологически причини нямат връзка между двете полукълба, но и за всеки случай си монтират диафрагма да не би случайно някоя еретична мисъл да посее семенцето на модерността и прогреса.

Бай Кръстане и Бай Жоро (Георги изглежда млад на снимката, но по-неже говори като бивш партийен секретар на кооперативно стопанство, от уважение към духовната му възраст и той е бай):

Чували ли сте, че голяма част от най-сериозните и най-прогресивните (не в комунистическия смисъл на тази иначе хубава дума) политически, морални, културни, човешки промени в света са следствие именно от акции на СТУДЕНТИ. Кой друг ако не младите ОБРАЗОВАНИ хора да инициира промените към по-добро бъдеще. Българските пенсии като цяло, с цялото ми уважение към тях – освен носталгия по миналото – тип „а бяхме млади“ друго вече не могат да дадат. (На изключенията свалям шапка) Някой съмнява ли се, че имаме нужда от раздвижване на 21 век или викате да си седим в средата на седемдесетте години на миналия век (и при това все едно шейсетте не са се случвали) завинаги?

Ян Палах – нещо говори ли ви това име?

Будапеща 1956 – как започва революцията?

Париж- Май 1968-ма? Сорбоната?

Университета Кент в САЩ... 1970? А? Нещо?

И т. н и т. н и т. н

Алоо. Има ли някой там вътре?

Господи, как ми писва понякога...

- 30-10-2013|**Black Wolf**

Засега студентските протести постигнаха това, което постигнаха другите протести – разединение и разделение. Разединение и разделение сред студентите, сред преподавателите и в обществената оценка на ставащото в университетите.

Когато в едно общество някаква част иска нещо, друга приблизително ревна част иска противоположното, а повечето хора ги гледат и (вече) започват да презират и едните, и другите, тогава какво правим?

- 30-10-2013|**Боряна Пирьова**

Най-силният аргумент на всички овчедушни индивиди срещу студентската стачка е, че те са малцинство. Да, но историята на човешкия напредък е показала, че будните малцинства са двигателите на напредък и обществени промени.

Тъжно ми е, че властимащите защитници на фасадната демокрация, корупция и злоупотреба с власт, са напълно нечувствителни към някои очевидни истини. Дългата ръка на КГБ и по-късата, но все още силна ръка на ДС ще си кажат думата и ще смачкат студентския протест.

- 31-10-2013|**Д-р Георги Карев**

Готов съм да се подпиша под всяка дума, написана по-горе от Александър Кръстев, Ясен и проф. Пирьова. Ще добавя само метафората, съдържаща се в една чудесна турска пословица; тя приблизително съответства на българската, че каквото сам си направиш, никой не може да ти го направи. Гласи (ударените гласни изписвам с главни букви): „КъопеИн юледжеИ гелдимИ, джаамИ дуваранЪ ишермИш“, което ще рече, че на кучето като му дойде да умира (в смисъл – като му дойде денят, в който му е писано да умре), на стената на джамията се изпикава. И, разбира се, никой след това не може да го спаси. Тройната коалиция с назначаването на Пеевски постъпи точно като въпросното куче – и не напразно никой не отговори на въпроса „Кой?!“. Вярвам, че с общи усилия и с вдъхновяващото участие на студентите ще докажем колко прогностично-вярна е цитираната по-горе турска пословица.

- 31-10-2013|**Ясен**

Цитат:

Когато в едно общество някаква част иска нещо, друга приблизително равна част иска противоположното, а повечето хора ги гледат и (вече) започват да презират и едните, и другите, тогава какво правим?

Тогава правим много просто- вместо да гледаме и да презираме като

Цитат:

овчедушни индивиди

се определяме на коя страна сме и действаме съответно.

Цитат

- 03-11-2013|svetoslav terziiski

Гошо, познавам те че си генетичен комунист по перчема. Виж Първанката, виж и другите подобни. Не знам защо сте така, но това е само някакъв си външен белег. Инак се познава че си комунист по плача. Ама защо сте против бее- плачете вие. Защо да не сме единни бее, не сме ли един нароод беее.

Така е било заеш ли кога. Когато първото маймунче е слязло от дървото и е направило първите си плахи крачки. А на дървото старите шебеци са пеели познатата песен- не сме ли един род бее, не погазваш ли изконните маймунски ценности, не сме ли братчеди бее.

Братовчеди сме, уважаеми, ама аз не съм вече маймуна. Нищо че сме братовчеди ама аз вече съм човек. Човек.

Рода сме Гошо ама не съвсем. Единни ще бъдем ако решиш да слезеш от дървото.

Ноември 2013

Папирализа

Автор: Джейкъб Микановски

Живеем в чудноват момент. Всичко е станало архивируемо. Приспособленията ни произвеждат непрестанен запис от действията, движенията и мислите ни. Забравете паметта: ако бихме искали, бихме могли да възпроизведем всеки аспект от един живот с помощта на един Айфон и няколко твърди диска. Но в същото време физическите архиви изглежда западат. Някога те са били поддържани от цяла екология от обекти и институции, включително отпечатъци, печатни преси, бележници, писма, дневници, ръкописи и бележки, изписани по полетата на книги. Днес всяко от тези неща е на изчезване, едно след друго. Писмата не се пишат. Писането на ръка е забравено. Печатните преси се разпадат. Хартията мухлясва. И всички са съгласни: книгата е следващото нещо, което ще си отиде.

Разбира се, всичко това няма да се случи наведнъж. Може би то дори още не се случва. Дигиталните книги са все по-популярни – но и хартиените книги са все още популярни. Издателският бизнес е бъркотия – освен ако сте гигантска мултинационална компания или процъфтяващ независим издател. Четенето запада – но пък това зависи от предпочитанията ви относно онова, което смятате, че трябва да се чете. Хартията е фрустриращ анахронизъм – а офисите и домовете ни са пълни с нея. Сблъсъкът на технологиите, който преживяваме, вероятно е не толкова случай, подобен на онзи с немите срещу говорещите филми, колкото на радиото срещу телевизията. Колкото и популярни да станат електронните четци, хартиените книги все пак ще бъдат в състояние да си запазят някакво собствено пространство в сянката им, поне в краткосрочна перспектива.

Но колко време ще трае тази краткосрочна перспектива? Някога изглеждаше възможно човек да си представя изчезването на книгите едва в далечно бъдеще. Днес вече изглежда като нормален залог, че това ще се случи в рамките на собствения ни живот. Израснах, пишейки всичко

на хартия, с молив. Сега по-скоро ще боядисам нечия ограда, вместо да пиша есе на ръка. Хартията започва да изглежда като някаква лудитска превземка, на едно ниво с неща като восък за мустаци или правене на собствено кисело мляко. Много скоро, по липса на контекст, който да я поддържа, тя ще се изхлузи в областта на чистите анахронизми, като онези неща, които човек върши, за да задмине съседите си – и трябва да обяснява на децата си.

Всяка част от книгата си има своя собствена история

Можем ли да мислим достатъчно назад за времето преди голямата дигитализация? Преди Облака? Преди Гугъл Глас, имплантациите в мозъчната кора и невро-адаптивния шрифт за слепци, преди човешките ъплоуди и кошерния разум?¹ Преди да продължите с четенето, вземете някоя книга и я подръжете пред очите си... А сега я прелистете. Забележете шрифта. Симетрията. Географията на мастилото. Но внимавайте: рано или късно тя ще се скъса или разпадне напълно.

Това е основният начин, по който досега информацията е била записвана и разпространявана. Каква възхитителна технология. Изобретена преди барута или стремето, книгата устоява по-дълго от парната машина или телефона с шайба. Всяка нейна част е пригодена за човешко потребление в течение на стотици години на проби и грешки. Отбележете височината и широчината на гръбчето, перфектно пасващи в дланта. Виждате ли широчината на тези страници? Те са направени в съответствие с естествения обхват на зрителното ни поле, което пък от своя страна зависи от размера на ретината в човешкото око.

Материалите, използвани за направата на една книга, могат да се подбират според специфичните нужди. Те могат да бъдат евтини и леки или тежки и устойчиви. Една книга, направена от телешка кожа, с лекота може да оцелее в продължение на хиляда години – а и повече, при подходящи условия. Един голям кодекс би могъл да погълне кожата на сто или повече крави. Хартиените книги пък могат да бъдат достатъчно малки, за да се поберат в джоба или под дрехите ви. През средновековието някои книги са били съкровищници, съхранявани между скъпоценно инкрустирани корици – едно от нещата, заради които си е струвало човек да се качи на викингски кораб, за да граби. Много хора са държали

1 Авторът очевидно се заиграва с (полу)-фантастични сценарии за развитията, които биха могли да се случат в най-близко бъдеще. Бел. пр.

книгите близо до сърцата си. **Михаел Марулус** е държал копие от Лукреций под бронята си, когато отивал на битка. **Хари Уайдънър** потънал на Титаник с копие от Опитите на Френсис Бейкън.

Всяка част от книгата си има собствена история. Хартията е била пренесена на Запад след битка между араби и китайци близо до Самарканд. Японците са правели великолепно хартия от парцали. Преди печатната преса производството на една книга е можело да отнеме месеци. Пресата въвежда неща като количество и скорост. Гутенберг е произвеждал мастилото си на малки дози, от агнешка чернилка, примесена със сяра. Да се разглеждат неговите букви е като да се гледа в локва от катран. Най-старото печатно произведение е било открито в пещера. Това е реч на Буда, и в нея читателят се приканва да си представи всички зрънца пясък в река Ганг, а след това да си представи свят, в който има също толкова много реки Ганг, колкото и зрънца пясък.

Смъртта на книгата не е действителна смърт. Това е смърт на една идея

В продължение на почти 2,000 години, една технология, наречена кодекс, е държала монопола върху физическата форма на истината. Кодексът е направен популярен от членове на ранната християнска църква, които са събирали отделни свитъци и писма между две корици, създавайки по този начин библия. С течение на времето християнската книга заместила езическия свитък и оттогава насам нашето отношение към формата винаги е било оцветявано от едно преклонение, което е едновременно и инстинктивно, и често отричано.

Дълго време писаното слово се е считало за близко до свещеното. Милтън е смятал, че книгите са по-добри вместилища за човешките души от телата. Евреите и мюсюлманите от средните векове са отказвали да изхвърлят каквито и да било текстове, освен ако те по невнимание разрушават името Божие. Може би най-чистият израз на идеята, че книгите са форма на живот, идва от историята, разказвана от мандейците – иракски народ, който е практикувал гностическа религия. Един от големите мъдреци на мандейците е било същество на име Дина-нукт – наполовина човек, наполовина книга. Той седял до водите между световите, четейки себе си до края на времето.

Днес благоговението пред книгите оцелява единствено в отгъняла форма. Нямаме желание да ги унищожаваме и се огорчаваме когато ви-

дим да ги унищожават. И в това чувство на обич повече към обекта, отколкото към самото слово, има немалка доза идолопоклонничество. Е и какво? Самият факт, че книгите са крехки физически обекти е вече част от онова, което ги прави обичани. Те са като нас. Ние не живеем в царство на чистата мисъл, нито пък го правят те.

„Фетишизъм“ е дума, която се появява отново и отново в дискусиите около възхода на електронните книги и края на печатното слово. Тим Паркс, пишейки в *The New York Review of Books*, [възхвалява електронните книги за това](#), че не ни предоставят „фетишисткото удовлетворение“ да покриваме „стените си с известни имена“. Според Паркс, преходът от хартия към дигитални текстове е като съзряването от истории за деца към произведения „за възрастни“. Като „обезкуражават всичко друго освен нашия фокус върху това къде точно се намираме в последователността от думи“, електронните книги ни предоставят „същността на литературното преживяване“.

И така, хартията е нещо детинско, демодирано, че и малко перверзно на това отгоре. Но защо някакво размазано прелитане на безтелесни букви по екрана би трябвало да бъде по-близо до предполагаемата същност на литературата от четенето на глас или времето, прекарано в компанията на харизматични предмети? Ръкописите комуникират по начини, по които електронните текстове и дори печатните книги не могат. Те говорят за присъствие – присъствието на една личност, чрез физичността на тяхното тяло и момента на тяхното създаване. Нещо повече – смисълът, който ние извличаме от който и да било текст е неотделим от фината мрежа от възприятия и впечатления, която структурира начина, по който го възприемаме: плътността на хартията, миризмата на подвързията, формата на почерка. Философът Жил Делюз нарича това сетивно посредничество *logique du sens*. Расе¹ Паркс, не съществува такова нещо като „същност на литературното преживяване“, предшестваща неговото физическо въплъщение.

След прочита на лично подписания ръкопис на Влюбени жени от Д. Х. Лорънс в Ransom Center Library към университета в Остин, [Дейв Хики](#) открива, че „равномерната, закръглена логика на неотклонния почерк на Лорънс (никакви зачерквания, никакви бележки между редовете) е заразила толкова тотално моя прочит на разказа“, че след това

1 Въпреки, противно на (лат.) Бел. пр.

той никога не е бил в състояние да погледне печатната книга „без да почувствам ужасната липса на кафявия, интимен курсив на Лорънс, изписан върху страниците в Корнуол, преди близо едно столетие“. Петдесет години по-късно, в същата библиотека, **Мария Бустилос** се доближава повече от всеки друг писател до мистерията на интимния живот на Дейвид Фостър Уолас, четейки забележките и подчертаванията в неговата колекция от книги за самопомощ (self-help).

Четенето е разговор с дявола

Този цитат е бил използван от хиляди професори с цел да направят семинарите си да приличат на експерименти по училищна некромантия. Но всеки, който е работил известно време с архиви, е преживявал отварянето на някоя кутия или том, които изглежда оставят след себе си тънки струйки от ектоплазма, като медиум във викториански спиритичен сеанс. Това е раздрусване от непосредственост, което ви пронизва като електрически удар. Случвало ми се е на няколко пъти: сред страниците на една счетоводна книга, покрита с рисунките на индианско момче от племето чейени, изпратено в резерват през 1870-те; в бургундско-червената подвързия от козя кожа на едно евангелие, погребано заедно със **Свети Кътберт** преди пристигането на викингите в **Линдисфарн**; в един запис от списъка на подозрителни лица на нюорлийнската полиция от 1915 година, за някой си Уили Джоунс, по прякор Малкия Уили.

Почувствах го дори в убийствено-шаблонните записи на пропагандния отдел на първото следвоенно полско правителство. Отваряйки една пожълтяла записка за ведомствени доставки, аз открих, че е била написана на обратната страна на друг документ, очевидно оставен от оттеглящите се нацисти, който изрежда подробностите около новогодишното парти на местния *Stadtkreis*¹ от 25 декември 1943. След като вдигнали наздравица за Хитлер, всички имали пунш.

Повечето документи съобщават нещо за авторите си или средствата на собствената им композиция; някои ви довеждат до директен контакт с техните тела. В Musée Carnavelet в Париж имаше изложено писмо, което Робеспьер е подписвал в момента, в който войниците на Конвента са влезли в стаята му, за да сложат край на Френската революция. Подписът му е прекъснат и хартията е просмукана с кръв: в зависимост от това на

1 Ръководна единица на града, градско управление. Бел. пр.

кого предпочитате да вярвате, Робеспьер или е бил застрелян точно докато е поставял подписа си под заповед за нова вълна от терор, или е бил на път да се откаже от собствената си такава, и се е самоубил, за да избегне ареста. Отделът за редки книги в Бъркли разполага с ръкописите на Ричард Браутиган. Той се е самоубил докато е работел над последния, така че библиотеката е запазила [частици от] мозъка, който е създал *In Watermelon Sugar* и *Trout Fishing in America*, изсушени и пристиснати сред множество номерирани страници.

Електронната информация е вечна – докато някой угаси светлината

„Ръкописите не горят“, казва дяволът в Майсторът и маргарита на Булгаков. Идеята е, че щом само един текст вече съществува, той е неразрушим. Съществува завинаги в нечия друга мисъл и друго място. Булгаков сигурно е чувствал иронията на тази фраза, след като сам е изгорил няколко от собствените си ръкописи, но въпреки това фразата е станала една от най-известните в руската литература от 20 век. Ръкописите не горят. Но разбира се, те го правят. Океаните ги поглъщат. Въздухът ги отслабва. Водата ги разлага. Мишките ги ядат. Буболечките прокопават тунели през тях. А огънят ги опустошава. Обичта към книгите включва и необходимостта да се обвържем с един цикъл от разрушение и оплакване, от изгубени последни копия до унищожителни наводнения, от домашни пожари до военни кампании, от злополуки и небрежности до преднамерени изгаряния.

От всички тези катастрофи, най-трагичната е може би разрушаването на Александрийската библиотека, някъде между 48 пр. н. е. и 642. Юлий Цезар я е запалил по случайност, в промеждутъците между тайните му любовни срещи с Клеопатра, след като един от нейните военачалници се опитал да го опече в двореца. Или поне това е историята, която разказва Ливий. Само дето няма как това да бъде вярно, тъй като Страбон е ползвал библиотеката едно поколение по-късно за своята География. А освен това разполагаме със сметка от 173 г. за закупуване на лодка от страна на бившия заместник-главен библиотекар. Без библиотека не би имало библиотекар; без библиотекар не би имало лодка. И така, кой тогава е унищожил библиотеката? Християните обикновено са обвинявали халифа Омар. Според легендата, той казал на военачалниците си, че всичко в библиотеката, което е в съгласие с Корана, е нену-

жно, а всичко, което не е в съгласие е богохулно, а следователно няма нужда да се запазва което и да било от двете – и така книгите били разпределени сред обществените бани, където с тях поддържали водата топла в продължение на шест месеца. Но, както посочва Едуард Гибън, това е клевета от по-късна дата. Самият Гибън предпочита да обвинява християните, особено ужасния архиепископ Теофилус, който водел паството си при нападението срещу езическия храм на Серапис, ограбването на съкровищата и разрушаването на идолите му. Има обаче добри основания да се смята, че по времето на Теофилус, тоест в четвърти век, библиотеката вече отдавна е престанала да съществува. Напоследък е модно да се обвинява царица Зенобия от Палмира – екзотичен и вълнуващ избор, но това твърдение се основава на един-единствен неясен ред от **Амианус Марцелинус**.

Тъжната истина е, че всички тези хипотези са онова, което Фройд би нарекъл „засенчващи спомени“: пазители срещу друга, по-обезпокоителна истина. Тъй като истината, която никой не иска да признае е, че библиотеката е загинала от немарливост. Александрия е пристанищен град; папирусът, изложен на морски въздух, издържа само малко повече от сто години. В хода на вековете онези 500,000 свитъка на Птолемеите просто са се разпаднали и превърнали в прах. Без постоянни нови инвестиции, без вечна грижа и обслужване, такава е съдбата на всички архиви и хранилища на знание. Това е също толкова вярно днес, колкото е било и тогава. В края на краищата, дори и при лоши условия папирусът се запазва един век. В зависимост от качеството, хартията може да се запази от няколко години до няколко стотин. Пергаментът е в състояние да издържи до хиляда. Електронната информация се запазва завинаги – докато някой изключи светлината.

Може би Паркс е прав. Може би импулсът зад цялата тази болнава библиофилия е чисто идолопоклонничество, а звукът на разгръщани страници в онези чисти бежови отделения за четене е не по-различен от трakanето на кости в някой реликварий.

Има нещо езическо в потребността да се приближим толкова близо до тялото на автора, до онова, което **Андрей Кордреску**, следвайки Филип Рот, нарича „човешкото петно“ в проникателната си книга *Bibliodeath: My Archives* (2012). Но какво ще се случи след като човешкото петно изчезне от безкрайно обемистите архиви на бъдещето? Не се съм-

нявам, че литературата може да оцелее в течение на известно време без изпълнени значения и крехки символи, но се питам – колко дълго?

В продължение на 500 години технологията си е играла на уакаул¹ с аурата, онзи магнетичен заряд, който текстовете и произведенията придобиват от близостта с техните създатели. Печатната преса, фотографията, капковият принтер, компютърният екран: всяко от тези неща е добавило още един пласт на опосредстване и е поставяло автора още по-далеч от нашия досег. И въпреки това аурата продължава да се завръща – в първи издания, оригинални негативи, подписани екземпляри, ретро-корици. Днес вече можете да я откриете дори и в стари компютърни конзоли. Университетската библиотека в **Еймори** поддържа в отделението си за редки книги стари компютри, които позволяват на потребителите да изпитат подобие на „първоначалното компютърно обкръжение“, в което Салман Рушди е създал Среднощни деца. Такива възпроизвеждания се превръщат все повече в нещо нормално.

И защо не? Защо да не могат USB-дискове и Ай-падове да притежават собствена *logique du sens*, също толкова мощна, колкото и онази на бележниците или оплесканите с кръв листове хартия? В архивите на бъдещето ние ще се прехвърляме от бележника и облицованата с корк стая на Пруст (които вече могат да бъдат видени в Musée Carnavalet) до затъмненото манхатънско студио на Джонатан Франзен, където, при спуснати завеси и заглушаващи шума слушалки, ще бъдем в състояние да се потопим в кошмара на Windows 95 точно по начина, по който той го е преживявал през лятото на 96-та. Или пък ще проследяваме какво са гледали в браузърите си велики автори. Ако Толстой би имал Flickr-стрийм, не бихте ли пожелали да го разгледате? Не бихте ли искали да научите какъв вид порно е предпочитал Шекспир или кой точно ред поезия е търсила в Гугъл Вирджиния Улф преди да напълни джобовите си с камъни? Това ще бъдат архивите на бъдещето. Тоест, ако изобщо в бъдещето има архиви.

1 Буквално: „прасни къртицата“. Забавна американска игра, изобретена през 1976, целта в която е да се удрят с пластмасов чук появяващи се от различни дупки „къртици“. Като идиоматичен израз (както е използвана тук), фразата означава „напразно усилие“ (тъй като къртиците винаги се появяват отново, независимо от усилията на играчите). Бел. пр.

Вече всички знаем тази история. Разказвана е толкова много пъти

Източниците на катастрофи са различни – атомни атаки, расови войни, „дългият лъч светлина“ на Кормак Маккарти¹ – но историята винаги е една и съща. Всички книги на земята, или поне в Америка, изчезват, оставяйки след себе си само няколко скъпоценни екземпляра, които оцелелите ценят като свещени реликви. Наречете това „мита за последната библиотечна лавица“. В Тайната история на идещото време от **Роби Маколи**, последната библиотечна лавица съдържа Домашно поправяне на радио, Стенографията – изучаване по система Грег и Лорънс Уелк: човекът и неговата музика. Във Фискадородо на Денис Джонсън, тя се състои от Слънце изгрява (*The Sun Also Rises*), *Всичко за динозаврите и Нагасаки: забравената бомба*. В *Черковен химн за Лайбовиц* това е списък за пазаруване. В 451° по Фаренхайт това са самите хора, запомнящи книги наизуст, така че огньовете да не могат да ги унищожат.

Изглежда че е по-лесно да си представим унищожаването на всички книги, отколкото да си представим някакво бъдеще за литературата. Научната фантастика би трябвало да ни бъде водач, но тя не е особено добра в това отношение. Фантазиите ни за бъдещето са обусловени от настоящето, но и изостават зад него. Станислав Лем е видял приближаващата се смърт на книгата, но е смятал, че тя ще бъде причинена от химически катализатор, внесен от космоса, а не от дигитализацията. В Богът-император на Дюн (онази с гигантския червей с човешко лице на корицата – илюстрациите на извънземни животинско-човешки хибриди по кориците на научнофантастични книги определяха голяма част от юношеските ми четива, а също допринасяха за солидно количество сексуални обърквания), Франк Хърбърт си представя перфектния архив, 13,000 или нещо такова, години напред в бъдещето. Той се записва от телепатични машини директно от мислите на авторите върху страници от молекулярно-тънка кристална хартия в подземно хранилище. Изборът на хартия – в каквато и да било футуристична форма – притежава някакъв странен патос, особено когато се осъзнае, че Хърбърт е бил първият романист, използвал текстообработваща програма и предал работата си на флопи-диск.

1 От романа му „The Road“. Бел. пр.

Никой не знае какво ще бъде бъдещето на книгата. Хартията може и да отмира, за да бъде заменена от електронни четци от най-различен вид, но като историческо развитие това изглежда просто като междинна станция, моментна пауза по пътя към далеч по-странни неща.

Представете си хората като ключалки, а книгите като ключове, които ни отключват

Може би бъдещето на литературата лежи не в качеството, а в количеството. Хорхе Луис Борхес внушава нещо подобно във Вавилонската библиотека. В историята на Борхес вселената е библиотека, състояща се от неопределен брой шестоъгълни галерии. Всеки шестоъгълник е снабден с пет библиотечни рафта. Всеки рафт съдържа 32 книги. Всяка книга съдържа 410 страници; всяка страница, 40 реда; всеки ред – приблизително 80 черни букви. Никой две книги не са еднакви. Повечето са безсмислени. Няколко безценни сред тях съдържат по един смислен ред. Библиотекарите прекарват животите си в търсене на тоталната книга, „шифърът и перфектният компендиум от всички останали книги“, която да оправдае труда им.

Библиотеката на Борхес разкрива един същностен проблем на комбинативната литература. Нейният безименен разказвач се утешава с мисълта, че дори и ако броят на тези комбинации е невъобразимо голям, той не е безкраен. Но той може и да е. Нека започнем с един от онези томове с по 410 страници. Тъй като никои два тома не са еднакви, библиотеката трябва да съдържа всяко копие с една печатна грешка – това са около 31 милиона книги. Ако допуснете 4 печатни грешки, броят на книгите се увеличава до 10^{27} . Опитайте се да помислите за всяка възможна вариация на оригиналната книга и скоро няма да намерите повече място във вселената.

Представете си хората като ключалки, а книгите като ключовете, които ни отключват. (Какво всъщност е книгата, ако не дълъг шифър, насочен към сърцата ни?) Вавилонската библиотека доказва, че няма да има решение с груба сила за дешифрирането на този код. Без значение каква е скоростта или размера на компютъра, подходът на случайното напипване за създаване на нови класически произведения винаги ще стига до липса на пространство. Вместо да стига до шедьоврите по случайност, литературата на бъдещето ще бъде създавана от нашата реч.

Всеки ден ние изпращаме около 2,5 екзабайта¹ в пространството. Всички някога произнесени думи могат да бъдат удобно поместени в пет екзабайта (поне според интернетския фолклор). Романите от следващото хилядолетие ще бъдат монтирани от тази съкровищница в съгласие с предварително избрани шаблони. Те ще приличат на онези църкви в Етиопия, които са изрязани директно в живата скала – шедьоври на отрицателното пространство, реещо се сред шлаката. С течение на времето алгоритмите ще се подобрят. Вътре в безграничното многообразие на нашата реч ще се измътят нови форми, очакващи да изригнат като извънземни яйца. Разглеждана от гледната точка на едно толкова далечно бъдеще, книгата изглежда просто като епизод в историята на литературата. Добър епизод, но въпреки това само епизод.

Семената на това бъдеще вече са очевидни: **Филип М. Паркър** е създал програма, която пише по поръчка книги върху стотици хиляди теми, като използва и пренарежда материал, намерен в свободната от авторски права област. Творбите му включват неща като интригуващо озаглавената *2007-2012, изгледи за кичести, възможни за пране, разпилени черги, постилки за баня и комплекти с размери 6-на-9-фута или по-малки, в Индия*. В момента Паркър работи върху програма за писане на романтични истории. В края на краищата, казва той, има само толкова и толкова части на тялото.

А междувременно дигиталните хуманисти от различни области се приближават все повече до ефективното преценяване на литературния стил. Учени от Станфорд и университета в Уисконсин са научили компютър да различава романовите жанрове. Програмите им могат да различат готически от образователен роман без човешка намеса (почти). Други усилия оставят да се желае още. Компютърната разказваща програма GRIOT, създадена от новия медиен артист Д. Фокс Харъл от лабораторията ICE към Масачузетския технологически институт, генерира стихове въз основа на потребителски входни данни. Изписването на „Европа“ например генерира първоначално фразата „Европейци и красотата ценя, създава чувство за претенции и хладен звън в ушите на момиче с кожа от самодоволство и доброта, смесена със шия“. Според уебсайта „Аз пиша като“, по-голямата част от това есе е написана в стила на Х. П. Лъвкрафт. Началото на Моби Дик звучи като Уилям Шекспир,

1 1 Екзабайт = 1 милиард гигабайта. Бел. пр.

докато края на Великият Гетсби очевидно се чете, сякаш е написан от Едгар Алан По. „**Апострофната машина**“ на **Дарън Уършлър и Бил Кенеди** претърсва Интернет, за да създаде стихотворение, в което всеки ред започва с „Ти си...“, като например „Ти си капитански дневник, допълнителен“ или „Ти си водопроводчик със склонност към картезианска онтология“.

Аз пък приветствам възхода на нашите работи-господари

Настоящите опити за ръководен от машини анализ и производство (разбирате, нали – онова, което преди се наричаше писане) обикновено са доста хилави. Но пък се намират още в детството си. Какви ще бъдат способностите им след сто години? А след хиляда? Докато си играя с грубите им интерфейсове, аз не знам къде в историческата продължителност се намирам: дали някой ден компютърни автори ще изпращат произведения на компютърни критици?

Устно творчество, грамотност, ръкописи, хартия, екрани – всичко това е цикъл. След като се откажем от писаното слово, може би вместо това ние ще се върнем обратно към началото, към песента. Съгласен съм и с това; има много неща от животите ни, които си струва да бъдат речитирани под съпровод на лира.

Технологическата отживялост е в кръвта ми. Пра-прадядо ми е бил майстор-книговезец. Имам това пред вид в буквален смисъл; отначало той е бил чирак, после калфа, а накрая и майстор, след като е направил своя *Meisterstück* – поправил един средновековен требник за някакъв манастир. (Притежавахме няколко от книгите, които той е направил, с внимателно подвързани гръбчета и зелени корици с мраморни десени, измислени от самия него. Страниците им бяха жълти и чупливи като древни свитъци, а втвърдената им хартия вече отдавна е задминала фазата на окончателната си криза). По времето, когато станал на средна възраст, занаятът му вече се оказал ненужен. След много години без работа той подарил инструментите си на една университетска библиотека и умрял безработен.

Едно поколение по-късно, прадядо ми напуснал своя щетл¹, за да се бие във войната. Научил за съществуването на компютрите и помогнал за създаването на първия такъв в собствената си страна. Политиката и

1 Малко еврейско градче или общност в предвоенната Средна и Източна Европа. Бел. пр.

расовите проблеми приключиха кариерата му. Но на стари години той мечтаеше да подобри науката кибернетика, която най-после да реши информационния проблем на социалистическите икономики. Беше близо до правилната страна в историята, но в края на краищата избра погрешната. Името му, преди да бъде принуден да го промени, беше Безалел, същото като на дърводелеца, който изградил **Табернакъла** и който знаел цифрата и буквата на всички неща.

Какво ли ще направи това писане?

В платоновия Федър египетските богове възразяват срещу изобретяването на писмото. Те казват, че то ще разруши паметта и насърчи арогантността на хората. Може би са имали право през цялото време. Помислете си за всичко, което сме изгубили чрез потапянето в грамотността – всички способности за запаметяване, всичкото въображение и поезия, всички форми и песни. Помислете си за онези бедни югославски бардове, изследвани от **Милман Пери**, които изгубват епическите си способности когато се научават да четат вестника. Сигурно са се чувствали така, сякаш са изтъргували рожденото си право за паница леща.

Но писаното слово е вирус. Няма връщане обратно за часовника на грамотността. Дори и ако бихме се върнали към комуникация чрез крясъци или феромони, или варварски емотикони, писането ще ни надживее. Откъсната от предметите, литературата на бъдещето ще бъде безконечна, повторяема и нематериална. Харесва ми да си представям кибернетичните автори на бъдещето у дома им, на някакъв сателит във висока орбита, спокойно носещ се из пространството, 10,000 години след като всякаква следа от нашата ера е изчезнала от лицето на Земята. Десетилетие след десетилетие програмите ще пишат уморените си халтури и предсказуеми романи за нечие израстване, мераклийските си бруклински комедии и тъжни руски сатири. С времето те постепенно ще се уморят от тези остарели форми. Все повече и повече ще се опитват да пишат директно от живота, да изразяват в бинарен език болката на фрагментираните си твърди дискове, самотата на асептичните си орбити, монотонния цикъл на деня и нощта, самотната работа по архивирането на цивилизацията, която вече отдавна е забравила миналото си. През безконечните нови повторения линиите на времето постепенно се размиват. Библиотеките и апокалипсисите се увеличават. Книгите из-

чезват и се появяват отново. Викинги се втурват от нападателни кораби, за да изгорят библиотеката в Александрия. Вирджиния Улф води легионите на Цезар в Темза, докато кибернетични Милтъновци пишат химни в чест на машинните си богове. Под горски навеси човекоподобни примати се ругаят взаимно с помощта на идеограми, докато по ръба на слънчевия харман Лев Толстой, превъплътен под формата на изкуствен интелект, роден без памет за собственото си бъдеще, сяда, за да напише книгата на живота си.

Джейкъб Микановски е докторант в университета Бъркли, Калифорния, като заедно с това сътрудничи на множество американски културни издания, сред които *LA Review of Books*, *Newyorker*, *The Point*, *The Awl* и *HiLoBrow.com*.

Коментари (4)

- 23-11-2013|Златко

Не мога да се сдържа и да не изкажа напирашката еуфория, породена от срещата с този толкова млад, но необикновено ерудиран и интересен изследовател. Не съм сигурен дали съм се чувствал толкова впечатлен от някой друг автор през цялото време, в което се занимавам с „Прегледа“ (с възможното изключение на покойния Тони Джуд). Искам да кажа, превеждал съм множество текстове, които, взети поединично, са на същото изключително високо ниво, а понякога и по-нагоре. Но впечатлението от цялото (доколкото може да се говори за нещо такова след прочита на десетина есета из мрежата, които засега изглежда изчерпват обхвата на творчеството му)... та, впечатлението от цялото е грандиозно. Имам предвид абсолютно уникалната комбинация от необикновена широта (рядко

срещам автори, които да ме засипват с толкова много и толкова абсолютно нова, напълно непозната до този момент информация) и изключителна дълбочина – истински неочаквани връзки, заключения, наблюдения, накрая, просто фантастични комбинации, както сигурно сте забелязали към края на този текст... С една дума – нещо много, много необичайно. Ако ми позволите едно малко пророчество, то бих казал, че в случая без съмнение си имаме работа с изгряваща звезда от първостепенна величина, и че това име без съмнение ще ни изненадва често през идещите години с нови, още по-бляскави и по-изненадващи (а защо не и по-дълбоки, с напредването на възрастта?) текстове.

Не ще и дума, съвременната културна есеистика (или поне нейните англоезични варианти, т. е. основните, които следя) ни заспива с непрестанен порой от блестящи текстове, в количества и качества, на каквито едва ли някое друго поколение преди нашето е имало възможност да се наслаждава, особено сред по-периферните и провинциални култури, до които тези неща винаги са достигали единствено с огромно закъснение, във всички времена преди Интернет. И все пак самият аз не мога да се освободя от усещането, че преобладаващата част от тази продукция – включително и нещата на признати в момента „корифеи“ като Гладуел или Франзен – са за духа същото, каквото са за тялото неща като торта „Гараш“ или по-голямата част от кухнята на Макдоналдс. С други думи – неща, които трябва да се поемат само в умерени количества и винаги с поглед, плътно вперен в кантара, ако не би искал човек да бъде доведен до някаква форма на (сравнително раздута) посредственост. При Микановски, напротив, усещането ми е напълно различно, поне засега (не твърдя, че то няма да се промени с хода на времето). Тук става дума за солидна порция свежа салата, примесена с либерално количество зехтин и оцет, плюс някой и друг залък препечен хляб, за да се поддържа протеиновото (тоест енергийно-значимо) съдържание.

Впрочем, надявам се сами да бъдете в състояние да прецените конкретните разлики между есеистиката, примерно, на Франзен и младия Микановски, само след няколко седмици, или когато успее да преведа двата текста, които за пръв път сблъскват двамата в челен удар на разногласие и разновкусие...

За онези от вас, които не биха желали да чакат толкова дълго, ето тук двата текста. На останалите желая (нетърпеливо) спокойствие, разбира се...

Jonathan Franzen: what's wrong with the modern world

Jacob Mikanowski: HATERS - Jonathan Franzen's The Kraus Project

- 24-11-2013|Златко – За младите, старите и неизбежните сблъсъци с неизвестното

Тъй като двете досегашни реакции срещу този текст – едната от млад, другата от по-възрастен човек – бяха сравнително отрицателни (напълно възможно е това да е естествена реакция срещу собствения ми ентузиазъм, евентуално възприеман като прекомерен), тук няколко думи във връзка с всичко това:

Изпитвам силно недоверие към позицията, изхождаща от това, че възрастта и житейският опит ни дават автоматични предимства пред по-младите от нас, особено от гледна точка на знанието. В нашите времена на универсален достъп до информация всъщност е напълно неизбежно всеки от нас да се вижда непрестанно конфронтиран с все нови и непознати обеми знание, идещи от хора на най-различна възраст. Действително възрастта има естественото предимство на времето, особено ако то е било вложено за последователно събиране, изследване и пре-предаване на информация. Сам по себе си обаче този факт не е гаранция за „по-добро“ лично знание, тъй като, в сравнение с океана от информация там навън, ВСЯКО индивидуално знание е движение в тъмно, пипнешком. В този смисъл позицията „някой си е прекалено млад, за да критикува установени авторитети“, в собствения ми опит обикновено се представя като (може би несъзнателен) страх от разкриване на собствената некомпетентност – и при всички случаи недостатъчна подготвеност за срещи с непознатото.

От друга страна, реакцията „ти ли ще ми кажеш бе?“, толкова типична за балканския тип отношение към непознатото, е възможно най-лошата полярна на горната позиция. Зад нея пък обикновено се крие тъй познатият на всички ни нихилизъм, изхождащ от убеждението, че „всички са маскири“ и че опитът на някой си да се представи като „по-голяма маскара“ от останалите, трябва да бъде преследван и наказван последователно, най-вече чрез автоматичен присмех, при всяка среща с него.

Каква обаче би била желателната реакция при неизбежните срещи с непознатото, ако човек би искал да се разграничи от двата отрицателни полюса, скицирани тук? Смътено си спомням някаква фраза на Бъртранд

Ръсел, която звучеше приблизително така: „интелигентното отношение към непознатото би трябвало да бъде една изпълнена със симпатия ОТКРИТОСТ и готовност за изследване, обсъждане и преценяване на всяко ново съждение, с което се срещаме – докато (и доколкото е възможно) то не бъде еднозначно оценено като разширяващо или, напротив, свиващо знанието“.

Разбира се, понякога е просто невъзможно да бъде оценен еднозначно поредният набор от информации. Но дори и в най-заплетените случаи, мисля си, човек би трябвало да се опитва да съхрани в себе си откритостта, симпатията и любопитството, без които е невъзможно – или поне изключително трудно – да се постигне някакъв вид възприемчивост към новото. Особено, повтарям, във времена като нашите, в които то буквално ни залива непрестанно, от всички страни...

- 24-11-2013|**Н. Ананиев**

Поддържава всичкж казоно врецензията на г-н Енев въпреки няколко шаблона.

- 03-12-2013|**читател**

чудно писание! да не забравяме, че електро-магнитните носители на памет също са нетрайни по неизбежни природни (физически) причини. нека това не помрачава ентусиазма на младите хуманитари.

Сбогом на всичко това?

Автор: Тони Джуд

1.

Лешек Колаковски е философ от Полша. Но изглежда не е съвсем правилно – или достатъчно – той да бъде определян по този начин. Подобно на Чеслав Милош и други преди него, Колаковски изковава интелектуалната си и политическа кариера в опозиция на някои от дълбоко вкоренените черти на традиционната полска култура: клерикализъм, шовинизъм, антисемитизъм. Принуден да напусне родната си страна през 1968, Колаковски не може нито да се върне, нито пък да бъде публикуван там: между 1968 и 1981 името му е в списъка на забранените в Полша автори и голяма част от работите, с които той е най-добре познат в наши дни, е написана и публикувана в чужбина.

В изгнание Колаковски живее най-вече в Англия, където е сътрудник в колежа All Souls, Оксфорд, от 1970 г. насам. Но както сам той обяснява в едно интервю от 2005, Великобритания е остров; Оксфорд е остров във Великобритания; All Souls (колеж без студенти) е остров в Оксфорд, а Д-р Лешек Колаковски е остров в All Souls – един „четирикратен остров“¹. Действително в британския културен живот някога имаше място за интелектуални емигранти от Русия и централна Европа – помислете за Лудвиг Витгенщайн, Артур Кьостлер или Исайа Бърлин. Но такъв един экс-марксистки католически философ от Полша е нещо по-екзотично и, въпреки международната си известност, Лешек Колаковски е до голяма степен непознат – и по странен начин подценяван – в своята страна-приемник.

По други места обаче той е известен. Както много други централно-европейски учени от своето поколение Колаковски е полиглот – с лекота справящ се с руски, френски и немски, както и полски и английски – и е получавал множество похвали и награди, особено в Италия, Франция и

1 „On Exile, Philosophy & Tottering Insecurely on the Edge of an Unknown Abyss,“ dialogue between Leszek Kolakowski and Danny Postel, *Daedalus*, Summer 2005, p. 82.

Германия. В Съединените щати, където Колаковски преподаваше в течение на много години в Комитета по социална мисъл към Университета в Чикаго, постиженията му са щедро отбелязвани, като кулминацията беше връчването на първата награда Клуге от страна на Библиотеката на Конгреса – отдавана за дългосрочни постижения в онези научни области (особено в хуманитарните науки), за които няма Нобелова награда. Но Колаковски, който неведнъж е заявявал, че се чувства най-у-дома си в Париж, е не повече американец, отколкото е англичанин. Може би той с право се счита за последния голям гражданин на Републиката на писмената от двадесети век.

В повечето от страните, в които е живял, Колаковски е най-добре познат (а в някои от тях само познат) с Основни течения в марксизма, неговата забележителна тритомна история на марксизма, публикувана на полски (в Париж) през 1976, в Англия от Oxford University Press две години по-късно, а сега препечатана тук в САЩ в един том от издателство Norton¹. Без съмнение така и трябва да бъде; Основни течения е монументално постижение на съвременната хуманитарна наука. И все пак има известна доза ирония в известността му сред писанията на Колаковски, защото авторът му е всичко друго, но не и „марксолог“. Той е философ, историк на философията и католически мислител. Прекарал е години в изследвания на ранни християнски секти и ереси, като през по-голямата част от последния четвърт век се е посветил на историята на европейската религия и философия, както и на онова, което би могло да бъде най-добре описано като философско-теологически спекулации².

„Марксисткият“ период на Колаковски, от ранната му известност в следвоенна Полша като най-изтънчения марксистки философ от своето поколение, до напускането на страната през 1968, всъщност е много кратък. И през по-голямата част от това време той вече е дисидент: още през 1954, на двадесет и седем години, той е обвинен, че се „отклонява от марксистко-ленинската идеология“. През 1966 изнася една известна с критичността си лекция във Варшавския университет, по повод десе-

1 Glowne Nurty Marksizmu (Paris: Instytut Literacki, 1976); *Main Currents of Marxism* (Clarendon Press/Oxford University Press, 1978).

2 Виж например неговите *Chrétiens sans église: la conscience religieuse et le lien confessionnel au XVIIe siècle* (Paris: Gallimard, 1969); *God Owes Us Nothing: A Brief Remark on Pascal's Religion and on the Spirit of Jansenism* (University of Chicago Press, 1995); както и есетата, събрани в *My Correct Views on Everything*, notably „The Devil in History“ and „Concern with God in an Apparently Godless Era.“

тата годишнина от „полския октомври“ и е официално порицан от партийния лидер Владислав Гомулка като „главния идеолог на така нареченото ревизионистко движение“. Когато Колаковски е надлежно уволнен от университетското си място, то е за „формиране възгледите на младежта по начин, противоречащ на официалните тенденции в страната“. Когато пристига на Запад, той вече не е марксист (за голямо объркване, както ще видим, на някои от неговите почитатели); няколко години по-късно, след като е написал най-важната книга върху марксизма от последния половин век, Колаковски вече има, както учтиво се изразява един друг полски учен, „все по-намаляващ интерес към тази тема.“¹

[...]

Основни течения в марксизма е не само първокласно изложение на марксизма, ако и да е далеч най-амбициозното от всички. Онова, което отличава Колаковски е неговата полска перспектива. Това може би обяснява акцента, който той поставя в изложението си върху есхатологията² – „един модерен вариант на апокалиптичните очаквания, преминаващи през цялата европейска история“. А това пък му позволява един безкомпромисно-морален, дори религиозен прочит, на историята на двадесети век:

Дяволът е част от нашия опит. Нашето поколение е видяло достатъчно от него, за да може да приеме посланието напълно сериозно. Злото, аз твърдя, е не зависещо от нещо друго; то не е липса или деформация, или изкривяване на добродетелта (или каквото и да било друго, което бихме възприели като негова противоположност), а упорит и неизличим факт.³

Никой западен коментатор на марксизма, колкото и критичен, не е писал по този начин.

Но пък Колаковски пише като човек, който е живял не просто вътре в марксизма, а под комунизма. Той е свидетел на трансформацията на марксизма от интелектуална теорема в политически начин на живот. Наблюдаван и преживян по този начин отвътре, марксизмът става труден за различаване от комунизма – който, в края на краищата, е не само неговият най-важен практически резултат, но и единственият. И ежедневното разгръщане на марксистките категории за вулгарната цел

1 Andrzej Walicki, *Marxism and the Leap to the Kingdom of Freedom: The Rise and Fall of the Communist Utopia* (Stanford University Press, 1995), p. vii. [...]

2 В теологията и философията – учение за края на света. Бел. пр.

3 „The Devil in History,“ in *My Correct Views*, p. 133. [...]

на потискане на свободата – което беше и тяхното основно използване, представляващо някаква ценност за комунистите на власт – в хода на времето отвлича вниманието от очарованието на самата теорема.

Това цинично приложение на диалектиката за целите на извращаване на умовете и смазването на телата обикновено си оставаше изгубено за западните изследователи на марксизма, задълбочени в съзерцанието на минали идеали или бъдещи изгледи и безразлични към неудобните новини от съветското настояще, особено когато те бяха предоставяни от жертви или свидетели¹. Личните му срещи с такива хора без съмнение обясняват злътното презрение на самия Колаковски към голяма част от „западните“ марксисти и техните прогресивни помощници:

Една от причините за популярността на марксизма сред образованите хора беше фактът, че в опростената си форма той е много лесен; дори [*sic*] Сартр отбелязва, че марксистите са мързеливи... [Марксизмът беше] инструмент, който правеше възможно да се обяснява цялата икономика и история, без да има нужда човек реално да ги изучава.

Именно една такава среща служи като източник за сардоничното заглавно есе от наскоро публикувания сборник с писания на Колаковски. През 1973, в списание *The Socialist Register*, английският историк Е. П. Томпсън публикува „Отворено писмо до Лешек Колаковски“, в което той укорява някогашния марксист в това, че е разочаровал западните си почитатели като се е отрекъл от ревизионисткия комунизъм на младостта си. „Отвореното писмо“ представя Томпсън в неговата най-неприятна, педантична и самодоволна версия: то е бързо (повече от сто страници печатен текст), снизходително и лицемерно. В помпозен, демагогски тон, с повече от половин око, насочено към собствената, изпълнена със страхопочитание, „прогресивна“ публика, Томпсън размахва реторичния си пръст към изгнаника-Колаковски, обвинявайки го в измяна:

Ние и двамата бяхме гласове на комунистическия ревизионизъм от 1956... И двамата преминахме от фронтална критика на сталинизма към позиция на марксистки ревизионизъм... Имаше време, в което вие,

1 Ненадеждността на такива свидетелства беше една от постоянните теми на западните прогресивни апологети на сталинизма. По същия начин и американските съветолози обикновено отхвърляха свидетелствата на изгнаниците или емигрантите от съветския блок – прекалено много личен опит, беше общоприетото мнение, може да изкриви личната перспектива и да осуети обективния анализ.

както и каузите, които защитавахте, бяха част от най-интимните ни мисли.

Как се осмелявате, внушаваше Томпсън откъм сигурността на своя надежден подслон в средна Англия, да ни предавате, като позволявате на неудобните си преживявания от комунистическа Полша да помрачават изгледа към нашия общ марксистки идеал?

Отговорът на Колаковски, „Моите коректни възгледи за Всичко“ е може би най-перфектно изпълненото интелектуално съкрушаване в историята на политическите спорове: никой, който го е прочел, няма да вземе Е. П. Томпсън отново на сериозно. Есето разяснява (и симптоматично илюстрира) огромната морална пропаст, която се е отворила между „източните“ и „западни“ интелектуалци по въпросите на историята и опита на комунизма, която си остава тук при нас и до днес. Колаковски безпощадно анализира усърдните, самоцелни опити да се спаси социализма от недостатъците на марксизма, да се спаси марксизма от провалите на комунизма и да се спаси комунизма от собствените му престъпления: и всичко това в името на един идеал, привидно основаващ се на „материалистическата“ реалност – но чиято достоверност зависи от това той да си остава недокоснат от реалното преживяване на човешките дефицити. „Вие казвате“, пише Колаковски на Томпсън, „че да се мисли от гледната точка на някаква ‚система‘ било нещо, предоставящо великолепни резултати. Напълно сигурен съм, че го прави, при това не само с великолепни, но и чудотворни такива; то просто решава всички проблеми на човечеството с един удар“.

Решаване проблемите на човечеството с един удар; търсене на всеобхватна теория, която едновременно да обясни настоящето и да гарантира бъдещето; прибегване до патериците на интелектуални или исторически „системи“, чрез които да се търси път сред сложността и противоречията на реалния опит; разграничаване на „чистото“ семе на една идея или идеал от неговите гнили плодове: такива прийоми притежават вечна привлекателност и със сигурност не са монопол само на марксистите (или дори левицата). Но пък е напълно разбираемо желанието да се отхвърли поне марксисткия вариант на подобни човешки заблуждения: между отрезвяващите прозрения на бивши комунисти като Колаковски и фарисейския провинциализъм на „западни“ марксистки като Томпсън, да не говорим пък за присъдата на самата история, темата, както изглежда, вече се е саморазрушила до голяма степен.

2.

Може би това е така. Но преди да причислим любопитната история на възхода и падението на марксизма към едно бързо отминаващо и вече лишено от значимост минало, ние бихме направили добре да си припомним забележителната хватка на марксизма върху въображението на двадесети век. Карл Маркс може и да е пропаднал пророк, а най-успешните му ученици – клика от тирани, но марксистката мисъл и социалистическият проект упражняваха безпрецедентно влияние върху някои от най-добрите умове на миналия век. Дори в страните, които станаха жертви на комунистическо управление, интелектуалната и културна история на епохата е неделима от магнетичната привлекателност на марксистките идеи и тяхната революционна перспектива. По едно или друго време мнозина от най-интересните мислители на двадесети век без съмнение биха приели хвалебствието на Мерло-Понти:

Марксизмът не е просто философия на историята, той е самата философия на историята и да се отхвърля той означава да се копае гроб на Разума в историята. След това не би могло да има повече мечти и приключения.¹

По такъв начин марксизмът е неразривно свързан с интелектуалната история на модерния свят. Да се игнорира или отхвърля той означава да се прави една преднамерено-фалшива интерпретация на близкото минало. Екс-комунисти и бивши марксисти – Франсоа Фюре, Сидни Хук, Артур Кьостлер, Лешек Колаковски, Волфганг Леонхарт, Хорхе Семпун, Виктор Серж, Игнацио Силоне, Борис Суварин, Манес Спербер, Александър Уат, както и множество други – са писали някои от най-добрите изложения на интелектуалния и политически живот от двадесети век. Дори и един пожизнен антикомунист като Реймон Арон не се притеснява да признае ненамаляващия си интерес към „светската религия“ на марксизма (чак до там да признае, че обсебеността на борбата му срещу него не е нищо друго освен един вид трансформиран антиклерикализъм). Показателно е, че либерал като Арон се гордее особено

1 Виж Maurice Merleau-Ponty, *Humanisme et terreur: essai sur le problème communiste* (Paris: Gallimard, 1947). Цитатът тук е от американското издание от 1969, *Humanism and Terror* (Beacon), p.153.

много с това, че познава Маркс и марксизма по-добре от мнозина от своите самообявили се за „марксистки“ съвременници.¹

Както показва примерът с яростно-независимия Арон, привлекателността на марксизма отива далеч отвъд добре познатата история – от древния Рим до днешния Вашингтон – за различните писачи и подмазвачи, привлечени от деспотите. Има три причини, поради които марксизмът се задържа толкова дълго и упражняваше такова привличане върху най-добрите и най-интелигентните. На първо място, марксизмът е много голяма идея. Чисто познавателната му самоувереност – промеевото му обещание да разбере и обясни всичко – е привлекателна за хората, работещи с идеи, по същия начин, по който е била привлекателна и за самия Маркс. Нещо повече, щом само веднъж замените пролетариата с партия, която обещава да мисли от негово име, вие вече сте създали колективен органичен интелектуалец (в смисъла, изкован от Грамши), който претендира не само да говори от името на революционната класа, но и да замени старата управляваща класа. В една такава вселена идеите са не просто инструментални: те упражняват един вид институционален контрол. Използвани са за целта на пренаписването на реалността според вече одобрени линии. Идеите, по думите на Колаковски, са „дихателната система“ на комунизма (което, между другото, го различава от инак подобни му тирании от фашистки произход, които не изпитват подобна нужда от интелигентно-звучащи догматични фикции). При такива обстоятелства, интелектуалците – комунистическите интелектуалци – вече не са ограничени от задължението да казват истината на властта. Те имат власт – или поне, с думите на едно унгарско изложение на този процес, те са по пътя към властта. Това е опияняваща идея.²

Вторият източник на привлекателността на марксизма е в това, че Маркс и комунистическото му потомство не са историческа аберация, генетична грешка на Клио. Марксисткият проект, също като по-старата социалистическа мечта, която той измести и абсорбира, беше само едно течение в големия прогресивен разказ на нашето време: той споделя с класическия либерализъм, неговия противоположен историче-

1 Raymond Aron, „Un philosophe libéral dans l'histoire“ (1973), in *Essais sur la condition juive contemporaine* (Paris: Éditions de la Fallois, 1989), p. 222. Виж също Aron, *D'une sainte famille à l'autre: essais sur les marxismes imaginaires* (Paris: Gallimard, 1969), p. 11.

2 György Konrád and Ivan Szelényi, *The Intellectuals on the Road to Class Power* (Harcourt, Brace, Jovanovich, 1979). [...]

ски близък, оптимистичното, рационално разбиране на този разказ за модерното общество и неговите възможности. Отличителното извъртане на марксизма – твърдението, че идещото добро общество ще бъде безкласов, посткапиталистически продукт на икономическия процес и социалния катаклизъм – беше вече трудно за потвърждаване някъде към 1920. Но социалните движения, произлизащи от първоначалния аналитичен марксистки импулс, продължаваха да говорят и се държат в продължение на много десетилетия така, сякаш все още вярваха в преобразуващия проект.

Нека дадем само един пример: Германската социалдемократическа партия по същество напусна идеята за „революцията“ далеч преди Първата световна война; но чак през 1959, на конгреса в Бад Годесберг, тя официално се отказа от ипотека, която марксистката теория налагаше върху нейния език и официални цели. В годините между това, а всъщност и в продължение на известно време по-късно, германските социалдемократи – също като британските лейбъристи, италианските социалисти и много други – продължиха да говорят и пишат за класов конфликт, борба срещу капитализма и така нататък: все едно че, независимо от меката им и реформистка ежедневна практика, те все още изживяваха големия романтичен разказ на марксизма. Чак до май 1981, след избора на Франсоа Митеран за президент, високо уважавани френски политици – които не биха описали себе си като „марксистки“, а още по-малко „комунисти“ – говореха възбудено за някаква революционна *„grand soir“* и *предстоящия преход към социализъм, сякаш се намираха някъде назад в 1936-та или дори 1848-ма.*

Марксизмът, накратко, беше дълбоката „структура“ на голяма част от прогресивната политика. Марксисткият език, или поне един език, паразитно произлизащ от марксистки категории, даваше форма и вътрешна свързаност на много различни форми в съвременния политически протест: от социалдемократията до радикалния феминизъм. В този смисъл Мерло-Понти беше прав: загубата на марксизма като начин на критично отношение към настоящето оставя след себе си празно пространство. Заедно с марксизма си отидоха не само нефункциониращите комунистически режими и техните заблудени чуждестранни апологети, но също и цялата схема от допускания, категории и обяснения, създадена през последните 150 години, която сме свикнали да мислим като „левицата“. Всеки, който е наблюдавал обръкването на политическата ле-

вица в северна Америка или Европа през последните двадесет години и се е питал, „Но какво всъщност поддържат те? Какво искат?“ ще разбере тази гледна точка.

Но има и трета причина, поради която марксизмът притежаваше привлекателност – и онези, които през последните години побързаха да нахвърлят върху трупа му и да обявят „края на историята“ или окончателната победа на мира, демокрацията и свободния пазар, ще направят добре да поразмислят отново. Ако цели поколения интелигентни мъже и жени с чисти намерения бяха готови да поставят залозите си на страната на комунистическия проект, то това беше не само защото те бяха подмамени към идеологическа апатия от изкусителната приказка за революция и спасение. Това беше така, защото те бяха неудържимо привлечени от стоящото зад него етическо послание: към мощта на една идея и движение, безкомпромисно обвързани, представлящи и защитаващи интересите на онеправданите на тоя свят. От началото до самия край, най-силната черта на марксизма беше онова, което един от биографите на Маркс нарича „моралната сериозност на марксовото убеждение, че съдбата на нашия свят като цяло е обвързана с условията, при които живеят неговите най-бедни и най-неоправдани членове.“¹

Марксизмът, както открито признава полският историк Анджей Валицки – един от най-саркастичните му критици – е най-влиятелната „реакция срещу многобройните недостатъци на капиталистическите общества и либералната традиция“. Ако марксизмът изгуби влияние през последната трета от двадесети век, то това се дължеше до голяма степен на факта, че най-тежките недостатъци на капитализма изглежда най-после бяха преодоляни. Либералната традиция – благодарение на неочаквания ѝ успех в приспособяването към предизвикателствата на кризата и войната, както и на отдаването на западните демокрации на някои от най-стабилизиращите институции на Новия Курс и социалната държава – беше успяла осезателно да надделее над антидемократичните си критици от ляво и дясно. Една политическа доктрина, перфектно обясняваща и експлоатираща кризите и несправедливостите на друга епоха, сега вече изглеждаше просто неадекватна.

Днес обаче нещата отново се променят. Онова, което съвременниците на Маркс наричаха „социалния въпрос“ – как да се посрещат и пре-

1 Seigel, *Marx's Fate*, p. x.

одоляват огромните несъответствия между богатство и бедност, както и срамните неравенства на здравеопазването, образованието и възможностите – може и да е намерил отговор на Запад (макар че пропастта между бедни и богати, която някога изглежда се затваряше бавно, в продължение на години вече се отваря наново, във Великобритания и преди всичко в САЩ). Но социалният въпрос е обратно на международен дневен ред, при това с особена сила. Онова, което изглежда за добруващите си привърженици като световен икономически растеж и отваряне на националните и международни пазари за инвестиции и търговия, все повече се възприема и ненавижда от милиони други хора като преразпределение на глобално богатство в полза на шепа корпорации и притежатели на капитал.

През последните години уважавани критици започват да отупват от праха радикалния език на деветнадесети век и да го прилагат с обезпокояващ успех към социалните реалности от двадесет и първи век. Човек едва ли трябва да бъде марксист, за да осъзнае, че онова, което Маркс и други са наричали „резервната трудова армия“ се появява отново, не в задните улички на европейските индустриални градове, а по цял свят. Държейки ниска стойността на труда – благодарение на заплахите от изнасяне на бизнеса в чужбина, преместване на фабрики или намаляване на инвестициите – този глобален резерв от евтини работници помага да се поддържат печалбите и да се насърчава растежа: по същия начин, по който го е правил в индустриална Европа от деветнадесети век, поне докато организирания професионални съюзи и масови работнически партии са станали достатъчно силни, за да доведат до подобро заплащане, преразпределително данъчно облагане и решаваща промяна, през двадесети век, в баланса на политическите сили – и по този начин да опровергават революционните предсказания на собствените си водачи.

Накратко, светът изглежда навлиза в нов цикъл – такъв, с който са били добре запознати предшествениците ни от деветнадесети век, но с който ние на Запад нямаме скорошен опит. В идещите години, докато видимите различия в богатството се увеличават, а борбите около условията на търговия, местоположението на работните места и контрола над все по-оскъдните природни суровини стават все по-изострени, най-вероятно ще слушаме още повече, а не по-малко, за неща като неравенство, несправедливост, нечестност и експлоатация – у дома, но

най-вече в чужбина. И така, докато губим представа за комунизма (в източна Европа вече трябва да сте над тридесет и пет години, за да имате зрели спомени за комунистическия режим), много вероятно е моралната привлекателност на някаква подновена версия на марксизма да се увеличава.

Ако това ви звучи откачено, запомнете следното: привлекателността на една или друга версия на марксизма за интелектуалците и радикалните политици в Латинска Америка, например, или в Близкия Изток, никога не е спадала реално; като достоверно описание на местния опит, марксизмът по тези места запазва голяма част от привлекателността си, по същия начин, по който го прави със съвременните противници на глобализацията, навсякъде. Последните виждат в напреженията и недостатъците на днешната капиталистическа икономика точно същите несправедливости и възможности, които накараха наблюдателите на първата икономическа „глобализация“ от 1890-те да прилагат марксовата критика на капитализма към новите теории за „империализма“.

И тъй като никой друг изглежда не разполага с нищо особено убедително, което да предложи като стратегия за поправяне несправедливостите на модерния капитализъм, то полето отново е открито за онези, които разполагат с най-простата за разказване история и най-гневното предписание. Припомнете си пророческите наблюдения на Хайне за Маркс и неговите приятели от средата на деветнадесети век, в най-добрите години на викторианския растеж и благоденствие: „тези революционни доктори и техните безмилостно решителни ученици са единствените мъже в Германия, които притежават някакъв живот; именно на тях, боя се, принадлежи бъдещето.“

Не знам дали бъдещето на радикалната политика принадлежи на едно ново поколение марксисти, недокоснати от (и може би неосъзнаващи) престъпленията и провалите на комунистическите си предшественици. Надявам се да не стане така, но не бих се обзаложил срещу това. Жак Атали, някогашният съветник на президента Митеран, публикува през 2005 г. голяма, набързо скърпена книга върху Карл Маркс. В нея той твърди, че колапсът на Съветския съюз е освободил Маркс от наследниците му и ни е позволил да видим в него далновидния пророк на капитализма, който е предвидил днешните дилеми, особено глобалните неравенства, произвеждани от неограничената конкуренция. Книгата на Атали се продава добре. Тезата му е широко дискутирана: във Франция,

но също и във Великобритания (където в едно допитване слушателите на BBC от 2005 г. определиха Карл Маркс като „най-големия философ на всички времена“¹).

[...]

В ранните години на този век ние се оказваме изправени пред две противоположни, но любопитно подобни една на друга фантазии. Първата фантазия, най-добре позната на американците, но предлагана във всяка развита страна, е самодоволното, призоваващо към мир настояване от страна на коментатори, политици и експерти, че днешният политически консенсус – по липса на каквато и да било алтернатива – е единственото условие за съществуване на всяка добре управлявана модерна демокрация, и той ще продължи да съществува до безкрайност; че онези, които му се противопоставят, са или зле информирани, или злонамерени и при всички случаи осъдени на безсмислие. Втората фантазия е увереността, че марксизмът притежава интелектуално и политическо бъдеще: не просто въпреки колапса на комунизма, но именно поради него. Засега откривана само по международната „периферия“ и по границите на академичните среди, тази подновена вяра в марксизма – поне като аналитично средство, ако не като политическа прогноза – отново е, най-вече поради липса на конкуренция, общата валута на международните протестни движения.

Приликата, разбира се, е в общата неспособност за извличане на поуки от миналото – и в една символична взаимозависимост, тъй като именно късогледството на първите придава неистинна достоверност на аргументите на вторите. Онези, които приветстват триумфа на пазара и оттеглянето на държавата, които биха искали да ни накарат да възпяваме нерегулираната компетентност на икономическата инициатива в днешния „плосък“ свят, са забравили какво се случи последния път, когато сме минавали по този път. Очаква ги груб шок (макар и, ако може да се разчита на миналото като надежден водач, то най-вероятно за нечия чужда сметка). Що се отнася до онези, които си мечтаят за завръщане на марксистката магнетофонна лента, дигитално преработена и изчистена от дразнещи комунистически драскотини, те ще направят добре да попитат по-скоро рано, отколкото късно, какво точно означават всеобхватните „системи“ на мислене, които с неизбежност водят до

1 Маркс получи 28 процента от гласовете, повече от Сократ, Платон, Аристотел, Тома Аквински и Кант, взети заедно. Дейвид Хюм зае второто място с 13 процента.

всеобхватни „системи“ на управление. По този въпрос, както видяхме, Лешек Колаковски може да бъде четен с голяма полза. Но историята ни учи, че на този свят няма нищо по силно от една фантазия, чието време е дошло.

Тони Джуд (1948–2010) е британски историк, автор и професор. Той беше директор на института Ерих Мария Ремарк към университета Ню Йорк.

Животът на Карл Маркс

Автор: Джонатан Спърбър

Една нова биография на Карл Маркс, всеобщо окачествена като „брилянтна“, се появи напоследък в програмата на издателство W.W.Northon & Company. Ръсел Бенетс, издател на интелектуалното списание *Берфроа*, интервюира автора на книгата, професор Джонатан Спърбър.

Берфроа: бил ли е Карл Маркс антисемит?

Спърбър: Добре известно е, че историците обикновено отговарят неохотно с „да“ или „не“ на който и да е въпрос, а този пък е особено подходящ кандидат за двусмислен отговор. В кореспонденцията си Маркс със сигурност е правил множество враждебни коментари по адрес на евреите, независимо дали във връзка със срещите му с тъмни личности или по отношение на връзките му с неговия ученик и конкурент Фердинанд Ласал. В есето си от 1844 *По еврейския въпрос* той изобличава юдаизма като религия, окуражаваща пазаренето, алчността, обсебеността от парите и цял набор от противни капиталистически предразположения. Един пост-капиталистически режим би бил такъв, продължава той, в който еврейската религия и еврейската идентичност биха приключили. Такива твърдения със сигурност звучат, според съвременните стандарти, определено антисемитски. От такива забележки множество автори са стигали до заключението, че Маркс е мразещ себе си евреин, че той гледа на евреите като олицетворение на капитализма и ги мрази по тази причина, като прави от идеите си предшественици на нацисткия и комунистическия антисемитизъм.

Но има и една друга страна от марксовото отношение. В същото това есе по еврейския въпрос той настоява, по напълно определен начин, върху еманципацията на евреите, тоест на това те да получат същото гражданство и граждански права като не-евреите (Gentiles), твърдейки, че такава еманципация е централен елемент от развитието на една демократична и републиканска форма на управление. Марксовото отно-

шение към еврейския му произход се открива в писмата, които е писал до чичо си Лион Филипс, съпруга на сестрата на майка му – човек, когото той е уважавал и който е бил нещо като бащинска фигура за зрелия Маркс. В едно такова писмо, пишейки за развитието на високата критика на Стария завет, той твърди, че, „Откак... Дарвин е доказал общия ни произход от маймуните, едва ли вече има някакъв шок, който е в състояние да разклати „гордостта от предците ни“. В друго писмо той описва лидера на торите¹ Бенджамин Дизраели (от когото Маркс се е възхищавал силно, смятайки го за най-умния човек в английската политика) като „нашият другар-съплеменник“. И двете изказвания подсказват едно иронично отношение към собствения произход – отношение, не много по-различно от онова, което изказва и самият Дизраели.

За да се разбере позицията на Маркс, необходимо е да се осъзнае, че да бъдеш евреин в Европа от средата на деветнадесети век е било нещо, на което се е гледало предимно като на въпрос на религиозна и културна принадлежност. Маркс, който е кръстен на петгодишна възраст, възпитан като протестант и получил протестантско религиозно възпитание, е бил много дистанциран от всякаква еврейска идентичност. Интелектуалният му свят и особено отношението му към хегелианската философия е оформено от младохегелианците – радикални философи, всички от които са започнали научните си и интелектуални кариери като протестантски теолози. Враждебните забележки срещу евреите в *По еврейския въпрос* са следствие от идеите на някои германски либерални протестантски теолози за юдаизма като етически второстепенна религия – идеи, между другото, които са преобладаващи в германската протестантска теология чак докъм двадесети век. Собствените негативни коментари на Маркс относно евреите обикновено касаят ония, които продължават да поддържат своята отделна религиозна и културна идентичност, вместо да усвоят онези на нациите и културите, в които живеят.

Добър пример за отношението на Маркс може да се види в писмото, което той пише до Енгелс във връзка с пътуването, което предприема през 1875 от Лондон до Карлсбад (днес Карлови Вари в Чешката република). Във влака от Лондон той споделя купето си с „дребно еврейче“. Маркс е безпощаден към немския език на събеседника си, изпъстрен с думи от идиш, към неговите финансови сделки, които са довели до това,

1 Английските консерватори, бел. пр.

че е бил измамен с 1,700 лири стерлинги, както и еднакво съмнителните му планове да си върне парите обратно. Това е враждебно осъждане на „алчните и некултурни евреи“, издържано в стереотипен тон.

Но Маркс също пише на Енгелс, че по пътя към Карлсбад е спрял във Франкфурт, за да се срещне с Леополд Зонеман, издател на един от водещите германски леви вестници, *Frankfurter Zeitung*. Двамата са обсъдили възможностите за политическо сътрудничество между социалистите и буржоазните демократи. Маркс е силно впечатлен от Зонеман и хвали начина, по който той е направил вестника си толкова успешен, особено чрез отличните си финансови и търговски репортажи. (Маркс, самият той опитен журналист, който е редактирал два различни вестника и е бил европейски кореспондент на *New York Tribune*, най-големия в света вестник през по-голямата част от 1850-те, познава този бизнес много добре и е в състояние да преценява тези неща). Зонеман също е евреин, но вместо да го порицава, Маркс го хвали като „светски човек“. Онова, което разделя Зонеман от марксовия спътник от купето е не толкова произхода на двамата мъже или техния ангажимент с капитализма, или дори тяхната религия, а степента на асимиляция в по-широкото европейско общество.

През последното десетилетие от живота на Маркс започва да се развива ново отношение към евреите, като тяхното възприемане вече се основава не толкова на религиозни или културни предпоставки, а на биологически. Като прилага идеите на Чарлз Дарвин към човешката история и общество, това гледище схваща евреите като членове на определена раса, чиято идентичност е най-вече биологична, а следователно неизменна, вместо да бъде въпрос на религиозна и културна обвързаност, която може да бъде променена. Враждебните версии на това отношение могат да бъдат наречени „антисемитизъм“. (Интересно е, че веднъж Маркс се е срещнал с немския автор Вилхелм Мар, който е измислил понятието „антисемитизъм“; Маркс не е впечатлен от него). Авторите на вестникарски интервюта с Маркс, както и на погребалния му текст, често са се позовавали на неговите „семитски“ черти. По-късните възгледи за Маркс от 20 век, независимо дали благосклонни или враждебни, са склонни да го виждат като „евреин“, заради „расовия“ му произход. Собствените забележки на Маркс за евреите са интерпретирани в светлината на такива отношения, особено след масовото унищожение на европейските евреи от нацистите, за които, разбира се, това биоло-

гическо и расово разбиране за евреите е централно за геноцидните им планове. От тази гледна точка на двадесети век, изказванията на Маркс изглеждат много мрачни, но в техния контекст от деветнадесети век – не толкова, ако и все още да изглеждат сурови и нетолерантни – две черти, които, казано по-общо, са части от характера на Маркс.

Как се развиват личните отношения между Маркс и Енгелс в хода на годините?

Маркс и Енгелс често се разглеждат като дълбоки, близки лични приятели, един вид Йона и Давид на комунизма, чиято връзка е била отлична още от момента, в който са се срещнали. Първата им лична среща е в Париж през 1844. Енгелс, на път за вкъщи в Бармен след като е прекарал една година в Манчестър, където е работил за бизнес-партньорите на баща си, е потърсил Маркс. В началото двамата се разбират много добре. Предишните съратници на Маркс са били по-стари, по-опитни и с по-добри връзки мъже – сред тях Бруно Бауер, Арнолд Руге, Хайнрих Хайне и Лудолф Кампахузен – които са били за Маркс покровители и ментори. Маркс се е дразнел от зависимото положение, предполагаемо от такива връзки; преди това той е скъсал с Бауер и, само няколко месеца по-рано, с Руге, по много несдържан начин, оставяйки лоши чувства у всички страни. Енгелс, напротив, е първият ученик на Маркс – човек, при когото връзката ментор-ученик е преобърната. Що се отнася до самия Енгелс, той преминава през много труден период от живота си: комунист и атеист, работещ за силно капиталистически настроения си баща (един от първите германски производители на текстил, а също известен и с християнските си убеждения). Връзката с Маркс е за Енгелс важна опора в бурните отношения със семейството му.

Двамата си сътрудничат интелектуално и политически в хода на следващите четири години. Но отношенията им не са напълно гладки. През 1845 има период на сериозно отчуждение, очевидно произлизащо от враждебните чувства, които съпругата на Маркс, Жени, изпитва към Лизи Бърнс, любовницата на Енгелс от работническата класа. Маркс, в писма до приятели в Кьолн, прави няколко изключително враждебни и снизходителни забележки по адрес на Енгелс. (Познаването на тези забележки е било потискано в продължение на много време и те се появиха за пръв път едва в *MEGA*¹, гигантското издание на всичко, което

1 Markx-Engels Gesamtausgabe (MEGA): пълното събрание на съчиненията на Маркс и Енгелс, основно на немски език. Бел. пр.

Маркс и Енгелс някога са писали, както и на цялата им входяща кореспонденция, което беше започнато през 1975). И макар че тези различия по-късно са изгладени, съвременниците не са гледали на Енгелс като на водещия съратник и поддръжник на Маркс; по това време те го споменават заедно с други фигури, като например Мозес Хес и Хайнрих Бюргерс. Действително, в един момент от революцията от 1848 Енгелс изглежда е убеден, че Маркс го е изоставил – и Маркс трябва да положи известни усилия, за да го убеди, че това не е така – дори да му заеме пари.

Маркс и Енгелс стават тесен политически и личен дует през ранните години от изгнанието на Енгелс, което започва през 1850-те години. Именно тогава съвременниците им започват да говорят за „Маркс и Енгелс“ като за политически тим. Отношението е укрепено чрез споразумението, което двамата мъже сключват през 1850. След като не успяват да съберат пари, за да се преместят в Ню Йорк, Енгелс отива в Манчестър, за да работи в бизнеса, притежаван от баща му, в партньорство с братята Ермен (Енгелс получава място в бизнеса след като преглежда счетоводните книги и показва на баща си, че партньорите му го мамят), докато Маркс остава в Лондон. В продължение на следващите двадесет години Енгелс ще поддържа Маркс финансово и ще му дава съвети, докато Маркс ще бъде теоретика и водещия политически активист от двамата.

Те стават все по-близки приятели. Когато прислужницата на семейство Маркс, Ленхен Демут забременява от Маркс през 1850 и ражда на следващата година, Енгелс заявява, че той е бащата, като по този начин спасява брака на Маркс. Както е добре известно, Енгелс, който се справя много добре с бизнеса, изпраща постоянни парични преводи на семейство Маркс, като им помага да оцелеят през най-тежките години на тяхната бедност и започва да изплаща дълговете им. Привързаността на Маркс към Енгелс може да бъде видяна в един епизод от 1857, когато Енгелс развива хронична, продължителна болест, вероятно мононуклеоза¹. Маркс изоставя икономическите си изследвания в Британския музей и прекарва там дълго време, издирвайки най-новите медицински информации, които изпраща на приятеля си. Когато Маркс завършва първия том на *Капиталът* през 1867, той вече е почти неискрен в похвалите си за помощта на Енгелс, като твърди, че без нея всички негови усилия биха били напразни.

1 Болест на имунната система, обикновено развиваща се при млади хора. Бел. пр.

Близостта на двамата мъже е от огромна важност за Маркс: източник на средства, разбира се, но също и емоционална подкрепа. Енгелс има множество полезни внушения за марксовите икономически, исторически и социологически публикации, а Маркс винаги се консултира с него за политическите си действия. Но близостта между двамата мъже си има и обратна страна. Те циментират личното си приятелство като обиждат други социалисти и несоциалистически радикали, и постоянно обменят враждебни, саркастични и подигравателни коментари. Това изолира Маркс политически.

С влошаването на здравето на Маркс през 1870-те и 1880-те Енгелс все повече поема марксовата политическа работа, особено отношенията му със зараждащите се социалистически партии по европейския континент. След смъртта на Маркс, Енгелс става изпълнител на литературното му наследство и след 11 години интензивна работа прави от огромната маса бележки и ръкописи, всички в известния с нечетливостта си почерк на Маркс, втория и трети том на *Капиталът*. А в произведения като *Анти-Дюринг* и *Развитието на социализма от утопия към наука*, Енгелс създава една канонична форма на учението на Маркс. По-голямата част от онова, което през 20 век ще се нарича „марксизъм“, всъщност би било по-добре определено като „енгелсизъм“. Не че Енгелс е фалшифицирал работите на Маркс, както са твърдели отделни учени; по-скоро той обикновено е изглаждал някои от неяснотите в мисълта на Маркс и ги е замествал със собствените си, по-еднозначно позитивистки и научни формулировки.

Но вие сте съгласен, че Маркс е бил неоспоримо повлиян от позитивизма. Дали това е нещо, с което самият той би се съгласил?

Маркс със сигурност е повлиян от позитивизма. Примерите за това влияние биха включвали неговото панорамно описание на различните фази от човешката история във въведението на *Към критиката на политическата икономия* (1859), първата му икономическа книга. Цялото тамошно описание на човешката история, като развиваща се с неизбежност през отделни фази, напомня силно за Конт или Спенсър.

Маркс се е възхищавал също и от Дарвин – макар че историята, според която той се е опитал да посвети *Капиталът* на Дарвин не е вярна. Твърдял е, че работата на Дарвин предоставя научната база за собствените му икономически и социални теории. Това определено е позитивизъм – идеята, че методите и заключенията на природните науки

предоставят основата и узаконяването на други научни дисциплини и познанието като цяло. Но освен това Маркс е критичен както към Дарвин, така и към позитивистите. След като е препроочел *За произхода на видовете*, той казва на Енгелс, че теориите на Дарвин включват прехвърляне, в областта на природата, на капиталистическите идеи и институции на конкуренция, взети от буржоазната политическа икономика. Маркс повтаря това наблюдение в няколко други случаи. Едно такова отношение е по-скоро хегелианско, отколкото позитивистко, тъй като то включва използването на философията – или по-скоро на марксовата философска политическа икономика – за критика на природните науки, вместо да ги възприема като модел за познанието в по-общ смисъл. В послеслова към второто издание на *Капиталът*, Маркс порицава публично съвременните германски интелектуалци, които третират Хегел като „умряло куче“. Той не споменава имена, но в частната си кореспонденция идентифицира двама от тях като Лудвиг Бюхнер и Фридрих Алберт Ланге, двама известни германски дарвинисти.

Така че работата е в това, че Маркс е бил доста двойствен по отношение на прехода от хегелиански към позитивистки начини на мислене – един преход, протичащ в Германия в десетилетията след 1850. При Енгелс не е така: той винаги е бил позитивист и е идентифицирал идеите на Хегел с онези на позитивизма. Този не особено изтънчен подход, особено след смъртта на Маркс и с публикацията на енгелсовата интерпретация на марксовите идеи, се превръща в стандартно разбиране на „марксизма“, което е и причината, поради която аз го наричам „енгелсизъм“. Едва по-късно през 20 век, особено след 1945, когато се появяват по-рано непубликуваните марксови ръкописи от 1844, хегелианските елементи в мисълта на Маркс стават обект на по-сериозно разглеждане.

[...]

Как според вас Маркс би гледал на „реално съществуващия социализъм“ от двадесети век?

Този въпрос ми се задава изключително често и винаги оставам с впечатлението, че питащите желаят да чуят от мен един от два отговора. Или очакват да кажа, че престъпленията на Сталин и Мао са изцяло вина на Маркс, или биха искали да чуят, че Маркс би осъдил изцяло тези режими, и че идеите му не са били ни най-малко помрачени от тяхната недемократична природа и окончателна липса на успех. За съжаление, трябва да разочаровам хората, като дам един по-неясен отговор.

През 1858 Маркс пише много интересно писмо до Енгелс. По онова време той всеки ден очаква голямомащабен революционен подем в Европа, като резултат от кризата от 1857, първата обхванала целия свят рецесия. Маркс отбелязва пред Енгелс, че очаква революцията да доведе до комунистически режими в множество европейски страни. Но заедно с това отбелязва, че извън Европа, в Съединените щати и Великобритания, капитализмът все още е много мощен и се разширява глобално. Дали тези комунистически режими, пита се Маркс, биха могли да оцелеят когато глобалният капитализъм все още се намира във възход?

Комунистическата революция, която Маркс очаква, не се случва – нито през 1858, нито в някой по-късен момент от живота му, а на следващата година Маркс концентрира вниманието си върху въпроса за германското национално обединение като част от надеждите му за пост-1849 политическо завръщане. Той никога повече не се връща към въпроса за революцията. Но въпроса, който е задал – може ли едно комунистическо правителство да оцелее в свят, доминиран от англо-американския капитализъм – е такъв, пред който са изправени водачите на комунистическите режими в СССР, Китай, Виетнам или Куба през двадесети век. Техният отговор на въпроса са опити за икономическа и технологическа модернизация на страните им, така че да бъдат в състояние да се противопоставят на глобалния капитализъм. Някои от усилията им, като например сталиновата колективизация на селското стопанство и насилствената индустриализация или Големият скок на Мао, водят до милиони човешки жертви. В края на краищата всичките им усилия да създадат някаква модерна, индустриализирана, технологически и научно напредничава социалистическа сфера, водят до провал и в началото на 21 век те се завръщат към форми на капитализъм. (Куба все още не напълно капиталистическа страна, но се движи усилено в това направление). Така че историята е дала отговор на въпроса, който Маркс задава през 1858 и, независимо от това дали ви харесва или не, този отговор е „не“.

[...]

Кой е най-развлекателният анекдот из живота на Маркс, който знаете?

През 1867 Маркс се връща в Лондон с кораб от Хамбург, където е занесъл на издателя си ръкописа на първия том от *Капиталът*. На кораба се намира и една „германска госпожица“, силно разтревожена, тъй като не знае какво да прави с багажа си когато корабът пристигне в Лондон.

Неделя е, а в благочестивата викторианска Англия носачите на багаж не работят в този ден. Младата жена се обръща към Маркс – изискано облечен германски джентълмен, и го моли за помощ. Маркс галантно я съпровожда, купува ѝ сладолед, взема я на разходка из Хайд парк, след което ѝ помага да се качи на влака. Младата жена е Елизабет фон Путкамер, племенницата на Бисмарк, и е силно удивена по-късно, когато открива, че добронамереният буржоазен джентълмен е известен подстрекател и червен.

Източник

Джонатан Спърбър е социален историк и професор-куратор по история в университета Мисури. Последната му публикация е *Карл Маркс: един живот от деветнадесети век*.

Ембрионални убийства

Автор: Тони Филипов

„Ако човек се завземе да пише историята на българския народ от неговото подпадане под турското иго до освобождението му, то кое събитие би трябвало да държи първо място в нейните страници? Според нас: българските въстания, най-много Априлското (1876 г.)... Какъв е бил обаче характерът на тия въстания, кой ги е тях ръководил, били ли са те чисто народни движения, или плод на вънкашни някои побуждения... Според едни българските въстания били приготвени от агентите на панславистическите комитети; според други тия, българите, като мирен и земеделчески народ никакво въстание не били в състояние да организират и без причина се нападнали от башибозушките тайфи. Най-после според трети и четвърти няколко несмислени младежи се събрали без знанието на народа и се опитали насилствено да го възбунтуват против волята му...”

Захари Стоянов, Предисловие към „Записки по българските въстания“.

От патриотизъм а и от скромност бай Захари няма да ви го каже, но аз ще го кажа. Няколкото несмислени младежи! Отгърнете там, където се разказва как Бенковски и поп Грую палят селата, за да принудят селяните да се качат на Еледжик... Вижте и при Хаджийски. Тези несмислени младежи запалиха империята... Винаги и навсякъде едни несмислени младежи, които не знаят, че светът не може да се промени, се хващат и го променят...

Да се говори спокойно и разумно в момента за тези „несмислени младежи“, които окупираха Софийски университет, е невъзможно. Няма чуваемост. Обществото е категорично раздвоено. Едните ще ти кажат браво без да са те разбрали, другите ще те напсуват без да са те прочели... Едните са настроили слуха си за хули, другите за възхвали...

Как успяват хората толкова лесно да си съставят категорично мнение?! А аз седя и се чудя на чия страна съм, та че и защо... И не мога да реша... Не знам кои са вътре в университета, нито кого представляват, нито какво искат... Но видях, че Петното е отвън. И една госпожа, за която от контрапротестите съм си съставил мнение, че е сред най-ощетените в генетичната лотария... Видях и бръсната глава. И червен депутат. Чух малоумни крясъци... С една дума чух и видях достатъчно, за да реша, че тези отвън не са моите хора. Значи трябва да помисля дали не съм на страната на тези, които са вътре...

Но защо са толкова малко? Нима очевидната истина, че ни управляват неморални хора не заслужава да събере по-голяма армия? Защо се получава такова голямо разминаване между брой на хората, които според социолозите искат правителството да подаде оставка (сега или през май) и тези, които излизат активно да протестират? Толкова огромна, че не може да бъде обяснена дори с българския обществен мързел. Според Алфа Рисърч към 70% от българите искат оставка. Според Галъп са около 40%, колкото са и защитниците на кабинета. Но дори и така, на улицата би трябвало да има поне два милиона българи... Но не би...

Проблемът на протестите изобщо и в частност на студентските е липсата на алтернатива. Затова протестите срещу тази власт се възприемат като реставрационно усилие на ГЕРБ... И цялата пропагандна машина заработи в тази посока.

Наистина сега няма алтернатива, всяко действие се експроприира от едната, или от другата голяма сила. Обективно погледнато, каквото и да направиш, то ще обслужи някоя от партиите... Но има нещо, което обслужва всички партии едновременно, цялата политическа каста – бездействието, нищонеправенето, нашето „благородно равнодушие“. Нали е казано, че за да тържествува злото е достатъчно доброто нищо да не прави?

Алтернатива със сигурност ще се намери. Винаги се намира. От Стамболов до Иван Костов всички са се смятали незаменими... Едва ли Борисов, Сидеров и Станишев са най-доброто, което този народ може да роди. Въпросът е как ще се появи тази алтернатива и как ние ще я разпознаем. Политическата каста така е стиснала медиите, че по-скоро камила ще мине през иглени уши, отколкото нова идея... Тя ще се опита пак да ни пробута лъжеалтернативи. Фалшиви герои, като този, дето се

хваля, че навремето свалил Виденов, та дошъл Костов... Зад него е цялата преса и няколко телевизии...

Но има и нещо друго важно. Едисон казва, че „повечето хора изпускат възможността, защото е облечена в гащеризон и изглежда като работа.“ Точно така и ние ще пропуснем алтернативата, защото ще ни се стори пратена от някого, купена, платена...

Много ми се иска да мисля за нея, че ще дойде в бяла премяна... Но тя няма да е в бяла премяна. На нейната дреха няма да са Петно до Петно, но няма да е и чисто бяла... Срамувам се да го кажа, но това ще бъде алтернатива на сравнително почтените хора. Ще трябва да се задоволим с това. Изручали сме си поезията... Никой почтен човек, ако такива са останали, не би нагазил в това отровно бласто...

Нашият манталитет, патологичната ни вече подозрителност, стремехът ни да омаскарир авансово всяко ново лице и всяка нова идея ни тласка и все повече ще ни тласка към ембрионални убийства... Обществено то съзнание отказва да приема ценностно мотивирани действия, то вижда във всяко поведение корист, прикрита далавера. Няма обществена акустика за моралния императив. Дори когато го носят младите хора, нашите деца! Кога и как станахме такива циници? Джордж Карлин казва, че „във всеки циник има един разочарован идеалист.“ Като те излъжат два-три пъти...

Във всеки от нас е погребан един бивш син идеалист, или пък червен... Един разочарован монархист, един излъган гербер, един предаден патриот. Всички сме виждали на живо как човекът взима парите и захвърля идеите като ненужен амбалаж. Ден след ден, месец след месец, година след година... Две десетилетия и половина обръщаме идеалистите в циници... Мелница за идеалисти. Нищо чудно, че не останаха. Те и поначало не са много сред нас...

Вече е невъзможно да има лично мнение, изказано по убеждение и от вътрешна нужда... Всяко мнение се обявява за спонсорирано, субсидирано, купено и платено... Как ще стигне истината до нас?

Толкова съм обезверен в българското племе, че съм готов да се хвана за всяка морална сламка, която се държи над водата...

Възможно ли е всичко да е платено?! От американците, от руснаците, от олигарсите, от Сорос... Разкешваме във фантазиите си по два три национални бюджета...

След като царят и пъдарят му ни хванаха направо на бастуна с кри-вото се шегувах, че ако Христос се беше появил по нашите земи и беше казал „Вервайте ми!“, ние щяхме да му повярваме и нямаше да има кръ-стове и разпятия и друга щеше да е историята... Но днес дори и на Него няма да му минат номерата. Ще драсне някой във ФБ, че е пилатоид, платен агент на римляните... Друг ще се присети, че имаше и някакви пари в цялата работа, някакви тридесет сребърника... Десните ще го ем-нат, че е комунист, атакистите ще го изкарат национален предател, ДПС ще го обвинят в религиозна нетолерантност („Да нямаш друг Бог освен мен...“). От БСК ще го изкарат враг на бизнеса, в частност на търговията. От съюза на винопроизводителите ще го дадат на КЗК, КЗД ще се само-сезира за полово неравнопоставеност в екипа му. От Лекарския съюз ще го обвинят в шарлатания (случая Лазар)...

Шегувам се. Исках просто да кажа, че сред нас днес и Христос е не-възможен. Защото Тома вече и на очите си не вярва...

Учуден съм как дружно скочиха хора с наглед противоположни по-зиции, от самопровъзгласили се леви интелектуалци до наскоро назна-чени политици, срещу действията на студентите. Веднага се намериха подстрекателите, откриха се записи... Ученолюбиви студенти, които в „мирно време“ с месеци не можеш да видиш в аудиторията, изведнъж се загрижиха за обучението си... Много от приятелите ми във ФБ къннат с грозни клетви... Защо бе, хора? Отказахме ли се от желанието да живе-ем в по-чисто, по-морално общество? Нима това, че 24 години крадат и дерибействат е аргумент, че винаги ще е така? Нима нищо не можем да променим? Ами защо раждате деца тогава! Защо раждате бъдещите роби на днешните олигарси? Или си мислите, че все ще се намери ня-кой да оправи държавата вместо нас?

Защо ако паднат червените непременно трябва да дойде ГЕРБ на власт? Защо така не вярваме на народа си? Истината е, че и той не ни вярва. Между интелигенцията и народа зее огромна пропаст, която вече не може да бъде запълнена. Тя е пропаст не само на различни интелек-туални и социални възможности, но и пропаст от недоверие, подозре-ние, дори може би и омраза... И подкрепата, която получи и продължава да получава Борисов, е само едно от нейните проявления.

Първоначално публикуван във в. „Ретро“

Източник

Д-р Филипов е роден отдавна. И далече. Учил е тук-там. Завършил е това-онова. Работил е на различни места. Написал е доста статии и малко книги. В момента се укрива от последния си работодател, който е заплашил да закупи всяко издание, което го вземе на работа.

Коментари (3)

- 13-11-2013|**Боряна Пирьова** – Тони Филипов

Харесвам остриите реакции на д-р Филипов. Има ясни позиции, нахочиви сравнения и позовавания на минал наш опит, или настоящи действия.

Съгжалявам, че написаното от него не намира широка публика

- 15-11-2013|**Мая Тонева**

Хубава статия, хубави метафори, но все пак въпросът „Кой идва на власт след оставката „остава. Почти същата конфигурация в НС и все някой няма да е доволен и следват нови протести. Това е големият проблем, а не кой какво мисли за студентските протести.

- 15-11-2013|**Златко**

Вярно. Само че има и друг, още по-важен въпрос (чийто отговор е единствено ясни в тази ситуация): ако не променим НИЩИЧКО, какво следва от това?

Така че страхът пред неяснотата на практика си остава гаранция за продължаващо безвремие. Също като при човек, който от страх пред зъболекарския стол си търпи кариеса, докато евентуално стигне до гангрена...

Не че е задължително де...

Опозиции на съ-живеенето в дома град, показани чрез балкона Автор: Бойка Бъчварова

В светлината на дома... – който винаги е светлина! Извън мрачните случаи, когато домът е мракът на душите ни, защото е бил мракът на детството ни – на онези от нас, чието детство е било мрак. Дай, Господи, да са малко!

В светлината на темата за дома ще разгледам (засега бегло и с немного примери, свързани с **балкона като елемент от градското живеење и съ-живеење**) следните опозиции:

(0) поносимост / непоносимост

(1) приемане / неприемане

(2) еднаквост / различност

(3) видимост / невидимост

(3А) „фалшивата видимост“ – режисирана видимост, която е невидимост

(3Б) „фалшивата видимост“ – режисирана видимост, която е експозиционизъм

Защо поставям като нулева – т. е. като изходна – опозицията „поносимост / непоносимост“? Защото тя е исконната, обобщаващата всички опозиции, които могат да бъдат изведени от всяко съвместно живеење. (А то, живеењето, НЕ-съвместно не бива...) И заради една съществена особеност – при тази опозиция и с просто око, и с въоръжено с модерни методи на изследване око се вижда това, че тя бива, тя Е едновременно и първопричинната, основата на всяка друга опозиция, НО и резултатът, реакцията, основата за ответното действие на човека и на групите хора, поставени във всяка друга опозиция. Поне от изброените тук.

Другата причина да поставя „поносимост / непоносимост“ в началото, но и извън реда на останалите, се крие в самите две думи, които я съставят: те показват състояние, чувство, което може да бъде и скрито, не проявено, но и отреагирано с действие – от меко действие до крайно

агресивно. Стремехът, вътрешната нагласа на човека, на човешкото същество обаче е НЕ-агресията, човешкото същество определено е склонно да претърпи евентуалната си непоносимост, да не я отреагира с истински враждебни действия, а само с РИТУАЛНИ враждебни действия, с РЕЖИСИРАНИ от опита на поколенията враждебни акции, които всъщност никого не нанаяват истински.¹

И така – когато говоря тук за града като дом, говоря за града на големите жилищни сгради, сградите с апартаменти. Не говоря за онези части от градовете, някога централни, а сега периферни (но периферни САМО в пространствено отношение²), където семействата живеят в самостоятелни сгради с малък или голям двор, където богатството е върнало някои „селски“ навици, но само онези от тях, които не изискват селски труд и не допускат селско любопитство.

Когато размишлявам тук за опозициите на съвместното живеене в близостта на апартаментите, вземам за основа размишленията на една постмодерна етика, според която „... в съвременната епоха се очертава взаимовръзка между отговорност и свобода, каквато не е съществувала в предишни епохи поради особения съвременен статус на свободата“.³ Тази етика извежда на преден план индивидуалната отговорност на личността, чувството за отговорност като единствен белег НА цивилизованост и като единствена възможност ЗА цивилизованост⁴ – а и да не забравяме откъде, от каква друга опозиция идва думата „civil“.⁵

Защо вземам в подкрепа именно примери от наблюденията си върху подредбите и функциите на балкона в града дом – защото балконите са частите от дома, където можем да бъдем видени, ако искаме, където можем да се покажем и/или да покажем начина си на живот. По производство, така да се каже, балконът е откритото място, видимото място на апартамента, така че дори зазиждането му, превръщането му в стая или част от стая, е знак дали искаме и какво искаме да покажем на тясно съжителстващите с нас съграждани в СЪ-градата.

1 Морис: 2012, стр.152 и 157; Морис: 2007, стр.304-308

2 Дичев: 2005, стр.26-27

3 Минева: 2007, стр.15

4 Обобщен преглед на тезите и аргументите на различни автори за отговорността като основа на една нова постмодерна етика вж. у Минева: 2007, стр.16-20 и сл.

5 От lat. *civilis*, от *civis* – гражданин, съотв. от lat. *civitas*, *atis* – град. (Le Petit Robert)

Другата причина е, че балконът (ако не е ликвидиран напълно) отговаря на идеята за двор много повече, отколкото общите за града дворове: парковете, зоологическите градини, увеселителните паркове и паркингите. Защото балконът е личен или семеен, и показва не идеите на градоустроителите за това що е двор и що е редно да се вижда там, а показва идеите на отделния човек или семейство за това каква част от начина на живот вътре в ДОМА може (или дори трябва!) да е на показ, да е на двора.

Именно заради това, че всеки балкон (по)казва много за обитателите си дори и на хората, които никога не биха били поканени вътре в дома апартамент, именно заради това е интересен балконът в града.

Балконът като двор – откритият за чуждите очи (а не зазиданият, снабден с прозорци, та зарад тях и с пердета или щори балкон): какво е той? **Мечтаната свобода да имаш двор с градинка или реалността на претъпканата барака?**

I. Първоначално да обгледаме **несъществуващите вече балкони, балконите НЕ-двор**. Независимо дали балконът в градския блок с апартаменти е тераса, веранда или лоджия, той може да бъде постигнат от тежката за балконските му функции (съществуващи предимно в главата на архитектите!) съдба: да бъде превърнат в невидима за чуждите очи част от стая или даже в отделно помещение – за кабинетче, за кухничка... Аз лично си обяснявам тази съдба на балкона с едни строги разпоредби при СОЦ-а, които даваха право на определен брой стаи при определен брой членове на семейството.¹ И на не по-малко строгите финансови императиви на КАП-а, които ти дават право на толкова стаи, колкото можеш да платиш. Нито в единия, нито в другия случай ти имаш правото да решиш колко всъщност са помещенията, нужни на семейството ти или лично на теб. Решават нормативните документи или шансът ви/ти/им при избор на работодател...

Несъществуващият вече балкон, зазиданият, дава знак за няколко неща. Първото вече го казах – за някои императиви извън решението на обитателите. Второто – той е ясна демонстрация за желанието на семейството или на единствения обитател шумовете, прахоляците, газовете и гледките на града да бъдат спрени до стъклата. Третото – сочи известна (винаги съобразно конкретното време, разбира се!) финансова мощ, защото дострояването, преправянето на апартамента иска пари.

1 Не съм търсила конкретната наредба или указ в архивите, но имам немалък личен опит и лични наблюдения.

Така или иначе – тези, зазиданите балкони не могат да се оприличат на дворове.

Едно затваряне на ранния пост-соц и едно типично вехто соц затваряне (балконът е един и същ)

Скъпо и елегантно затваряне от времето след двехилядната. Напълно затвореният балкон е станал част от спалнята и е отпратил града надолу.

Строителството на модерните сгради изобщо не предвижда открити балкони, освен огромните отворени пространства на последните етажи – най-скъпите в западните градове етажи. Такива сгради, с напълно затворени още при строителството веранди, в София не са много. Но вече ги има и те показват, че и София, и софиянецът са на път да се отвърнат от нуждата от дворче, да забравят селото или предградието (и то вчерашно село) с цветенцата, с доматиците и с ракията на чист въздух. А също и че тези хубости софиянци могат да проимат другаде – било „на вилата“, било „на селски туризъм“.

II. Съществуващите в отворен вид балкони са ми по-интересни в този текст. Преди да стигна обаче до опозиците, посочени в началото, искам да отбележа **какво показва на очите ни, какво довява покрай носа ни и какво дотриса до ушите ни градският балкон в София? И най-вече – какво значи това?**

Сетивата, които биват атакувани от съседския близък балкон, а понякога и от съседския доста далечен балкон, са зрението, обонянието и слухът.

II.1) Зрението

Виждаме красиви цветя, подредени в изящно и/или експресивно комбинирани съдове; виждаме зелени стени от ипомеи или декоративни бобови растения; виждаме малки горички от дребни иглолистни храсти – това са зелените балкони градини. На такъв балкон можем да видим и хора, които нещо правят по саксиите, четат си нещо, слушат си нещо, пият си нещо.

Виждаме изпоцапани с боя стълби; стари, но много натъпкани шкаfoве; провиснали въжета, понякога със зарязана от седмица черга или завивка; натрупани неясни обеми като кофи, бидони, тенекии – това са балконите, призвани да заместят задния двор или дълбоката изба на селската къща. Също така можем да видим и някой от обитателите, излязъл „за малко“ кога по долни гащи, кога рошав/рошава или с пяна/маска по лицето. Можем да видим и двама-трима обитатели, заети със свои някакви занимания (за които и слухът ни, а често и обонянието ни ще ни информират отлично).

Всеки сам може да доподреди между двата крайни вида балконски гледки междинните версии, клонящи по-скоро към единия или по-скоро към другия вариант.

II. 2) Обонянieto

Надушваме... Не надушваме нищо! Идеалният вариант. Градският човек, истинският гражданин не допуска от неговия дом да се носят миризми. Той знае от две поколения поне, че в голямото стълпотворение на града отстраняването, ненатрапчивостта, невидимостта спестяват много усилия на душата и тялото, спестяват време и даже пари. Значи – той знае същото и за ненадушваемостта!

Надушваме всички перипетии на дневното и на сезонното меню – успешните и неуспешните всекидневни готварски деятельности с всичките кюфлета и с всичките кексове; периодичните дела велики като варене на сладка (и загарянето им!) или кипването на маринатите, благословени с чесън, копър и джоджен и с много оцет. Надушваме забравени, отказващи да изсъхнат вълненияци; котешки тоалетни от кофти тип – вехта тава със застоял пясък например; надушваме зарязани отворени кутии с боя или дори... кофата за боклук.

И за миризмите читателят може да си спомни от собствени наблюдения всичките междинни варианти – и най-вече: своите усещания и чувства във връзка с всеки от тях.

II.3) Слухът

Чуваме тихи гласове на разговарящи хора, много трудно доловима музика, потракване на на някакви предмети – всичко това за кратко и ненатрапчиво. Ако избухне силен шум – то наистина е избухване и не се повтаря нито в същия ден, нито дори в същия месец, че и сезон.

Чуваме... Ами чуваме ВСИЧКО: всички разговори, независимо дали със събеседник на живо или по мобилния; всички предпочитани музика – волумето на мах!; всички изнасяния и внасяния на каквото и да било на балкона; всички излизания и влизания на обитателите на апартамента; всичко, каквото имат да си кажат с деца, внуци и комшии, които се намират на улицата в момента. Просто всичко – животът в апартаментите с такива шумни балкони прелива и кипи на показ! Дори когато обитателят е сам, той често излиза на балкона и крещи жизнерадостно или гневно в телефона си: сигурно защото вътре му се стяга душата...

Ще потрета – всеки сам може да си доизпише „симфониите“, носещи се към ушите ни от градските балкони, като запълни липсващите между двете крайни позиции стъпки.

III.4) Какво значи това?

Това значи, че – заедно с много други неща около начина на живот на един човек или на едно семейство – балконът е ярък знак, ясно свидетелство за това доколко обитателите на този балкон са се откъснали от селското живеене – живеене не само ВЪВ, но и ЗА, но и ЧРЕЗ групата (рода, фамилията, махалата). В града не съществува вече избирането на съсед по родови или фамилни признаци,¹ а и София е станала голяма предимно при соца, когато настаняването в апартаменти не е следвало никакви човешки правила – дават ти апартамент, вземаш. Не го вземаш, нямаш апартамент. Толкоз.²

Именно в отношението на жителите на апартаментите към градските балкони се вижда доколко хората са се ограждали.

Празният откъм шкафове, простори за пране, бидони и кофи с метли балкон ни казва важни неща.

Казва ни, че жителите на този апартамент имат функционалните кухненски шкафове, хладилници и фризери, които им стигат, защото големите търговски обекти, в които има всичко, са наблизко и защото ко-

1 Дичев: 2007, стр. 25 и стр. 62

2 За ограниченията в придобиването на жилища по време на най-бързото разрастване на София вж. например Дичев: 2007, стр. 59-75

лата чака долу, за да закара някого на покупки. Казва ни, че тези граждани са си купили електрическа сушилня за прането и са монтирали абсорбер над печката. Казва ни, че те са се сдобили с подходящи машини за чистене – от прахосмукачки до парочистачки. Казва ни, че тези хора по-скоро ще се обърнат към фирми за чистене, отколкото да забият някъде из дома си (и в никакъв случай на видно място като балкона) прътовете с метлите и парцалите.

Тези хора вече са забравили как тегне железният императив на правенето на зимнина дори когато си живееш сам или сте двама-трима. Можеш ли в село или в малък град да подритваш плода на дърветата или зеленчуците от двора си, вместо да ги прибереш и оползотвориш? В никакъв случай. Поначало ти си участник в своеобразно състезание по домовитост, което включва безбройните буркани и други запаси. Ако са ти вповече, ще обикаляш съседите, които често са ти и роднини, и ще раздаваш.

Тези хора вече от поколения са забравили какво е да си шляпаш по двора в непригледни патъци и в какви да е дрехи и да похващаш ту едно, ту друго, разменяйки думи със съседката или със съседа. Думи, които са свръхважни за съ-живееето в селото, защото тези думи нерядко определят съдби – коя за кого ще се омъжи, признава ли се детето на еди кои си за здраво и читаво, че и за съвсем законно и т. н., и т. н.

Светло кътче за почивка извън чуждите погледи

Тези хора приемат градския си балкон само като възможност за почивка или тиха работа на красиво място на отворено, на въздух (въпреки че вече знаят, че не са точно на чист въздух).

Другите хора, онези, чийто балкон прелива от функционалности, искат много да си имат двор – и преден: за цветя и зеленчуци, за овошки, масички и чешмички; – и заден: за прането на въжетата; за стари пружини и варели; за купища дървеници, пазени за всеки случай; за ръчната количка и за купчината тор. Това, разбира се, няма как да стане в сградата с апартаменти, но стремежът (дълбоко скрит и понякога – недоразбран и недоосъзнат) ги тика към невероятни решения за разширяване на „дворното“ пространство.

Другите хора са онези, които преспокойно готвят на балкона, за да не мирише тяхната кухня на яхнии и сладкиши, забравяйки (ужжим), че от съседа ги дели не един декар дворища, дървета и вятър, а една стеничка.

Другите хора са онези, които надуват музиката на балкона и крещят, разговаряйки, забравили (ужжим), че от съседите ги делят не двата двора, а... почти нищо.

III. Различните хора са си различни – никой не може да ги уеднакви със закони като тези за етажната собственост¹ или с етични кодекси, каквито старателно се пишат на най-различни равнища – от всевъзможни организации до ентсуиазирани домоуправители.

От собствената на всекиго степен на поносимост или непоносимост към различията зависи как той реагира на другите – в случая: на балконските сценки и декори на другите. Защото всеки избира сам какви да са балконите на семейното или личното му жилище, но никой не може нито да избере, нито дори да предположи на какви съседски балкони ще попадне.

Степента на поносимост или непоносимост е индивидуална, разбира се, но **правото на реакция**, което си дава човекът, е различно при огражданения вече и при другия, който вече не иска да е част от задължителностите на селското живеене, но още не е разбрал, че свободата на действие и на лични избори в града не е слободията да правиш тъкмо каквото си щеш. Както посочва Минева, в сегашните времена особеност

1 От правилника за домсъветите, обнародван от ГК на ОФ през 1978 г., до сегашния многократно преработван след проекта от 2005, закон за управление на етажната собственост от 2009 г.

статус на свободата „... позволява мислимостта на свободата днес освен като абстрактно право, отсъствие на ограничения и независимост, също и като въпрос на отговорност, т. е. свободата да си отговорен“.¹

Така че – нека да огледам как се подреждат опозициите от гледна точка на тяхното постъпателно произтичане една от друга и взаимно балансирано преплитане.

III. 1) В зависимост от собствените си прагове на поносимост хората реагират на различностите и на различните или с приемане, или с неприемане.

Приемането на различните навици, обичаи, изобщо на различния манталитет има два варианта, два подхода, които се отграничават съществено. Съществено, защото в единия случай настъпва най-очакваното: приемане на еднаквите или подобните край нас. Докато в другия случай на приемане хората приемат и одобряват различни от себе си.

Приемането на еднаквите е лесно и безконфликтно. Често то става безсъзнателно, защото именно „еднаквостта“ на варианта, който сме си харесали, **ни се струва естественото и единствено доброто**. Така в софийските големи сгради се мултиплицират балконите, чието съдържание и подредба балансира с по-голям или по-малък успех между килер, мазе и градинка. Почти всяко настанено в апартамент софийско семейство има устойчивия спомен за двора, за неговите прелести и удобства. Тук, на балкона, е прилично да има един-два затворени шкафа за запаси, да има саксии с растения, да има простор за пране, бидон за зеле и подобни вещи, които – като се замислиш – пестят пари в града. Е, от тази гледна точка то може би наистина е най-доброто. Това приемане е придружено с някакво смесено чувство на удовлетворение-неудовлетворение: удовлетворение, че семейството има каквото е нужно и каквото е редно, и неудовлетворение, че дори и балконът не е свободна зона за свободно време, за малко красота и спокойствие, че дори и той ни приканва към домакински труд.

Чувствата при другия случай – **приемането на различните**, са съвсем други: ние, хората, **приемаме различни, които ни харесват**, чиято различност ни харесва, към чиято различност искаме да се подравним. Ако не да правим точно като тях, то да се подравним към техния начин на живот поне с показването на уважение към него. Така че

1 Минева: 2007, стр.15

чувствата, които ни движат тогава, са по-скоро умерено възхищение, а проявите – видимо одобрение. Разбира се, трудно и дори невъзможно е да приемем навици и действия, които ни пречат или ни ограбват по някакъв начин. Така че най-често приемаме елементи от (невъзможен за нас самите) по-висока категория начин на живот: неслучайно „мързеливият“ балкон показва липсата на битовизми, произтичаща от наличието най-вече на повече пари. И на повече разум, доколкото обграждането с градски функционалности (като споменатите сушилни, парочистачки и пр.) е въпрос и на организация на живеенето, не само на пари. Освен това градският, ненаподобаващия килер балкон е наситен с предмети, които идват да удовлетворят естетически нужди: от красиви растения до красиви мебели, статуетки, пана, решетки. И тук, както при цялото обзавеждане на дома, както при всеки избор на вещи, по-различното спрямо множеството се очертава като признак на „по-висока“ култура на живеене.

Неприемането също бива раздвоено, двустранно, но то е само двойно изразено: **по пасивен или по агресивен начин.**

Пасивно, най-често коректно, но настоятелно говорим за това, което не ни харесва – на всеки съсед който иска да ни слуша или няма как да не ни слуша: „... някой трябва да каже на Петрова да махне тази скара от балкона си...“; „... докога ще ви слушаме, моля ви, затваряйте вратата към балкона, когато... „и т. н., и т. н. От кротка любезност до плавно интригантство – говорим, говорим, говорим. Дано нещо се промени. Много често пасивните, обясняващите се, молещите получават в ответ „Земи се разкарай, язе съм си дома!“, но това вече е тема на друг разказ.

Агресивното неприемане лежи в основата на всички войни и конфликти – и в основата на съседските, разбира се. Безконечни могат да станат разказите за съседските балконски войни – от изтърсването на разни прахоляци и трошоляци върху долния балкон до изливането на пяна с маркуча през балкона наляво, защото котешкото сандъче миришело; от гневните (повече или по-малко грамотни) бележки на вратата на съседа до викането на полиция. Кой не е намирал отрязани нокти и коси по листенцата на петуниите си; кой не е писал на корковото табло до входа невъздържано агресивни призови (към хвърлящите през балконите шишета от боза например, които падат на балконите на околните)?

III. 2) Защо така? Защо е този стремеж кротко или недотам кротко да променяме другия? Защо това – дали го приемаме или не – променя непрестанно нас самите?

Отговорът на тези въпроси идва, когато дойде разбирането, че нашата **еднаквост / различност не е само базата** за приемането или неприемането на околните други. **Нашата еднаквост / различност се появява и като резултат** от степента на приемане / неприемане. Именно тази взаимна кръговост на отношенията с околните други движи човека напред, създава динамичното самосъзнание на индивидуалния човек – на градския, на не-племенния, на не-родовия човек, на човека, който е движен от съпричастието си към едни други „племена“ – тези, към които сам се е причислил.

Има два пътя в тази непрекъсната вътрешна борба, особено ярко видима чрез избрания и/или мечтания стил на живот – чрез неговите знаци. (Хубаво е, че борбата ни не е изцяло осъзната, инак би била застрашаващо изнурителна!)

Единият път е **нашият стремеж да сме или да станем тези, които приемаме, да сме еднакви с тях, да се уподобим именно на тях**. Така (в контекста на балконските примери) очарован от множеството предложения в сайтове¹ и списания, които го омагьосват с единствената функция на балкона: почивка всред красота – софийският гражданин изтъква напред, към видимата част на своето градско дворче, съндъчета с цветя, решетки с грамофончета, пъстри ресни, а оттегля навътре, към невидимата част, стелажчето с буркани и прострените дрешки. Той се снабдява с хитри приспособления за прането, които изчезват някъде нависоко или някъде на затворено, щом това пране изсъхне. И како ли още не! Такова уж двуличие на софийския балкон никак не за укор – то показва, че новият софиянец – е, всъщност софиянка! – иска да направи живеенето си в града вече не изгнаническо, иска да е тукашен/тукашна, иска да престане да се опитва да повтори селския двор на майка си или на баба си.

Другият път е **нашият стремеж да се разграничим, да сме максимално различни от онези, които не приемаме**. Тогава идва ДВОЙНИЯ ужас на случайното съседство в града (в града на средния човек, в града на сградите с апартаменти). Ако не приемам тези, които не зачи-

1 Вж. например <http://www.domigradina.com> и множество подобни.

тат останалите, аз никога не започвам да правя като тях – не крещя на балкона, не изливам потоци от миризми наоколо, не развявам гащи на показ, не надувам музиката, та да се чуе до другата пресечка. А ако пък не приемам тихите и кротки градски обноси на взаимно зачитане, аз яростно защитавам правото си да атакувам „префърцунените“ граждани чрез самото си живеене, преливащо на балкона чрез звуци, миризми и гледки. Ако неприемащият различието на недоограждадения си съсед се обърне към т. нар. „домсъвет“ или повика полиция, войната излиза от балкона. Но върху тази тема идва ред за други анализи, извън този текст.

Така дори и с помощта на балконските примери се вижда, че натамъняването на близкото съжителство е толкова разнообразен и бавен процес, че новите стилове на живот заливат едни неферментирали граждани, изпреварвайки дори тяхното въображение, та ги превръщат в нов тип хора, прескочили по монголски някой и друг етап от разбирането си за другия и от осъзнаването на нуждата от уважение не само поради родова, възрастова или властова принуда, ами поради обич към ближния, която днес е редно да наречем „отговорност“.

III. 3) Градът ни принуждава обаче да действаме, преди да сме решили какви сме точно и кого точно приемаме или не приемаме. Именно от областта на действието, а не от областта на чувствата и реакциите към чужди чувства, е и следващата опозиция, **наречена тук от мен „видимост / невидимост“**.

Човекът на града **подчертава избраната от него позиция** – да е еднакъв с някакви други хора или да е различен от някакви други хора, **чрез манипулациите на видимостта и на невидимостта**. Тези два жеста, тези два избора са изтъкани от манипулации не защото са измамни, а защото са призвани да представят в публичното пространство, да представят пред околния свят онзи образ за нас, който сме избрали и аранжирали специално за другите, за зрителите. Естествено е, човешко е (а вече е и напълно осъзнато поне от мислещите по тази тема¹) да приемаме човешкия живот в отношенията с другите като игра, като сцена със зрители и актьори, в която игра всеки от нас сменя позицията си от зрителска към актьорска непрекъснато и неусетно.

Има един тип видимост, която може да бъде наречена **видимост „едно към едно“** – харесвам се, такъв съм, показвам това, което наис-

1 Варзоновцев: 2009, стр.151

тина правя и наистина имам. И при тази видимост, разбира се, има сто-тици скрити неща, детайли и нюанси, но общият стремеж на избралия този вариант е да се приближи максимално до удобното лично за него, до приятното именно на него и на неговото семейство. Неговият балкон е най-разнообразен, най-неописуем – просто защото този тип човек е спокоен в своята различност: той ни показва балкон библиотека, балкон оранжерия, балкон работилница – каквото му е било нужно в този етап, това е на балкона му в момента. Балконът му рядко е аранжиран или обмислян като за външни погледи, но винаги е някак си цялостен и заради това – приятен за гледане поне.

„Невидимост“ наричам онзи избор, който прави всичките външни изяви на начина на живот обтекаемо приемливи, стандартно прилични, лишени (до възможния предел) от личен отпечатък. Типичното градско оношение към околните – стани невидим, очаквай и другите да са невидими, за да не си пречите. Бъдете еднакви на най-повърхностната повърхност, за да запазите правото си на различност в дълбочина. Това е изборът на истинския гражданин, на онзи човек, чийто начин на живот си е негов и е споделен само и единствено с близки хора. Ако трябва да се каже нещо за балкона на този тип видима невидимост – той е изрезка от списание. Той е именно онази **“фалшивата видимост” – режисираната видимост, която всъщност води до невидимост.** Аналогията със стандартния книжовен вариант на националния и/или официалния език **е очевидна** – това е невидимост чрез еднаквост, която прави вътрешното различие скрито и затова безкрайно и очароващо само избрани.

Другата „**фалшива видимост**“ – **режисираната видимост, която всъщност е някаква степен на ексхибиционизъм** ни се показва на много места и при много ситуации в града. В нашия град София – все още не твърде често. Но се провижда. Тя също е режисирана, аранжирана след много мислене и с доста пари. И нейната ярка прилика с някакви ексхибиционистични акции е по-скоро повърхностна: тя също позволява много скрити елементи и нюанси. Не е лесно и не е евтино в софийската сграда с апартаменти да си устроиш витрина на *dolce far niente*: да си опънеш чадърчета, да си натрупаш камъчета с мъхове и клонки, да си направиш мини локвичка с бели мидички. Или да трупнеш на софийския балкон хубави градински мебели и да ги огладиш за лятото с развяващи се органзи... Не е лесно, но пък е шик и е куул, и е супер. Оттам можеш да поглеждаш над мохитото си към съседския балкон, където някой окаяно изтръсква покривка или простира потници, или – какъв нещастник, си помпа гумите на велосипеда. Пфу! Показността на този избор е пресилена, но искрена. И е показност, която цели същото: невидимост на същностното за начина на живот, за да блесне в цялата си видимост стила на живот.

IV. Еднакви и различни – в равна мяра еднакви и различни, градът обединява хората насила. Това насилие над чувството за **поносимост / непоносимост**, този тежък избор на решение, на модел за **при-**

емане / неприеманена околните други, този задължителен товар на постоянната **видимост / невидимост** е платата за огражданяването. Няма го родът, няма я голямата фамилия, тяхното присъствие е нарочно само на книга, забутано е в ъгъла. Тяхното отсъствие е търсено, защото така се придобива свободата да не си от рождението до смъртта си предварително определен нечий. Нечий син или дъщеря, нечий стопанин или стопанка, нечий баща или майка... Винаги и САМО.

Градът обединява хората по тяхно желание, но насила. За да се почувстват общност, те трябва да обживеят общите си места и да ги направят ритуални. А също и това: „... за да започнат да се виждат и помнят взаимно, гражданите трябва да се озоват заедно, защитени от останалия свят с ритуални забрани [...] [гражданите] основават своята общност върху политически (в смисъл: свободни от традицията) символи и ритуали“.¹

Балконските знаци и истории обаче се намират в една двойна позиция – балконът е навън, под общия поглед на града, но не е общо място, личен е. Неговите символи и ритуали са многопластови: начин на живот, стил на живот, мантилет – ето едрите неща, които може да се прочетат по софийските градски балкони. И множество дребни неща може да се прочетат там. Но друг път.

Посочени заглавия:

Варзоновцев: 2009 – Варзоновцев, Дмитрий. *„Разочарованото“ общество*. С., Институт за модерността. Изд. „Лице“

Дичев: 2005 – Дичев, Ивайло. *Пространства на желанието, желания за пространство*. С., Изток-Запад

Закон за управление на етажната собственост, в сила от 01.05.2009 г. – <http://lex.bg/bg/laws/ldoc/2135614516>

Минева: 2007 – Минева, Силвия. *Постмодерни дискурси на етиката*. С., Фабер

Морис: 2007 – Морис, Дезмънд. *Жестове и поведение*. С., Сиела

Морис: 2012 – Морис, Дезмънд. *Голата маймуна*. С., Сиела

Le Petit Robert – *Dictionnaire analogique et alphabétique de la langue française*. Disque optique compact CD-ROM Version 3.1

¹ Дичев: 2005, стр 25

Декларация на студентите, окупирали Ректората на Софийския университет

Уважаеми г-н Ректор,

уважаеми госпожи и господа преподаватели и администратори в
Алма матер,
скъпи колеги – докторанти и студенти,
уважаеми съграждани!
Осъзнавайки историческата си отговорност пред българското общество,
страхувайки се единствено от страха,
желаейки възстановяването на демокрацията и върховенството на
закона в Републиката,
предвиждайки неминуемите отрицателни ефекти от продължаването на мандата на XLII-то Народно събрание,
разгневени срещу системното накърняване на конституционния ред в страната,
убедени, че принципността и прозрачността на управленческия процес е условие, без което не може да съществува истински ред,
заставайки непоколебимо на страната на равенството пред законите срещу картелно-партократския хаос,
имайки висшата цел България да бъде държава с управление, стъпващо на нравствени ценности, а не на лични изгоди,
напълно сигурни, че като студенти и граждани имаме пълното право на законни и осветени от демократична традиция протестни действия и че Университетът е място на стойности, а не само на лекции,
приемайки с радост заявената подкрепа на водещи университетски преподаватели и на възмутените граждани, протестиращи вече над четири месеца срещу управление, изпаднало в морален колапс;

и вярвайки в справедливата воля за промяна на българското гражданско общество,
ние, студентите на Софийския университет, въвеждаме режим на безсрочна и ефективна

ОКУПАЦИЯ

на Ректората на това наистина Висше училище със следните ЦЕЛИ:

- 1. незабавно разпускане на XLII-то Народно събрание;
- 2. възможно най-бързо насрочване на нови парламентарни избори;
- 3. нетърпимост на общественото тяло към ширещото се престъпно беззаконие в най-високите етажи на държавното управление;
- 4. превръщането на България в цивилизована, правова държава;
- 5. и утвърждаването на справедливостта и знанието като високи обществени ценности.

ОКУПАЦИЯТА на Ректората на нашия Университет ще протече при следните УСЛОВИЯ:

- 1. установяване на окупационен студентски контрол върху сградата на Ректората;
- 2. възпрепятстване на редовни учебни и повечето административни дейности в Ректората;
- 3. самостоятелно осигуряване на реда в Ректората при стриктно спазване на университетската автономия и без външни намеси;
- 4. спазване на досега приетите Правила от Декларацията за частичната Окупация на 272 аудитория от 23-25 октомври 2013;
- 5. опазване на имуществото на Университета и уважение към Ректора и университетското ръководство;
- 6. установяване на наш строг пропускателен режим на входовете и изходите на Ректората;
- 7. и допускане при възможност на силно ограничен брой администратори по препоръка на университетското ръководство за онзи минимален брой дейности, без който Университетът би претърпял значителни загуби от финансов и/или научен характер.

Това е нашият окончателен вот на недоверие към загубилите всякаква легитимност практики в управлението на България.

Ние, студентите
272 аудитория, Ректорат на СУ,
София,

25 октомври 2013

Коментари (6)

- 27-10-2013|**Антон Миленков** – Аре стига демократи

Че то май и в Питер така са почнали онези с Аврора бум-бум-бум...

Справедливост, меншевики-болшевики, айде ние въвеждаме най-новия ред (и той е Най-верен, щом е Нашият!“...

А пък нек'ъв юнак (м)учещ право ми чете декларации... Е, пак ли диктатура?

Това не бехме ли го минали? Да сме възстановели демокрацията? Да ми кажете кога е била, а? И като как ще я възстановите... со кротце, со благо и со малко окупацийка...

- 27-10-2013|**Златко**

ДЕКЛАРАЦИЯ ОТ ЕКИПА НА МЛАДЕЖКИ ТЕАТЪР „НИКОЛАЙ БИНЕВ“ В ПОДКРЕПА НА ПРОТЕСТИРАЩИТЕ СТУДЕНТИ

Посвещаваме този спектакъл на будните студенти от Софийски университет, които дръзнаха да покажат своето несъгласие и непримиримост към случващото се в държавата и категорично да заявят своята гражданска позиция.

Присъединяваме се към тях и техните искания, обявявайки се срещу беззаконието и липсата на политически морал.

Солидарни сме с формите на протест на студентите, заставаме зад будната съвест на младите, защото те са нашата публика и нашето вдъхновение. Наша мисия е да ги подкрепяме.

Театърът е създаден преди хиляди години като творческа форма за гражданско възпитание и морален коректив. Днес ние правим театър по същите причини и не можем да търпим подмяната и заличаването на ценностите, както и неправдите в обществото.

Затова нашата форма на протест и солидраност ще бъде чрез изкуството, което правим.

Благодарим ви, че бяхте наша публика тази вечер!

- 29-10-2013|**Ясен**

„До дни всички театри ще затворят, а актьорите ще отидат при студентите, солидарни с техния протест“, заяви председателят на Съюза на

артистите в България Христо Мутафчиев, който изрази подкрепата си към студентите в Софийски университет, предаде OFFNews.

- 29-10-2013|**Ясен** – Кое е вярно? По-горе или по-долу?

Председателят на Съюза на българските артисти Христо Мутафчиев категорично отрече да е съобщил, че предстои театрите да бъдат затворени като част от протеста на студентите срещу кабинета.

Пред bTV той заяви, че е цитиран неправилно.

Точният цитат на Мутафчиев пред Offnews от преди два дни наистина е:

„Заради глупава политика на управление и на културата въобще, когато започнат да затварят театрите в България, колегите ми всичките ще дойдат тук (при студентите в университета – б. р.). Съвсем скоро това ще се случи“.

- 04-11-2013|**Красимир Дамянов**

Не ми харесва и на мен някой да ме спира на входа и ми казва от нашите ли си или не си. Изпбщо тази стачка е тилкова безполезна игра колкото и онази през деветдесета, когато пред университета на нкръстовището се търкаляха съмнителни яки типове, предрешени като студенти, а Сащо Йорданов с мегафон призоваваше към анархия университета. Предрекох му тогва, че един ден ще бъде съден за това, но не познах. тана председател на народното събрание. Навярно и сега няма да позная, че ако првеителството, колкото и да е гадно, падне по наилствен начин няма никакъв шанс разумна полирическа сила да оглави управление на страната, но поне в едно ще съм прав. Че никой не прави нищо за появата ѝ. В края на краищата 50% българи подкрепят тези кретени и това е положението, ако останалите 50 не се обединим и преодолеем вродента си неприязън един към друг, няма шанс. Простете, но това в университета е болшевишки акт, макар че ако бях млад, щях да бъда там. Трябва да се печелят съюзници, и това е което може да се направи за четири години. Да се създаде истинска опозиция на демократична основа. Така нещата обслужват именно превителството и останалата памина от парламента. И то добре.

- 05-11-2013|баба пенсионерка

От сърце подкрепям окупацията на студентите, защото тя показва, че в страната ни все пак нещо се случва, все пак някой реагира на безумното движение към центъра на едно тресавище, засмукало истината, социалната енергия, икономическата сила, свободата на медиите и голяма част от културата на българите. А всички знаем, че от тресавище не се излиза лесно, ако изобщо някога се излезе...

Роби и окупатори

Тази вечер, минавайки край Ректората, видях две момчета, които разпъваха лозунг „**Не ви ли е срам?**“ на прозорците. Отдолу техните приятели стояха и ги напътстваха, а една възмутена жена, чакаща автобус на спирката, им каза, че ако се хванат да изметат улицата до спирката, ще са по-полезни. Спрях се и я питах дали наистина мисли, че ако студентите започнат да метат улиците вместо да окупират собствените си учебни зали, биха били по-полезни за обществото. Питах я и защо тя не измете улиците вместо да седи и да чака автобуса. Така и така нищо не прави, само седи, мърмори и чака цял живот някой да почисти мръсотията, в която живее. Като си търпял толкова години тази мръсотия, ти си станал част от нея. Казах ѝ, че боклук има в една сграда на 200 метра, а не в Ректората. Тя не разбра. Не я ли е срам?

Искаше ми се да кажа на студентите, че общество, което само себе си е окупирало, не заслужава техните усилия. Хора, които не осъзнават

простата истина, че общината е длъжна да чисти улиците им всеки ден, защото ние ѝ плащаме за това, нямат право да карат децата си да бъдат чистачи. Бригадирското движение не е актуално. Студентите заслужават да бъдат поощрявани и дори аплодирани за това, което правят. Те са по-достойни и от жената, която чака последния автобус, и от онези в сградата на 200 метра от Ректората.

Днес четох някакви **опити да компрометират студентите**. Писаха, че били използвани от приближени до президента. Не им излизайте с вашите тъпи номера, нито ги подценявайте. Студентите юристи са по-умни от вас. Няма да станат чистачи на мръсотия и няма да се продадат така, както вие се продавате всеки ден. Днес няма да обърнете внимание на окупацията им, но след няколко години, когато сте изхвърлени и забравени в боклука на историята, те ще са на вашите места. И ще бъдат държавници, каквито сега няма. Не ви ли е срам?

Няма как хора, домогнали се по някакво стечение на обстоятелствата до властта, поставени случайно от някого, за да изпълняват каквото им се каже, да бъдат победители. Хората без чест, без култура, без чувство за дълг и желание за промяна, без знание за това какво е да си свободен, са истинските окупатори. Окупирали са страната преди 70 годи-

ни и сменят лицата си от тогава насам, подкрепяни от няколко поколения поддръжници с промити мозъци. Всеки от тях е заменен и еднакво незначителен. Не ги ли е срам?

Питам се какъв е смисълът да имаш власт, ако не я използваш съзидателно. Ако обичаш поста заради самия пост без да се ползваш от възможностите за промяна, които той ти дава, значи си директор на водопад. Разликата е, че имаш малко повече пари в джоба си, докато подскачаш като маймунка и изпълняваш всеки номер, който ти кажат. Това не е власт, а робство. **„Властимащите са голи“**. Някой ги е облякъл в измислена власт и ги е **снимал в списание**. Не ви ли е срам?

Защо студентите ще победят? Защото след 20 години робите няма да ги има. Ще са остарели и пенсионирани. Автобусът ще е прибрал жената от спирката заедно с цялото ѝ робско поколение чистачи. Няма да има кой да кара юристите да чистят улиците, защото това време, в което образованието и свободата не са стрували повече от простия работнически труд и произход, ще е забравено. Ние сме нови. Не го помним и няма как да му се подчиним.

Източник

Коментари (10)

- 27-10-2013|**Антон Миленков**

Между другото – защо в България доста повече от повечето сте анонимни – никнамета, пседонимчета, скришнописци, дамусеневидимакардасенезнаекойсьм...

Е, как да Ви вярвам, да дискутираме, да приема, че наистина искате демо крация а демо питате ли го?

Или крацията Ви блазни повеке...

- 27-10-2013|**Златко**

Е, не, не са анонимни. Просто много блогове се пишат по този начин, защото се счита за израз на недобра форма човек да пише под собственото си име в тази сфера. А инак, както виждаш, отдолу под статията е изписана думичката „Източник“, можеш да отидеш, да видиш, да поговориш, ако искаш.

Инак нищо против този кисел тон – и на самия мен нерядко ми идва нанаягорно. Но може би ще бъде по-добре ако сам започнеш да пи-

шеш нещо, за да излизваш тази енергия в някаква по-ползотворна работа от сравнително ненужни коментари из форумите...

- 27-10-2013|**Антон Миленков** – Споделено

Не Ви вярвам, че проблемата е само в традициите на блогър кастата... Това е явление, което не е само в сайтсвeta... Опитайте да четете коментари при консумирането на различни медии и ще се убедите, всъщност позволявам си да мисля, че сте си убеден...

Други си е като напопържаш някого, той да не може да те докопа за да ти върне – ако не словом, то силом...

И всъщност, понякога дава и възможност ако си сменяш честичко мнението, да се не помни ково си казвал...

- 27-10-2013|**Златко**

Току-що получих в електронната си поща следния коментар, който публикувам тук:

По случай окупацията на СУ.

Време е да се покаже, че гаврата с младежта на България има своя предел и прекращаването му означава, че властта е в състояние на тиха война срещу младото поколение. Защото тя се страхува от просветени и образовани младежи. Войната срещу правдата е принцип на властта. Тя си мисли, че истината принадлежи само и единствено на нея. А това не е вярно и те реално нямат никакво право да си играят с истината и да създават една грозна скулптура от същия материал, от когото може да се направи шедевър. Съгласни ли сте, колеги? Ако сте, значи съм улучил. Кое то навява в мен мисълта, че знанието, респективно истината, е свобода, щит срещу манипулирането на общественото съзнание, което ни качва едно стъпало по-нагоре към Тоталната истина за всичко. Колегите от СУ явно разбират много добре това и по всичко личи, че техният предел е прекратен и то много грубо. Но това е само началото на една крива и дълга пътека към чистилището, защото ние днес се намираме в един своеобразен ад и ние трябва да платим греховете на предишните поколения. А раят, той е много далече.

Историята се повтаря. Събитията не са една права линия във времето, а те спираловидно застъпват сходни събития от миналото ни. А това доказва, че те имат някаква цикличност, подтиквани от сходства в политическия нихилизъм на управляващите, в обществените нагласи и в със-

тоянието на света като цяло. И те се появяват в най-точния момент автоматично, точно както собственият ни организъм ни алармира, че боледуваме. Та и нашето общество боледува и само чистите протести показват живата имунна система на народа, способна да се справи с проблемите, нищо че „докторите“ (властта) третираат болестта с грешните медикаменти нарочно, за да усложнят болестта, нежелаейки да елиминират вируса, който си има фамилни имена. Вие вероятно се сещате за кого говоря... Пък че протестите се омаскариха, това отново е доказателство, че третирането на болестта се състои в нейното усилване...

А това не означава ли, че чистите дела в България се умърсават още в зародиша им? Не се ли прави така и в този случай? Ако отговорът е „да“, това означава, че срещу зародиша на инициативи, които могат да станат велики, действа механизъм за тяхното ликвидиране. И за съжаление този механизъм се управлява от пионките на властта. Защото гласът на един депутат може да не се чува в пленарната зала, може дори да не знае за какво той реално е в парламента, но ако му се възложи „силова“ задача, той се превръща в палач. Такива са нашите управляващи – кротки пред своите пастири, но жестоки сред обикновените хора, явявайки се за тях като пастири и точно в това се състои илюзията на властта. Защото тогава излиза, че политическият лидер е Бог, което е смешно дори да се споменава...

Но явно пропастта между властта и хората е огромна именно заради истината. Следователно има война за нея, която ще освободи нас, обикновените, ако я извоюваме, а тях ще ги заличи моментално, с един удар, защото те стават ненужни ако правдата възтържествува навсякъде! Факт! И тук се сещам за Бай Ганьо. Може би днес се пише една липсваща глава от това велико произведение. И аз предлагам следното заглавие: „Бай Ганьо потушава окупацията на студентите от СУ“. Властта е Бай Ганьо, Данко Харсъзина е един депутат, има и глутница контрапротестиращи, а ние всички сме Иваница Граматиков. Има аналогии, нали? И това не е случайно, нали всичко е в спиралата на времето... Велик е Алеко като е написал този текст, който може да обясни политиката в съвременна България след век и четвърт...

Та вече антиинформационната кампания на „пацифистите“ български е в ход. Разделиха се на ЗА и ПРОТИВ окупацията. Изказаха се доста мнения за няколко дни и естествената реакция от това е задръстване на информационния поток, от което следва, че обществото по всяка вероят-

ност е объркано или по-лошото – раздвоено. И хоп, целта видите ли, е постигната. Вече студентите се смятат за защитници на ГЕРБ (кой го каза това помните ли? Следете го този човечец в изказванията му, защото след време ако се обърне палачинката може да се окаже, че той ви подкрепя с цялото си сърце) и сигурно това е причината БСП-контрапротестът да реагира, викайки Данко Харсџина и неговите братленки на офанзива към Бастилията СУ „Климент Охридски“. Е няма такива смешници, извършиха страхотен цирк. Цирк-гавра с една от първите институции в Следосвобожденска България. И то пред погледа на братя Евлоги и Христо Георгиеви, които са седнали спокойно отстрани на главния вход, гледат към източната стена на парламента, вероятно с недоумение, и се питат как може и тази инициатива да се разврати политически. Защото вече се говори, че на вас, скъпи колеги, ви плаща олигархията. А това е фалш. Лично аз искам да вярвам, че е така. Ако ви плащат, аз се отказвам от вас и май вече от всичко в тая държава. Но все пак логиката сочи, че това е измама на политическата дезинформационна стратегия, която се вмениява на хората умишлено. Това е прием за МАНИПУЛАЦИЯ, който не е добре развит у нашите управляващи и затова се лови като риба с ръка. Защото те са точно тези, които много искат да яхнат протестите, да ги култивират, но много финно ги заобикалят, когато усетят че ходят по жаравата на общественото недоволство и им пари лошо, защото са чужди и се крият под маси или показват средни пръсти, влизат в парламента през задния вход, правят се на загрижени, лумпенизират протестите и т. н. Всичко това е фарс, който всъщност не е толкова важен, колкото изглежда. По-голямата истина е, че политиците изкривиха представата ни за протест, което за мен се превръща в български синдром на фиктивните протести.

Най-важното е да се научим да заобикаляме манипулацията и да я разобличаваме, но най-вече да се подкрепяме. Нали това искахте, колеги - подкрепата на обикновените хора, които разбират какво се случва в момента. Ето един. Аз съм един от тях и има много други, хиляди, дано стотици като мен. Искам да ви кажа следното: Не се поддавайте на политическите ездачи, защото те сега ще бъдат като лешояди пред полуживия труп на българската младеж, чакащи нейната духовна смърт, за да могат да злоупотребят със знанието и истината, подавайки я на обществото в нейните лъжливи рецептивни измерения. Това е една от целите. Но те не знаят едно: че докато има дори един човек, който мисли истински за родината си, те няма да могат да победят, въпреки че ни водят с много

голове в този лицемерн двубой, в който те са реално по-малко, но разполагат с механизмите за манипулация – те могат да преназначават терена си, могат дори да преместят вратата, преди да отбележим гол и да кажат, че топката е в аут. Това е властта у нас. Тя се доказва като такава, саморазобличи се, точно както Молиеровия Тартюф се саморазобличава в едноименната комедия от Класицизма. Защото в България всичко е хаос. Тук лявото е дясно – това би трябвало да е известно на всеки. Поне тази истина да разберем, пак е нещо. Но има хора, които се пънат пред тази истина. И не им обръщайте внимание на старите баби и дядовци, които искат да ви дърпат ушите наравно с моите и на много други. Те са за съжаление, защото си мислят, че нещо старо е съхранено, а то всъщност вече го няма. А за бръснатите глави, споко. И моята коса е късо подстригана, но това не означава, че съм тегав. Необходимо е да се прокара една много важна идея, която я е казал още Левски: „Времето е в нас и ние сме във времето“. Защото от нас зависи как бъдещите поколения ще получат щафетата. Но лошото е, че сегашните управляващи си мислят, че щафетата е кокал, по който расте месо. А това е много грешна постановка, която трябва да спре. Иначе България приключва играта и геополитическите акули ще ни схрускат. Искам да знаете, че имате подкрепата на много повече хора, отколкото ще ви представят, че истината е на наша страна и единността ще ни спаси от изчезване. Започната е трудна борба, в която има много двойни агенти, петоклонници и играчи, които ще искат да употребят младежта. Те и го правят. Намираме се в състояние на тиха война и всички ние преминаваме през ситото на историята. Гадините падат долу, докато златните късчета остават в ситото. Това сме ние – златото на България, златото, което му се вменява, че е бакър, за да го дадат на вторични суровини. Стига толкова вече!!!

От Иван Илиев – един обикновен студент български

- 28-10-2013 | **спас минев** – младши

Когато Рая е непометен, прилича на Ада, и обратно. Изводът: оставете осилните надежди. Вчера прочетох един разказ – „У уе“ се казва. Напечатан е в Liternet, и ми се струва, че посланието му /сега не се казва „смисъл“/ е единствения логичен изход от положението. Когато Нютон е лежал на сянка и зрялата ябълка паднала на земята, никой не е клатил дървото, нито пък е духал ураган. Въпреки това истината се е приземи-

ла като прозрение на важен небесен закон: Не прави нищо, за да получиш всичко. Честита НОВА ГОДИНА до края на седмицата.

- 30-10-2013|**Боряна Пирьова**

Това че студентите искат зачитане на човешкото достойнство е напълно неразбираемо за сивата маса хора, които искат единствено по-ниски сметки за ток. „Иниверситетът не бил място за политика и студентите не могат да имат политически искания“ – това са жалките аргументи вкл. и на университетски преподаватели. Животът зависи от политически решения, от политически назначения на некадърници, от антиевропейски закони. Студентите са будната част от обществото и те трябва да имат политически искания, вкл. и не територията на Университета.

- 03-11-2013|**д-р златка стаматова** – Подкрепям студентите!

Разбира се, че протестът е политически и такъв ТРЯБВА да бъде! Политика се прави навсякъде и е работа на всекиго! Нима Строителите на Нова България след 5- вековното робство не са били дори още по-млади от сегашните студенти?

- 04-11-2013|**Д-р Георги Карев**

Навремето най-опасното обвинение срещу хората, които не вдигаха ръчичка по техните събрания, за да направят някое раболепно и подлизурско изказване, беше, че тези хора са АПОЛИТИЧНИ. Сега същите хора, които ни прикачаха етикета „АПОЛИТИЧЕН“, вият до небето, че някой проблем или някой протест СЕ ПОЛИТИЗИРАЛ и че имало опасност партиите ДА ГО ЯХНАТ. А всъщност всичко е политика – и образованието, и здравеопазването, и културата, а политиката се прави от и чрез партиите. Точно както казва колегата Стаматова, политика се прави навсякъде и е работа на всекиго. Сегашните протестиращи и окупиращи не трябва да се боят от обвинения в „политичност“, защото именно те са утрешните български политици – честни, почтени и борбени, такива, които никога и за нищо на света не биха гласували някое дялянпеевче да оглави ДАНС. Това им го предсказва, с голямо доверие и обич, един бивш студент, бивш университетски преподавател, бивш депутат, бивш посланик, а сега само пенсионер, който им вярва и твърдо е с тях.

- 04-11-2013|**Златко**

За всички читатели тук, които отказват да остаряят лесно: НАЗДРАВЕ!

- 06-11-2013|**Благоев**

Всички нормални сме със студентите. Но все пак се питам, както попита скоро Борис Карадимчев, колко от протрестиращите са гласували на 12 май?

Обръщение на Ранобудните студенти към всички български граждани

Уважаеми преподаватели,
любими наши родители,
скъпи сънародници!

Честит Ден на народните будители! Ние, студентите, избрахме да го отпразнуваме по най-добрия възможен начин – събудихме се! Събудете се и вие! Общият ни дом има нужда от нашите общи усилия. Налага се не просто всички да се отърсим от дълбок сън, а и да вложим огромни усилия, за да си върнем България.

Страната ни е в ръцете на хора, които не могат да бъдат по-далеч от каквото и да било пробуждане. Законодателната и изпълнителната власт са в ръцете на цинични лица, които не се свенят от безпринципни съюзявания и раздели, нито от абсурдни и нецивилизовани решения; те най-сетне дори не се срамуват да признават открито, че зад собствения им авторитет **винаги има** и друг, както и че не биха отказали подкрепа даже от криминални среди.

Съдебната власт често се оказва парализирана. Органите на сигурността биват карани да изпълняват несвойствени задачи. Извършват се възмутителни и немотивирани кадрови промени във всички институции. Начело на правителството стои човек, който нарича недоволството на българските учители „седянка“. В Народното събрание заседават лица, които смятат, че на избирателя не е нужно образование, не са нужни перспективи. В същото Народно събрание се намират даже лица, които нямат правото да бъдат там. Не съществува реална опозиция. Демокрацията у нас действително е вече само фасадна. И единственият отговор на тези факти е прословутото: „*не ми пука*“. На нашите предполагаемо законни, но напълно нелегитимни парламентаристи *не им пука*, когато самата основа на законността е пропукана. *Не им пука* нито за бедността, нито за образованието, нито за правото, нито за достойнството, собствеността и сигурността на гражданите.

Интересува ги само оставането на власт. Защото те живеят само чрез нея и само за нея. Минимални отстъпки пред здравия разум правят единствено при най-недвусмислено изразен гняв. Лесният, безотговорен популизъм е последният им опит за какъвто и да било контакт със Суверена. Над четиримесечни протести не оказват ефект върху безсрамното на хората, узурпирали управлението. През това време цялото обществено тяло линее и всички ние биваме всекидневно ощетявани и унижавани от тези, които би трябвало да служат на общия, а не на личния си интерес.

Живеем в безнаказана лъжа. Живеем и в самодоволна безпросветност. За нас, студентите, това положение е нетърпимо. Ние, бъдещите хора на науката, поколението, което сега навлиза в живота, биваме съветвани да *емигрираме* и заплашвани с насилие, когато даваме воля на справедливото си възмущение.

Затова днес, в Деня на будителите, ние, Ранобудните студенти, се обръщаме към всички български граждани: събудете се! Станете от сън! Стига търпение! Стига мълчание! Призоваваме всички лица и организации към ефективна общонационална стачка.

Да живее България!

Ние, студентите

София, 1 ноември 2013

Коментари (3)

- 03-11-2013|**Песни и Декларации**

„Жетва е сега, пейте робини тез тъжни песни...“ Моля се на Оня, в когото – признавам – не вярвам горещо, отчаяната окупация на четящите да не свърши като окаяната чета на поета.

- 03-11-2013|**Марко**

По-точно щеше да бъде, ако подписът е от Ранобудните, защото те не представляват българското студентство, та да говорят от негово име. Не е убедителна и глобалната претенциозност на целия текст.

- 03-11-2013|**Манол** – ге:

Браво, Марко. Следващия път като ни млати полицията, заповядайте да видите кое е неубедително.

Брехт (поема)

Автор: Тома Марков

т о м а
марков
БРЕХТ
п о е м а

ЛИЦА:

Той. (СЪРЦЕ 1)

Тя. (СЪРЦЕ 2)

Мой. (ДРОБОВ)

I.

1941 година. Богаташки апартамент в Столицата. Тя и Той. Привечер.

ТОЙ: Много странно нещо ми се случи тази нощ.

ТЯ: Странно? На теб? Не ме разсмивай...

ТОЙ: Да, представи си! Преди години в хола на една хижа в Гармиш Баден-Вюртемберг, с Брехт отдавна отново седяхме зад чашката. Той отново ми разказваше нещо. Нещо безмислено. Беше събеседник от висока класа, като да играеш шах със Самуел Книпер, но той е евреин. Но при все това, мога да кажа, никога не съм виждал по-скупчен човек от Брехт. Говори динамично, красиво и леко, без да се лигави – но само безмислици! Пиеш си нали, приятно ти е по един такъв прекрасен начин и Брехт вземе, че изтърси: Алкохолът е едно от най-великите неща на този свят, поне за мен... Искам да ме погребат срещу Хегел. – Сънуваш си всичко това. Разбираш ли? И се чудиш... Какво да направиш, какво да кажеш? Как да се държиш...

ТЯ: Като идиот! Като идиот, както винаги...

ТОЙ: Та кой сега не е идиот? Война има, ако не си забелязала. Един призрак броди из страната. Призракът на комунизма. Във война сме. Той и Брехт, нали...

ТЯ: Престани! Не можеш ли да говориш за други германци. Напоследък е фразкано с тях. Галантни люде. Добре танцуват, черпят дрипльовците с шоколад докато се снимат с тях, но Негово Величество Царя е доста предпазлив с германците, както ме осведомиха...

ТОЙ: Кой те осведоми?

ТЯ: Хер фон Време, посланика на Райха. Щедър човек.

ТОЙ: Ама разбира се! Щедър е, дума да няма! На скоро на оня прием в германското посолство ти и за миг не се отлепи от фон Време и той за отплата те дари не с шоколад, а с 22 дози долнопробен морфин за пехотинки от вермахта...

ТЯ: Не ставай смешен. Долнопробен морфин за пехотинки можеш да ми набавиш единствено ти. Господин търговеца, който прави доставки за абвера, долнопробни кожухчета и долнопробен, от наши евреи, сапун... Скучно ми е.

ТОЙ: Скучно викаш... Ами прасни един морфин да се съвземеш. От години вече само това правиш.

ТЯ: Морфинът свърши още оня ден.

ТОЙ: За два дни?! Ти колко ръце имаш?

ТЯ: Нека не го обсъждаме. И без това скуката е пълна. Или викаш, що да не почна да разговарям и днес със съпругата си. Ще и разкажа за Брехт, това-онова... Не, от вече колко 30-37 години е така...

Мълчание.

ТОЙ: Руснаците няма да спечелят войната. По пет души с една пушка се бият. По половин милион на месец в плен падат. Не знаят къде се намират. Скоро всичко ще бъде аут, пардон... капут!

ТЯ: А поне миналият месец пушнаха пред църквата генерал-лейтенант Симеон Парлапанов. Осем куршума в корема му шибнали и един в главата за капак. Господин Гешев, шефът на полицията ги излови за два дни. Фин човек...

ТОЙ: И той ли?

ТЯ: Какво и той?

ТОЙ: И той ли е фин?

ТЯ: Ама ти какво? Какво пак дуднеш. Опитвам се да пообщувам. Да влея малко живот в трудните ни разговори. Комунистите вече на вратата ни аха да почукат, евреите са станали токова нахални, тайно нощем на гробищата сапун погребват, а той се заяжда! Оригинален съм един вид... Сега я да взема и отново за Брехт да разкажа. И искам да...

ТОЙ: Млък!

Мълчание.

ТОЙ: Добре де, добре. Извинявай. Ще си сипя едно уиски. Ти искаш ли?

ТЯ: Уиски? Нова мода. Защо? Нали пиеше водка?

ТОЙ: Знаеш много добре защо. В кое време живееш. 1941 година е и да се пие водка е подозрително. Гешев вече души навсякъде. Дори сред своите си. Знаеш. Но войната скоро ще свърши, това е ясно, ще изловят болшевиките и шумкарите като лисици в лозе...

ТЯ: Ама теб кой те научи да пиеш уиски?

ТОЙ: Знаеш кой?

ТЯ: Брехт?

ТОЙ: Брехт.

ТЯ: Господи!

ТОЙ: Какво...

ТЯ: А не те ли научи на малко възпитание. Да бъдеш малко по-забавен, да не бъдеш така поразително скучен. Не можа ли да те научи?

ТОЙ: Вече съм на шейсет и една, а още съм сигурен, че бях прав на двацет и седем, когато си мислех, че човек е стар... Животът не е сън.

ТЯ: Моля те...

ТОЙ: Какво ме молиш? Аз да не съм аптека да ме молиш. Завърти един телефон в германското посолство на фон Време, него помоли... Аз не мога, нали знаеш, че не разговарям правилно. Ще взема за Брехт да изтърся нещо и край – ще ме тикнат в Еникьой... И тогава нито приеми, нито Народен театър, нито морфин. Само Гешев, ама не в салона на госпожа Хаджи-Генчович, баронесата, а на Львов мост, в мазето на дирекцията на полицията. Забавно, а? Нали? Нали?

ТЯ: Драматизираш! Ти вечно драматизираш...

ТОЙ: А какво? Така – по руски да го даваме. Станеш сутрин, пийнеш, теглиш му една майна, погледнеш колко е красиво и се натъжиш, и

му пийнеш, и след това вземеш, че пухнеш жената с ютията по главата... Така по-добре ли е? Или пак ти е скучно, кажи, а?

ТЯ: Не коментирам...

ТОЙ: Комунистка!

ТЯ: Нещастник!

ТОЙ: Давай, засипи ме с обиди...

ТЯ: Няма!

ТОЙ: Няма ли?

ТЯ: Пак ли...

Мълчание.

ТЯ: Е, няма ли да тръгваш?

ТОЙ: Къде да вървя? При чифутите ли?

ТЯ: При чифутите? И добре и зле би било това... Обаче, мен кой ще ме храни. Ще стана като жената на оня... Оня бе, дето живеят в края на улицата, Вапцаров, драскачът-комунист. Жена му вечно броди печална из махалата... На оня Брехт, жена му така ли се скита из Берлин? Той жена има ли? Все едно... Върви при Морев, тютюневият магнат, дето си пои утробата с гръцки ксанакс и коняк. Да пляскате картите. И оная там, метресата му, как и беше името...

ТОЙ: Ирина. Какво тя?

ТЯ: Ирина значи! И името и знаеш. Щото на Морев нали, парите не си знае, ама пищовчето му не работи и дава метресата си на фон Гайер и другите германци. Обаче нали ти си хубавец, напет и изключително забавен и богат и курвата може и на теб да е метнала око, лекарка била, лекарка – друг път! Но може и да е. И сама да си прави кюртажите.

ТОЙ: Драматизираш... Ти постоянно драматизираш! Ама аз те научих така. Навремето Брехт ме съветваше...

ТЯ: Престани!

ТОЙ: ...че с жените човек трябва да си говори само на ти. Обаче аз – не. Шекспир, Шлезинг, Хамлет-принц датски... Ние тогава в Баден-Вюртенберг си пиехме, Брехт говореше прекрасно и все невероятни безсмислици и ме попита: харесва ли ви уискито, майн хер, а аз му викам – до голяма степен, майн хер, до голяма степен... Обаче мирише. На кво мирише, питам го? На още, вика Брехт! Чакай... Какво исках да кажа?

Мълчание.

ТОЙ: Какво исках да кажа?

ТЯ: Това, че си идиот. Скучен идиот. Но това можеш и да не го казваш. Защото си личи.

ТОЙ: Ще си сипя едно уиски... Скучно ти е а?

ТЯ: Да.

Мълчание.

ТОЙ: Защо не си пуснеш някоя плоча? Лили Марлен, Хорст Весел, нещо любимо. Посланикът на райха, фон Време ти даде цял кош плочи.

ТЯ: Ти мен за идиотка ли ме имаш? Това, че навремето ме взе такава не означава, че хората не се развиват!

ТОЙ: Какво искаш да кажеш?

ТЯ: Ти знаеш...

ТОЙ: Какво знам!

ТЯ: Знаеш... на 53 съм. И не ми се случва нищо. Ходим на едни и същи места. Правим едни и същи неща...

ТОЙ: Любов...

ТЯ: ... Любовта е в мръсния ужас на абортите, които ме караше да правя. Любовта е разстройството на всичките ми вътрешни органи, тя е наполовина катетри и наполовина промивки. Любовта винаги виси зад вратата на банята. И мирише на лизол. По дяволите любовта. Любовта е да ме направиш щастлива и да заспиш с отворена уста, докато аз лежа будна цяла нощ и не смея дори да се помоля, защото знам, че нямам вече право да се моля. Любовта е всички онези малки мръсни трикове, на които ме научи и които вероятно си прочел в някоя книга. Добре. Добре, свърших с тебе. Свърших и с любовта. С твоя вид надута любов. Любов?

Мълчание.

ТОЙ: Готово! Край. Никъде няма да ходя.

ТЯ: Голяма работа.

ТОЙ: Не. Не никъде няма да ходя. Ще изляза.

ТЯ: Ами добре. На добър час.

ТОЙ: Ще изляза. Да, ще изляза мила моя. И ще ти намеря нещо наистина интересно. Смайващо! Нечувано...

ТЯ: Ти? Не ме разсмивай...

ТОЙ: Ще видим!

ТЯ: Да видим.

II.

Бавно затъмнение. Също така бавно осветление. Улица. ТОЙ и МОЙ.

МОЙ: Добър вечер, господине мой.

ТОЙ: Добър вечер, момче. Нещо?

МОЙ: Ти кажи, господине мой, нещо да трябва?

ТОЙ: Какво нещо?

МОЙ: Ти ще кажеш, господине мой. Какво ти трябва? Жена?

ТОЙ: Не, благодаря! Имам си.

МОЙ: Момче?

ТОЙ: Абе ти да не си ненормален? По никакъв начин!

МОЙ: Спокойно, господине мой! Спокойно. Ние сме обикновени хора. Само се стремим да услужим... Френски филми?

ТОЙ: Какви френски филми? Не е ли незаконно?

МОЙ: Ха-ха-ха, не! Само така им викат. Иначе има и германски. Холандски... Даже английски и американски, обаче от тях нямам. Понеже са вражески, така да се каже...

ТОЙ: Да, добре... Колко искаш?

МОЙ: За кое, господине мой?

ТОЙ: За филмите, какво се правиш на луд? И къде се прожектират? Не си комунист, или евреин, нали? Или си?

МОЙ: Опазил ме бог! Не... Верен поданик на Негово Величество Царя! А филмите са тук. На близо. Току до Гарата. С колата до там и обратно, и филмите – 10 сребърни лева. Ей я колата, зад ъгъла. Опел. Германска работа. Хубаво нещо. Вечно.

ТОЙ: Десет сребърни лева? Много е. Пет.

Мълчание.

МОЙ: Пет!... Пет? Ох, майко! Защо така господине мой? Защо да се пазарим? Да не сме чифути...

ТОЙ: Чифути!

МОЙ: Спокойно! Добре. Пет – пет. Само алъш-вериж да има. Чист грабеж си е, ама айде. Към опела, към опела, господине мой...

ТОЙ: Момент! Само да минем две пресечки натам... Не съм сам. Трябва да вземем една дама.

МОЙ: Аха! Двама сте?

ТОЙ: Само двама...

III.

ТОЙ, ТЯ, МОЙ. Сякаш са в кабината на опел. Колата пътува. Скоростите се сменят, светлините отминават... Нощ.

ТЯ: Сърце?

ТОЙ: Сърце?

ТЯ: Спиш ли?

ТОЙ: Не, Сърце!

ТЯ: Страх ме е...

МОЙ: Няма нищо страшно... Ей тука, малко по-нататък, господин Гешев, шефът на дирекцията на полицията, залови комунистите, които резстреляха генерал Симеон Парлапанов... Спомняте си. Нали? Ония бе, дето ги обесиха на тополите край Гарата...

ТОЙ: Карай си колата.

ТЯ: Страх ме е, Сърце... Ти беше прав за морфина. Лош беше. Британските опии са далеч по-обаятелни...

ТОЙ: Млък! Остави сега човека да си кара колата. Откъде да го знаеш какъв е. Шофьор уж, балама, а като те изтропа, иди се оправяй...

ТЯ: Тихо, тихо. Сърце?

Мълчание.

ТЯ: Сърце?

ТОЙ: Какво, Сърце!

Мълчание.

МОЙ: Няма страшно, всичко е наред. Руснаците няма да спечелят войната. Покрай руснаците, комунистите ще отидат при чифутите...

ТОЙ: Карай си колата!

МОЙ: Спокойно, госпожа...

ТЯ: Карай си колата!

Мълчание.

МОЙ: Ех, обикновени хора сме ние, обикновено живеем. Не сме като вас, да се носим в рокли от тафта и костюми от тъмен шевиот. В калта сме, работим. Ракия прием. Сутрин е, ти се надигнеш, удариш една майна, пийнеш му, погледнеш навън, видиш колко е красиво и като белог-

вардейците, натъжиш се, пак му пийнеш и вземеш, че пухнеш по главата жената с ютията...

ТОЙ: Абе я си карай колата!

ТЯ: Страх ме е, Сърце. Каква ютия, какви пет лева...

МОЙ: А пет лева са малко! Двама сте. По-добре двайсет лева.

ТОЙ: Десет. Десет и точка. Карай си колата. Точка!

МОЙ: Беден е кварталът около гарата, господине мой, беден е. Само такива обикновени хорица като мене живеят. Останалите са белогвардейците, бедни хора. И евреите, тях никой не ги знае какви са. Вървят си кротко с пришитите жълти звезди по балтоните и напоследък тъжни бродят, с издути от сапун джобове се навъртат нощем около гробищата. Мили хора. Но те всички хора са мили. Ето вчера цяла нощ една леля, белогвардейка руга своя Ваня, че прекалил, че юргана и самовара пропил и, че тя юргана го прежалила, но самовар той пред Бога бил длъжен още на сутринта да и намери и така докато се съмна, а като се съмна, гледам го Ваня, съсед ми е, намери от някъде половин бутилка домашна, на екс я гаврътна, поогледа се, видя природата и натъжи ли се нещо, що ли, и прас с брадвата жената по главата... По обед го прибраха. Човекът – като мравка хрисим, не се противи. Деца нямат. И юрган. И самовар и...

ТОЙ: Карай си колата!

ТЯ: Тихо, сърце... Не го дразни. Виж какви страхотии и ужасии разправя. А сме в мрачен квартал. Тук не бяха ли доскоро пушалните за опиум дето Гешев ги разтури? Защото тук и Фани Хорн, идвала да пуши опиум. Те, болшевиките носели опиума от Съветска Персия, а шумкарите го пласирали на гимназистките от града, пък гимназистките така се пристрастявали, че мърсували около гарата, госпожа Хаджи-Генчович, баронесата, оня ден на приема у фон Време разправяше под секрет потресаващи истории как принц Кирил и ...

ТОЙ: Млък! Ама ти няма ли най-после да спреш да дрънкаш глупости! Вие жените, майка му стара, сте по-загубени и от комунистите, майка му стара... А ти, как те викаха, карай си колата!

МОЙ: Все едно как, господине мой. Все едно. Всеки се казва някак. Ето – пристигнахме!

IV.

Изстрел! Осветление. На сцената – ТЯ и ТОЙ. МОЙ е на пода в локва кръв.

ТЯ: Ама колко си ловък, Сърце!

ТОЙ: Нали?

ТЯ: Как са му отне парабелума! И го пушна. Без да ти мигне окото! Не очаквах това от теб...

ТОЙ: Горкият човечец... Глупак. Да ни примами тук. Френски филми да гледаме. То пък едни филми...

ТЯ: Скука. То какво друго да очаква човек от теб, освен скука... Добре, че евреинът се появи и разкри истинското си лице. Ама като в народния театър беше! С парабелума и – вие сте врагове на народа, вика... И смърт на фашизма – свобода на народа! И после – ти! Бам!

ТОЙ: Ти откъде разбра, че е евреин?

ТЯ: Ами той нали се представи! Мой, вика се казвам. Мойсей... Вие сте фашисти! Умрете!

ТОЙ: Пък и комунист на всичкото отгоре! Гад мръсна, да умрем, а?... Те никога няма да спечелят войната. Предполагам, че моят приятел, германският поет не мисли така, но той говори само безсмислици... Брехт! До Хегел му се искало да го погребат, представяш ли си?

ТЯ: О! Недей започвай пак! Не разваляй всичко... Оф, каква скука само.

ТОЙ: Скука, да. Хайде да си тръгваме. Поне малко не се ли разнообрази?

ТЯ: Малко, да. Но ти нямаш абсолютно никаква вина за това.

ТОЙ: Е, добре, нямам. Да, пак се провалих, хайде сега да вървим! Чуваш ли ме?

ТЯ: Ама чакай! Къде ще вървим? Имаме още един филм да гледаме. Та ние сме си платили!

ТОЙ: Какъв филм, Сърце? Не виждаш ли, че всичко се повтаря. Първо някаква грозотия с един дъртак, после някакви ученички с едни пожарникари... Какво сега!

ТЯ: Никъде не мърдам докато не си гледам последния филм! Платили сме си.

ТОЙ: Да си тръгваме, казвам ти. Да вървим да се отегчаваме вкъщи. Хайде, ставай...

ТЯ: От близо четиридесет години се отегчаваме вкъщи. Оставаме! Платили сме си.

ТОЙ: Ама аз защо не взема и теб да пушна? Като едно нищо! Така и така съм почнал...

ТЯ: Ти? Мен? Не ме разсмивай...

ТОЙ: Защо?

ТЯ: Защото съм дама.

ТОЙ: Е, да.

Мълчание. Внезапно от пода в кръвта прохърква МОЙ: Мръсни фашисти! ТОЙ: Гад мръсна! Моментално му пуска още един куршум. Рита го един-два пъти. Светлина...

ТОЙ: Комунистите са като теб, Сърце. Неубиваеми са.

ТЯ: Но ти, Сърце, го доуби! И сега? Кой ще ни пусне филма? А?

ТОЙ: Аз ще го пусна, кой друг. Навремето в Берлин между другото поработих и в едно кино. Та поназнайвам и това. Тогава веднъж Брехт...

ТЯ: Господи! Стига вече... Хайде, пускай филма! Докога ще се влачиш...

ТОЙ: Добре, добре... Така... Момент... Да... Ето!

Мълчание. Лентата бръмчи. И така до края.

ТЯ: Ето... Ето, сърце!

ТОЙ: Какво ето? Какво?

ТЯ: Интересно е. Виж!

ТОЙ: Какво му е интересното? Същата работа...

ТЯ: Не! Не е същата, виж. Какъв левент върви по паважа... Но не му се вижда лицето, защо са му сложили тази широкопола шапка?

ТОЙ: Де да знам. Чифутите може би знаят... Същата работа, ставай да си ходим. Да не се разочароваш...

ТЯ: Престани! Оставаме! Платили сме си!

ТОЙ: Добре, но само да не се разочароваш...

ТЯ: Няма! Млъкни сега и ме остави да гледам.

Бръмченето...

ТОЙ: Ами да. Ето я и мадамата. Сега ще отидат някъде и ще се почнат. Винаги ми е било малко тъжно за порнографските артистки...

ТЯ: Млъкни! Тихо... Ама и на нея не и се вижда лицето... И тя е с периферия. Защо?

ТОЙ: Чифутски магии... Ставай да си ходим. Ще се разочароваш. Чувствам го, знаеш ли?

Бръмченето.

ТЯ: Чувстваш? Ти?

ТОЙ: Ще видиш...

ТЯ: Тихо!

Бръмченето...

ТЯ: Ами ето, да. Вече са на леглото. Събличат се... Красиви са!

ТОЙ: Красиви са да. Но това не променя нищо. Ще се разочароваш...

ТЯ: Господи! Млъкни и гледай. Какво само дуднеш?

ТОЙ: Ще видиш...

Бръмченето.

ТЯ: Какво да видя? Защо не им се виждат лицата? А?

ТОЙ: Питай чифутите.

ТЯ: А, ето. Махнаха шапките...

ТОЙ: Не гледай!

ТЯ: Боже господи, ТА ТОВА СИ БИЛ ТИ?

V.

Бръмченето...

ТЯ: Боже мой... ТА ТОВА СИ БИЛ ТИ?

ТОЙ: Да, преди повече от тридесет години.

ТЯ: А курвата?

ТОЙ: Една приятелка... Не я наричай курва.

ТЯ: А каква е тогава?

ТОЙ: Казах ти. Приятелка!

ТЯ: И ти си имал такива приятелки?

ТОЙ: Да, представи си! Да не мислиш, че съм познавал само Брехт...

ТЯ: Ти си ужасен.

ТОЙ: Да. Хайде да си ходим.

ТЯ: Каж ми, че си го направил само за пари... Моля те! Каж ми...

ТОЙ: Не. Не за пари... За какво са ми пари? На нея и трябваха пари.

ТЯ: А ти?

ТОЙ: Какво аз?

ТЯ: А ти – защо?

ТОЙ: Аз само помагах.

Мълчание.

ТЯ: Ти си ужасен!

ТОЙ: Може би. Хайде ставай да си вървим.

ТЯ: Ти си ужасен!

ТОЙ: Да.

ТЯ: И сега?

ТОЙ: Нищо. Хайде, ставай да си вървим...

Мълчание.

ТЯ: Ти си ужасен!

ТОЙ: Да.

Мълчание.

ТЯ: Пак ли...

Бръмченето.

ТОЙ: ...На времето, като сега си го спомням, Брехт ме питаше:

„Случвало ли ви се е някога
някой да каже нещо за твое
стихотворение ама ей така
без изобщо да е в час
много е странно нали“

Ние тогава с него, той много обичаше аспержи, но постоянно рекламираше в ресторантите, защото винаги намираше връхчетата им увехнали... Казвах му... Впрочем, винаги съм го намирал за подозрително вежлив. За истински комунист, дори в ролс ройс. Славни времена! Никога не бих искал да си спомням за тях. Ти беше много хубава. На сватбата ни се спъна в карамфилите. И виж, Брехт беше смаян, когато му разказах за теб, че никога няма да спра да те обичам, че само ти не се променяш и само сезоните ти се сменят, но ти си оставащ същата, а Брехт намери това нещоама наистина за безкрайно неубедително СРАМОТА.. Брехт под оберлихт – представяш ли си го!.. Ще си сипя едно уиски. Ти уиски искаш ли? Сърце?

КРАЙ

Тома Марков е български поет, писател, драматург и журналист. Роден е на 26 февруари 1972 г. в Благоевград, Югозападна България.

Завършва основното си образование в II-ро ОСУ „Димитър Благоев“ – Благоевград, след това продължава образованието си в Националната хуманитарна гимназия „Св. св. Кирил и Методий“. Работил е като продавач на захар, момче за всичко, нощен пазач, редактор в треторазрядно списание, сценичен работник в театър „Сфумато“.

Създател е на литературния кръг „Бързалитература“, определян от него като „лейбъл“ и „групировка“, в който влизат още българските писатели Момчил Николов, Радослав Парушев, Стефан Иванов. Тома Марков е редактор на книги на Хайнер Мюлер, Чарлз Буковски, Любомир Левчев, на книги на авторите на „Бързалитература“, както и на много други. Автор е на пиесите: „Забравен от някого тромпет“, „Кофите“, „Боливуд“, както и на „Трима със сиви шушляци“ в съавторство с Мартин Карбовски.

Работил е за списанията „Егоист“, „Плейбой“, „Мениджър“ и е публикувал в Poetry Magazine, както и ORIENT EXPRES, Лондон, под редакцията на Фиона Сампсън.

Коментари (1)

- 13-11-2013|**Стоян Раданчев**

Вплел е малко в сюжета идея на Грeъм Грийн от разказа Порнофилмът. Хареса ми повече от Грийн...

Заразата на омразата

Автор: Иван Бедров

Новините от неделя:

На стадион „Георги Аспарухов“ се игра футболен мач под огромен лозунг „Смърт за бежанците“.

По същото време черни дрехи маршируват из центъра на София и скандират „България за българите. Бежанците вън“.

В автобус по линия 72 се вози чернокож мъж, който опитва да слезе на избраната от него спирка. Налага му се да се върне на бегом обратно в автобуса, след като група младежи налитат да го бият. Защото цветът на кожата му е различен от техния.

В района на НДК се разхождат баща и син роми. След малко група младежи ги пребиват. Защото цветът на кожата е различен.

Вечерните ТВ новини излъчват „патриоти“ с бели ризи, които искат „мерки срещу бежанците“.

Използваха нещастieto на едно 20-годишно момиче, което попадна в неточния момент на неточното място. Единствената добра новина в случая, е че нападнатата с нож Виктория се възстановява. МВР съобщи, че е установило самоличността на престъпника, но все още го издирва.

Версията, че това е мъж от африкански, арабски, арабско-африкански и т. н. произход, стана повод за активността на „патриотите“.

Те не поставят искане МВР да гарантира изобщо сигурността по улиците и да задържа всеки престъпник. Те искат държавата да изгони различните. И го искат много преди инцидента с Виктория.

Пък после нека българи с ножове се разхождат безпроблемно, нали са си наши...

Депутат от ключовата за кворума в парламента партия „Атака“ нарича от парламентарната трибуна бежанците „убийци“, „терористи“, „джихадисти“.

Бежанците ли? Не, не започва от тях. „Патриотите“ мразят различните много преди появата на бежанците в България.

Никой не е осъден за нападението на агитката на „Атака“ срещу мюсюлмани по време на петъчната молитва в софийската джамия преди две години и половина.

Никой не е осъден за нападението на агитката на ВМРО срещу събиране на „Свидетели на Йехова“ в Бургас месец по-рано.

Миналата година „7 дни спорт“ излезе на първа страница със заглавие „Новите в ЦСКА: Италианец, швед и две чернилки“. След което издатели държаха да наводнят медиите с позицията си, че това е безобидно и нищо нередно не виждали.

По същия начин филмовият герой Борат искрено се изненадваше защо в САЩ не пребиват жените си.

Всички тези „патриоти“ и футболни фенове много обичат да носят тениски с лика на Апостола на свободата Васил Левски. Но едва ли са чели как в едно от писмата си Левски е описал бъдеща България, в която „...всички народи ще живеят под едни чисти и свети закони... и за турчина, и за евреина и пр., каквито и да са, за всички еднакво ще е... Така ще е в наша България“.

Вълната от фашизъм не се надига, както често четем напоследък, защото тя не е от вчера. Вълната от фашизъм отдавна ни е заляла.

Имаш различен цвят на кожата? Ще ядеш бой! Идваш от друга страна? Марш обратно! Не си православен? Или ще станеш, или бягай бързо! Имаш различно мнение? Моето контрамнение обаче е, че нямаш право да имаш различно мнение! Избрал си твоя форма на протест? Не си познал, аз ще нахлуя да те откажа с ритници!

Въпросът отново е Кой?

Кой подпомага „патриотите“ организационно и финансово, за да заливат страната с омразата си?

Кой допуска законът да бъде всекидневно нарушаван и това да остава без последствия?

Кой има интерес от това хората да се мразят и избиват помежду си, за да не виждат голямата картина?

И докога можем да си позволим да бъдем толерантни към нетолерантността...

Източник

Иван Бедров е български журналист, работил в радио „Свободна Европа“, bTV, в новинарския ТВ канал RE: TV, както и в бизнес всекидневниците *Пари* и *Капитал Daily*.

Коментари (18)

- 05-11-2013|**Валентин**

Има истини в горната статия, определено. Само че не мога да си спомня в колко свои статии Иван Бедров се е възмутил от отношението на британците към българите? В колко статии той се е изказал против дискриминацията на българите в Западна Европа? Ако някои си спомня – да ми каже, моля! Защото аз пък си спомням как Иван Бедров през 2008 година се подиграваше на българите, че били възмутени от една френска реклама, в която ни изкарваха некадърници, но същият този журналист не спести думи на упрек към едни бишкоти с име „Негърче“. Някак си ми се губят критериите. Или по-скоро виждам наличието на двойни такива както от страна на Бедров, така и от страна на всякакви такива уж либерални и демократично мислещи интелектуалци.

- 05-11-2013|**Златко**

Към Валентин: вярно, често се чува от нашенци оплакването, че българските интелектуалци предпочитат да критикуват най-вече фобиите и лудостите на собствения си народ, като затварят по едно око към ония на чуждите (примерно съседните). В такива моменти винаги си спомням думите на един германски приятел, който казва така: „Понякога човек може да си позволи да бъде суров и критичен към другите. Безпощаден, напротив, може да бъде единствено към самия себе си“.

Та така. Като всяко друго свикващо със свободата общество, българското преминава през един сложен и труден процес на (себе)превъзпитание – също като рецидивист, излязъл от затвора. разбираемо е, когато от време на време ни натежава на всички. Но едва ли има друг начин. Рецидивистки навици другояче не могат да се изкоренят и променят...

- 05-11-2013|**Валентин**

Това обяснение може и да има някакви логични корени, но аз не го възприемам. Когато си се нагърбил със задачата да бъдеш правозащитник и либерал, трябва освен „а“ да казваш и „б“. В противен случай всеки един безпристрастен наблюдател, който не е длъжен да бъде особено интелигентен и мислещ, остава с впечатлението, че според теб само цигани, турци и бежанци имат права, но не и българи, а оттам губиш позицията на сериозен и обективен. Просто защото изглеждаш несправедлив.

- 05-11-2013|**Златко**

Не и когато разглеждаш нещата от някаква малко по-дългосрочна гледна точка, струва ми се. Общо взето, позицията „хайде сега всички по равно“ представлява отказ от желание за поемане на отговорност за собствената история (за това съм писал по други страници тук надълго и нашироко). Първата задача на „човека с тежко минало“ е не толкова да настоява върху собственото си право да бъде третиран като всички останали, а да покаже, че е способен на реално изкупление и осъзнаване на нещата, които е извършил. Инак отново се стига пак до същото. Предполагам знаеш какво означава думата „рецидив“...

(Как мислиш, на какво иначе се дължи това толкова силно ожесточение, което хората изпитват, когато най-неочаквано някой им каже „Вижте какво, в Балканската война ние съвсем не сме били чак такива жертви, за каквито винаги сме свикнали да се мислим...“)

- 05-11-2013|**Валентин**

Оставам с впечатление, че българите сме народ, извършил най-големите зверства през последните сто години, щом имаме нужда чак от изкупление. Без да отричам грешките и престъпленията на българската държава, смятам, че ти и много твои поддръжници преувеличавате. Със здраве!:)

- 05-11-2013|**Златко**

За „възродителния процес“ хич няма и да започвам. Щото децата на вчерашните „възродители“ днес отново са по улиците и отново вършат същото като майките и татковците си. Да видим с какво той път ще измислят да си избършат ръцете когато отmine най-грозното (АКО отmine лесно). Сигурно пак някоя партия-кърмилница ще ги е подкокоросала, инак те самите ще са били невинни като агънца-сукалчета, разбира се.

Както и всички, които им ръкопляскаат, тайно или явно, само за да ревнат след това „ама ние бяхме против!“...

- 05-11-2013|**Валентин**

И да ти отговоря на въпроса – може би наистина не сме били чак такива жертви за каквито се представяме, но не сме били и онези зли сили, както ни представят някои хора (единият от които даже има актуална статия тук). Истината е по-скоро по средата.

- 05-11-2013|**Валентин**

Мо отношение на кризата с бежанците – ужасни безобразия както от страна на националисти, така и от страна на псевдоправозащитници, така и от страна на държавата, така и от страна на ЕС.

- 05-11-2013|**Златко**

Няма лошо, Вальо. Решил си да заемаш средна позиция – твоя си работа. По-добре е от някоя крайност, сигурно. Само че, кой знае защо, аз си спомням думите на онзи немски пастор, забравил съм му името:

„Когато дойдоха да арестуват комунистите, аз си мълчах. Когато дойдоха да арестуват евреите – също. Когато дойдоха да арестуват мен, вече нямаше кой да се обади...“

Та така. Днес бият други, не теб...

- 05-11-2013|**Валентин**

Боят е лошо нещо, Златко. Затова го осъждам. Затова и смятам, че чернодрешковците трябва максимално бързо да бъдат прасани на едни топли местенца с решетки. Но проблемът е много по-дълбок от това. Предполагам разбираш за какво говоря.

- 05-11-2013|Златко

Ами гледай сега, аз виждам, че си разумен човек и, ако ме питаш, може би единствената (или поне най-важната) разлика помежду ни е тая, че аз живея в страна, в която хората ВЕЧЕ знаят какво става когато повечето граждани, включително и разумните сред тях, започнат да настояват, че се преувеличава с критиката и разравянето на миналото. Разбираш за какво става дума, нали? Никой не може да се поучи от чужд опит, за съжаление, но си остава факт, че той точно колективен, исторически опит, липсва в България (не че липсват предпоставките за него). Не знам дали и у нас ще се стигне дотам хората да разбират ОТРАНО, че ако ще се прекалява, то поне да се прекалява с бдителността и нетърпимостта към нещата, които заплашват да върнат миналото...

Но, повтарям, такива неща от чужд опит не могат да се научат...

- 10-11-2013|Ansa Gomot

КЪДЕ Е ОМРАЗАТА, уважаеми пишещ „статии“? Как да се побера в кожата си? Всички предишни БЕЖАНЦИ в България са православни християни и половината са си били БЪЛГАРИ! Къде ни търсят сега мюсюлманските „бежанци“? Примитивна наглост и неграмотност носят със себе си! Те нямат място в родината ни, няма да се женим за тях (както с арменци, руснаци-украинци и гърци), няма да пеем техните песни, няма да говорим техния език! ХАЙДЕ СЕГА, уважаеми, ОСВОБОДЕТЕ НАПОМПАНАТА СИ СЪЩНОСТ!

- 10-11-2013|Златко

Няма лошо, свобода на мисълта и словото. Само помислете за миг дали не се получава така, че собственият ви плам е породен не толкова от възмущението срещу нечия чужда „примитивност“, колкото от страха, че прекалено голяма част от останалия свят разглежда самия/самата вас като „примитивен/примитивна“. Оттук и страхът от заемане на „последното място“, за който тук в списанието е **ставало дума многократно**.

Но инак все пак е обнадеждаващо това, че все още ви е страх да говорите подобни неща под собствените си имена. Истински страшно става, когато подобни мисли и приказки станат общоприети до такава степен, че вече не е срамно или опасно да се говорят открито...

- 10-11-2013|**Пенка Ангелова** – КЪДЕ Е ОМРАЗАТА, уважаеми пишец „статии“?

Страхът и омразата е както във всички лозунги против бежанците, така и при автора, респ. авторката на този въпрос. Защо бежанците трябва да са православни? Кой Ви кара да се жените за тях? Кой Ви е казал, че са примитивни, освен че реакцията към тях както в българския парламент, така и в българското общество е наистина ПРИМИТИВНА. Някой направил ли е проучване или поне справка, от какви социални среди и с какво образование са пристигнали тези бежанци? Дали между тях няма лекари, архитекти, учители... Дали това поне няма да предизвика уважение към човешките им права?

Замислете се, драги „защитаващи правата на българите“, че всички хора имат правото на права.

И ще дам само два примера от Германия: в Бавария и Северна Рейн-Вестфалия има два града, където успешно интегрират български роми. Обучават ги на език, създават им предпоставки за работа. И те искат да се интегрират в тези условия, защото получават необходимото уважение и признание.

Замислете се, драги „защитаващи правата на българите“, кои са тези расисти и чернодрешни побойници и убийци, които след това ще останат да ни пазят нас от собствените ни права!

В такава България ли искаме да живеем?

- 10-11-2013|**Пенка Ангелова** – етническите конфликти са начин за отклонение от по

За първи път от 25 години българското общество приема бежанци, след като десетилетия наред изпращаше такива в най-различните европейски държави.

Следва ли значи, че ние трябва да сме само в потребителската позиция. Европа е длъжна на приема нашите бежанци, но ние не сме в състояние да предоставим право на живот на никаква другост?

И откъде накъде турците и ромите, които са част от това население и от тази нация от векове наред трябва да бъдат дискриминирани?

За олигархията и за монополите в България е много удобно омразата да бъде насочена към етнически конфликти.

Нека не забравяме основните пароли на всички демонстриращи до сега, че са насочени срещу олигархията и монопола.

• 11-11-2013|**Black Wolf**

Като говорим за справедливост ми е много интересна позицията на някои хора. Тъмнокож чужденец (или ром) са бити от скинари. Гадна работа, схпор няма. Има 10-15 или 20 такива случаи. В същото време се мълчи когато има повече такива случаи, извършени от въпросните примерно роми срещу българи. Стари хора, пребивани за 10-15 лв., понякога и за 5... Цели села са ПРОПИЩЕЛИ. Защо МВР не си върши работата? Ами не закача електората на определени партии, ще каже някой. И това го има. Но на няколко пъти, когато МВР се свършваше работата и прилагаше ЗАКОНА, спешно пристигаха български и брюкселски правозащитници, еврорепортери и пр., които да защитават „дискриминираните“. Чел съм доста дела от ЕСПЧ и мога да кажа, че опрестено дължавата ни е в неравностойно положение спрямо представителите на определен етнос в нея. Докато представителите на циганското малцинство се радват на почти пълна безнаказаност, за каква толерантност говорим?!? Няма да стане, та ако ще Господ да слезе на земята. Имаше ясни статистики и етнически разрез на престъпността, но много бързо бях скатани някъде. Защото са неудобни. Но май из нета са останали някакви части от тях. Там ясно се виждаше, че цели „отрасли“ от битовата престъпност са ако не напълно, то 90% цигански. Не може да има толерантност, ако някои хора поради своя етнос са практически над закона. Ама те вършели престъпления от бедност, убивали и изнасилвали от глад и безработица. Интересно, защо голяма част от българите, които са също бедни и безработни, не само не вършат престъпления, но дори се опитват да си плащат сметките. Защото ако си българин и си безработен, ако не си платиш тока ти го спират. Ама ако си ром – ползваш си го гратис.

И искате да има толерантност? Е как ще стане?

Впрочем, „толерантна“ Европа май започна да разбира за какво става дума и да схваща, че проблема с ромите не е само в „расизма“ и „нетолерантността“ на източноевропейците и в бедността на тези държави...

Не съм виждал дебат по ромските въпроси, в който някой сериозно да каже анализира проблема. Намират се ста причини и вини, но никой не СМЕЕ да каже, че отговорността на самите роми е голяма, и ако те не положат някакви усилия, нищо няма да стане. А те избягват да полагат усилия – това вече съм го разбрал от собствен опит.

Прочее, не съм расист. Смятам бялата раса за най-неразвита и незряла. Нормално – тя е най-младата.;)

- 12-11-2013|**Благоев**

Мисля, че Зл. Енев напразно спори с Валентин, това е все едно с радиото, само се хаби. Колкото до Черния вълк, има доста истина в казаното от него, но това няма нищо общо с пристигналите нелегални. Циганският проблем е нерешен в Европа, а при нас поради бедността на населението и корупцията на партиите се случват много уродливи явления, вкл. и т. н. национализъм.

- 12-11-2013|**баба пенсионерка**

Истината за печалните резултати от социалното ни „развитие“ след десети ноември 1989г. отдавна е излязла наяве. Българите сме едно разделено и непрестанно търсещо Врага общество. Тук работи перфектно старият имперски принцип „разделяй и владей“. Разделиха ни на „сини“ и „червени“, на вярващи и атеисти, на селяни и граждани, на българи и цигани, на патриоти и безродници, на християни и на мюсюлмани и т. н. и т. н. И докато хората се деляха, стотина човека смениха собствеността в своя полза, насъскаха хората един срещу друг, опростачиха орталъка, надухваха страх у хората одраха им спестовните книжки, затриха образованието, пуснаха спорта и културата на автопилот, народа стана „население“ / Господи, с колко презрение е натоварена тази дума /, което трябва да бъде плашено, защото страха, както бедността и простотията са форма НА КОНТРОЛ. Не разбирате ли, че търсенето на враг в лицето на бежанците е чиста проба отвличане на вниманието от истинските проблеми? Не ви ли е ясно, че медиите са отлични помагачи на „социалните инженери“, изпълняващи своите зловещи деструктивни задачи? Заглавията във вестниците бяха достатъчно дразнеци /“Бежанец наръгал студентка“, „Бежанците ни струват половин милиард“и др./, за да подействат на първосигналните националисти, решили да защитават честта на България. И ако към заглавията в медиите прибавим и някое и друго евро, патриотизма на побойнишките агитки ще се качи с няколко градуса, а ентузиазма им ще се вихри по площадите на България. В това време полицията ще гледа тиха и невъзмутима.

Упражнения по минимализъм – Част 6

Автор: Златко Енев

Моите хербаризирани прозрения. Долетели неизвестно откъде, уловени без мрежа, летящи накъдето си поискат...

On the Road – Има една странна порода човешки същества, които успехът изпълва не с нормалното усещане за удовлетворение и щастие, а напротив, ги кара да се чувстват изпълнени с несигурност и чувство за застой, стагнация. Там, където останалите виждат източник на себеутвърждение и удоволствие, те откриват единствено повод за раздразнение и търсене на начини да се измъкнат от примката на определеността. Липсата на успех е нормалното жизнено състояние за тези хора, просто защото това е единственият модус, в който те се чувстват при себе си, което ще рече „на пътя“. Защото липсата на успех им дава единственото нещо, от което те имат нужда – търсенето, усещането за движение и развитие, които по собственото им усещане „успехът“ им отнема. Нещата са сравнително прости – за този тип хора няма щастие в покоя и, бидейки осъдени на вечно трептене, те се виждат принудени да търсят щастията в онова, което им е дадено: движението, пътя, търсенето. В известен смисъл това вече не е живот-път. Това просто е живот НА пътя...

L'appétit vient... – Ако е вярно това, че пътят към сърцето на мъжа минава през стомаха, то двойно по-вярно е, че пътят към сърцето на жената минава през смеха. Успееш ли да разсмееш една жена – повече от веднъж! – нещата обикновено са на правилен път.

И отново за Perpetuum mobile – Изкуството е единствената форма на perpetuum mobile, достъпна на човека. Когато, далеч след смъртта на артиста, някой непознат се докосне до неговите творби, той се вълнува, а значи бива приведен в движение, не защото е под влияние на някакъв

вид магия, а просто защото – ако са истински – творбите представляват запечатана частичка живот, тоест чисто движение.

Поблагодарете им! – Чета отново най-популярните за деня истории – което, както винаги, означава, изпълнените с най-много омерзение, отвращение и погнуса истории – и се питам къде е спасението? И единственото, което успявам да открия в собствения си живот, е това: колкото и омерзителен, гнусен и отвратителен да изглежда, животът продължава да има смисъл, но само докато човек има някого, ЗА КОГОТО МОЖЕ ДА СЕ ГРИЖИ. Изгуби ли и това, той изглежда губи всичко.

Използвайте мига – и поблагодарете на ония, за които се чувствате отговорни! Те са вашето спасение. Единственото...

You can't always get what you want... – В кратките мигове, когато успявам да осъзная, че животът винаги ми праща това, от което имам нужда (не непременно онова, което си желая), аз успявам да постигна нещото, наречено „спокойствие“... До следващия момент, в който отново се развивам – защото животът не ми праща онова, което си желая...

Синдромът на Аспергер – Цял живот съм предпочитал компанията на мъртвите пред онази на живите. И досега, вече над петдесет, мислите на някой мъртвец с трудно произносимо име, ми доставят далеч по-голямо удоволствие от сладкото чуруликане и на най-красивата и сладкогласна птичка, която светът може да изпрати на пътя ми. Сигурно е увреждане. Няма как да не бъде.

Проклятието на направения избор – „Изборът на Софи“ е нещо, което засяга не само отделни личности. То засяга и големи групи от хора, понякога и цели народи. Защото оцеляването в и с безчестието, оказва се, е нещо, което отказва да си отиде. То остава, за да преследва всички – като необяснима меланхолия, като несигурност, като страх от живота и битието, като неувереност в собствените сили, като всераздираща сила на отрицанието, чийто единствено валиден крясък си остава „Няма пък!“.

Но дали такъв един живот, такова непрестанно оцеляване, си струва? Дори и ако продължава цели хилядолетия?

Подводните скали на надеждата – Надеждата, както и всяка друга животоподдържаща емоция, може да бъде силно и опасно лекарство. Животът без надежда е трудно възможен, разбира се, но има и ситуации, при които тя може да докара човека до полуда. Проблемът е в непосилната тежест на ОЧАКВАНЕТО. Ако не успеете да осъзнаете навреме, че повечето важни неща в живота се случват по непредсказуеми начини, очакването със сигурност ще ви подлуди. Големите майстори на съществуването (Августин, Толстой, донякъде Камю) винаги са знаели, че между надеждата и очакването трябва да се построи солидна преграда, ако човек би желал да продължава до самия край. В противен случай той не може да издържи и се предава...

За границите ни – Струва ми се да е базисен факт, че, ако някой от нас е в състояние да даде някакъв вид сметка, отчет, за живота си, то това вече означава, че светът е бил милостив и му е изпращал само изпитания, с които той или тя е бил в състояние да се справи. Инак, при непоносимите изпитания, човек обикновено губи способността да говори (а вероятно и чува). Едно от основните следствия от неспособността за справяне с живота е парализата на сетивата.

Справедливостта на културата – Всеки народ си има онзи Набоков, когото заслужава!

Бум! – Внимателно с насмешките: всеки невалиден сарказъм автоматично се превръща в бумеранг...

Вярата като поглед отвъд хоризонта – Лесно е сега, седемдесет години след смъртта на Вапцаров, да се надсмиваме над Вярата му, защото всички разполагаме със знание, което той не е могъл да има. Но колцина са в състояние да разберат, че без тази Вярa него изобщо не би го имало? И колцина от нас са в състояние да повярват в невъзможното – защото всяка истинска вяра е именно това, увереност в достижимостта на невъзможното?

За съдбата на отличниците – По принцип нас всички ни учат на едно и също в училище. Само че: умната, защото на някои места по света отличниците после ги съдят...

Началото на всяка вечност е днес – Най-простият начин да убедиш опонентите си е да ги надживееш...

Помислете за това (докато вечеряте).

За мощта на немощността – Неспособността за срам и покаяние очевидно блокира в огромна степен и простичката способност за употреба на собствения здрав разум. Срамът, избутван назад и отричан „до гроб“, се превръща в сив кардинал, който управлява всичко останало, изотзад.

Кой се страхува от липсата на преклонение? – Само талибаните на този свят си желаят да изтрепят (по възможност с камъни) хората, които се шегуват със светините им. Останалите вече отдавна са разбрали, че светините се нуждаят от покой, а не от преклонение.

Обмен да, но на какво? – Собствената ми способност за вяра в демократичната игра на обмен на мнения е силно ограничена от едно простичко съображение: още никога не съм чувал двама души да са се променили взаимно чрез обмен на плюнки. Казано накратко, възможностите на демокрацията се изчерпват там, където започват плюнките. Нека най-после станем реалисти, по дяволите!

А как са ми скъпи, Господи, болките... – Перлите, както всички знаем, са едно от най-ценните неща на този свят. Но само мидата, в която е попаднала онази – ах, толкова болезнена! – песъчинка, знае какво ѝ струва да направи от песъчинката перла и от болката – блясък...

За границите на мерака – Истинските неща на този свят не стават с искане. Единствено реалното нещо е да не искаш, но да не можеш друго-яче. Останалото са мераклийски приказки.

Златко Енев е български писател и издател на „Либерален Преглед“. Досега в България е публикувал шест книги (трилогията за деца „Гората на призраците“ (2001–2005), романите за възрастни „Една седмица в рая“ (2004) и „Реквием за никого“ (2011), както и есеистичния сборник „Жегата като възплъщение на българското“ (2010).

Детските му книги са преведени на няколко езика, между които и китайски. Живее в Берлин заедно с двете си деца.

За родителите. От окупацията

Автор: Християн Даскалов

Денят е 31 октомври. Денят на реформацията, както разбрах през Фейсбук от моя приятел Георги Боев. На този ден преди 496 години Мартин Лутер забива на вратите на катедралата във Витенберг своите 95 тезиси, показващи посоката за завръщането на хората отново към извора на християнството – Библията и личните взаимоотношения с Бога.

Часът е 13:53. Охрана съм в Северното крило на Ректората на СУ. Не по професия, по необходимост. В останалото време се занимавам с консултантска дейност, уча магистратура по управление на проекти, пиша по икономически въпроси и проблемите на пост-модерното публично управление. Последното звучи леко превзето, и е така. Нашето публично управление е безкрайно примитивно и докато стигнем до пост-модерните му проявления – всичко що е нормално, извън страната, за времето, в което живеем, ще бъде гледано със скептицизъм и насмешка.

Но не това е важното, просто загатвам за контекста, без да го определям. Контекстът е ценен за всеки текст, за да има написаното рамка и пространство отвъд рамката, което да е зона, свободна за обогатяване на текста с лични разсъждения и интерпретации от страна на четящия човек. Всеки в окупирания Софийски университет има своята история. Може би е добре един ден тя да се разкаже лично, за да не се оставя това начинание в ръцете на медиите. Понеже те, освен текста, формират и контекста на събитията, отнемайки това изконно право на личността – да интерпретира средата чрез собствените си сетива и усещания за нея.

Настрана от тези разсъждения, които са своего рода „disclaimer“ за субективността на написаното и лиценз с отворен код – за допълването му от собствено гледище на всеки един, бих желал да предам едно кратко и ясно послание. Кратко е, но до него лесно, и бързо, няма да стигна. То не е позив, нито е тясно в тематиката на окупационната работа тук.

Посланието не е ориентирано към политиците, нито към медиите. Понеже за тази работа има ред и дисциплина тук, има щаб, процедури,

правила. Да, има ги, създадени са, спазват се. И напук на отхвърлящите способността да се изгради институционален ред от една нехомогенна сплав от хора, за отрицателно време, това е факт при нас. Но за него ще разкажа друг път.

Посланието е насочено към родителите на младите хора на България с ясното съзнание, че няма да достигне до всички. И нормално. То е лично, въпрос на субективни наблюдения през последните дни, примесени с разбираемата доза емоции и мъглявина на съзнанието, с оглед на обстоятелствата, в които се намираме.

Връщам се, преди всичко, пак към 95-те тезиси на Мартин Лутер. Те, за времето си, довеждат до огромен разцвет, не само в духовно отношение, но и в социално, интелектуално, икономическо и политическо. Довеждат до формирането на съвременната западна цивилизация като никое друго събитие преди това.

Мисля, че това, което имам да казвам, не се съизмерва със събитията от днешния ден преди 496г., но в своята незначителност би придобило значение на индивидуално ниво, за всеки един, ако е писано, да бъде разбрано. Защото става въпрос за реформация на мисълта.

Вече 23 години поколението на прехода се тревожи за своите потомци. За това, че родителите, заети с битките за оцеляване на семействата си в материално, социално и битово отношение, не успяват да осигурят перспективата, която е необходима за развитие на духа у техните деца. Боят се за това, че и образователната ни система не успява да направи това. Камо ли улицата като единствена институция със завидно влияние върху младия човек у нас.

Боят се за утрешния ден, не в Яворовия смисъл, а защото той е своеобразен хоризонт за мисълта. Лимит, отвъд който, не можеш да погледнеш. Нито ти е позволено, нито ти е по джоба, нито по силите. Без каквато и да било възможност за планиране 5, 10, 15 години напред. Ако трябва да отворя една скоба, ето поради това късогледство имаме стотици стратегии в публичния сектор, но по малко от тях се работи. Камо ли да се упражнява контрол върху изпълнението им. Просто мисленето ни не е стратегическо. Оттам насетне и делата.

Та, родителите ни, тези иначе симпатични хора, с право се боят. За толкова години тяхното поколение, и това на техните родители, изнесе много битки и понесе много удари. Аз няма да заклеймя постигнатото от тях за България, нито ще мога някога да преживея истински емоциите им за пропуснатите и загубени възможности. Като това, за което Камен Воденичаров спомена вчера в аудитория 272 – че ще го е яд до гроба за дето през 90-та не са изхвърлили депутатите в Перловската река, а са се оставили да ги изпързят. Не знаей, може би преувеличава. Или сигурно е прав. Дали аз щях да ги изхвърля в Перловската река, никога няма да разбера.

Да, логичен е страхът, при подобни обстоятелства. Логична е тревожността, още повече, когато нещата изглеждат дълбоко отвъд контрола на всеки един. Но това не е робски страх, както току що един бивш миньор от Горубсо е споделил по БНР. Само мога да предполагам защо го е направил – от обезсърчаване, от загубена вяра, може би. Моля, четете, защото основание за вяра има! При това безспорно.

Докато пиша тези редове един стар човек от постоянната охрана на университета, преминал на наша страна, диверсант, на езика на днес управляващите, слуша БНР и ни предава информация. Сякаш слуша „Свободна Европа“, някога и някъде през 80-те. Мисля, че човекът така го изживява. Поне с такъв плам ни предава всяка важна информация,

която долови. Без непременно да му прави впечатление факта, че имаме Интернет и разполагаме свободно с достъп до новините от деня.

Аз го изслушвам внимателно, прекъсвайки писането, за да не го засегна случайно с невниманието си към това, което има да казва. Не искам да развалям контекста, в който се намира. Не зная дали през 89-та е бил сред ранобудните. Знам само, че ако не е бил, то сега на преклонна възраст може да изживее нови мигове на свобода с нас, окупиралите студенти. И се радвам за много за него.

В ефира на БНР, казва той, говорели за робството в годините на тоталитаризъм. И за това, че сега се опитват да поробят, но не чрез репресиите на една болна идеология, а чрез срастването на монополизираната икономическа власт в ръцете на пост-идеологистите с институционалната такава. Да заробят нас, децата на „робите“. Само дето родителите ни не са роби. Разочаровани – да. Лъгани – да. Съмняващи се – да. Прекомерно реактивни – да. Но не и роби.

Проблемът е там, че както Георги Господинов написа в „Невидимите кризи“, неговото поколение, поколението на моите, на нашите родители, научи за свободата си от телевизора. И както добре е отбелязал Господинов, пасивният залог е важен – родителите ни научиха, че са свободни. Бе им съобщено, че са свободни. Така както „пусаха“ портокали, червен пипер и дамски превръзки – „Чакаш, чакаш и един ден някой ти съобщава: „Пуснали са.“, пише Господинов в брилянтния си сборник.

В този смисъл имам една добра и една лоша новина за хората, които волно или не, са „пуснали“ свободни нашите родители. Добрата е, че що-годе успяха до момента да задържат тази заблуда. И ако си дадат преоценка, за 23 години, въпреки спечелените от родителите ни битки, като тази за европейското бъдеще на страната ни, онези, истинските окупатори, запазиха много от старите и овладяха много нови лостове на влияние и контрол в държавата.

Лошата за тях новина е, че децата на онези, които смятаха за роби, забравиха как да бъдат роби. А може би така и не се научихме, въпреки привидното усещане за контрол над нас. Ах тази нескопосана образователна система – заради едно нещо я деформираха цялата и дори него тя не успя да постигне. Може би това, че ни подценяваха – глупави сме, повърхностни, апатични, безкритични, аморални, пройдохи, наркомани, алкохолици, циници, може би това ни помогна и им изигра лоша шега.

Но толкова за моралните недъзи и морално недъгавите, които „страхуват“ нашите родители. Важното е, че нито недъзите на пост-комунизма, за който говоря, нито на пост-индустриализма – като слепият кариеризъм и апатичността към уреждането на общите въпроси на нашето съществуване, успяха да ни притъпят сетивата, така че да бъдем „поробени“. Нито това успя да постигне комбинацията от двете – от една страна те атакува миналото и наследството от него, от друга те атакува настоящото и собствените му несъвършенства. От трета страна пък ти крадат бъдещето и те карат да емигрираш, ако не харесва в България.

А силата, която имаме, в общата ни слабост, сме я взели не от някой друг, а от родителите ни. От техните трудностите и изпитания.

Ето защо днес на тях им казвам:

Спете спокойно, родители, децата ви са будни!

Животът, борбите, годините ви не са пропилены напразно!

Ние сме свободни! Така се чувстваме. А щом се чувстваме така, значи сме свободни. Другото няма значение.

Знайте това, и спете спокойно, за Бога! Наш ред е да довършим започнатото и да претворим усещанията си в реалност за всички.

Заслужавало си е всичко, което сте направили и преживели, щом има кой да го продължи и довърши.

Това е моя единствен тезис в днешния ден. Не са 95 като на Мартин Лутер. Но се надявам да доведе до реформиране на мисълта.

За да го има чувството на спокойствие у родителите ни, които го заслужават, и чувството на тревожност и морален дълг у повече от нас самите, и в по-голяма степен.

До скоро. Смяната ми свърши.

Източник

Христиан Даскалов е студент в магистърска програма „Управление на проекти“ на Нов български университет, бакалавър по икономика и публична администрация. Експерт по публични политики към Brain Workshop Institute, София. Създател на виртуалното общество за индивидуална свобода и ограничена държава „Отворен код“. Публикува в международния журнал за човешки права и демокрация *Human Rights & Democracy*.

Коментари (6)

- 07-11-2013|**Златко**

Спете малко по-спокойно, български родители! Децата ви си знаят работата...

- 09-11-2013|**Кирил**

Много добър текст. Изразява без излишен патос основното от това, което мислим и чувстваме.

- 09-11-2013|**to whom it may concern**

http://www.dnevnik.bg/analizi/2013/11/09/2176525_pitaneto/

- 10-11-2013|**Надя Данова** — re:

to whom it may concern nusa:

http://www.dnevnik.bg/analizi/2013/11/09/2176525_pitaneto/

Великолепен текст. Благодаря на Християн Даскалов, че изразява така точно и красиво това, което чувствам и мисля.

- 11-11-2013|**Първата световна**

То дори не е и „леко“ превзето – то си е направо леко шизофренично това самочувствие: „реформация на мисълта“ тръгнал да прави този автор (без да има и една собствена мисъл в главата си...)

...„да претворим усещанията си в реалност за всички“...

Към какво се стреми този млад човек: към „тотална“ реалност, към „реалност за всички“?

Младият човек цитира писателя Георги Господинов, как на родителите било съобщено, че са свободни. Днес вече не било така – днес вече самите „деца“ сами на себе си съобщават пак същото: че са „свободни“...

Обаче от това илюзията не става по-малка – по-голяма става тя дори. Ако сам си говориш, ако сам си съобщаваш колко си „свободен“, това не те прави по-свободен – това те прави клинично по-неадекватен. Не е свободен този, който пише декларации за своята „свободност“ – свободен е този, който не изпитва нужда от подобни декларации.

- 12-11-2013|**баба пенсионерка**

За съжаление, спокойният сън отдавна не е атрибут на моето поколение. Защото много сме лъгани. И преди, и сега. Откакто се помня, живея в постоянен преход – към социализъм, към комунизъм, към развито соц. общество, към демокрация към... към ...Този наш непреходен преход направи хората скептици, а това, че започнахме отново да си разказваме вицове, означава, че отново потъваме в блатото на безнадежието. Сега, поне не затварят за вицове. Сега поне можеш да си лаеш колкото ти се иска. Само дето думите изгубиха смисъла си. Никой не те чува. И дано ранобудните студенти не хванат пътя към летището, прегракнали от викане и нечути от никой.

Милосърдието на Марса

Автор: Людмил Стоянов

Казват, че в Америка убиват с електричество. Не съм бил в Америка и не ме учудва остроумието на янките.

С електричество! Навярно ще е забавна и приятна смърт.

Силен трясък в мозъка, остри спазми по всички стави, полярни тръпки в костите, най-после водовъртежно пропадане в светливи концентрични кръгове и – тишина, по-дълбока от мълчанието на междупланетното пространство...

Тъй ще е, приятна, изумителна смърт.

Не, ние убиваме по-просто. С нож, с камък, с брадва, досущ като нашите пещерни праотци. Един удар в гърба, костите изпращават, гледецът на очите се обръща, човекът пада като отсечен дънер. Понякога жертвите са повече на брой: 10, 20, 30, 50; тогава операцията е по-трудна, но не и неизпълнима: всички са навързани, не представя трудност да се намущка цялата тая човешка маса. После жертвите се хвърлят в някой трап и нощем около тях вият глутници псета.

Но защо именно по този начин – странно, нали?

Забранено е да се стреля, ето защо...

Инак бихме ги застрелвали. Ние сме в завоювана страна, непокорна, и пазим приличието на мира. Никакъв гърмеж. Защо да тревожим мирното население?

Но има ли изобщо мирно население? То е или избягало, или унищожено. Поставено въвн от законите, то се изстребва, както се изстребват вълци или скакалци.

Защо не! Чувството на отвращение към хората, към света, към самия себе си – то почва да ме спохожда все по-рядко. Вече не чувствам срам – оставям се на течението на събитията. Не затуй ли господ-бог е взел ума на хората, че иска наново да преустрои света сред това море от кръв, както някога след великия потоп? Така си мисля след всяка чаша ракия.

Пием двама с капитана. Собствено у него пиенето е стара привичка. Като че той се е родил с този навик. Ниско човече с пълно обло лице, с червени жилки, с бръснати мустаци и големи уши, неговият бог е мундирът, неговият храм е казармата. Той изпълнява заповедите на началството със суеверно страхопочитание. У кучето няма толкова вяност, колкото той носи в душата си. Обръща нова чаша, мръщи се и изтрива уста с опакото на дланта.

– Тъй, млади момко, всички са псета. Не трябва да се жалят. Не трябва! Пий! Всичко ще забравиш.

В неговия участък влизат няколко села, които той е длъжен да обезлюди. Тази хуманна длъжност той изпълнява с достойнство и твърдост. Дори така твърдо чашата не държи. И той много се радва, когато аз седна до него. Тогава се чувства поласкан, та бърза да изрази своето превъзходство.

– Мислиш, да им паднеш, ще ти простят? Ще ти одерат кожата.

Влиза стара селянка и прави нисък поклон. Капитанът е добър човек, сигурно и той има деца, нека ѝ позволи да вземе главите на двамата си синове, които се търкалят ей там зад хълма, за да ги зарови в селските гробища.

Ставам със стиснати зъби и излизам – мозъкът ми през парите на ракията смътно съзнава присъствието на неизказан ужас. Та това не е нито война, мисля си, нито революция. Някакво безсмислено кръвопийство, рядко тържество на Марса.

Вън спират войници с шестима селяни. Между тях е учителят от съседното село, у когото ношувах неотдавна. Водят ги при мен, да ги разследвам. Трябва да се спазят формите на закона.

Още съм на двадесет и две години, а над слепите ми очи разцъфтяват кичури бели коси.

Арестуваните влизат един по един в канцеларията и започва разпитът.

Не знаят защо са арестувани. Един бил задържан, като се връщал от погребението на детето си. Друг отбивал водата в градината. Трети изнасял тор на нивата. Учителят дори се чуди защо е доведен. И аз – какво диря тук? Как съм попаднал в този ад и дали всичко това не е някакъв ужасен сън?

Отивам при капитана, за да му докладвам.

– Невинни хора – казвам. – Съвсем невинни. Да се пуснат да си гледат работата.

Капитанът дига нова чаша и се засмива:

– Ха-ха-ха! Невинни, значи – виновни. В заповедта е казано: невинни няма – разбра ли? Невинни! А какво са правили из полето? Кой ти скитосва сега без работа насам-натам? Невинни! И ти с твоята учена глава им вярваш!

Помисли един миг и каза:

– Я дай дознанието.

В дознанието се описва как е станало залавянето на всекиго едного, къде и при какви обстоятелства. „Е, ето – мърмори той, сумти и обръща страниците. – Ятаци, брате. Кучета. Никому да не вярваш.“ После взе перото и с трепереща от ракията ръка написа късо върху машинописа:

„Съгласно заповед № 17, като ятаци.“

– Не! – викам аз ужасен.

– Писаря! – крещи той и сухите му стъклени очи се оживяват. – В щаба на полка, за резолюция – подава той преписката на писаря, който стои мирно, взима мълчаливо книжата, казва „Слушам“ и излиза. Тогава капитанът ме поглежда някак снизходително и победно, но и в тоя миг ми се струва, като да е самият кръвожаден бог на войната.

Кога ще се върне преписката? Излишно е: знам какво ще съдържа.

Сънят бяга от очите ми. И когато заспя, преследват ме кошмари – разширени очи, пълни със смъртен страх, окървавени ножове, кълба от змии, вой на гладни псета, човешки кости...

Излизам на края на пътя, край реката. Полето е тихо, спокойно. Стърнищата се грейт на есенното слънце. Колко е мирна земята, мисля си. Наша обща майчица, никому зло не прави, за всички се грижи. А ето хората... като си помислиш... ядат се като зверове.

Насреща ми бърза стара жена, прегърбена, с тежка

– Хайде, няма време за губене! – каза отсечено офицерът, командир на взвода.

бохча под мишницата. Същата, дето бе искала да прибере главите на двамата си сина.

– Какво носиш? – питам шеговито.

Тя се смущава и неохотно отвива бохчата: две човешки глави, полуизядени от кучета.

– Че как си ги познала, клетнице? – казвам, като отмествам бързо поглед. Лицето ѝ е сухо, неподвижно и върху него текат сълзите ѝ някак машинално, без звук.

Промълви тихо, почти с шепот:

– Може ли майка да не познае рожбите си?

И отмина.

Сега започва най-страшното. Трябва да изслушам последната дума на осъдените. Един взвод войници вече ги кара по пътя, под върбите край реката, в тясна падина, между стръмни ронливи сипеи.

Есен е. Тревата е пожълтяла.

Пред дълбок и дълъг трап стоят шестима навързани хора, в полуселски, полуградски дрехи, с износени каскети, небръснати – истинска жива стена, плетеница от души, чиято мълчалива, отчаяна въздишка сякаш разкъсва света от изток до запад.

Изпити, безкръвни лица. Има ли някаква надежда в тия очи? Тъпа, безсилна омраза просветва в тях, безразличие на обречени.

Стоят изправени до трапа, до своя гроб, и ето аз им казвам с треперещ глас:

– Който каже де е свърталището на разбойниците, ще бъде помилван.

И като казвам тази лъжа, аз не смея да ги погледна, гледам в земята. Тогава учителят отвръща глухо и задавено:

– Господине, защо се подигравате!

Поглеждам го. Едната му вежда конвулсивно трепери, устните му са попукани. В очите му мъждее плаха молба, като че искат да кажат: помниш ли оная топла звездна вечер, когато ношува у дома? Вечерята под кестените, скромната ми гостолубива жена? А детето ми с русата косичка и весели очи, което ти викаше „чичо“? Не помниш? А сутринта, когато жена ми ти поля да се измиеш като на скъп гост?

Един старши подофицер завърза очите на жертвите. Те помагат конвулсивно с ръце, защото и за тях е важно да се свърши по-скоро. Приближавам учителя и викам високо на ухото му:

– Кажи, че знаеш скривалището на разбойниците, това ще те спаси!

Той ме гледа безпомощно, с възпален поглед, и сочи ушите си:

– Не чувам! Повтори пак!

Повтарям думите още по-високо.

– Господи! Нищо не чувам!

Разпервам в отчаяние ръце. Завързват очите му. След това подофицерът обръща всички с лице към ямата.

Чува се команда:

– Напред на нож!

Закривам с ръце очи и се обръщам. Не ми е за пръв път, но това зре-лище ме хвърля в студени маларични тръпки. Зъзна като в треска.

Общ задавен стон, после тъпи звуци на промушено, на разбити хру-щяли, звънтене на желязо о кости, слабо боричкане и – тишина. Какво е станало? Тъй скоро? Смущение по лицата на войниците.

Недоубити, клетниците са се хвърлили в ямата, с надежда може би, че палачите не ще ги стрелят, ще ги оставят. Или просто по инстинкт, от безумие. А ямата е дълбока и на дъното лежи тая човешка маса, потънала в кръв, и стене. Невъзможно е да се погледне втори път, бих се лишил от разум или бих се хвърлил и аз там долу. Усещам буца на гърлото си, души ме безсилна ярост. Сядам върху изкопаната пръст, гледам към по-лето.

По лицата на войниците личи недоволство, отвращение: противно им е занятието, което изпълняват. Но Марс е хитър: той иска техния жи-вот в случай на непослушание. Той знае, че е скъпа собствената кожа.

В дрезгавината на вечерта, в този глух незнаен земен кът като стра-шен сън изглежда малката войнишка група е окървавени ножове и не-щастниците долу в ямата.

Пушките на войниците треперят в ръцете им, от тях капят алени капки върху жълтата трева. Вечерта пълзи невидимо, скоро ще падне нощ.

Настава кратко съвещание. В други случаи работата е лесна: някол-ко куршума, и – свършено. Но...

...Забранено е да се стреля, ето всичко... Ние сме в завоювана страна, непокорна, и пазим приличието на мира. Никакъв гърмеж.

Тогава един от войниците се спуща долу в ямата. Чуват се тъпи уда-ри, един, два, три, тежко пъхтене, звън на ножа о камък. Най-сетне, обзет от страх, войникът излиза. Ножът му е изкривен, той се олюлява като пиян. От лицето му тече пот. Тежкия труд в теснотата на гроба го обез-силва, той трепере като лист. А долу нови стонове, задавени, тъпи, далеч-ни.

Слиза втори войник. В това, как той изчезва под земята, има нещо неописуемо по ужас. Като че се спуща в царството на преизподнята.

Другите войници стоят като хипнотизирани: никаква дума, никаква псувня, както друг път. Сам офицерът е нетърпелив от неприятното и непредвидено чакане. Неговата практика е опровергана, той се разхожда назад-напред, най-сетне се навежда над ямата и пита:

– Свърши ли?

На въпроса му излиза сам войникът, с кървави петна по дрехите, от които иска да се очисти с конвулсивни и болезнени движения. Ножът му е също извит от ударите, животът пак се оказва по-силен от желязото. Но стоновите намаляват, чува се само агонизиращо хъркане, все по-слабо и по-слабо. Все пак трябва да се тури край на тази неприятна история: и войниците имат нерви.

– Няма време за губене – каза офицерът с обикновен, не началствен глас, – хвърляйте пръста.

Но още при първата лопата става нещо необикновено. Сякаш изпод земята, от света на мъртвите, от дълбочините на гроба, достига отчаяният, пресипнал и страшен глас на учителя;

– За бога! Жив съм!

Скачам и неволно се навеждам над ямата. Полуизправен, със страшно разширени очи, с разкъравени пръсти, той се придържа о двете страни на гроба, с поглед, пълен с неизказана мъка и молба и страх от смъртта. Спомних си го внезапно, добър и кротък, в неговата къща. Жена му налива алена вишновка, а момченцето му простира ръка към мене и казва с усмивка: „Чичо!“... Изваждам револвера и го насочвам към него – едничкото добро, което мога да му сторя.

Една силна ръка ме блъсва и аз изпускам оръжието. Ръката на капитана.

Пиян, ядосан, зашибал с бича по ботуша, той стои зад мен и вика с чужд, продран, неравен глас:

– Стига сте ги мъчили хората! Засипвайте ямата по-скоро!

Сякаш войниците това и чакат. Глухо отеква звънът на лопатите и земята скоро поглъща в утробата си пръста, която е изхвърлила. Оттам долита едва уловим слаб звук: „А-а!“

После всичко стихва. За по-малко от миг ямата е затрупана, войниците се строят, чува се команда и скоро нощта поглъща в жадната си утроба и палачите, и техните жертви.

Разказът е взет от изданието „Людмил Стоянов – Избрани творби“ (под редакцията на Георги Димов), „Български писател“, София 1978

Людмил Стоянов е български филолог и литературен критик. От 20-те години на 20 век развива активна публицистична и литературна дейност. Участва в Балканската и Междусъюзническата война. На фронта заболява от холера. Литературният му дебют е на страниците на сп. „Художник“, където публикува лирическия цикъл „Замръзнали цветя“. Става съредактор на сп. „Хиперион“ и „Везни“. През 30-те години на 20 век активно участва в антифашистки прояви, в Международния конгрес за защита на културата и мира, който се провежда в Париж през 1935. Обвинен, че не е патриот, жестоко е пребит от офицери, забранено му е да публикува свои творби и статии и е интерниран в Пазарджик, а по-късно и в Сомовит. След 9 септември 1944 г. е назначаван на отговорни длъжности в институциите на изкуството и науката. Остава в литературната история с творби като „Меч и слово“ (1917), „Видения на кръстопът“ (1914), както и със следвоенните си произведения, които бележат сериозен прелом в творчеството му – „Холера“, „Сребърната сватба на полковник Матов“ и т. н. Изявява се и като драматург и преводач.

Коментари (8)

- 10-11-2013|Златко

С благодарност към господин Леон Бенатов, който ми отвори очите за тази потресаваща история...

И една молба към колегите-историци: дали някой би могъл да ни обясни за коя точно фаза от Балканската (Междусъюзническа) война става дума тук и на кои точно фронтове е бил самият автор (струва ми се, че очевидно става дума за македонци, щом говорят същия език като автора...)

- 11-11-2013|**Стефан Дечев** – За коя фаза?

Златко, мисля, че не става дума изобщо за Балканската и Междусъюзническата. Историята прилича на случила се в Първата световна в окупираните източни части на Сърбия. Първата световна – с помощта на литаратуроведа Анна Алексиева – установих, че Л. С. е бил военен кореспондент. Като се уточни на кой фронт може да се вдигне повече светлина. Еднаквият език в текста не отменя възможността да е Сърбия.

- 11-11-2013|**Златко**

Благодаря, Стефане! Същото си мислех и аз през цялото време, но по-неже в Уикипедия се казва, че той е бил участник единствено в Балканската и Междусъюзническата, не успях да открия връзката...

- 11-11-2013|**Първата световна**

И пак Людмил Стоянов. От романа „Холера“:

Нещо се влачи към нас. Тежко, мъчително. Ние лежим по гръб върху топлата земя, с очи вперени в небето и мълчим. Но чувстваме, че нещо се тътрузи, драци острата като четина трева, приближава.

– Милане, чуваш ли? Нещо шава.

Той не отговоря. Усещам дишането му и съм спокоен, че е жив. Тъй се тътрузих аз на Голак, за да стигна до живи хора. Искам да се надигна, да видя какво е, но нямам сили. Изведнъж някой ме дръпва за крака и един изсърнал глас се обажда:

– А бе, хора, вие живи ли сте?

Човекът се изравнява с нас. Не може ли да се различи изразът на лицето му, освен като неясен, настръхнал силует с безредна коса и шръкнали мустаци. Той е страшен; отвреме-навреме от очните му дупки проблясва бавна фосфорицираща светлина, която скоро загасва. Гласът му е пресипнал, той иде издълбоко, като от кладенец.

– А, живи ли сте?

– Живи сме – отвръщам му аз, – ако това може да се нарече живот.

– Кога сте дошли?

– Тази вечер.

– Да сте знаели да бягате по-далече оттука.

– Че нали е божем болница.

– Болница... не болница, а живи гробища.

– Тъй ли?

– Виждате ли ония палатки? Пълни са с болни... и умрели. Умрелите са повече от живите – сутрин ги товарят на кола и ги заравят ей там в дерето... Трябва да има няколко стотин болни – идат от всичките части, повечето лежат на открито. Мислите, че някой се грижи за тях?

– Предполагам.

– Не, изпращат ги тук да умрат.

...

Какво е това? Човек. Той е свит на кълбо, неподвижен. Аз се препъвам от него, сепвам се. И той лежи като нас под божие то небе, на милостта на майката-земя и чистия въздух. Той не е сам. До него друг, втори, трети. Лежат в най-различни пози. Спят ли? Холерните изобщо не спят. Те или блънват, или хъркат. А тези са спокойни, спят като младенци.

Пред мен се движи бяла сянка. Това е стар обитател, ще вървя с него. Той едва се клати, лесно го настигам.

– Слушай, ти отдавна ли си тук?

Той се дръпва като опарен.

– Аз ли? А, не, от три дена. Тук никой не седи повече от два-три дена. Ако не умре, изпращат го по-назад в други болници.

– А какви са тия, дето лежат натъркаляни по двора?

– Какви... Болни – или умрели. Сутрин ги събират и ги погребват.

• 12-11-2013|броди

Винаги са ме упреждали, че съм изтъквам военната проза на Людмил Стоянов, която стои къде по-добре от тази на Хемингуей, изключвам репортажите „По телеграфа“ на големия американски писател.

Михаил Кремен има „Брегалница“, подарявал съм я на професионални военни при тоталитарния ни режим, бяха във възторг. Нямам възможност за услуга на Златко Енев, като направя извлек от онзи момент, когато двете воюващи страни заедно погребват загиналите и речта на сръбския православен свешеник; Прегледа си заслужава да се удостои с този мимолетен акт на искрен хуманизъм между братски народи от Балканите в беда....

Споделям, за кой ли път, че най-проникуваният ни писател, изобразил в дълбочина и правдиво българомохамеданите в Родопите, е Людмил Стоянов: „Хатидже“, „В леговището на звяра“, повестта „Мехмед Синап“. И странно: езиковеди, етнологии, краеведи и пр. с последовател-

на упоритост не го четат поне като първоначална отпратка(Стефан Дечев е от друга парадигма- той е по-упорит и последователен от златотърсачите на Джек Лондон и с право се радва да открие от него златинки).

Радвам се на преоткриването на един от стойностните ни писатели. Малко преди да се спомине съпругата му Мария Грубешлиева, излезе цикъл нейни стихове в списание „Пламък“. Ще замълча от уважение... Дано в тази пауза доловят тръпка за просвет извън им някои напористи от сегашните пишещи с неизчерпаемо самомнение и потърсят отговор, поне за себе си, защо някои творци ги осеня дуенде...

• 12-11-2013|**Един истински приятел** – Стоименов /и/

Не разчитаме на горчивите приспивни хапчета „класически реализъм“, подсладени със соц-реализъм, но такива – случайни, може би – публикации доказват колко суха е неутешимата вселена на родната лит-мисъл и в момента. Розовото подозрение, че всяко голямо нещо ще започне днес, е онова *sine qua non*, сиреч, условие без което обещаващото утро не може да се състои /сега джур-налистите казват „да се случи“/. Лека нощ, и успешно утро, ЛП.

забел.: Не сме се чували отдавна, хер Енев § Форум, защото едва вчера паднахме обратно от Марс в Земището на Прехода. На Марс всичко е червено – и вятърът дори -, а марсианците са зелени, но не боледуват от червен вятър. Още не можем да си обясним с Блага защо това е факт. А колкото до литературата им – досущ като нашата е: за добра или лоша – според посоката на променливите ветрове.

• 12-11-2013|**Златко**

Нека положим малко усилия и се опитаме да си представим каква ли е била реалността на този тук протест, във времето, в което той е изказан.

Днес от него в паметите ни, както изглежда, е останало само едно кратко изречение в Уикипедия:

Цитат:

Обвинен, че не е патриот, жестоко е пребит от офицери, забранено му е да публикува свои творби и статии и е интерниран в Пазарджик, а по-късно и в Сомовит.

За нас, хората живеещи сто години по-късно, вече е сравнително лесно да надигаме глас срещу войнстващия национализъм и ксенофобията (друг е въпросът до каква степен този глас има шансове да бъде чут). И все пак времето върви напред, с или без нашето участие: днес вече този вид национализъм постепенно се е утаил и смъкнал до сравнително по-ниските прослойки от българското общество. Те може и да не са никак малобройни, но авторитетът им, като цяло, е същия като онзи на, примерно, многобройните термити: напълно способни да причиняват значителни щети, те си остават вид вредители, чието съществуване ние приемаме като неизбежен факт от многообразието на природата. Само по себе си съществуването им е, нека го наречем така, важно чрез броя, а не чрез приноса си. Да ги презира и да им се противопоставя човек е сравнително лесно (повтарям, това не означава, че ефектът върху обществото като цяло е забележим: името им все още е легион – но не и авторитетът им, освен сред тях самите).

Съвсем друга е била ситуацията по времето, което описва тук Людмил Стоянов. По онова време именно този напълно безчовечен национализъм е държавната идеология на княжество България – постигната с огромни усилия и разходи от страна на множество български правителства, но може би с решаващия принос на бащицата Фердинанд, който изглежда е „най-успешният“ от следосвобожденските български князе, поне що се отнася до промиването на мозъци и планомерната подготовка на България за една неизбежна война, водена по всички правила на тогавашното военно знание. А това означава: с решителната подкрепа на населението, убеждавано и вече убедено, че е негов „национален дълг“ да се бори „до последна капка кръв“ за българските национални интереси. Ditto за всички останали балкански народи, с изключение на турците, които, поне до този момент, все още имат да наваксват (по-късно те ще го направят толкова убедително, че следите от прилежността им ще ги преследват и до ден-дневен, а жертвите-арменци ще продължават да живеят с ужасите на първия националистически геноцид в историята на Европа, сто години по-късно).

И сред цялата тази безчовечна лудница – опитайте се да си го представите само за миг – един малък човек се осмелява да надигне глас и да посочи на всички останали ужасите, до които води с неизбежност идеологията, която те са налупали с готовността на пословичния шаран. Не е ли чудо, че той все пак е оцелял, сред всичко това?

От друга страна, никак не е за чудене, че делото, куражът и доблестта му са така слабо известни, тъй малко ценени в днешна или която и да било друга България. Наследството на национализма – ако и вече отхвърлено в по-голямата част от модерна Европа – си остава все тъй някак подразбиращо се от само себе си в днешна България. Открито го поддържат само лумпените (образовани или не) – но пък, от друга страна, липсва и почти всякаква видима форма на съпротива срещу него. То е като жабунясалата, воняща и леко поклащаща се повърхност на старо, забравено от Господа и хората блато, която няма как да изчезне, поне докато блатото си остава недокоснато от човешка ръка...

Остава ни най-вече надеждата, че младите хора, идещи след нас, ще имат малко по-чувствителни от нашите собствени носове. Носове, които отказват да приемат като подразбиращи се от само себе си онези зловонни миазми на блатото. Тях – а също и нашите собствени викове, че те, младите, били отказвали да се придържат към правилата на играта, които ние сме приели, в повечето случаи без сами да знаем по каква точно причина...

Ах, да, Людмил Стоянов. Можем само да се надяваме, че в една бъдеща, по-малко задръстена и клеясала България, хората ще се отнасят към него с почитта, която – така поне ми се струва – смелостта и гражданската му доблест без съмнение заслужават.

А дотогава...

(Аааайде, наш'те!)

• 13-11-2013|**Кавото и както мисля**

Човекът няма: бичи рога; атски* копита; паст на акула; змийски зъб; орлови нокти; скопионова опашка; и още, но ме мързи да изброявам.

Има обаче Език – всички тези не дотам невинни армейски пособия наедно, сиреч. Та затова понякога се питам дали си давам сметка, че както и да го употребявам, мога да /пред/извикам някакво противодействие – от ромолещо – до клокочещо несъгласие, през пенлива -до жилава хрчка, from moral – to physical killing. (Поназнайването на два Езика е кинжал, т. е. нож с две остриета). Впрочем, налага се още един актуален – като хелиоцентричната теория – въпрос: Има ли нещо на този свят хълм, изпъчил се храбро срещу гравитацията на изкривеното от Времето пространство (О, мисъл, накъде ме водиш?!), което Езикът още да не е изрекъл – без да го изкриви и обрече на нафталина? Въпро-

сът се налага по-възпитано и от студентския протест: За какво са ми нужни тогава всичките тези Езикови Упражнения? За какво, demn it! Отговорът изглежда лесен: Защото много хора нямат бичи рога, атски копита, паст на акули, змийски зъби, орлови нокти, скорпо-опашки и каквото там още. Така че ми остава да съжалявам сладко-кисело, че принадлежа по чужда а воля към оная животинска Мутация, която е лишена благосклонно от такива дарове. И защо ли? За да имам мнение: да казвам изказвам, показвам, отказвам, доказвам и прочие, всичко, което ми дойде – случайно най-често – на ума и устата. Мързелът и късопаметността – нека го кажа така както те ми нашепват в момента – са мое езическо(и езиково) проклятие, наричано и „благослов“. Така че, „език, драг, или враг, мой, вината ми не е само лична. Ставаше дума за Людмил Стоянов ли? Или за езика „на“ и „за“ хората? Нямам спомен. Имам само надеждата един ден той да кацне на някой друг космически хълм; просто речено, да отпадне. За да разменяме само чисти Кантови (и, или квантови) мисли, които не дават пет пари за гравитациите. Тази смела надежда е амбивалентна. Затова и неизпълнима.

*ат /тур./ – жребец

Моята произнесена реч пред студентите, окупиращи българските университети

Автор: Златко Енев

*Во глубине сибирских руд
Храните гордое терпенье...
Пушкин*

Здравейте,

Бих искал първо да се представя. За онези сред вас, които познават работата ми: аз съм Златко Енев, човекът зад „Либерален преглед“ (и няколко книги с по-малка известност). За останалите: същото, разбира се, със съответното закъснение, което, надявам се, скоро ще наваксате.

Бих искал също, в знак на подкрепа към бунта ви, да ви разкажа три кратки истории. Три истории, които, надявам се, ще укрепят решителността ви да следвате пътя, който поемате днес, независимо от това какви ще бъдат резултатите от тази – за мен – толкова въодушевяваща Окупация.

И така, нека не губим време. Знам, че имате по-важни за вършене дела...

История номер едно: Никога не губете вярата в едно по-добро и по-справедливо бъдеще! Едно бъдеще, което само вие самите можете да изградите.

Преди около двадесет и пет години, в едно време, колкото различно от днешното, толкова и същото като него, моето собствено поколение – тогавашните 25-30-годишни – беше изправено пред нелеката задача да изпълни дълга, с който е натоварена всяка Младост: да разпърпори (отново) позаглъхналия мотор на Бунта (в тогавашна България – надявам се, за разлика от днешната – една безнадеждно ръждясала, отдавна захвърлена на бунището машинка с нечетливи инструкции за ползване, най-вече на чужди, трудно разбираеми езици). Перестройката на Михаил Горбачов хвърляше само мътни отблясъци върху една България,

прекомерно заета с разпалването на най-големия етнически конфликт в следосвобожденската си история. Думата „турци“, неофициално забранена за произнасяне и дори мислене (sic!) тегнеше над главите на всички ни с безнадеждната съдбовност на камъка, описан тъй картинно от онзи руски поет на абсурдното, Достоевски. В страната цареше веселяшки страх и бодряшко униние (такава беше логиката на онези времена – тогава я наричахме „диалектическа“). Спотаени из мишите си дупки, ние, тогавашните българи, мрачно очаквахме поредния подарък, който ще ни поднесе „първото в историята на човечеството свободно общество“. Чума имаше, макар и обявена само безгласно. Пир – по-малко, и то най-вече за определени, далеч по-прозорливи от останалите хора. Такива, за които думички като „Швейцария“ и „износ на капитали“ не звучаха като научна фантастика. „Всекиму – своето“, както са казвали едни други хора от същия прозорлив сорт, само че в Германия.

Именно в тия дни и аз – барабар Златко с мъжете – бях решил да изпробвам собствената си способност за Бунт. Бях организирал в Алма Матер – почти на същото място, което днес окупирате вие, само че от другата страна на сградата, в симетричната на 272-ра, 65-та аудитория на Философски факултет – една поредица от кинопрожекции, в които между другото бях промъкнал и няколко за онова време „дисидентски“ филми от Унгария, Чехия и Полша.

Нещата вървяха добре: както винаги, за да се разпали младежката ни енергия бяха необходими само няколко по-оживени дискусии. Нещата започнаха да се поразчуват, започнаха да се насъбират тълпи от посетители, които едва насмогнахме да поберем в голямата аудитория, страстите комай вече започваха да прашят...

Докато се появи Кръчмарят, без когото, естествено, ние бяхме направили сметките си. Някъде по средата на декември 1988, ако не ме лъже паметта, във Философския факултет се състоя една историческа партийна сбирка, или както там се наричаха тия неща, на която за пръв път по-известни фигури от българската „научна интелигенция“ (простете неволния навик, не мога да не поставям подобни думи в кавички)... та, когато за пръв път някои от тогавашните ни професори – не ме питайте за имената, толкова ми е паметта за тия неща – си позволиха публично да (раз)критикуват полуофициалния партийен курс и – О, небеса! – лично Негово Величество, другаря Тодор Живков.

Не ще и дума, тримата самозванци бяха уволнени скоростижно, още на следващия ден. Но, което е по-важно за моята собствена история, това историческо събитие съвпадна, за зла врага, с един мой личен акт на (напълно неволна) дързост, който начаса ме изправи пред вратата на кабинета на тогавашния ректор Минчо Семов – един човек, известен с холеричните си пристъпи, в хода на които бяха се изтъркулвали главите и на далеч по-мастити академични членове от моята бедна аспирантска персона...

Успях да се измъкна – благодарение на малко хладнокръвие и един неочакван изблик на клоунска артистичност, в резултат на който успях да убедя бай Минчо, че дръзката ми постъпка е била дело на бедно и глупаво селянче, което и само не знае какво точно е извършило...

Това беше и началото на края на моя български Dasein. Оттам насетне вече не ме интересуваше нищо друго освен това как по-скоро да напусна родното „гнездо“, от което, така ми се струва, винаги са ме делили светлинни години...

Но това всъщност не е най-важното. Важното, скъпи мои, е в това, че днес, двадесет и пет години по-късно, вие вече притежавате *реалната свобода* да изразявате **бунта, протеста** и, о да!, **гнева** си, публично, неприкрито и ясно! В известен смисъл България, в която живеете вие, и онази, която напуснах тогава аз, са две напълно различни страни. Може и това все още да изглежда спорно, може и да се намерят хиляди, много хиляди хора, които да ви кажат, че всъщност не се е променило нищо, че страната и народът все още са ония, които опъват хомота на нечие робско присъствие.

Не им вярвайте! Не се поддавайте! Останете си луди, защото само лудите на този свят имат шанс да помръднат нещо в него. Напротив – вярвайте в Бъдещето дори и когато започне да ви се струва, че самото то е престанало да вярва във вас! В това – или поне така ми се струва – е последната останала надежда за една Младост, осъдена да живее сред море от отчаяни, обезверени и свикнали с мисълта за собственото си безсилие и обреченост хора...

Това е първата история, която ми се искаше да ви разкажа. Нека сега отидем при втората.

История номер две: Никога не правете животите си зависими от (мисълта за) Успеха!

За мнозина от вас тези думи може и да прозвучат малко подозрително: в края на краищата, нали всички днес се опитваме да мерим животите и разбиранията си по ония на Запада. А каква по-западна идея от онази за Успеха, за постигането на благополучие и добруване със собствени сили, със собствените две ръце?

Не ми се спори, пък и не мисля, че някой от нас разполага с време за подобни спорове. Работата, скъпи младежи, е в това, че Успехът – или поне успехът по нашите си тукашни ширини – е леконравно пиле, което каца по рамене, които си е избрало самò. И, което е много по-важно, то не сàмо каца, но и цвъка. Погледнете събирателната група, известна под названието „успешни българи“, днес и сега – и може би няма да се налага да уточняваме повече основите и понятията си...

Онова, което се опитвам да ви кажа, всъщност е много просто: няма по-лесен път към продаването на собствената душа от онзи, който е заслан с мечти по Успеха (и това важи не само за България). Действително, има немалко примери за хора, които изглежда са успели да го изминат и без да заплатят тази тъй съдбовна цена (покойният Стив Джобс например), но като правило, струва ми се, е далеч по-добре човек да поставя цената на душата си над онази на успеха, отколкото обратното.

Впрочем, достатъчно мъдри приказки. Позволете ми сега да ви разправя историята, която най-добре от всичко ще поясни какво всъщност имам пред вид.

И така, само няколко години след онзи тъй плачевно-смешен разговор с бай Минчо Семов аз се оказах в Германия, и то не просто в Германия, а и като собственик на малък, но преуспяващ високотехнологичен бизнес (бях специалист по оформлението на технически сложни, трудоемки и изключително добре платени учебници в областта на природните науки – един вид комбинация между компютърен специалист и артист, която по онова време ми се струваше някак равностилна на пословичната квадратура на кръга). Започнах да печеля повече пари, отколкото някога бях смятал, че мога да си представя. Бях баща на солидно буржоазно семейство, имах пари, имах уважението на всички околни, имах Успех, по дяволите. В България с огромно удоволствие разказвах за постиженията си, дори бях се научил да правя онези дребни жестове на „небрежна щедрост“, които ме карат да се чувствам тъй засрамен

днес, десетилетие и нещо по-късно. Бях продал нещо, без съмнение – по онова време все още не осъзнавах точно какво – но, хей!, кой на тоя свят е безгрешен, пък и всичко изглеждаше така приятно розово! Защо да се измъчваме с ненужни мисли за погубени мечти, когато просто можем да се наслаждаваме на живота, примерно по места като Лас Палмас и други такива?

Докато ме застигна нещото, за което ми се ще да ви разправа в следващата си, последна история.

История номер три: Ако е възможно, не се отказвайте от мечтата на живота си!

Звучи ужасно кичово, нали? Подозирам, че вече може и да съм изгубил половината от читателите си – при това съвсем не задължително по-малко интелигентната половина. И все пак не намирам друг начин да формулирам тази част от посланието си. Някои неща се изхабяват от повтаряне, други, напротив, само придобиват още по-фин гланц. Всичко зависи от съдържанието на истина – както в тях, така и в онези, които ги повтарят.

Но нека все пак се върна към своята си история...

Някъде в началото на новото хилядолетие симптомите на моя личен разпад започнаха да стават неудържими...

Впрочем, преди да продължа с тях, трябва да ви кажа неизбежното: откак се помня, винаги съм живял с една и съща мечта: да бъда писател. Първата си книга написах някъде на около осем години, за два или три дни. Разбира се, да й намеря читатели се оказа значително по-трудна работа, отколкото да я напиша, но пък – какво да си кривя душата – в тази тъй битийна ситуация изглежда не е настъпила никаква съществена промяна и до ден-дневен, така че детската наивност съвсем не ми изглежда чак толкова смешна. Писател, както изглежда, се става едва след като настъпи смъртта – и това само с много, много късмет. Преди това всичко е отново все същата версия на игричките с Успеха: ако видиш, че той е кацнал на рамото ти, не бързай да се пъчиш и периш, ами потърси начин да видиш отнякъде нацвъкания си гръб.

Но да не се отвличаме. Онова, което без съмнение бях продал – смятайки този акт за окончателен – се оказа Мечтата. Не толкова Съвестта, която – в моето битие на самостоятелен предприемач в чужда страна – се оказва малко по-добре защитена от пристъпите на амбициозност и

суета. Обграден отвсякъде от изстъпленията на Успеха, аз се чувствах все по- и по-неудовлетворен; животът ми започваше да изглежда все по-лишен от смисъл, а усещането за предателство към самия себе си, към мисията, която винаги съм долавял някак много инстинктивно – все по-непоносимо. Светът, в някаква банална игра на повторение на отдавна известни всекиму неща, се превръщаше в пореден вариант на онази песничка на Пинк Флойд... Спомняте ли си тези убийствени строфи:

**Day after day love turns gray
Like the skin on a dying man
And night after night we pretend it's all right
But I have grown older, and
You have grown colder, and
Nothing is very much fun any more**

Все пак, струва ми се, в края на краищата успях да се измъкна, ако и не съвсем по собствена воля. Но това вече е част от една съвсем друга – и много по-дълга – история, която, надявам се, ще разкажа някой друг ден...

Свършвам, свършвам. Знам, че никой не може да се поучи от чужд опит. И все пак, в някой и друг миг измежду многото в тия задъхани дни, опитайте да поспрете и да се замислите: крачката между „винаги“ и „никога“ понякога се оказва съдбовно лесна, съдбовно неусетна. И точно в тези мигове, изгубени в суетнята на тази или онази борба, любов, омраза, you name it, ние се нуждаем от неподвижните ориентири на прости, разбираеми, човешки неща. Неща, които инак може би сме склонни да подценяваме.

Желая ви успех във всичко!
Искрено ваш,
Златко Енев

Берлин, ноември 2013

Златко Енев е български писател и издател на „Либерален Преглед“. Досега в България е публикувал шест книги (трилогията за деца „Гората на призраците“ (2001–2005), романите за възрастни „Една седмица в рая“ (2004) и „Реквием за никого“ (2011), както и есеистичния сборник „Жегата като възплъщение на българското“ (2010).

Детските му книги са преведени на няколко езика, между които и китайски. Живее в Берлин заедно с двете си деца.

Коментари (20)

• 11-11-2013|**Първата световна**

Ех, авторе, авторе... Напуснал си България – защо – заради един-единствен разговор, един плачевно-смешен разговор с бай Минчо Семенов (известен с холеричните си пристъпи)?! И си напуснал България, за да попаднеш – къде – на място, в което си обграден отвсякъде от изстъпленията на Успеха?!

Това, авторе, далеч не е само предателство към самия себе си – това е предателство, но към нещо доста повече от самия тебе си...

• 11-11-2013|**Златко**

Разговорът с бай Минчо беше, разбира се, само „последната капка“. А що се отнася до предателството, сигурно бих се съгласил да разговарям по тази тема, но само ако пред себе си бих имал човек, а не поредния лаещ пъзливек (силно разпространена порода, не само българска), който не се осмелява дори да изпише собственото си име...

• 11-11-2013|**Христиан Пулев – Изборът**

Нямаше и капка помпозност в статията, историите бяха толкова лични и докосващи душата, че имах чувството, че бяха придобили формата на диалог между читателя и автора. Моето специално поздравле-

ние към Вас, г-н Енев, е че не давате формула, която да следваме(както правят всички останали), а казвате да слушаме сърцето си и да следваме мечтата си, което наистина е най-важното(не останете в България или напуснете я). В този момент се замислих как един човек, който е далеч от България, влияе на обществото доста повече, отколкото някои активисти тук, и то наистина спокойно и положително.

- 12-11-2013|**Маргарита**

Не съм сигурна до колко разбирам историята ви за успеха. **Не са ли успехът и мечтите неразривно свързани?** Нима амбициите винаги са лошо нещо? Имам чувството, че вие засягате единствено дошата странана „успеха“ - тази, която изисква прекалено много жертви и изключва сбъдването на мечтите като понятие. Но нима тя е единствената? Съмнявам се. Всъщност има и друга. И според мен тя гради хората като личности.

Заобиколена съм от хора, които нямат никакви амбиции, никакви пориви към това да постигнат нещо пвоече в живота... И понякога изобщо не ми харесва. Това е другата крайност на нещата. Е, истината май винаги е някъде по средата?

Не съм съгласна и с коментара по повод успелите хора в България. Някои от тях са наистина достойни и аз самата познавам такива. Има разбира се и другата крайност, но ми е малко тъжно, защото хората сякаш виждат единствено нея. Единствено лошото. Него го има, но нима то е всичко?

И не на последно място- не мисля, че да посъветваш някого да следва мечтите си звучи кичово. Всъщност е прекрасно.:)

Като цяло речта ви е хубава с много стойностни моменти, единствените точки, с които не съм особено съгласна, съм ги изброила. Не просто от чиста доза несъгласие- просто ми звучат някак **едностранни**.

Надявам се да не възприемете критиката ми като прекалено остра.

- 12-11-2013|**Един истински приятел**

Виждаш ли, Златко, какво жънеш в нивата на тщеславието си? Знам – със сигурност! -, че си оня тип добър човек, на когото съдбата е изляла супата, и по всичко личи, че си разсеян, защото си уморен: от тичане пред ония разгопени сблзани, които изпреварват твърдоглавите, само за да им покажат задниците си. Не се отказвай – ти МОЖЕШ!!!

• 12-11-2013|Златко

Благодаря ви, Маргарита, защото именно коментарите като вашия са ония, които ме карат да се замислям сериозно и нерядко да уточнявам собствените си разбирания, тоест да опознавам самия себе си по-добре.

И така: Успехът – личен и общопризнат – като един от ориентирите на всяко смислено човешко съществуване...

Признавам, че в сегашния си вид, тоест така, както е формулирана в този текст, тезата ми е някак прекалено обща и объркваща. Ако човек НЕ ТРЯБВА да преследва успех в живота си, то какво тогава? Летящия холандец? Фата моргана? Или някакъв друг вид измишльотина, по собствен вкус и разбиране...

Общо взето онова, което винаги съм чувствал инстинктивно, и което се оформи по-късно в някакъв вид твърдо ядро на собственото ми съществуване, е не точно отхвърлянето на ВСЕКИ вид успех, а на „Успеха“ в повечето от неговите обществено приети, насърчавани, рекламирани, преследвани и, най-общо казано, фетишизирани форми. За да поясня какво точно се опитвам да кажа, ще започна с цитат от една от любимите ми книги, „Дзен и изкуството да се поддържа мотоциклет“, който гласи така:

Цитат:

Ранният му провал го бе освободил от всякакво осъзнато чувство за дълг да мисли по институционални предписания и мислите му бяха стигнали вече независимост до степен, позната на малцина. Той усещаше, че институциите, каквито са училищата, църквата, правителството и различните организации, се стремят да насочат мисълта към цели, различни от истината, за да увековечат собствените си функции и да контролират индивидите, поставяйки ги в подчинение на тези функции. Започна да гледа на ранния си провал като на щастлив пробив — едно случайно измъкване от капан, приготвен за него, и в остатъка от дните си бе винаги нащрек за капаните на институционализираните истини.

Имах късмета да прочета тия редове на сравнително ранна възраст, някъде през зимата на 81-ва, и усещането беше като от пословичния удар между очите. „Да, да, да!“ – в тези кратки фрази беше концентрирано всичко, което само бях чувствал инстинктивно винаги преди това,

нещото, към което винаги се бях стремил, но без да успявам да го формулирам или дори изясня за себе си. Винаги съм бил инстинктивен и стихийен бунтар – някои от най-неизличимите ми спомени (не само от детството) са свързани с безкрайно притеснителни, детински опити да върша неща, които никой не върши и от които всеки нормален човек би се притеснявал – САМО за да изпитвам това тъй опияняващо усещане за различност, за прекосяване границите на позволеното, което, струва ми се, стои в основата на всеки бунт, смислен или не... Но преди тази и още няколко други книги не бях успявал да формулирам за себе си дори и нещата, които НЕ желях и от които държах да се разгранича. Днес вече ми е по-лесно, може би поради големия късмет да живея живот, който нерядко е вървял в стриктно разграничение от (почти) всякакви обществено приети стереотипи (или поне откак придоби формата, в която го живея днес)...

За да съкратя тирадата: дълг на самостоятелно мислещия човек е, струва ми се, да открие за себе си такава форма на „успех“, която да му даде шанс да разграничава собствения си път от онези на обществено и институционално насърчаваните, общоприети такива. Не твърдя, че това е задължително за всички, нито дори, че е (лесно) постижимо – защото такъв вид умонагласа предполага един вид живот в непрестанно, безконечно търсене и движение, която по принцип няма обществено полезен израз, тъй като не може да бъде облечена в някаква лесно уловима, представителна форма, която от своя страна да бъде представена като пример за сегашни или следващи поколения. И представителите ѝ – поне доколкото съм в състояние да посоча такива (тук само няколко: Диоген Циникът, Сократ, Вийон, Монтен, Декарт, Спиноза, а в по-модерни времена, хора като Херман Хесе или онези няколко американски бунтари, оставили след себе си хаотична поезия, кинематографични биографии и... почти нищо друго)... та, представителите ѝ трудно могат да бъдат посочени като пример за каквото и да било следване. Колцина от нас биха могли или желали да живеят и свършат животите си като Сократ например?

Но какво изобщо представлява „успехът“, разглеждан *sub specie eternitatis*, а не от гледната точка на постижимите и по някакъв начин измерими, негови форми? **Нищо друго освен една цел, която е зададена ОЩЕ ОТ САМОТО НАЧАЛО по такъв начин, че никога да не може да бъде достигната.** Ако това ви звучи абсурдно, не се дразнете,

защото донякъде то е точно такова. Спомням си колко разгневен беше един от съучениците ми, когато, на 18-годишна възраст!, в отговор на неговото „аз искам да стана български академик“, отговорът ми беше „аз пък искам да раста цял живот, до самия край, ако е възможно“. В тази – младежка или не – формулировка, вече се съдържа целия живеца на разбирането ми за успеха и успешния живот (което, повтарям, е било част от живота ми ВИНАГИ, още от най-ранно детство, колкото и слабо вероятно да звучи това). Не искам неща, които мога да постигна (макар че дребното човече вътре в мен си ги желае най-страстно, разбира се!), защото това автоматично би ме осъдило на без-целност, а следователно и безсмислие (както се и случи в онзи период от живота ми – описан по-горе – в който бях решил, че е време да се отказвам от детинските си идеи и да ставам „като всички“). Постигнатият успех САМО НА ТЕОРИЯ може да бъде заменен от друг, който тепърва да се преследва и постига. Личната ми нагласа е, че всеки подобен „успех“ е един вид мълчаливо съгласие със собствените ограничения и липси – човек си поставя достижими цели само тогава, когато не вярва в принципната безконечност на изобретателността и потребността си от промяна (всичко това – несъзнателно, разбира се). И обратно.

Не твърдя, че тези неща са въпрос на свободен избор, дори напротив. Реалността на едно такова съществуване е същата, която описва Камю в „Чумата“ – една ежедневна война, която никога не може да бъде спечелена, но и не може да бъде прекъсната, просто защото машината, която носи вътре в себе си този тип човек, е принципно настроена и насочена към, простете ми високопарната дума, Вечността, а не това или онова конкретно историческо време. Тук всяко поредно – и неизбежно – поражение е само спирка по пътя. „Победите“ пък са мимолетни мигове на оргиастична самозабрава – нищо повече от мигове, никога, при никакви обстоятелства – след които следва отново същото... И така, докато се достигне Вечността или моторът престане да пърпори, което от двете се случи по-рано...

Това, струва ми се, вече е достатъчно... Повече приказки само биха навредили на една и без това достатъчно заплетена и трудна тема. Едно на ръка, че така или иначе те ще дадат достатъчно храна за „доброжелателността“ на един или друг тукашен наблюдател – като тъй милия ми господин Стоименов примерно, чиито намеси винаги събуждат у мен усещането, с което е свързан един от по-драстичните спомени в живота

ми: току-що изпитата чашка кафе, на дъното на която се мъдри тлъста, добре сварена хлебарка...

Благодаря ви отново, Маргарита!

Златко Енев

- 13-11-2013|**Ясен** – ЗЕН

Хареса ми твоята реч, Златко. Трудно е да бъдеш искрен (и опасно може би), но няма друг начин.

Темата за „успеха“ е много важна и на пръв поглед „сложна“; но според мен е сложна само ако имаш съмнения в избора на път...

Една будистка поговорка (японски Зен) казва:

„Ако по пътя си срещнеш Буда – убий го!“

Преди години не я разбрах. И сега не съм сигурен (да не си напълно сигурен е нещо като основен стоеж в Зен, нали?), но ми се струва, че майсторът иска да ми каже – върви по собствения си път към просветлението, не се съобразявай с „авторитети“ пък дори и самия Буда да е! Бъди ТИ!

Нещо такова.

- 13-11-2013|**Златко**

Благодаря, Ясене!

- 13-11-2013|**Кр. Караев**

Златко, ти си велик..., да не казвам какво. Това със супата на Сто Именов ми хареса, защото е вкусно.

- 14-11-2013|**Пламен**

Първо благодаря за хубавата статия. Определено имаме нужда от повече такива в наши дни. Ще си позволя, като Маргарита да пиша в какво се разминаваме.

Целта не е създадена от самото начало, така че да не може да бъде постигната. Хората си създават цели, или едни хора създават цели на други, и от тях зависи колко недостижими ще си ги създават, както сам пишете, зависи от границите, които сами си поставят. За жалост това често води до крайно идеализиране (примерно създаване на понятия като богове, супер хора, герои и свързаните с тях системи и модели). Това, че вижданията за „успех“ днес (то не е само днес разбира се) са доста обър-

кани сте го описали добре, но не мисля, че те (вижданията) някога могат да бъдат „правилно“ формулирани. Не е важно разбирането, че живеем в матрици, а защо и какви си ги създаваме.

Не мисля, че са толкова малко хората, които желаят и живеят по сходен начин на това което описвате за Сократ, Декарт..., освен това *те са* хората, които са променяли света. Т. е. не съм съгласен с това: „трудно могат да бъдат посочени като пример за каквото и да било следване“, както и че това няма обществено полезен израз – вярно не е толкова видно като да си купиш питие на бара:). Вижданията, че това може да се постигне от всички на ниво общество, описани доста добре от Ефремов, за мен лично ще си останат крайности.

Доколкото си спомням и Декарт и Спиноза имаха сходно отношение към Вечността, с което съм съгласен. Нещо в духа, че вечността е дума без смисъл, използваме я за да отдалечим/отблъснем границата на незнанието/невежеството си по-далеч, с единствената цел да се чувстваме по-комфортно. Както и формирането и изграждането на спирки е не само необходимо условие за движението напред, но и често трудно може да се прецени кое е по-важно в момента. Че иначе се получава, че в полето на мисълта се шляем с големи крачки по пътя към Вечността.

Re: Ясен – ЗЕН

Това за убий буда по-пътя ми припомни един много добър разговор за това, че не можем без добра доза здравословен прагматизъм.

Какво е разликата между кубистите или оня френски художник, който хвърляше кофи с бои на реактивната струя на самолети и каквото се получи на платното се обявяваше за шедевър и лудите (нека за примера да кажем не буйстващите луди). За огромния процент хора кубистите са неразбрани, занимаващи се с глупости уж хора на изкуството. Същото важи и за лудите. Лудите, в крайна сметка, са следвали своя път, открили са собственото си просветление, убили са символично един-двама буди по пътя, научили са се да не се съобразяват с никакви „авторитети“, включително обществени норми, т. е. те са един вид бунтари, различни са, освен това те са си те. И ако е ОК едните да са хора на изкуството, макар и неразбрано за мнозина, то с какво право другите ги затварят в лудница?

- 15-11-2013|**Ясен** – Zen madness@Пламен

В модерните цивилизовани общества като правило „затварят“ в лудница тези, които са опасни за себе си или за околните -например тичат голи по улицата със сабя в ръка и обясняват на минувачите, че апокалипсисът така или иначе е започнал и ще им направят услуга ако ги съсекат предварително; или ония, дето проверяват дали котката ще оцелее, ако я пхнеш мокра в микровълновата...

Сигурен съм, че в началото на 20-ти век е имало много хора, които са били убедени, че Пикасо,

чиито кубистични картини аз не харесвам и Жорж Брак, чиито – да, са си направо за лудницата.

Не случайно малко по-късно в Германия един мастит политик заявява- „Когато чуя думата изкуство-се хващам за пистолета“. Същият този титан на мисълта се самоубива през нощта преди да бъде изпълнена смъртната му присъда.

По стечение на обстоятелствата „художникът“, който хвърляше (почина през 2008) боя зад самолета е също германец. Виж му биографията – покрива доста от критериите за „луд“, но в никакъв случай „луд за връзване“. Юрген фон Анхалт е просто един неординерен тип, ексцентрик, намерил своята ниша, тръгнал по свой си път, който може и да не е пример за подражание, но е поне забавен.

Това, което го отличава от Гьоринг е, че не пречи никому в процеса на „лудостта“ си. Никой не е задължен да го харесва или да купува картините му.

Докато „Нормалният“ Гьоринг е участвал в избиването на колко милиона? 10, 20? Хора, най-елементарно казано, избити или защото той не ги е харесвал или защото те не са харесвали него лично или доктрината, която е олицетворявал. И го е направил докато е бил „демократично“ избран от мнозинството...

Зен. Няма как да стигнеш до зен, ако си наистина луд.

За да стигнеш до състояние зен трябва съзнателно да „изпразниш“ главата си от

„мисли“, в съзнанието ти да стане тихо и спокойно и ...Голяма част от хората, които не са изначално психично болни по физиологчни причини, „полудяват“ именно заради неспособност да овладеят хаоса от противоречиви мисли в главата си. В този смисъл зен е по-скоро лечебно

средство срещу, а не причина за полудяване:))И в никакъв случай не е диагноза:)

- 17-11-2013|**Пламен** – Да погледнем по-отвисики и по-надълбоко

Златко, Вие сте писател...По-интересен от много други, които в България публикуват всеки ден...Мъдростта, съм забелязал, се случва и благодарение на житейската съдба. Погледът който ни предоставяте е о човек със засилена сетивност и опит. Това ни липсва. Благодаря.

- 18-11-2013|**Black Wolf**

Цитирам: „Ако е възможно, не се отказвайте от мечтата на живота си!

Звучи ужасно кичово, нали?“

Моля?! Златко, какво ти става бе човек?! Кое му е кичовото?! Това е ОСНОВНО нещо. Това, че много хора не вярват в него, че са изоставили мечтите си е от една страна техен сериозен проблем, от друга е сериозен проблем на съвременния свят, който кара хората да мислят по този начин.

Човек, който се е отказал от мечтите си е вече мъртъв. За съжаление, навсякъде около нас има огромни тълпи от такива „ходещи мъртъвци“. Защо е така – въпроса е дълъг и не му е мястото да го зачекнем тук.

- 19-11-2013|**Димитър**

Цитирания покоен Стив Джобс наистина направи прекрасна реч пред аудитория, какво означава да следваш мечтите си. Много добре би трябвало да е ясно и какво означава, че не трябва да се прави нещо в преследване на мечтите, нека не се отплесваме от главната тема в случая. А тя бе окупацията на алма матер (позволете ми тези малки букви, те не са защото ме мързи да натисна един клавиш в повече). Българската младеж продължава да е толкова политически неграмотна и без опит, както и преди двадесет и пет години. Продължават на гърба и да се возят лица, които преследват успеха не като в речта на Джобс. Сигурно след време ще проличи по-ясно кои са сегашните ездаци (дали си спомняте кои бяха тогавашните и как живеят сега?) българинът и тогава и сега (младият) предпочита да живее сигурно и спокойно, вместо да кове бъдеще за децата си. Ще рече, по-добре чинии мия в странство, живея спокойно в един уреден свят, отколкото се боря тук за добър живот и то

не за мен видите ли, а за някои си поколения след мен (ай сик...). Това е философията на живота за българина, независимо дали мечтата ме у да живее спокойно в България или в чужбина – ще рече независимо дали иска да мие чинии или да е депутат за своето добруване.

Няма как да се отстоява право, каквото и да било, ако не си наясно какво точно искаш. Така те използват, без значение разбираш ли го или не. Използват те за постигане на цели, които дори и няма да ти стане ясно как така се случиха след твоя справедливо нададен глас на протест.

Призова към младите хора в конкретния случай трябва да е внимавайте какво искате. Работете за това, което конкретно искате. Иначе ще се получи чужда сметка на вашата маса, както преди години. Не позволявайте да си затваряте очите и ушите за случващото се покрай вас. И дайте колкото можете повече в това отстояване, иначе и вашите деца ще живеят грозно след време (ако не сте си вдигнали чукалата щото това е винаги по-лесно постижимото) Отваряйте си очите и ушите млади хора и след като решите какво наистина искате, стойте на барикадата и го отстоявайте докато ви побелеят косите в битката, за да има поне крачка напред.

Иначе след още двадесет и пет години пак може да има такива мъгляви послания като това – дерзайте, имате дух... Освен дух, вложете и мисъл и конкретни цели, може и да се получи...

- 19-11-2013|Златко

Румен Леонидов беше написал едно време, че ако Ботев би живял днес, сигурно би бил безработен – и оттогава насам, мине се не мине ден, току ме заяде някой: „що не казваш нищо за това, а?“

А причината за това, мисля си, вероятно е следната: всекиму, не ще и дума, се иска така някак да открие Ботева в себе си, а пък ако човек е и безработен, то нещата безспорно стават малко по-лесни – и така ми се сърдят хората: „Защо само турци, цигани и сирийци защитаваши, ние къде оставаме в цялата тая картинка?“

Та да ви кажа, щом толкова настоявате, милички мои: ами то работата е там, че Ботев никога не е изчезвал. Ботев си е постоянно сред нас, той разбира се не умира, само че на челото му не е изписано „Ботев“, така че всеки път, когато се появи, картинката се повтаря същата. Ей го на, и тоя път: появи се не един, не двама, ами цели няколкостотин Ботевци – на същата възраст, със същите искания, за свобода, за спра-

ведливост, всичко както си му е редът... И какво направихме ние с вас? Насъскахме заптиетата да го бият, ей това направихме. Че и се радваме сега, и му натякваме, щото Ботев, видите ли, толкова му беше барутеца, пошумя, пошумя, та си седна на задника накрая, къде ще ходи...

Та, да си дойда на приказката: не говоря обикновено за вас, милички мои, защото делата ви вместо вас го правят. Ей го и тоя път – излязохте си на демонстрация, подкрепихте шефовете, както си му е редът от край време, както са го правели и бабите, и дядовците ни по времето ботево... Щото, то си е ясно – те тия шефове може и да са от бандит нагоре всичките, но все пак пускат по някой лев в джоба на народеца притихнал, или поне това са приказките, които чувах от всички, излезли на контрапротест: социалните ми помощи, закъде без тях? Тия може и да крадат, ама ако дойдат други, знам ли ги дали пак няма да хукнат да строят разни магистрали, вместо да се погрижат за мен...

Същата работа като по времето ботево, милички...

- 19-11-2013|**Благо**

Казаното от Румен Леонидов за Ботев е неговият преразказ на думите на Великия инквизитор, а ако продължим аналогията с Достоевски, ще трябва да признаем, че в хор бихме се отрекли от Войводата, и то тъкмо за наше добро.

Хляб ни дай, пет лева искаме, какъв ти Ботев... Кой Ботев?

- 19-11-2013|**Манол** – На пръв поглед

уж прости неща, но всъщност студентите наистина трябва да чувт такива думи. А и малко по-остри – също.

- 20-11-2013|**баба пенсионерка**

Свободата и хляба са два различни полюса. Зависи кой ще те придърпа. Въпрос на личен избор./Един Черноризец Храбър, едва ли щеше да напише „За буквите“, ако му куркаха червата. Така, че човеците имат нужда и от черноризци./ А що се отнася до проклетите институции, които се опитват да смажат, „канализират“, или просто да преиначат всеки протест, Чехов го е написал много отдавна. В „Палата № 6“. Неудобните са или в затвора, или в лудницата. Дай Боже, в днешно време да не е така. В днешно време има една друга, като че ли по страшна заплаха – тая да не се чуваме. Да ти кънтят думите, да се удрят в ушите на властниците,

а те да я карат по старому, като че ли нищо не се е случило, като че ли няма хора по площадите, като че ли живота си тече тихо и безметежно... Дали пък, наистина не сме народ, а мърша?

- 01-12-2013|**Комитата** – Успехът, мечтите, балансът

Много благодаря за горния текст. Това са дилеми, които лично мен са ме мъчили и продължават да ме мъчат дълго време. Но нещата не са тъй черно-бели, особено ако човек идва от пустинята на „развития социализъм“, в която всичко стойностно беше изключително дефицитно.

И тази пустиня ме снабди мен, а вероятно и други приятели, с жаждата да изпълним живота си със стойност, с истински неща. А тогава едва ли не всичко извън границите на бодливата тел на нашия лагер, изглеждаше истинско.

Ето например, аз мечтаех да бъда учител в училище и университетски преподавател в университета или поне учен в научен институт. Но след като в началото на 90-те години разбрах какви пари взимат тези хора, а за мен тогава най-голямото унижение, на което един човек може да подложи себе си и най-близките си, е да остане без пари в едно сравнително свободно общество.

Накратко, единственият възможен живот е, човек да живее мечтите си, с това съм съгласен, но има толкова много необходими неща, които струват ужасно много пари... и без тях изглежда, не може – металоцермиката, образованието, книгите, смяната на обстановката, запознаването с други места по света...

Нямам отговори, а само дилеми, които получават временни решения.

- 01-12-2013|**Златко**

Аз изглежда съм невероятен късметлия, защото повечето неща, които ме интересуват, и за които винаги съм пръскал парите си – тоест, докато ги имах – (книги, филми, музика) изведнъж станаха безплатни с появата на Интернет. Така че животът ми е безкрайно простичък – всеки ден десетина часа работа, после чаша червено вино и нещо за душата. Ден след ден, нощ след нощ...

Магнетичният гущер

Автор: Михаел Маар

Х. К. Андерсен¹

Ханс Кристиан е човекът, който промени света. При подготовката на една лекция през 1820 датският физик Ханс Кристиан Йорстед открива случайно влиянието на електрическият ток върху една магнитна игла. Когато през проводник тече ток, около проводника се образува магнитно поле. Без това откритие, което се разпространява из Европа със скоростта на вятъра, днес нямаше да има генератори, нямаше да има радио, телевизия, компютри.

Петнайсет години след откриването на електромагнетизма професор Йорстед дава още едно доказателство за своята откривателска жилка и верен нюх. Той предрича на свой приятел поет, който току-що е започнал да излиза колебливо от мрака, че романите му ще го направят може би известен, ала приказките му – безсмъртен.

Ученият е имал по-проникновен поглед от литераторите, които са се взирали в новака през кривогледата призма на своята гилдия. Може ли той изобщо да пише правилно? Нима датският му не е пълен с грешки? Йорстед обаче се оказва прав със своята блестяща прогноза. Приказките на Ханс Кристиан Андерсен се нареждат днес сред седемте литературни чудеса на света. Андерсен е преведен на всички езици, героите му се превърнаха в универсални понятия, а създателят им се сдоби с онази посмъртна слава, която никак не би му допаднала, но по-голяма, от която няма: незабележимото завръщане обратно към анонимността.

Специално в неговия случай има нещо утешително в това завръщане, с което той се отърсва от всичко земно. Тъмните страни на лебеда от Оденсе са така очебийни, че следващите поколения не винаги биха могли да затварят очите си за тях. Без значение дали скитащото се из Копенхаген четиринайсетгодишно момче – с празни джобове, но изга-

1 Есето е от книгата на Михаел Маар „Леопарди в храма“ (Michael Maar: *Leoparden im Tempel*. Berenberg, 2007).

рящо от амбиция – е било родено в дворец или в колиба (по-вероятно второто, според последните биографии), детството му, въпреки посмъртната идеализация, трябва да е било самата мизерия. Сетне настъпва зрялата възраст, онази лоша възраст, когато Андерсен става жива напасть. Ето една малка сценка: писателят, който гостува в един аристократичен дом, чете тайно писма на своята домакиня, тя го залавя и настоява за обяснение; и той обяснява: искал просто да разбере дали в Англия все още се говори за него, но какво разочарование, нито дума за него, а той смятал, че на Острова е особено ценен! На стари години болният и зависим от морфин Андерсен става непоносим егоист, груб и безскрупулен, който чисти ченето си във водната чаша в ресторанта, скъперник, който зъзне в неотопляваното си жилище – един зъл *queen*¹, който не може да остарее и върху когото се нахвърлят отмъстителните фурии и всичко изтласквано в собствения му живот; живот, който е бил приказка, само ако става дума за приказка като *Сянката*.

Дали това е бил един късен срыв на личността? По-скоро срыв на фасадите и палисадите, които не са успели да оградят нарцисстичното ядро на тази личност от чуждите погледи. За това нарцисстично ядро научаваме твърде малко и от актуалните биографии; изобщо винаги, когато се доближат до някое горещо ядро, те правят малка чупка встрани и преминават към следващата тема.

Страданията на орангутана

Страданията на Андерсен... Току-що завърнал се от една триумфална обиколка, той чува как под прозореца на жилището му в Копенхаген някой казва на висок глас: „Ей го там она, нашият орангутан, който е така прочут в чужбина!“ Грамадни ходила, огромен орлов нос, свински очички и извънредно дълги, провиснали ръце, една кльошава, висока фигура, така че освен орангутан е могъл да бъде наречен и жерав, а заради трескавите му, неспокойни движения и гушер – така е изглеждал външно великият датчанин. Цял живот той страда от външността си, при това е бил ужасно суетен и болезнено свенлив; един грозен човек, който и като шейсетгодишен кривва в първата пряка, когато забележи, че минавачите се обръщат след него и му се присмиват.

Тялото обаче е не само грозно, то е също вратата, през която всеки момент може да влезе смъртта – преоблечена, разбира се, той не е тол-

1 Педал (англ.).

кова глупав, като хрисима подагра. Известна представа за хипохондрията на Андерсен и пристъпите му от страх получаваме от дневника на един от постоянно сменящите се младежи, които го придружават при пътуванията му. Андерсен се задавя по време на ядене и става от масата, за да се изкашля. „Въпреки протестите на домакинята, той твърдеше, че в месото имало игла; той я бил глътнал и сега я усещал вътре в тялото си. Тази вечер и на следващия ден той беше силно загрижен за евентуалните последствия. Беше толкова уплашен, че покрай това забрави опасението си как малката гнойна пъпчица над веждата му може да се превърне в голям израстък, който щял да покрие окото му – една тревога, покрай която пък забрави как си беше въобразил, че е получил някакво скъсване, защото без да искам го бях закачил съвсем леко с бастуна си в областта на стомаха, което от своя страна го беше отклонило от мисълта, че сигурно си е навлякъл воднянка, поради което беше много разтревожен при пристигането ни във Виена“.

Андерсен доживява до седемдесет години, като през по-голямата част от живота му боледува не тялото, а душата му. Вътрешното безпокойство не го оставя на мира; също като Клайст и Ницше той е постоянно на път, ала тези пътувания, целящи да го разсеят, никога не му носят облекчение задълго. За разлика от Ницше, който се усамотява със своите страдания, кръстосващият на зигзаг Европа разказвач на приказки е адски досадник. Неговият отвратителен егоцентризъм къса нервите и на най-търпеливите му домакини. След като гостенинът му най-сетне си заминава, Чарлс Дикенс дава израз на чувствата си в една картичка, която поставя върху шкафа в гостната стая: „Ханс Кристиан Андерсен спа в тази стая пет седмици – които се сториха на семейството цяла ВЕЧНОСТ“. По-късно *Manchester Guardian* информира как го наричали зад гърба му – *the bony bore*¹, – и че домакините едва не умрели от срам при едно от неговите очарователни хрумвания, когато по време на вечеря той започнал да плете венче от маргаритки, с което искал да украси шапката на Уилки Колинс.

Горкият Андерсен е бил един обременяващ човек, но най-голямото бреме си остава той самият. Чрез постоянно движение той успява да размества своето бреме и да променя местата, където убива най-много, но окончателно успява да се разтовари едва в последния си ден. Като слуги

1 Костеливият досадник (англ.).

на своя господар, заедно с него се скитат и неговите симптоми, страхове, тикове и фикс идеи. Андерсен е страдал от депресии и мании; дядото и баща му умират в умопомрачение, той самият много често се е взирал, олюлявайки се, от скалата в бездната. Когато се зададе неочакван гост, не е могъл да спи, убеден, че очаква убиеца си. Поради страх от пожар той винаги носел въже в куфара си, а както на вратата на долнопробните ресторанти всяка сутрин се мъдри табелата „Днес пресни миди“, върху нощното му шкафче винаги се намирала бележка, на която пишело: „Аз съм полужив“.

Девица в сюртук

В известен смисъл е било точно така. Цял живот на острова на затворниците, където се е самозаточил още от младежките си години, в пълна самота, разяждан и обезсилен от една отрова, от една рана... Биографите на Андерсен не проявяват особен интерес към всички тези страдания на своя герой. Все пак най-задълбоченият от тях, един съименник на Андерсен, посвещава една малка глава на прословутата полемика *От ръкописите на един все още жив* (1838), с която вторият най-велик датчанин, по онова време все още неизвестен студент по теология, предприема опит да унищожи Андерсен. Защо Киркегор е бил така безочлив? Дали причината не се крие в не по-малко прословутата бележка под линия, където той описва Андерсен като онова цвете, „при което мъжкото и женското са събрани на едно стъбло“ – казано по-елегантно, но по смисъл не по-малко жлъчно от онова място, на което го сравнява с амфибия с жабешки крака и опашка на саламандър? Биографът заобикаля налагащия се въпрос дали пък прекомерната афектираност на Киркегор не произтича от близост между двамата и не е свързана със собствената му телесна конституция – също както и смекчава всичко, свързано с обекта на нападки на Киркегор: двуполовата ориентация на Андерсен, както се изразява той. Човек му е почти благодарен, че не тушира по никакъв начин и името на хомосексуалния балетист, с когото възрастният Андерсен е имал връзка – той се е казвал „Шарф“¹.

Известно лицемерно благоприличие винаги е било характерно за датските проучвания върху Андерсен. В последно време това благоприличие се дегизира със слабо парфюмирани френски теоретични воали. Тъй като понятието „хомосексуален“ не е съществувало, значи Андерсен

1 Възбуден.

не е могъл да бъде такъв – общо взето до това се свежда аргументацията; сякаш не е имало диабетици преди да бъде измислена съответната дума. Безименното чувство, което цял живот не дава мира на Ханс Кристиан Андерсен и го прищипва през цяла Европа, е слабостта му по млади мъже, от чиито тела (а не само красиви души) се чувства привлечен. Фактът, че при него това чувство може би никога или само с четвърт сърце е било изживяно в похотливото деяние – което съвсем не е сигурно, – не променя с нищо полярността и спектъра на неговия емоционален космос. Показателна подробност е, че още като дете той буквално не можел да понася миризмата на момичета. А днес е известно, или започва да става известно, че обонянieto е свързано със сексуалната ориентация, че я сигнализира или дори направлява. Непоносимостта към женските миризми е едно постоянно срещащо се оплакване на злополучно женените хомосексуални още в *Jahrbuch für sexuelle Zwischenstufen*, годишниците, издавани от Магнус Хиршфелд¹ и търсещи обяснение на уранизма, както се е казвало по онова време. В малкото случаи, когато се е чувствал еротично привлечен и от жени, онова, което го е запленивало изглежда, не е била миризмата, а по-скоро гласът: както при френската драматична актриса Рашел (боготворена и от младия Пруст), така и при „шведския славей“ Йени Линд. В периода, когато се вижда с Рашел и очаква Линд, в дневника му зачестяват кръстчетата, с които е маркирал акта на самооблекчаване, сведен от Томас Ман до формулата „овластяване и освобождаване“. Биографката Джаки Улшлагър интерпретира това съгъстяване на кръстчетата като признак, че Андерсен не е бил в стриктно еднополова зависимост – един солиден аргумент, който не дължи нищо на фалшивото благоприличие.

Ударението е върху „стриктно“. Това, че Андерсен се е чувствал привлечен предимно, а в зряла възраст изключително от мъже, е можело да бъде прочетено още в споменатите годишници на Хиршфелд. Още през 1901 там излиза статия от някой си Алберт Хансен от Копенхаген, в която под заглавие „Х. К. Андерсен: доказателство за неговата хомосексуалност“ е събрано всичко, което датските изследователи на писателя до ден-дневен смутено заобикалят. Когато дори през 1999 директорът на Центъра Андерсен в Оденсе обяснява така да се каже *ex cathedra*, че Андерсен никога не бил имал реализирана сексуална връзка с друг мъж,

1 Магнус Хиршфелд (1868-1935), германски лекар, пионер на сексологията и съосновател на първото хомосексуално движение.

човек се чуди не само на увереността му – да не би да му е светил?, – но се пита и защо сто години не бяха достатъчни, за да се коментират две конкретни бележки на споменатия Хансен, та дори само за да бъдат опровергани. Хансен пише, че един датски писател, М. К., който бил арестуван заради нарушение на обществения морал, направил твърде непристойни изявления относно връзката си с Андерсен, ала сетне бил принуден да се отрече от думите си. Има ли нещо вярно в тази история и коя е по-достоверната версия? Андерсен, продължава авторът многозначително, едва ли „ще се е въздържал от каквото и да било осъществяване на своето сексуално влечение“; на него, Хансен, били известни твърденията на все още живи, възрастни хомосексуални, които навеждали на противния извод.

Каквато и да е истината в тези намеци, на едно човек не бива да се позовава, опитвайки се да представи Андерсен като целомъдрена девица, а именно на неговите дневници. Колкото открити и нецензурирани да изглеждат, те имат своята тайна обратна страна, както авторът им сам осведомява на едно място. Но най-вече творчеството му и особено приказките имат тази закодирана обратна страна, където Андерсен се опитва да излее измъченото си сърце. Например малката русалка, която обича да язди, облечена в мъжки дрехи, не може да говори за любовта си и не бива допусната от принца в неговите покои; малката разбойничка в *Снежната кралица*, която се отдава на двусмислени игри с героинята Герда; или пък Дриада, която изживява една смъртоносна дионисиевска нощ в Париж – навсякъде в приказките, чиято лицева страна е предназначена за децата, а опакото им за възрастните, става дума за неосъществен копнеж и за страданието, предизвикано от забраненото желание.

Дали този копнеж е причината, поради която Ханс Кристиан Йорстед се оказва прав и приказките на Андерсен станали безсмъртни? В тях има напрежение, нещо електрическо, което ги прави магнетични: това би било подходящо за Йорстед обяснение. Един от източниците на напрежение трябва да се търси в това, че еротичният обект остава недостижим приживе. Малката русалка не може да целуне принца и се самоубива като се хвърля в морето. Ледената фея от късната приказка целува героя и той умира. Стигматизираният оловен войник се съединява със своята танцьорка едва в пламъците (задружната смърт на двамата влюбени, която поразява младия Томас Ман не по-малко от онази в *Тристани Изолда*). В приказките пулсира и гори нещо, което може да

бъде наречено само еротика на смъртта. Същото напрежение вибрира и в неговата лирика. Хайнрих Детеринг правилно е забелязал, че любимият или любимата в поезията на Андерсен бива винаги убиван – сякаш чрез убийството се избягва актът на телесната любов. Общото, тоест еднаквото тематично напрежение в лириката и приказките, насочва същевременно към основната разлика. Днес никой нямаше да се занимава със стихотворенията на Андерсен, ако приказките не бяха го спасили за вечността. Електро-магнетичният момент не е достатъчен. Има и още нещо.

Отново Йорстед е прозрял, че Андерсен рисува с перото. Този талант за внимателно вглеждане и колоритна обрисовка се проявява във всяка от приказките му. Най-добрите от тях са същевременно най-лаконичните. Лаконизмът е самокритика в движение, силата, с други думи, да не спираш твърде рано, а да продължаваш да шлифоваш, да се стремиш към постигане на сбитост и плътност. С тази сила е свързана една друга, най-важната всъщност. Андерсен е притежавал способността да се саморазглежда от високо с погледа на орел или щъркел. Той сам вижда всичките си неприятни качества и ги осмива. Това чувство за комизъм и хумор импрегнира приказките му и ги прави устойчиви за вечни времена. То не липсва и в неговите приказки на копнежа. Дори в *Малката русалка* има пръски от него, които опазват Андерсен от сантименталност, та било само възхвалата на чистотата, изречена от морската вещица преди да избърше своя казан с оплетените на кълбо змии. Или един кулинарен пример: „В кухнята беше пълно с жаби на шиш, змийски кожи с пръсти на малки деца вътре и салати от гъбени семена, влажни миши муцуни и бучиниш, бира от пивото на блатната дама, искрящо селитрено вино от подземни гробници, всичко много солидно; за десерт имаше ръждясали пирони и църковни прозорци“.

„Всичко много солидно“ – това полуизречение е капакът, то разкрива истинския гений на Андерсен. Електромагнетични, богати на цветове, шлифовани до съвършенство и комични: такива са неговите приказки, туй е тяхното непреходно изкуство. Велики автори открито или прикрито са отдали заслуженото на това изкуство. Егоманът от Оденсе има много ученици. Така че и този Ханс Кристиан промени света; по-малкия, по-добрия свят на литературата.

Превод от немски и редакция: Стоян Гяуров

Михаел Маар (род. 1960) е немски писател и литературовед. Според London Review of Books това е най-надареният немски литературен критик от по-младото поколение. През 2010 получава литературната награда „Хайнрих Ман“, връчвана ежегодно от берлинската Академия на изкуствата.

Точка тринайсет

Автор: Бойко Ламбовски

Няколко пъти вече изглеждам като краен политически сноб, особено когато стане дума за родния парламент. Работата е там, че докато слушам словесните упражнения на събеседниците си по отношение Народното ни събрание, спонтанно ми се налага да заемам поза в негова защита. С което заставам в героична, но самотна роля – в каквато и да било компания. Българското Народно събрание е мразена институция, ползва се с най-ниска степен на доверие от нашите институции – според всички изследвания. Президентството примерно по принцип държи сравнително висок рейтинг, а пък такива служби като армията и МВР се радват на относителен респект постоянно. Стане ли дума за депутатите обаче, то още не съм попадал сред малка или голяма група граждани от всички възрасти и политически окраски, която да не избълва върху им цялата си гражданска злъч и сарказъм, съответствайки на вербалните си способности, разбира се. „Дупетатите, лапаци кифте-та“ е сред най-беззъбите квалификации сред тях. Тя отдавна се е превърнала във втръснато журналистическо клише. Масовата представа за народните избраници е такава: има там 240 лъскави чичета и лелки, които, когато не гласуват с чужди карти, то или не ходят на работа, или въртят чудовищни далавери. И непрекъснато си угаждат във всичко, вземат огромни заплати – всичко това на гърба на обоселия народ...

Разбираемо, но и нелепо е, че този тон се подклажда от много политически сили, разбира се – от непредставените парламентарно най-вече. Спомням си как лидер на политическа сила, все още носен от предишна реторична инерция, дори когато преди време влезе за първи път със силата си в парламента, характеризира публично колегите като „стадо грухтящи прасета“.

За мен това са уникални пируети на народния характер. И не че в парламента ни не попадат негодници. Или защото някои от попадналите там семпли кариеристи не се превръщат в перфидни циници след

няколкомесечно изпедепсване. Попадат, превръщат се. То е част от живота. Въпреки това ние нищо по-ценно като институция в

нашето ново време си нямаме

И ако демокрацията не е празен звук за нас, то нашият парламент е нейният институционален гарант, емблемата ѝ. Това е мястото, където тези, които ни представляват политически, могат да изговарят нашите несъгласия, да артикулират нашите проблеми, да се преборят за компромисен баланс между интересите на различните прослойки на всеослушание, а не зад добре залостените двери на скритите договори. Зад дверите винаги е по-несправедливо.

Парламентът е това, което ние излъчваме с пряко гласуване – а такава форма на управление ни се е случвала извънредно рядко в цялата ни история. Ако не го ценим, значи никаква демокрация не ни е нужна и баста. Може да си направим референдум по този въпрос, а след това да си поканим диктатор отвън, щото външните по ги уважаваме. После да го държим на трон с фамилията му цели векове. Ако това вътре в парламента понякога не ни харесва, то никога освен нас не е виновен. Ако това вътре никога не ни харесва, то значи сме такива некадърници, че не можем дори да си изобретим модел, по който да избираме най-достоините. Ако това вътре не ни харесва до такава пароксична степен след близо четвърт век свободни избори, значи себе си не харесваме.

Знам, че такова умозаключение ще предизвика раздробителни аргументи от типа на: „Не, бе, системата е сбъркана...“, „Корупцията е повсеместна, гласовете се купуват“, „Олигарсите дърпат конците изотзад, там е проблемът“...Аз пък ще кажа, че това са вторични неща. Системата в този вид е наша производна в по-голяма степен, отколкото когато и да било. Парламентът пък е наше огледало с възможната най-висока степен съответствие. Нито социологически агенции, нито културни антрополози, нито находчиви карикатуристи могат да постигнат по-голямо съответствие.

Ще повторя нещо – страх ме е, че просто не харесваме демокрацията. Защото се гледаме в нейното огледало и не ни се нрави това, което виждаме. Диктатурата не е огледало: диктаторът стриже, бие, коли – но и храни. Той е чобанин, поема управлението, но поема и греховете. По този начин

овците стават невинни

Наскоро препечатахме статия от Умберто Еко, озаглавена „14 точки на първичния фашизъм“. Точка 13 ми направи стряскащо впечатление: „Първичният фашизъм се основава на избирателен популизъм, един вид „качествен“ популизъм... За първичния фашизъм обаче индивидите като такива нямат права, а Народът се възприема като количество, една монолитна единица, изразяваща Общата воля. Но тъй като никое голямо количество хора не може да притежава обща воля, Водачът претендира да бъде неин тълкувател... В нашето бъдеще може да се появи някакъв вид телевизионен или интернетски популизъм, при който емоционалната реакция на избрана група граждани бива представена и приета като Глас на народа.

Поради качествения си популизъм първичният фашизъм трябва да бъде против „гнили“ парламентарни правителства. Винаги когато някоя политическа каста се съмнява в легитимността на парламента, защото той вече не представлявал Глас на народа, ние можем да подушим първичен фашизъм.“

Забележете думата „легитимност“. Пояснявам я: „Този парламент не е легитимен, защото не ми харесва.“

Когато не харесваш парламента си, не го защитаваши. Когато силно не го харесваш, го окупираши.

Тогава пада някой, примерно Керенски, и идва някой друг, примерно Ленин. Или Хитлер. И въпросите с харесването и окупациите отпадат радикално.

Източник

Бойко Ламбовски е роден в София през 1960 г. Завършва френска гимназия в родния си град и литература в Москва. Автор на стихосбирките „Вестоносец“ (1986), „Ален декаданс“ (1991), „Едварда“ (1992), „Критика на поезията“ (1995), „Господ е началник на караула“ (1999), „Тежка картелница преди сън“ (2004).

Коментари (3)

- 13-11-2013|**Оставете студентите на мира**

Един, анонимен за съжаление, коментар, под и донякъде във връзка с отпечатания от Зл. Енев разказ на Людмил Стоянов „Милосърдието на Марса“, казва онова, за което и езикът /лампата/ на Бойко Ламбовски не може да освети. Да, той е прав, но сякаш гледа Народното събрание отвън и през ключалката. Вътре, ама наистина вътре, истината е останала тъмна. Да му мислят студентите.

С. Ц.

- 17-11-2013|**Велко Милоев** – Прав е Бойко

Бойко, жив и здрав да си дано!

Бих се подписал под твоя текст. (И го направих, като го шернах на ФБ профила си, където сигурно ще изненадам приятелите си – като „политически сноб“.) Може да е прекалено драматична аналогията на края с Керенски – Ленин – Хитлер, но такава е логиката на историята и от по-рано.

Трябва обаче да имаме и симпатия за младите протестиращи, за тяхното легитимно и естествено за мислещия човек желание да окнеш, да се чуеш, да те чуят сред свои. Поколения го имаха този шанс – някои през 60-те, някои (и аз – барбар Петко с мъжете) в началото на българския преход; техен ред е. Дано не бутнат Парламента до темели, но разбунват души. В тяхното поколение ми е надеждата, приятелю.

- 21-11-2013|**баба пенсионерка**

Напълно съм съгласна, че парламента е огледало на обществото./А то е разчленено и противопоставено. За да се манипулира по-лесно./Там, в Народното събрание, сигурно има и свестни хора. Но, съгласете се, че в кацата с мед /визирам парламента/, ако и туриш поне един черпак с екскременти /визирам шепата негодници/, се разваля целия пейзаж. А пейзажът е доста абсурден. Снощи гледах телевизия. На живо. Изявление на Съвета за националната несигурност. Тръпки да те побият. Ще строим стена на турската граница. За защита от сирийските бежанци, защото от тях по-голям враг за държавата няма. Абе айол, защо сринахте кълновете на турската граница, дето отидоха за скраб, а сега ще трошим грешни пари за стена? И защо, след като и децата знаеха преди време, че

Сирия ще става арена за разчистване на сметки и към нас ще потекат бежански потоци от невинни и нещастни бягащи от смъртта хора, не подготвихте страната за това? Който трябва го знаеше. Знаеше и това, че Турция не е подписвала никакви международни договорености да приема бежанци в държавата си. Те там са гости. Какво цели този съвет за национална НЕсигурност? Да отвлича внимание? Да продължава дележа на хората? Ами тия фашизоидни патрули чия работа вършат? Тази сутрин прочетох, че и циганските общности взели, та си спретнали едни патрули, ей тъй на играчка. Къде отива това объркано, лъгано, примамвано, манипулирано, разделяно и подхлъзвано българско общество? Ами, към нови избори, мисля. И децата, дето им викат „ранобудни студенти“ искат това. И по-малко лъжи. По-малко срамни тайни, като тая на Бисеров. Е, и повечко управленски потенциал, повечко ум и разум, както казваше баба ми, защото в противен случай, ще взема и аз да се кача на някой самолет...

Днес

Автор: Теодора Иванова

има дни, в които съм щастлива и летя на крилата на софийското щастие. усмихвам се на всеки минувач, радвам се на малките дечица, на влюбените ученици, на нагласените бабчета с пазарски торби. има дни, в които и напуканите стари къщи в центъра ми се струват примамливи и живописни. по принцип съм оптимист и вярвам, че живеем в рая.

тук, където няма войни и големи природни катаклизми. не върлуват много смъртоносни болести и все пак хората са относително свободни. водата от чешмата става за пиене, земята ни е чиста и още има дивни места, където времето е спряло. не искам да изброявам всичко любимо в България... Родопите, Кара дере, Пирин, Рила... аз самата живея в Рая, на пет минути от Гората, където никой още не е засегнал Моите борове, скали, кълвачи, сойки, зайци и лисиците, които понякога слизат и до нашата къща.

но скъпи мои, вие знаете, че това е една безкрайно относителна реалност. истината се крие някъде в окото на всеки от нас. искам да ви споделя някои неща, от които вероятно ще се почувствате по-зле или по-добре, не знам и аз... но това днес безкрайно ми тежи.

тази есен и аз станах студент. и то не на случайно място. Академията за театрално и филмово изкуство, стана мой втори дом, от септември насам. всеки ден ми се плаче от щастие, заради това, което ми се случва. да. тук и в България, аз, която съм една запетайка, имам привилегията всеки ден да седя рамо до рамо с творците на страната ни. преподават ми Хора, велики Хора, някои от тях много възрастни вече, но аз имах късмета да засека собственото си раждане, с техните животи. и тъкмо, когато се беше завъртяло колелото на творческия труд, така, че и дъх не можеш да си поемеш, точно тогава моите колеги решиха да се присъединят към протеста на Университета. работата секна за седмица, настана хаос. Ръководството мълчеше. аз си го обяснявам с дългото чудене на

коя страна да си завъртят задниците. с извинение и без. всички знаете какво значи това. уважавани от мен хора, заеха такива позиции, че на мен ми стана болно. и срамно.

аз самата не знам каква позиция да заема. не мога да кажа, че съм на площада всеки ден, там където са моите колеги. не мога да кажа и, че не заставам зад тяхната/нашата кауза. не виждам докрай смисъла, но преглъщам тази горчивина, докато се чудя и аз на коя страна да извърна глава.

днес гледам Бате Влади по телевизора. Владимир Люцканов, знаете кой е, няма да обяснявам. като малка и аз чаках Измислици – Премислици и вярвах, че Бате Влади е мой приятел, всеки път когато го видех на екрана. сега Влади е остарял. това е нормално. виждам, че дъщеря му е моя колега в Академията. виждам, че той се бори въпреки и напреки. и потвърждава собствените ми разбирания, за това, че може, стига да искаш... без значение къде се намираш, да правиш това, което обичаш и да живееш почти нормално. ако си талантлив, ако си упорит. ако от теб става *нещо*, изобщо. и той го прави. всичко това. лимитът му е небето. но не точно. видях с ужас, че и той е уморен, че и него като много други са го мачкали различни инстанции, телевизии, власти. и тази умора на човека стареещ в България ме съсипа. не знам дали това е думата, но седя и гледам героя от детството си – помъдрял и приятно побелял и... не знам какво да мисля за тази тъга, за тази примиреност, която се чете в гласа му.

искам, искам да ви кажа на всички, че изход има, че светлината на тунела е близо. но аз самата не вярвам в тази близост. страх ме е от тази примиреност, която се настанява у хората. страх ме е от това, че обществото ни е необразовано и озлобено. не искам да се впускам в темата за емпатията и сирийците. обидно и гнусно ми е, че майки с деца крещат против други майки с деца. вторите са бездомни и подгонени от оръжията на войната. първите са си на топло в къщи.

единственото, в което вярвам със сигурност е тази Промяна, която е неизбежна. цялата Вселена ни дърпа нагоре и няма начин да заседнем някъде по средата. това е ясно. но се страхувам, скъпи мои, че когато това се случи ние отдавна няма да сме вече между живите. и никой няма да си спомня за нас. толкова много вода ми се струва, че трябва да изтече до Тогава. но... нищо не е без смисъл, нали така?

Източник

Теодора Иванова, която приятелите ѝ наричат с леко носталгичното име „Додо“ следва драматургия в НАТФИЗ „Кръстьо Сарафов“ и от няколко години насам води личен блог, който може да бъде намерен на адрес <http://dodnesback.blogspot.de/>

Коментари (1)

- 18-11-2013|**Радмила** – много мъдро

Да наистина много хубаво написано. Има живи картин казани с удна две думи. Мъдро прозрение за действителността.

Браво Додо!!!

За какво бият камбаната студентите

Автор: Стефан Цанев

Основният протест на „Ранобудните студенти“, окупирали Софийския университет, и на присъединилите се към тях студенти от цяла България, е против липсата на морал в политиката. На това основание те искат оставката на правителството.

Обвиняват ги, че протестът им бил политически, че обслужвали други партийни структури, че искали да наложат морална диктатура, че университетът бил място за учене, а не за протести, че всичко това е неразумно – и започнаха да насъскват срещу тях техните разумни колеги, които „искат да учат“...

Не знам случайно или не – студентите улучват в сърцето уродливата наша демокрация: липсата на политически морал. Тук не става дума само за корупцията, за олигархическите монополи, за користното използване на властта и прочие – това са само последствията от политическото лицемерие, от идеологическия цинизъм.

Ние казваме, без да се замислим: в края на 1989 година падна комунистическият режим. Дали това е вярно?

Ако заспиваме със спомените за еуфоричните митинги през 1989-1990 година – да, така беше. Но ако се поразсъним, ако отворим очи и се огледаме, с почуда и потрес ще видим, че това е било сладък сън. Защото комунистическата партия, предрешвайки се на социалистическа, преструвайки се на демократическа, продължава да дирижира събитията в България: от досегашните 12 правителства, БКП/БСП ръководи или участва в 8 от тях (на Георги Атанасов, на Андрей Луканов – 2, на Димитър Попов, Любен Беров, Жан Виденов, Сергей Станишев и на Пламен Орешарски).

А през 2007 г., когато възторжено влизаме в Европейския съюз, 15-16 години след „падането на комунистическия режим“, цялата власт е отново в ръцете му: председател на Народното събрание е Георги Пирински, кандидат-член на ЦК на БКП, зам.-председател на БСП;

министър-председател е Сергей Дмитриевич Станишев, бивш съветски поданик, председател на БСП, син на дългогодишния секретар на ЦК на БКП Димитър Станишев;

президент на републиката е Георги Първанов, бивш член на БКП, бивш председател на БСП;

главен прокурор на републиката е Борис Велчев, внук на члена на Политбюро на ЦК на БКП Борис Велчев.

На този исторически превал не трите – и четирите власти: законодателна, изпълнителна, президентска и съдебна – са в ръцете на БСП, а всъщност отново са в ръцете на бившата комунистическа номенклатура и на техните деца и внуци.

И моралът им е като морала на техните бащи и дядовци. Стремешт им към властта е патологичен. Загубят ли я за година-две – изпадат в истерия. Готови са да се съюзят и с дявола само и само да се докопат отново до властта.

Студентите ги питат: „Кой предложи Пеевски?“ Никак не е глупав и безсмислен този въпрос. Защото не е важен отговорът – важно е да се отговори, важна е прозрачността, откритостта, важно е да се наруши най-сетне тази налудничава комунистическа конспиративност, този исторически навик да вършат подмолни преврати, тази безсмъртна тяхна демагогия.

И Станишев, и Местан, и Орешарски отговарят лицемерно: решението бе общо. Никой от тях не казва: „Аз реших, аз сгрехих, аз нося отговорност.“ И никой от гласувалите депутати не казва „аз“, всеки казва „ние“. Всеки се крие зад това „ние“. Зад прикритието на това „ние“ се вършат най-големите несправедливости, понеже никой не носи никаква отговорност. Престъпленията на комунизма бяха извършени все от това „ние“, затова и никой не беше съден за терора и за хилядите убийства – как да го осъдиш това подло, анонимно многоглаво „ние“?!

Затова студентите питаха: кой? Никой от тези мъже няма доблестта да каже: аз! Съжалявам. Управляват ни страхливци. Или – още по-лошо: конспиратори.

Погледнато трезво, ние продължаваме да живеем в една дълга, тягостна, мъчителна, подла и отвратителна посттоталитарна агония.

Какъв ще бъде резултатът от протеста на студентите? Ще свалят ли правителството? Ще успеят ли да променят нещо в държавата? Едва ли. Ако не последва общонационална стачка, ако не се вдигне целият на-

род – протестът на студентите няма да постигне нищо. Ще затихне. Ще угасне. Един вид – ще завърши с поражение.

Но има една невидима победа: тези момчета и момичета имаха дързостта да въстанат срещу аморалността, срещу несправедливостта, срещу цинизма на тънещите в разкош, които управляват от името на мизерстващия народ – и това е предостатъчно! Те не само удариха камбаната на недоволството, не само разбудиха заспалите ни съвести, не само заставиха властниците да се съобразяват с тях и да се страхуват, когато решат отново да вършат неправди и глупости – има нещо много по-важно: тези момчета и момичета са вече други – различни от онези кротките и разумните, които „искат да учат“; те ще израснат горди и непокорни граждани – различни от онези кротките и разумните, които „искат да учат“; те ще има с какво да се гордеят през целия си живот – за разлика от онези кротките и разумните, които едва ли ще имат очи да се хвалят пред децата си: ние тогава мълчахме, ние си траехме, ние търпяхме, защото по-важно и по-благоразумно беше да учим.

Ако България не ражда все повече и повече деца като онези ранобудните и неразумните – ние ще продължаваме да тънем, както казва Захарий Стоянов, в калното блато на позорното благоразумие.

по материали на в. „Стандарт“

Източник

Стефан Цанев е роден в село Червена вода, Русенско на 7 август 1936 г. В Русе завършва Математическа гимназия през 1954 г. През 1959 г. завършва журналистика в Софийския университет, следва 2 години право, през 1960-1965 г. учи драматургия в Московския киноинститут. Работил е като кореспондент в Родопите (1959), редактор в Студия за игрални филми (1965-1967), драматург в Държавен сатиричен театър (1967-1970), в Театър 199 и Театъра на окръзите (1970-1973), в Театър „София“ (1973-1984; 1991), в Драматичен театър в Пловдив (1984-1991), Театъра на армията (1992-1996), Театър „София“ (1996-2008).

Коментари (8)

- 14-11-2013|**Едно на Ум**

Късите биографични бележки за автора ни напомнят партизанската съдба: малко преследваният вчера е многозаслужилият днес. Ние потърсихме рекламните заслуги на Ст. Цанев и в текста, но открихме само сухи листа от лавров венец. Годишите.

Обикновени полевърди бяхме ние. „Държавни заслуги имате при построяването на комунизма“ – казваха ни при всяко връчване на почетната грамота.

Но това беше вчера. Сигурно затова сме преследвани днес. У нас нещата са като клатене и въртене на главата или каране на велосипед срещу движението – винаги наопаки в последните хиляда и триста, без седемстотин години. История, казват някои, а ние ще кажем география. Къде сме „ние“?

Ако е мъчно да се търпи, не е мъчно да се помни: Някогашната ни „Втора полевърдна бригада“ произвеждаше най-светлия боб на социализма, който се оказа недоносче. Някога...

Сега сме останали само аз и една хлевоуста баба, моя втора братовчедка. С нея се знаем от деца, една буренясала улица ни дели, и спим само по час-два нощем. „Спим върху цъфналите бобови шушулки на социализма“, казва баба Цана, драги Цанев. Затуй, молим те, не ни говори за лавровите си листа изобщо. Искаме да ти кажем, че бобът е по-важен от тях. Това ни казват и студентите. Те ще се справят без нас; и без теб. Ето, затова мълчим подкрепящо, докато чакахме да ни го кажеш поетично.

Бъди здрав и честен, Цанев!

дядо Стойко и баба Цана

* Това писмо го отгледахме двамата на фасулени вейки. Думите очушка друг – един млад поет, който си търси боя на жълтите павета. Казва се Наум, а ние му викаме „Едно на Ум“, защото му вярваме.

- 14-11-2013|**Златко**

Знанието рядко прави хората по-доволни или дори по-мъдри. По принцип най-важната (ако и не единствена) разлика между днешното време и онова на комунизма се състои в това, че тогава не знаехме, че сме бедни, докато днес вече го знаем (макар и ВСЕ ОЩЕ да не знаем, че сме

значително по-бедни духом, отколкото материално, но това вече е напълно различна тема). И причината за продължаващата власт на бившите и настоящи комунисти върху умовете, сърцата и джобовете на хората у нас се дължи не на някаква особено хитра манипулативна машина или кой знае какви трикове на политическата власт. Нищо подобно. Причината е в продължаващото комуноидно мислене на мнозинството хора в тази страна, което пък, от своя страна, е проста и сравнително директна функция от бедността. Навсякъде по света, където цари бедност, се гледа с подозрение, недоверие и враждебност на неща като богатство и независимост (включително и независимостта на духа), а върховната ценност е „не е важно аз да съм добре, важно е всички да сме ЕДНАКВО зле“. Повтарям, това в никакъв случай не е някакво особено българско изобретение, ако и повечето хора у нас да са свикнали да го разглеждат като наш национален патент. Ето защо единственото решение на проблемите в тази страна е мъчително бавното, по принцип надхвърлящо рамките на всеки от собствените ни животи, премахване на бедността в страната (духовна и материална). Не че протестите са излишни, напротив! Те ни показват, че все още сме живи, все още дишаме и ритаме – или поне някои от нас. Но илюзията, че протестите на тъничката прослойка от малко по-добре образовани, по-добре печелещи и поназнайващи нещичко за външния свят хора – млади или не съвсем – би могла да доведе до каквито и да било радикални промени в България, си остава илюзия. Няма как тези няколкостотин хиляди души (ако имат и толкова) да повлияят върху морето от сравнително нещастни, сравнително заблудени, сравнително мразещи всичко и всички, „обикновени“ хора в България, които се интересуват само от едно – как да стигнат до следващия ден без някой да им открадне „и това“, каквото и да означава поредното „това“ (най-често свързано с някакъв вид „национална гордост“, която е долу-горе последното нещо, останало безплатно в тази страна).

Какво означава всичко това? Просто и ясно – ДА, ние трябва да се бунтуваме и протестираме. Да, ние трябва да заявяваме ясно и недвусмислено несъгласието си с корупцията, липсата на морал и узаконената наглост, където и да ги срещнем. Но НЕ – ние не можем да си позволим илюзията, че тези или други подобни протести могат да променят коренно ситуацията в страната, преди тя да е излязла от това тъй унизително последно място по бедност. Там, където е тъмно и влажно, по неизбежност се завъждат хлебарки – и никакви опити за отстраняването им

не могат да бъдат дългосрочно успешни докато самото място, където те са се развъдили, не стане сухо, топло и светло.

Подходящо за живот на хора, а не на хлебарки.

- 14-11-2013|**Християн Т. до „Едно на Ум“**

Твоите дядо Стойко и баба Цана ще пребъдат в римите на Стефан Цанев, Едно на Ум. Остави тази работа на него, а ти тръгвай с нас, защото от днес българите могат да излитат от София и при най-гъста мъгла. Аз отивам в града на Златко, да благодаря лично за пацифизма му.

- 15-11-2013|**Първата световна**

Студентите питат: „Кой предложи Пеевски?“

Умни студенти, нали? Знаят. Какво знаят – знаят да питат...

Само че не е там проблемът. Проблемът не е, че никой не отговаря на въпроса „Кой предложи Пеевски?“, проблемът е там, че тези, които задават този въпрос, те самите нямат никакъв отговор, по никой въпрос.

Едно е да отхвърлиш Пеевски (или който и да е друг кандидат) за даден пост в държавата – и съвсем друго е ти самият да имаш никакво поне що-годе смислено предложение за кандидат за същия този пост. (Аз не чух, и едва ли някой е чул, протестиращите да излязат с някакво свое предложение кой, според тях, трябва да е шеф на ДАНС. Или да кажат, кой, според тях, трябва да е премиер – щом искат оставката на настоящия такъв.) Това е необходимо на България: да имаме смислени кандидати, за всеки пост, навсякъде в държавата. Ако имаме такива кандидати, тогава изобщо и няма да се стига до там да си задаваме един на друг въпроси от типа „Кой предложи Пеевски“. Защото и този, който го е предложил, тогава изобщо няма да е там, изобщо няма да е в състояние да достигне до позиция да предлага каквото и да било и когото и да било.

- 15-11-2013|**Златко**

Ами, вярно, не сме стигнали още до там да имаме отговори. Никой ги няма, не само младите. И все пак, като си помисли човек, има ли някакъв друг път изобщо? Те все пак дишат и ритат, все пак показват ясно, че са живи. На фона на всичко останало в страната това вече е почти единствената надежда. И поредното разцепление на хиляда лагера – „за“, „против“ и всички отсенки на спектъра помежду – само показва до каква степен обществото е наникъде със самото себе си.

Кое то според мен означава нещо много просто: друга надежда освен тия момчета и момичета засега няма. Не че те ще постигнат промяната с няколко стачки и окупации. Не че България утре ще се пробуди променена и окултурена. Това няма да стане. Но ще стане – ако имаме късмет – нещото, което е ставало по много други места преди нас. Ще се появи, бавно и много постепенно – тъничка корица от нови, по-различни хора. Която пък ще повлече след себе си други. И така нататък...

Не виждам какво му е толкова сложното на всичко това, та да има над какво толкова да си блъскаме главите. Способно на промяна, като цяло, изглежда ще бъде едва едно поколение, което тепърва ще се оформя и осъзнава като напълно нова група в тази страна. За нас, непринадлежащите към него, може и да е трудно да го приемем, защото не можем да видим собствената си роля в целия процес. Това обаче не означава, че единствено отредената ни роля е онази на вечно дръпнатата ръчна спирачка. В края на краищата, можем и просто да си замълчим и да направим път. Може и да не е много лесно, нито пък особено приятно за преглъщане, но това май е най-много, до което можем да се издигнем, като гледам така нещата...

- 15-11-2013|**броди**

Стари апаша са парантийците, що пък да не постъпя и аз като тях: “Не съм чел пиесата, но ако е тук другарят Шекспир, моля да си води записки...” (Преджобено от В. Цонев).

Тия ... (безименни и скрити до дупка) много последователни конспиратори са, досущ като членовете на РМС, „старите поборници“ комунисти, все ушенца на Никола Христов Гешев, после властимащи у нас, та и днешните сътрудници на ДС-видими и невидими. Мъка ми е за историята, която утре ще си блъска главата дали изобщо ги е имало на този свят, та понеже така и така съм в градска отпуската от любимото ни заведение „Свети Наум“, реших да направя едно дарение на бесепарите, нека те сам по сам си направят избор и престанат да са толкова спотаени:

1. ХАНДРИ-МАНДРИ ГЪОНСУРАТЛИ ТЪПИГЪОЗОГЛУ-направо си лепне връз суратя на лидер.

2. ГМУЦАРЕЛА- то е от общ род, иначе по граматичен облик е женска форма, е, хермафродитизмът май стана модно явление днес, така че върви и за редови натегачи.

3. ГАЛИМАТИЙ ДЕМЕНЦИО- преди време беше монопол само за големци, но и дребните рибки поприхвапаха хватки и чалъми от батковците си, значи, подлежи да се масовизира.

С почит: Троско Паламидов, ветеран от ОФ, квартален активист, малко обиден на Стефан Цанев, че не е още изобразен от него.

П. П. Едно пояснение: понеже Мата Хари ме задърпа да я съпровожда лично, не можела да не присъства на разстрела си, дежурният лекар задраскал от списъка ми името за подрастващ член на...а бе, тумбата на членестоногите-КРЕТЕНОИД! Поради което се извинявам на оскъдната все още чуваща публика.

- 01-12-2013|Bistra

Трудно ми е да говоря за всичко това, защото моите деца вече са отвъд, прескочили са границата, вече са някъде там, в глобалното село. Но си позволявам да твърдя, че те не биха се оказали в купа на протестиращите студенти – и не защото не са свободомислещи, а защото са мислещи – правите ли разлика?

Твърде обидно ми звучи, казано от уважавани от мен люде, че децата ми са някакви аутсайдери, които не мислят за родината си, щом не ги виждаме в списъка на протестиращите. Категорично не мисля, че протестиращите са символът или смисълът на промяната!

Напротив – във времето на глобализацията е добре да погледнем и към тези младежи, които напуснаха България, но не за да я забравят. А за да бъдат нейни посланици по света – с това, което могат, с качествата си, с талантите си... Да, те не са сред протестиращите – но дават ли си сметка, че тези „отвъд“ работят много повече за България от протестърите, които даже не знаят какви са целите им?

Извинявам се на всички, които мислят и се надяват, че днешните протести на част от студентите от СУ ще покажат на българското общество колко зле са нещата в България.

Ако случайно не сте ме разбрали – аз категорично не мисля, че ранобудните студенти в СУ са тези, които създават усещане за промяна и че те са тези, които трябва да следваме, за да изпълним мечтите си.

Вие, които четете тези редове, вярвате ли, че протестиращите студенти в един момент няма да поискат да осребрят своя протест? Аз не вярвам, и дано бъдещето ме опровергае. Не вярвам, че тяхното присъст-

вие в редовете на протестиращите е от любов към свободата... имам реални примери, които ми дават правото да кажа това.

Както и да е, аз съм един обикновен човек, обикновена жена и майка с деца, които вече са отвъд, може би нямам право да коментирам какво трябва да правят днешните български студенти. Но има едно, което искам да ви кажа, и което мисля, че е много важно – учете децата си да бъдат достойни хора, със самочувствие и с увереност в себе си. Учете ги да не заменят реалното си чувство за достойнство за измислени ценности... Учете ги да бъдат хора, а не марионетки! Ако те вярват в себе си и бъдат достойни хора, няма значение къде – в чужбина или в България, ще защитават своята Родина. Всичко друго е измислица...

- 01-12-2013|**Златко**

Позицията ви, Бистра, е защитима САМО в случай, че посочите какво друго, ако не протестите, би могло да посочи някакъв път напред за България и българите. В противен случай никак автоматично се оказвате сред онези, които казват „няма вече смисъл в нищо“...

Времето на конформизма, или живот „на контра“

Автор: Илия Вълков

Страхът да не бъдеш изхвърлен от борда ражда конформно поведение. Поддаваш се на натиска на групата, приемаш доминиращи норми. Търсиш самоодобрение чрез приемането на нови оценки и посоки. Проявата на самоинициатива, опониране на доминиращия глас на групата се наказва – най-малкото с пренебрежение, а често и с изключване.

Групата оформя твоето мнение и поведение. Ти приемаш за вярно и истинско всяко твърдение, морална оценка. Страхът от социална изолация те кара да приемаш образи и демонизации, в които не си вярвал. Нуждата от информация – да се ориентираш в случващото се, се превръща в необходимост.

Процесът на убеждаване, че „ти си прав“ – а онзи е „заблуден“, за действия пропагандни ефекти – „истина, само истината, но не цялата“; усилване на страхове; рестарт на обществени тайни, които се изразждат в тиражирани слухове, обслужващи егото на групата. Днес този, който не участва в протеста е „пазител на статуквото“, а този, който го подкрепя – „платен от Сорос“. Държавата е окупирана от разказвачи на истории, които не признават другия разказ. Сцепление на „добро“ и „зло“, подобно на оста Вашингтон – Кремъл. Едните „работят“ за руснаците, другите за американците. А никой не осъзнава, че диригентите работят за себе си.

Неформалната институция на „другарския съд“ е феномен не само в общества на тоталната сила и власт (държава), но и в преломни моменти – на преход и обрати. Ситуации на промяна – когато се сменя властово статукво, когато има ясни искания за нови „правила на играта“... когато има ясно разделение на „ние и те“. В управлението на ГЕРБ един социолог на Реформаторския блок защитава тезата, че в „държавата на Борисов“ социологически изследвания не могат да се правят, защото участниците в анкетите се страхуват да говорят – не искат да изказват мнение, макар и негласно.

Днес ситуацията е не по-различна – има страх от това публично да обявиш от кои си – от протестиращите или от мълчащите. От тези, които искат „нов морал в политиката“ или от другите, на които си им е добре при всяка власт.

Разделното време очертава групи на противопоставяне – „ранното мнозинство“ поема щафетата на мисионер, който налага и новите правила, морални оценки. „Будните“ се смятат за напредничави, смели, недоволни. Те се възприемат като „подбудители“ на промените. Сравняват ги с четници от Българското възраждане. Другите са „изоставащите“, тези, които не желаят резки промени. „Тях ги стрижат и това не им пречи“, твърдят будителите.

Но тук няма добри, няма лоши. Изглежда, че обществото не е разделяно от политици или диригенти на политически увертюри. Обществото само се разделя и това създава подчинение на статуквото. Едните искат „да пушат“, на другите им пречи пушенето. Едните приемат бежанците, другите ги виждат като потенциални терористи. Едните искат „оставка“, другите ги „плаши Борисов“. Онзи ден една антикорупционна мярка в МВР – намерението да се местят полицаи от едно управление в друго, доведе до протест сред служителите на министерството. Протестиращите, вместо да приветстват тази мярка като линия на „новия морал“, я опаковаха в рамката: „И полицаите излизат на протест“. Това много прилича на онзи, който псува корупцията по пътищата, но вечер след работа „цака“ работодателя като пълни туба с нафта от служебния камион.

Наблюдава се отказ от диалог с другия (и не само на ниво „протест-власт“). Криеницата зад паравана на компютъра, хейтърската сила на „лайковете“ в социалната мрежа се превръщат в инструмент за осъждане. Наложило се е остро противопоставяне, което може да доведе до сблъсъци (същият социолог на Реформаторския блок нарече случващото се „студена война“!!!). Драматургията на конфликта разгръща серия от сюжетни линии. Живот „на контра“ – протест и окупация. Създава се ситуация на тревожно натрупване на напрежение – една искра („капка кръв“) може да доведе до непредсказуеми обрати, които да доведат до „победата“ на някоя от враждуващите групи. Време е враждуващите да седнат да си говорят. Ама не политиците – а гражданите. Демокрацията е сложна форма на управление, в което се търси баланс в постигането на интереси. Доминирането на една група над останалите води до изкри-

вяванията на тоталитарната държава. Егото на политиците не създава условия за излизане от тази ситуация.

Докато спорещите не потърсят диалог ще доминира времето на конформиста, а той поддържа или статуквото, или „закученото положение“. Или както пее Жак Дютрон: „Има такива, които спорят, претендират, протестира, докато аз правя само едно – преобръщам си сакото с хаста-ра навън, винаги откъм правилната страна“.

Източник

Илия Вълков живее и работи в София, но е израснал в Благоевград. Наближава 30 години. Завършил е „Връзки с обществеността“ в Софийския университет, а след това е защитил магистърска теза по социология, отново в Алма Матер. В момента е докторант по „Комуникация при криза“ при проф. д-р Тодор Петев в Софийския университет. Близо две години е събирал думи като репортер във в. „Дневник“. Също толкова време е записвал звуци за „Дарик“ радио. В момента се занимава с публични комуникации и академични приключения. Пише за в. „Сега“, в. „Култура“ и E-vestnik.

За щитовете на беззащитните

Автор: Георги Господинов

Те се появиха с големи картонени листове като корици на книги, със саморъчно изписани заглавия и имена на автори. Кориците приличаха на книжни щитове. После разбрах, че така ги и наричали. Беше в Деня на будителите. И някак естествено те застанаха в началото на шествието. Една редица от десетина картонени щита, които трябваше да водят и пазят протестиращите. Паисий, Софроний, Ботев, Талев, Димов, Смирненски, Вапцаров, Гео Милев и дори две днешни книги вървяха начело в това прекрасно самоорганизирано се шествие. Беше слънчев този първи ноември, различен. Бях особено щастлив и спокоен да вървя подир книгите щитове. И тези момчета и момичета излизаха всяка вечер оттогава. Четящият човек, за който тайно си мечтаем. Рицари без броня, като момчето от онзи български филм с Апостол Карамитев, който те едва ли са гледали, онова, с картонения щит и броня от кашони. Странни донкихотовци, наивници, както ги нарекоха, тръгнали срещу истински великани... Скоро щяха да се сблъскат с истинските щитове, шлемове, палки, белезници, ключове. Нестройната пехота на четящите срещу добре смазаната машина на полицията.

Един вторник, на 12 ноември.

Най-тъжната София, която съм виждал. София – закрит град. Полицейски, блокиран град. Толкова струпана полиция тези улици не помнят. Като огромно кафкианско насекомо с лъскавите фасетки на шлемовете. Протестиращи срещу полиция. Картонени срещу метални щитове. Шлемове срещу голи лица. Четящи срещу ръмжащи. Резултатът винаги е ясен. Снимките от онзи вторник още не са за гледане.

Това правителство направи великански гафове, но най-големият е, че не разбра какъв шанс имаше с този протест. Шансът да се оттегли тогава, през юни. Сега ще бъде шанс за всички ни, ако то си отиде, без да употреби грубо насилие. Не изпускайте този последен шанс, г-н премиер (вече с малка буква). Прочее, какво четете вечер?

През цялото време ние не спестихме иронииите си към протестиращи и студенти. Нарекохме ги хунвейбини, тези с книгите. Студентът с очилцата, проснат на паважа на Цар Освободител под тежкото тяло на полицаия, вероятно е лумпен или наркоман. Или не, пърформър, влязъл в странен танц с полицейско тяло не от своята категория. Този с пукнатата глава просто не е добре с главата. Организирани и платени ги нарекохме, защото не можехме да си представим другото. Раздавали по 30 до 80 лева на стачкуващ, за рана – 700. Толкова евтина пропаганда отдавна не е имало. Все пак си дължим известен вкус и старание.

Тук, ако обвиниш някого, че е част от мафията, безчестен, непрозрачен, той никак няма да се засегне. Ако кажеш на ксенофоба, че е ксенофоб, няма и да те разбере. Пък и това вече минава за ценност. Но речеш ли, че протестиращият човек е красив и смислен, о, небеса, отечеството е в опасност...

Не Пеевски, успелият, а тези от кварталите, дошли с децата си от градинките, разделяли нацията. Не Петното, този рицар на безкнижието, а четящите разделяли народа. Не Орешарски, разпускащият седежки, а преподавателите. Не криещият се като плъх Бисеров, преял с пари, а протестиращите били сити. Не тези, овъртолили се в обръчите от фирми... Не изпъзелите в тъмното биячи на „пришълци“... Не гласуващите с ударно бездарие мораториуми от парламента... Не, не... Сакън. Не срещу тях е нашият сарказъм... Нищо, че докато наричаме студентите хунвейбини и фашисти, истинският фашизъм се търкаля навън необезпокояван. Докато хулим протестиращите, властта намига на мафията. Под нашия прикриващ огън. Бий студента... Хихикай срещу протестиращия... Красиви били а, ще делите отечеството... „Всички те знаят:/ Отечеството е в опасност“ по Гео Милев. Но там следва най-страшният въпрос „Прекрасно:/ но – що е отечество?“ Биха го съсипали Гео днес за този въпрос. И пак щеше да следва онова негово „главата ми – кървав фенер“...

Да, имаше много драматични кадри от онзи вторник, но два си запазвам за себе си. Единият е с момиче, седнало върху контейнер за боклук, изнесен в средата на Цар Освободител, саморъчна барикада. Момичето е подпряло глава с ръце и сякаш не може да повярва, че това му се случва. Помня това момиче, то носеше една от книгите, моята. Другият кадър е стъпканият Ботев. Картоненият щит с „Борба“ на Ботев под няколко чифта еднакви черни лъскави обувца, „кубинки“ им викахме едно

време. Запомнете тази картина. Стъпкаха всичките ни книги, каза ми един от студентите после, но ние пак си ги взехме.

Ако трябва да си избирам щит, ще остана при тези стъпкани, разкъсани, книжни, саморъчно изписани корици на протестиращите. Щитовете на беззащитните.

Защото всичко това ще свърши. Ще живеем отново заедно. Цяло едно поколение ще носи паметта за съпротива в телата си. И литературата ще бъде просто литература. И всички – ироници и наивници, полиция и студенти, ще си говорим най-сетне. И ще лекуваме заедно раните, не онези от вторник, те са нищожни, а онези от последния век. Колкото по-скоро, толкова по-добре. Заради оскъдното биографично време, което ни е отпуснато.

Източник

Георги Господинов е български писател и поет. Романът му Естествен роман (специална награда на конкурса за нов български роман „Развитие“) е преведен на няколко езика и се радва на добър прием в Германия и Франция.

Коментари (27)

- 16-11-2013|**Diana**

Bravo!

- 17-11-2013|**Ellie**

Боже, колко добре е написано и колко е вярно. Единственото, в което се съмнявам, е последният параграф. Действителността е толкова тъжна, че някак си, иска ми се, но не мога да повярвам в оптимистичния край.

- 17-11-2013|**АНТОАНЕТА ТОДОРОВА** – ИМА НАДЕЖДА...

Нямам думи...толкова често чувам маскиран вариант на истината, че, когато някой произнесе фактите такива, каквито са...онемявам. понякога съм изпадала в отчаяние, че няма да „изплуваме от тинята“...още повече сега, когато комунистите ни теглят все по-надолу. но ме обзема оптимизъм, когато собствените ми чувства и мисли формулира някой друг...казвам си:“значи не съм сбъркана...значи още някой мисли като мен...щом има толкова млади трезвомислещи хора, които виждат истината, значи има надежда за нас.“жалко, че народната ни памет е много кратка. това ни е носило най-големите беди. повтаряме и скъпо плащаме за сериозни грешки. моля се студентите да имат сили и кураж да събудят заспалите, да отворят очите на заслепените и да постигнат успех...

Благодаря на автора на тази статия! такива хора като него ми връщат вярата в правдата...

- 18-11-2013|“Гражданска отговорност“ на вн

Образец за нарисната в омекотител „Ленор“ публицистика. „Дядо Тричко, знае всичко“. Което може и да значи, че щом ГГ – тази предпазлива като квачка пишурка – клюнка за оставката на премиера (охо-о, и с малка буква, забележете!), бурята отгърмява в близката горичка. УВАЖАЕМИ ДАМИ И ГОСПОДИНИ, ВЕЧЕ МОЖЕТЕ ДА СЕ ИЗПРАВЯТЕ. Аз ще остана снишен – за всеки случай.

- 18-11-2013|**Недко Голичев, Прага**

Г Г, както го наричат по-горе, за да пестите място вероятно, е звучна, предпазливо-гневна прозявка, на една иначе, въздържана посредственост. Нещо като пудра, скриваща студената пот на мастит* тв-гост. Помните ли как, срамежливо уж, но всъщност провинциално нахално, същият Господинов ни показваше меките си пекторали /гръдни мускулчета/ от малкия екран преди години? Така че, не съм толкова сигурен дали френските и германски домакини го сънуват влажно в леглата си. По-в/л/ажното е друго. Протестите ще се окажат осребрена признателност за всеки скромнен колекционер на далновидности. Когато, му дойде времето, тогава.

- 18-11-2013|**Златко**

Лошо няма. Само дето злобицата, както казваше баба ми едно време, единствено до хемороиди води.

Не се напъвайте прекомерно, уважаеми ненавистници!

- 18-11-2013|**Пражка шунка**

Оскар Уайлд намира, че причината за маясъла е по-практическа, Златко. Но, я ни кажи, защо ти, един несъмнено либерален демократ, не умееш да понасяш противоположни мнения? Защото не си чел апокрифния Оскар в оригинал ли? Че няма лоша реклама е казал сам Огилви, а на него не е зле да се вярва.

- 18-11-2013|**Златко**

Айде пак си намерихме глупости за приказване. Вместо да говорим за студентите или текста на Георги...

Какво точно означава „непонасяне“? Че не бива да ги коментирам? Или да им се присмивам? Или може би нещо друго?

- 18-11-2013|**Благо**

Колко злостно малодушие, колко агресивна, но всъщност самоненавистна, посредственост лъха от някои коментари. Самодоволно въргалие в калта, с която пръскат другите...

Как да внушиш на „човека-маса“, че именно днес, тъкмо в тази ситуация имаме нужда от наивност и идеализъм. Срещу „зрелия цинизъм“ на унизителния конформизъм.

- 18-11-2013|**Black Wolf**

Много добър текст!

- 18-11-2013|**Пражка шунка** – Пражка шунка

Златко пита:

„Какво точно означава „непонасяне“? Че не бива да ги коментирам? Или да им се присмивам? Или може би нещо друго?“

Ами нали точно затова става дума, драги?! Нали „коментирам“, „присмивам“ или безкрайното „нещо друго“ е онова, което правят твърдоезични/ци/те по-горе. Нещо не се връзва, пазителю на печата „Независима мисъл“. Лев Толстой е ненавиждал, злъчно-пенливо при това, Уйлям

Шекспир. Някой да се е повлиял от чувствата му? Кой, ако се сещаш за някого?

Но, понеже настояваш кисело, ще ти кажа алкално-весело какво мисля аз за Господин – „пишурката“ – Господин:

Не съм чел Физиката на тъгата му, но Химията на обонянието му функционира като стомашните сокове на котарака ми, който – в случайности не вярвам – се казва ...Господин.

Та в този ред на мисли ми дойде (на мнозина около мен също)прекалено стръмно, когато видяхме как буквите на името му висят като сушени скумрии редом до познатите на всички ни човешки, но изкривени от прекалено признателна употреба лунно-мистични имена. Дай Боже времето да придаде привкус на вечност и на Неговото, но засега – чисто, просто и честно казано – това е неуместно, некрасиво и... непростимо недопустимо, понеже То изпреварва и умилението ни. Георги Господин го бива да пише. Но бива – и би трябвало – много още да навакса; вместо да посяга така лакомо към сексапилната гръд на Славата, намигайки ни като, мамо, мамо!, мамолог.

Златко, отпусни стиснатите си устни: всеки трябва да носи сам своята съета. И Г. Господин би трябвало да се досети.

- 18-11-2013|Златко

Опитвам се да оценявам усилията ти, драги, но в случая имам усещането, че и двамата си губим времето: ти ме обвиняваш в „непоносимост“, за което би имало основания, ако бих махал съответните Коментари (поради администраторските ми пълномощия). Такова нещо няма, тоест тирадите ти, да ме прощаваш, са упражнения по софистика. Твоя си работа, не си само ти, мноооого народ такъв, неудовлетворен и възприемащ себе си като нам колко култивиран, шари тъдява. Но празното си е празно, с колкото и финтифлюшки да се кичи иначе...

- 18-11-2013|Прахка шунка

Благодаря за комплимента, но ти си философ-мента, ако не знаеш, че софистите са вече реабилитирани напълно. И нещо повече, но това е друга гроздова. Всичко, което пишеш, прости откровението, се нуждае от чесало. Знаеш ли какво е чесало? А дарак, хурка, вретено, чекрък и стан. Научи се да ги използваш майсторски, за да тъчеш шаяци и пре-

сукваш гайтани за износ. И още нещо: не се сърди, защото знам, че ти минава бързо.

- 18-11-2013|**Димитър симов сimeoновград**

Чел съм в това списание от Румен леонидов че Христо ботев щял най много да бъде учител в някоя изгоряла прогимназия ако живее днес. Но Златко и дума и продумва по тоя казус. Това не е правилно да се репчи само за тоя господинов на страната щото него никакъв го няма чел съм как беше Идруги истории от него абе слаба ракия направо. Не мога да пиша мног гладко но чета много още без очила вечер докато жената гледа серияли. Питам защо така би Златко Енев.

- 18-11-2013|**Златко**

Като питаш, да ти кажа, Митко. Аз, като прочета нещо хубаво, гледам да кажа, че е хубаво, а и на други хора да го покажа. Сега, разбирам, че на вас там животът много ви горчи (или се настройвате едни други така, все на горчилка – което и да е от двете), та нещо все не можете да си отворите устите, когато стане дума за нещо хубаво, ами само така на грак ви избива, като дъбъртички гарги, проскубани вече малко, тоест да се обадите най-много, за да напсувате някого, сигурно защото псувнята някак тъй по облекчава човека, отколкото добрата дума. И сега пак така, Митко (иначе не те познавам, тъй че не мога да кажа що за човек си, разбира се) – четеш значи тук това нещо, а предполагам, че щом още без очила четеш, и сам виждаш, че е хубаво и човешки казано, и че много истина има в него. Ама не – не може да ти се обърне сърце и да кажеш „Сполай ти, Георги, хубаво си го казал“, ами пак тъй на злобица трябва да го обърнеш, да пропуснеш хубавото и вместо това да кажеш „абе той тоя Георги инак хич го няма“ (което може и да означава, че този тук текст ти е харесал, но – факт – устата ти се отваря само за зла дума, за добра не може).

Та така, Митко, помисли си сам за това, което ти казвам, ако намериш някоя и друга минута...

- 19-11-2013|**Димитър симов сimeoновград**

здравей Драги златко много мислих по въпросите които си повдигнал та не съм мигнал чак до първи петли както се казва. Може и да си прав ние в странджанско сме малко диви но ни сма диваци за каквито

ни слагаш всички в един куб Аз те питах за христо Ботев не за това наше момче а ти нищо не ми каза и само се нахвърляш като квачка върху орел да си брани пиленцата много ще се изненадаш ако ти кажа колко откога ти чета списанието обаче ти няма да ми послушаш съвета като ти кажа че не бива да се дърляш с твои читатели каквито да са и те. Така правят комунисти те като някой не им е на външа дай да го обявим за враг. Апажка Шунка не е глупак та да ти е враг ами нали знаеш че и природата и литературата имат една майка. Разнообразието което се казва мутации. Ти си падаш малко дърво секач грабваш балтията и наред. Чакай кастри и подкастрий гората ама не сечи наред. Лани не по-лани беше отгледах един слънчоглед нямаш идея какво нещо хубос като ти казвам. То думи нямам тънък висок усмихнат. Само дете по снагата му избиха баре десет пича. ако не се въртеше подир слънцето, щеше да го помислим за дрян ашладисана на слънчоглед. Искам да Ти кажа че кой не го видя той не забрави да си затвори устата. искам да кажа че е по-добре да бъдеш като природата да не се плашиш от израсляци. това е то литературата как така ни обвняваш че не аресваме нищо. можеш да напишеш каквото смяташ за найправилно. Пък за всяка хартишка си има задник прощавай. Чел ли си ян бибян на Луната. това е нашия малкия принц българина който дете го не сееш там никне. секи колкото може. Бъди честит трудно е но бог е за фсичко и всичко само един. Но нито ти ни аз сме светии и твоя Господинов също. Ти си известен ама не си бог не забравай. Благодаря и извинявай ако има нещо.

- 19-11-2013|**прашки „Шунка“**

Бай Димитър Симов е чепат израстък върху стеблото на неусмъртия български език. Може и да е крив, но генът на слънчогледовата му усмивка е гаранцията, че ще надживеем изпепеляващия вятър на всяка самодостатъчна посредственост. Хайде да се обзаложим на един Либерален Преглед.

- 19-11-2013|**Златко**

Благодаря ти, Митко, хубаво си ги казал нещата. Пък и, щом толкова отдавна четеш „Прегледа“, то няма как да не си забелязал, че, ако и бавно, аз също започвам да улягам и да се успокоявам, тоест не вдигам чак толкова пушилка колкото едно време.

Това първо. Второто обаче пак ще засегне същата тема, която чепкахме вчера. Значи, за Ботев и какво щеше да му се случи, ако би се появил днес. Доколкото разбирам, Митко, ти смяташ, че някои други чапкъни, а не добри хора като теб, ще му се нахвърлят. Хубаво, ама хайде сега се опитай да погледнеш нещата откъм ей тази тук страна: младите момчета и момичета, дето тия дни окупираха Университета, май не правят нищо по-различно от Ботев. Изправят се и си търсят правата, също като него, на същата възраст. А какво правиш ти, бай Митко? Ай сиктир им казваш, това правиш. Същото, което са казвали и едни други българи на Ботев, преди доста време...

Ха сега кажи ми, щом толкова много те вълнува темата за Ботев и за неговите вечни противници, как мислиш самия ти: на коя страна си се подредил, в тая борба, дето свършване няма?

- 19-11-2013|**Димитър симов Пищяла**

Пищяла ми викат зашот съм пишял още от люлка златко и много съм ти благодарин чими обръщаш и ти вншимание на пищенето. кой е срещу студентите аз ли. Щом така си ме оценил значи бъркаш фатално. Това ще го отричам докато ме се скъсат гласните върви. Не само че съм с тях ами викам и пишя заедно с тях такаче ме чуват и комшиите ивикат тоя пак е чел нещо дето не му е повкусс. Виждам че иначе си меразбрал и се разбрал щото и отец Паиси не е бил професор по писане но е казал каквото е имал да каже и не са го чули всички и най-малкото студентите по онава време не е имало а чорбаджии което идва от чорба. Не че Георги господинов не може да каже каквото му е на ума но някак тия И други истории са като изсмукани от пръстите и не ми харесват. а някой като не ми хареса от първия прогед после трудно го понасям. И много се ядосвам че се е лепнал за простетите ажив. Там има място за живите мужду мъртви самоте могат да претендират че няма кой да им завижда. Като Ботев, който Марин Маринов ми е казал че крал кокошки из Браила. И Господинов може да краде сега но ще му съ прости после. Когато си умрялказват римляните за теб нищо или хубаво но гаранция няма. наговорих ти куб простотии но искрено като паиси Отец на нашата славна история. И не е само господинов и Леонид Руменов слагам в сметката въпреки това харесвам голямата му уста щото лудите ще спаят света както казва Марин Маринов. И ти си луд и той и Господинов и аз най вче. Пустия му правопис иговор ще ме уморят затова и обичам

студентите. Да не си помислил да се съмняваш че техната младост е и моя радост. Отдавна ти чета списанията има и една книга от теб ама ми казаха че била на петнайсет лева. нямам толкова за реквизиции за никого се казвала. Маринов много я хвали нооо като няма няма а той я изпрати на един друг счетоводител от Провадия а она четел с лупи и скоро нямало да му я върнел. Свършвам щото компютъра не е само мой а на снахата и скоро ще се върне от протестите на орлов мост. Тя пък е от бесепето но не на доганоното, а на путин. Стига толкова политика. Ако се имате с георги Господинов кажи му да пише нататък. но аз се съмнявам че ще ме грабне написаното така както например ме грабват и носят самодиви в бели премяни хаджи Димитър. Тоес Ботев.

Здрав и чувствителен както винаги бъди нямам как да ти помагам докато прекосяваш сухата пустиня на нашета равнодушност към морала.

Чус.

- 19-11-2013|Златко

Е, прощавай тогава, не съм те разбрал. А инак хората аз ги делим не по дрехите, тъй че не се притеснявай.

А между теб и тоя тук хубостник, дето си е избрал „пращка шунка“ да се нарича, разлика има от небето до земята – и ти също я чувстваш, сигурен съм, но си кривиш сега сърцето, щото по случайност се оказате на едно и също мнение за няколко секунди. Но неговият сорт е друг – голяма шушулка, а вътре няма зърно и за посев.

Нейсе, майната му...

- 19-11-2013|Златко

Между другото, бай Митко, ако мислиш, че няма да ти опадат очите, мога да ти пратя електронна версия на книгата, да я четеш на компютъра. Да не чакаш докато дойде от Провадия, искам да кажа. Но си иска свикване де, пипкава работа е да се чете на екрана.

Ако да, трябва ми твой електронен адрес. Можеш да ми го пратиш ей тука: webmaster@librev.com.

(Същото важи и за всеки друг мераклия, разбира се. Аз не очаквам да забогатее от книгите си и нямам нищо против да ги раздавам без пари, поне в електронен вариант, че книжни и самият аз вече нямам)...

(Между другото, точно днес получих от едни американски разбойници, които там уж ми издават една от детските книги, поредния чек

за два долара и двайсет – толкова са продали през последната година. А инак лично са ми се обаждали поне десетина души само тая година, за да ми кажат, че са си купили книгата и че търсят продълженията. Толкова за живеенето от писане...)

- 19-11-2013|007 – още малко извън темата

Ако не беше влязъл Любомир Милчев – Денди снощи в Биг Брадъра, щях да си помисля, че той е „Гражданска отговорност“, Недко Голичев и пражката шунка. Всъщност аз ценя както мнението на Денди по редица въпроси, така и текстовете на Господинов и малко ми е странно защо Денди с такова злобно пренебрежение/снизхождение говори за Господинов. Вероятно са някакви „вътрешноцехови“ причини.

Иначе текстът страшно ми хареса. Особено това:

„Тук, ако обвиниш някого, че е част от мафията, безчестен, непрозрачен, той никак няма да се засегне. Ако кажеш на ксенофоба, че е ксенофоб, няма и да те разбере. Пък и това вече минава за ценност. Но речеш ли, че протестиращият човек е красив и смислен, о, небеса, отечеството е в опасност...

Не Пеевски, успелият, а тези от кварталите, дошли с децата си от градинките, разделяли нацията. Не Петното, този рицар на безкнижието, а четящите разделяли народа. Не Орешарски, разпускащият седенки, а преподавателите. Не криещият се като плъх Бисеров, преял с пари, а протестиращите били сити. Не тези, овъртолили се в обръчите от фирми... Не изпъзелите в тъмното биячи на „пришълци“... Не гласуващите с ударно бездарие мораториуми от парламента... Не, не... Сакън. Не срещу тях е нашият сарказъм... Нищо, че докато наричаме студентите хунвейбини и фашисти, истинският фашизъм се търкаля навън необезпокояван. Докато хулим протестиращите, властта намига на мафията. Под нашия прикриващ огън. Бий студента... Хихикай срещу протестиращия... Красиви били а, ще делите отечеството...”

Сякаш ми е прочел мислите.

- 21-11-2013|баба пенсионерка

Свободата, Санчо се крепи на върха на копието, НО светът е жив благодарение на щитовете на беззащитните. Поздравления за текста. Легна ми на сърцето.

- 24-11-2013|**Гост**

Тъпа статия. Глупости..

- 24-11-2013|**Златко**

Подобно на шумно оригване след изобилен (или може би беден) обяд, коментари като този съдържат много повече информация за оригващия се, отколкото за качествата на обяда...

- 28-11-2013|**Благоев**

Защо Г-н Златко се мъчите да спорите с глупци, както е казал Пушкин (ще добавя и диваци). Който може да мисли и да чете с глсвните букви харесва текста.

Защо Google Books е легален в САЩ?

В четвъртък [14.11.2013] американският съдия Дени Чин публикува след продължило осем години съдебно дело юридическото си мнение относно случая „The Authors Guild et al v. Google Inc., Southern District of New York, 05 Civ 8136“ (2005 г.) В случая ставаше дума не толкова за фактическото състояние на нещата, което вече отдавна е изяснено между отделните страни в процеса. Открит беше единствено юридическия въпрос дали услугата на Гугъл може да бъде подведена под юридическата клауза Fair Use (приблизително преведено като „почтено ползване“), или е незаконна.

В края на краищата Чин постанови, че масивното сканиране на чужди произведения на пръв поглед без съмнение нарушава авторските права. Същото важи и за предоставянето в Интернет на сканираните страници. Гугъл никога не е отричал това, но винаги се е позовавал на доктрината Fair Use. И съдът най-после прие този централен аргумент.

Fair Use

Целта на американското авторско право е „да насърчава напредъка на науката и полезното изкуство“. Когато това помага за достигането на такава цел, чужди произведения могат да бъдат използвани и тогава, когато притежателите на правата не са съгласни. Тази доктрина е позната под името Fair Use. Кога точно става дума за Fair Use обаче законът не постановява изрично. Това би било изключително трудно.

В спорни случаи трябва да бъдат разгледани четири различни фактора: на първо място трябва да бъде установено каква е целта на използването – комерсиална, некомерсиална или за образование – както и вида произведения; трябва да се види каква част от произведението представляват представените откъси и накрая, какво е въздействието върху потенциалния пазар или стойност на произведението. Четирите резултата след това трябва да бъдат преценени във връзка едни с други. Именно това е напътен съдия Чин в преценката си.

Цел на ползването

Заедно с целта на ползване трябва също да се провери дали чуждите произведения са взети просто едно към едно, което би противоречало на доктрината Fair Use, или се използват по някакъв променен начин. Според преценката на Чин начинът, по който се предлагат книгите от Google Books „е във висока степен променящ“. Индексирането на текстовете помага да се откриват непознати до този момент книги. Показването на кратки откъси е сравнимо с вече законно признатото показване на умалени копия на чужди картини. Също и дигитализирането на чужди знаци е по принцип променящо и открива възможности за напълно нови изследователски приложения.

Действително, Гугъл възнамерява да прави печалба, което е аргумент против Fair Use. Но тук става дума не за директно комерсиално използване. Гугъл не продава нито сканираните страници, нито съдържащите се в тях текстове, а и не показва реклами в непосредствена близост с представяните текстове. Ето защо проверката на първия фактор по мнението на Чин клони силно в полза на Гугъл.

Вид на конкретните произведения

И двете спорещи страни са единодушни, че видът на произведенията няма особено значение в конкретния случай. Ето защо по този пункт Чин се ограничава до много кратки оценки.

Всички сканирани книги вече са били публикувани и направени достъпни за обществеността. Освен това при по-голямата част от тях става дума за документална/научна литература, а не за белетристика, която би трябвало да бъде по-силно защищавана. В случая оценката също натежава на страната на Fair Use.

Откъсите в сравнение с цялото произведение

Гугъл сканира винаги цялата книга. Но вече има предишни случаи, при които може да се говори за Fair Use и когато се използва цялото произведение. За Чин е важно това, че Гугъл показва само части от сканираните текстове. „В крайна сметка преценявам, че третият фактор говори леко за противоречие с Fair Use“, пише съдията.

Отражения върху потенциалния пазар или стойност

Ищците са аргументирали, че Google Books се отразява негативно върху техния бизнес. Юристът не споделя тази гледна точка. Едва ли ще се намери човек, който да прави безброй много търсения в Гугъл, за да състави цяла книга от отделните отрязъци текст. Без цялостен оригинал това би било невъзможно, а Гугъл винаги прикрива отделни части от текста.

Услугата на Гугъл подпомага в много голяма степен откриването на нови, непознати до този момент книги, което, напротив, само насърчава техните продажби. Следователно четвъртият фактор говори ясно в полза на Fair Use.

„Неоценим инструмент“

В заключение съдията прави истинска възхвала на цялото начинание. Той говори за „значителни предимства за обществеността“ и „неоценим инструмент за изследователите“. Google Books насърчава „прогреса на науката и изкуството, като същевременно се отнася с уважение към правата на авторите и останалите творчески личности, без да има негативно въздействие върху правата на притежателите“.

Машината за търсене на книги „спасява забравени произведения и им вдъхва нов живот“. Тя „прави възможен достъп до тях за хора с увреждания, както и за онези в отдалечени или зле снабдени региони“. Google Books „води до нова публика и нови постъпления“, пише съдията. „Наистина, цялото общество има полза от това“.

Източник

Коментари (2)

- 24-11-2013|**no blonde**
God bless Denny Chin!

- 25-11-2013|**Гост** – liberty

Не обичам закони, които ти забраняват да правиш нещо с твоята книга. Ако си си я купил – можеш да я гориш, четеш, да я сканираш и публикуваш, коментираш, рекламираш.

Стига с ограничаването на свободата.

Fair use даже ме дразни, защото е глупав аргумент с привидно благородни мотиви.

Писмото на един български баща до студентите

Автор: Юрий Александров

Простете на моето поколение, че в последния четвърт век не успя да изгради онази България, в която всички ние днес да живеем без срам, страх или усещане за безпътица. България на свободните, независимите и гордите. България, в която правителствата не крадат от народа си, а народът е достатъчно мъдър да не позволява на никого да се гаври с него. България без мутри, групировки, местни феодали, агенти и олигарси. Просто... една нормална България.

Ние, вашите майки и бащи, не успяхме... Провалихме се... Сгромолясахме се... Загубихме пътя си, улисани в грижи за насъщния и ламтежи за неща, без които спокойно можехме да живеем. Постепенно загубихме вярата си и започнахме да се нагаждаме към мутро-системата, изградена от онези, които навремето трябваше да наврем в миша дупка. Станахме циници, гледайки на действителността, като на нещо отвратително, но неизбежно и вечно. Примирихме се, снижихме се, нагодихме се, умълчахме се. Простете!

Ние, които отраснахме през ония времена на диктатура и погазване на човешкото достойнство, не успяхме изцяло да се отърсим от набиваният с години в детските ни и юношески глави светоглед. Не можахме и докрай да осмислим истината, че онзи който е готов да размени свободата си за пълен хладилник, утре няма да има нито свобода, нито хладилник. Не успяхме да осъзнаем, че избирайки поредният Спасител, ние самите се отказваме от отговорността за бъдещето на тази страна. Измивахме си ръцете. Простете!

Бяхме наивни. О, колко наивни бяхме! Мислехме, че е достатъчно да падне тоталитарният режим, за да можем да задишахме свободно. Не успяхме да разберем, че трябва да се борим за свободата си, дори да се бием за нея. Надявахме се, че слугите на мрака, ще се оттеглят, ще си отидат, засрамени от всички мъки и страдания, които са причинявали на съгражданите си в продължение на десетки години. Те обаче не го

направиха, а ние не направихме нищо за да ги изритаме. Измамиха ни, като същински деца. Днес те са тук, по-силни от всякога, владеещи икономиката, политиката, медиите, та дори и душите ни. Можем да зърнем всеки ден техните известни физиономии по телевизии, вестници и интернет в успешни опити да насаждат невъзможния си морал в едно все по-страннно, колапсиращо и изпростяващо общество. В онези години ние няхаме смелостта или мъдростта, за да ги прегазим. Затова днес те газят и нас и вас. Простете!

Вчера аз не дойдох при вас, в отговор на молбата ви за подкрепа в Университета, защото имах по-важна работа – да чета някакво евтино романче. Хиляди такива, като мен също не дойдоха, кой зазяпал дозата неделен спорт, кой нагънал лакомо любимото си ястие, кой гледащ пореден сериал, кой просто дремещ на дивана или пък разпръскващ позастаряващ чар в някой клуб. Простете ни!

Днес, когато гаврата на властта със съвестта на цял един народ стана нагла и нетърпима, вие сякаш ни показвате, какви сме били ние преди 20 и кусур години или поне, какви бихме искали да сме били. Напомняте ни и в какво сме се превърнали днес. Затова, ако някой на моите години, че и по-възрастен тръгне да ви поучава, добронамерено дори, го отсвирете на момента. Нищо стойностно не може да научите от чумавите поколения заразени с бацила на тоталитаризма. Те не могат да ви дадат дори и пример за достойно държане, защото в ония времена, когато обикновените германци, унгарци, чехи и поляци се изправяха смело един след друг срещу Империята на Злото, българите мълчаха със зловеща тишина. И ако прочетете случайно това писмо, го забравете, изгорете, накъсайте, дилийтнете го, защото ние отдавна сме загубили правото си да ви даваме съвети...

Но поне ни простете!

Източник

За Юрий Александров знам единствено, че живее в София, поддържа блог на красноречивия адрес <http://mamkamu.blog.bg/>, а в Google+ е написал „професия: стругар“. Нека в такъв случай приемем, че това е стругар, който умее добре да си служи с думите.

Коментари (14)

- 20-11-2013|**Димитър симов Пищяла**

Здрасти приятелю.

много съм горд че ми даваш адреса си ама не е тъй просто аз да ти дам моя. Жената казва недей да си нямаме излишни ядове с снахата. Тя не е лоша жена но е доста по височка от средното за нашия край и майка България и има няма все за лични данни ни говори да сме се пазели. Сина е в Португалия. тя не ще да ходи там били малки хората там а тя е метър и осемдесет без токовете и това щяло да бие на очи. Мъжете не обичат жени повисоки от тях за обратното не знам. Сега обмисляме да помолим ли едно момче. Той беше треньор и много обича беемвета да си даде адреса ние сме комшии през една улица сме и смятам няма да откаже защото е преуспял и тук. Който преуспее не мож говори с него по принцип но той е с друго виждане за успеха. Дано излеза прав. Четох четири пъти тия извинения горе на стругара Александров който много прилича на киноартист няма лошо но аз от опит знам че извинение патък не лъска дето казват хората. и друго искам да кажа той говори за някакъв народ но токово нещо като народ не съществува на света. Има дюнния което ще рече свят на турски. Големия дерт на нашата България е че тя няма никави съсловия. Ни попа и е поп ни полицаи милиционера ни кмета кмет ни даскала учител. В скоби знам баща ти е бил учител, приятелю дано не е бил народен а само гимназиялен тоес истински. То и циганина ни не циганин ами ром. А Истинските ни крадци не са гладни роми ами алчни големци. Вв

америка крадат богатите като почнеш от олт стрийт та додолу. А нашите са само мутри но не са никакви политици ами прекупвачи на балкански политики. И богът ни не е Бог ами божество на което и те палят свеци като православните скотове. – Христо Ботев! Не ка допълна за народа Всичко що говори български можеш да го събереш на едно място и тогава ще видиш че народа ни е просто една жалка няма да кажа но безпътна сбирщина. Само като рече някой народа и вече знам че не знае какво има да лъже по наттатъка. Ами да помислим малко. боже господи, дай Боже, Господ да пази, господ да прости, господ да те убие и ккво ли още не казва същия тоя „народа в кавички без да влага какпка отговорност и смисъл. Така всички ние казваме народа при положение че знаем че такова божествено същество няма. Виждам че се увляках защото имам още много време снахата ще се върне чак след пет и забравих че искам да кажа още за извиненията на Юлий Александров тоес господина с очила на челото като на режисор. Казаното му е искрено обаче претендира за морално но ако съм прав това е морал без полза. Народа не прави бунтове и революции драги мои! Чел съм и за руската революция тя е направена от един плешиф дявол с много къдрав акъл Илич или още Ленин. Прощавай че губя времето на читателите ти, Златко но виждам че ме харесваш но пък всяко търпение си има граница. Искам обаче да кажа пак че (народ) няма. Има обшност или общество както искаш го наречай то се състои от интеси на съсловия -които си разменят ползи и принадена стойност според икономиката на маркс и Енгелс. Чел съм много но не отбирам толкова. Обаче Икономиката е като слънцето. Светло е но по него има и тъмни петна, което аз не знам защо е така. Искам да кажа че икономиката рябва да е като слънцето тоес светла с по някое и друго петно по нея. Но сива черна и каквато друга не! Маринов беше преди три години в Мюнхен това е в Германия и като се върна вика бях на Луната. Видял някакъв коминочистач облечен досуш като Черен петър от картите за забавление. Те са като живота секи иска да ти го пробута това е обществото. Значи Черни лъскави панталони сако кожен колан, цилиндър телена четка и една стълба на рамо носи казва, тоя шварце петер. И шал ама чисто бял като че е пран в извора на белоногата сякаш. Това е то съсловността. И като им рекъл профсъюза юруш от утре стачка петъовци, ела да видиш. Няма ги нашите студенските парформъси а площада почернява като черно Море и се изправя една стълба символично чак над облаците. искат повишение и привилегии на заплатите, коминочистачите. Не народа, комино-

чистачите които са хора като нас почертавам. Размахват ония белокрили шалчета абе става направо като Бяло море, което много ме боли че не е вече нашо. Сега господин Юри се вайка ама моля извинявайте и прощавайте бе деца. Това не са думи на Революцията и все едно Ленин или Илич да моли Руската дума да му даде думата. А какво им казва Улянов? Земя плюс електричество плюс кино е съветска влас. Не казва ама прощавайте че аврора гръмна като черешевото топче на зли Дол нахалос или извинявайте дето ви счупихме един прозорец на Зимния дворец а им казва направо от трубуната с каксета в едната ръка а с другата стиснал ревера на швейцарското си сако да не му го съблече и свие някой пиян мужик, казва им вижте таварищи на вас ни взеха правата и хлеба ей тия есери вътре в Думата и ония Романовите до чиято софра се облизват експлоататорите ви. Господин режисора Александров се извинява ние бяхме наивни моля да ни простите. С други думи свършете вие нашата несвършена работа. Това е много възпитано но не е революционно понеже нашите студенти искат пълна смяна на системата и не нещо помалко. Ама как така без вериги питат ги робите? Така че да оставим прошките на новия патриарх който да ги мънка на бялата си брада. Така че Юрий предизвиква нашия свещен страх че ще си загубим букаите. Той не знае ли че ние всинца сме андрешковци няма кой да не го е чел тоя разказ. Той е от Димитър Иванов, адаши сме, но е известен по цял свят като Елин Пелин за разлика от Маринов и моя милос. Истината е че хитри сме като ония шопи от Иван Вазов в Негостолубиво село един страшен разказ за народността на психологията ни. Сега да не земе се расърди някой че го казвам но хитрост без свобода е един вид подлос т. Не наивност а подлост това е мърлявата истина. Смятам да свършвам много мислене не е винаго осмисляне. но господина с очилата на челото ни говори за съвестта на един цял народ. Айде сега той пък съвсем се е омислил. Народ и съвест са нещо като Нищо без дъно човече. Не сме се провалили Юри. Не са ни провалили и други. Не ни и излъгаха. Тоя народ не е мома за лъжене в очите ами за секс. Гледам вече толкова време как го прави и как всички се правим на разсяни. И сега идва най-важното. Че си нямаме Господ. Това идва от господар но в случая не говорим за някакъв партиец или политик а за справедлив пастир. Ние вярваме в дядо Коледа и гроздовата затова сме лесни за надхитряне. Ето ви по една пейсетарка за Коледа. Бедни сме духом както казва Маринов а той е бил счетоводител и е изчислил причините да сме бедни и тялом. Лъжем че сме гостоприемни и трудолюбив народ. Може би щеше

да е истина ако имаше такова безтелесно същество по принцип. Чел съм какво казва и Иван Вазов по въпроса когато разбира че няма повече какво да ни каже. Затуй аз не се извинявам не жала за нищо и не се признавам за провалил се защото всички сме от един дол дренки. Още по малко обвинявам други за съдбата им. Знам че ако една мишка ми огризка цървулите ще обвинявам после целия миши род. А народ идва от род така че ако не му харесва на някой общество добре. Един писател Стайнбек, американец е писал по тоя въпрос за Мишките и хората, което не е български роман ами световен. Свят. Дюнния както казват турците и то ми звучи още по чуждо и неприемливо. Но аз искам да кажа нещо и на студентите. Правете съсловия ако искате децата ви да живеят в трудолюбиво и дружно общетсво. Да са общост ане народили се миши популации. Хора а не паднали ангели които се самосъжбяват че не са народ а мърша. Стариият Славейков не е бил човек с слаби нерви, и може да бил прав като го е изрекъл толкоз тъжно. Затова питам защо не е казал общество от съсловия като обществото на Петър Коминочистача от Мюнхен в Бавария който знае че ако е имало време за адолфофци, сега има за демократични бирафести.

Свършвам щото трябва да насмета старата шума мъглата се вдигна. Слънцето се усмихва на света.

Всеки с ума си.

• 20-11-2013|Златко

Жив и здрав, бай Митко.

Хубави си ги наредил днеска, благодаря ти. Само внимавай да не те хване писателската болест, щото човек като си седи така сам и няма с кого да си приказва, току започва да си приказва с телевизора, а на тоя тук мой телевизор публиката му си пада малко зла, рано или късно ще започнат да те ядат, че приказваш много.

Инак лошо няма – и със снахата, и с всичко. Аз, като човек метър и шейсет, съм свикнал жените все нагоре да ги гледам, но вече май не го и забелязвам, щото ей го на – и две деца като ангелчета хубави си имам, пак с жена, дето е с една глава отгоре ми...

Човешки работи.

• 20-11-2013|Златко

Но пък иначе, бай Митко, не може да се отрече, че много народ на моите години – и мъжки, и женски – изглежда силно се идентифицира

с казаното от господина Александров, а може и някак тъй облекчени да се чувстват хората, един вид, не съм само аз, дете съм се натаковал в гашите...

За малко пак да кажа „човешка работа“, но тоя път няма, щото и мен ме хваща яд като чета така и гледам как хората си мислят, че с едното „извинявайте“ и ще се забрави всичко, и ще има мир и любов и взаимна почит, и всичко. Човекът е искрен, само това го оправдава донякъде. Инак съдържанието на писмото му – какво да ти кажа.

Късно е, чадо, за извинения. По-рано е трябвало да мислиш...

- 20-11-2013|**Димитър симов Пищяла**

Извинявай Златко забравих това писмо има Заглавие казва се улица Усмивка. Чус. на немски Маринов ми го каза.

- 20-11-2013|**сем. Милеви**

Тоя Митко Пищяла направо ни скри ума под шапката си. Тука има, тука нема. Представяме си, ако се хване да напише някой роман, който има свободата да не зачита граматически и правописни правила. Г-н Енев защо не редактирате този текст и го публикувате та снаха му да го види с други очи? Сигурно ще стане нещо съвсем не нечетивно. Как мислите? Впрочем благодарим Ви за „Реквием за никого“ със съпругата ми. Много поздравя от потънала в шума и шум София.

- 20-11-2013|**Златко**

Бай Митко, сега ти се проверява пипето, имай го пред вид. По-млад съм от теб и не ми отива да ти давам акъл, но човек най-много се подхлъзва, когато хората започнат да му обръщат внимание...

Прощавай, ако ти приказвам работи, дете са си и без това ясни...

- 20-11-2013|**Златко**

Благодаря ви, господин Милев!

- 21-11-2013|**Ясен** – Да бъдеш Бай Митко

Няма страшно, Златко. На бай Митко нормален човек няма какво друго да му каже освен едно: Евалла, бай Митко!

Аз ако бях на тебе Златко щях да му дам на бай Митко седмична колонка да пише коментар за написаното през седмицата. Също го преду-

преждавам че ако видя една запетайка дето и е мястото преставам да го чета с удоволствие. Господи да си бай Митко е заразително май но само той е оригиналът.

„„„„

както казах – евала.

- 21-11-2013|**Прахка шунка**

До Ясен:

Сега вече разбирам защо Авел е станал Павел. Бай Митко е толкова виртуозен, че няма как да не е виртуален. Ако съм прав, България ще пребъде!

- 21-11-2013|**Златко**

Бай Митко, ако има за пет пари ум в главата си, ще си повечко мълчи и ще се обажда само когато наистина има какво да каже – инак приказките му ще се обезценят със същата скорост, с която би го направила и българската валута, ако не беше вързана на борд. А сеирджиите, дето много им се иска да гледат как някой прави от себе си клоун или шут, за тяхна собствена глума, щото животите им скучни и празни, те насищат не нямат, разбира се...

(Прощавай, Ясене, инак умно говориш и винаги съм харесвал постовете ти, но в случая бая така празно ми се вижда предложението ти. Някак по-подходящо за сайтове като kafene.bg, нали разбираш?)

- 21-11-2013|**Ясен**

Прощавам ти, Златко, но не си ме разбрал или аз не съм се доизказал. Така, че и ти прощавай.

Аз прочетох внимателно два пъти писмото на

„Бай Митко“ и ми се стори, че той всъщност казва много по-умни и важни в момента неща от всички нас, които много си харесваме постовете:)

Трябва също така да уточня, че аз чета писмото на „Бай Митко“ с идеята, че това е псевдоним на някой ерудиран и умен човек, който е избрал този шеговит начин на писане съзнателно.

И смятам, че всички разбират това. Не ли?

Предложението за седмична колонка дойде от там, че „Бай Митко“ ми напомни „Дневника на един луд“ на Д-р Филипов (reduta.bg), който

прави шеговит, ироничен и саркастичен преразказ на публикуваното във вестниците...

Не се взимаме насериозно НЕПРЕКЪСНАТО, нали?

• 21-11-2013|**К. Костадинов, Пловдив**

Не ми се вижда бай Митко да се прави на луд. Свестните у нас ги считат за клоуни, нали всички го повтаряме. Колкото до списанието Либерален преглед, то го заслужава, но ти, Златко, ти ще бъдеш Берия и Вишински в едно, ако наистина отнемеш думата на този грабнал големия мегафон малък човек, както, впрочем, правиш и с много други читатели. Какво значи да се обажда само, когато има какво да каже, май Клайнер? Мисли малко, преди да правиш прибързаните си пипо-заклучения, иначе скоро ще се наложи да си говориш сам в геройски оцеляващата ти лит-академия. Малко и за „Ясен“. Ясен е един от най-ясно образованите и подръжници, а пък аз съм ти направо бесен. Иначе, както сам ти си написал някъде по страниците, майната ти. Остани си с високата жена на един и шейсетсантиметровите си радости. Тук спирам. Ако сле точката ме спреш ти, глупостта е само твоя (без точка)

• 21-11-2013|**Златко**

Добре ми дошъл, Костадинов. Чак толкова лесно не кипвам, седи си сега рахат (не мога да обещаю, че ще те търпя до безкрайност, ако сега си поставиш за цел да ме дразниш, но инак тоя път ми звучиш искрено, халал да ти е). А инак за Берия и Вишински проблем няма. Теб днес те има, утре те няма, а аз съм тук всеки божи ден, от доста време насам, и нямам намерение да спирам скоро. Така че една от най-важните ми задачи, драги Костадинов, е да не допускам калта и глупостта да се просмуква тук по сайта. Бай Митко си пише искрено и директно, което е много хубаво нещо, но позволи ми да имам достатъчно опит с нещата, до които може да стигне един „природен талант“, особено ако не притежава чувство за самоконтрол и започне да слуша „гласа на мегдана“, тоест това, което всички вие му нашепвате в момента, сал някои сирени изкусителни. Цяла България, или поне онези нейни части, които пускат от себе си глас от време на време, изглежда е изгубила чувството си за реалност и здрав разум, хората се кефят най-вече на финтифлюшки и пъстрилки, всякакви клоунски и циркаджийски номера, а при мен те няма как да минат, драги Костадинов – и то не защото акълът ми вече чак до небето

опрял, а просто защото господ ме е снабдил с остра алергия срещу глупостта, която ме разболява начаса, ако не ѝ се противопоставя щом само я почувствам – и у големи, и у малки хора...

Хай стига толкова, че наистина започва да ми писва. Къщата аха-аха да пламне от всички страни, по улиците хора българи на лов за други хора са тръгнали, а ние с вас тук седим и си чешем езиците за глупости. Е как да не ви заобича човек всичките пламенно, а, драги ми Костадинов?

• 21-11-2013|Златко

Упс, малка поправка: понеже чак сега виждам, че Костадинов и „Пращката шунка“ са едно и също лице (двата коментара са написани от един и същи адрес), и понеже особено силно любя ситуациите, в които поредният изфренчен грубостник смъква маската си тук във форума, що пък да не му запуша малко устата?

А що се отнася до заплахата: „ако не ме слушаш ще ти напусна сайта“, то моля, моля, само без прекомерно натискане, че ще ми потрошите вратата, милички! Колко други се изредиха преди вас, ако само бихте могли да знаете...

За катарзиса... ако имате време

Автор: Златко Енев

Преди да започна, ще ми се да опитам да изясня и на себе си, и на вас, причините, които ме карат да пиша това тук нещо. Обикновено това е последното, което ме занимава, тъй като писането, поне ако не му се пречкам на пътя, при мен е твърде импулсивна, самостоятелна работа – има нещо за писане, сядам, то си се пише, аз само гледам да натискам правилните клавиши... И така.

Но този път е някак по-различно, тъй като причината да седна и да пиша всичко това е като минимум също толкова важна, колкото, надявам се, в края на краищата ще се получи и самото то. Причината е, че не съм наясно със себе си. Реално ли е това, което чувствам, или е само някакъв блед опит да разкрася и разхубавя пред себе си и вас една ситуация, която възприемам като изгодна, м-да, отново за самия мен? Или, с други думи: реален ли е себе-образът, с който живея в момента? За пръв път от много години насам – имам чувството, че всъщност става дума за прословутия, нарицателен „цял живот“ – се чувствам някак особено сигурен, някак не толкова застрашен, колкото винаги съм се чувствал. Спокойно и сигурно ми е отвътре. Ставам сутрин без да се питам защо денят изглежда толкова кофти още от самото начало. Сънищата, както винаги объркващи, не ме изпълват с предишното усещане за незащитеност и изложеност пред някаква сила, която прави с мен каквото си поиска. Работа – не непременно до премала и не непременно онова, което вероятно *би трябвало* да работя – но това също върви някак спокойно и отмерено, сякаш за действие ми е отредена вечността, а не още няколко мижави десетилетия, ако е късмет. Изобщо, налице са всички неща, за които съм си мечтал откак се помня, но резултатът от това – ихуу, ихааа – е най-вече, че се задействат всичките ми придобити рефлексии на бая пердашено куче. И всичките те реват на поразия: „варди се, момче! Отпускаш гарда, не се пазиш вече така добре, а това значи, че в най-скоро време ще те цапне хубавичката отнякъде. Нали знаеш от какво идват

нокаутите на тоя свят? Не от това, че не умееш да удриш, а от това, че не си успял да се предпазиш от ударите. Най-далеч стигат не ония, които умеят да удрят най-яко, а другите, които успеят да получат най-малко точни крошета.“ И така нататък...

Затова и сядам да пиша сега. А всъщност причината е далеч по-конкретна от тия сравнително мъгляви неща. Причината е, че съм някак... хм, как точно да го изразя? Значи, не е точно разтърсен, макар че без съмнение съм развълнуван. Странно усещане, най-добре ще го изразя, ако го сравня с някое от ония пробуждания от сън, в които сте сънували нещо много ужасно – че ви убиват, примерно. Нали знаете как е? Събуждаш се, отгърсваш се като куче, кога излиза от вода, и си викаш, „брей, то било само сън. Ей, че късмет, мама му стара!“ Или нещо такова.

Конкретно. Току-що гледах един филм, при това в реално кино. Напоследък ми се случва все по-рядко, ако и да гледам много, но все вкъщи, в тая същата тръба, пред която се дзверя в момента. Само че тоя път се заставих да отида и да гледам и аз веднъж реален филм в реално кино, защото нещо отвътре ми подсказваше, че работата не е случайна. Така и стана накрая, ако и да не съм сигурен кое яйце и кое – кокошка, тоест дали сам съм се навил да видя в цялата работа нещо важно и може би пъте-указващо, или то си е такова само по себе си.

Но както и да е. Гледах „Blue Jasmine“ на Уди Алън, за който предварително бях прочел вече достатъчно неща, за да установя за себе си, че трябва да го видя „реално“, тоест в кино и всичко, като ви го разправях. Усещах си, че това е нещо като изпит – или така си го нарочих сам, което и от двете да е – и то не по някаква чак толкова трудна за разбиране причина.

Работата е там, че за мен тоя филм всъщност е продължение на един друг, пак на Уди Алън, който, преди двадесет и три години, беше част от може би най-мъчителната „имаго“-фаза в живота ми (имайте предвид, че използвам тук тия заплетени фрази само за да не започна веднага с простичкото и ясно обяснение, че всъщност се влачех по корем и че всъщност се бях отписал – нещо, което щеше да ми се случва не за последен път през живота, макар и по онова време да си нямах хабер от такива неща, разбира се). Става дума за „Другата жена“, който тогава – беше в кино „Изток“, което по онова време, значи някъде през февруари 90-та, все още си беше кино, а не магазин или каквото там е направил днес от него българският преход – та, който тогава ме докара до такива неудържимо-истерични спазми от сълзи и сополи, че и до днес потръп-

вам, когато си спомня. Беше шибана работа, малко като мъртвото жабешко краче, което докосвате с електрическа батерия – уж мъртво, а пък се свива и подскача даже. Тоест, така си го представях аз де – щото думи като „мъртъв“, то се знае, нямат особена стойност когато се използват в автобиографична проза.

Но да не се заплитаме повече... Честно казано, не знам как ги преживяват тия неща другите хора. Искам да кажа ония, които не ги слагат на хартия и ги пускат да се носят „по света“ (а всъщност най-вече „у нас“), както обикновено го правя аз. Искам да кажа, това е моят начин да си се лекувам от такива работи. Хората ги крият и ги стискат в себе си, особено мъжете, щото „така са ни учили“ и прочие. Аз не мога. Опитвал съм се, не е като да не. Но не става. Гърмя като бушон в инсталация с късо съединение – колкото и дебела жица да му слагаш, пак ще изгърми, че и по-лошо, накрая може и къщата ти да подпали заедно със себе си... Тъй че вече не го правя, дори не се и опитвам. Вече си знам задачката. Сядам си послушно, написвам си домашното и се моля тихичко мама да не ме бие след това, че пак нещо съм оплескал. Не че мама, тоест вие де, се трогва особено много от това, но пък човек свиква с всичко, така че и боят престава по някое време да изглежда чак толкова заплашителен. Важното е да мине по-скоро, всичко останало е слаба работа. Така.

Та значи, имаме тук две сравнително силни преживявания, и двете предизвикани от едно разбиране за изкуството, което си работи директно по аристотеловия тертип: имаме, значи, преживяване на нещо силно разтърсващо, но само „на ужким“, в резултат от което душата си получава съответното мазолче (или, ако щете, ваксинация), в резултат от което пък след това самите вие сте някак по-добре подготвени за реалните ужасии, с които по някое време ще ви сблъска живота. Това, за по-изкушената публика, се нарича „катарзис“, ще рече „пречистване“. Или поне такъв е начинът, по който аз възприемам изкуството на Уди Алън, независимо от това с колко пудра захар от страхотни вицове той може и да си го покрива иначе. И, да ви призная, от всичките му филми най-обичам именно тия, дето в тях няма никакви вицове и дето хората в залата се смеят само защото знаят, че това е филм на Уди Алън, а не защото в нещата, които той показва, има нещо смешно. Разните критици американски им викат „бергмановски“, аз си им викам „истински“. Не са сред най-известните му, то се знае, щото не носят много пари, но пък...

Сега обаче стигаме до живеца на работата, който е в това, че първият от тези два филма ме срина и прегази като пословичния парен ваялък, докато вторият, хм, хм, ме остави с усещането, че това са работи, през които „вече съм минал“ и срещу които видите ли, комай съм вече и ваксиниран. Не плаках, не се сополивих. Въздишах дълбоко, то се знае, но това май само защото до мене седеше едно такова младо момиче, хубавичко и засукано, та страшно ми се щеше да му покажа колко много ги щракам тия работи и как – хей хей – изобщо не се смея, ами знам аз, знааам, за какво става дума тук, щото съм минавал през всичко това, тъй че даже и спецкурс мога да изнеса, ако се наложи де, особено така за по-младички и по-хубавки колежки...

Ето за това става дума. Ето за това ми се ще да се разговоря с вас, ако и да не очаквам да ме посипете, разбира се. Какво всъщност е това нещо, човешкият опит, и добре ли е така да се отпусне човек и да си каже, че вече си е научил урока, или единственото сигурно нещо на тоя свят е да стоиш цял живот настръхнал и готов за бой, сал някой таралеж, ако и това да те осъжда на доста сигурна самота и всичко, щото, то се знае, кой на тоя свят би искал да си има работа с един вечно настръхнал и готов за отпор таралеж? Ако всичко това ви звучи малко пишман-хамлетовски, грешката най-вероятно не е у вас, нито в телевизора помежду ни, щото то наистина си е така: „дали е по-достойно за душата“ си е един от най-вечните въпроси, тоест от ония, дето най-нямат отговори – и то не само защото всичкото това вече го е премлял и премачкал Шекспир, примерно. И това, че човек си ги задава, не означава непременно, че е така малко лишен откъм по-сериозни дела за вършене, ами че такава му е орисията, или ако щете по-нашенски, „боята“, с Шекспир или без. („Опитите“ на Монтен например не се състоят от кажи-речи нищо друго освен едно безконечно повтаряне и премисляне на все същия тоя въпрос).

И ето, седя си аз тук пред екранчето и си блъскам главата, и не мога да намеря отговор. Кой от двамата Златковци е по-достоеен за (себе)уважение, пък ако щете и по-подготвен за живота – онзи, по-младият ли, чиято душа все още беше едно далеч по-малко разоравано и засявано, а значи и по-малко изтощавано, поле, и който беше в състояние така да се тръшне от някой филм, че да не знае даже и на кой свят се намира (и то не бяха един, не бяха два, майко мила...) Или може би днешният, дето, айде сега без воднисти приказки, си е паднал на задника долугоре толкова пъти, колкото го е правил всеки петдесетгодишен човек, че и доста

твърдичко при това, но – и ето тука идва голямото, силно въпросително „НО“ – всеки път е успявал да се изправи и отново да закрета напред, за разлика примерно от героите на Уди, които на края на филмите му вече си седят така на някоя градска пейка и си говорят сами – може би само и единствено с цел да ни убедят именно в това – че ние, видите ли, сме „по-корави яйца“ от тях и че, видите ли, на нас такова нещо не може да ни се случи, просто защото... още никога не ни се е случвало.

Няма да крия от вас, че ненавиждам склонността към оплакване, самосъжаление и разглеждане на себе си във всевъзможни жертвени пози, тъй силно разпространена сред сънародниците ми (тоест вашата собствена, ако все още не съм го казал в прав текст; дали е и моя, не мога да кажа със сигурност, но се надявам времето да отсъди). Не че няма и сред нас силни, корави, че дори и запазили чувствителността си хора, ако и обикновено тия последните да са най-вече жени (мъжете български – и това също е нещо, зад което стои „опит“ – комай се разкриват пред очите ми най-вече като... уф, хайде да не задълбавам, че няма как да стигна до нещо хубаво в тоя кривка на тунела). Но тази увереност в цвета – или по-точно безцветността – на „националното оперение“, ми се разкрива нерядко като доста големичък капан, по силата на пак същата логика, която въртя и суча от половин час насам. Тоест, как е възможно хем да се довериш на опита си, който ти казва, че едно нещо, ако се е повторило примерно хиляда пъти, няма как да не се повтори и на хиляда и първия, и онова много по-дълбоко, инстинктивно прозрение, което ти шепне отвътре „и един милион пъти да се повтори, все тая – няма истина в опита, всичко е само непрестанна готовност за поредна изненада, за поредна непредсказуемост, и това е“.

Или, отново, но с малко по-други думи: как да съхраниш надеждата и оптимизма си сред едно бая размътено бласто, изпълнено с грамадни, надути до пръсване жаби, които се скъсват да се надквакват и пророкуват скорошния си край, барабар с все бласто и всичко (но инак са се покрили, застраховали и презастраховали срещу всички възможни предизвикателства в живота, и най-вече срещу най-голямото от тях – да се борят за свободата си)?

Но и без да се превърнеш в лесна плячка за най-безпощадния от всички щъркели, суетата, който само чака така да се появи някоя по-самоуверена жаба, дето вече всичко е видяла и дето вече от нищо не ѝ пука, за да я схруска за закуска...

Как?

И тъй седя си аз тук и не само че не мога да намеря отговора, ами дори не съм и сигурен, че има особено голям смисъл да ви занимавам с всичко това – отново по силата на опита, който ми шепне подло в ушенцето, „ох, сега като се заредят едни коментариини, майко мила. Пишман да станеш, че си отворил уста, квак-квак!“

Не че това ме е възпирало някога де. Та така и сега – ей го тука въпроса, ей го и коментарното поле. Казвайте, ако имате нещо за казване. Или пък недейте, ако нямате. Ваша си воля.

И все пак, „дали е по-достойно за душата“...

Дали, мамка му?

Златко Енев е български писател и издател на „Либерален Преглед“. Досега в България е публикувал шест книги (трилогията за деца „Гората на призраците“ (2001–2005), романите за възрастни „Една седмица в рая“ (2004) и „Реквием за никого“ (2011), както и есеистичния сборник „Жегата като възплъщение на българското“ (2010).

Детските му книги са преведени на няколко езика, между които и китайски. Живее в Берлин заедно с двете си деца.

Коментари (4)

• 21-11-2013|Благо

Струва ми се, че прочетох зададен отговор. Ако се запитам, дали да се пробудя от „догматичната си дрямка“ или да продължа да блаженствам в привидно предвидимия свят от клишета, оскверняван понякога от независещи от мен случайности, то отговорът предхожда и едновременно се съдържа в питането – необратим и окончателен/без право на замяна/. Моралният аспект – дали е по-достойно за душата – вече няма зна-

чение, станалото – станало. Проблемът всъщност се свежда до въпроса: морална ли е тази „дилема“ изобщо? Ако отговорът е положителен, няма ли нещо позъорско, нещо „за пред другите“ в „избора“, а това би трансформирало питането от „достойно за душата“ в „достойно за другите“, т. е. в рамките на общоприетото/моралното/, следователно би било пред-решено да избира „мъдростта“ на опита, за да съм „като хората“, но това е невъзможно, защото вече съм избрал несигурността с акта на самото питане. От тази несигурност пък се ражда надеждата, защото – очевидно – всичко е възможно. Ще донесе ли надеждата щастие? Едва ли, вече съм буден...

Всъщност всичко ни води до търсене на смисъла – „опитът“ ми казва: смисъл няма, а „настръхналостта“ заинатено пита: ами ако има?

- 21-11-2013|Златко

Хей, много хубаво!

(Не че аз имам отговор де – включително и на въпроса за кого всъщност се върши всичко това, и списанието, и писанията в него – за самия мен или за другите... Понякога господ си върши работата точно чрез нашите позъорства, друг път ни оставя да си лежим в тях. Късмет работа...)

- 22-11-2013|Ясен – „Alles ist verloren“

С възрастта се предполага, че идва и някакво директно; лично, а не литературно-филмово разбиране за „нещата от живота“

(също готин филм от едно време).

Аз си мисля, че едно от доказателствата, че си живял наистина е, когато собственият ти опит, собствените ти преживявания, абе – **собственият ти живот е по-интерсен и завладяващ от филм на Уди Алън.**

От там може би и липсата на особен възторг при гледането на „Blue Jasmine“. Ти си ЖИВЯЛ; не само си живял, но и си ПРЕ-живял много неща.

Погледни на собствения си живот като на филм, режисиран и монтиран от теб самия. Истински ли е филмът, вълнуващ ли е?

На мен ми се струва, че да. Но аз мога да съдя само по това, което ти разказваш за себе си. Ти познаваш и материала, който не влиза във версията за официалната селекция.

ПС. На мен „Blue Jasmin“ ми се стори скучен.

Ако имаш време и желание гледай

„All is lost“ с Роберт Редфорд (77 г.). Само с него и една яхта – няма други актьори, две-три реплики и въпреки това – един разтърсващ (поне за мен) филм. Като се има предвид, че по-горенаписаното важи и в моя случай и добавиш десетина години. Предполагам, че на немски филмът ще е „Alles ist verloren“.

- 25-11-2013|**Антон Гицов** – Дилемата на Златко

Няма дилема и нужда от терзание за намиране на правилен отговор. Важното е сегашният Златко да има самоуважение, поради това, че падал и ставал и продължавал да крета напред. Онзи, младият Златко е от друг, далечен и различен свят, бил е още млад и незрял, но в него вече са били заложени камъчетата, които са съградили основите на днешния Златко. Дилема има, ако младият Златко е имал мечти и идеали, на които днешния Златко е изневерил, което понякога се случва.

Аз съм писал и публикувал в миналото разкази и отдавна мисля за един, може би във вид на драма: един възрастен човек, отвреме на време среща в съня си себе си, като младеж на 20 години и водят спор, за това, защо възрастният през годините е изменил на убежденията си, дали не е продал младежките си принципи и идеали, или не, тези мечти и идеали на двадесет годишния младеж са били наивни, зрелият мъж се е променил защото е помъдрял и се е съобразил с реалностите, които му е наложил живота. Към темата ме поддикна забравено мое писмо до първата ми любов преди близо половин век, което съдържа разсъждения, които ме изненадаха, това бяха разсъждения на един вече непознат и забравен млад човек от моето минало.

Повече светлина

Автор: Димитър Кенаров

Ще започна с една лична история, защото личните истории са тези, които днес ни липсват най-много – срещите лице в лице, окото, което се оглежда в друго око, за да види себе си. Всеки ден говорим за бройка хора, похарчени милиони, растящи проценти, размер на помощи, дължина на огради, ширина на проблеми, но забравяме, че зад статистиките се крият реални човешки същества със своя биография, характер, опит, страхове, мечти. Много лесно се мразят числа; по-трудно се мразят имена.

Моята лична история е следната. Отраснах през 80-те в общежитие в Студентски град, където живеях с родителите си. И двамата бяха завършили университет и имаха стабилни професии, но нямаха софийско жителство – нещо задължително по онова време. Столицата на България беше чужбина за мнозинството българи. Те не само бяха затворници в собствената си държава, но не можеха да се придвижват свободно дори в собствения си затвор. Родителите ми бяха нещо като бежанци, българи от провинцията в очакване на столичен статут.

Напук на всичко, това беше прекрасно, необикновено място. Необикновено, защото там, в грубите олющени панелни общежития живееше целият шарен, странен свят. Не само българи от всички краища на страната, но също и иракчани, вьетнамци, индийци, египтяни, нигерийци, конгоанци, мароканци, сирийци – чуждестранни студенти и преподаватели дошли сами или със семействата си да търсят по-добро образование и по-добър живот. Смя да твърдя, че Студентски град през 80-те беше най-пъстрото кътче в сива, студена, социалистическа България.

Мамуш от Етиопия беше един от най-добрите ми приятели. Вършехме безброй пакости. Една дъждовна вечер двамата тръгнахме към близката градинка, но за да стигнем по-бързо, решихме да прескочим оградата по пътя. Тя обаче се оказа прясно боядисана. Направихме се

на маймуни. Две момчета, едно черно и едно бяло, оклепани до ушите в зелена боя. Опитвахме да се изчистим в близката локва, но неуспешно. И двамата бяхме белязани от един и същи цвят, който просто не можеше да се измие. Изядохме си пердаха.

Никога не съм мислил за България като място, където живеят само и единствено българи: страна на един етнос, една култура, едностранна страна. Колкото и да са опитвали различните режими, партии и организации да изкоренят цветовете на България, да претопят малцинствата, да сменят имената, да изгонят имигрантите, да изтрият калните си ботуши в шарената черга на историята ни, накрая винаги са се проваляли. Животът не търпи едноцветни състояния.

Всичко е смес, примес, шарена сол. Аз съм българин, но дядо ми по бащина линия е гагаузин; баба ми по майчина говори чуден румънски; част от родата ми идва от Одрин, друга – от Александруполис, трета – от град Елена, четвърта от Лудогорието (Делиормана); пета – от бреговете на Дунава.

Кой съм аз? Нима не съм чужденец с българска лична карта? Нима всички ние, българи, не сме чужденци, забравили историята си. Какво тогава е ксенофобията, ако не страх от самите себе си?

Земята не ни принадлежи. Ние принадлежим на Земята. Изкуствените граници, които поставяме, стените и оградите, които строим, не могат да разделят земята. Кой може да раздели планината? Кой може да раздели морето? Кой може да раздели хората на ниски, високи, си-неоки, чернооки, черни, бели, дебели, жени, мъже, хомосексуални, умни, неразумни? Дори светлината, която ни изглежда бяла, е смес от цветове. Какво ще стане със светлината, ако махнем червеното, зеленото, синьото, лилавото?

Повече светлина ни е нужна. Повече светлина.

Димитър Кенаров е журналист на свободна професия, сътрудник на множество америкснаки издания, сред които Virginia Quarterly Review, the Nation, the Boston Review, Etiqueta Negra и др. Негови репортажи са включени в сборника Best American Travel Writing 2009.

Коментари (8)

- 20-11-2013|Златко

Хубаво е, не ще и дума. Боя се обаче, че онова, което ни е нужно повече от всичко, при това колкото се може по-скоро, е по-малко бедност. Навсякъде по света тоталитарните идеи вървят ръка за ръка с бедността и невежеството. Най-важната разлика между двете следвоенни Германия – първата и втората – е в това, че първата завършва с Ваймарската република, в унизителна и безнадеждна борба с една бедност, която Германия не е познавала в продължение на много десетилетия преди това, докато втората все още продължава, благоденстваща, богата и либерална, с Бундесрепубликата, която позволява на всички свои граждани да живеят като човешки същества, а не говеда, борещи се за оцеляване в някакъв прекомерно тесен обор.

В мен няма съмнение по отношение на това, че ще оцелеем, преодолеем и надвием бедността, а заедно с нея и цялата тази лудница на стихията фашизъм и какво ли не още. Няма да е нужно дори и чак толкова много време – най-много още двадесет години, така си мисля, но въпреки това разбирам, че за днешните хора в България подобни приказки звучат като много, много фалшива утопия.

Така че да поживеем и да видим, ако нямате нищо против.

• 20-11-2013|**Първата световна**

Тъжна картинка...

Ето, затова интелектуалците, колкото и да се напъват, няма да имат обществена тежест в България, никога вече. Един след друг виждаме тук два текста (и този, и „катарциса“), в които интелектуалецът-автор се опира на личните си преживявания („лична история“) – и на нищо друго. Автор, който няма нищо общо с нищо общо!

Виждаме сладки спомени за това как Студентски град едно време бил „най-пъстрото кътче“ на България... Ами то, драги авторе, и сега Студентския град си е най-пъстрото кътче – едно толкова пъстро „кътче“, че, сигурен съм, и ти, авторе, самият не би желал точно сега да срещаш по тъмно там някои от най-„цветистите“ му (ако не по кожа, то поне по прякори) обитатели...

А пък Златко поне е все пак нещо като прагматик – той настоява за „по-малко бедност“. Ами как да стане това с бедността? Може би се надяваш, че колкото повече „бежанци“ идват в България, толкова по-„богата“ ще става тя? Такъв ли начин за „забогатяване“ сте измислили, либералите: ако към едни бедни хора добавиш едни още по-бедни, и сумарно се получава богато общество, така ли?

• 20-11-2013|**Златко**

Не, на членството ни в Европа се уповавам, инак не бих имал особено много надежда. Особено като гледам какво става в страната.

А инак, откак свят светува хората в него – тоест повечето хора – се страхуват, че смесването им с други хора ще ги направи по-малко... (тук вече си избири собствените си страхове, инак възможностите са безкрайни). И, откак свят светува, единствено смесването на хората, със или без страхове, е най-мощното средство за насърчаване на напредъка и развитието им. Логиката е колкото проста, толкова и очевидно непостижима за уплашения разум: два акъла, особено ако идват от различни култури и опити, са повече от един, три – повече от два, и така нататък...

Сега, опитвам се да разбирам, че на едно уплашено същество умът му е в петите, а не в черепа. И всъщност търпението ми е почти безгранично, дори и при срещите с изплашеното стадо, в лицето на негови представители като твоя милост. Но по принцип приказките притежават само доста ограничена сфера на ефективност, особено в конкуренция със страха. Картинките изглежда са значително по-ефективни, но

там пък нямам никакъв талант, така че си оставам при онова, което ми се струва, че мога: думичките.

И след всичко казано, Първи: не ти ли е минавала през ума неприятната мисъл, че децата ти някой ден могат да се изправят и да ти кажат „Тате, ти знаеш ли, че си страхливец?“ Защото страхливец ти си, уважаеми, в това спор не може да има. Спорът, ако изобщо си заслужава, е в това дали човек може да живее и със знанието, че е страхливец, или винаги се налага някаква форма на авто-лоботомия, при която човекът напълно изчегъртва от съзнанието си разбирането за собствената страхливост.

Да живее робството и неговите най-важни продукти! Страхливците, Първи.

- 20-11-2013|Златко

Между другото, Първи, за да поразширим малко твоята „логична мисла“ за това, че колкото по-малко се смесват и събират хората, толкова повече се увеличават шансовете им да не обеднеят, нека си я представим по следния начин: колкото по-малко дишат хората, толкова по-малко и замърсяването на атмосферата с въгледвуокис, а следователно (поне едно) от решенията на екологичния проблем е да дишаме по-малко, тоест, ако можем, така ден след ден да затягаме по някоя и друга примка около вратовете си, с надеждата накрая да оцелеем по някакво чудо.

Логично, нали?

(Като мислиш за това, не забравяй да вирнеш крака нагоре, щото, както вече казах, умът ти, драги, в момента е в петите. Дано да не е така завинаги, ако и да се съмнявам малко, че има и някаква друга възможност...)

- 20-11-2013|Златко

И за да завършим за тая вечер, един последен коментар, тоя път по повод „нищо общо с нищо общо“.

За случаи като тоя немците си имат специална поговорка, която гласи така: „Каквото селянинът не познава, той не го яде“.

Сега, даже и с акъл в петите човек би трябвало да се досети, че храната, за която става дума в случая, е духовната, а не физическата, и че зад тая поговорка се крие солидна, обективна реалност: за разлика от физическата, духовната храна не може да се премели просто благодарение на наличието на стомашно-чревен тракт. За нея си се искат малко

по-други неща, но това вече е история, която е безсмислена за мелене: липсата си е липса и няма начин как тя да бъде заменена с нещо друго...

- 22-11-2013|**Първата световна**

Дали съм „страхливец“? Не знам. Със сигурност имам някои опасения. Както впрочем, сигурен съм, и Димитър Кенаров си има своите.

(Неговите са свързани с някакви призраци от миналото – „фашизъм“, например. Моите са свързани с други неща – аз не се боя от повторение на това, което вече се е случвало – аз се опасявам, че ще се случи нещо, което още не се е случвало – и затова и масово ще бъдем неподготвени за него).

А за тъй популярното „смесване“ на хората какво да ти кажа? Ясно е, че смесване е имало, има и ще има – въпроса е да става по естествения начин. Има много начини, по които едно „смесване“ да се получи естествено. Цивилизовани начини. Споразумения. Договорености. Такива неща. Но такава „смесване“, при което някакви хора преминават границата по възможно най-протиеестествения начин, по възможно най-НЕцивилизования начин – това няма как да бъде приветствано. (Няма как да бъде приветствано от РАЗУМНИТЕ хора. За други хора, като Димитър Кенаров, разбира се, е напълно естествено да приветстват възможно най-ВАРВАРСКИЯ начин за преминаване на една граница. Той дори лично го е извел това в нещо като „прогресивна идеология“, в една друга своя статия...).

Иначе нямам нищо против факта, че Димитър Кенаров на някакъв етап от своя живот се е сближил с „Мамуш от Етиопия“ – по-скоро се интересувам защо не е доразвил това свое приятелство? Защо днес Димитър Кенаров не пише статии за някакви етиопски издания, а е предпочел да пише за американски издания? Не е ли това проява на неговото затворено мислене, на неговата недоброжелателност към чужденеца?

- 22-11-2013|**Златко**

Ок, приемам този разговор (и поднасям извинения за предишния си груб тон). Ще пиша по-късно, когато намеря повече време и размисля по-дълго върху нещата, които казвах...

- 23-11-2013|**читател**

Господин първа световна, страховете са естествени, но в тези граници, българските, спазването на закона е поверено на държавата, правителството. страховете трябва да са оправени натам.

Колкото до варварското им нахлуване, обърнете внимание, че някой друг варварски е нахлул в тяхната държава. Дори ние, малка България доста оръжие сме продали в Африка. Ако ми кажете това не е мой проблем, е, вече е.

Хуан Дариен

Автор: Орасио Кирога

По тия места се разказваше за тигър, отраснал и възпитан сред хората, на име Хуан Дариен. В продължение на четири години той ходил на училище, облечен с панталон и риза, и се учил усърдно, макар и да бил тигър от селвата. Това се дължало на факта, че образът му бил човешки, както се описва в следващите редове.

Веднъж, в началото на есента, едра шарка споходила едно село в далечен край и убила много хора. Братя загубили сестричките си, невръстни деца останали сирачета. Майки на свой ред загубили децата си, а една бедна млада вдовица сама отнесла на ръце телцето на детенцето си, за да го погребее – единственото, което имала на този свят. Когато се върнала у дома, седнала и се замислила за момченцето. И занареждала тихо:

– Бог трябваше да бъде по-милостив към мен, а отне рожбата ми. На небето може и да има ангели, но моето дете не ги познава. То само мен познава, клетото ми детенце!

И гледала в далечината, тъй като била седнала в дъното на къщата, срещу една портичка, откъдето се виждала селвата.

В селвата имало много свирепи животни, които ревели при падането на нощта и на разсъмване. И бедната жена, която продължавала да седи все така, забелязала в тъмното нещо дребничко и клатушкащо се, което се промъквало през вратата, подобно на коте, дете едва има сили да върви. Тя се навела и вдигнала в ръцете си едно тигърче, навярно само на няколко дни, понеже очите му били още затворени. А когато окаяното животинче почувствало допира и, замъркало доволно, защото вече не било само.

Майката дълго държала, увиснал във въздуха, този малък враг на хората, този беззащитен звяр, който толкова лесно можела да погуби. Но се замислила за изоставеното създание, което кой знае откъде идвало и чиято майка по всяка вероятност била умряла. Без да осъзнава добре

какво върши, положила малкото на гърдта си и го обгърнала с големите си ръце. А тигърчето, усетило топлината и, се наместило по-удобно, измъркало спокойно и заспало с шия, притисната към майчината гърд.

Все така замислена, жената влязла в къщата. През нощта, слушайки гладното скимтене на животинчето и виждайки как търси гърдта и със затворени очи, почувствала в нараненото си сърце, че пред върховния закон на Вселената един живот е равнозначен на друг живот...

И дала на тигърчето да суче.

То било спасено и майката намерила огромна утеха. Толкова голяма била утехата и, че изтръпвала при мисълта за мига, в който можело да и я отнемат, понеже ако се разчуело из селото, че кърми едно диво създание, със сигурност щели да убият малкия звяр. Какво да стори? Пухкавото и гальовно животинче, което си играело на гърдите и, сега било нейното дете.

Случило се така, че един мъж, който в дъждовна вечер минал, тичайки, покрай къщата на жената, чул някакво ръмжене – дрезгавото ръмжене на зверовете, които, даже и новородени, стряскат човека. Мъжът спрял рязко и докато опипом търсел револвера си, заблъскал по вратата. Доловила стъпките, полудяла от уплаха, майката се втурнала да скрие тигърчето в градината. Добрият и късмет обаче пожелал, щом отвори задната врата, да се натъкне на една кротка, стара и мъдра змия, която препречила пътя и. Клетата майка понечила да извика от ужас, ала змията и заговорила.

– Не се бой от нищо, жено – рекла и. – Твоето майчино сърце те на кара да спасиш един живот от Вселената, където всички животи имат еднаква стойност.

Но човеците няма да те разберат и ще поискат да убият твоето ново дете. Не се бой от нищо, върви си спокойно. От този момент насетне синът ти ще добие човешки образ и никой не ще го разпознае. Научи сърцето му, научи го да бъде добър като теб и той никога не ще разбере, че не е човек. Твоят син ще бъде винаги достоен за теб, освен ако... освен ако някоя майка измежду човеците не го обвини; освен ако някоя майка не пожелае той да заплати с кръвта си онова, което ти си му дала. Върви си спокойно, майко, и бързай, че мъжът ще разбие вратата.

И майката повярвала, тъй като във всички човешки религии змията познава тайната на животите, населяващи световите. Завтекла се да отвори и мъжът, разгневен и с револвер в ръка, нахълтал, претърсвайки

навсякъде, без обаче да намери нищо. Когато накрая си тръгнал, жената отгърнала трепереща покривалото, под което криела тигърчето до гръдта си, и вместо него съзряла едно спокойно заспало момченце. Преливаща от щастие, дълго и тихо плакала над своето диво дете, превърнато в човек; сълзи на благодарност, които дванайсет години по-късно същото това дете трябвало да заплати с кръв на нейния гроб.

Минало време. Новото дете се нуждаело от име – наречено било Хуан Дариен. Нуждаело се от храна, дрехи, обувки – и за да има всичко това, майката работела ден и нощ. Тя била все още много млада и можела да се омъжи отново, ако пожелала; на нея обаче и стигала искрената обич на сина и, обич, на която отвръщала с цялото си сърце.

Хуан Дариен наистина бил достоен да бъде обичан: благороден, добър и щедър като никой друг. И той таял дълбоко благоговение най-вече към своята майка. Никога не лъжел. Може би защото си останал диво същество по природа? Възможно е; тъй като още не се знае какво въздействие може да окаже върху едно новородено животно душевната чистота, поета с млякото от гръдта на една свята жена.

Такъв бил Хуан Дариен. И ходел на училище със своите връстници, които често му се подигравали заради твърдата коса и свенливостта му. Той не бил много умен, но в замаяна на това изпитвал голяма любов към учението.

Станало така, че малко преди да навърши десет години, майка му умряла. Хуан Дариен страдал неописуемо, докато времето не смекчило болката му. После обаче се превърнал в едно тъжно момче, което желало единствено да се образова.

Трябва да признаем и още нещо: в селото не обичали Хуан Дариен. На хората от селата сред селвата не им допадат прекалено великодушните момчета, които с цялата си душа се посвещават на учението. А и бил първенец в училище. И всичко това ускорило развръзката с едно събитие, което сбъднало предсказанието на змията.

Наближавало честването на голям празник и от далечния град изпратили фойерверки. Учениците преговорили целия материал, тъй като се очаквало инспектор да дойде на проверка. Когато инспекторът пристигнал, учителят изпитал първо Хуан Дариен, най-напредналият от всички; ала поради вълнението той запелтечил, езикът му се оплел и се чул странен звук.

Инспекторът се взрял продължително в ученика и рязко се обърнал шепнешком към учителя.

– Кое е това момче? – попитал го. – Откъде е дошло?

– Казва се Хуан Дариен – отвърнал учителят, – отгледа го една жена, която почина, но никой не знае откъде е дошъл.

– Странен е, много е странен... – промърморил инспекторът, разглеждайки твърдата му коса и зеленикавия блясък, който се появявал в очите на Хуан Дариен, когато били в сянка.

Инспекторът знаел, че на света съществуват много по-странни неща от онези, които някой може да измисли; и в същото време знаел, че задавайки въпроси на Хуан Дариен, никога не би могъл да разбере дали ученикът преди не е бил това, от което той се боял, а именно – диво животно. Но понеже има хора, които в особени състояния си припомнят неща, случили се с техните прадеди, по същия начин би било възможно в хипнотичен транс Хуан Дариен да си припомни своя живот на див звяр. А децата, които четат тези редове и не проумяват за какво става въпрос, могат да запитат възрастните.

Ето защо инспекторът застанал на катедрата и рекъл:

– Децата, бих желал сега някой от вас да ни опише селвата. Всички вие сте израсли почти в нея и я познавате добре. Каква е селвата? Какво се случва в дебрите и? Това е, което искам да чуя. Хайде да видим, ти – добавил, обръщайки се към един ученик, – излез отпред и ни разкажи какво си виждал.

Момчето пристъпило и макар да било изплашено, говорило известно време. Казало, че в селвата има гигантски дървета, лиани и цветя. Когато свършило, излязло друго дете, после трето. И макар всички чудесно да познавали селвата, те отговорили еднакво, тъй като децата – както и мнозина възрастни – не разказват това, което виждат, а онова, дето са прочели за същото нещо, нищо че са го виждали. Накрая инспекторът рекъл:

– Сега е ред на ученика Хуан Дариен.

Хуан Дариен излязъл и разказал горе-долу същото като другите. Инспекторът обаче, слагайки ръка на рамото му, настоял:

– Не, не. Искам да си спомниш добре това, което си видял. Затвори очи.

Хуан Дариен затворил очи.

– Добре – продължил инспекторът. – Кажи ми сега какво виждаш в селвата.

Хуан Дариен, все така със затворени очи, не отговорил веднага.

– Не виждам нищо – заявил накрая.

– Скоро ще видиш. Да си представим, че е три часът сутринта, малко преди разсъмване. Току-що сме яли например... Намираме се в селвата, тъмно е... Пред нас има един поток... Какво виждаш?

Хуан Дариен помълчал още малко. И в класната стая, и в близката гора също настанала тишина. Внезапно Хуан Дариен се стреснал и бавно, като че в просъница, отвърнал:

– Виждам камъните и клоните, които се огъват... И пръстта... Виждам сухите листа да се сипят върху камъните...

– Един момент! – прекъснал го инспекторът. – На каква височина виждаш камъните и листата, които минават пред очите ти?

Инспекторът му задал този въпрос, понеже ако Хуан Дариен действително „съзирал“ това, което е правел в селвата, когато е бил диво животно и е отивал да пие вода, след като се е нахранил, щял да вижда камъните тъй, както един тигър или пантера, като се приближават към реката силно наведени – на равнището на очите. И повторил:

– На каква височина виждаш камъните?

И Хуан Дариен, все още със затворени очи, изрекъл:

– По земята... Опираш в ушите... А падналите листа се движат от дъха... И усещам влагата на пръстта по...

Гласът му секнал.

– Къде? – прозвучал твърдият глас на инспектора. – Къде усещаш влагата на пръстта?

– По мустаците си! – казал дрезгаво Хуан Дариен, отваряйки уплашен очи.

Свечерявало се и през прозореца съвсем наблизко се виждала мрачната вече селва. Учениците не разбрали колко ужасяващ бил този събуден спомен; но не се и разсмели на тия чудати мустаци на Хуан Дариен, който всъщност нямал никакви мустаци. А не се разсмели, тъй като лицето на детето било бледо и тревожно.

Часът свършил.

Инспекторът не бил лош човек, ала като всички хора, които живеят близо до селвата, сляпо мразел тигрите. Поради това казал с тих глас на учителя:

– Трябва да убием Хуан Дариен. Той е див звяр, вероятно тигър. Трябва да го убием, тъй като рано или късно ще избие всички ни. Свирепостта му още не се е пробудила; но някой ден ще изригне и тогава ще ни разкъса до един, ако му позволим да продължава да живее с нас... Следователно трябва да го убием. Проблемът е, че не можем да го направим, докато е с човешки облик, тъй като няма как да докажем на всички, че е тигър. Изглежда като човек, а с човеците трябва да се действа внимателно. Чувал съм, че в града има един звероукротител. Да го повикаме и той ще намери начин Хуан Дариен да се върне в своята тигрова кожа. А дори и да не е в състояние да го превърне в тигър, ще измисли как хората да ни повярват и ще го прогоним в селвата. Нека да повикаме веднага звероукротителя, преди Хуан Дариен да се е измъкнал.

Хуан Дариен обаче изобщо не мислел да се измъква, тъй като не си давал сметка за нищо. Как би могъл да повярва, че не е човек, след като никога не бил изпитвал друго освен обич към всички и дори към опасните животни не таял ненавист?

Ала мълвата се разнесла от уста на уста и той започнал да страда от нейните последствия. Не му продумвали, припряно се отдръпвали, когато минавал, а вечер го следели отдалеч.

– Какво ми има? Защо се държат така с мен? – питал се Хуан Дариен.

Децата вече не само го отбягвали, ами му и подвиквали:

– Махай се оттук! Върни се там, откъдето си дошъл! Махай се!

А и възрастните също били не по-малко озлобени. Кой знае какво щяло да се случи, ако в деня на празника най-сетне не пристигнал така очакваният звероукротител. Хуан Дариен си бил вкъщи и си варял рядка чорбица да се нахрани, когато чул врявата на тълпата, завтекла се към дома му. Едва смогнал да излезе да види какво става: хванали го и го повлекли към къщата на укротителя.

– Ето го! – викали, разтърсвайки го. – Този е! Той е тигър! Не искаме да имаме нищо общо с тигри! Махнете му човешкия образ и ще го убием!

И децата, съучениците му, които най-много обичал, и възрастните крещели:

– Той е тигър! Хуан Дариен ще ни разкъса! Смърт на Хуан Дариен!

Момчето се съпротивлявало и плачело, понеже върху му отвед се сипели удари, а било едва на дванайсет години. В този момент обаче хората се отдръпнали и звероукротителят – с високи лачени ботуши, чер-

вен сюртук и камшик в ръка – се изправил пред Хуан Дариен и го изгледал втренчено, стискайки здраво камшика.

– Аха! – възкликнал той. – Ясен си ми ти! Всички можеш да измамиш, само не и мен! Виждам те, тигърско семе! Под ризата ти съзирам тигърските ивици! Свалете му ризата и доведете ловджийските кучета! А сега да видим човек ли ще надушат в теб, или тигър!

Начаса смъкнали всичките дрехи на Хуан Дариен и го хвърлили в клетката за зверове.

– Бързо пуснете кучетата! – извикал звероукротителят. – Помоли се на боговете на твоята селва, Хуан Дариен!

И четири свирепи кучета за лов на тигри били вкарани в клетката.

Укротителят сторил това, понеже кучетата винаги разпознават мизантропията на тигър; и щом подушат голия Хуан Дариен, ще го разкъсат на парчета, тъй като със своите очи на ловджийски кучета ще видят тигърските ивици, скрити под човешка кожа.

Но кучетата видели в Хуан Дариен единствено доброто момче, което обичало дори опасните животни. И подушвайки го, взели кротко да въртят опашки.

– Разкъсайте го! Той е тигър! Дръж! Дръж! – викали на кучетата, а те лаели и се мятали като полудели в клетката, без да знаят на какво да се нахвърлят.

Опитът не дал резултат.

– Много добре! – казал тогава звероукротителят. – Тези кучета за нищо не стават, и те са от тигърска порода. Не могат да го разпознаят. Аз обаче те разпознавам, Хуан Дариен, и сега ще ти го докажа.

И като изрекъл това, влязъл в клетката и вдигнал камшика.

– Тигре! – изкрещял той. – Ти имаш човешки образ, но си тигър! Виждам тигърските ивици под твоята открадната човешка кожа! Покажи си ивиците!

И свирепо шибнал с камшика голото тяло на Хуан Дариен. Клетото дете изпищяло от болка, докато разярената тълпа повтаряла:

– Покажи си тигърските ивици!

Ужасното мъчение продължило дълго; и аз не бих желал децата, които слушат моя разказ, да видят някога някой да изтезава по такъв начин живо същество.

– Моля ви! Умирам! – викал Хуан Дариен.

– Покажи си ивиците! – му отвърщали.

– Не, не! аз съм човек! Ах, мамо! – хлипал несретникът.

– Покажи си ивиците! – настоявали.

Най-сетне мъчението свършило. В дъното на клетката, свито, смазано, останало само едно кървящо детско телце, което преди било Хуан Дариен. Все още дишал и можел да ходи, когато го извадили оттам, ала го пронизвало страдание, каквото никой никога не ще изпита.

Извлекли го от клетката и го изтикали наред улицата. Подгонили го към края на селото. Препъвал се и падал на всяка крачка, а зад него вървели и го блъскали децата, жените и мъжете.

– Махай се оттук, Хуан Дариен! Върни се в селвата, тигърско семе с тигърско сърце! Махай се, Хуан Дариен!

Онези пък, дето били по-далеч и не могли да го достигнат, хвърляли камъни по него.

Накрая Хуан Дариен, съвсем отмаял, паднал и повече не станал, само протегнал за помощ тъничките си детски ръце. И неумолимата му съдба пожелала една жена, която стояла пред вратата на своята къща с невръстно дете в обятията си, погрешно да изтъкува отчаяния му умоляващ жест.

– Той иска да ми открадне чедото! – извикала тя. – Протегна ръце да го убие! Той е тигър! Да го убием веднага, преди да е убил децата ни!

Така рекла жената. И по този начин се изпълнило пророчеството на змията: Хуан Дариен ще умре, когато една майка измежду човеците пожелае да му отнемат живота и сърцето на човек, които друга майка му е дала от своята гръд.

Не били нужни повече обвинения, за да може освирепялата тъпва да вземе решение. И двацет чифта ръце с камъни се вдигнали да смажат Хуан Дариен, когато укротителят наредил с дрезгав глас:

– Да го дамгосаме с огнени ивици! Да го изгорим с фойерверките!

Стъмвало се, а като стигнали до площада, вече била паднала нощта. Там била издигната кула от фойерверки – колела, корони, бенгалски огньове. Завързали Хуан Дариен високо в центъра и запалили единия край на фитила. Огнената нишка се стрелнала ту нагоре, ту надолу и подпалила цялата кула. И сред неподвижните звезди и въртящите се разноцветни колела, най-горе, се мярнал принесеният в жертва Хуан Дариен.

– Това е последният ти ден на човек, Хуан Дариен! – крещели всички. – Покажи си ивиците!

– Простете ми, простете ми! – викало детето, гънейки се сред искри и валма дим.

Жълтите, червените и зелените колела шеметно се въртели: едни – надясно, други – наляво. Огнените струи се плъзгали и чертаели мощни вихри, а в средата, обгорен от леещите се искри, които кръстосвали тялото му, се гърчел Хуан Дариен.

– Покажи си ивиците! – все още ревели отдолу.

– Не, простете ми! аз съм човек! – успяло да извика още веднъж клетото създание.

И след една нова огнена бразда тялото му се разтресло конвулсивно и малко по малко започнало да променя формата си, а стенанията му прераснали в дълбок, дрезгав вой. И с див победен вик тълпата най-сетне видяла как под човешката кожа се появяват съдбовните, успоредните черни ивици на тигър.

Страховитото по своята жестокост деяние било извършено; постигнали това, дето желаели. Наместо детето, което нямало никаква вина, там горе се валяло туловището на тигър, който умираше, ревейки.

Бенгалските огньове също постепенно гаснели. Сетен залп от искри от едно издъхващо колело близнал дебелото въже, стягащо китките (не, лапите на тигъра, с Хуан Дариен било свършено), и тялото тежко се стоварило на земята. Хората го завлекли до гората и го оставили там, та чакалите да разкъсат трупа и сърцето му на звяр.

Но тигърът не бил мъртъв. Нощната прохлада му помогнала да дойде на себе си и той запълзял, разкъсван от ужасяващи болки, към вътрешността на селвата. В продължение на един месец не напуснал своето леговище сред най-непрогледния гъсталак на гората, чакайки да зараснат раните му с мрачното търпение на див звяр. Накрая всичките заздравели, с изключение на една дълбока рана от изгорено на хълбока, която не се затваряла, и той я превързал с големи листа.

От неотдавна загубения си човешки образ бил съхранил три неща: живия спомен за миналото, сръчността на ръцете – с лапите си служел като човек – и способността да говори. Във всичко останало обаче, абсолютно във всичко, си бил звяр, който с нищо не се отличавал от другите тигри.

Когато най-сетне се почувствал здрав, извикал събратята си от селвата да се съберат същата нощ край голямото тръстиково поле, граничещо с нивите. И щом се стъмнило, се отправил тихо към селото. Покатерил

се на едно дърво в покрайнините и дълго останал неподвижен. Наблюдал как отдолу минават, измъчени и окаяни, бедни жени и омаломощени орачи, без дори да поглеждат нагоре; докато накрая не видял да се задава по пътя мъж с високи лачени ботуши и червен сюртук.

Тигърът не помръднал и едно клонче, приляквайки за скок. Хвърлил се върху звероукротителя, с един удар на лапата го проснал в несвяст и захапвайки го през кръста, го отнесъл в гъстата тръстика, без да му стори нищо.

Под избуялите тръстики били надошли тигрите от селвата, които се движели в нощната тъма, а очите им искрели подобно светлинки, лутащи се насам-натам. Мъжът бил все така в безсъзнание. Тогава тигърът казал:

– Братя мои, дванайсет години живях сред хората като човек, а съм тигър. Може би по-късно с деянията си ще успея да изтрия това петно. Братя мои, тази нощ ще скъсам последната примка, която ме свързва с миналото.

И след като изрекъл това, вдигнал със зъби мъжа, все още в несвяст, и се покатерил на най-високото място, където го оставил вързан между две бамбукови стъбла.

После запалил сухите листа по земята и скоро лумнали прациящи пламъци.

Тигрите заотстъпвали изплашени, но той им извикал:

– Спокойно, братя мои!

И те се успокоили, присядайки по корем с кръстосани лапи да гледат.

Тръстиката горела подобно огромна кула от фойерверки. Стъблата се пръскали като бомби и газовете, изпускани от тях, се преплитали в остри разноцветни стрели. Пламъците се издигали рязко и глухо на талази, оставяйки под себе си мъртвешки кухни; а на върха, където огънят още не бил стигнал, тръстиките се извивали, сгърчени от топлината.

Когато обаче пламъците близнали мъжа, той дошъл на себе си. Видял тигрите долу, впили в него морави очи, и всичко разбрал.

– Простете ми, простете ми! – гънейки се, започнал да крещи. – Моля за прошка за всичко!

Никой не отговорил. Тогава мъжът се почувствал изоставен от Бог и извикал с цялата си душа:

– Прости ми, Хуан Дариен!

Като чул тия думи, Хуан Дариен вдигнал глава и отвърнал ледено:

– Тук няма никой с име Хуан Дариен. Не познавам никакъв Хуан Дариен. Това е име на човек, а ние всички сме тигри. – После се обърнал към своите събратя, преструвайки се, че не е разбрал, и попитал: – Някой от вас да се казва Хуан Дариен?

Но пламъците вече се извисявали подобно кула до небесата. И сред ослепителните светлини като от бенгалски огньове, прорязващи горящата стена, се виждало там горе едно черно, тлеещо тяло.

– Скоро ще дойда, братя мои – рекъл тигърът. – Остана ми да направя само още едно нещо.

И тръгнал отново към селото, без да забележи, че тигрите го следват. Стигнал до бедна и тъжна градина, прескочил зида и минал покрай множество кръстове и каменни плочи, докато накрая спрял пред малко парче земя, голо, без нищо особено, което да го отличава. Там била погребана жената, която в продължение на осем години той наричал своя майка. Коленичил – като човек коленичил – и дълго не се чувало нищо.

– Майко! – проронил накрая тигърът с дълбока нежност. – Единствена ти измежду човеците знаеше, че всички същества във Вселената имат свещено право на живот. Единствена ти прозря, че човекът и тигърът се различават само по сърцето. И ме научи да обичам, да разбирам, да прощавам. Майко! Уверен съм, че ме чуваш. Винаги ще бъда твой син, каквото и да се случи занаяпред, но само твой. Сбогом, моя майко!

Докато се надигал, зърнал моравите очи на своите събратя, които го наблюдавали през оградата, и отново се присъединил към тях.

Неочаквано горещият вятър довял от дълбините на нощта грохот от изстрел.

– В селвата е – казал тигърът. – Хората са. Ловуват, убиват, унищожават.

И обръщайки се към селото, осветено от отблясъците на подпалената селва, изрекъл:

– Раса, за която няма изкупление! Сега е мой ред!

Върнал се на гроба, на който току-що се бил молил,

изскубнал с едно рязко движение на лапата превръзката от раната и написал на кръста със собствената си кръв, с големи букви, под името на майка си:

И

ХУАН ДАРИЕН

– Вече почиваме в мир – добавил.

И запращайки заедно със своите събратя един предизвикателен рев към ужасеното село, завършил:

– Сега – към селвата. Тигър завинаги!

Превод от испански Николай Тодоров

Орасио Кирога (1878–1937) е аржентински писател, роден в Уругвай. В неговите разкази се откриват елементи на модернизъм, както и влиянието на Едгар По и Ръдиард Киплинг. В наши дни Кирога се счита за предшественик на магическия реализъм на Маркес и постмодерния сюрреализъм на Кортасар.

Коментари (2)

- 22-11-2013|**читател**

Един разказ стар като приказките за Пепеляшка и Червената шапчица.

- 22-11-2013|**броди**

ЗА КЪСИЯ РАЗКАЗ

И ОКОЛНОСТИТЕ МУ

Леон. Л. твърдеше, че има само едно нещо, по-ужасно от ужаса: нормалният ден, всекидневието, самите ние без рамката, изкована от Ужаса.

– Господ е създал смъртта. Той е създал живота. Да бъде-тръбеше Л. Л.- Ала не казвайте, че той е създал и „нормалния ден“, „всекидневието“. Велика е моята нечестивост, да бъде. Но пред тази клевета пред това богоухулство тя отстъпва.

Пьотър Равиц“ Кръвта на небето“

Някога Орасио Кирога опитал да състави „десет божии заповеди на съвършения разказвач“, чието заглавие вече има стойността на намигване към читателя. Ако без девет от поученията спокойно може да се мине, последното ми се вижда безупречно проникателно:“ разказвай, сякаш разказът интересува единствено малката среда на твоите герои, от които си могъл да бъдеш един. Не другояче се постига живот в разказа.“

Представата за малка среда осмисля най-дълбоко съвета, определя затворената форма на разказа, онова, което в друг случай вече съм нарекъл неговата сферичност, но към тая представа се прибавя друга, еднакво знаменателна- че разказвачът е могъл да бъде един от героите, тоест че разказаното положение само по себе си трябва да се ражда и осъществява вътре в сферата, работейки от вътрешността към външността, без пределите на разказа да се виждат очертани, сякаш някой извайва глинена сфера. Другояче казано, чувството за сферата трябва да съществува преди акта на писане на разказа, като е ли разказът, покорен от формата, която възприема, се движи подразбираемо скрит в нея и я довежда до крайното ѝ напрежение, което именно прави съвършенството на сферичната форма.

Хулио Кортасар „Междуетажие“София, 1985г., стр.114, преводач-Румен Стоянов

Традиция и приемственост. Отдаване почести на предходниците... Ако ги има... И Хулио Кортасар назовават ЧЕТИРИИЗМЕРЕН РАЗКАЗВАЧ! Изящната словесност в лицето на творци като Хулио Кортасар достойно защитава името си. Иначе.... и многоточието е недостатъчно....

.....

Ценител

За протестите и едни по-важни неща

Автор: Росица Ташева

Малко за протестите. Прекрасно разбирам, че има за какво да се протестира и подкрепям всеки протест за някакво право, за някаква нужда (е, може би не всеки), но не го подкрепям чак толкова, когато целта е възцаряването на Морала (чрез оставката на едно правителство! – де да беше толкова лесно...), цел, толкова обща, че губи смисъла си. Подкрепям протестиращите, студенти или не, защото знам, че това е част от демокрацията и че няма начин нечий протест да не създаде затруднения на някого (пък било и на тези, срещу които се протестира). Но все ми се щеше да бяха се формулирали някакви конкретни искания. В този смисъл подкрепата ми не е безусловна.

В същото време никак не мога да подкрепя и смълчаното правителство с неговото убеждение в правотата си? вярa в патриотичната си мисия? магарешки инат? жажда за власт? (Между другото – само една констатация, – ако Реформаторският блок, при цялата си гнусливост, не се обедини с ГЕРБ, след извинението на Станишев за смяната на имената на българските турци и реакцията на Лютви Местан, които бетонираха съюза между БСП и ДПС – и след формирането на още един десен блок – тези две партии като нищо ще ни управляват оттук до края на света.)

Освен това, все във връзка с протестите, никога не съм смятала, че добрата цел трябва да се постига със средство като извиването на ръце. И не приемам доводи от сорта на: „Като не разбират от друго...“ Ще ми се да живея в общество, което да е подчинено на Конституцията и законите Си и в което да не дебна продавача на пазара дали не ме удря в кантара. (Няма нищо общо ли? Има.) И ми се ще това да не се постига с всеобщо изнудване и повсеместно дебнене. Ако добавя и че не смятам за проява за гражданска доблест да се обаждам в полицията, когато на тротоара под прозореца ми е паркирал автомобил, както и че гражданското неподчинение не ми е по вкуса (и по морала) – още помня с недобро чувство гладната стачка на българските депутати от Великото народно

събрание, помня и онзи депутат (демократично избран!), който поиска политическо убежище в САЩ... От друга страна, и до ден-дневен смятам, че Андрешко е пример за човешка солидарност и че ако се оставим на държавата, дори когато действа „законно“, тя ще ни стъпи на врата, без да ѝ мигне окото. Несвързано ли звучи?

Както и да е. Всичко казано дотук за съжаление не е особено важно на фона на онова, което се надига от доста време, и то не неусетно и тайно, а съвършено открито и добре толерирано. На всички равнища. Професор Божидар Димитров в предаването „История Бг“ направи всичко възможно да омаловажи проявите на ксенофобия – били „единични случаи“. Кеворк Кеворкян в две последователни „всеки седмици“ се постара да бъде „обективен“ и да прояви разбиране към аргументите и на двете страни, приемайки ги радушно. (Хубаво, и двете страни винаги имат аргументи, но важното е да се знае кои натежават повече – кои ще доведат до проява на човешчина и кои до саморазправа.) Красимир Каракачанов обяви защитаването от Хелзинкия комитет за „роми и гейове“, с което даде точна дефиниция на това, срещу което се бори национализмът му. Е, прибави и сепаратисти, където и да му се привиждат. В „Референдум“ представителят на новата националистическа партия блесна в цялото си неофашистко великолепие. Добре, че съществуват хора като професор Антоний Тодоров и Марчела Абрашева, да са живи и здрави. От своя страна Миролуба Бенатова почти разплакано обяви, че основателите на същата нова националсоциалистическа партия, в чийто речник освен гейове, роми и бежанци, победоносно нахлу и Хитлер, „не са виновни и няма да бъдат виновни“. И изтъкна основателни причини. Наистина основателни. Но има неща, които не могат да се оправдаят с никакви причини. (Надявам се да е ясно, че нямам предвид хората от Телиш и други като тях, с чиито атавистични страхове „момчетата“ злоупотребяват.) Защото да се търсят причините за ксенофобията и за фашизма е все едно да се търсят причините за престъпленията, за да се оправдаят, вместо да се наказват. Други журналисти – Анна Цолова и не само тя – уточняваха, че скинарите, пребили Метин, го били взели за нелегален емигрант, добавяйки: „не че това има значение“. Обаче се подразбира, че има значение, нали така? Иначе защо ще го казват. Чест прави на журналистите от националните електронни медии, че до един заеха отчетлива антиксенофобска позиция. А със самотния си глас Петър Волгин предизвиква всичките ми адмирации, дори ако малко се

поизхвърля – в края на краищата според мен се изхвърля в правилната посока.

Междувременно по софийските улици се движат родолюбиви „патрули“. Лица като Джамбазки и Расате се готвят за бой. Полицията се прави на разсеяна – а иначе се появява в домовете на протестиращи в ранните часове на деня (това да ви напомня нещо?). Народното събрание е на път да приеме (а дано да не го приеме) закона за МВР, в който предвижда създаването на нещо като доброволни отряди. Прокуратурата не можела да спре регистрацията на новата нацистка партия. Не ѝ било в прерогативите. А да е чувала за самосезиране? Щото ако основателите ѝ премахнат от устава си някоя и друга издайническа думичка, съдът ще ги регистрира, без много да му мисли.

Въпросните патрули и техните идеолози са изчерпателно представяни по медиите. За разлика от първото противодействие срещу тях, организирано пред църквата „Света Неделя“ и отразено с по един кратък репортаж. Е, второто, пред НДК, предизвика малко по-голям отзвук. Ама малко.

Истината е, че това, което правителствата, които и да са те, са длъжни да направят, освен всичко, свързано с организацията по приемането на бежанците, е да не проявяват НИКАКВО снизхождение към проявите на войнстваща ксенофобия. А това, което народните представители са длъжни да направят, е да приемат закон, предвиждащ СТРОГИ наказания не само срещу действията, но и срещу думите на омразата. Ако го сторят, току-виж съм станала контрапротестър.

Колкото до журналистите, политиците, обществениците и подобни, съвсем открито ги призовавам към автоцензура. Не онази, към която ни принуждават властите или идеологията, а наложената от чувството ни за отговорност. Защото всичко е език. Защото има случаи, в които трябва да си държим езика зад зъбите. Защото не винаги е нужно да даваме трибуна на всекиго. Колкото и зрители или читатели да ни носи това. Защото нещата придобиват още по-истински живот, когато се назоват. И защото най-важно е уродливите явления да се унищожават в зародиш. Е, зародишът май сме го изтървали.

(Знам, че не казвам нищо ново. Но точно това е идеята – по този въпрос колкото се може повече хора да казваме едно и също.)

Росица Ташева е родена в София, където завършва Английската гимназия и френска филология в Софийския университет. Автор е на хумористичните книги „За дипломатите и хората“ (1998), „Домашен апокалипсис“ (2000) и „Колкото до Шотландеца“ (2010 – награда „Хеликон“ за съвременна българска художествена проза). Работи като редактор в издателство „Колибри“. В неин превод от френски са излезли над 50 заглавия на автори като Балзак, Мопасан, Флобер, Селин, Албер Коеен, Сан Антонио, Милан Кундера, Симон дьо Бовоар. Четирикратен носител на наградата на Съюза на преводачите в България.

Коментари (4)

- 22-11-2013|**Живка Янакиева**

„Защото всичко е език. Защото има случаи, в които трябва да си държим езика зад зъбите. Защото не винаги е нужно да даваме трибуна на всекиго. Колкото и зрители или читатели да ни носи това. Защото нещата придобиват още по-истински живот, когато се назоват.“

Но как да си държим езика зад зъбите, Росица и да назоваваме нещата с истинските им имена едновременно?! Един го прави за сметка на единия, друг – на другия език. Добре ли е че си имаме една и съща дума за две различни неща? Това искам да ми кажете.

- 22-11-2013|**Благо**

Текстът е искрен и въздействащ, но не мога да се съглася с първия абзац. Честно казано, писна ми от многогласния хор клакьори, от политици през медии до граждани, обвиняващи протестиращите, че нямат конкретни искания. На всички тези критици ще препоръчам следващия път, когато отидат на лекар/дано да не е скоро/, непременно да дадат конкретни идеи на лекаря за диагнозата и лечението, а не само „пределно общо“ да се оплакват, че не им е добре. Да не забравим, че са-

моцелното сменяне на лекаря не гарантира Здраве/“де да беше толкова лесно“/, а и „Здраве“ звучи доста общо...

- 24-11-2013|**Гост** – Уродливите явления да се унищожават в зародиш

Аз не обичам твърде да чета нравоучения. Но за опасността от баобабите толкова малко се знае, а за она, който би се залутал на някой астероид, рисковете са толкова значителни, че един-единствен път нарушавам моята въздържаност. Аз казвам: „Деца, бъдете нащрек с баобабите!“ И много се трудох да направя тая рисунка, защото исках да предупредя моите приятели за опасността, която не подозират и край която също като мене минават съвсем близко. Урокът, който им дадох, си заслужава труда. Вие може би ще ме запитате: защо в тая книга няма други такива грандиозни рисунки като рисунката на баобабите? Отговорът е много прост: опитах се да направя, но не успях. А когато рисувах баобабите, бях вдъхновяван от чувството за нещо неотложно.

- 24-11-2013|**АНТОАНЕТА ТОДОРОВА** – САМО КОНСТАТАЦИИ СЕГА НЯМА ДА НИ ПОМОГНАТ...

Хубаво написано като констатация, но само констатации сега няма да ни помогнат...ако искаме да излезнем от сегашното положение, трябва ни действия. ясни и категорични. в тази статия не видях ясна позиция какво трябва да се направи...защото колкото и пъти много хора да си казваме едно и също, ако нямаме куража да направим нещо...единственият резултат е упражнения в реторика...у нас казват:“като молиш бог за печалба от тотото, поне си пусни фиша.“е, студентите поне си пунаха фиша...

Декември 2013

Науката на омразата

Автор: Том Бартлет

Бившата фабрика за батерии в покрайнините на Сребреница, малко градче в източна Босна, се е превърнала в мрачна туристическа атракция. Различни екскурзианти, най-вече от други страни, пристигат тук ежедневно с минибуси, за да разглеждат разпадащата се индустриална структура, която преди време е служела като импровизиран аванпост и временно убежище за мюсюлманите, намиращи се под нападението на сръбските сили, решени да превземат града и да арестуват жителите му. През юли 1995 повече от 8,000 мюсюлмански мъже, от тийнейджъри до старци, са убити в и около Сребреница, наредени в редици между къщите, разстрелвани по футболни игрища, преследвани из гората.

Днес фабриката е превърната в беден музей, където може да се гледа късометражен филм за геноцида и да се изслуша един от оцелелите, любезен мъж в средата на тридесетте си години, който е разказвал историята за собственото бягство и смъртта на баща му и брат му почти всеки ден тук, в течение на последните пет години. След това посетителите се отвеждат в голямо помещение с изложбени витрини, съдържащи личните вещи на жертвите – гребен, носна кърпичка, две топчета за игра, ключ от апартамент, венчален пръстен, джобен часовник с дупка от куршум – заедно с петносани фотографии на жестокостите, окачени по напуканите бетонни стени. Английските преводи на поясненията звучат почти като неочаквана поезия. „Изплашени майки с плачещи деца: накъде и как да се продължава...?“, казва едно от тях. „Безкрайна скръб по най-скъпите“, добавя друго.

От другата страна на улицата се намира мемориал с имената на известните жертви, обкръжен от множество редици гробове, всеки с по един и същ бял пилон. Малко по-настрана, възрастна жена държи магазинче за сувенири, в което се продават, между другото, бейзболни шапки с надпис: „Сребреница: никога не забравяйте.“

Това място е символ на клането от 1995, което, от своя страна, е символ за целия конфликт, последвал разпадането на Югославия. Убийствата тук са само минимална част от общия брой; Босненската книга на мъртвите, публикувана по-рано тази година, изброява 96,000 мъртви, макар че реално те са много повече. Но именно ефективната бруталност от Сребреница накара международната общност, след години на двомумене и полумерки, да предприеме значителни военни действия.

И макар че тези действия сложиха край на кръвопролитията, осмислянето далеч не е привършило. Парчета от кости все още се отсяват от почвата, изпращат се за ДНК-анализ, след което се връщат обратно на семействата за погребение. Генералът, който ръководеше кампанията, Ратко Младич, е изправен пред съда в Хага след много години, прекарани в прикритие. В една от скорошните сесии, Младич се вгледа в група оцелели от Сребреница, седящи в галерията в съда, след което прокара пръст през гърлото си. Някъде по същото време президентът на Сърбия изказа едно не-извинение за клането, като отказа да го нарече геноцид и използва толкова неясен език, че цялото прозвуча по-скоро като обида, отколкото поднасяне на маслинова клонка.

Застанал близо до мемориала, заобиколен от мъртвите, шофьорът на един от ония туристически минибуси – мюсюлманин, който е помагал при защитата на Сараево по време на почти четиригодишната обсада – за момент изоставя слънчевото си, професионално поведение. „Как може да се прости когато те казват, че това не се е случило?“, казва той. „Нацистите, те са избили милиони. Но те казват, ОК, съжаляваме.“ А сърбите не го правят.“

Някои сърби наистина признават геноцида. Според едно допитване от 2010 обаче, повечето сърби смятат, че, каквото и да се е случило в Сребреница, то е било преувеличено, макар че това е едно от най-научно-документираните масови убийства в историята. Те го отписват като страничен резултат на войната, придържат се към конспиративни теории или се оплакват от това, че са представяни като злодеи. Фактите изчезват сред вихрушка от отрицания.

Един нов босненски филм изследва начините, по които отказът да се погледне истината в очите може да се превърне във фантасмагория, подобна на халюцинация. Във филма една актриса играе множество роли – всяка от тях представяща различна сръбска жена със собствена реакция към онова, което се е случило в Сребреница. Една от героини-

те – бързо говореща жена в бял пуловер – настоява, че историята е била измислена. Друга, с големи обици и блуза с десен от различни животинки, не отрича, че убийствата са се случили, но не желае да говори за тях. „Парите, това как живееш, къде си била на почивка – ето това са нещата, за които трябва да се тревожим“, казва тя. А една друга от героините – отново същата актриса, този път с късо подстригана руса коса – изглежда някак странно доволна от засягането на болезнената тема. „Не ми се удава особено често да говоря за неща като вина“, казва тя.

Човекът, който изслушва всички тези жени е актьор, представящ човек, оцелял след Сребреница, който меко ги приканва да превъзмогнат повърхностното си бърбене. В един момент, вече след средата на филма, той разкрива собствената си обсебеност: „често си мисля за един определен момент, за една ситуация. Когато се случват масови убийства и са ви вързали, а след това ви водят до дупката, в която хвърлят мъртвите тела, и когато виждате как те убиват хора и знаете, че след малко идва собствения ви ред – в тази секунда, точно преди да ви убият, кое е нещото, за което си мислите?“

Сценарият на филма, на име *Вътре*, е написан в сътрудничество със Сабина Чехаджич-Кланси – босненска социална психоложка, която изследва проблемите на междугруповите конфликти: област, в която се прави опит за разбиране на предразсъдъците и насилието, вината и прошката. Тя и режисьорът, Намик Кабил, са прехвърляли сценария назад-напред чрез имейл, изглаждали са диалога, оформяли са героите, обединявайки в едно цяло кино и наука. Части от филма са били показани на босненски мюсюлмани, за да се види какви са техните реакции към частичното признание, откровеното отричане, приемането на вината. Разбира се, те не са харесали героините, представящи чистия отрицател или конспиративния маниак, но пък не са харесали и онази героиня, която изглежда някак прекалено лесно готова да се почувства облекчена и освободена от отговорност. Изповедта не трябва да бъде просто катарзис. Те желаят сърбите да се чувстват виновни, но също и да предприемат някакви действия, реално да извършат нещо. Да се почувстваш зле е просто първата стъпка.

Изследването на конфликти може да бъде изтощителна, неблагоприятна работа. Държавниците рядко се обръщат към социалните психолози за съвет как да приключат някоя война или как да охладят накупяващите страсти. Вътре в самата психология, изследванията върху между-

груповите конфликти не са особено бърз път към постигането на професионално признание. Теренната работа може да бъде мъчна и скъпа. Средствата са трудни за набиране, както и възможността за публикации във водещи списания. Човек има много по-добри шансове ако например изследва предпочитанията на студенти относно неща като храна или търсене на партньори. В резултат от всичко това хората, които избират тази област, често го правят само защото някакъв конфликт се е оказал решаващ при формирането на собствените им животи. За Чехаджич-Кланси всичко е започнало в един инак нормален петък, когато е била на 12 години. Майка ѝ казала да грабва най-необходимите неща – четка за зъби, гребен, пижама – и да ги слага в пътната чанта. Трябвало да бягат, и трябвало да го направят незабавно, в този момент.

Имали братовчед, който работел на летището. Той бил връзката им. Било през юни 1992, точно когато започвала обсадата на Сараево, преди още градът да е бил обкръжен и реално откъснат от останалия свят – по времето, когато все още било възможно човек да се измъкне. Не лесно, но все още възможно.

Родителите на Чехаджич-Кланси казали на нея и по-малкия ѝ брат да не произнасят имената си на висок глас. Сърбите контролирали транспортната система извън града и, ако някой служител разбере, че са мюсюлмани, можело да бъдат задържани. Баща им останал в града, за да работи. Семейството мислело, че раздялата им ще продължи няколко седмици, най-много месец, докато неприятностите отминат. Всички мислели така. Не знаели, че ще изминат две години и половина преди да се съберат отново, или пък че апартаментът им ще бъде взет от сърби, че градът ще бъде обстрелван и разрушен до неузнаваемост, че хиляди хора ще умрат. Не знаели и че баща им ще бъде принуден да проси храна и чиста вода, докато се крие от снайперистите.

Не че са били наивни. Сред колапса на Югославия сърбите, контролиращи въоръжените си сили, възприеха визията на Слободан Милошевич да изреже от бивша Югославия една нова сръбска родина. Войната, започната от сърбите, беше най-вече за земя, но беше подхранвана и от религията, както и от прастари, наскоро подновени вражди. Стратегията беше да се обкръжат и задушат мюсюлманските градове, да се прекъснат доставките на храна и медицински материали, като в същото време жителите им са принуждавани да се предадат чрез непрестанен обстрел. Мюсюлманите се трупаха в училища и други обществени мес-

та, в търсене на убежище. Докторите оперираха, използвайки сливова ракия вместо анестезиращи средства. Да напуснеш къщата си в търсене на храна много често е означавало да се окажеш с дупка в главата. А когато образите и историите на ужаса започнаха да се разпространяват по света, мюсюлманите се чувстваха уверени, че конфликтът ще бъде видян като онова, което е: не гражданска война, а еднозначна война на агресия.

Чехаджич-Кланси и семейството ѝ избягали първо в Хърватска, а след това в Германия. Докато седмиците прераствали в месеци, а месеците в години, те копнеели да се върнат обратно, но накрая се примирили с мисълта, че ще им се наложи да изграждат нов живот в изгнание. Тя се научила да говори немски и майка ѝ я записала в католическо училище, защото то било най-доброто в околността. За семейството ѝ, както и много други босненски семейства, да си мюсюлманин е по-скоро културна, отколкото някаква друга идентификация. Католическото училище, след известни вътрешни дебати, решило да я приеме и тя бързо станала най-добрата ученичка. „Не исках да бъда проблем“, припомня си тя.

Животът ѝ на тийнейджърка изглеждал напълно нормален. Използвала парите, които печелела от продажбата на сладолед и разнасянето на вестници, за да си купува джинси *Левис* и контактни лещи. Но баща ѝ никога не напускал мислите ѝ. Тя и останалите членове на семейството затаявали дъх всеки път, когато имало новини за бомбардировки, и се опитвали да пресмятат колко близо той може да се е намирал до мястото на експлозиите (бил раняван на два пъти). Изпращали му колети, които не пристигали поне половината пъти. Минавали седмици без да чуят нищо от него. Когато успявал да им се обади, първо го питали дали е ранен, а след това дали е гладен.

Когато войната приключи, през 1995, Чехаджич-Кланси се връща, за да учи в университета в Сараево, където един начален курс по психология се оказал за нея откровение. „Щом само минах първите лекции, имах усещането, че съм открила себе си“, казва тя. Продължава образованието си в университета Съсекс, Великобритания, и някак естествено се оказва привлечена от изследването на междугруповите отношения. Магистърската ѝ дипломна работа довела до публикуването на две статии – постижение, което впечатлило Рупърт Браун, професор по социална психология в Съсекс, неин ментор още от самото начало, а днес вече и чест съавтор.

„Тя е много по-силно ангажирана и смятам, че това ѝ дава възможност за значително проникване в процесите, които лежат под изследваните феномени“, казва Браун. „И притежава висока степен на мотивация да направи нещо за всичко това“.

След като завършва докторската си степен, тя отказва множество други предложения, включително и изследователско място в New School в Ню Йорк, за да приеме предложението на Сараевския университет за наука и технологии. Това решение означавало по-малко пари, по-малко престиж и никакви колеги в областта на психологията. Но заедно с това то означавало и по-голяма близост до хората, които искала да изучава, както и живот сред онези, които са оцелели след конфликта и все още трябва да се справят с неговите последствия. „Имам усещането, че тук имам по-висша цел, отколкото в Ню Йорк“, казва тя. „В Ню Йорк щях да бъда една от многото. Тук имам усещането, че съществуването ми означава много повече“.

А освен това имало и лична причина. Съпругът ѝ, Тим Кланси, не искал да напуска Босна. Кланси е американец, който пристигнал в Босна през ранните 1990 години като доброволец за една неправителствена група, и никога не се върнал обратно. По време на войната той помагал при създаването на една болница, работел в лагери за бежанци, а веднъж дори прекарал контрабандно една пожарна кола през различните военни контролно-пропускателни пунктове. По-късно станал автор на туристически справочници – книгата му за Босна се смята за туристическа Библия – както и на един много четен блог, наречен „Босненецът“.

Историята за това как двамата се срещнали, сама по себе си вече е сценарий за независим филм, който очаква да бъде написан. Общи приятели им уредили нещо като среща. Червенокосият янки със суховат хумор и светлооката босненка с един милион идеи. Тя била на 20, той на 30. Разговорът се завъртял около войната, както най-често се случва в Босна и тя споменала, че е живяла известно време в лагер за бежанци. Проследили събитията заедно и се оказало, че изобщо не са чужди един на друг. Тя била изпратена в групата на Кланси, а той поддържал известно време контакт с майка ѝ, след като те си заминали. Започнало подновено приятелство, по-късно любов и женитба. Сега те имат тригодишен син, Ноа.

Всички в Сараево познават двойката. Рядко се случва единият от двамата да бъде споменат без другия. Те се появяват често по телевизията – или тя обяснява силните предразсъдъци, пред които са изправени

гей- и лесбо-хората в Босна, или той представя специалната екологично издържана къща, която двамата изграждат в покрайнините на Сараево.

Но засега семейството живее в апартамента, в който Чехаджич-Кланси е израснала – същия, който е била принудена да напусне на дванадесетгодишна възраст. След войната апартаментите в тяхната сграда били върнати обратно на законните им собственици. Двамата откупили апартамента от родителите ѝ, отчасти и поради мисълта, че тя не би искала да го изгуби за втори път.

Сградата се намира точно на границата между Сараево и Източно Сараево, което е част от контролираната от сърбите Република Српска. На границата не се виждат обозначения или врати, нито пък униформени пазачи. Но разделението е реално. Когато Чехаджич-Кланси пътува до работата си и обратно, тя минава за кратко време отвъд линията в сръбска територия – единица, създадена след кампанията за етническо прочистване. Ако ги нямаше масовите убийства, не би имало и разделителна линия. „В началото ми се налагаше да преодолеем бариерата на усещането „не се чувствам удобно“, казва тя. „Не че има някаква реална заплаха. Няма такава. По-скоро е нещо такова, „Не искам да отивам там“. Но днес вече това е станало ако не нещо нормално, то поне рутинно.

Чехаджич-Кланси започва изследванията си с опити да проникне в главите на сърбите, да ги накара да говорят за колективната вина и отговорност. Поискала е разрешение да провежда изследвания в сръбски средни училища и другаде, да предлага въпросници на сърби, които не са участвали в злодеяния, но може би са знаели нещо за случващото се. Често молбите ѝ били отхвърляни, така че, в опитите си да постигне успех, тя се обадила по телефона на хора, които познава или самата тя, или нейните родители и приятели.

Когато получава разрешение да извършва изследванията, получените отговори се оказват най-вече разочароващи. В едно от тях тя е запитала учениците какво, ако изобщо, може да се направи за мюсюлманите-жертви на конфликта. Някои от запитаните говорили за вина и срам, за това как сърбите трябва да признаят „черното петно“ върху сръбската история. Но много повече отговори са уклончиви или враждебни. „Най-добре ще е да се забрави всичко“, отговаря един от запитаните. Друг повтаря това усещане: „Макар и да смятам, че никога няма да успеем да забравим миналото, все пак мисля, че трябва.“ Една 28-годишна жена казва, че се чувства „силно подразнена когато мюсюлманите започнат

с тяхната невинност и жертвеност. Един вид, 'бедните ние'. Това ме вбесява.“

В една от статиите на Чехаджич-Кланси се прави заключението, че „като цяло хората не са готови да се изправят очи в очи пред [въпроса за] колективните насилия.“

През юни 1954 един автобус, пълен с единадесетгодишни момчета, пристига в един от щатските паркове в Оклахома. Те опъват собствени палатки, готвят си сами храна, изкопават си собствени тоалетни. Наричат себе си „орлите“. Недалеч от тях, друга група от 11-годишни момчета нарича себе си „гърмящите“ (rattlers). Само след няколко дни между двете групи се оформя конфликт, като всяка от тях обвинява другата за различни предизвикателства, реални и измислени. Започват взаимно да горят знамената си, да крадат комикси от чуждия лагер.

Момчетата не знаят, че са обект на амбициозен психологически експеримент, който не би имал почти никакви шансове да бъде приет на каквото и да било институционално ниво в наши дни. Изследователите, ръководени от Музафер Шериф, основоположник в областта на социалната психология от университета в Оклахома, който по-късно се прехвърля в Йейл, се опитват да разберат, по-малко от едно десетилетие след края на Втората световна война, как се пораждаат конфликтите и как те могат да бъдат разрешени, и защо лоялността към собствените другари може да надвие емпатията към други хора. Експериментът, познат под названието „пещерата на разбойниците“, по името на парка, в който е проведен, днес се счита за класически и си остава може би най-чистата демонстрация на феномените, с чието разбиране изследователи като Чехаджич-Кланси все още се борят.

Една теория, която би могла да обясни защо добре възпитани момчета на юношеска възраст стават реално злостни с такава лекота и готовност, е хипотезата за мъжа-воин: идеята, че в хода на историята мъжете са развили способност за дехуманизация и клане на членове на чужди групи. В нея има един вид жесток смисъл. Изличаването на конкурентните племена защитава вашите жени, а по този начин и собственото ви настоящо или бъдещо потомство, дава ви достъп до повече ресурси, увеличава сигурността ви. Мъртвите мъже не нападат селища. Алтруизмът е от полза на членовете на една и съща общност, но той може да се окаже пречка, когато си имаме работа с така наречените външни групи.

Една статия от 2009, публикувана в сп. *Science*, цитира археологически свидетелства за яростни сблъсъци между групи от ловци-събирачи отпреди повече от 10,000 години. Но тази склонност към войнственост може би се простира далеч по-назад. В скорошно изследване на маймунни резус е било установено, че те демонстрират „по-голяма бдителност към външно-групови членове“ и че особено мъжките маймуни „демонстрират положително отношение към онези, които принадлежат към вътрешната им група и негативно – към онези от външната група“. Ако мъжете действително са се развили по начин, който насърчава създаването на общности, които да се борят срещу „външните“, то всеки конфликт касае нещо повече от просто детайли около този дебат.

Може би това е добра новина. Ако за войните и предразсъдъците има някаква подлежаща причина, ако омразата е част от нашето еволюционно наследство, то тогава може би има и пътища към мира, които са универсално приложими. Не някаква тайна формула. Не моментално решение. Но все пак методи, които вземат пред вид дълбинните ни недостатъци, които са в състояние да се приспособяват към нашите склонности.

Един такъв метод се нарича междугрупова контактна теория. Предложен в 1950-те от **Гордън У. Алпорт**, той звучи пределно очевидно: повече контакти между групите намаляват предразсъдъците. Но в него има и нещо повече от просто очевидното. Контактът трябва да отговаря на определен брой условия, според Алпорт. Статусът на групите трябва да бъде респектиран като равен. Носителите на авторитет във всяка група трябва да поддържат идеята. Контактът трябва да бъде повече от повърхностен. Разбиранията на Алпорт си остават основа за голяма част от изследванията в областта на конфликтите.

Един мета-анализ на 515 различни изследвания, включващи четвърт милион участници, стига до заключението, че междугруповият контакт насърчава „по-голямо доверие и опрощение на минали прегрешения“. Последствията са очевидни независимо от пол, възраст, религия или етничност. Те изглежда си остават такива дори и когато контактът е непряк – тоест, по-малко вероятно е да храните предразсъдъци срещу определена група, ако член на вашата група е приятел с член на другата група. В едно изследване от 2009, публикувано от Американския фонд по психология, се твърди, малко трудно за вярване, че дори само мисленето за положително общуване с член на друга група намалява

предразсъдъците. Въображаемият контакт може да се окаже по-добър от никакъв.

Чехаджич-Кланси е разговаряла със сърби не само веднъж или два пъти. Тя се е връщала отново и отново, започвайки през 2005, в постоянни опити да разбере умонагласата им, да извлече причините за техния отказ да приемат истината. Тя знае, че хората са склонни да омаловажават или отричат, да избухват или сменят темата, но директните срещи с всичко това се оказват доста обезсърчителни.

„Нямам такава емоционална дистанция към собствените си открития. Разбира се, че те ме достигат“, казва тя. „Бих казала, че едно от тях, което ме поразява отново и отново, е склонността на хората да вършат буквално всичко – искам да кажа, почти невъзможно е човек да си представи степента и количеството изобретателност, на които хората са способни, когато става дума за отричане. Това наистина ме поразява. Макар и да живея тук, винаги съм изненадана от изобретателността, която се влага, за да се направи всичко друго, но не и да се приеме и признае.“ Когато е работела върху сценария за *Вътре*, филма за Сребреница, тя е използвала тези детайли, тази изобретателност, за да оформи героите, чиито думи повтарят нещата, които тя е чувала по време на изследванията си.

Още по-лоша от отрицанието е директната агресия. Когато е ходила в средните училища, учениците редовно пишели по формулярите неща като „Караджич ще се върне“ и „Жалко, че Младич не изби всичките турци“. (Радован Караджич беше президент на Република Српска по време на войната. Също като Младич, той е изправен пред съда в Хага. Наричането на босненци с думата „турци“ цели да нанесе обида).

Не е било необичайно учениците да я псуват или да напускат стаята. Веднъж един сърбин от горните класове, атлетичен, добре изглеждащ младеж в тениска и със сребърна гривна, започнал да крещи, „Това е абсурдно!“, припомня си тя. „Вие представяте нещата така, сякаш ние сме виновни за всичко. Трябва ли да продължавам?“ Чехаджич-Кланси му казала, че не е задължен и че никой от тях не е, но тя би предпочела той да запише коментарите си, за да могат да бъдат включени в изследването. Той се изправил и тръгнал към нея, с наполовина попълнения формуляр в ръка, сякаш за да го върне обратно. След това размисли. Бръкнал в джоба си, извадил запалка и го запалил.

Тя била разтърсена, поразена от грубостта на емоциите. „Това беше просто още един индикатор, че те не са готови да се вгледат в миналото, да се изправят лице в лице с истината. Те просто не са. И когато ги накарате, това ги наранява истински; толкова е болезнено, че те просто не могат да го понасят.“ Тя се завръщала у дома след тези пътувания с купчина формуляри под мишница, чувствайки се изгубена. „ОК“, питала се тогава сама, „къде отиваме оттук нататък?“

Резултатите ѝ не били изцяло обезкуражаващи. В едно изследване от 2010 тя открива, че сърбите, които имат постоянни и смислени контакти с мюсюлмани, са по-склонни да признаят, че сънародниците им са отговорни за геноцида – едно допълнително потвърждение за теорията на Алпорт за контакта.

В може би най-интригуващото ѝ изследване, Чехаджич-Кланси и нейните съавтори запитали сръбски ученици от средните училища да оценят собствената си степен на съгласие с твърдения от рода на „макар и да не съм лично отговорен/отговорна за случилото се, аз съм готов/а да поема отговорност за поведението на моята група“ и „мисля, че моята група трябва да се чувства отговорна за техните престъпления“. Преди да им бъдат показани тези твърдения, някои от участниците били помолени от изследователите да пишат за някакво свое лично постижение, докато останалите били помолени да пишат за някакво групово постижение. Една трета група, контролната, не получила никаква задача. Онези, които писали за лични постижения, били по-склонни да признаят и поемат отговорност.

Това е странен резултат, но той се съгласува с резултатите от предишни изследвания, според които признаването на някакъв групов провал е заплаха за личното чувство за самооценност. Може би размислянето върху някакви собствени постижения прави хората достатъчно уверени, за да успеят да виждат собствената група в незавидна светлина. От друга страна, напомнянето за гордостта, която те извличат от групата си може би ги прави по-настроени към самоотбрана и по-малко открити.

„Трябва да бъдем в състояние да заемаме критично гледище към собствената група. В противен случай се намираме в пълна бъркотия“, казва Чехаджич-Кланси. „Ако само оправдаваме груповите си лидери и техните действия, то изпадаме в конфликт. Но ако започнем да заемаме критична позиция – „Да, аз все още съм онова, което съм, но, почакай за

момент, не може да вършиш онова, което вършиш, то не е правилно, то тогава има надежда. Това е, което посочват моите изследвания.“

Еран Халперин е съавтор на онази студия. Халперин, професор в Интердисциплинарния център Херцлия, Израел, е изпробвал същите експерименти при израелци и палестинци, със същите резултати. И макар че живее на 1,2000 мили и изследва съвсем друг конфликт, той и Чехаджич-Кланси споделят една връзка. И двамата са млади изследователи на междугруповите конфликти, като самите те са „продукти“ на конфликт. Докато е служил в израелската армия, Халперин и още няколко войници попаднали на засада в Ливан. И двете му ръце са тежко ранени, а освен това е изгубил част от белия си дроб. Прекарал е три години в болница. Сега може да използва дясната си ръка само отчасти; писането е нещо мъчително. В Израел, където насилието се е увеличавало и намалявало в течение на поколения, където мирът изглежда ту непосредствено достижим, ту безкрайно далеч, да се храни надежда за помирение изглежда като очакване на чудо.

И все пак, след като сте разговаряли с Халперин, вие изпитвате усещането, че може би то е нещо възможно. В изследване, което е написал заедно с Керъл С. Дук, професорка по психология от Станфорд, известна с изследванията си в областта на мотивацията и себeregулацията, той е запитал израелци дали биха били склонни да дискутират компромис по спорни въпроси като еврейските селища по Западния бряг или статуса на Ерусалим. Преди да им бъдат зададени тези въпроси, някои от участниците получили за четене статии, разказващи как хората са способни на промяна. В статиите не се споменаваха Израел или Палестина. Идеята била да се въведе в умовете им представата, че групите не поддържат непременно фиксирани черти и перспективи, че позициите им могат да бъдат по-гъвкави. Но как е възможно няколко статии да постигнат нещо, когато израелците четат за раздори всеки ден? И все пак Халперин и Дук откриват, че участниците, които са чели статиите, са по-склонни да дискутират компромиси от онези от контролната група.

Методи като онези на Халперин може би са в състояние да създадат атмосфера, при която двете страни биха били склонни на помирение. Халперин и Дук са опитвали идентичен експеримент и с гръцки и турски участници, живеещи на оспорвания остров Кипър, и отново са открили, че това функционира: хората станали по-малко неотстъпчи-

ви. Като правило, четенето за това как хората са способни на промяна изглежда ги прави по-оптимистични по отношение на собствения им специфичен конфликт.

За Халперин, както и за Чехаджич-Кланси, интересът към междугруповите конфликти не е единствено академичен. Той иска да провежда изследвания, които да доведат до широки обществени промени. Също като нея, Халперин е отказал предложения на американски университети. И отново като нея той отглежда децата си в култура, определяна от конфликт. „Това не е просто работата ми“, казва той. „Аз съм много по-емоционален по отношение на онова, което върша.“

Работата му рядко е приемана без резерви от сънародници-израелци, които предпочитат да виждат ситуацията от гледна точка на последните новини или политически предложения. Със сигурност израелското правителство не показва особен интерес към работата на Халперин. Получаването на средства е постоянна битка, както и публичното приемане на резултатите. „Казвате на хора, които са изгубили най-важните неща в живота, че, до известна степен, всичко това не би било необходимо, ако само бихме могли да преодолеем тези психологически бариери“, казва Халперин. „Когато изпращате това по-сложно послание, вие ставате изключително непопулярен“.

И все пак, какви са шансовете някой ден наистина да преодолеем тези психологически бариери? И дали учени като Чехаджич-Кланси и Халперин, колкото и искрени да са, действително ни придвижват по посока към един по-хармоничен свят? Зачетете се в литературата по междугруповите конфликти, от класиците до наши дни, и става много трудно да се твърди, че нашето войнолюбиво поведение не се основава на силни еволюционни компоненти. Ние постоянно стигматизираме другите. Но също толкова постоянно реагираме и на определени видове информация и намеси – позициите ни се смекчават, ставаме по-открити. Ние сме по-предсказуеми, отколкото си мислим, по-малко неподвижни, отколкото предполагахме.

Разбира се, онези ефекти обикновено се изследват в течение на кратки периоди от време и свидетелствата показват, че, щом само хората се завърнат към обичайните си обкръжения, старите предразсъдъци отново се възраждат. Не е така, сякаш един или два психологически трика ще претопят мечовете в плугове като по магия. Но като се има пред вид какво народите харчат, за да се въоръжават, както и броя на жертвите

от конфликти само от последния век, дали не би трябвало да обръщаме малко повече внимание на хора, които се опитват да разберат защо се бием и как да ни накарат да престанем?

Чехаджич-Кланси посещава често едно определено кафе-тераса в Сараево, защото това е един от малкото ресторанти със забрана за пушене в страна, където почти половината от възрастните пушат. В тази съботна сутрин тя вече е била на йога заедно със съпруга си; облечена е в сива тениска и носи грамадни слънчеви очила. Момичето, което е напуснало в ужас страната преди две десетилетия днес е уважавана социална психоложка, която говори бързо, напористо, сякаш всеки разговор би могъл да доведе до откровение. Тя сграбчва някакъв невидим обект във въздуха. Обляга се напред и почуква по масата, за да подчертае нещо. Винаги е в движение, винаги поставя някакъв акцент.

Добрите изследователи вземат предпазни мерки срещу емоцията, за да останат безпристрастни, да запазят дистанция към резултатите си. Активизмът може да прекатури обективността. Това е потенциален капан, който Чехаджич-Кланси и Рупърт Браун, нейният ментор, често са дискутирали. Но така, както самата тя вижда нещата, обвързаността ѝ с бъдещето на Босна е всичко друго, но не и препятствие.

„Изследвам нещо, което е важно за мен, така че по този начин съм лично обвързана“, казва тя. „Наистина смятам това за красиво, понеже то ме кара да ставам сутрин всеки ден и ме прави може би по-мотивирана от средния американски психолог. Виждам цел в работата си и това ми дава сила да продължавам, въпреки резултатите. Дълбоко в сърцето си върша това, защото искам да направя от света малко по-добро място. Не го правя, за да увелича броя на публикациите си или за да се правя на умна.“

След чай в кафето, Чехаджич-Кланси посещава историческия музей в Сараево. Стъпалата, водещи към входа, са порутени, а околността изглежда занемарена. Наблизо се намира държавният, днес вече затворен, Национален музей; бил е затворен след като правителството не успяло да намери пари – добре осветено от медиите притеснение, показващо степента, до която страната не функционира. Сред изложенията в музея се намират кратка история на Босна, включваща завоюването от османците, нацисткото завоюване и избиването на стотици хиляди сърби, преминаването към социализъм, разпадането на Югославия. По-голя-

мата част от музея обаче е посветена на пресъздаване на живота в Сараево по време на бомбардировките. Виждате модел на типична кухня от времето на войната, с простор за пране, опънат откъм хладилника и детско креватче до масата.

Чехаджич-Кланси се спира пред фотография, представяща изпълнението от 1994 на моцартовия Реквием, от сараевската филхармония. Културата е процъфтявала тук и при най-трудни обстоятелства – свидетелство за човешката издръжливост. По пътя навън тя прелиства книгата за гости, в търсене на сръбски имена. Не открива нито едно.

На следващия ден Чехаджич-Кланси, заедно със съпруга и сина си, плюс Намик Кабил, режисьорът, който е работил с нея по филма за Сребреница, правят едnodневен излет до близката Олимпийска планина. По пътя тя и Кабил дискутират филма, как са работили по сценария в продължение на повече от две години. Всички филми на Кабил са по някакъв начин свързани с войната, независимо от това дали са документални или игрални. Той е живял за известно време в Лос Анжелис, преди да разбере, че историите, които иска да разказва, се намират обратно в родната му страна.

Чехаджич-Кланси казва, че студентите ѝ се оплакват, че всеки филм в кината изглежда разказва за войната. Защо босненци да не могат да правят обикновени старомодни екшъни? Или по някоя и друга безобидна комедия? Тя им обяснява, че страната продължава да преосмисля конфликта. „Ако той продължава да излиза от вас като писател на сценарии, като филмов режисьор, като писател, то оставете го тогава да излиза“, казва тя. Съпругът ѝ кара тяхното Subaru Outback по тесните планински пътища, през изолирани села, обкръжени от планини със заснежени върхове. Може и да изглеждат откъснати от модерния свят, но конфликтът не е отминал тези селища. Къщи, стояли в продължение на векове, са били пометени от снарядите, а след това възстановени набързо, с бетонни блокове и покриви от старо желязо.

Чехаджич-Кланси се тревожи за статиите, които трябва да напише, за данните, които трябва да бъдат анализирани, за обещанията, които е направила. Напоследък е имала повече работа, отколкото може да поеме. И докато политиците не показват почти никакъв интерес към изследванията ѝ, тя редовно получава запитвания от организации, които искат да работят с нея, да използват експертния ѝ опит. Сред тях е и една изследователска група, която ще посети повече от 30 общности из цяла-

та страна, включително и мънички, далечни селца, като носи със себе си фотографии и истории за межкултурно сътрудничество, за сърби, помагащи на мюсюлмани и обратно. Освен това групата ще провежда уъркшопи, насърчаващи емпатията. Участниците ще бъдат наблюдавани преди и след уъркшопите, а Чехаджич-Кланси ще оценява отговорите, за да види дали намесата е имала желаните ефекти. Да се получи разрешение да се провеждат уъркшопи на сръбска територия е голямо постижение за групата, а за Чехаджич-Кланси данните от тези трудни за достигане места представляват невероятна възможност.

Тя се радва, макар и всичко това да идва по време, в което се чувства разкъсвана в прекалено много различни посоки. Не че би могла дори и да помисли за това да го пропусне. „Те се обръщат към мен, защото работя върху това, и се чувствам някак така, „О, за бога, аз единствената ли съм?“ Но какво да кажа? Че съм заета и не мога да го направя? И така отговарям с да. Казвам да и да, и да, и да.“

Източник

Том Бартлет е сътрудник на американското списание *The Chronicle of Higher Education*, специалист в областта на социалните науки.

Коментари (12)

- 06-12-2013 | **Т. Ихов** /между София и Скопие/

Цитат:

„Изследването на конфликти може да бъде изтощително, неблагодарна работа. Държавниците рядко се обръщат към социалните психолози за съвет как да приключат някоя война или как да охладят накупяващите страсти.“

Dear mister Bartlet, при нас е точно обратното: няма ден, радиостанция или телевизионен канал, в който платени с 50 сребърника „социални психолози“ да дават съвети на „държавниците“ ни. Резултатът е настоящето ни, сиреч, горчив Плач с отровни Сълзи.

Стара новина е, че християните са чули съвета на Христос за зашле-вената буза преди 20 века, но не го следват и до днес; не по-нов, съветът на Мохамед, който иска от последователите си „Където срещнат дру-говерец, да го убият“. Аз също искам Един друг свят, но в текста ви не срещнах съвет с колко вяра го населим. Така че, ако не знаете, спестете /през/атлантическите си съвети. Често мисля върху това, че четирино-го животното /и човекът като негово двукрако продължение/ няма как да знае що е добро, ако не върши зло. Светът, както знаем, е опасно място за живеене. С това окончателно прозрение сме утешени, за да не се отре-чем от слънцето и звездите му. Мурад I и сина му Баязид, което ще рече Светкавицата, не са влезли на Балканите след любезната ни покана или, нека го кажем и така, с платен входен билет, затова отвреме-навреме наследниците на негостоприемните домакини се сещат, че някой все пак трябва да го плати. Късно! Защото критериите наложени ни от друго време и от други, по-силни от нас, гости, са „постмодерни“ – каквото и да значи този оксиморон. Но това не е лошата новина. Светът се разви-ва – за съжаление по-бързо на ширина, отколкото на висичина, и този план е Ония учители, на които се доверяваме, когато ние намерим за нужно: на Христос и Мохамед. Иначе казано, не ние, а религиите са са-мотното плаузибелно обяснение за нашата непримиримост към всяко друговерие. Нека не търсим вината у политиците, тя е всесъщностна и вездесъща, и ако в лятото на 1389-а на Косово поле е имало телевизион-ни обективи и необективни микрофони, щяхме да видим от меките си софи взаимната си Вина.(Стига инстинктът за съхранение да може да са самонарече така).

Аз лично сънувам обединени религии: за да има обединена Европа и един – всеобщ свят. Абсолютно сигурен съм (ударението слагам върху „абсолютно“), че това ще стане (не денят не е близо!) в оня далечен Ден Х, когато не само всички хоризонтално земни, а и всички вертикално притегателни граници на земната ни безутешност изчезнат – завинаги. Сигурен съм, защото не вярвам в земните опрощения на смъртта, а в всеопрощаващата Истина след нея. Тя, именно тя, е причина да се при-миряваме със земната си участ.

• 06-12-2013|Златко

И ква стана тя сия? Уж щяхме да си говорим за по-простички неща, примерно за това, че като има престъпление, трябва да има и наказание, и покаяние, а то накрая, баш по балкански, въртахме, сукахме и пак изкарахме, че някой друг ни е виновен. Не ние сме държали ножа, не ние сме убивали, не ние сме изнасилвали, нееееееее!

Друг някой ни е виновен: религията, историята, науката, цялата вселена, мамка му! Ние, разбира се, сме си невиннички като вакли агънца...

Само че не, милички, не става така. Повредената, закърняла, измъчена от потисканото и прикривано с всички сили чувство за собствена вина и отговорност душа не може да бъде излъгана от нищо. И чувството за страх, несигурност, ужас пред бъдещето, щото си знаем, че реалността рано или късно ще ни застигне, идва отново и отново, отново и отново, **ОТНОВО И ОТНОВО**, каквото и да правим, както и да се въртим и сучем. Вината, както си знаем всички, е нещо, което никога, при никакви обстоятелства, не може да бъде изличено от този свят. То си Е, щом само веднъж бъде извършено.

А инак, разбира се, да се осукваме, отричаме, лъжем себе си и изобщо правим всичко възможно, за да отхвърлим от плещите си бремето на неизбежната нужда от покаяние – това, разбира се, го можем всички.

Само че... какво се получава от всичко това?

Ами... виждаме го.

Всеки ден.

• 06-12-2013|Т. Ихов /между София и Скопие/

Уважаеми мениджър и продавач на киоска ЛП, господин Енев!

Ако коментарът под моя се отнася до смисъла, който вложих в него, тогава или сте го прочели диагонално, или просто не сте го разбрали. Няма да Ви отнеме и пет от философските Ви минути да разберете, че съм всъщност на Вашите позиции. Тъй или иначе, начина Ви на изразяване не е най-подходящия... и неизбежно навява нерадостни подозрения за причините да го използвате. Моля Ви – след като веднъж сте отворили киоска за размяна на свободни мнения – да проявявате повече търговски усет.

с /неформално/ уважение,

Тодор Ихов

- 06-12-2013|**Пурист**

Един въпрос към г-на Ихова. Не по същество, защото очевидно е, че човек, който с лекота омесва колаче от две части световна религия и щипка еволюционизъм (това с четириногите и двуногите все ще да е по Дарнвин), такъв човек не дири сериозни аргументи. Та, на въпроса: туй „плаузибелен“ да не би да е „правдоподобен“? Защото, ако е така, следва въпросът защо пък тъкмо обскурантното „плаузибелен“, а не по нашенски? Въпросите май станаха два, но затова пък са реторични. Или беше реторически?

- 07-12-2013|**Златко**

Е какво пък – човек трябва да може да поема всяка подадена ръка, ако и понякога да не разбира съвсем точно защо, примерно, е подадена. Добре дошли в киоска, господин Ихов. Докато ви харесва, разбира се...

- 09-12-2013|**Ясен** – Вини и опрощения

Чета, но рядко коментирам статии на тази тема.

В случая се обаждам защото и аз имах случай неотдавна, когато Златко не разбра съвсем мой коментар. Какъвто е случая с коментара на Т. Ихов. Не че Златко е длъжен да чете и разбира всички коментари, но все пак наистина е странно когато коментарът ти е на „неговата страна“, а той те мисли за „враг“ и ти го казва... Но пък и не сме в детската градина та да търсим непременно и постоянно одобрението на Господжата.

Г-н Ихов, според мен имате право за религията. И аз мисля, че едва ли Баязид би сторил същото, ако произхождаше от будистко семейство например. Ако Осама Бин Ладен беше убеден атеист щеше ли да взриви Световния Търговски център? Не знам, може би, но едва ли.

Не че атеисти не вършат престъпления, не ми е това мисълта. Мисълта ми е, че когато става дума за зверства от голям световен мащаб винаги е намесена някаква форма на религия, включително комунистическата и фашистката религии.

Нищо не искам да кажа за или против тази или онази религия, просто е очевидно вярно, че има директна връзка между масовите престъпления и от двете страни в конфликта в бивша Югославия и религиозния фанатизъм както на „православните“ християни така и на „правоверните“ мюсюлмани.

НО! аз лично каква вина имам Златко? Виновен съм за това, че съм се родил на Балканите в България? Покажи ми молбата ми за раждане в точно тази страна. Имам акт, но не виждам молба за раждане.

Ако се бях родил във Виена (баща ми е австриец) за какво щях да съм виновен тогава според теб (пак щях да имам същите баща и майка). Нямаше да съм виновен за клането на помаците, а може би щях съм отговорен за поавстрийчването на унгарската кухня?

Аз говоря само за ВИНАТА. За ЛИЧНАТА ВИНА. Твоя водеща тема. Моля да ми обясниш от къде идва моята конкретно вина за минали събития.

Сега, ако ще говорим за моето ОТНОШЕНИЕ към тези събития – разбира се, че това е важно. Но да искаш да се чувствам виновен – обясни ми защо? ТИ защо си виновен за съдбата на евреите в Македония или помаците в Родопите. Разбира се че трябва да имаш отношение към тази история и трябва да си пълен идиот за не съчувстваш на жертвите. Но защо трябва да си виновен? Какво добро произлиза от това чувство за вина.

Престъплението не е твое – защо искаш наказанието?

ПС. Като говоря за „моята лична вина“ нямам предвид само себе си.

- 09-12-2013|**срам ме е**

Ако някой го бият на улицата и ти не се намесваш имаш ли ЛИЧНА ВИНА. Май не си пускал молба да се намираш на тази улица.

- 09-12-2013|**Т. Ихов** /между два свята/

„Виновен съм за това, че съм се родил на Балканите в България? Покажи ми молбата ми за раждане в точно тази страна. Имам акт, но не виждам молба за раждане.“

цитат „Ясен“

„Ако някой го бият на улицата и ти не се намесваш имаш ли ЛИЧНА ВИНА. Май не си пускал молба да се намираш на тази улица.“

цитат „срам ме е“

забел.: „Ако бият някого на улицата...“, би била българска реч, писана на интелигентна граматика.

Качествената разлика в двата цитата обаче, има и други характеристики, драги съ-форумци:

* първият коментар е подписан ясно от Ясен.

* вторият, от полуграмотен „срамежливец“, въоръжен(?) с конституционно избирателно право.

Аз искам да си обясня: Не би ли трябвало да попитаме защо го бият, преди да се намесим в името на доброто? Ами, ако е цапардосал и откраднал коледната пенсия на някоя немощна старица?

Господин Енев произвежда, позволете ми да се изразя така, един вид неофитна опърничавост, характерна за доста преселници на „запад“. Той е достатъчно интелигентен за да не го знае, и затова винаги ще се намерят клиенти, които да свърнат при киоска му. Аз го правя от време-навреме и не съжалявам: най-малкото, защото чета ЛП безплатно. Това може да се превърне във вина?

- 09-12-2013|Златко – ге: Вини и опрощения

Благодаря ти за тези въпроси, Ясене! Действително, темата за вината, покаянието, (евентуалното) опрощение и възможността за започване на ново, пречистено съществуване, е нещото, което ме занимава най-много и което – поне в момента – стои в центъра на всичките ми усилия и като издател на нещата по този сайт, и като пишещ човек.

Та, да започнем: в какво точно се изразява вината (или по-точно **отговорността**, тъй като аз правя принципна разлика между тези две неща: вината е юридическо понятие, свързано винаги с ЛИЧНИ престъпления и простъпки, докато отговорността може – а според мен и трябва – да бъде носена от големи групи хора, най-често наследниците на виновните). Вината винаги е лична, докато отговорността може – и трябва – да бъде и колективна.

И така: основното нещо, от което изхождам е, че когато в хода на историята някаква група хора извършва едно, две или повече престъпления към други групи хора, то се оформя един вид задължение, дълг (също както при вземането на кредити), което не изчезва от тоя свят докато не бъде по някакъв начин изравнено от други, най-общо казано „морални“ дела (обикновено това е бавен процес на промяна на агресивните, основаващи се на омраза обществени умонагласи, постепенно осъзнаване на необходимостта от признаване вината на предците и поемане на отговорността за техните дела – било то под формата на ди-

ректни репарации към наследниците на жертвите, било под формата на масово осъзнаване на бремето, което е наложено върху цялото общество, а съответно и приемане на разбирането за нужда от покаяние, приемане на задачата от пречистване на историческата вина и отговорност). Това е нещо, което е сравнително ново в историята на човечеството, пътят към него е положен от немците след Втората световна война и, поне според мен, най-големият успех на следвоенното германско общество е не толкова икономическия бум на страната, колкото тоталното превъзпитание на една от най-агресивните, натоварени с тежка историческа отговорност нации в Европа и превръщането ѝ в народ от сравнително спокойни, открити към света и бдителни по отношение на собствените си агресивни склонности, хора.

Защо това е необходимо?

Отговорът е сравнително прост: без такова пречистване няма възможност за излизане от ситуацията на (неосъзнавана, но постоянна) виновност, в резултат на което обществото се превръща в генератор на постоянно отрицание на всичко и всички. Едно общество, задръстено от усещане за вина и отговорност, непрекъснато поражда неща като корупция, морално разложение и, най-общо казано, неспособност за живот в съгласие с някакъв закон, тъй като масовото усещане за неизплатена вина отменя всякаква възможност да се говори за морал, за правда и кривда. След като много пъти моралът е бил отново и отново погазван в калта, а след това не е последвал никакъв акт на наказание и покаяние, той губи смисъла си и престава да изпълнява ролята си на обществен ориентир.

В какво се изразява всичко това?

Най-просто казано: в усещането, че, щом наказание няма, то всичко е позволено, а следователно критерият за оцеляване и пробиване на път в собствената група вече е не поведението в съгласие с правила, зачитането на всеобщото равенство пред правилата, а само и единствено собствената изобретателност, способността да се надхитрят и победят всички останали в една игра без правила, тоест такава, в която печелят не най-добрите, а най-безскрупулните.

Какви са примерите за това поведение?

Давам веднага конкретен пример: в горния си коментар ти казвах: *„има директна връзка между масовите престъпления и от **двете страни** в конфликта в бивша Югославия и религиозния фанатизъм както на „право-*

славните“ християни така и на „правоверните“ мюсюлмани“. Но всички ние знаем и сме чели и гледали информации за масовите престъпления ЕДИНСТВЕНО на едната страна: християнската, най-вече сръбската. От другата страна също е имало престъпления, но техният мащаб е далеч по-малък, между двете неща се изправя ясното разграничение на, от една страна ЛИЧНИТЕ военнопредстъпления на ОТДЕЛНИ мюсюлмани, а от друга КОЛЕКТИВНОТО престъпление на **геноцида**, упражнен от сърбите.

Това, което казваш, противоречи по най-очевиден начин на действителността и именно този тип поведение – изкривяването, отрицанието, представянето като „едни и същи“ на неща, които изобщо не са едни и същи, стои в основата на всяко поведение – колективно или индивидуално – което се основава на ОТКАЗА да се поеме отговорност за вината. Защото, Ясене, поемайки ролята на „адвокат на дявола“, ти вече заемаш не неутрална, а напълно определена, обвързана със злото позиция, която е предназначена да го прикрива, оневинява и в крайна сметка защитава. Защищавайки сърбите, „нашите“, в противоречие с всякаква логика, истина и правда, ние защитаваме самите себе си, отказваме да поемем отговорност за престъпленията на собствената си общност. Именно в това е отговора на въпроса „аз пък с какво съм виновен“? Вината ти се състои в това, че отказваш да съдиш безпристрастно, в това, че изкривяваш истината, в това, че продължаваш да настояваш, че черното и бялото са едно и също нещо, че, в края на краищата, „всички са едни и същи маскири“... Това се отнася и до поведението и коментарите на, бих казал, преобладаващото мнозинство хора, които срещам по този сайт. Предполагам, че като маса, българите в момента са заети най-вече с това: да отхвърлят от себе си необходимостта от признаване, приемане и пречистване на колективната отговорност, наложена върху цялото общество от няколко неща.

Кои са тези неща?

На първо място: унищожителният факт на това, че всички ние, с нищожни изключения, поддържахме етнически неморалните, убийствени политики на бившето комунистическо управление в тази страна. И продължаваме да го правим и до днес, под формата на повече или по-малко ясен отказ да приемем сред себе си наследниците на българските агресии като равни на себе си. Мюсюлманите в България продължават да бъдат втора ръка хора – и докато този печален факт не се про-

мени, самият аз не съм в състояние да видя някакво ясно бъдеще за тази страна.

На второ място: колективната ни отговорност, породена от историческа вина, отива обаче далеч по-назад в историята. Най-късно от времето на Балканските войни насам България и българите провеждат една (а всъщност множество) политики на потискане и насилствено асимилиране на мюсюлманите в страната, което натоварва всички ни с огромно бреме. Независимо от това дали го осъзнаваме или не, всички ние сме извършители на непрестанни актове на агресивност и несправедливост, които обаче възприемат себе си не като извършители, а като жертви на историята. Това също е нещо, без чиято промяна няма как да се намери път напред. И това е основната причина, поради която аз отново и отново публикувам на този сайт документи и свидетелства за българските актове на агресивност, за нещата, които ни правят отговорни за продължаващото неизплащане на един огромен исторически дълг.

На трето място: проблемът е не само и единствено в действията ни. Проблемът е в националната идеология, оформена в резултат от исторически обстоятелства, които все още не са осветени от българската историческа наука. В резултат от това, че България и българите НИКОГА ДОСЕГА не са успявали да генерират онзи вид обществена енергия, която е необходима за постигането на някакъв вид ОСВОБОЖДЕНИЕ (всички „освобождения“ в българската история се оказват „подаръци“, които след това се изплащат под формата на неспособност за живот в свобода, равенство и правда за всички)... та, в резултат от това българското общество е формирало една остро агресивна, компенсаторна, защитно-киселинна, национална идеология, която е провеждана от всички български правителства след Освобождението (с възможното изключение на Стамболийски и неговия режим, доколкото при тях поне енергията на компенсацията е насочена не срещу етническите други, а срещу „богатите“; не съм уверен, че тук става дума за нещо принципно различно, но го отбелязвам за протокола). И, което е най-важно: българските комунисти, колкото и трудна за приемане да е тази идея, се вписват отлично в традицията на българската национална идеология. Те също, както и всички други преди тях, са потисници най-вече на етническите други, те също са „борци за българските национални интереси“, те са абсолютни приемници и продължителни на традицията, положена най-късно с поредицата от национални катастрофи, а всъщност още по-рано, още

от момента, в който България не успява да се освободи като цялост от региони и населения, възприемащи себе си по онова време като принадлежащи към една и съща културна и езикова група (имам пред вид Цариградската конференция от 1876, нашият единствен шанс за реално освобождение). Единствената, но може би достатъчна разлика между комунистите и всички останали е в това, че при тях няма конкуренция за властта, в резултат на което мащаба и обхвата на престъпленията им срещу етническите други достигат „висини“, недостъпни за нормалните, не-тоталитарни управления.

Надявам се разбиранията и мотивациите ми да са станали малко по-ясни след всичко това. Повтарям тук въпроса от края на твоя коментар, като се опитвам да му дам възможно най-конкретен отговор

Ясен писа:

Ако се бях родил във Виена (баща ми е австриец) за какво щях да съм виновен тогава според теб (пак щях да имам същите баща и майка). Нямах да съм виновен за клането на помаците, а може би щях съм отговорен за поавстрийчването на унгарската кухня?

Аз говоря само за ВИНАТА. За ЛИЧНАТА ВИНА. Твоя водеща тема. Моля да ми обясниш от къде идва моята конкретно вина за минали събития.

Сега, ако ще говорим за моето ОТНОШЕНИЕ към тези събития – разбира се, че това е важно. Но да искаш да се чувствам виновен – обясни ми защо? ТИ защо си виновен за съдбата на евреите в Македония или помаците в Родопите. Разбира се че трябва да имаш отношение към тази история и трябва да си пълен идиот за не съчувстваш на жертвите. Но защо трябва да си виновен? Какво добро произлиза от това чувство за вина.

Престъплението не е твое – защо искаш наказанието?

Престъплението Е МОЕ (и твое, и на всички ни, като наследници и носители на отговорността за действията на исторически престъпници). Това е най-простият отговор. Няма давност за колективни престъпления, или, ако я има, тя е толкова дълга, че едва ли си струва да се говори за нея... И надеждата, че като си мълчим, или, още по-лошо, изкривяваме, отричаме и по всякакви начини се опитваме да се изплъзнем от отговорност, то с времето всичко ще се забрави и оправи от само себе си, води именно до онова, което наблюдаваме ежедневно в днешна Бълга-

рия. Няма алтернатива на покаянието, моралното пречистване и заживяването по нов начин. И това не е нещо, което може да бъде извършено от други. Всеки сам е отговорен за собственото си пречистване, за собствения си морал. Ако чакаме първо другите, то ще има много да чакаме...

Ето това са нещата, в които вярвам и които мисля...

П. П. А за австрийската вина и отговорност е писано толкова много, че дори не ми се ще да започвам. Ако искаш, мога да ти пратя литература...

- 13-12-2013|**Ясен** – Закъсняло писмо

И аз благодаря за изчерпателния отговор, Златко.

Да, темата за КОЛЕКТИВНАТА КАРМА,

Код:

основното нещо, от което изхождам е, че когато в хода на историята някаква група хора извършва едно, две или повече престъпления към други групи хора, то се оформя един вид задължение, дълг (също както при вземането на кредити), което не изчезва от тоя свят докато не бъде по някакъв начин изравнено от други, най-общо казано „морални“ дела

(защото това, което ти казваш тук е същата колективна карма, за която от векове учат хиндуистите и будистите) тази тема е сложна и противоречива. Преплита се с личната карма, в чието действие аз лично вярвам безпрекословно. Но на мен лично ми е трудно да повярвам напълно в колективната карма. По-скоро ми се струва че фатално значение има индивидуалната – лична отговорност на всеки един участвал в тези или онези събития.

Според мен всеки е отговорен преди всичко за решенията и последствията от тях в собствения си живот. Но аз не съм нито християнин, нито мюсюлманин и вярвам в свободната воля и в капацитета на индивида да взима морални решения без чужда намеса. Не съм атеист. Симпатизирам на будизма, без да съм фанатично предан на доктрината. Но при всички случаи вярвам в това, че насилието над други същества – хора или животни – е най-отвратителното нещо на този свят.

Напълно разбирам твоята позиция, но я намирам за донякъде едностранна.

Не виждам как може да се подобри да речем „положението“ на малцинствата в България, ако се очаква само „мнозинството“ да се отнася

добронамерено и просветено. Бързам да уточня – нямам нито капка неприязън към никого на база етничност. За мен хората са добри или лоши. Точка. В момента живея извън България и съм дал ключа от къщата си на една бригада с изцяло малцинствен произход за да направят някои ремонти и да я наглеждат. Убеден съм, че нищо лошо няма да се случи. Ако се замисля – има много да речем българи, на които не бих дал ключа...

Става дума за ХОРА, не за етничност.

НО. Когато казвам, че и двете екстремни религии, участвали в конфликта в Босна са виновни, имам предвид това, че тази война не би се случила ако не ставаше дума преди всичко за религиозно разделение. И сред сърбите и сред шиптърите има религиозни фанатици бол и ти го знаеш. Факт е, че сърбите излъчиха мнозинството военнопръстъпници, но нима нямаше босненски и хърватски (друга фанатична религия) генерали изправени пред съда в Хага. Друг е въпросът кого осъдиха и кого оправдаха.

Това да не е футболен мач, че да броим кой точно колко глави е отрязал и дали го е направил колективно в голям мащаб или индивидуално в регионален мащаб. Но нека не отиваме в тази посока, моля те. Пак ти казвам- не съм националист, не съм фашист, не съм християнин, не съм мюсюлманин.

Съгласен съм, че основната, гигантската вина е на Милошевич и неговите главорези, но не мога да не се вслушам и в гласа на Кустурица например. Хашим Тачи, между другото, къде се намира в класацията с вината според теб. Да-винаги след Милошевич- него никой няма да го бие скоро, но не и чак толкова назад, може би.

Това имам предвид като казвам, че и двете страни са виновни. И да – знам, че Хашим Тачи е в Косово, а не в Босна, но разликата в тоя смисъл е само географска.

Нима това, че Сталин „победи“ фашизма му изчиства кармата, натрупана с лагерите в Сибир и зверствата на Лубянка...

Кармата се чисти в следващите животи, никога в този в който е натрупана. И всеки трябва да си я изчисти сам.

Нямам нужда от материали за австрийската вина. Това за Австрия го казах фигуративно. Не съм чак толкова елементарен. Опитвам се да пиша ясно и просто за да бъде максимално разбран, това е. Ако искам да прочета нещо на някаква тема – ще го намеря много лесно. Имам и

Киндъл и е-рийдър и два таблета и владее четири езика – смятам ще се справя като се наложи:)

Бих могъл да пиша още дълго, цитирайки нататък твоя отговор и казвайки аз какво мисля, но предлагам това да го спестим – аз разбирам ясно твоята позиция, ти дали разбираш моята – за мен не е толкова важно всъщност. Тъпо е че ме слагаш на една лавица с националистите и защитниците на „нашите сърби“, защото аз не съм там, но е важно аз да знам това, а ти ако искаш ми повярвай, ако не можеш – недей.

И в Сърбия и в Босна има неща, които ми харесват и такива дето – не. Същото се отнася и за самите сърби и босненци.

Моят „герой“ в този смисъл е Горан Брегович:

Майка сръбкиня, баща му- хърватин, роден в Сараево, живее в Париж... Той чия чия вина трябва да изкупува:):) хоп-ссс- а!!!

Накрая един цитат от на Брегович „брат му“ – Емир Кустурица (роден в Сараево в непрактикуващо религията мюсюлманско семейство, по – късно самият той „покръстил“ се православен християнин) цитатът е негово изказване след като турците го гонят от журито на един фестивал:

„I am not a politician and I'm not obliged to comment on and dissect every crime or genocide around the world. And then I got very angry and I told them if they're so sensitive about genocide it would be much better for them to publicly condemn the genocide they committed against the Armenian people, before having a go at me with accusatory statements. I clearly condemned the crimes in Bosnia, but the 'problem' is that I condemned the crimes committed by all sides, which makes me incompatible with the strategy they have for Bosnia.“

- 13-12-2013|Златко

Благодаря, Ясене.

Не, не съм те смятал за националист нито за момент в този или други разговори. Това първо.

Второто нещо е, че аз гледам на задължението за (себе)пречистване – лично или колективно – не в никакви повече или по-малко, нека ги наречем така, мистични тонове, а сравнително рационално, въз основа най-вече на опита, който съм събрал от живота в една страна, приложила всичко това на практика. Именно животът в Германия е нещото, което ме кара да вярвам твърдо във възможността за (и необходимост-

та от) пречистване, без което пътят напред върви изключително трудно, включително и за по-късметливи общества от българското, като например Австрия (тия дни май ще трябва да преведа някоя и друга статия, за да покаже на хората малко повече от реалностите в тази страна; тя ми изглежда доста митологизирана в очите на повечето българи).

Сега, дали всичко това има някакви шансове в България е съвсем друг въпрос. Честно казано, в момента и аз не ги виждам почти никакви. Хукнал е народът да се „пречиства“, ще си изпотроши краката. Но пък и алтернатива нямаква, поне за собствения ми живот и собствената ми борба, също не виждам. Какво друго да правя – за риба ли да ходя? И така си надувам тук пищялката – кой чул, чул. Който не – негова си работа... Моето така или иначе не се губи. Просто защото нямам какво да губя, или поне не мога да го видя, не по някаква друга причина...

- 17-12-2013|**Ясен** – Fishing

Това, което правиш, Златко е добро и благородно. Винаги ще има хора (в България мнозинство), които ще те оплюват и ще се съмняват в чистите ти намерения, но аз имам чувството, че те са полезни в твоя случай, защото само те карат да си още по-настойтелен. Малко българи са толкова последователни като теб и още по-малко продължават да правят едно и също нещо, година след година, без видим резултат (това, между другото, е дефиниция на Зен от буквара):)

Невидим резултат сигурно има – но няма как да знаем това, защото е невидим, нали.

Все в някоя душа нещо е помръднало.

Мисионерската работа е такава – one soul at a time.

Мисля, че Екзюпери казва: „Пустинята е най-красива с това, че някъде в нея се крие оазис.“

Ще продължим друг път – под друга тема...

ПС. Няма нищо лошо в ходенето за риба. Тъкмо чета една великолейна книга: „Hemingway’s Boat“ – от Paul Hendrickson – най-голямата страст на Папа е била лодката му „Пилар“

(закотвена сега пред къщата му в Куба), с която е ходил на лов за риба и на лов за немски подводници...

Беше много по-приятно, когато бях напълно неизвестен

Автор: Лори Пени

Нийл Геймън носи едно и също облекло от 1987 насам. От време на време черната тениска се сменя или едно торбесто черно яке се заменя от друго торбесто черно яке, но основният вид си остава един и същ. С разрошената си черна коса и изглед на непресекваща разсеяност, Геймън е създал собствена търговска марка дълго време преди хората да започнат да употребяват този израз. Това е почти достатъчно за да завладее и самия него. Почти.

Срещата ни е в хотел Ковънт гардън, където Геймън е отседнал за лондонската част от последното си авторско турне, а после тръгваме да търсим храна. По пътя минаваме покрай Забранената планета, огромния склад-магазин за комикси и дреболии за гийкове¹ на Шафтсбъри авеню. Имам идея, казвам му. Вместо да ти задавам въпроси, защо просто не влезем тук и да застанеш в един от проходите между рафтовете, просто като себе си, Нийл Геймън. Просто да застанеш тук. Страхотно ще бъде, казвам.

„Мразя те“, отговаря Нийл Геймън.

Засега интервюто върви добре.

Геймън е може би най-добре познатият по света фантастичен автор. Международно известният автор на Никога, никъде, никой, Коралайн, Американски богове, Звезден прах и много други книги, графични романи (комикси) и филмови адаптации е богат, известен и женен за рок-звезда. Той има милиони всеотдайни фенове, които поемат всяка негова дума като въздух. Спечелил е всяка по-важна награда в областта на научната фантастика, фентъзи, и детската литература, включително Хюго, Небула, Брам Стокър и Локус, при това повече от веднъж. Прекарва по-голямата част от времето си в полети около света между различни домове и скъпи хотели, в получаване на приветствия и подписване на

1 Гийк (geek) - човек, откачен по техника, модерни комуникации и подобни неща. Съвременен сленг. Бел. пр.

невероятно количество книги. Почти винаги е уморен и почти винаги в джет-лаг, и ако наистина бихме извършили дивотията в Забранена планета, може и да бъде буквално разкъсан на части от изтерзаните нърдове¹ по маниера на античните пияници, изпаднали във вакханално опиянение. И, където и по света да се намира, по което и да е време от денонощието, винаги ще се намери някой, който да му донесе писалка, хартия и чаша чай.

И така, дали това е всичко, което един писател може да постигне?

„Не“, казва Геймън. „Това води до огромни проблеми, които касаят най-вече самото писане. В момента се занимавам с това как отново да стана писател. Вместо онова – каквото и да е – което съм в момента. Пътешественик, подписвач на книги, промоутър, лектор. Търся нови пътища към писателството, защото има множество неща, които са по-приятни от това да седиш в някоя хотелска стая, сам – като например да пишеш неща, които имат нещо общо с реалното общуване с други човешки същества. Да излизаш навън, да вършиш нещо реално.“ Не е случайно съвпадение, казва той, че Океанът на края на уличката е била написана докато жена му, Аманда Палмър, е била далеч от дома, заета с новия си албум.

„Дали това е възможно най-доброто от гледна точка на нещата, които могат да бъдат наречени „допълнително заплащане“?, добавя той. „Да, предполагам, че е. Но когато става дума за реални неща, поне от моя гледна точка, аз съм скучен. Нямам скъпи хобита, нямам скъпи вкусове. Почувствах се богат в момента, в който можех винаги да си позволя да ям в ресторант без да се тревожа от мисълта за сметката. А това беше преди двадесет години.“ Тези дни Геймън има собствена благотворителна фондация, предназначена да дарява част от печалбите от работата му „смислено“.

Изминал е дълъг път от Ийст Грийнстед. Геймън е израснал в това малко градче в западен Съсекс, като най-голямото от три деца, и прекарал по-голямата част от детството си в англикански училища, изгубен сред фантастични или хорър-романи – цитира Майкъл Моркок, Роджър Зелазни, Урсула Лъгуин, К. С. Люис и Х. П. Лъвкрафт сред ранните си влияния. Вече е бил женен за американката Мери Макграт и баща на първото от трите си деца, когато започва да остри зъби като журналист в

1 Нърд (nerd) – букв. „зубрач“, „отличник“: човек с по-висока от средната интелигентност, който се отличава със странни привички; интелигентен чудак. Бел. пр.

средата на 1980-те години, но хакърството¹ винаги е практикувал единствено в разказите си, конструирани още от самото начало с една деликатност, която противоречи на плътното и стремително въображение, с което са написани. Стивън Кинг описва Гейман като „съкровищница за истории“, добавяйки, че „ние сме късметлии да го имаме в която и да било медия“.

Геймън публикува първия си разказ през 1984, но едва с графичните романи от поредицата Сандман творчеството му се появява на световната сцена. Днес, повече от 25 години след като са публикувани първите издания, се появи нов комикс Сандман. А на 21 ноември Геймън издава нова електронна книга – паралелно с 50-та годишнина от **Доктор Кой**², за която е написал няколко серии, спечелили различни награди. Може би наистина само човек, който е израснал като фен на сериала е в състояние да разбере достатъчно добре кое точно е нещото, което заплънява феновете му толкова много.

Връщаме се обратно от чая в библиотеката, в хотела на Геймън. Това е облицована с дърво стая с открита камина, която може да бъде използвана като декор за онзи вид детско телевизионно шоу, в което модераторът чете на глас истории с помощта на приятно изглеждаща кукла. Тук няма кукла, но има цяла поредица от изключително учтиви келнери, които носят невъзможно вкусни бисквити. Човек остава с впечатлението, че животът на Геймън е пълен с невъзможно вкусни бисквити.

След достатъчно много чай и бисквити, с които да се противопостави на умората след полета, Геймън е очарователен и остроумен. Разговаря с мекия тон на човек, който е привикнал да печели хляба си чрез разказване на истории и да получава бързо хорското внимание. Когато разказва истории – а интервюирането, за човек с неговия дългогодишен опит, е един вид разказване на истории – Геймън е магнетичен. Но не през цялото време. Нерядко, между отделните анекдоти, погледът му се замрежда, сякаш гледа към нещо, намиращо се някъде извън полезрението. Говорът му се забавя почти до мълчание и Нийл Геймън е... някъде другаде.

Искам да кажа, че още никога не съм срещала човек, който така очевидно да се чувства удобно в собствената си глава, да разглежда тела-

1 От „хакър“, специалист по разбиване на компютърни защити. Бел. пр.

2 Английска телевизионна поредица от 60-те години с култова статус в кралството. Бел. пр.

та наоколо като сенки, като източници за историите му. Срещала съм и други, но най-често това бяха самотни младежи, брилянтни хора от академичните среди, психиатрични пациенти или някаква комбинация от тези трите. И всичко това – след като презмислите, че, повече от всичко друго работата на Геймън е в сферата на искейпизма¹ и че той се харесва най-вече на ония, които копнеят да се измъкнат от животите си. Кое то, по едно или друго време, е бил всеки от нас.

Най-успешните книги на Геймън следват един основен шаблон. Под ежедневието, под повърхността на еднообразието, се намира някакъв мрачен свят, а обикновените хора – изгубени, самотни хора – могат да намерят пътя дотам, ако са много смели или много късметлии. Обикновен служител от офис минава през тайна врата, за да попадне в свят на стиймпънк-гангстери² и древни легенди, скрит под Лондон. Бивш затворник потегля на пътуване из страна, в която всички богове, някога почитани в Америка, са реалност. Ратайче от селскостопанска ферма отива във вълшебна страна, откъдето би желало да донесе парченце звезда за любимата си. Малко момиче, чиито родители не се занимават много с него, открива пътя към огледален свят с огледални родители, чиито очи са направени от копчета. Малко момче се спасява след клане и е отгледано от духовете в едно гробище.

Бягство. Приключение. Магическата врата на стената, която ви позволява да напуснете живота си и да започнете нов. Геймън е довел тази формула до съвършенство и никой не я владее по-добре от него. Не е за чудене, че читателите му го обичат като дрога.

Други фантастични автори и графични романисти, които се считат за съвременници на Геймън – **Уорън Елис**, Чайна Миевил, Алан Мор – имат политически цели, ако и прикрити. Но, като се изключи известен ангажимент с движението за хомосексуални права през ранните му години, творчеството на Геймън е чист искейпизъм, което може би е и причината, поради която той стана толкова популярен именно през 1990-те и 2000-те години: време, в което хората можеха да си позволят да мечтаят за по-различни животи, но не и за това как да променят собст-

1 Бягство от действителността. Бел. пр.

2 **Стиймпънкът** е литературно направление в модерната научна фантастика, възникнало през 1980-те и 90-те, в което обикновено става дума за светове, в които парната технология е овладяна до съвършенство, независимо дали става дума за викторианска Англия, Дивия Запад или антиутопични, измислени реалности. Бел. пр

вения си. Това бяха години, в които младите хора се нуждаеха от истории, които да им помагат да оцеляват. Ние все още имаме нужда от тях.

„Хората често ме питат, „Какво мислите за факта, че писането ви е фундаментално искейпистко?“. А аз отговарям, „Вижте, основният въпрос за мен е, че няма нищо лошо в бягството“, казва Геймън. „Ако някой се намира в трудна или невъзможна ситуация, и му се предложи отключена врата, водеща някъде другаде, и той може да мине през нея и да се окаже другаде, наистина другаде. И не само да се окаже другаде, но и през това време да научи нови неща, да събира въоръжения и познание, които може да вземе обратно със себе си в своя затвор, и да го направи малко по-добър. Това е нещо добро. Не е лошо.“ Той цитира афоризма на Дж. Р. Р. Толкин: „Единствените хора, които имат нещо против бягството са затворническите надзиратели“.

Последните книги на Геймън, и двете публикувани през тази година, са вариации на същата тема. Първата, Океанът на края на уличката, е хорър-история за възрастни, в която става дума за самотно, пристрастенно към книгите дете, което расте в Съсекс и се среща с древни чудовища в дъното на съседската градина; по-новата, За щастие, млякото... е книга за деца, разказваща за баща, който си измисля безумни истории, за да обясни на децата си защо винаги закъснява, когато се връща от покупки. Бащата, в илюстрациите на **Крис Ридъл**, доста прилича на самия Геймън.

„Синът ми Майк, спомням си как веднъж ме изгледа така над масата за вечеря, докато привършвах поредния див фантастичен полет за едно или друго нещо, и ме запита: „Винаги си измисляш неща. Защо го правиш?“ А аз му казах: „Защото те ти купуват вечеря“ („Смее се). „Но това е вярно. Имам невероятния късмет да живея в свят, в който, от 21 или 22-годишна възраст насам, където и да съм живял, всяка стотинка, отгледането на децата ми – всичко това е постигнато чрез измисляне и записване на истории“.

Не за пръв път, ако и да е толкова причудливо, творчеството на Геймън заедно с това е и толкова обърнато навътре към самото себе си. В За щастие, млякото... има пирати, вампири и един пътуващ във времето стегозавър в балон, пълен с топъл въздух, но по принцип в него се разказва за един баща, който си измисля доста много откачени истории. Повечето от ранните читатели на Сандман отбелязват колко много главният герой – Морфей, Кралят на сънищата – е очертан като комикс-вер-

сия на Геймън: доста блед, слаб, с разрошена коса и склонен към плашливост. Геймън пише самия себе си като Краля на сънищата в продължение на много години след края на Сандман.

Геймън е майстор-разказвач и историята, за чието разказване му се плаща през по-голямата част от времето днес е какво означава да бъдеш Нийл Геймън. Вината не е негова. Доста много писатели си въобразяват себе си като глобална търговска марка, чиято задача е да се харесва на цели армии публицисти и фенове, но само малцина се осмеляват действително да стигнат до там. Геймън не е единственият, който е дълбоко обвързан с образа си като разказвач на истории. Издателите му също са обвързани с това. Но най-много от всички са обвързани феновете му.

И то какви фенове. Нищо чудно Геймън да е най-обичаният автор на света. Дж. К. Роулинг може и да е имала по-голямо влияние върху едно определено поколение млади читатели, но авторката на Хари Потър се държи настрана, като твърди, че през целия си живот едва ли е написала и десетина туийта. Геймън, напротив, е постоянно в Туитър, ангажиран в непрестанни разговори с феновете си, блогиращ и разиграващ дистанционната си любовна история с Палмър – която си има свой собствен легион от фенове – и всичко това прочувствено-публично.

„Работата е в това, че, където и да си, винаги е едно и също; независимо дали си в Москва, Филипините, Бразилия или Америка, феновете винаги са същите. Това са хора, които са чели нещо написано от теб, то ги е развълнувало или е променило животите им, или пък е отворило някаква врата, прозорец, като им е показало свят, който иначе сигурно не биха видели, и всичко това е важно за тях.

„Когато бях млад писател, ми се случваше хората да ми казват, „Твоят герой, в Сандман, ми помогна да преживея смъртта на сина ми/брат ми/съпруга ми/дядо ми.“ А аз си мислех, всичко това е много хубаво, но всъщност аз не съм го създавал с тази цел. Това е просто страничен ефект, аз нямам заслуга за него.

„Сега вече върша тази работа достатъчно дълго време, за да съм стигнал до една особена, трета фаза. В която се срещам с красиви, самоуверени, млади жени, малко по-млади от теб, които ми казват, че Коралайн е спасила животите им, помогнала им е да преминат през детството. Това е била книгата, за която са се държали. Аз съм ги научил на смелост. Понякога ми разказват как тя им е помогнала да преминат през времена на малтретиране. И всичко това действително е голямо и важно. Да се

дават на хората инструменти. Мисловни инструменти, които те могат да използват, за да се справят с реални проблеми.“

Спомням си как четях комиксите на Геймън като тийнейджърка и отново ми се струва, че за хората, които са на практика безсилни – нещастни деца например – един път към бягство е най-доброто, което могат да си представят.

Геймън получил покана от книгата на Гинес за поставяне на кандидатура за писател, подписал най-много книги. Отказал е, но – според преценките – по време на последното си турне трябва да е подписал повече от 75,000 екземпляра от Океанът на края на уличката, което, за да уточним, е повече от броя на думите в самата книга. Геймън е публикувал своя снимка след едно от маратонските подписвания, на която се вижда как е потопил измъчената си ръка в кофичка с лед, услужливо донесена от някого. Това е именно история от вида внимавай-какво-си-пожелаваш, която самият той вероятно би могъл да измисли.

Геймън разполага с цял склад от анекдоти за детството и юношеството си в Ийст Гринстед, но обикновено не отговаря на повечето директни въпроси, по разбираеми причини. Родителите му са били важни членове на Британската църква по сциентология, макар че самият той вече не е член. Парченца от стари интервюта, в които още много младият Геймън се е опитвал да обяснява начините, по които функционира митологията на църквата, могат да бъдат открити онлайн, но зрелият автор се е научил да си затваря устата когато тази тема се засяга от интервюиращите – навик, за който предварително бях предупредена.

Но аз го питам въпреки това. Намеквам, че може би израстването в лоното на църквата е дало на Геймън вкуса към фантазията, към силата на мита. Той ме отклонява умело, като вместо това учтиво ми обяснява как е бил очарован от историите, които е слушал, докато е бил заедно с еврейските си роднини в северен Лондон. Разказва ми как е прекарал по-голямата част от училищното си време в четене – нещо, което повечето то читателите му, включително и самата аз, могат да разберат добре.

„Карах родителите ми да ме оставят в местната библиотека на път за работа. Понякога си опаковах сандвичи, макар че обикновено не го правех. И четях докато затвореха в шест часа вечерта. Сандвичите ме поставяха в леко неудобно положение, защото трябваше да изляза навън и да ги ям на паркинга, тъй като яденето в библиотеката не беше позволено. Това беше една отдавна вече затворена библиотека на Лондон Роуд. А в

училище, когато нещата станеха нетърпими, отивах в канцеларията на директорката и казвах, че имам главоболие, след което ме праснаха в малката училищна библиотека. Имах по час и половина, два на разположение.“ Приятелите от училищните години на Геймън, включително и членовете на пънк-групата, в която е участвал, потвърждават, че той винаги е бил някъде другаде, да чете – да се изплъзва.

„През 1976 бях човек, а тогава всеки [човек] беше член на пънк-група“, казва Геймън с лека усмивка. Отначало се казваше Хаос. С главно „Х“. Знаехме правописа.¹ Пък и функционираше добре върху логото.“

Групата оцелява само няколко месеца, до „първия път, в който някой захвърли пълна консерва с бира в лицето ми и трябваше да ме закарат в болницата, за да ми зашият брадата. Спомням си как един от носачите на носилката разправяше, „Гледай го това момче, направо са го утрепали от бой. Погледни ги само тия очи!“, а другият викаше, „Не бе, той сигурно е гримиран.“

Налага ми се да прекъсна потока от анекдоти, за да попитам какво трябва да очакваме в скоро време, което пък се оказва нова серия от Доктор Кой, заедно със съпътстващата електронна книга.

На витрината на Забранена планета се вижда първата книга на млад автор-фантаст, заедно с голяма снимка на автора, който изглежда мрачен и отчужден, с разрошена, тъмна коса, сгушен вътре в голямо черно яке. Поглеждам към портрета, а след това към Геймън, после отново към портрета.

„Виж“, казвам, „виж само какво си направил“.

„Съжалявам“, казва Геймън, докато се сгушва театрално в голямото си черно яке, „не е моя вината“.

Напротив, негова е. Поне от късните 1990 насам кариерата на Геймън е аспирационен модел за повечето писатели в областта на фантастиката, както и на хиляди други хора, работещи в творческите професии, гледащи с по едно око към чудноватото. „Той е умен, той успява да свършва реални неща“, казва писателката и критичка Роуз Кейвъни, която познава Геймън още от времето, в което се е появил на лондонската литературна сцена като младо момче с огледални слънчеви очила. „Той повишава ставките на всички наоколо“, добавя тя. „Четейки Нийл, ти се научаваш да обичаш почти всички герои. Той е достатъчно амора-

1 На английски думата се изписва „Chaos“, което вероятно е причина за правописни грешки. Бел. пр.

лен, за да изпитва слабост към наистина зли хора, без да омаловажава това, че са зли. Обича тяхната живост. Пък и много са го сваляли.“

Улиците, по които се разхождаме, са същите забутани улички зад Тотънхем Корт Роуд, по които Геймън се е носел заедно с Кейвъни и други неоготически автори и графични романисти преди повече от половин живот. И, да, той изпитва лека носталгия по онези по-неспокойни времена, когато все още е трябвало да се доказва.

„Има една такава странна зона на опасност, в която човек навлиза“, казва той, „където [редакторите] нямат власт, защото всичко, което искат, е да получат името ви на корицата на книгата си, или каквото там е. И така вие пишете някакъв разказ и го изпращате, без изобщо да сте сигурен дали е добър или не. И всички започват веднага, „О, това е чудесно, толкова ви благодаря.“

„Беше много по-хубаво когато бях напълно неизвестен и виждах как хората ахваха, „Боже, ама това момче наистина е добро.“ И в течение на само един миг може да се види, че онова нещо все още е тук – жестокият глад, който различава артиста от легендата. Нийл Геймън е написал от себе си легенда, която вече живее свой собствен живот. Въпросът е какво ще реши да прави с нея оттук нататък.

Лори Пени (род. 1986) е британска колумнистка, блогърка и авторка, която пише основно за лондонския *New Statesman*. Ляво настроена и силно ангажирана с въпросите на модерния феминизъм, тя има значително влияние сред по-младите, либерално настроени англоезични читатели, не само в Обединеното кралство.

Дуенде – теория и същност

Автор: Федерико Гарсия Лорка

Госпожи и господа,

От 1918 година, когато влязох в Общежитието на мадридските студенти, до 1928 година, когато го напуснах, завършил следването си по философия и литература, в тоя изискан салон, който старата испанска аристокрация често посещаваше, за да изправя лекомислието си на френски плаж, аз съм изслушал около хиляда беседи.

Жаден за въздух и слънце, аз толкова се отегчих тук и когато излязох, имах чувството, че съм покрит с някакъв лек прах и едва ли не превърнат в лютив пипер.

Не. Аз не бих искал да влезе в залата оная ужасна щръклица на отегчението, която нанизва главите на тънък конец от блянове и прави ситни бодове с връхчета на карфици в очите на слушателите.

По начин прост, с регистъра, който в моя поетичен глас няма блясъци на мебели, нито извивки на бучиниш, нито овчици, които неочаквано се превръщат в ножове на насмешките, аз ще се опитам да ви изнеса една кратка лекция за скрития дух на страдаща Испания.

Всеки, който се намира върху биковата кожа, просната между Хукар, Гуадалете, Сил или Писуерга (не искам да споменавам пълноводието ведно с вълните, жълтеникави като лъвска грива, които мята река Плата), рано или късно ще чуе думите: „В това има много дуенде.“ Мануел Торес, голям андалуски художник, казваше на един певец: „Ти имаш глас, долавяш и стила, но няма да успееш никога, защото ти липсва дуенде.“

В цяла Андалузия, от канарите на Хаен до раковините на Кадис, хората постоянно говорят за дуендето и веднага щом се появи, го откриват с безпогрешен усет. Чудният певец Ел Лебрихано, създател на „дебла“, разновидност на андалуското дълбоко пеене, казваше: „В дните, когато пея с дуенде, никой не може да се мери с мене“; старата циганка-танцьорка Ла Малена, слушайки веднъж Браиловски да свири един фрагмент, възкликна: „Оле! Това има дуенде!“, а беше отегчена от Глук, Брамс и Дари-

ус Мило. И Мануел Торес, човекът с най-голяма култура в кръвта между всички, които съм познавал, слушайки Файя да свири своето собствено „Ноктюрно дел Хенералифе“, изказа следната блестяща мисъл: „Всичко, в което има черни звуци, има и дуенде.“ И по-голяма истина от това няма.

Тези черни звуци са тайната, корените, които се забиват в чернозема, и всички ние го познаваме, макар и пренебрегван от всички ни, но откъдето дохожда същността на изкуството. В Испания човекът от народа казва черни звуци и е съгласен с Гьоте, който, когато говори за Паганини, определя дуендето като: „Тайнствена сила, която всеки чувства, но нито един мислител не я обяснява.“

И така дуендето е сила, а не действие, то е борба, а не размишление. Аз съм чувал един стар музикант-китарист да казва: „Дуендето не е в гърлото; дуендето иде отвътре, изкачва се от петите.“ Това значи, че то не е въпрос на дарба, а на истински жив стил, тоест на кръв, на прастара култура, на непрекъснатото създаване.

Тази „тайнствена сила, която всеки чувства, но нито един мислител не я обяснява“, е всъщност духът на земята, същото дуенде, което обзе сърцето на Ницше, когато търсеше външните му форми в моста Риалто или в музиката на Бизе, без да успее да намери и да разбере, че дуендето, което той преследваше, е преминало от тайнствените гърди у танцорките на Кадис или в пресекивия дионисиевски вик от „сегирията“ на Силвериио.

И така не искам никой да смесва дуендето с теологичния демон на съмнението, върху когото Лутер захвърлил с вакхански бяс една мастилница в Нюрнберг, нито пък с католическия дявол, разрушителен и много умен, който се преоблича като развратница, за да влезе в манастирите, и нито с говорещата маймуна, която Сервантесовият мошеник води в комедията на ревността и горите на Андалузия.

Не. Тъмното и трепетно дуенде, за което говоря, е потомък на онзи весел Сократов демон, от мрамор и сол, който гневно нарани господаря си в деня, когато той взе отровата; то е потомък на Декартовия печален демон, малък като зелен бадем, който, преситен от окръжности и линии, се разхождаше край каналите, за да слуша песента на пияните моряци.

Всеки човек, всеки творец, би казал Ницше, всяко стъпало, което те изкачват в кулата на своето съвършенство, е за сметка на борбата, която водят с едно дуенде, а не с някой ангел, както се казва, нито пък с музата.

Необходимо е да се направи тая основна разлика, за да се открие коренът на дадена творба.

Ангелът води и подарява като свети Рафаел, брани и предпазва като свети Мигел, предупреждава като свети Габриел.

Ангелът заслепява с блясъка си, но кръжи над главата на човека, надвесва се над него, щедро раздава своето милосърдие, а човекът без никакво усилие върши неговото дело, получава неговата благосклонност или изпълнява неговия танц. Ангелът, тръгнал на път за Дамаск, или този, който се промъкна през железните прелки на балкончето на Асис, или онзи, който следва стъпките на Енрике Сусон, заповядва и никой не може да се противопостави на неговото обаяние, защото той размахва своите стоманени криле в атмосферата на предопределеното.

Музата внушава и в някои случаи въодушевява. Тя може да направи относително малко, защото сега е далечна и толкова уморена (аз съм я виждал два пъти), че трябваше да я подкрепя с половин мраморно сърце. Вдъхновените от музата поети чуват гласове, без да знаят откъде идат, а това са гласове на музата, която ги вдъхновява и понякога – погубва. Такъв е случаят с Аполинер, един голям поет, съсипан от ужасната муза, с която го нарисува божественият и ангелски Русо. Музата събужда разума, поражда пейзажи с колонади и лъжлив вкус на лавъри, но често разумът е враг на поезията, защото прекалено подражава, защото издига поета на един неустойчив трон и го кара да забравя, че може най-неочаквано да бъде изяден от мравките и може да падне върху главата му някой скорпион, срещу който са безсилни всички музи, които се намират в моноклите или в студено лакираните рози на малките салони.

Ангелът и музата идват отвън; ангелът осветява, а музата дава очертавания. (Хезиод се учеше от тях.) Било златна нива или гънка на туника – поетът получава образци в своята лаврова горичка. Обратно, дуендето трябва да го събудим в най-малките клетки на кръвта.

И да отблъснем ангела, и да изритаме музата, и да не се боим от темнотата, нужното ухание, което излъхва поезията на XVIII век, както и от големия телескоп, в чиито лещи спи болнавата и ограничена муза.

Истинската борба е с дуендето.

Знаят се пътищата, чрез които може да се търси бога: от грубия начин на отшелника до изтънчения начин на мистика. С една кула като Света Тереса или с три пътя като Свети Хуан де ла Крус. И дори когато трябва да възкликнем с гласа на Исайя: „Наистина, ти си скрит, господи“,

в края на краищата бог завещава своите първи искрици от огъня на този, който го потърси.

За да се търси дуендето, няма нито карта, нито занаят. Знае се само, че то разпалва кръвта като допинг, че изчерпва, че отхвърля цялата приятна изучена геометрия, че разкъсва всички стилове и застава Гойя, майстор на сивото, на сребърното и на розовото, взети от най-добрата английска живопис, да рисува с колена и юмруци ужасни черноти от битум; или че разсъблича Мосен Синто Вердагер сред студа на Пиренеите, или отвежда Хорхе Манрике да чака смъртта в пущинака на Оканя, или облича нежното тяло на Рембо в зелена дреха на акробат, или поставя мъртви рибешки очи на граф Лотреамон в ранната утрин на булеварда.

Големите артисти на Южна Испания, цигани или фламенко, било когато пеят, танцуват или свирят, знаят, че не е възможно да се изрази никакво чувство, ако няма дуенде. Те могат да мамят хората и да създават впечатление за дуенде, без да го притежават, тъй както вас ви мамят всеки ден писатели, художници или литературни моди без дуенде: но достатъчно е да се вгледаме малко, да не се оставяме да ни води безразличието, за да открием примката и да принудим дуендето да избяга със своята груба хитрина.

Веднъж андалуската певица Пастора Павон, „Момичето с гребените“, един мрачен иберийски гений, чието въображение е толкоз силно, колкото това на Гойя или на Рафаел ел Гальо, пъ в някаква малка кръчма в Кадис. Тя играеше със своя мрачен глас, със своя глас на разтопен калай, с глас, който сякаш е загърнат в мъх, преплиташе го в косите си, мокреше го във вино или го изгубваше в някакви мрачни и далечни места, покрити с ладан. Но нищо; беше безполезно. Слушателите останаха безмълвни.

Там беше Игнасио Еспелета, красив като римска костенурка, когото веднъж попитаха: „Защо не работиш?“; а той с усмивка, достойна за Аргантонио, отговори: „Как ще работя, щом съм от Кадис?“

Там беше Елоиса, пламенната аристократка, проститутка от Севиля, пряка потомка на Соледад Варгас, която през 1930 година не пожела да се омъжи за един Ротшилд, защото не ѝ бил равен по кръв. Там бяха Флоридас, смятани от хората за касапи, но всъщност те са древни жреци, които все още принасят в жертва бикове на Херион, а в един ъгъл седеше внушителният скотовъдец дон Пабло Мурубей, чието лице приличаше на критска маска. Пастора Павон спря да пее сред общо мълчание. Само един мънищък човечец, един от ония изнежени танцьори, които внезап-

но изскачат иззад бутилките с ракия, каза насмешливо и тихо: „Да живее Париж!“, сякаш искаше да каже: „Тук не ни интересуват школите, нито техниката, нито майсторството. Интересува ни друго нещо.“

Тогава Момичето с гребените се надигна като обезумяло, отчаяно като средновековна оплаквачка, и изпи на един дъх една голяма чаша касиля, ракия като огън, и седна да пее без глас, без дъх, без отънънци, с обгорено гърло, но... с дуенде. Тя бе успяла да срине цялата постройка на песента и да даде път на едно яростно и изгарящо дуенде, другар на натоварените с пясък ветрове, заставяше слушателите да разкъсат дрехите си със същия ритъм, с който карибските негри, скупчени пред лика на света Варвара, разкъсват своите.

Момичето с гребените трябваше да раздере гласа си, защото знаеше, че я слушат отбрани хора, които не искат форми, а същината на формите, чиста музика и присвито тяло, за да може да се задържи във въздуха.

Трябваше да се избави от школи и поръчителства; с други думи, трябваше да отстрани своята муза и да остане сама, незащитна, така че дуендето да дойде да се бори гръд срещу гръд с нея. А как пъ! Гласът ѝ вече не играеше, нейният глас беше кървав ручей, глас, достоен с болката и искреността си, и той се разтваряше като десетопръста длан на прикованите, но изпълнени с буря нозе на един Христос от Хуан де Хуни.

Появата на дуендето винаги предполага решителна промяна на всички познати форми, дава напълно непознато усещане за свежест, то прилича на току-що разцъфнала роза, на чудо, което предизвиква накрай почти религиозна възбуда.

В цялата арабска музика, танц, песен или елегия, появата на дуендето е приветствана с гръмки викове: „Аллах, аллах!“, „Боже, боже!“, толкова близко до „оле-то“ на бикоборците, и кой-знае дали не е същото; а в песните на Южна Испания появата на дуендето е съпроводжана от искрени викове: „Вива Диос!“, дълбок, човешки и нежен вик на едно сливане с бога чрез петте сетива благодарение на духа, който раздвижва гласа и тялото на танцьорката. Постига се истинско и поетично откъсване от този свят, чисто като онова, което изключителният поет от XVII век Педро Сото де Рохас намери през седем градини или Йоан Климакус – върху треперещата стълба на своите жалби.

Естествено, когато се стигне до това откъсване, всеки чувства неговата последица: посветеният, като вижда как стилът побеждава една бедна материя; неукият, изпитал някакво неопределено, но истинско чувство.

Преди години на едно състезание за танц в Херес де ла Фронтера наградата спечели една осемдесетгодишна старица, побеждавайки красивите жени и девойки, чиито снаги се виеха като потоци, само с това, че подигна ръцете си, отхвърли назад глава и тропна с крак по естрадата; но в сбирещето от музи и ангели, които се намираха там, красавици на формите и красавици на усмивките, трябваше да спечели и спечели издъхващото дуенде, което влачеше по пода своите крила от ръждиви ножове.

Всяко изкуство е податливо за дуенде, но естествено то намира най-широко поле в музиката, танца и в декламираната поезия, защото те изискват едно жизнено тяло като изпълнител, защото това са форми, които непрекъснато се раждат и умират, а техните очертания се открояват в едно точно настояще.

Често дуендето на композитора преминава в дуендето на изпълнителя, а интересно е да се отбележи, че при други случаи у самозваните композитори или поети дуендето на изпълнителя създава ново чудо, което малко наподобява оригиналното произведение. Такъв е случаят с притежаващата дуенде Елеонора Дузе, която издирваше неуспели творби, за да ги направи известни, и поради това печелеше обаяние, или случаят с Паганини, който според Гьоте извличаше дълбоки мелодии от най-обикновена музика, или пък случаят с едно красиво момиче от Пуерто де Santa Мария, което видях да пее и танцува ужасния италиански шлагер „О, Мари“ с такъв ритъм, такива паузи и такава преднамереност, че превръщаха долнопробната италианска песничка в една истинска змия от чисто злато. По този начин те откриваха нещо ново, което нямаше нищо общо с предишното, вливаха жива кръв и внасяха смисъл в тела, лишени от израз.

Всяко изкуство, дори всяка страна може да притежава дуенде, ангел или муза и така както Германия с някои изключения има муза, а Италия – винаги един ангел, Испания през всички времена е била движена от дуендето като страна на хилядолетна музика и танци, където дуендето изстиска лимони от сутринта, и като страна на смъртта, като страна, отворена към смъртта.

Във всички страни смъртта е край. Тя пристига и завесите се спускат. В Испания – не. В Испания те се вдигат. Много хора живеят тук между четири стени до деня, в който умират, и после за първи път ги извеждат на слънце. Един мъртвец в Испания е по-жив като мъртъв, отколкото

всякъде другаде: неговият профил реже като острието на бръснач. Шегата за смъртта и нейното мълчаливо съзерцание е близка на испанците. От „Съня на черепите“ на Кеведо до „Изтлелият епископ“ на Валдес Леал и от оная Марбея на XVII век, умряла при раждане наред пътя, която казва:

Кръвта от моята утроба
покрива бавно коня вран.
Копитата на твоя кон
изтръгват огън от катран... –
до младежа от Саламанка, разпорен от бика, който възкликва:
Другари, аз умирам вече;
другари, много ми е лошо.
Три кърпички съм пъхнал вътре
и с тая четири ще станат... –

има едно перило от цветя, бели като селитра, от което се надвесва един народ, съзерцаващ смъртта, със стихове на Йеремия, погледнат откъм най-суровата страна, или с благоуханен кипарис – откъм иай-лиричната, но също и една земя, където най-значителното нещо има в крайна сметка метална стойност за смъртта.

Мечът и колелото на каруцата, бръснарят и острите бради на овчарите, и голата луна, и парите, и влажните долапи, и развалините, и светиите, покрити с дантели, и ворта, и раняващата линия на стрехите, и наблюдателните кули в Испания пораждат малки остри кънове на смъртта, подхвърлят намеци и гласове, доловими от един бдителен дух, който събужда паметта ни със застиналия лик на нашата собствена преходност. Връзката на цялото испанско изкуство с нашата земя не е случайна; това е изкуство, изпълнено с тръни и остри камъни; жалбите на Плеберио и танците на майстор Хосеф Мария де Валдивиелсо не са единствен пример; ненапрасно в цялата европейска балада изпъква тая любовна испанска песен:

- Ако си моята изгора мила,
защо не ме погледнеш ти?
- Очите, със които те поглеждах,
на сянката ги дадох аз.
- Ако си моята изгора мила,
защо не ме целуваш ти?
- Устата, със която те целувах,

я дадох на земята аз.

– Ако си моята изгора мила,
защо не ме прегръщаш ти?

– Рыцете, със които те прегръщах,
със червеи покрих ги аз.

Нито пък е чудно, че в нашата ранна лирика звучи тая песен:

В малката градина

ще умра,

в розовия храст

ще ме убият.

Аз отивах, майко,

рози да бера,

свойта смърт да найда

в малката градина.

Аз отивах, майко,

рози да откъсна,

свойта смърт да найда

в розовия храст.

В малката градина

ще умра,

в розовия храст

ще ме убият.

Лунно-студените глави, които нарисува Сурбаран, масленожълтото и яркожълтото на Ел Греко, прозата на отец Сигуенса, цялото творчество на Гойя, абсидата на църквата в Ел Ескориал, цялата цветна скулптура, криптата на княжеския дом в Осуна, смъртта с китарата в капелата на Бенавентес в Медина де Риосеко са равностойни от културно гледище на поклоненията на Свети Андрес де Теиксидо, където мъртвите участват в процесията; на погребалните химни, които жените от Астурия пеят през ноемврийската нощ в светлините на фенерите; на песента и танца на гадателката в катедралите на Мальорка и Толедо; на мрачното „Ин Рекорт“ от Тортоса и на безбройните обреди на Разпети петък, които заедно с най-възвишените бикоборски зрелища съставят всеобхватното тържество на смъртта в Испания. В целия свят само Мексико може да се сравнява в това отношение с моята страна.

Когато види, че смъртта иде, музата затваря вратите или издига ограда, или показва урна и пише епитафия с възъчна ръка, но веднага

след това разкъсва венеца си в едно мълчание, което трепти между два полъха на вятъра. Печална, под нащърбената арка на одата, тя свързва определените цветя, които италианците рисуваха през XV век, и призовава надеждния петел на Лукреций да изплаши неочакваните сенки.

Когато види, че иде смъртта, ангелът кръжи бавно наоколо и изтъкава от ледени сълзи и нарциси елегията, която виждахме да трепти в ръцете на Кийтс, на Вилисандино, на Ерера, на Бекер и на Хуан Рамон Хименес. Но какъв ужас изпитва ангелът, ако почувства някой паяк, колкото и малък да е той, че лази по неговите нежни и розови нозе!

Обратно, дуендето не идва, ако не предусети наблизото смъртта, ако не знае, че трябва да обикаля нейната къща, ако не е сигурно, че ще разкласти онези клони, които всички ние носим в душата и които не намират и не ще намерят утеха.

В мисълта, в звука или в жеста дуендето обича откритата борба с твореца, върху ръба на кладенеца. Ангелът и музата се оттеглят с цигулката и такта, а дуендето наранява и в изцелението на тая никога незарастваща рана е необичайното, откритието във всяка творба на човека.

Магическата добродетел на стихотворението се състои в това, че тя винаги е подчинена на дуендето, покръстило с тъмна вода всички, които го гледат, защото с дуендето е по-лесно да се обича и разбира, а че ще бъдеш обичан и разбираан с него, *е сигурно*, и тая борба за израз и за общение в израза придобива понякога в поезията пагубен оттенък.

Припомнете си случая с фламенкото и дуендето у **Света Тереса**: тя имаше фламенко не защото спря един разсвирепял бик с три величествени крачки; не защото се хвалеше с красотата си пред брата Хуан де ла Мисериа, нито пък защото удари плесница на папския нунций, ала защото беше едно от малкото създания, чието дуенде (не ангелът, защото ангелът не напада никога) я прониза със стрела, искайки да я убие, за дето му е отнела последната тайна, изкусния мост, който свързва петте сетива в оная сърцевина от жива плът, жив облак, живо море на Любовта, освободена от Времето.

Смела покорителка на дуендето, противно на Филип Австрийски, който в силното си желание да търси музата и ангела на теологията се озова пленен от дуендето на трескавата разпаленост в оная сграда на Ел Ескориал, където геометрията граничи със сънищата, а дуендето се преоблича като муза за вечно наказание на великия крал.

Казахме, че дуендето обича да ходи по ръба на нещата, обича раната и се приближава до местата, където формите се сливат в един копнеж, по-силен от техния видим израз.

В Испания (както у източните народи, където танцът е религиозен израз) дуендето има безгранично поле за действие в тялото на танцьорките от Кадис, възхвалени от Марциал, в гърдите на певците, възхвалени от Ювенал, и в цялата литургия на борбата с бикове, достоверна религиозна драма, при която по същия начин както в богослужението се обожават и се принасят в жертва на някой бог.

Изглежда, цялото дуенде на класическия свят се струпва на това съвършено зрелище, изразител на културата и голямата чувствителност на един народ, който открива у човека неговата най-хубава ярост, най-хубавата язвителност и най-хубавото оплакване. Нито в испанския танц, нито при борбата с бикове, никой никога не се развлича; дуендето се нагърбва да те накара да страдаш чрез драмата в живи форми и приготвя стълбата за бягство от околната действителност.

Дуендето лудува по тялото на танцьорката, както вятърът по пясъка. То преобразява с магическа сила едно момиче в лунатичка или залива с юношеска червенина някой сакат старец, който проси милостиня по кръчмите; надарява косите с мирис на нощно пристанище и всеки миг придава различни движения на ръцете, от които са се родили танците на всички времена.

Но дуендето не се повтаря никога, това е много важно да се подчертае. Дуендето не се повтаря, както не се повтарят вълните на морето, когато има буря.

Дуендето придобива своя най-чувствителен израз в борбата с бикове, защото трябва да се бори, от една страна, със смъртта, която може да го погуби, и, от друга – с геометрията – съразмерно със същината на зрелището.

Бикът има една орбита, бикоборецът – друга, а между двете орбити – една опасна точка, където се намира върхът на страшната игра.

Може да има муза с мулета и ангел с бандерили и да минаваш за добър бикоборец, но в боравенето с плаща, когато бикът още не е наранен, или в мига на убиването помощта на дуендето е необходима, за да придадеш на пробождането истинско изкуство.

Бикоборецът, който плаши зрителите на арената със своята безразсъдна дързост, не е бикоборец. Той се намира в оная смешна светлина:

нещо, което всеки може да направи, да си играе с живота; обратно, бикоборецът, обзет от дуендето, изнася урок по питагорейска музика и кара да забравяме, че постоянно подхвърля сърцето си пред рогата на бика.

Лагартихо с римското си дуенде, Хоселито с еврейското си дуенде, Белмонте с барокното си дуенде и Каганчо с циганското си дуенде от здрача на смъртоносния пръстен сочат на поети, художници и музиканти четирите големи пътя на испанската традиция.

Испания е единствената страна, където смъртта е национално зрелище, където смъртта надува дълги фанфари при пукването на всяка пролет, страна, чието изкуство винаги е просмукано от едно дълбоко дуенде, което е придало отликата на нейното творчество.

Дуендето, което за първи път в скулптурата изпълва с кръв бузите на светците, изваяни от майстор Матео де Компостела, е същото, което кара да стене Сан Хуан де ла Крус или изгаря голи нимфи в религиозните сонети на Лопе де Вега.

Дуендето, което издига кулата на Сахагун или прави горещи тухли в Калатайуд и Теруел, е същото, което разкъсва облаците в картините на Ел Греко, изгонва с ритници приставите на Кеведо и виденията на Гойя.

Когато вали като дъжд, то измъква тайно омагьосания Веласкес иззад неговите сиви монарси; когато вали като сняг, то заставя Ерера да излезе гол, за да докаже, че студът не убива; когато гори като огън, то хвърля в своите пламъци Беругете и му открива нов простор за скулптурата.

Музата на Гонгора и ангелът на Гарсиласо трябва да свалят лавровия си венец, когато минава дуендето на Сан Хуан де ла Крус, когато:

Раненият елен

от хълма се подава

Музата на Гонсало де Берсео и ангелът на Арсипресте де Ита трябва да отстъпят, за да дадат път на Хорхе Манрике, когато той пристига смъртно ранен пред портите на замъка Белмонте. Музата на Грегорио Ернандес и ангелът на Хосе де Мора трябва да се отдръпнат, за да премине дуендето, което рони кървавите сълзи на Мена, и дуендето с глава на асирийски бик на Мартинес Монтаньес, както и тъжната муза на Каталония и мокрият ангел на Галиция трябва да гледат с изумление и обич дуендето на Кастиля, толкова далечна от топлия хляб и от кротката крава, която пасе своя дял от чисто небе и суха земя.

Дуендето на Кеведо и дуендето на Сервантес, едното със зелени фосфорни анемони, а другото с гипсовите цветя на Руидера, украсяват олтара на испанското дуенде.

Разбира се, всяко изкуство има различно по вид и форма дуенде, но всички те вплитат своите корени в едно, откъдето бликат черните звуци на Мануел Торес, последна материя и общо начало, непокоримо и потръпващо, на дървото, звука, платното и словото.

Черни звуци, зад които в нежна близост се намират вулканите, мравките, тихите ветрове и великата нощ, опасала кръста си с Млечния път.

Госпожи и господа! Аз ви издигнах три арки и с непохватна ръка поставих в тях музата, ангела и дуендето...

Музата остава безмълвна; тя може да е облечена в туника, на ситни дипли или да се въплъти в кравешки очи, които гледат Помпей, или в големия нос на четирите лица, както я нарисува нейният голям приятел Пикасо. Ангелът може да развее косите на Антонело де Медина, туниката на Липи или да оживее в цигулката на Масолино или Русо.

Дуендето... Къде е дуендето? През празната арка нахлува един мисловен полъх, който духа настойчиво над главите на мъртвите и търси нови простори и неподозирани звукове; един полъх с мирис на детска уста, на стъпкана трева и камбанка на медуза, който възвестява непрекъснатото кръщение на новосъздадените неща.

*Текстът е зает от изданието Федерико Гарсия Лорка, „Избрани творби“ библиотека „Световна класика“ 1973 г.
Превод от испански: Лъчезар Мишев*

Федерико Гарсия Лорка е испански поет и драматург. Емблематична фигура на „поколението от 27-ма“, той е убит от националистите в началото на Испанската гражданска война.

Коментари (6)

- 30-11-2013|**Златко**

Поклон!

А след поклона – червеи...

- 01-12-2013|**Стоименов**

Сварена до гъст битум бича кръв. В огъня под казана, в който тя ври, са хвърлени поетичните възторзи на една всепоглъщаща словесна страст, чиито тъмни пулсации са разтърсващото „дуенде“, изригващо сякаш направо от черния дроб на Лорка. Светлите са безкрайната тишина на едно салто мортале, което държи бездиханна публиката до експлозията на френетичните и аплодисменти. На Лорка не е нужно просто мастило. Той пише с кипнал битум и онова, което казва, може да се напише и от друг поетичен език. Но само неговият испански надхвърля високата точка на топене, в която думите се превръщат в дуенде. Как да не викам браво, като ЛП си е свършило работата чудесно. Благодаря.

- 01-12-2013|**Златко**

Заслугата е изцяло на Петър Вълков – Броди, който често се обажда тук с по някой коментар. Ако той не беше ми пратил текста, така и да съм умрял без дори да чуя нещичко за него...

- 01-12-2013|**Благоев**

Чудесен текст. Той е поместен в испанската културна и творческа традиция. За неиспанците става ясно, че дуенде трябва да се открива и в други култури и ми се струва, че едва ли бикоборската арена е най-хаерактерният израз на този странен и чудесен флуид. Много са случаите, когато една чувствителна душа може да се докосне до това чудо на твореца. Благодарим на Федерико за отварянето на тайнствените двери.

- 01-12-2013|**Гост**

Този текст колкото и добре известен да е, винаги е разтърсващ, без оглед на броя прочитания. Всеки път отново се изумявам от поетичната му сила и красотата на метафорите. Ако все пак искате и допълнителна доза дуенде, обърнете внимание на новите преводи на поезията на Лорка, излезли през декември 2012г.

В томчето са Диван от Тамарит, пълният цикъл Цигански романси и сюити. Вървят идеално по пълнолуние с испанско червено вино и оставят тръпчив вкус на нар.

• 03-12-2013|**броди**

Откровението за дуендето от Федерико Гарсия Лорка като че ли най-ни приляга на нас, един древен народ с предци по земите ни Дионис и Орфей. Възгласите на нестинарите са извлек от трептенето на Земята, а онзи повик: „СТАНИ!“ насред хоро от изпаднали в несвяст калушари е толкова разтърсващ, че повдига и мъртвите даже...

„...и смъртта ѝ там мила усмивка...“

Като го чу в превод на майчиния си език, един достоен ибериец каза тържествено: „Повече от испанско ми звучи!“, а в

подарената му „Антология на българската поезия“ от Гео Милев изписа на ръка Смъртта с главна буква. В предговора на това уникално издание големият ни поет, без да го назовава дуенде, именно това е търсил при точните си оценки за лириците ни, а от скромност не е поместил своите поеми „Септември“ и особено незавършената „Ад“, една прекрасна илюстрация на тъкмо това схващане за дуендето...

Ти продължи, както ще каже Джузепе Унгарети: от песните за болен Дойчин, „Крали Марко губи силата си“, „Ой, дъбьо, дъбьо“, старинното многоласие в песнопението ни та чак до неповторимите ни музиканти в джаза и онези мълчаливи акробати в цирка, които дори Смъртта, зяпнала от почуда, с възхищение изчакаваше свършека на изпълненията им...

А това също е изпято от българин:

В такава нощ ще ме загубиш.

Ще писне сова в мрачината

след писъка на вражите куршуми...

Цветан Спасов

Политическият спектрален кръг

Автор: Кая Гендж

В детските години зеленият цвят ми изглеждаше ужасно опасен. Страхувах се от него както се страхувах от срещите с призраци в изоставени къщи. Зеленото беше, в края на краищата, цветът на Шериата и, като носещ сако¹ гражданин на светска република, аз бях страстно уверен в мрачните значения на този най-ужасяващ от всички цветове. Саудитска Арабия го имаше на знамето си, съпровождан от странна сабя и дори още по-странни думи на арабско писмо. Цветовете на частното училище, което посещавах, бяха зелено и жълто, което означаваше, че ко-

1 Тоест облечен светски, а не традиционно. Бел. пр.

гато влизах в по-големи магазини със зелената си униформа, неведнъж бях спиран от охранителите, които ме питаха: „Ти да ни си за Шериата, момче? Веднага да събличаш тая униформа!“ В училище ме предупреждаваха да се пазя от арабите и никога да не се доверявам на мъже-с-автомати-и-дълги-бради-развяващи-зелени-знамена-по-улиците. Знаех, че сбърканото покрай тия въображаеми мъже бяха не брадите или автоматите им, а зеленият цвят на знамената им.

Така че, когато кметът на Истанбул започна да боядисва тротоарите в зелено през 1995, не се учудих да видя разширяваща се паника сред озападнените квартали на града. „Шериатът идва!“, крещяха хората по улиците, сякаш на някоя съседна улица се бяха материализирали марсианци или самият Годзила, и се приближаваха със зелени стъпки, разплисквайки отвратителния си цвят върху всеки, когото срещнат по пътя.

„Винаги се започва с тротоарите, а след това се разпространява и до вътрешностите на домовете ни“, шепнеше леля ми. Беше готова да се заключи вкъщи, само и само да не позволи на цвета да проникне в душите ни. „Така се случи в Техеран; сега ще се случи и в Истанбул“, предупреждаваха ме. По телевизията коментаторите изказваха страхове от възхода на така наречените „зелени капиталисти“ – анадолски индустриалци, които не разполагаха с връзки към управляващия елит в Истанбул, но които се идентифицираха и с американския долар, и с исляма. Глави на големи компании, някои от тези хора бяха образовани в САЩ или изпращаха децата си да учат там (хората предполагаха, че това е начина, по който те са се запознали с похватите на американския капитализъм), и със сигурност подкрепяха боядисването на тротоарите. В резултат на това левичарските вестници пускаха статии за симпатизиращи на Шериата зелени зони, наложени от каубоите от Вашингтон, които боготворели този цвят в свободното си време.

Всичко това беше последвано от призови за деполитизация на градските пространства. Да измием зелените тротоари, пишеха колумнистите. Пък и кой ли би желал да се разхожда по зелени тротоари? Да върнем проклетия цвят обратно на брадатите терористи! Изправен пред изключителен натиск от все по-увеличаващата се коалиция от зелени скептици, кметът на Истанбул Реджеп Таип Ердоган се предаде. Тротоарите бяха спасени от злокобния цвят, а след това пребоядисани в жълто. Сега вече всички изглеждаха щастливи; жълтите тротоари светеха като слънца и хората бяха радостни да забравят зеленото.

Почти двадесет години след като Цветните войни за тротоарите уж най-после бяха приключили, една нова политическа единица, Зелените и Лявата партия на бъдещето, върна обратно зеления цвят по нов начин. Партията изглежда е реална алтернатива на правителството на Ердоган, което инак няма приемлива опозиция в политическата сфера (опонентите му включват най-вече расисти, милитаристи и ксенофоби). В противоположност на техните зеленофобски, ултра-секуларистки предци, новите зелени същества от турската политика възстановяват отново малтретирания цвят и го карат да представлява антинационалистическата, хуманистка реторика на хора като Рабиндранат Тагор. Те възприемат една нова интерпретация на лявото – основаваща се не на култове към водачи или идеи за модернизация и озападняване. Те се борят да спасят околната среда на страната от някои ужасяващи екологични последици от новите развойни проекти, осъществявани от правителството. Усилията им засега са популярни и влиятелни. Ако бях политически специалист, бих казал, че бъдещето на турската политика може да бъде разделено между ислямисти и еколози: борба между различни отсенки на зеленото. Но не съм политически специалист.

Все по-очевидните признаци за популярността на зеленото не могат да бъдат игнорирани, въпреки това. Някои го приемат като цвета на османското знаме. Други го обясняват чрез любовта си към Грийнпийс. Да, зеленото още никога не е било толкова популярно в тази страна. В едно скорошно телевизионно интервю, самият турски министър-председател Ердоган обяви любовта си към него. „Обичам зеленото“, каза той, „просто не мога другояче“. Това звучеше странно, като се има пред вид едно от предишните му изказвания, че никога през живота си не бил се влюбвал. Но тъй като изказа ония думи на любов в екологически контекст, аз реших, че това е нещо хубаво.

Но какво да кажем за другите цветове? Позволете ми да ги оценя един след друг, и да ви просветя относно настоящото положение на турската култура.

Това резюме трябва да започне с червения цвят, който обозначава идеите на страстния национализъм. Множество комунисти, които в миналото гордо носеха червени дрехи, днес се отказаха от него и преминаха към зеления лагер – предполагам, че защитата на околната среда е изглеждала като някак по-лесно достижима цел от установяването на политически единици по съветски образец в анадолските села.

Сивото, стандартният цвят на всички стени и подове в турските държавни училища и бюрократични институции, е много uncool. Да се каже, че се възхищавам от сивото се различава само малко от това да се каже, че се възхищавам от статуквото, от държавния апарат и от всички скучни неща в живота.

Що се отнася до черното, достатъчно е да кажа, че то се разглежда като много опасен символ. Защо? Защото сатанистите, феновете на Металика, както и новата „чапулджу“-банда¹ („грабителите“, според министър-председателя), го харесват. По време на последната учебна седмица миналия юни, студентите бяха облечени изцяло в черно, за да изразят поддръжката си за активистите от парка Гези, където привържениците на екологическото движение се бореа срещу отсичането на дървета. Този избор на цвят направи нещата по-лесни за жандармерията. Днес, където и да видят група облечени в черно младежи, те усещат, че се подклажда някаква беля и вече приготвят капсулите със сълзотворен газ.

Членовете на турската ултра-секуларна, ултра-модернизационна фракция, междувременно, често са наричани „бели“ турци. Те споделят едно подобно отвлечение към срещуположния им цвят, и то не само поради асоциацията между този цвят и фереджето. Освен това черното представлява двусмислените, ирационални, анти-просветителски идеи (можете да категоризирате обичащите черно турци като местните романтици). Въпреки това, във финансовите центрове на Истанбул (по места като Леванта и Гайретепе, където е по-лесно да откриете някой пингвин, отколкото човек, който не е облечен в черен костюм), този цвят е по традиция изключително популярен.

Всичко това ни води до жълтото и оранжевото – цветовете, отдавна идентифицирани с типа ценности, силно поддържани от шотландския историк Найъл Фъргюсън: неща като свободно предприемачество и либерални пазари. През 1980-те жълтото се асоциираше с местната либерална партия, чието лого представляваше масивна пчела, предлагаща вкусен мед на всички клетки в Турция, при това с доста щастлив вид. Днес управляващата, клоняща към ислямизъм партия на прогреса, използва в логото си едно малко по-тъмно, оранжево жълто, сред което се вижда електрическа крушка, разпространяваща осем лъча във всички посоки.

1 Тоест привържениците на най-новите протести в Турция (означава „грабители“ и това е била думата, с която е нарекъл протестиращите министър-председателят Ердоган). Бел. пр.

Баща ми е далтонист. И въпреки това, още от ранна възраст той не пропускаше да ме предупреди за опасните цветови комбинации, от които трябвало да се пазя. „Ако видиш някой, облечен в жълти, червени и зелени цветове, не говори с този човек“, каза ми той веднъж. Бяхме в колата му, очаквайки сигнала на светофара, на който се виждаше точно същата цветова комбинация. Беше много странно, като се има пред вид, че турската държава беше инсталирала десетки хиляди от онези неща дори и в най-отдалечените ъгълчета на страната. Как може да се забрани един цвят или цветова комбинация, като същевременно сами я инсталирате по всяка улица?

Малко изследователска работа ми показва, че комбинацията представлява кюрдската идентичност и се разглежда като подкрепа за кюрдския национализъм. В политически-параноичните дни от ранните 2000 години, една солница веднъж беше докарала неприятности на някакъв турски продавач на кебап, поради приликата си с Абдула Йоджалан, водача на въоръжената кюрдска съпротива в Турция. Ако този човек е могъл да бъде арестуван заради една солница, то значи не би имало нищо по-естествено от това някой да бъде хвърлен в съседната килия за носене на цветовете на нелегалната кауза. (След като бил отведен в полицията, бедният продавач на кебап казал, че купил солницата, защото „тя приличаше на готвача“. Хората обикновено защитаваха правото си да носят зелено-червено-жълти дрехи пред удивените служители на турската полиция, твърдейки, че са фенове на Боб Марли, а не на Йоджалан).

Днес вече е малко вероятно да бъдете арестуван за носене на тази специфична цветова комбинация, макар че наистина бих ви посъветвал да не я носите в близост до военни съоръжения. И все пак, симпатията към една по-широка коалиция на цветовете, един вид солидарност на дъгата, все още може да ви докара неприятности. Преди два месеца, по пътя за вкъщи от любимото ми кафе, бях изненадан да открия уличните стъпала между Финдикли и Джиангир боядисани в цветовете на дъгата. Стъпалата са 145 на брой и да видиш върху тях цветовете на дъгата, на публично място, беше вълнуващо преживяване. Макар и, взети поотделно, онези цветове да бяха представлявали за мен различни идеи, взети заедно сега те представляваха нещо ново. Приблжих се до стъпалата и докато ги изследвах в доста шерлокова поза, срещнах една приятелка, която е притежателка на галерия. Като член на истанбулския

артистичен свят тя не изглеждаше чак толкова шокирана от този взрив на креативност на едно публично място. Заедно наблюдавахме една булка и младоженец, които се снемаха със забрадените си роднини. Попитах приятелката си дали има представа кой може да е боядисал стъпалата. Предполагахме, че зад акта вероятно стои енергичната истанбулска LGBT-общност¹.

На следващата сутрин, на път за кафето видях, че стъпалата са върнати обратно към сивото, като по магия. Изчезнала беше прелюбопитната комбинация от ислямистко-и-екологично зелено, либерално жълто-оранжево, националистическо червено и все-още-незаेतото синьо. Сивото на статуквото и бюрокрацията беше постигнало окончателния триумф в Цветните войни 2.0.

Но дали това наистина е било работа на магьосник? Ахмет Мисба Демирджан, сивокосият кмет на квартала Бейоглу, беше наредил стъпалата да бъдат пребоядисани в сиво. В Туитър той обяви любовта си към цветовете на дъгата, но каза, че не може да позволи на хората да си боядисват където си поискат. Общественото пространство трябвало да бъде неутрално. След което реши, че трябва да постави въпроса на публично гласуване.

Междувременно медиите бяха открили човека, отговорен за боядисването на стъпалата в цветовете на дъгата. Един шестдесет и четири годишен лесничей беше наел двама бояджии и платил около хиляда долара за бояджийската работа. Казваше, че просто искал да накара останалите хора да се усмихнат. Също като министър-председателя, човекът изглежда не можеше да направи нищо против любовта си към цветовете. А ние пък не можехме да не обичаме него.

Чувайки тъжната новина, хората започнаха да спорят дали посивяването на стъпалата не било доказателство за турската „монохромна политика“. Междувременно кметът продължаваше да настоява върху любовта си към цветовете от дъгата. НЕ СТЕ МЕ РАЗБРАЛИ, АЗ ОБИЧАМ ВСИЧКИ ЦВЕТОВЕ ОТ ДЪГАТА, беше посланието му. Може би беше осъзнал, че за да се организира гласуване ще са нужни време и пари, така че изпрати хората си, пак по малките часове на деня, да пребоядисат стъпалата отново в цветовете на дъгата. Когато на следващата сутрин минах покрай тях, дъгата се беше върнала обратно.

1 Тоест общността на хомосексуалните хора, най-общо казано (Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender). Бел. пр.

Взех със себе си лупата и отново посетих мястото със стъпалата в цветовете на дъгата, за да извърша едно малко по-подробно разследване. Бързо осъзнах, че в новите цветове има нещо странно. Те изглеждаха, хм, малко сивички. Узнах, че множество други хора също не били доволни от тона на новите цветове. Оригиначните цветове на дъгата бяха ярки и свежи; онези, наложени от кметството, бяха мътни в сравнение с тях. Сега беше ред на поддръжниците на цветовете на дъгата да направят нещо. Във Фейсбук и Туитър те поканиха хората да дойдат и преобоядисат стъпалата за трети път. Междувременно цветната лудост се разпространяваше и по други части от страната. В далечни анадолски градове хората също боядисаха стъпалата си в цветовете на дъгата и комай вече нямаше измъкване от вундерланда на тази обсебена от цветове страна.

Но само няколко дни по-късно стъпалата близо до офиса на Агос, един ежеседмичен арменски вестник, бяха преобоядисани във вишнево-червено и синьо от фенове на футболния клуб Трабзонспорт. Някои хора твърдяха, че тази специфична цветова комбинация носела със себе си особено зловещ подтон. Причината за тези твърдения беше проста: Хрант Динк, арменският издател на вестник Агос, беше убит през 2007, само на метри от онези стъпала, от седемнадесетгодишен младеж на име Огюн Самаст, родом от Трабзон. Бялата шапка, която младежът носел докато стрелял в гърба на Динк, по-късно се превърна в символ на анти-арменските чувства и изразът „белокап фашист“ се превърна в нещо обичайно. Така че хората от арменската общност твърдяха, разбираемо, че вишневите и сини стъпала близо до офиса на Агос били обидни; това са цветовете на трабзонския футболен клуб и някой трябваше да ги преобоядиса, за да премахне символиката от онези стъпала.

По-късно същия ден ляво настроени жители на Трабзон посетиха стъпалата и организираха пресконференция. Те също изискваха промяна на цветовете и казаха, че гражданите на Трабзон били единни в опозицията си срещу фашизма, както и срещу подлото използване на техните цветове.

На следващия ден, хопала, хората се пробудиха, за да установят, че стъпалата са били преобоядисани в цветовете на дъгата.

Така че борбата продължава...

Източник

Кая Гендж е романист и есеист от Истанбул. Негови работи са се появявали в *Paris Review Daily, the Guardian, the Financial Times, the London Review of Books blog, Salon, Sight & Sound, The Millions, the White Review, Index on Censorship* и др. Първият му роман, *L'Avventura* (Macera) се появи през 2008 г.

Коментари (3)

- 30-11-2013|**къде сте**

Ако добрите неща остават без коментар може да се разбере защо този народ се държи все едно всеки е бил изолиран от другите и е развил някакви собствени теории, на които никой не е опонирал. Все едно сме някакви луди, на които света им тече само в собствената глава.

- 01-12-2013|**Златко**

Е, нещата се променят, и то реално, но това може да се забележи единствено ако човек ги следи много редовно и то в продължение на много години. Движението е по-скоро континентално, отколкото някакво по-забележимо. Но при всички случаи поне публиката, която се върти тук, се „окултури“ доста забележимо в сравнение с началните години (докъм 2010-та). Безпардонността, грубостта и откровената глупост от началото днес са значително смекчени. Промени се и начина, по който хората са склонни да говорят (или не) по определени теми (като например хомосексуалността или „възродителния процес“). Изобщо, нещата си вървят в нормалната посока, но наистина много бавно. Впрочем, едва ли би могло и да се очаква нещо по-различно като се имат пред вид историческите „детерминанти“, от които идваме всички.

И все пак ледът се пука, както казваше добрият Остап Бендер...

- 04-12-2013|**Ясен**

Великолепна статия. Написано е модерно, с чувство за хумор, четивно и...пъстро...

Напомни ми за Китай по времето на културната революция когато на някои места премахнали зеленото и жълтото от светофарите и те засветили постоянно в червено – цвета на революцията. Добре че няма много коли. Впрочем и до ден днешен много китайски шофьори приемат цветовете на светофара само като декоративен елемент, нещо като дискотека на открито.

Хареса ми реакцията на хората в квартала, които заставили кмета да върне дъгата на стълбите. Но и не може да не направи впечатление, че кметът доста бързо се е съгласил. В България щеше да има поне 5 заседания на пет различни комисии в които червени и зелени щяха да се опълчат срещу сини и пенбени.

Историята със стълбите на мен ми говори **отново** за това, че в Турция има зряло, изградено и действащо гражданско общество. С всичките му конфликти, различни цветове и нюанси, но ГО ИМА.

Историята със стълбите е много готино разказана и

[**here**](#)

За незнаещите английски – погледнете заради чудесните фотографии. Наистина е приятно за душата.

[**http://www.huffingtonpost.com/2013/09/10/turkey-rainbow-stairs_n_3895082.html**](http://www.huffingtonpost.com/2013/09/10/turkey-rainbow-stairs_n_3895082.html)

Животът навън и поглед навътре

Автор: Георги Петров

Един месец откакто напуснах България. Един месец, откакто живея и работя в Берлин. Ще се опитам да споделя подробно всичко, което мина през главата ми, как се чувствам, как живея и ще си позволя да дам малко храна за размисъл на всички, които се интересуват какво да правят с живота си, бъдещето си и се колебаят дали да не последват моя пример. Изключително дълъг пост, не за всеки, но потенциално доста полезен. Започващ лично, завършващ за всички.

Тук е моментът да кажа, че досега не съм живял никога извън родината. Бях за няколко месеца на бригада в САЩ преди 8 години, но не се брои. Излизал съм на екскурзии в Европа, но толкова. Опитвам се да кажа, че опитът ми да живея сам и то особено в чужбина е почти никакъв. За човек, свикнал да се справя напълно самостоятелно в рамките на България, преходът би бил доста по-гладък.

Първите дни бяха трудни. Бях непрекъснато депресиран и стресиран, несъзнателно сравнявах всичко с нашата действителност, съдих и осъждах всичко и всички в главата си, мерих, надценявах и подценявах хора и ситуации. Проблеми с транспорта, ориентацията, институциите, езика, работните времена, времето, пазаруването, храната, битовите задължения, адресната регистрация, банките, здравните осигуровки, местния телефон, какво ли не. Изведнъж ми се струпа адски много. След това работа, нови (страхотни) колеги, за пръв път работа с Macintosh по цял ден, планиране на ходене по институции, сричане на немски по телефона (който пък ми спряха по едно време). Накратко нагаждах се към новата действителност.

След това малко по малко започнаха да се успокояват нещата. Изградих си някакво ежедневие, много от задачите, които искаха много внимание малко по малко се автоматизираха, т. е. не трябваше да мисля съзнателно за адски много неща по много пъти на ден. Така и стресът постепенно намаля. Депресивните състояния и на моменти чувството

на безизходица и силно желание да се върна обратно отстъпиха на самоувереност, усещане как всъщност се оправям отлично и напълно сам и отговарям за собствената си съдба. Отпуснах се, започнах да виждам многото позитиви от новата си среда и се зароди любопитство какви нови предизвикателства предстоят. Може би като най-важно отчитам твърдата убеденост, че правя възможно най-правилния ход в живота си от години (десетилетие?) насам. Сбъдвам мечтата си! Както и многократните си закани, че преставам да влагам нерви, усилия и тревоги в една загубена кауза откакто се помня. Всеки разбира какво имам предвид.

Към момента съм напълно спокоен, уравновесен и уверен. Търся активно квартира, в която да остана за повече време и полагам усилия да схващам всичко в работата, да напредвам бързо и да се уча. Спя достатъчно, засега спортувам рядко, но това ще се промени до няколко седмици, храня се добре и всъщност се чувствам прекрасно!

Толкова за тук и мен, сега поглед навътре към България.

Често чета във Facebook постове на приятели, статии онлайн и говоря и си пиша с кого ли не какво се случва в България. Не знам дали имам право да го кажа, но съм длъжен: като погледна отстрани, мисля че започвам да придобивам по-обективна оценка, отколкото като бях „част“ от всичко, случващо се в родината. Още е много рано за заключения, но ще споделя поне моята действителност и наблюдения.

Положението е зле. Много зле. Не знам дали някога в съзнателния ми живот е било толкова зле. Осъзнавам, че е нормално след като съм заминал (според няколко човека избягал) да се опитвам да защита и оправдая решението и позицията си като казвам „вижте ме, аз отидох в чужбина, а вие се огледайте в какво останахте“ и най-вероятно съм предубеден. Най-вероятно сега и за известно време напред ще виждам едностранчиво нещата в стил „в Германия е страхотно, България затъва“ и това е най-нормалното нещо на света. Въпреки всичко това, ще се опитам да съм обективен.

Макар главната движеща сила да дойда в Германия да не е била омразата към родината, а желанието да разширя кръгозора си, да се развивам и да трупам нови знания и умения, както и да видя свят, не мога да скрия откровената си омраза към много елементи от българската действителност. Да, дойдох тук, за да стана по-добър, да допринеса за и в среда, която всъщност го заслужава, но и да се опитам да започна отначало. На чисто. Без всичките проблеми „у дома“. Защо в кавички? Сега ще споделя

ля нещо странно. България за много години напред ще си остане мой дом, но често, когато съм стъпвал на чужда земя, съм усещал едно странно чувство. Че някак стъпвам на място, където принадлежа. Където съм роден да бъда, но вятърът е духнал и съм се озовал другаде. Място, където хората се отнасят човешки с мен, зачитат ме, уважават ме, спират на пешеходната пътека, за да премина и оценяват това, което правя и което съм. Място, където мога да градя без някой след мен да руши и където всъщност се чувствам бял човек. Връщайки се в България след някоя екскурзия, обикновено чувствам други хубави неща като усещането, че стъпвам на родна земя, в родината. Уви, най-често последвано непосредствено от „българското“ на всяка крачка. Няма да рисувам с думи, всеки знае за какво говоря. Не искам да съм част от това, не искам да живея в яма. Искам нормален живот!

Да се върнем към България. Какво чух и прочетох за последния месец: протестите станаха по-мощабни; „ранобудните студенти“ продължиха с окупацията; положението с бежанците се влоши и особено районът около Пиротска стана много неприятен за живеене; криминалността нарасна; сформираха се групички от здрави българчета, които „пазят гражданите“ и ти проверяват личната карта, където ако пише нещо „грешно“ – бой; БСП си организираха контра протест и докараха с влакова композиция кой ли не и то точно в ден, в който футболните фенове също бяха по улиците; ГЕРБ и те си организираха протест, но в Пловдив; изникнаха снимки, сравняващи протеста на БСП, този на ГЕРБ и „безпартийния“ няколко месеца по-рано по Цариградско (на който бях и беше жестоко). Мога да продължа, но просто мисля, че няма смисъл.

Разбира се, не съм наивен и подозирам, че зад всичко изброено има както много платени фигури, така и много хора, които искрено вярват в някоя кауза. Обикновено приятелите ми са силно поляризирани – някои мислят, че всичко е платено, а други, че хората показват какво им идва от вътре. Оказва се, че изобщо нещата не са толкова черни и бели. Например преди няколко дни аз бях твърдо убеден, че всеки нормално мислещ млад човек с образование, солидна професия и ум в главата не е възможно да подкрепя сегашното правителство, което се радва на „гръб“ от по-застаряващи българи, вярващи в един разпаднал се идеал, цигани с кебапчета, малцинства и т. н.

Оказа се, че греша. След сондиране на мнения сред близки приятели, както и доста четене насам-натам, се оказа, че всъщност има млади,

умни, образовани и кадърни хора, които... подкрепят правителството, премиера и водената политика. Изумяващ факт. Не се шегувам, не говоря празни приказки. Окей, значи, по-сложно било. Все пак БСП/ДПС взеха близо 50% от гласовете, може би всъщност зад тях стоят не само малцинства, баби и дядовци, а някакви хора в работна възраст, както и млади българи. Може би действителността е по-шарена от това, което си мисля. Може би наистина няколкото хиляди, излизаци на протест по улиците са нищо, в сравнение с тези по домовете си, особено в по-малките градове. Не знам, на никъде не бия. Просто размишлявам.

Това, над което най-много размишлявам, е докъде е възможно всичко да са манипулации. Не съм изобщо фен на конспиративни теории тип „това го прави КГБ, ЦРУ, руснаците, американците“ и т. н. Искане ми се да вярвам, че всичко идва от вътре, от хората. Но не мога да бъда сигурен, никога. Имам приятели, които имат сериозни доводи и са твърдо убедени, че зад всичко стои диригент, както и такива, които са честни души и през вечер са на протеста, викат, скандират и искат промяна.

Доскоро мислех, че всичко е лесно и праволинейно – всички млади искат правителството да си ходи (след което какво?), то пък се дърпа, защото няколко хиляди на улицата не са всички българи, тревата е зелена, а небето е синьо. Е да, но се оказа, че сивото има много нюанси и никога няма общовалидна истина. В момента изобщо нямам идея кое как е, но най-хубавото е, че малко по малко започва да не ме засяга. Звучи отвратително, но няма нищо по-вярно от „далече от очите, далече от сърцето“.

Ще цитирам един приятел, без никой да се засяга, да припознава някой друг или да се сърди. Предавам напълно неутрално: „Дори да падне правителството, простият народ ще го върне“. Дали народът е прост или не, оставям на негово величество читателят да прецени. Едно обаче е сигурно – България е в невиджана политическа, икономическа, социална и изобщо всякаква криза. За мен от тук нататък за нея има една единствена възможна посока и тя е твърдо надолу. Не може да си затваряме очите и не бива. Винаги съм се опитвал да бъда буден и да мисля. Надявам се, че никой разумен човек няма да каже на черното бяло, отстоявайки позицията, че за последните няколко месеца България стои на едно ниво. Забележете – на едно ниво. Не, тя очевидно върви в единствената очевидна посока – надолу. За обратната (нагоре) изобщо, ама изобщо не става дори въпрос.

От чужбина всичко това е още по-очевидно. Толкова очевидно, колкото не мога да ви опиша. Някак като си „в казана“, като си част от всичко, се улисваш и не го усещаш. Мога да ви кажа много искрено и безпристрастно – държавата загива. Не знам колкото време ще отнеме докато го усети всеки, който чете тези редове, но рано или късно ще се случи. Сега няма да пиша съзливни приказки как „вярвам, че всичко някой ден ще се оправи“, защото... просто не го вярвам. Нека бъдем прагматични. Посоката към кризата, в която се е засилила България, не се обръща за година-две. Обръща се за десетилетие. Ако изобщо се обърне, в което отдавна силно се съмнявам. Отрицателен прираст на българите, непрекъснатата емиграция, изтичане на мозъци, все по-западащо образование, безработица, нарастване на ромското присъствие, масовата емиграция на образовани млади българи още след гимназия, както и липса на смислена работа по специалността за огромна част от младото поколение. Колко хора познавам с ум, разум, много умения и различни дарби, интереси и влечения... работещи в call center. Моля, никого не искам да обидя. Разбирам всеки много добре и знам, че сиренето е с пари. Дори ти, читателю, да си добре сега, това не ти дава гаранция какво ще стане след 10 години, както и няма да дава хляб на приятелите ти, които са нямали твоя късмет. Разбира се, гаранция навън също няма. Просто има по-добри предпоставки.

Днес попаднах на статия, че само за първите 6 месеца на тази година 29375 българи са емигрирали само в Германия! Това е големината на град Свищов! За 6 месеца! И говорим само за Германия!!! Освен това знаете ли какво? Бас държа, че не са емигрирали точно най-глупавите, смотаните и некадърните бачкатори, които пият бира, ядат кебапчета и се почесват. Имам усещането, че те са останали. Моля никой да не се засяга и да не приема нищо лично. Всеки има право на избор в крайна сметка, всеки решава.

Преди няколко дни един приятел ме обвини, че съм избягал. Каза, че съм поел лесния път. Това се случи след поредния призив да се окупира СУ и да се протестира и мой коментар, че каузата е отдавна загубена. Обвини ме, че съм се предал, страхливец съм и съм избягал вместо да седя и да се бия.

Много се замислих. Седнах и се замислих. Не го напсувах, не му го „върнах“. Замислих се дали е прав. Дори много му благодаря, понякога

точно такива думи те карат да разсъждаваш. Дали избягах, дали се отказах? Дали съм страхливец?

И знаете ли какво установих?

Установих, че трудният път е да тръгнеш навън. Установих, че да оставиш добра работа, супер много приятели, страхотни колеги, започната кариера под някаква форма, родители, семейство, дом, познати улици и хора и да отидеш на майната си с 2 куфара, малко пари в празна стая с матрак и надеждата за нещо по-добро, е по-трудно.

Щях да остана, да подскачам пред парламента за нещо, което дори не съм сигурен, че някой друг не ме манипулира да правя без да осъзнавам, както и липсата на идея за какво *точно* се боря при цялата политическа класа и тотална криза във всяко едно отношение. След това щяхме да пием някъде бира с приятели, да излизаме, да се забавляваме, да си ходим на познатата работа, с познатите хора и всичко да си тече по старо му. Това за мен е страх в случая – да не направиш нищо за себе си, за собствения си живот. Ако искаш промяна, разбира се.

Ако те урежда всичко в момента, проблем реално няма. Но тогава не се оплаквай!

Източник

Георги Петров (както става ясно от текста) е млад българин с немалки технологически знания и умения, който е решил задачата с личната реализация, напускайки България. Различните перипетии, проблеми и въпроси, свързани с това решение, очевидно са обект на немалки съмнения и себе-въпроси за него – нещо, което

Коментари (27)

- 24-11-2013|**непоправим оптимист**

България изживява плуралистичния шок на младата демокрация и реалното отваряне към света.

След 8 години навън (без завръщане) това, което виждам от медиите, е една по-пъстра, по-сложна за разбиране родина.

Навремето, преди да замина, писах една статия за това има ли бъдеще за България. Отговорът ми беше, „има, ако...“, сега би бил само „има.“

Не може една голяма общност със свой език, територия и култура, да няма бъдеще (дори и като част от по-голяма култура и територия каквато е Европа); може да преживява трагедия след трагедия, да върши престъпление след престъпление, над себе си и над другите, но доброто в нея винаги надделява над злото... Ако не беше така, нямаше да се наричаме днес българи; ние сме рожби на историята, не на фаталният и край, т. е. ние сме рожби на нещо, което оцелява въпреки превратности-те, нещо, което носи знака „плюс“...

Иначе, Маркс го беше казал добре, парефразирам: „Насилието е акушерка на всяко старо общество бременно с новото.“

- 25-11-2013|**Н. Ананиев** – Не е достатъчно

Нямам никакво съмнение в това, че младият човек е добронамерено възпитаван от дядо си в помирително родолюбие. От баба си е наследил краткия изказ и убедителната смиреност, така характерни за този вид крайогнищна реч. Казаното от него е кротък опит да прости на злото. И много похвален! Аз не помня моите баба и дядо.

- 25-11-2013|**Златко**

Всеки път, когато чуя поредното „България загива“, свивам рамене (всъщност лъжа – ако би било така, досега да съм хванал гърбица от непрестанно присвиване). И, за да се освободя от досадното чувство за хорово оплаквачество, като на платен хор за погребение, си мисля, че реалната фраза зад всичко това е „моят собствен живот ще свърши, преди България да се е променила“. Fair enough, така е. Но кое е най-важното заключение от това толкова елементарно съждение? Ами просто е – опитай се да направиш нещо за собствения си живот, пък било то и да започнеш да експериментираш с трева, ако това е единственото нещо,

което може да те измъкне от оплакваческото настроение! Хора интелектуалци, дѝста рев! Снощи гледах биографичния филм за Хана Аренд на Маргарете фон Трота. И на едно място там, след поредното обвинение, че не обичала „народа си“, тя отговаря така: „никога не съм могла да обичам който и да било народ. Онова, което обичам, са приятелите си“. Елементарно, нали? Също като колумбовото яйце. Народи няма (поне за един определен вид хора), има само хора, които чувстваме повече или по-малко близки. Разбира се, всички ние обикновено си оставаме зависими до гроб от роден език, култура, образование и пр. неща, които ни затварят в определени рамки, от които измъкване няма, особено ако човек се идентифицира единствено чрез езика, както го прави авторът на този тук коментар. Е и какво от това? Да не би това да прави живота по-малко ценен или опитите да направим нещо от него – по-малко заслужаващи респект? И стига толкова с този вечен рев против (или за) хората, които напускат България. Кога станяхме кюмюрджии, кога ни почерня задника? По-отворените европейски общества, включително и повечето от съседите ни, отдавна вече са свикнали с това, че по-младите и кадърни хора си търсят място там, където могат да се реализират, а не там, където им е хвърлен пъпа. С което съвсем не „крадат“ нещо от родните си места, дори напротив. Хората си остават свързани с родните места завинаги (макар че децата им вече имат други родни места, което си е напълно естествено). И продължават да вършат нещо за родината си, дори и ако то се изразява единствено под формата на парите, които изпращат обратно вкъщи.

Стига вече с този непрестанен страх пред „чуждото“, наистина стига толкова! Докога все така, все едно и също, все едно и също?

- 25-11-2013|**Първата Световна**

Хубаво е, че точно този наш млад човек е отишъл именно в Германия – защото именно Германия, с историята си, е добър пример. За този млад човек, пък и за целия свят.

Вероятно ако не точно днес, то все някога в обозримото бъдеще този млад човек ще проумее, че Германия през 1945 г. е била дори в по-тежко положение, отколкото е България днес (през 2013 г.). И въпреки това след 1945 г. германците започват своя път нагоре. И успяват. (Днес Германия е страната, без която ЕС досега 5 пъти да се е разпаднал!) Германците успяват – но важно и е по какъв точно начин? Може много да се говори

по въпроса, но във всеки случай: НЕ като са напуснали страната си! НЕ е това начинът!

А по въпроса дали „има“ народи, или „няма“ народи? Отново именно германците са примерът, че народи има, и още как! Народи има, и още какви!

Например, през 1945 г. Португалия е страна, на практика незасегната от току-що завършилата световна война. Точно обратното: през годините 1939-1946 Португалия бележи най-значителния си икономически растеж! Нито разрушения, нито човешки жертви преживяват португалците през тази иначе най-разрушителна и най-кръвопролитна за почти цяла Европа война в човешката история!

И въпреки това, вижте днес какво е съотношението: къде е днес Португалия, къде е днес Германия!

На какво се дължат разликите?

Ако всичко се дължеше само на материални предпоставки, нямаше ли днес Португалия да е много по-напред, поне икономически, от Германия?

Явно думата си казва националният характер. Цялостната култура. Цялостната история до момента. Германците не са португалци, и едва ли ще станат. И португалците не са германци, и едва ли ще станат.

- 25-11-2013|Златко

Благодаря, започва да става истински интересно. В смисъл, започва да става някак все по-сериозно, доколкото мненията, които представяте тук, без да блестят с някаква особена информираност, се доближават все повече и повече до онова, което самият аз възприемам като „типичното ниво“ на среднообразования днешен българин. Моля, не ме разбирайте „правилно“. Това е опит за обективно, а не оценъчно говорене. Имам пред вид чистия и прост факт, че ценностите, мненията и разбиранията на огромното мнозинство днешни българи от моето поколение (младите, надявам се, са малко по-различни в това отношение, доколкото пътуват малко повече и знаят повече езици) са формирани почти без изключения от ценностните калъпи на, общо взето, два основни фактора: 1. българските „медии“; 2. „устното творчество“, което се формира по различни пътища, най-вече Мрежата или разговори с приятели и познати, които си имат работа с „информирани хора“. Книги, а още по-малко научни книги, изглежда не се четат (въпреки солидното производство), до-

колкото книгите са, първо, силно скъпи и, второ, изискват много усилия. Или, за да обобщя тук, с право или не – както по времето на социализма, така и днес, мненията на основното мнозинство българи се формират от чисти митологии – лесни за преглъщане и разбиране, намиращи се в (скрито) съгласие с повечето предразсъдъци и стереотипи на населението, доколкото само потвърждават неща, които човек „и без това знае“, и, last but not least, непредизвикващи дразнещи и неприятни спорове. С тях повечето хора са съгласни, това са неща, за които може да се говори без човек моментално да се заплете в поредния тъп спор за това дали жълтите павета са жълти или, напротив, хептен жълти, и т. н. Това са неща, които отморяват. Или, ако трябва да се изразим с думите на дядо Маркс, това е днешният вариант на „въздишката на угнетената душа“.

Всичко е ясно, да влезе убитият. Нека обаче си дадем мъничко труд и се опитаме да поразнищим реалното съдържание на, примерно, горното (силно митологизирано) твърдение и да видим доколко съдържанието му съответства на нещата, които твърди по този въпрос западната социална наука и медии, доколкото са повлияни от нея.

И така: зад коментара на „Първата световна“ се крие твърдението, че нациите и народите, включително и в нашето съвремие си остават толкова по-успешни, колкото повече се придържат към „националния си характер“ (каквото и да означава това – между другото това понятие отдавна вече е изхвърлено от всяка модерна социална теория, поради неопределимото му съдържание, но за нас, щем не щем, друго няма: така или иначе друго за четене освен Иван Хаджийски в родните социални простори няма, така че...).

Само че фактите, дори и без позоваване на сложни социални теории, просто опровергават това твърдение на секундата. В смисъл такъв: едва ли има друг европейски народ (разбира се, че народи има; проблемът е не толкова тяхното съществуване, колкото изгледите за техните промени и все по-ясното осъзнаване, че и те, като повечето форми на социална солидарност, са само преходно историческо явление)... та, именно германците са онзи европейски народ, който след войната е трябвало в най-голяма степен да се освободи от представите, разбиранията и дори усещанията за самия себе си (представете си само как са се чувствали всички тия хора, до „вчера“ възпитавани в дух, че са господарската раса на тоя свят, „днес“ вече възприемани от всички като възможно най-големите престъпници и убийци, а съответно поставени от всички извън

закона: след войната от различни европейски страни са изхвърлени и презаселени в Германия 14,5! милиона души, далеч повече от бежанците в която и да било друга нация, за толкова светкавично-кратко време). Или, с други думи: едва ли има друга европейска нация, която да е била принудена да се откаже така радикално от традиционните разбирания за националност и пр., които в България и много други места из Европа (предполагам, че това важи и за Португалия, по същите исторически причини – липса на реален катаклизъм и неспособност, или поне помалка способност, за налагане на промени чрез собствена политическа воля), все още определят разбиранията на „широките маси“. Ако не ми вярвате, опитайте се да поведете разговор, в култивирана германска среда, по темата „германската нация“ или „германският народ“ (ако не сте виждали как реагира нарицателното павловско куче, тук ще го видите с очите си, уверявам ви!)

За това какво точно и по какъв начин германците е трябвало да променят, съм писал неведнъж. (За хората, които евентуално се интересуват, два примера: **ето тук** и **ето тук**. Що се отнася пък до това до каква степен ИМЕННО народите и нациите, които не са успели (или не са били принудени, подобно на германците), да направят подобни корекции в разбирането за самите себе си и националността изобщо, и реалните проблеми, които изпитват днес, ето тук още два примера: веднъж с **Испания, отказваща да преработи сериозно миналото на франкизма** и втори път с **Италия, която също се инати и отказва да погледне на сериозно към фашисткото си минало**.

Или, ако трябва да обобща собственото си мнение: не някакви фиксаци върху „национален характер“ и това вечно българско „такива сме си и такива ще си останем“ (нещо, над което се надсмива всяко хлапе, напуснало страната си – и над което реват дядовците му, неспособни да разделят на две магарета сламата, а следователно принудени да си налягат парцалите, в България или което и да било друго страдащо от сериозна некомпетентност и липса на знание място) – не тия неща осигуряват успех във времената, в които живеем. А само и единствено гъвкавостта, способността за промяна, способността за учене и сравнително безболезнена раздяла с твърдите представи за това кои „сме“, и най-вече какви „трябва да бъдем“.

Защото, докато ние си се инатим тука – сърдити на всички, забравени от всички – светът си се променя най-весело, барабар със собствени-

те ни деца, които изглежда нямат чак толкова проблеми да станат част от него.

СЛЕД като са напуснали България, най-вече. Щото в България все още управляват бащите и дядовците им.

- 25-11-2013|**джони**

А дали България няма да се превърне скоро в нещо празно, в по-скоро виртуална общност от бежанци, които сантиментално си спомнят и коментират това прогонило ги празно от настояще място, оставило бездна, анестезирана и запълвана само виртуално.

- 26-11-2013|**Peter Petrov**

Съгласен съм на 100% със Златко. Ние сме една мрънкаща нация. Развитите държави са добре защото първо и най-важно нещо е че работят много и са предприемчиви. Второ не са мрънкала като нас. Трето като има проблем се насочваш право към него за да го решиш а не го забикаляш само и обсъждаш. За да решиш даден проблем трябва първо да го осъзнаеш за да намериш адекватно решение. При нас няма осъзнаване на проблемите.

- 26-11-2013|**Първата Световна**

Златко,

Освен възпитаване в дух, че са „господарска раса“ (което, като официална политика, е продължило има-няма 12 години, и като всяка политическа конюнктура, в един момент просто е отминало), очевидно в германците има нещо друго, което много повече ги прави това, което те са. И то не от днес, и не за един ден. Както и други народи пък други неща ги правят това, което те са.

Наистина ли вярвате, че ако, примерно, испанци и италианци действително „преработят“ своето минало, от това техните страни изведнъж ще се превърнат в по-мощни икономики в сравнение с Германия? И ще станат те в „двигателя“ на Европа?

- 26-11-2013|**Златко**

Не, в подобни чудеса не вярвам. Вярвам обаче, че, ако биха преработили миналото си (нещо, което между впрочем в момента правят почти всички по-големи европейски нации – вижте по този повод ей

тази статия: **Миналото е друга страна: мит и памет в следвоенна Европа**), то шансовете им за подобрение, включително и икономическо, биха се увеличили значително.

Проблемът, формулиран възможно най-профански, се състои в следното: преработването на миналото НЕ Е и НЕ МОЖЕ ДА БЪДЕ някаква самоцел. И то не може да бъде каквото и да било, примерно да си измислим сега някаква там история шарена и да започнем „да си вярваме“. Преработването на миналото, ако бихме желали то да ни даде някакви шансове за по-добро бъдеще, е същото нещо, каквото е и доброто възпитание: то е научаване, още отрано, да живеем заедно с другите, а не вечно да теглим чергата към себе си. И видят история, който то проповядва и прокарва, далеч не е някакъв случаен. Обикновено това е история, свързана с необходимостта от дълбоко покаяние, признаване на отговорност за нещата, извършени от самите нас или от предшествениците ни, и обвързване с твърда позиция ДА НЕ ВЪРШИМ ПОВЕЧЕ подобни неща. ПОКАЯНИЕ! Ето за това става дума. Разбирате ли ме долу-горе? Ако детето ви е буйно и здраво, и непрекъснато пердаши останалите деца в детската градина, то не му вършите никаква услуга, ако си мълчите и се надявате с годините лошотията да се утай, а да остане само буйността и енергията му. Трябва отрано да го хванете за ухото, да го заведете при другарчето, което е набило, и да го принудите да се извини, да поеме отговорност за онова, което е направило. И то не така, както го прави нашият хубостник Сергей Станишев, а по начина, по който го направи онзи голям германски канцлер – на колене, с преклонена глава, прегърбен, унижен и извисен едновременно...

Хайде, стига толкова, че ще изгубя мярата...

- 26-11-2013|Златко

Междувременно, откъм Фейсбук...

Цитат:

Zlatko Anguelov Адаш, просто не си прав. Национален характер има и продължава да се ползва в социологичната итература. Американците постоянно говорят за „американската душа“ и за „американската изключителост“. Ако се запретна и реша това да ми е тема, мога да ти опиша в подробности характера на народите, сред които съм живял – българския, канадския, американския и испанския, а поради израстването ми с френската култура – и френския, а сега съм в

процес да наблюдавам какви невероятни разлики, категорично национални, има между американския и английския народи, които си служат с един и същ език. Че е помпозно да се говори за народи във всякакъв контекст, помпозно е. И е безполезно. Това е отделен въпрос от това дали има или няма народи. Както има или няма национализми. Аз мисля, че твоята критика е именно към ЗЛОупотребата с това нещата да се обясняват с националния характер. Аз също преди десет години мислех, че младите хора и изобщо невероятната транснационална мобилност на хората в днешния свят е на път да заличи националните особености. Уви — на всяка крачка срещам опровержения на това. Също е вярно, че ние живеем живота си като индивиди, а не като елементи на народа, чийто език говорим и, както ти казваш мисля в друг днешен пост, по-важно е какви индивиди сме, какво правим и как се справяме с проблемите на живота. Но за мен националния характер като сума от характеристики, създали се и показали адаптационната си потентност над други не толкова приспособими характеристики, се преобразува/изявява в/като национален идентитет. Националният идентитет на германците е непогрешим, на французите — също, на англичаните — абсолютно, на американците — и още как: националният идентитет е историята — онова, което се знае за историята — която индивидите носят в своя индивидуален живот като определяща тяхното отношение към всичко във света. Този идентитет всеки германец си го знае и няма защо да говори за него — но и всички негерманци го разпознават. Умопомрачителното богатство на история в Англия така ясно лъха от всеки англичанин, докато кратката история на Америка прави американците да изглеждат по съвсем различен начин. Снощи гледах филм по ББС, който се казва „Британия и морето“ — и в който темата е уязвимостта на открития английски бряг за нападение от чужди сили. Между другото се говори за Битката при Хейстингс, където английският крал Херълд е бил победен от Уйлям Завоевателят през 1066 г. — забележи 11 век! — и това е предопределило многовековното влияние на норманите върху англичаните, включително и върху техния език. В едно градче на брега на морето, което е на около 100 мили източно от Саутхамптън окъще пазят спомени от тази битка, включително и парче от един везан килим, сложено в рамка, където се говори и изобразява тази битка. Годината 1066 е запечатана в съзнанието на ан-

гличаните не само защото е важна с битката, а защото последствията от нея са били радикално важни за развитието на цялата държава. Край Портсмът преди няколко години са извадили кораб, потопен по времето на Хенри Осми и от гравюри от онова време се знае, че Хенри Осми е наблюдавал потопяването на кораба. Всичко това са НЕПРОМЕНИМИ факти, които са се насложили във времето и са определили ... — да, няма какво друго да определят, освен националния идентитет!!!! Прави си сам изводите за българския идентитет, който се гради на фалшифицирана и екзалтирано преувеличавана история, на прекъсвана история, на липса на архиви и документи, които да посочват НЕПРОМЕНИМАТА връзка между минало и настояще. За мен са прави хората, които, без да съзнават от къде идват празнотите в националния им идентитет, не усещат на какво и на кого принадлежат.

Вчера в 17:58 · Редактирано · Харесвам · 2

Zlatko Enev Звучи ми като добра тренировка. Да опитаме пък това. Би ли ми посочил конкретно „американците“ и „социологическата литература“, които говорят за „национален характер“ (или нещата, които ти възприемаш като такива). След това вече можем да говорим и малко по-конкретно...

Вчера в 19:01 · Харесвам

Zlatko Anguelov <http://www.jstor.org/discover/10.2307/1038048?uid=4...>, http://www.encyclopedia.com/topic/National_Character.aspx, <http://books.google.co.uk/books?id=ln9i8WGFSOYC&pg=PA296...> Само аз 19 минути най-повърхностно търсене в интернет, някоко фундаментални текста

преди 23 часа · Харесвам

Zlatko Anguelov Обърни внимание, че една от „майките“ на амер. социология или поне на Чикагската школа, Маргарет Мийд, е писала фундаментални трудове по темата. Но това, с което започваш, не е същността на темата. Тя е по-долу в моите разсъждения.

преди 23 часа · Харесвам

Zlatko Enev За „националния характер“, както споменавам по-горе, е писал и Иван Хаджийски (долу-горе по същото време като Маргарет Мийд). Въпросът не е в това дали подобни неща СЪЩЕСТВУВАТ. Въпросът е в това какви са разбиранията по темата в наши дни. Продължавам да твърдя, че „националният характер“ е нещо, дори споменаването на

което, поне сред онези хора, с които общувам и чиито мнения считам за научно достоверни, е равносилно на пълно авто-бламиране. Искаш ли да попитаме напосоки няколко души сред уважаваните (български) учени примерно тук във Фейса? (Инак, че Гугъл намира литература по всичко, включително и *perpetuum mobile*), спор няма...

(Нямам нищо против различия в мненията, но не и когато те засягат въпроси от сравнително фактологическо естество)...

преди 23 часа · Харесвам

Zlatko Enev „Тъкмо поради не-дисциплинарния характер на народопсихологията, отсъствието ѝ от автономните науки и съмнителния ѝ научен статус тя е в състояние да обземе полетата и да размие дисциплинарните граници, маскирайки се като метод, емоционална нагласа или принципно неясен фундамент на всичко, което иска да мисли върху „българското“. Така поради дълголетната си популярност тя се явява мощен агент на затлачването на полетата и блокирането на епистемологическите различия. Така тя нивелира не само идентичността, но и разказите за нея, независимо откъде идват те. В нея се размиват и разликите между литературата и историографията, към които сега трябва решително да прибавим и социологията, защото – ако Иван Хаджийски е припознаван напоследък за неин същински родоначалник у нас – това означава, че в негово лице социологията у нас всъщност легитимира началото си в социалната психология и народопсихологията. От това се възползва например и становището на Марко Семов, премилащо отвсякъде разликите между Захари Стоянов и Иван Хаджийски (само по себе си нетрудно за конструиране поради самопризнатата obsesия на Хаджийски от Захари най-вече в „Психология на Априлското въстание“).

Албена Хранова – „Историография и литература“, *София*, „Промисленик“ 2011, т. 1, стр. 208

преди 23 часа · Редактирано · Харесвам

Zlatko Anguelov На горния ти въпрос – не, не искам. Няма защо да правя списък на причините. На мен тази концепция – за националния идентитет, не за народопсихологията – ми служи добре и фактите от света, който наблюдавам, почти винаги са в унисон с нея.

преди 22 часа · Харесвам

Zlatko Enev Ок, аз нямам проблеми с това разбиране, стига да го оставим извън темата на дискусията тук. Всъщност онова, за което

става дума, е способността за преработване на собственото минало (което според мен предполага и задължителен отказ от всякакви субстанциални разбирания не само за „националния характер“, *но дори и за естеството на националността; впрочем, нека приемем, че това не е непременно задължително*). Възможно е, струва ми се, в тази посока да открием повече допирни точки...

преди 22 часа · Харесвам

Zlatko Angelov В твоя първи постинг, адаш, аз намерих именно допирните точки. Иначе нямаше да се обадя. За теб Германия е пример за умение за (успешно) преработване на миналото, България – за невъзможното, т. е., пожелателно, преработване. И сравнявайки тези две държави (или народа?), ти се опитваш да внушиш на българите, че трябва да се заемат с преработването на миналото преди да поемат по някакъв нов път на развитие. Понеже намерих, че тази толкова полезна теза е двуизмерна, плоска, се опитах да ѝ придам третото измерение: евентуалния контекст, а именно националния, исторически формирал се (или не) идентитет. Чрез това измерение разговорът за това КАК българите да започнат преработката на миналото придобива методологичен характер. Понеже с простата констатация, превърната в повелитено наклонение – ПЕРЕРАБОТВАЙТЕ, дявол да ви вземе, или ще загинете – не може да се постигне нищо. Преди всичко изниква въпросът КАКВО да преработват? – миналото на България е недефинирано, защото по съществуващите факти от него няма консенсус, нито тези факти се учат от подрастващите в някаква стройна и НЕПРОМЕНИМА система. И едва след това идва въпросът КАК да преработват. Някой трябва да постави началото, да даде пример. Още по-важно и трудно постижимо: някой трябва да обясни КОЕ Е СЪБИТИЕТО, заради което трябва да се започне преработването на миналото (аналогично на Холокоста за германците). Дали е подгъзуването на комунистическата партия? Или е Възродителния процес? Или е еврейския въпрос по време на Втората световна война? Аз нямам отговор, защото нито едно от тези събития не изглежда достатъчно убедителен аргумент да се започне преработване. И трите събития имат различни обяснения, неясна документация, и необяснено последствие; и за трите едни и същ човек има различни мнения и отношения в зависимост от личното или на семейството му съпричастие. Другата твоя констатация – че медиите

и митологиите доминират над съзнанието, е лесно обяснима именно с отсъствието на исторически наратив, по който всички да бъдат на една и съща вълна. Толкова пъти в България т. нар. учени от социалните науки, вкл. и историята, са започвали на ново, сякаш преди тях е нямало нищо – и всеки е създал своя нишичка, отричайки предишните (дори в твоя цитат Хранова отрича Хаджийски). И в края на краищата, цялата научна книжнина по въпроса виси импотентно в някакво пространство БЕЗ да има пряк досег с живите хора, които са както водещите актьори на настоящото, така и създателите на актьори за бъдещето. А ние искаме именно живите хора да започнат да преработват миналото – дори и подсъзнателно да разбираме, че става дума за елитни хора, за високо образовани и съзнателни индивиди, те пак живеят в този социален контекст и имат своите лични пристрастия. Населението е твърде малко по брой, за да излъчи неутрални наблюдатели. НИма антрополози от чужбина трябва да бъдат внесени, за да очертаят проекта на едно бъдещо преработване на българското минало? И това ми спомня за К. Иречек, един чех, който е най-големия авторитет по българската история на 19 век, едва ли не до ден-дневен. Въпросът ми, следователно е: преработване на миналото, да, но КОЕ минало, КАК да го преработим и ЗАЩО Е НЕОБХОДИМО да го преработим?

преди 2 часа · Редактирано · Харесвам

Zlatko Enev Моят личен отговор е сравнително определен, доколкото има нужда от него. Предполагам обаче, че за оказване на реално влияние върху реални процеси в България е необходимо нещо повече от подобни отговори. Необходимо е спокойно, непрестанно и изключително продължително присъствие. Примерно ежедневно, примерно в разстояние на 20, 30 или 40 години. Такава поне е идеята...

А инак не вярвам, че приказките, колкото и конкретни и ясни да са, имат някакво кой знае колко голямо значение, поне в краткосрочен план. Само и единствено нещо, чийто общ обем надминава далеч мащабите на ежедневността, тоест такава, което изисква колосално количество работа, има някакви шансове да помръдне нещичко. Пространството, казваше някъде Томас Ман, си изисква своето време...

<https://librev.com/discussion-bulgaria-publisher/2081-2013>

Преработването на миналото – България, 2013

librev.com

Статия от електронното списание „Либерален преглед“ – място за свободни хора и свободни идеи...

преди около час · Харесвам · Махане на предварителния изглед

Zlatko Anguelov Присъствие С КАКВО? (задавам въпроса сериозно, в напълно практически план, понеже съм чел твоята студия и разбирам/ценя нейния функционален смисъл. Но кой от нас може да присъства ЛИЧНО в течение на толкова години, а именно отсъствието на събрата по идеи, на партньори е един от проблемите в Бг, който споменах и по-горе)

преди 57 минути · Харесвам

Zlatko Anguelov Ако си склонен за разсъждаваш върху промяна на термина „преработване“ с термина СЪЗДАВАНЕ на минало, любопитен съм да чуя мислите ти.

преди 56 минути · Харесвам

Zlatko Enev Не виждам особена разлика между двете неща. С риск да стана досаден, и по този въпрос вече съм изказал сравнително ясно и определено мнение (няма да посочвам линк, за да не ставам досаден). Имам пред вид първата част на есето за ползите и вредите от „историята“, *където надълго и нашироко говоря именно за неизбежния процес на вечно „предоговаряне“ на историята, при всяко следващо или всеки няколко следващи поколения. Това е и нейното непрестанно (пре)създаване...*

преди 53 минути · Харесвам

Zlatko Anguelov Тук наистина се различаваме. Предоговарянето е именно вредата, която е нанесена на българската история – защото е било извършено като пренаписване. Онези общества, от които вземаме пример, не са предоговаряли, те са СЛЕДВАЛИ историческия път с ясно установени и непроменими факти и изводи от фактите. Германия преживя СЪБИТИЕ, което я накара да преработи историята си – но не фактите, а тяхното тълкуване, техния морален смисъл и морално отражение върху поколенията. Иначе германците знаят своя неоспорим принос в историята безпогрешно. Българите не го знаят. Следователно, за да не спорим излишно, аз съм изцяло за твоя подход, но искам той да бъде изпълнен с някакво конкретно съдържание, което да има МОРАЛНИ ПОСЛЕДСТВИЯ за идващите поколения.

преди 47 минути · Харесвам

Zlatko Enev Отговорът на този въпрос (присъствие с КАКВО?) няма как да те достигне, тъй като неговото естество е религиозно, а това е тема, по която сме обменяли достатъчно мнения. Ако искаш, представи си нещата по следния начин: годините на голямата чума, някъде, да речем, в южна Италия. Хората мрат като мухи, всичко гледа да се спасява както може, но заедно с това нищожно малък брой хора – обикновено монаси и монахини – полека-лека започват да полагат основите на масовото здравно дело в Европа, като отказват да бягат, а вместо това създават първите подобия на болници. Разбира се, днешната ситуация е далеч по-малко драматична, но по принцип предизвикателството е същото. Онова, от което има нужда, е не толкова рачио (което би те посъветвало да се спасяваш), а вяра... Сравнително проста работа, струва ми се.

преди 46 минути · Харесвам

Zlatko Angelov Достига ме, адаш. Аз вярвам, че само с вяра – напорно търсено повторение – с упорство, хранено от вярата, може да се постигне някаква промяна. Но е важно да знаем коя е чумата и как да намерим лек срещу нея.

преди 42 минути · Редактирано · Харесвам

Zlatko Enev Прощавай, отново започваш с приказките наизуст. Следвали са баба ми. Поне историята на следвоенното немско преработване ми е добре позната... Битките са същите като тук, с огромната разлика, че там има икономически бум, и че той се случва сред население, което притежава интелигенция, разполагаща с поне някакъв авторитет и влияние. Инак батаците около историята са непрестанни...

преди 43 минути · Харесвам

Zlatko Enev Ами не знам. Следя донякъде воплите, сред които сме потопени всички. Човешки работи. А когато човек си има вяра, то си се вижда...

преди 42 минути · Харесвам

Zlatko Enev Впрочем, това за влиянието на следвоенната немска интелигенция става ясно едва десетилетия, след като битките вече са позабравени. Това също е важно да се знае. В момента, в който се води реалната борба, никой не слуша никого. Само времето отсява реалното от боклуците.

Ако може, разбира се...

преди 38 минути · Харесвам

Zlatko Enev Има и още няколко допълнителни неща, които е добре да се знаят. Като например това, че германците са доста голямо изключение на фона на онова, което се случва в следвоенна Европа, а и не само. Преработване на историята от немски тип на практика не е имало никъде другаде, буквално допреди десет или двадесет години (в момента то започва да се разпространява все повече и повече, поради очевидната обществена полза – очевидна едва десетилетия по-късно разбира се). В това отношение Тони Джуд има великолепно студия (има я на сайта, няма да посочвам линк). От двете други „сили“ във фашистката ос, нито Италия, нито Япония, не са предприемали дори и някакво слабо подобие на преработване на историята, с изключение на отделни италиански историци – за Япония и толкова не съм чувал. Много хора обясняват сегашните огромни проблеми на двете страни и култури именно с пропускането на тоя шанс, да преработят сериозно традициите и умонагласите си когато за това е имало предпоставки, тоест в следвоенните кризисни години.

Въпросът, разбира се, е в това какво точно ще се случи в България. Поне за момента не изглежда като да има опашка от желаещи, но пък не е и като да е пълна пустиня. Доста много от по-младите български историци (и поне няколко сред по-старите, като например Надя Данова) са напълно отворени за идеята и дори работят. Така че шансовете има, има и хора. Всичко е въпрос на лична перспектива и, да си го кажа пак, вяра...

- 26-11-2013|Златко

Между другото, учението за „господарската раса“ далеч не е единственото нещо, от което германците се отказват доброволно (или биват принудени да направят). В продължение на около двеста години, от времето на създаването на европейските нации до края на Втората световна война, Германия преследва свой собствен, различен от, нека да го наречем така, „общия“ европейски проект, свързан, по ония времена, с необходимостта от поддържане на баланс на силите. Това е така наречената доктрина за немския *Sonderweg* (собствен път), която ги води непрекъснато до опити за налагане на хегемония в Европа, с или без ужасиите на хитлеризма. И отказът от този „специален немски проект“

означава заедно с това отказ от около двеста години история, а не само ония 12, за които говорите вие...

За да продължа да си пея песничката, ето тук за по-любознателните другарчета нещо малко за четене в тази връзка: **Национализъм и агресия - Част 2**

- 26-11-2013|Златко

Друг е въпросът, че в наши дни много хора се страхуват от новата, икономическа хегемония на Германия. От друга страна пък на всички уж е ясно, че ако Европа би желала да има някакви шансове за постигане на обединение по американски образец, все някой трябва да поеме кормилото. Така че не е ясно, разбира се, какво точно се случва в момента, възраждане на старото или намиране на реален път към новото.

Но да си останем в нашите си родни вилаети. Онова, от което се нуждаем най-наложително, поне според мен, е осъзнаване на нуждата от реална промяна – нещо, което няма как да стане без ПОКАЯНИЕ (това е и смисъла на собствените ми литературни писания, между другото). Да видим дали ще имаме някакъв шанс или, също като гръци и италианци, (но без икономическите центрове на последните!), ще предпочитаме да си оставаме вечно дребните мошеници и хитреци от европейския юг...

- 28-11-2013|Първата Световна

Явно просто има „българи“ – и българи. И винаги е имало. И винаги ще има. Винаги ще има „българи“ (като някои пишеци и коментиращи тук) – и българи (като актьора Джоко Росич, който може и да не е точно българин по произход, но на дело е повече българин от мнозина други).

Защото именно Джоко Росич още преди години в едно интервю с прости думи разказа същността на нашето положение:

„Джоко Росич разказва (в интервю, дадено още през 2008 г.):

„Гостувах преди време в предаването на Хачо Бояджиев по БНТ 1. Предаването може да се гледа по сателит в цял свят. Обади се една жена от Нова Зеландия и ми обясняваше колко е щастлива, че говори с мен и т. н., аз я попитах не смята ли да се върне у дома. И тя като започна – в България било лошо, мръсно, много престъпници имало... И ако нещата се били оправели щяла да си помисли. Попитах я чува ли се какво говори – значи ние тук, кретените, глупаците, да се напругнем, да работим, да направим страната подредена и тя тогава щяла да благоволи да дой-

де на метеното. Вместо да е тук, всички да работим и да оправим държавата – едни ще работят, други ще чакат. И тя мълчи. Какво да каже... „

- 28-11-2013|Златко

Често чувам този упрек, отправян от „кореняците“-българи към нас, емигрантите. Нещата винаги се свеждат до някаква форма на себепотупване по рамото: един вид, ние, останалите тук, сме герои, които все още развяват знамето на българщината, сред цялото сметище на тукашния живот, докато вие там сте се насадили на топличко и се правите на много важни, но всъщност сте предали българското, защото вече нямате нищо – или почти нищо – общо с него.

Няма да крия, че зад този аргумент действително е скрита един вид интуитивно разбираема логика – онази, според която физическата принадлежност към едно определено географско място и неговите порядки, е единственото окончателно доказателство за принадлежност към този най-разпространен в съвременността тип идентичност, националната.

Но в същото време няма да крия и това, че дълбоко се съмнявам в универсалната валидност на този аргумент, особено от гледна точка на бъдещето, което, изглежда, ще бъде свързано с все по-голяма подвижност и мобилност, така че чисто географската вкорененост в едно определено място едва ли вече ще може да се разглежда като онова, което винаги е била в миналото: основен източник на онова, което сме, на нашата идентичност.

Нека да разгледаме например следните контрааргументи:

Първо, къде човек е в състояние да допринесе повече за доброто на собственото си семейство, примерно: в България или извън нея? Повечето от хората, пишещи коментари като горния, по една или друга причина премълчават факта, че съществуването им най-вероятно зависи от помощ, идеща отвън, от някой семеен член, който печели пари извън България (не твърдя, че това е задължително така и в случая с господин „Първа световна“, тъй като не знам никакви подробности за него, разбира се).

Второ, модерните технологии до такава степен премахват ограниченията върху обмена на информация, стоки и хора, че в много случаи се оказва, че именно хората, живеещи навън, в един или друг случай се оказват решаващи за едно или друго важно за България средище – не само културно, но и политическо, и икономическо, тъй като, поне в

момента, България и жителите ѝ са почти стопроцентово зависими за притока на нови идеи, капитали и хора, от места, външни за страната.

Трето, страната и хората ѝ се нуждаят изключително силно от някакъв вид признание, идещо отвън, откъм външния свят. Имам пред вид признанието на някакъв вид постижение, примерно в областите на културата, спорта, някой ден може би и икономиката. Признание ИМЕННО отвън, тъй като собствено българските такива са изгубили стойността си до такава степен, че днес вече никой не обръща внимание на (почти) никое признание, породено вътре в страната. Не знам дали ви е правило впечатление например, че повечето от литературните кариери на последните десет до петнадесет години са изградени най-вече върху точно този вид признание, колкото и ограничена да е видимостта му извън самата България. Щом само някой български автор придобие дори само бледи изгледи за някакъв вид признание на по-широката европейска сцена, той незабавно добива един вид култов статус в България, именно поради тази неизказана, но неистово силна потребност у всички, да получат признание именно ОТВЪН.

Така че, време е вече, струва ми се, да започнем да се разделяме с познатите, провинциални и остарели стереотипи за това какво е „българско“ и какво е „чуждо“. И това го казвам не непременно само и единствено на „младите“. Никой от нас не е ЧАК толкова стар, за да не е в състояние да почувства интуитивно накъде върви светът и какво точно трябва да учим и променяме в себе си самите ние.

Нужно е само мъничко усилие и малко повече добра воля, това е всичко...

- 28-11-2013|**Читател**

Световна, аз предлагам, да си я държим тая държава така, наопъки, че да не ми се прибират разни, дето не са се трудили яко да я докарат до тука.

Той живота си свършва докато ги слуша човек, тия български родни картинки, дето един път няма да кажат прощавай сбърках или за това не се бях замислял.

- 28-11-2013|**Първата Световна**

Така де, и аз това се чудя: толкова ли е трудно даден човек сам интуитивно да почувства накъде върви светът? Трябва ли да чака да му го ка-

жат официално (от Брюксел, примерно), накъде върви светът, или може и сам да долови това?

Вчера беше това: в Англия Камерън заяви, че ще предприема едни мерки – такива мерки, за които почти веднага от Брюксел му вдигнаха тон, че това нарушавало най-европейските принципи, на които се крепила „Европа“... И днес какво – днес научаваме, че май и Германия, и Франция по-скоро ще направят същото, за което говори Камерън (а не за което настояват бюрократите в Брюксел).

Е, накъде върви светът?

- 28-11-2013|**Златко**

Отговорът ми на тоя въпрос е един и същ вече от доста време насам: тоя разговор ще го продължим след 20-30 години – или толкова, колкото успее да устои всеки от двамата ни...

- 28-11-2013|**читател**

Странен въпрос е това – накъде върви светът.

Да Ви дам две широки теории. Едната е, Първа световна, към трета световна. В Youtube се гледат много материали за това кой я иска и защо му е. Другата я четох в някаква книга, или я разглеждайте като теория на мечтател. Идва време, когато никой по света няма да се чувства спокоен, докато всички хора не са защитени и не получат правата си.

Сега Вие на коя вярвате или на коя страна сте. Накъде вървите.

На мен ми се струва, че двете теории могат да се осъществяват успоредно.

Моя си една теория е, че „светът“ на човека върви към края на живота му, а в този край идва моментът, в който той трябва да отговаря за делата си. Лично.

- 28-11-2013|**Първата Световна**

Читател, от двете широки теории, за които говориш, веднага ти казвам, че по-„широката“ е и по-нереалистична. Това – всички хора да получат правата си – няма да стане. Ама не защото няма кой да го иска – напротив, всички го искат. (Ако е за искане, винаги се намира кой да иска... Виж, когато стане въпрос за даване, нещата стоят по съвсем друг начин.)

Няма да стане, защото просто няма да има кой да им осигури всички тези права, които хората искат. Това е. Ако можеше да стане, щеше да е хубаво – но не може да стане.

А дали другата теория води точно до „трета световна“ – не съм сигурен. Дори и някой много да иска да прави „трета световна“, пак не е сигурно, дали ще му стигнат силите и възможностите.

Алтернативата не е между „световен мир“ и „световна война“ – просто алтернативата няма да се развие в рамките на един или друг вид „световност“. Нещо повече: колкото по-малко „световност“ има, толкова по-безопасно ще е за хората, навсякъде по света. Човекът като индивид не е достатъчно голям, за да понесе една „световност“, независимо от кой вид.

- 28-11-2013|**Читател**

Да ми разяснявате вероятността на двете теории е ненужно. Пропускате идеята, че това се случва и сега, върви, при това двете теории паралелно. Да се отнасяш към света все едно си някаква обсерватория за наблюдение, при това „обективна“ е странно. Аз ви говоря за лична отговорност, вие ме назидавате за по-малко световност.

Теориите не са важни, накъде върви света няма отговор.

- 28-11-2013|**Първата Световна**

Ами да, Читател, всъщност може би говорим за едно и също. Аз също предпочитам именно личната отговорност да играе все по-голяма роля, във всичко: и в политиката, и в икономиката, и в културата, и в ежедневието...

И забележките ми срещу „световността“ са породени именно от това: стремежът нещо да се случи за „всички хора“, е израз именно на една противоположна тенденция: такава, която обича да се занимава с най-различни варианти на прехвърляне на отговорност – от личността към някой друг, или към нещо друго. (И то пагубното в тази тенденция е именно склонността това „нещо друго“ да бъде нещо, все по-отдалечено, в всякакъв смисъл на тази дума, от личността).

- 29-11-2013|**Читател**

Тогава знайте, че сте лично отговорен за това, че наричате хора побегнали от война с децата си „варварски пресичащи границата“. И лично

може да сте доволен от това, че първият самолет с 45 иракчани, между които и деца вече са депортирани. В класа на дъщеря ми има едно чудесно момиченце, все не мога да разбера от къде е, ту от Египет, ту Етиопия, ту Ирак. Ако е наистина от Ирак кога ли ще им хрумне, че там няма военнен конфликт и ще го депортират.

Не ми отговаряйте, моля, помислете си за какво сте отговорен.

- 29-11-2013|**Първата Световна**

Въпреки Вашето желание (да запушите устата на несъгласните с Вас), аз ще ви отговоря, уважаеми Читател. Тук правим това: говорим си. Ако това е проблем за Вас, ако това е против Вашата ценностна система, по-добре е именно Вие да се оттеглите от разговора.

И тъй като се правите, че не разбирате дори най-очевидните неща, ще Ви ги обясня така, че дори и малко момиченце, като това от класа на дъщеря Ви, да може да разбере:

1. Има различни начини да се пресече една граница, и да се влезе в една държава, и начинът, който са избрали (това е тяхно ЛИЧНО решение) тези хора, наистина е един от най-варварските.

(Защото едно е да влезеш в една страна легално, например с „туристическа“ виза за 3 месеца, и след това самоволно да „удължиш престоя си“ – това пак е нарушение, ти пак нямаш основания да оставаш вътре в страната, но поне в началото си бил така добър да влезеш по ЦИВИЛИЗОВАНИЯ начин – НО вече нещо съвсем друго е да преминеш границата в тъмна доба, използвайки платените услуги на други, още по-престъпни елементи – „каналджии“. Има разлика между двете.).

2. Тези хора, които някои наричат „хора побегнали от война с децата си“, на практика не са „побегнали от война“. Войната, от която те са побегнали, те са оставили зад себе си още когато са преминали от Сирия в Турция. В Турция война няма (разбира се, и там, както и на всяко друго място по света, не е изключено да се случат всякакви неприятни неща, но засега все още не са се случили). Решението на тези хора да преминат границата от Турция към България си е тяхно решение, те носят отговорност за него, то е тяхна лична отговорност (Нали и сам Вие, Читател, бяхте голям привърженик на личната отговорност? Защо не кажете нещо по въпроса за личната отговорност на конкретно тези хора?).

Гледал съм документални филми с тези хора, гледал съм ТВ-интервюта с тях: в нито едно от техни изявления не срещнах и най-бегло спо-

менаване, че, видиш ли, „Нас в Турция ни преследваха, искаха да ни убият, и затова избягахме към България“ – не, такова нещо не твърди никой от тях. Не съм видял и някой от тях да се оплаква, че в Турция условията за живот са били прекалено тежки, и затова те са избягали към България. И изобщо цялото впечатление, което оставят тези хора, е че те, ако изобщо „бягат“, то бягат не „ОТ“, а по-скоро бягат „КЪМ“. Бягат не от „войната“, а бягат към „Европа“. Само че, по всички международни конвенции, за да бъде признат един човек за „бежанец“, трябва да се установи, че той „бяга от“ нещо, а не, че той „бяга към“ нещо.

3. Да, Читател, правилно сте разбрали, „45 иракчани, между които и деца“, са депортирани. Това е капка в морето, не е повод за особена радост. И да, разбира се, че сред тях има „и деца“. Вие виждате „проблем“ дори и в това, така ли? Изглежда според Вас е нормално едни деца да бъдат не възможно най-близко до своите родители и роднини – а възможно най-далеч?

- 29-11-2013|**Златко**

Хай малко почивка, че нещо почват да ми вдигат кръвното, момчета. Хич не обичам, когато тук или някъде другаде двама или повече не могат да се разберат кой от всички, аджеба, е най-устатият...

- 29-11-2013|**читател-ка**

Заради момчетата, да се извиня, аз съм женски дърдорко. Извинете за скуката.

- 29-11-2013|**Златко**

За скука не е ставало дума. Просто разговорът се зацикля и не води до никъде, когато се превърне в серия от взаимни обвинения. А от това полза особена не виждам, само потвърждение на всички клишета, с които и без това е окичен до шия сладкият ни, но силно кавгаджийски народец...

- 02-12-2013|**svetoslav terziiski**

Ей, устат народ ама и интелигентен. По всички теми се изказва. Като ония цигански оркестър дато свиреше в Яфата (кръчма в София)- всички песни ги знаеха, верно малко по цигански.

Но на темата.

Момчето реве че в България е зле. Конкретно, вика, без увъртане-зле.

Аз пък си мисля точно в тоя момент, че това е чудо. Какво прави младежът? Отива поглежда, сравнява и отсъжда- зле. Той прави това, след като СРАВНЯВА. Бих се разплакал от умиление защото доживях мига да се сравним с германците. Какъв велик път сме извървели, братя и сестри, за да стигнем до тук. За мъчителните години на прехода сме произвели млади хора, които без да се замислят, съвсем по детски застават до западните си връстници и се сравняват. Като европеец с европееца, като човек с човека.

Аз категорично заявявам, че дълбоко в подсъзнанието на всеки роден през 60-те и около там, дреме убеждението че ние и западняците не сме един биолгичен вид, въпреки многобройните прилики.

Поглед отвън – по-добре късно, отколкото никога!

Автор: Николай Тома

По време на престоя ми в България през юни т. г. гледах монтажен вариант на документалния филм „Преходът или какво стана с нас“ на режисьора Атанас Киряков, продуцент Иван Тонев (АРС ДИДЖИТАЛ СТУДИО). Чрез интервюта на бивши президенти и министри, историци, политолози, журналисти, видни общественици и хора на изкуството, Киряков е създал един мащабен политико-исторически документ на нашето време, вълнуващ и многопланов документален разказ за българския преход – и не само българския!... Чест прави на Българската национална телевизия за цялостното излъчване на филма.

Ето откъси от интервютата:

Огнян Минчев, политолог: „Извърши се грандиозен посткомунистически грабеж. Целият преход беше манипулация. Елитът на бившата комунистическа партия запази позициите си във властта и икономиката. Генералите от ДС обслужват новите олигархически интереси на базата на старите си връзки. Те излязоха на сцената с претенция да бъдат легитимна нова буржоазия и, стъпка по стъпка, обезсилиха новите демократични институции, установявайки контрол върху тях и придобивайки ресурсите да контролират все по-пряко и по-успешно всяко поредно правителство и администрацията зад него за своя собствена полза. За да стигнем до днешната система, при която този тип олигархически монопол върху държавата и икономиката е неразделен, с една имитация на свободен пазар, имитация, защото когато има монополи, не може да има свободен пазар“....

Бойко Станкушев, медиен експерт: „В този изкуствено създаден демократичен преходен период към пазарна икономика, те успяха да си оправят парите с около 300 външнотърговски фирми и дружества, изнесоха ги в западни банки, превъртяха ги в офшорни компании. В момента ние се намираме в състояние на тотална икономическа зависимост от хората на службите. Те владеят над 95 % от националното богатство. Още в началото на прехода

медиите са лабораторни продукти на същите тези хора, които осъществиха промените“...

Цветан Цветанов, бивш министър на вътрешните работи: „Всичко, което е направено, е с умисъл и под прикритието на политическата класа, с мълчаливото участие на всички правителства“...

Чавдар Радев, художник: „Всички тези служби са създадени в страхотна конспирация, обучени да действат във всяко време. Винаги могат да бъдат активирани. Мога да ги сравня с Ал Каида. Всяка една клетка се събужда от време на време, когато потрябва. Те се назначават, те се избират. Всичко е тяхно. Капитализма е техен. И който се опита да настъпи икономическите им интереси, може да плати с живота си. Както и става“...

Екатерина Бончева, член на комисията по досиетата: „Върху досиетата се упражняваха вече шест правителства. В Чехия още в началото на прехода се проведе лустрация. Вацлав Хавел каза: „По добре временна некомпетентност, отколкото постоянен саботаж.“ Навсякъде имаше закон за лустрация. В Германия удължиха закона до 2019 година. И, както виждате, държавите са си живи и здрави. И са много по-добре от нас. Никога не е късно за лустрация...“.

Йордан Соколов, бивш министър на вътрешните работи: „Аз като станах министър ми обясниха, че голяма част от министерството е била оборудвана за да се снима. Снимали, снимали, а филмите ги няма“...

Методи Андреев, председател на комисията по досиетата, бивш депутат: „Има хора, които твърдят, че филмите са изнесени със самолети за Москва. Всички знаем, че ДС беше филиал на КГБ на територията на България. Няма защо да си правим илюзии, че един ден основните действащи лица в целия този спектакъл, наречен български преход ще бъдат обявени. Особено ценните агенти бяха дълбоко законспирирани. ... В България никакви закони не е имало от началото на прехода“...

Петър Стоянов, президент на Република България 1997 – 2001г.: „Знаете ли защо не се разкриват техните имена? Техните имена не се разкриват, защото ще съвпаднат с част от днешния политически и икономически елит. С техните синове и внуци. Десет години държавен глава беше човек, бивш агент на ДС. Три месеца го питаха „Били ли сте агент?“ Той казваше: „Ха, ха, ха – вие ще ме убие с този въпрос.“ След което призна, след което българския народ го избра за втори мандат... Репресираните от комунизма едва оцеляват в наше време. И многознайковците политици, даже и от десните, се отнасят към тях с някакво пренебрежение. Защото когато стане въпрос за подвига на

хора като Илия Минев, като Стефан Вълков се отнемат аргументите на 95 % от днешните български политици, които казват: „Такива бяха времената.“, а същите времена бяха и за Стефан Вълков. Как той стоя 21 години в затвора и прояви мъжество, а вие днес не можете да стоите повече от 2 години в една партия, когато губи властта и се премяват в следващата, за да бъдете в мнозинството.“...

Васил Василев, експерт: „Съдебната система е изцяло на услугите на Партията и под контрол на олигарсите. Преди няколко години се оказа, че в продължение на повече от година съдиите не са ходили да си взимат заплатите. Кое то значи че не са имали нужда от тези пари, тъй като са получавали доходи от друго място... Разследване от къде и какви странични доходи са имали, не е имало и няма да има. От тогава им превеждат заплатите по банков път. Има много схеми за корумпиране, свързани с търговски дружества и офшорни фирми чрез лица свързани със съответните магистрати, с които се осъществява на практика корупционното поведение. Това е благодарение на нашето законодателство. Нашето законодателство е от 1968 година.“...

Лили Маринкова, журналист: „За олигарсите, хората с много пари, политическата система не е нищо повече от една абстракция, един миманс, място където се наемат, провалят хора. По повод на Валентин Златев, на Правец, на това което остана след Тодор Живков — колко думи бяха употребени, колко мастило се изля, колко гори за хартия бяха изсечени, за да се пише против Живков. Но по-пълна и по-цялостна реставрация вие не сте и предполагали, както и аз.“...

Георги Лозанов, медиен експерт: „Медиите изцяло служеха като средство за манипулация на масите. Те произвеждаха необходимите за службите псевдολидери по схемата — първо създаваш образ чрез непрекъснатото му показване в праймтайма, после образът започва да добива плът, да прохожда, да говори, да поучава, да краде, според мястото на което е поставен.“...

Едвин Сугарев, поет и политолог: „За да може една медия да съществува, тя трябва да има реклами. В България рекламите са монополизирани от един щатен офицер на ДС — Красимир Гергов. И днес той продължава да е човекът, от когото зависят всички телевизии с национално покритие.“...

Диктор: „Хората в България не бяха подготвени да живеят в една демократична среда, не знаеха какво да правят със свободата си и се оставиха да бъдат манипулирани от онези, които отдавна и умишлено са подготвяли промяната в системата, промяна, която да бъде в тяхна полза. И сега, 25 години по-късно, се оказахме измамани. Лъжа, измама, подмяна на всяка крачка!“...

Изповедта на преките участници в отминалите събития, звучи като разкаяние за несъстоялия се български преход. Дали и доколко те лично имат вина за това, е съвсем отделен въпрос.

Всичко, за което се говори във филма, довело страната ни до политическата и социална криза днес, оставя в нас доста горчив привкус на *déjà vu*.

Намирам из старите папки със статии, едно отворено писмо, изпратено през 1996 г. до обичания и от мен Йоско Сърчаджиев. Писано е по повод на предстоящите по онова време демократични избори. Тогава Йоско искрено вярваше, че с победата на СДС България ще стане демократична правова и социална държава, и добро място за живеене. Тогава никой не пожела да публикува това писмо.

Препрочитам написаното от мен за онова време:

„... По-прозорливите виждат в какво се състои „преходът към пазарната икономика“. Хората на бившата Държавна сигурност внедриха свои агенти навсякъде: в Съюза на демократичните сили, в опозиционните движения които се зараждат, в новите политически партии. Вчерашните висши партийни кадри секретните служби и техните доносници създават „икономически елит“. И, независимо коя партия е на власт, те ограбват и разпродават държавата все по-мощно, и все по-ненаказано. Откриват застрахователни компании, икономически сдружения, бизнес групировки и казина. Влагат откраднатите пари от народа в луксозни вили и къщи по Ривиерата и Флорида; във фирми и ресторанти из Виена, Париж, Лондон; в смесени предприятия и в банкови сметки по широкия свят. Не ги интересуват изоставените деца и самоубиващите се пенсионери. Не ги е еня за отчаяните хора, заровили глави в кофите за боклук.

Никой от народната масовка и политическите емигранти не се допуска до „ускореното първоначално натрупване на капитала“. По-прозорливата част от младото поколение разбра какъв „Преходен период“ се е развихрил и на свой ред избра емиграцията.

Страната отново е лишена от най-голямото богатство за всяка нация – човешкият капитал. Но бившите комунисти – настоящи капиталисти изобщо не се интересуват от бъдещето на България. Те се интересуват единствено и само от своето лично и бързо забогатяване – „демократично“, „законно“ и ненаказано. То се осигурява от партиите, които прокарват в Народното събрание необходимите за ограбване закони. Мислещи, можещи, амбициозни, неподкупни и кадърни млади хора, които критикуват и се противопоставят,

могат да влияят при избори и един ден да станат и конкуренция. Със застаряващото поколение, социално слабите и малцинствата, цензурираните медии лесно се справят. Затова всички недоволни и амбициозни, на които не им харесва, да се „омитат“!

И през последните няколко години се „ометоха“ над 700 000 на възраст между 20 и 40 години. Дипломираните, предприемчивите, силните, можещите, продължават да се попиляват из Европа, Канада, САЩ, Австралия, без да искат да знаят че и там водещите роли са разпределени. Нейсе, поне ще живеят в действително демократични и правови държави. Всеки ще започне живота си отначало, всеки в своята си самота. Ще ги свързва единствено носталгията по родината, все по-натрапчива с годините. За повечето от тези „безотечественици“ тя няма да има нито форма, нито глас и лице. Няма да се променя с времето и пространството. Няма да се лекува с успехите и славата. Няма да може да се заличи, нито да се превъзмогне. Тя няма да се вижда, както душата не се вижда в тялото. Няма да се спре, както кръвта не спира във вените. Тя няма да има измерение, както нямат измерение родината, родителите, любовта, спомените, мечтите. Няма да прощава, както смъртта не прощава на живота.

„Новите политически сили“ се стягат за избори. Ние тук „безотечествениците“ се питаме: за какви промени и какъв нов преход кресят тези хора, свързани със старите тайни служби на ДС.

Как ще спасят нацията от метастазите на престъпността и корупцията? Ще демаскират ли не дотам префинените операции, с които се осъществиха грабежите? Ще разкрият ли престъпленията на „икономическия елит“? Ще върнат ли изнесените милиарди? Ще накажат ли виновните? Ще отнемат ли незаконно придобитите имуществва? Ще ги внесат ли в социалните фондове? Ще разсекретят ли всички досиета на ДС? Ще гласуват ли Закон за забрана на всички бивши служители на ДС да се занимават с политика, бизнес и медии?“...

Препрочитам писмото и ми идва отново да креся за цинизма на политическите лидери, за алчността и жестокостта на престъпници, станали „бизнесмени“ с бодигардове, за безхаберието на по-голямата част от народа, за изгубените по света стотици хиляди човешки съдби. От онова време досега, се изредиха всякакви правителства: десни, леви, деснолеви, леводесни, царисти, герберисти, коалиции с турски малцинства и атакисти. И днес, 25 години по-късно, въпреки демократичните процеси, положението в страната е все така кризисно, тревожно и аб-

сурдно. Бедните са още по-бедни и броят им е много по-голям. Незаконно забогателите са още по-богати и броят им също ежегодно расте. Напусналите българи и черноработниците в чужбина са вече значително над два милиона и половина. Една малка част от тях са изпратени с „куфарчета“ и са децата на върхушката на режима. Но всички останали са се махнали от страната поради липса на перспектива; липса на правосъдие и наличие на ненаказана престъпност в страната; заради корумпирани политици и администрация; заради унизителното и пренебрежително отношение към достойните, неподкупните и кадърните; поради лошите икономически условия; поради тоталната подмяна на ценностите; поради това, че ДС и нейната политическа мафия продължават да се разпореждат с живота на хората!

Протестите днес, освен че са най-продължителни, най-пълно показват какви са резултатите от четвъртвековния преход от комунизъм към пазарна икономика.

Близко 6 месеца десетки хиляди млади хора искат оставка на правителството на Орешарски и промяна на системата. Най-прогресивната и способна част от младото поколение се самообединява чрез Фейсбук и електронните медии в отделни групи и формации (Софийска протестна група, Протестна мрежа, Нова Конституция на България, ДАНСwithme, Забрана на ДПС и Атака, NOрешарски, Да помогнем на Главния прокурор, NOлигарх...). Разбира се, още не се знае кой стои зад някои от тях, но истината ще кристализира в хода на процеса за обновление на системата.

Множат се задълбочените политически статии, анализи, социални призови и равносметки, в нецензурирани (за сега!) блогове и електронни издания. Все повече хора от средната класа, интелигенцията и хората на изкуството си дават сметка на какво се дължи настоящата политическа, духовна, морална и материална криза. Те искат смяна на системата, а не подмяна!

„Ранобудни студенти“ окупираха университетите с надежда, че ще бъдат разбрани и подкрепени от останалите студенти и преподаватели, от мнозинството недоволни хора.

Срещу този морален, антиолигархичен протест е мобилизирана цялата полицейска и държавна администрация, скрития капитал на олигарсите, обслужващите правителството медии (телевизии, радио, преса),

всички тайни и явни служби, партийните централи на властвалите до сега партии, и техния обслужващ персонал.

Плеяда от добре платени журналисти, политолози, анализатори, социолози, историци, професори, академици, медийни величия, нови политически лидери и кандидат-спасители на нацията поучават, анализират, напътстват, заплашват, показват, доказват, разкриват и всячески манипулират мнозинството от предостатъчно обърканите, унижени и обезверени бедни хора. Те разделят нацията на българи и етноси, на млади и стари, на останали и заминали, на столичани и провинция, на умни и прости, на грозни и красиви, на социалисти, герберисти, атакисти, на либерали и антилиберали, на нови леви и нови десни...

И обикновените хора не могат да разберат, че добре познатата на света максима „разделяй и владей“, е най-необходимото условие, за да бъдат постоянно ограбвани от онези, за които са гласували. Назначени от партиите и олигарсите депутати в Народното събрание фабрикуват необходимите закони, които да позволяват да се краде от всичко: от селскостопанската продукция, от ниските заплати, от пенсиите, от парите за здравеопазване, от високите европейски цени на храните, от електричеството, водата, горивата и парното, от мобилните оператори, от еврофондовете, от пенсиите, от посредничеството при договорите с чужденците, от АЕЦ Белене, от газопровода Южен поток...

Бедният напласен човек не разбира защо цените са много високи, а заплатите десет пъти по ниски от тези в Западна Европа. Наетите правителствени говорители, пазители, анализатори, имитатори и манипулатори, взели се на сериозно, разпалено внушават и разясняват, че това е резултат от международната криза, че е по вина на американския неолиберализъм и на Евросъюза, на банковата система, на фондациите на Сорос, на ниската производителност на труда...

Същият този смазан, изнемогващ в мизерия гласоподавател, на избори се купува лесно и с малко пари. Той има свободата да избира между БСП, ГЕРБ, ДСП, Атака и пр. техни дъщерни „нови“ преобразования... „и така до края на света“... И животът си отива, без да разбере този електорат кои са аджеба тези презрени „олигарси“, собственици на заводите, фабриките, мините, водните и други централи, на самолетните компании и офшорките...? Кои са тези 500 семейства, които владеят икономиката, политическите партии, синдикатите, здравеопазването, науката, образованието, държавните поръчки, еврофондовете, медиите...! Защо,

въпреки разкритията на чуждестранни журналисти за групата ТИМ, не се направи разследване на тази групировка, след като притежават почти цялата икономика на страната и са по-богати от държавата...?

Бедният нашенец продължава да гледа и слуша по телевизията любимите клоуни, старите и нови спасители, псевдожурналисти и псевдополитици, без да може да разбере кой на кого слугува. Няма да узнае и други неща, например, как в други държави от същата тази обща Европа, такова коалиционно правителство не може да има а, ако случайно се появи, то незабавно ще бъде свалено!

Няма да знае и как, докато се палеха хората през февруарските протести, докато загиваха миньорите в Ураново, докато се случваха разни изборни фалшификации, невидимите „олигарси“ и техните семейства, продължаваха да се сдобиват с недвижими имоти из Франция, Испания и Англия, прехвърляха огромни суми през офшорки и банки...

Нашият телезрител не разбира кого обслужва всъщност ТВ боса, основател на „България без цензура“, кандидат-спасителя на народа, Николай Бареков. И през акъла не му минава на записания в популисткото шоу човек, защо напористият, самоизбрал се за политически водач разследващ журналист не вземе, например, да направи разследващ репортаж за поредния роден олигарх, закупил тази година апартамент на бул. „Сен Жермен“ за 12 милиона евро; или за семейство Тодорови, купили за дъщеря си, студентка в Париж, самостоятелен апартамент на ул. „Дьо Севре“ на цена 12 000 евро за квадратен метър, или репортаж за новопоявилата се наемателка на галерия в реномирания 4-ти район... Едно от задълженията на всеки професионален журналист е, да разследва произхода на доходите на незаконно забогателите политици, съдии, митничари, бизнесмени и на членовете на техните фамилии – притежатели на крупни имоти и банкови сметки по света и у нас. Журналист е този, който разкрива престъпленията и злоупотребите, а не който ги прикрива или участва в тях!

Не иска неграмотният човек да знае, че нищо не може да се промени, ако не се промени избирателния закон по модела на подобните закони в социалните, правови, развити западни демокрации. Според съществуващия закон, в управлението на страната не могат да участват нито представители на стотиците хиляди протестиращи хора, нито представители на милионите напуснали страната, способни, почтени доказали се на запад сънародници, несвързани със службите и бившата номен-

клатура. Хич не го е еня нашенеца, дали не трябва най-после да се извършат и необходимите промени в удобната за силните на деня Конституция. И, макар и със закъсняла дата, да се изработи и приеме най-после един смислен Закон за лустрация, както отдавна бе направено в повечето посткомунистически държави, членки на ЕС, за да бъдат отстранени от управлението на държавата бившите кадри на комунистическата партия и, най-вече, на комунистическите тайни служби, които продължават да нанасят непоправими вреди на страната ни. Да се отворят най-после всички досиета на ДС. За да бъдат в състояние управляващите партии да управляват прозрачно, в диалог с обществото, с независима и работеща съдебна система, независими медии и истински синдикати!

Непосилна, но не и невъзможна, е мисията на протестиращите. Не се променя лесно манталитета и народопсихологията... Може би преди всичко трябва да се обединят национално-отговорно мислещите, неподкупните, способните и желаещите промяна на системата в единно гражданско движение с единна стратегия, единна програма, и с единни искания. В него да се привлекат всички единомислещи групи и формации от Фейсбук, от блоговете и електронните издания с всички недоволни от неосъществения преход, с всички лъгани и ограбвани, независимо за кои партии са гласували до сега. Да се привлекат безработните и фалиралите от монополите еднолични търговци, собственици и работници в малки предприятия. Да се призоват да се включат всички милеещи за родината, установили се на Запад българи. (Лидерите от само себе си ще се открият, ще бъдат определени и предложени от самите групи, според добре свършената работа и проявени лични качества.)

Бъдещето на България днес, повече от всякога, зависи от обединяването на всички недоволни от живота си в най-бедната европейска държава.

Ако и сега това не стане, след още четвърт век, „прехода“ отново още няма да е започнал.

Ако до тогава все още я има тази държава – и ако в нея все още има българи.

Николай Тома (Николай Томов) е завършил ВИТИЗ. Във Франция се установява през 1985 година. Автор, режисьор и продуцент на ТВ репортажи и документални филми, излъчвани във Франция и Европа, селектирани на фестивали за документално кино. Издадени книги: „Орфей“ – (EditionDesTraboules) „Не се оставяй любов моя“ – (EditionPSP) „Поглед отвън“ – (издателство „Факел“).

Коментари (11)

- 26-11-2013|**Алена** – Обективност?

Не знам доколко човек, който в момента – и от доста време – дори не живее в България, а във Франция може да коментира политиката, обществото или състоянието на държавата ни. Достатъчно показателно е, че голямата част от тази статия е базирана на изгледан филм, на спомени и писма от едно време, на базата на които някак не върви да се прави аналогия със ставащото в момента. Това неизменно води и до изтърганите от употреба, но пък популярни напоследък банални думи, теми и „разсъждения“ без аргументи, от които ни е втръснало. Не мисля че е коректно да се правят анализи на базата на това какво си подочул от другия край на света – губи се обективността просто.

- 26-11-2013|**Мила Кандиларова**

Когато си извън границите на страната, правиш „разследване“ на базата на филм или излязла художествена литература (чийто автори живеят тук и трябва да си продадат тиража, съответно се търси сензационното и консуматорското)...резултатът от този анализ няма да е особено обективен, напротив.

- 26-11-2013|**Златко**

Добре би било да преценяваме нещата, които четем, по съдържанието, а не по авторите им (не твърдя, че е задължително). А това роене на „наши“, „чужди“ и един милион неща по средата, да ме прощавате, си е част от балканския (и български) манталитет още от времената на Шишмана...

- 26-11-2013|**Златко**

Инак, разбира се, няма проблеми, ако конкретният тук текст не ви задоволява като анализ или дълбочина. Но тогава моля обсъждайте текста и неговите собствени, а не онези на автора му (не)достойнства...

- 26-11-2013|**Peter Petrov**

Вие като живеете тук (Алена) доколко направихте нещо за да се промени действителността в България. Няма никакво значение къде живее човек, има значение вълнува ли се от проблемите и осъзнава ли ги. Тук е препълнено с хора които нито ги вълнуват проблемите, нито ги интересува какво става около тях. От такива хора не може да очакваш нищо хубаво. Тук с пълна сила важи правилото „Хора много, човеци малко“. А от псевдопатриоти ми е омръзнало. Много приказки малко дела.

- 27-11-2013|**Катя Донкова** – Поглед отвън

Алена, всеки, който носи в сърцето си България може да коментира, даже не мога да разбера аргументите ти. Статията е озаглавена „Поглед отвън“ – тя представлява, поне според моето възприятие една импресия, една мозайка от случващото се, видяно отстрани. Всеки може да намери важното за себе си, а в статията има факти, „снимки“, цитати и най-вече – позиция... Тежко е да видиш себе си в това огледало. За нас, които сме тук, в България, този изкривен образ е станал ежедневие, ние позволихме дори да свикнем с него. Нека да намерим сили в себе си да променим тази гротеска. Не ни е виновен автора за това, което се вижда през обектива...

- 28-11-2013|**Стефан Ацев** – Алена или ЧЕРВЕНА

Драга Червенушке,

Напълно разбирам напъните ви (с неуважение) да предложите популярната за вашите среди теза: тези гадни емигранти-безродници да си

траят, защото не са обективни. Напротив те са емигранти именно заради обективно описаната в поста реалност. Живея в тази нещастна държава от доста дълго време и съм свидетел на всичко, за което авторите говорят. Винаги съм се омерзявал от комунистическата ви наглост и способност да успешно да манипулирате действителността.

- 28-11-2013|**Димитър Симов**

Свободата е птица не пица

днес е четвъртък сняг валя завчера. Много го обичам а това писмо аз Димитър Симов родом от Симеоновград бившата улица Георги димитров. Всъщност улицата не е бифша а само името. Живуц като заврян зет по настоящем в Хасково съм и работя като пазач в склад Дървени материяли да си помагам на пенсията. Заявявам и се подписвам лично че не съм никогаш се правил на някакъв клоун въпреки че малко си приличаме с Тошко козарев лека му пръс. Тодор Живков умираше за него а Тошко го надживя с пет години по беден и от него. Повечето бедни умират така добре че с пенсията и заплатата успяваме да кърпим положението а и жената има пенсия по болес. Тя плете в момента вълнени чорапи за сирийските деца миличките те. Така че не се правя на клоун но може само така да изглежда защото като почне да ми дава акъл марин Маринов. Ето поправи това пък онова, е излишно накрая става като магарето на Хитър петър. Циркаджийско. Тошко козарев беше велик българин който умря забравен докато мистър Бийн който е англичанин още расмива Света с тошковите смешки които са скечове. Такаче съвсем не се правя на клоун а чакам Златко Енев да се замисли над съмненията си. Искам да му кажа че не се казва Прави на клоун. А се Представя се за клоун. Прави се хурка примерно. Направи ми място да седна също не е правилно казва се стори ми място до твойто дясно коляно. така се пее правилно в една песен от моята младос. С главата се върши зло а със сърце добро. Колко думи имаме в нашия обеднял като нас самите език за едно дейсвие само. Кое то се нарича сказуемо в граматиката. Аз съм ходил до шести клас но Коларова по български много ме хвалеше и галеше по главата. А баща ми викаше от теб нищо не става което е само до някъде истина. Прави ми впечатление че Дарик радио имат едно предаване сутрин и са го кръстили дарик Кафе наместо Кафене което е опростачване на говора. В тая Кафана казват таман бая ажеба дереже комшии заман аман тряа наместо трябва и проче турски думи като примерно Кусур.

Кое е Недостатък на български на преди всички на самото Радио дарик. Аз така мисля защото езикът е свещенно нещо и да не се допуска да стане като полицейски кубинки трябва а /не трябва) да се поддържа и лъска най редовно. Може да крадем думи от английския като джепчийки в лондон. на тоя свят всичко се краде но да зафучиш майчиния си език в калта е просто грехота. Казал го е и Иван Вазов О аз ще те обриша от калта. Това не е работа само за един човек пък бил той и всенароден поет като него ами за цялата нация. Включително и за роми които са ни дали думата гадже и сега искат да ни го изкарат през носа. На мене лично тая дума ми е някак неудобна а от друга страна нашето Любовница съвсем на друга посока избива. Искам да кажа няколко думи за Симеоновград. Тука му е мястото понеже това Списание либерален Преглед се чете по цял Свят иначе кой ти го знае Симеоновград. А в него са идвали Барон хирш, сина на японския Император Хиро Хито Аки Хито с жена си Мичико. Хиро Хито ни смята за братовчеди но аз малко се съмнявам. Идвали бащата на братя Соколови още когато България е била Царство а синовете му след това. Някой ден може да довтаса като нищо и Махлянов който стана първо Котоошу а сега санал нещо като главен треньор на изгряващото слънце. Ще дочака и залязващото ако така върви с Фокушими да пази Господ. Котоошо има страшни балдъри. А ние имаме хубав музей и личат още темелите от римско време. но камъните от дуварите са ги отмъкнали селяните от околните колиби да построят с голи ръце (и тумбаци каменен Търново Сеймен който е сега Симеонов Град. Както е строена и москва само че от бели камъни и затуй са и викали Белокамена москва някога. Сега била отчасти стъклена според Маринов който си мисли че всичко знае. Аз му говоря за История а той ми разправя истории. Според моя Акъл бъдещето е История а според него било обратното. Отбира само от бира смятам да му подаря една табла за нова Година че и от табла много много не отбира. Други смятат историята за Гробища Но не е така. Гробище ще стане Бъдещето ако се мисли по тоя начин. Историята е тръни но и рози които трябва да се поливат а не само да се прави от тях розово масло и да секастрият според вкуса на даден учен. Слушам професора Димитров който е много начетен от созопол и беше за малко като министър. Казват че бил огузин. Как кастри наред историята но тя пак избуява майка плаче грамфон свири. Защото Историята е на кратко казано бодлива роза и трябва да се внимава много с нея. Сега понеже споменах камъни по горе искам да кажа. Само камъ-

ка и глупостта са несмъртни неща и тука Маринов е до някъде съгласен с мен. Остава да се съгласят и още други за да станем по задружни като племе и да протестираме по малко за пари. Парите не са най-важното. Умния не тича подир парата ами я остава тя да тича подир него. Иначе става лошо резултатите избиват отгоре и са налице. бедни сме именно по тая причина. Гоним михаля както се казва понародному. Ето тва е глупостта тя е направена от гранитен камък особено главата и. Ето ти го несмъртието на камъка и Глупостта. Това е положението. Сега най-изтърканата дума е ситуация. Снощи слушам михалевски той е един от малкото по възпитани членове на бесепето и като такъв повечето време слуша. И добре че говори малко защото още като си отвори устата и в едно и също изречение снощи каза четири пъти ситуация. Наместо положение или обстановка или обстоятелства. Коларова затова ме хвалеше като природно надарен за езиците. но като умря майка ни трябваше да се грижа аз за сестри и братя. Не да ги гледам а да се грижа е правилно да се казва. Като ми каже Маринов майка ми е на легло и аз я гледам винаги си преставям че е седнал да гледа новините в седем. Гледам домати също ме вбесява като рече съседа. А пък гледай си работата ме влудява. Работа не се гледа а се върши и трябва да се каже върши си работата. Всеки с гроздовата си. Накрая искам да разкажа за Милчо. Той е съседско момче а брадата му е като сята през ситно сито и той все я дърпа страх ме е да нея оскубе съвсем. Виждал съм един калугер в дряновския Манастир да прави същото. Иначе много чете и пише в интернетa засега само къси разкази и много ми харесват. Той си идва чат пат да види баща си и майка си и се отби в портиерната да ми остави една покана за протестите в София. Няма преепинателни знаци няма нищо все едно си говорим в кафене Ловджийска Среца. Кое то е отсреща и сега е кафене. Тук се срещат всякакви бизнесмени и миски да не кажа мискинки и на място ти сервират всичко вкълчително и кафе. От препинателните най ми пречи чуденката и запетайката Те се представят за много важни персони но питанката ми е по симпатична. Само говоримата реч е най жива и гладка. защото не я препъва нищо. Оттам и поговорката език мой враг мой. Ето какво пише в късата си покана Милчо. Приятелю облечи си топли дрехи и ела пред народното събрание утре в дванайсет без пет ти си нужен на България

Аз искам много да завърша с едни мои и на Маринов думи за Морала на малобройните протести залостен зад една тежка желязна врата чуйте

колкото и да блъскате по нея драги ми студенти тя няма да ви се отвори не е и нужно понеже протестите ви са волни птици затуй отскубнете си пера от крилете им заострете ги и потопете в мастилената река за която ще ви кажа на друго място тя няма да пресъхне и дор сърца туптят изпишете с горди думи на човешкото достойнство лазурната безкрайност и тогава ще ви се отворят златни двери и ще застанете в подножието на трите скални хълма под ярко осветената човечност чието небесно име е Морал много са непристъпни тези хълмове но ако не се откажете още по средата на пътя то непременно ще покорите върховете им нищо че тогава ще сте дошли на моите години до утре в 12 без една. Свободните думи са птици писани ли са без препинателните знаци те са бързокрили утре ще са пред народното събрание при вас мили наши деца.

ваш Димитър Симов (пазач.)

Допълнение. Искам да кажа на Ясен който писа хвалби за мен в Списанието че съм бил еродиран. Вярното е че съм по скоро ерозиран Ясене. Ти си цар на препинателните и така трябва да бъде. Мечтай.

• 01-12-2013|**Валентин Кръстев** – ге: Обективност?

Поглеждам тук откакто излезе този материал и тъй като виждам, че коментарите позатихват, реших и аз да споделя впечатлението си.

Без да омаловажам приноса на онези, които в една или друга степен се отзовават положително за споделеното от автора, и като изключа не точно и необосновано хапливо прицелената първа бележка от представящата се за Алена, искам първо да кажа, че най-мъдрите неща, изказани по изключително сочен и забавен начин, са коментарите на бай ви Димитър Симов (не разбирам къде се е затрил първият от тях).

А инак, по самата тема, ще споделя само, че комай никой не е отсял най-ценното в споделеното от Николай Томов, я то е призивът за обединение: „Може би преди всичко трябва да се обединят националноотговорно мислещите, неподкупните, способните и желаещите промяна на системата в единно гражданско движение с единна стратегия, единна програма, и с единни искания...Да се призават да се включат всички милеещи за родината, установили се на Запад българи. (Лидерите от само себе си ще се открият, ще бъдат определени и предложени от самите групи, според добре свършената работа и проявени лични качества.) ...

Бъдещето на България днес, повече от всякога, зависи от обединяването на всички недоволни от живота си в най бедната европейска дър-

жава... Ако и сега това не стане, след още четвърт век, „прехода“ отново още няма да е започнал.“

Е, с последното заключение не съм съгласен, защото никой, никъде по света няма да търпи толкова дълго инженерите и господарите на Новия световен ред да разиграват налудничавите си сценарии, най-малко пък младежта.

- 02-12-2013|**alcom4** – opasno za bulgarskata durzava i mir...!

Ima opasnost ot fashizo-iden ukлон v Bulgarija! Eto kakvo se opitvzt da ni probutat..star chengeta, voenni i spec-sluziteli ot „starite“ komunisticheski sluzbi.

Eto kakvo izprashtat kato „vtoro“ suobshtenie:

http://www.bnoshipka.org/wp-admin/admin-ajax.php?action=knewsTrack&t=d7b7cf55_58a2ad818e55d042

pregledaite za da znaete che ima mnogo opasni hora v stranata ni...!

- 15-12-2013|**Любомир Гаврилов**

„Не знам доколко човек, който в момента – и от доста време – дори не живее в България, а във Франция може да коментира политиката, обществото или състоянието на държавата ни.“

Ами аз знам, и затова ще ви отговоря. По западните стандарти медиите в България са „полусвободни“, те са монополизирани от една -две ключови фигури, които направляват и контролират журналистите според политическата поръчка. Какъв е резултата? Погледнете се в огледалото, ето това е резултата. Вие не коментирате дали това, което е написано е вярно или не е вярно. Не! Вие коментирате номера на обувките на автора (примерно). Или дали има софийско жителство, какъв е цвета на паспорта му и т. н. Разбирате ли сега, защо някои неща могат да се пишат само в чужбина? Препоръчвам ви един свеж поглед отвън върху милата ни държава, отрезвява и освен това е здравословно, например тук <http://bivol.bg/>

Двойните опасности на демокрацията

Автор: Дейвид Рънсиман

Американската демокрация преминава през един от периодичните си пристъпи на себе-ненавист. Обществеността не одобрява представянето на всички правителствени клонове, дори и на Върховния съд. Нивото на одобрение за Конгреса е толкова ниско, че човек се изкушава да изрази съмнение в здравомислието на малкия брой хора, които все още изказват одобрение. Скорошното прекратяване на правителствените функции доведе до яростен рунд от критически коментари от академици и пундители¹ из целия политически спектър. Налице е почти пълно единодушие: това не е начина да се провежда управление.

Тези скорошни трудности доставиха изобилен материал и за коментаторите, които откриват във всяка неудача доказателство за по-широк упадък. Историкът Найъл Фъргюсън предсказва упадъка на американската мощ и влияние в продължение на повече от десетилетие. През последните няколко години предупрежденията му набират скорост: всеки път, когато американските политици се сгромолясат в следваща дупка, Фъргюсън казва „ами аз нали ви казах?“ Дори и някогашни оптимисти като Томас Фрийдман от *Ню Йорк Таймс* изглежда изживяват криза на вярата.

Но в този изблик на отвращение от начините, по които функционира демокрацията, няма нищо ново. Нито пък той е само американски. Европейците (с възможното изключение на германците) са също толкова разочаровани от избраните си политици. Да се оплакват недостатъците на демокрацията е една от постоянните черти на демократичния живот, която се проявява както през периоди на правителствени кризи, така и през периоди на успехи.

Няма десетилетие от последния век, в което да не могат да се открият широки дебати сред коментатори и интелектуалци от демократичния

1 Пундит: учен индус, брамин. В съвременния език се използва като шеговито обозначение на „учените глави“. Бел. пр.

Запад, касаещи недостатъците на демократичната политика. Това не се отнася единствено до ония десетилетия, през които западната демокрация действително се е намирала на ръба, като през 1930-те, когато е била заплашена от фашизма или през 1970-те, в годините на петролния шок и заплахата от масова инфлация. Инак от критика не са пощадени никои от успешните и сравнително стабилни десетилетия. През 1920-те Уолтър Липман повежда обвиненията с твърдението, че демократичната общественост е прекалено зле информирана и невнимаваща, за да може да управлява сама собствените си дела. През 1950-те академичните среди се тревожат от баналността и изтощението на демократичния живот. Даниел Бел заема положителна позиция с твърденията си за края на идеологията, но през по-голямата част от времето на демокрацията се гледа като на тромава, небрежна система на управление, намираща се под постоянна опасност да бъде надхитрена от Съветите.

Дори и 1980-те, на които днес вече гледаме като на време, в което отново се заражда демократичният триумфализъм, са доминирани от предсказания за гибел. Нека хвърлим поглед върху двете най-успешни академични книги от края на онова десетилетие. В едната от тях, *Затварянето на американския ум* на Алан Блум (1987), се твърди, че вродената тривиалност на масовата демокрация ще разруши умовете на младите, правейки ги неспособни да разграничават доброто от злото. (Блум обвинява за това, сред множество други хора, Мик Джагър). Втората, *Възход и падение на Великите сили* на Пол Кенеди (1988), предсказва американския упадък, тъй като предизвикателствата, свързани с поддържането на глобалната империя ще надхвърлят способността на американския народ да се справя с тях.

Историята на модерната демокрация е приказка за устойчив успех, съпроводжана от постоянно предвещаване на очаквания провал. Интелектуалният коментатор, който за пръв път разпознава тази отличителна черта на демократичния живот (и който допринася най-много за обясняването ѝ) е Алексис дьо Токвил. Когато пътува из Америка през 1831 Токвил е впечатлен в огромна степен от кресливостта и безсмислието на демократичната политика. Гражданите непрестанно се оплакват, а политиките им непрестанно се замерят с кал. Мърморковското недоволство често е прекъсвано от изблици на откровена паника, когато негодуванието започне да прелива.

Но Токвил забелязва и нещо друго в американската демокрация: че под хаотичната си повърхност тя е изключително стабилна. Недоволството на гражданите съжителства с една лежаща под повърхността увереност, че в края на краищата демократичната политика ще им служи правилно.

Политическа система като тази създава голямо пространство за писатели и интелектуалци, които биха желали да дюдюкат и разперват ръце от ужас. Защо? На първо и най-очевидно място демократичната политика включва свобода на словото, която трябва да включва и свободата да се казва, че демокрацията не функционира. Второ, демокрацията, както Токвил го формулира, е една „ненавременна“ форма на управление. Нейните предимства се разкриват едва в дългосрочен план, едва след като непрестанната ѝ енергия създаде онази приспособимост, която е в състояние да коригира собствените ѝ грешки. Във всеки даден момент демокрацията обикновено изглежда като бъркотия: повърхностна, дребнава и склонна към хулителство. Демокрациите обикновено не са на висотата на момента. Онова, в което те са добри е промяната на посоката, така че никое предизвикателство не е прекалено голямо за тях. И накрая, рационално настроените модерни интелектуалци са по принцип изключително скептични към сляпата политическа вяра. Дразнещо е да си имаш работа с политическа система, която функционира само защото обикновените хора вярват в това, че тя функционира. Гражданите често се разочароват от начините, по които работи демокрацията, но рядко, ако изобщо, се отказват от нея. Хората, които най-често губят вяра, са интелектуалци, които не могат да се примирят с несъответствието между бляскавите обещания на демократичния живот и неговата мърлява реалност.

В същото време обаче тази дълбоко вкоренена склонност към съвети на отчаянието насърчава и противоположни интелектуални аргументи – че нещата далеч не са чак толкова мрачни, колкото изглеждат. През 1830-те години преобладаващото в Европа мнение е, че американската демокрация не може да издържи, защото е толкова очевидно неподходяща за сериозния бизнес на политиката (особено при воденето на война и обществено финансиране). Американците са склонни към паники и провали, а освен това често стават плячка на политически шарлатани, предлагащи фантастични обещания за възраждане и обновление. В сравнение с европейските монархии демокрацията изглежда като капризна и детинска система на управление. Токвил добива моментална и продъл-

жителна слава чрез настояването, че американската демокрация не само ще устои, но всъщност е вълната на бъдещето. Нейната енергия и приспособимост и дават окончателно предимство пред която и да било друга система на управление.

В по-скорошни времена други интелектуалци са поемали ролята на Токвил като противопоставящи се на общоразпространеното мнение пророци на неизбежния триумф на демокрацията. Потокът от мрачни академични бестселъри от края на 1980-те беше прекъснат през 1989, когато Франсис Фукуяма публикува *Краят на историята*, който постигна незабавния си ефект именно защото беше толкова неочаквано да се чуе и за положителната страна на историята, по такъв мощен начин. Фукуяма никога не е твърдял, че обяснява събитията от 1989 в процеса на тяхното разгръщане. Това беше просто един дългосрочен поглед върху предимствата на демокрацията. (Подобно на Хегел, той датираше триумфа на силите на прогреса назад до битката от Йена, през 1806). И въпреки това таймингът му беше безупречен. Аргументът, че либералната демокрация е надживяла всички алтернативни форми на модерна политика поради достойнството, което отдава на гражданите си и приспособимостта, която предоставя на правителствата си, изглеждаше дълбоко пророчески.

Иронията е в това, че Фукуяма изобщо не беше по-бодро настроен от типичния интелектуален коментатор на демократичната политика. Всъщност той беше забележително мрачен. Облягайки се на няколко по-ранни автори, сред които Токвил и Ницше, той стига до увереността, че триумфът на демокрацията е наситен с рискове и заплахи. Всяка система на управление, която разполага с дългосрочни предимства, тежее към застой и повърхностност в ежедневните си операции. Демократичните граждани ще губят мотивацията си да вземат големи решения или да поемат контрола над съдбата си. Те няма да имат почти никакви поводи да вземат политиката на сериозно. „Краят на историята“, пише Фукуяма, „ще бъде много тъжно време“. Способността на демокрацията да надживее съперниците си ще я остави изложена на собствената си вродена баналност.

Икономистът Ягдиш Бхагвати описва появата на *Краят на историята* като „първичен крясък на радост от страна на воин, положил крак върху падналата си плячка“ – карикатура, която успя да се утвърди. Но съдбата на Фукуяма (академичният загрижен човек, който по погрешка стана известен като триумфиращ воин на Студената война) беше споделя

лена от само малък брой други интелектуалци от същия период. Когато победата на демокрацията неочаквано пристигна, беше предприето незабавно търсене на онези, които са я предсказали. Бяха само малцина. Кенеди беше осмиван по привичка. Блум беше скоро забравен. Вместо тях като истински пророци бяха приветствани членовете на едно по-ранно поколение. Един от тях беше Джордж Кенан, интелектуалният архитект на „дългосрочното, търпеливо но твърдо и бдително съдържане“, който още през 1947 беше твърдял, че Западът може да победи Съветския съюз единствено като го надживее. И когато това действително се случи, в края на 1980-те, Кенан беше възхваляван като най-мъдрия сред мъдрите. Такъв беше и австрийският икономист Фридрих Хайек, който постоянно беше поддържал тезата за дългосрочните предимства на пазарните икономики пред плановите системи на управление. Когато Хайек беше награден с Президентския медал за свобода, през 1991, директорът за политическо планиране към Белия дом обяви: „Повече от почти всеки друг през 20 век, този човек беше оправдан от развоя на събитията в източна Европа“. По това време Хайек, вече в 90-те си години, беше твърде стар и немошен, за да се появява на публични места.

Но макар че без съмнение Хайек беше радостен да се окаже прав, изглежда малко вероятно да е споделял всеобщото чувство на еуфория. Той изпитваше дълбоко недоверие към демокрацията, за която се безпокоеше, че притежава тенденцията да прахосва дългосрочните си предимства чрез късогледо угодничене пред краткосрочните интереси на гласоподавателите. Той вярваше, че едно сигурно демократично бъдеще изисква стриктни конституционни гаранции за ограничаване на демократичните предпочитания към евтини пари, публичен дълг и неограничени привилегии. Безпокойството му беше, че победата в Студената война би могла да насърчи демокрациите, които бяха поддържали големи бюджетни дефицити и финансирали пространни социални държави, да смятат, че могат да се измъкнат безнаказано от всичко това.

В ранните 1990 години Хайек беше приветстван от триумфалистите като един от архитектите на успеха на демокрацията. Днес той е непрестанно цитиран от „пророците на края“ като мислителя, който по-добре от всеки друг беше предвидил мощния провал, който идва с неизбежност, когато прахосническата демокрация не се грижи за сметките си. За това трябва да бъде обвиняван донякъде самия Хайек, тъй като писанията му съдържат последователни изблици от слънчева увереност и най-мрач-

ни предчувствия, що се отнася до изгледите, очакващи демокрацията. (Обикновено той се оказваше най-слънчев когато останалите тежнееха към мрачност и най-мрачен, когато останалите бяха слънчево настроени).

Кенан, който също наближаваше деветдесетте през късните 1980 години и си оставаше с ясен разум, изказа през 1989 дълбоки опасения по повод най-вероятните последствия от победата, която беше предвидил. „Не виждам нищо окуражаващо във всичко това“, писа той през лятото, малко след като беше награден с Президентския медал за свобода. Когато Берлинската стена падна, той не промени мнението си. Подобно на Хайек, той винаги беше подхранвал най-сериозни съмнения по отношение на демокрацията. Смяташе, че импулсивността на демократичното обществено мнение, особено по въпросите на външната политика, лесно би могла напълно да разстрои дългосрочните му предимства пред по-скованите, идеологически системи. Демокрациите са склонни до безкрайност да извършат нещо глупаво. Победата на демокрацията (която беше приписана на един президент, Роналд Рейгън, когото Кенан открай време беше считал за олицетворение на демократичната глупост) просто предоставяше възможност за още повече и още по-големи грешки.

Хайек, Кенан и Фукуяма са много различни мислители. Онова, което те споделят, е общото им усещане, че демокрациите извличат погрешни поуки от дългосрочния си възход. Вместо да станат по-твърди и по-умни, те стават по-небрежни и по-надменни. Другото, което тримата интелектуалци споделят е това, че комплексните им безпокойства и страхове обикновено са изместени назад от едно по-просто и по-окуражително послание: в края на краищата демокрацията печели.

През 1989 Кенан си желаше американците, които му се присмиват, да биха послушали предупрежденията му за опасностите от победата. Той смяташе, че предпазливостта трябва да бъде лозунгът във времена на драматични промени. Никой не бива да се поддава на еуфория. Никой не трябва да вярва в това, че правотата му е била доказана. Кенан не беше пророк, неоценен в собствената си страна. Подобно на Фукуяма, той беше ценен като пророк, докато онова, което си желаше сам, беше да бъде ценен като нещо друго.

И отново, Токвил е онзи, който ни предоставя шаблона за този вид недоразумение, както и най-доброто обяснение за това защо то се случва отново и отново. Собствените му опасения относно демокрацията

често са били пропускани от читатели, твърде склонни да чуват единствено добрите новини за динамизма на демокрацията. Първо, той вярва, че нервната нетърпеливост на демокрацията ще я направи нетолерантна и импулсивна. Второ, той смята, че указанията за дългосрочните предимства на демокрацията ще накарат демократичните общества да станат по-безгрижни по отношение на рисковете, с които те са свързани. Лежащата в основата на всичко вярва в демокрацията, предусловието за нейното функциониране, поражда необоснован оптимизъм.

Настоящите трудности на американската демокрация отразяват онези двустранни страхове. От една страна, налице е солидна доза от нетърпение и нетолерантност, разкриваща се в добре известните претенции и на двете партии да говорят от името на мълчаливото мнозинство. В същото време е налице и една хлъзгава, неизказана увереност, че демокрацията в Америка е сигурна и нищо не може да я замени. Няма почти никакъв порив към някаква алтернативна система, със сигурност не и онази на главния ѝ съперник, китайският държавен капитализъм, чиито поддръжници в Съединените щати са незабележимо малко. Дълбоката вяра в устойчивостта на системата е нещото, което позволява дори и на най-гневните американски политици да вилнеят на воля.

В резултат на това е трудно да се открие каквото и да било пространство между неоправдания оптимизъм и неоправдания песимизъм. За всеки пророк на края, какъвто е Найъл Фъргюсън, е налице някой друг, който казва, че пророците на края ще бъдат опровергани и този път, както са били винаги в миналото. Проблясъците на икономическо възстановяване се разглеждат като свидетелства за идещо възраждане. Чарлз Р. Морис, автор на бестселъра *Катастрофата за два билиона долара* (*The Two Trillion Dollar Meltdown*) наскоро написа продължение: *Завръщането: новият американски бум* (*Comeback: America's New Economic Boom*). В очите на оптимистите, временните трудности на американската демокрация скоро ще бъдат отстранени с помощта на нови технологии и нововъведенията на Силиконовата долина. От тази гледна точка американската демокрация е заплашена единствено от безпрецедентни изблици на политическа глупост.

Демокрациите се клатушкат от самодоволство към ярост и обратно. Онова, което те не предоставят, е място за интелектуалци, които биха желали да представят продължителната и отворена връзка между тези две крайности. Апетит има преди всичко за приказки за триумфи или

предстоящи катастрофи. Истината за демокрацията е, че тя не е предварително осъдена нито на успех, нито на провал. Ако има нещо вероятно, то е, че успехите ѝ отварят вратите за провали, дължащи се на прекомерна самоувереност и самодоволство.

Източник

Дейвид Рънсиман е професор по политология в университета в Кеймбридж и член на научното общество TrinityHall. Той е автор на множество книги, последната от които е *The Confidence Trap: A History of Democracy in Crisis From World War I to the Present* (Princeton University Press, 2013).

Коментари (1)

- 03-12-2013|**Цветан Попов** – номинализъм

Проблемът с демокрацията е нейната недостатъчност. Както проблемът с културата е нейната недостатъчност и качество.

Културата на бедност, води до използване на стари вещи, и дори до използване на отпадъчни вещи, и материали. Неминуемо това се вгражда в културата или е част от културата на бизнеса. На предприемача, на работодателя, на инвеститора. На инвеститорите. И щом има такава култура, той, бизнеса, пести, пести – за машини – за нови машини ако има стари, модерни и производителни машини. Пести от заплати. Пести от научен и образован персонал. Пести от данъци. А пестенето не води до развитие. И бедността си остава вечна. кое беше майка на мизерията?

Още социализма и ръководния състав тогава имаха такава култура. Културата е общението в обществото.

Без общуване, обществото ще липсва.

То общуването има име, това е културата. Културата. Без Култура ще има джунгла. Иван Костов се постара да няма култура. И днес никой митинг, няма да има толкова народ колкото преди. От един милион човека, може и двама да няма – близки по идеи и цели.

Човек критикува, само когато е очаквал нещо по-добро. И ако нещо-то, засяга пряко него или хора които обича, и нещото може да е по-добре. Кой критикува дъждът.. Той толкова си може..

КОЕ Е ПЪРВО НЕВЕЖЕСТВОТО ИЛИ ДУХОВНОТО. НЕВЕЖЕСТВОТО ВОДИ ДО ЗАДОВОЛЯВАНЕ САМО НА ИНСТИНКТИТЕ ЗА ОЦЕЛЯВАНЕ.

Не съзнанието на хората определя тяхното битие, а напротив, тяхното обществено битие определя тяхното съзнание. — из „Към критика на политическата икономия“, 1859

Книгата на Ерих Фром „Концепцията на Маркс за човека“ все още няма българско издание, макар да е писана през 1961 година. Защо това е пропуск? Защото, както самия Фром започва в изследването си, Карл Маркс и марксизмът се споменават твърде често, но много рядко се споделя разбиране за това, какво в крайна сметка Маркс оставя като наследство.

Пропуск е, защото той е един от онези личности, които оказват силно влияние в хода на историческите процеси и недоброто, а в редица случаи и превратното му тълкуване изграждат една странна митология. Митология, с която се съгласяват както критиците, така и последователите му.

Митологията започва след справедливото признание за труда на Маркс до оценките, давани на марксизма.

Когато пред страшният съд, кажем защо ангелите са гледали нашите страдания, а не са правили нещо. Тогава Господ ще ни покаже, как ние не сме виждали страданията на хората – които сме смятали за мързеливи, глупави и с лоша раса. Но разбира се, само които е страдал наистина, ще види страдащите и ще ги разбере.

Каква демокрация ще търсим при студенти и политици, смятащи, че целият народ са като тях – и ако нямат хляб – ще може да го заместят с пасти.

Упражнения по минимализъм – Част 7

Автор: Златко Енев

Моите хербаризирани прозрения. Долетели неизвестно откъде, уловени без мрежа, летящи накъдето си поискат...

Онова, което е вътре в нас... – Робство няма, има единствено робско съзнание. Цялото нещастие е в това, че второто е напълно достатъчно, за да подмени изцяло първото.

(Part of) my creed, in petto – When you are born a Bulgarian, there is no other role in life but the one of the underdog. You cannot win big. You cannot pretend you don't give a damn because everybody knows you *actually* don't have a damn. There are not many ways of being Bulgarian and playing for the win, no...

And still, there is a way to at least not lose terribly. All you have to do is die – but die in such a way, that the other side is left no other choice but to gasp, maybe make the sign of the Holy cross, and murmur under their breath: „Holy shit, that was a scary little motherfucker!“

За приятелството – Нека за момент се опитае да бъдем честни към самите себе си: колко от приятелствата ни са истински и колко служат единствено за успокоение на собственото его – независимо от това дали „приятелите“ ни са известни, търсени хора или просто такива, които ни помагат – поне от време на време – да се почувстваме като истински гении?

The bigger they are... – Още никой не се е поучил от Вавилонската кула, никой няма и да го направи: колкото по-гигантски паметниците, толкова по-несметна глупостта на онези, които ги издигат.

За моркова пред собствения нос – Едно от трудните прозрения в живота е осъзнаването на простичкия факт, че хората всъщност нямат нужда от теб, колкото и незаменим да си за самия себе си.

И една от големите победи: защото единствено хората, които работят без празни очаквания, получават в края на краищата шанса да извършат толкова много работа, че да направят живота си действително неповторим и уникален. Или, с други думи – незаменим...

За хибернацията на колективната съвест – Зад лозунгите „Македония и Тракия са наши!“ не се крие нищо друго, освен разбирането, че тези земи днес са същите, каквито са били през, да речем, 1878-ма.

Слагаш историята в „хладилната камера“ – и си гледаш живота.

Неясният въпрос в цялата работа е само този: а какво все пак се случва с колективната съвест, когато тя бъде замразена?

Мъдростта на ревматизма – Младо може, старо знае... Всъщност единствената разлика е в това, че старото знае какво НЕ може. Младото тепърва ще го научава.

За трептенето – Невъзможността да носиш дрехи, поради бавното задушаване, до което те водят. И убийствения страх пред разголването, поради градушката от камъни, която го следва.

Някъде по средата между тези две неща е източникът на всяко творчество.

Никчемные мысли никчемного человечка – Уморих се да гледам (малоразмерни) бесове. Знам, че друг начин няма, но и не виждам защо да прибавям своите към общите. Недостиг, във всеки случай, изглежда няма.

Сигурно затова в момента съм се навел над оня кладенец, дето му викат „себе“. Бръквам понякога, вадя по някое рибче. Най-често хилаво, слабо, не става и за хербарий. Слагам го на стената, обаждат се други. Малко пушилка, малко димилка... Общата надеждица, че това ще покрие малко бесовете. Блажени са вярващите.

Понякога ме захваща някоя от големите риби. От тия, дето, за да ги извадиш, трябва да им позволиш да отхапят парче от теб. Най-често си

заминават с парчето между зъбите. Ти скимтиш и се надяваш на повече късмет следващия път.

Докато все още има парчета...

А бесовете си знаят своето.

За безвремето – Дни като стадо ялови овце. Дали е чудно тогава, че повечето хора посягат към мястото, където обикновено виси ножът?

Ами ако? – Да се събудиш от сън, в който те убиват. Какво облекчение... Наистина ли?

Моего охтичаво хайку – Под прозореца ми – спарушеното телце на отдавна умряла муха...

За безсилието на знанието – Всички знаем, че ще ни мине. Помага колкото на умрял нов кат дрехи...

Надеждицата на разумния – Ако ще е бръснач, опрян до гърлото, то нека поне бъде бръсначът на Окам...

Кратък миг на jouissance – Има една порода хора-щастливци, родени с природната дарба да се чувстват добре в кожата си (синът ми е един от тях). Аз не. Винаги ми е било малко тесничко. Но затова пък, какво удоволствие, когато човек започне полека-лека да се научава. Като второ прохождение е, наистина...

Zaratustra lives! – Сигурно немалко от нас са виждали дете да язди камила. Но едва ли има човек на този свят, който да е виждал камила да язди дете.

Да обичаш присмехулик – Почти без изключения, всички най-големи глупости в живота си съм вършил, когато съм се чувствал (еротично) отблъснат. За това, както изглежда, лек няма.

За бунта на младите – Който не може да се учи от децата си, той вероятно (вече) не може да се учи от нищо!

За неизличимостта на следите – Когато човек забие гвоздей на погрешно място, винаги след това може да го извади, с надеждата, че така ще поправи грешката.

Проблемът обаче е в следното: а какво да правим с дупката, която остава след гвоздеа?

Елементарно? – Чували ли сте някога, че най-честите случаи на делириум, алкохолизъм и самоубийства в немската армия през Втората световна война, са били сред така наречените *Einsatzgruppen* – специалните части, натоварени със задачата да избиват евреите след като съответните области за били завоювани от редовната армия?

Изводът, колкото очевиден, толкова и труден за достигане, изглежда е следният: човек не може да причинява болка на другите, без да я причинява и на самия себе си...

Алтернатива просто няма – Пътят към свободата, за разлика от онзи към ада, е постлан с всичко друго, но не и с добри намерения.

Друга частица от кредитото – Нямам проблеми нито с любовта, нито с омразата. Единствените ми проблеми са с безразличието.

Не питай старо... – Едно от откритията, които правя с напредването на годините: думите ПРАВЯТ дупки – най-вече в душите на онези, които ги произнасят.

Винаги има изход – Задната вратичка на суетата: нередко става така, че хората, които нямат успех в живота, започват да виждат в себе си някакви особени идеалисти.

И отново за бърснача на Окам (морална версия) – Какво бихте спасили по-скоро по време на пожар – котката или онази скица на Пикасо, за която всички твърдят, че е оригинална? И внимавайте, не бързайте прекомерно с отговора, защото може да ви се наложи да живеете с него до края на живота си.

If you love somebody, set them free! – Тайната на вечната любов (или поне надеждата за нея) се крие в способността да не искаме нищо от партньор

рите си. Всяко „ако ме обичаш, ще направиш това“ е пореден гвоздей в ковчега на споделеното чувство.

Festina lente! – Защо на повечето от нас е необходимо толкова дълго време, за да осъзнаят простичкия факт, че животът е маратон, а не спринт?

За страха пред отварянето – Красотата е навсякъде, ако само човек има силата да я понесе ...

Въпросът на въпросите – Един от големите проблеми на света е в това, че нещастните хора – по самото естество на нещата – инстинктивно желаят всички останали също да бъдат нещастни. Само щастливият човек е в състояние да пожелае искрено щастие на ближния си.

Големият въпрос тук е: А как всъщност се прави от един нещастен човек – щастлив?

Златко Енев е български писател и издател на „Либерален Преглед“. Досега в България е публикувал шест книги (трилогията за деца „Гората на призраците“ (2001–2005), романите за възрастни „Една седмица в рая“ (2004) и „Реквием за никого“ (2011), както и есеистичния сборник „Жегата като възплъщение на българското“ (2010).

Детските му книги са преведени на няколко езика, между които и китайски. Живее в Берлин заедно с двете си деца.

По течението

Автор: Орасио Кирога

Мъжът настъпи нещо меко и веднага усети ухапването по крака. Скочи, извърна се с проклятие и съзря една навита на кълбо ярара¹, която се готвеше за втора атака. Той хвърли бърз поглед на крака си, където бавно се процеждаха две капчици кръв, и изтегли мачетето² от колана си. Змията видя опасността и още повече снижи глава към центъра на кълбото; но мачетето се стовари и счупи гръбнака ѝ.

Мъжът се наведе към ухапаното място, избърса капките кръв и за миг остана загледан така. От двете виолетови точки се надигаше остра болка и започваше да обхваща цялото тяло. Припряно превърза глезена си с кърпа и се завтече към своето ранчо.

Болката в крака му нарастваше, заедно с усещането за влачене на тежест, и внезапно той почувства две или три резки пронизвания, които подобно на светкавици се бяха пренесли от раната до средата на прасеца. Движеше крака си с усилие; металната сухота в гърлото, последвана от изгаряща жажда, изтръгна ново проклятие от гърдите му.

Накрая стигна ранчото и се просна по очи върху едно воденично колело. Двете виолетови точки вече чезнеха в огромна подутина, обхванала целия крак. Кожата се беше опънала до пръсване.

Мъжът поиска да извика жена си, но гласът му прозвуча като сподавен, дрезгав вопъл в пресъхналото гърло. Жаждата го раздираше.

– Доротей! – успя да си поеме дъх и да извика. – Дай ми каня³!

Жена му притича с пълна чаша, която той пресуши на три глътки, без обаче да почувства какъвто и да било вкус.

1 Силно отровна тропическа змия от подсемейство *Crotalinae*. Кирога често изучава живота на обитателите на селвата, като с особено внимание се спира на отровните змии. Подобно на всеки естествоизпитател, той отблизо изследва техните навици и дори влиянието на отровата им върху човека, пишейки много разкази и статии на тази тема. – Б. пр.

2 Дълъг, широк нож (исп.). – Б. пр.

3 Ракия, приготвяна от захарна тръстика (исп.). – Б. пр.

– Помолих те за каня, не за вода! – кресна отново. – Дай ми каня!

– Но това е каня, Паулино! – отвърна уплашената жена.

– Не, донесла си ми вода! Искам каня, ти казах!

Жената пак се затича и се върна с дамаджаната.

Той изпи две чаши една след друга, ала не усети нищо в устата си.

– Няма що, работата върви на зле... – промърмори, гледайки побелелия си крак, лъщящ като от гангрена.

Плътта се бе издула като чудовищна кървавица над потъналата дълбоко превръзка.

Пронизващата болка настъпваше на нестихващи талази и вече стигаше до слабините. Страховитата сухота в гърлото, което дъхът сякаш нажежаваше още повече, не спираше да нараства. Мъжът опита да се надигне, но един пристъп на повръщане го задържа за половин минута с чело, опряно на колелото.

Той обаче не искаше да умре и довличайки се до брега, се качи на своето кану, седна на кърмата и загреба към средата на Парана. Течението на реката, чиято скорост край Игуасу е шест мили¹ в час, щеше да го отнесе за по-малко от пет часа до пристанището Такуру-Пуку.

Мрачен, но енергичен, мъжът успя да стигне до средата на реката, ала там безжизнените му ръце изпуснаха веслото, с което направляваше кануто, и след нов пристъп на гадене, като този път повърна кръв, отправи поглед към слънцето, вече превалящо зад планината.

Целият му крак до средата на бедрото се бе превърнал в безформен, твърд къс, който обтягаше плата. Той срязва превръзката и разпори панталона с ножа си: освободените слабини, подути и обсипани с големи белезникави петна, го боляха ужасно. Мъжът прецени, че сам никога не би могъл да доплава до Такуру-Пуку, и реши да поиска помощ от своя другар Алвес, макар и от много време да имаха разногласия.

Течението на реката го носеше сега към бразилския бряг и той успя лесно да го достигне. Запридвижва се с влачене нагоре по склона, но след двайсетина метра се просна изтощен по очи.

– Алвес! – извиси глас, колкото сила имаше, и напразно се заслуша. – Друже Алвес! Не ми отказвайте тази услуга! – викна пак, надигайки глава от земята.

1 Една миля е равна на 1609 м. – Б.пр.

В тишината на селвата¹ не се чу никакъв звук. Мъжът успя някак да се добере отново до кануто и до течението, което го подхвана и го понесе стремително. По тези места Парана тече в дъното на огромно дефиле, чиито стени, достигащи сто метра височина, се затварят като капак на ковчег над реката. От обрамчените с базалт брегове се издига гората, която също е черна. Напред и назад покрай бреговете се простира все тази безкрайна, зловеща стена; а в подножието и – завихрената река, бърза и с неспирно бълбукаща и пенеща се вода. Пейзажът е враждебен и в него властва мъртвешка тишина. По мръкнало обаче здрачната му и спокойна красота придобива неповторимо величие.

Слънцето вече се бе скрило, когато мъжът, наполовина легнал на дъното на кануто, се разтресе жестоко.

После внезапно изненадано надигна глава: чувстваше се по-добре. Кракът не го болеше толкова, жаждата му бе притъпена, дишаше по-свободно.

Отровата започваше да се разсейва, нямаше никакво съмнение. Вече се чувстваше почти добре, макар че нямаше сили дори да помръдне ръка; разчиташе на падането на росата, за да се оправи напълно. Пресметна, че до не повече от три часа ще бъде в Такуру-Пуку.

Усещането за лекота ставаше по-отчетливо, а едновременно го налягаше и изпълнена със спомени сънливост. Вече не чувстваше нито крака, нито вътрешностите си. Дали живееше още в Такуру-Пуку неговият другар Гаона? Може би ще види и бившия си господар, мистър Дугълд, а също и онзи, който приемаше изработеното от него обрахе².

Дали ще стигне скоро? На запад небето се разгръщаше подобно на златен покров, който багреше и реката. От притъмнелия парагвайски бряг планината разстиляше над водата своята сумрачна свежест с дъх на портокалов цвят и див мед. Една двойка папагали гуакамайо прелетя много високо и тихо към Парагвай.

Там долу, по златната река, кануто се носеше стремително, завъртайки се от време на време в кипежа на някой въртоп. Мъжът в него се чувстваше все по-добре и размишляваше от колко ли време не е виждал

1 Тропическата гора в Южна Америка (порт.). – Б.р.

2 В Латинска Америка в началото на XX в. съществува институцията обгаје, задължителна форма на труд, налагана на латиноамериканските индианци. Думата се използва също за местата за дърводобив, текстилообработка или друга дейност, извършвана предимно на ръка, както и за резултата от тази дейност. – Б.пр.

бившия си господар Дугълд. Три години? Не, може би по-малко. Две години и девет месеца? Вероятно. Осем месеца и половина? Да, със сигурност толкова.

Внезапно почувства, че е изстинал чак до гърдите. Какво ли ставаше? И дишането...

Беше се запознал с приемащия дървения материал на мистър Дугълд, Лоренцо Кубиля, в Пуерто Есперанса, на Разпети петък... Петък? Да, или четвъртък...

Мъжът разтвори бавно пръстите на ръката си.

– Един четвъртък...

И спря да диша.

Превод от испански Николай Тодоров

Орасио Кирога (1878–1937) е аржентински писател, роден в Уругвай. В неговите разкази се откриват елементи на модернизъм, както и влиянието на Едгар По и Ръдиард Киплинг. В наши дни Кирога се счита за предшественик на магическия реализъм на Маркес и постмодерния сюрреализъм на Кортасар.

Горчиви разкази – Част 3

Автор: Сенем Конедарева (редактор)

Тази книга съдържа разкази на пострадали от „възродителния процес“. Свидетелските показания на жертвите са предадени дословно — без художествена обработка и коментари. Това е тяхната истина за позорните събития, които се случиха през 60-те и 70-те години на двадесети век в долината на река Места. Истината на унижените! Истината на битите! Истината на интернираните в различни краища на България! Истината на вкараните в затвора след набързо скалпнените съдебни процеси! Истината — такава, каквато тези хора са я чули, видели и я преживели! Тази истина горчи! Тя повдига тежки въпроси с трудни отговори. В тази истина няма омраза, има болка. Болка от унижението. Болка от несправедливостта. Това ни задължава да помним всички и всичко.

Издаваме най-искрени благодарности на хората, осмелили се да се върнат към тези трудни, за тях и техните семейства, дни и да направят обществено достойние болката, скътана дълбоко в душите им.

Благодарим им за искрените думи и за силата им да простят.

(Във всички текстове е запазен оригиналният правопис на текста, за да се предаде автентичния говор на интервюираните. Бел. ред.)

„Какви българи сме ние... Аз помня дядо ми как се казваше. Помня и неговия баща как се казваше“

Рамиз Юсеин Мулаасан

Роден на 01. 01. 1926 г. в село Долно Дряново,
общ. Гърмен, обл. Благоевград

По време на възродителния процес аз бях майстор към трудовите, изкараха ме голям разбойник — тогава дойдоха целият комитет да ме търсят, това се случи на моста при Сатовча. Добре ама, аз бях по-нагоре от моста и като чух забяхах и един отпра след мен да ме гони. Добре ама аз съм из горе хвърлих два камана и той се изплаши и се върна назад.

Оттам се връщам в село, а семейството ми го няма. Казаха ми, че е извън село избягало, ходя да ги търся няма ги. След това ми казаха друга местност, че може да са там. Ходя и там ги няма. Чак след това ми казаха, че са отишли в Крибул – жена ми е оттам и те там са избягали. На другия ден ми пратили призовка, защото тогава не можеш да откажеш. И аз отидох в Дъбница – целият комитет на съвета, всички дойдоха при мен и като ме наобиколиха и викат, че сам си такъв инатчия – ти си такъв, ти си такъв. Ние сме били чисти българи, а аз викам:

– Как ще сме ние българи бе. Аз като помня дядо ми и знам той как се казваше Мулла Алил. Живял е 75 год. Знам и неговият баща как се казвал Кутмур Мустафа, живял 100 години и пра-пра-дядо ми как се е казвал – Кючюк Алил, живял 105 год. Като ги сметнеш тези всичките години правят 300 години – ние винаги сме били мюсюмани, какви българи сме ние.

Тогавя ме награбиха, взеха ми ръката и ме подписаха и от там нагоре си дойдох с крива капа. Тука като дойдох значи, семейството не искат да ме приемат, казват ти си отиде сами, та как да не идеш, няма как – дали са ти изпратили полицейска бележка това е страшна работа. И не ме приеха и аз от тук отидох пак при трудовите – да работя, докато се успокоят. Смениха ми името от Рамиз Юсеинов на Радой Юлиянов Хаджиев. Аз не го харесах и отидох да ми пишат някакво друго и го писаха Балин Мулаасанов – не без Мулаасанов така не може и писаха Бални Хаджиев, ама за Радон им казах, че не съм съгласен и с това превършихме.

„Писаха ни някви си имена каквито те си искат и край“

Имика Алиосманова Койнарчева

Родена на 13.06.1933 г. в село Абланица,
общ. Хаджидимово, обл. Благоевград.

По време на възродителния процес ми смениха името от Имика Алиосманова Койнарчева на Юлка Аленова Койнарчева. И я помне много, но и мойта свекърва ми е разправела. От нея помне и тя е била по-малка, но тогава по едно време са казали, че ще идва войска в Абланица и те со са събрали цяло село – тука на детската градина, дето е ситя на тия ливади. Заколили са много брави и волове да ги посрещнат с убаво, оти те тогава почти мажето им ги е нямало, те са ги закарали повечето преди това. Останали са само жени и деца и тя ми разправя: „Като дойдава и навлязава в село, но е литяло сняг. Аз съм съоннала на адин камен,

немам си ни бубайко, ни найка нищо си нямам и влязаф там в анна комшийска коща, а в тая коша, тая жена имаше седем деца, а мажо н го немаше и като влязава войниците, тя имала малко жьолти пари, зьова (взеха) ѝ ги и завивките, всичко и зьова – тя жинота вика и си скуби косота. И тогава изядава яденето на „Голямата ливада“ и са юрнава в селото. Сабрава, какото могат. Който мож беше останал и него закарава, а и децата по-голямите и тя закарава и ни остана младеже и може в селото“.

След това тука идвава и започнава да сменят имената, искаш не искаш ти слагат ново име Тогава ние бягафме извън селото криефме се гоневя ни, но един по един ги хвашафа и с бой, с тормоз му сменят името. Така стана и при нас мажету ни ги изполовива и под насила ни сменява имената. Пишет ти някакво си име каквото те си искат и край.

Извадил пистолета и го опрял в гърдите на жената и тя паднала в несвяст

Ибрахим Саид Пенд

Роден па 27.03.1924 г. в село Брезница.

общ. Гоце Делчев, обл. Благоевград

През 1959 г. аз като си дойдох вкъщи от работа, жена ми ми казва да ходиме, че пред училището са се събрали народ, а те са се събрали с цел там, защото на ходжата къщата е там най-близко и него го имат като големец на селото и за това събрали се там цяло село, за да говорят за разфереджаването. Там беше заместника на милицията от Благоевград – казваше се Джоев. Имаше и полиция, която беше заградила хората и нашите партийни и те там убеждават народа да се разфереджават. Тогава му казах на този Джоев: „Другарю това не е хубаво, което го правите“ – само това казах, а те са ми записали името.

След няколко дни ме закарват и в Корница в милицията, тогава там ни беше общинската милицията, дошал там началника на криминалната милиция, него го познавам като бяло магаре и сега. Поручава ме там в една канцелария и ме пита за това, което не сам го и сънувал, такива неща, които не сам ги казал и вършил, а той за тях ме пита и обвинява. И ми каза оттук насетне да не се занимавам с политика и ме пусна.

Заменава два дена аз излизам да търся коня и те след мен са заградили къщата мн. 16 души са били – нашите комунисти тука местните и милицията, после ми казва жената. И започнали да ми викат „Ибрахим. Ибрахим“. Жената се чудила кой ме търси през нощта, но имах в къща-

та и други братя и те направо влезли в къщата. Тогава те се изплашили много. И жената им казала, че ме няма, за какво рука тук и началника, Стойчо Пирпилев се казваше, той като я хваща за пазвите и я хвърля низ скалата надолу, като животно без да мисли, че това е жена. И ѝ казал „Мамицата ти или ще го кажеш къде е, или тук ще мрете“, извадил пистолета и го опрял в гърдите, и като я бутнал, тя пада в несвяст. А братята ми били там, ама ги с страх да излезнат. Тогава тоя гад е казал, че до 8.00 часа не се ли явя в съвета, по-лошо ще стане. Аз се връщам и нищо не знам. По-големият ми брат ме посреща накрай селото и ми казва, че ме викат в съвета. А то някой излъгал, че аз съм избягал през границата, затова съм бил посочен и вървят да ме закарат, ами я не знам нищо.

Отидох в съвета и са събрали там. Кмета на нашето село ме кара да отидем в другата стая и вместо в друга стая ме откара на площада. Гледам там едни джип. Дойдоха двама-трима други и ме вкараха в джипа. Те започнаха да се препират, да са думкат, кой да ме откара в МВР-то, оттам ме откараха в Корница, като там накрая на селото ме прехвърлят в една Молотовка (кола). В нея имаше и лъжничани и корневченн. Те отгоре идат милицията, ама са се напили няколко и крещат: „Аа то по-лошо от турско мамка му да еба“. Оттам в милицията в града (Гоце Делчев), вкараха ме в една килия, там седях седем дена. През тези седем дена от килията не ме пушат, само до клозета да отида. Там нищо не ме питаха, не са ме и били. Аз си мислих, че ще си ма пуснат, немам нещо провинения.

На седмия ден отварят вратата на килията и ме закарват четворица милиционери, я неznam, че е имало и друг там от наш'те, а то и ходжата бил там. Закараа ме на автогарата, където спират рейсове. Вкараа ме в един рейс за Благоевград. Откараа ни в Благоевград, там седяхме два месеца. През тези два месеца по три пъти на ден ходя на следствие. Там ме изследоваа и ме питат какво съм казал в джамията, а аз казах това което споменах преди малко, нищо друго не съм казал. Един следовател, аа да ме удари със стола, аа да ме удари, ще вземе с линията да ме удари. Там 60 дена ма изследоваа, нямаше бой, но не ни даваха ни баня, ни нищо. Ноктите ми станаха е толкави.

Дойде време да се гльода дяло. Те какво са писали в обвинителния акт, какво не са писали, на мен не го дадоха акта да го прочета. И за какво ще ме съдят, съдията ме пита къде се намира Гърция. Аз му казвам, че не съм одил и не знам къде са намира. И така три пъти ме питат, а

там беше и нашият кмет на селото, пък и тоя не знае къде е Гърция. А то всичко е било, че когато ме хванаха в село и ми правиха обиск, аз уж съм казал: „Да ми се падните вие, както колах в Гърция, тогава ще ви кажа!“, и затова е било всичко.

И така ма осъждат две години, ходжата го осъдиа четири. Делото ми се гледаше в Гоце Делчев. Оттам пак ни закараа и в Благоевград, два-три дена там ни държаа. Оттам в Бобов дол в мината. Там седях седем месеца. Там ни питаха дали искаме да работим. Ние казваме, че искаме да работим. Наказания нямаше, но това си ни стига, че ни закарват от къщи без вина и заминаваме да работим на държавата без пари, не мога да си видя семейството и да изкарам 5 лв. за тях. От това наказание повече – какво? Изкарахме там седем месеца, понеже те ни намалиха, ние обжалвахме и там ни се гледаше второ дело. И тогава ни намалиха присъдата, на ходжата дадоха две години, на мен година и половина. От тази година и половина аз работих седем месеца, като работя два дена ми се пишеха три дена. И така изкарахме седем месеца в затвора, това беше 1959. А през 1972 г. за събитията в Корница аз не ходих, ходи сина ми, после едвам си дойдоха, а като си дойдоха бяха пребити. Бяха пуснали кучетата в тях.

СЕНЕМ КОНЕДАРЕВА (РЕДАКТОР)

Сенем Конедарева е помашка активистка, интелектуалка и защитничка на правата на собствения си етнос. Завършила е българска филология в ЮЗУ „Неофит Рилски“. В момента е докторантка по българска морфология в катедрата по български език, Филологически факултет на ЮЗУ, а преподава и български език за чужденци в Американски университет в България.

Коментари (4)

- 13-12-2013|**Tadocheva**

Какво сега – и помашка нация ли ще правим – изобщо някой иска ли да живее в държавата България – независимо какъв се чувства – като език, религия? Или когато нациите отиват към сбижаване, ние ще се делим на всякакви – та всяко различие да си направи държавица – на едно местенце да живеят само ниски мюсюлмани, на друго само ниски

цигани, на тето само ниски евреи, на четвърто само ниски турци, на пето – само ниски македонци, ако остане някое кътче – да е само за ниски българи, после същото се повтаря за високите – мюсюлмани, цигани, турци, македонци, ако има и българи, после за дебелиите, за тънките, за русите, за черните?! Това ли искаме?! Няма ли общи човешки мечти, които да ни събират?! Какво ви става, хора, човеци ли сме или някакви същества без сърца?! Какво сега – докъде ще ни докара тази омраза и това връщане непрекъснато назад? Ще станем ли по-щастливи? Докога, хора?! Освестете се!

- 13-12-2013|**Златко** – ге:

Tadocheva пише:

Какво ви става, хора, човеци ли сме или някакви същества без сърца?! Какво сега – докъде ще ни докара тази омраза и това връщане непрекъснато назад? Ще станем ли по-щастливи? Докога, хора?! Освестете се!

Ако примерно един син (или дъщеря) иска да напусне къщата на родителите, които през цялото време са го/я малтретирани, то дали точно това са въпросите, които трябва да си задаваме (на себе си, не на онези, които искат да ни напуснат)? Не е ли някак по-редно да се запитаме какво точно сме направили, та да накараме тия хора толкова силно да ни заобичат?

(Не че няма достатъчно много хора, включително и в този форум, които на всякакви подобни запитвания отговарят с нещо от рода: „абе я си...“ Само че това не връща обратно напускащите. Не го прави.)

- 14-12-2013|**Първата световна**

Тъй като тук по-горе в коментарите вече стана дума за „напускащите“ (за онези, дето искали да напуснат къщата на родителите) – вече почвам да си мисля, че единствено правилната (пък и доста „либерална“) позиция по този въпрос е: „Ваша воля: щом искате, напускайте!“

На всички „напускащи“ – ама „българи“ ли били, „роми“ ли били, „турци“ ли били, „помаци“ ли били – време е вече това да им да им кажем ние ясно и „в очи“:

„Ако ще напускате – напускайте. Щом като имате такива и онакива проблеми, и щом не щете да си ги решавате по нашия начин – по българския начин – вървете където щете, проблемите си, вашите, решавай-

те – по „помашкия“ начин, по „турския“ начин, по „ромския“ начин! Да ви видим до къде ще се докарате!“

- 14-12-2013|**Първата световна**

Иначе, тук виждаме, наистина, едни невероятни „образи“ – изрисувани. Едни „светли“ умове, помрачени до неузнаваемост. Първият само да вземем, достатъчен е.

Пред нас е господинът, дето се зове Рамиз Юсеин Мулаасан.

И този господин говори, и обяснява, и реч държи:

„Аз като помня дядо ми и знам той как се казваше Мулла Алил. Живял е 75 год. Знам и неговият баща как се казвал Кутмур Мустафа, живял 100 години и пра-пра-дядо ми как се е казвал – Кючюк Алил, живял 105 год. Като ги сметнеш тези всичките години правят 300 години – ние винаги сме били мюсюмани, какви българи сме ние.“

Отлично, г-н Рамиз Юсеин Мулаасан. Прекрасно е, че помните и дядо си (Мулла Алил), и неговият баща (Кутмур Мустафа), и пра-пра-дядо си (Кючюк Алил). Наистина, много знае този човек – имена знае. А езици дали знае?

Сега остава само да ни обясните, г-н Рамиз Юсеин Мулаасан, всичко това, което ни го разправяте, вие на какъв език ни го разправяте: на Мулла-Алилски език ли говорите, на Кутмур-Мустафайски език ли ни говорите, на Кючюк-Алилски език ли ни говорите? От 300 години насам, казвате, вие сте мюсюлмани – а езикът, на който говорите, от колко години насам го говорите? Вашият дядо, и баща му, и вашият пра-пра-дядо, на какъв език са говорили? Със своите си: с децата си, с жените си? И откъде го всеха те този език – някой нарочно бе пратен (от кого?), да им го преподава, да им го налива в главите ли този език? В някакви училища ли, нарочно и „насилствено“ направени, го научиха те – дядо Ви, баща му, и пра-пра-дядо ви – този език? Или и те, както и Вие лично, го научихте просто от майка си?

Толкова ли е трудно да си признаете това, което и всички и без това знаят: че ако вие сте мюсюлмани „от 300 години“, то от поне още 1000 години преди това си го имате вие този език, на който и до днес си говорите?

Кого ще излъжете? Дори и себе си не можете да излъжете, защото и езикът, на който лъжете, си е пак същият език, на който и говорите!

Писмо до Телиш

Автор: Руслан Трад

Казвам се Руслан Трад.

Не ме познавате. Аз също не ви познавам, макар да чувам за вас от новините и борбата ви. До една степен това е борба на всички нас, гражданите на България.

Макар и не на възраст, която позволява да съдя, аз също съм свидетел на онова, което се случва с места, като вашето родно място – Телиш. Разграбване, липса на справедливост, умора от дните без перспектива. Годишните наред населението в страната – независимо дали е в голям или малък град, село или паланка – обеднява все повече и повече. Правителствата идват и си отиват – но мизерията и липсата на шанс остават. Имаме толкова много умора, но и гняв в себе си, че не бихме могли да продължим напред. Не вярваме в бъдещето, защото настоящето ни е откраднато.

Знам за Телиш малко. Че се намира в област Плевен; че има прекрасно вино; че има невероятни места за риболов; че има останки от праисторическо селище; че са се водили ожесточени боеве по време на Освободителната война...

Но също така знам, че през Телиш от древни времена са минавали пътища, свързващи различни области. Всъщност има нещо много важно в историята на Телиш – възниква на кръстопът на римски път. Това място винаги е било важно, винаги е носело символика в себе си и местните хора го пазят и обичат.

Да изградиш селище на кръстопът е с голямо значение. Освен, че свързва области, пътници отпочиват, тук се разменят идеи, разказват се истории. Знам това, защото другото място, на което съм виждал селище на римски кръстопът е Сирия. И там символиката е голяма. Селища, възникнали по подобен начин винаги са били в центъра на събитията, винаги са били притегателен център за мнозина.

Историята толкова пъти е свързвала Сирия и България, че не бихме могли да ги припомним всичките. Но поне в два етапа хората на тези те-

ритории са били в една държава – Римската империя и Османската империя. И кръстопътищата винаги са казвали своята дума. Моят баща ми е разказвал за възрастни мъже, които в детството му са разказвали за далечните градове Плевен, Одрин... Тогава той не е знаел какво означава това нито къде се намират тези места. Чувал е разказите на войници, били се в османската армия край Одрин, по-рано при Плевен. Тези сирийци успяват да избягат, не издържат на войната и жестокостите. Остават сами наред българските села, с османска униформа... „Дадох ми пари, храна, дрехи. Така успях да стигна до Солун и да се върна в Сирия. Никога няма да забравя тези хора, българите.“ Това разказва един от тези възрастни мъже на баща ми, когато е още съвсем малък.

Когато баща ми идва в България преди 30 години, той знае за тези места – Плевен, Шипка – от разкази на сирийци, които се предават на поколенията. Посещава ги повече от мен – за него са още по-символични. Искан е да разбере кои са тези места, за които е чувал толкова време и, за които се говори в неговото малко селище в Сирия, Кара.

Днес отново сме на кръстопът. Този път сякаш с отрицателен знак. Историята днес не предлага екзотика и оптимизъм. Един изстрадал народ посреща друг изстрадал народ. А при този сблъсък често резултатът е тъжен. Тъжен, защото в такива моменти – когато държавата е забравила за теб, когато селището, което обичаш, запада и се обезлюдява – ти се иска да крешиш. Да бягаш, удряш, обвиняваш. Сблъсъкът днес е между две тъжни и празни души – българската и сирийската – макар векове да са били съседи по съдба.

Сирийците, стигащи до Телиш са хора, които са загубили всичко. Домовете им са унищожени от въздушни удари на собствената им армия, децата са отвлечени, жените изнасилвани – имуществото ограбено. Един горд народ загуби достойнството си под ударите на олигархията, на богатството, което не вижда нито страдание, нито човечност. Виковете остават нечути. Тогава бягаш – докдето стигнеш. По един или друг начин тези хора – всеки със своята съдба и лични преживявания – достигат до пределите на България и имат нужда от подслон. Защото нямат нищо друго. За мнозина от тях да влязат в страната е животоспасяващо. Жизненоважно!

Замислям се какво може да направи политиката и как всичко човешко може да изчезне, ако страховете на хората бъдат използвани по подобен начин. Жители на Телиш – причините за вашето недоволство са

ясни и разбираеми! Те са причини за всяко едно село и всеки един град в България – вие виждахте през годините сиването на цели области... И тук трябва да си зададем въпроса: защо бежанци и имигранти, бягащи от войни и убийства, които търсят спокойствие и закрила от страна, за която само са чували доскоро, трябва да страдат заради грешките на собствената ни политическа клика? Това ли трябва да направим – да накажем онези, които търсят подслон при нас, заради убийствената политика на Прехода? Да отмъстим за зловонното си ежедневие на всеки, който не би могъл да отговори на яростта ни? Да осъдим за липсата на шанс пред самите нас? Нима така ще победим всичко онова, което ни се струпва толкова години – като услужим на интересите на група крадци?

Моля ви,

от вас, от нас, от всеки гражданин на тази страна – от всички ни! – зависи дали стотици хора ще намерят подслон поне за зимата и ще получат нов шанс за живот. От нашите решения зависи дали всички тези хора, достигнали границата ни, ще бъдат под покрив или ще ги избутаме отвъд границата да скитат без дом, храна и дрехи. Те не са виновни за нашето ежедневие и ние не сме виновни, че дните им са прекършени от лудостта на войната. Но заедно можем да покажем, че политическите цели не са важни за нас и не бихме се оставили да ни използват, а сетне да ни забравят като пионки в нечия игра!

Дайте шанс на тези хора!

Източник

Руслан Трад е председател на Форум за арабска култура и блогър. Завършва „Връзки с обществеността“ във ФЖМК. Публикува анализи и коментари, свързани с Близкия изток и Северна Африка. Блогът му може да бъде намерен на адрес <http://ruslantrad.com/>.

Коментари (10)

- 04-12-2013|**Николай Сисоев** – Лъжата е лошо нещо
Скъпи Руслан,

Ако си прогонен от сирийската армия, значи си терорист, и не си добре дошъл в България.

Ако пък се опитваш да внушиш, че сирийската армия избира собствения си народ, значи си лъжец, и също не си добре дошъл в България.

Опитите да се играе върху душевните струни на Българите чрез лъжи и манипулации само ще ги отврати още повече от бежанците.

Българинът е добър с добрите.

Бъди добър и не ни мисли за глупаци.

- 04-12-2013|**Николай Сисоев** – поправка

По-горе исках да напиша избива вместо избира.

Глупаво е да се твърди, че сирийската армия избива мирните си жители.

Това никога не се е случвало и няма да се случи.

- 04-12-2013|**Първата световна**

Николай, той този Руслан по-конкретно не е терорист и не е от ново-дошлите сирийци – той е от доста години в България, че и по медиите даже го показват – но проблема при него е, че върти, суче, маже, само и само да намери някаква пролука да излъже народа...

Готов е от девет сирийски кладенеца да донесе вода, само и само да не признае, че той самият с пропагандата, която върти вече толкова месеци, е на практика допринесъл за разгарянето на конфликта в Сирия – и за страданията на тези хора, за които сега той толкова сълзеобилно се застъпва...

Ето и сега лицемерно реди думите: „От нашите решения зависи дали всички тези хора, достигнали границата ни, ще бъдат под покрив“...

Ами не, категорично НЕ от „нашите“ решения зависи – от техните решения, на тези хора, е зависело дали те ще бъдат сега под покрив. Защото те идват от Турция, където вече са били под покрив.

- 08-12-2013|**Руслан Трад** – Уточнение
Здравейте!

Някои уточнения са нужни. Първо аз не съм роден в Сирия, а в България – майка ми е българка, баща ми сириец. Не участвам в организации на опозицията – това може да се провери. Разказите, които съм описал са ми разказвани както от баща ми, така съм ги и чувал на място в родното селище на баща ми, а могат да бъдат прочетени и в последната книга на Киряк Цонев.

Важно е да се каже, относно бежанците, че над 90% от тези, които стигат тук са кюрди – те не могат да останат в Турция без да имат проблеми, а повечето изобщо не са оставали в Турция. Знаете, че от 30 години насам има война между Анкара и кюрдите. Една от причините да влизат в България е затворената граница на Гърция, която пренасочва потока на бежанците.

- 08-12-2013|**Празна глава, пълен стомах**

Елементарни писания, обида за интелигентността на средностатистическия българи.

„Лукаво е сърцето на арабина“...

Списователят е самовлюбен и вероломен.

- 08-12-2013|**срам ме е**

Сисоев и Първа световна, „добър с добрите“ и „интелигентността на средностатистическия“, вие не сте нито добър, нито интелигентен. И само моля, християнска принадлежност да не си приписвате.

За да не се толкова гневя ще ви оприлича на бащата на Хък Фин.

- 08-12-2013|**Николай Сисоев**

Цитат:

Домовете им са унищожени от въздушни удари на собствената им армия, децата са отвлечани, жените изнасилвани – имуществото ограбвано.

Тези твои думи внушават, че сирийската армия е виновна за страданията на народа, но всички знаят как започна тази война, кой има интерес от нея и от кого страда сирийския народ.

Вземайки страната на бунтовниците, ти всъщност вземаш страната на онези, от които България се пази и които не иска у дома си.

Благодаря за ясната позиция, но ако тези бежанци бягат от сирийската армия, да бяха си останали в „освободените“ територии и да си правят там ислямската си държава.

Стегни се, Руслане, все пак връзки с обществеността си учил...

- 23-12-2013|**Любо** – духовна нищета

Преклонена глава – сабя не я сече: „Ако си прогонен от сирийската армия, значи си терорист и не си добре дошъл в България“, казал някой си Николай Сисоев. Добре де, Сисоев, ти от кога стана говорител на българския народ? Ти си един маргинал, не виждам някой тук да подкрепя глупостите, които си написал. По мое мнение не е зле на такива като теб да им се търси съдебна отговорност от време на време. Защото това, което казваш не е невинно.

- 23-12-2013|**Николай Сисоев** – Аман от тролове

Що ми се струва, че тук някакви тролове се опитват да поддържат активността в коментарите?

Разбира се, че имам право да говоря от името на България, защото аз съм България.

И каква съдебна отговорност те гони бе Любо.

Чак в Америка разбраха кои са „бунтовниците“, а ти още не си разбрал.

- 24-12-2013|**Blagoev**

Този г-н Сисоев не се усеща колко е елементарен. Как си е помислил, че представлява България, след като е само един от тези българи, като Сидеров напр., за които ксенофобията е верую. Дали той знае, че сирийците са един от най-напредналите арабски народи и не заслужават такова презрение. Просто Сисоев е една средна проба от средния българин, доста далечен от Европа.

И какво е това „тролове“?!

Българи ли са помаците и още куп други въпроси

Автор: Георги Зеленгора

Призрак броди из българското медийно пространство. Призракът на помашкия етнос. Ефрем Моллов щял да прави етническа партия. Щял да ислямизира цяла България. Новината за предстоящото учредяване на партия „ПОМАК“ изтече ненадейно в ефир и засенчи и протестите срещу кабинета, и кризата с бежанците. Плашилото, което толкова време политическите картоиграчи търсеха, най-накрая се появи. „Спасени сме, – доволно протъркаха ръце партиите на статуквото. – Ето кой ще опере пешкира. Ето го виновникът за бедността, за безработицата, за корупцията, за грабежа, за престъпността“. Радостта им бе споделена и от патриотите. „Сирийските бежанци не помогнаха, но ПОМАК със сигурност ще ни вдигне рейтинга и ще ни извади от маргиналността,“ казаха си те и запретнаха ръкави за нови медийни изяви.

И отново на повърхността изплуваха същите до болка познати и втръснали на зрителите патриотични физиономии Божидар Димитров, Красимир Каракачанов, Георги Първанов. Патриотичната фаланга бе подкрепена и от някои „наши мюсюлмани“ като Недим Генджев и Ахмед Башев. Общото между всички тези хора е, че са сътрудници (по-точната дума е доносници) на комунистическите тайни служби и че се гордеят с това. А някои от изброените се оказаха даже офицери от Държавна сигурност. И започнаха тези „умове“ да анализират какъв е скритият код на заявеното намерение. „Ефрем Моллов е ислямски фундаменталист“, изцепи се проф. Божидар Димитров, известен повече като агент Кардам, Телериг или Тервел. „Това е неоосманизъм“, надцака го офицерът от ДС Недим Генджев. „Това е провокация“, добави на свой ред изпадналият от всякакви социални класации бивш президент. „Сепаратисти се опитват да разцепят отечеството“, тръбяха други. И започнаха едни разгорещени дебати, които трябваше да дадат отговор на въпросите кои тъмни сили стоят зад новата „етническа“ партия, кой финансира

тази „антибългарска“ провокация, за чии тайни служби работи Ефрем Моллов, който има интерес от разделяне на нацията.

Много въпроси и нито един правилно зададен. И няма как да е иначе при положение, че мозъците на участниците в дискусиата са формирани патриотично и в тях е инсталиран чипът, на който е за кодирано, че помаците са българи. Но нека да разгледаме въпросите един по един, като започнем с това чий агент е Ефрем Моллов. Прави впечатление, че всички обвинения за връзки с чужди разузнавания, идват все от хора, които са нагазили до шия в тинята на българските тайни служби, било комунистическите, било сегашните. Тези хора са патриоти по презумпция, защото изповядването на каквато и да е друга идеология изисква известни мисловни способности. Затова лишените от такива способности нямат друг избор освен да станат експерти по национална сигурност. В скромния мисловен свят на такива персонажи съществуват два полюса „ние и врагът“. Турция е събирателен образ на врага, но не истинската Турция, а една въображаема Турция, която запълва единствено кухите пространства в главите на тези медийни патриоти. За тях няма разлика между Орхан Памук и Фетулах Гюлен. Щом са турци, значи са врагове и искат да заробят България.

Разбира се, тези хорица са прекалено дребни да се борят с Турция, затова в главите им обобщеният образ на врага е персонифициран в конкретния образ на турския агент, а такъв може да бъде всеки, който изрази някакво мнение, противоречащо на техния патриотизъм. Затова за тях появата на Ефрем Моллов е чудесен шанс да оправдаят безсмислието на своето съществуване и огромните средства, които данъкоплатецът налива в гушите им. Плитките мозъци на тези стожери на българщината и националната сигурност, научени да работят по команда и да изразяват чуждо мнение, не могат да допуснат, че на света има хора, които мислят със собствената си глава и действат по собствена воля. Странни са обаче медийните предпочитания към такива събеседници при условие, че цялото общество отдавна знае за агентурното им минало. Неадекватно широкото им присъствие в телевизионния ефир и по вестникарските колони е сигурен симптом за зависимостта на медиите от тайните служби.

Подобни мисли поражда и проблемът с финансирането. Ако си спомняте, преди време споменатият професор с ханските псевдоними каза, че парите на Европейски институт „Помак“ идват от там, от къде-

то извира петролът. Сигурно е, че в душата на професора отдавна напират завистта към несметните богатства на Ефрем Моллов. Но ако се вгледаме внимателно в този професор и в другите, които задават такива въпроси, ще установим, че това не са социално слаби патриоти, на които враговете на отечеството ядат хляба. Това са доста щедро финансирани субекти, които се носят в лъскави костюми, пушат скъпи пури и обикалят надлъж и нашир страната със скъпите си автомобили, за да подхвърлят на изгладнелия народ огризките от своя патриотизъм. Тези хора, освен че паразитират на гърба на данъкоплатеца, точат пари и от съмнителни мафиотски източници. И като всички алчни хиени те не могат да допуснат, че на света има хора идеалисти, за които липсата на пари не е пречка да се борят за това, в което вярват.

Най-смешното обвинение обаче е в разединяване на нацията. И кой го казва? Пак същите хора, които са налапали цялата държавна баница и не искат да я делят с никого. Затова всеки, който предяви претенции да получи полагащия му се дял, веднага се обявява за разединител. „Защо трябва да се делим на етноси? – пита телевизионна водеща и веднага изпада в противоречие със себе си с безумния въпрос: – Нали всички сме българи?“ Че българите какво са бе джанъм? Не са ли етнос? И за какво обединение говорим в общество, в което една шепа хора са си присвоили целия държавен ресурс, а стотици хиляди са социално изключени и оцеляват чрез фотосинтеза. Обединение ще има тогава, когато всички сме равни пред закона, когато няма гладни, бедни и безработни, когато няма мутри, монополи и олигарси, когато всеки бъде приет в обществото със своите различия. Няма как да има обединение на принципа „всички сме българи“, защото някои не сме. България е мултикултурна държава, винаги е била такава и единствено като такава може да оцелее в бъдещето. Затова обединението задължително минава през признаването на правото на самоопределение и зачитането на културната идентичност на различния. Обединение може да има само на принципа „единни в многообразието“, който България като страна членка на Европейския съюз е приела за свой основополагащ принцип.

Простосмъртните патриоти трябва да разберат, че национализмът обслужва точно тази морално разложена върхушка, а „експертите“, които им обясняват от екрана, че помаците са българи, са осребрили много добре своя патриотизъм. Тези пишман специалисти гордо се кичат с научни титли, въобразявайки си, че по този начин могат да прикрият

своето невежество. Само че в днешния информационен век това няма как да стане. Новите поколения не са толкова лесни за манипулация. Техните потребности от знания не могат да бъдат удовлетворени с патриотични клишета. За тях не е достатъчно да си сложиш титлата професор или академик, за да ти повярват дори когато твърдиш, че помаците са българи. Защото вече разполагат с достатъчно възможности да се запознаят с различните мнения по въпроса и със свободата сами да преценят, на кое от тях да се доверят.

Днес интернет предлага океан от информация по всички аспекти на помашката проблематика и всеки, който се е потопил в нея, неминуемо си задава въпросите: Защо, след като са българи, помаците са гонени масово в Турция или, ако приемем, че част от тях са се изселили доброволно, защо са предпочели Турция пред България? Защо, след като са етнически българи, помаците непрекъснато са подлагани от своите сънародници на насилия, грабежи, кръстилки, смяна на имената, разфереджаване и други унижения? Защо, след като името помак е обидно, помаците се гордеят с него? Защо на преброяването бе отхвърлена възможността хората да се самоопределят като помаци? Ако сте убедени, че са българи, не би трябвало да се страхувате, че няма да се самоопределят като такива. Защо бе подменена волята на онези, които все пак се записаха като помаци в анкетните карти? Защо във всяка медийна дискусия по темата за помаците задължително участват кадри на бившата Държавна сигурност? И най-накрая, защо всяко споменаване на думата помак в медийното пространство предизвиква такива вулканични изригвания от страхове и злоба?

Човек е преди всичко такъв, какъвто сам се определя, а не такъв, какъвто другите го определят. Странно е, че в държава, в която никой на никого не забранява да се нарича българин, има хора, които задължават други да се наричат така. От гледна точка на потърпевшия това е изключително грозно и обидно. То е признак на неуважение и на презрение. А помаците достатъчно са подлагани на унижения в миналото, за да продължават да търпят. Но има и нещо още по-странно. Медийните коментатори на темата за помаците сякаш са забравили, че от шест години България е член на Европейския съюз. Те продължават да разсъждават със стереотипите от времето на Студената война и да плашат зрителите със сепаратизъм. Господа „експерти“, помаците не са толкова глупави да

се отцепват от Европейския съюз, единствения гарант за тяхната идентичност и за техните права.

Добре би било патриотичните многознайковци да си сверят часовника, който е изостанал с около стотина години, и да разберат най-накрая простата истина, че помаците са транснационална общност, пръсната в шест балкански държави, като навсякъде те имат свои легитимни политически, културно-просветни и правозащитни организации. Тези организации общуват все по-активно помежду си и в това общуване се ражда новата помашка идентичност. Българските помаци са активни участници в тези процеси. Те са важна част от тази най-млада общност на Балканите и всеки опит да бъдат откъснати от нея вреди не само на тях, но най-вече на България. Европа отдавна е приела и признала помашката идентичност. Тя води активен диалог с помашките организации във всички балкански държави и с помашката диаспора в Западна Европа. Другите балкански страни също признаха правото на помаците на самоопределение. Единствено България продължава да твърди, че „такова животно нема“.

Но да се върнем на въпроса българи ли са помаците. Без съмнение между българи и помаци съществува етнокултурна близост, която можеше да се превърне в основа за обединението им в един етнос. България обаче пропусна този шанс след всички насилия и унижения, на които подложи помаците през последните 135 години. Дори самият академик Георги Марков нееднократно призна, че „ние имаме грях към това население“. Признатият грях е половин грях, но само когато последва покаяние. А такова не само, че няма, но греховете продължават да се трупат. И за съжаление, за помаците България си остава само биологичен родител, който е изоставил детето си, а когато детето е вече пораснало и не се нуждае от него, той се появява в живота му и предявява претенции за родителски права.

Източник

Георги Зеленгора е български историк и изследовател.

Коментари (31)

- 04-12-2013|**Първата световна**

Извинявам се, но след като четох статията на Г. Зеленгора, така и не ми стана ясно кой самият каква точно позиция застъпва (по повдигнатите от самия него въпроси)? Пък и каквато и позиция да застъпва този човек, не може ли все пак да се постарее да спазва някаква логика и последователност в изложението си?

Авторът уж сам предлага: „нека да разгледаме въпросите един по един, като започнем с това чий агент е Ефрем Моллов“ – и след това няма нито дума по въпроса: „чий агент е Ефрем Моллов“ – напротив, вместо това са насипани думи по темата „ама те ония, другите, са агенти, и то на комунистическите служби“, и се впуска да обяснява какви били „мисловните способности“ на тези агенти, за техните „плитки мозъци“, за „кухите пространства“ в тези мозъци, за „безсмислието“ на тяхното съществуване – изобщо, изредени са всякакви най-елементарни обиди, без никаква връзка с темата и с поставения въпрос. (От факта, че ония, другите, са агенти, по никакъв начин не следва, че точно Ефрем Моллов НЕ е такъв. Както и от факта, че някой друг е казал за Ефрем Моллов нещо невярно, по никакъв начин не следва, че самият Ефрем Моллов винаги говори само истината...)

И по-нататък в текста продължава да властва същата липса на логика. Според автора, „обединение ще има тогава, когато всички сме равни пред закона, когато няма гладни, бедни и безработни“ – ами то значи според този автор визираното от него „обединение“ няма да го има НИКОГА – защото бедни, безработни и гладни има и сега и в най-развити-

те страни (дето уж са десетки години ПРЕД България). И по-нататък пак някакво голословно твърдение („Новите поколения не са толкова лесни за манипулация“), „подкрепено“ уж с думите „Днес интернет предлага океан от информация по всички аспекти на помашката проблематика“...

Ами то в Интернет по всяка проблематика, не само по „помашката“, отдавна има океани от „информация“ – но каква част са капките истина в тези океани?

Авторът обаче решава да заобиколи и този въпрос, и предпочита направо да изплюска твърдението си, че „помаците са транснационална общност“...

Ами то и журналистите, и юристите, и спортистите също са „транснационални общности“...

Изобщо, в целия си текст авторът така и не успява да даде нито един конкретен аргумент: след като според него помаците не били „един етнос“ с българите, с кого тогава те са „един етнос“ – и все пак къде, аджеба, досега толкова успешно са се крили (от историята!) „помаците“ сума ти векове наред, че никъде никой не ги е отбелязал като „отделен етнос“?

- 04-12-2013|**броди**

В старобългарски думата език има три значения: анатомичен орган, средство за общуване и народ.

Нека бъде добросъвестен авторът Георги Зеленогора и упомене ясно и точно какъв език говорят помаците.

Самото название ПОМАК е асемантично, сиреч-няма лексикално значение и всякакви опити досега за намиране на „етимологията“ му са безуспешни. Друг е въпросът, че сигнификатът на името е действително пренатоварен с пейоративност, с други думи, звучи обидно и не е истина, че тези хора така се самоназовават, срам ги е. Нека авторът погледне в сп. „Родопи“ в началото на 90-те години статията на Момчил Чалъков за етимологията на названието ахрянин. И ако държи на името си, да изрече гласно какъв е бил статутът на това население в Османската империя. Можем да припомним само за кърджаалиите и даалиите, кървавата диря на дезертърите от Кримската война, t4 плячкосване на Тракия от сбирщината около Мехмед Синап, наемниците при Осман Пазвантоглу, участието им при потушаване на размирици от Албания до Диарбекир...Нещо май понамирам на цивилна запасна жандармерия с една купчина отбиви от данъци, социални привилегии и пр. За

априлските събития у нас през 1876г. е общоприето да си премълчаваме, за да не обидим чувствителните им души.

Против съм всяко насилие над човешката личност и трудолюбивите хора от Родопите ме знаят каква беше моята позиция през тоталитаризма с дивотиите около „възродителния процес“, публикувано е, отдолу стои името ми. Сега освен единния ми граждански номер нямам друг маркер за идентичност, та ми е чудно в днешно време някои като папуноци да се накачулват с нови дрънкулки....

Поне са работливи хора и ще се оправят мохамеданите ни по Родопите...

Нека!

П. Вълков

П.П. Дано Ви съдейства Сенем Конедарева, аспирантка в ЮЗУ „Неофит Рилски“ - Благоевград, активистка на това движение и авторка, та Ви намери моята статия „За значението на названието помак“ в един годишник на ЮЗУ от началото на 2001 година. В чужбина съм и нямам възможност. И друго, в „Предвестници на бурята“ Петър Манджуков към края е изобразил преселници мохамедани от Родопите в Диарбекир. Подразбира се от само себе си, че сте чели Людмил Стоянов, едва ли у нас има по-проникновен писател на тая теча...

- 05-12-2013|**Реквием за злото**

На Зелен Горски кой ли му плаща сега. Ако е никой тогава някой ще трябва да му се отплати утре. Казвам ви през сълзи България си отиде. Това което виждаме всички отвън е само една опустяла бедняшка хижа без дъх и дух отвътре. Така стана защото вече не я стопанисват чужди двуглави орли а местни червени вълци в овчи кожи. Чувате ли смразяващия вой. Той е на сивите. Те клечат в края на дълбоката снежна дъбрава и само чакат мига в който да впуснат към кошарите. Те са надушили и знаят че някогашните стопани са ги зарязали. Защо се случи така.

Защото вместо с достойно изправена вяра ние изповядвахме вековните си грехове с дълбоки езически поклони. Не се доверихме никога на себе си. Никога не проумяхме със сърца че Господ помага ала в кошара не вкарва. И още нещо. Речта на майките си предадохм. Сега чуваме гласа на страха а не съвестта. Същата съвест която преведе умните племена до обетованите им земи. Остани ти поне Господи. Остани в България, молим те.

Допълнение. Тия дума аз Димитър Симов написах сам и с преприятелната подкрепа на Милчо. Не напразно майка му и баща му са го кръстили така. Мило момче студент с невинна брада и очи като на екзалтиран калугер. Той се вриче да ми помага правописно дори е Българско. Дано е да значи вечно.

• 05-12-2013|Златко

Принцът датски, както всички знаем, бил казал, че има нещо гнило в Дания. Аз пък нерядко се питам дали е останало нещо здраво в България. Не че съм единственият, разбира се. И все пак има нещо, което, поне в собственото ми усещане, ме различава от огромната маса от сънародниците ми. И то е следното: за разлика от повечето българи аз съм твърдо убеден, че в човешката съдба – индивидуална и колективна – случайностите играят сравнително подчинена роля. Онова, което реално определя съдбите ни всъщност е твърдата логика на собственото ни поведение и неизбежните негови последствия.

Ето и в този случай. С какво точно си имаме работа тук? С историята на едно вече повече от стогодишно, системно насилие, ето с това си имаме работа. Откак я има „свободна“ България, оттогава насам няма мира и спокойствие за мюсюлманите в нея, оттогава насам народецът български, разпасал пояс и почувствал се най-после чорбаджия, раздава правосъдие в страната си както му скимне, за сметка на всички ония, които посмелят да си помислят, че може и да бъдат нещо по-различно от, примерно „най-чисти“ българи. И какво става в случая, в който тия си там хора, чрез своите по-образовани и интелигентни представители, му покажат собственото си виждане за това кои са причините да се чуждеят от „българското“ (а тези причини, не ще и дума, са все едни и същи – бой и тормоз, че понякога и нож, ако и по-рядко)? Какво става тогава? Вместо да наведе глава, да смъкне капка и да помоли за прошка, народецът български настръхва, вади дългото си жило и започва да жили с него де що има народ наоколо. Няма да се спомене и думица за собствена вина, за желание за изкупление, за покаяние, за правда и кривда. Всичко, за което ще се говори, ще бъде: „мамка ви рязана, така ви се пада! Като се инатите и не щете да си признаете, че и вие сте точно същите като нас!“

Разбирате ли сега, милички мои, какво имам пред вид, когато говоря, че на тоя свят незаслужена съдба няма? И при това имам пред вид нашата с вас съдба на народ, презрян до дъното на душата от самия себе си, не

изпитващ и капчица уважение към себе си. Народ, изгубил всякаква вяра, всякакво достойнство, и зает само и единствено с това ден след ден да оплаква горката си съдба, която, видите ли, била му наложена някъде отвън?

Абе, главо дървена? Кой отвън ти е виновен за това, че си толкова себичен, зъл и зает само с онова, дето ти клати феса, та не даваш пет пари за неща като истина, правда и свобода? И, като не даваш пет пари ти самия, откъде-накъде тогава пък трябва да очакваш, че някой си друг трябва да дава пет пари за самия тебе? Казано е от най-старо време: „на каквото си постелеш, на такова ще си и легнеш“. И тъй народецът български, ден след ден, нощ след нощ, стеле пред себе си тръне, жупел и коприва, а после се сърди кърваво-сълзливо, че не може да си намери място, на което да си легне, без тозчас да подскочи от поредното убождане...

Ами откъде да дойде, братя мои, тази съдба европейска, по-различна от досегашната, когато, при всеки опит на някой отнякъде да ни покаже истината за собствените ни дела, ние тозчас се озъбваме като вълци и започваме да въртим, сучем, от десет кладенци вода да носим и прочие, само и само за да докажем на самите себе си, че, видите ли, не ние сме виновни за онова, което ни се случва, а именно ония, срещу които сме извършили ней-тежките си неправди и които сме унизявали, оскърбявали и низвергвали откак ни има в тая „свободна“ страна?

Откъде, питам ви? И как да се промени тая наша пуста съдба орисана, като самите ние правим всичко възможно да не ѝ позволим никога, НИКОГА, да се промени? Като настояваме да си оставаме все същите дребни и острозъби хищници, каквито сме били винаги, без промяна, без движение, без мисъл за нещо такова дори?

Как, да се промени пустата му съдба? Питам ви пак – а вие хубаво си мислете, когато ми отговаряте, щото, то се знае, най-лесното нещо на тоя свят е да се заинатиш и да покажеш отдалеч среден пръст, особено пък когато си скрит така под някое псевдонимче и си пишеш каквото ти скимне примерно след нам колко часа работа, в които друг такъв дребен хищник като теб самия те е нагрубявал, мачкал и унижавал цял ден, та сега няма на кого друг да си го изкараш, освен на бедните дяволи, които – нали така са те учили – били нам колко по-долу от тебе в стълбицата социална. Размисли хубаво, братко или сестро, щото пак ще повторя нещо, дето е казано преди много време: „кой каквото прави, на себе си го прави“.

Толкова от мен...

• 05-12-2013|**Първата световна**

Златко, и другите там, дайте наистина да си говорим за нещата, ама реално.

Значи, този разговор – за насилието, и за онова „стогодишно, системно насилие“, по-добре изобщо да не го почваме, защото ако едните отворят дума за „стогодишно“, другите ще им върнат по пет за „петстотингодишно“ – и това край няма.

Можем да се опитаме да започнем от това, дето „на тоя свят незаслужена съдба няма“. Който вярва в това – нека си вярва. Само че това, ако е вярно, и ако важи за българите, то би трябвало дважд (и трижд) повече да важи и за тези, „помаците“ – така че и тук не виждам какъв точно реален разговор можем да проведем. Ако и тяхната съдба е „заслужена“, не трябва ли ти сам, Златко, първо към тях да се обърнеш, със същия призив: мислете, хора, добре мислете как да си промените съдбата!

Единственото, което ми дава надежда, е това: да започнем да даваме пет пари (поне) за „неща като истина, правда и свобода“.

Проблемът на статийки като тази на Г. Зеленгора е именно там, че в тях може и да има някаква „свобода“ (наслаждава се, човекът, на свободата на словото), но истина и правда вътре и за две пари няма.

Спомням си, някъде тук бях чел, по другите статии, че българският национализъм бил изграден на „анти“-основа, на анти-турска и на анти-гръцка основа. И това било лошо, дори много лошо. Е, добре. Тогава, като гледаме сега тези „помаци“ с техните статии, които се публикуват тук, и като виждаме как и те тръгват да си правят „общността“ пак на такава „анти“-основа (в случая: анти-българска) – трябва ли да го смятаме това за „добро“, за „истина“ и за „правда“?

Наистина им се чудя на акъла помашки: искат да стават отделна общност?

Не сме ли го гледали вече това?

Какво ще спечелят – реално? Ще станат новите „роми“ на Европа – понови и по-големи „роми“ от досегашните „роми“? Ще си евро-издействат да им се уреди една „декада на помашкото включване“ (както имаше преди „декада на ромското включване“, помните ли? Ако я помните – с какво сте я запомнили?) Това ли е смисълът на цялата патърдия?

Ако такава „добро“ дирят – халал да им е! Сами ще пропищят от това, като им дойде до главата.

• 05-12-2013|Златко

Първи, ако има нещо, което съм научил от хората и страната, в която живея, то може да се обобщи в следното изречение: „Човек трябва да е суров към опонентите и противниците си, но безпощаден – към самия себе си“. Ето това е причината, поради която самият аз предпочитам винаги, без изключения, да отправям (вероятно дразнещите и може би дори ненужни) предупреждения и поучения именно към сънародниците си, а не към хората, които по едни или други причини чувствам и разбирам като (повече или по-малко) различни, други, в сравнение с това, което сме самите ние. Разбира се, няма да отричам, че и помаците, и турците в България със сигурност също носят своята собствена отговорност за съдбата, която е стоварена върху раменете им (най-вероятно чрез толкова типичната за сравнително затворените етноси и малцинства неспособност за възприемане на новото и стриктно придържане към вековно-остарели начини на живот и свързани с тях многобройни морално-поведенчески канони, които по правило отричат модерността). Но каква би била ползата от това да насочвам приказките си към тях, сравнително чуждите (но заедно с това и близки – не искам да се разграничавам от тях!)... Та, каква полза от подобни предупреждения и поучения? Нима е имало някъде някога по света човек, чиито проповеди към чуждите да са донесли дори и минимална полза някому? И, след като е така, то защо? Много просто – защото моралността и търсенето на морална основа имат някакъв смисъл само и единствено тогава, когато са насочени навътре, накъм самия себе си, и придобиват формата на нещо лично изживявано, лично поддържано, лично vyplътено. Нещо, което е част от плътта и кръвта на човека, който говори, а не преструвки и хитрини, предназначени да подмамят хората към някаква пишман-мъдрост, чиято окончателна цел винаги се разкрива – отново и отново – като поредно придърпване на чергата към себе си, и нищо друго.

Именно в това се състои и голямата морална сила на днешните немци, пред която не спирам да се възхищавам, ако и често да осъзнавам, че ги идеализирам и превръщам в нещо, което те в реалността не са. Но всеки от нас има нужда от идеални образи и, по липса на някакви други, аз си създавам моите от собствените илюзии, които храня по отношение на страната, в която живея.

Едно обаче мисля, че зная със сигурност – няма друг път към прецистването и поемането по нов път, към ново начало, освен онзи на по-

каянието. И човек не може да чака, докато първи се покаят другите, такъв дзвер действително никъде няма. Или падаш на колене, като Вили Бранд, и молиш за прошка, и навеждаш глава, и мълчиш, и се срамуваш (колкото и неизбежен да е целият театър, свързан с всичко това – но друг начин няма, такива говеда сме, театрални)... Или това – или я караш както в България, с вечно андрешковско надхитряне, с вечно изчакване „първо другите да започнат“, с вечно надцакване, надлъгване и нищо правене (с изключение на никому ненужни надприказвания из пишман-форумчета като това моето тука)...

Да ти говоря ли още или стига толкова? Сега, да ме прощаваш, но не вярвам българинът в мен да те издържи още много дълго време, така че, прощавай, но рано или късно ще те прогоня оттук, признавам си го отсега. Знам, че е балканско, знам, че не е демократично, знам, че това е само дребното човече вътре в мен, но – ей Богу! – ненавиждам от дъното на душата си оня интелигентен Андрешко, който откривам в теб при всеки следващ пост. И, да ме убие Господ на място, ако излъжа, че мога да го понасям дори и само за секунда. Ей това е моят личен грях – яростта на неприемането, яростта и злобата, които винаги ме надвиват, рано или късно, когато се изправя пред непреклонната непроменливост на хора като теб, Първи.

Който иска, да ми го прощава. Който не – Господ с него...

- 05-12-2013|**Симеон В.**

Тъжно. С безпросветната си нетърпимост, комплексарско и арогантно високомерие успяхме да отчуждиме от „Българско“ чистите българи – македонци и помаци. За тази действителност сме виновни всички, но най-вече „патриоти интелектуалци – чалгаджии“ от рода на А. Дончев, Н. Хайтов, донякъде Б. Димитров. И най-вече БКП.

- 05-12-2013|**Първата световна**

Само една малка забележка по повод на споменатата „морална сила на днешните немци“. Тази сила съществува, но тя е не само морална, тя е и материална. Тя е и икономическа. Това я прави и ефективна. Без икономическия си елемент, ефектът от тази морална сила щеше да е пренебрежимо малък. Изглежда, точно това не могат да проумеят много от коментиращите проблемите с малцинствата у нас: че малцинствените проблеми не могат да се решат, като мачкаш мнозинството. Напротив,

пътят е точно обратния. Ако искаш да решиш малцинствените проблеми, трябва първо да се погрижиш за добруването не на малцинствата, а именно на мнозинството. Ако мнозинството живее добре, и малцинствата ще живеят добре. Това е: първо мнозинството, после малцинствата. Няма как да стане наобратно.

- 05-12-2013|Златко

Има немалко богати страни, които НЕ СА извършили немската работа по признаването и преработването на собствената вина и отговорност – сред тях Италия и Япония, **но най-фрапиращият пример вероятно е Белгия** – в които етническите проблеми не изглеждат кой знае колко смекчени от богатството (в Япония те са не вътрешни, а между нея и бившите ѝ колониални и военни владения, основно Корея и Китай). Така че нещата не функционират автоматично по принципа „като забогатеем, всичко ще се оправи“. Няма царски пътища към (себе) пречистването, също както ги няма и никъде другаде. И няма друг начин за пречистване на едно дълбоко замърсено от вековни предразсъдъци, напластени до небето несправедливости, неплатени сметки и какво ли не още общество, освен онзи на поглеждането навътре, към себе си. Колкото и да се въртим и усукваме като пословичните настъпени червеи, реалността си остава същата: без (морално) усилие, без собствена работа за пречистване и на себе си, и на обществото, всичко останало си остава празни приказки...

- 06-12-2013|Гост

„Няма как да има обединение на принципа „всички сме българи“, защото някои не сме. България е мултикултурна държава, винаги е била такава и единствено като такава може да оцелее в бъдещето. Затова обединението задължително минава през признаването на правото на самоопределение и зачитането на културната идентичност на различния. Обединение може да има само на принципа „единни в многообразието“, който България като страна членка на Европейския съюз е приела за свой основополагащ принцип.“ Със такъв либерал-мултикултуралист не трябва да се разговаря. Това същество е враг на България и иска унищожението и. Ако държавата ни беше силна това същество нямаше да смее да говори подобни глупости.

• 07-12-2013|Златко

Имаше едно време един такъв виц, още по комунистическо: „Що е то партиен секретар? Отговор: това е човек, който е застанал на моста и казва на реката, че трябва да потече в обратна посока...“

Та си мисля понякога така, че България си остава пълна с партийни секретари, само дето едно време цветът им беше все един и същи, а днес са се нароили в най-различни разцветки, че и си мислят, че са различни едни от други, щото, нали така, жилетките им в различни цветове... А то, като погледнеш – все същото като едно време, само дето сега на моста стои не един, ами пет-шест партийни секретари, всеки със собствено мегафонче, всеки със своя собствена, как се казваше, агенда...

А реката, слава богу, си тече, не е спирала...

Та конкретно по темата де. Казано е от най-старо време: „Ум царува, ум добрува, ум патки пасе“. И като е така, то да се запитаме тогава, защо ли, аджеба, щом „съществата“ дето били говорили престъпни глупости (че България е мултикултурна държава и че единствено като такава може да оцелее в Бъдещето) можели да надигат глас в България само и единствено защото била слаба и немощна... та, защо в такъв случай най-мощната страна на света, Америка, е приемала и продължава да приема мултикултурализма и смешението на хората и културите като свой начин на съществуване откак я има, че и останалият свят, ако и със значително закъснение, също полека-лека започва да възприема този тъй неизбежен принцип на съвместно съществуване? Да се запитаме, казвам.

И дали има някаква алтернатива на тоя свят срещу все по-бързото и очевидно смешение на народите, и за добро, и за лошо? Щото на такива пишман-кюмюрджии като нас, дето до вчера не ги пускаха и да припалят до Европата, но днес вече са баш-най-черните задници от всички, та са и ревнали срещу свободата на придвижване и избор на местоживене и идентичност за всички (само за нас може, за другите – дръжки!)... та, на такива пишман-кюмюрджии, вечни двойкаджии и оставачи в училището и на живота, и на света, много им се ще да грабнат пак Калашника и да започнат да раздават ред и справедливост (то на кого ли не му се ще в тоя свят объркан).

Ще ви (ни) се, братя, ама няма! Вместо Калашника трябва да се учи тиуремата на Патагор и други такива трудни работи, с тояга вече нищо не става на тоя свят. Щото казано е, пак отдавна: по-страшно нещо от простия човек на тоя свят има само едно: простият човек с пушка.

Та така. Не им дават вече на простите пушки, щото знаят хората докъде води това.

А вие, щом ви е кеф, продължавайте да си мечтаете за доброто старо време, в което се знаеше кой кум и кой сват, и си имаше (Калашников) ред и всичко.

Ваша си работа, братя и сестри...

- 07-12-2013|Гост

Нито мечтая за „доброто старо време“ нито съм комунист. А за Америка знам много повече от тебе защото вече 16 години живея в тази страна. Най-мощната държава на планетата се е превърнала по мненията на много местни коментатори в бледа сянка на себе си именно защото вместо да се придържа към християнските ценности които я направиха велика се зае да угажда на всякакви съществуващи и несъществуващи малцинствени групи.

Нека да ти го кажа на разбираем български. Ти си един глупак но опасен глупак който с приказките си вреди на страната. След падането на комунизма левичарите не се отказаха от идеята си да размият нациите и да унищожат независимите национални държави. Ленин го е казал: при победата на комунизма всички нации ще се обединят в една, националните и верските различия ще изчезнат. Тук няма да се спирам на това че по мое скромно мнение от християнска гледна точка съществата които са се поставили в услуга на подобна идеология са слуги на дявола. Преследвайки крайната си цел да унищожат нациите и обезличшат народностите левичарите смениха тактиката си. Вместо братството между социалистическите народи сега се пропагандират идеите на мултикултурализма. Само че тези идеи се прилагат избирателно. Никой не критикува Южна Африка например затова че дискриминира белите на нейна територия. Всичките усилия на либерастите са насочени към разбиване на териториалната цялост и интегритета на държавите на белите. В Европа те почти са успели в Америка ще им е много по-трудно.

Що за принципи проповядват либерастите и приложими ли са те в реалният свят? Един бегъл поглед показва ще идеите им са също толкова приложими колкото тези които изповядваха вече изчезналите комунистически режими в Източна Европа

Според либерастите всяка малцинствена група независимо дали е оформена по расов, религиозен или сексуален принцип трябва да получи

пълни права да се развива в рамките на съответната(бяла) държава. Само така държавата щяла да бъде силна и гражданите и лоялни към нея.

Що за малоумници са това? Хората не са ангели. Това че на някой който е бил подтискан си му дал права не означава автоматически че той ще ти бъде благодарен и ще те обича. Хайде да плеснем с ръце да се прегърнем и да си простим и да се обичаме завинаги. Дебилщина нна която само идиотите могат да се вържат.

В Америка и Европа малцинствата се възползват от дадените им права като изтискват социалната система по абсолютно същият начин по който правят това циганите в България. Във големите градове в Америка а вече и в Западна Европа има гета в които държавата просто не съществува. Престъпността, разпада не семействата и употребата на наркотици са всекидневният живот в тези райони. Като капак на всичко белите продължават да бъдат винени за неуспехите на другите народности да организират обществата си по нечин който да доведе до един по-добър живот на техните граждани. Видите ли колонизацията била виновна?

Но когато ние българите започнем да виним Османската Империя за нашето изоставане биваме обявявани в расизъм. Ако принципите на мултикултурализма не се прилагаха избирателно Турция трябваше да бъде тази която да се извини за петвековното робство, да разреши връщането на българите в Източна Тракия, да регистрира българска партия и да мълчи когато ние дискриминираме или прогонваме от родните им места туркофилите в България.

Както казах обаче целта на глобализма е разрушаването на националните държави и първата му цел са държавите на европейците в Европа и Северна Америка. Именно затова глобализма е смъртно опасен за България. Срещу тази идея в момента има една изключително негативна реакция на Запад именно заради щетите които причини на западното общество. За илюстрация англичаните са я докарали дотам радикални ислямисти да патрулират улиците на техните градове и да наказват жените посмели да излязат в облекло неподходящо за мюсюлманските традиции. Как ти се струва на тебе глупако-либераст дали тези имигранти са благодарни за свободата коят им е дадена от английската държава?

Ето затова либерастите-глобалисти трябва да бъдат третирани като врагове на българската държава със всички произтичащи от това последствия.

- 07-12-2013|Гост

На грешната земя никога няма да има равенство и братство между народите. Има една непрекъсната борба в която ако не успееш да наложиш волята си губиш битката. А както са казали римляните“Горко на победените.“В България няма място за хора които не се считат за българи по простата причина че тези хора нямат лоялност и не изпитват обич към българската държава. В този смисъл ако бяхме силна държава боклуците които са се осмелили да създадат т нар. партия ‘ Помак“ щяха просто да изчезнат от лицето на земята.

- 07-12-2013|Златко

Всичката хубава, само едно не ми стана ясно: що щеш изобщо на този сайт, пишман-Раш-Лимбо?

- 07-12-2013|Златко

А, докато не съм забравил: на другаря Лимбо едва ли може да вече да се помогне, но за другите, за които евентуално все още има някаква надежда: не е зле човек да произчисти малко главата си от клишетата за това колко комунистите били „интернационалисти“ и против национализма (те лимбовците затова и мразят комунистите в червата, защото са от един дол дренки с тях и подсъзнателно се страхуват от конкуренцията).

Та така. За дълбоките вътрешни връзки между комунизма и национализма от „лимбовски“ тип, може би ще ви бъде полезно да зачетете ей тоя тук текст:

Комунизмът и национализъм

Ако пък този сравнително научен текст ви се стори малко сложничък или просто не ви се чете чак толкова много, то просто си задайте следния елементарен въпрос: кой друг, ако не комунистите (а днес пък хора като Лимбо тук по-горе, които уж мразят комунизма, а всъщност са чиста проба партийни секретари, и по душа, и по приказки, и по поведение: все същата комунистическа омраза към различните, дето се проповядва от памтивека)... та, задайте си, значи, следния прост въпрос: кой друг, ако не комунистите, ни е учил най-много на омраза към всички „чужди елементи“, били те турци, помаци, цигани или каквито и да било други?

Кой друг? И чии уроци днес сме научили отлично и повтаряме като папагали, под каквито и цветове да сме се скрили?

• 07-12-2013|Гост

В селата Слащен и Вълкосел, на пъпа в Чеч, ме знаят за техен, а и те са ми повече от свои. Изтичаха 70-те, прясна беше още раната от злостното убождане на властта през паметната 1972г. Медитирахме с мастика след успешен риболов под Пробитата скала, доста надолу по Места, чак в Гръцко. Някой като в просъница проломоти: “Ако не беше това грубо посягане на имената ни...”, доста рязко го скастрих: “Ти пък какво име си, та се окайваш?...”, смръщи се, продължих: “И ние сме помаци като вас! След девети септември 44-та идват ония идиоти парантийците и нас от Горно Броди, може би най-чистите от народа ни, показвам с ръка на юг(то е през хребета от държавната граница с Гърция срещу връх Боздаг) да ни правят небългари. Баща ми за три години емигрира в град Варна, в паспортите ни пише-БЪЛГАРИ!, резултат-сега родата ми сме диспансерни към ДС. Пътища-йок!...” Така и не ме разбраха тогава. Продължих да си говоря сам в леглото: Вениамин Марков(Венко Марковски) и Д. Сматракалев, поне да се обрежеха по мюсюлмански табиет, та да се знае, че са евнуси! Вежди като лъкове, очите мятат искри, сиреч-Зевс. Такова е описанието на Тито в трактатките на Вениамин, после го нарече в кино в Благоевград 1968Г. на официална среща,

провиквайки се като на байрям или колибарска сватба: “КУРВА!”. Още не умеех да погребвам излишен баласт, за да се отлепям от земята, та имах оле-мале ищах да търся у такива убоги поне капчица човечност. Но 1971г. в бойните части на БНА в III армия малко преди уволнението гледах „Детективът“ с Франк Синатра и нещо ми щракна: такава злост след ачик признание в любов наред селски мегдан нека изтълкуват относително вярно съдебни медици или вещи психиатри... Тези бяха прочутите ни македонисти от първи секретари на комитети до последния лапанчо на копаня в ОФ. ПИТАМ СЕ: ДОТАМ ЛИ СМЕ СЕ ДОКАРАЛИ, НА ТИЯ ЕВТИНИ НОМЕРЦА ДА КЪЛВЕМ? Ако си крайпътна джанка, кой както мине, ще те издруса, а божем сме народ с традиции...(„Това, което мисли, е народ, а вся остальное-население“, да ме прощава Евгений Евтушенко, че го цитирам мешано на два езика.)

Който не вярва, нека дойде в коя да е кръчма на Благоевградски окръг и очи в очи го напсuvat на майка българска с посочване, сякаш рингов съдия дисквалифицира нечист играч: “ОДЕТЕ СИ ПО ДЕЖНДЕМИТЕ, ТАТАРИ НЕДНИ!”. УДБАТА и ДС протриват ръце тук и с право, успели са. За такива копролалии в Белгия и Франция стрелят, телата-на екари-

сажа! Ще спра. От дете всяка маркировка за национализъм я приемам като персонална обида.

Ще повторя за кой ли път: мохамеданите ни в Родопите няма за какво да ги съветват витиевати сътрудници на ДС, тези гостолюбиви и добри хора ги ОБЕДИНЯВА ТРУДОЛЮБИЕТО! Ние да му мислим с такива подмятания: “Изгарям от желание за работа, ама ми пречат ръцете.”

Броди

- 08-12-2013|**BURGAS**

това е BULGARIQ. Kade po sveta ima tolkova mnogo partii. Trqbva dase maxnat mnogo partii i da im se zabrani da ima novi ...NO KOI ni chuva nas naroda

- 08-12-2013|**Любомир Гаврилов** – рече и отсече

Много интересна статия, а коментарите още повече. Ако има какво да добавям, и което не е казано, то ще е, че няма черно-бяла истина. Светът е голям и цветен. Който смята на този форум, че държи Господа за шлифера, със сигурност греша. Това е общо твърдение, но ни дава ключ за разбирането на много други неща. Например: всеки сам си се определя какъв е. Т.е. истината не може да е абсолютна. И Пилат това е питал преди две хиляди години. Да питаме ченгетата и патриотите какви са помаците, не ни придвижва напред, ами назад. Четох, че в медицинския факултет на един гръцки университет правели изследване на гените на помаците и доказали че 50% от тях били гръцки. Интересен факт. Остава сега да видят, че гените на 50% от гърците са славянски, а колко са албанските? И накрая, какво значи „гръцки ген“? Да не би да има такава търговска марка? И какво общо има това със самоопределянето на помаците? Абе оставете хора да решават каква е тяхната истина. Ето това ни казва Европа и аз мисля че е правилно. Обясних по-горе защо.

- 08-12-2013|**Златко**

М-да. Приятно ми е да чета такива коментари, не ща просто да си мълча, когато ги срещна...

- 09-12-2013|**Благо**

Извинявам се предварително, но много се обърках от повечето коментари. Аз си мислех, че съм българин, ала самоопределянето се оказва

направо опасно/за България, за християнството и дори, Боже опази, за белите/, така че, моля някой националист-пазител на българските ценности да дефинира понятието „българин“, та дано ме определи какъв съм/ако трябва, ще приложа нужните документи, снимков материал и т. н., само ДНК не искайте, че май е скъпо/...

Както е казал класикът: ...Българче да МЕ НАРИЧАТ, първа радост е за мене...

КАКВО ВИ СТАВА, БЕ, ХОРА – ОТДАВНА НЕ СЪМ СЕ СРАМУВАЛ ТАКА...

- 09-12-2013|**Андрешко**

Новите еничари....

- 10-12-2013|**Първата световна**

То това е трагедията на съвременна „Европа“: че именно тези, които на теория се пишат много „про“-европейци, точно те де-европеизират Европа – ама не само на хартия, а на практика, всекидневно, всекичасно.

- 11-12-2013|**Свилен Гавазов**

Хубава статия. Вярно е, че в нея има повече емоция, отколкото факти-нетипично за автора-но непомерният шум по тази тема явно е причината. Но и какви факти трябва да бъдат приведени, за да се обоснове правото на човек-или общност- да се самоопределя? И е много правилен въпросът в заглавието: -“Българи ли са помаците?...“. Защото точно тези хора през 1912-та година бяха обявени за българи, сиреч християни и покръстени с насилието, което съпътства всяка една война; след това в края на войните, в началото на двайсетте бяха обявени за турци и им бе върнато правото на имена и религия; в средата на 30-те бе изнамерен терминът „българомохамедани“-който официално властва и до днес -и последва пълзящият“Родински“ натиск за смяна на имената, отменен от комунистическата власт веднага след 44-та; за да се започне мащабната кампания по смяна на имената от началото на 70-те на тези „българомохамедани“-отново отменена през90-та.

Ако направих тази много кратка ретроспекция на насилието над тези хора през последният век и нещо за да подчертая, че през цялата история на последната българска държава ние сме смятали помаците за нещо различно от нас-“българите“ и винаги сме смятали за необхо-

димо-ако трябва и със сила-да ги направим „българи“. С какво основание очакваме от тях да се смятат „българи“, когато ние самите не сме ги броили за такива?

Не мога да разбера с какво това, че някой се обявява за част от някакво малцинство, предизвиква у нас такова ожесточение. Явно сме твърде комплексирани и ни е трудно да приемем, че в нашата държава могат да живеят и хора, наричащи себе си турци, татари, власи, гагаузи, помаци, куцовласи и т.н.,-списъкът е много дълъг, и че всяка от тези общности може да бъде пълноценна част от това, което бихме искали да бъде България.

А иначе съм изумен от висотата, която може да достигне дискусиата – думата „глупак“, даже „опасен глупак“ не бях я срещал досега тук...

- 13-12-2013|**Blagoev**

Интересна и предизвикателна статия. Тя дава повод някои писачи, както гостът от Америка или от първата световна да се изявят като стожери на НРБ. Мисля, че г-н Златко излишно се опитва да изправи някои слоеве духовна мръсотия, да говори за понятия като покаяние, доброта, самокритичност. Това е обречено на неуспех за такива индивиди, както за чистници от рода Сидеров, Каракачанов и тем подобни. Американците избраха черен за президент, черните им атлети дават мило и драго за американския флаг. Същото е във Франция и Англия. Виж в Русия не е, нито на Балканите, нито по-наизток. Какво да се прави свестните трябва ли да се подвеждат по калпавите заради инстинкт за съхранение. Какъв е отговорът?

- 15-12-2013|**Любо** – епитаф

Баща ми и дядо ми и пращядо ми бяха власи. Говореха помежду си на влашки (румънски диалект), а с мен на български. Никога не научих влашки, никога не ми е минавало през ума, че съм нещо различно от българин. За което съжалявам, но вината не е моя. Днес живея във Франция и децата ми говорят френски и така и не научиха български. Неотдавна отбелязах, че дори идея си нямат, че могат да бъдат и нещо друго различно от французин. Въпреки че имат и български паспорти. Та така, и тая я има, казвам ви да го знаете...

- 17-12-2013|**Бонка**

Прочетох статията на г-н Георги Зеленгора, защото темата е актуална, поне за мен. За съжаление тя не ми помага да се ориентирам в проблема, защото е повече ругателна, отколкото аналитична. Оставам с впечатлението, че авторът първо етикетира хората и тогава приема или отрича мнението им. Този подход ме отчайва, защото непрекъснато ни обрича на разделение.

- 25-12-2013|**Л. Лозанов**

Да се обяснява всичко с комунисти, тайни служби, ДС, партийни секретари не е интелектуален анализ, а умствена безпомощност. Без да се проследява същността, процесуалността на нещата, причинно-следствените връзки, а с лепене на готови етикети – приличана ранен социализъм. Вярно е твърдението, че авторът не може да се концентрира върху един проблем от изложението и на моменти бръщолеви като слабоумен.

- 25-12-2013|**Гост**

„...НО, ВЕДНЪЖ ЕСТЕТИЗИРАН БОЯТ, БОЛКАТА СЪВСЕМ ЧОВЕШКА СТАВА...“К. Павлов

А с кое вие, Л. Лозанов, ще обясните другото „всичко“, даже ще го изясните до пълното му затъмняване? Чакаме от вас да проследите същността, процесуалността на нещата, причинно-следствените връзки.

Няма давност за причиненото зло, то никога не се забравя!

След 1989г. гледам навалицата по митингите и си викам:“Колко много са били противниците на режима, а само на нас по Родопите ни се оттепаха ибрикчиите на партията“.

Нито раните ни заздравяха, нито лошите думи по нас забравихме. Още ни тегне!

Да не дава Бог вързан да те бият!

Бай Салих от Доспатско, трижди интерниран(даскалчето ми помогна да напиша писмото).

- 03-01-2014|**Любомир Гаврилов**

и още за помаците в Гърция, кратък репортаж на френския канал Ф3, не се споменава думата „българин“ естествено. В Гърция имало 30 000 помаци, официално гърците признават само „мюсюлманско малцин-

ство“, докато турците само „турско малцинство“. В тази шема за помаците няма място, и за едните и за другите са турци

<http://www.youtube.com/watch?v=GbcLUeBPb7E>

а песента от репортажа ... българска

- 05-01-2014|**Georgiev** – ге: Не съвсем, не съвсем...

Любомир Гаврилов писа:

Да не би да има такава търговска марка? И какво общо има това със самоопределянето на помаците? Абе оставете хора да решават каква е тяхната истина. Ето това ни казва Европа и аз мисля че е правилно. Обясних по-горе защо.

Правото на самоопределение е право на всеки човек да мисли, казва и да се самоопределя.

Правото на самоопределение на народите, е съвсем друго нещо и то включва ред особени признаци и критерии.

Не може всеки от днес за утре да каже, че е „ескимос“ и да е в право. Има ред критерии за това, а единият е „родовият корен“.

Затова преди да подвеждате всички, че имат законовото право да се самоопределят като етнос „помаци“, докажете собствен език, фолклор и различен родов корен от останалите.

- 18-02-2014|**Съни** – Помъка

Според последното, което четох по въпроса „помак“ произхожда от „помъка“, поради насилственото им помохамеданчване.

Как се става швейцарски гражданин

Автор: Йолина Брунер

Моето разрешително за престой в Швейцарската конфедерация е въз основа на трудовия ми договор. Фактът, че години след началото на пребиваването си тук се омъжих за местен гражданин не оказва влияние на статута ми. С разрешително тип Б имам право на работа и социални осигуровки и задължение да плащам данъци като всички останали швейцарци.

Но нямам право да гласувам. Как така, размахва юмруци граждани на в мен, ще ми вземат парите, но не и мнението?

Процедурите за кандидатстване за швейцарско гражданство са две – **стандартна**, след десет години пребиваване с разрешително Б – и **опростена**, след пет години брак с местен гражданин или ако си роден тук.

Попълних аз документите, посочих трима швейцарци-референти, властите в Берн потвърдиха, че всичко е получено и ми се извиниха, че процедурата отнемала до две години. Стана ми смешно – държавата си е тяхна, няма какво да ми се извиняват. А и аз не съм се разбързала.

И преди месец – бам! – заповядайте на интервю! Имаше снимка на сградата и Google карта да не би случайно да се объркам.

Народът около мен се засуети – какво ще те питат? Ще се подготвяш ли?

Имам си достатъчно проблеми, че да се притеснявам и за това, реших аз. Отивам с най-добри намерения и чиста съвест. Ако това не е достатъчно, наред с данъчните ми декларации и неопетненото криминално досие – здраве да е.

Облякох се аз като за интервю за работа и се явих според указанията.

(Безценен съвет от моят стар другар George Добрев – като ходиш в службите за чужденци трябва да си облечен като за интервю за консервативна работа; из тези институции е пълно с международни изсухляци, диверсифицирай се, има значение.)

Точно в 14:00 Фрау Служителката цъфна иззад гишето, усмихна се проветливо-професионално, подаде ръка и се представи. Ние сме тук във връзка с вашата кандидатура за швейцарско гражданство, моля за повядайте в стаята за събеседване.

Влизам. Сядаме. Помоли ме да се отместя по-далече от нея за да има къде да си разстеле бумагите – разговорът ни, очевидно, нямаше да е хахо-хихо.

„Разбирате ли швейцарски или предпочитате да говоря на книжовен немски език?“

Швейцарски, казах аз, надявайки се за червена точка за ентусиазъм. Ако не ви разбирам, ще ви прекъсна.

„Г-жо Брунер, националната служба по имиграция ни помоли за ред проверки в местните регистри. Установихме, че не дължите данъци, от вас няма оплаквания в полицията, нито в съда.“

И занарежда пред мен тапии от съответните инстанции.

„Днешният ни разговор не е решаващ за крайното решение, но моите впечатления ще бъдат добавени към документите по кандидатурата ви.“

Чиновниците в Швейцария имат особено школуван начин на комуникация. Ясно, по схема, както в самолетни инструкции в случай на евакуация. Трябва да си особено тъп за да не ги разбереш. Представих си диалога ни от тук нататък като лабиринт с въжени прегради преди паспортната проверка на летището. Трябваше да не се отплесвам много философската, чиновниците обичат да комуникират в двоичен код.

Потвърдих ред по ред всичко, записано в кандидатурата ми – да, това ми е името, да, тогава съм родена, да, това са ми децата, ето ми разрешителното Б и т. н.

„О! Нямате ли договор за работа на немски?“

Знаех си аз, за двоичния код! Нямам, казах. Работодателят е американска фирма.

Гърбът ѝ беше опрял зоната на комфорта, но аз наистина няхах договор на немски. Тя си направи копие.

„И така, госпожо Брунер, каква е мотивацията ви за швейцарско гражданство?“

Защото децата ми са швейцарци. Защото искам право да гласувам. Защото е практично.

„Практично?“

Въображаемата полицейска лампа по между ни замята безшумни сини отблясъци.

През август спешно трябваше да си подновя паспорта за евентуална командировка в Сеул. Ако имах още един, с по-дълга давност, щях да си спестя тичане до посолството.

Тя видимо се успокои.

От там нататък нещата се затъркаляха надолу, надолу...

Не слушам радио. Само **Swiss Classic** понякога.

Не участвам в сдружения и спортни клубове.

(Когато двама швейцарци се съберат на едно място те правят сдружение, пишат кодекс, определят членски внос и председател на ротационен принцип. Неучастието в местен клуб моментално те прави подозрителен.)

Работя на пълен работен ден.

Децата ми ходят на градина.

(От работещи швейцарки съм чувала, че местните са яростни опоненти на подобен неортодоксален избор, но за сега мен никой не ме е критикувал. Хората са шокирани от избора ми, но не ме съдят. Лицето на Фрау Служителката не издаваше емоции.)

„Четете ли книги?“

Да.

„На немски или на български?“

Предимно на английски. Художествена литература.

„Имате ли хоби?“

Този въпрос винаги ме обърква. Не, нямам конкретно повтаряемо занятие извън работно време. Това прави ли ме ограничен човек?! Имам любопитство в излишък, недостиг на сън, и много приятели. Плюс две деца под четири години, професия и 24 часа на денонощие. Нямам време за филателия и музизматика.

Преглътнах аз горната тирада и аз казах, че когато бях по-млада и по-слаба играех балет. Сега гледам балет когато намеря детегледачка за няколко часа.

Това не било хоби.

Е, верно. Тогава нямам хоби.

„Абонирали ли сте за хартиени издания?“

Не. **NZZ am Sonntag** го спряхме когато Макси беше на три месеца. Нямахме кога да го четем.

„Как се осведомявате за новините? Интернет? Просто четете в интернет?“

Потвърдих. Да му се невиди, не сме в 80-те години.

„Гледате ли телевизия?“

Не. Освен публицистичното **10 vor 10**, ако не съм заспала, и едно клюкарско, защото водещия ни е съсед.

Очите и светнаха: „Той... Наистина ли ви е съсед?!“

Ахxxx, селебритис! Вход към душата на всеки! От тук нататък нещата потръгнаха.

Верно е.

(Спестих ѝ основното — че Той говори перфектен английски, страшно е забавен и не знаех с какво се занимава докато не го видях на екрана.)

„Имате ли семейство в България? Колко често ги посещавате? Посещавате ли други държави? Как се чувствате когато сте в България?“

Радвам се, разбира се. Отивам си вкъщи. И едновременно с това много се ядосвам за всичко. Животът в България е доста труден ...

„В какъв смисъл труден? Как ежедневието там е по-различно от ежедневието тук?“

Ох, боже. От къде да започна...

(Преди сватбата ни Криги ме попита защо да не направя просто коктейл за гостите във Варна, вкъщи, в градината. За Криги, швейцарка на моите години, всички хора в Европа живеяха в къщи с градини.)

Казах и, че приятелите ми тук и в България не се различават като интелигентност или манталитет, но всички останали хора са коренно различни.

В общия случай ако искаш тук да имаш кола, но не можеш да си позволиш месечен наем за паркинг пред къщата няма да си купиш кола. В България ще си купиш и ще я паркираш на тротоара. Разбирам мотивацията и в двата случая, но за мен живота е по-лесен ако следваш швейцарската логика.

Тя се усмихна.

„Как се чувствате в Швейцария?“

Удома си. Тук ми е семейството, къщата, работата, имам приятели.

„Смятате ли да се върнете един ден обратно в България?“

Не знам.

„Включвате ли се в местните мероприятия — Карнавала, Есенното изложение, Филмовите дни, Дните на литературата?“

Включваме се. Тя обаче не поиска доказателства, просто отбеляза нещо във формуляра си.

„С какво се занимавате на работа?“

Ясно ми е, че „анализатор“ звучи като набързо скалъпена лъжа за прикриване на факта, че работя за Разузнаването. Обаче аз наистина съм анализатор. Знаете ли как функционира интернет? Нищо което виждате на един сайт не е случайно. Офертите в горния ъгъл, купонът за намаления, последователността на резултатите от търсенето. Моята отговорност е да определям баланса между полезност за потребителите и печалба за инвеститорите. Без анализатори в интернет бизнеса е като да караш в мъгла без навигатор. Ползвам статистика, SQL, здрав разум; познанията ми в хуманитарните науки и руски език се оказаха неочакван бонус, но да не се отплесвам.

„Споделихте, че правото на глас е важно за вас. Защо?“

Защото, Фрау Служителка, съм преживяла последствията на това, да приемеш демокрацията за даденост. С бездействие овластяваш някой който обявява изборите за незаконна дейност и после – дръж се, земя. Аз вярвам в демокрацията; за поддържането и от мен се изисква да мисля с главата си, да следвам правилата, да имам мнение и да го отстоявам – все неща, които не намирам за особено сложни.

И така, разговора приключи.

Фрау Служителката ми благодари за отделеното време. Каза, че немският ми е чудесен, 5,50 по шестобалната система, което е смехотворно, но потвърждава теорията на George Добрев за международните изсухляци.

Каза, че за окончателен отговор ще чакам още шест-седем месеца, бюрокрация, въздъхна тя.

Не мисля, казах аз, бюрокрация е когато един процес се запечне и няма ясни правила кой ще поеме отговорността за продължаването или приключването му.

Имаме много кандидатури, пак въздъхна тя.

Благодарих и за отделеното време. Ако аз я интервюирах за българско гражданство щях да я питам същите неща.

Примижвайки на декемврийското слънце си помислих, че това е от редките случаи при които е в моя полза да съм plain Jane.

Не съм знаменитост. Швейцарците са внимателни с богатите и потенциално разглезени индивиди. Тина Търнър получи швейцарски паспорт миналата година след 20 години чакане.

Не съм и милионер. Богатите чужденци вдигат цените на недвижимите имоти и швейцарците внимателно следят да не станат прекалено много.

Не съм нито бедна, нито изпаднала. Никога не съм разчитала на социалната им система.

Ще видим.

Йолина Брунер е българка, която (очевидно, разбира се от текста) живее в Швейцария. Ето как се представя тя в собствения си блог (<http://www.yolinashelvetia.com>): Казвам се Йолина и живея в Швейцария от 2005 със съпруга ми Марсел и нашите деца Макс и София. За сега целта на този блог е да замени масовите информационни мейли до роднини и приятели, които на мен ми заприличват на добронамерен спам, въпреки че те твърдят, че обичат да ги четат и моля, да продължавам.

Коментари (9)

- 10-12-2013|**Ден за размисъл**

Интелигентно – и искрено при това – излъчване на мила млада жена – 5.95. Защо? Защото сме социалисти? Или какво? Истината не се нуждае от защита. Затова прелиствам сутрин ЛП.

- 12-12-2013|**Наместо бай Митко**

Швейцарец не се става, швейцарецът се ражда. Всички други са просто имигранти; или в най-добрия ълучай емигранти с швейцарски

тескерета, които купуват отворите на ементала и викат „айларипи“ заедно с бившите хелвети през тях. Става се само българин. Как ли? Много бързо. И много просто: като се спазват правилата на всички, които са оставяли семето си по тези земи векове наред: траки, илири, келти, римляни, всякакви велико-преселници, византи, дългоруси и – мани, мани! – османи с ятагана си и с рахатлъка на арабския словарь. Рибния идва прекалено късно. А-а, сещаме се за още едни: т. н. авари, които не навиждат люто всякакви правила: по ген и рождение.

- 15-12-2013|**Любо** – за гражданите и техните държави

Ами по-сложно е. Зависи каква е дефиницията на „швейцарец“, и сигурно тази дефиниция се променя във времето. Йолина, изглежда не си дава сметка, но тя принадлежи към тази категория българи, на които всяка нормална държава в света би предложила гражданство. Аз мога да ви разкажа, как станах „французин“. Ами как: бях попълнил едни документи с данните на майка ми, на баща ми. Нямах интервю, отидох на едно гише, подписах се и си получих „тапията“ с Мариана (символа на френската република). Това е поне което си спомням – беше преди 15 години. Така е понеже и аз бях в категорията „Йолина“. По-интересно е друго. Защо в Родината ми България, населението смята, че аз не съм пълноценен българин, като имам второ гражданство. Съгласно българската Конституция, българси с второ гражданство нямат право да бъдат избирани. Ами... толкова по-добре за Франция. Тук имам всички права, без значение че съм роден в Бълграия и имам българско гражданство. А как е в Швейцария? Не се ли тревожат, че човек не може да има „две Родини“. Нито две „майки“. Ами какво ще стане ако България влезе във война с Швейцария? Вие на коя страна ще войувате, Йолана? (така питат сигурно на интервюто за гражданство в България).

- 15-12-2013|**Veneziela**

Много добре сте предали процедурата!

Почти като във филма *Les Faiseurs de Suisses* (*Die Schweizermacher*). Явно от 1978 до днес нещата не са много променени...

- 16-12-2013|**Black Wolf**

Знаете ли по какво се познава, че сте в Швейцария? Когато стигнете до такова място, където кравите са по-хубави от жените, значи сте стигнали Швейцария...;-))))

- 17-12-2013|**Гост**

„Вас, дете нито старост, нито смърт причакват, ви мъчат временни прекеждия“ Константинос Кавафис „Конете на Ахил“.

Ех, де да бях поне мулето Санчо, рожба на мимолетната любов между Марко Клепоухи и кобилката първеския Пролетарска сила в конезавода на Семьон Будьоний, всичко драго от себе си ще раздам, но ще се приобща в някое ромско сбире, те поне са симпатяги и са ми били винаги на сърце, щото им е чуждо да натякват, а презрението им спрямо частната собственост още ги държи в родовообщинния строй, наречен сполучливо Златното време...

Дано ѝ потръгнат нещата на това момиче, но щом е излязла на стъгдата и се фръцка с някакво си ново ябанджийско гражданство, нещо не много хубаво проскърцва извътре ѝ. В опозицията чуждо: свое при неутрализация високата култура поглъща ниската. Преживяхме го това с големите миграционни потоци при социализма, но беше нарушено основното правило: В ГРАДА СЕ ИДВА, ЗА ДА ДОНЕСЕШ, А НЕ ДА ВЗЕМАШ САМО. В странство е много трудно да ги заставиш да те уважават като равностоен(не казвам чужбина, щото вече и у нас отколе чужди се чувстваме...). В последното си интервю голямата оперна певица Гена Димитрова тъкмо върху това акцентира...

Като малък изразът прошумоля покрай ушите ми, сега влагам друг смисъл в рефрена от хулиганска песничка от френски филм: „ЧУЖДЕНЕЦО, ТОВА НЕ Е ТВОЯ РАБОТА“, а той, бедният, тръгнал да разбрания сбили се на улицата...

И така ще си пребъде до край...

Броди

П. П. Още се чувствам чужд в рожденото си място, щото точно това ми е подчертавано винаги, та камо ли някъде другаде свой на някои да стана...

- 18-12-2013|**Ясен** – Сикстинската капела и кукувичката

„В Италия по времето на Борджиите имаше трийсет години войни, терор, убийства и кръвопролития. Но там също така се родиха Микеланджело и Леонардо. Италианците създадоха Ренесанса.

В Швейцария имаше братска любов; имаше петстотин години демокрация и мир и какво създадоха? Часовника с кукувичката.“

Орсън Уелс

(Неговият „Гражданинът Кейн“ е признат неднократно от критиката за най-добрият филм на всички времена)

- 22-12-2013|**Гост** – Ако аз я интервюирах за българско гражданство щях

Мисля, че в интервюто за български гражданин те карат да казваш наизуст „Аз съм българче“ и да познаваш българската история

- 27-12-2013|**Black Wolf**

Ясене, в Швейцария са ставали много по-кофти неща от часовника с кукувичката. Там се пръкна Цвингли и се вихреше Калвин...

Единственото, за което можем да адмирираме швейцарците е отношението им към оръжието. Аз поне това им харесвам.;-)

За късия разказ и околностите му

Автор: Хулио Кортасар

Леон Ш. твърдеше, че има само едно нещо, по-ужасно от ужаса: нормалният ден, всекидневието, самите ние без рамката, изкована от Ужаса. — Господ е създал смъртта. Той е създал живота. Да бъде — тръбеше Л. Л. — Ала не казвайте, че той е създал и „нормалния ден“, всекидневието“. Велика е моята нечестивост, да бъде. Но пред тази клевета пред това богохулство тя отстъпва.

Пьотър Равиц, „Кръвта на небето“

Някога Орасио Кирога опитал да състави „десет божии заповеди на съвършения разказвач“, чието заглавие вече има стойността на намигване към читателя. Ако без девет от поученията спокойно може да се мине, последното ми се вижда безупречно проникателно: „Разказвай, сякаш разказът интересува единствено малката среда на твоите герои, от които си могъл да бъдеш един. Не другояче се постига живот в разказа.“

Представата за малка среда осмисля най-дълбоко, съвета, като определя затворената форма на разказа, онова, което в друг случай вече съм нарекъл неговата сферичност, но към тая представа се прибавя друга, еднакво знаменателна — че разказвачът е могъл да бъде един от героите, тоест че разказаното положение само по себе си трябва да се ражда и осъществява вътре в сферата, работейки от вътрешността към външността, без пределите на разказа да се виждат очертани, сякаш някой извайва глинена сфера. Другояче казано, чувството за сферата трябва да съществува преди акта на писане на разказа, като че ли разказвачът, покорен от формата, която възприема, се движи подразбираемо скрит в нея и я довежда до крайното ѝ напрежение, което именно прави съвършенството на сферичната форма.

Говоря за съвременния разказ, да речем, който се ражда с Едгар Алан По и който се представя като безотказна машина, предназначена да изпълни своята повествователна функция с най-голяма пестеливост на

средства; разликата между разказа и онова, което французите и англосаксонците наричат всеки по своему новела, се основава именно върху това неумолимо надбягване по часовник, което представлява един напълно постигнат разказ: достатъчно е да се помисли за „Бъчонката с Амонтиладо“, „Блаженство“, „Кръглите развалини“ и „Убийците“. Това не иска да каже, че по-обширни разкази не могат да бъдат също тъй свършени, ала ми се струва очевидно, че архетиповите повествования от последните сто години са се родили от едно безмилостно отстраняване на всички съставки, присъщи на новелата и романа въведения, многоглаголствания, развития и прочие повествователни средства; ако един дълъг разказ на Хенри Джеймс или на Д. Х. Лорънс може да бъде смятан за толкова гениален, колкото ония, ще бъде нужно да приемем, че тия автори са работили с една тематична и езикова отвореност, която по някакъв начин е улеснявала работата им, докато винаги учудващото на разказите по часовник е в това, че придават главозамайваща сила на възможно най-малък брой съставки, доказвайки, че някои преимуществени повествователни положения или области могат да се изразят в един разказ с толкова обширни проекции, колкото и в най-изпипаната новела.

Това, което следва, се основава отчасти върху личен опит, чието описание може би ще покаже, да речем, откъм външността на сферата, някои от постоянните величини, които тежнеят в разкази от този вид. Връщам се към побратима Кирога, за да припомня, че той съветва: „Разказвай, сякаш разказът интересува единствено малката среда на твоите герои, от които си могъл да бъдеш един.“ Представата да бъдеш един от героите се изразява обикновено в разказ от първо лице, който изведнъж ни поставя в една вътрешна плоскост. Преди много години, в Буенос Айрес, Ана Мария Баренчеа приятелски ме упрекна, дето прекомерно съм използвал първо лице, струва ми се, относно разказите от „Тайните оръжия“, въпреки че може би ставаше дума за тия от „Край на играта“. Когато ѝ посочих, че има няколко в трето лице, тя настоя на своето, не било така, и трябвало да ѝ го докажа с книга в ръка. Стигнахме до предположението, че може би третото действа като едно преоблечено първо лице и затова паметта е склонна да уеднаквява еднообразно поредицата от разкази в книгата.

В него момент – или по-сетне – намерих един вид обяснение по обратен път, знаейки, че когато пиша разказ, инстинктивно търся той да ми бъде по някакъв начин чужд – на мене като светостроител, да зажи-

вее с независим живот и читателят да има или да може да има усещането, че по някакъв начин чете нещо, което се е родило от само себе си, в самото себе си и даже самото себе си, във всеки случай с посредничеството, ала никога с изявеното присъствие на светосъздателя. Спомних си, че винаги са ме дразнили разказите, където героите трябва да стоят сякаш отстрани, докато повествователят обяснява за своя сметка (макар тая сметка да е просто обяснение и да не предполага светосъздателска намеса) подробности или преходи от едно положение към друго. Знакът на един голям разказ ми дава онова, което бихме могли да наречем неговата самозадоволеност, фактът, че разказът се е откъснал от автора както сапунен мехур от гипсовата лула. Мажар и да изглежда парадоксално, повествованието в първо лице представлява най-добро решение на въпроса, защото повествование и действие там са едно и също нещо. Включително когато се говори за трети лица, оня, който го прави, е част от действието, той е вътре в мехура, а не в лулата. Може би затова в третилицевите ми разкази съм се стремил почти винаги да не излизам от едно повествование с точно чувство, без тия отдалечавания, които равнозначат на преценка за случващото се. Намирам за суетност да се намесвам в един разказ с нещо повече от разказа сам по себе си.

Това непременно води до въпроса за повествователната техника, разбирайки под това особената връзка, в която се поставят разказвачът и разказваното. У мен тая връзка винаги се е осъществявала като поляризация, сиреч щом съществува очевидният мост на езика, изхождайки от волята за изказ към самия изказ, същевременно тоя мост ме разделя мен като писател от разказа като нещо написано – дотолкова, че разказът винаги остава, с последната дума, на противоположния бряг. Един възхитителен стих на Пабло Неруда: „Моите създания се раждат от дълго отхвърляне“, ми се струва най-доброто определение на процеса, в който писателят по някакъв начин е заклинател, отхвърля нападнали го създания, като ги изобразява в едно положение, парадоксално даващо им всечовешко съществуване, като едновременно ги поставя върху другия край на моста, където вече не стои разказвачът, пуснал мехура от своята гипсова лула. Може би е прекалено да се твърди, че всеки завършен къс разказ и по-специално фантастичните разкази са плод на невротични пристъпи, кошмари и халюцинации, неутрализирани посредством обективизирането и прехвърлянето в една външна спрямо невротичния пункт среда; така или иначе, във всеки паметен къс раз-

каз се долавя тая поляризация, като че ли авторът е искал да се откъсне колкото се може по-рано и по най-цялостен начин от своето създание, заклинайки го в единствената форма, в която му е било писано да го стои: като го напише.

Тая обща черта не би се постигала без условията и обстановката, съпътстващи заклането. От намерението да се отървеш от натрапчивите създания въз основа само на повествователна техника може би ще се роди разказ, но липсва ли съществена поляризация, очистиращото отхвърляне, литературният резултат ще бъде именно това – литературен; на разказа ще му липсва атмосферата, която никакъв научен разбор не ще успее да обясни, ореолът, който съществува в разказа и ще обгърне читателя, както е бил обгърнат, в другия край на моста, автора. Един способен разказвач може да пише литературно годни разкази, но ако някога е минал през преживяването, че се отървава от един разказ, както човек маха от себе си някоя гадина, ще узнае разликата, съществуваща между обладаност и литературна кухня, и на свой ред един добър читател на разкази ще различи безпогрешно онова, което идва от една неопределима и гибелна площ, и просто изделието на занаята. Може би най-проникващата различителна черта – отбелязвал съм го вече другаде – е вътрешното напрежение на повествованието. По начин, който никаква техника не би могла да покаже или предостави, големият къс разказ стъпява натрапчивата мисъл за гадина, това е едно влудяващо присъствие, което се настанява още от първите фрази, за да омае читателя, да го накара да изгуби допир със заобикалящата го невзрачна действителност, да го сине до най-напрегнато и покоряващо потапяне. От такъв разказ се излиза като от любовен акт, изтощен и вън от околния свят, в който човек се връща полека-лека с изненадан поглед, бавно разпознаване, много пъти с облекчение и толкова други пъти с примирение. Човекът, написал тоя разказ, е минал през едно още по-изтощително преживяване, защото неговата способност да прелее натрапчивата мисъл е зависела от завръщането към по-поносими условия, а напрежението на разказа се е родило от това светкавично отстраняване на междинни идеи, на подготвителни етапи, на цялата преднамерена литературна риторика, тъй като в разказа е заложена една до известна степен съдбовна операция, която не е допускала загуба на време – тя е била там и само с едно първане е можело да я махнеш от шията или от лицето си. Във всеки случай така ми се случи да напиша много от моите

разкази, включително някои относително дълги, като „Тайните оръжия“, вездесъщата печал в продължение на един ден ме принуди да работя инатливо чак докато свърша разказа, и само тогава, без да ме е грижа да го изчета повторно, слязох на улицата и вървах, без да съм вече Пиер, без да съм вече Мишел.

Това позволява да се твърди, че определена гама разкази се раждат от едно състояние на транс, ненормално за каноните на обичайната нормалност, и че авторът ги пише, докато се намира в това, което французите наричат способността да се вижда невидимото. Че По е написал най-хубавите си разкази в това състояние (парадоксално е запазвал рационалната студенина за поезията, поне в намерението си), го доказва над всякаква свидетелска очевидност травматичното, заразително и за някои диaboлично въздействие на „Издайническото сърце“ или на „Беренис“. Ще има някой, който смята, че преувеличавам тая представа за извънорбитно състояние като единствена площ, където може да се роди един голям къс разказ; нека се забележи, че думата ми е за разкази, където самата тема съдържа „ненормалността“, както приведените на По, и че се основавам върху моя собствен опит всякога, щом съм бивал принуден да пиша разказ, за да избягна нещо много по-лошо. Как да опиша атмосферата, предшестваща и обгръщаща акта на писането му?

Ако По беше имал случай да говори за това, тия страници нямаше да бъдат подхванати, ала той е премълчал тоя кръг от своя ад и се е ограничил да го превърне в „Черната котка“ или „Лигея“. Не знам други свидетелства, които да ми помогнат да разбере разковаващия и обуславящ процес на един къс разказ, достоен за помнене; прибягвам тогава до мое собствено положение на разказвач и виждам един сравнително щастлив и повседневен човек, обгърнат в същите зъболекарски дребнавости на всеки обитател на голям град, който си чете вестника и се влюбва, и отива на театър и който внезапно, мигновено, при едно пътуване в подземната железница, в едно кафене, в един сън, в една канцелария, докато преглежда някакъв подозрителен превод относно грамотността в Танзания, престава да бъде той-и-неговото-обстоятелство и без никакво основание, без предварително предупреждение, без ореола на епилептиците, без сгърчването, предшестващо големите мигрени, без нищо, което да му даде време да стисне зъби и да диша дълбоко, е един разказ, една безформена маса без думи, нито лица, ни начало, ни край, но вече е един разказ, нещо, което може само да бъде един разказ, и то веднага, незабавно. Тан-

зания може да върви по дяволите, защото тоя човек ще пхне лист хартия в машината и ще започне да пише, макар неговите началници и Обединените нации вкупом да му се нахвърлят на главата, макар жена му да го вика, защото изстивала супата, макар да стават ужасни неща по света и да трябва да се слушат радиоинформациите или да се къпе, или да телефонира на приятелите. Спомням си за един любопитен цитат, мисля, от Роджър Фрай – едно дете, с ранна художническа дарба, обяснявало своя композиционен похват, казвайки: Първо мисля, после тегля една черта около моята мисъл. (Точно така.) В случая с тия разкази става именно обратното: словесната линия, която ще ги нарисува, тръгва без никакво предварително „мислене“, има сякаш някакъв огромен съсирек, един цялостен блок, който вече е разказът, това е от ясно по-ясно, въпреки че нищо не може да изглежда по-тъмно, и тъкмо тук се крие своеобразна съновна аналогия с обратен знак, който има в композицията на такива разкази, понеже всички сме сънували неща ясни като бял ден, които, щом се събудим, стават безформен съсирек, безсмислена маса. Човек сънува буден, докато пише къс разказ. Границите на съня и бодърстването, то се знае: достатъчно е да бъде попитан китайския философ или пеперудата. Така или иначе, щом аналогията е очевидна, отношението е с обратен знак, поне в моя случай, защото тръгвам от безформения блок и пиша нещо, което едва тогава се превръща в свързан и важащ сам по себе си разказ. Паметта, травмирана без съмнение от едно главозамайващо преживяване, пази в подробности усещанията за тия моменти и ми позволява да ги приведа тук в рационален ред, доколкото е възможно. Има я масата, която е разказът (но какъв разказ? Не го знам и го знам, всичко е видно от нещо мое, което не е моето съзнание, но което струва повече от него в този час вън от времето и от разума), има я скръбта и притомата, и чудото, защото усещанията и чувствата също си противоречат в тия моменти, да пишеш такъв разказ е едновременно ужасно и чудесно, има едно възбуждащо отчаяние, една отчаяна възбуденост – сега или никога, и ужасът, че може да бъде никога, влудява настоящето, прави го пишеща машина, тракаща с всички клавиши, забравя на обстоятелствата, премахване на околното. И тогава черната маса се проявява с напредването, нещата са крайно прости, сякаш разказът вече е бил написан с тайно масило и човек прекарва отгоре четчицата, която го пробужда. Да напишеш един такъв разказ не отваря никаква работа, съвсем никаква, всичко се е случило преди и това преди, станало в една плоскост, където „симфо-

нията се вълнува в дълбочина“, за да го речем с Рембо, е именно предизвикалото натрапчивата мисъл, отвратителния съсирек, който трябваше да бъде изтръгван с късове думи. И затова, нали всичко е решено в една област, която денно време ми е чужда, дори завършекът на разказа не ми представлява трудност, знам, че мога да пиша, без да спирам, виждайки как ми се представят и редуват случките, и че развързката е толкова включена в началния съсирек, колкото и изходната точка. Спомням си за сутринта, когато ми се стовари „Едно жълто цвете“: безформеният блок беше представата за човека, който среща момче, приличащо на него, и има ослепителната интуиция, че сме безсмъртни. Написах първите сцени без ни най-малко колебание, ала не знаех какво щеше да се случи, не познавах развързката на историята. Ако в него момент някой ме бе прекъснал, за да ми рече: „Накрая главният герой ще отрови Люк“, бих останал смаян. Накрая главният герой отравя Люк, но това е дошло, както всичко предхождащо, като някое кълбо, което се размотава с дърпането; истината е, че в моите разкази няма ни най-малка литературна заслуга, най-малко усилие. Ако някои се спасяват от забрава, то е, защото съм бил способен да приема и предам без много-много загуби тия туптения на една дълбока психика, а останалото е известно ветеранство, за да не подправяме тайнството, като го запазим колкото е възможно най-близо до неговия източник, с първоначалния му трепет, архетиповия му брътвеж.

Предходното ще да е поставило читателя на дирята: няма генетична разлика между тоя вид разкази и поезията, както я разбираме от Бодлер насетне. Но ако поетичният акт ми се вижда своего рода второстепенна магия, опит за онтологично притежаване, а не вече физическо, както в същинската магия, то разказът няма съществени намерения, не обследва, нито пък предава знание или „послание“. Зараждането на разказа и на стихотворението обаче е едно и също – ражда се от едно внезапно учудване, от едно изместване, което променя „нормалния“ режим на съзнанието; по време, в което етикетите и жанровете отстъпват сред грохотен провал, не е безполезно да се държи за това сходство, което мнозина ще намерят за фантазно. Моят опит ми казва, че по някакъв начин един къс разказ, както ония, които се опитам да охарактеризирам, няма структура на проза. Всеки път, когато ми се е случвало да проверявам превода на някой от моите разкази (или да опитам превеждането на други автори, както веднъж с По), съм чувствал до каква степен ефикасността и смисъла на разказа зависят от тия стойности, които дават спе-

цифичен характер на стихотворението, и също на джаза: напрежението, ритъма, вътрешното туптене, непредвиденото в предвидени параметри, тая съдбовна свобода, която не допуска никаква промяна без неударима загуба. Разказите от този вид се отпечатват като незаличими белези у всеки читател, който ги заслужи: това са живи създания, завършени организми, затворени кръговрати и дишат. Те дишат, не разказват, по подобие на преобладаващите стихотворения и за разлика от всяка проза, насочена да предава дишането на разказвача, да го съобщава като словесен телефон. И ако някой запита: значи няма общуване между поета (разказвача) и читателя, отговорът е очевиден: общуването се извършва от стихотворението или разказа, не посредством тях. И това общуване не е същото, което опитва прозаикът, от телефон до телефон – поетът и разказвачът тъкат автономни създания, предмети с непредвидимо поведение и техните случайни последици у читателите не се различават съществено от ония, които имат за автора: първият – изненадан от своето творение, читателят – уплашен от самия себе си.

Кратка кода за фантастичните разкази. Първо наблюдение: фантастичното като носталгия. Всяко премахване на недоверието действа като отдых в суровата, неумолима обсада, която детерминизмът прилага към човека. И в този отдых носталгията въвежда един вариант в твърдението на Ортега: има хора, които в някой момент престават да са те и тяхното положение; има един час, в който човек копнее да бъде той самият и неочакваното, той самият и моментът, в който вратата, водеща преди и после в преддверието, бавно се открехва, за да ни остави да видим ливадата, където цвили еднорогът.

Второ наблюдение: фантастичното изисква обикновено времево развитие. Неговото нахлуване променя мигновено настоящето, ала вратата, водеща към преддверието, е била и ще бъде същата в миналото и бъдещето. Само моменталната промяна в обичайния порядък издава фантастичното, обаче е необходимо изключителното да стане също правило, без да измести обикновените структури, между които се е вместило. Да откриеш в един облак профила на Бетовен би било вълнуващо, ако траеше десет секунди, преди да се разнищи и да стане фрегата или гълъб – неговият фантастичен характер ще се утвърди едва в случай, че бетовеновият профил си остане там, докато останалите облаци следват непреднамерения си всевечен безпорядък. В лошата фантастична литература свръхестествените профили обикновено се въвеждат като миг-

новени и мимолетни клинове в твърдата маса на привичното; така една госпожа, която е спечелила дребнавата омраза на читателя, е заслужено удушена в последната минута от призрачна ръка, която влиза през камината и си отива през прозореца без много-много заобикалки, настра-на от това, че в случая авторът се смята задължен да достави едно „обяснение“ въз основа на отмъстителни предци или малайски злосторства. Добавям, че най-лошата литература от тоя вид е обаче оная, която предпочита обратния похват, тоест изместването на обикновено-времето от своеобразен „пълнен работен ден“ на фантастичното, нахлува в почти цялата сцена с голямо разгръщане на свръхестествен котилйон¹, както в услужливия образец с омагьосаната къща, където от всичко извират нечувани чудеса, откак главният герой е накарал да отекне чукалото на първите фрази чак до мансардния прозорец, където разказът гърчобразно достига върхната си точка. В двете крайности (недостатъчно настаняване в обикновеното обстоятелство и почти цялостно отхвърляне на последното) се греша поради липса на спойка, работи се с моментно свързани разнородни материи, в които няма осмоза, убедително съчленяване. Добрият читател усеща, че няма какво да правят там тая удушваческа ръка, нито пък тоя господин, който заради някакъв облог се настанил да прекара нощта в едно тягостно обиталище. Тоя вид разкази, който досажда в жанровите антологии, напомня предписанието на Едуард Лиър за измайсторяване на сладкиш, чието славно име съм забравил: взема се едно прасе, връзва се за кол и се удря свиреп, докато, от друга страна, се приготвя с различни съставки тесто, чието изпичане се прекъсва само за да се продължава удрянето на прасето. Ако подир три дни не е било постигнато щото тестото и прасето да образуват еднородно цяло, може да се смята, че сладкишът е пропаднал, поради което ще се пусне прасето и ще се хвърли тестото в сметта. А тъкмо това правим с разказите, където няма осмоза, където фантастичното и обичайното се нареждат едно до друго, без да се роди сладкишът, който тръпно чакахме да му се насладим.

*Откъсът е взет от:
Хулио Кортасар, „Междуетажие“,
подбор и превод Румен Стоянов,
издателство „Народна култура“, С., 1985г.*

1 Вид формален танц. Бел. ред.

Хулио Кортасар (1914–1984) е аржентински писател. Известен като един от основателите на латиноамериканския бум, Кортасар оказва значително влияние върху цяло поколение читатели и писатели по света.

Коментари (6)

- 11-12-2013|Гост

Четириизмерен разказвач го нарече в един от предговорите си блестящият му преводач Румен Стоянов. Бих добавил, че Хулио Кортасар е писател за писатели, сиреч- за посветени във великото тайнство на изящната словесност, както се упоменава и за Борис Пастернак.

Филмът „Фотоувеличение“ на маестро Микеланжело Антониони по новелата на Кортасар „Лигите на дявола“ е прекрасен филмов прочит на този голям писател. Чуха се упреци при прожекцията, че „режисьорът се бил отклонил от първоосновата на разказа“, позната копролалия на тогавашните ни писарушки от схлупената кантора на СБП, дето не го бяха и разлистили. Ще употребя термина контаминация и нека вечно мърморещите погледнат „Съвсем късометражен филм“, една миниатюра на Кортасар, по-малка от стандартна машинописна страница, но чудна първооснова за маестро Антониони да намери оригинално кинематографично решение на многопластовия и с дълбок подтекст разказ „Лигите на дявола“...

Безброй са препрочитите ми на този чародей на словото и все нови и нови неща откривам за себе си.

Той ще пребъде!

П. Вълков

П. П. 2014г. се навършват сто години от рождението на Хулио Кортасар. Така и така го пренебрегнаха незаслужено за Нобелова премия, дано поне сега подобаващо го уважат.

• 12-12-2013|**димитър симов**

Този мой разказ написах за една сутрин само докато жена ми внимава да не загори зелето и говори по телефона за сметка на дъщерята която работи в Сарагоса. Повечето испанци знаели за нас. Какво ли?

Животоописание от първо лице

(Писано в 1 л. ед. ч. из околностите на късия разказ по благите съвети на сеньор Хулио Кортасар)

Тази година станах на осемдесет и една ако скрия три. Първо бях малкия син на малки хора. После станах ефрейтор и всички редници ми козируваха. Аз козирувах на всички по-високи от нашивката. Такъв е животът. В него да стана дърводелец насмалко. Като Исус от Назарет. Затова и сега всички пръсти са още на китките ми. Мога да пиша а после да се кръстя разкаян за написаното. Цяла доматена щайга съм напълнил вече с писмената си. Наложил се да я качвам на прашния таван, защото постоянно пречел в кухнята. Пенсioniран закупчик съм. Всички сме закупчици на разочарования в този свят. Време за мислех имам в излишък. Всеки бил в своето. Казва го и Левски. Но той повече е действал за разлика от мен и други. Ще добавя само че времето е според мен нещо за другите. Наше е само когато го посвещаваме на тях. Така го разбирам и омислям напоследък. Затова с почит и радост сторвам място на голям и малък. Станал съм по-скромен без да искам. А това значи човек да си знае мястото. Инак работих като ония, които не оставят днешната работа за утре и на други. Кътал съм достатъчно покой в пазвата си да пия по една студна бира седмично в среда на доценти по табла. Разбрах че на тоя свят няма по-съблазнително от три неща като изключи бирата. Те са изпепеляващата страст изгарящата завист и димяща в собствени си отломъци власт. Гледах ги в очите цял живот и въпреки това лоши люде не видях. Но често се питам защо има толкова много непроумели че вечерта е по-мъдра от утрото. И се питам. Отговаря ли знаенето на любопитния. Знанието на любознателния. Писаното на четящия. А писането на мъдрия. Един живот е недостатъчен на човека да узнае. Затова винаги поздравявам хоата на улицата пръв и ги пиам за незначителни неща. Обръщам се с едnodневни въпроси към всеки готов да размени и половин дума с мен. Благодаря и когато не получа отговор. Но съм доволен. Доволен съм защото никой не може да ме отклони от пътя към Покоя. Всички отговори ще ми даде той. (Край)

13-я Ден преди Коледа 2013 година

• 12-12-2013|**Златко**

Бай Митко, ако искаш, може да ми изпратиш някои от писанията си. Време е май наистина да отворим тук специална рубрика за твоите неща...

С уважение,
Златко

• 12-12-2013|**димитър симов**

Драги ми млади приятелю господин Енев. Току що ме вдигна от софрата Марин (Маринов. да ми каже по телефона че си ми писал. и ето че още на часа ти отговарям. Много беше развълнуван а пък аз съм направо трогнат. Виждам как си се обърнал с Уважение към мен най-отдолу на отговора си. стига да не е било от почитание по възраст и по- малко още от някакво страхо почитание. Всеки случай благодаря със сърцето си. като ти отвърщам по подобие. Не знам някой от моите пишман доценти по табла който да не се отзове на място при подобна чест. Защото няма да се намери пенсионер наоколо дете не чака такова внимание. Обаче да не взема да объркам нещата ти обещавам да изровя един друг мой кратък разказ от касетката на тавана и да помоля довечера да дойде тренъора. Мога да напиша и нови такива неща разбира се главата ми чръмчи като одимен кошер от тях. Веднага сядам да чукам по клавишите с един ако и да имам десет пръста и мисълта потича като студена бира само че в обратната посока. Става бързо и като и кажа след дватри часа готово жената ще попита по навик пак ли. Много бързо и било. Жените повече ценят бавното по принцип. Но това е така понеже големите автори слагат препинателни знаци и сами се препъват в тях. По -правилно според мен е човек да остави мисълта да търси сама пътищата си. Та още довечера идва бившият тренъор по бягане с препятствия. Сга се занимавал с по-гладки неща. Не ме интересува но за всеки гладките са по-приятни и са по-малко дотегливи от грапавите. Той ще ти изпрати разказът по електронен начин защото аз изпитвам страхотни страхо почитания пред машина каквато е компютърът. Като дете се страхувах така от локомотивите. „Гледаш като теле в железница е поговорка измислена специално за такива случаи май.

с уважение. бай Митко

Дописано. Съжалявам че не можеш вкуси от зелето на фурна в моето далечно дву- членно семейство. Но вратите му са винаги отворени за тебе. Довиждане. Благодаря че винаги ме изслушваш внимателно.

- 12-12-2013|**Златко**

Е, надявам се и двамата да внимаваме и да не прекаляваме със словолюбието. А инак, вярно, възрастта си има и предимства. Ти например си точно на възрастта, на която щеше да бъде и баща ми, ако не беше починал преди десет години, лека му пръст...

- 15-12-2013|**Красимир Дамянов**

За съжаление не само вие прекалявате със словолюбието. За пръв път чета скучен Кортасар!

Изненадан съм, че го е писал един от любимите ми разказвачи. Може би най-любимият. Прасето на изумителната му прозата и тестото на това есе не са образували въпросния сладкиш. Още по изненадан съм, че ще навърши сто години! За мен си остава на около 40.

Ако бяхте на мое място

Автор: Димитър Симов (бай Митко)

В една скърцаща от сух студ януарска заран Димо Моравенов отвори вестника на страница Обяви раздел Предлагам работа както прави всеки ден откакто заключиха клуба на пенсионера заради неплатени ток и вода. Жена му беше в Германия вече втори месец за да сменя памперсите на второто им внуче. Така че той нямаше с кого повече да размени приказка и след като прочете обявата за портиерска длъжност в редакцията на същия вестник захвърли го в кофата с въглища и се обади на телефонния номер. Глас на самоотвержена пушачка му каза да дойде в два за интервю на място стая номер 12 и кашлицата ѝ наложи рязко прекъсване на разговора. Моравенов се обръсна облече новите си дрехи и в два без двацет застана встрани от вратата втори етаж вдясно както го беше упътила портиерката. В два почука на нея свали си шапката и влезе без да чака втора дрезгава покана. Седнете. Той седна и докато жената преглеждаше някакъв лист разгледа с едното око стаята а с другото нея. Не беше разноглед в истинския смисъл а просто се роди с тоя талант. Има хора които говорят с два езика други имат три сливици а той можеше да гледа като квачка. С едното око да следи билетата си а с другото за соколи. Жената беше напудрена но той видя че си скубе мустаците и брадата. Седеше облечена цялата в бяло. Или бяло беше само онова което стърчи над писалището прескочило уверено половината на шейсетте които дремеха в далекогледите ѝ очи. Той събра своите и пое подадения му през писалището лист. Това са три въпроса с по три зададени отговора. Зачеркнете с кръстче правилните това е всичко господине. Преместете се на масичката в ъгъла имате петнайсет минути на разположение. Ако носите телефон изключете го моля. Моравенов последва молбата и намести по навик по-скоро слуховия си апарат. Ето ви и молив. Аз ще се върна след минута. Жената стана. Долната и половина беше черна. Пола чорапи обувки. Всичко. Задникът ѝ не беше на счетоводителка а на секретарка. Когато затвори вратата отвън лъхна мирис на виолетки. Мора-

венов чу стъпките ѝ до съседната врата която изстена нервно. Прегледа светкавично въпросите и зададените отговори докато набираше номера на приятеля от детинство Стойнев. Стойнев си ги записа и разговорът приключи. Жената се върна навреме тоест по-малко от минута по-късно. С едното око Моравенов видя че беше свежо напудрена докато с другото гледаше в листа. Тя остана няколко минути пред прозореца зад който се чуваше уличния шум после приглади полата си отзад седна на работното място и извади отнякъде празна бутилка от кока кола. Пак стана и отиде до умивалника да я напълни с прясна вода. После отпи две предпазливи глътки пак погледна през прозореца и пак седна. Въпросите бяха всичко на всичко три. Първият беше литературен. Като чуete думата *стан* за какво се сещате: а/ за военен стан б/за тъкачен стан в/ и за двете едновременно. Вторият въпрос беше географски. С кой крак е стъпил Колумб на американския бряг: а/ с левия б/ с десния в/ с двата едновременно. И последният беше политически. С коя ръка е хвърлил Цезар заровете преди да премине Рубикон: а/ с лявата б/ с дясната в/ с никоя. *Забележка: Ако смятате че е с *и* или *б* какво е сторил той наистина. Жената вдигна поглед от рекламната диплянка и каза остава една минута. Моравенов усили звука в мембраната и се наведе над въпросника. Задраска с Х третото квадратче за първия въпрос. С двата едновременно отговори на втория. На третия не отбеляза нищо а написа четливо. Цезар е хвърлил заровете на земята след като казал първо алия якта ест. Ако ги беше хвърлил в реката течението сигурно щеше да ги отнесе на дъното наместо да останат върху повърхността на историята. Димо Моравенов стана предаде листа и се ръкува с жената. Ръката ѝ сякаш отнесе у дома си. На следващата сутрин тя му се обади че е одобрен и може да започна работа от понеделник. Каза го така сякаш ръката го погали. Когато му връчи договора рече безразлично. Всичките отговори бяха погрешни господин Димов. Но ти беше единствения кандидат за работа под сто години. Договорът е безсрочен защото си само на осемдесет и три.

Затуй питам какво щяхте да направите ако бяхте на мое място. Взем договора и почерпих Стойнев една голяма боза още същата вечер. Ама нямаше нужда каза той след като я изпи на един дъх и попита за още една. Давай може рекох му днеска всичко е възможно. Снажният мъж зад тезгяха донесе пълната чаша и оправих сметката. При нас бозата няма свършване рече той. И ми намигна.

2012 г.

Димитър Симов (бай Митко) е, нека го кажем така, реален български оригинал. Предполагам, че това е достатъчно...

Коментари (4)

- 15-12-2013|**Johny Walker**

Писах го вече и в коментара си за италианската новелатора, самотната сенъора Елена Феранте: „Ако бяхте на мое място“ е удар в дванайсетката – за ЛП, българския език и поставената му на дузпата литература. Thank you master Simov! Thank you mister Enev, once again!

- 29-12-2013|**Гост**

Браво на бай Митко и благодарности за Златко, че не е посегнал „да олитературява“ текста му. Уж без да иска, на един дъх е извен разказът, а в читателя остава приятна представа, сякаш съзерцава къс гнайси в ръка- върху бялото изпъкват тъмни линии на повърхността и се сплитат невъобразимо, но още по- изненадващо е как неусетно потъват към глъбините на сърцевината... Всеки ден стъпваме върху гнайси и за нас са си обикновени камъни, ама ако ги загледаш....

Броди

- 17-01-2014|**Златко**

Понеже някои читатели напоследък се оплакват, че достъпът им до списанието е спрял, тук едно кратичко обяснение: от известно време насам се насъбра цяла група от изключително агресивни и неприятни хора, които ме атакуваха толкова упорито и грубо, че в края на краищата се видях принуден да спра достъпа до сайта на целия домейн, от който идват (и който очевидно се ползва от още много други, нямачи

нищо общо с това хора). Съжалявам, но нямам друга възможност да се предпазвам от подобни грубиянски атаки.

Милият наш бай Митко например, след като публикувах този мутък текст, изглежда нещо изгуби чувство за реалност и започна да се възприема като велик писател или нещо такова. Във всеки случай, след като отказах да публикувам в списанието (положителната, но доста безинтересна) рецензия на „Реквием за никого“, която старецът беше написал, той така се разлюти, че включи в атака срещу мен цялото си семейство, че и членовете на местния пенсионерски клуб. Всичко това би било просто смешно, ако не беше толкова упорито, глупаво и досадно. Ето тук един пример за „бисерите“, които получавам от време на време; извинете, че ви занимавам с подобни глупости.

Цитат:

Уважаеми г-н Златко Енев!

Ние група редовни членове на местния пенсионерски клуб искаме да изразим възмущението си от вашата постъпка по адрес на г-н Димитър Симов по две важни причини: Първата, че Вие имате отрицателен талант за писане, а се мислите за професионалист, а хабите времето на читателя. И второ, че подведохте писмено нашия приятел да съчинява рецензия за книгата Ви „Реквием за никого“ която е безспорно написана за неграмотни. Той го направи пред очите на всички нас най-дипломатично и след като не можяхме да го убедим и спрем Ви го изпрати. Преди това изпрати и друг разказ „Ако бяхте на мое място“ и Вие писахте на читателите че той бил собствено гордо откритие за Вас. Какво става тука изобщо? Кой Ви плаща за мизерната роля, която играете сега можем лесно да се досеждаме. Знае го със сигурност само възгордялата Ви се безличност. Ето защо остава да се срещнем в Кафене. BG, за да ще потърсим още мнения след като запознаем публиката с писмата които написахте до г-н Симов, След което можете спокойно да седнете и да напишете и следващия си ордьовър. Грешка шедьовър със заглавие „Реквием за мен“.

с уважение:

М. Мартинов

Г. Чуканов

З. Марковски

Т. Дениз

Д. Мулетарски

• 17-01-2014|Златко

И още малко поводи за смях, ако и не особено весел (бедна, бедна България!):

Цитат:

Здравейте господине!

Следя Ви кореспонденцията с моя свекър който е най-честният човек който познавам в живота си. Той ми даде да прочета и романа Реквием за нищо който според мен е обидно слаба книга. Отвращение предизвиква всичко у нея като се почне с неспасяемата Ви некадърност та до „художествената“ и стойност. Срамувам се даже да говоря за нея но потърсих отзиви и от други читатели из интернета. Само един човек Ви е написал нещо колкото да спаси честта на вашата обзъркана особа. Казва се Златко също и не помня цялото му име но той живее в някаква друга страна. Всички останали мнения са просто едно единствено възмущение от Вашата некадърност с която се сблъсках и в другите Ви писаници. Не знам защо Ви е пощадил моят свекър но предполагам от неудобство е казал такива хубави думи за тая свинската помия. Не мога да мълча и бъдете сигурен че ще го говоря навсякъде защото вие сте един селски подлец от комунистическо коляно, а и освен това сте безбожник който мърси всичко наоколо си. Научих че сте получил възмездие в семейството но това явно Ви не стига. Освен че сте грозен вие сте и лош човек. Съжалявам но свекър ми е страшно огорчен и аз няма да му кажа но съм бясна от толкова подлост по принцип. Вие сте един сбъркан човек, който търси компанията на добрите хора само за да ги използва. Няма да ви се разминие защото каквото повикало такова се и обадило. Знам, че няма да се трогнете от тая моя откровеност но нищо добро не Ви чака. Но знаете ли защо недораслите мъжлета са или гениални или нищожества като вас? Не чакам отговор.

Т. Симова

Образованието по майчин език в България – предизвикателства и перспективи

Автор: Ибрахим Карахасан-Чънар

Настъпването на новото хилядолетие съвпада с огромно разрастване на мащаба и обхвата на информационно-комуникационните средства, на мобилността на населението в света, на бързата промяна на етнокултурните профили на много общества. Все по-осезателно се налага въпросът как да се управлява това многообразие по мирен и хармонизиращ различията начин и какво да е мястото на образователната система в подготовката на младите поколения за межкултурно съжителство. Развиващите се все по-интензивно на политическата арена вътрешнонационални спорове и междудържавни договорености, както и протичащата на друго ниво експертна работа относно гаранциите за правата на малцинствата, водят до все по-дълбоко навлизане на инструментите на защитата на правата на малцинствата в проблематиката за управлението на културното разнообразие в обществото. Обща ценност на мултикултурализма и интеркултурализма е, че признават важноста на културната идентичност в социалния живот и в частност в образованието. Тази ценност се отличава от образователните стратегии, стесняващи значимостта на етнокултурната идентичност в рамките на личния живот и запазващи публичната сфера като пространство на универсалните културни ценности.

В ретроспективен план взаимодействията между културите претърпява значителна еволюция, като особено изразена е динамиката им през втората половина на миналия век. През 60-те години широко разпространената практика на асимилация на чужденците и малцинствата започва да отстъпва място на концепциите и практиките на интеграцията, базирани най-вече на визията за адаптиране на малцинствата към доминиращия етнос и култура като ценности и начин на живот. В този период започват да се формират и концепциите за правата на етническите малцинства. През 70-те години на преден план излиза пара-

дигмата на толерантността към другите култури и културните взаимодействия. Използваната дотогава метафора за „мелтинг пот“, илюстрираща подхода към малцинства и мигранти, при който етнокултурните различия в обществото се хомогенизират в едно национално цяло, се заменя с метафората за „100-те цветя в градината“, „красивия букет“, „купата със салатата“ и др., илюстриращи подходи за смесване на културите, но оставяйки ги видими и различими. Като основни термини, отразяващи многообразието на обществото, започват да се налагат мултирасово, мултиетническо, мултикултурно.

Както и други термини, мултикултурализмът не се използва навсякъде в един и същи контекст. Нерядко той се прилага по описателен начин, за да обозначи наличието на културно разнообразие в рамките на една държава, институция, административна структура. Обикновено адресира етнокултурното разнообразие и в този смисъл се отнася до почти всички страни, доколкото то е тяхна характеристика. Идеята за мултикултурализма като политическа философия най-напред се лансира в Канада, където премиерът Пиер Трюдо я утвърждава като основен елемент в програмата на правителството от 1971 г., реагирайки на въпроса за франкоанклава Квебек. Скоро след това терминът навлиза в обществения дебат и в Австралия и САЩ. Швеция официално го приема през 1975 г., а от 1980 г. насам различни аспекти от мултикултурната перспектива широко се застъпват в редица политически документи в Холандия, вкл. и терминът „мултикултурно общество“. Терминът „мултикултурализъм“ все по-широко се използва и в останалите европейски страни, преживели имиграционните вълни след Втората световна война, където става ясно, че имигрантите усядат трайно. През 80-те и 90-те години на миналия век все повече се развиват постановките за взаимодействие между културите и културния плурализъм. Основният дискутиран въпрос е за уникалността на културите и взаимното им обогатяване в хода на взаимодействията им. Като основен термин, отразяващ културните взаимодействия в обществото, все повече се утвърждава „интеркултурализмът“ – универсална рецепта към интерактивност, общуване и взаимно проникване между културите на групите с различна идентичност.

Интеркултурността е многоаспектен термин и ключова по значимостта си характеристика на съвременното общество. Тя същевременно е разбиране, метод, подход за действие и предполага наличие на пози-

тивни контакти между групите и индивидите в обществото, обмен на ценности на базата на концепцията за културния релативизъм утвърждаващ, че различните култури дефинират и интерпретират различните културни феномени по различни начини и че перспективата и гледната точка на една култура не може да бъде използвана за оценка на друга.

През 1992 г. се легитимира Декларацията на ООН за правата на лица, принадлежащи към национални или етнически, религиозни и езикови малцинства, последвана от Европейската харта за регионални и малцинствени езици на Съвета на Европа, а през 1995 г. става факт и регионалният инструмент на Съвета на Европа със задължаващ страните характер – Рамкова конвенция за защита на националните малцинства (РКЗНМ). По линия на мониторинговия механизъм по прилагането на тази конвенция започват да се наблюдават политиките за поддържане и управление на етнокултурното многообразие в обществата, вкл. и в образователните системи на държавите-членки на Съвета на Европа.

Мултикултурното образование акцентира приоритетно върху разнообразието от различия. То включва образователни политики и практики, които посрещат специфичните образователни потребности на индивидите, принадлежащи към различни етнокултурни общности. Като минимум то означава въвеждането на такива образователни дейности и подходи, които им позволяват да изучават качествено свой майчин език, да развиват своята култура, обичаи и традиции (чл. 4.2 и чл. 4.3 на Декларацията за правата на лица, принадлежащи към национални или етнически, религиозни и езикови малцинства). Мултикултурното образование означава още, че представителите на мнозинството получават знания за историята, традициите, езика и културата на малцинствата, съществуващи в рамките на националната територия, и че малцинствата от своя страна имат възможност да получат знания за обществото и многообразието му като цяло (чл. 4.4 от същата Декларация). Мултикултурното образование може да се дефинира и като подход на осигуряване на собствено пространство за изучаването, развитието и утвърждаването на различните етнически култури. Според коментара към Декларацията на ООН за правата на лица, принадлежащи към национални или етнически, религиозни и езикови малцинства, то е свързано с образователни политики и практики, отговарящи на специфичните образователни потребности на групите в обществото с различни езици и традиции. Така че погледнато от друг ъгъл, мултикултурното

образование може да се разглежда като първа стъпка, следвана от интеркултурното, което е по-дългосрочна и интерактивна цел.

Интеркултурното образование съдържа две съставки: *интер* и *културно*. Съставката *интер* изрично акцентира върху реалните взаимодействия, а на свой ред съставката *културно* прави връзка със спецификите на ценностите, на представите за света, на начина на живот, на традициите и т. н. Чрез концепцията на интеркултурното образование могат да бъдат разбрани сложните, но изключително съществени в днешния ден въпроси за утвърждаването и развитието на идентичността (личностна, социална, културна), едновременно с въпросите за сближаването с историята и културата на „другите“ групи и общности. Чрез нея трябва да се анализират и проявите на антисемитизъм, расизъм, ксенофобия, насилие, за да бъдат те разбрани в ранна възраст и ценностно отхвърлени от израстващите в училище граждани на мултикултурните общества. Ето защо тя е в основата на демократизирането на съвременните общества.

В англоезичната литература, а и в образователните практики в повечето страни в Западна Европа, интеркултурното образование като самостоятелен термин почти не се среща. Там се използва по-широко терминът мултикултурно образование, който покрива смисъла на интеркултурното – тоест, акцентира върху динамиката на процесите на взаимодействие на културите. В някои страни (Франция, Италия) разделителната линия между мултикултурното и интеркултурното образование се прокарва във връзка с динамиката и статиката на двата процеса, а те самите се разглеждат като два етапа на развитие на интеркултурната педагогика. Интеркултурното образование включва образователни подходи и политики, чрез които индивиди и групи, принадлежащи към различните култури, се учат как да взаимодействат конструктивно помежду си, придобивайки не само знания едни за други, но и умения да се обогатяват от културите на „другите“ общности в страната, региона, света. Интеркултурното образование означава също, че принадлежащите към различните култури придобиват знания и умения да елиминират онези аспекти на своята култура, които съдържат елементи на превъзходство и подчиненост между етноси, полове, или които по друг начин противоречат на универсалните човешки права и на целите и принципите на Хартата на ООН за правата на човека. Интеркултурният подход означава още, че малцинствата са привлечени като активни

участници в създаването на учебниците, учебните планове и програми, в преподаването, в училищното управление. Мултикултурният и интеркултурният подход трябва да са интегрирани във всеки аспект от функционирането на училището: в набирането на персонала, в курикулума, в организацията на училищната среда, в ученическото, родителското и общественото участие, във взаимодействията с извънучилищните заинтересовани страни.

Концепцията и практиката на мултикултурното образование е проблематика, която често се политизира. Още от самото начало нейни антагонисти недоволстват, че изтъкването на разнообразието в училищната действителност ненужно разделяло децата, както и че значимостта на изучаването на „другите“ култури не можело и не трябвало да се равнопоставя на изучаването на „основната“, националната култура, защото тя била основополагаща по важност. В този прочит „националната култура“ се отъждествява с културата на мнозинството, а не с конгломерата от културния принос на всички групи и общности, съставляващи националната общност. През последните 25-30 години на миналия век, когато в обществото все по-активно се утвърждава философията на културния плурализъм, образователните политики и практики започват да приемат тезата за равнопоставеността на различните култури, вкл. на съответните езици и все повече се поставя на дневен ред въпросът как последните да се впишат в образователния процес. Поддържането на културните специфики на групите не се смята за противоречащо на заедността на децата в училище, а за нейното измерение. Като основен теоретичен и практически въпрос започва да се очертава как училището да противостои ефективно на процесите на асимилацията и на етноцентричното и абсолютизирано налагане на езика и културата на доминиращия в страната етнос, вкл. как училищните практики да преминават от монолингвизъм към билингвизъм и мултилингвизъм.

Основни основополагащи ценности на интеркултурното образование са:

- Отрицание и активно противостоене на расизма, сегрегацията, национализма.
- Равенство и отрицание на неравенството – признаване и отстояване на равенството в правата на всички хора, вкл. в сферата на образованието.

- Внимание и уважение към културата на „другите“, и в частност на етно-лингвистичните им потребности.
- Внимание и уважение към идентичността на децата.
- Емпатия – развиване на индивидуална чувствителност и на разбирането на другите; съпреживяване на емоциите, чувствата и мислите им.
- Солидарност и съвместно действие за изграждане на по-хуманно общество.

Интеркултурното образование си поставя пакет от образователни и социални цели по посока на:

- Формиране на знания, нагласи и умения, водещи към опознаване, приемане и уважение на културните специфики и отлики.
- Защита и подкрепа за развиване на езика и културата на малцинствата.
- Взаимен обмен на културни ценности.
- Защита и подкрепа на идентичността на децата и учениците.
- Отваряне на училището към разнообразието от култури и идентичности в местен, национален и глобален план – представяне на различията като източник на взаимно обогатяване.
- Възпитаване в дух на толерантност и общуване – недопускане на доминация на който и да е етнос и която и да е култура на другите.
- Противопоставяне на насилието, утвърждаване на мира и сътрудничеството между индивиди и групи.
- Развиване на комуникацията между индивиди, групи и общества и утвърждаването и като позитивна и обогатяваща за всички възможност.

Същността, целите и ангажиментите на държавите по отношение на интеркултурното образование са заложили както в документи на ООН и на европейски политически институции и организации, така и в документи, в които те се пречупват през призмата на правата на лица, принадлежащи към малцинства. През 1948 г. се поставя началото на межкултурното образование като понятие, теория и практика в документите на ООН, ЮНЕСКО и Съвета на Европа. В началото идеята за равнопоставеност на културите и взаимодействията между тях среща сериозна съпротива в редица страни, доколкото противостои на утвърденото разбиране за доминиране на културата на мнозинствата (или

на политически силното малцинство, като например в Южна Африка). Документите, лансиращи мулти и интеркултурното образование, се срещат най-често с неразбиране и отрицание и дълго време остават непълноценно приложени в практиката.

Документите, в които са залегнали основните правила включват четири световни и регионални институции:

1) Международни стандарти и правни инструменти в системата на ООН, които пряко или косвено се отнасят до межкултурното образование и образованието на малцинствата:

а) Всеобща декларация за правата на човека. В нейния чл. 26 (и особено в ал. 2) се третират проблемите на образованието. Правото на образование се разглежда като основно човешко право и то трябва да е изпълнено с дух на разбиране, толерантност и приятелство към всички народи, расови и религиозни групи и да е насочено към разбирателство и мир между тях.

б) Международен пакт за граждански и политически права. Чл. 27 съдържа често цитираната разпоредба относно спецификата на защитата на малцинствата, а именно: „държавите в които съществуват етнически, религиозни или езикови малцинства не могат да бъдат лишавани от правото да имат съвместно с другите членове на своята група собствен културен живот, да изповядват и практикуват собствената си религия или да си служат с родния си език“. Макар първата част на разпоредбата да е силно колеблива и почти подканваща държавите да ospорят дали въобще имат малцинства под тяхна юрисдикция, втората и част е полезна с това, че хвърля светлина върху двойнствения характер на малцинствените права, а именно – като индивидуални права, присъщи на всеки индивид, които обаче се реализират съвместно и колективно в малцинствените групи.

в) Международен пакт за икономически, социални и културни права. Многобройните цели на образованието в мултиетничните общества са очертани в чл. 13 (1): „Държавите-страни от този Пакт приемат, че образованието трябва „да засили зачитането на човешките права и основните свободи... да дава възможност на всички лица да играят полезна роля в едно свободно общество, да насърчава разбирателството, търпимостта и приятелството между всички народи и всички расови, етнически и религиозни групи и да подпомага дейността на ООН за поддържане на мира“.

г) Международна конвенция за елиминиране на всички форми на расова дискриминация. Същите въпроси се третират в чл. 7 на тази Конвенция, както и в чл. 5 на Международната конвенция за елиминиране на всички форми на дискриминация срещу жените.

д) Международна конвенция за правата на детето. Чл. 29 постановява: „Държавите-страни се споразумяват, че образованието на детето ще бъде насочено към: „... (в) развитие на уважение към родителите, към неговата собствена културна идентичност, към езика и националните ценности на страната, в която детето живее и на страната, от която то може да произхожда, и към цивилизациите, различни от неговата собствена: (г) подготовка на детето за отговорен начин на живот в свободно общество, в дух на разбирателство, мир, толерантност, равнопоставяне на половете и дружба между всички народи, етнически, национални и религиозни групи и коренното население...“

е) Декларация за правата на лица, принадлежащи към национални или етнически, религиозни и езикови малцинства. Изисква от държавите-страни да защитават съществуването и идентичността на такива малцинства и да създават условия, които да утвърждават, запазват и развиват тази идентичност (чл. 4). През 1995 г. е учредена Работната група по малцинствата към ООН като експертен орган, чиято функция е да наблюдава и да докладва за утвърждаването и прилагането на правата, заложиени в Декларацията.

2) В системата на Европейски съюз:

а) Харта на основните права. Чл. 22 на Хартата утвърждава провеждането на политика за развиване на културното многообразие: „Съюзът уважава културното, религиозното и езиковото многообразие“.

б) Политика на ЕС за опазване и насърчаване на регионалните и малцинствени езици. Европейският парламент е приел серия от резолюции, подтикващи към действия за регионалните и малцинствените езици. Те попадат в две основни категории: 1) финансиране на проекти и практически инициативи за опазване и насърчаване на регионалните и малцинствени езици; 2) финансова подкрепа за европейското бюро за по-слабо използвани езици и информационната мрежа „Mercator“. Действията са насочени към местни езици, използвани по традиция от част от населението на държавите-членки на ЕС, както и в страните от Европейското икономическо пространство (дефиницията не обхваща езиците на имигрантските общности и диалектите на официалния

език на дадената държава). През 1992 г. Комисията започва подробно проучване на регионалните и малцинствените езикови общности в ЕС и с присъединяването на нови страни обхватът на проучването се разширява.

3) В системата на ОССЕ (Организация за сигурност и сътрудничество в Европа):

а) Препоръките от Хага на Върховния комисар за правата на малцинствата. Те се спират на ключовите измерения на мултикултурното образование, на механизмите за организиране на малцинственото образование и на задълженията на държавите в тази сфера, така че да се удовлетворят образователните права на малцинствата. Включват насоки относно начина, по който малцинствените езици да се включват в учебния план, в учебните програми и в преподаването и да се утвърждават като част от интеркултурните аспекти на училищното образование, особено в смесена етническа среда.

4) В системата на Съвета на Европа:

а) Европейската конвенция за правата на човека и основните свободи. Тя е първият регионален инструмент за защита на човешките права със задължителен характер. Текст, който има директно отношение към защитата на правата на малцинствата, вкл. в сферата на образованието, е чл. 14: „Упражняването на правата и свободите, предвидени в тази Конвенция следва да бъде осигурено без всякаква дискриминация, основана по-специално на пол, раса, цвят на кожата, език, религия, политически и други убеждения, национален или социален произход, принадлежност към национално малцинство, имущество, рождение или друг някакъв признак“.

б) Европейска харта на регионалните и малцинствените езици. Най-важният документ в сферата на защитата на езиците на малцинствата е Европейската харта за регионалните и малцинствените езици (ЕХРМЕ) на Съвета на Европа, влязла в сила през 1998 г. Тя няма за цел защитата на малцинствата сами по себе си, а цели защитата на малцинствените езици, говорени от малцинствените групи, които се различават от официалния език или езици.

в) Европейска социална харта. Чл. 17 (2) на ревизираната Европейска социална харта задължава държавите да осигуряват на децата и младите хора „свободно начално и средно образование“.

г) Рамкова конвенция за защита на националните малцинства (РКЗ-НМ). Най-широко ангажиментите на държавите за гарантиране на правата на малцинствата и на механизми за прилагането им са изложени в Рамковата конвенция за защита на националните малцинства – единственият международен документ по правата на малцинствата, имащ задължителен характер за страните, присъединили се към него.

Съгласно РКЗНМ образованието е насочено към:

- Развитие на способностите на децата и учениците, вкл. на тяхната възможност да живеят и работят в страната, в която съставляват част от по-широкото и културно разнообразно общество.
- Изразяването, поддържането и развитието на основните елементи на идентичността на участниците в образователната система (деца, родители, учители), както и към опознаването, толерантността и диалога между различните етнокултурни групи.

д) Декларация на европейските министри на образованието по въпросите на интеркултурното образование, Атина, 2003 г. Приета е на 21-та сесия на Постоянната конференция на министрите на образованието на 48-те страни-членки на Съвета на Европа. В нея се правят следните предложения:

* Да се поднови концептуалното изследване върху интеркултурното образование с цел адаптирането на терминологията и ясното определяне на съдържанието и контекста му.

* Да се ускори работата в областта на методите за обучение и дидактическите помощни средства, да се отчита с внимание интеркултурното измерение в учебния план и програми.

* Да се разработват програми, насочени към общуване и взаимно разбирателство и осъзнаване значимостта на лингвистичното многообразие за мултикултурното общество.

* Да се развиват образователни стратегии и методи за работа за подготовка на учителите да управляват ситуация в училищата, породена от дискриминацията, расизма, ксенофобията, сексизма и маргинализацията, и да решават по мирен път конфликтите.

В аналитичен документ на Консултативния комитет по прилагането на РКЗНМ от 2006 г. относно политиките на страните-членки на Съвета на Европа в сферата на образованието се подчертава, че разпоредбите на РКЗНМ във връзка с развитието на малцинствените езици и култура трябва да се вземат предвид при планирането и реализира-

нето на всякакви действия в сферата на интеркултурното образование. Според същия комитет, основна задача на държавите е да организират образователните си системи по начин, подпомагащ културните взаимодействия между децата от различни групи, като се насърчават взаимното разбирателство и толерантност помежду им едновременно с поддържането и развитието на различните елементи на идентичността им. Основна задача е да се осигури чрез структурите и съдържанието на образованието баланс между тези две цели и да се постигне „интеграция в разнообразието“.

Препоръките на Консултативния комитет по прилагането на Рамковата конвенция за националните малцинства са в няколко посоки:

а) Мултикултурност на учебното съдържание, планове и програми. Според Консултативния комитет, задължение на държавите при утвърждаването на интеркултурна и мултикултурна перспектива в образованието е да адаптират образователното си законодателство, курикулум и практики, така че да са в състояние да насърчават и повишават познанията за езика, културата, историята и религията и на мнозинството, и на малцинствата, а също да осигуряват и взаимодействие между езиците.

б) Мултикултурни и интеркултурни учебници и учебни помагала. Осигуряването на нови и адаптирането на съществуващи учебници с мултикултурно и интеркултурно съдържание са сред основополагащите задължения на националните образователни политики. Според комитета по прилагането на РКЗНМ мерките в тази насока не трябва да бъдат ограничавани до географските райони, населени с малцинства.

в) Мултикултурност и интеркултурност на подходите за включване на майчините езици при изучаване на учебното съдържание. Въпросът за включването на майчиния език на децата, принадлежащи към мнозинството в училищното образование е по условие решен – техният език най-често е официален за страната и поради това е утвърден като език на преподаване и комуникация в училище. Поради това мултикултурните и интеркултурните подходи за организиране на образователно-възпитателния процес следва да поставят акцента на това как езиците на малцинствата да участват по справедлив и обогатяващ училищните практики начин в преподаването на учебното съдържание. Истинското предизвикателство, обаче, съответстващо на интеркултурните цели на училищата, е как майчините езици на малцинствата да бъдат ефективно включвани в провеждането на образователен и възпитателен процес

под покрива на етнически смесени училища; как училищните учебни програми да се съобразяват с това; как малцинствените езици и този на мнозинството да влизат в интеркултурно взаимодействие. В държавните доклади на страните и в становищата на Консултативния комитет по прилагането на Рамковата конвенция за националните малцинства на Съвета на Европа все повече се изтъква важната роля на преподаването по и на малцинствен език и този въпрос се утвърждава като ключов елемент за равния достъп до образование за малцинствените деца.

Относно България, Консултативният комитет констатира в критичен план*, че напълно отсъства преподаване на малцинствен език по учебните предмети, въпреки голямата численост на малцинствените общности в страната – особено турската и ромската (неофициално ок. 20 %). Консултативният комитет призовава за прилагането на мерки, вкл. законодателни, осигуряващи адекватни възможности за обучение на малцинствен език, и особено важно – в рамките на билингвални програми, като препоръчва да се определят ниски прагове за брой

*Адресът, на който може да се намерят констатациите и препоръките за България е ACFC/25DOC(2006)002.

деца за формиране на група/клас. Консултативният комитет препоръчва правителствата да предприемат креативни действия в тази насока, дори при привидно ниско търсене за този тип обучение от страна на целевите групи (доколкото то може да е плод на занемаряване на езиковите политики и обезверяване на хората).

Възможни структури и методи за включване на майчиния език като език на преподаване, според Консултативния комитет по РКЗНМ, са:

- Училища (програми), в които малцинственият език е въведен като основен език на преподаване по учебните дисциплини, а езикът на мнозинството се изучава като отделен предмет; модификация – училища (програми), в които малцинственият език преобладава в основната част от предметите, но определен брой предмети, освен самия официален език, се преподават на езика на мнозинството.

- Училища (програми), в които езиците на малцинствата и езика на мнозинството (официалният език) вървят заедно и са равнопоставени в рамките на всички учебни програми.

- Училища (програми), в които се преподава изключително на езика на мнозинството по учебните предмети от задължителната програма.

Консултативният комитет по прилагане на Рамковата конвенция за защита на националните малцинства препоръчва децата, принадлежащи към малцинства, да бъдат обхванати в програми, включващи майчиния език като език на преподаване, започвайки от предучилищна възраст и продължавайки като минимум до края на началното образование. Такава е практиката във всички страни с културно-плуралистична образователна система. Освен това, за целите на интеркултурното образование държавите трябва да осигуряват възможности за интеркултурни контакти във всяко едно измерение на училищния живот. Това значи въвеждането на набор от взаимосвързани подходи в няколко посоки за поддържане на етническо разнообразие в училищата в мултиетническите селища както по отношение състава на учениците, така и на учителите; за подготовка на достатъчен брой билингвални (плурилингвални) учители с умения да работят в мултикултурна среда; за осигуряване на мултикултурни контакти за ученици в монокултурни училища.

Според Консултативния комитет по прилагане на РМЗНМ, изборът на училищни структури и езикови програми трябва да се осигури с конкретни мерки, произхождани от задълбочена оценка, включваща:

- целите на образованието в национален и регионален културен и политически контекст. По-конкретно в страните, преживели конфликти, или в които има междуетническо напрежение или агресивен национализъм, необходимостта от контакти, диалог и интеграция следва да е основен приоритет и изборът на структури и подходи, които приближават децата, са препоръчителни;
- числеността, потребностите, исканията и очакванията на малцинствените ученици и учители на национално, регионално и местно ниво;
- демографският профил на даденото селище или регион, от който да се направи извод в перспектива относно: възможността за устойчиво поддържане на етнически смесени или монокултурни училища, паралелки или обучителни курсове в отговор на конкретни езикови потребности на малцинствени ученици и семействата им; физическите възможности за разкриване на билингвални паралелки (училища);
- нивото на владеење от децата на малцинствения език и на езика на мнозинството. В някои случаи степента на владеење на май-

чиния език от малцинствените ученици не е достатъчна, за да може образованието им да се проведе основно на него.

- наличието на подходящи учебници, издадени в съответната страна или в държави-майки;
- наличието на учители с билингвални компетентности и за интеркултурно езиково посредничество;
- финансови и други ресурси.

Според Консултативния комитет по прилагане на РКЗНМ ключови въпроси при планирането на образователните политики и утвърждаването на мултикултурни и интеркултурни подходи са:

а) Защо в образователните политики да се залагат и мултикултурни, и интеркултурни цели?

* *Потребност от мултикултурно измерение.* Както бе посочено, за да ползват малцинствените деца правото си на равен достъп до качествено образование, необходимо е, от една страна, да се залагат цели, които ще утвърдят училищната среда като уважителна и отворена по културно плуралистичен начин към културните специфики въобще на всички деца – както на принадлежащите към мнозинството, така и на тези, принадлежащи към различните малцинствени групи. При изпълнението на тези цели трябва да се залагат мерки, чрез които ще се реализират универсалните индивидуални образователни права на децата и учениците, принадлежащи към малцинства по начин, по които вече ги ползват съучениците им, принадлежащи към мнозинството (например, поддържането и развиването на собствения език и културна идентичност). Много точно е обяснението на Стивън Мей защо билингвалното образование за малцинствените деца е право, което ги равнопоставя с децата от мнозинството, а не им предлага повече права. Това е така, защото държавите трябва да осигуряват възможности за малцинствените деца да изучават и поддържат майчиния си език чрез държавното образование по същия начин, както това право е осигурено и както вече го ползват децата от мнозинството. Това според него е неутрален образователен подход, отнасящ се еднакво до всички деца, а не такъв, който подкрепя малцинствените деца. Малцинствата и техните майчини езици трябва да се ползват от същите възможности, които принадлежащите към езиковата група на мнозинството вече ползват. Това което е потребно е процес на двустранно уреждане на тази възможност. Защото данъ-

коплатци са не само родителите, принадлежащи към мнозинството, но и тези към малцинствата.

* *Потребност от интеркултурното измерение.* В предходните анализи вече бе изтъкнато, че съвременната образователна философия в мултиетничните общества интерпретира осигуряването на мултикултурни и интеркултурни елементи в образователните политики като два взаимносвързани компонента. Ето защо, като надграждане над мултикултурното измерение, осигуряващо равнопоставеност в многообразието, трябва да се планира и интеркултурното измерение, осигуряващо взаимодействие в многообразието – разпространение и развитие на интеркултурните контакти и диалог, насърчаване на дух на толерантност във всички образователни цели и дейности.

б) Кой участва и кой има интерес от политиките? Според комитета по прилагане на РКЗНМ, образователните институции трябва да имат достъп до адекватна основна информация относно положението на различните малцинствени групи, техните потребности и стремежи. Държавните, регионалните и местните власти трябва да реагират и осигуряват мултикултурни и интеркултурни елементи в образователните си политики, отчитайки различната степен на географска компактност на малцинствата, историческия им статус и опита им, наличието или липсата на подкрепа от държавата-майка (ако има такава), нивото на самоорганизация, равенството (неравенство) между половете и др. Изрично сред целевите групи трябва да е поставена уязвимата ромска общност във всички страни, ратифицирали Рамковата конвенция за защита на националните малцинства.

Многобройни заинтересовани лица влияят върху наличието качеството на образованието. Вземащите решения на централно и местно ниво, учителите и директорите на училищата са сред основните. Получаващите образование (ученици или възрастни) са ключови равнопоставени актьори в този процес. Гледните точки и конкретните очаквания на всички целеви групи трябва да бъдат търсени и отчитани при вземането на решения по политиките. Измежду всички заинтересовани страни, интересите на децата трябва да се поставят на първо място и да са в центъра на образователните политики. Следователно, в мултиетническите училища трябва да се отчитат и хармонизират всички права и интереси на децата, вкл. свързаните с техния билингвизъм (мултилингвизъм).

в) Какви са наличните инструменти и какво е осъществимо? Формата и съдържанието на образованието трябва да се адаптират спрямо целите, посочени по-горе. Ключов инструмент за въвеждането на мултикултурни и интеркултурни елементи в образователните практики е такива елементи да се внасят в националния учебен план и неговите варианти на училищно ниво, в учебното съдържание и програми. Друг основополагащ инструмент е осигуряването на разнообразни образователни структури – училища и паралелки за задоволяване на определени потребности, например във връзка с развитието на билингвизма и други измерения на идентичността на децата. Инструмент с огромна значимост за удовлетворяване на специфичните потребности на децата-билингви е планирането и подготовката на достатъчен брой билингвални (плюрилингвални) учители с умения да работят в мултикултурна среда.

На базата на заложените в Рамковата конвенция за защита на националните малцинства задължения на държавите по отношение на политиките им към образованието на малцинствата, вкл. при прилагането на мултикултурен и интеркултурен подход, Консултативният комитет по изпълнението на тази конвенция предлага кратък чек лист. Чек листът е набор от ключовите въпроси при изготвяне и прилагане на образователни политики, насърчаващи познания на културата, езика, историята и религията на етническите малцинства и на мнозинството. Той включва:

1) Утвърждаване на мултикултурен и интеркултурен облик на учебното съдържание, учебните планове и програми.

а) Специфична цел:

– Да се подобри познаването и разбирането за етническите и националните малцинства и да се постигне климат на опознаване, междуетническа толерантност, диалог и межкултурно взаимодействие.

б) Сфери на действие:

– Преработване на националния и училищните учебни планове и програми с цел включване на елементи от културата, историята, религията и традициите на националните малцинства, за отразяване на тяхното участие и принос в националната история и култура.

в) Обхват:

– Нива на образованието – всички образователни нива.

– Географски райони – цялата училищна система, не само районите, населявани от малцинства.

г) Заинтересовани лица:

– Заетите в държавното образование (вкл. власти на централно, областно и местно ниво, учители, директори на училища); Учащи се и родители; Двустранно междудържавно сътрудничество; Извънучилищни фактори.

2) Обучение на учителите, достъп до учебници и межкултурни контакти.

а) Обучение на учителите:

– Осигуряване на прецизни изисквания за насърчаване и повишаване на знанието и подкрепа в работата на учителите за прилагане на мултикултурни и интеркултурни дидактически подходи в образователния процес.

б) Достъп до учебници:

– Осигуряване на релевантно учебно съдържание и учебници за преподаване на малцинствени езици и култура. Осигуряване на учебно съдържание и учебници по всички дисциплини с мултикултурни и интеркултурни елементи в тях.

в) Междуккултурни контакти:

– Осигуряване на ефективни контакти между ученици и учители от различни общности в етнически смесена среда, вкл. в билингвални училища (паралелки); преподаване на малцинствен език и на ученици от мнозинството. Управление на многообразието в училище чрез балансиране на етническия състав на учащите се и на етнокултурния профил на педагогическия и общия персонал.

3) Утвърждаване на мерки лицата, принадлежащи към малцинства, да изучават своя майчин език.

4) Осигуряване на правни механизми, гарантиращи правото да се изучава малцинственият език.

5) Прилагане в образователната практика на правото на малцинствата да изучават своя майчин език или да получават обучение на него, вкл. в билингвален формат.

а) Мерки за определяне на условията за ползване на това право са:

– Идентифициране на районите, преобладаващо населени с лица, принадлежащи към малцинства по традиция, или в които те имат значителна численост (определяне на числени прагове).

– Оценка на езиковите потребности и на търсенето, която отчита наличието на точни статистически данни за малцинствата, наличната гъвкавост (по отношение на географския обхват и числените прагове), потребностите на малочислените и разпръснатите малцинства, потребността от подкрепа за изучаването на определени малцинствени езици (например ромски език и отчитане на специфичните затруднения).

– Конкретизиране на отговорностите при вземане на решения за откриване (закриване) на училища (паралелки) и за осигуряване на обучение по малцинствени езици.

б) Конкретна уредба и практическото и изпълнение:

– Уточняване обхвата и обема на преподаването по малцинствени езици, образователни нива и брой часове.

– Уточняване в какви училища ще се реализира преподаването на и по малцинствени езици – в обществени, в частни, в неформални форми.

– Интегриране в учебния план и в програмите на формите за преподаване на и по малцинствени езици.

– Осигуряване на последователност при преподаването на и по малцинствени езици на всички нива:

* Държавна подкрепа за предучилищно двуезично (мултиезично) обучение (за обществените и частни заведения);

* Употреба на малцинствени езици в държавни и частни университети;

* Определяне на квоти за студенти от непредставени в институциите малцинствени групи;

* Използване на малцинствени езици в приемните изпити и при завършване на университет.

б) Планиране и осигуряване на ресурси за:

– Учебници и учебни помагала.

– Обучение на учители.

– Разпределение на ресурсите.

– Държавна подкрепа (финансова и логистична) за неделни училища или други форми на обучение извън официалната система.

– Двустранни споразумения с държави-майки на малцинствата.

7) Ученето на официалния език:

– Осигуряване на задължително изучаване на официалния език.

– Осигуряване на качеството на обучението по официалния език.

– Осигуряване на билингвални програми за въвеждане в официалния език.

8) Осигуряване на интеркултурни контакти:

– Осигуряване на възможност за достъп до етнически смесена образователна среда – училища, паралелки.

– Осигуряване на мултиетничен педагогически и общ училищен персонал (медиатори), съответстващ на етническата характеристика на училището и населеното място.

– Недопускане на етническа сегрегация и мерки за десегрегиране на обособените „ромски училища“ в „ромските квартали“ в мултиетническите селища.

Езиковото разнообразие все повече се утвърждава като част от законодателството и практиките на образователната политика на Европейския съюз, насърчаваща изучаването на всички европейски езици, включително регионалните, малцинствените и мигрантските, наред с основните световни езици. От началото на януари 2007 г. поддържането на езиковото разнообразие придоби отделен портфейл и се превърна в самостоятелна област на политиката на ЕС. Това е индикация за нарастващо отчитане от страна на европейските политически структури на значимостта на поддържането на езиковото разнообразие за европейския проект. За сведение днес на територията на страните от ЕС се говорят над 450 езика.

Образователната система е основната територия, на която се формират и развиват знанията, уменията и нагласите, свързани с поддържането на езиковото многообразие. Ролята и е да осигурява всички деца, принадлежащи към една или друга култура, да се чувстват по равен начин защитени, насърчени и улеснени да споделят и разпространяват своята културна идентичност, вкл. езиковата. Във връзка с това основен ангажимент на образователните системи трябва да бъдат езиките на малцинствата в училище да се третира като еднакво ценни с езика на мнозинството (който обикновено е официалният език) и да им се осигуряват нормативни и институционални възможности да се развиват пълноценно и равнопоставено. Осигуряването на образователна подкрепа за използването на майчините езици на малцинствените деца в училищното образование може да се осъществява както чрез програми в смесена културна среда в рамките на мултиетнични училища, така и в специализирани училища на малцинствата, където техните майчини

езици и култури се изучават задълбочено и в продължителен период от време. И двете опции се ползват с еднаква защита от международните стандарти за закрила на малцинствата.

В образователните практики билингвалното образование се е наложило като тип обучение, съдържащо учебни програми за учащи с ограничено или недостатъчно владение на официалния или друг втори език. Тези програми обикновено използват майчиния (първия) език на обучаемите като език, чрез който те придобиват опитност за втория език (най-често официалния). Когато билингвалното обучение е заложено при образователна цел – постигането на високи резултати по учебните дисциплини, при езикова цел – езиковото развитие и билингвизъм и при социална цел – равенство и интеграция, в такива случаи държавните образователни стратегии естествено се насочват към билингвални програми от типа на двупосочното езиково въвличане и дългосрочното паралелно развиване и на двата езика. Обратно, ако заложените езикови цели на билингвалното обучение са фокусирани върху утвърждаване изключително на официалния език за сметка на малцинствените езици, а социалните цели – върху утвърждаване изключително на културата на доминиращата етническа група, то тогава образователната система утвърждава подходи и програми, чрез които се елиминира ефективният и равнопоставящ езиките билингвален подход и майчините езици се изтласкват към периферията на образователното пространство, или напълно се изключват – по нормативен път, или чрез мерки, които де факто правят невъзможно използването им.

Всички модели на билингвално образование въвеждат езика, който учениците ползват у дома, като средство за обучение, като отреждат място и на втория (официалния). Основните модели билингвални образователни програми, които са конвертируеми в образователната система са:

а) Краткосрочни билингвални програми (наричани още преходно билингвално образование, еднопосочно езиково потапяне). При тях обучението по дисциплините се извършва на майчиния език на децата в моноезична класна стая, като чрез него учащите навлизат в понятиятната система и в граматиката на втория (официалния) език и придобиват постепенна опитност да го ползват все по-активно. Преподаването по предметите на майчин език е с цел учениците да не изостават по основните общообразователни предмети, докато усвояват втория (офици-

алния) език. Общата насоченост на тези билингвални програми е да се улесни преходът на малцинствените ученици към класове и програми с преподаване на втория (официалния) език. Обикновено те се прилагат за не повече от 2-3 години. Учителят е билингвален и владее двата езика. Едновременно с преподаването на майчин език, като втори компонент се осигурява задължително обучение по втория (официалния) език. Постепенно ученика започва да владее последния все по-свободно и да говори все по-често на него, а успоредно с това се намалява акцентирането върху майчиния език като език на преподаване и неговото присъствие силно се редуцира и елиминира.

б) Двупосочни билингвални програми (наречени още програми за двупосочно езиково въвлечение). По философията си тези програми могат да се обобщят като „развиващи билингвални програми“. Предназначени са да помагат както на децата, говорещи официалния език, така и на тези с друг майчин език, да станат билингвални и грамотни на два езика. Провеждат се в езиково смесена класна стая. В редица случаи при подобни програми определена пропорция (в идеалния вариант половината) от учениците говорят официалния език, а майчиният език на другата половина е малцинствен. При някои разновидности на програмата преподаването се редува през ден (или по друг начин) на двата езика през всички предмети, или двата езика на преподаване се разпределят между предметите. Обучението може да се реализира от един единствен билингвален учител, владеещ двата езика, или от двама учители, поне един от които е билингвален. Идеята е учениците да усвоят свободно и двата езика, като остават заедно в обща среда през цялото време на обучението. Тези програми са особено популярни в САЩ, където най-често се прилагат в смесена англо-испанска езикова среда (с доминиращо присъствие на латинос от мексикански, кубински и пуерторикански произход), в Словения – за словенско-унгарска езикова среда и другаде.

в) Програми за дългосрочно билингвално образование. И в тези програми детето получава обучение по общообразователните дисциплини на майчиния си език, придружено с обучение на втория (официалния). И тук целта е да се развива грамотност първо на майчиния език, а после уменията да се прехвърлят на втория, като се развиват паралелно знанията и уменията и по двата езика. Дългосрочните програми се различават от краткосрочните най-вече по степента и продължителността, с която малцинственият език се ползва в обучението. Дългосрочните про-

грами продължават като минимум до края на началното образование, а обучението в някои от тях продължава без ограничение във времето в двуезичен формат, макар с редуциран брой предмети (часове), в които учениците ползват майчиния език като език на преподаване.

Според д-р Тов Скутнаб-Кангас, известна изследователка и специалист в областта на образованието на малцинствата, в частност по въпросите на билингвизма и на билингвалното обучение, езикът на преподаване е един от най-действените фактори, предопределящи успеха или неуспеха на обучението. На базата на проучвания в голям брой страни тя анализира ресурса и празнините в различни по типологията си образователни програми от гледна точка на това при какви условия преподаването, съответно на майчин и на официален език, води до по-добро усвояване от малцинствените деца и на двата езика и до напредъка им в училище.

Като пример за ефективни програми за поддържане на малцинствен майчин език могат да послужат класовете за децата на финландското малцинство в Швеция с преподаване на майчин език. Учениците, които преминават основното си деветгодишно образование по програми с преподаване на финландски език (шведският като официален се изучава като втори език, а нарастващ брой предмети, особено в горните класове, също се изучават на шведски) знаят майчиния си език така добре, както учениците във Финландия и шведски език – като шведските деца в същото училище, а постиженията им по дисциплините не са по-ниски от тези на шведските деца. Положителните резултати от тези програми слагат край на дългогодишните образователни неуспехи сред децата от финландското малцинство.

Редица изследвания доказват ефективността на билингвалното образование. При едно от тях, проведено в САЩ в периода 1984-1991 г., се сравняват три различни подхода към образованието на ученици от езикови малцинства с ограничено владение на английски език. Първият подход е „структурираното потапяне“, където почти цялото обучение се провежда на английски език. Вторият подход е краткосрочно преходно билингвално образование с частично обучение само в началото на майчин език (от 30 д 60 минути на ден) и останалото обучение на английски, като майчиният език се ползва само за подкрепа и разясняване. Обучението на майчиния език постепенно се премахва и към втори клас почти цялото обучение се провежда на английски. Третият подход

е прилагането на сравнително по-дългосрочно билингвално образование до края на шести клас, когато учениците получават 40 % от обучението на родния си език, независимо дали са преминали в статус на свободно владеещи английски или не.

Немалко страни са утвърдили законодателни и практически мерки, обезпечаващи функционирането на училища (както мултикултурни, така и монокултурни) с преподаване на езика на малцинствата, като вариантите са в много широк диапазон. Общото между тези страни е, че прилагането на мултикултурни и интеркултурни елементи в образователните практики все повече се превръща в част от държавната им образователна стратегия и тактика. Тук задължително трябва да посочим страни като Швеция, Норвегия, Финландия, Унгария, Словения, Хърватия, Румъния, Сърбия, отвъд океана – САЩ и Канада; не стои в страни от тази схема и България.

Всички разглеждани държави са въвели билингвални програми от различни тип и с различна продължителност – в монокултурна или мултикултурна училищна среда, включваща някои или всички образователни нива. Съществува прилика и по ред проблеми, пред които се изправят образователните системи и малцинствените общности. Последните, когато са малобройни или географски разпръснати, срещат специфични трудности при уреждането на образователните си нужди. Един от главните проблеми при образованието им възниква във връзка със създаването на материална инфраструктура за специфичните образователни мерки в рамките на общообразователните училища, тъй като образователните институции често са изкушени да приемат, че когато една общност е малка, не е оправдано заделянето на средства и материална среда (училища, класни стаи) за нея, особено когато не отстоява активно правата си.

Що се отнася до изискванията към учителите и учебните програми, тук се акцентира главно върху следните три въпроса:

- 1) Ниво на подготвеност на учителите по всички предмети да работят ефективно в мултикултурна и билингвална (мултилингвална) среда;

- 2) Подготовка и наличност в образователната система на достатъчен брой билингвални учители от малцинствени групи. За някои малцинствени общности не е осигурен достатъчен за потребностите им брой учители за обучение по малцинствени езици и най-вече с умения за

билингвално обучение. Непропорционално ниският брой квалифицирани учители-роми често е проявление на цялостна несъразмерно ниска представеност на общността в публичните институции, каквито са и училищата. Като особено значима се очертава липсата на единни езикови стандарти в писмения и говорим ромски език. Образователните системи предприемат различни подходи за обезпечаване на учители с билингвални компетентности, които да бъдат включени в образователно-възпитателния процес в мултикултурна и монокултурна училищна среда. В повечето случаи се разкриват факултети и катедри по малцинствени езици към университетите и коледжите. По отношение на някои непредставени в обществения живот и в учителските гилдии малцинствени групи посочените по-горе държави определят подкрепящи мерки в рамките на позитивното действие, като осигуряват за техни представители улеснен достъп до педагогически специалности в университета (Швеция, Финландия, Германия, Румъния, Македония и др.). Нерядко се канят гостуващи учители от съответните страни, където се говори даденият малцинствен език. Много от страните са сключили спогодби за взаимно признаване на дипломите и научните звания, както и за обмен на студенти и научни кадри.

3) Учебно съдържание, планове, програми и учебни материали. Очертава се, че добрите резултати при изготвянето на учебни материали в немалка степен зависят от наличните ресурси, но е вярно също, че преди всичко са необходими политическа воля и адекватен институционален ангажимент, които да гарантират тяхната реализация. Страните, чиито образователни системи планират и заделят средства за проучвания и осигуряване на качествена експертиза, постигат добро качество на съдържанието на учебниците и преподаването и привличат интереса на учениците. Мултикултурно и интеркултурно учебно съдържание се прокарва през нарастващ брой дисциплини от учебния план. Значителна част от предметите се изучават на майчин език, вкл. в рамките на билингвални програми. В редица страни представители на малцинства участват активно в разработването на учебници.

В широките обществени, политически и педагогически среди у нас интеркултурността на образователните политики и обучението в интеркултурност продължават да се разбират в стеснен смисъл, водещ до механично включване в учебните материали на спорадична и несистемна информация за отделни етнокултурни традиции. Не се отчита

връзката между мултикултурализма, от една страна, като подход, фокусиран върху разнообразието от културни специфики и осигуряващ политики, насочени към удовлетворяване на конкретни образователни потребности в етнокултурните общности, и интеркултурализма, от друга страна, поставящ тези специфики във взаимодействие. В наши условия обучението в интеркултурност не навлиза в дълбоките и същностни нива на различните култури по равнопоставен начин, включвайки езиките, вярванията, ценностните нагласи към всекидневните неща в живота. То се реализира на онова допустимо от държавата ниво, на което на самите малцинствени групи е позволено да развиват идентичността си чрез училищното образование и което е несъпоставимо с възможностите на децата от мнозинството да развиват своята идентичност.

Малцинствата в България все още не се ползват от полагащия им се обхват образователни права, свързани с идентичността им, за разлика от малцинствата в други европейски страни, което стеснява концептуалните рамки на мултикултурализма и интеркултурализма, а и на самия образователен процес, провеждан в резултат от тях – интеркултурното образование. От него остават изключени същностни аспекти, свързани с тези права. Мястото на малцинствените езици в цялостната палитра на т. нар. интеркултурни политики нито е осмислено и концептуализирано от гледна точка на позитивния му потенциал, нито практиките са задоволителни. Развиването на билингвизма на малцинственото дете чрез по-активно включване на майчиния му език в училищното образование е по необясними причини тема табу при концептуализирането и прилагането на интеркултурното образование.

Макар интеркултурното образование да противостои по условие на дискриминацията и сегрегацията, редица селища и училища, които се самоопределят, планират и отчитат образователните си дейности като интеркултурни, проявяват устойчива нечувствителност към съществуването на тяхна територия на сегрегирано образование за ромски деца, дори когато са налице практически възможности за междуетническо смесване на учениците. Остават на лист хартия основните постулати на Стратегията за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства, насочени към противодействие на де факто съществуващата сегрегация на ромски деца в обособените квартали на мултиетничните селища, където има възможности за събирането на децата в етнически смесена училищна среда.

Подготовката на учителите да управляват мултикултурните дадености и да постигат интеркултурни взаимодействия е оставена главно на волята на висшите училища, а не е активна грижа на държавата. Образователната система нито е формулирала изрични стандарти, скрепени с нормативни санкции, нито е закрепила в изискванията си към учителите ясни очаквания в тази посока. От години се артикулира, че учителите трябва да имат „умения за работа в мултикултурна среда“, но и досега не е официално дефинирано и институционализирано определение какво точно значи това. При всички тези концептуални липси не е изненадващо, че зад мантрата „интеркултурно образование“ в българските училища продължава да протича културна доминация и етноцентризъм от страна на мнозинството, което е самата противоположност на интеркултурния дух и практика. Изолираните уроци с интеркултурен контекст, или изолирани проекти, които дадени училища провеждат, нямат потенциала да променят общата липса на пълноценен интеркултурен дух и етнокултурен плурализъм в българското образование.

Понастоящем българското образование не разполага с нормативна среда – закони, подзаконова уредба и държавни стандарти, която да благоприятства ефективното въвеждане и реализиране на интеркултурен образователен процес и поддържането на образователна среда, водещи до убедителни интеркултурни постижения от страна на децата и учениците. Образователната правна уредба е непълноценно синхронизирана с международните и европейските правни норми и политически инструменти в сферата на образованието на малцинствата, на интеркултурното и мултикултурното образование. През последните години отделни елементи от тях са внасяни във вътрешноправната образователна уредба на парче, под натиска най-вече на външни фактори, в резултат на което са налице разнородни и противоречиви правни решения с множество празноти при уреждането на едни или други отношения, без достатъчна обвързаност със самите международни стандарти за образователните права на малцинствата и за задълженията на държавата във връзка с тях. Конституцията не адресира изрично въпроса за значимостта на межкултурното общуване и възпитание в дух на междуетническа толерантност в нашето мултиетнично общество и не поставя политически и правен императив пред образователната система в това отношение.

Законовите гаранции за изучаване на майчиния език на малцинствените групи са много слаби. На конституционно ниво държавата гарантира правото на всеки да изучава своя майчин език (чл. 36/2): „Гражданите, за които българският език не е майчин, имат право, наред със задължителното изучаване на българския език, да изучават и ползват своя език“. Законът за народната просвета (чл. 8) е много пестелив по този въпрос и не предоставя никакви ефективни гаранции за пълноценно реализиране на това конституционно право на малцинствата: „Учениците, за които българският език не е майчин, освен задължителното изучаване на български език, имат право да изучават своя майчин език в общинските училища при защита и контрол от страна на държавата.“ Подобна правна практика противоречи на Парижките принципи на ООН, отнасящи се до статута и функционирането на националните институции за защита на човешките права, съгласно които политики, насочени към малцинства, трябва да бъде регламентирани по устойчив начин на конституционно и законово ниво.

Подзаконовата уредба налага сериозни ограничения за изучаването и развиването на майчиния език на малцинствените деца. На подзаконово ниво е заложена една единствена възможност за включване на малцинствен майчин език в училищното образование – той да бъде изучаван като предмет от групата на чуждите езици, без да се предвиждат възможности да бъде използван, при желание от децата и техните семейства, като език на преподаване по учебни предмети. Макар този ограничителен режим да е откровено нарушение на образователните права на малцинствените деца, защитени от международни договори, по които България е страна (Рамковата конвенция за защита на националните малцинства), той устойчиво се поддържа и до днес, независимо от критиките и препоръките от страна на международни наблюдаващи институции (като напр. Консултативния комитет по прилагането на тази конвенция) и множество национални NGO.

Независимо, че след няколко кръга нормативни промени обучението по майчин език промени статуса си и от факултативен предмет влезе в групата на задължително избираемите, налице са редица проблеми в подзаконовата уредба, които продължават да създават съществени пречки пред пълноценното ползване на това право от малцинствените деца. Поддържаният много висок норматив за минимален брой деца, необходим за сформирането на група по майчин език (11 деца от един или

няколко класа) е преграда пред редица по-малочислени и разпръснати малцинствени общности, които не могат да го достигнат. Както стана ясно от прегледа на практиките по страни, в повечето от тях обичайният минимален праг е около 5 деца на група, а в някои страни той е и по-нисък. Сред проблемите у нас е и фактът, че нормативната уредба поставя майчиния език в една група със западните езици, измежду които децата трябва да правят избора си за ЗИП. Това е непосилна конкуренция и е предизвестено в ущърб на майчиния език. Най-често малцинствените деца, дори и да желаят да го учат в училище, правят по-прагматичния избор – да усвоят безплатно един западен език, вместо да ходят на курсове и частни уроци.

Отново нормативни причини в подзаконовата уредба възпрепятстват разкриването на щатно място за преподаване на майчин език във формите на СИП, голяма част от преподаващите майчин език са неспециалисти и чрез часовете по него си допълват нормата за задължителна преподавателска работа от часове по други дисциплини. Млади хора от турската общност се чувстват демотивирани да кандидатстват и да се дипломират като специалисти по турска филология, защото тази специалност ги прави неконкурентноспособни на трудовия пазар и не им гарантира нормално работно място в училище на трудов договор. Възможностите им да упражняват филологическите си знания и да са пълноценно ангажирани като учители по специалността са допълнително блокирани и поради липсата на нормативна възможност да работят по програми за преподаване на предмети от задължителната подготовка и на майчин език, вкл. в билингвални схеми.

Сред многобройните образователни стратегии, създадени у нас през последните 20 години, липсва такава, конкретно посветена на мултикултурното и интеркултурното образование. Българската държава не отговори с конкретни национални идеи на Декларацията на европейските министри на образованието по въпросите на интеркултурното образование по линия на Съвета на Европа. Понятието „интеркултурно образование“ се споменава в официален документ на просветното министерство в „Стратегията за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства“ от 2004 г., актуализирана през 2010 г., където то се интерпретира в контекста на интеграционните задачи на българското училище. Стратегията за образователна интеграция (един от малкото официални документи на образователната система,

създадена със сериозен принос от страна на граждански организации) констатира в критичен дух, че учебното съдържание и програми са в дълг към основополагащи елементи на културната идентичност на малцинствените деца, както и утвърждава сред стратегическите направления постигането на баланс между отварянето и вписването на малцинствените деца и учаци в училището и в обществото – от една страна и съхраняването и развиването на културната им идентичност – от друга. Като цяло с основание може да се обобщи, че към момента празнотите и несъответствията в образователната правна рамка са толкова много и толкова значими, че правят невъзможно прилагането на ефективна интеркултурна политика.

Проблемът виси като дамоклев меч през целия период на демократичния преход на българското образование и независимо от очевидността на отварянето на страната и нарастващата културна мобилност на целия свят, българската образователна система продължава да поддържа колебливи и несистемни изисквания към знанията, уменията и отношенията на децата и учениците към *Другостта*, към ценността на етнокултурното многообразие в обществото, към приноса на малцинствата в обществено-политическия и културния живот. Въпросите на културното разнообразие, заложи в изискванията за постижения на децата и учениците, все още се интерпретират по еднакво общ и абстрактен начин – главно като знания за традиции и фолклор, нищо за останалите измерения на културната идентичност, за приноса на малцинствените групи в общонационалния живот, за механизмите на сътрудничество. От друга страна, самите държавни образователни изисквания за учебно съдържание не се спазват пълноценно в практиката по изготвяне на учебници и учебни помагала.

Четвърт век след началото на прехода малцинствата или отсъстват, или са представяни недостатъчно и непълноценно в учебното съдържание, а там където това се случва, са налице множество стереотипни негативни клишета по отношение на тях, които задълбочават разделението между общностите. Училищата, прилагащи интеркултурни програми, все още не са намерили по устойчив начин мястото на тази проблематика в учебните си планове и програми, в методите на преподаване и в управлението на цялостния училищен живот.

Независимо от направените в редица училища опити за реализиране на интеркултурен диалог и за повишаване на межкултурното

разбирателство между децата и учениците от различните етнически групи, като цяло учебната документация за начално образование в културно-образователните области като човекът и обществото, математиката, музиката и читанките отразяват образователни цели, пречупени почти изцяло през призмата на културата на българското мнозинство, което ограничава възможностите за прилагане на интеркултурен подход. В редица програми и учебници са заложили цели и подходи, интерпретирани главно през културната призма на българското мнозинство, преекспонирани са културните ценности на българите и са минимизирани тези на други малцинствени групи. Не са представени редица етнокултурни общности, някои от които с голяма численост, като например тази на българоезичните мюсюлмани (помаци). Непознати за учениците остават т. нар. нови малцинства – нарастващият брой мигрантски и бежански общности. Към по-големите малцинствените групи – като ромска, турска – някои учебници формират хранителна среда за дискриминативни нагласи. Текстовите и извънтекстовите компоненти в учебниците дават съвсем бегла представа за това, че в училище се обучават и други деца, освен тези с българска етническа принадлежност. В определени случаи илюстрациите съдържат сериозни предразсъдъци. Етноцентризмът е пронизал учебното съдържание в учебниците за 1-4 клас и запазването и обогатяването на етническата идентичност на децата от малцинствата ще е почти невъзможна задача, ако се следва стриктно учебната програма и предвиденото учебно съдържание.

В учебниците за прогимназиален етап и среден курс трудно могат да се открият устойчиво подържани теми, отнасящи се до малцинствата и културното многообразие. Като цяло подходът при представянето на специфичните културни особености на етническите и религиозните общности в страната е тромав, еднообразен и почти музееен, несъответстващ на динамиката и съвременните ценности на мултикултурните общества. Недостатъчно и неатрактивно е застъпено глобалното измерение на интеркултурализма. Интеркултурният подход в преподаването на историята – благодатен за интеркултурни послания предмет – е усилие крайно непопулярно, спорадично проектно или по друг начин експериментално. Историческите клишета и стереотипи на доминиращия етнос при прочита на историческите факти продължават да обезкуражават и смазват самочувствието в класната стая на хиляди деца,

принадлежащи към „неправилните“ етнически малцинствени групи, приписвайки им характеристики на поробители, насилници и пр. Можем само да гадаем за мотивацията на тези деца при подобни „исторически аргументации“ да обменят ценности и възгледи за съвременното съвместно междуетническо живеење в общата ни национална общност.

Принципите на мултикултурализма и на интеркултурализма все още не са прокарани по надежден и задоволителен начин през националния учебен план и включените в него учебни предмети. Съответно, такава е ситуацията и на училищно ниво. Поради това и не се осигурява необходимата видимост на културата, майчините езици и историята на малцинствените етнокултурни групи и общности. Това е некоректна постановка спрямо етнически „различните“ деца и техните приоритети, попадащи в разрез с основни стандарти за поддържане многообразието в училище. Държавата трябва да осигурява възможности за малцинствените деца да изучават и поддържат майчиния си език чрез държавното образование по същия начин, както това право е осигурено и както вече го ползват децата от мнозинството. Както бе изтъкнато, това е неутрален, отнасящ се еднакво до всички деца образователен подход, а не такъв, който подкрепя само малцинствените деца.

Съществуват колебания в различни образователни среди и в гражданското общество, дали децентрализацията и нарастващата самостоятелност на училищата е по-добрият подход за гарантиране на единно качество на образованието. Макар да са разбираеми опасенията от предоставянето на различни по качеството си образователни услуги и образователна среда (което е масова практика и понастоящем), трябва дебело да се подчертае, че именно по-голямата самостоятелност на училищата ще гарантира качеството на образованието, като създава възможност за по-адекватни образователни политики спрямо специфични образователни потребности и регионални характеристики – включително на децата и учениците от етническите малцинства във връзка с изучаването и ползването на майчиния им език, с потребността от позадълбочено усвояване на учебно съдържание по собствената история, традиции, религия и култура. Мярката за децентрализацията на учебния план и учебните програми в разумни граници е наложителна. Тя ще е най-ефективна обаче ако върви едновременно с утвърждаването на мрежа от държавни стандарти по отношение на образователните резултати, на различните аспекти на образователно-възпитателния процес,

на организацията на училищната среда и училищното управление, на подготовеността и квалификацията на учителите и управленските кадри и т. н.

Опознаването и изучаването на максимален брой езици е базисна интеркултурна ценност, възприета като такава на европейско ниво (Общата европейска езикова рамка на Съвета на Европа), която утвърждава системното място на майчините езици в изграждането на интегративна лична комуникативна компетентност, участващи при формирането и наред с официалния език и чуждите езици. Неуредиците и занемарването на обучението по майчин език като ЗИП и СИП е очевиден факт. Макар, че поради нормативни причини това е единствената форма на малцинствените деца да изучават майчиния си език в училище, както бе посочено, самата нормативна уредба създава сериозни прегради за пълноценната и реализация, особено пред по-малочислените и разпръснати малцинствени групи. В добавка, действията по организацията и са в критично занемарено състояние. На практика за учениците след основното им образование ползването на правото да изучават майчиния си език е отложено близо 2 десетилетия, тъй като въвеждането на учебните програми се извършва поетапно от началния към горния курс. За целия този период учебни програми по майчини езици са разработени едва до 8-ми клас. Това е проява на различно третиране и е нарушение на принципа за равенство в достъпа до изучаване на майчин език за всички възрастови групи малцинствени деца във всички училища. Като майчини езици досега се изучават само турският, ромският, арменският и иврит, за които са утвърдени учебни програми. Някои от останалите майчини езици са изучавани като частна инициатива на общностите, което поставя техните деца в различна позиция спрямо равния достъп до ползването на това свое право.

Училищата, особено в условията на делегираните бюджети, широко практикуват отхвърлянето на искания на ученици, принадлежащи към малцинства и на техните родители за изучаване на майчините им езици „поради финансови причини“ – за да се харчели парите „справедливо“ за всички деца, а не само за някои. Несправедливостта на тази логика е повече от очевидна от гледна точка на международните стандарти и практики – доколкото поддържа крещящо неравенство във възможностите на децата, принадлежащи към малцинства и тези, принадлежащи към мнозинствената етническа група да упражняват правото си

за изучаване и развиване на майчиния си език чрез училищното образование. Налице е тенденция на намаляване броя на децата, изучаващи майчиния си език като предмет и в този факт се отразява комплексът от отбелязани по-горе проблеми в регулацията, организацията и провеждането на обучението по майчин език. Наличната образователна и социална среда, в която езиковото разнообразие не е ценност, а по-скоро повод за пренебрежително отношение към малцинствените деца и семействата, които държат на това свое право, създава вътрешни бариери и автоцензура за изучаването му.

МОН не предоставя надеждна информация колко малцинствени деца учат своя майчин език. По данни на регионалните инспекторати за образование през учебната 2011/2012 година около 400 ученици са изучавали майчин ромски език (тези данни обаче не съвпадат с други данни на просветното министерство, съдържащи се в Отчета по изпълнението на програмата за развитие на училищното образование и предучилищното възпитание за учебната 2011/2012 г., според които изучавалите майчиния си език ромски деца са не повече от 100). Относно броят на децата, изучаващи майчин турски език, данните са също противоречиви – в някои източници за същия период се изтъква цифрата 25 000, според образователното министерство обаче тя е 3800, а според непотвърдени официално данни от 2011 г. броят им е 13 350. Проблемът в това много сериозно разминаване е, че не съществува ясен механизъм, по който да се набавя нужната статистическа информация в системата на образованието.

Недостатъчни, неатрактивни и съдържателно и морално остарели са учебниците и учебните помагала по майчин език и култура на малцинствата в рамките на ЗИП и СИП. Приносът от страна на NGO и отделни училища, разработили помагала в тази сфера, не променят тази картина. Тя е сред причините за намаляващия брой ученици, изучаващи майчин език и история и култура на малцинствата. Учебниците, по които се учи майчин турски език, са напечатани в Турция през 90-те години на миналия век и не отразяват спецификата и културата на българските турци. Това често принуждава учителите да си пишат уроците сами. През учебната 2006/2007 г. МОН отпечата учебни помагала по турски език. За обучението по майчин ромски са налични 3 учебника и учебни помагала от 2-ри до 8-ми клас. Учебниците по арменски език и иврит се доставят чрез дарения и програми от различни страни. Длъж-

ността на експертите по майчин език в МОН вече е напълно съкратена, след като години наред тя бе поддържана номинално – чрез ангажирането им само на частично работно време, само за 4 от малцинствените групи в страната. Тези факти за пореден път илюстрират отношението на държавата към езиковите права на малцинствените деца и към поддържането на езиковото разнообразие.

В България малцинствен майчин език е бил ползван като език на преподаване в училище, които някои общности са имали до 50-те години на миналия век. Тази практика е била последвана от постепенно ограничаване на езиковите права на малцинствата чрез политиката на открита асимилация, продължила до края на 80-те години. През 1991 г. е приета наредба, позволяваща на учениците, които желаят да изучават факултативно майчиния си малцинствен език, да могат да го правят до 4 часа седмично. Не бе предвидена обаче възможност за обучение на майчин език по основните дисциплини, вкл. за двуезично обучение. Както бе отбелязано при анализа на образователната правна регулация, използването на майчиния език на малцинствените деца като език на преподаване в училищното им образование е силно подценено, въпреки доказвания му потенциал както за съхраняване и развиване на езиковите умения по собствения език и за укрепване на малцинствената идентичност, така и за качествено усвояване на официалния език, особено в рамките на двуезични програми.

Неслучайно степента на включване на майчините езици в училищното образование на децата, принадлежащи към малцинства, е оценявана като действителен катализатор за разбиране от тях на преподавания общообразователен материал и за постигане на съпоставимост на постиженията им по основните дисциплини с тези на останалите деца. В този смисъл тя е и показател за осигурен равен достъп до образование, и за качество на образованието. Образователните практики в различни страни са отработили ефективни билингвални методики и програми, приложими както в етнически смесена, така и в монокултурна училищна среда. Те решават голяма част от проблемите, свързани с ранното изоставане на постиженията на малцинствени деца, постъпващи в училище с ниско владение на официалния език, със стреса и с демотивацията им да посещават учебните часове и на тази основа – с ранното им отпадане от училище.

В нашите образователни реалности, обаче, аргументите за тези ползи за децата-билингви не се обсъждат, не се вземат предвид и по въпроса цари необяснимо мълчание. Независимо от заявленията в няколко последователни образователни стратегии, че в центъра на държавната система на образование стоят интересите на *Детето*, то няма индикации тази постановка да е съотнесима към интересите конкретно на малцинствените деца. Това се доказва от продължаващата практика още от най-ранните години на съприкосновението им с образователната система те да се обучават безалтернативно само на официален език, при все отчетливите трудности и неудовлетворителни резултати, с които мнозина от тях се сблъскват поради прилагането на един единствен, неоправдано абсолютизиран подход. И при все съществуващите реалности, че 40 % от децата в първи клас принадлежат към малцинствени групи.

Може би ключът за разбиране на устойчивото отхвърляне на каквито и да е програми за преподаване на учебните предмети при използване на майчиния език се крие в обстоятелството, че за всички тях са необходими билингвални учители – тоест, че трябва да се осигурят достатъчно малцинствени учители от съответните групи, също и учители етнически българи, говорещи съответните малцинствени езици и подготвени за двуезично преподаване. И точно в този пункт необходимостта от провеждането на двуезично образование от въпрос чисто образователен и психологически, придобива измерение идеологическо. Изговаряните неофициално страхове най-често гравитират около това, че при двуезично обучение в по-изгодна позиция щели да бъдат учителите от малцинствата, и че било „идеологически неприемливо“ учители – етнически българи да учат малцинствени езици в „собствената си страна“. Едновременно с това се изтъква и социалният аргумент – какво ще се прави с учители, които не знаят малцинствени езици и ще останат ли те безработни в райони с компактно малцинствено население.

И двата вида аргументи нямат нищо общо с интересите на двуезичните деца. И двата вида аргументи нямат нищо общо и с ценностите и нормите на интеркултурализма. Защото последният, когато се прилага „на живо“ в класна стая с естествените носители на различните култури, изисква учителите да бъдат именно межкултурни, да са посредници между културите, а самото междуетниково общуване е особено съществено измерение на интеркултурността. Дали учителите ще принадлежат

към мнозинството, или към малцинства не е от значение, от значение е единствено умението им за двуезично преподаване за децата, които имат потребност от двуезични програми (така както има блестящи преподаватели по чужди езици, които са етнически българи).

В интерес на обективността трябва да се изтъкне, че в България де факто билингвални програми се прилагат широко и понастоящем. Но в двуезичната конфигурация с българския език като езици на преподаване влизат не майчини малцинствени езици, а голям брой „престижни“ чужди езици – английски, немски, френски, испански, италиански, руски; в последно време и китайски, японски, фарси и др. Очевидно е различното третиране на майчините езици (и в техен ущърб) като езици, на които не се дава възможност да участват в билингвални програми на обучение. От друга страна, точно този отчетлив двоен стандарт създава напрежение и в средите на училищата с преподаване на чужд език, т. нар. езикови гимназии. Става дума за това, че те, макар да са де факто билингвални, като подход за организация и провеждане на обучението, все пак са лишени от официален такъв статут. От много години се правят опити от страна на Френския културен институт, испанския „Сервантес“ и немския „Гьоте“ за узаконяването на билингвалното обучение, но тази потребност така и не генерира промени в нормативната уредба и системата на билингвалното обучение не съществува в нея. Освен едно указание, датиращо отпреди много години, в което индиректно се указва, че в билингвалните училища (!) трябва поне три (неезикови) предмета да се изучават на чуждия език. Колкото и да са предметите, изучавани в езиковите училища на съответния чужд език, по документи учениците завършват СОУ. Дипломата е една и съща, никъде в нея не се посочва, че ученикът е учил няколко години един или друг предмет на съответния чужд език, фигурира единствено хорариумът на обучението по чуждия език. Това ощетява учениците при кандидатстването им в чужбина, а и по университетските езикови програми у нас, когато трябва да доказват езикови компетентности по конкретна предметна област.

Не би могло да се твърди, че непризнаването на билингвален статут на чуждоезиковите училища у нас е поради незачитане на съответните култури или езици в частност. По-скоро причините за неосигуряването на законова възможност за разкриване на билингвални училища и програми може да се търси в нежеланието на политици и образователни власти подобна опция да се предостави на малцинствените групи у нас

(независимо дори, че този тип обучение е тяхно право). Обнадеждаващо за разсичането на този омагьосан кръг е, че посланиците на страните, чиито езици се изучават у нас де факто двуезично в програми с неясен статут, продължават и до ден днешен с дипломатическите си совапки за законовото му уреждане. Това безспорно трябва да стане, но въпросът трябва да се уреди принципно – възможност за двуезични програми и преподаване да се осигури както чрез посредничеството на чужд език, така и чрез посредничеството на майчиния език на малцинствата. Обратното би било отчетлива форма на различно третиране.

Друг съществен проблем, който рефлектира особено отчетливо, е ученето и усвояването на официалния език от малцинствените деца. Последните изследвания показват, че повече от 2/3 от децата етнически роми и турци тръгват на училище без никакви познания по български език. Със сигурност значителна част от тях, особено оставащите необхванати от образователната система, не могат да го говорят дори на по-късна възраст. Не се набира и предоставя информация от страна на МОН за това колко деца, чийто майчин език е ромски и турски, говорят български към момента на записването си в детска градина, предучилищна възраст и в 1-ви клас. Може да се каже, че стартиралата задължителна едногодишна предварителна подготовка за постъпване в училище, както и удължаването и на 2 години, тоест от 5-годишна възраст, считано от 2012 година, е адекватна на потребностите мярка.

По отношение на малцинствените деца, една от основните цели на учебната програма за предучилищна подготовка е формулирана така: „Овладеяването на българския език – доминиращ (семеен) или втори (успоредно с майчиния) – като основа за подготвянето на учебно-познавателните умения за обучение в първи клас.“ Подходът, обаче, който образователната система прилага за предучилищната подготовка на малките малцинствени деца е те да бъдат възпитавани и обучавани единствено на официалния език – който на тази възраст за голяма част от тях е непознат. В една културна плуралистична образователна система цялостното потапяне на децата в езиковата среда на официалния език може да има своята логика за някои семейства, които могат да го предпочитат. Това обаче не отменя задължението на образователните власти да осигуряват програми, включващи майчиния език на децата като език на обучение и комуникация, с което да им се осигурява дължимият психологически комфорт.

У нас отсъства използваната в много страни фигура на езиково подкрепящ учител и подкрепящи езикови програми, които подпомагат малцинствените деца в усвояването на официалния език, когато обучението се провежда от него. В нашите условия, поради липсата на нормативна база, липсват и всички образователни механизми (билингвални програми, методики, учебници, помагала), които да въвеждат малцинствените деца в предучилищна и начална училищна възраст към официалния език чрез майчиния. Тази устойчива липса е сериозна причина за слабия напредък на голяма част от децата по официалния български език. И ако тя не се отстрани, дори и двегодишната задължителна предучилищна подготовка няма да им осигури необходимия за тази възраст психологически комфорт за разбиране на преподавания материал и въобще на случващото се в класната стая. Така, още при първото си съприкосновение с училището, определен брой деца винаги ще са поставени в ситуация да развиват психиката на изоставачи след другарчетата си от мнозинствената езикова група.

Доколко висшите училища формират адекватни на потребностите мултикултурни и интеркултурни компетентности у българските учители? Прегледът на преподавани в различни университети дисциплини, курсове и модули, свързани с интеркултурната проблематика в образованието и с работата в мултикултурна среда показва, че първо – в общия курс на обучението в бакалаварската степен по специалности, подготвящи кадри с педагогическа правоспособност, в редица случаи са включени теми, свързани с интеркултурното образование и възпитание, но по-често такива се предлагат като свободно-избираеми дисциплини, което не дава гаранции, че ще бъдат предпочетени от бъдещите специалисти-педагози; второ – магистърските програми обикновено са авторски и отразяват изследователски търсения на отделни преподаватели и не са достатъчно търсени и избирани. Каквито и да са постиженията на отделните университети по отношение на интеркултурната проблематика в образованието, а такива наистина са налице, не може да не се отчете, че на национално ниво липсва дългосрочна политическа визия, липсват стратегически и оперативни управленски документи относно адаптирането на първоначалната подготовка и продължаващата квалификация на учителите, така че да излагат перспективно и в дълбочина насоки за развитие и конкретни мерки.

Към момента липсват държавно осигурени форми за системна квалификация на учителите за повишаване на педагогическия им капацитет за успешно прилагане на интеркултурни подходи в обучението и възпитанието в мултикултурна среда. Като цяло държавната система за квалификация на учителите драстично изостава от потребностите на учителската общност за работа в мултикултурна среда. Анализът на информацията за квалификационната дейност през последните години, осъществен от Националния педагогически център доказва тревожна тенденция – квалификационен курс за работа в мултикултурна среда преминават все по-малко учители. Данните, огласени от МОН показват също негативни тенденции, особено що се отнася до магистърските програми по интеркултурно образование, което е свидетелство за оскъдност и на индивидуална инициативност, и на институционалните мерки, и за липса на устойчива държавна политика.

В Софийския университет „Св. Климент Охридски“ има специалност „Турска филология“, осигуряваща кадри с педагогическа правоспособност. В Шуменски университет „Еп. Константин Преславски“ учители по турски език се подготвят в специалностите „Турска филология“, „Приложна лингвистика“ (руски и турски език). Към Великотърновския университет „Св. Св. Кирил и Методий“ няколко години съществуваше специалност „Начална училищна педагогика с ромски език“, която впоследствие отпадна от кръга на предлаганите специалности. Очевидно, кръгът предложени академични възможности за подготовка на учителски кадри за преподаване на майчини малцинствени езици е твърде оскъден в страна с голям процент малцинствено население като нашата. В този факт за пореден път се оглежда незавидното състояние на мултикултурализма и интеркултурализма в съвременното българско училище, особено в езиковото му измерение.

Всичко това предполага трансформация в образователната стратегия и дългосрочна политическа визия. На базата на направения преглед на мулти и интеркултурни образователни политики в различни страни, както и на базата на националния опит и потребности, мнозина специалисти у нас правят следните предложения, които са обединени в няколко тематични групи:

а) Основни цели и ключови задачи на една бъдеща интеркултурна образователна стратегия в България;

б) Дефиниции за интеркултурното образование и периметър на интеркултурното действие, неговите ценности, цели, подходи и покритие;

в) Актуализиране и укрепване на нормативната уредба и синхронизирането и с международните стандарти в сферата на интеркултурното образование, образователните права на малцинствата и управлението на многообразието в училище;

г) Стандартизиране на интеркултурните политики – чрез самостоятелен интеркултурен държавен стандарт и чрез адаптиране на останалите държавни стандарти в мултикултурна и интеркултурна посока;

д) Адаптиране на очакваните постижения (знания, умения и отношения) на децата и учениците и ревизия на учебното съдържание, програмите и учебниците от мултикултурна и интеркултурна перспектива;

е) Адаптиране на националния и училищните учебни планове и програми;

ж) Активно включване на майчиния език в училищното образование и осигуряване на нормативни и организационни възможности за поддържане на естествения мултилингвизъм на училищната среда като присъща черта на интеркултурното образование;

з) Адаптиране на системата за подготовка и квалификация на учителите и ориентирането и към интеркултурните и мултикултурните цели на образованието;

и) Адаптиране на системата за оценяване постиженията и напредъка на децата и учениците и повишаване на културната чувствителност на прилаганите критерии, механизми и подходи на оценяване;

й) Формиране на интеркултурна образователна среда и укрепване на интеркултурните контакти в училище и между училищата;

к) Финансови механизми в подкрепа на интеркултурното образование.

По-надолу са изложени предложенията за създаване на Национална интеркултурна образователна стратегия, на нейните основни и специфични цели и ключовите и задачи. Действията по създаването и утвърждаването и са групирани в 5 фази и могат да се прилагат както на национално, така и на училищно ниво.

I-ва фаза: Да бъдат институционализирани определения за интеркултурното образование и уточнен периметърът на интеркултурното действие.

II-ра фаза: Да се направи преглед и оценка на елементите на образователната политика от мултикултурна и интеркултурна перспектива.

III-та фаза: Да се разработят мисия и визия на образователната политика от мултикултурна и интеркултурна гледна точка.

IV-та фаза: Да се формулират основни цели и ключови задачи на бъдеща интеркултурна образователна стратегия.

V-та фаза: Да се разработят процедури за мониторинг и оценка на изпълнението на интеркултурната образователна стратегия и индикатори за успех на интеркултурните дейности.

VI-та фаза: Да се установи консултативна процедура по изготвяне на стратегията за интеркултурно образование, на предложенията за нормативни промени и образователни стандарти.

В примерния рамков държавен стандарт за интеркултурност на образованието, позовавайки се на опита в други страни и на релевантните международни стандарти, следва да се поставя акцент на минималните изисквания относно активното включване на майчиния език в училищното обучение на малцинствените деца. От тази гледна точка те трябва да се подчиняват на две основополагащи разпоредби:

1) Майчиният език на малцинствените деца се утвърждава нормативно и в практиката като един от езиците, на които може да се провежда обучение по предметите от задължителната подготовка, наред с официалния, съгласно утвърден чрез закон ред.

2) Училищата, приоритетно тези в районите и селищата с компактно малцинствено население, предлагат на родителите за избор типови модели езикови учебни програми за обучение на децата им по предметите от задължителната подготовка – на официален език, под формата на двуезично обучение или под формата на обучение предимно на майчин език (съгласно разпоредбите на Рамковата конвенция за защита на националните малцинства и коментарите на Консултативния комитет по прилагането и). Съгласно тези разпоредби е препоръчително да се осигурят три основни типа програми:

а) *Първи тип програма*: Обучението на малцинствените деца, приоритетно в предучилищното и началното образование, се провежда на два езика, като учебните предмети се разделят на такива, които се преподават на майчин език и такива, преподавани на официален. В мултикултурна училищна среда малцинствените деца са групирани в отделни паралелки от останалите само за часовете с преподаване на майчин език.

Двуетично обучение може да се провежда в етнически смесени училища, както и в монокултурни. Броят и конкретните учебни предмети от задължителната подготовка, които се преподават на майчиния и на официалния език в рамките на двуетични програми, се утвърждават по нормативен ред на централно ниво в диалог с малцинствените общности, а училищата регистрират наличието им, когато такива ще се провеждат, чрез училищния правилник и учебния си план. Този тип програми може да имат различни модификации във връзка с разпределението на учебните програми между двата езика на преподаване. Макар билингвални програми да се прилагат най-често в предучилищното и началното образование, редица страни ги използват и в по-горни класове (Хърватия, Словения, Сърбия, Унгария, Швеция, Финландия и др.).

б) *Втори тип програма:* Обучението се провежда на официалния език, с възможност за изучаване по няколко часа седмично на майчин език и култура, география и история, музика и изкуства на представените в училището малцинствени групи (това е предпочитаната форма на обучение на ромските ученици в редица страни).

в) *Трети тип програма:* Обучението се допълва на езика на малцинството със задължение да се изучава качествено и официалния език. Тези програми включват и допълнителни предмети, които са важни за съответните малцинствени общности. Обучението може да се провежда както в самостоятелни специализирани езикови училища, така и в етнически смесени, като за целта децата са групирани в специализирани паралелки. За реализирането на този тип програма в етнически смесени училища, по част от учебните предмети може да се осигурява съвместно обучение на малцинствените деца с останалите (каквато е практиката в редица страни).

България има опит най-вече във втория тип програма, и в исторически план – в третата. Последната е била прилагана в периода преди Втората световна война и известно време след това, докъм средата на 50-те години на миналия век, когато отпочва процеса на постепенна асимилация на малцинствените групи в контекста на провежданата от комунистическия режим политика на етнокултурна хомогенизация на нацията. Вторият тип езикова програма е единствено приложимият от втората половина на XX век до наши дни.

3) Прагът на минималния брой деца, необходим за формирането на паралелка (група) за билингвално обучение, утвърден на национално и

училищно ниво, трябва да се поддържа нисък и гъвкав, така че да осигурява практическа възможност за реализацията на такова обучение.

4) Програмите за двуезично обучение се вписват и са част от основния учебен план. При обучение преобладаващо на малцинствен език, прилаганият учебен план е съпоставим с този на класовете с преподаване на официален език. Те задължително съдържат компонент и за изучаване и развиване на говоримия и писмен официален език.

5) Нуждите от конкретен тип езиково обучение по предметите от задължителната подготовка се установяват проактивно от училищните власти, в диалог със семействата и местните общности, на базата на утвърдена процедура.

6) Да се осигуряват учебници, помагала и методики на преподаване по всеки тип езикова програма.

7) Да се осигурят достатъчно според нуждите билингвални учители за преподаване на майчин език. С цел разширяване на базата за прием на представители на етнически малцинства и за формиране на учителски кадри сред недостатъчно представените в професията малцинствени групи, образователните власти да предприемат стратегически мерки, вкл. прилагане на позитивно действие за определен период от време.

Свободата на избора е ненакърнима, семействата на децата и учениците, принадлежащи към малцинствени групи са единствените, които имат право да избират желанния тип езикова програма, съобразно общностните (семеините) си приоритети, както и да преминават от един тип програма в друга. Изборът е индивидуален – на базата на заявление от всяко семейство, а въз основа на заявленията се сформират групите за съответния тип езиково обучение. Образователните власти предприемат логистични мерки за осигуряване на условия за езикови програми съобразно желанията на родителите и въз основа на утвърдената нормативна уредба.

Същевременно нашата страна с основание държи за запазването на българската културна идентичност, вкл. на майчиния език на българските деца, принадлежащи към малцинство в други страни, като води съответните междудържавни политики относно българските училища и паралелки в тях и условията за ефективно съхраняване и развиване на българския език. Докато обаче България не осигури реципрочни възможности за малцинствата на наша територия, и особено в районите с

компактно малцинствено население, тя ще е в нарушение на правата им и в режим на устойчив двоен стандарт.

Когато говорим за основните цели и ключови задачи на бъдеща интеркултурна образователна стратегия, наша отправна точка в реализирането и трябва да бъдат „четирите опорни цели“ на образованието през мултикултурна и интеркултурна перспектива – регламентирана в документите на UNESCO и Международната комисия по образованието за XXI век:

1) Да се учим да знаем – което означава да се овладяват способности да опознаваме и разбираме света. Чрез общото образование човек влиза в пряк контакт с други езици и сфери на знанието, което прави комуникацията възможна; тези образователни резултати са същевременно сред основните умения, които следва да се постигат чрез интеркултурни образователни подходи.

2) Да се учим да правим – което означава да успяваме да бъдем гравдивни при всякакви условия, за да придобиваме „не само професионално умение, но и уменията за справяне с голям брой различни ситуации и за работа в екип“. В националния и международния контекст „да се учиш да правиш“ включва и усвояването на необходими компетентности, чрез които индивидът намира мястото си в обществото.

3) Да се учим да бъдем себе си – което значи да развием добре личността си и да можем да действаме с повече автономност, разсъдливост и лична отговорност. В това отношение образованието не трябва да пренебрегва нито един аспект от потенциала на човека, вкл. етнокултурния му компонент и трябва да се основава на правото на различие. Тези ценности укрепват чувството на идентичност и лична значимост у учащия, както и познавателния му капацитет.

4) Да се учим да живеем заедно – като опознаваме и развиваме разбиране за други хора и за взаимната зависимост помежду ни, като участваме и си сътрудничим в дух на плурализъм, взаимно разбиране, в условия на мир и културно разнообразие. Накратко, учащият се усвоява знание, умения и ценности, допринасящи за духа на солидарност и сътрудничество между разнообразните групи и индивиди в обществото.

БИБЛИОГРАФИЯ:

Доклад и материали от международна конференция „Образование за правата на човека и интеркултурно образование в България“. С., 2005.

Кимлика, У., Патън, А. (ред.). Езикови права и политическа теория. Оксфорд.

Коментари по образованието на националните малцинства, във връзка с разпоредбите на Рамковата конвенция за защита на националните малцинства. Доклад на Консултативния комитет по прилагане на РКЗНМ. С., 2006.

Макариев, П. Мултикултурализмът между толерантността и признанието. Към един диалогичен подход. С., 2008.

Политически, аналитични документи и доклади на Европейската комисия и Съвета на Европа по въпросите на межкултурния диалог, образованието, езиковото обучение и езиковото разнообразие.

Препоръки на Върховния комисар по въпросите на националните малцинства към ОССЕ относно образователните права на националните малцинства. Хага, 1995.

Скутнаб-Кангас, Т. Език, грамотност, малцинства. С., 1995.

Томова, И. Равен достъп на ромите до качествено образование: Образование на уязвими малцинствени общности. С., 2007.

Тоцева, Я. Интеркултурно образование и образователна интеграция в българското училище. Сп. „Стратегии на образователната и научна политика“, бр. 4. С., 2010.

Управление на многообразието: Културна идентичност и интеркултурно взаимодействие в мултиетничното училище – наръчник. С., 2010.

Ибрахим Карахасан-Чънар е учредител на „Турски културен център XXI век“ и „Обществен съвет на етническите малцинства в България“. Член на редколегиата на списанията „Етнодиалог“, „Кайнак“, „Планета“ и „Българе“. Автор на книгите „Турция“, „Етническите малцинства в България“ и „Светът на исляма“.

Коментари (37)

- 12-12-2013|**Георгиев**

Този изследовател не е научил дори български език, а държавата е плащала образованието му. За съжаление нямах търпение да прочета статията до края и поради тази причина.

Може би друг път ще се върна към четивото.

- 13-12-2013|**Свилен Гавазов**

Авторът си владее много добре българският, това много хубаво си проличава в неговите книги, две от които имам в библиотеката си. Колкото до образованието, което държавата му е платила-според първият коментар: все пак държавата на практика най-вече разходва пари, които ние и даваме под формата на данъци, акцизи и т. н.-т. е. всеки от нас си плаща за образованието. Статията наистина е трудна за четене, признавам си че и аз пропусках цели пасажии при четенето. Въпросът, повдигнат в нея е значим, но ние трудно бихме изпълнили изискванията за обучение на майчин език: липса на финансов ресурс-допълнителни разходи в и без това свитият бюджет за образование. Но по-голямата трудност е да осъзнаем като общество че необучението на майчин език в повечето случаи означава необразованост, отпадане от училище, невписване в трудовия пазар, това значи живот от социални помощи (или кражби) -които пък плащаме останалите, които работим ит. н. Т. е. обучението при всички случаи е по-ефективният начин за приобщаване на малцинството.

- 13-12-2013|**Пустохайлова Рая**

г-н Свилен Гавазов, Вие сте просто уникален пример за умен човек. Шапка Ви свалям. Де да имаше повече хора като Вас, които осъзнават, че ако човек не е научил добре майчиния си език, никога няма да научи добре друг и съответно няма да успее да си намери нормална работа, т. е като безработен ще е в тежест на такива, като криворазбралия Георгиев. За съжаление, човечетата като господина са много голям процент, просто не разсъждават, а копират.

- 14-12-2013|**Баба Цоцолана**

1. За статията – общо взето отразява същността на нещата, но е доста остаряла като постановки. Не са цитирани основните автори, пишещи по темата, а са заимствани (най-меко казано) техни постановки.

2. Модата на „мулти-култи“ вече премина.

3. Авторът да прочете Конституцията на РБ. България не е мултикултурна страна. В България официалният и задължителен език в училище е само българският.

4. Обучението на майчин език е вредно за децата от малцинствата. Те най-добре го разбират и затова никой не иска да го изучава. Всяка година броят им намалява.

5. Авторът изразява политическата позиция на ДПС – за задължителното обучение на майчин език, която е противоконституционна и нарушава правата на човека.

6. Майчиният език сепарира, а не интегрира.

7. Официален ромски език няма. Няма езикови норми. Затова и обучение по ромски е нонсенс.

8. В България огромната част от децата от турския и ромския етнос не са билингви. Всички опити за билингвално образование са несполучливи именно по тази причина. Билингвално образование като в Канада е невъзможно – виж точка 3.

9. Поради „интеркултурализма“ в много региони на страната в нарушение на всички закони се преподава на турски. На външното оценяване и на матурите на учениците се диктуват верните отговори на тестовете от квесторите на турски и те ги задраскват без да знаят за какво става дума. Голяма част от учениците не знаят никакъв език – нито български, нито турски – имат „пиджин-образование“ и „пиджин-ди-пломи“.

- 14-12-2013|**Златко**

Вярно, колкото повече си приказваме тук, толкова по-ясно става на всички ни защо именно сме на този хал. Или поне така виждам нещата аз.

В частност, твърденията на дамата по-горе, изказани с всичката самоувереност, безпардонност и невежество на типичен човек, разполагащ с власт, но не и знание (предполагам, че става дума за учителка),

обясняват възможно най-нагледно защо състоянието на българското образование, и не само за малцинствата, е на нивото, на което е.

А именно: дори и за неспециалист като мен, който се е занимавал с темата само периферно, са познати основните твърдения на науката психолингвистика, според които човек, който не е формирал понятия, особено така необходимите в съвременността абстрактни понятия, на майчиния си език (поради липсващо съответно образование), не разполага с психологическите предпоставки, необходими, за да формира такива на чужд език. Мисленето, като всяка сграда, се строи отдолу нагоре, а не в обратната посока.

Но пък, какво да се прави? Повтарял съм го многократно, ще го кажа още веднъж: в основата на моя собствен, може би вече досаден и абстрактен оптимизъм, е заложена простичката увереност в човешката смъртност. Докато има увереност, че подобни „капацитети“ рано или късно ще си отидат от тоя свят, за да направят място за други (и, да се надяваме, малко по-другояче възпитани и образовани), надежда винаги има.

И така, мили мои: да вдигнем наздравица за собствената си смърт. В нея, така си мисля нерядко, е единствената надежда за децата ни.

- 14-12-2013|**Баба Цоцолана**

Абе Златко, вярно не си в час и си повърхностно запознат с психолингвистиката. Обясни ми как да формираш абстрактни понятия на цигански „език“ (знаеш ли на колко диалекти се говори в Бг) или на турски делиормански диалект, като такива няма? А за другото, прочети още веднъж горните точки и се опитай да разбереш истината, а тя не е тази, която е в популярните либерални мултикултурни бози. Впрочем, я ми кажи как би звучало горното писание, ако вместо за Бг се напише за Германия и го адресираш към германското училище?

- 14-12-2013|**Гост**

Баба Цоцолана е яка баба, дори мечка-стръвница...

- 14-12-2013|**Златко**

Добре ми дошла, госпожо Цоцолано, но по една или друга случайност тук поддържам връзка с човек, който се занимава с въпросите на психолингвистиката ИМЕННО в областта на ромския език (който пък

е официално унифициран съвсем неотдавна, буквално преди няколко десетилетия), и който преподава из цяла Европа (проф. Христо Кючуков от Свободния университет в Западен Берлин).

Така че нещата, които казваш (пропускам покрай ушите си начина, по който ги казваш), само потвърждават първоначалното ми впечатление. Наперени, агресивни приказки на човек, който знае малко или нищо за това, за което твърди, че говори (примерно ромски език или начините, по които се води преподаването в Германия – в момента една от малкото възможности човек да си намери тук временна работа като начален учител, включително и без особено висока квалификация, е да владее някой от малцинствените езици, тъй като, вместо да се дърлят за това колко „ограничени“ са примерно циганите, тукашните хора се опитват да им дадат шансове за образование; просто и ясно – за това, мисля, писаха дори и в българските вестници). Не че самият аз съм някакъв капацитет в тия области, но, за разлика от теб, не изхождам от предпоставката, че някои хора са по-хора от други хора и че имат по-специални права от тях, примерно защото кожата им е по-бяла или знам ли какво. И, когато не съм компетентен в някаква област, предпочитам да си имам работа със специалисти, които могат да представят някакви доказателства за компетентността си, вместо да слушам агресивни и, прощавай, прекалено познати неща, идещи откъм дълбините на нашенските комплекси и провинциалности...

Що се отнася до останалите ти твърдения, като например това, че нямало езици като цигански или делиормански (който е диалект на турския език), то стойността им е същата като на онова, предишното, че България не била мултикултурна държава, защото така пишело в Конституцията. В Конституцията, между другото, пише също и че в България не можело да има партии на етническа основа (а защо, всъщност? с кое точно изискване на демокрацията влиза в противоречие възможността за основаване на етнически партии?), но, както всички виждаме, когато населението на страната ти е съставено от повече от 10% малцинства, мултикултурността вече в въпрос не на това какво пише в Конституцията, а на прости реалности, с които няма как да не се съобразяваме, без да се завърнем обратно към тоталитарните времена. Самата диалектност е част от ВСЕКИ език на тоя свят, включително и българския – което не пречи навсякъде по света да се изграждат стандартни, лите-

ратурни версии на съответните езици, които след това се преподават в училище.

Изобщо, госпожо Цоцолано, ако успявам да открия някаква логика зад приказките ти, то тя е единствено оная на старата и лакома врана от стихотворението на Вапцаров, която брани ечемика от врабчетата, защото друго освен недоимък и борба за оцеляване никога не е преживявала, нито пък виждала, горката. Човек не може непременно да ѝ се сърди, но пък и не може да не си желае идването на някакъв бъдещ свят, в който ще има по-малко екземпляри като нея – зли, немощни и изкривени от един непосилен живот, който не са в състояние да променят, нито за себе си, нито за другите птици по пазара...

- 14-12-2013|**Първата световна**

Основният проблем на мултикултурализма е безподобният фалш, който се опитва да налага, винаги и навсякъде. Пълно откъсване от действителността. Дори и когато се използват едни по принцип уж ясни и прости понятия (например, „майчин език“), в устата (и под перото) на мултикултуралистите, това се превръща в някаква необозримо сложна и объркваща материя... След като един нормален човек успее да прочете подобна статия, той наистина почва да се чуди къде е попаднал, на кой свят са го заправили, в този свят имат ли изобщо думите някакво собствено значение, или всичко, което има значение, е само ... моментната политическа мода?

Да започнем с израза „майчин език“. За всеки нормален човек е ясно, че с израза „майчин език“ се обозначава нещо твърде различно от „държавен език“, и нещо твърде различно от „професионален език“, и нещо твърде различно от „чужд език“...

(Защото, ако не проумяваме тази разлика, наистина може да се окажем в абсурдната ситуация, в която някакви деца изучават в училище някакъв „чужд език“ едва ли не с единствената цел ... да се разбират по-добре в къщи с по-възрастните си роднини...)

„Майчин език“ е това, което всеки (всяко дете) научава от майка си.

Или, добре, нека да му придадем и едно малко по-разширително тълкуване: „майчин език“ е езикът, който детето научава от своите родители, и от своите близки роднини, и от своето най-близко обкръжение, в семейна среда.

И не виждам защо има нужда да намесваме тук „психолингвистиката“ или някоя друга наука, щом и за всеки неграмотен човек е ясно, че има неща, които детето е естествено и нормално да научава от майка си (а не от някаква държавна институция, от разни телевизионни предавания и т. н.)? И ако тези неща детето не ги научи от майка си (прочутите „първи седем години“) – тогава какво? Вярвате ли наистина, че ако едно дете не получи от майка си това, което то трябва да получи, то това може да бъде „компенсирано“ чрез някакви учебни часове в училище (което училище детето все по-рядко и все по-нерегларно посещава)?!!?

И докде ще ни доведе всичко това: че още след като се родят, направо от „майчин дом“, децата ще бъдат веднага взимани и прасани да се учат в някаква държавна институция, кдето да им наливат в главата „майчин език“? Така ли си представяте бъдещето на човечеството??

- 14-12-2013|Златко – ге:

Първата световна писа:

И ако тези неща детето не ги научи от майка си (прочутите „първи седем години“) – тогава какво? Вярвате ли наистина, че ако едно дете не получи от майка си това, което то трябва да получи, то това може да бъде „компенсирано“ чрез някакви учебни часове в училище (което училище детето все по-рядко и все по-нерегларно посещава)?!!?

Тоест, вместо да ходят на училище, децата могат да научават всичко направо от майките си...

Както се казваше в един стар испански филм, „Като те слушам така, чудя се да си лягам ли с теб или по-добре да взема да ти изпея някоя приспивна песничка?“

- 15-12-2013|comdos

Три имена Христо Славов Кючуков

Дата на раждане 19.07.1962 г.

Място на раждане гр. Провадия

Вербувал го служител лейт. Евгени Данчев Димитров на 12.07.1984 г., регистриран на 27.07.1984 г.

Ръководил го служител лейт. Евгени Данчев Димитров; ст. лейт. Кр. Стойков

Структури, в които е осъществявано сътрудничеството ОУ на МВР-Варна-ДС

Качеството, в което е осъществявано сътрудничеството-секретен сътрудник, агент

Псевдоними Боев

Данни в наличните документи, въз основа на които е установена принадлежността към органите по чл. 1 Собственоръчно написана и подписана декларация за сътрудничество – обещание; документи от ръководили го щатни служители; рег. бланка – 2 бр.; рег. дневник; картони – обр. 4 – 2 бр.; лично дело ІА-1206 (Вн), работно дело ІР-634 (Вн).

Комисията разполага с данни в наличните документи, удостоверяващи принадлежност на Христо Славов Кючуков към органите по чл. 1 след 10.11.1989 г.

- 15-12-2013|**comdos**

За плагиатството и „компетентността“ на „професора“ – друг път.

Либерализмът и мултикултурализмът имат различно значение в центъра на Берлин и в Столипиново.

Ех, Златко, Златко, трябва да се отчетеш пред водещия офицер.

- 15-12-2013|**Златко**

Предполагам, че е израз на успех, щом и тук започват да се леят нормалните мътни потоци, дето не пресекват из останалите български форуми. Повечко хора, а особено пък повече нашенци, на едно място, по традиция си означава повече мръсотийка. А мръстойката, като се насъбере повече, започва да се излива. Закони физически, няма измъкване.

Но нека все пак да си поговорим малко по-пространно. Значи, първо за Кючуков. Предполагам, че фактите за неговото сътрудничество са истина. Няма да тръгна да го оправдавам или защитавам, той най-добре си знае сам. Покрай него имаше и много по-неприятни компромати. За нашата публика родна, която подобни неща не забравя никога, сигурно все още са живи историите покрай неговото прогонване от Търновския университет и безсмъртната слава, с която се покриха местните членове на ВМРО и лично ректора Пламен Легкоступ, след като най-после се отърваха от „циганската специалност“.

Толкова по тия неща, не ми се бърка из тиня. В замяна на това ще ви кажа – с удоволствие – че познавам и ценя Кючуков наистина отблизо. Канил съм го неведнъж в къщата си – аз готвя и посрещам гости с удоволствие – и мога да кажа с ръка на сърцето: Христо Кючуков е един наистина НЕВЕРОЯТНО деликатен, умен, образован и – което за мен лично стои над всичко останало – просто ДОБЪР ЧОВЕК. Истински добър човек, с истинско топло, човешко сърце. Ако някой иска да види сам, моля, **ето тук имам едно интервю с него** – вижте и проверете сами.

Това – за човека Христо Кючуков. Но той е не само добър човек, а и изключително високо образован, изключително високо специализиран човек. Разговарял съм с него много пъти за нещата от специалността му и съм слушал многократно най-различни истории за това с какви невероятни трудности е свързано изграждането на логическо мислене за хората от неговия етнос, именно поради факта, че ромският език почти до най-последните години никога не е бил стандартизиран и направен „литературен“, поради което пък не съдържа повечето понятия и думи, необходими за общуване и развитие в модерния свят (нещо, което днес те наваксват усилено, след като най-после има и литературен ромски език – това пък за хората, които твърдят, че такова чудо нямало). Самият факт, че се закрепил тук в Берлин като специалист с международна репутация, за разлика от толкова много други българи, които идваха и си отиваха в хода на годините, вече би трябвало да говори нещо.

Но с това искам да приключа с личните неща, които, разбира се, нямат нищо общо с темата на горния текст. А тя, ако ми позволите да я формулирам така, е следната: **„Необходимо ли е децата от различните малцинства да изучават литературния си майчин език, или, имайки пред вид ситуацията в България, ще им бъде по-полезно да изучават АК-47?“**

И, за да се опитам да ви предам поне от малко реалността на едно такова дилемче, ще поема риска и ще ви напиша тук нещо лично. Нещо, което съм износил на собствения си гръб.

Та така. Става дума за това как се изгражда детската психика и елементарните способности за усвояване на ново познание. При повечето хора, ако те живеят и растат в нормални условия, процесът протича повече или по-малко незабележимо. Децата растат – и това е всичко.

Съвсем не е така обаче, ако децата растат в ненормални условия, тоест ако развитието им е спъвано от някакви специални обстоятелства

(примерно комбинацията от почти гарантирана бедност, сегрегация и, казано най-общо, изключително враждебна околна среда, в която растат повечето малки ромчета, а също и немалко от децата от останалите мюсюлмански малцинства в България). И, опитвайки се да си представя какво ли се случва с техните психики, аз изхождам от собствения си опит, който е свързан с отглеждането на едно дете, лишено от „нормално детство“ по силата на физически, а не социални обстоятелства.

Та значи, онова, което човек научава като родител на дете с увреждане е, че човешката психика е като пирамида, и че тя се изгражда строго отдолу нагоре, иначе не може. Нещата започват с така наречените „телесни“ или „моторни“ компетентности – ходене, скачане, бягане, търкаляне и т. н. За повечето от нас тия неща са незабележими, тъй като, повтарям, при нормални условия те си вървят от само себе си. Но и това не е съвсем така. В немските училища например са провеждани тестове по телесна компетентност и се отбелязва, че като цяло тя масово намалява сред по-младите поколения (децата примерно не могат да вървят НАЗАД по начертана на пода линия; НАПРЕД не е проблем, щото там си имат очи). Това идва от факта, че те все по-малко играят навън и игрите им са все по-малко свързани с телесни упражнения и тренировки. За ония от вас, които са израсли като мен или на село, или в градче от селски тип, детството е протекло по правило навън, от сутрин до вечер, и лете, и зиме. Днешните малки обаче седят пред компютрите (моите също) и това ги лишава от значително количество телесни компетентности, които те никога повече не могат да наваксат.

Но да се върнем към психиката и езика. Значи, изграждането на езикови умения е директно свързано с една изключително широка мрежа от други, предшестващи ги умения, които се изграждат много бавно и много постепенно, и са в директна зависимост от изобилието или недоимъка на информация, в която израства съответното дете. Именно това е причината, поради която приказките на такива доморасли професори като тукашния Първа световна, се оказват такъв невероятен nonsens, просто да се чудиш какво да му кажеш. Семейната среда, колкото и богата и изтънчена да е, разбира се с нищо не може да замени системното училищно образование, това е толкова очевидно, че не виждам смисъл да го коментираме.

Но тук за хората от малцинствата идва огромна допълнителна трудност. А именно – по правило те идват в училище, първо, от сравнител-

но по-бедни семейства, а това означава по-малко книги, компютри пр. неща въщи, и, второ, обучение на един език, който владее значително по-зле от другарчетата си от мнозинството и следователно автоматично изпадат в положение на аутсайдери, двойкаджии. И когато, на всичко отгоре, майчиният им език е сравнително наскоро систематизиран и не особено богат на сложни думи, какъвто е случаят с ромския, то задачата за тяхното образование става почти невъзможна. Шансове има единствено, ако обучението им, поне в началните години, се провежда или паралелно на двата езика, или изключително на майчиния им език. Повтарям, езиковата компетентност, също като всяка друга, се изгражда на принципа на пирамидата: първо идват по-големите, по-груби камъни, а едва след това по-малките и фини. Тоест, ако не знаете как се казват на собствения ви език неща като, примерно, „общество“ или нещо такова, шансовете да ги разберете и научите на чужд език започват да спадат многократно; при по-обикновени думи, които вече сте научили въщи, си остава „единствено“ трудността да ги усвоите на чуждия език. Оттук нататък идват нещата, за които вече говори Свилен Гавазов – предварително програмирана бедност и криминалност, предварително планирано бреме върху обществото, което трябва да строи затвори вместо училища и т. н.

Сега, всичко това си има – поне по собственото ми разбиране – едно принципно обяснение, и то се нарича „закон на джунглата“. Тоест, в едно толкова затворено, консервативно и исторически обременено общество, каквото е българското, проблемът се мултиплицира, усложнява и по принцип възпроизвежда автоматично при всяко следващо поколение ИМЕННО поради принципната неспособност на повечето хора от МНОЗИНСТВОТО да разберат, че собствената им враждебност и отказ да направят нещо за промяна в ситуацията на още по-бедните и по-нещастни от самите тях е най-дълбоката причина за увековечаването на тази ситуация. **Казано по-простичко: нещастните хора инстинктивно се опитват да направят всички около себе си също нещастни.** Оттук и добре познатата логика, според която не е важно аз да съм добре, важно е всички други да са по-зле от мен.

Мисля да приключавам, защото от повече приказки едва ли има особена нужда. Предполагам, че в хода на времето тия умонагласи ще започнат малко по малко да се размиват и изчезват, както се е случило вече (поне донякъде) в повечето европейски общества. От друга страна,

очевидно е, че абсолютни решения няма. Всичко е свързано с общото благосъстояние в обществото, всичко зависи от това колко добре или зле живеят масите като цяло. В моменти на несигурност и страх нагоре изплуват автоматично и винаги най-старите, най-агресивни и утвърдени модели на поведение, което означава, че при всяка криза и масово обединяване ние някак неусетно се завръщаме назад към средновековието. Въпросът е как можем да се измъкнем оттам, но за това, боя се, ще са ни необходими повече от няколко човешки живота...

Та така. Да чуем сега какво ще кажат следващите специалисти...

- 15-12-2013|**comdos**

Г-н Златко, щом се обичате с онова същество, вземете се. Въпрос на вкус, казало кучето и си облизало ... Прочетох интервюто. Лъжи и комплексарщина. Човеко не е добре и не от скоро.

За друго ми е думата. Либерализмът и в случая, мултикултурализмът произвеждат страдание, нещастие. Ромите са най-нетолерантният етнос. Ромите се интегрират само когато живеят единично. Съберат ли се в група от няколко човека и край на интеграцията.

А за сведение на автора на статията, може да има обучение, но не и образование на майчин език в България.

- 15-12-2013|**Пустохайлова Рая** – смешковци

Чета коментарите на някои дървени глави като измислената Цоцолана, comdos, световни простотии и все повече се убеждавам, че в държавата България има страшно много човечета, които мислят със задните си части. И да ревете и да се кръшкате, това за обученито на майчин език го решават лелките и чичовците от Европата. Така че, хич не си хабете клавиатурите.

- 15-12-2013|**Рашо**

Трябва да призная, че и аз не можах да дочета статията до края, но проблемът за „майчиния език“ ме вълнува и затова се включвам в дебатите (въпреки, че не съм „специалист“).

Златко, не съм съгласен с вас и мисля, че Баба Цоцолана е права в това отношение. Въпреки, че сме вече Европейски съюз, всяка една държава-членка си има (все още) собствен официален език. И това е езикът, на който се говори и на който се учи в училище. А това, че някакъв ет-

нос би искал да има училище, в което се говори съответния чужд език – това си е чист проблем на етноса – все едно да поискаме в Германия да се преподава в училищата на български... Та ставаше дума за майчиния език. Децата ми са родени в Германия (големият вече ще стане на 26) от родители българи и след раждането му това беше един проблем за нас – на какъв език да му говорим. Взехме решение – и то се оказа правилно – да му говорим само на български. Когато тръгна на училище, учителката му беше страшно изненадана, като разбра, че той говори и български. И не беше нито от „аутсайдерите“, нито от „двойкаджиите“. Да не говорим, че финансовите ни възможности не бяха от най-високите. Защото се оказа, че турчета, сръбчета, русначета и др. подобни (които явно живеят в затворен кръг от съответната националност) имат проблеми с немския. И днес децата ми с нас говорят само на български, но помежду си – само на немски. Е, питам се, кой е майчиният им език?

Виждам и промените, които настъпиха в Германия през последните 20 години. Защото немците все още влачат на врата си вината от Втората световна война и не смеят гък да кажат когато някой от придошлите чужденци направи гаф. Извинявай много, ама аз съм този, който ДОБРОВОЛНО е дошъл в тази държава и аз съм този, който трябва да се напасва към немските адети, а не немците към моите (т.е. не мнозинството към малцинството). Като не ми харесва – пътищата днес са отворени, хайде обратно...

А иначе, доколкото мама ме е учила, първите 7 години имат общо единствено с възпитанието, а не с образованието!

- 16-12-2013 | **Първата световна**

Аз лично досега съм забелязал, че Златко много трудно се вслушва в казаното от други хора тук, независимо кой му говори и какво му говори. И затова все повече се и съмнявам доколко изобщо има смисъл някой да му говори, каквото и да било.

Все пак, сега, четейки написаното от Рашо, в мен остава известна надежда, че Златко би могъл все пак поне веднъж да се вслуша в нещо, написано толкова разумно, с реализъм, и при това базирано отново на личен опит (на какъвто тип опит и самият Златко често се позовава).

А иначе, за „демократичността“ на мисленето на голяма част от мултикултурните достатъчно показателно е изявлението на Пустохайлова по-горе. Значи, това са хора, които директно ти заявяват: „Няма зна-

чение ти какво мислиш, всичко се решава в Брюксел!“ Както се е казвало навремето (в СССР): „Молчать и не рассуждать!“...

Такава една нагласа е дори по-гибелна за ЕС (и изобщо за Европа, като някаква културна общност), отколкото всички останали безумия, взети заедно, които наистина непрекъснато идват откъм Брюксел.

А относно твърдението: „Семейната среда, колкото и богата и изтънчена да е, разбира се с нищо не може да замени системното училищно образование“ – какво да кажем?

Ами за нормалния човек е ясно, че двете неща са като „скачени съдове“, и по принцип колкото по-неблагоприятна е семейната среда, толкова по-големи изисквания (и очаквания) се отправят към „системното училищно образование“ – както и обратно: колкото по-разкапано е едно „системно училищно образование“, толкова по-големи очаквания има към това, което все пак може да се постигне и в семейна среда. (Не случайно „home schooling“ е тенденция, която се разраства – навсякъде по света)

То и самите разсъждения на Златко по-горе са именно в такава насока: обяснява той колко изначално „тежко“ е положението на ромските деца („на всичко отгоре, майчиният им език е сравнително наскоро систематизиран“) – и след това обосновава как училищното образование трябва (генерално!) да се промени така, че някак си да компенсира тази изначална оцетеност. (Без изобщо да адресира въпроса: „А как точно се е стигнало до тази изначална оцетеност на ромските деца? Кой е виновен за нея – от векове я има – пак „мнозинството“ ли, днешното? „Мнозинството“ ли трябва да върши всичката работа на „малцинството“: да му разработва литературен език, да му изобретява понятията в този език? Някакво саморазвитие от страна на самите роми не би ли било по-полезно?“)

- 17-12-2013|**Бонски** – Национален език и майчин език

Национален език е този, който е официален и се изучава и използва като код в общественото и личното комуникиране.

Майчин език е този, който се преподава от майката (ако е от друг етнически произход) и който език не се използва в публичната комуникация. В България има един общ език – българският, както и 1001 други майчини езици.

Точка по въпроса.

- 17-12-2013 | **Black Wolf**

Имам много силни подозрения, че мулти-култито в близките години ще бъде официално отхвърлено в повечето европейски страни. Поне в тези, които искат да останат европейски. Подозирам, че ще настъпят неуютни дни за емигрантите. Уви, вероятно и за емигрантите от някои европейски страни...

- 17-12-2013 | **Златко**

Онова, което наблюдаваме в днешна Европа според мен е резултат от по-дълбоки, скрити под повърхността причини, свързани преди всичко с демографията на континента (застаряване и липса на подновяване на населението). Оттук и постепенния завои към един подчертан консерватизъм, в остър контраст с динамиката и либерализма на втората половина от миналия век (която пък се обяснява с последствията от войните – нуждата от възстановяване и бебешкият бум от края на 40-те до края на 60-те години). Възможно е действително Европа да направи опит за постепенно затваряне (доколкото нещо такова изобщо е възможно в наше време), но, както показва историята, подобни неща винаги завършват със собственото си отрицание, тоест засилен приток на хора отвън, след като хора не се раждат тук (това се е случвало многократно в историята на континента, обикновено под формата на напливи от нашественици, след като демографското развитие на Европа се е забавяло). Историческите аналогии са лош заместител за собствено мислене, обаче. Опитът да се екстраполира логиката на миналото и да се наложи тя едно към едно върху бъдещето не е нищо друго освен вариант на (сравнително глупавото) твърдение „така е било, така и ще си остане“. НИЩО не си остава както е било, искаме или не. И онези, които не могат да се адаптират, изчезват.

Оттук и вселенският песимизъм, който цари сред българите, живеещи в България. Всъщност той не е нищо друго освен израз на собственото им усещане за некомпетентност и неконкурентоспособност. Хора, които виждат пред себе си бъдеще, които са уверени в собствените си сили и способности, просто няма как да бъдат песимисти. И, бидейки неспособни да видят бъдеще за себе си, те са неспособни да видят нещо такова и за които и да било други, разбира се.

Големият въпрос е дали това ще започне да се променя с времето или „народонаселението“, оставащо вътре в страната, ще си остава все

тъй консервативно, некомпетентно и силно враждебно към всичко ново и непознато. Следейки историята на съседите, които са започнали да се отварят преди нас, можем да стигнем до най-различни изводи – от тоталното пропадане на Сърбия, поради непреработения шовинизъм, който в края на краищата ги превърна в европейски парии, въпреки многото десетилетия на сравнителна свобода за пътуване, през гръцкия завой към рязък национализъм, след няколко десетилетия на привидно поевропейчване, до настоящия бум в Турция, който се дължи, отново, най-вече на демографски причини (много млади хора, които тласкат обществото към ускорено развитие и отваряне към света). Общо взето, проклятието на Балканите си остава сравнително непроменено, поне засега. Но пък светът напоследък започва да се върти със скорости, които преди това никога не е познавал, така че абсолютно нищо не се знае...

Възможен е вариант – и аз не съм сигурен, че той е най-лошият от всички – при който тукашните земи да започнат да губят традиционните си национални определености (примерно някакъв вид размиване на местните национални идентичности и заменянето им с някаква по-обща, балканска или по-вероятно европейска). За мен това е кажи-речи единствената опция, при която виждам стабилно бъдеще за региона. Инак, докато нещата си остават в рамките на традиционната разпокъсаност и омраза на всички срещу всички, бъдеще особено няма...

- 19-12-2013|**Татяна Ангелова** – кратък коментар на специалиста по методика на обуч

Поколебах се, преди да се включа в дискусията. Но надделя желанието ми да има продуктивност, а не механично противопоставяне.

Няколко думи за понятията:

–психолингвистиката се занимава с процесите на възприемане и пораждане на речта.

–социоллингвистиката се занимава с връзката между езикови и социални структури и тази наука представлява по-голям интерес за нас в дискусията.

В социоллингвистиката предпочитат да се говори за първи език, за втори език и т. н. с оглед на степен на владение, на предпочитания, на ценностни нагласи, на професионална реализация и т. н.

–От осемте ключови компетентности, значими за гражданите на Европейския съюз, първата ключова компетентност е владение на нацио-

налия език (на него се общува в институциите, в медиите, средство е за социализация, за конкурентноспособност на пазара на труда и т. н.) Втората ключова компетентност е владеење на втори език, на трети език (на чужд език), като особено са търсени специалисти с два, три езика, един от тях „малък“ език, например словенски, български, съчетан с английски, с немски и др. Такива специалисти си намират работа на европейския пазар на труда.

– Не на последно място искам да посоча като много добър пример образователната система в Люксембург – изучават люксембургски (да, има и такъв език), английски, френски, немски, испански. Това е отлично работеща система.

– Пример за езикова политика е Германия, Испания, Португалия, даже Англия.

Що се отнася до идеите в цитираната статия, да, голяма част от тях имат образователна стойност. Но работата е там, че проблемите, свързани с малцинствата в България, са първо ИКОНОМИЧЕСКИ, СОЦИАЛНИ, а след това – образователни. Провеждам често квалификационни курсове с учители от страната и знам как стоят нещата. Много ми се иска политици, депутати да отидат на място и да видят ужасяваща бедност, липса на ток, на вода. Не е тайна, че раждането на ромски деца е заради социални помощи, много често се отглеждат деца от баби и дядовци (които не са в състояние да се справят), защото родителите работят в чужбина. Да изброявам ли трудностите с работата в слетите паралелки и в училищата в малките села?

И най-често разрешаването на многообразните проблеми ляга върху плещите на учителя, вместо да има съгласуване на усилията на всички заинтересовани страни.

–Що се отнася до подготовката на учителите за работа в интеркултурна среда, има много национални проекти, международни проекти. И то -действащи в момента. Но ефективното решаване на проблемите опира до стратегии, до образователни, до икономически политики, които да се осъществяват резултатно, а не всеки път да се започва отначало.

Най-много ми допадна написаното от участника с име Рашо. Това е житейска позиция, аналитична, точна и реалистична. Това, което е написал, е истина. Знам го, защото имам мои магистранти, които работят в Германия и преподават български език в небългарска речева среда.

Иска ми се да завърша с това, че владееенето на езици е като притежаването на златните таланти (от Библията). Нека бъдем истински богати с владееене на български език (за мен лично той е ценност, към която добавям другите ценности), с владееенето на езици, от които имаме нужда, от които се интересуваме...

- 20-12-2013|**ник** – мултикулти почивай в мир

Такаа, някои хора изглежда живеят в отминали времена. Още през 2012 година лидерите на Европа – Меркел, Камерън и Саркози недвусмислено обявиха: „Мултикултурализмът се провали тотално.“ Мултикулти е ТОТАЛЕН ПРОВАЛ. По думите на Джеймс Камерън мултикултурализмът води до разделение на британското общество. Тоест това, което напълно се провали в Западна Европа, ни се препоръчва от този турчин тук. Интересно е и какво още ни препоръчва той – да си променим историята така, че да не им напомняме на турците, че 500 години са ни клали – някак си, неудобни са историческите факти. Неудобно и расистко е да покажеш исторически оцапаното с кръв турско лице. В същото време турчинът мълчи, че Турция хич, ама хич не е мултикултурна и не на 500 – ите хиляди наши българоезични помаци, а на 16 – милионната гигантска кюрдска маса не дава никакви, „интеркултурни права“. Демек – айде разложете и унищожете Българската нация, докато ние си държим Турция турска;) Данните му също не са верни – турците са по – малко от 5 процента от населението на страната. Турците вече са нищожно като численост малцинство. През 1989 година имаше 900 000 етнически турци – да, но 250 000 емигрираха в Турция през Голямата екскурзия, а още 200 000 – като икономически мигранти през деветдесетте години. Общо над 450 000 етнотурци емигрираха в Турция – половината от етноса. Отделно след 2007 година още 150 000 турци емигрираха на Запад – по признания на ДПС – общо 600 000 турци – емигранти, или две трети от етноса. В България през 2011 година статистиката отчете 588 000 турци, но те реално са по – малко от 300 000 души, понеже над 270 000 милети – тоест турски цигани, се самоопределят като турци, без да са никакви турци, плюс няколко десетки хиляди наши помаци и 15 000 татари, които също не са турци. Повтарям, **ТУРЦИТЕ В БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ 2011 ГОДИНА СА ПОД 300 000 души, под 5 на сто от населението. Отделно раждаемостта им е срината и са в демографска кома – общо, „турският етнос“ – с турските цигани, които са половина-**

та от,, турците» е съвсем леко над нулата като прираст, но частно истинските етнотурци са в демографски колапс с раждаемост по – ниска от смъртността. Та така – освен противоконституционни, – тези искания на автора са в противоречие с провала на мултикултурализма като политика и с демографските реалии на България. Колкото до ДПС – на тях им позволиха само поради една причина да съществуват – не толкова заради натиск от страна на американския посланик, колкото заради факта, че ДПС си е ДС;)

- 20-12-2013|Златко

Да вземем все пак да прочетем нещичко, преди да седнем да приказваме, какво ще кажете?

(Не че нещо, но аман от приказки, наприказвани на принципа „цък-цък, язък“)...

Европейците против мултикултурализма

- 20-12-2013|Златко

Между другото, неточностите в горния коментар са много, просто много. Примерно що се отнася до малцинствените политики на последното турско правителство. Ето например какво се казва по въпроса в една от последните статии в авторитетното американско списание „New York Review of Books“: (**Turkey: ‘Surreal, Menacing...Pompous’**; а пропо, статията е написана от гледна точка, която е всичко друго, но не и симпатизантска, както си личи още от заглавието).

Цитат:

Може би най-важно от всичко е това, че кюрдските политики на Ердоган маркираха края на държавната политика на отричане легитимността на кюрдите. Министри, които бях посещавал през 1990-те, бяха неспособни да произнасят думата „кюрди“ и ги наричаха „нашите братя от югоизтока“. Днес вече никой не би дори помислил да отрича мултиетническия, мултикултурен състав на Турция. През този март Кюрдската работническа партия (РКК), която започна кървавата си война против турската държава през 1984, обяви нещо, което в края на краищата може би ще се окаже примирие. Мирният процес между правителството и РКК напредва оттогава насам, макар и бавно и прекъслено.

А що се отнася до резултатите от преброяването от 2011, ето ги тук, без коментар:

Етническа група

българска: 5,664,624

турска: 588,318

ромска: 325,343

друга: 49,304

Не се самоопределям: 53,391

Изобщо, откривам в този коментар силен националистически плам, но сравнително малко познания и още по-малко желание да се наричат нещата с реалните им имена. Позната картинка. Въпросът е каква част от публиката има някаква по-реална представа за действителното положение на нещата както при съседите ни, така и вътре в страната...

- 21-12-2013|**ник**

Турското лицемерие е отдавна известно. Ще почакаме, ще видим. Аз в турската политика не вярвам. Ще повторя за невярващия, който се опитва да ме изкара – с типичен комунистически приём, – мен незнаещ – **ТУРЦИТЕ В БЪЛГАРИЯ СА ПОД 300 000 ДУШИ И СА В ДЕМОГРАФСКА КОМА.** В България живеят над 270 000 турски цигани – така наречените милети, които са включени в броя на Турция – това е **ФАКТ**, колкото и да не се харесва на туркофилите, 15 000 татари и около 30 000 българи мюсюлмани, които са написани като „турци“, без да са етнически турци. Съответно цялата статия се обезсмисля, понеже турците в България вече не са това, което бяха – а ще цитирам Корман Исмаилов –, „Турската общност в България е в абсолютен упадък – и демографски, и културен.“ И отново – мултикултурализмът е **ТОТАЛЕН ПРОВАЛ**. Точка.

- 22-12-2013|**Златко**

Добре е, че тук се споменават думите „типичен комунистически приём“, защото това довежда нещата до някои неизбежни заключения. А именно заключения относно родовите връзки между днешния български национализъм и уж отречения български комунизъм.

Какво имам пред вид?

Днешният български национализъм е директният наследник на комунизма, което може да се проследи по няколко различни начина:

Първо: както се вижда от горното изказване, националистите са наследили досадния и напълно ирационален навик на комунистите да обвиняват опонентите си в директна връзка с неща, които по никакъв начин не могат да се извлекат от изказванията и твърденията им (при комунистите, примерно „агент на империализма“ или нещо такова; в случая – „комунистически прием“ по отношение на обвиненията в незнание, които иначе не се опровергават, просто защото това е невъзможно).

Второ: днешният национализъм е директен носител на най-важното от наследствата на комунизма: напълно ирационалната, сляпа омраза срещу мюсюлманските (и не само) малцинства в страната. Провежданите в продължение на около тридесет години „прочистващи“ етнически политики на бившия режим бяха успешно заличени от разбирането за неговото наследство, поради което днес в България е напълно възможно човек да нарича себе си едновременно „националист“ и „антикомунист“ (по същия начин, по който за комунистите беше възможно да бъдат едновременно и антифашисти, и антисемити), без да разбира, че тези неща са напълно несъвместими едно с друго, по простата причина, че национализмът, в неговата остра, етническа форма, е неразделна част от наследството на комунизма.

Трето (и най-важно): национализмът в България е и директен продължител на идейното съдържание на комунизма (а също и фашизма), доколкото той проповядва същата омраза срещу цели групи хора въз основа не на някаква конкретна вина (груповата вина, както е добре известно, е понятие, несъществуващо извън сферата на омразническите идеологии), а въз основа на простата им принадлежност към мразената група. По принцип няма съществена морална разлика между класовата, расовата и етническата борба, между (опитите за) унищожаване на една класа или съответните опити за унищожаване на някоя раса или етническо малцинство. При всички тези случаи става дума за идеологии, които отхвърлят идеята за вината като нещо лично и я разширяват до обхвата на цели човешки групи, като по този начин откриват пътя за навлизането на пълната ирационалност в обществото.

Какво следва от всичко това, би трябвало вече да сме научили от близкото минало.

Би трябвало, но...

• 26-12-2013|ник

Интересно как национализмът е свързан с комунизма, когато именно комунистите избиваха българските националисти след 1944 година. Интересно как са едно и също, когато Българският национализъм е идеология, много по – стара от Карл Маркс (около век) и неговия комунизъм и датира от времето на отец Паисий. Интересно как комунистите са националисти, когато те извършиха цяла поредица от национални престателства – създаване на македонска нация във Вардарска Македония, съпроводено с варварското избиване на 23 000 български интелектуалци там – „Кървавата Коледа 1944 година“... Интересно как комунистите са националисти, когато те преследваха ВСИЧКИ български националистически организации – ВМРО, Бранник, Ратник и избиваха техните членове... Интересно дали изобщо знаеш нещо за Българската история или просто по навик пречупваш всичко през твоята либерално – социалистическа призма. Българският национализъм е основно отбранителен – за разлика от практически всички останали балкански национализми, той е най – малко лошия и отговорен за най – малко зверства. Говориш ми за Възродителен процес – да, комунягите се опитаха да се направят на националисти в КРАЯ НА УПРАВЛЕНИЕТО СИ, когато видяха, че губят почва под краката си. Никой български националист не им е повярвал, защото комунягите бяха слуги на СССР. Ирационалната омраза, за която говориш през време на Възродителния процес, беше поръчка на СССР. И това се знае и в Турция. Още първото изселване на турци при комунизма – по времето на Димитров, с над 155 000 изселници, е направено пак по поръчка на СССР – също както и по поръчка на СССР и на Тито беше създадена македонската нация. Той не го е правил, защото е бил български националист – или пък Живков, а защото бяха солташаци на руснаците и живееха в тяхната милост. СССР винаги е имал проблеми с мюсюлманското си население. От самото си основаване – прочети за войната със средноазиатските басмачи, както и сблъсъците в Кавказ, Крим и Волго – Уралието. Това съветско негативно отношение към исляма се пренася и в България, заедно с панелните блокове, разбитият демографски модел, отровата на социалистическото общество и т. н. Ние бяхме 45 години просто копие на СССР. Както казах – и ще повтора, – турците много добре знаят, че целия Възродителен процес беше поръчка на руснаците – те искаха да видят дали експериментът със славянизирването на тюркски мюсюлмани ще успее тук, за да го пренесат

и на тяхна територия и да славянизират и своите. България беше опитна лаборатория за този експеримент. Много ми е смешно, когато някой казва, че Възродителният процес бил българска работа – Боже Господи, та нашите не смееха да пръднат без разрешението на Москва, камо ли да тръгнат да правят по свое усмотрение такава мащабна политика с големи международни последици. Виж разговора с

проф. Халил Иналджък във Вашингтон от 1985 година, да разбереш, че турците много добре знаят за какво става дума: „Съветският съюз също има проблем с голямото си мохамеданско население – съществува хипотеза, че около две хилядната година мохамеданското население в Съветския съюз ще бъде мнозинство. Това е заради силния прираст на мюсюлманското население. България обаче не би предприела такива драстични мерки, ако не е била окуражена, или няма протекцията на съветското правителство. Целият проблем, според мен, е част от по-голяма политика, следвана от съветска Русия. Вие помнете как се създаде известно напрежение, когато преди месец съветски самолети прелетяха над Тракия. Над турската територия. Това, според мен, бе жест на окуражаване за България.» Мисля, че е повече от красноречиво – турците много добре знаят, че руснаците са истинските архитекти на Възродителния процес. Та за какви комунисти – националисти ми говориш?! Това са най – големите национални предатели... Пряко виновни са за смъртта на 23 000 българи във Вардарско и на над 30 000 в Царство България. Те унищожиха Българския дух, ти националисти ги изкара... Създадоха нова изкуствена нация от българското тяло, чрез избиването на десетки хиляди българи, ти националисти ги изкара... Егати националистите – с такива националисти, национални предатели не ни трябват...

- 26-12-2013 | **Златко**

Не знам нито на каква възраст си, нито с какво образование разполагаш. Виждам само, че имаш много, **МНОГО** да учиш (ако изобщо си способен на нещо такова, в което доста се съмнявам, четейки досегашните ти коментари).

Но нека започнем по ред.

Що се отнася до принципните прилики между комунизма и национализма, можеш да започнеш с този тук принципно-теоретичен материал, който отговаря на повечето ти въпроси (повтарям, ако си в състояние да се освободиш от „знанията“, които смяташ, че вече притежаваш –

и ти, и повечето хора в България, които се смятат за експерти по този въпрос; проблемът е там, че в страната има прекалено малко съвременна научна информация и така всичките си тънети в „знание“ отпреди мнооого десетилетия, ако не и повече време):

Комунизъм и национализъм

Конкретно по въпроса за постепенната „национализация“ на БКП, започнала ДАЛЕЧ преди Девети септември, но потисната до известна степен през първите десет или петнадесет години на комунистическа власт, поради възприемането на сталиновите планове за създаване на южнобалканска комунистическа федерация (което и обяснява защо комунистите преследват и унищожават ДРУГИТЕ български националисти, особено в периода на завземане на властта, но сами след това започват националистическа политика, ДАЛЕЧ преди началото на 80-те години и почти веднага след охладняването на отношенията с Тито; там свършват начаса заигравките със свободата на българските македонци; там започват и ранните комунистически преследвания срещу помаци и турци, които датират откъм края на 50-те, но сериозните организирани кампании започват през 60-те години, и това е нещо ДОБРЕ ИЗВЕСТНО) – ако четеш английски език и си в състояние да се оправяш в електронната джунгла, задължително е да прочетеш ето тази книга на гръцкия учен Янис Сигкелос:

Nationalism From the Left: The Bulgarian Communist Party During the Second World War and the Early Post-War Years.

Но това е само един вид прощъпулник. За да можеш да прогледнеш през цялото си досегашно „знание“, ще трябва да започнеш със самото начало, от историята на българския национализъм (която все още не е написана). Освен това ще трябва да се запознаеш с начините, по които се преработва миналото в други европейски страни, които са, както обикновено, далеч по-напред с материала от нас. Тук бих ти препоръчал като първоначален ориентир няколко различни текста, публикувани тук в списанието:

Миналото е друга страна: мит и памет в следвоенна Европа

Преработването на миналото - България, 2013

За ползите и вредите от „историята“

От „интернационализъм“ към национализъм

Повтарям: понеже коментарите ти показват ясно, че НИКОГА не си се занимавал със съвременните теории на национализъм(ите), едва ли

имаш някакъв шанс тепърва да наваксаш (още повече, че мисленето ти изглежда доста типично-задръстено, което пък е почти непреодолима пречка при усвояването на нови знания, които поставят с главата надолу всичко, на което някога са те учили – все едно да обяснявам на някой средновековен „учен“, че земята всъщност не е плоска). Но пък същата е ситуацията и с цялата страна, както и с повечето ѝ интелектуалци (иначе едва ли би си стояла все така на почетното последно място в Европа). А и човек никога не знае. Така че, ако по някакъв космически шанс се окаже, че не си съвсем типичен български съвременник и действително си в състояние да учиш неща, които в началото ще те шокират, по-късно мога да ти помагам с допълнителна литература (става дума за СТОТИЦИ заглавия, за които едва ли някога си чувал нещо). Шансът е почти нулев, но човек винаги трябва да си остава оптимист.

Ако не, просто следвай тук изданието. Материалите са малко над две хиляди в момента и се увеличават с по около 300-320 годишно, така че и тази битка ми се вижда предварително изгубена, но пък, хей, животът си върви напред и без нас.

Хайде, със здраве...

Златко

- 27-12-2013|ник

Интересни материали, но това не прави комунистите автентични националисти, а по – скоро нагаждачи, стремящи се да се харесат на народите, които управляват. Снизходителният ти тон не подхожда на интелектуалец, какъвто претендираш, че си. Сега обаче ще трябва да ми отговориш ясно на един въпрос, за да разбере твоята лична позиция, понеже си написал нещо МНОГО СТРАННО: „Българските македонци». МОЛЯ?! За какви български македонци говориш, след като са публикувани документите, в които Сталин ЗАПОВЯДВА НА ГЕОРГИ ДИМИТРОВ ДА СЪЗДАДЕ МАКЕДОНСКА НАЦИЯ. Твоята либерална култура оправдава ли насилтвеното превръщане на българите във Вардарска и Пиринска Македония в „македонски народ»?! Тоест, ти който се обявяваш за либерал и противник на всякакви зверства, как от една страна защитаваш турците заради насилственият им опит за българизация, а не защитаваш българите, които са подложени на насилствена асимилация и дебългаризация?! Това двоен стандарт ли е, българомразие ли е, що е? Неслучайно ти пиша ЩО Е, защото моят род, господин Енев, произхожда от Македония,

по – точно казано, от Вардарска Македония, а най – точно казано от Охрид. На 33 години съм, електроинженер, понеже ме попита какъв съм. И понеже ме попита какъв съм, аз не съм,, български македонец», защото такова понятие НЯМА, а съм МАКЕДОНСКИ БЪЛГАРИН. Моят род, г – н Енев, са бягали през 1913 година от сърбите по време на общото БЪЛГАРО – АЛБАНСКО въстание против сръбския окупатор на Македония. Моят род са дългогодишни дейци на ВМРО и сме особено чувствителни по всякакви спекулации по този въпрос. Моят дядо, лека му пръст, беше такъв български патриот, какъвто не можеш да си представиш. Доживя до 99 години и още говореше на красивия охридски диалект на българския език... аз, за съжаление говоря само книжовен български. Такива като мен сме над 2 милиона души в цяла България – ние сме потомци на македонски бежанци, които са бягали от сърби и от гърци именно затова, че са БЪЛГАРИ. И ние сме особено чувствителни по изкривяването на историческата истина, защото над мои преки роднини в Македония е БИЛ УПРАЖНЕН ТЕРОР ЗАРАДИ БЪЛГАРСКО САМОСЪЗНАНИЕ, а ти ми говориш за,, свобода на някакви български македонци» – все едно говориш за български турци!!! От коя планета падаш, не си ли чел исторически документи по този въпрос? Пак казвам, каква е либералната позиция СПРЯМО КОМУНИСТИЧЕСКИТЕ ПРЕСТЪПЛЕНИЯ СРЕЩУ БЪЛГАРИТЕ В МАКЕДОНИЯ И ТЯХНАТА АСИМИЛАЦИЯ. Искам ясен и точен отговор. Това е най – голямата трагедия на българския народ, нищо не е сравнимо с нея, никакви Възродителни процеси – защото Живковия Възродителен процес беше провал, а Титовият Възродителен процес във Вардарско беше успешен... И последиците му са чудовищни – когато аз ходя на гости при братовчедите ми в Охрид, между нас има една стена, една невидима стена, наложена от ТОЗИ ВЪЗРОДИТЕЛЕН ПРОЦЕС – УНИЩОЖАВАНЕТО НА БЪЛГАРСКИНАТА ВЪВ ВАРДАРСКО. Ако ти – понеже претендираш, – си либерал и демократ, трябва да застанеш СРЕЩУ това чудовищно престъпление...

• 27-12-2013|Златко

Ок, значи сега по ред:

Първо: твърдението, че опитите за създаване на македонска нация започват с някаква си заповед на Сталин е... какво да ти кажа, твоя си работа. Казах го в горния пост, тук ми се налага да го повторя: човек се учи цял живот – ако може, разбира се. Не че виждам смисъл в повтарянето на все едно и също, но пък го правя не толкова заради теб, колкото зара-

ди другите хора, които четат нещата тук и някои от тях евентуално биха имали полза от това. Та така: ето тук една от книгите по македонския въпрос, които самият аз намирам за меродавни. Написана е от голям, международно признат историк и експерт по въпросите на Балканите. За мен това е добра, непреднамерена книга, от която човек може да научи много. Ако все още е в състояние да се учи, разбира се...

Collective Memory, National Identity, and Ethnic Conflict: Greece, Bulgaria, and the Macedonian Question

Сега, за това тук...

Цитат:

Тоест, ти който се обявяваш за либерал и противник на всякакви зверства, как от една страна защитаваши турците заради насилственият им опит за българизация, а не защитаваши българите, които са подложени на насилствена асимилация и дебългаризация?!

Значи, второ: когато става дума за случай като този с Македония, при който преплитането от реални, измислени и нарочно изфабрикувани с цел пропаганда зверства е толкова неразчепкваемо, то най-доброто, което човек според мен може да направи, е просто да се оттегли от цялата мътилка и да защитава правото на ВСЕКИГО да се определя като такъв, какъвто пожелае. Ти примерно си решил да се определяш като българин: моля, заповядай, добре дошъл. Братовчед ти от другата страна не ще да чуе и дума за нещо такова и настоява, че е македонец: същата работа. За мен в това проблеми няма. Проблемите се появяват тогава, когато се появят хора като теб, които настояват, че поради факта, че отказвам да поставя тяхната лична „правда“ НАД всички останали, аз извършвам някакъв акт на предателство – към тях, към страната си или към филанкишията, въпрос на собствен избор. А в края на краищата, поне от моята берлинска гледна точка, всичко се свежда до битка между слепци, които знаят малко, не желаят да научават нищо ново и се държат отчаяно за това, на което са били научени като деца, най-вече в собствената си семейна среда, нерядко в резултат от реални, силно травматични семейни истории. Самият аз имам гигантския късмет да произхождам от нетравматизирано семейство, което не е страдало особено много нито от фашисти, нито от комунисти, нито от националисти, каквито в края на краищата всички български „исти“ се оказват. Дали това е добре или зле за мен и за читателите на това списание, оставям на хората сами да преценяват.

Та, значи: уважавам родовата ти история, но не искам от мен да заемам твоята позиция по тази причина. Тя си е твоя, и не особено меридавна за който и да било друг човек. Уважавай я, почитай я, но не се опитвай да правиш от нея някакъв вид морален канон, защото основичката за това е прекалено тясна и няма как да не те доведе до някаква форма на партизанщина, както и го прави, поне в този случай.

Та така, момко млади. Не знам откъде у теб това самочувствие, да настояваш, че заслужаваш нещо повече от снизхождение, при цялото невежество и слепота, които демонстрираш тук със самочувствието на човек, който знае нам колко много по въпросите за националността и патриотизма, щото семейството му е било преследвано. И който се оказва точно толкова слепец и пишман-знаещ-човек, колкото и 99% от ония, които са идвали тук преди него в хода на годините, със същите претенции, със същите „знания“, със същото лишено от каквито и да било основания самочувствие...

Така. Мисля да спирам дотук, пък и ще се опитвам оттук нататък да пропускам нещата покрай себе си. Извини ме, но имам прекалено дълъг опит с подобни на този разговори тук в този форум, за да храня прекалено много илюзии по отношение на типичния им изход. Бъди ми жив и здрав, идвай насам или не, както сам предпочетеш, но не настоявай повече да ти обръщам внимание. Нали разбираш, че повечето неща на тоя свят просто трябва да се заслужат, колкото и несправедливо да звучи това за човека, който смята, че вече е заслужил всичко, просто защото идва от едни какви си исторически обстоятелства (сякаш това не е съдбата на абсолютно всеки един от нас)...

- 27-12-2013|Гост

Добре, че беше прежният режим, убогите от ДС се отядоха! Откъде си, момче? А-ха, от Благоевград, ясно-МАКЕДОНСТВАЩ! Под този етикет дори в писателския съюз слагаха хора от този южен край. И в първите години след деветосептемврийския преврат плъпват даскаля „македонци“ да учат хората на „майчиния им език“. Аз не знам перо нашенско да е изобразило този процес на потресаваща гнусота! Идват някакви идиоти от Струмишко, верни кутраци на Удбата, които дори на собствения си диалект заекват, и то къде-в Неврокоп, чийто говор е най-близко до книжовноезиковата норма на българския език, тъкмо тези фолклорни субекти с триста преповтора на „овде, овде“ и „исто така“ считат, че го-

ворят друг език, небългарски. Хахал да са во веки веков на водещите им офицери! Прав са го били милиционерите в участъка на чичо ми Георги от Горно Броди, стар боксьор, не паднал на колене, резултат: без четири зъба, но пък с плюс-три спукани ребра; даскалчето от село Смърдеш, внедрено от ДС и Удбата, си остава увековечено: „...върз чело му триста поморавски въшки сплитат се на лозунг: „ТИ ГО БАКНАМ ГЪЗОТ, ДРУЖЕ ТИТО!“.

Пък, слава тебе, Господи, оцеляхме досега.

С най-голямо уважение спрямо всички, но ни омръзна някой си от страни да ни казва ние кои сме!

Броди

П. П. Ето ни: в Солун, над еврейските гробища сме били комшии с Далчеви (визирам рода на големия поет Атанас Далчев, брат му скулптура проф. Далчев...), тия в Скопие едва ли са го и чули, иначе щяха да го предложат като „върло добар македонски лиричар“, ама... как да преведеш световен поет на диалект?

- 28-12-2013 | **НИК**

Г – н Енев, високомерието не е присъщо на интелектуалеца. Аз ни най – малко не се, „боря» за твоето или нечие друго внимание – ако си останал с това впечатление, сгрешил си. Македонските Българи сме горди хора, ако не си разбрал. И имаме самочувствие, защото българският национализъм, който ти дълбоко мразиш (а за мен това е необяснимо) се роди ИМЕННО В МАКЕДОНИЯ, в Източна Македония, в Пиринска Македония, в град Банско, откъдето е отец Паисий. Не в София, не в Пловдив, не във Варна или Русе или старата столица Велико Търново, а в Банско. Ние имаме с какво да се гордеем. Второ, казваш следното: „Твоята точка не е меродавна» и ми показваш някаква книга, написана от някой си. КАК ТАКА ЕДНА КНИГА, написана от човек, който не е участвал в събитията, може да е по – меродавна от родовия спомен на 2 МИЛИОНА ДУШИ?! Не, моята гледна точка не е меродавна само за мен, а за над 2 милиона потомци на македонски бежанци из цяла България, бежанци от Егейска Македония, от Вардарска Македония, а през 1944 – 1953 година – и от Пиринска Македония, която беше под контрола на зверовете от УДБА. Това са факти, това са реално пострадали хора. А книгата може да е поръчка на всяко правителство или организация с определена цел и да цели определена цел – така че, не, не книгата на някой си има важност, а спомените, предадени

в стотици хиляди македонски родове, които са преследвани само затова, че са БЪЛГАРИ. Говориш ми за „изфабрикувани зверства“ – и подтекстът ти е ясен, понеже се опитваш да вмениш чувство на вина в целия български народ, по подобие на германците, на теб не ти е изгодно да видиш БЪЛГАРИТЕ КАТО ЖЕРТВИ – ЗАЩОТО ТЕ СА ЖЕРТВИ И ВЪВ ВАРДАРСКА И В ЕГЕЙСКА МАКЕДОНИЯ, А И В ПИРИНСКА В ПЕРИОДА 1944 – 1953 ГОДИНА. Тези неудобни ФАКТИ рушат цялата ти стратегия да представиш бж; гарите като народ от насилници, „който трябва да се покае“ – защото всъщност се вижда ясно, че именно българите са най – преследваният етнос на Балканския п – в. Не, моето мнение е МЕРОДАВНО, защото НИЕ, МАКЕДОНСКИТЕ БЪЛГАРИ, СМЕ 2 МИЛИОНА – САМО ПОТОМЦИТЕ НА БЕЖАНЦИТЕ, А В ПИРИНСКО ИМА ОЩЕ 300 000 ОТ НАС, КОИТО СА СИ МЕСТНИ – НАД 2 300 000, докато хората с промит мозък от татък Гюешево са 1.2 млн. НАПОЛОВИНА ПО – МАЛКО и почти всички са ни роднини. Нашата позиция е меродавна, защото ние отстояваме ТРАДИЦИОННОТО ЗА МАКЕДОНИЯ БЪЛГАРСКО САМОСЪЗНАНИЕ, ДЕМОНСТРИРАНО ОЩЕ ОТ ПАИСИЙ ЧЕТВЪРТ ХИЛЯДОЛЕТИЕ НАЗАД, тогава, когато най – вероятно твоите деди са спали и са нямали представа кои са, за да ми казваш ти и разните такива като теб какви сме били – НИЕ, КОИТО ИМАМЕ РОДОВА ПАМЕТ НА НАД 200 ГОДИНИ И СМЕ НАЙ – ЧИСТИТЕ БЪЛГАРИ. Да, македонизмът е явление преди Сталин, НО СТАЛИН ГО ПРАВИ ДЪРЖАВНА ПОЛИТИКА, БЛАГОСЛАВЯЙКИ ПОЛИТИКАТА НА ТИТО – И НИКОЙ НЕ МОЖЕ ДА ОСПОРИ НЕОСПОРИМИЯ ФАКТ, ЧЕ С ИНСТИТУЦИИ КАТО БЪЛГАРСКАТА ЕКЗАРХИЯ, КАТО БЪЛГАРСКАТА УЧИЛИЩНА МРЕЖА ДО ДЪРЖАВНО ПРОПАГАНДИРАНИЯ МАКЕДОНИЗЪМ ХОРАТА ВЪВ ВАРДАРСКО ИМАХА ПРЕОБЛАДАВАЩО БЪЛГАРСКО НАЦИОНАЛНО САМОСЪЗНАНИЕ. Може да не ти харесва, но е факт. И това самосъзнание беше променено с процеси, пред които Възродителния процес е детска забава – колко души са убитите от турците – 20 човека, колко са убитите от македонските българи – 23 000 САМО ВЪВ ВАРДАРСКО, хиляди из цяла България. Колко българи лежах по затворите в Голи Оток и Идризово, само затова, че са смеели да проявят българско национално съзнание – 150 000 души! Но за теб, г – н Енев тези факти са неудобни, как ти да признаеш, че българите са жертви, а не насилници, при условие, че това руши твоята собствена концепция за вменяване на чувство на вина на българския народ. Да, българите са жертва и преследван народ. Най – страдащите българи са македонските и тракийските – над 2.3 милиона

македонски българи, бягащи от геноцид и асимилация и над 800 000 потомци на тракийски българи, бягащи от турците в Одринска Тракия, които през 1913 година, когато моите предци са били избивани от сърбите, та тия същите турци, които от всяка публикация в твоя сайт може да се разбере какви жертви са, те избиват между 40 000 и 60 000 българи мирно население – възползвайки се от факта, че няма Българска армия срещу тях, за да ги спре – уви, тя е на 500 км на изток... Ето ги геноцидите, г – н Енев, защото ние НИКОГА не сме избили закуп 50 000 сърби, гърци или турци, както те са правили. В заключение, колкото и да се опитвате, няма да успеете да промените историческата истина, защото за македонските и тракийските бежанци е вземан заем от ОН още през двайсетте години и тяхната чудовищна трагедия на БЪЛГАРСКИ ЖЕРТВИ е добре известна, така че няма да успеете да превърнете българите в народ от,, германци, срамуващи се от себе си» – защото българите, г – н Енев, не са насилници и завоеватели, а жертви на насилниците и завоевателите, които ни заобикалят, колкото и да не ви харесва.

- 28-12-2013|Златко

Надявам се, че **госпожа Евгения Иванова** следи този разговор. И ми се ще да попитам: все още ли смятате, че сме чак толкова по-различни от сърбите при конструирането на травматичната памет, Евгения? И какво да кажем на това момче, което очевидно е готово на доста много неща, за да докаже, че няма, не може и **не бива** да има по-големи мъченици и жертви от неговите хора...

Понякога наистина се питам какво всъщност ни предпази от гражданска война по сръбски маниер. И след разговори като този нещо не успявам да намеря отговор. Вие къде го намирате?

- 29-12-2013|ник – вместо отговор

За толерантността и нетърпимостта

Автор: Александър Дим*

Превод: Литературен свят

Възможен ли е триумфът на абсолютната толерантност в човешкото общество? Мисля, че не. Нашият свят е създаден нетолерантен и ще бъде такъв вовеки веков.

Народите са били и ще бъдат нетолерантни към други народи, религиите – към религии. Атеистите са нетолерантни към вяващите.

Вярващите – към онези, които нарушават табутата и към безбожници. Бащите са нетолерантни към музиката на децата. Децата – към ценностите на бащите. Конете и месото са нетолерантни един към друг.

Борците за толерантност и антифашизъм във всички страни с бяло население и занапред толерантно ще промушват с ножове и ще стрелят в лицата на връстниците си с противоположни политически възгледи, и ще получават своята порция рани от нож и удари с полицейски палки. Левите радикали в същата степен са нетолерантни към десните, колкото десните към левите идеи.

Либералите са адски нетолерантни към патриотите. Провинцията е нетолерантна към столицата. Комунистите са нетолерантни към капиталистите. Капиталистите към националистите. Звездите са нетолерантни към пресата. Ъндърграундът е нетолерантен към поп-музиката. Поп-музиката е нетолерантна към истинския ъндърграунд.

Котките са нетолерантни към гълъбите. Кучетата към котките. Мъжете с ловни билети са нетолерантни към дивите животни. Техните жени са нетолерантни към лова и риболова. А глиганът с удоволствие ще разпори поредния шкембелия в камуфлаж, дошъл в горите да утоли жаждата си за кръв.

Гордостта е нетолерантна към унижението. Подлостта към благородството. Надеждата е нетолерантна към примирението. Истината към лъжата. Свободният дух е нетолерантен към ограничаването на свободата, а държавите като системи могат да бъдат много нетолерантни към онези, които смеят да имат и да живеят в съответствие с това чувство за вътрешна свобода.

Даже мъдреците биват нетолерантни към глупостта.

Мога да продължавам с часове. Този списък е безкраен и огромната му част, осъзнато или не, ти носиш със себе си през живота в своя багаж. Такива ни е създала природата. Невъзможно е да си на себе си и същевременно да си абсолютно толерантен.

Въпиющата нетолерантност е пришита във всеки от нас надлъж и нашир, в стотици плоскости тя пронизва нашите ДНК и пробива навън постоянно, незабележимо за нас. Именно тя, нетърпимостта, е създала нашата цивилизация. Всичко около нас е пронизано с тези невидими лъчи на нетърпимост – биологични, социални, моралистични, идеологически, творчески, субкултурни и многи други.

Някои от тях ние успяваме да премахнем, някои да придобием. Понякога те пречат, но понякога не може без тях – поне за оцеляването и защита на това, което ти е скъпо.

Така че толкова ли е лоша нетърпимостта сама по себе си? Очевидно, не.

Нетърпимостта към слабостта е създала нашето оръжие. Нетърпимостта към неграмотността е създала системата от знания и обучението. Нетърпимостта към ранната смърт на близките е създала медицината. И така нататък.

Истината е, че абсолютно толерантни хора не може да има. Толерантността като глобално явление в природата не съществува, нещо повече – на глобално ниво самото понятие е абсурд, явно отричан от законите на тоя свят.

И онези, които провъзгласяват абсолютната толерантност като принцип на общественото устройство всъщност са лъжци и дрънкала, защото с това твърдение те плюят на целия ни биологичен вид.

А толерантността е избираща – всъщност тя е подлост по отношение на онзи, когото небрежно са изхвърлили изпод лъчите на тази толерантност, оставяйки да се греят на тях само избрани.

Кое то, колкото и да е парадоксално, само подчертава нетолерантната същност на съвременната толерантност по западен образец.

Затова съм уверен – нетолерантността ще продължи своето победно шествие заедно с нашата цивилизация до последния дъх на последния човек.

сп. „Кислород“, 22 април 2013 г.

- 29-12-2013|**Nuray**

Тъй като става въпрос за малцинствата, реших и аз да споделя моето скромно мнение, макар че не живея в България от доста време (и, не, не съм в Турция). Всеки път когато отида в България и се видя с роднини и приятели, се учудвам колко добре говорят турски – много по-добре отколкото аз и моите връстници на времето – въпреки, че по между си си говорят на български (в градовете). Това не се дължи на обучение по майчин език, а на турската телевизия, и особено на турските сериали, talk shows, и т. н., гледани по турски канали. И това е проблемът. Тъй като те не могат да научат турски от българските медии или институции, учат го от чужди, като в същото време се запознават и социализи-

рат с културата, религията, традициите, взаимоотношенията и т. н., в Турция. По същия начин, аз се притеснявам от потенциалното влияние на български турци-ислямски духовници образовани в Саудитска Арабия, Египет и т. н.. Ако такова образование бе провеждано в България, то тогава българската държава би имала някакъв контрол (или стандарт) върху учебната програма. За съжаление, популизмът донася много повече изборни гласове отколкото дългосрочната политика. А демографските факти ни казват, че дългосрочна интеграционна политика спрямо малцинствата, особено ромското, е абсолютно необходима. Иначе изразът „demography is destiny“ може да стане новата действителност.

Към Златко: запознат ли сте с работата на Мюмюн Исов? Той има интересни мисли за „кухия“ български етнически модел и други интересни наблюдения.

- 29-12-2013|**Златко**

Не, не познавах до този момент работата на господин Исов... Ще гледам да наваксам, благодаря.

- 08-07-2014|**Георгиев** – re:

Свилен Гавазов писа:

Авторът си владее много добре българският, това много хубаво си проличава в неговите книги, две от които имам в библиотеката си. Колкото до образованието, което държавата му е платила-според първият коментар: все пак държавата на практика най-вече разходва пари, които ние и даваме под формата на данъци, акцизи и т. н. -т. е. всеки от нас си плаща за образованието. Статията наистина е трудна за четене, признавам си че и аз пропусках цели пасажки при четенето.

Статията е ПРОСТО ПРЕВЕДЕНА/ПРЕПИСВАНА и затова 75% от нея са нечетивни, което се вижда ясно от употребяваните словосъчетания и думи.

Що се отнася до др. Чинар, струва ми се, че държавата чрез някой ВУЗ все пак е давала пари за образованието му, а не точно вие, Г-не.

Най-вероятно е влязъл в СУ, когато турскоговорещите българи влизаха там без изпит в някои специалности, с бройки по окръзи, ако не помните.

Дни на самота

Автор: Елена Феранте

17.

Избрах бутилка вино, взех си ключовете от къщи и без дори да си пооправя косата, слязох на долния етаж.

Позвъних решително, два пъти, два дълги токови удара на вратата на Карано. Отново всичко утихна, притеснението пулсираше в гърлото ми. После чух провлечени стъпки и пак всичко утихна. Карано ме гледаше през шпионката. Ключът се превърта в ключалката, този човек се боеше от нощта, заключваше се като сама жена. Помислих да изтичам бързо горе, преди вратата да се е отворила.

Застана пред мен по хавлия, със слаби голи глезени, обут в някакви пантофи с името на хотел върху тях, сигурно ги беше отмъкнал заедно със сапуните по време на гастроли с оркестъра.

– Честито – казах набързо, без да се усмихна, – честит рожден ден. – Подадох му с едната ръка бутилката вино, с другата шофьорската книжка. – Намерих я тази сутрин в края на алеята.

Погледна ме с недоумение.

– Не бутилката – поясних, – книжката.

Едва тогава, изглежда, разбра и ми каза смутен:

– Благодаря, вече не се надявах да я намеря. Ще влезете ли?

– Може би е късно – измънках, отново паникьосана.

Той отвърна със смутена усмивка:

– Късно е, да, но...заповядайте, ще ми бъде приятно...и благодаря. Малко е разхвърляно, елате.

Този тон ми хареса. Беше тон на срамежлив човек, който се опитва да изглежда светска личност, но неубедително. Влязох, затворих вратата.

От този момент, като по чудо, започнах да се чувствам в свои води. В дневната видях големия калъф, подпрян в ъгъла, и това присъствие ми се стори познато като присъствието на слугиня преди петдесет години, онези селски здравенячки, които по градовете са гледали децата на за-

можните хора. Разбира се, беше разхвърляно (вестник на пода, стари фасове от някой гостенин в пепелника, чаша от мляко на масата), но това беше приятното безредие на самотно живеещия мъж, а и въздухът мирисеше на сапун, усещаше се чистата пара от душа.

– Извинете за вида ми, но тъкмо бях...

– Моля ви се.

– Ще донеса чаши, имам маслини, соленки.

– Искам само да пия за ваше здраве.

И за мое. И за недоволството, недоволството от любовта и секса, което пожелавах скоро на Марио и Карла. Така трябваше да свикна с имената, постоянно свързани в двойка. Преди бяхме Марио и Олга, сега са Марио и Карла. Венерическа болест да го хване дано, невросифилис, гнойни възпаления навсякъде, зловонието на предателството.

Карано се върна с чашите. Извади тапата, изчака малко, наля виното и същевременно каза мили неща с кротък глас: имала съм хубави деца, често ме гледал през прозореца, когато съм с тях, знаела съм как да ги гледам. Не спомена кучето, не спомена мъжа ми, усетих, че не може да понася нито единия, нито другия, но в сегашната ситуация от учтивост не би го казал.

След първата чаша му го казах аз. Ото беше добро куче, но откровено казано, никога не бих го взела въщи, овчарките страдат в апартамент. Мъжът ми беше настоял, той беше поел отговорност за животното, както впрочем много други отговорности. Но накрая се беше оказал страхливец, неспособен да изпълни поетите ангажименти. Не знаем нищо за хората, дори за онези, с които споделяме всичко.

– Аз знам за мъжа ми толкова, колкото знам за вас, няма разлика – възкликнах.

Душата е само променлив вятър, господин Карано, вибриране на гласните струни, колкото да симулираш, че си някой, нещо. Марио ме напусна – му казах – заради момиче на двайсет години. Мамил ме е с нея пет години, тайно, двуличник, два образа, два отделни потока от думи. И сега изчезна, а на мен остави всички проблеми: децата му, за които да се грижа, къщата, която да поддържам, и кучето, глупавия Ото. Смазана съм. Именно от отговорностите, не от друго. Какво ме интересува той. Отговорностите, които преди деляхме, сега са само мои, включително и отговорността, че не успях да запазя живи нашите отношения – живи, да ги запазя живи, какво клише; защо точно аз е трябвало да правя усилие да

ги запазя живи; уморена съм от клишета, – включително отговорността да разбера къде сме сгрешили. Защото този мъчителен анализ съм принудена да правя и вместо Марио, той не иска да задълбава, не иска да се поправя или променя. Той е заслепен от блондинката, но аз съм си поставила задачата да анализирам точка по точка нашите петнайсет години съжителство, това правя, върху това работя нощем. Искам да съм в готовност да започнем отново веднага щом той си върне здравия разум. Ако това изобщо се случи.

Карано седеше до мен на дивана, загърнал, доколкото му беше възможно, прасците си с хавлията, отпиваше от виното и ме слушаше внимателно. Не каза нищо, но успя да ми внуши такава увереност с вниманието си, че не ми се стори пропиляна нито една дума, нито една емоция, и не се засрамах, че ми се доплака. Избухнах в сълзи без задръжки, сигурна, че ме разбира, и нещо в мен се разтърси, така мощно се взриви от болка, че сълзите ми сякаш бяха късчета от нещо кристално, дълго пазено на тайно място, което сега се беше пръснало на хиляди раздиращи парченца. Усещах наранени очите си, носа, но не можех да се овладеея. Испитах още по-голяма покруса, щом забелязах, че и Карано не успяваше да се сдържи, трепереше му долната устна, очите му се насълзиха, той смотолеви:

– Госпожо, недейте така.

Разнежи ме неговата чувствителност, наред плача оставих чашата на пода и сякаш да го утеша, аз, която се нуждаех от утеха, се преместих към него.

Не каза нищо, но ми подаде с готовност кърпичка. Прошепнах някакво извинение, бях унищожена. Отговори, че трябва да се успокоя, не издържал да вижда болка. Избърсах си очите, носа, устата, сгуших се до него, най-сетне малко покой. Отпуснах бавно глава на гърдите му, положих ръка върху крака му. Никога не бих помислила, че мога да направя нещо подобно с непознат човек, отново избухнах в плач. Карано предпазливо, плахо обгърна раменете ми с ръка. В дома му се усещаше прохладна тишина, пак се успокоих. Затворих очи, бях уморена и исках да спя.

– Може ли да остана малко така? – попитах с недоловим глас, почти като повеи.

– Да – отговори той леко дрезгаво.

Може би съм задрямала. За момент ми се стори, че съм в стаята на Карла и Марио. Обезпокои ме най-вече силният мирис на секс. В този

час със сигурност бяха още будни, напояваха с пот чаршафите, жадно пъхаха езици в устите си. Потрепнах. Нещо ме беше докоснало по тила, може би устните на Карано. Обърнах лице озадачена, той ме целуна по устата.

Днес знам какво изпитах, но тогава не го разбрах. В момента останах само с неприятното усещане, че ми бе подал сигнал, след който не ми оставаше друго, освен да изпадна в отвращение. Всъщност почувствах най-вече омраза към себе си, задето съм там, защото нищо не ме оправдаваше, защото аз самата бях решила да дойда, защото не ми се виждаше възможно сега да се отдръпна.

– Започваме ли? – казах престорено весело.

Карано се усмихна неуверено:

– Никой не ни задължава.

– Дърпаш ли се?

– Не.

Доближи отново устните си до моите, но мирисът на слюнката му не ми хареса, дори не знам дали беше наистина неприятен, просто беше различен от дъха на Марио. Опита да вкара език в устата ми, отворих леко устни, докоснах езика му с моя. Беше малко грапав, жив, усетих го като животински, голям език, каквито понякога бях виждала с погнуса в месарницата, нищо съблазнително човешко. Карла имаше ли моя вкус, моя мирис? Или за Марио те винаги са били отблъскващи, както сега ми беше неприятен дъхът на Карано, и едва у нея след всички изминали години е открил подходящата есенция?

Вкарах език в устата на домакина си с демонстративна настървеност, продължително, сякаш преследвах кой знае какво в гърлото му и исках да го хвана, преди да се е плъзнало в хранопровода. Прегърнах го, затиснах го с тяло в края на дивана и го целувах дълго с отворени очи, вирах се в предмети, разположени в отсрещния ъгъл на стаята, за да ги разгледам добре, да се вкопча в тях, защото се боях, че със затворени очи ще видя наглата уста на Карла, тази наглост я имаше открай време, от петнайсетгодишна, и кой знае как беше запленила Марио, колко я беше сънувал, докато спеше до мен – до степен да се събуди и да ме целуне, сякаш целува нея, а после да се дръпне и да заспи отново, усетил моята уста, все същата уста, устата без нов вкус, устата на отминалите години.

Карано улови в тази моя целувка знака, че съпротивата е приключила. Хвана ме за тила и се притисна по-силно до устните ми. После мина

към влажни целувки по бузите, по очите. Помислих си, че следва точна проучвателна схема, целуна ме дори по ухото и звукът отекна неприятно в тъпанчето ми. След това стигна до шията, близна ми врата и докосна бюста ми с голямата си ръка.

– Имам малки гърди – прошепнах и веднага се намразих, защото прозвуча като извинение, извинявай, че не мога да ти предложа големи цици, дано те задоволят, каква идиотка, ако харесва малки гърди, добре, ако не – толкова по-зле за него, нали е гратис, голям късмет вадеше този нещастник, най-чудесния подарък за рождения ден, на който можеше да се надява на неговата възраст.

– Харесват ми – отговори тихо, докато ми разкопчаваше блузата и дърпаше надолу сутиена ми, като се опитваше да захапне зърното ми и да го смуче.

Но и зърната ми бяха малки, гърдите му се изплъзваха, прибираха се в чашките на сутиена. Казах: „Чакай“, отблъснах го, надигнах се, свалих си блузата, разкопчах сутиена. Попитах глупаво: „Харесват ли ти?“, тревогата ми нарастваше, исках да ми потвърждава одобрението си.

Като ме видя, той въздъхна:

– Красива си.

И пак си пое дълбоко дъх, сякаш да овладее силно вълнение или някаква носталгия, и ме побутна съвсем леко с върха на пръстите, за да легна с разголени гърди на дивана и да се наслади на гледката.

Аз паднах назад. Погледнах го от ниското, забелязах бръчките на застаряването по шията, наболата брада, която беше за бръснене и проблясваше белезникава, дълбоките гънки между веждите. Може да го казваше искрено, може наистина да се възхищаваше на красотата ми, може и да не бяха само думи за гарниране на сексуалното желание. Може би още съм красива, макар че мъжът ми беше смачкал и хвърлил като опаковка от подарък самочувствието ми на красива жена. Да, все още можех да възбудя желание у мъжа, имах тази женска способност, не бях повредена от бягството на Марио в друго легло с друга плът.

Карано се наведе над мен, облиза ми зърната, започна да ги смуче. Опитах да се отпусна, исках да потисна отвращението и отчаянието у себе си. Затворих предпазливо очи, усетих топлия му дъх, устните му, изстенах, за да насърча себе си и него. Надявах се да усетя някакви наценки на сладострастие, макар и с този непознат човек, може би безда-

рен музикант, без никакви качества, никакъв съблазнител, безличен и затова сам.

Целуваше тялото ми, корема, спря се дори на пъпа, какво си хареса там, не знам, прокара език, и ме хвана гъдел. После се дръпна нагоре. Отворих очи, видях го разрошен, очите му блещукаха, стори ми се, че гледа като виновно дете.

– Пак ми кажи, че ме харесваш – настоях задъхано.

– Да – каза той с леко спаднал ентусиазъм.

Сложи ръце на коленете ми, разтвори ги, плъзна пръсти под полата, поглади бедрата ми отвътре, леко, сякаш пускаше сонда в тъмното дъно на кладенец.

Очевидно не бързаше, аз пък бих предпочела всичко да станеше по-живо. Вече мислех за вероятността децата да се събудят или дори за възможността Марио след бурната ни среща да е решил, уплашен, вразумен, да се върне у дома точно тази нощ. Стори ми се даже, че чувам Ото да лае приветствено, и се канех да кажа: „Кучето лае“, но ми се стори неуместно. Карано тъкмо ми беше вдигнал полата и ме галеше през бикините, натисна плата навътре във вдлъбнатината.

Пак изстенах, понечих да му помогна да ми свали бельото, спря ме.

– Не – каза, – почакай.

Отмести плата, погали ме на голо, вкара навътре пръст, прошепна пак:

– Да, много си красива.

Красива навсякъде, отвън и отвътре, мъжки фантазии. Кой знае дали Марио прави така, с мен никога не се бавеше толкова. Но може би и той сега, в дългата нощ, другаде, разтваря слабите крака на Карла, спира поглед на оная и работа, наполовина закрыта от бельото, застоява се с разтуптяно сърце в безсрамието на тази поза, прави я още по-безсрамна с пръсти. Или пък, кой знае, безсрамна съм само аз сега, отдавайки се на мъжа, който ме докосва на интимни места, който намокря пръстите си в мен, без да бърза, с вялия интерес на човек, който не изпитва любов. Докато Карла – това си мислеше Марио, бях убедена, че това си мислеше – е млада влюбена жена, която се отдава на своя любим. Нито един жест, нито една въздишка не е вулгарна или жалка, дори най-грозните думи не можеха да разрушат истинския смисъл на тяхното съвкупление. Можех да кажа пътка, хуй и задна прашка, това не ги мърсеше. Мърсах само себе си тук на дивана, това, което бях в момента, в непри-

лична поза, с едрите пръсти на Карано, които разбъркваха в мен някаква тинеста наслада.

Пак ми се доплака, стиснах зъби. Не знаех какво да правя, не исках да избухна в плач отново, помръднах си таза, тръснах глава, изстенах, измърморих:

– Желаш ли ме, наистина ли ме желаеш, кажи ми го...

Карано кимна, обърна ме настрани, издърпа ми бикините. Трябва да си ходя, помислих си. Вече разбрах това, което ми трябваше. Все още мъжете ме харесват. Марио взе със себе си всичко, но не и мен, не и моята личност, не и моята привлекателна маска. Стига със задника. Хапе ме отзад, ближе ме.

– Отзад не – казах и отблъснах пръстите му.

Той отново ме хвана, пак го отдалечих. Стига. Отдръпнах се, посегнах към хавлията му.

– Давай да приключваме – възкликнах, – презерватив имаш ли?

Карано кимна, но не се помръдна. Свали ръце от тялото ми с внезапно униние, подпря глава на облегалката на дивана, загледа се в тавана.

– Нищо не чувствам – промълви.

– Какво не чувстваш?

– Нямам ерекция.

– Никога ли?

– Не, сега.

– Откакто започнахме ли?

– Да.

Пламнах от срам. Беше ме целувал, прегръщал, докосвал, но не беше го вдигнал, не бях успяла да го възбудя, беше разпалил плътта ми, без да разпали своята, мръсен нещастник.

Разтворих хавлията му, вече не можех да си тръгна, между четвъртия и петия етаж нямаше стълби, ако си тръгнах, щях да заваря пропаст.

Погледнах бледия му малък член, изгубен сред черния гъсталак от косми между тежките тестиси.

– Не се смущавай – казах, – просто си притеснен.

Скочих, свалих си полата, още бях с нея, останах гола, но той дори не забеляза, продължи да гледа тавана.

– Сега легни – му наредих с престорено спокойствие, – отпусни се. – Бутнах го на дивана по гръб, в положението, в което бях аз до момента. – Къде са ти презервативите?

Усмихна се тъжно.

– Безсмислено е вече – но ми посочи с безнадежден жест скрина.

Отидох, отворих чекмеджетата едно след друго, намерих презервативите.

– Нали ме харесваше... – настоях отново.

Удари се леко по челото с опакото на дланта.

– Да, с разума.

Изсмях се гневно, казах:

– С всичко трябва да ме харесваш – и седнах на гърдите му с гръб към него.

Започнах да галя корема му, слизайки постепенно по черния път на космите, който свършваше в гъстото разширение около члена. Карла чука мъжа ми, а аз не мога да изчукам този самотник без избор, депресиран музикант, за когото трябваше да съм хубавата изненада за петдесет и третия рожден ден. Тя командва члена на Марио, сякаш и принадлежи, той и го пъха отпред и отзад, където на мен не ми го беше пъхал никога, а аз, аз успявам само да убия страстта в тази посивяла плът. Хванах му члена, опънах кожата, да не би да има ранички, и го поех. След малко Карано започна да стене, прозвуча ми като тих магарешки рев. Скоро неговата плът набъбна до небцето ми, ето какво искам мръсникът, ето какво очаквал. Членът му най-сетне щръкна да ме опъне така, че да ме боли дни наред, както Марио никога не ме беше опъвал. С истински жени мъжът ми не го можеше: осмеляваше се само с двайсетгодишни курветини, глупави, без опит и нахаканост.

Карано сега пышкаше, казваше ми да почакам: „Чакай, чакай“. Изтеглих се назад до лицето му, оставих члена му и се обърнах с най-пребрежителния поглед, на който бях способна: „Целуни ме там“ – казах, и той ме целуна буквално с благоговение, чух звука от целувката по вагината, стар глупак, метафоричният език, който използвах с Марио, очевидно не беше за него, тълкуваше го неправилно, не разбираше какво всъщност го карах, кой знае дали Карла успява да разшифрова желанията на мъжа ми, кой знае. Скъсах със зъби пакетчето на презерватива, надянах му го: „Хайде, давай – му казах – нали искаше отзад, направи го, с мъжа ми никога не съм го правила, искам да му го разкажа в подробности, наври ми го отзад.“

Музикантът се изтегли с усилие под мен, аз останах на колене. Смеях се вътрешно, не можех да се сдържа, като си мислех за физиономия-

та на Марио, когато му кажех. Спрях да се смея, щом усетих, че Карано се притиска силно в мен. Изведнъж се уплаших, затаих дъх. Нечовешка поза, животински секрети и съвсем човешко озлобление. Обърнах се да го погледна, може би да го помоля да не ми се подчинява, да не го прави. Погледите ни се срещнаха. Не знам какво видях той, аз видях мъж в по-напреднала възраст с разтворена бяла хавлия, лъснало от пот лице, съсредоточено стиснати устни. Казах му нещо, не знам какво. Той разлепи устни, отвори уста, затвори очи. После се свлече зад гърба ми. Подпрях се настрани. Видях белезникавото петно от семенна течност в презерватива.

– Карай – казах със сух пристъп на смях и измъкнах гумата от вече омекналия пенис, хвърлих я, като окапах пода с лепкава жълтеникава следа, – пропусна целта.

Облякох се, отидох до вратата, той ме последва, като си пристягаше хавлията. Бях отвратена от себе си. Казах тихо, преди да си тръгна:

– Аз съм виновна, извинявай.

– Ама не, всъщност аз.

Поклатих глава, усмихнах му се насила, с престорено добродушие.

– Да ти навирам задника си в лицето по този начин – любовницата на Марио със сигурност не го прави.

Изкахих бавно стълбите. В ъгъла на площадката видях клекнала горкинката от едно време, която ми каза с отпаднал глас, но съвсем сериозно: „Аз съм чиста, истинска съм, играя открита игра.“

Пред металната врата сгрехих няколко пъти последователността на ключовете, известно време не успях да си отворя. Като влязох, ми отне още време да заключа. Ото ме посрещна весело, не му обърнах внимание, отидох да си взема душ. Заслужавах всичко, което ми се случи, дори тежките думи, с които мислено се обиждах, вдървена под струите вода. Успях да се успокоя едва когато си казах на глас: „Обичам мъжа си и по тази причина всичко това има смисъл.“ Погледнах часовника, беше два и десет, легнах и загасих лампата. Заспах веднага, противно на очакванията си. Заспах с тази фраза наум.

*Превод от италиански: Дария Каранеткова
(Публикува се със съгласие на издателството)*

Елена Феранте, една от водещите авторки в съвременната италианска литература, е известна с изключителната си затвореност и отказ да дава почти всякакви интервюта и информации за себе си. Авторка е на няколко романа, най-известен и четен сред които е представяният тук „Дни на самота“ („Дните на изоставеност“ в оригиналното заглавие).

Коментари (4)

- 15-12-2013|**Johnny Walker**

Already read old italian lady. Nonsense, without end. That`s enough!

- 15-12-2013|**Златко**

С това съм съгласен, писането на дамата не е за всяка уста лъжица.

- 15-12-2013|**Johnny Walker**

Ще продължа на български, но няма да влизам в безплоден спор с хора, които имат „усти“ за такава голяма, неумита лъжица. Не само, защото прочетох и един български разказ – „Ако бяхте на мое място“ – в последното издание на списанието. И в него се говори за един женски задник и една женствена ръка. Но с няколко думи само, които казват много повече от сексуалните фантазии и секрети на наконтената италианска „мераклийка“. Името, името, хер Енев. Другото е българско. На някакъв български „байчо“. Иначе сарателно оставяте впечатлението, че Ви измъчва непопулярността на съвременната българска литература. За да облекча страданието Ви ще кажа, че публикацията на този съдържателен български разказ е удар и в Ваш удар дванайсетката. Благодаря.

Африканската дигитална революция

Автор: Ян Пул

В просторна галерия с високи прозорци, подове с паркет и дълги маси, млади жени с коси, заплетени на множество тънки плитчици и мъже в пъстри тениски седят, приведени над лаптопите си. Те са студенти, блогъри, уебдизайнери и програмисти. Офисът, наречен iHub, би могъл да бъде някъде в обсебената от технологиите Калифорния, но всъщност се намира на място, което само малко хора асоциират с някаква водеща технологическа култура – Найроби.

Хората се събират в iHub, за да работят за бъдещето на Интернет в Африка – едно бъдеще, което не само изглежда все по-розово, но и притежава потенциала да промени дълбоко инфраструктурата, икономиката и дори политиката на континента.

Един от хората, работещи в iHub е Уесли Кариня. На 30 години, той е Интернет-бизнесмен, който преди три години е прекъснал медицинското си образование, за да основе собствена компания, Leti Games. Днес той вече има шестима служители, работещи на различни места в Африка и наема маса с размери един и половина квадратни метра (пет фута) близо до прозорците тук в iHub, само на няколко крачки от кафенето на сградата. Това е неговият генерален щаб докато Leti Games се намира в началната си фаза.

Когато Кариня отива в кафенето на iHub, за да си купи кафе, той плаща сметката от 100 кенийски шилинга (€0.85 или \$1.16) чрез SMS. Първо въвежда телефонния номер на кафенето, а след това своя личен идентификационен номер. Накрая натиска „Изпрати“ и покупката е приключена.

Тази система за разплащания е известна под името M-Pesa. Буквата „М“ означава „мобилен“, а „Pesa“, на локалния език Суахили – пари. M-Pesa превръща мобилния ви телефон в един вид комбинация от разплащателна сметка, кредитна карта и портмоне. Изобретена в Кения, днес системата се използва в почти всички развиващи се страни. В наши

дни почти една трета от икономиката на Кения се води в М-Pesa – и това във време, в което например в Европа само няколко от най-големите градове започват да експериментират с възможността да се плаща за паркиране чрез мобилния телефон.

„Чувстваме се много глобални“

Що се отнася до Кирия, той програмира игри за мобилни телефони. Последният му проект се нарича „Ананси“ и представя бога-паяк от **едноименната африканска легенда**, който се бори срещу безскрупулни политики. „Ние прехвърлихме Ананси в наши дни“, обяснява Кирия. Играта излезе на пазара в Гана и Кения през октомври 2013 и оттогава насам е снемана повече от 100,000 пъти. От следващия януари тя трябва да започне и да печели пари, след като Кирия въведе заплащане от 1 долар за всеки даунлоуд. Обновяванията струват допълнително и, разбира се, заплащането се извършва чрез М-Pesa.

Междувременно Кирия е добил солидно реноме, и то не само в Африка. През март той и колегите му са летели до Сан Франсиско за посещение на панаир за компютърни игри. „Те ни взеха – нас, африканците – напълно сериозно“, казва той. „Изведнъж се чувстваме много глобални. Най-после и ние сме част от всичко това.“

Дизайнерите на игри в Съединените щати, разбира се, са много по-напред технически, казва Кирия, при това те работят при условия, за които той може само да мечтае. „Но можехме да видим, че те ценят нещата, които умеем да правим с ресурсите, с които разполагаме“, казва той. Нискотехнологичните игри, които Кирия прави за африканския пазар, са добър пример. Американците, с които се срещнахме, казва той, си припомнях дните на собствените си първи стъпки.

Кирия работи в iHub по 12 часа на ден, понякога и повече – в който момент жена му започва да се сърди, а децата да се оплакват. Но той има големи мечти – и вижда ясно огромното онлайн-бъдеще на Африка. Следващата му идея е да създаде африкански новинарски портал за мобилни телефони.

Силиконовата савана

Всеки от хората тук в iHub има някаква подобна история. Центърът е създаден от основателя на eBay Пиер Омидеър, за да служи като инкубатор за бъдещите идеи на кенийските компютърни елити. Омидеър

е оборудвал сградата, бивш търговски център, като я е разпределил на работни пространства и Интернет-кафенета през 2007.

Проектът, един вид дигитална развойна помощ, е моделиран по примера на Индия, където информационният бум, започнал през 1980-те, днес вече превърна тази развиваща се страна в преуспяваща технологическа нация, в която милиони хора пишат софтуер, програмират игри и работят в телефонни центрове. В Кения информационният и комуникативен сектор вече обхваща повече от 5 процента от икономиката на страната. Глобални корпорации като Гугъл, Майкрософт, IBM и Сиско също са разпознали развойния потенциал на Африка и са наели собствени офиси близо до iHub. Тези дни Нгонг Роуд – улицата, на която е разположен iHub, вече е известна сред местните хора под названието „Силиконовата савана“.

И това не е виц, а обещание. Под-сахарска Африка е най-бързо развиващият се световен пазар за мобилни телефони, таблети и лаптопи. Тук в употреба се намират повече SIM-карти, отколкото в северна Америка. И като се има пред вид, че почти половината от населението на континента от 900 милиона души е на възраст под 15 години, експертите считат, че до 2050-та година тук ще има повече от един милиард допълнителни потребители на мобилни телефони.

Мобилни телефони там, където правителствата пропадат

В разстояние от само десет години мобилните телефони и Интернет са променили ежедневието на множество африканци по-драматично от всяка друга социална промяна след като африканските нации извоюваха независимостта си от бившите колониални сили. През времето на „епохата на независимост“ африканците винаги се надяваха най-после да запълнят пропастта между себе си и останалия свят. Днес, след 50 години глад, войни и корупция, тази цел изглежда се намира малко по-близо – благодарение най-вече на смартфоните, които постигат нещо, непостижимо за повечето правителства, като предлагат компенсация за липсата на инфраструктура, най-голямата пречка за развитието тук.

Там където има дигитални телефони, има по-малко нужда от полагане на кабели за обикновени телефонни линии. Има по-малко нужда и от изграждане на автомагистрали, клиники и училища, тъй като мобилните телефони са всички тези неща заедно – а също и банки, метеорологически станции, лекарски кабинети, атласи, компаси, учебници,

радио- и телевизионни станции. Днес африканците могат да изпращат пари през джунглата или степта с щракването на един клавиш, търговците могат да сверяват цени, а фермерите могат да получават прогнози за времето или съвети от ветеринарни лекари. Блогърите и социалните медии също функционират като заместители на свободната преса, като държат под око хората на власт. Всичко, което е необходимо за това, са телефонни антени, които се изграждат от фирми, а не от правителства.

Дигиталният визионер на Африка

„От технологическа гледна точка, днес в някое село е по-лесно да се предостави достъп до Интернет, отколкото чиста вода“, казва Мо Ибрахим – човек, който е направил повече от почти който и да било друг за африканската дигитална революция. Списание *Тайм* нарече суданския бизнесмен един от най-влиятелните хора на нашето време.

Когато се срещат някои от най-могъщите хора на света, това обикновено включва и Ибрахим. Миналият юни например, той участва на среща в Ню Йорк заедно с певица Боно, директорката на Международния валутен фонд Кристин Лагард и главната мениджърка на Фейсбук, Шерил Сандбърг, за дискусии по борбата срещу СПИН, в група, модерирана от бившия президент на САЩ Бил Клинтън.

Ибрахим е основал компанията си Celtel, един от първите доставчици на мобилни телефонни услуги в Африка, през 1998. Макар и вече да е имал успешна кариера като инженер за British Telecom и основател на консултантска фирма в областта на информационните услуги в Лондон, той не бил удовлетворен. „Никога не съм бил напълно европейец“, казва той. „Африка просто е част от мен“. И така той започнал да събира инвестиционен капитал от колегите си в телекомуникационната индустрия, за да инвестира в Африка.

По онова време единственото предимство да работиш в Африка се състояло в това, че лицензиите за мобилни комуникации, които струваха милиарди в Европа и САЩ, тук можели да се закупят за няколко милиона, тъй като никой не ги искал – освен Мо Ибрахим.

В следващите няколко години Celtel се разраства до 13 отделни страни, като 24 милиона души използват мрежата на компанията, която междувременно има 5,000 служители. Когато през 2005 Ибрахим продал Celtel на кувейтска фирма за мобилни комуникации, той получил 3,4 милиарда долара.

Мекият магнат

Ибрахим, синът на нубийски търговец на памук, катапултира Африка в информационната епоха. „Африка е бъдещето“, казва той. „Най-после ние сме част от глобалния процес.“

Той казва това в Маракеш, където е почетен гост на конференция, организирана от Африканската развойна банка. Темата на днешната му презентация е върховенството на закона и прозрачността като предпоставки за прогреса в Африка. Ибрахим казва, че е изградил Celtel без да плаща подкупи.

Суданският милиардер се разхожда из залите на хотела за конференции сам. Не изпитва нужда да бъде заобиколен от антураж, както правят толкова много други африкански сановници. Не държи собствен двор и не привиква при себе си онези, които биха искали да разговарят с него. Вместо това идва на рецепцията на хотела, за да ги вземе лично. Дори и финансовият министър на Мадагаскар търпеливо очаква реда си.

Ибрахим не изглежда като безочлив бизнесмен, а по-скоро като човек, който претегля думите си внимателно, интелектуалец. Носи кръгли очила и скромни костюми – единствено бродираните инициали издават, че те са работа на специален шивач. Мобилният му телефон е изненадващо стар модел на Самсунг. Всичко това едва ли изглежда подходящо за човек, който притежава къщи в Лондон и Монако, както и собствена яхта, на котва в Монте Карло. Той много рядко се спира вкъщи. Съпругата му, която е радиолог, е свикнала с това. Синът и дъщеря им са вече зрели хора.

Дигиталните инструменти за преправянето на Африка

Освен това Ибрахим е основал фондация, която провежда собствена класация за добро и лошо управление сред африканските страни, основаваща се на множество фактори. Свободните и честни избори например предоставят положителни точки, докато корупцията снижава позицията на съответната страна. Фондацията предлага и ежегодната награда *Ибрахим* за постижения в областта на африканското ръководство, която предоставя по пет милиона долара на съответния достоен африкански политик. Тази година обаче, за втори пореден път, журито не е открило никой, достоен за получаване на наградата.¹

1 Първите трима носители, съответно през 2007, 2008 и 2011 година, са съответно Жоахим Шисано от Мозамбик, Фестус Могае от Ботсуана и Педро Пирес от Кап Верде. Бел. гр.

Означава ли това, че нещата в Африка всъщност не се подобряват? Ибрахим поклаща глава и казва, че вярва в това, че континентът се развива – благодарение най-вече на мобилните телефони и Интернет. „Мобилният телефон е важен инструмент на гражданското общество“, казва той. „Ако някой митнически служител ви иска подкуп, заснемете го с мобилния си телефон и го сложете онлайн. Ако някой ви изнудва по време на избори, направете същото.“

Дори напреженията между племена и етнически групи могат да бъдат преодоляни, вярва Ибрахим, ако хората са свързани чрез Интернет, вместо да водят изолиран живот в селата си. „Колкото повече се познаваме едни други, толкова по-трудно става да се сеят вражди“, казва той. „Чрез модерните комуникации африканците се научават, че е по-добре да правят бизнес едни с други, отколкото да се ненавиждат.“

Милиардерът Мо Ибрахим и Интернет-бизнесменът Уесли Кирия са две от лицата на нова Африка. Единият вече е довел добрата си идея до технологически успех, докато другият едва започва, заедно с цяло едно поколение африканци около него. Континентът все още не е създал свой Интернет милиардер, но и това ще стане. „Дайте ни няколко години“, казва Кирия уверено.

Напредничави африкански софтуерни програми

Африканците все повече се превръщат в търсени експерти по време на информационни конвенции – познанията им се ценят, понеже африканските информационни специалисти трябва да бъдат особено изобретателни, като се имат пред вид ограниченията на континента. Най-голямата пречка за работата им е фактът, че засега само малка част от телефоните, използвани в Африка, са способни на връзки с Интернет. Но африканските програмисти са открили начини да извлекат повече функции от базисните модели. Специални програми например могат да превръщат текстовите съобщения в електронна поща, с което позволяват на хората да изпращат съобщения до правителствени власти, университети или банки; след това те се обработват и продължават траекторията си онлайн.

Това е начинът, по който функционира социалната мрежа Mxit в Южна Африка. Всичко, което онези повече от седем милиона потребители на сайта трябва да направят, за да участват в чатове или да публикуват статуси, е да изпратят текстово съобщение, а Mxit върши всичко

останало. Социалната мрежа предлага свои собствени чатове, но може да се свързва и с Фейсбук или Яху.

Друга успешна програма от Африка, която работи чрез текстови съобщения, е iCow¹. Изобретение на кенийския фермер Су Кахумбу, тази програма е била технически осъществена от една британска фондация.

Медицински и селскостопански потребители

Дребните фермери из цялата страна могат да се регистрират в програмата, използвайки кода *285#. След това те въвеждат възрастта, породата, теглото на кравата си, както и пола и датата на раждане на последното теле, а iCow автоматично им изпраща специализирани съвети как да се грижат за неща като фураж, болести и цикли на раждаемост. За да може програмата да се употребява и от неграмотни фермери, тя използва гласова поща вместо текст. Днес системата се ползва от много хиляди фермери.

Но Интернет помага и на болни хора. Днес в Африка едва ли има лекари, които да практикуват изцяло офлайн, дори и по най-отдалечените места. Лекарските кабинети в малки села могат да изпращат резултати до лаборатории в университетски клиники, като в замяна получават диагнози и предложения за лечение. Подобни системи правят възможно и да се идентифицира достатъчно рано началото и разпространението на различни епидемии.

Мобилните телефони могат да бъдат използвани и за определяне на автентичността и качеството на лекарства – изключително важно приложение в Африка, където хиляди хора умират всяка година в резултат от ползването на фалшиви лекарства. За да се овладее този проблем, компютърни експерти от Гана са разработили проста програма за сигурност. Първо, пациентите сканират бар-кода върху опаковката с мобилните си телефони или си записват идентификационния номер. След това изпращат тази информация до централна служба, която проверява автентичността на лекарството, заедно с предписанието за дозировката. Тази система, наречена mPedigree, се поддържа от държавните здравни служби и фармацевтични компании в Западна Африка.

1 Букв.: електронна крава. Бел. пр.

Картографска програма, показваща размерите на насилието

Но мобилните телефони в Африка вършат много повече, отколкото само да помагат на болни хора, фермери и деца – освен това те могат да спасяват животи при катастрофи и войни. Най-добрият пример за това е платформата, разработена от една кенийска компания, наречена *Ушахиди*, която също има свой офис в iHub на Нгонг Роуд. Ушахиди, което на суахили означава „свидетелство“, е също и името на платформата, която позволява на потребителите да качват онлайн свидетелства за битки, корупция и епидемии, използвайки интерактивна карта.

Ушахиди предоставя безплатно софтуера, който се използва за създаване на интерактивни карти на катастрофи. Жертвите, свидетелите и работещите в областта на хуманитарната помощ могат да изпращат сведенията си чрез текстови съобщения, които след това Ушахиди представя под формата на интерактивна карта.

Политологът Дауди Вере, на 34, е член на екипа, който е създал Ушахиди. Включил се е не поради особена любов към технологиите, казва той, а поради политическите аспекти на проекта. Преди шест години е бил един от най-известните блогъри в страната, когато точно на Нова година, след президентските избори, в Кения избухва насилие и поддръжниците на двамата кандидати започват битки едни срещу други. В разстояние само на няколко часа Нгонг Роуд също се превръща в бойно поле. Повече от 1,500 души са убити.

„Бяхме потресени“, казва Вере. „Никой не знаеше какви са реалните измерения на насилието, а твърденията на правителството не бяха достоверни.“ Така че той седнал, заедно с няколко приятели-програмисти и само за шест дни създали програмата Ушахиди. Повече от 5,000 свидетели и жертви на насилие изпратили сведенията си до платформата чрез текстови съобщения.

Спасяване на животи по целия свят

Днес вече има около 45,000 карти, достъпни онлайн чрез програмата, която Вере и приятелите му са създали в течение само на няколко вечери през ранната 2008. Използват я активисти по човешките права, различни медицински служби, както и ООН. Дори либийските въстаници, които свалиха диктатора Муамар Кадафи през 2011, са използвали Ушахиди, за да създават карти на битки и движения на войски. В Македония, организацията Transparency Watch използва програмата, за

да регистрира случаи на корупция. Телевизионният канал Ал Джазира я е използвал, за да прави карти на разрушенията от земетресението в Турция от 2011. А след разрушителния ураган Хейдан, учени от Хайделбергския университет са използвали Ушахиди, за да направят карта на пораженията, причинени от урагана на Филипините.

„Тези карти изпълняват две функции“, казва Вере. „Предлагат цялостна картина на обема на кризата, а също помагат на помощните групи да се свързват с жертвите и свидетелите. Това позволява да се спасяват човешки животи“. Това е възможно, защото хората, които въвеждат данните в платформата, могат да оставят телефонните си номера или електронни адреси.

Брк: разпространяването на Интернет

Следващият проект, идещ от създателите на Ушахиди, се нарича Брк.¹ Това устройство е наречено според външния си вид – приблизително с размерите и формата на тухла – и съдържа мобилен рутер, способен да свързва с Интернет до 20 мобилни телефони, лаптопи или таблети, дори и в най-отдалечените селища. Акумулаторната му батерия предоставя до осем часа непрекъсната работа по време на случаи на прекъсване на тока.

В момента създателите на Брк пътуват до най-отдалечените краища на Кения, като езерото Туркана, за да предоставят първите прототипи на устройството за тестове при екстремни условия.

Масовото производство на мобилния рутер се очаква скоро. Първите Брк-рутери ще бъдат произвеждани в Азия, но Вере се надява евентуално да успее да премести производството в Африка. Това ще направи от Брк първия хардуерен компонент, произведен в Африка, от африканци. Досега компанията е получила 700 предварителни поръчки, с особен интерес от страна на помощните организации на ООН, които искат да екипират екипите си за критични случаи с тези устройства.

Вере смята, че има и отлични изгледи за износ на продукта, тъй като по света има около 4,3 милиарда души, които все още нямат достъп до Интернет. Освен това, казва той, „Ако нещо функционира в Африка, то ще функционира навсякъде“.

Източник

1 Кое то звучи приблизително като „тухла“ на английски. Бел. пр.

Ян Пул е немски журналист, сътрудник на списание „Шпигел“.

Кожата, в която живеем

Автор: Александра Джандева

Решавам да ида на кино случайно. Чувствам се зле, уморена съм, ядосана съм, криво ми е.

Седях пред програмата поне десет минути, но не защото имах някакъв избор. Тази вечер имаше само един филм точно след 45 минути. Филм, който даже не беше планиран – късче от гръб на билет за метро се беше превърнал в миниатюрен афиш.

Казах си, че трябва да съм абсолютно луда, ако не вляза да гледам този филм – всичко около мен ме дърпаше навътре – случайното листче, ужасният ден, мазната депресия, и името, най-вече името на филма... Истинско заглавие – мечта.

Спрях пред касата, тръснах на земята тежката раница и попитах за билет. Продавачката веднага ми предложи ученически – отказах го. В това кино и друг път са ме пускали без пари и на мен вече ми става съвестно. И без това билетът е двойно по-евтин от обичайното кино в мола, казвам. Касиерката се усмихва, но само за две секунди. Работи за мизерни пари и се храни с истории. Знам го и без да ме поглежда в очите. Въпреки това след малко ми поднася едно от своите парченца горчилка и веднага си ставаме по-близки. Наше момче, българче днес също дошло при нея. Бил за кратко в България, искал да се нарадва на всичко ново и хубаво. Млад ли беше, попитах я. Млад, каза жената зад касата, тази година завършвал в Германия. И ще се върне ли, любопитствам аз, ще се върне ли тук, в България. Не, заковава жената, казал, че никога няма. Защото, обяснил той, тук при нас всичко било скъпо. Толкова ненормални му се видели цените, че той направо се чудел откъде имаме пари, за да дишаме, за да ходим на кино, да се обличаме. Там, при него всичко било къде-къде по-уредено. Няма страшно, смея се аз, вътрешно, няма страшно, ние така сме си свикнали. Жената ме гледа тъжно – тя се радва, че е намерила потвърждение на черногледството си и това поне за един ден я е направило щастлива и с няколко ноти нагоре по-човек. През очи-

те на ужасения младеж, който ще избяга от България заради смешните заплати, високите цени и безсмислието на БГ дипломата, касиерката е видяла парченце от своята истина, а това сближава. Винаги.

Взимам си билета и отивам да търся храна. Давам 2,50 грешни пари за сандвич, който се оказва изненадващо вкусен. Докато ям си намирам повод да се разплача без изобщо да ми пука, че една жена седи срещу мен и се цъкли над някаква фанта. Плача си, защото нервите ми напоследък никакви ги няма. Докато се тъпча и бързам, за да не изпусна филма до щанда с храните се приближава старче. Прилично облечено, чистичко, но износено. Личи си, че има покрив над главата си и нищо повече. Брой стотинки в шепата си, после тихо пита продавачката за какво може да му даде срещу тях. Нищо, казва му тя, нищо. Старчето си тръгва, не спори, просто обръща гръб на лъскавата витрина и поема в обратна посока. Парче пилешко ми засяда и ревам. Не ми е за пръв път – стоя като парализирана и се чудя колко време ще ми отнеме този път да догоня старчето. Паникьосвам се, защото той сигурно ще се стресне – момиче, което плаче несвързано, му предлага малко парички, или, не, по-добре храна, да ти купя или, по дяволите...Срам ме е. Не искам пред всички, това си е между мен и него, нищо че той още не знае. В подобни случаи след малко вече плача от яд. Не защото съм го оставила с празни ръце и гладен, а защото съм разсъждавала какво точно и как да направя. Сякаш има място за правилни отговори между моя сандвич и неговата гладна ръка. Вместо това цивря и мразя всичко в държавата, което ме кара да сравнявам, да избирам, да се обвинявам, да се оправдавам, да се защитавам, и да мисля кой гладен е с по-голямо предимство в живота ми...

Тръгвам си още по-тъжна и забавям крачка точно пет минути преди началото на филма. Момче и момиче буквално са полегнали на стълбите. Обсъждат вечерята си и ме спират, за да ми скъсат билетчето. Влизам в залата. Празна е. Дочувам как персоналът говори за някакъв втори билет, ама той май бил закъснявал, или явно няма да дойде изобщо. Ами тогава ще има ли филм, питам аз. Да, ще има. Частна прожекция, усмихват ми се и наистина завъртат лентата. Странно.

Да седиш сама в тъмната зала на киното, в абсолютния център на София, в последния ден на май не пожелавам на никого. Не защото не ходя сама на кино, напротив. Но тишината на червения плюш от столовете никога не ме е цапардосвала така тежко, както тази вечер. Сякаш думи-

те на момчето – студент в Германия бяха оживели – далечни и груби, но истински и истерично захилени – „Аз тук няма да се върна, няма“.

Честно казано – не. Така ми отговарят от киното на тръгване, твърдят, че чак пък един зрител не се било случвало. Но за мен това няма значение и дори им благодарих за търпението да останат още два часа на работа специално заради мен.

П. с.

„**Кожата, в която живея**“, един филм на Педро Алмодовар

Източник

Александра Джандева е завършила журналистика с профил радио във ФЖМК в Софийския университет. Работи като журналистка и самостоятелна авторка от 2001 г.

Коментари (6)

- 19-12-2013|**Случаен минувач**

Мила Александра. Не е достатъчно слабо, за да си спестя следващите няколко думи:

На инстинктивното Ви усилие не достигат ония професионални „нещица“, без които няма как един разказ да достигне зрелост. Четете Кафка за да разберете какво съм Ви посъветвал. И, опазил Ви Господ, не си и помисляйте да го копирате. Желая искрено успех, ще стане.

- 22-12-2013|**Люба Александрова**

За да съм в тон -

Мила Александра, пишете, пишете, пишете!

И четете, когото си искате, както и когато си искате.

Мен ме хванахте за сърцето.

И „Кожата, в която живея“ е страхотен филм. Като режисьора му!!!

- 22-12-2013|**Гост**

Млади хора, не ви омръзнаха заучените фрази, които повтаряте, без да сте образовани и без да знаете какво точно искате. А разказът по-горе е абсолютно бездарие с претенции за литература.

- 22-12-2013|**Ганчо Каменарски**

Саше, привет! За петте години, откакто се пръснахме след спирането на „Кеш“, си си останала все същата – емоционална, преживяваща грозотата на делника, стремеж към красивото, честна пред себе си и пред света, с усет към детайлите и мига... А написаното за „кожата“ за мен не е белетристика, а белетристично и спонтанно разказана история от първо лице. Не всичко, което напишем, ще е бестселър, но това за никого не е постижимо. Не преживявай укорните думи, те не са зловни, а просто отразяват нещата от друга гледна точка. Не може да сме еднакви. И не спирай да пишеш, бъди като Дюма: „Нито ден без ред.“

- 26-12-2013|**Неслучаен минувач**

Така и не разбрах в потока от истерични словоизлияния какво ви е попречило да настигнете стареца? Всичко останало е банално клише с претенции за нихилистична актуалност.

- 29-07-2014|**Гост**

МНОГО СЪМ СТАР ИТЪП! и НЕ ЗНАМ КАКВО И КАК ДА КОМЕНТИРАМ.

ЗНАМ САМО, ЧЕ ТОВА МОМИЧЕ ПИШЕ СЪС СЪРЦЕТО СИ.

То не може по друг начин.

Моля, не плюйте!

Защото вятърът духа насреща.

Изобретената памет

Автор: Евгения Иванова

Посланията на сръбския Голям разказ за Косово са две: сръбското юначество, персонифицирано в образа на Милош – убиеца на султана, и сръбското мъченичество, персонифицирано в образа на княз Лазар (но избрано за цял народ), осигуряващо гибел „в подвиг“ вместо живот „в срам“...¹

Различните социални и политически потребности на един или друг период определят качеството, което ще доминира в паметта. Така, затвърждаването на новата „светородна“ династия Лазаревичи в края на XIV век изисква канонизирането на княза-мъченик и тържественото препогребване на благоуханните му мощи, съпроводено, разбира се, от „политическия манифест“ на патриарх Данило III. Прекъсването на „светородния корен“ още при бездетния Стефан Лазаревич и поемането на управлението от Бранковичите обрича култа към княз Лазар на постепенна забрава.

Войните, които Хабсбургите и Венеция водят срещу Османците, се нуждаят от героичното послание за юнака Милош, кобилин син, чийто подвиг трябва да вдъхнови динарските човеци от Военната граница за отпор срещу все същия враг. Затова юначеството е основният акцент в приморските „истории“ и бугаршици, заимствали, най-вероятно, сюжетите си от рицарските романи и „chansons de geste“.

„Националното време“ съвместява двете послания, но категоричен превес получава мъченичеството.

Разбира се, Милош продължава да е главен герой в разказите (особено у Негош, където обаче е очертан едновременно като юнак и мъченик), но неблагозвучния му произход от кобила сега е отменен и е прекръстен на Обилич – да напомня за изобилие.

1 Наистина, това „разделение на труда“ не навсякъде се проявява в чист вид – случва се на княз Лазар да му бъдат придавани юнашки подвизи в духа на рицарските романи, а Милош (макар съвсем рядко) да бъде представян с мъченически ореол.

„Завръщането“ на мъченика Лазар започва в края на XVII век – по време на втората сръбска Голгота – Голямото преселение, екзодуса на сръбския народ от Косово. Реалната или въобразена заплаха за светинята подчертава важността ѝ вече не само за църквата, не все повече за „сръбството“ като цяло. Мъченикът, всъщност, се завръща като напуска територията, която впоследствие ще стане Сърбия...

Осемнадесети е „граничният“ век, когато юначество и мъченичество се преплитат и взаимозаместват, когато започва произвеждането на новата мартирология около новото обиталище на мощите – Новата Раваница във Връдник, Срем.

Мъченичеството, травматичното внушение стават особено актуални през XIX век, когато на динарските човеци трябва да им бъде вменено окончателното изгонване на турците. Само юначеството на Милош сега се оказва недостатъчно – то изпълва с (вече национална?) гордост, със самочувствие, значи – успокоява. Напротив – травматизмът мобилизира към възмездие. Видовден, мислен като Съдния ден, запазва своя мобилизационен ресурс и през XX век – особено силно изразен във войните и в проблематизирането на (вече сръбско) Косово. Комунистическият мит за „братството и единството“ за кратко измества Видовденския култ, който отново е триумфално завърнат в „епохата на фолклоризма“, наречена още епоха „Милошевич“.

Видовден, мислен като Съдния ден, проблематизира „сръбското“ Косово и в XXI век, днес.

И днес – казва Раде Михальчич – „миналото се дели на времето от преди и след Косово“. (Михальчич 1989, Јунаци...:223)

А Димитрие Богданович – един от най-известните сръбски историци, който сравнява Косовската битка с емблематични сражения като това при Поатие (732) и дори с Термопилите (480 пр. Хр.)¹, смята, че „тази трагическа битка толкова силно ударила по народната сваят, та всичко, което се било пяло дотогава, било бързо забравено“. (Bogdanovic:34-35)

Чрез проследяването на това как „става“ Големият разказ за Косово през XIX век, мисля, очертах твърде слабата възможност той да е произведение на „народната сваят“. Съвсем друг е въпросът, че – вече изобретен от елитите, поставящи му различни акценти в различните периоди, но

1 Богданович не посочва критерий за избора на тези две битки. Така, Поатие е победа на „нас“ (франките) над „тях“ (арабите), а Термопилите е поражение за „нас“ (гръците) от „тях“ (персите).

утвърждаващи травматизма в „националното време“ – Видовденският култ все по-плътнo и по-широко прониква в съзнанието на целокупното „сръбство“, въобразяващо се – именно чрез него – като нация.

„Заличете Косово от мисълта и душата на сърбите, и с нас е свършено – казва Милован Джилас (един от най-верните съратници на Тито, изобретили „братството и единството“, впоследствие – дисидент). – Ако нямаше битка за Косово, сърбите щяха да я измислят заради страданието и героизма.“ (по Викърс 2000:230)

„Измислянето“ на битката – в „националното време“ – като земно поражение и небесна победа измества на заден план героизма и настоява върху страданието и травматизма – ресурс от първостепенна важност за националистическата мобилизация.

Отново Миодраг Попович е един от немногото сръбски автори, който предупреждава, че Видовденският култ може да съдържа опасност:

„Като поредна фаза в развитието на националното мислене, той е бил исторически необходим. Но, като постоянно състояние на духа, Видовденският култ може да бъде и фатален за онези, които не са в състояние да се изкубнат от неговите псевдомитични и псевдоисторически мрежи. В тях съвременната мисъл и духът човешки могат да доживеят ново Косово...“¹ (Поповић 1976:131-132)

А (може би) единственият, който си позволява да иронизира „народната сваят“ по отношение на „националния мит“ Косово е Иван Чолович. Затова ще си позволя един по-дълъг цитат от него:

„... самото изискване „да бъдем това, което сме“ става отличителен признак на нашата национална идентичност. „Понеже искаме да сме това, което сме, ние сме това, което сме.“ Нашата национална идентичност е именно това, че искаме да я имаме на всяка цена.

Това не е присъщо на други народи. Те не се стремят към това, не достигат това най-дълбоко измерение на съществуването. Сърбите напри-

1 Оплитането в „псевдомитичните и псевдоисторическите мрежи“ може да доведе до твърде тревожна нагласа на духа, описана от Велко Милоев в неговите „Балкански случки, войни и легенди“.

Бежанец – сърбин от Босна заявява:

„Никога няма да живея под турско!“ („Турци“ сърбите наричат босненските мюсюлмани – Е. И.)

„Ще се върнете ли, ако има мир?“ – пита авторът.

А човекът отговаря:

„Ще се върна, ако има война.“ (Милоев 2007:45)

мер придават най-голяма стойност на главния символ на своята идентичност – Косово, но други не разбират тази привързаност, защото не знаят за какво става въпрос. Оттук произтича съвременният проблем на комуникацията на сърбите с международната общност. „Как да представиш на международната общност духовното значение на Косово за сърбите – пита се един журналист от „Политика“ – когато аналогичен пример в света няма?“ Но митът има решение и за този проблем, защото това за него не е проблем на „националния аутизъм“, както нарича затварянето на нацията в себе си Дуня Рихтман Аугущин, а проблем на слепия и глух свят. Решението се състои в това, че нашата нация ще поеме върху себе си задачата да убеди света, че тя – днес мразена и неразбрана – всъщност носи на същия този свят посланието за надежда и спасение, че тя – под кръста на своята прекалено трудна и свята мисия – е един пример за останалия свят, който (ако приеме този пример) може и сам да намери пътя към спасението, т. е. пътя на националното самочувствие.“ (Чолович 2001:181)

Сръбската „уникалност“¹ на обсебването от травмата се потвърждава от почти всички практики да се чества паметта на жертвите във войните. Ден на падналите има в повечето национални календари, но той не се превръща в Централния ден, в Големия разказ. Симптоматичен в това отношение е френският Ден – 11 ноември – денят на примирието от 1918.

Още на честването през 1922, когато 11 ноември е официално обявен за национален празник, военните инвалиди – заедно с отдаването на почит към загиналите – заявяват, че това е „най-щастливият ден в живота“ им, защото на него е „прекратено срамното изстребване“... Както батачаните на 17 май, те празнуват, че са останали живи...

Ако с речите в прослава на мъртвите започне да се прекалява, се появяват протести. Един отговорник на службата за военноинвалиди, на пример, заявява:

„Прочетете програмите за празненствата по случай 11 ноември. Какво четем в осем от всеки десет случая? Нищо друго, освен ходене на гробища, шествия пред паметниците, полагане на венци на гробовете...

1 Разбира се, обсебването от травмата е свойствено преди всичко за еврейската памет. Сравнението на сръбската памет с еврейската е отбелязано от немалко (и сръбски, и западни) автори, но очевидно е пропуснато от публицистите, които визира Чолович.

Една раса, господа, трябва да се запалва, а не да ѝ се дава да мирише хризантеми... Това е опасно и прекалено.“¹ (Прост 2004:88, 97-98)

Паметта за поражението като ресурс за възмездие е анализирана от мнозина автори. Така – според Козелек – „националната травма е тази, която издига Хитлер и която му помага да дойде на власт.“ (Козелек 2002:471)

„Да се опиташ да окуражиш един народ чрез поражение ми се струваше доста крайно средство – мисли и Умберто Еко, защото – нищо не подтиква към убийства така, както разказът за някое поражение.“ (Еко 2006:199, 206)

Привиждащият се в сръбското обществено мнение, иронизирано от Чолович, „сляп и глух свят“ със сигурност познава травматичната памет, но в повечето случаи я отхвърля² – не защото се противопоставя на идеята „сам да намери пътя към спасението“, а заради опасностите, на които споменът за поражението може да изложи „народната свят“...

Съвсем същото се беше оказало и отношението към травмата на Захари Стоянов и Вазов – по-добре е тя да бъде забравена, за да не „раздражава духа“...

Българската памет отчетливо предпочита юначеството – „запалването“ вместо „мириса на хризантеми“.

В някои разкази юначеството е приписано (както и в сръбския случай) на епически персонажи: Луд гидия, Гедиян, Шишманине Яне. Другаде с юнашки подвизи е украсена биографията на цар Георги/Георги Страшимир, заимствана най-често от Джордже Бранкович. В немного текстове като юнак е изобразен и цар Иван Шишман, макар в преобладаващото мнозинство той да е преди всичко жертва, загинала в бягство и съжителстваща в гроба с някой си Касъм баба или ефенди...

Никъде Иван Шишман или Георги/Георги Страшимир и дори Лазар (в песните за Косовския бой, записани в българските земи) не са запомнени като мъченици.

1 Това вострастяване в изобретяването на мартирология Нора нарича „некромантска епопея“. (Нора 2004:164)

2 Отхвърляйки травматичната памет за себе си, „светът“ – понякога, в лицето на един Франсоа Митеран, например – я приписва на Балканите – изобщо: „В края на краищата – казва френският президент – балканските народи обичат смъртта.“ (по Глюксман 2005:3)

Травматична памет за изгубената държавност и „последния владетел“ липсва.

Травматична памет по-скоро липсва и за един от най-трагичните сюжети в българската история – Баташкото клане – с изключение на някои опити (засега – със съмнителен успех) за изобретяването ѝ през ХХІ век.

Длъжна съм да спра вниманието си върху обратната позиция – за българската памет като преди всичко травматична – изказана най-отчетливо в трудовете на Николай Аретов³. „Няколкото стратегии спрямо травматичните събития“, според него, са: игнориране, преобразуване в героични и акцентиране върху трагичната страна. (Аретов 2007: 124-127) Това са същите три типа поведение – юначество („преобразуване в героични“ у Аретов), жертвеност („игнориране“), мъченичество („акцентиране върху трагичната страна“) – които поставих в основата на този текст.⁴

В проследяването на травматичните исторически внушения във фолклора и литературата, Аретов поставя на първо място сюжета за ослепените Самуилови войници, като се позовава на Далчевото стихотворение „Към родината“:

„И българин съм не заради твойта слава
И твойте подвизи, и твойта бранна сила,
А зарад туй, че съм безсилен да забравя
За ослепелите бойци на Самуила.
(...)“

Страданието мен по-силно с теб ме свързва

И нашата любов в една съдба превръща.“ (Аретов 2006:55)

Изборът на спомена-страдание, на травматичната памет у Далчев е безспорен. Ако си дадем сметка обаче, че „ослепелите бойци на Самуила“ са всъщност жертви, а не мъченици, ще разберем защо травмата на самотника Далчев не се превръща в национална травма.

Аретов признава, че събитието, което с най-голям успех би могло да насити националната митология с травматизъм – „завладяването на българската държава от Османската империя“ – не е сред най-важните

3 Следван в някаква степен от Р. Дамянова (Дамянова 2007:144-147)

4 Аретов обаче не извършва диференцирането между жертва и саможертва (victim/sacrifice) – основно, според мене, за дефинирането на травматизма.

историческите сюжети нито във фолклора, нито в литературата.¹ (Аретов 2006:54)

Отсъствието на травматичния спомен за „изгубената държавност“ е компенсирано чрез безспорно силния травматичен заряд на фолклорните разкази за самите „тъмни векове“, сред които най-завладяващ е сюжетът за мъченика Балканджи Йово.² (Аретов 2007:125) Песента, в чиято автентичност Аретов основателно се съмнява, е част от (или продължение на?) апотропейната традиция във фолклора. Немалкото разкази за отвличания, заробвания, потурчвания на моми и булки, често завършващи с гибелта на героинята или на неин сродник/любим, имали функцията да сплашат момите/булките и така да ги предпазят от залюбване или брак с чуждия. Освен това – макар вписваща се във фолклорната образност на мъчения чрез разчленяване – обезобразената фигура на мъченика³ Балканджи Йово, все пак, никога не се превръща в национален символ.

Аретов привежда разказа на Вазов за непродадените книги от „Въстанието и клането в Батак“ и заключението му „Да, никой няма кураж да чете за Батак“ като доказателство за травматична памет. (Аретов 2006:55) Всъщност, както вече посочих⁴, именно нежеланието да се чете за Батак, поривът Батак да бъде затаен, изтласкан, забравен доказва тъкмо обратното – липсата на потребност от травматична памет.⁵

1 В анализа на Каравеловата трилогия, посветена на това най-травматично събитие („Отмъщение“, „После отмъщението“, „Тука му е краят“), той изрично посочва героизма като ценност от първостепенна важност за автора. Основните персонажи в трилогията са „юнаци и воеводи“, а не – жертви и мъченици. (Аретов 2006:369-370)

2 Би трябвало да добавим и известния сюжет за „три синджира роби“ – една от най-драматичните фигури в паметта за „тъмните векове“. Ще припомня обаче, че в повечето си варианти този сюжет е предпоставка за проява на героично поведение – когато Крали Марко или други юнаци освобождават робите от синджириите.

3 Опити за изграждане на мъченически ореол – като „съзнателно търсене на смъртта“ – Аретов открива в някои текстове за гибелта на Хаджи Димитър и Стефан Караджа: особено ясно личащи в „Петрушан“ на Ботев (но не и в „Хаджи Димитър“ – Е. И.), сравнен от него с агиографската литература, защото използвал похватите на ораторската проза. (Аретов 2006:325)

4 Вж. тук – Анекс.

5 Вазовата последователност в заличаването на травматизма изключително точно описва Инна Пелева, сравнявайки „идеолога на нацията“ с Ботев:

„Вазов изработва парадоксалния и ефикасен начин оцелелите да осмислят себе си като „славни“ – ще го направят, приемайки и кръста на позора. Необикновеният в доброто и необикновеният в злото могат да се изговорят като принадлежащи или на славата, или

Липсата на обща потребност от травматична памет очертава още Паисий (споменато и у Аретов) – в съжалението си, че „хората поради простота и безгрижие не описали страданието им (на новомъчениците-Е. И.) и така страданието и имената им преминали от род на род в забравата“.

Самият Паисий обаче описва светците, сред които новомъчениците заемат твърде скромна дял, „накратко“ – с делничното „колкото да ги събера всичките“. (Паисий 1989:113-114)

Повечето от преписвачите на „История славянобългарска“ – отбелязва Аретов – не само не добавили нови имена, но направо пропускали списъка на Паисий. „Всъщност това показва, че проблемът е поставен от идеолозите на българския национализъм, но той не намира веднага отклик сред тяхната публика.“ Едва през 60-те и 70-те години на XIX век – с масовизирането на печатните календари – станала популярна „народната“ канонизация на новомъчениците като Левски, Хаджи Димитър и петте хиляди батачани. След освобождението те отново изчезнали от календарите. (Аретов 2006:268-270)

Очевидно е, че не само „публиката“, но и „идеолозите“ в България не настоявали особено категорично върху изобретяването на травматична памет. Опитите за „народна“ канонизация на съвсем нови новомъченици, внушавани от Ботев и други „идеолози“, били по-скоро случайни, откъслечни, непоследователни – поне в сравнение със сръбската традиция. Видяхме, че най-безспорният „идеолог на нацията“ – Вазов – пледира за забравяне на травмата, въпреки сърцераздирателното описание на жертвите в „От Батак съм, чичо“. Нито у Вазов, нито у Захари Стоянов, нито във фолклорните разкази жертвите придобиват мъченически чин, напомнящ за гробове и зовящ към възмездие. Напротив – когато не искат да оставят „просто“ жертвените внушения, разказите ги „преобразуват в героични“. Когато избират да подменят „позора“ със „слава“, славата не е мъченическа, а юнашка. Когато центрират повествованието около важна фигура, тя не е фигурата на поражението, а на победата.

на позора. За да постигне ръста си, българското трябва да признае и двамата за свои синове, да помни упорито и Левски, и Кръстьо.

От Ботевото „позор или слава“ до Вазовото „позор и слава“ се простира дълъг път – пътят, разделящ и свързващ героя и обикновените, загиналия в бой и живите, идеологията на изключителния и идеологията на нацията.“ (Пелева 1994:276)

Най-известният паметник в Белград, считан за символ на града, се нарича „Победител“. Поръчан е на все същия хърватски скулптор Мештрович през 1911 като символ на победата над турците. През Първата световна война – както беше се случило и с идеята за Видовденския храм – е изоставен. Възобновен е през 1927 (завършен през 1928) като символ на победите във всички войни.

Идеята да направи анкета с жителите на Белград с въпрос какво означава паметникът принадлежи на антроположката К. Лаурънс. Отговорите (според честотата им) са подредени така:

- не знам, но съм го виждал по телевизията;
- с него почваха вечерните новини по предишната телевизия;
- крайна автобусна спирка;
- нещо от войната;
- победа;
- освобождение.

На въпросите – „Победа над какво?“, „Освобождение от кого?“ са получени следните отговори:

- освобождението от австро-унгарците;¹
- освобождението от турците;²
- победата в Първата световна война;
- победата във Втората световна война;
- освобождението от фашизма;
- победите – всички, които сме имали в миналото, всички, които ще имаме в бъдещето;
- победата на мира

На въпроса кого представлява паметникът – отговорите са:

- народа;
- нацията;
- Сърбия;
- Белград; (Lavrence 2007:444-445)

Един от моите респонденти³ описва паметника така:

„Не съм много сигурен за годината, когато е издигнат. Символизира Победа, естествено, но чия – е тежък въпрос. По времето на Тито, кога-

1 Обозначението е именно така, а не „Австро-Унгария“.

2 Паметникът на съветската армия в София понякога също е обозначаван като символ на освобождението от османска власт. (ср. Келбечева 2008)

3 Блажо Николич, 55 г. сърбин от с. Ранилут, общ. Косовска Каменица, Косово

то е издигнат, е символизирайл победата на петте народа на Югославия, може би – даже – и на социализма, но днес сигурно символизира сръбските победи. Както знаеш, той гледа към река Сава, т. е. към някогашната граница с Австро-Унгария. Ако е поставен преди Втората световна война, което е възможно, тогава гледа към Империята, която сме победили, и се получава нова символика.“

След този отговор, респондентът прочете в Интернет, че „Победителят“ е издигнат през 1928 в чест на десетгодишнината от пробива на Солунския фронт и ми изпрати снимка и описание на паметника. Помолих го да ми припомни с какво е важен пробивът на Солунския фронт.

„Какво му е важното на солунския фронт ли? Ами, това е краят на Първата световна война. Сръбската армия, която е преминала през албанската Голгота и е оставила 10 хиляди трупа по пътя (и най-много на остров Корфу, където и днес е така наречената „Синя гробница“), успява да се възстанови и да участва абсолютно равнопоставено с французите в пробива на Солунския фронт.“

Това респондентът ми знаеше – без да го е чел в Интернет.

Цитирах интервюто – симптоматично не толкова с потвърждаването на почти пълната забора чия победа символизира паметникът, констатирана от анкетата на Лаурънс, колкото с категоричната памет за „Голготата“ и „труповете“.

В опита си за типология на паметниците Антоан Прост си задава въпроса:

„Издигането на паметници зависи може би от изхода на конфликта? Поражението от 1871 г. (на Франция от Германия – Е. И.) сигурно по-малко е подходдало за чествания, отколкото победата през 1918 г.¹, а тези паметници вероятно изискват националистически прочит. Паметници на загиналите или паметници на победата?“

Паметниците на загиналите в поражението от 1871, според него, са плод на частни инициативи, а не – на национална потребност. При това, в повечето случаи са издигани късно и са свързани с конкретни моменти от политическата конюнктура, често нямаща нищо общо със собствения им сюжет. „... тези паметници са идвали от онази част на общественото мнение, което е подхранвало реваншистки стремежи. Те не

1 Свързана с все същия Солунски фронт...

ангажират нито нацията като цяло, нито официалните ѝ представители, местните общности или държавата.“

Напротив – издигането на паметниците, символизиращи победата от 1918 (дори, когато са също паметници на загиналите), „обединява отблизо усилията на гражданите, на кметствата и държавата“. (Прост 2004:73-74)

Очевидно е, че и „държавата, и местните общности, и официалните представители, и нацията като цяло“ в Сърбия предпочитат да помнят загиналите, а не победата. Поводът за паметника на победата е забравян, загиналите и гробовете им се помнят и честват. Именно честват, а не – почитат – характерното за традициите на всяка култура поведение.

Очевидно е, също, че сръбската памет за победите се разпилява в много посоки, а за пораженията е максимално концентрирана на едно място – дотолкова концентрирана, че Косово поле се оказва символното място на националната памет изобщо.¹ Колкото до паметта за следващите „Голгооти“ („екзодусите на сръбския народ от Косово“ или анексицията на Босна) – те са мислени като естествено продължение на травматичната традиция.

Тъй като нямах ресурс за провеждане на представително изследване, възложих на студентите си от Нов български университет (от различни специалности) да анкетират² свои близки и познати с един единствен въпрос:

„Кое е най-важното място/събитие в българската история?“

Отговорите се оказаха изключително разнообразни. С най-голяма (но напълно сравнима с останалите) честота се повтаряха „Шипка“ и „Рилския манастир“. Третото място зае „Паметникът на Левски“, следван на доста голямо разстояние от „Околчица“.³

1 Разбира се, някой сръбски патриот би „обяснил“ този парадокс с многото сръбски победи и единственото сръбско поражение, което – именно поради това – обема цялата национална памет... Не бих си позволила да коментирам сериозността на такъв тип „обяснения“.

2 Резултатите от анкетата са в личния ми архив.

3 При обсъждането на резултатите, студентите (от магистърска програма „Дипломатия и международни отношения“, пролетен семестър 2007) дълго спориха дали „Паметника на Левски“ и „Околчица“ трябва да се идентифицират като героични или като травматични места.

„Турското робство“ и „Батак“¹ излизаха само при специално запитване за травматични места/събития.

Единични отговори визираха „Търновската битка“ (без да се сочи за коя битка става дума) и „Опожаряването на Стара Загора“.²

Очевидно е, че символиката, свързана с „турското робство“ (всичко – с изключение на „Рилския манастир“), се повтаря с най-голяма честота. Очевидно е, също, че като най-важно място е идентифицирана „Шипка“ – символ на юначество и победа. Идентифицирането именно на „Шипка“, а не на „Сан Стефано“, например, едва ли е случайно – доколкото подвигът на опълченците е почти единственото събитие в руско-турската война от 1877-1878, в което юначеството и победата са „наши“, „собствени“...

Анкетата (макар с непредставителна извадка) потвърди с количествени методи констатираните и дотук предпочитания на българската памет към юначеството.

Най-висок процент събра отговорът „няма едно-единствено място/събитие“.³

Ако сръбската памет за победите се разпилява в различни посоки, а паметта за пораженията е фиксирана на едно място, българската памет е разпиляна – по принцип – независимо дали става дума за победи, или за поражения.⁴

Сръбският Голям национален разказ е изграден върху поражението и травматизма.

1 Част от анкетите бяха проведени в разгара на скандала „Батак“, което, вероятно, е изиграло някаква роля при отговорите. Дори тогава обаче – при неутрално зададен въпрос – „Батак“ почти (а по-късно – съвсем) не излизаше като най-важно българско място/събитие. Отговорите за травматичното място/събитие една студентка (Евелина Стайкова) обобщи така: „Травматичното събитие е самата история.“

2 Имаше и един отговор „шкембе чорбата и домашната ракия“. Вероятно, респондентът не беше диференцирал места/събития и символи, но отговорът е симптоматичен с отбраната на „своето“ срещу изискванията на Европейския съюз.

3 В този случай пък българските патриоти биха се провикнали, че това е естествено, защото българските важни места/събития нямат чет...

4 Когато разсъждава върху „националната романтична топонимия със силен емоционален заряд“, С. Дечев включва в един ред, имена като „Бузлуджа“, „Оборище“, „Батак“, „Перущица“, „Дряновски манастир“, „Шипка“, „Шейново“. „Сакрализацията на населените места, превърнали се и превръщащи се в част от българската национална митология“, не диференцира победи и поражения и не се интересува от такова диференциране. (Дечев 1997:330)

Български Голям национален разказ по-скоро липсва. Ако непременно трябва да се очертаят някакви сюжети, напомнящи или претендиращи да бъдат обединявани в Голям разказ, то – безспорно – „турското робство“ е най-предпочитаният ресурс. В българските разкази обаче „турското робство“ присъства в по-малка степен като трагедия и травма само по себе си, а повече като фон, върху който се разгръща мащабната съпротива на хайдутите, четници, въстаници, въобще – юнаци.

Сръбският Голям национален разказ – чрез травматизма – мобилизира към възмездие.

Преобладаващата част от българските упражнения в Голям национален разказ настояват върху подвига, а не – върху мъченичеството и нямат мобилизираща функция. В българските не-централизирани, разбягващи се разкази повечето персонажи загиват със смъртта на жертви. Затова често са изтласквани, забравяни. Дори, когато изрично става дума за героична саможертва, тя е повече „героична“, отколкото „саможертва“.

Сръбският Голям национален разказ настоява „Възкресението“ да се случи на всяка цена. За това нацията плаща с преминаването през не една „Голготи“.

Българските не-централизирани, разбягващи се разкази – отхвърляйки „Голготите“ – (в повечето случаи) се примиряват с липсата на „Възкресение“.¹

Символният център на сръбския Голям национален разказ е „изгубената държавност“ – падането.

В българските разкази символен център по-скоро липсва, но най-много символни енергии се съсредоточават върху „възвърнатата държавност“ – освобождението.

1 Много ми се иска да цитирам една симптоматична „случка“, разказана от В. Милоев в прекрасната му книга „Балкански случки, войни и легенди“: В разговор с възрастна сръбкиня авторът съжaliaва, че българите във всички войни уж избират страната на по-силните, а накрая са все победени, докато сърбите се опъват на силните и в края на краищата печелят. „Така е – въздиша сръбкинята. – Ама народът ни се обезкръви. В толкова поколения мъжете ни са гинели. Толкова пъти са ни разрушавали страната.“ „Тази възрастна жена – казва авторът – ми даде неочаквана перспектива за размишленията ми за твърдоглавия сърбин и нашето уж овчедушие. Колко струва гордостта на мъжете, ако я плащат децата им и жените, облечени в черно? Овчедушен или мъдър е бил моят народ?“ (Милоев 2007:137)

Запаметяването на героическото очертава „спокоен“, уверен в себе си и в съхранените си ценности национализъм, който не се нуждае от реванш и отмъщение, а – напротив – „изнася“ своя успешен модел в други, не толкова успешни общества.

Запаметяването на мъченическото очертава дефанзивен национализъм, чиито ценности са непрекъснато поставени под заплаха от изтласкване, заличаване, ликвидиране. Мартирологът акцентира травмата и я задейства като оръжие за възмездие. Мъченическите нагласи болезнено изпитват необходимост от враг и изобретяват враг – обект, на товарен да консумира травматичните енергии и да ги превърне в позитивно успокоение.¹

Междина е позицията на паметта за „просто“ жертвите (неуспели или не пожелали да изберат мъченическата смърт и вечния живот в небесата), която очертава национализъм на тревожност, потиснатост и неудовлетворение. Комплексът за виктимизация предизвиква, всъщност, усещане за позор, което колективната памет се стреми да изтласка в една от двете посоки на слава – героизъм и мъченичество. Или да го заличи.²

Запаметяване на жертвеното, всъщност, не би трябвало да има – усещането за позор предполага то да бъде забравяно.³

1 Успокоението, което би трябвало да носи чисто християнският смисъл на мъченичеството – поставянето от дясната страна на Бога и зачисляването в Христовото войнство, се оказва изтласкано от тревожността на зова за възмездие – при това не само в „националното време“, когато символът „отечество“ изцяло измества символа „Бог“, но и в средновековието, когато „Бог“ и „отечество“ често са взаимозаменяеми.

2 Колективната, както и субективната памет, по-често проявява склонност към изтласкване на неприятните емоции. Цели споменни полета биват орязвани и пропускани, ако са с по-скоро негативно внушение. Като припомня Киркегор, според когото „споменът не само трябва да е точен, но и щастлив“, Жоел Кандо добавя, че е възможно „да се забрави спомена дори за щастливо събитие, ако същевременно то ни напомня и за загубата му.“ Допуска обаче и „обратната възможност – в някои особено трагични случаи отказът да се забрави някой мъчителен спомен може да се превърне в единствен смисъл на живота“. (Кандо 2001:83,102)

3 Типологизирането на паметта за жертвите преди всичко като забрава би могло да бъде оспорено чрез казуса на евреите, които именно комплексът за виктимизация определя като „народ на паметта“. Еврейският казус не би могъл да бъде обект на този текст, но – заради евентуални теоретични възражения – ще се опитам да обясня защо той противоречи на теорията ми само на пръв поглед.

Историята на евреите, по-принцип, е различен от всички останали развития случаи. В основата на еврейската културна памет е Изходът – изселването, обособяването, екс-те-

Степента, в която усещането за позор би било изтласкано в посока героизъм – чрез компенсиращи юначества и чудесни подвизи, ще бъде степента, в която тревожният, потиснат национализъм би постигнал успокояване. Елементи на тревожност и неудовлетворение, съдържащи потенциална заплаха за активиране на травмата, ще останат, но, вероятно, ще се показват на повърхността само в моменти на особено изострени социални напрежения.

Степента, в която усещането за позор би било изтласкано в посока мъченичество – чрез канонизиране на жертвите и чествания вместо помени, ще бъде степента, в която тревожният, потиснат национализъм би привидял основания да се превърне в дефанзивен. Тази степен би достигнала своя предел на насищане при появата на реална или въобразена заплаха, на реален или въобразен враг.

Едва ли бихме могли да очакваме отделен тип „национализъм на жертвите“. „Позорната“ памет за тях би била или изтласкана, или преобразувана в един от двата типа „славна“ памет – героичната или мъченическата – в зависимост от необходимостите на конкретния момент.

Схематизираният израз на досегашните ми разсъждения би могъл да изглежда така:

Героическо	Жертвено	Мъченическо
Слава	Травма — позор (пасивно страдание)	Травма — слава (активно страдание)
Памет	Забрава	Памет
Успокоение	Колебание и тревожност	Жажда за възмездие

Този опит за типология в никакъв случай не обвързва определен тип национализъм с определена нация. Съвсем не е задължително „западният“ национализъм, например, да е предопределено „спокоен“, а „източният“ – предопределено травматичен. Или – изразено в балкански

риториалността. „Портативната родина“ (изразът е на Хайне) за тях е Тората – Писанието. Именно религиозният канон поставя еврейския народ пред избор – да му бъде верен или да се поддаде на външни влияния и така да изчезне. Изборът на не-поддаването е, всъщност, еврейският мъченически избор. (Еврейската дума „ed“= „свидетел“= „martyr“ има ключово значение в религиозната символика.) И пак религиозният канон предопределя не-сношаването с другите и дори изтреблението им – ако са заплаха за „своята“ идентичност. (ср. Асман 2001:203,205,209,216-217,226-227,274,297)

измерения – българският национализъм да е предопределено „спокоен“, а сръбският – предопределено травматичен. Качеството на национализма не е константа, не е иманентно присъщо на една или друга нация. Качеството на национализма зависи от конкретната политическа конюнктура, а не – от „националния характер“ – понятие, което по принцип отхвърлям.

Друг е въпросът, че в битието на една или друга нация могат да преобладават струпвания от един и същи тип политически конюнктури (повече победи – „времена на триумф“, повече поражения – „времена на беда“) и така постепенно да се достига степен на насищане, в която един или друг тип национализъм да се припокрие с Големия национален разказ. Припокриването също не би трябвало да означава „иманентно присъщи“ на „националния характер“ черти, а различна концентрация¹ от случайности...

В края на този текст бих искала да проблематизирам възможността за вменияване на травматична памет сега – в началото на постмодерния ХХІ век. Бих искала да проблематизирам, също, възможността – във време на мултиплициращи се, разбягващи се памети – не само травматичното, но и всяко друго повествование да бъде изобретено като Голям национален разказ – ако липсва отчетлива традиция за това.

Възможно ли е, в края на краищата, все по-изтъняващата роля на националното в глобализиращия се свят да се привиди като „изгубване на държавността“ или като „похищение на Историята“? И страхът от „изгубването“, от „похищението“ да активира и дори да изобрети травматична памет? Възможно ли е реална или въобразена заплаха от враждебна чуждост да „завърне“ дефанзивния национализъм – дори по места, където той рядко е пребивавал?

Ще се случи ли ХХІ век като „век на нациите“ и „век на Историята“? „Вероятно между началото на ХІХ век², което изпитва необходимост от история, създава понятието наследство, открива готиката и се опива

1 „Травматичната трайност на нашата памет – казва Д. Лилова – а не характерът на споме-на е онова, което ни различава от другите.“ (Лилова 1998:27)

2 Започваме да разбираме спонтанната склонност на ХІХ век към историята – пише Фуко. – Анемията на силите и примесите, които заличават всички индивидуални чер-ти и поражат еднакви с умъртвяванията на аскетизма резултати: той е способен за творчество, липсва му умение за художествени произведения, необходимостта от позо-

от „националното“, и края на нашия ХХ век, който изпитва силна нужда от памет, обобщава понятието наследство, силно се интересува от средновековието и изтреснява от тържествуващия национализъм, съществуват дълбоки връзки и афинитет“ – казва Нора. (Нора 2004:583)

Историята и паметта – мисли Артог – са „вектори на идентичността“: ключова дума за 80-те години на ХХ век. „Но тук става дума не толкова за очевидна и сигурна в себе си идентичност, колкото за неспокойна и тревожна идентичност на прага на изтриването ѝ, или за вече забравена, отминавана или потискана идентичност. С една дума, за идентичност в търсене на самата себе си, която трябва да се изрови, да се сглоби с подръчни средства, дори да се измисли...

Ако се търсеше да се завърже скъсаната нишка на традицията, то за тази цел трябваше почти да се изобрети и традицията, и нишката.“ (Артог 2007:185, 223-224)

Очевидно е, че в Сърбия нито „традицията“, нито „нишката“ имат нужда от изобретяване. Сръбският Голям национален разказ, фиксиран в „травмата Косово“, е мислен и днес като основополагащ за сръбската идентичност. Сръбската идентичност едва ли би могла да се определи като „неспокойна и тревожна“ (в смисъла на Артог). Напротив, тя е по-скоро „сигурна (не само) в себе си идентичност“ – сигурна и в това, че е непрестанно заплашвана отвън. Постоянната заплаха е не само очевидна и саморазбираща се, тя е условие за самовъзпроизвеждане на самата идентичност ...

Българският случай – с липсата на отчетлива травматична традиция, с липсата на ясно консолидиран Голям национален разказ въобще – е по-интересен в това отношение. Именно в българския случай би трябвало „да се изобрети и традицията, и нишката“. Българската идентичност (в много по-голяма степен, отколкото сръбската) би могла да се впише в определението на Артог „неспокойна и тревожна“ – заради тревожния, неуверен национализъм, захранван от паметта/забравата за „просто“ жертвите, и заради колебанието в избора на компенсаторната посока: към героизъм или към мъченичество.

ваване на отминалите постижения го принуждава да приеме низкото любопитство на простолудиято. (Фуко 1992:132-133)

Засега (с нищожни изключения) българската идентичност избира героизма – макар че дори героичните персонажи, мотиви, топоси рядко изглеждат консолидирани, фиксирани, монолитно изваяни в Голям национален разказ. И във „века на нациите“, и сега (доколкото не можем да бъдем сигурни дали „сега“ не е нов „век на нациите“) българските разкази се разоряват, разбягват, взаимно оспорват и така, ненадейно някак, постигат онова постмодерно състояние на паметта, което описва Нора по повод френския Голям национален разказ за Революцията. Въпреки „дълбоките връзки и афинитет“ между началото на XIX и края на XX век, постмодерността, оказва се, може да парцелира, разпокъса, надrobi дори вкостенено сакрализираната представа за Единствената История, която се разпада на множество истории с все по-светски, дори „частен“ характер. Традиционният модел, предполагащ „една безлична и утвърждаваща върховна власт – Франция, Републиката, Нацията“, държавата, предполагащ „една хомогенна история – епическа, борческа, ясно ориентирана“, е останал в миналото. Единствената памет – „епическа и борческа“ – за революцията сега отстъпва място и за паметта на жертвите – без, разбира се, да я произвежда в нова единствена памет.¹

Във все по-„разпръскващата“ се френска история нахлуват локалните паметни, „локалното настоява да бъде вписано в регистъра на националното“ – без да обема целия този регистър и да се превръща в ново национално – доколкото ново национално по-скоро липсва. (Нора 2005:384-391)

А може би процесите на разпръскване, разпадане, разбягване на истории и памети засягат само „неспокойните и тревожни“ идентичности, както и онези, които са „очевидни и сигурни в себе си“, мотивирани от избора на героиката? Може би другият тип „очевидни и сигурни в себе

1 Още преди Нора, Клод Леви-Строс е категоричен в невъзможността да съществува една-единствена памет за Революцията: „Откакто се пише история на Френската революция, се знае (или би трябвало да се знае), че няма как да се пише едновременно от гледната точка на якобинеца и на аристократа. Да предположим, че техните предполагаеми цялости (всяка от която е противоположна на другата) са еднакво верни. В такъв случай, ще трябва да избираме: 1. да предложим една от гледните точки или някаква трета (това може да продължи до безкрайност) и така да се откажем от търсенето на обща цялост в отделните цялости на историята; 2. да признаем всичките гледни точки за равнопоставени – само, за да открием, че Френската революция – такава, каквато се мисли – не съществува. (Levi-Strausse 1962:307-308)

си“ идентичности – онези, ежедневно „осигурявани“ от травмата, остават монолитни, непробиваеми, втречени в страданието и в „порива на кръвта“ към възмездие?

Прекаленото втречване не само в страданието, но и в паметта – изобщо – може да има твърде двусмислен резултат. Ако традиционната почит към миналото, предците и гробовете – вместо да става все повече обект на неидеологизиран анализ – ежедневно се чества с пищни тържества заради въобразената заплаха от похищаване на идентичността, самият здрав смисъл на нуждата от такава идентичност би трябвало да бъде поставен под въпрос.

„... истинският проблем – мисли Нора – който се поставя днес от сакрализирането на паметта, е да разберем как, защо и в кой момент позитивният принцип за еманципация и освобождение, който живее в нея, може да се преобърне и да се превърне във форма на затваряне, мотив за изключване и бойно оръжие. Отстояването на паметта е в основата си вид апел към справедливост. В своите ефекти то често се е превръщало в апел към убийство. Може би именно сега е моментът да подновим срещу паметта процеса, който преди един век Ницше започна срещу историята, и подобно на него в „Несвоевременни размишления“ да кажем, заменяйки обаче думата „история“ с думата „памет“: Има една степен на безсъние, на терзания, на историческо чувство (тук ние ще кажем чувство на паметта), отвъд която живото същество се дестабилизира и в крайна сметка се разрушава, независимо дали се касае за индивид, народ или цивилизация. Именно това послание на паметта не трябва никога да забравяме.“ (Нора 2004, Световният...:34-35)

*Откъс от „Изобретяване на памет и забравя“,
Изд. „Нов български университет“, 2009*

Евгения Иванова (род. 1952) е доцент в Нов български университет и автор на множество публикации в областта на етнологията.

Коментари (1)

- 23-12-2013 | **Жоро Ончев**
Поздравления, доц. Иванова!

Какво могат да ни кажат за Дж. Д. Селинджър непубликуваните му разкази Автор: Габи Ууд

„Обичам да пиша“, казва Селинджър през 1974, „но пиша единствено за собствено удоволствие. Има огромно спокойствие в това да не публикуваш.“ Това е девет години след като в списание *Нюйоркър* се е появил разказът му „Хапуърт 16, 1924“, който ще бъде – макар и никой да не го знае по онова време – последната публикувана творба на Селинджър. Той вече отдавна се е оттеглил в дома си в Корниш, Ню Хемпшър, където остана до смъртта си преди три години.

Потвържденията, че през цялото това време той е писал, обикновено бяха придружавани от доста драматизъм. Един от приятелите му твърди, че е видял Селинджър „да обработва два ръкописа пред очите ми“. Джойс Мейнард, която беше негова любовница през 1972, а по-късно продаде личната им кореспонденция на търг¹, писа в един мемоар, че е чувала „тракане по пишещата машина всеки ден“ – може би забравяйки, че при Джак Торънс от „Сиянието“ се дочуваше точно същото. Самият Селинджър беше казал много отдавна, че пише още епизоди от живота на семейство Глас² и че има „доста почтени, мономаниакални планове да ги довърша“. (Изглежда никой не е забелязал несъответствието между почтен и мономаниакален). В скорошната му **биография-тухла**, написана от Шейн Салерно и **Дейвид Шийлдс**, авторите разкриват, че макар и наследниците на Селинджър да са „отказали да потвърдят, че легендарните тайни ръкописи на Селинджър дори съществуват“, те разполагат с

-
- 1 По онова време Мейнард е на 18 години, а Селинджър – на 53. Кореспонденцията, изкупена от калифорнийския милионер Питър Нортън (същия, на чието име са наречени известните компютърни антивирусни продукти), е върната обратно на Селинджър. Бел. пр.
 - 2 Принципните герои от произведенията на Селинджър обхващат основно две семейства – Колфийлд (герои от „Спасителят в ръжта“) и Глас (герои от кратките му разкази, събрани в няколко книги). Бел. пр.

добра информация, че се планира публикуването на няколко посмъртни книги.

Може и да е така. Но трите разказа на Селинджър, които наскоро бяха **„изпуснати“ в Интернет** не бяха нито тайни, нито пък особено легендарни. Както биографът на Селинджър Кенет Славенски показва ясно на сайта си **deadcaulfields.com**, съществуват няколко непубликувани разказа на Селинджър, както и други, които са били публикувани, но не са събрани под формата на книга, и още други, които, доколкото е известно, са окончателно изгубени. Сегашните са непубликувани ръкописи, държани в университетски архиви, достъпни за всеки, който би си дал труда да ги посети. Селинджър не е желаел публикацията им или защото са недовършени, или защото в края на краищата е използвал материала по други начини. Така че реалният въпрос тук всъщност е как се е стигнало дотам, че митът Селинджър е до такава степен раздут, а гладът [за негови произведения] – толкова лудешки.

Мисля, че за това има три причини – отнасящи се, съответно, до автора, до читателите му и накрая до самото творчество. На първо място, нищо не приканва до такава степен към нарушаване на нечие лично пространство, както уединението. До каква степен Селинджър е осъзнавал, че примадва преследвачите си, е неясно. Според повечето свидетелства той е бил истински тих човек, притежаващ, по думите на един от редакторите му „почти египетска способност за резервираност“. Без съмнение той е бил наранен от преживяванията си през войната, по време на която е взел участие в десанта в Нормандия на D-Day и „освобождаването“ на принадлежащия към групата Дахау концентрационен лагер **Кауфферинг IV**. А творчеството му е било отхвърляно от издатели и редактори толкова много пъти, че той би могъл, по собствените му думи, „да приема писмо за отхвърляне даже и с двете ръце, вързани зад гърба ми“.

Що се отнася до читателите му, повечето сериозни фенове на „Спасителя в ръжта“ вероятно биха казали, че са чели романа като тийнейджъри – във време на формиране, когато им се е струвало, че героят на романа, Холдън Колфийлд, говори от тяхно име – и, в собствената им фантазия, изключително на *самите* тях. Поетът и биограф Иън Хамилтън, който е съден от Селинджър, когато се опитал да напише книга за него, описва това чувство по следния начин: „Струваше ми се, че това е *моята* книга“. Беше доста голямо разочарование когато евентуално открих, че съм може би милионният юноша, който се е чувствал по този

начин... Всеки беше откривал в книгата послание, отправяно към самия *него*.“ А сред милионите имаше и един малък брой хора, които бяха интерпретирали книгата с по-малко щастливи резултати – в продължение вече на години тя е неизличително свързана с Марк Дейвид Чапман, който я нарече свой манифест след като беше убил Джон Ленън.

И накрая, самото творчество. Голяма част от писането на Селинджър е съставено от две многогласови, взаимно преплетени фамилни саги, разказващи за семействата Колфийлд и Глас. Така че е възможно от тях да се сглоби един вид сапунена опера, при което изгледът за още една серия е по неизбежност силно провокативен. Нещо повече, една от историите, пуснати в Интернет, „Океан, пълен с топки за боулинг“, е семейна история за Колфийлдови, която предшества (а всъщност представя предварително) „Спасителя в ръжта“. С други думи, това е предшестваща история (prequel) – еквивалент, в литературния свят, на феномена Междувездни войни. Нищо чудно, че феновете подлудяха.

Може би всичко това е било и част от самотата на Селинджър. Макар че това разбира се може да се каже за всеки писател, неговите объркани и силно разклонени семейни дървета бяха все пак доста особени. *Ню-йоркър* е отхвърлил „Спасителя в ръжта“ на основание, че вероятността четири деца, толкова изключително надарени като Колфийлдови, да съществуват в едно и също семейство, „не е особено висока“. А децата-гении от семейство Глас (Франи, Зои, Сеймур, Бъди, Уолтър, Уейкър и Бу Бу) са дори още по-нереални. Джойс Мейнард разказва, че Селинджър събирал „цели купчини тетрадки“ за тях: „Трябваше да познава дори и онези части от животите им, за които можеше и да не пише. Попълваше фактите старателно като всеки родител, подновяващ записките си в съответствие със семейния албум.“

Ако умът му е бил препълнен с Колфийлдови и Гласови – чувствителни деца, цинични тийнейджъри, магьосници от различни викторини, уж-писатели, мъртви братя и сестри, водевилни родители, с отзвучите от войната – то колко ли нужда може да е изпитвал Селинджър от не-измислено общуване? Ако може да се съди по **мемоара на дъщеря му** Маргарет Селинджър, не особено много. В замяна на това пък тя разказа на света, че баща ѝ пиел собствената си урина.

Какво могат да ни кажат за писането на Селинджър непубликуваните разкази, които изтекоха онлайн? Двете по-къси истории, копирани от колекцията на Селинджър в центъра Хари Рансъм в Остин, Тексас, са по-

разително мрачни. „Момчето-рожденик“, датирана от 1946, е страховит разказ, провеждан в клиника, където 22-годишен млад човек на име Рей се лекува от алкохолна зависимост и получава посещение от приятелката си Етел. Майчинският ѝ опит да го развесели, както и неговият яросен отговор към света, карат човек да потръпва, а сардоничният подтон на заглавието запечатва мрачното настроение.

Историята, пусната като „Паула“ е, погледнато технически, ръкопис, за който се предполага, че е чернова на изгубен разказ, понякога наричан „Госпожа Хинчър“. Тя е видимо недовършена – с множество повторения и полунаписани изречения, както и внезапен поврат в атмосферата. Историята е ужасяваща, но разказана от гледната точка на един от програмните, чужди на света наивници на Селинджър. Жена се преструва пред съпруга си, че е бременна, след което... е добре, не искам да издавам края. В писмо, написано през 1941, Селинджър я нарича „история на ужасите (моята първа и последна)“.

Най-завършената история се разказва в „Океан, пълен с топки за боулинг“, която се съхранява в Принстънския университет и е защитена срещу публикуване 50 години след смъртта на Селинджър. Била е изпратена до различни списания през 1945, но отхвърлена – с различни обяснения, едно от които е, че е „прекалено песимистична“. Историята – чудесен, трагичен портрет на по-малкия брат на Холдън Колфийлд – се разказва от Винсънт Колфийлд, по-големия брат, който ще бъде преименуван на ДБ в „Спасителят в ръжта“, и съдържа прекрасно писмо, пълно с правописни грешки, изпратено до вкъщи от живеещия в кампуса Холдън.

Основният герой, представен в разказа, е Кенет – любопитно, мило момче с коса, червена като ново пени и такава преданост към литературата, че копира стихове от Браунинг на обратната страна на ръкавицата си за бейзбол. Той обича спорта, но престава да ходи на мачове когато преживява майсторството на голям играч. След като е прочел „Завъртането на винта“¹ на Хенри Джеймс, не разговаря с никого в продължение на седмица. Разпалено защитава отсъстващия си брат Холдън когато някакъв мъж в ресторанта го нарича нежно „малкият лудньо“. Страда от „най-тежък вид сърдечна недостатъчност“. От всички чувствителни души сред героите на Селинджър, Кенет Колфийлд е един от най-трогателните. За някои читатели той може би ще изглежда малко мекушав и

1 Преведена на български език под заглавие „Примката на призрака“. Бел. Пр.

старомоден, източник на прекалено много „хъх“ и „егати“. Но пък от него се очаква да бъде прекалено добър за този свят – жизнерадостният герой, засенчен от бруталното послание – а освен това той е и много схватлив. Тревожи се за Холдън, който „не може да прави никакви компромиси“. Съветва Винсент да се ожени за приятелката си, защото тя е много умна, а значи „няма да я обиждаш, когато ставаш саркастичен“. Накрая умира, внезапно, в един до известна степен недоизпитан емоционален финал.

Но защо Селинджър не е желаел историята му да види бял свят? Ами, от една страна, той е преработил материала по-късно. В „Спасителят“ Кенет се превръща в Ели – момче, което е умряло четири години преди началото на книгата. В романа той умира от левкемия в щата Мейн, а не от сърдечна недостатъчност на Кейп Код, и пише по бейзболната си ръкавица със зелено, а не с черно мастило. Но това е същото момче и когато Холдън ни го представя, ние научаваме, че в нощта, в която то е умряло, той е спал в гаража и е „потрошил тъпите прозорци с юмруци, ей така, за кеф“ Ръката все още го боли в резултат от това, а родителите му са се опитали да го пратят на психоанализа. В разказа Кенет казва, че ако евентуално умре, ще „се повъртя още малко наоколо“. След което Винсент обяснява, че пише за Кенет, за да може душата му да намери мир. „Не мога да издържам повече. Не трябва да продължава се върти наоколо.“ В „Спасителя“ това призрачно присъствие може би обяснява всичко.

По-късно през живота си, разказвайки за непубликуваните работи във връзка с героите от семейство Глас, Селинджър описва историите си като „разрастващи, разширяващи се – всяка по свой собствен начин“. Това е чудесен образ, а и много полезен, когато се мисли за преработените писания. Те са призрази на по-късни истории; фрагменти, първи опити, експериментални мисли. В известен смисъл публикуването на „Океан, пълен с топки за боулинг“ е ненужно, защото „Спасителят в ръжта“ вече съществува: влиянието, което смъртта на брат му има върху Колдън, е по-полезно като разказан похват от директното представяне на самата смърт. Но като фон то въпреки това е пленително четиво.

Макар и да е бил изпратен за публикуване през 1945, работата по „Океан, пълен с топки за боулинг“ може би се е намирала сред онези шест глави от „Спасителят в ръжта“, които Селинджър е носел със себе си по време на десанта на D-Day. В биографична бележка, публикувана заедно с един от разказите му през 1944, той казва, че е писал „когато намерех време и някоя незаета лисича дупка“.

Във всеки случай, два други разказа за Колфийлд са публикувани от списанието *Колиър* през декември 1945, само няколко месеца след като Селинджър излиза от една психиатрична клиника в Нюрнберг, където (както пише в писмо до Хемингвей), се е настанил сам.

Трябва ли да имаме достъп до тези разкази? Човекът или хората, които са ги направили достъпни, са го направили без разрешение, поне това изглежда ясно, но не е ли това акт на литературна щедрост от вида, в който Интернет ни окуражава да вярваме?

Въпросите на пиратството и личното пространство, сами по себе си не нови, станаха експлозивни чрез съществуването на световната мрежа.

От друга страна, ако тези архиви биха дигитализирали фондовете си – както много други правят в момента – такива документи щяха така или иначе да станат достъпни. От друга страна, Селинджър никога не е искал да ги публикува. Миналата седмица, докато аз и колегите ми се опитвахме да открием продавача в eBay, от когото бяха тръгнали частно публикуваните истории, биографът на Селинджър, Кенет Славенски, непрекъснато подчертаваше, че „аз не съм съгласен с изтичането и публикуването на тези разкази онлайн. Те попадат ясно в областта на авторското право на Селинджър и решението дали да бъдат направени публично достъпни или не принадлежи на наследниците на Селинджър, а не на фенове, независимо от това колко оправдани могат да се чувстват те.“

Но дори и след като продавачът в eBay беше минал в нелегалност и променил потребителското си име на „гладнагъсеница“, аз не можех да престана да се удивявам на предаността към Селинджър, която контрабандната му постъпка вероятно представлява. Той наричаше себе си „Сеймурпомътеностъкло“, по името на измъчения Сеймур Глас, който се появява в няколко от историите на Селинджър и се самоубива в „Перфектен ден за лов на рибка-бананка“, на края на идиличен следобед на плажа, в компанията на четиригодишно момиченце. „Сий мор глас“¹, повтаря малкото момиченце от онази история, „сий мор глас“. Дали поуката от живота на Селинджър не е, че опитът за прикриване на нещата води единствено до още по-засилено желание да се види повече?

Източник

1 На английски (букв.): „виж повече стъкло“. Бел.пр.

Габи Ууд е редовен сътрудник на лондонския *The Observer*. Освен това тя пише за *Guardian* и *London Review of Books*. Тя е автор на документалното изследване *The Smallest of All Persons Mentioned in the Records of Littleness*.

Коментари (3)

- 20-12-2013|**Ясен**

Едва ли е случайно, че тази статия се публикува малко след интервюто с Нийл Гайман. Нищо общо между Гайман и Селинджър. На пръв поглед. Според мен те са двете лица на един същ гений. Двете страни на събирателния образ на феноменално значимия и наистина влиятелен писател.

Гениалният интроверт и гениалният екстрове́рт.

Ако Селинджър беше фен на блога на Нийл Гайман може би щеше да направи читаво писателско завещание – нещо, за което Гайман настоятелно призовава там. И тогава нямаше куп лешояди да кръжат около разпръснатите му разкази. Нима “Спасителят в ръжта” не е книга напълно достатъчна сама по себе си. Какво още би могъл да даде един недонаписан разказ? Лешояди...

- 20-12-2013|**Стоименов**

Нивото на ЛП изисква повече подобни публикации и затова ми се ще да очаквам, че след като премине зимата на финансовия му down, списанието ще продължи да ни обслужва още по-толерантно; взаимно толерантно. А на своенравния му издател нека пожелаем здраве и благодатна „злоба“. Честито Рождество Христово и щастлива Нова година на всички!